BIBL. NAZ
Vitt. Emanuele III
Racc.
de Marinis
O
325
NAPOLI

132

Digitized by Google

[illegible] C. 325

~~1225~~
~~269~~
~~[illegible]~~

Digitized by Google

Digitized by Google

M. TULLII CICERONIS OPERA,

CUM DELECTU COMMENTARIORUM,

IN USUM

SERENISSIMI DELPHINI.

TOMUS QUINTUS,

QUI ORATIONUM SECUNDUS.

NAPOLI

PATAVII, Typis Seminarii, MDCCLIII.
Apud Joannem Manfrè.
SUPERIORUM PERMISSU, ET PRIVILEGIO.

Digitized by Google

M. TULLII CICERONIS ORATIONES.

PRO LEGE MANILIA.

AD POPULUM.

ORATIO XIII.

ARGUMENTUM.

M. *Æmilio, L. Volcatio consulibus, cum L. Lucullus, qui proconsulari imperio administrarat prope septem annos Mithridaticum bellum, a senatu revocatus Romam redisset, tulit ad populum L. Manilius, tribunus plebis, ut ejus belli administratio Pompejo committeretur, qui tum bellum maritimum gere-*

 bat.

Digitized by Google

bat . Eam rogationem Cicero prætor creatus perſuadendam populo ſuſcepit , quod in Pompejo omnia eſſent , quæ ad perfectum imperatorem pertinerent , ſcientia rei militaris , fortitudo , temperantia , & felicitas : rejectis objectionibus Hortenſii , & Catuli : quorum alter , non eſſe uni omnia committenda dicebat ; alter vero , in uno homine ſæpe eſſe periclitandam fortunam negabat , cumque aliis Reipublicæ temporibus ſervari volebat . ERNESTUS .

I. QUANQUAM mihi ſemper frequens conſpectus veſter [1] , multo jucundiſſimus ; hic autem locus [2] , ad agendum ampliſſimus [3] , ad dicendum ornatiſſimus eſt viſus , Quirites : tamen hoc aditu laudis , qui ſemper optimo cuique maxime patuit , non mea me voluntas , ſed meæ vitæ rationes ab ineunte ætate ſuſceptæ , prohibuerunt . Nam , cum antea per ætatem nondum hujus auctoritatem loci contingere auderem ; ſtatueremque , nihil huc , niſi perfectum ingenio , elaboratum induſtria , afferri oportere : omne meum tempus amicorum temporibus [4] tranſmittendum putavi . Ita neque hic locus vacuus unquam fuit ab iis , qui veſtram cauſam defenderent : & meus labor in privatorum periculis

DELECTUS COMMENTARIORUM.

1 *Frequens conſpectus veſter*] Magiſtratus, quibus ſolis cum populo agendi jus erat , legem trinundino per præconem promulgari in foro jubebant , ut tertia die comitia haberentur , & populus ſuffragia ferret : id eſt , legem latam aut juberet , aut antiquaret . Eam , ut ſcribit Quintilianus , libro II. pro concione ſuadere , aut diſſuadere , moris fuit . L. ergo Manilius , tribunus plebis , comitia in foro habebat convocatis tribubus , legemque ferebat , quam Cicero prætor frequenti populo hac oratione ſuadet . *Hotomanus* .

2 *Hic autem locus*] Templum in foro , roſtris , ut Livius ſcribit , navium Antiatium exornatum . *Idem* .

3 *Ad agendum ampliſſimus , ad dicendum ornatiſſimus*] Gellius , Noct. Att. XIII. 15. docet aliud eſſe , *Agere cum populo* , aliud , *concionem habere* . *Nam , cum populo agere ,* inquit , *eſt rogare quid populum , quod ſuffragiis ſuis aut jubeat , aut vetet . Concionem autem habere , eſt verba facere ad populum , ſine ulla rogatione* . Ergo *ad agendum ampliſſimum* appellat , quod nullis niſi amplitudine præditis viris , magiſtratum ſcilicet gerentibus , agere cum populo liceret : *ad concionandum* autem , ſive *ad dicendum ornatiſſimum* , quod ornamento eſſet iis , qui concionabantur , ut adoleſcentibus , qui de laude alicujus pro Roſtris orationes ad populum habebant . *Idem* .

4 *Omne meum tempus amicorum temporibus*] *Tempora* , negotia , pericula , neceſſitates , ut vulgus loquitur , ſignificant . Ut libr. de Offic. II. cap. 1. *Tantum erat philoſophiæ loci , quantum ſuperfuerat amicorum & Reipublicæ temporibus* : id eſt , negotiis , neceſſitatibus . *Idem* .

Digitized by Google

culis caste integreque versatus, ex vestro judicio fructum est amplissimum consecutus. Nam cum propter dilationem comitiorum [5] ter prætor primus centuriis cunctis renuntiatus sum, facile intellexi, Quirites, & quid de me judicaretis, & quid aliis præscriberetis. Nunc cum & auctoritatis in me tantum sit, quantum vos honoribus mandandis esse voluistis [6]: & ad agendum facultatis tantum, quantum homini vigilanti ex forensi usu prope quotidiana dicendi exercitatio potuit afferre: certe, & si quid auctoritatis in me est, ea apud eos utar, qui eam mihi dederunt; & si quid etiam dicendo consequi possum, iis ostendam potissimum, qui ei quoque rei fructum suo judicio tribuendum esse censuerunt. Atque illud in primis mihi lætandum jure esse video, quod in hac insolita mihi ex hoc loco ratione dicendi, causa talis oblata est, in qua oratio deesse nemini potest. Dicendum est enim de Cn. Pompeji singulari eximiaque virtute: hujus autem orationis difficilius est exitum, quam principium invenire. Ita mihi non tam copia, quam modus in dicendo quærendus est.

II. Atque ut inde oratio mea proficiscatur, unde hæc omnis causa ducitur: bellum grave & periculosum vestris vectigalibus atque sociis, a duobus potentissimis regibus infertur, Mithridate, & Tigrane [7]: quorum alter relictus [8], alter lacessitus, occasionem sibi ad occupandam Asiam [9] oblatam esse arbitratur. Equitibus Romanis, honestissimis viris, afferuntur ex Asia quotidie literæ, quorum magnæ res aguntur,

in

5 *Propter dilationem comitiorum*] Differebantur plerumque propter obnuntiationes. Nam si, dum comitia haberentur, augur aliquis de cælo servasset, magistratus obnuntiare poterat, & comitia in alium diem differre. Differebantur præterea per tribunorum intercessionem. Has autem obnuntiationes, dilationesque comitiorum, candidatorum scilicet gratia faciebant: cum aliqui sibi paratam repulsam videbant. *Idem*.

6 *Quantum vos, honoribus mandandis esse voluistis*] Hoc est, quantum mihi (*auctoritatis* scilicet) esse voluistis, in eo, quod honores mihi mandavistis: vel, dum honores mihi mandatis. *Fabritius*.

7 *Mithridate, & Tigrane*] Altero Ponti, altero Armeniæ rege, & superioris socero, ut Appianus: genero, ut Plutarchus scribit. *Hotomanus*.

8 *Quorum alter relictus*] Lucullus Mithridatem persecutus, a militibus desertus est: qui, cum nihil propius esset, quam ut Rex caperetur, effusis de ipsius Regis sententia thesauris & pecuniis omnibus, in eas sese, relicto Rege, projecerunt. Ita Rex in Armeniam ad socerum Tigranem profugit. *Idem*.

9 *Ad occupandam Asiam*] Asia, anno Urbis 620, Attali testamento, populum Romanum instituentis heredem sui regni, provincia est Romanorum facta. *Græv.*

Digitized by Google

in vestris vectigalibus exercendis [10] occupatæ: qui ad me pro necessitudine, quæ mihi est cum illo ordine [11], causam reipublicæ, periculaque rerum suarum detulerunt: Bithyniæ, quæ nunc vestra provincia est [12], vicos exustos esse complures: regnum Ariobarzanis [13], quod finitimum est vestris vectigalibus, totum esse in hostium potestate: Lucullum, magnis rebus gestis, ab eo bello discedere: huic qui succurrerit [14], non satis esse paratum ad tantum bellum administrandum: unum ab omnibus sociis & civibus ad id bellum imperatorem deposci, atque expeti: eundem hunc unum ab hostibus metui, præterea neminem.

Causa quæ sit, videtis: nunc, quid agendum sit, considerate. Primum mihi videtur de genere belli, deinde de magnitudine, tum de imperatore deligendo esse dicendum. Genus est enim ejusmodi, quod maxime vestros animos excitare, atque inflammare debet: in quo agitur populi Romani gloria, quæ vobis a majoribus, cum magna in rebus omnibus, tum summa in re militari tradita est: agitur salus sociorum, atque amicorum, pro qua multa majores vestri magna & gravia bella gesserunt: aguntur certissima populi Romani vectigalia, & maxima, quibus amissis, & pacis ornamenta, & subsidia belli requiretis: aguntur bona multorum civium, quibus est a vobis, & ipsorum, & reipublicæ causa consulendum.

III. Et

10 *In vestris vectigalibus exercendis*] Quid est *exercere vectigalia?* decumas ab aratoribus exigere, scripturam a pecuariis, portorium a mercatoribus. Hæc enim populi Romani vectigalia. *Hotomanus*.

11 *Pro necessitudine, quæ mihi est cum illo ordine*] Plinius XXXIII. 8. *M. Cicero demum stabilivit equestre nomen in Consulatu suo, ei senatum concilians, ex eo se ordine profectum esse celebrans, & ejus vires peculiari popularitate quærens*. Idem. Vide pro Rabirio Post.

12 *Bithyniæ, quæ nunc vestra provincia est*] Nicomedes cognomento Philopator, Nicomedis filius, qui, patre Prusia necato, Bithyniæ regnum occuparat, regno a Mithridate pulsus, a Sylla restitutus est. Hac de causa paucis post annis, hoc est, Octavio & Cotta Coss. moriens, populum Romanum regni sui heredem fecit, regnumque ejus in provinciæ formam redactum est. Eutrop. App. Flor. *Idem*.

13 *Regnum Ariobarzanis*] Cappadociam, ex qua ipsum bis antea pulsum, & bis a Romanis restitutum Mithridates, Lucullo a senatu revocato, tertio dejecit: & tamdiu eo regno potitus est, dum Pompejus ipso & Tigrane devictis, Ariobarzanem tertio loco restituit. *Idem*.

14 *Huic qui succurrerit*] Modius, *epist.* XCVII. *Novant.* testatur in Coloniensi se reperisse, *qui successerit*: id & ego reperi in Erfurt. necnon in anonymo; quod procul dubio præferendum τῷ *succurrerit*. *Succurrere bello* a Latinorum consuetudine remotum est. *Grævius*.

Digitized by Google

III. Et quoniam ſemper appetentes gloriæ præter cæteras gentes, atque avidi laudis fuiſtis, delenda vobis eſt illa macula, Mithridatico bello ſuperiore [15] ſuſcepta: quæ penitus jam inſedit, atque inveteravit in populi Romani nomine: quod is, qui uno die tota Aſia, tot in civitatibus, uno nuntio, atque una literarum ſignificatione cives Romanos necandos trucidandoſque denotavit, non modo adhuc pœnam nullam, ſuo dignam ſcelere ſuſcepit, ſed ab illo tempore annum jam tertium & viceſimum regnat: & ita regnat, ut ſe non Ponto, neque Cappadociæ latebris occultare velit, ſed emergere e patrio regno, atque in veſtris vectigalibus, hoc eſt, in Aſiæ luce verſari. Etenim adhuc ita veſtri cum illo rege contenderunt imperatores, ut ab illo inſignia victoriæ, non victoriam reportarent. Triumphavit L. Sylla, triumphavit L. Murena de Mithridate, duo fortiſſimi viri, & ſummi imperatores: ſed ita triumpharunt, ut ille pulſus ſuperatuſque regnaret. Veruntamen illis imperatoribus laus eſt tribuenda, quod egerunt: venia danda, quod reliquerunt: propterea quod ab eo bello Syllam [16] in Italiam reſpublica, Murenam Sylla revocavit [17].

IV. Mithridates autem omne reliquum tempus, non ad oblivionem veteris belli, ſed ad comparationem novi contulit: qui poſteaquam maximas ædificaſſet ornaſſetque claſſes; exercituſque permagnos, quibuſcunque ex gentibus potuiſſet, comparaſſet, & ſe Boſporanis, finitimis ſuis, bellum inferre ſimulaſſet: uſque in Hiſpaniam legatos Ecbatanis miſit ad eos

duces,

15 *Mithridatico bello ſuperiore*] Quod inſtauratum eſt Q. Pompejo, L. Sylla Coſſ. Nam initio ejus belli Mithridates Q. Oppium, ut Florus appellat, *Proconſulem*; ut Appianus, cui potius aſſentior, *Proprætorem*, cepit, & in vincula conjecit; Manium Attilium aſino inſidentem Pergamum uſque deduci juſſit, præeunte præcone, & proclamante adeſſe Manium Attilium; eique ut Pergamum venit, aurum liquefactum in os infundi juſſit: præfectis deinde Aſiæ univerſis mandavit, ut intra diem trigeſimum Romanos & Italos omnes ad unum, viros, mulieres, pueros, qui in Aſia eſſent, trucidarent, & necatos ne ſepelirent, ſed eorum corpora feris objicerent: ut auctor eſt Appianus. Occiſa autem civium Romanorum centum quinquaginta millia Plutarchus in vita Syllæ ſcribit: Val. Max. octoginta millia. *Hotomanus*.

16 *Syllam ... Reſp.*] Oppreſſa a Mario, & Cinna, & Carbone. *Idem*.

17 *Murenam Sylla revocavit*] Propter pacem, quam ipſe cum Mithridate fecerat: nam ille in Aſia legatus a Sylla relictus cum duabus legionibus, ut Aſiæ negotia conſtitueret, triumphi cupiditate incenſus Regi bellum facere non deſiſtebat, uſquedum revocatus eſt. *Idem*.

Digitized by Google

duces, quibuscum tum bellum gerebamus: ut, cum duobus in locis disjunctissimis, maximeque diversis, uno consilio, a binis hostium copiis [18] bellum terra marique gereretur, vos ancipiti contentione districti, de imperio [19] dimicaretis.

Sed tamen alterius partis periculum, Sertorianæ, atque Hispaniensis, quæ multo plus firmamenti ac roboris habebat, Cn. Pompeji divino consilio ac singulari virtute depulsum est: in altera parte ita res a L. Lucullo, summo viro, est administrata, ut initia illa gestarum [20] rerum magna atque præclara, non felicitati ejus, sed virtuti; hæc autem extrema [21], quæ nuper acciderunt, non culpæ, sed fortunæ tribuenda esse videantur. Sed de Lucullo dicam alio loco, & ita dicam, Quirites, ut neque vera laus, ei detracta oratione nostra, neque falsa, afficta esse videatur. De vestri imperii dignitate, atque gloria, quoniam is est exorsus orationis meæ, videte, quem vobis animum suscipiendum putetis.

V. Majores vestri sæpe, mercatoribus ac naviculatoribus injuriosius tractatis [22], bella gesserunt: vos tot civium Romanorum millibus, uno nuntio, atque uno tempore necatis, quo tandem animo esse debetis? Legati quod erant appellati superbius [23], Corinthum patres vestri, totius Græciæ lumen, extinctum esse voluerunt: vos eum regem inultum esse patiemini, qui legatum populi Romani, consularem, vinculis ac verberibus, atque omni supplicio excruciatum necavit? Illi libertatem civium Romanorum imminutam non tulerunt: vos vitam

18 *Uno consilio, a binis hostium copiis*] Sertorii enim copias cum suis conjuncturum se putabat, ut scribit hic ipse in Mureniana, cap. 15. *Idem*.

19 *De imperio*] Id est, non de aliqua imperii parte, sed in totius imperii certamen & discrimen deveniretis; & *ancipiti*: quoniam utrimque bellum inferebatur, ab Asia scilicet, & Hispania. *Idem*.

20 *Ut initia illa gestarum rerum*] Mithridatem enim prælio fudit in Ponto; ut ille in extremam Armeniam profugerit ad Tigranem: quorum utrumque postea uno consilio, unis copiis in se invadentem repulit ac profligavit. *Idem*.

21 *Hæc autem extrema*] Clades accepta primum a Fabio, deinde a L. Triario; Mithridatis reditus in Pontum, & magnam sui regni partem: multarum nationum contracta belli societas cum Tigrane & Mithridate adversus populum Rom. *Idem*.

22 *Injuriosius tractatis*] Leviter offensis. Nam, *injuriosius*, minus est, quam *injuriose*. Manutius.

23 *Appellati superbius*] Sordes in eos de tectis injectas, ait Strabo: pulsatos, Livius & Asconius. Cicero neutrum dicit, sed, *appellati superbius*, ut oratorie rem minuat: quo magis populus Romanus in Mithridatem incendatur, qui legatum consularem vinculis ac verberibus, atque omni supplicio excruciatum necaverat. Legatorum autem, item ut Tribunorum plebis sacrosancta corpora putabantur. *Idem*.

Digitized by Google

vitam ereptam negligetis? Jus legationis verbo violatum illi perſecuti ſunt: vos legatum populi Romani, omni ſupplicio interfectum, inultum relinquetis? Videte, ne, ut illis pulcherrimum fuit, tantam vobis imperii gloriam relinquere; ſic vobis turpiſſimum ſit, illud, quod accepiſtis, tueri & conſervare non poſſe.

Quid, quod ſalus ſociorum ſummum in periculum ac diſcrimen vocatur? Regno expulſus eſt Ariobarzanes, rex, ſocius populi Romani atque amicus: imminent duo reges toti Aſiæ, non ſolum vobis inimiciſſimi, ſed etiam veſtris ſociis atque amicis: civitates autem omnes, cuncta Aſia atque Græcia veſtrum auxilium expectare, propter periculi magnitudinem, coguntur: imperatorem a vobis certum depoſcere, cum præſertim vos alium miſeritis, neque audent, neque id ſe facere ſummo ſine periculo poſſe arbitrantur.

Vident & ſentiunt hoc idem, quod vos, unum virum eſſe, in quo ſumma ſint omnia, & eum prope eſſe [24]: quo etiam carent ægrius: cujus adventu ipſo atque nomine, tametſi ille ad maritimum bellum venerit, tamen impetus hoſtium repreſſos eſſe intelligunt ac retardatos. Hi vos, quoniam libere loqui non licet, tacite rogant, ut ſe quoque, ſicut cæterarum provinciarum ſocios, dignos exiſtimetis, quorum ſalutem tali viro commendetis. Atque hoc etiam magis, quam cæteros; quod ejuſmodi in provinciam homines cum imperio mittimus, ut, etiam ſi ab hoſte defendant, tamen ipſorum adventus in urbes ſociorum, non multum ab hoſtili expugnatione differant. Hunc audiebant antea, nunc præſentem vident, tanta temperantia, tanta manſuetudine, tanta humanitate, ut ii beatiſſimi eſſe videantur, apud quos ille diutiſſime commoratur.

VI. Quare, ſi propter ſocios [25], nulla ipſi injuria laceſſiti, majores veſtri cum Antiocho, cum Philippo, cum Ætolis,

24 *Et eum prope eſſe*] In bello maritimo adverſus prædones & piratas, quos toto mari mediterraneo perſequebatur. Ergo magis mediterranei partem ſignificat Aſiæ finitimam: illud enim ad uſque Ciliciæ fines & Amanum montem diffunditur. *Hotomanus*.

25 *Propter ſocios*] Cum Antiocho & Ætolis propter fœderatas Græciæ civitates: cum Philippo propter Athenienſes: cum Pœnis primo bello propter Meſſanam; altero propter Saguntum. *Manutius*.

lis, cum Pœnis bella gesserunt: quanto vos studio convenit, injuriis provocatos, sociorum salutem una cum imperii vestri dignitate defendere, præsertim cum de vestris maximis vectigalibus agatur? Nam cæterarum provinciarum vectigalia, Quirites, tanta sunt, ut iis ad ipsas provincias tutandas vix contenti esse possimus: Asia vero tam opima est & fertilis, ut & ubertate agrorum, & varietate fructuum, & magnitudine pastionis, & multitudine earum rerum, quæ exportantur, facile omnibus terris antecellat. Itaque hæc vobis provincia, Quirites, si & belli utilitatem, & pacis dignitatem sustinere vultis, non modo a calamitate, sed etiam a metu calamitatis est defendenda.

Nam cæteris in rebus, cum venit calamitas, tum detrimentum accipitur. At in vectigalibus non solum adventus mali, sed etiam metus ipse affert calamitatem. Nam cum hostium copiæ non longe absunt, etiam si irruptio facta nulla sit, tamen pecora relinquuntur, agricultura deseritur, mercatorum navigatio conquiescit. Ita neque ex portu, neque ex decumis, neque ex scriptura vectigal [26] conservari potest. Quare sæpe totius anni fructus uno rumore periculi, atque uno belli terrore amittitur.

Quo tandem animo esse existimatis aut eos, qui vectigalia nobis pensitant, aut eos, qui exercent atque exigunt, cum duo reges cum maximis copiis prope adsint? cum una excursio equitatus perbrevi tempore totius anni vectigal auferre possit? cum publicani familias maximas, quas in salinis habent, quas in agris, quas in portubus atque custodiis, magno periculo se habere arbitrentur? Putatisne vos illis rebus frui posse, nisi eos, qui vobis fructuosi sunt [27], conservaveritis, non solum (ut antea dixi) calamitate, sed etiam calamitatis formidine liberatos?

VII. Ac

26 *Neque ex scriptura vectigal conservari potest*] *Ex scriptura*, id est, ex publicis pascuis. Unde *Scripturarius ager*, ut scribit Festus, *in quo ut pecora pascantur, certum æs est quod publicanus scribendo conficit rationem cum pastore*. Hotoman.

27 *Qui vobis fructuosi sunt*] Fabricius *fructui*. At enim nostri omnes stant a vulgato. Grut. *Fructui esse* Latinis dicuntur, quæ fructum nobis præstant. Qui interpolarunt hunc locum, priscæ elegantiæ istius ignorantia pro *fructui*, tritius & sibi notius *fructuosi* supposuerunt. *Grævius*.

Digitized by Google

VII. Ac ne illud quidem vobis negligendum eſt, quod mihi ego extremum propoſueram, cum eſſem de belli genere dicturus, quod ad multorum bona civium Romanorum pertinet: quorum vobis, pro veſtra ſapientia, Quirites, habenda eſt ratio diligenter. Nam & publicani, homines & honeſtiſſimi & ornatiſſimi, ſuas rationes, & copias in illam provinciam contulerunt: quorum ipſorum per ſe res & fortunæ curæ vobis eſſe debent. Etenim ſi vectigalia, nervos eſſe reipublicæ ſemper duximus: eum certe ordinem, qui exercet illa, firmamentum cæterorum ordinum recte eſſe dicemus.

Deinde cæteris ex ordinibus homines gnavi & induſtrii partim in Aſia negotiantur, quibus vos abſentibus conſulere debetis: partim ſuas, & ſuorum in ea provincia pecunias magnas collocatas habent. Erit igitur humanitatis veſtræ, magnum eorum civium numerum calamitate prohibere: ſapientiæ, videre, multorum civium calamitatem a republica ſejunctam eſſe non poſſe. Etenim illud primum parvi refert [28], vos publicanis amiſſa vectigalia poſtea victoria recuperare. Neque enim iiſdem redimendi facultas erit, propter calamitatem, neque aliis voluntas, propter timorem.

Deinde, quod nos eadem Aſia, atque idem iſte Mithridates initio belli Aſiatici docuit; id quidem certe calamitate docti memoria retinere debemus. Nam tum, cum in Aſia res magnas permulti amiſerunt, ſcimus Romæ, ſolutione impedita, fidem concidiſſe [29]. Non enim poſſunt una in civitate multi rem atque fortunas amittere, ut non plures ſecum in eandem calamitatem trahant. A quo periculo prohibete rempublicam, & mihi credite, id quod ipſi videtis. Hæc fides, atque hæc ratio pecuniarum, quæ Romæ, quæ in foro verſatur, implicita eſt cum illis pecuniis Aſiaticis, & cohæret. Ruere illa non poſſunt, ut hæc non eodem labefactata motu concidant. Quare videte, non dubitandum vobis

ſit,

28 *Etenim illud primum parvi refert*] Occurrit tacitæ cogitationi; poſſet enim aliquis dicere: Si vectigalia nunc amittentur, victoria tamen poſtea recuperabuntur. Parvi, inquit, hoc refert: & cur parvi referat, ſtatim cauſam ſubjungit. *Manut.*

29 *Fidem concidiſſe*] *Fidei* anceps eſt, ambiguumque vocabulum. Tam enim ad eum qui fidem habet refertur, nimirum argentarium, quam ad eum qui fidem ſervat, pecuniamque diſſolvit. *Hotomanus.*

ſit, omni ſtudio ad id bellum incumbere, in quo gloria nominis veſtri, ſalus ſociorum, vectigalia maxima, fortunæ plurimorum civium cum republica defenduntur.

VIII. Quoniam de genere belli dixi, nunc de magnitudine pauca dicam. Poteſt enim hoc dici; belli genus eſſe ita neceſſarium, ut ſit gerendum: non eſſe ita magnum, ut ſit pertimeſcendum. In quo maxime laborandum eſt, ne forte a vobis quæ diligentiſſime providenda ſunt, contemnenda eſſe videantur.

Atque, ut omnes intelligant, me L. Lucullo tantum impertiri laudis, quantum forti viro, & ſapientiſſimo homini, & magno imperatori debeatur: dico, ejus adventu maximas Mithridatis copias omnibus rebus ornatas atque inſtructas fuiſſe; urbemque Aſiæ clariſſimam, nobiſque amiciſſimam, Cyzicenorum, obſeſſam eſſe ab ipſo rege maxima multitudine, & oppugnatam vehementiſſime, quam L. Lucullus virtute, aſſiduitate, conſilio, ſummis obſidionis periculis liberavit; ab eodem imperatore claſſem magnam & ornatam, quæ ducibus Sertorianis ad Italiam ſtudio inflammato raperetur, ſuperatam eſſe, atque depreſſam: magnas hoſtium præterea copias multis præliis eſſe deletas: patefactumque noſtris legionibus eſſe Pontum, qui ante populo Romano ex omni aditu clauſus eſſet: Sinopen, atque Amiſum, quibus in oppidis erant domicilia regis, omnibus rebus ornata atque referta, cæteraſque urbes Ponti & Cappadociæ permultas, uno aditu atque adventu eſſe captas: regem ſpoliatum regno patrio atque avito, ad alios ſe reges, atque alias gentes ſupplicem contuliſſe: atque hæc omnia, ſalvis populi Romani ſociis, atque integris vectigalibus, eſſe geſta. Satis opinor hoc eſſe laudis; atque ita, Quirites, ut hoc vos intelligatis, a nullo iſtorum, qui huic obtrectant legi atque cauſæ, L. Lucullum ſimiliter ex hoc loco eſſe laudatum.

IX. Requiretur fortaſſe nunc, quemadmodum, cum hæc ita ſint, reliquum poſſit eſſe magnum bellum. Cognoſcite, Quirites: non enim hoc ſine cauſa quæri videtur. Primum ex ſuo regno ſic Mithridates profugit, ut ex eodem Ponto Me-

Digitized by Google

Medea illa quondam profugiſſe dicitur: quam prædicant in fuga, fratris ſui membra in iis locis, qua ſe parens perſequeretur, diſſipaviſſe, ut eorum collectio diſperſa, mœrorque patrius, celeritatem perſequendi retardaret. Sic Mithridates fugiens, maximam vim auri atque argenti, pulcherrimarumque rerum omnium, quas & a majoribus acceperat, & ipſe bello ſuperiore ex tota Aſia direptas, in ſuum regnum congeſſerat, in Ponto omnem reliquit. Hæc dum noſtri colligunt omnia diligentius, rex ipſe e manibus effugit. Ita illum in perſequendi ſtudio mœror, hos lætitia retardavit.

Hunc in illo timore & fuga Tigranes, rex Armenius, recepit: diffidentemque rebus ſuis confirmavit, & afflictum erexit, perditumque recreavit. Cujus in regnum poſteaquam L. Lucullus cum exercitu venit: plures etiam gentes contra imperatorem noſtrum concitatæ ſunt. Erat enim metus injectus iis nationibus, quas nunquam populus Romanus, neque laceſſendas bello, neque tentandas putavit. Erat etiam alia gravis atque vehemens opinio, quæ per animos gentium barbararum pervaſerat, fani [30] locupletiſſimi & religioſiſſimi diripiendi cauſa in eas oras noſtrum exercitum eſſe adductum. Ita nationes multæ atque magnæ novo quodam terrore ac metu concitabantur. Noſter autem exercitus, etſi urbem ex Tigranis regno ceperat [31], & præliis uſus erat ſecundis, tamen nimia longinquitate locorum, ac deſiderio ſuorum commovebatur.

Hic jam plura non dicam. Fuit enim illud extremum, ut ex iis locis a militibus noſtris reditus magis maturus, quam proceſſio longior quæreretur. Mithridates autem & ſuam manum jam confirmarat, & eorum, qui ſe ex ejus regno collegerant, & magnis adventitiis multorum regum & nationum

copiis

30 *Fani*] Comana, Bellonæ templum, ſignificat, cujus ſacerdos majeſtate, imperio, potentia, ſecundus a rege, conſenſu illius gentis habebatur; ut ait Hirtius de bello Alexandrino, Appianus in fine Mithridatici: quod Cicero etiam oſtendit epiſt. ad Catonem. *Manutius*.

31 *Etſi urbem ex Tigranis regno ceperat*] Tigranes ex ſuo nomine *Tigranocertam* appellarat; in quam copioſiſſimos quoſque & locupletiſſimos totius imperii ſui cives quaſi in coloniam deduxerat: quam omnes, ut Regi gratificarentur, certatim donis aedificiis, ribus, pretioſiſſimiſque quibuſque rebus ornarant atque inſtruxerant: in qua (inquit Plutarchus) præter alias opes immenſas, talentorum octo millia Lucullum reperiſſe conſtat. *Hotomannus*.

Digitized by Google

copiis juvabatur. Hoc jam fere sic fieri solere accepimus, ut regum afflictæ fortunæ facile multorum opes alliciant ad misericordiam, maximeque eorum, qui aut reges sunt, aut vivunt in regno; quod regale iis nomen magnum & sanctum esse videatur. Itaque tantum victus efficere potuit, quantum incolumis nunquam est ausus optare. Nam cum se in regnum recepisset suum, non fuit eo contentus, quod ei præter spem acciderat, ut illam, posteaquam pulsus erat, terram unquam attingeret: sed in exercitum vestrum [32], clarum atque victorem, impetum fecit.

Sinite hoc loco, Quirites, (sicut poetæ solent, qui res Romanas scribunt) præterire me nostram calamitatem: quæ tanta fuit, ut eam ad aures L. Luculli non ex prælio nuntius, sed ex sermone rumor afferret. Hic in ipso bello, gravissimaque belli offensione, L. Lucullus, qui tamen aliqua ex parte iis incommodis mederi fortasse potuisset, vestro jussu coactus, quod imperii diuturnitati modum statuendum veteri exemplo putavistis, partem militum, qui jam stipendiis confectis [33] erant, dimisit, partem Glabrioni tradidit. Multa prætereo consulto: sed ea vos conjectura perspicitis, quantum illud bellum futurum putetis, quod conjungant reges potentissimi, renovent agitatæ nationes, suscipiant integræ [34] gentes, novus imperator vester accipiat, vetere pulso exercitu.

X. Satis mihi multa verba fecisse videor, quare hoc bellum esset, genere ipso necessarium, magnitudine periculosum. Restat, ut de imperatore ad id bellum deligendo, ac tantis rebus præficiendo, dicendum esse videatur.

Utinam, Quirites, virorum fortium atque innocentium copiam tantam haberetis, ut hæc vobis deliberatio difficilis esset, quemnam potissimum tantis rebus, ac tanto bello præficiendum putaretis! Nunc vero cum sit unus Cn. Pompejus, qui

32 *In exercitum vestrum*] Primum in L. Flaccum, quem in Ponto Lucullus reliquerat: deinde in C. Triarium Luculli legatum, qui in Flacci locum cum exercitu novo missus est. Nam hic Lucullum adventare sentiens, triumphi cupiditate impulsus prælium cum Mithridate commisit: quo in prælio cæsi sunt Tribuni 24. centuriones 150. civium supra 7000. *Hotomanus*.

33 *Stipendiis confectis*] Cum annos jam decem militassent. *Manutius*.

34 *Integræ*] Neque lacessitæ bello, neque tentatæ. *Idem*.

Digitized by Google

qui non modo eorum hominum, qui nunc sunt, gloriam, sed etiam antiquitatis memoriam virtute superarit; quæ res est, quæ cujusquam animum in hac causa dubium facere possit? Ego enim sic existimo, in summo imperatore quatuor has res inesse oportere, scientiam rei militaris, virtutem, auctoritatem, felicitatem.

Quis igitur hoc homine scientior unquam aut fuit, aut esse debuit? qui e ludo atque pueritiæ disciplina, bello maximo, atque acerrimis hostibus, ad patris exercitum [35], atque in militiæ disciplinam profectus est? qui extrema pueritia miles fuit summi imperatoris [36]? ineunte adolescentia maximi ipse exercitus imperator [37]? qui sæpius cum hoste conflixit [38], quam quisquam cum inimico concertavit? plura bella gessit, quam cæteri legerunt? plures provincias confecit, quam alii concupiverunt? cujus adolescentia ad scientiam rei militaris non alienis præceptis, sed suis imperiis: non offensionibus belli, sed victoriis: non stipendiis, sed triumphis est erudita? Quod denique genus belli esse potest, in quo illum non exercuerit fortuna reipublicæ? Civile [39], Africanum [40], Transalpinum [41], Hispaniense, mistum ex civitatibus [42], atque ex

35 *Ad patris exercitum*] Cn. Pompeji Strabonis, Catonis in Consulatu collegæ. Is bello Italico Proconsul, cum satis feliciter Rempublicam gessisset, anno insequenti Q. Pompejum Syllæ in Consulatu collegam, qui ad capiendum jussu populi a Cn. Pompejo exercitum profectus erat, in tribunali interficiendum curavit. Itaque in Italia Cinnano bello exercitum habuit, in quo exercitu hunc quoque Cn. Pompejum ipsius filium adolescentem fuisse Plutarchus auctor est. *Hotomanus.*

36 *Miles fuit summi imperatoris*] Patris ejus, non Syllæ. Dux enim, non miles, ad Syllam profectus est. *Manut.*

37 *Maximi ipse exercitus imperator*] Plutarchus & Florus, cum in agro Piceno privatum hominem, annos tres & viginti natum, voluntarium exercitum conscripsisse tradunt, & cum tribus legionibus ad L. Syllam venisse, ad eumque se nobilitatem omnem contulisse: ut deserta urbe ad castra veniretur, complures in itinere Italiæ civitates solicitasse: Scipionem & Carbonem adversæ partis duces prælio lacessisse: mox ad Syllam cum exercitu instructissimo & paratissimo profectum, *Imperatorem* ab ipso Sylla salutatum: statimque in Celtiberiam missum esse. *Hotomanus.*

38 *Sæpius cum hoste conflixit*] *Hostes* publice tantum dicuntur, scilicet quibus bellum populi Romani jussu a collegio Fecialium indictum est: *Inimici* privatim, a quibus animo alienati & disjuncti sumus. *Idem.*

39 *Civile*] Marianum. *Manutius.*

40 *Africanum*] Quo Cn. Domitium, & Hiarbam devicit. *Idem.*

41 *Transalpinum*] Gallicum: quod quale fuerit, paulo post ostenditur. *Idem.*

42 *Mistum ex civitatibus*] *Civitatibus* hic ferri non posse videtur. Nam si per *civitates* intelligit Hispanicas & Lusitanicas civitates, cur dicit illud bellum mistum fuisse ex civitatibus, & bellicosissimis gentibus, cum hæ civitates ad eas ipsas bellicosissimas gentes

Digitized by Google

ex bellicosissimis nationibus, servile [43], navale bellum. Varia & diversa genera & bellorum, & hostium, non solum gesta ab hoc uno, sed etiam confecta, nullam rem esse declarant, in usu militari positam, quæ hujus viri scientiam fugere possit.

XI. Jam vero virtuti Cn. Pompeji, quæ potest par oratio inveniri? Quid est, quod quisquam aut dignum illo, aut vobis novum, aut cuiquam inauditum possit afferre? Neque enim illæ sunt solæ virtutes imperatoriæ, quæ vulgo existimantur, labor in negotio, fortitudo in periculis, industria in agendo, celeritas in conficiendo, consilium in providendo: quæ tanta sunt in hoc uno, quanta in omnibus reliquis imperatoribus, quos aut vidimus, aut audivimus, non fuerunt.

Testis est Italia [44], quam ille ipse victor, L. Sylla, hujus virtute & subsidio confessus est liberatam. Testis est Sicilia [45], quam multis undique cinctam periculis, non terrore belli, sed celeritate consilii, explicavit. Testis est Africa [46], quæ magnis oppressa hostium copiis, eorum ipsorum sanguine redundavit. Testis est Gallia, per quam legionibus nostris in Hispaniam iter [47] Gallorum internecione patefactum est. Testis est Hispania [48], quæ sæpissime plurimos hostes ab hoc supe-

tes pertinerent, sive cum hæ civitates & hæ gentes essent unius ejusdemque regionis & populi? Credo Ciceronem scripsisse *missum ex civibus, atque ex bellicosissimis gentibus*. Sertorianus enim exercitus conflatus erat ex multis civibus Romanis, & ex Hispanis, & Lusitanis. *Grævius*.

43 *Servile*] A Spartaco gladiatore excitatum: cujus tamen confecti laus ad M. Crassum proprie pertinet. Et hic Pompejo gratificatur, Crassi laudem cum eo communicans. *Manutius*.

44 *Testis est Italia*] Italico bello extremo, civile exortum est: quo tempore divisa Italia diversas partes secuta est. In eo bello jam supra dictum est Cn. Pompejum voluntarium exercitum conscripsisse, & prospere rem gessisse. *Hotomanus*.

45 *Testis est Sicilia*] Quam Perpenna & Carbo, ex Italia pulsi, vi occuparant, ea spe, ut hoc propugnaculo adversus Syllam uterentur. Ergo Senatusconsultum factum est, ut Pompejus eo cum imperio proficisceretur. Cujus audito adventu Perpenna profugit: at Carbo captus, & a Pompejo damnatus, interfectus est. *Idem*.

46 *Testis est Africa*] In quam postea missus est adversus Cn. Domitium proscriptum, & Hiarbam Numidiæ regem, bellum adversus Syllam molientes, quos prælio victos interemit. Quo bello intra dies XL. confecto, Romam rediit, & quatuor ac viginti annos natus, adhuc eques Romanus, quod quidem nemini antea contigerat, ex Africa triumphavit, Magnusque a L. Sylla appellatus est. *Hotomanus*.

47 *Per quam legionibus nostris in Hispaniam iter*] Inter Padi & Rhodani fontes, Romanis opportunius, quam quod Annibal aperuerat. *Manutius*.

48 *Testis est Hispania*] In qua Sertorium octavum jam annum cum populo Rom. bellum gerentem devicit. *Hotomanus*.

ſuperatos proſtratoſque conſpexit. Teſtis eſt iterum & ſæpius Italia, quæ cum ſervili bello tetro periculoſoque premeretur, ab hoc auxilium abſente expetivit: quod bellum expectatione Pompeji attenuatum atque imminutum eſt; adventu ſublatum ac ſepultum. Teſtes vero jam omnes oræ, atque omnes exteræ gentes, ac nationes: denique maria omnia, tum univerſa, tum in ſingulis oris omnes ſinus, atque portus. Quis enim toto mari locus per hos annos, aut tam firmum habuit præſidium, ut tutus eſſet? aut tam fuit abditus, ut lateret? Quis navigavit, qui non ſe aut mortis, aut ſervitutis periculo committeret, cum aut hieme, aut referto prædonum mari navigaret? Hoc tantum bellum, tam turpe, tam vetus [49], tam late diviſum atque diſperſum, quis unquam arbitraretur aut ab omnibus imperatoribus uno anno, aut omnibus annis ab uno imperatore confici poſſe? Quam provinciam tenuiſtis a prædonibus liberam per hoſce annos? quod vectigal vobis tutum fuit? quem ſocium defendiſtis? cui præſidio, claſſibus veſtris, fuiſtis? quam multas exiſtimatis inſulas eſſe deſertas? quam multas aut metu relictas, aut a prædonibus captas urbes eſſe ſociorum?

XII. Sed quid ego longinqua commemoro? Fuit hoc quondam, fuit proprium populi Romani longe a domo bellare, & propugnaculis imperii ſociorum fortunas, non ſua tecta defendere. Sociis ego veſtris mare clauſum per hoſce annos dicam fuiſſe, cum exercitus noſtri Brundiſio [50] nunquam, niſi ſumma hieme, transmiſerint? Qui ad vos ab exteris nationibus venirent, captos querar; cum legati populi Romani redempti ſint? Mercatoribus tutum mare non fuiſſe dicam, cum duodecim ſecures [51] in prædonum poteſtatem pervenerint? Cnidum, aut Colophonem, aut Samum, nobiliſſimas urbes, innume-

49 *Tam turpe, tam vetus*] Nam Octavio & Cinna Coſſ. cœptum eſt, ut ex Appiano intelligitur, qui Proconſule Sylla in Aſiam miſſo, hoc bellum initium habuiſſe ſcribit. Confectum eſt autem hoc ipſo anno, Lepido & Tullo Coſſ. Vetus ergo, ab hinc annis videlicet tribus & viginti, exortis e Cilicia prædonibus. *Idem.*

50 *Brundiſio*] Quare nominatim *Brunduſio*? quia per hoſce annos, quibus adverſus piraras & Mithridatem bellum geſtum eſt, exercitus populi Romani Brunduſio tranſmittebant. Quæ civitas eſt in Calabria, portu nobili, unde in Græciam iter eſt. *Idem.*

51 *Duodecim ſecures*] Duos prætores in provinciam euntes. Nam ſenis faſcibus in provinciis prætores utebantur, binis in urbe. *Manutius.*

numerabilesque alias, captas esse commemorem, cum vestros portus, atque eos portus, quibus vitam [52] & spiritum ducitis, in prædonum fuisse potestatem sciatis? An vero ignoratis, portum Cajetæ celeberrimum, atque plenissimum navium, inspectante prætore, a prædonibus esse direptum? Ex Miseno autem, ejus ipsius liberos, qui cum prædonibus antea ibi bellum gesserat, a prædonibus esse sublatos? Nam quid ego Ostiense incommodum, atque illam labem atque ignominiam reipublicæ querar, cum, prope inspectantibus vobis, classis ea, cui consul populi Romani præpositus esset, a prædonibus capta atque oppressa est? Pro dii immortales! tantamne unius hominis incredibilis ac divina virtus tam brevi tempore lucem afferre reipublicæ potuit, ut vos, qui modo ante ostium Tiberinum classem hostium videbatis, ii nunc nullam intra Oceani ostium [53] prædonum navem esse audiatis? Atque hæc qua celeritate gesta sint, quanquam videtis, tamen a me in dicendo prætereunda non sunt. Quis enim unquam, aut obeundi negotii, aut consequendi quæstus studio, tam brevi tempore tot loca adire, tantos cursus conficere potuit, quam celeriter, Cn. Pompejo duce, belli impetus navigavit [54]? Qui nondum tempestivo ad navigandum mari Siciliam adiit, Africam exploravit: inde Sardiniam cum classe venit: atque hæc tria frumentaria subsidia reipublicæ firmissimis præsidiis, classibusque munivit. Inde, se cum in Italiam recepisset, duabus Hispaniis, & Gallia Cisalpina [55] præsidiis ac navibus confirmata, missis item in oram Illyrici maris, & in Achajam, omnemque Græciam navibus, Italiæ duo maria [56] maximis classibus, firmissimisque præsidiis adornavit: ipse autem, ut a

Brun-

52 *Vitam*] Propter ea, quæ victus gratia in urbem assiduæ invehuntur. *Idem*.

53 *Intra Oceani ostium*] A freto Herculeo, unde Oceanus in mediam terram influit. *Hotomanus*.

54 *Belli impetus navigavit*] Poetice, ut illud infra: *Venti tempestatesque obsecundarint*. Quibus in locis, cum sensus tribuatur inanimis rebus, existit quidam orationis decor, & quædam poetarum propria venustas, oratori nonnunquam, præsertim in laudando, concessa. *Manutius*.

55 *Gallia Cisalpina*] Italiæ parte, ab Alpibus ad Rubiconem flumen, quæ Gallia dicta est ab iis Gallis, qui Tarquinio Prisco (ut Livius, V. 33. demonstrat) regnante, ducentis ante urbem captam annis, Alpes transgressi, mediam prope Italiam occuparunt. Hanc igitur Romani *Cisalpinam*, alteram vero, unde venerant, *Transalpinam* vocarunt. Cæsar hanc *Ulteriorem*, illam *Citeriorem* perpetuo appellat. *Hotoman*.

56 *Duo maria*] Adriaticum, & Tyrrhenum. *Idem*.

Digitized by Google

Brundusio profectus est, undequinquagesimo die totam ad imperium populi Romani Ciliciam adjunxit: omnes, qui ubique prædones fuerunt, partim capti interfectique sunt; partim unius hujus imperio ac potestati se dediderunt. Idem Cretensibus, cum ad eum usque in Pamphyliam legatos deprecatoresque misissent, spem deditionis non ademit, obsidesque imperavit. Ita tantum bellum, tam diuturnum, tam longe lateque dispersum, quo bello omnes gentes ac nationes premebantur, Cn. Pompejus extrema hieme apparavit, ineunte vere suscepit, media æstate confecit.

XIII. Est hæc divina atque incredibilis virtus imperatoris. Quid cæteræ, quas paulo ante commemorare cœperam, quantæ, atque quam multæ sunt? Non enim solum bellandi virtus in summo atque perfecto imperatore quærenda est: sed multæ sunt artes eximiæ, hujus administræ comitesque virtutis. Ac primum quanta innocentia debent esse imperatores? quanta deinde omnibus in rebus temperantia? quanta fide? quanta facilitate? quanto ingenio? quanta humanitate? Quæ breviter, qualia sint in Cn. Pompejo, consideremus. Summa enim omnia sunt, Quirites: sed ea magis ex aliorum contentione [57], quam ipsa per sese cognosci atque intelligi possunt.

Quem enim possumus imperatorem aliquo in numero putare, cujus in exercitu veneant centuriatus [58], atque venierint? Quid hunc hominem magnum, aut amplum de republica cogitare, qui pecuniam ex ærario depromptam ad bellum administrandum, aut propter cupiditatem provinciæ magistratibus diviserit [59], aut propter avaritiam Romæ in quæstu reliquerit [60]. Vestra admurmuratio facit, Quirites, ut agnoscere videamini, qui hæc fecerint. Ego autem neminem nomino: quare irasci mihi nemo poterit, nisi qui ante de se voluerit confiteri. Itaque propter hanc avaritiam imperatorum, quantas calamitates, quocunque ventum sit, nostri exercitus fe-

57 *Contentione*] Comparatione. Nam *contendere*, interdum est comparare. *Manutius*. Vide Off. I. 17.

58 *Centuriatus*] Ordo militiæ fuit, quo centuriones meritis insignes ornabantur. *Idem*. Vide in Pison. 36.

59 *Magistratibus diviserit*] Quo diutius, ipsis concedentibus, administrare provinciam posset. *Idem*.

60 *Romæ in quæstu reliquerit*] Apud argentarios. *Hotomanus*.

rant, quis ignorat? Itinera, quæ per hosce annos in Italia per agros atque oppida civium Romanorum nostri imperatores fecerunt, recordamini. Tum facilius statuetis, quid apud exteras nationes fieri existimetis. Utrum plures arbitramini per hosce annos militum vestrorum armis, hostium urbes, an hibernis, sociorum civitates esse deletas? Neque enim potest exercitum is continere imperator, qui se ipsum non continet: neque severus esse in judicando, qui alios in se severos esse judices non vult.

Hic miramur, hunc hominem tantum excellere cæteris, cujus legiones sic in Asiam pervenerunt, ut non modo manus [61] tanti exercitus, sed ne vestigium quidem cuiquam pacato nocuisse dicatur? Jam vero, quemadmodum milites hibernent, quotidie sermones ac literæ perferuntur. Non modo, ut sumptum faciat in militem, nemini vis affertur: sed ne cupienti quidem cuiquam permittitur. Hiemis enim, non avaritiæ, perfugium majores nostri in sociorum atque amicorum tectis esse voluerunt.

XIV. Age vero cæteris in rebus quali sit temperantia, considerate. Unde illam tantam celeritatem, & tam incredibilem cursum inventum [62] putatis? Non enim illum eximia vis remigum, aut ars inaudita quædam gubernandi, aut venti aliqui novi, tam celeriter in ultimas terras pertulerunt. Sed hæ res, quæ cæteros remorari solent, non retardarunt: non avaritia ab instituto cursu ad prædam aliquam devocavit, non libido ad voluptatem, non amœnitas ad delectationem, non nobilitas urbis ad cognitionem, non denique labor ipse ad quietem. Postremo signa, & tabulas, cæteraque ornamenta Græcorum oppidorum, quæ cæteri tollenda esse arbitrantur, ea sibi ille ne visenda quidem existimavit. Itaque omnes quidem nunc in his locis Cn. Pompejum, sicut aliquem non ex hac urbe missum, sed de cælo delapsum, intuentur: nunc deni-

61 *Non modo manus*] Non modo nihil rapuisse, sed ne pedem quidem ubi non licebat, posuisse dicatur. *Idem*.

62 *Inventum*] Sensus: quanam arte tanta celeritas reperta est: quæ res tantæ celeritati causam præbuit? Alii legunt *initum*, non ita bene: nam *unde initus sit cursus*, quærimus pro, ex quo loco cœpit quis currere: quæ sententia huic loco non convenit. *Idem*.

denique incipiunt credere, fuiſſe homines Romanos hac quondam abſtinentia: quod jam nationibus exteris incredibile, ac falſo memoriæ proditum videbatur. Nunc imperii noſtri ſplendor illis gentibus lucet: nunc intelligunt, non ſine cauſa majores ſuos tum, cum hac temperantia magiſtratus habebamus, ſervire populo Romano, quam imperare aliis, maluiſſe.

Jam vero ita faciles aditus ad eum privatorum, ita liberæ querimoniæ de aliorum injuriis eſſe dicuntur; ut is, qui dignitate principibus excellit, facilitate par infimis eſſe videatur. Jam quantum conſilio, quantum dicendi gravitate & copia valeat, in quo ipſo ineſt quædam dignitas imperatoria, vos, Quirites, hoc ipſo in loco ſæpe cognoſtis. Fidem vero ejus inter ſocios quantam exiſtimari putatis, quam hoſtes omnium gentium [63] ſanctiſſimam judicarint? Humanitate jam tanta eſt, ut difficile dictu ſit, utrum hoſtes magis virtutem ejus pugnantes timuerint, an manſuetudinem victi dilexerint. Et quiſquam dubitabit, quin huic tantum bellum hoc tranſmittendum ſit, qui ad omnia noſtræ memoriæ bella conficienda, divino quodam conſilio, natus eſſe videatur?

XV. Et quoniam auctoritas multum in bellis quoque adminiſtrandis, atque imperio militari valet; certe nemini dubium eſt, quin ea re idem ille imperator plurimum poſſit. Vehementer autem pertinere ad bella adminiſtranda, quid hoſtes, quid ſocii de imperatoribus veſtris exiſtiment, quis ignorat, cum ſciamus, homines in tantis rebus, ut aut contemnant, aut metuant, aut oderint, aut ament, opinione non minus famæ, quam aliqua certa ratione commoveri? Quod igitur nomen unquam in orbe terrarum clarius fuit? Cujus res geſtæ pares? De quo homine vos (id quod maxime facit auctoritatem) tanta & tam præclara judicia feciſtis?

An vero ullam uſquam eſſe oram tam deſertam putatis, quo non illius diei fama pervaſerit, cum univerſus populus Romanus referto foro, repletiſque omnibus templis, ex quibus hic locus conſpici poteſt, unum ſibi ad commune omnium gen-

63 *Hoſtes omnium gentium*] Piratæ, qui cum omnibus gentibus bellum gerunt, prædam undecunque capientes. Itaque paulo poſt, *commune omnium gentium* bellum appellat. *Manutius*.

gentium bellum Cn. Pompejum imperatorem depopoſcit? Itaque, ut plura non dicam, neque aliorum exemplis confirmem, quantum hujus auctoritas valeat in bello; ab eodem Cn. Pompejo omnium rerum egregiarum exempla ſumantur; qui quo die a vobis maritimo bello præpoſitus eſt imperator, tanta repente vilitas annonæ [64] ex ſumma inopia & caritate rei frumentariæ conſecuta eſt, unius hominis ſpe & nomine, quantam vix ex ſumma ubertate agrorum diuturna pax efficere potuiſſet.

Jam, accepta in Ponto calamitate, ex eo prælio, de quo vos paulo ante invitus admonui: cum ſocii pertimuiſſent; hoſtium opes animique creviſſent; cum ſatis firmum præſidium provincia non haberet; amiſiſſetis Aſiam, Quirites, niſi ad id ipſum temporis [65] divinitus Cn. Pompejum ad eas regiones fortuna populi Romani attuliſſet. Hujus adventus & Mithridatem inſolita inflammatum victoria continuit, & Tigranem magnis copiis minitantem Aſiæ retardavit. Et quiſquam dubitabit, quid virtute perfecturus ſit, qui tantum auctoritate perfecerit? aut quam facile imperio atque exercitu ſocios & vectigalia conſervaturus ſit, qui ipſo nomine ac rumore defenderit?

XVI. Age vero, illa res quantam declarat ejuſdem hominis apud hoſtes populi Romani auctoritatem, quod ex locis tam longinquis, tamque diverſis, tam brevi tempore omnes una huic ſe dediderunt? Quod Cretenſium legati, cum in eorum inſula noſter imperator exercituſque eſſet, ad Cn. Pompejum in ultimas prope terras venerunt, eique ſe omnes Cretenſium civitates dedere velle dixerunt? Quid? idem iſte Mithridates, nonne ad eundem Cn. Pompejum, legatum uſque in Hiſpaniam miſit? eumque Pompejus legatum ſemper judicavit:

64 *Tanta repente vilitas annonæ*] Quippe mercatores ſimul ut Pompejum maritimo bello præpoſitum audierunt, confiſi fore ut prædones ex maritimis locis profugerent, & libera eſſet navigatio, magnum frumenti numerum Romam adduxerunt. Appian. Plutarch. *Hotomanus*.

65 *Niſi ad ipſum temporis*] Hic veteris codicis Colonienſis, quem conſuluit Modius, ut & Erfurtenſis, quem ipſe inſpexi, ſcriptura elegantiſſima utraque manu eſt amplectenda, *Ad ipſum ejus temporis diſcrimen*, hoc eſt, illo ipſo tempore, cum ſumma illius provinciæ res ageretur, cum amittenda Aſia eſſet, aut ſervanda. *Græv.*

Digitized by Google

cavit: ii, quibus ſemper erat moleſtum [66], ad eum potiſſimum eſſe miſſum [67], ſpeculatorem, quam legatum judicari maluerunt. Poteſtis igitur jam conſtituere, Quirites, hanc auctoritatem, multis poſtea rebus geſtis, magniſque veſtris judiciis amplificatam, quantum apud illos reges, quantum apud exteras nationes valituram eſſe exiſtimetis.

Reliquum eſt, ut de felicitate (quam præſtare de ſe ipſo nemo poteſt, meminiſſe & commemorare de altero poſſumus) ſicut æquum eſt homini de poteſtate deorum, timide & pauca dicamus. Ego enim ſic exiſtimo: Maximo, Marcello, Scipioni [68], Mario, & cæteris magnis imperatoribus, non ſolum propter virtutem, ſed etiam propter fortunam, ſæpius imperia mandata, atque exercitus eſſe commiſſos. Fuit enim profecto quibuſdam ſummis viris quædam ad amplitudinem & gloriam, & ad res magnas bene gerendas divinitus adjuncta fortuna. De hujus autem hominis felicitate, quo de nunc agimus, hac utar moderatione dicendi, non ut in illius poteſtate fortunam poſitam eſſe dicam, ſed ut præterita meminiſſe, reliqua ſperare videamur, ne aut inviſa diis immortalibus oratio noſtra, aut ingrata eſſe videatur.

Itaque non ſum prædicaturus, Quirites, quantas ille res domi militiæque, terra marique, quantaque felicitate geſſerit: ut ejus ſemper voluntatibus non modo cives aſſenſerint, ſocii obtemperarint, hoſtes obedierint; ſed etiam venti tempeſtateſque obſecundarint. Hoc breviſſime dicam, neminem unquam tam impudentem fuiſſe, qui a diis immortalibus tot & tantas res tacitus auderet optare, quot & quantas dii immortales ad Cn. Pompejum detulerunt. Quod ut illi proprium ac per-

66 *Ii, quibus ſemper erat moleſtum, &c.*] Illud *ſemper* aberat Baſilicano Colon. quod tamen cæteri libri agnoſcunt. Itaque emendandum putabat Gulielmius, *ii quibus per erat moleſtum*. Et amat hanc τμῆσιν hic noſter ad Atticum, lib. I. Epiſt. poſtrema: *Per mihi, per, inquam, gratum feceris, &c.* iterum lib. V. Epiſt. 10. & lib. X. Epiſt. I. *Gruterus*. In Francii primo *ſemper* non legitur. Sed legitur in Erfurt. Non inſuavis eſt hujus vocis repetitio. *Grævius*.

67 *Ad eum potiſſimum eſſe miſſum*] Cum ipſe Quæſtor tantum: alii qui idem bellum adminiſtrabant Q. Metellus, M. Perpenna, Conſulares eſſent. *Hotomanus*.

68 *Maximo, Marcello, Scipioni*] Q. Fabio Maximo Cunctatori: M. Claudio Marcello, qui primus docuit Hannibalem poſſe vinci: P. Cornelio Scipioni, Pauli filio: hunc enim potius, quam ſuperiorem, ſignificari puto. *Manutius*.

Digitized by Google

perpetuum fit, Quirites, cum communis falutis atque imperii, tum ipfius hominis caufa (ficuti facitis) velle & optare debetis.

Quare cum & bellum ita neceffarium fit, ut negligi non poffit: ita magnum, ut accuratiffime fit adminiftrandum: & cum ei imperatorem præficere poffitis, in quo fit eximia belli fcientia, fingularis virtus, clariffima auctoritas, egregia fortuna: dubitabitis, Quirites, quin hoc tantum boni, quod vobis a diis immortalibus oblatum & datum eft, in rempublicam confervandam atque amplificandam conferatis?

XVII. Quod fi Romæ Cn. Pompejus privatus effet hoc tempore: tamen ad tantum bellum is erat deligendus atque mittendus. Nunc, cum ad cæteras fummas utilitates hæc quoque opportunitas adjungatur, ut in iis ipfis locis adfit, ut habeat exercitum, ut ab iis, qui habent, accipere ftatim poffit: quid expectamus? aut cur non, ducibus diis immortalibus, eidem, cui cætera fumma cum falute reipublicæ commiffa funt, hoc quoque bellum regium committimus?

At enim vir clariffimus, amantiffimus reipublicæ, veftris beneficiis ampliffimis affectus, Q. Catulus; itemque fummis ornamentis honoris, fortunæ, virtutis, ingenii præditus, Q. Hortenfius, ab hac ratione diffentiunt: quorum ego auctoritatem apud vos multis locis plurimum valuiffe, & valere oportere confiteor; fed in hac caufa, tametfi cognofcitis auctoritates contrarias virorum fortiffimorum & clariffimorum, tamen omiffis auctoritatibus, ipfa re & ratione exquirere poffumus veritatem: atque hoc facilius, quod ea omnia, quæ adhuc a me dicta funt, iidem ifti vera effe concedunt, & neceffarium bellum effe, & magnum, & in uno Cn. Pompejo fumma effe omnia.

Quid igitur ait Hortenfius? Si uni omnia tribuenda funt, unum digniffimum effe Pompejum: fed ad unum tamen omnia deferri non oportere. Obfolevit jam ifta oratio, re multo magis, quam verbis, refutata. Nam tu idem, Q. Hortenfi, multa, pro tua fumma copia ac fingulari facultate dicendi,

&

& in ſenatu contra virum fortem A. Gabinium [69], graviter ornateque dixiſti, cum is de uno imperatore contra prædones conſtituendo legem promulgaſſet: & ex hoc ipſo loco permulta item contra legem eam verba feciſti. Quid? tum, per deos immortales! ſi plus apud populum Romanum auctoritas tua, quam ipſius populi Romani ſalus, & vera cauſa valuiſſet, hodie hanc gloriam, atque hoc orbis terræ imperium teneremus? An tibi tum imperium eſſe hoc videbatur, cum populi Romani legati, prætores, quæſtoreſque capiebantur? cum ex omnibus provinciis commeatu & privato, & publico prohibebamur? cum ita clauſa erant nobis omnia maria, ut neque privatam rem tranſmarinam, neque publicam jam obire poſſemus?

XVIII. Quæ civitas antea unquam fuit, non dico Atheni-enſium, quæ ſatis late quondam mare tenuiſſe dicitur; non Carthaginenſium, qui permultum claſſe, maritimiſque rebus valuerunt: non Rhodiorum, quorum uſque ad noſtram memoriam diſciplina navalis & gloria remanſit: quæ civitas unquam antea tam tenuis, quæ tam parva inſula fuit, quæ non portus ſuos, & agros, & aliquam partem regionis, atque oræ maritimæ per ſe ipſa defenderet? At hercle aliquot annos continuos ante legem Gabiniam ille populus Romanus, cujus, uſque ad noſtram memoriam, nomen invictum in navalibus pugnis permanſerat, magna, ac multo maxima parte non modo utilitatis, ſed dignitatis atque imperii caruit.

Nos, quorum majores Antiochum regem claſſe, Perſenque ſuperarunt, omnibuſque navalibus pugnis Carthaginenſes, homines in maritimis rebus exercitatiſſimos paratiſſimoſque vicerunt: ii nullo in loco jam prædonibus pares eſſe poteramus. Nos quoque, qui antea non modo Italiam tutam habebamus, ſed omnes ſocios in ultimis oris auctoritate noſtri imperii ſal-

69 *Contra virum fortem A. Gabinium*] Tribunum pleb. qui legem tulit de adminiſtratione belli maritimi Pompejo mandanda. Extant apud Dionem Gabinii & Catuli orationes contrariæ: idemque Dion, & præterea Plutarchus, auctores ſunt, legem magna Senatus diſſenſione latam eſſe: & alterum Conſulem, cum vehementius legi refragaretur, prope a plebe diſcerptum fuiſſe. Catulum quidem ſumma contentione primum repugnaſſe: ſed poſtea cognito tanto populi ſtudio atque voluntate deſtitiſſe. Vide Aſconium in Orat. pro Cornelio, ubi de L. Trebellio. *Hotomanus*.

vos præstare poteramus; tum, cum insula Delos tam procul a nobis in Ægeo mari posita, quo omnes undique cum mercibus atque oneribus commeabant, referta divitiis, parva, sine muro nihil timebat [70]: iidem non modo provinciis, atque oris Italiæ maritimis, ac portubus nostris, sed etiam Appia jam via [71] carebamus: & his temporibus non pudebat magistratus populi Romani, in hunc ipsum locum ascendere [72], cum eum vobis majores vestri exuviis nauticis, & classium spoliis ornatum reliquissent.

XIX. Bono te animo tum, Q. Hortensi, populus Romanus, & cæteros, qui erant in eadem sententia, dicere existimavit ea, quæ sentiebatis: sed tamen in salute communi idem populus Romanus dolori suo maluit, quam auctoritati vestræ obtemperare. Itaque una lex, unus vir, unus annus, non modo nos illa miseria ac turpitudine liberavit: sed etiam effecit, ut aliquando vere videremur omnibus gentibus ac nationibus terra, marique imperare.

Quo mihi etiam indignius videtur obtrectatum esse adhuc, Gabinio dicam, anne Pompejo, an utrique? (id quod est verius) ne legaretur A. Gabinius Cn. Pompejo expetenti, ac postulanti. Utrum ille, qui postulat legatum ad tantum bellum, quem velit, idoneus non est, qui impetret, cum cæteri ad expilandos socios, diripiendasque provincias, quos voluerunt, legatos eduxerint: an ipse, cujus lege salus ac dignitas populo Romano atque omnibus gentibus constituta est, expers esse debet gloriæ ejus imperatoris, atque ejus exercitus, qui consilio ipsius atque periculo est constitutus? An C. Flacidius, Q. Metellus, Q. Cælius Latiniensis, Cn. Lentulus, quos omnes honoris causa nomino, cum tribuni plebis fuissent, anno proximo legati esse potuerunt: in hoc uno Gabinio sunt tam diligentes [73], qui in hoc bello, quod lege Gabinia geritur,

70 *Nihil timebat*] Propter populi Rom. societatem. *Idem*.

71 *Appia via*] Quæ cum sit propinqua mari, per eam (ab Urbe ad Capuam) iter habere, piratis mare tenentibus, sine periculo non licebat. *Manutius*.

72 *In hunc ipsum locum*, Rostra, *ascendere*] Ut vos revocarent a jubenda lege illa, quæ maritimi vobis imperii decus asseruit. Hos duntaxat ferit hæc indignatio, non alios, qui pro lege Gabinia & Pompejo dicebant. *Anonymus*.

73 *Tam diligentes*] Respicit, ut puto, ad leges Liciniam atque Æbutiam. *Grut.*

tur, in hoc imperatore atque exercitu, quem per se ipse constituit, etiam præcipuo jure esse deberet? De quo legando spero consules ad senatum relaturos. Qui si dubitabunt: aut gravabuntur; ego me profiteor relaturum: neque me impediet cujusquam, Quirites, inimicum edictum [74], quo minus, fretus vobis, vestrum jus [75], beneficiumque defendam: neque, præter intercessionem, quidquam audiam; de qua (ut arbitror) isti ipsi, qui minantur, etiam atque etiam, qui id liceat, considerabunt. Mea quidem sententia, Quirites, unus A. Gabinius, belli maritimi, rerumque gestarum auctor, comes Cn. Pompejo adscribitur: propterea quod alter uni id bellum suscipiendum vestris suffragiis detulit; alter delatum, susceptumque confecit.

XX. Reliquum est, ut de Q. Catuli auctoritate, & sententia dicendum esse videatur. Qui cum ex vobis quæreret, si in uno Cn. Pompejo omnia poneretis, si quid eo factum esset [76], in quo spem essetis habituri: cepit magnum suæ virtutis fructum ac dignitatis, cum omnes prope una voce, *in eo ipso vos spem habituros* [77] *esse* dixistis. Etenim talis est vir, ut nulla res tanta sit, ac tam difficilis, quam ille non & consilio regere, & integritate tueri, & virtute conficere possit. Sed in hoc ipso ab eo vehementissime dissentio, quod, quo minus certa est hominum ac minus diuturna vita, hoc magis respublica, dum per deos immortales licet, frui debet summi hominis vita, atque virtute.

At enim nihil novi fiat contra exempla, atque instituta majorum. Non dico hoc loco, majores nostros semper in pace, consuetudini; in bello, utilitati paruisse: semper ad no-

 vos

74 *Inimicum edictum*] Indicat edicturos Consules Gabinio inimicos, ne quis referre ad Senatum posset, præsentibus Consulibus: cui se, cum Prætor esset, non cessurum profitetur, nisi Tribuni intercedant. *Ferratius.*

75 *Vestrum jus*] Non jus Præturæ hic intelligit: Prætor enim secundum leges non poterat referre ad Senatum, Consulibus invitis: sed innuit scriptum fuisse in lege Gabinia, ut Pompejus, quos ipse veliet, legatos eligeret. *Idem.*

76 *Si quid eo factum esset*] Si obiisset. Ominis causa mentio mortis omittitur. Vide Schotti Nod. Cic. I. 2.

77 *In ipso vos spem habituros*] Sic legendum, non ut vulgo, *in eo ipso*. Nam præterquam quod pronomen, *eo*, non est in quibusdam libris manuscriptis, ratio & consuetudo Latini sermonis postulant, ut ita legatur, quemadmodum edendum curavi. Si enim *in eo ipso* legeremus, significaretur, Pompejus. At ex Plutarcho notum est, populum respondisse, se spem habiturum in ipso Catulo. *Lambinus.*

Digitized by Google

vos casus temporum, novorum consiliorum rationes accommodasse: non dicam, duo bella maxima, Punicum & Hispaniense, ab uno imperatore [78] esse confecta: duas urbes potentissimas, quæ huic imperio maxime minabantur, Carthaginem atque Numantiam, ab eodem Scipione esse deletas: non commemorabo, nuper ita vobis patribusque vestris esse visum, ut in uno C. Mario spes imperii poneretur: ut idem cum Jugurtha, idem cum Cimbris, idem cum Theutonis bellum administraret. In ipso Cn. Pompejo, in quo novi constitui nihil vult Q. Catulus, quam multa sint nova, summa Catuli voluntate constituta, recordamini.

XXI. Quid enim tam novum, quam adolescentulum [79], privatum, exercitum difficili reipublicæ tempore conficere? confecit. Huic præesse? præfuit. Rem optime ductu suo gerere? gessit. Quid tam præter consuetudinem, quam homini peradolescenti, cujus a senatorio gradu [80] ætas longe abesset, imperium atque exercitum dari? Siciliam permitti, atque Africam, bellumque in ea administrandum? Fuit in his provinciis singulari innocentia, gravitate, virtute: bellum in Africa maximum confecit, victorem exercitum deportavit. Quid vero tam inauditum, quam equitem Romanum triumphare? at eam quoque rem populus Romanus non modo vidit, sed etiam studio omni visendam putavit [81]. Quid tam inusitatum, quam, ut, cum duo consules clarissimi fortissimique essent, eques Romanus ad bellum maximum formidolosissimumque

78 *Ab uno imperatore*] P. Scipione Æmiliano. Vide Somn. Scip.

79 *Adolescentulum, privatum*] Annos tres & viginti natus. Vide supra, cap. 10. & mox infra.

80 *A senatorio gradu*] Senatores tunc erant, cum Quæsturam gesserant, quam obtinere non poterant, nisi post decem annua stipendia: adeoque post 27. annum: a quo aberat Pompeji ætas, qui 25. anno suæ ætatis triumpharit. *Ferratius*.

81 *At eam quoque rem populus Romanus non modo vidit, sed etiam studio omni visendam putavit*] In hujus triumphi commemoratione, nulla fit Senatus mentio, & populo id unum datur, ut accurrat visendi studio, & pompam acclamationibus honestet. Quippe Sylla, cum Dictator publicas res privatasque haberet in sua potestate, Pompejum, quem in Siciliam miserat, ipse inconsulto Senatu, & absque ulla rogatione populi triumphare jussit. Alterum triumphum ait Orator ductum esse *ex senatus-consulto*, nulla populi mentione; propterea quod, sublata per Syllam tribunitia potestate, universa reipublicæ administratio ad Senatum fuerat translata; ita ut populus, neque in ferendis legibus, neque in decernendis triumphis ullam partem haberet. Pompejus Consul tribunitiam potestatem restituit: Cornelius, Tribunus plebis, legem tulit, ne quis legibus solveretur, sine populi rogatione. *Idem*.

Digitized by Google

que pro consule mitteretur? missus est. Quo quidem tempore, cum esset nonnemo in senatu, qui diceret, *Non oportere mitti hominem privatum pro consule:* L. Philippus dixisse dicitur: *Non se illum sua sententia pro consule, sed pro consulibus mittere*. Tanta in eo reipublicæ bene gerendæ spes constituebatur, ut duorum consulum munus unius adolescentis virtuti committeretur. Quid tam singulare, quam ut ex senatusconsulto legibus solutus, consul ante fieret, quam ullum alium magistratum per leges capere licuisset [82]? Quid tam incredibile, quam ut iterum eques Romanus [83] ex senatus-consulto triumpharet? Quæ in omnibus hominibus nova post hominum memoriam constituta sunt, ea tam multa non sunt, quam hæc, quæ in hoc uno homine vidimus. Atque hæc tot exempla, tanta ac tam nova, profecta sunt in eundem hominem a Q. Catulo, atque a cæterorum ejusdem dignitatis amplissimorum hominum auctoritate.

XXII. Quare videant, ne sit periniquum, & non ferendum, illorum auctoritatem de Cn. Pompeji dignitate a vobis comprobatam semper esse:. vestrum ab illis de eodem homine judicium, populique Romani auctoritatem improbari: præsertim cum jam suo jure populus Romanus in hoc homine suam auctoritatem vel contra omnes, qui dissentiunt, possit defendere: propterea quod, istis reclamantibus, vos unum illum ex omnibus delegistis, quem bello prædonum præponeretis. Hoc si vos temere fecistis, & reipublicæ parum consuluistis; recte isti studia vestra suis consiliis regere conantur. Sin autem vos plus

82 *Quid tam singulare, quam ut ex senatus-consulto legibus solutus, Consul ante fieret, quam ullum alium magistratum per leges capere licuisset?*] Cum post Syllæ dictaturam, & usque ad tribunatum C. Cornelii, Senatus legibus solveret, sine populi rogatione, bene de Pompejo dicitur: *Ex senatus-consulto legibus solutus*. At quibusnam legibus? Lege Villia, qua prohibebatur petitio consulatus ante annum XLII. aliisque duabus Corneliis legibus, quæ ad consularem dignitatem eos non admittebant, qui quæstores, prætoresque non fuissent. Pompejus autem annum xxxv. agebat, & neque quæstor fuerat, neque prætor. Cur autem Pompejo annos nato triginta non licebat ullum magistratum capere, nedum consulatum? Quoniam lex erat, aut vetus restituta a L. Sylla, aut ab ipso primum lata, ne quisquam, omissa quæstura, ullum alium petere magistratum posset. At Pompejus quæstor non fuerat: & quoniam quæstor non fuerat; non erat in ordine senatorio, sed equestri duntaxat. Aditum in curiam dabat quæstura, ex lege per L. Syllam Dictatorem lata. *Idem*.

83 *Eques Romanus*] Non enim fuerat Pompejus Quæstor, proindeque nondum erat Senator. *Idem*.

Digitized by Google

plus tum in republica vidistis: vos, his repugnantibus, per vosmetipsos dignitatem huic imperio, salutem orbi terrarum attulistis: aliquando isti principes, & sibi, & cæteris, populi Romani universi auctoritati parendum esse fateantur.

Atque in hoc bello Asiatico, & regio, non solum militaris illa virtus, quæ est in Cn. Pompejo singularis, sed aliæ quoque virtutes animi multæ & magnæ requiruntur. Difficile est in Asia, Cilicia, Syria, regnisque interiorum nationum ita versari vestrum imperatorem, ut nihil aliud, quam de hoste, ac de laude cogitet. Deinde etiam si qui sunt pudore ac temperantia moderatiores, tamen eos esse tales, propter multitudinem cupidorum hominum nemo arbitratur. Difficile est dictu, Quirites, quanto in odio simus apud exteras nationes, propter eorum, quos ad eas per hos annos cum imperio misimus, injurias ac libidines. Quod enim fanum putatis in illis terris nostris magistratibus religiosum, quam civitatem sanctam, quam domum satis clausam ac munitam fuisse? Urbes jam locupletes ac copiosæ requiruntur, quibus causa belli propter diripiendi cupiditatem inferatur. Libenter hæc coram cum Q. Catulo, & Q. Hortensio disputarem, summis & clarissimis viris. Noverunt enim sociorum vulnera: vident eorum calamitates: querimonias audiunt. Pro sociis vos contra hostes exercitum mittere putatis, an hostium simulatione, contra socios atque amicos? Quæ civitas est in Asia, quæ non modo imperatoris, aut legati, sed unius tribuni militum animos ac spiritus capere possit?

XXIII. Quare, etiam si quem habetis, qui collatis signis, exercitus regios superare posse videatur: tamen, nisi erit idem, qui se a pecuniis sociorum, qui ab eorum conjugibus ac liberis, qui ab ornamentis fanorum atque oppidorum, qui ab auro gazaque regia, manus, oculos, animum cohibere possit; non erit idoneus, qui ad bellum Asiaticum, regiumque mittatur. Ecquam putatis civitatem pacatam fuisse, quæ locuples sit? ecquam esse locupletem, quæ istis pacata esse videatur? Ora maritima, Quirites, Cn. Pompejum non solum propter rei militaris gloriam, sed etiam propter animi conti-

nen-

nentiam requiſivit. Videbat enim populus Romanus non locupletari quotannis pecunia publica, præter paucos; neque nos quidquam aliud aſſequi claſſium nomine, niſi ut, detrimentis accipiendis, majore affici turpitudine videremur. Nunc, qua cupiditate homines in provincias, quibus jacturis [84], quibus conditionibus proficiſcantur, ignorant videlicet iſti, qui ad unum deferenda eſſe omnia non arbitrantur? quaſi vero Cn. Pompejum non cum ſuis virtutibus, tum etiam alienis vitiis magnum eſſe videamus.

Quare nolite dubitare, quin huic uni credatis omnia, qui inter annos tot unus inventus ſit, quem ſocii in urbes ſuas cum exercitu veniſſe gaudeant. Quod ſi auctoritatibus hanc cauſam, Quirites, confirmandam putatis; eſt vobis auctor, vir bellorum omnium, maximarumque rerum peritiſſimus, P. Servilius: [85]: cujus tantæ res geſtæ terra marique extiterunt, ut, cum de bello deliberetis, auctor vobis gravior eſſe nemo debeat. Eſt C. Curio, ſummis veſtris beneficiis, maximiſque rebus geſtis, ſummo ingenio & prudentia præditus. Eſt Cn. Lentulus, in quo omnes, pro ampliſſimis veſtris honoribus, ſummum conſilium, ſummam gravitatem eſſe cognoſcitis. Eſt C. Caſſius, integritate, virtute, conſtantia ſingulari. Quare videte, ut horum auctoritatibus, illorum orationi, qui diſſentiunt, reſpondere poſſe videamur.

XXIV. Quæ cum ita ſint, C. Manili, primum iſtam tuam & legem, & voluntatem, & ſententiam laudo, vehementiſſimeque comprobo: deinde te hortor, ut auctore populo Romano, maneas in ſententia, neve cujuſquam vim aut minas pertimeſcas. Primum in te ſatis eſſe animi, perſeverantiæque arbitror: deinde cum tantam multitudinem cum tanto ſtudio adeſ-

84 *Jacturis*] *Jacturæ* Latinis ſunt largitiones, pecuniæ datæ corrumpendi cauſa, pronunciati per tribus nummi, aut, ut ipſe ſupra dixit, diviſi magiſtratibus & hominibus gratioſis, quorum ſuffragatione poteſtates & provincias acceperant. Cicero pro Cluentio: *Primum quidem illum judicem pecunia corrupit, deinde ipſum Aurium, non magna jactura facta, tollendum curavit.* Pro Flacco: *quæ jactura? quanta largitio?* Gronov. lib. IV. de Pec. vet. cap. 4. ubi vide plura.

85 P. *Servilius*] Iſauricus ab Iſauris in Cilicia devictis. Conſul fuit cum App. Claudio. C. *Curio*, qui de Macedonia triumphavit, cum Cn. Octavio. Cn. *Lentulus* Clodianus, cum L. Gellio. C. *Caſſius*, fortaſſe ille eſt, qui Conſul fuit cum Marco Lucullo. *Ferratius*.

adesse videamus, quantam non iterum [86] in eodem homine præficiendo vidimus; quid est, quod aut de re, aut de perficiendi facultate dubitemus? Ego autem, quidquid in me est studii, consilii, laboris, ingenii, quidquid hoc beneficio populi Romani, atque hac potestate prætoria, quidquid auctoritate, fide, constantia possum; id omne ad hanc rem conficiendam, tibi, & populo Romano polliceor, ac defero. Testorque omnes deos, & eos maxime, qui huic loco temploque præsident, qui omnium mentes eorum, qui ad rempublicam adeunt, maxime perspiciunt, me hoc neque rogatu facere cujusquam, neque quo Cn. Pompeji gratiam mihi per hanc causam conciliari putem, neque quo mihi ex cujusquam amplitudine, aut præsidia periculis, aut adjumenta honoribus quæram: propterea quod pericula facile, ut hominem præstare oportet, innocentia tecti pellemus: honorem autem neque ab uno, neque ex hoc loco, sed eadem nostra illa laboriosissima ratione vitæ, si vestra voluntas feret, consequemur.

Quamobrem, quidquid in hac causa mihi susceptum est, Quirites, id omne me reipublicæ causa suscepisse confirmo: tantumque abest, ut aliquam bonam gratiam mihi quæsisse videar, ut multas etiam simultates partim obscuras, partim apertas intelligam, mihi non necessarias, vobis non inutiles [87], suscepisse. Sed ego me hoc honore præditum, tantis vestris beneficiis affectum, statui, Quirites, vestram voluntatem, & reipublicæ dignitatem, & salutem provinciarum atque sociorum, meis omnibus commodis & rationibus præferre oportere.

86 *Quantam non iterum*] Vellet Grævius deleri *non*, & mutari *vidimus* in *videmus*. Itaque legeret: *quantam iterum in eodem homine præficiendo videmus*. Quod etsi dicat a suis quibusdam mss. confirmari, tamen in contextu non recepit.

87 *Non inutiles*] Simultates enim inter principes viros utiles erant tum legibus, tum libertati. *Ferratius*.

PRO

Digitized by Google

PRO
A. CLUENTIO AVITO.
ORATIO XIV.

ARGUMENTUM.

Sassia quaedam, Cluentii mater, improbi mulier ingenii, libidinis effrenatae, post binas nuptias, unas patris Cluentii, alteras A. Aurii Melini, generi sui, quem cum filia divortium facere coegit, postremo nupsit Statio Albio Oppianico, qui Melinum ejus virum occiderat. Hic cum intelligeret, Cluentium nondum testamentum fecisse, eoque mortuo bona ejus omnia ad matrem esse ventura, incensus avaritia, veneno eum tollere decrevit. Ea re cognita, duobusque praejudiciis jam probata, primum Scamandri damnatione, cujus in manibus venenum deprehensum fuerat, deinde C. Fabritii, qui Cleophanti, quo Cluentius medico utebatur, servum Diogenem ad venenum dandum spe & praemio sollicitaverat: Oppianicum Cluentius de veneficio accusavit: qui cum damnatus esset, defensor Oppianici L. Quinctius Tribunus pl. quotidianis concionibus rem in invidiam adduxit, cum diceret pecuniam in judicio versatam: & cum incertum esset, ex qua parte esset profecta, populus Romanus non credidit ab Oppianico datam, quia damnatus erat; & errore multorum in falso crimine Cluentius fuit, cum Oppianicus C. Aelio Staleno DC *millia H-S pro numero judicum, qui corrumpendi essent, dedisset. Quo postea crimine, & Stalenus ipse, & cum eo Bulbus, Gutta, Popillius, aliique ejusdem affines culpae judices damnati sunt. Annis quinque post damnationem cum Oppianicus in exilio periisset, uxor Sassia moliri coepit insidias filio, quod ejus consilio diceret per M. Asellium quemdam viro suo venenum in pane datum; & cum de servis quaestione habita, nihil esset repertum, rursus eadem, triennio post, adolescenti Oppianico filia collocata, impulit eum ad filium de*

de veneficio accusandum. Is actore usus est L. Attio Pisaurensi, contra quem Prætor Cicero Cluentium defendit. Acta causa est ad Q. Voconium Nasonem, qui de veneficiis Prætor quæsivit, Lepido & Tullo Coss. MANUT.

I. ANIMADVERTI, Judices, omnem accusatoris orationem, in duas divisam esse partes: quarum altera mihi niti & magnopere confidere videbatur invidia jam inveterata judicii Juniani [1]: altera tantummodo [2] consuetudinis causa timide & diffidenter attingere rationem veneficii criminum: qua de re lege est hæc quæstio constituta [3]. Itaque mihi certum est hanc eandem distributionem, invidiæ, & criminum, sic in defensione servare; ut omnes intelligant, nihil me nec subterfugere voluisse reticendo, nec obscurare dicendo.

Sed cum considero, quomodo mihi in utraque re sit elaborandum, altera pars, ea quæ propria est judicii vestri [4], & legitimæ veneficii quæstionis, per mihi brevis, & non magnæ in dicendo contentionis fore videtur: altera autem, quæ procul a judicio remota est, quæ concionibus seditiose concitatis accommodatior est, quam tranquillis moderatisque judiciis, prospicio, quantum in agendo difficultatis, & quantum laboris sit habitura.

Sed in hac tanta difficultate illa me res tamen, Judices, consolatur, quod vos de criminibus sic audire consuestis, ut eorum

1 *Judicii Juniani*] C. Junius quæsitor fuerat in causa Oppianici; ideo judicium de Oppianico factum, appellat *Junianum*. C. autem Junius postea damnatus est, quod in Oppianici causa corruptus fuisse dictus sit. *Sylvius*.

2 *Altera tantummodo*] Gulielmius legit *alteram*; sed poterat subaudiri, *videbatur*, quod præcessit. *Gruterus*. Altera scilicet parte. Est casus sextus, non primus. Nihil itaque immutandum cum Gulielmio. Mox Franc. *rationem veneficii, & criminum*. Accusator præter veneficium, & alia reo crimina objecit. *Grævius*.

3 *Lege est hæc quæstio constituta*] Lege Cornelia constitutus est prætor, qui quæreret de veneficio. Vide Sigonium, lib. 2. de judiciis, cap. 30. *Quæstio* est judicium publicum. *Idem*. Vide *Indiculum Legum*.

4 *Ea quæ propria est judicii vestri*] Id est, de qua quæstio constituta est, ideoque de qua sententiam laturi estis. Quamvis enim accusator multa crimina reo objiciat, ut id quod causæ proprium est, sit magis credibile, judices tamen de eo solo pronuntiant, de quo quæstio constituta est: id igitur judici proprium est. *Sylvius*.

Digitized by Google

eorum omnem dissolutionem [5] ab oratore quæratis: ut non existimetis, plus vos ad salutem reo largiri oportere, quam quantum defensor, purgandis criminibus, consequi, & dicendo probare potuerit. De invidia autem sic inter vos disceptare debetis, ut non, quid dicatur a nobis, sed quid oporteat dici, consideretis. Agitur enim in criminibus, A. Cluentii proprium periculum: in invidia, causa communis [6]. Quamobrem alteram partem causæ sic agemus, ut vos doceamus: alteram sic, ut oremus. In altera, diligentia vestra nobis adjungenda est: in altera, fides imploranda. Nemo est enim, qui invidiæ, sine vestro, ac sine talium virorum subsidio possit resistere.

Equidem quod ad me attinet, quo me vertam, nescio. Negem fuisse illam infamiam judicii corrupti? negem illam rem agitatam in concionibus? jactatam in judiciis? commemoratam in senatu? evellam ex animis hominum tantam opinionem? tam penitus insitam? tam vetustam? Non est nostri ingenii: vestri auxilii est, Judices, hujus innocentiæ sic in hac calamitosa fama, quasi in aliqua perniciosissima flamma, atque in communi incendio subvenire.

II. Etenim sicut aliis in locis parum firmamenti, & parum virium [a] veritas [7] habet: sic in hoc loco falsa invidia imbecilla esse debet. Dominetur in concionibus, jaceat in judiciis: valeat in opinionibus ac sermonibus imperitorum, ab ingeniis prudentium repudietur: vehementes habeat repentinos impetus, spatio interposito, & causa cognita consenescat. Denique illa definitio judiciorum æquorum, quæ nobis a majoribus tradita est, retineatur: ut in judiciis & sine invidia culpa plectatur, & sine culpa invidia ponatur.

Quamobrem a vobis, Judices, antequam de ipsa causa di-

 cere

5 *Ut eorum omnem dissolutionem*] Id est, excusationem, negationem, purgationem, vel refutationem. Illa autem sententia est: Cum accusator intendit, vel probat crimina reo objecta, non continuo creditis, sed expectatis ejus qui reo patrocinatur dissolutionem. Ideo spero fore, ut refutationem meam horum veneficii criminum expectetis. Id si feceritis, nihil dixerit accusator, quod reum lædat. *Idem*.

6 *In invidia, causa communis*] Nam si propter invidiam condemnetur Cluentius; quis est, cui non idem periculum impendeat? Paulo post subjungitur, *in communi incendio*. Manutius.

a Vict. Man. *falsitas*

7 *Veritas*] Alii, *falsitas*. Vide *Victorium*, Var. Lect. XXIV. 2.

cere incipio, hæc postulo: primum id, quod æquissimum est, ut nequid præjudicati afferatis. Etenim non modo auctoritatem, sed etiam nomen judicum amittemus, nisi hic ex ipsis causis judicabimus, ac si ad causas judicia jam facta domo deferemus. Deinde si quam opinionem jam vestris mentibus comprehendistis, si eam ratio convellet, si [a] ratio labefactabit, si denique veritas extorquebit: ne repugnetis, eamque animis vestris aut libentibus, aut æquis remittatis. Tum autem, cum ego unaquaque de re dicam, & diluam, ne ipsi quæ contraria sunt, taciti cogitationi vestræ subjiciatis: sed ad extremum expectetis, & me meum dicendi ordinem servare patiamini. Cum peroraro, tum, si quid erit præteritum, a me requiratis.

III. Ego me, Judices, ad eam causam accedere, quæ jam per annos octo continuos ex contraria parte audiatur, atque ipsa opinione hominum tacita prope convicta atque damnata sit, facile intelligo: sed, si quis mihi deus vestram ad me audiendum benevolentiam conciliarit, efficiam profecto, ut intelligatis, nihil esse homini tam timendum, quam invidiam; nihil innocenti, suscepta invidia, tam optandum, quam æquum judicium, quod in hoc uno denique falsæ infamiæ finis aliquis atque exitus reperiatur. Quamobrem magna me spes tenet, si ea, quæ sunt in causa, explicare, atque omnia dicendo consequi potuero, hunc locum consessumque vestrum, quem illi horribilem A. Cluentio, ac formidolosum fore putaverunt, eum tandem ejus fortunæ miseræ, multumque jactatæ, portum ac perfugium futurum.

Tametsi permulta sunt, quæ mihi, antequam de causa dicam, de communibus invidiæ periculis dicenda esse videantur: tamen, ne diutius oratione mea suspensa expectatio vestra teneatur, aggrediar ad crimen cum illa deprecatione, Judices, qua mihi sæpius utendum esse intelligo, sic ut me audiatis, quasi hoc tempore hæc causa primum dicatur, sicuti dicitur; non quasi sæpe jam dicta, & nunquam probata sit [8]. Hodierno

a Lamb. *oratio*

8 *Non quasi sæpe jam dicta, & nunquam probata sit*] *Dicere causam* defensor dicitur, non accusator. Sic in Orat. pro Sext. Roscio

no enim die primum veteris iſtius criminis diluendi poteſtas eſt data: ante hoc tempus error in hac cauſa, atque invidia verſata eſt. Quamobrem, dum multorum annorum accuſationi breviter dilucideque reſpondeo, quæſo, ut me, Judices, ſicuti facere inſtituiſtis, benigne attenteque audiatis.

IV. Corrupiſſe dicitur A. Cluentius judicium pecunia, quo inimicum ſuum innocentem, Statium Albium, condemnaret. Oſtendam, Judices, primum, (quoniam caput illius atrocitatis atque invidiæ fuit, innocentem pecunia circumventum) neminem unquam majoribus criminibus, gravioribus teſtibus eſſe in judicium vocatum: deinde ea de eo præjudicia eſſe facta ab ipſis judicibus, a quibus condemnatus eſt, ut non modo ab iiſdem, ſed ne ab aliis quidem ullis, abſolvi ullo modo poſſet. Cum hæc docuero, tum illud oſtendam, quod maxime requiri intelligo, judicium illud pecunia eſſe tentatum, non a Cluentio, [9] ſed contra Cluentium: faciamque, ut intelligatis, in tota illa cauſa quid res ipſa tulerit, quid error affinxerit, quid invidia conflarit.

Primum igitur illud eſt, ex quo intelligi poſſit, debuiſſe Cluentium magnopere cauſæ confidere, quod certiſſimis criminibus & teſtibus fretus ad accuſandum deſcenderit. Hoc loco facien-

ſcio Amerino, cap. 3. *Accuſaut ii, qui in fortunas hujur invaſerunt: cauſam dicit is, cui præter calamitatem nihil reliquerunt. Accuſaut ii, quibur occidi patrem Sext. Reſcii bena fuit: cauſam dicit is*, &c. *Probare cauſam* apud Ciceronem non eſt demonſtrare, & confirmare argumentis; ſed efficere, ut judicibus reipſa probetur. Cicero innocentiam Milonis demonſtravit evidenter, non tamen probavit judicibus, qui eum damnarunt. Quamobrem illud unum contendit Orator hoc loco, defenſam antea non fuiſſe cauſam illam; aut injuria Quintii tribuni plebis; aut quia non de illo crimine accuſationes reliquæ conſtitutæ ſunt, ut probari potuerit, & palam fieri, nullam a Cluentio, pro condemnando vitrico, datam fuiſſe pecuniam. *Ferrat.*

9 *Non a Cluentio*] Quintilianus, lib. 4. cap. 5. „ Si, *inquit*, unum crimen varie „ defendimus, ſupervacua partitio eſt; ut ſi „ ita partiamur: *Dicam non talem eſſe hunc*, „ *quem tueor, ut in eo credibile videri poſſit* „ *homicidium: dicam occidendi cauſam huic* „ *non fuiſſe: dicam hunc eo tempore, quo ho*„ *mo occiſus eſt, trans mare fuiſſe*. Omnia, „ quæ, ante id quod ultimum eſt, exeque„ ris, inania videri neceſſe eſt. Feſtinat e„ nim judex ad id quod potentiſſimum eſt, „ & velut obligatum promiſſo patronum, ſi „ eſt patientior, tacitus appellat: ſi vel „ occupatus, vel in aliqua poteſtate, vel e„ tiam ſi moribus incompoſitus, cum convi„ cio efflagitat. Itaque non defuerunt, qui „ Ciceronis illam pro Cluentio partitionem „ improbarent, qua ſe dicturum eſſe promi„ ſit, *primum*, neminem majoribus crimi„ nibus, gravioribus teſtibus in judicium „ vocatum, quam Oppianicum; *deinde*, præ„ judicium eſſe factum ab iis ipſis judici„ bus, a quibus damnatus ſit: *poſtremo*, ju„ dicium pecunia tentatum non a Cluentio, „ ſed contra Cluentium. Quia ſi probari po„ teſt quod eſt tertium, nihil neceſſe fuerit „ dicere priora. „ *Sylvius*.

faciendum mihi, Judices, eſt, ut vobis breviter illa, quibus Albius condemnatus eſt, crimina exponam. Abs te peto, Oppianice, ut me invitum de patris tui cauſa dicere exiſtimes, adductum fide atque officio defenſionis. Etenim tibi ſi in præſentia ſatisfacere non potuero, tamen multæ mihi ad ſatisfaciendum reliquo tempore facultates dabuntur: Cluentio niſi nunc ſatisfecero, poſtea mihi ſatisfaciendi poteſtas non erit. Simul & illud quis eſt, qui dubitare debeat, contra damnatum & mortuum, pro incolumi & vivo dicere: cum illi, in quem dicitur, damnatio omne ignominiæ periculum jam abſtulerit, mors vero etiam doloris; huic autem, pro quo dicitur, nihil poſſit offenſionis accedere ſine acerbiſſimo animi ſenſu ac dolore, & ſine ſummo dedecore vitæ ac turpitudine? Atque, ut intelligatis, Cluentium non accuſatorio animo, non oſtentatione aliqua, aut gloria adductum, ſed nefariis injuriis, quotidianis inſidiis, propoſito ante oculos vitæ periculo, nomen Oppianici detuliſſe, paulo longius [10] exordium rei demonſtrandæ repetam: quod quæſo, Judices, ne moleſte patiamini. Principiis enim cognitis, multo facilius extrema intelligetis.

V. A. Cluentius Avitus [11] fuit pater [12] hujuſce, Judices, homo

10 *Paulo longius*] Quintil. IV. *cap.* 1. *extremo*. Cum a prooemio ad narrationem vel ad refutationem tranſitus eſt, id debet in prooemio poſtremum eſſe, cui commodiſſime jungi initium ſequentium poterit: id eſt, cadere non oportet abrupte ex prooemio in narrationem vel refutationem, ſed ita conjungenda eſt, ut ex prooemio duci videatur. Hujus tamen tranſitus admonendi ſunt auditores; nec in his partibus ſolum, ſed in aliis etiam, & plerumque in quæſtionibus. Quoniam tamen narratio brevis eſſe debet, ſi ea futura ſit longior, ad eam ipſam præparandum eſſe judicem idem præcipit, ut Cicero (*inquit*) ſæpius, ſed hoc præcipue loco fecit: *Paulo longius exordium rei demonſtrandæ gratia repetam*, &c. *Idem*.

11 *Avitus*] Aliis, *Habitus*. Cluentii cognomen ex ignoratione veteris orthographiæ ſuſpicor eſſe depravatum. Quod enim conſtat ex antiquis monumentis, *B* pro *V* ſcribi ſolebat. Inde factum eſt *Habitus* pro *Avitus*. Nam, cum, *Abitus*, mendoſum putaretur, *Avitus* autem differret ab *Abitus*; bonam correctionem librarii, aut homines imperiti exiſtimarunt, ſi, *Habitus*, tamquam uſitatum verbum, reponeretur; in quo repugnat veterum exemplorum obſervatio. Nam ſæpe *Aviti* cognomen reperitur, *Habiti* nunquam. Vibium Avitum nominat Plinius, lib. xxxiv. cap. 7. & Tacitus, lib. xiii. Accedunt lapidum antiquorum teſtimonia, in domo Cæſia Romæ. *CLODIÆ. AVITÆ.* in domo Arberinorum. *CLAUDIUS. AVITUS* in hortis Jo. Georgii Cæſarini. *BÆBIO. AVITO* Lubiani in Germania. *DURIUS. AVITUS* Neapoli. *AUR. ABITUS*. Id ſenſiſſe videtur, aut ratione ductus, aut antiqui exemplaris auctoritatem ſecutus, Tryphoninus juriſconſultus, qui cum hujus orationis teſtimonio utitur, A. Cluentium Avitum appellat. *Manutius*.

12 *Fuit pater*] Sic interpunge, *fuit, pater*, &c. Quintilianus, IV. 2. „ Initium narratio-

homo non ſolum municipii Larinatis, ex quo erat, ſed etiam regionis illius, & vicinitatis, virtute, exiſtimatione, nobilitate facile princeps. Is cum eſſet mortuus, Sylla & Pompejo conſulibus, reliquit hunc annos XV natum: grandem autem, & nubilem filiam, quæ brevi tempore poſt patris mortem nupſit A. Aurio Melino, conſobrino ſuo, adoleſcenti in primis, ut tum habebatur, inter ſuos & honeſto, & nobili.

Cum eſſent hæ nuptiæ plenæ dignitatis, plenæ concordiæ, repente eſt exorta mulieris importunæ nefaria libido, non ſolum dedecore, verum etiam ſcelere convincta. Nam Saſſia mater hujus Aviti (mater enim a me, nominis cauſa [13], tametſi in hunc hoſtili odio & crudelitate eſt, mater, inquam, appellabitur: neque unquam illa ita de ſuo ſcelere & immanitate audiet, ut naturæ nomen amittat. Quo enim eſt ipſum nomen amantius indulgentiuſque maternum, hoc illius matris, quæ multos jam annos, & nunc cum maxime filium interfectum cupit, ſingulare ſcelus majore odio dignum eſſe ducetis.) Ea igitur mater Aviti, Melini illius adoleſcentis, generi ſui, contra quam fas erat, amore capta, primo, neque id ipſum diu, quoquo modo poterat, in illa cupiditate continebatur; deinde ita flagrare cœpit amentia, ſic inflammata ferri libidine, ut eam non pudor, non pudicitia, non pietas [14]; non macula familiæ, non hominum fama, non filii dolor, non filiæ mœror a cupiditate revocaret.

Animum adoleſcentis, nondum conſilio ac ratione firmatum, pellexit iis omnibus rebus, quibus illa ætas capi ac deliniri poteſt. Filia, quæ non ſolum illo communi dolore muliebri in ejuſmodi viri injuriis angeretur, ſed nefarium matris pellicatum ferre non poſſet, de quo ne queri quidem ſine ſcelere ſe poſſe arbitraretur, cæteros ſui tanti mali ignaros eſſe cupiebat; in hujus amantiſſimi ſui fratris manibus, & gremio, mœrore & lacrymis conſeneſcebat. Ecce

„ rationis quidam faciendum a perſona putant; eamque, ſi noſtra ſit, ornandam: ſi „ aliena, infamandam ſtatim. Hoc ſane „ frequentiſſimum eſt, quia perſonæ ſunt in„ter quas litigatur. Sed hæ quoque inte„rim cum ſuis accedentibus ponendæ, cum „ id profuturum eſt: ut, *A. Cluentius Avi„tus fuit, pater hujuſce, Judices, homo non „ ſolum*, &c. *Sylvius*.

13 *Nominis cauſa*] Lambinus, *in omni cauſa*, ex mſ. ut ait, ſed inſulſe, ſi modo quid ſentio, & contra Pall. noſtros, & editos antiquitus. *Gruterus*.

14 *Non pietas*] In filiam. *Sylv.*

Ecce autem subitum divortium : quod solatium malorum omnium fore videbatur . Discedit a Melino Cluentia [15] : ut in tantis injuriis , non invita : ut a viro , non libenter . Tum vero illa egregia , ac præclara mater , palam exultare lætitia, ac triumphare gaudio cœpit , victrix filiæ , non libidinis . Itaque diutius suspicionibus obscuris lædi famam suam noluit ; lectum illum genialem , quem biennio ante filiæ suæ nubenti straverat , in eadem domo sibi ornari & sterni , expulsa atque exturbata filia , jubet . Nubit genero socrus , nullis auspicibus, nullis auctoribus [16] , funestis ominibus omnium .

VI. O mulieris scelus incredibile , & , præter hanc unam , in omni vita inauditum ! O libidinem effrenatam & indomitam ! O audaciam singularem , non timuisse , si minus vim deorum , hominumque famam , at illam ipsam noctem , facesque illas nuptiales ! non limen cubiculi , non cubile filiæ , non parietes denique ipsos , superiorum testes nuptiarum ! Perfregit , ac prostravit omnia cupiditate ac furore : vicit pudorem libido , timorem audacia , rationem amentia .

Tulit hoc commune dedecus jam familiæ , cognationis , nominis , gravirer filius . Augebatur autem ejus molestia quotidianis querimoniis , & assiduo fletu sororis . Statuit tamen nihil sibi in tantis injuriis , ac tanto scelere matris , gravius faciendum , quam ut illa matre ne uteretur [17] : ne , quam videre sine summo animi dolore non poterat , ea si matre uteretur , non solum videre , sed etiam probare suo judicio putaretur .

Initium quod huic cum matre fuerit simultatis , audistis . Pertinuisse hoc ad causam , tunc , cum reliqua cognoveritis , intel-

15 *Cluentia*] Romanarum mulierum nomina ex nominibus iis , quæ prima sequerentur , prænomina sumi mos erat : ut P. Cornelius Scipio , A. Licinius Crassus , Cn. Papirius Carbo , C. Julius Cæsar , M. Tullius Cicero . Harum familiarum fœminæ , Cornelia , Licinia , Papiria , Julia , Tullia appellabantur . Hæc igitur A. Cluentii Aviti soror , Cluentia appellata est . *Idem* .

16 *Nullis auctoribus*] *Auctores* in nuptiis dicebantur parentes , cognati , necessarii , tutores , aut amici , qui nuptias approbabant , & tabulas nuptiales signabant . Terent. Adelph. VI. 8.

quis despondit ? quis dedit ?
Cui quando nupsit ! auctor his rebus quis est ? Grævius.

17 *Ne uteretur*] *Uti aliquo* Ciceroni est id , quod frequentius dicitur , uti aliquo familiariter . Exempla non pauca sunt obvia , in primis in epistolis , & dudum a doctis animadversa . *Idem* .

intelligetis. Nam illud me non præterit, cujufmodicunque mater fit, tamen in judicio filii de turpitudine parentis dici vix oportere. Non effem ad ullam caufam idoneus, Judices, fi hoc, quod in communibus hominum fenfibus, atque in ipfa natura pofitum atque infixum eft, id ego, cum ad amici pericula depellenda adhiberer, non viderem. Facile intelligo non modo reticere homines parentum injurias, fed etiam animo æquo ferre oportere. Sed ego ea, quæ ferri poffunt, ferenda: quæ taceri, tacenda effe arbitror.

Nihil in vita vidit calamitatis A. Cluentius, nullum periculum mortis adiit, nihil mali timuit, quod non totum a matre effet conflatum & profectum. Quæ hoc tempore fileret omnia, atque ea, fi oblivione non poffet, tamen taciturnitate fua tecta effe pateretur. Sed ea vero fic agit, ut prorfus reticere nullo modo poffit. Hoc enim ipfum judicium, hoc periculum, illa accufatio [18], omnis teftium copia, quæ futura eft, a matre initio eft adornata, a matre hoc tempore inftruitur, atque omnibus ejus opibus & copiis comparatur: ipfa denique nuper Larino, hujus opprimendi caufa, Romam advolavit. Præfto eft mulier audax, pecuniofa, crudelis: inftituit accufatores, inftruit teftes: fqualore hujus & fordibus lætatur: exitium exoptat: fanguinem fuum profundere omnem cupit, dummodo profufum hujus ante videat. Hæc nifi omnia perfpexeritis in caufa, temere a nobis illam appellari putatote. Sin autem erunt & aperta, & nefaria, Cluentio ignofcere debetis, quod hæc a me dici patiatur: mihi ignofcere non deberetis, fi tacerem.

VII. Nunc jam fummatim exponam, quibus criminibus Oppianicus damnatus fit: ut & conftantiam A. Cluentii, & rationem accufationis perfpicere poffitis. Ac primum caufa accufandi quæ fuerit, oftendam, ut id ipfum A. Cluentium vi & neceffitate coactum feciffe videatis.

Cum manifefto venenum deprehendiffet, quod vir matris Oppianicus ei paraviffet; & res non conjectura, fed oculis ac

18 *Illa accufatio*] Cur non, *hæc*, potius quam, *illa?* quia digito accufatores oftendit, ut infra. *Is fecit heredem illum adolefcentem*. Et aliquanto poft: *Avunculus illius adolefcentis*. Manutius.

manibus teneretur, neque in cauſa ulla dubitatio poſſet eſſe: accuſavit Oppianicum. Quam conſtanter, & quam diligenter, poſtea dicam: nunc hoc ſcire vos volui, nullam huic aliam accuſandi cauſam fuiſſe, niſi uti propoſitum vitæ periculum, & quotidianas capitis inſidias hac una ratione vitaret. Atque, ut intelligatis, his accuſatum eſſe criminibus Oppianicum, ut neque accuſator timere, neque reus ſperare debuerit; pauca vobis illius judicii crimina exponam: quibus cognitis, nemo veſtrum mirabitur, illum, diffidentem rebus ſuis, ad Stalenum, atque ad pecuniam confugiſſe.

Larinas quædam fuit Dinea, ſocrus Oppianici, quæ filios habuit M. & Numerium Aurios, & Cn. Magium, & filiam Magiam, nuptam Oppianico. M. Aurius adoleſcentulus, bello Italico captus apud Aſculum, in Q. Sergii ſenatoris, ejus, qui inter ſicarios damnatus eſt, manus incidit, & apud eum fuit in ergaſtulo: Numerius autem Aurius frater, mortuus eſt, heredemque Cn. Magium, fratrem ſuum, reliquit. Poſtea Magia, uxor Oppianici, mortua eſt. Poſtremo unus, qui reliquus erat Dineæ filius, Cn. Magius, eſt mortuus. Is fecit heredem illum adoleſcentem Oppianicum, ſororis ſuæ filium, eumque partiri cum Dinea matre juſſit. Interim venit index ad Dineam, neque obſcurus, neque incertus, qui nuntiaret ei, filium ejus, M. Aurium, vivere: & in agro Gallico eſſe in ſervitute. Mulier, amiſſis liberis, cum unius filii recuperandi ſpes eſſet oſtentata, omnes ſuos propinquos, filiique ſui neceſſarios convocavit, & ab iis flens petivit, ut negotium ſuſciperent, adoleſcentem inveſtigarent, ſibi reſtituerent eum filium, quem tantum unum ex multis fortuna reliquum eſſe voluiſſet. Hæc cum agere inſtituiſſet, oppreſſa morbo eſt. Itaque teſtamentum fecit ejuſmodi, ut illi filio H-S ccccIↃↃↃↃ millia legaret, heredem inſtitueret eundem illum Oppianicum, nepotem ſuum. Atque his diebus paucis eſt mortua. Propinqui tamen illi, quemadmodum viva Dinea inſtituerant, ita mortua illa ad inveſtigandum Aurium cum eodem illo indice in agrum Gallicum profecti ſunt.

VIII. Interim Oppianicus, ut erat, ſicut multis ex rebus reperie-

Digitized by Google

reperietis, ſingulari ſcelere & audacia, per quendam Gallicanum [19], familiarem ſuum, primum illum indicem pecunia corrupit: deinde ipſum Aurium, non magna jactura facta [20], tollendum, interficiendumque curavit. Illi autem, qui erant ad propinquum inveſtigandum & recuperandum profecti, literas Larinum ad Aurios, illius adoleſcentis propinquos, ſuoſque neceſſarios, mittunt; ſibi difficilem eſſe inveſtigandi rationem, quod intelligerent indicem ab Oppianico eſſe corruptum. Quas literas A. Aurius, vir fortis, & experiens, & domi nobilis, M. illius Aurii propinquus, in foro, palam, multis audientibus, cum adeſſet Oppianicus, recitat, & clariſſima voce ſe nomen Oppianici, ſi interfectum M. Aurium compeiſſet, delaturum eſſe teſtatur.

Interim brevi tempore illi, qui erant in agrum Gallicum profecti, Larinum revertuntur: interfectum eſſe M. Aurium renuntiant. Animi non ſolum propinquorum, ſed etiam omnium Larinatium odio Oppianici, & illius adoleſcentis miſericordia commoventur. Itaque cum A. Aurius, qui antea denuntiarat, clamore hominem, ac minis inſequi cœpiſſet: Larino profugit, & ſe in caſtra clariſſimi viri, Q. Metelli, contulit.

Poſt illam fugam & ſceleris, & conſcientiæ teſtem, nunquam ſe judiciis, nunquam legibus, nunquam inermem inimicis committere auſus eſt: ſed per illam L. Syllæ vim atque victoriam, Larinum in ſummo timore omnium, cum armatis advolavit: quatuor viros [21], quos municipes fecerant, ſuſtulit [22]: ſe a Sylla, & alios præterea tres, factos eſſe dixit: & ab eodem ſibi eſſe imperatum, ut Aurium illum, qui ſibi delationem nominis, & capitis periculum oſtentarat,

 &

19 *Gallicanum*] Qui primum Gallus fuerat, deinde, cum in Italiam habitatum veniſſet, non amplius Gallus, ſed Gallicanus eſſe cæpit: quemadmodum de avo Piſonis materno dixit Cicero. Prius enim Gallus, dein Gallicanus, extremo Semiplacentinus haberi cæpius eſt. *Idem*. Vide Fragm. Orationum in L. Piſonem: tom. VI.

20 *Non magna jactura facta*] Non magno pretio. *Idem*.

21 *Quatuor viros*] Sic dicebantur, qui ſumma cum poteſtate municipiis & coloniis præerant, ſive annuam in iis juriſdictionem exercerent, ut Romæ Conſules, quamvis in aliis eſſent duumviri, in aliis ſeviri. Vide de his cum alios, tum Reineſium in epiſtolis ad Rupertum & Noriſium ad Cenotaphia Piſana, cap. 3. *Grav.*

22 *Suſtulit*] Necavit. *Sylvius*.

& alterum Aurium, & ejus C. filium, & Sex. Virbium, quo sequestre [23] in illo indice corrumpendo dicebatur esse usus, proscribendos, interficiendosque curaret. Itaque, illis crudelissime interfectis, non mediocri ab eo cæteri proscriptionis & mortis metu terrebantur. His rebus in causa judicioque patefactis, quis est, qui illum absolvi potuisse arbitraretur?

IX. Atque hæc parva sunt: cognoscite reliqua, ut non aliquando condemnatum esse Oppianicum, sed aliquandiu incolumem fuisse miremini. Primum videte hominis audaciam. Sassiam in matrimonium ducere, Aviti matrem, illam, cujus virum A. Aurium occiderat, concupivit. Utrum impudentior hic, qui postulet: an crudelior illa, si nubat, difficile dictu est. Sed tamen utriusque humanitatem, constantiamque cognoscite.

Petit Oppianicus, ut sibi Sassia nubat, & id magnopere contendit. Illa autem non admiratur audaciam, non impudentiam aspernatur, non denique illam Oppianici domum, viri sui sanguine redundantem, reformidat: sed quod haberet tres ille filios [24], idcirco se ab his nuptiis abhorrere respondit. Oppianicus, qui pecuniam Sassiæ concupivisset, domo sibi quærendum remedium existimavit ad eam moram, quæ nuptiis afferebatur. Nam, cum haberet ex Novia infantem filium: alter autem ejus filius, Papia natus, Theani Appuli, quod abest a Larino decem & octo millia passuum, apud matrem educaretur: arcessit subito sine causa puerum Theano: quod facere, nisi ludis publicis, aut festis diebus, antea non solebat. Mater nihil mali misera suspicans, mittit. Ille se Tarentum proficisci cum simulasset, eo ipso die puer, cum hora undecima in publico valens visus esset, ante noctem mortuus, & postridie, antequam luceret, combustus est. Atque hunc tantum mœrorem matri prius hominum rumor, quam quis-

23 *Quo sequestre*] *Sequestres*, ut ait Asconius, *sunt apud quos deponitur pecunia*. Cum enim testes, judices, aliive qui corrumpuntur, iis non prius datur pecunia, quam quod promiserunt executi sunt: ideoque apud sequestres, ut & vulgo dicunt, in manu tertia, pecunia deponitur. *Sequestri* autem, non *sequestre*, ex præcepto Prisciani, lib. 6. legendum esset. *Idem*.

24 *Tres filios*] Quorum duos pater Oppianicus necavit: tertium sibi servavit, eum, qui nunc, a socru Sassia impulsus, Cluentium accusat. *Manut.*

quisquam ex Oppianici familia renuntiavit. Illa cum uno tempore audisset sibi non solum filium, sed etiam exequiarum munus ereptum, Larinum confestim exanimata venit, & ibi de integro funus jam sepulto filio fecit. Dies nondum decem intercesserant, cum ille alter filius infans necatur. Itaque nubit Oppianico continuo Sassia, lætanti jam animo, & spe optima confirmato. Nec mirum, quæ se non nuptialibus donis, sed filiorum funeribus delinitam videret. Ita quod cæteri propter liberos pecuniæ cupidiores solent esse, ille propter pecuniam liberos amittere jucundum esse duxit.

X. Sentio, Judices, vos pro vestra humanitate, his tantis sceleribus breviter a me demonstratis, vehementer esse commotos. Quo tandem igitur animo fuisse illos arbitramini, quibus his de rebus non modo audiendum fuit, verum etiam judicandum? Vos auditis de eo, in quem judices non estis: de eo, quem non videtis: de eo, quem odisse jam non potestis: de eo, qui & naturæ, & legibus satisfecit: quem leges exilio, natura morte multavit: auditis non ab inimico: auditis sine testibus: auditis, cum ea, quæ copiosissime dici possunt, breviter a me strictimque dicuntur: illi audiebant de eo, de quo jurati sententias ferre debebant: de eo, cujus præsentis nefarium & consceleratum vultum intuebantur: de eo, quem oderant propter audaciam: de eo, quem omni supplicio dignum esse ducebant: audiebant ab accusatoribus, audiebant verba multorum testium: audiebant, cum unaquaque de re a P. Canutio, homine eloquentissimo, graviter & diu diceretur.

Et est quisquam, qui, cum hæc cognoverit, suspicari possit, Oppianicum judicio oppressum & circumventum esse innocentem? Acervatim jam reliqua, Judices, dicam, ut ad ea, quæ propiora hujus causæ, & adjunctiora sunt, perveniam. Vos, quæso, memoria teneatis, non mihi hoc esse propositum, ut accusem Oppianicum mortuum: sed, cum hoc persuadere vobis velim, judicium ab hoc non esse corruptum, hoc uti initio ac fundamento defensionis, Oppianicum, hominem sceleratissimum, & nocentissimum, esse damnatum: qui

uxori

uxori suæ Cluentiæ, quæ amita hujus Aviti fuit, cum ipse poculum dedisset, subito illa in media potione exclamavit, se maximo cum dolore mori; nec diutius vixit, quam locuta est. Nam in ipso sermone hoc, & vociferatione mortua est. Et ad hanc mortem tam repentinam, vocemque morientis, omnia præterea, quæ solent esse indicia & vestigia veneni, in illius mortuæ corpore fuerunt. Eodemque veneno C. Oppianicum fratrem necavit.

XI. Neque est hoc satis: tametsi in ipso fraterno parricidio nullum scelus prætermissum videtur; tamen, ut ad hoc nefarium facinus accederet, aditum sibi aliis sceleribus ante munivit. Nam cum esset gravida Auria, fratris uxor, & jam appropinquare partus videretur: mulierem veneno interfecit, ut una illa, & quod erat ex fratre conceptum, necaretur. Postea fratrem aggressus est: qui sero, jam exhausto illo poculo mortis, cum & de suo, & de uxoris interitu clamaret, testamentumque mutare cuperet, in ipsa significatione hujus voluntatis, est mortuus. Ita mulierem, ne partu ejus ab hereditate fraterna excluderetur, necavit: fratris autem liberos prius vita privavit, quam illi hanc ab natura propriam lucem accipere potuerunt; ut omnes intelligerent, nihil ei clausum, nihil sanctum esse posse; cujus ab audacia, fratris liberos [25] ne materni quidem corporis custodia tegere potuisset.

Memoria teneo, Milesiam quandam mulierem [26], cum essem in Asia, quod ab heredibus secundis [27] accepta pecunia, partum sibi ipsa medicamentis abegisset, rei capitalis esse damnatam: neque injuria; quæ spem parentis, memoriam nominis, subsidium generis, heredem familiæ, designatum reipubli-

25 *Liberos*] *Liberos pro unico filio, unicave filia* dici, A. Gellius lib. 2. cap. 13. scribit. *Sylvius*.

26 *Milesiam quandam mulierem*] Amplificationem ex comparatione aliquando fieri, Quintil. docet *lib.* VIII. *cap.* 4. in qua nonnunquam proposito simili exemplo efficiendum est, ut sit majus id quod a nobis amplificandum est, ut Cicero pro Cluentio, cum exposuisset Milesiam quandam a secundis heredibus pro abortu pecuniam accepisse: „ Quanto est, inquit, Oppianicus in eadem injuria majore supplicio dignus? Siquidem illa, cum suo corpori vim attulisset, se ipsa cruciavit: hic autem idem illud effecit, per alieni corporis vim atque cruciatum. „ *Idem*.

27 *Ab heredibus secundis*] Secundus heres dicitur, ut ait Boetius lib. Comment. in Top. Cic. 2. *qui heredi instituto substituitur: veluti si quis filium instituat heredem, scribatque si is filius intra pubertatem decesserit, nepotem vel quemlibet alium heredem esse oportere*. Idem.

publicæ civem, ſuſtuliſſet. Quanto Oppianicus in eadem injuria majore ſupplicio dignus? Si quidem illa, cum ſuo corpori vim attuliſſet, ſe ipſam cruciavit: hic autem idem illud effecit per alieni corporis mortem atque cruciatum [28]. Cæteri non videntur in ſingulis hominibus multa parricidia ſuſcipere poſſe: Oppianicus inventus eſt, qui in uno corpore plures necaret.

XII. Itaque cum hanc ejus conſuetudinem audaciamque cognoſceret avunculus illius adoleſcentis Oppianici, Cn. Magius; iſque gravi morbo affectus eſſet, & heredem [29] illum ſororis ſuæ filium faceret: amicis adhibitis, præſente matre ſua, Dinea, uxorem ſuam interrogavit, eſſetne prægnans. Quæ cum ſe eſſe reſpondiſſet; ab ea petivit, ut, ſe mortuo, apud Dineam, quæ tum ei mulieri ſocrus erat, quoad pareret, habitaret, diligentiamque adhiberet, ut id, quod conceperat, ſervaret, ut ſalvum parere poſſet. Itaque ei teſtamento legat grandem pecuniam a filio [30], ſi qui natus eſſet: ab ſecundo herede nihil legat [31].

Quid de Oppianico ſuſpicatus ſit, videtis: quid judicarit, obſcurum non eſt. Nam, cum ejus filium faceret heredem, eum tutorem liberis non adſcripſit. Quid Oppianicus fecerit, cognoſcite: ut illum Magium intelligatis longe animo proſpexiſſe morientem. Quæ pecunia mulieri legata erat a filio, ſi qui natus eſſet, eam præſentem Oppianicus non debitam mulieri ſolvit: ſi hæc ſolutio legatorum, & non merces abortionis appellanda eſt: quo illa pretio accepto, multiſque præterea muneribus, quæ tum ex tabulis Oppianici recitabantur, ſpem illam, quam in alvo commendatam a viro continebat, victa avaritia ſceleri Oppianici vendidit.

Nihil

28 *Per alieni corporis mortem atque cruciatum*] Quintilianus legit, *per alieni corporis vim atque cruciatum*: Quæ lectio magis placet, ne ſit ordo rerum perverſus. *Idem*. Quaſi vero non frequens eſſet ὑστερολογία illa. *Burman. in Quintil.*

29 *Heredem*] Secundum. Nam primus in utero matris erat. *Manut.*

30 *Legat grandem pecuniam a filio*] Id eſt, ſi filius ex ea naſcatur, qui heres teſtamento inſtituitur. *Sylvius*. Modus loquendi, ut in Topicis: *Pater-familias uxori ancillarum uſumfructum legavit a filio*. Similiter, *ſolvere ab aliqua*, dicebant, ut ep. 17. lib. VII. *Quinctus frater laborat, ut tibi, quod debet, ab Egnatio ſolvat*. Manut.

31 *Nihil legat*] Ne ſibi ipſa fortaſſe partum medicamentis abigeret, ab Oppianico corrupta. *Idem*.

Digitized by Google

Nihil posse jam ad hanc improbitatem addi videtur. Attendite exitum. Quæ mulier obtestatione viri decem illis mensibus ne domum quidem ullam, nisi socrus suæ, nosse debuit, hæc quinto mense post viri mortem ipsi Oppianico nupsit. Quæ nuptiæ non diuturnæ fuerunt. Erant enim non matrimonii dignitate, sed sceleris societate conjunctæ.

XIII. Quid? illa cædes Asinii Larinatis, adolescentis pecuniosi, quam clara tum, recenti re? quam omnium sermone celebrata? Fuit Avilius quidam Larinas perdita nequitia, & summa egestate, arte quadam præditus ad libidines adolescentulorum excitandas accommodata: qui ut se blanditiis & assentationibus in Asinii consuetudinem penitus immersit, Oppianicus continuo sperare cœpit, hoc se Avilio, tanquam aliqua machina admota, capere Asinii adolescentiam, & fortunas ejus patrias expugnare posse. Ratio excogitata Larini est: res translata Romam. Iniri enim id consilium facilius in solitudine, perfici rem ejusmodi commodius in turba posse arbitrati sunt. Asinius cum Avilio Romam est profectus. Hos vestigiis Oppianicus consecutus est. Jam ut Romæ vixerint, quibus conviviis, quibus flagitiis, quantis, & quam profusis sumptibus, non modo conscio, sed etiam conviva & adjutore Oppianico, longum est mihi dicere, præsertim ad alia properanti. Exitum hujus assimulatæ familiaritatis cognoscite.

Cum esset adolescens apud mulierculam quandam, atque ibi pernoctaret, & ibi diem posterum commoraretur: Avilius, ut erat constitutum, simulat se ægrotare, & testamentum facere velle. Oppianicus obsignatores ad eum, qui neque Asinium, neque Avilium nossent, adducit, & illum, Asinium appellat: ipse, testamento Asinii nomine obsignato, discedit. Avilius illico convalescit. Asinius autem brevi illo tempore, quasi in hortulos iret, in arenarias quasdam extra portam Esquilinam perductus, occiditur.

Qui cum unum jam & alterum diem desideraretur: neque in iis locis, ubi ex consuetudine quærebatur, inveniretur, & Oppianicus in foro Larinatium dictitaret, nuper se & suos amicos testamentum ejus obsignasse: liberti Asinii, & nonnulli ami-

Digitized by Google

amici, quod eo die, quo postremum Asinius visus erat, Avilium cum eo fuisse, & a multis visum esse constabat, in eum invadunt, & hominem ante pedes Q. Manilii, qui tum erat triumvir, constituunt. Atque ille continuo, nullo teste, nullo indice, recentis maleficii conscientia perterritus, omnia, ut a me paulo ante dicta sunt, exponit, Asiniumque ab se, consilio Oppianici, interfectum fatetur.

Extrahitur domo latitans Oppianicus a Manilio: index Avilius ex altera parte coram tenetur. Hic jam quid reliqua quæritis? Manilium plerique noratis. Non ille honorem a pueritia, non studia virtutis, non ullum existimationis bonæ fructum unquam cogitarat: sed ex petulanti atque improbo scurra, in discordiis civitatis ad eam columnam [32], ad quam multorum sæpe conviciis perductus erat, cum suffragiis populi pervenerat. Itaque rem cum Oppianico transigit: pecuniam ab eo accipit: causam & susceptam, & manifestam relinquit. Ac tum in Oppianici causa crimen hoc Asinianum cum testibus multis, tum vero indicio Avilii probabatur: in quo, inter allegatos [33], Oppianici nomen primum esse constabat, ejus, quem vos miserum atque inncentem, falso judicio circumventum esse dicitis.

XIV. Quid? aviam tuam, Oppianice, Dineam, cui tu es heres, pater tuus non manifesto necavit? ad quam cum adduxisset medicum illum suum, jam cognitum, & sæpe victorem, (per quem interfecerat plurimos) mulier exclamat, se ab eo nullo modo velle curari, quo curante suos omnes perdidisset. Tum repente Anconitanum quendam, L. Clodium, pharmacopolam circumforaneum, qui casu tum Larinum venisset, aggreditur, & cum eo H-S quadringentis, id quod ipsius tabulis tum est demonstratum, transigit. L. Clodius, qui properaret, cui fora multa restarent, simul atque introductus est, rem confecit: prima potione mulierem sustulit: neque postea Larini punctum est temporis commoratus.

32 *Ad eam columnam*] Jus dicebat, opinor, ad columnam Mæniam: ad quam debitores, fures, & servi fugitivi accusabantur. Ejus mentio fit in Divin. apud Asconium. *Idem*.

33 *Inter allegatos*] Inter conscios, qui accusarentur. *Ferratius*.

Eadem hac Dinea testamentum faciente, cum tabulas prehendisset Oppianicus, qui gener ejus fuisset, digito legata delevit: &, cum id multis locis fecisset, post mortem ejus, ne lituris coargui posset, testamentum in alias tabulas transcriptum, signis adulterinis obsignavit. Multa prætereo consulto. Etenim vereor, ne hæc ipsa nimium multa esse videantur. Vos tamen eum similem sui fuisse in cæteris quoque vitæ partibus existimare debebitis. Illum tabulas publicas Larini censorias corrupisse, decuriones universi judicaverunt. Cum illo jam nemo rationem, nemo rem ullam contrahebat: nemo illum ex tam multis cognatis & affinibus tutorem unquam liberis suis scripsit: nemo illum aditu, nemo congressione, nemo sermone, nemo convivio dignum judicabat. Omnes aspernabantur, omnes abhorrebant, omnes, ut aliquam immanem ac perniciosam bestiam, pestemque, fugiebant.

Hunc tamen hominem tam audacem, tam nefarium, tam nocentem, nunquam accusasset Avitus, Judices, si id prætermittere, salvo capite suo, potuisset. Erat huic inimicus Oppianicus: erat; sed tamen erat vitricus: crudelis, & huic infesta mater; attamen mater. Postremo nihil tam remotum ab accusatione, quam Cluentius, & natura, & voluntate, & instituta ratione vitæ. Sed cum esset hæc illi proposita conditio, ut aut juste pieque accusaret, aut acerbe indigneque moreretur: accusare, quoquo modo posset, quam illo modo emori, maluit. Atque, ut hæc ita esse perspicere possitis, exponam vobis Oppianici facinus manifesto compertum, atque deprehensum: ex quo simul utrumque, & huic accusare, & illum condemnari necesse fuisse, intelligetis.

XV. Martiales quidam Larini appellabantur, ministri publici Martis, atque ei deo veteribus institutis, religionibusque Larinatium consecrati: quorum cum satis magnus numerus esset, cumque item, ut in Sicilia permulti Venerei sunt, sic illi Larini in Martis familia [34] numerarentur; repente Oppianicus eos omnes, liberos esse, civesque Romanos cœpit defendere. Graviter id decuriones Larinatium, cunctique municipes

34 *In Martis famila*] Quæ libera non est. Servi enim familia dicuntur. *Manut.*

Digitized by Google

nicipes tulerunt. Itaque ab Avito petiverunt, ut eam caufam fufciperet, publiceque defenderet. Avitus cum fe ab omni ejufmodi negotio [35] removiffet, tamen pro loco, pro antiquitate generis fui, pro eo, quod fe non fuis folum commodis, fed etiam fuorum municipum, cæterorumque neceffariorum natum effe arbitrabatur, tantæ voluntati univerforum Larinatium deeffe noluit.

Sufcepta caufa, Romamque delata, magnæ quotidie contentiones inter Avitum & Oppianicum ex utriufque ftudio defenfionis [36] excitabantur. Erat ipfe immani, acerbaque natura Oppianicus. Incendebat ejus amentiam infefta atque inimica filio mater Aviti. Magni autem illi fua intereffe arbitrabantur, hunc a caufa Martialium demovere. Suberat etiam alia caufa major, quæ Oppianici, hominis avariffimi atque audaciffimi, mentem maxime commovebat. Nam Avitus ufque ad illius judicii tempus nullum teftamentum unquam fecerat. Neque enim legare ejufmodi matri poterat in animum inducere: neque teftamento nomen omnino prætermittere parentis. Id cum Oppianicus fciret, (neque enim erat obfcurum) intelligebat, Avito mortuo, bona ejus omnia ad matrem effe ventura: quæ ab fefe poftea, aucta pecunia, majore præmio; orbata filio, minore periculo, necaretur. Itaque his rebus incenfus, qua ratione Avitum veneno tollere conatus fit, cognofcite.

XVI. C. & L. Fabricii, fratres gemini, fuerunt ex municipio Aletrinate, homines inter fe cum forma, tum moribus fimiles: municipum autem fuorum diffimillimi; in quibus quantus fplendor fit, quam prope æquabilis, quam fere omnium conftans, & moderata vitæ ratio, nemo veftrum, ut mea fert opinio, ignorat. His Fabriciis femper ufus eft Oppianicus familiariffime. Jam hoc fere fcitis omnes, quantam vim habeat ad conjungendas amicitias, ftudiorum ac naturæ fimilitudo. Cum illi ita viverent, ut nullum quæftum turpem effe arbitrarentur: cum omnis ab his fraus, omnes infidiæ,

35 *Ab omni ejufmodi negotio*] Ut quem-quam accufaret. *Idem*.

36 *Ex utriufque ftudio defenfionis*] Non, utriufque defenfionis, fed utriufque Cluentii, & Oppianici: quorum alter Martiales, alter caufam publicam defendebat. *Idem*.

circumscriptionesque adolescentium nascerentur, cumque essent vitiis atque improbitate omnibus noti: studio, ut dixi, ad eorum se familiaritatem multis jam ante annis Oppianicus applicarat.

Itaque tum sic statuit, per C. Fabricium (nam L. erat mortuus) insidias Avito comparare. Erat illo tempore infirma valetudine Avitus. Utebatur autem medico ignobili, sed spectato homine Cleophanto: cujus servum Diogenem Fabricius ad venenum Avito dandum spe & pretio sollicitare cœpit. Servus non incallidus, sed, ut ipsa res declaravit, frugi atque integer, sermonem Fabricii non est aspernatus: rem ad dominum detulit: Cleophantus autem cum Avito est locutus. Avitus autem statim cum M. Bebrio senatore, familiarissimo suo, communicavit: qui qua fide, qua prudentia, qua dignitate fuerit, meminisse vos arbitror. Ei placuit, ut Diogenem Avitus emeret a Cleophanto, quo facilius aut comprehenderetur res ejus indicio, aut falsa esse cognosceretur. Ne multis; Diogenes emitur: venenum diebus paucis, (multi viri boni cum ex occulto intervenissent) pecuniaque obsignata, quæ ad eam rem dabatur, in manibus Scamandri, liberti Fabriciorum, deprehenditur.

XVII. Pro dii immortales! Oppianicum quisquam, his rebus cognitis, circumventum esse dicet? Quis unquam audacior? quis nocentior? quis apertior in judicium adductus est? Quod ingenium, quæ facultas dicendi, quæ a quoquam excogitata defensio, huic uni crimini potuit obsistere? simul & illud quis est, qui dubitet, quin hac re comperta, manifestoque deprehensa, aut obeunda mors Cluentio, aut suscipienda accusatio fuerit?

Satis esse arbitror demonstratum, Judices, iis criminibus accusatum esse Oppianicum, ut honeste absolvi nullo modo potuerit. Cognoscite nunc ita reum citatum esse illum, ut re semel atque iterum præjudicata [37], condemnatus in judicium venerit. Nam Cluentius, Judices, primum nomen ejus detulit, cujus in manibus venenum deprehenderat. Is erat liber-

37 *Re semel atque iterum præjudicata*] Damnatione Scamandri, & Fabricii. *Idem*.

bertus Fabriciorum, Scamander. Integrum consilium: judicii corrupti nulla suspicio: simplex in judicium causa, certa res, verum crimen allatum est. Hic tum Fabricius, is, de quo ante dixi, qui, liberto damnato, sibi illud impendere periculum videret; quod mihi cum Aletrinatibus vicinitatem [38], & cum plerisque eorum magnum usum esse sciebat, frequentes eos ad me domum adduxit. Qui quanquam de homine, sicut necesse erat, existimabant; tamen, quod erat ex eodem municipio, suæ dignitatis esse arbitrabantur, eum, quibus rebus possent, defendere: idque a me, ut facerem, & ut causam Scamandri susciperem, petebant: in qua causa patroni [39] omne periculum continebatur. Ego, qui neque illis talibus viris, ac tam amantibus mei, rem possem ullam negare: neque illud crimen, tantum, ac tam manifestum esse arbitrarer, sicut ne illi quidem ipsi, qui mihi tum illam causam commendabant, arbitrabantur, pollicitus iis sum, me omnia, quæ vellent, esse facturum.

XVIII. Res agi cœpta est: citatus est Scamander reus: accusabat P. Canutius, homo in primis ingeniosus, & in dicendo exercitatus: accusabat autem ille quidem Scamandrum verbis tribus, *Venenum esse deprehensum*. Omnia tela totius accusationis in Oppianicum conjiciebantur: aperiebatur causa insidiarum [40]: Fabriciorum familiaritas commemorabatur: hominis vita, & audacia proferebatur: denique omnis accusatio varie graviterque tractata, ad extremum manifesta veneni deprehensione conclusa est. Hic ego cum ad respondendum surrexi, qua cura? dii immortales! qua sollicitudine animi? quo timore? Semper equidem magno cum metu incipio dicere [41]. Quotiescunque dico, toties mihi videor in judicium veni-

38 *Vicinitatem*] Vicini enim Arpinatibus. *Idem*.

39 *Patroni*] C. Fabricii; cujus libertum Scamandrum fuisse paulo ante dictum est. *Idem*.

40 *Causa insidiarum*) Id est, cur veneno Cluentium Oppianicus necare voluerit. *Sylvius*.

41 *Magno cum metu incipio dicere*] Quod est hominis de ingenii fama, & de officio suo laborantis. In Divin. *Ita Deos mihi velim propitios, ut, cum illius diei mihi venit in mentem, quo die, citato reo, mihi dicendum sit, non solum commoveor animo, sed etiam toto corpore perhorresco*. De Orat. I. 26. *Mihi, quique optime dicunt, quique id facillime, atque ornatissime facere possunt, tamen, nisi timide ad dicendum accedunt, &* in

venire, non ingenii solum, sed etiam virtutis, atque officii: ne aut id profiteri videar, quod non possim implere, quod est impudentiæ: aut id non efficere, quod possim, quod est aut perfidiæ, aut negligentiæ. Tum vero ita sum perturbatus, ut omnia timerem: si nihil dixissem, ne infantissimus; si multa in ejusmodi causa dixissem, ne impudentissimus existimarer.

XIX. Collegi me aliquando, & ita constitui, fortiter esse agendum: illi ætati, qua tum eram [42], solere laudi dari, etiam si in minus firmis causis hominum periculis non defuissem. Itaque feci: sic pugnavi, sic omni ratione contendi, sic ad omnia confugi, quantum ego assequi potui, remedia ac perfugia causarum, ut hoc, quod timide dicam, consecutus sim, ne quis illi causæ patronum defuisse arbitraretur. Sed, ut quidquid ego apprehenderam, statim accusator extorquebat e manibus. Si quæsieram, an inimicitiæ Scamandro cum Avito; fatebatur, nullas fuisse: sed Oppianicum, cujus ille minister fuisset, huic inimicissimum fuisse, atque esse dicebat. Sin autem illud egeram, nullum ad Scamandrum morte Aviti venturum emolumentum fuisse; concedebat: sed ad uxorem Oppianici, hominis in uxoribus necandis exercitati, omnia bona Aviti ventura esse dicebat. Cum illa defensione usus essem, quæ in libertinorum causis honestissima semper existimata est, Scamandrum patrono esse probatum; fatebatur: sed quærebat, cui probatus esset ipse patronus.

Cum ego pluribus verbis in eo commoratus essem, Scamandro factas insidias esse per Diogenem, constitutumque inter eos de alia re fuisse; ut medicamentum, non venenum Diogenes afferret: hoc cuivis usu venire posse: quærebat, cur in ejusmodi locum tam abditum, cur solus, cur cum obsignata

in exordienda oratione perturbantur, pene impudentes videntur, tametsi id accidere non potest. Ut enim quisque optime dicit, ita maxime dicendi difficultatem, variosque eventus orationis, hominumque judicia pertimescit. Manutius.

42 *Qua tum eram*] Octo annis ante, cum Cicero annos 32. natus esset. Hanc enim orationem annis octo post Oppianici damnationem prætor habuit. Oppianici autem judicium Scamandri Fabriciique damnationem nullo fere temporis intervallo secutum est, cum L. Quinctius, Oppianici defensor, tribunus plebis esset, L. Lucullo, M. Cotta Cos. *Idem*.

gnata pecunia venisset. Denique hoc loco causa testibus, honestissimis hominibus, premebatur. M. Bebrius de suo consilio Diogenem emptum: se præsente Scamandrum cum veneno, pecuniaque deprehensum esse dicebat. P. Quintius Varus, homo summa religione, & summa auctoritate præditus, de insidiis, quæ fierent Avito, & de sollicitatione Diogenis, recenti re, secum Cleophantum locutum esse dicebat.

Atque in illo judicio cum Scamandrum nos defendere videremur, verbo ille reus erat, re quidem vera, & periculo, & tota accusatione Oppianicus. Neque id obscure ferebat, nec dissimulare ullo modo poterat: aderat frequens, advocabat [43], omni studio gratiaque pugnabat: postremo, id quod maximo malo illi causæ fuit, hoc ipso in loco, quasi reus ipse esset, sedebat. Oculi omnium judicum non in Scamandrum, sed in Oppianicum conjiciebantur: timor ejus, perturbatio, suspensus incertusque vultus, crebra coloris mutatio, quæ erant antea suspiciosa, hæc aperta ac manifesta faciebant.

XX. Cum in consilium iri oporteret, quæsivit ab reo C. Junius, quæsitor ex lege illa Cornelia, quæ tum erat, clam, an palam, de se sententiam ferri vellet. De Oppianici sententia responsum est, quod is Aviti familiarem Junium esse dicebat, clam velle ferri. Itum est in consilium. Omnibus sententiis, præter unam, quam suam Stalenus esse dicebat, Scamander prima actione [44] condemnatus est. Quis tum erat omnium, qui, Scamandro condemnato; non judicium de Oppianico factum esse arbitraretur? Quid est illa damnatione judicatum, nisi venenum id, quod Avito daretur, esse quæsitum [45]? Quæ porro tenuissima suspicio collata in Scamandrum est, aut conferri potuit, ut is sua sponte necare voluisse Avitum putarotur?

Atque,

43 *Advocabat*] *Advocatus*, inquit Manutius, interdum est qui præsens reo favet, inde *advocare* eodem sensu. Imo barbarum istud *advocare*, sed Latinum pro fautores conquirere, & advocatos colligere. Neque aliter accipiendum apud Ciceronem. Ipse aderat, & alios, qui adessent, cogebat & arcessebat. Pro Quinctio: *Par tibi jus cum Alpheno fuisse non putas, quia tamen aliquem contra te advocare poterat*. Gronovius, not. ad 1. Senec. de Clement. 9. ubi vide plura. *Grævius*.

44 *Prima actione*] Ampliandi potestatem lege permittente. *Manut.*

45 *Esse quæsitum*] Esse comparatum. *Idem*.

Atque, hoc tum judicio facto, & Oppianico, re, & existimatione, jam; lege & pronuntiatione, nondum condemnato, tamen Avitus Oppianicum reum statim non fecit. Voluit cognoscere, utrum judices in eos solos essent severi, quos venenum habuisse ipsos comperissent: an etiam consilia, conscientiasque ejusmodi facinorum, supplicio dignas judicarent. Itaque C. Fabricium, quem propter familiaritatem Oppianici conscium illi facinori fuisse arbitrabatur, reum statim fecit: utque ei locus primus [46] constitueretur, propter causæ conjunctionem impetravit. Hic tum Fabricius non modo ad me meos vicinos & amicos, Aletrinates, non adduxit, sed ipse iis neque defensoribus uti postea, neque laudatoribus potuit. Rem enim integram hominis non alieni, quamvis suspiciosam, defendere, humanitatis esse putabamus: judicatam labefactare conari, impudentiæ. Itaque tum ille, inopia & necessitate coactus, in causa ejusmodi ad Cæpasios fratres [47] confugit, homines industrios, atque eo animo, ut, quæcunque dicendi potestas esset data, in honore, atque in beneficio ponerent.

XXI. Jam hoc quoque prope iniquissime comparatum est, quod in morbis corporis, ut quisque est difficillimus, ita medicus nobilissimus atque optimus quæritur: in periculis capitis, ut quæque causa difficillima est, ita deterrimus obscurissimusque patronus adhibetur [48]: nisi forte hæc causa est, quod medici nihil, præter artificium, oratores etiam auctoritatem præstare debent. Citatur reus: agitur causa: paucis verbis

46 *Utque ei locus primus*] Ut ejus causa, quod cum Scamandri causa conjuncta esset, statim ageretur. *Idem*.

47 *Ad Cæpasios fratres*] De quibus in Bruto, cap. 69.

48 *Adhibetur*] In codice sancti Victoris hæc adscripta sunt: *Nisi forte hæc causa est, quod medici nihil præter artificium, oratores etiam auctoritatem præstare debent*: sed hoc adjectitium puto. *Sylvius*. Equidem non modo in Palatinis hæc periodus non habetur, sed nec in Dresdensi, nec in utroque Francii, nec in editionibus illis vetustissimis, quas inspexi. Videtur sane cento esse, qui margini a magistro aut interprete, causas docente hujus dissimilitudinis in quærendo bono medico & malo patrono, fuit adscriptus. Sed causam veram non attigit. Si pessimus patronus adoptatur, quomodo potest is auctoritatem præstare? Nihil sane est absurdius hac sententia in hoc quidem loco. Cur diutius hunc pannum, tam pulchram orationem dedecorantem toleremus, & non potius deleamus secuti optimos codices, & editiones? Recentiores ex interpolatis libris illum adsuerunt, invito Tullio. *Grævius*. Tametsi Grævio assentior, non ausim tamen periodum delere, quam habent Vict. Man. Lamb. & Grut. *Olivetus*.

Digitized by Google

verbis accusat, ut de re judicata, Cannutius. Incipit longo & alte petito procemio respondere major Cæpasius. Primo attente auditur ejus oratio. Erigebat animum, jam demissum & oppressum, Oppianicus. Gaudebat ipse Fabricius. Non intelligebat, animos judicum, non illius eloquentia, sed defensionis impudentia commoveri. Posteaquam de re cœpit dicere, ad ea, quæ erant in causa, addebat etiam ipse nova quædam vulnera. Hoc quanquam sedulo faciebat, tamen interdum non defendere, sed prævaricari accusationi videbatur. Itaque cum callidissime se dicere putaret, & cum illa verba gravissima ex intimo artificio deprompsisset: *Respicite, Judices, hominum fortunas: respicite dubios variosque casus: respicite C. Fabricii senectutem*: cum hoc, *Respicite*, ornandæ orationis causa, sæpe dixisset, respexit ipse: at C. Fabricius a subselliis, demisso capite, discesserat. Hic judices ridere: stomachari atque acerbe ferre patronus, causam sibi eripi; & se cætera de illo loco, *Respicite, Judices*, non posse dicere: nec quidquam propius est factum, quam ut illum persequeretur, & collo obtorto ad subsellia reduceret; ut reliqua posset perorare. Jam tum Fabricius primum suo judicio, quod est gravissimum, deinde legis vi & sententiis judicum est condemnatus.

XXII. Quid est, quod jam de Oppianici causa plura dicamus? Apud eosdem judices reus est factus, cum is duobus præjudiciis jam damnatus esset: ab iisdem autem judicibus, qui Fabriciorum damnatione de Oppianico judicarant, locus ei primus est constitutus: accusatus est criminibus gravissimis, & iis, quæ a me breviter dicta sunt, & præterea multis, quæ ego omnia nunc omitto: accusatus est apud eos, qui & Scamandrum, ministrum Oppianici, & Fabricium, conscium maleficii, condemnarant.

Utrum, per deos immortales! magis est mirandum, quod is condemnatus est, an quod omnino respondere ausus est? Quid enim illi judices facere potuerunt? qui si innocentes Fabricios [49] condemnassent, tamen in Oppianico sibi constare,

49 *Fabricios*] De uno Fabricio nominatim locutus est: sed Fabricius quoque Scamander fuit, cum Fabriciorum esset libertus. Patet infra. *Manut.*

& superioribus consentire judiciis debuerunt. An vero illa sua per se ipsi judicia rescinderent, cum cæteri soleant, in judicando, ne ab aliorum judiciis discrepent, providere? & illi, qui Fabricii libertum, quia minister in maleficio fuerat; patronum, quia conscius, condemnassent; ipsum principem atque architectum sceleris absolverent? & qui cæteros, nullo præjudicio facto, tamen ex ipsa causa condemnassent; hunc, quem bis condemnatum jam acceperant, liberarent?

Tum vero illa judicia senatoria [50], non falsa invidia, sed vera atque insigni turpitudine notata, atque operta dedecore & infamia, defensioni locum nullum reliquissent. Quid enim tandem illi judices responderent, si quis ab iis quæreret, Condemnastis Scamandrum, quo crimine? nempe quod Avitum per servum medici, veneno necare voluisset. Quid Aviti morte Scamander consequebatur? nihil, sed administer erat Oppianici. Condemnastis C. Fabricium, quid ita? quia, cum ipse familiarissime Oppianico usus, libertus autem ejus in maleficio deprehensus esset: illum expertum ejus consilii fuisse non probabatur. Si igitur ipsum Oppianicum, bis suis judiciis condemnatum, absolvissent, quis tantam turpitudinem judiciorum, quis tantam inconstantiam rerum judicatarum, quis tantam libidinem judicum ferre potuisset? Quod si hoc videtis, quod jam hac omni oratione patefactum est, illo judicio reum condemnari, præsertim ab iisdem judicibus, qui duo præjudicia fecissent, necesse fuisse: simul illud videatis necesse est, nullam accusatori causam esse potuisse, cur judicium vellet corrumpere.

XXIII. Quæro enim abs te, T. Atti [51], relictis jam cæteris argumentis omnibus, num Fabricios quoque innocentes condemnatos existimes? num etiam illa judicia pecunia corrupta esse dicas; quibus judiciis alter [52] a Staleno solo absolutus est, alter etiam ipse se condemnavit [53]. Age, si nocentes:

50 *Judicia senatoria*] Tunc enim soli senatores judicabant per legem Corneliam, quæ deinde abrogata est M. Aurelio Cotta prætore: lata altera lege, ut cum senatoribus Equites, ac Tribuni ærarii judicarent. *Ferratius*.

51 *T. Atti*] T. Attius, vel Accius, de quo in Bruto, cap. 78.

52 *Alter*] Scamander. *Manut.*

53 *Ipse se condemnavit*] Fabricius, a subselliis discedens ante petorationem causæ. *Idem*.

tes : cujus maleficii ? Numquid præter venenum quæſitum, quo Avitus necaretur, objectum eſt ? numquid aliud in illis judiciis verſatum eſt, præter haſce inſidias Avito ab Oppianico per Fabricios factas ? Nihil, nihil, inquam, aliud, Judices, reperietis. Extat memoria : ſunt tabulæ publicæ : redargue me, ſi mentior : teſtium dicta recita : doce, in illorum judiciis quid, præter hoc venenum Oppianici, non modo in criminis, ſed in maledicti loco ſit objectum.

Multa dici poſſunt, quare ita neceſſe fuerit judicari ; ſed ego occurram expectationi veſtræ, Judices. Nam, etſi a vobis ſic audior, ut nunquam benignius, neque attentius quemquam auditum putem : tamen vocat me alio jamdudum tacita veſtra expectatio, quæ mihi obloqui videtur. Quid ergo ? negaſne, illud judicium eſſe corruptum ? Non nego : ſed ab hoc corruptum non eſſe confirmo. A quo igitur eſt corruptum ? Opinor, primum, ſi incertum fuiſſet, quiſnam exitus illius judicii futurus eſſet, veriſimilius tamen eſſet, eum potius corrupiſſe, qui metuiſſet, ne ipſe condemnaretur, quam illum, qui veritus eſſet, ne alter abſolveretur : deinde, cum eſſet nemini dubium, quid judicari neceſſe eſſet, eum certe potius, qui ſibi aliqua ratione diffideret, quam eum, qui omni ratione confideret : poſtremo, certe potius illum, qui bis apud eos judices offendiſſet, quam eum, qui bis cauſam iis probaviſſet. Unum quidem certe, nemo erit tam iniquus Cluentio, qui mihi non concedat, ſi conſtet corruptum illud eſſe judicium, aut ab Avito, aut ab Oppianico eſſe corruptum. Si doceo non ab Avito, vinco ab Oppianico. Si oſtendo ab Oppianico, purgo Avitum. Quare, etſi ſatis docui, rationem nullam huic corrumpendi fuiſſe ; ex quo intelligitur, ab Oppianico eſſe corruptum ; tamen de illo ipſo [54] ſeparatim cognoſcite.

XXIV. Atque ego illa non argumentabor, quæ ſunt gravia vehementer : eum corrupiſſe, qui in periculo fuerit : eum, qui metuerit : eum, qui ſpem ſalutis in alia ratione non ha-

54 *De illo ipſo*] De corrupto ab Oppianico judicio. *Idem*.

buerit : eum , qui ſemper ſingulari fuerit audacia . Multa ſunt ejuſmodi . Verum cum habeam rem non dubiam , ſed apertam atque manifeſtam , enumeratio ſingulorum argumentorum non eſt neceſſaria .

Dico , C. Ælio Staleno judici pecuniam grandem Statium Albium [55] ad corrumpendum judicium dediſſe . Num quis negat ? Te appello , Oppianice ; te , T. Atti : quorum alter eloquentia damnationem illam , alter [56] tacita pietate deplorat . Audete negare , ab Oppianico Staleno judici pecuniam datam : negate , negate , inquam , in eo loco . Quid reticetis ? At negare non poteſtis , quod repetiſtis , quod confeſſi eſtis , quod abſtuliſtis [57] . Quo tandem igitur ore mentionem corrupti judicii facitis , cum ab iſta parte judici pecuniam ante judicium datam , poſt judicium ereptam eſſe fateamini ?

Quonam igitur hæc modo geſta ſunt ? Repetam paulo altius , Judices , & omnia , quæ in diuturna obſcuritate latuerunt , ſic aperiam , ut ea cernere oculis videamini . Vos quæſo , ut adhuc me attente audiſtis , item , quæ reliqua ſunt , audiatis : profecto nihil a me dicetur , quod non dignum hoc conventu & ſilentio , dignum veſtris ſtudiis atque auribus eſſe videatur . Nam , ut primum Oppianicus , ex eo , quod Scamander reus erat factus , quid ſibi impenderet , cœpit ſuſpicari , ſtatim ſe ad hominis egentis , audacis , in judiciis corrumpendis exercitati , tum autem judicis , Staleni familiaritatem applicavit . Ac primum Scamandro reo , tantum donis datis muneribuſque perfecerat [58] , ut eo auctore uteretur cupidiore , quam fides judicis poſtulabat . Poſt autem , cum eſſet Scamander unius Staleni ſententia abſolutus , patronus autem Scamandri ne ſua quidem ſententia liberatus , acrioribus ſaluti ſuæ remediis ſubveniendum putavit . Tum a Staleno , ſicut ab ho-

mine

55 *Statium Albium*] Oppianicum . *Sylv.*

56 *Alter*] Oppianicus adoleſcens, pietate erga patrem . *Manutius* .

57 *Quod abſtuliſtis*] Id eſt , a Staleno domum retuliſtis . *Sylvius* .

58 *Tantum donis datis, muneribuſque perfecerat*] Male hic locus interpungitur . Nam ſi *datis* pertineret ad *donis* , ſcripſiſſet Cicero , *donis* , *muneribuſque datis* . Diſtinguendum : *tantum donis*, *datis* , *muneribus perfecerat* . Has ejuſdem notionis voces cumulat rem exaggerandi cauſa , ut ſolent oratores. *Data* Latinis ſunt munera . Plaut. Aſinar. I. 1. *Non ſuppetunt dicta data* . Dona , quæ promiſit , non ſequuntur . Propert. III. eleg. 13. *Heu nullis capta Licinna datis*. Grævius.

Digitized by Google

mine ad excogitandum acutiſſimo, ad audendum impudentiſſimo, ad efficiendum acerrimo (hæc enim ille & aliqua ex parte habebat, & majore ex parte ſe habere ſimulabat) auxilium capiti & fortunis ſuis petere cœpit.

XXV. Jam hoc non ignoratis, Judices, ut etiam beſtiæ, fame dominante, plerumque ad eum locum, ubi paſtæ aliquando ſint, revertantur. Stalenus ille biennio ante, cum cauſam bonorum Safinii Atellæ [59] recepiſſet, ſexcentis millibus nummum ſe judicium corrupturum eſſe dixerat: quæ cum accepiſſet a pupillo, ſuppreſſit [60]; judicioque facto, nec Safinio, nec bonorum emptoribus reddidit. Quam cum pecuniam profudiſſet, & ſibi nihil non modo ad cupiditates ſuas, ſed ne ad neceſſitatem quidem reliquiſſet, ſtatuit ad eaſdem ſibi prædas ac ſuppreſſiones judiciales revertendum. Itaque cum Oppianicum jam perditum, & duobus jugulatum præjudiciis videret, promiſſis eum ſuis excitavit abjectum, & ſimul ſaluti deſperare vetuit. Oppianicus orare hominem cœpit, ut ſibi rationem oſtenderet judicii corrumpendi.

Ille autem (quemadmodum ex ipſo Oppianico poſtea eſt auditum) negavit, quemquam eſſe in civitate, præter ſe, qui id efficere poſſit. Sed primo gravari cępit, quod ædilitatem ſe petere cum hominibus nobiliſſimis, & invidiam atque offenſionem timere dicebat. Poſt exoratus, initio permagnam pecuniam popoſcit: deinde ad id pervenit, quod confici potuit, & ſeſtertium ſexcenta quadraginta deferri ad ſe domum juſſit. Quæ pecunia ſimulatque ad eum delata eſt, homo impuriſſimus ſtatim cępit in ejuſmodi mente & cogitatione verſari, nihil eſſe ſuis rationibus utilius, quam Oppianicum condemnari: illo abſoluto, pecuniam illam aut judicibus diſpertiendam, aut ipſi eſſe reddendam: damnato, repetiturum eſſe neminem. Itaque rem excogitat ſingularem. Atque hæc, Judices, quæ vere dicuntur a nobis, facilius credetis, ſi cum animis veſtris longo intervallo recordari C. Staleni vitam, & naturam volueritis. Nam perinde ut opinio eſt de cujuſque mori-

59 *Safinii Atellæ*] Cum Safinius Atella pupillus bona ſua judicio repeteret ab iis, qui male empta poſſidebant. *Manut.*

60 *Suppreſſit*] Non dedit judicibus, ipſe clam retinuit. *Idem.*

moribus, ita, quid ab eo factum, & non factum sit, existimari potest.

XXVI. Cum esset egens, sumptuosus, audax, callidus, perfidiosus, & cum domi suæ, * miserrimus & inanissimus, tantum nummorum positum videret; ad omnem malitiam & fraudem versare mentem suam cçpit: Demne judicibus? mihi igitur ipsi, præter periculum & infamiam, quid quæretur? Nihil excogitem, quamobrem Oppianico damnari necesse sit? qui tandem? nihil enim est, quod fieri non possit. Si quis eum forte casus ex periculo eripuerit, nonne reddendum est? præcipitantem igitur impellamus, inquit, & perditum prosternamus. Capit hoc consilium, ut pecuniam quibusdam judicibus levissimis polliceatur: deinde eam postea supprimat: ut, quoniam graves homines sua sponte severe judicaturos putabat, hos, qui leviores erant, destitutione iratos Oppianico redderet. Itaque, ut erat semper præposterus atque perversus, initium facit a Bulbo [61]: & eum, quod jamdiu nihil quæsierat, tristem, atque oscitantem leviter impellit. Quid tu, inquit? ecquid me adjuvas, Bulbe, ne gratis reipublicæ serviamus? Ille vero, simul atque hoc audivit, *ne gratis*, Quo voles, inquit, sequar: sed quid affers? Tum ei quadraginta millia, si esset absolutus Oppianicus, pollicetur: & eum, ut cæteros appellet, quibuscum loqui consuesset, rogat: atque etiam ipse conditor totius negotii, Guttam aspergit huic Bulbo [62].

Itaqne minime amarus is [63] visus est, qui aliquid ex ejus sermone speculæ [64] degustarat [65]. Unus & alter dies intercesserat,

* Lamb. Grut. *miserrimis in locis & inanissimis*

61 *Initium facit a Bulbo*] Festive admodum. Nam cum initium cœnæ a bulbo fieri non soleat, Stalenus tamen a Bulbo judice initium fecit judicii corrumpendi: ideo vocavit eum Cicero præposterum, atque perversum, in ambiguo jocum quærens. *Man.*

62 *Conditor totius negotii*, *Guttam aspergit huic Bulbo*] A condiendo conditor, media syllaba acuta. Alludit ad bulbum, quod genus quoddam ceparum est. *Sylv.* Mirum Cicerouis ingenium in lepore dictorum. Judex est Bulbus, judex & Gutta. Rursus, bulbus est cibus: gutta, liquor, quo conditur bulbus. Ex ambiguo igitur sumpsit occasionem jocandi; conditur enim bulbus adspersa gutta. *Manut.*

63 *Amarus is*] Bulbus judex facilem se præbait adjuncto Gutta judice: ut bulbus cibus adspersa liquoris gutta conditur, & amarum saporem amittit. *Idem.*

64 *Qui aliquid ex ejus sermone speculæ*] Nihil muto: quamvis Barnabas Brissonius, jurisconsultus eruditissimus, mihi confirmarit, se reperisse in quodam libro manuscripto,

Digitized by Google

ferat, cum res parum certa videbatur: fequefter [66], & confirmator pecuniæ defiderabatur. Tum appellat hilari vultu hominem Bulbus, ut blandiffime poteft: Quid tu, inquit, Pæte? (hoc enim fibi Stalenus cognomen ex imaginibus Æliorum delegerat [67], ne, fi fe Ligurem feciffet [68], nationis magis fuæ [69], quam generis uti cognomine videretur) qua de re mecum locutus es, quærunt a me, ubi fit pecunia. Hic ille planus [70] improbiffimus, quæftu judiciario paftus, qui illi pecuniæ, quam condiderat, fpe jam atque animo incubaret, contrahit frontem: (recordamini faciem, atque illos ejus fictos, fimulatofque vultus) queritur fe ab Oppianico deftitutum: &, qui effet totus ex fraude & mendacio factus, quique ea vitia, quæ a natura habebat, etiam ftudio atque artificio quodam malitiæ condiviffet, pulchre affeverat fe ab Oppianico deftitutum: atque hoc addit teftimonii, fua illum fententia, quam palam omnes laturi effent [71], condemnatum iri.

XXVII. Manarat fermo in confilio, pecuniæ quandam mentionem inter judices effe verfatam. Res neque tam fuerat occulta, quam erat occultanda: neque tam erat aperta, quam reipublicæ caufa aperienda. In ea obfcuritate, ac dubitatione omnium, Cannutio, perito homini, qui quodam odore fufpicionis Stalenum corruptum effe fenfiffet, neque dum rem perfectam arbitraretur, placuit repente pronuntiare judices. Dixerunt, fe id velle. Hic tum Oppianicus non magnopere per-

pto, *Spe gula*. Nam omnino hoc, *fpe gula*, corruptum eft. *Specula* vero, rectum. Eft enim ὑποκοριστικὸν ab integro, fpes, fpecula prima longa, parva fpes. Utitur eodem nomine lib. a. epift. ad M. Cælium. *Et eo magis, quod in communibus miferiis hac tamen oblectabar fpecula*. Lamb.

65 *Deguftarat*] Non difcedit a translatione. Nam condire bulbum gutta, deguftare aliquid fpeculæ, fimilitudinem habent. *Manutius*.

66 *Sequefter*] Cujus in manu pecunia deponeretur. *Idem*.

67 *Delegerat*] Arbitratu fuo: qui etiam fe ipfe adoptaffet, Æliumque de Staleno feciffet. *Idem*.

68 *Si fe Ligurem feciffet*] Si Liguris cognomen ex imaginibus Æliorum fumpfiffet. Fuerant enim & Ælii Pæti, & Ælii Ligures, ut in Faftis. *Idem*.

69 *Nationis magis fuæ*] Quia natus, vel ortus ex Liguria. *Idem*.

70 *Planus*] Deceptor. Græcum verbum. Horat. I. epift. 17. 59. *Fracto crure planum*. Idem. Vide Gellium, XVI. 7.

71 *Quam palam omnes laturi effent*] Ex lege Cornelia; quæ poteftatem reo dabat, ut fententiæ vel clam, vel palam ferrentur. Reus enim Oppianicus, qui Staleno pecuniam ad corrumpendum judicium dediffet, quin palam fententias ferri vellet, ut in eo Staleni fidem noffet, minime dubium erat. *Idem*.

Digitized by Google

pertimuit. Rem a Staleno perfectam esse arbitrabatur. In consilium erant ituri judices triginta, & duo. Sententiis decem & sex absolutio confici poterat. H-S ɪↃCXL. in singulos judices distributa, eum numerum sententiarum conficere debebant, ut ad cumulum, spe majorum præmiorum, ipsius Staleni sententia septima decima accederet. Atque etiam casu tum, quod illud repente erat factum, Stalenus ipse non aderat. Causam nescio quam apud judicem defendebat. Facile hoc Avitus patiebatur: facile Cannutius: at non Oppianicus, neque patronus ejus L. Quintius: qui cum esset eo tempore tribunus plebis, convicium C. Junio, judici quæstionis; maximum fecit, *Ut ne sine Staleno in consilium iretur:* cumque id ei per viatores consulto negligentius agi videretur, ipse e publico judicio ad privatum Staleni judicium profectus est, & illud pro potestate dimitti jussit: Stalenum ipse ad subsellia adduxit. Consurgitur in consilium, cum sententias Oppianicus, quæ tum erat potestas, palam ferri velle dixisset, ut Stalenus scire posset, quid cuique deberetur. Varia judicum genera: nummarii pauci: sed omnes irati. Ut qui accipere in campo consuerunt, iis candidatis, quorum nummos suppressos esse putant, inimicissimi solent esse: sic ejusmodi judices, infesti tum reo venerant. Cæteri nocentissimum esse arbitrabantur: sed spectabant sententias eorum, quos corruptos putabant: ut ex iis constituerent, a quo judicium corruptum videretur.

XXVIII. Ecce tibi ejusmodi sortitio, ut in primis Bulbo, & Staleno, & Guttæ esset judicandum. Summa omnium expectatio, quidnam sententiæ ferrent leves ac nummarii judices. Atque illi omnes sine ulla dubitatione condemnant. Hic tum injectus est hominibus scrupulus, & quædam dubitatio, quidnam esset actum. Deinde homines sapientes, ex vetere illa disciplina judiciorum, qui neque absolvere hominem nocentissimum possent, neque eum, de quo esset orta suspicio, pecunia oppugnatum, re illa incognita, primo condemnare vellent; non liquere dixerunt [72]. Nonnulli autem severi homines

72 *Non liquere dixerunt*] Ii fuere novem judices, quorum nomina infra ponuntur. Quin-

mines hoc ſtatuerunt, quo quiſque animo quid faceret, ſpectari oportere: &, ſi alii pecunia accepta verum judicabant, tamen nihilo minus ſe ſuperioribus ſuis judiciis [73] conſtare putabant oportere. Itaque damnarunt. Quinque omnino fuerunt, qui illum veſtrum innocentem Oppianicum ſive imprudentia, ſive miſericordia, ſive aliqua ſuſpicione, ſive ambitione [74] adducti, abſolverent.

Condemnato Oppianico, ſtatim L. Quintius, homo maxime popularis, qui omnes rumorum & concionum ventos colligere conſueſſet, oblatam ſibi facultatem putavit, ut ex invidia ſenatoria poſſet creſcere, quod ejus ordinis judicia minus jam probari populo arbitrabatur. Habetur una atque altera concio vehemens & gravis: accepiſſe pecuniam judices, ut innocentem reum condemnarent, tribunus plebis clamitabat: agi fortunas omnium dicebat: nulla eſſe judicia: qui pecunioſum inimicum haberet, incolumem eſſe neminem poſſe. Homines totius ignari negotii, qui Oppianicum nunquam vidiſſent; virum optimum, & hominem pudentiſſimum [75], pecunia oppreſſum arbitrarentur; incenſi ſuſpicione, rem in medium vocare cœperunt, & cauſam illam totam depoſcere.

Atque illo ipſo tempore in ædes T. Annii, hominis honeſtiſſimi, neceſſarii, & amici mei, noctu Stalenus arceſſitus ab Oppianico, venit. Jam cætera nota ſunt omnibus: ut cum illo Oppianicus egerit de pecunia: ut ille ſe redditurum eſſe dixerit: ut eorum ſermonem omnem audierint viri boni, qui tum conſulto prope in occulto ſtetiſſent: ut res pateſacta atque in forum prolata, & pecunia omnis a Staleno extorta atque erepta ſit.

XXIX. Hujus Staleni perſona, populo jam nota atque per-

Quinque autem Oppianicum abſolverunt, reliqui xix. condemnarunt. Omnes enim judices, adjuncto Staleno xxxii. fuere. *Idem*.

73 *Superioribus ſuis judiciis*] De Scamandro, & Fabricio. *Idem*.

74 *Ambitione*] *Ambitio* in judice eſt, cum non habet rationem juſti in pronunciando, ſed hominum gratiæ plus tribuit quam æquo, cum captandæ gratiæ alicujus cauſa aut damnat, aut abſolvit. Sic *ambitioſæ ſententiæ*. Suet. Domit. 8. *Ambitioſas centum virorum ſententias reſcidit*. Alibi plura notavimus hujus notionis exempla. Gruterus teſtatur in S. Victorii codice legi *ſive ambitione abductus*, quod non rejicerem, ſi plures codices ſubſcriberent. Sed mei omnes vulgatam tuentur. *Grævius*.

75 *Pudentiſſimum*] Miror adhuc eſſe qui Manutianos ſequantur, edantque *prudentiſſimum*; omnino inſipide. *Gruterus*.

ſpecta, ab nulla turpi ſuſpicione abhorrebat: ſuppreſſam eſſe ab eo pecuniam, quam pro reo pronuntiaſſet, qui erant in concione, non intelligebant: neque enim docebantur. Verſatam eſſe in judicio mentionem pecuniæ ſentiebant: innocentem reum condemnatum eſſe audiebant: Staleni ſententia condemnatum videbant: non gratis id ab eo factum eſſe, quod hominem norant, judicabant. Similis in Bulbo, in Gutta, in aliis nonnullis ſuſpicio conſiſtebat.

Itaque confiteor (licet enim jam impune, hoc præſertim in loco, confiteri) quod Oppianici non modo vita, ſed etiam nomen ante illud tempus populo ignotum fuiſſet: indigniſſimum porro videretur, circumventum eſſe innocentem pecunia: hanc deinde ſuſpicionem augeret Staleni improbitas, & nonnullorum ejus ſimilium judicum turpitudo: cauſam autem ageret L. Quintius, homo cum ſumma poteſtate præditus, tum ad inflammandos animos multitudinis accommodatus: ſummam illi judicio invidiam, infamiamque eſſe conflatam. Atque in hanc flammam recentem, C. Junium, qui illi quæſtioni præfuerat, injectum eſſe memini, & illum hominem ædilitium, jam prætorem opinionibus hominum conſtitutum, non diſceptatione dicendi, ſed clamore hominum, de foro atque adeo de civitate eſſe ſublatum. Neque me pœnitet hoc potius tempore, quam illo, cauſam A. Cluentii defendere. Cauſa enim manet eadem, quæ mutari nullo modo poteſt: temporis iniquitas atque invidia receſſit, ut, quod in tempore mali fuit, nihil obſit: quod in cauſa boni fuit, proſit. Itaque nunc quemadmodum audiar, ſentio, non modo ab iis, quorum judicium atque poteſtas eſt: ſed etiam ab illis, quorum tantum eſt exiſtimatio. At tum ſi dicerem, non audirer: non quod alia res eſſet, immo eadem, ſed tempus aliud. Id adeo ſic cognoſcite.

XXX. Quis tum auderet dicere, nocentem condemnatum eſſe Oppianicum? quis nunc id audet negare? Quis tum poſſet arguere, ab Oppianico judicium tentatum eſſe pecunia? quis id hoc tempore infitiari poteſt? Cui tum liceret docere, Oppianicum reum factum eſſe tum denique, cum duobus proximis

mis præjudiciis condemnatus esset? quis est, qui id hoc tempore infirmare conetur?

Quare, invidia remota, quam dies mitigavit, oratio mea deprecata est, vestra fides atque æquitas a veritatis disceptatione rejecit; quid est præterea, quod in causa relinquatur? Versatam esse in judicio pecuniam, constat: ea quæritur unde profecta sit; ab accusatore, an ab reo. Accusator dicit hæc: Primum, gravissimis criminibus accusabam, ut nihil opus esset pecunia: deinde, condemnatum adducebam, ut ne eripi quidem pecunia posset: postremo, etiam si absolutus esset, mearum tamen omnium fortunarum status incolumis maneret. Quid contra reus? Primum, ipsam multitudinem, & atrocitatem criminum pertimescebam: deinde, Fabriciis, propter conscientiam mei sceleris, condemnatis, me esse condemnatum, sentiebam: postremo, in eum casum veneram, ut omnis mearum fortunarum status unius judicii periculo contineretur.

Age, quoniam corrumpendi judicii causas ille multas & graves habuit, hic nullam: profectio ipsius pecuniæ requiratur. Confecit tabulas [76] diligentissime Cluentius. Hæc autem res habet hoc certe, ut nihil possit neque additum, neque detractum de re familiari latere. Anni sunt octo, cum ista causa in ista meditatione versatur: cum omnia, quæ nunc ad eam rem pertinent, & ex hujus, & ex aliorum tabulis, agitatis, tractatis, inquiritis: cum interea Cluentianæ pecuniæ vestigium [77] nullum invenitis. Quid? Albiana pecunia vestigiisne nobis odoranda est, an ad ipsum cubile [78], vobis ducibus, venire possumus? Tenentur uno in loco H-S ↄↄcxl: tenentur apud hominem audacissimum: tenentur apud judicem. Quid vultis amplius?

At enim Stalenus non fuit ab Oppianico, sed a Cluentio ad judicium corrumpendum constitutus. Cur eum, cum in consilium iretur, Cluentius, & Cannutius abesse patiebantur? Cur

 cum

76 *Tabulas*] Tabulas nimirum accepti & expensi, ut omnes patres-familias. *Græv.*

77 *Vestigium*] A feris facta translatio est, quarum vestigia canes cum invenerunt, ipsas feras ubi jaceant tandem inveniunt. *Sylv.*

78 *Ad ipsum cubile*] Est adhuc in translatione; ferarum enim cubilia dicuntur ubi jacent. *Idem.*

cum in consilium mittebant, Stalenum judicem, cui pecuniam dederant, non requirebant? Oppianicus quærebat? Quintius flagitabat? Sine Staleno ne in consilium iretur, tribunitia potestate perfectum est.

At condemnavit. Hanc enim damnationem dederat obsidem Bulbo & cæteris, ut destitutus ab Oppianico videretur. Quare si istinc causa corrumpendi judicii, istinc pecunia, istinc Stalenus, istinc denique omnis fraus & audacia est: hinc pudor, honesta vita, & nulla suspicio pecuniæ, nulla corrumpendi judicii causa: patimini, veritate patefacta, atque omni errore sublato, eo transire illius turpitudinis infamiam, ubi cætera maleficia consistant: ab eo invidiam discedere aliquando, ad quem nunquam accessisse culpam videtis.

XXXI. At enim pecuniam Staleno dedit Oppianicus, non ad corrumpendum judicium, sed ad conciliationem gratiæ [79]. Tene hoc, Atti, dicere, tali prudentia, etiam usu atque exercitatione præditum? Sapientissimum [80] esse dicunt eum, cui quod opus sit, ipsi veniat in mentem: proxime accedere illum, qui alterius bene inventis obtemperet. In stultitia contra est. Minus enim stultus est is, cui nihil in mentem venit, quam ille, qui, quod stulte alteri venit in mentem, comprobat. Istam conciliationem gratiæ Stalenus tum recenti re, cum faucibus premeretur, excogitavit, sive ut homines tum loquebantur, a P. Cethego admonitus, istam dedit conciliationis & gratiæ fabulam. Nam fuisse hunc hominum sermonem recordari potestis, Cethegum, quod hominem odisset, & quod ejus improbitatem versari in republica nollet, & quod videret, eum, qui se ab reo pecuniam, cum judex esset, clam, atque extra ordinem accepisse confessus esset, salvum esse non posse: minus ei fidele consilium dedisse. In hoc si improbus Cethegus fuit, videtur mihi adversarium removere voluisse. Sin erat ejusmodi causa, ut Stalenus nummos se accepisse negare non posset: nihil autem erat periculosius, nec turpius, quam, ad quam rem accepisset, confiteri: non est consilium Cethegi reprehendendum. Verum

79 *Ad conciliationem gratiæ*] Id est, ad reconciliandum Cluentium Oppianico. *Idem*.

80 *Sapientissimum*] Hesiodi sententia, lib. inscripto *Opera*, & *Dies*.

Verum alia caufa tum Staleni fuit, alia nunc, Atti, tua eft. Ille, cum re premeretur, quodcunque diceret, honeftius diceret, quam fi, quod erat factum, fateretur. Te vero illud idem, quod tum explofum, & ejectum eft, nunc retuliffe demiror. Qui enim poterat tum in gratiam redire cum Oppianico Cluentius? qui cum matre habebat fimultates: hærebat in tabulis publicis reus, & accufator [81]: condemnati erant Fabricii: nec elabi alio accufatore poterat Albius, nec fine ignominia calumniæ relinquere accufationem Cluentius.

XXXII. An ut prævaricaretur? Jam id quoque ad corrumpendum judicium pertinet. Sed quid opus erat ad eam rem judice fequeftre? & omnino quamobrem tota ifta res per Stalenum potius, hominem ab utroque alieniffimum [82], fordidiffimum, turpiffimum, quam per bonum aliquem virum ageretur, & amicum neceffariumque communem? Sed quid ego hæc pluribus, quafi de re obfcura, difputo, cum ipfa pecunia, quæ Staleno data eft, numero ac fumma fua non modo quanta fuerit, fed etiam ad quam rem data fuerit oftendat? Sexdecim dico judices, ut Oppianicus abfolveretur, corrumpendos fuiffe: ad Stalenum fexcenta & quadraginta millia nummum effe delata. Si, ut tu dicis, gratiæ conciliandæ caufa, quadraginta iftorum acceffio millium quid valet? Si, ut nos dicimus, ut IↃCXL millia nummum fexdecim judicibus darentur; non Archimedes melius potuit defcribere.

At enim judicia facta permulta funt, a Cluentio judicium effe corruptum. Immo vero ante hoc tempus omnino ifta ipfa res fuo nomine [83] in judicium nunquam eft vocata. Ita multum agitata, ita diu jactata ifta res eft, ut hodierno die primum caufa illa defenfa fit, hodierno die primum veritas vocem contra invidiam, his judicibus freta, miferit. Veruntamen multa ifta judicia quæ funt? Ego enim me ad omnia con-

81 *Reus, & accufator*] Reus Oppianicus: accufator, Cluentius: ut nec Oppianicus effugere poffet, quin ab aliquo, vel fi cum Cluentio in gratiam rediret, accufaretur: (elabi autem quovis accufante non poterat) nec ipfe Cluentius ab accufando defiftere, quin calumniæ fubiret infamiam. *Manut.*

82 *Alieniffimum*] Neque propinquum, neque amicum. *Sylv.*

83 *Suo nomine*] Aliis enim criminibus illi judices & accufati, & damnati funt; non quod pecuniam in judicio Oppianici accepiffent. *Ferratius.*

confirmavi, & sic paravi, ut docerem, quæ facta postea judicia de illo dicerentur, partim ruinæ similiora aut tempestati, quam judicio & disceptationi fuisse: partim nihil contra Avitum valere: partim etiam pro hoc esse: partim esse ejusmodi, ut neque appellata unquam judicia sint, neque existimata. Hic ego, magis ut consuetudinem servem, quam quod vos non vestra hoc sponte faciatis, petam a vobis, ut me, dum de his singulis disputo judiciis, attente audiatis.

XXXIII. Condemnatus est C. Junius, qui ei quæstioni præfuerat. Adde etiam illud, si placet: tum est condemnatus, cum esset judex quæstionis. Non modo causæ [84], sed ne legi quidem [85] quidquam per tribunum plebis laxamenti datum est. Quo tempore illum a quæstione ad nullum aliud reipublicæ munus abduci licebat, eo tempore ad quæstionem ipse abreptus est. At quam quæstionem? Vultus enim vestri, Judices, me invitant, ut, quæ reticenda putaram, libeat jam libere dicere.

Quid? illa tandem quæstio, aut disceptatio, aut judicium fuit? Putabo fuisse [86]. Dicat, qui vult hodie de illo populo concitato, cui tum mos gestus est: qua de re Junius causam dixerit. Quemcunque rogaris, hoc respondebit, quod pecuniam acceperit, quod innocentem circumvenerit. Est hæc opinio. At, si ita esset: hac lege accusatum esse oportuit, qua accusatur Avitus. At ipse ea lege quærebat [87]. Paucos dies [88] expectasset Quintius. At neque privatus [89] accusare, nec, sedata jam invidia, volebat. Videtis igitur non in causa, sed in tempore ac potestate spem omnem accusatoris fuisse.

Multam petivit. Qua lege? quod in legem non jurasset: quæ res nemini unquam fraudi fuit: & quod C. Verres, prætor urbanus, homo sanctus & diligens, subsortitionem ejus in

eo

84 *Non modo causæ*] Tempus aliquod poscenti. *Manut.*

85 *Ne legi quidem*] Quæ judicem quæstionis abduci a suo munere vetabat. *Idem.*

86 *Putabo fuisse*] Id condonat adversario, ut ad proxima gradum faciat. *Sylv.* Vict. & Lamb. *putato.*

87 *At ipse ea lege quærebat*] Hic locus dialogo similis est, ut etiam respondentis adversarii personam sustineat. Quæ varietas, si rara est, jucunda est. *Idem.*

88 *Paucos dies*] Donec Junius quærere desiisset. *Manutius.*

89 *Privatus*] Id est, postquam esset perfunctus tribunatu plebis. *Idem.*

eo codice non haberet, qui tum interlitus [90] proferebatur. His de causis C. Junius condemnatus est, Judices, levissimis & infirmissimis: quas omnino in judicium afferri non oportuit. Itaque oppressus est non causa, sed tempore.

XXXIV. Hoc vos Cluentio judicium putatis obesse oportere? Quam ob causam? Si ex lege subsortitus non erat Junius, aut si in legem aliquando non juraverat: idcirco illius damnatione aliquid de Cluentio judicabatur? Non, inquit: sed ille idcirco his legibus condemnatus est, quod contra aliam legem commiserat. Qui hoc confitentur [91], possunt, illud idem judicium fuisse, defendere. Ergo idcirco, inquit, infestus tum prætor Junio fuit, quod illud judicium corruptum per eum putabatur. Num igitur hoc tempore causa mutata est? Num alia res, alia ratio illius judicii, alia natura totius negotii nunc est, ac tum fuit? Non opinor, ex iis rebus, quæ gestæ sunt, rem ullam potuisse mutari.

Quid ergo est causæ, quod nunc nostra defensio audiatur tanto silentio, tunc Junio defendendi sui potestas erepta sit? Quia tum in causa nihil erat, præter invidiam, errorem, suspicionem, conciones quotidianas, seditiose ac populariter concitatas. Accusabat tribunus plebis idem in concionibus, idem ad subsellia: ad judicium non modo de concione, sed etiam cum ipsa concione veniebat. Gradus illi Aurelii, tum novi, quasi

90 *Interlitus*] Transfert a Junio culpam in Verrem, qui codicem suum corruperit, ut damnaretur Junius: quod alii sententiam judices de Oppianico tulissent, alii scripti essent in suo codice. *Idem*.

91 *Qui hoc confitentur*] Responsio Ciceronis: in qua verbum *confitentur*, iniquam rem significat, quod, quibus criminibus a Junio petita multa esset, quod in legem scilicet non jurasset, quod ex lege subsortitus non esset, eorum criminum legibus damnatus quidem esset, verum non propter ipsa crimina, sed quia contra legem aliam commisisset. Quod qui confitentur, iidem, injuste damnatum esse Junium, simul confitentur. Hoc quasi κατὰ παρένθεσιν pronunciatur. Si qui, inquit, ideo damnatum fatentur Junium iis legibus, non quod adversus eas, verum quia contra aliam legem, id est, contra legem de corruptis judiciis, commiserit: iidem quod nos dicimus, possunt defendere, idem illud judicium, quo damnatus est Junius, judicium non fuisse. Ita nostram causam agent. Possunt, inquit, id est, licet eis defendere, id quod a nobis defenditur, judicium illud non fuisse. *Idem*. Sed legebat Manutius, *possunt, illud idem judicium non fuisse, defendere*. Grævius tamen aliter censet. Negandi, inquit, particulam primus intrusit Victorius, an ex codice aliquo, ignoro, & valde dubito, quia in nullo libro, quos Lambinus, Gruterus & ego inspeximus, invenitur. Victorium secuti sunt cæteri editores omnes recentiores. Sed veterum codicum scriptura, etsi prima fronte aliter possit non attente rem consideranti videri, omnino retinenda est: *Qui hoc confitentur, possunt* iidem *illud judicium fuisse defendere*. Græv.

Digitized by Google

quasi pro theatro [92] illi judicio ædificati videbantur: quos ubi accusator concitatis hominibus complerat, non modo dicendi ab reo, sed ne surgendi quidem potestas erat.

Nuper apud C. Orchinium, collegam meum, locus ab judicibus Fausto Syllæ [93] de pecuniis residuis [94] non est constitutus: non quo illi aut exlegem esse Syllam, aut causam pecuniæ publicæ contemptam atque abjectam putarent; sed quod, accusante tribuno plebis, conditione æqua disceptari posse non putaverunt. Quid? conferam Syllamne cum Junio? an hunc tribunum plebis cum Quintio? an vero tempus cum tempore? Sylla maximis opibus, cognatis, affinibus, necessariis, clientibus plurimis: hæc autem apud Junium parva, & infirma, & ipsius labore quæsita atque collecta. Hic tribunus plebis, modestus, pudens, non modo non seditiosus, sed etiam seditiosis adversarius: ille autem acerbus, criminosus, popularis homo ac turbulentus. Tempus hoc tranquillum ac pacatum: illud omnibus invidiæ tempestatibus concitatum. Quæ cum ita essent, in Fausto tamen illi judices statuerunt, iniqua conditione reum causam dicere, cum adversario ejus ad jus accusationis summa vis potestatis accederet.

XXXV. Quam quidem rationem vos, Judices, diligenter pro vestra sapientia & humanitate cogitare, & penitus perspicere debetis, quid mali, quantum periculi unicuique nostrum inferre possit vis tribunitia, conflata præsertim invidia, & concionibus seditiose concitatis. Optimis hercle temporibus, tum, cum homines se non jactatione populari, sed dignitate atque innocentia tuebantur, tamen nec P. Popillius [95], nec Q. Metellus, clarissimi atque amplissimi viri, vim tribunitiam sustinere potuerunt: nedum his temporibus, his moribus, his magistratibus, sine vestra sapientia, ac judiciorum remediis, salvi esse possimus.

Non

92 *Quasi pro theatro*] Cujus in gradibus quamplurimi sedent. *Idem*.

93 *Fausto Syllæ*] Syllæ dictatoris filio, Pompeji Magni genero. *Idem*.

94 *De pecuniis residuis*] Quæ ad peculatum spectant. Nam Orchinium de peculatu quæsisse, infra legitur. Pecuniæ vero residuæ, quibus accusari Faustum judices noluerunt, erant eæ, quas ex publica administratione Syllani homines, ipso Sylla largiente, in usum privatum converterant. *Idem*.

95 *Nec P. Popillius, nec Q. Metellus*] Popillium C. Gracchus, Metellum L. Saturninus, tribuni plebis, expulerunt. *Idem*.

Non fuit igitur illud judicium, judicii ſimile, Judices, non fuit: in quo non modus eſt adhibitus, non mos conſuetudoque ſervata, non cauſa defenſa. Vis illa fuit, &, ut ſæpe jam dixi, ruina quædam, atque tempeſtas, & quidvis potius, quam judicium, aut diſceptatio, aut quæſtio. Quod ſi quis eſt, qui illud judicium fuiſſe arbitretur, & qui his rebus judicatis ſtandum putet: is tamen hanc cauſam ab illa debet ſejungere. Ab illo enim ſive quod in legem non juraſſet, ſive quod ex lege ſubſortitus judicem non eſſet, multa petita eſſe dicitur. Cluentii autem ratio cum illis legibus, quibus ab Junio multa petita eſt, nulla poteſt ex parte eſſe conjuncta.

At etiam Bulbus eſt condemnatus. Adde majeſtatis: ut intelligas, hoc judicium cum illo non eſſe conjunctum. At eſt hoc illi crimen objectum. Fateor: ſed etiam legionem eſſe ab eo ſollicitatam in Illyrico, C. Coſconii literis & multorum teſtimoniis planum factum eſt: quod crimen erat proprium illius quæſtionis, & quæ res lege majeſtatis tenebatur. At hoc obfuit ei maxime. Jam iſta divinatio eſt: qua ſi uti licet, vide, ne mea conjectura multo ſit verior. Ego enim ſic arbitror, Bulbum, quod homo nequam, turpis, improbus, multis flagitiis contaminatus, in judicium ſit adductus, idcirco facilius eſſe damnatum. Tu mihi ex tota cauſa Bulbi, quod tibi commodum eſt, eligis, ut id eſſe ſecutos judices dicas.

XXXVI. Quapropter hoc Bulbi judicium non plus obeſſe huic cauſæ debet, quam illa, quæ commemorata ſunt ab accuſatore, duo judicia, P. Popilii, & T. Guttæ: qui cauſam de ambitu dixerunt: qui accuſati ſunt ab iis, qui erant ipſi ambitus condemnati: quos ego non idcirco eſſe arbitror in integrum reſtitutos, quod planum fecerint, illos ob rem judicandam pecuniam accepiſſe: ſed quod judicibus probarint, quod in eodem genere, in quo ipſi offendiſſent, alios reprehendiſſent, ſe ad præmia legis [96] venire oportere. Quapropter neminem dubitare exiſtimo, quin illa damnatio ambitus nulla ex parte cum cauſa Cluentii, veſtroque judicio conjuncta eſſe poſſit.

 Quid,

96 *Præmia legis*] Ut in integrum reſtituerentur: ut, quo crimine damnati fuerant, abſolverentur; convictis eodem crimine, id eſt, ambitus, accuſatoribus ſuis. *Idem*.

Quid, quod Stalenus est condemnatus? Non dico hoc tempore, Judices, id quod nescio an dici oporteat, illum majestatis [97] esse damnatum. Non recito testimonia hominum honestissimorum, quæ in Stalenum sunt dicta ab iis, qui M. Æmilio, clarissimo viro [98], legati, & præfecti, & tribuni militares fuerunt: quorum testimoniis planum factum est, maxime ejus opera, cum quæstor esset, in exercitu seditionem esse conflatam. Ne illa quidem testimonia recito, quæ dicta sunt, de H-S ıↄc; quæ ille cum accepisset nomine judicii Safiniani, sicut in Oppianici judicio postea, retinuit atque suppressit.

Omitto & hæc, & alia permulta, quæ illo judicio in Stalenum dicta sunt: hoc dico, eandem tum fuisse P. & L. Cominiis, equitibus Romanis, honestissimis hominibus & disertis, controversiam cum Staleno, quem accusabant, quæ nunc mihi est cum Attio. Cominii dicebant idem, quod ego dico: Stalenum ab Oppianico pecuniam accepisse, ut judicium corrumperet: Stalenus conciliandæ gratiæ causa se accepisse dicebat.

Irridebatur hæc illius reconciliatio, & persona viri boni suscepta, sicut in statuis inauratis, quas posuit ad Juturnæ [99]: quibus subscripsit, *Reges ab se in gratiam esse reductos*. Exagitabantur omnes ejus fraudes atque fallaciæ: tota vita in ejusmodi ratione versata aperiebatur: egestas domestica, quæstus forensis in medium proferebatur: nummarius interpres pacis & concordiæ non probabatur. Itaque tum Stalenus, cum idem defenderet, quod Attius, condemnatus est.

Cominii cum hoc agerent, quod nos in tota causa egimus, probaverunt. Quamobrem si Staleni damnatione, Oppianicum judicium corrumpere voluisse, Oppianicum judici ad emendas sententias dedisse pecuniam, judicatum est: cum ita constitutum sit, uti in illa culpa aut Cluentius sit, aut Oppianicus: Cluentii nummus nullus judici datus ullo vestigio reperitur: Oppia-

97 *Majestatis*] Accusatus quidem est corrupti judicii nomine, sed ideo damnatus, quia majestatem læsisset. *Idem*.

98 *M. Æmilio, clarissimo viro*] Legendum *Mam.* non *M.* existimo: ut sit Mam. Æmilius Lepidus, qui cum D. Bruto consul fuit. *Idem*.

99 *Ad Juturnæ*] Templum. Usitatum loquendi genus. *Idem*.

Oppianici pecunia post judicium factum a judice ablata est; potest esse dubium, quin illa damnatio Staleni, non modo non sit contra Cluentium, sed maxime nostram causam defensionemque confirmet?

XXXVII. Ergo adhuc Junii judicium video esse ejusmodi, ut incursionem potius seditionis, vim multitudinis, impetum tribunitium, quam judicium appellandum putem. Quod si quis illud judicium appellet, tamen hoc confiteatur necesse est, nullo modo illam multam, quæ a Junio petita sit, cum Cluentii causa posse conjungi. Illud igitur Junianum per vim factum est: Bulbi, & Popillii, & Guttæ, contra Cluentium non est: Staleni, etiam pro Cluentio est. Videamus ecquod aliud judicium, quod pro Cluentio sit, proferre possimus.

Dixitne tandem causam C. Fidiculanus Falcula, qui Oppianicum condemnarat, cum præsertim, id quod fuit in illo judicio invidiosissimum, paucos dies ex subsortitione sedisset? Dixit, & bis quidem dixit. In summam enim L. Quintius invidiam concionibus eum quotidianis, seditiosis & turbulentis adduxerat. Uno judicio multa est ab eo petita, sicut ab Junio, quod non suæ decuriæ [100] munere, neque ex lege [1] sedisset. Paulo sedatiore tempore [2] est accusatus, quam Junius, sed eadem fere lege, & crimine. Quia nulla in judicio seditio, neque vis, neque turba versata est, prima actione facillime est absolutus. Non numero hanc absolutionem. Nihilominus

100 *Decuriæ*] Decuria est album judicum, in quod ejusdem generis, & census judices erant relati, ut dudum Casaubonus ad Suetonium docuit. Et, sicut postea cum ex pluribus ordinibus judices legerentur, alia erat decuria senatoria, alia equestris, alia tribunorum ærarii, sic tum temporis plures erant decuriæ senatoriæ. Itaque hic Falculæ tribuit decuriam. His decuriis judicum sua quoque fuerunt assignata munera, ut non ad omnia judicia legerentur ex omnibus decuriis judices, sed una aut altera decuria hoc vel illo tempore esset immunis. Munus enim erat, hoc est onus, judicem sedere. Sueton. August. 32. *Plerisque judicandi munus detrectantibus, vix concessit ut singulis decuriis, per vices annua vacatio esset.* Quamvis vero rationem munerum & immunitatum, quæ in decuriis senatoriis Ciceronis temporibus obtinuit, ignoremus, ut alia multo, clare tamen patet ex hoc loco, Falculam sedisse; cum suæ decuriæ sedendi munus non esset: itaque cum alienæ decuriæ munere sederet, cupiditatem aut corruptionem præ se ferre videbatur. Hinc tanquam cupido judici, & non ex lege sedenti, multa fuit imposita: *Grævius.*

1 *Neque ex lege*] Quæ sententias ferri, nisi causa prius cognita, vetabat. *Manut.*

2 *Paulo sedatiore tempore*] Cum tribunus plebis non esset L. Quinctius. Nam paucis post Junii condemnationem diebus e tribunatu exivit. *Idem.*

Digitized by Google

minus enim potest, ut illam multam non commiserit [3], accepisse tamen ob rem judicandam, pecuniam, quam [4] captam nusquam Stalenus eadem lege dixit [5]. Proprium crimen illud quæstionis ejus non fuit.

Fidiculanus quid fecisse dicebatur? accepisse a Cluentio H-S cccc. Cujus erat ordinis? senatorii. Qua lege in eo genere a senatore ratio repeti solet, de pecuniis repetundis, ea lege accusatus, honestissime est absolutus. Acta est enim causa more majorum sine vi, sine metu, sine periculo: dicta, & exposita, & demonstrata sunt omnia: adducti judices sunt, non modo potuisse honeste ab eo reum condemnari, qui non perpetuo sedisset [6], sed, si aliud is judex nihil scisset, nisi, quæ præjudicia [7] de eo facta esse constarent, audire præterea nihil debuisse.

XXXVIII. Tum etiam illi quinque, qui imperitorum hominum rumusculos aucupati [8], tum illum [9] absolverunt, jam suam clementiam laudari magnopere nolebant. A quibus si qui quæreret, sedissentne judices in C. Fabricium; sedisse se dicerent. Si interrogarentur, num quo crimine is esset accusatus, præterquam veneni ejus, quod quæsitum Avito diceretur; negarent. Si deinde essent rogati, quid judicassent; condemnasse se dicerent. Nemo enim absolvit. Eodem modo quæsitum si esset de Scamandro, certe idem respondissent: tametsi ille una sententia est absolutus; sed illam unam nemo tum istorum suam dici vellet.

Uter igitur facilius suæ sententiæ rationem redderet: isne, qui

3 *Ut illam multam non commiserit*] Multam committere, est committere quod multa dignum sit. *Idem*.

4 *Quam*] Lege, *quam*, omisso accentu. Victorii enim, Manutii, & Gruteri editiones, si per typographum licuisset, erant hic repræsentandæ. Lambinum tamen audiamus: ne quid a nobis prætermittatur, quod Criticis arridere possit.

5 *Quam Stalenus, qui causam nusquam eadem lege dixit*] Sic restitui, scripturæ veteris vestigia secutus. Sententia autem hæc est: Non numero (inquit) absolutionem Fidiculani. Nam, quamvis absolutus sit, nihilominus tamen, *quam Stalenus, pecuniam ob rem judicandam accipere potuit: qui tamen Stalenus, nusquam accusatus est, quod pecuniam ob rem judicandam accepisset*. Lamb.

6 *Qui non perpetuo sedisset*] Quod objiciebatur Falculæ. Supra: *Cum præsertim, id quod fuit illo judicio invidiosissimum, paucos dies ex subsortitione sedisset*. Manut.

7 *Quæ præjudicia*] Unum in Scamandro, alterum in Fabricio. *Idem*.

8 *Rumusculos aucupati*] Ambitione adducti: ne corrupti, ut Bulbus, Stalenus, Gutta, qui jam Oppianicum damnaverant, viderentur. *Idem*.

9 *Illum*] Oppianicum. *Idem*.

Digitized by Google

qui se & sibi & rei judicatæ constitisse dicit: an ille, qui se in principem [10] maleficii, lenem: in auditores ejus & conscios, vehementissimum esse respondit? Quorum ego de sententia non debeo disputare. Neque enim dubito, quin ii tales viri, suspicione aliqua perculsi repentina, de statu suo declinarint. Quare eorum, qui absolverunt, misericordiam non reprehendo: eorum, qui in judicando superiora judicia secuti sunt sua sponte, non Staleni fraude, constantiam comprobo: eorum vero, qui sibi non liquere dixerunt, sapientiam laudo: qui absolvere eum, quem nocentissimum cognorant, & quem ipsi bis jam antea condemnarant, nullo modo poterant; condemnare, cum tanta consilii infamia, & tam atrocis rei suspicio esset injecta, paulo posterius patefacta re, maluerunt.

Ac ne ex facto solum sapientes illos judicetis, sed etiam ex hominibus ipsis, quod ii fecerint, rectissime ac sapientissime factum probetis: quis P. Octavio Balbo ingenio prudentior, jure peritior, fide, religione, officio diligentior, aut sanctior commemorari potest? non absolvit. Quis Q. Considio constantior? quis judiciorum, atque ejus dignitatis, quæ in judiciis publicis versari debet, peritior? quis virtute, consilio, auctoritate præstantior? ne is quidem absolvit. Longum est de singulorum virtute ita dicere: quæ, quia cognita sunt ab omnibus, verborum ornamenta non quærunt. Qualis vir M. Juventius Pedo fuit ex vetere illa judicum disciplina? qualis L. Caulius Mergus? M. Basilus? C. Caudinus? qui omnes in judiciis publicis, jam tum florente republica, floruerunt. Ex eodem numero L. Cassius, Cn. Hejus, pari & integritate, & prudentia: quorum nullius sententia est Oppianicus absolutus. Atque ex omnibus, natu minimus, ingenio, & diligentia, & religione par iis, quos antea commemoravi, P. Saturius, in eadem sententia fuit. O innocentiam Oppianici singularem! quo in reo, qui absolvit, ambitiosus: qui distulit, cautus: qui condemnavit, constans existimatur.

XXXIX. Hæc tum agitante Quintio, neque in concione, neque in judicio demonstrata sunt. Neque enim ipse dici patieba-

10 *Principem*] Oppianicum. *Adjutores*, Scamander & Fabricius.

tiebatur, nec per multitudinem concitatam consistere cuiquam in dicendo licebat. Itaque ipse, postquam Junium pervertit, causam totam reliquit. Paucis enim diebus illis & ipse privatus est factus, & hominum studia deserbuisse intelligebat. Quod si, per quos dies Junium accusavit, Fidiculanum accusare voluisset, respondendi Fidiculano potestas facta non esset. Ac primo quidem, omnibus illis judicibus, qui Oppianicum condemnarant, minabatur. Jam insolentiam noratis hominis: noratis animos ejus, ac spiritus tribunitios. Quod erat odium? dii immortales! quæ superbia? quanta ignoratio sui? quam gravis atque intolerabilis arrogantia? qui illud etiam ipsum acerbe tulerit (ex quo illa nata sunt omnia) non sibi, ac defensioni suæ condonatum esse Oppianicum: proinde quasi non satis signi esse debuerit, ab omnibus eum fuisse desertum, qui se ad patronum illum contulisset. Erat enim Romæ summa copia patronorum, hominum eloquentissimorum, atque amplissimorum, quorum certe aliquis defendisset equitem Romanum, in municipio suo nobilem, si honeste putasset ejusmodi causam posse defendi.

XL. Nam Quintius quidem, quam causam unquam antea dixerat, cum annos ad quinquaginta natus esset? quis eum unquam non modo in patroni, sed in laudatoris, aut advocati loco viderat? qui quod Rostra jamdiu vacua, locumque illum post adventum L. Syllæ a tribunitia voce desertum oppresserat, multitudinemque jam desuefactam a concionibus ad veteris consuetudinis similitudinem revocaverat, idcirco cuidam hominum generi paulisper jucundior fuit. Atque idem quanto in odio postea suis illis ipsis fuit, per quos in altiorem locum ascenderat? neque injuria. Facite enim, ut non solum mores ejus & arrogantiam, sed etiam vultum atque amictum, atque illam usque ad talos demissam purpuram recordemini. Is, quasi non esset ullo modo ferendum, se ex judicio discessisse victum, rem ab subselliis in Rostra detulit. Et jam querimur sæpe, hominibus novis non satis magnos in hac civitate esse fructus? Nego usquam unquam fuisse majores: ubi, si quis ignobili loco natus, ita vivat, ut nobilitatis.

by Google

tatis dignitatem virtute tueri posse videatur, usque eo pervenit, quoad eum industria cum innocentia prosecuta est. Si quis autem hoc uno nititur, quod sit ignobilis: procedit sæpe longius, quam si idem ille esset cum iisdem suis vitiis nobilissimus. Ut Quintius (nihil enim dicam de cæteris) si fuisset homo nobilis; quis eum cum illa superbia atque intolerantia ferre potuisset? Quod eo loco fuit; ita tulerunt, ut, si quid haberet a natura boni, prodesse ei putarent oportere: superbiam autem atque arrogantiam ejus deridendam magis arbitrarentur propter humilitatem hominis, quam pertimescendam.

XLI. Sed, ut illuc revertar: quo tempore Fidiculanus est absolutus, tu, qui ea judicia facta commemoras, quæro, quid tum esse existimas judicatum? certe gratis judicasse. At condemnarat [11]: at causam totam non audierat: at in concionibus omnibus a L. Quintio vehementer erat, & sæpe vexatus. Illa igitur omnia Quintiana, iniqua, falsa, turbulenta, popularia, seditiosa judicia fuerunt. Esto: potuit esse innocens Falcula. Jam ergo aliquis Oppianicum gratis condemnavit: jam non eos Junius subsortitus est, qui pecunia accepta condemnarent: jam potuit aliquis ab initio non sedisse, & tamen Oppianicum gratis condemnasse. Verum, si innocens Falcula, quæso, quis nocens? Si hic gratis condemnavit, quis accepit? Nego rem esse ullam in quemquam illorum objectam, quæ Fidiculano objecta non sit: neque aliquid fuisse in Fidiculani causa, quod idem non esset in cæterorum.

Aut hoc judicium reprehendas tu, cujus accusatio rebus judicatis niti videbatur, necesse est: aut, si hoc verum esse concedis, Oppianicum gratis condemnatum esse fateare. Quanquam satis magno argumento esse debet, quod ex tam multis judicibus, absoluto Falcula, nemo reus factus est. Quid enim mihi damnatos ambitus colligitis, alia lege, certis criminibus, plurimis testibus? cum primum illi ipsi debuerint potius accusari de pecuniis repetundis, quam ambitus. Nam, si in ambitus

11 *At condemnarat*] Dialogo aut altercationi similis hic locus est, ubi personam accusatoris & patroni vicissim agit Cicero. *Sylvius*.

bitus judiciis hoc his obfuit, cum alia lege causam dicerent: certe, si propria lege hujus peccati adducti essent, multo plus obfuisset. Deinde, si tanta vis fuit istius criminis, ut, qua quisque lege ex illis judicibus reus factus esset, tamen hac plaga periret: cur in tanta multitudine accusatorum, tantis præmiis, cæteri rei facti non sunt? Hic profertur id, quod judicium appellari non oportet, P. Septimio Scævolæ litem eo nomine esse æstimatam [12]. Cujus rei quæ consuetudo sit, quoniam apud homines peritissimos dico, pluribus verbis docere non debeo. Numquam enim [13] ea diligentia, quæ solet adhiberi in cæteris judiciis, eadem, reo damnato, adhibita est. In litibus æstimandis fere judices, aut, quod sibi eum, quem semel condemnarunt, inimicum putant esse, si qua in eum lis capitis illata est, non admittunt: aut, quod se perfunctus jam esse arbitrantur, cum de reo judicarunt, negligentius attendunt cætera. Itaque & majestatis absoluti sunt permulti, quibus damnatis, de pecuniis repetundis, lites essent æstimatæ: & hoc quotidie fieri videmus, ut, reo damnato, de pecuniis repetundis, ad quos pervenisse pecunias in litibus æstimandis statutum sit, eos illi judices absolvant. Quod cum sit, non judicia rescinduntur, sed hoc statuitur, æstimationem litium, non esse judicium. Scævola condemnatus est aliis criminibus, frequentissimis Apuliæ testibus. Omni contentione pugnatum est, ut lis hæc capitis æstimaretur. Quæ res, si rei judicatæ pondus habuisset, ille postea vel iisdem, vel aliis inimicis, reus hac lege ipsa [14] factus esset.

XLII. Sequitur id, quod illi judicium appellant, (majores autem nostri nunquam neque judicium nominarunt, neque perinde

rinde

12 *Litem eo nomine esse æstimatam*] Litem æstimare, ut ait Asconius in Commentariis in Actionem secundam in Verrem, est pecuniam de qua lis fuit, & propter quam condemnatus est reus, in summam redigere, quæ de bonis ejus redigatur. Lis igitur æstimari solebat ei, qui repetundarum postulatus esset. Quod igitur P. Septimius Scævola ob rem judicandam accepisset pecuniam, lis ei æstimata est. *Idem*.

13 *Nunquam enim*] Sententia est: Si quid aliud in damnatum reum dicatur, judices ita diligentes non sunt, quam cum reus nondum damnatus est. *Idem*.

14 *Hac lege ipsa*] De repetundis. Nam litis æstimatio ad crimen repetundarum pertinet. Scævola enim non hac lege, sed aliis criminibus & reus factus est, & condemnatus. Lis autem ei æstimata gratiæ causa: ut, quod capitale erat, pecunia æstimaretur. *Manutius*.

inde, ut rem judicatam, observaverunt) animadversio, atque auctoritas censoria. Qua de re antequam dicere incipio, perpauca mihi de meo officio verba facienda sunt: ut a me cum hujusce periculi, tum cæterorum quoque officiorum, & amicitiarum ratio conservata esse videatur. Nam mihi cum viris fortibus, qui censores proxime fuerunt, ambobus est amicitia: cum altero vero (sicuti & plerique vestrum sciunt) magnus usus, & summa utriusque officiis constituta necessitudo est. Quare, quidquid de subscriptionibus eorum mihi dicendum erit, eo dicam animo, ut omnem orationem meam non de illorum facto, sed de ratione censoria habitam existimari velim: a Lentulo autem, familiari meo, qui a me pro eximia sua virtute, summisque honoribus, quos a populo Romano adeptus est, honoris causa nominatur, facile hoc, Judices, impetrabo, ut, quam ipse adhibere consuevit in amicorum periculis fidem & diligentiam, tum vim animi, libertatemque dicendi; in hac [15] mihi concedat, ut tantum mihi sumam, quantum sine hujus periculo præterire non possum. A me tamen, ut æquum est, omnia caute pedetentimque dicentur, ut neque fides hujus defensionis relicta, neque cujusquam aut dignitas læsa, aut amicitia violata esse videatur. Video igitur, Judices, animadvertisse censores in judices quosdam illius consilii Juniani, cum istam ipsam causam subscriberent. Hic primum illud commune proponam, nunquam animadversionibus censoriis hanc civitatem ita contentam, ut rebus judicatis, fuisse. Neque in re nota consumam tempus exemplis. Ponam illud unum: C. Getam, cum a L. Metello, & Cn. Domitio, censoribus, ex senatu ejectus esset, censorem ipsum postea esse factum: &, cujus mores a censoribus erant reprehensi, hunc postea & populi Romani, & eorum, qui in ipsum animadverterant, moribus præfuisse. Quod si illud judicium putaretur: ut cæteri, turpi judicio damnati, in perpetuum omni honore ac dignitate privantur: sic hominibus ignominia notatis, neque ad honorem aditus, neque in curiam reditus esset. Nunc, si quem Cn. Lentuli, aut L. Gellii

15 *In hac*] Legebat Pantagathus, *in hoc*. Ursinus. *In hac*, est, in hac causa. *Gravius*.

libertus furti condemnarit, is, omnibus ornamentis amissis, nunquam ullam honestatis suæ partem recuperabit. Quos autem ipse L. Gellius, & Cn. Lentulus, duo censores, clarissimi viri, sapientissimique homines, furti, & captarum pecuniarum nomine, notaverunt, ii, non modo in senatum redierunt, sed etiam illarum ipsarum rerum judiciis absoluti sunt.

XLIII. Neminem voluerunt majores nostri non modo de existimatione cujusquam, sed ne pecuniaria quidem de re minima esse judicem, nisi qui inter adversarios convenisset. Quapropter in omnibus legibus, quibus exceptum est, de quibus causis aut magistratum capere non liceat, aut judicem legi, aut alterum accusare, hæc ignominiæ causa prætermissa est. Timoris enim causam, non vitæ pœnam illa potestate esse voluerunt. Itaque non solum, Judices, illud ostendam, quod jam videtis, populi Romani suffragiis sæpenumero censorias subscriptiones esse deletas, verum etiam judiciis eorum, qui jurati statuere majore cum religione & diligentia debuerunt. Primum judices, senatores, equitesque Romani in compluribus jam reis, quos contra leges pecunias accepisse subscriptum est, suæ potius religioni, quam censorum opinioni, paruerunt. Deinde prætores urbani, qui jurati debent optimum quemque in selectos judices referre, nunquam sibi ad eam rem censoriam ignominiam impedimento esse oportere duxerunt. Censores denique ipsi sæpenumero superiorum censorum judiciis (si ista judicia appellari vultis) non steterunt. Atque etiam ipsi inter se censores sua judicia tanti esse arbitrantur, ut alter alterius judicium non modo reprehendat, sed etiam rescindat: ut alter de senatu moveri velit, alter retineat, & ordine amplissimo dignum existimet: ut alter in ærarios referri, aut tribu moveri jubeat, alter vetet. Quare qui vobis in mentem venit, hæc appellare judicia, quæ a populo Romano rescindi, ab juratis judicibus repudiari, a magistratibus negligi, ab iis, qui eandem potestatem adepti sunt, commutari, inter collegas discrepare videatis?

XLIV. Quæ cum ita sint: videamus, quid tandem censores de illo judicio corrupto judicasse dicantur. Ac primum illud

lud statuamus: utrum, quia censores subscripserint, ita sit: an, quia ita fuerit, illi subscripserint. Si ideo, quia subscripserint: videte, quid agatis, ne in unumquemque nostrum censoribus in posterum potestatem regiam permittatis: ne subscriptio censoria non minus calamitatis civibus, quam illa acerbissima proscriptio, possit afferre: ne censorium stylum, cujus mucronem multis remediis majores nostri retulerunt, æque posthac, atque illum dictatorium gladium pertimescamus. Sin autem quod subscriptum est, quia verum est, idcirco grave debet esse; hoc quæramus, verum sit, an falsum: removeantur auctoritates censoriæ: tollatur id ex causa, quod in causa non est: doce, quam pecuniam Cluentius dederit, unde dederit, quemadmodum dederit: unum denique aliquod a Cluentio profectæ pecuniæ vestigium ostende. Vince deinde, virum bonum fuisse Oppianicum, hominem integrum: nihil de illo unquam secus esse existimatum: nihil denique præjudicatum. Tum auctoritatem censorum amplexator: tum illorum judicium cum re conjunctum esse defendito.

Dum vero eum fuisse Oppianicum constabit, qui tabulas publicas municipii sui corrupisse judicatus sit: qui testamentum interleverit, qui, supposita persona, falsum testamentum obsignandum curarit: qui eum, cujus nomine id obsignatum est, interfecerit: qui avunculum filii sui in servitute ac vinculis necarit: qui municipes suos proscribendos, occidendosque curarit: qui ejus uxorem, quem occiderat, in matrimonium duxerit: qui pecuniam pro abortione dederit; qui socrum, qui uxorem, qui uno tempore fratris uxorem, speratosque liberos, fratremque ipsum, qui denique suos liberos interfecerit: qui cum venenum privigno suo quæreret, manifesto sit deprehensus: cujus ministris consciisque damnatis, ipse adductus in judicium pecuniam judici dederit ad sententias judicum corrumpendas: dum hæc, inquam, de Oppianico constabunt, nec ullo argumento Cluentianæ pecuniæ crimen tenebitur: quid est, quod te ista censoria, sive voluntas, sive opinio fuit, adjuvare, aut hunc innocentem opprimere posse videatur?

XLV. Quid igitur censores secuti sunt? Ne ipsi quidem, ut gravissime dicam, quidquam aliud dicent, præter sermonem atque famam. Nihil se testibus, nihil tabulis, nihil gravi aliquo argumento comperisse, nihil denique, causa cognita, statuisse dicent. Quod si ita fecissent: tamen id non ita fixum esse deberet, ut convelli non liceret. Non utar exemplorum copia, quæ summa est: non rem veterem, non hominem potentem aliquem, aut gratiosum proferam. Nuper hominem tenuem, scribam ædilitium, D. Matrinium cum defendissem apud M. Junium, Q. Publicium prætores, & M. Plætorium, C. Flaminium, ædiles curules, persuasi, ut scribam jurati legerent eum, quem iidem isti censores ærarium reliquissent. Cum enim in homine nulla culpa reperiretur, quid ille meruisset, non quid de eo statutum esset, quærendum esse duxerunt. Nam hæc quidem, quæ de judicio corrupto subscripserint, quis est, qui ab illis satis cognita, & diligenter judicata arbitretur? In M'. Aquilium, & in T. Guttam video esse subscriptum. Quid est hoc? duos esse corruptos solos pecunia. Quid cæteri? videlicet gratis condemnarunt. Non est igitur circumventus, non est oppressus pecunia, non ut illæ Quintianæ conciones habebantur, omnes, qui Oppianicum condemnarunt, in culpa sunt, ac suspicione ponendi. Duos solos video auctoritate censorum affines ei turpitudini judicari. [a] Aut illud afferant, aliquid esse, quod de iis duobus habuerint compertum, de cæteris [b] comperisse.

XLVI. Nam illud quidem minime probandum est, ad nationes, auctoritatemque censoriam, exemplum illos a consuetudine militari transtulisse. Statuerunt enim ita majores nostri, ut, si a multis esset flagitium rei militaris admissum, sortitione in quosdam animadverteretur: ut metus videlicet ad omnes, pœna ad paucos perveniret. Quod idem facere censores in delectu dignitatis, & in judicio civium, & in animadversione vitiorum, qui convenit? Nam miles, qui locum non tenuit, qui hostium impetum, vimque pertimuit, potest idem postea

a Vict. Man. *Nam ut illud afferant, nihil est, quod de his* Lamb. *At illud, quod afferunt, nihil est: aliquid esse quod*

b Idem. *nihil comperisse.*

postea & miles esse melior, & vir bonus, & civis utilis. Quare, ne in bello, propter hostium metum, delinqueret, amplior ei mortis & supplicii metus est a majoribus constitutus. Ne autem nimium multi pœnam capitis subirent, idcirco illa sortitio comparata est.

Hoc tu idem facies, censor, in senatu legendo? si erunt plures, qui, ob innocentem condemnandum, pecuniam acceperint, non animadvertas in omnes, sed carpas, ut velis, & paucos ex multis ad ignominiam sortiare? Habebit igitur, te sciente & vidente, curia senatorem, populus Romanus judicem, respublica civem sine ignominia quemquam, qui ad perniciem innocentis fidem suam & religionem pecunia commutarit? &, qui pretio adductus eripuerit patriam, fortunas, liberos civi innocenti, is censoriæ severitatis nota non inuretur? Tu es præfectus moribus, tu magister veteris disciplinæ & severitatis, si aut retines quemquam sciens in senatu, scelere tanto contaminatum: aut statuis, qui in eadem culpa sit, non eadem pœna affici oportere? & quam conditionem supplicii majores in bello timiditati militis propositam esse voluerunt, eandem tu in pace constitues improbitati senatoris? Quod si hoc exemplum ex re militari ad animadversionem censoriam transferendum fuit: sortitione id ipsum factum esse oportuit. Sin autem sortiri ad pœnam, atque hominum delictum fortunæ judicio committere, minime censorium est; certe in multorum peccato carpi paucos ad ignominiam & turpitudinem, non oportet.

XLVII. Verum omnes intelligimus, in istis subscriptionibus ventum quendam popularem esse quæsitum. Jactata res erat in concione a tribuno seditioso: incognita causa probatum illud erat multitudini: illicitum est contra dicere: nemo denique, ut defenderet contrariam partem, laborabat. In invidiam porro magnam illa judicia venerant. Etenim paucis postea mensibus alia vehemens erat in judiciis ex notatione tabularum [16] invidia versata. Prætermitti a censoribus, & negligi ma-

16 *Ex notatione tabularum*] Discoloribus enim ceris notatæ sunt, Hortensii oratoris, ut creditum est, culpa. Quod ei Cicero objicit in Divinatione, cap. 7. *Manutius*.

macula judiciorum posse non videbatur. Homines, quos cæteris vitiis, atque omni dedecore infames videbant, eos hac quoque subscriptione notare voluerunt, & eo magis, quod illo ipso tempore, illis censoribus erant judicia cum equestri ordine [17] communicata: ut viderentur per hominum idoneorum ignominiam sua auctoritate illa judicia cum equestri ordine reprehendisse.

Quod si hanc apud eos ipsos censores mihi, aut alii caussam agere licuisset, hominibus tali prudentia certe probavissem (res enim indicat) nihil ipsos habuisse cogniti, nihil comperti: ex tota ipsa subscriptione rumorem quendam & plausum popularem esse quæsitum. Nam in L. Popillium, qui Oppianicum condemnarat, subscripsit L. Gellius, quod is pecuniam accepisset, quo innocentem condemnaret. Jam id ipsum quantæ divinationis est, scire, innocentem fuisse reum, quem fortasse nunquam viderat, cum homines sapientissimi, judices, ut nihil dicam de iis, qui condemnarunt, causa cognita, sibi dixerint non liquere?

Verum esto. Condemnat Popillium Gellius: judicat, accepisse a Cluentio pecuniam. Negat hoc Lentulus. Nam Popillium, quod erat libertini filius, in senatum non legit: locum quidem senatorium ludis, & cætera ornamenta reliquit, & eum omni ignominia liberat. Quod cum facit, judicat, ejus sententia gratis esse Oppianicum condemnatum. Et eundem Popillium postea Lentulus in ambitus judicio pro testimonio diligentissime laudat. Quare, si neque L. Gellii judicio stetit Lentulus, neque Lentuli existimatione contentus fuit Gellius; &, si uterque censor censoris opinione standum non putavit: quid est, quamobrem quisquam nostrum censorias subscriptiones omnes, fixas, & in perpetuum ratas putet esse oportere?

XLVIII. At in ipsum Avitum animadverterunt. Nullam quidem ob turpitudinem, nullum ob totius vitæ non dicam vitium, sed erratum. Neque enim hoc homine sanctior, neque probior, neque in omnibus officiis retinendis diligentior esse quisquam pot-

17 *Cum equestri ordine*] Simul cum equestri ordine, illa judicia reprehendente: ut legem de communicandis judiciis necessariam fuisse ostenderet. *Idem*.

potest: neque illi aliter dicunt: sed eandem illam famam judicii corrupti secuti sunt. Neque ipsi secus existimant, quam nos existimari volumus, de hujus pudore, integritate, virtute: sed putarunt prætermitti accusatorem non potuisse, cum animadversum esset in judices. Qua de re tota si unum factum ex omni antiquitate protulero, plura non dicam.

Non enim mihi exemplum summi & clarissimi viri, P. Africani, prætereundum videtur: qui cum esset censor, & in equitum censu C. Licinius Sacerdos prodiisset, clara voce, ut omnis concio audire posset, dixit se scire, illum verbis conceptis pejerasse. Si quis contra dicere vellet, usurum esse eum suo testimonio. Deinde cum contra nemo diceret, jussit equum traducere. Itaque is, cujus arbitrio & populus Romanus, & exteræ gentes contentæ esse consueverant, ipse sua conscientia ad ignominiam alterius contentus non fuit. Quod si hoc Avito facere licuisset, facile, illis ipsis judicibus, & falsæ suspicioni, & invidiæ populariter excitatæ restitisset.

Unum etiam est, quod me maxime conturbat, cui loco respondere posse vix videor, quod elogium recitasti de testamento Cn. Egnatii, patris, hominis honestissimi videlicet & sapientissimi, idcirco se exheredasse filium, quod is ob Oppianici damnationem pecuniam accepisset. De cujus hominis levitate & inconstantia plura non dicam. Hoc testamentum ipsum, quod recitas, ejusmodi est, ut ille, cum eum filium exheredaret, quem oderat, ei filio coheredes homines alienissimos conjungeret, quem diligebat. Sed tu, Atti, consideres, censeo, diligenter, utrum censorum judicium grave velis esse, an Egnatii. Si Egnatii: leve est, quod censores de cæteris subscripserunt. Ipsum enim Cn. Egnatium, quem tu gravem esse vis, ex senatu ejecerunt. Sin autem censorum: hunc Egnatium, quem pater censoria subscriptione exheredavit, censores in senatu, cum patrem ejicerent, retinuerunt.

XLIX. At enim senatus universus judicavit, illud corruptum esse judicium. Quomodo? Suscepit causam. An potuit rem delatam ejusmodi repudiare? cum tribunus plebis, populo concitato, rem pene ad manus revocasset: cum vir optimus, &

homo

homo innocentissimus, pecunia circumventus esse diceretur: cum invidia flagraret ordo senatorius: potuit nihil decerni? potuit illa concitatio multitudinis sine summo periculo reipublicæ repudiari? At quid est decretum? quam sapienter? quam diligenter? *Si qui sunt, quorum opera factum sit, ut judicium publicum corrumperetur*. Utrum videtur senatus id factum judicare: an, si factum sit, moleste graviterque ferre? Si ipse A. Cluentius sententiam de judiciis rogaretur, aliam non diceret, atque ii dixerunt, quorum sententiis Cluentium condemnatum esse dicitis.

Sed quæro a vobis, num istam legem ex isto senatusconsulto L. Lucullus consul, homo sapientissimus, tulerit: num anno post M. Lucullus, & C. Cassius, in quos [18] tum consules designatos idem illud senatus decreverit. Non tulerunt. Et quod tu Aviti pecunia factum esse arguis, neque id ulla vel tenuissima suspicione confirmas, factum est primo illorum æquitate, & sapientia consulum, ut id, quod senatus decreverat, ad illud invidiæ præsens incendium restinguendum, id postea referendum ad populum [19] non arbitrarentur. Ipse deinde populus Romanus, qui L. Quintii tribuni plebis fictis querimoniis antea concitatus, rem illam & rogationem flagitarat, idem C. Junii filii, pueri parvuli, lacrymis commotus, maximo clamore & concursu totam illam legem & quæstionem repudiavit. Ex quo intelligi potuit id, quod sæpe dictum est: ut mare, quod sua natura tranquillum sit, ventorum vi agitari atque turbari; sic & populum Romanum sua sponte esse placatum, hominum seditiosorum vocibus, ut violentissimis tempestatibus, concitari.

L. Est etiam reliqua permagna auctoritas, quam ego turpiter pene præterii. Mea enim esse dicitur. Recitavit ex oratione nescio qua Attius, quam meam esse dicebat, cohortationem quandam judicum ad honeste judicandum, & commemorationem tum illorum judiciorum, quæ probata non essent, tum

18 *In quos*] Corruptum locum ita sanari posse arbitror: *In queis tum consulibus designatis idem illud senatus decreverit*. Idem.

19 *Referendum ad populum*] *Ferri ad populum*, dicitur, *non referri*. Itaque malim hic, *ferendum*. Idem. Dresd. uterque Francii, editiones antiquæ omnes, *perferendum*. Grævius.

tum illius ipsius judicii Juniani: perinde quasi ego non ab initio hujus defensionis dixerim, invidiosum illud fuisse judicium: aut, cum de infamia judiciorum, quæ probata non essent, disputarem, potuerim illud, quod tam populare esset, in illo tempore præterire. Ego vero, si quid ejusmodi dixi, neque cognitum commemoravi, neque pro testimonio dixi, & illa oratio potius temporis mei, quam judicii & auctoritatis fuit. Cum enim accusarem, & mihi initio proposuissem, ut animos & populi Romani & judicum commoverem, cumque omnes offensiones judiciorum non ex mea opinione, sed ex hominum rumore proferrem, istam rem, quæ tam populariter esset agitata, præterire non potui. Sed errat vehementer, si quis in orationibus nostris, quas in judiciis habuimus, auctoritates nostras consignatas se habere arbitratur. Omnes enim illæ orationes causarum & temporum sunt, non hominum ipsorum ac patronorum. Nam, si causæ ipsæ pro se loqui possent, nemo adhiberet oratorem. Nunc adhibemur, ut ea dicamus, non quæ nostra auctoritate constituantur; sed quæ ex re ipsa, causaque ducantur. Hominem ingeniosum, M. Antonium, ajunt solitum esse dicere, *idcirco se nullam unquam orationem scripsisse, ut, si quid aliquando quod non opus esset, ab se esset dictum, posset se negare dixisse*: perinde quasi, quid a nobis dictum, aut actum sit, id nisi literis mandaverimus, hominum memoria non comprehendatur.

LI. Ego vero in isto genere libentius cum multorum, tum hominis eloquentissimi & sapientissimi, L. Crassi [20], auctoritatem sequor, qui cum L. Plancium defenderet, accusante M. Bruto, homine in dicendo vehementi & callido, cum Brutus, duobus recitatoribus constitutis, ex duabus ejus orationibus capita alterna, inter se contraria, recitanda curasset, quod in dissuasione rogationis ejus, quæ contra coloniam Narbonensem ferebatur, quantum potest, de auctoritate senatus detrahit: in suasione legis Serviliæ summis ornat senatum laudibus: & multa in equites Romanos cum ex ea oratione asperius dicta re-

20 L. Crassi] Vide lib. II. de Orat. cap. 55.

citaſſet, quo animi illorum judicum in Craſſum incenderentur; aliquantum eſſe commotus dicitur.

Itaque in reſpondendo primum expoſuit utriuſque rationem temporis, ut oratio ex re & cauſa habita videretur: deinde, ut intelligere poſſet Brutus, quem hominem, & non ſolum qua eloquentia, verum etiam quo lepore, & quibus facetiis præditum laceſſiſſet; tres & ipſe excitavit recitatores cum ſingulis libellis, quos M. Brutus, pater illius accuſatoris, de jure civili reliquit. Eorum initia cum recitarentur, ea, quæ vobis nota eſſe arbitror: *Forte evenit, ut ruri in Privernate eſſemus ego, & Brutus filius*: fundum Privernatem flagitabat. *In Albano eramus ego, & Brutus filius*: Albanum poſcebat. *In Tiburte forte cum aſſediſſemus ego, & filius Brutus:* Tiburtem fundum requirebat. Brutum autem, hominem ſapientem, quod filii nequitiam videret, quæ prædia ei relinqueret, teſtificari dicebat voluiſſe. Quod ſi potuiſſet honeſte ſcribere, ſe in balneis cum id ætatis filio fuiſſe, non præteriiſſet. Eas ſe tamen ab eo balneas non ex libris patris, ſed ex tabulis, & ex cenſu quærere. Craſſus tum ita Brutum ultus eſt, ut illum recitationis ſuæ pœniteret. Moleſte enim fortaſſe tulerat, ſe in iis orationibus reprehenſum, quas de republica habuiſſet: in quibus forſitan magis requiratur conſtantia.

Ego autem illa recitata eſſe non moleſte fero. Neque enim ab illo tempore, quod tum erat, neque ab ea cauſa, quæ tum agebatur, aliena fuerunt: neque mihi quidquam oneris ſuſcepi, cum iſta dixi, quo minus honeſte hanc cauſam, & libere poſſem defendere. Quod ſi velim confiteri, me cauſam A. Cluentii nunc cognoſcere, antea fuiſſe in illa opinione populari: quis tandem id poſſit reprehendere? Præſertim, Judices, cum a vobis quoque ipſis hoc impetrare ſit æquiſſimum, quod ego & ab initio petivi, & nunc peto, ut, ſi quam huc graviorem de illo judicio opinionem attuliſtis, hanc, cauſa perſpecta, atque omni veritate cognita, deponatis.

LII. Nunc, quoniam ad omnia, quæ abs te dicta ſunt, T. Atti, de Oppianici damnatione reſpondi: confiteare neceſſe eſt, te opinionem multum feſelliſſe, quod exiſtimaris, me

cau-

Digitized by Google

causam A. Cluentii non facto ejus, sed lege [21] defensurum. Nam hoc persæpe dixisti, tibi sic renuntiari, me habere in animo causam hanc præsidio legis defendere. Itane est? ab amicis videlicet imprudentes prodimur? & est nescio quis de iis, quos amicos nobis arbitramur, qui nostra consilia ad adversarios deferat? Quisnam tibi hoc renuntiavit? quis tam improbus fuit? cui ego autem narravi? Nemo, ut opinor, in culpa est: sed nimirum tibi istuc lex ipsa renuntiavit. Sed num tibi ita defendisse videor, ut tota in causa mentionem ullam fecerim legis? Num secus hanc causam defendissem, hac si lege Avitus teneretur? Certe ut hominem confirmàre oportet [22], nullus est locus a me purgandi istius invidiosi criminis prætermissus.

Quid ergo est? quæret fortasse quispiam, displiceatne mihi, legum præsidio a capite periculum propulsare. Mihi vero, Judices, non displicet: sed utor instituto meo. In hominis honesti pudentisque judicio, non solum meo consilio uti consuevi, sed multum etiam ejus, quem defendo, & consilio, & voluntati obtempero. Nam, ut hæc ad me causa delata est: qui leges eas, ad quas adhibemur, & in quibus versamur, nosse deberem: dixi Avito statim, de eo, *Qui coisset* [23], *quo quis condemnaretur*, illum esse liberum: teneri autem nostrum ordinem. Atque ille me orare & obsecrare cœpit, ut ne sese lege defenderem. Cum ego, quæ mihi viderentur, dicerem: traduxit me ad suam sententiam. Affirmabat enim lacrymans, non se cupidiorem esse civitatis retinendæ, quam existimationis. Morem homini gessi: & tamen idcirco feci, (neque enim id semper facere debemus) quod videbam, per se, ipsam causam copiosissime sine lege posse defendi. Videbam, in hac defensione, qua jam sum usus, plus dignitatis: in illa, qua me hic uti noluit, minus laboris futurum. Quod si nihil

 aliud

21 *Lege*] Qua soli senatores tenebantur. Avitus autem senator non erat. *Man.*

22 *Certe ut hominem confirmare oportet*] Quid sibi velint hæc verba, ignoro. Abesse possent sine detrimento ullo sententiæ. Sed invitis libris omnibus, quis ausit illa delere? *Grævius.*

23 *Qui coisset*] Qui conspirasset cum aliis in alicuius caput, ut condemnaretur. *Coire* semper fere accipitur in malam partem. Hinc *coitiones*, sunt seditiosa conventicula. *Idem.*

aliud esset actum, nisi ut hanc causam obtinerem, lege recitata, perorassem.

LIII. Neque me illa oratio commoveret, quod ait Attius, indignum esse facinus, si senator judicio quemquam circumvenerit, legibus eum teneri: si eques Romanus hoc idem fecerit, non teneri. Ut tibi concedam, hoc indignum esse, (quod cujusmodi sit, jam videro) tu mihi concedas necesse est, multo esse indignius, in ea civitate, quæ legibus contineatur, discedi a legibus. Hoc enim vinculum est hujus dignitatis, qua fruimur in republica; hoc fundamentum libertatis, hic fons æquitatis. Mens, & animus, & consilium, & sententia civitatis, posita est in legibus. Ut corpora nostra sine mente: sic civitas sine lege, suis partibus, ut nervis, ac sanguine, & membris, uti non potest. Legum ministri, magistratus: legum interpretes, judices: legum denique idcirco omnes servi sumus, ut liberi esse possimus.

Quid est, Q. Naso, cur tu in hoc sexto loco sedeas? Quæ vis est, qua abs te hi judices, tali dignitate præditi, coerceantur? Vos autem, Judices, quamobrem ex tam magna multitudine civium tam pauci de hominum fortunis sententiam fertis? Quo jure Attius, quæ voluit, dixit? Cur mihi tamdiu potestas dicendi datur? Quid sibi autem illi scribæ, quid lictores, quid cæteri, quos apparere huic quæstioni video, volunt? Opinor hæc omnia lege fieri, totumque hoc judicium (ut antea dixi) quasi mente quadam regi legis, & administrari. Quid ergo est? hæc quæstio sola ita gubernatur? Quid M. Plætorii, & C. Flaminii inter sicarios? quid C. Orchinii peculatus? quid mea de pecuniis repetundis? quid C. Aquilii, apud quem nunc de ambitu causa dicitur? quid reliquæ quæstiones? Circumspicite omnes reipublicæ partes: omnia legum imperio & præscripto fieri videbitis. Si quis apud me te, T. Atti, reum velit facere: clames, te lege pecuniarum repetundarum non teneri. Neque hæc tua recusatio confessio sit captæ pecuniæ: sed laboris, sed periculi non legitimi declinatio.

LIV. Nunc, quid agatur, & quid abs te juris constituatur, vide.

vide. Jubet lex ea, qua lege hæc quæstio constituta est, judicem quæstionis, hoc est, Q. Voconium, cum iis judicibus, qui ei obvenerint, (vos appellat, Judices,) quærere de veneno. In quem quærere? Infinitum est. *Quicunque fecerit, vendiderit, emerit, habuerit, dederit*. Quid eadem lex statim adjungit? Recita. *Deque ejus capite quærito*. Cujus? qui coierit? convenerit? Non ita est. Quid ergo est? dic. *Qui tribunus militum legionibus quatuor primis, quive quæstor, tribunus plebis*. Deinceps omnes magistratus nominavit. *Quive in senatu sententiam dixit, dixerit*. Quid tum? *Qui eorum coiit, coierit, convenit, convenerit, quo quis judicio publico condemnaretur*. Qui eorum? Quorum? Videlicet, qui supra scripti sunt. Quid interest, utro modo scriptum sit? Etsi est apertum, tamen ipsa lex docet. Ubi enim omnes mortales alligat, ita loquitur: *Qui venenum malum fecit, fecerit*. Omnes viri, mulieres, liberi, servi in judicium vocantur. Si item de coitione voluisset: adjunxisset, *Quive coierit*. Nunc ita est, *Deque ejus capite quærito, qui magistratum habuerit, quive in senatu sententiam dixerit: qui eorum coiit, coierit*.

Num is Cluentius? certe non est. Quis ergo est Cluentius? qui tamen defendi causam suam lege nolit. Itaque abjicio legem: morem Cluentio gero: tibi tamen, Atti, pauca, quæ ab hujus causa sejuncta sunt, respondebo. Est enim quiddam in hac causa, quod Cluentius ad se; est aliquid, quod ego ad me putem pertinere. Hic sua putat interesse, se re ipsa, & gesto negotio, non lege defendi: ego autem mea existimo interesse, me nulla in disputatione ab Attio videri esse superatum. Non enim mihi hæc causa sola dicenda est. Omnibus hic labor meus propositus est, quicunque hac facultate defensionis contenti esse possunt. Nolo, quemquam eorum, qui adsunt, existimare, me, quæ de lege ab Attio dicta sunt, si reticuerim, comprobare. Quamobrem, Cluenti, de te tibi obsequor: neque ego legem recito, neque hoc loco pro te dico; sed ea, quæ a me desiderari arbitror, non relinquam.

LV. Iniquum tibi videtur, Atti, esse, non iisdem legibus omnes teneri. Primum (ut id iniquissimum esse confitear) hujus-

hujusmodi est, ut commutatis eis opus sit legibus, non ut iis, quæ sunt, non pareamus [24]. Deinde quis unquam hoc senator accusavit, ut, cum altiorem gradum dignitatis, beneficio populi Romani esset consecutus, eo se putaret durioribus legum conditionibus uti non oportere? Quam multa sunt commoda, quibus caremus: quam multa molesta ac difficilia, quæ subimus? atque hæc omnia tantum honoris & amplitudinis commodis compensantur. Converte nunc te ad equestrem ordinem, atque in cæteros ordines; easdem vitæ conditiones non perferent. Putant enim minus multos sibi laqueos legum, & conditionum, ac judiciorum propositos esse oportere, qui in summum locum civitatis aut non potuerunt ascendere, aut non petiverunt.

Atque, ut omittam leges alias omnes, quibus nos tenemur; cæteri autem sunt ordines liberati: hanc ipsam legem, *Ne quis judicio circumveniretur*, C. Gracchus tulit: eam legem pro plebe, non in plebem tulit. Postea L. Sylla, homo a populi causa remotissimus, tamen, cum ejus rei quæstionem hac ipsa lege constitueret, qua vos hoc tempore judicatis, populum Romanum, quem ab hoc genere liberum acceperat, alligare novo quæstionis genere ausus non est. Quod si fieri posse existimasset: pro illo odio, quod habuit in equestrem ordinem, nihil fecisset libentius, quam omnem illam acerbitatem proscriptionis suæ, quæstus in veteres judices [25], in hanc unam quæstionem contulisset.

Nec

24 *Primum (ut id iniquissimum esse confiteor) hujusmodi est, ut commutatis eis opus sit legibus; non ut iis, quæ sunt, non pareamus.*] Mendosus videtur quibusdam esse hic locus. Atqui sanus est, neque ad intelligendum difficilis, si modo cogites, in his (*ut id iniquissimum esse confiteas*) concessionem esse oratoriam. Attius dixerat, iniquum fore, si non iisdem omnes legibus tenerentur. Cicero respondet concedendo primum, deinde negando. *Iniquum* id esse ais. Esto iniquum, ac si ita vis, *iniquissimum*. Id si idem tibi, & *confiteor*, cujusmodi est? quid tum? quid efficies? Id unum: *Opus esse commutatis eis legibus*: eas mutari leges oportere. *Non* autem *id ejusmodi est, ut non pareamus iis legibus, quæ sunt* constitutæ. Deinde id nego iniquum esse. *Quis* enim *unquam hoc senator accusavit*, &c. *Odinus*.

25 *Quæstus in veteres judices*] *Queror in aliquem*, non dicunt Latini, sed, *queror de aliquo*. Hoc igitur totum deleri jussi. *Lambinus*. Lego, dissentientibus antiquis libris, *Qua est usus in veteres judices*. Atque hac ego conjectura, nec a vetere scriptura longius discedente, & sententiam illustrante, magnopere delector. Quid enim est, *Quæstus in veteres judices*? quanto autem aptius, *Acerbitatem proscriptionis suæ, qua est usus in veteres judices*? Veteres enim judices,

Nec nunc quidquam agitur, (mihi credite, Judices, & prospicite id, quod providendum est) nisi, ut equester ordo in hujusce legis periculum includatur. Neque hoc agitur ab omnibus, sed a paucis. Nam ii senatores, qui se facile tuentur integritate & innocentia, quales (ut vere dicam) vos estis, & cæteri, qui sine cupiditate vixerunt, equites ordini senatorio dignitate proximos, concordia conjunctissimos esse cupiunt: sed ii, qui se volunt posse omnia, neque præterea quidquam esse aut in homine ullo, aut in ordine: hoc uno metu se putant equites Romanos in potestatem suam redacturos, si constitutum est, ut de iis, qui rem judicarent, hujusmodi judicia fieri possint. Vident enim auctoritatem hujus ordinis confirmari: vident judicia comprobari: hoc metu proposito, evellere se aculeum severitatis vestræ posse confidunt. Quis enim de homine audeat, paulo majoribus opibus prædito, vere & fortiter judicare; cum videat, sibi de eo, quod coierit, aut consenserit, causam esse dicendam?

LVI. O viros fortes, equites Romanos! qui homini clarissimo ac potentissimo, M. Druso, tribuno plebis restiterunt, cum ille nihil aliud ageret cum illa cuncta, quæ tum erat, nobilitate, nisi uti, qui res judicassent, hujuscemodi quæstionibus in judicium vocarentur. Tunc C. Flavius Pusio, Cn. Titinnius, C. Mæcenas, illa robora populi Romani, cæterique hujuscemodi ordinis, non fecerunt idem, quod nunc Cluentius, ut aliquid culpæ suscipere se putarent, recusando: sed apertissime repugnarunt, cum hæc recusarent, & palam fortissime, atque honestissime dicerent, se potuisse judicio populi Romani in amplissimum locum pervenire, si sua studia ad honores petendos conferre voluissent; sese vidisse, in ea vita qualis splendor inesset, quanta ornamenta, quæ dignitas: quæ se non contempsisse, sed ordine suo, patrumque suorum, contentos fuisse, & vitam illam tranquillam & quietam, remotam a procellis invidiarum, & hujuscemodi judiciorum anfractu, sequi maluisse. Aut sibi ad honores petendos ætatem in-

tegram

ces, id est, equites Romanos, qui lege C. Gracchi per annos 11. judicia tenuerant, non modo judicandi potestate victor Sylla privavit, verum etiam proscripsit. *Manut.* Valde blanditur mihi conjectura Manutii. *Gravius.*

tegram restitui oportere : aut , quoniam id non posset , eam conditionem vitæ , quam secuti , petitionem reliquissent [26] , manere : iniquum esse , eos , qui honorum ornamenta , propter periculorum multitudinem , prætermisissent , populi beneficiis esse privatos , judiciorum novorum periculis non carere . Senatorem hoc queri non posse , propterea , quod ea conditione proposita petere cœpisset : quodque permulta essent ornamenta , quibus eam mitigare molestiam posset : locus , auctoritas , domi splendor , apud exteras nationes nomen & gratia , toga prætexta , sella curulis , insignia , fasces , exercitus , imperia , provinciæ : quibus in rebus cum summum recte factis majores nostri præmium , tum plura peccatis pericula proposita esse voluerunt . Illi non hoc recusabant , ea ne lege accusarentur , qua nunc Avitus accusatur , quæ tunc erat Sempronia , nunc est Cornelia : intelligebant enim , ea lege equestrem ordinem non teneri : sed ne nova lege alligarentur , laborabant . Avitus ne hoc quidem unquam recusavit , quominus vel ea lege rationem vitæ suæ redderet , qua non teneretur . Quæ si vobis conditio placet : omnes id agamus , ut hæc quam primum in omnes ordines quæstio perferatur .

LVII. Interea quidem , per deos immortales ! quoniam omnia commoda nostra , jura , libertatem , salutem denique legibus obtinemus , a legibus non recedamus : simul & illud quam sit indignum , cogitemus , populum Romanum aliud nunc agere : vobis rempublicam & fortunas suas commisisse : ipsum sine cura esse : non metuere , ne lege ea , quam nunquam ipse jusserit , & quæstione , qua se solutum liberumque esse arbitretur , per paucos judices astringatur . Agit enim sic causam T. Attius , adolescens bonus & disertus , omnes cives legibus teneri omnibus : vos attenditis , & auditis silentio , sicut facere debetis . A. Cluentius , eques Romanus , causam dicit ea lege , qua lege senatores , & ii , qui magistratum habuerunt , soli tenentur : mihi per eum recusare , & in arce legis præsidia constituere defensionis meæ non licet . Si obtinuerit

26 *Quem secuti petitionem reliquissent*] Erit facilior explicatus , si distinguas in hunc modum : *quam secuti , petitionem* &c. *Olivetus*.

nuerit causam Cluentius, (sicuti vestra æquitate nixi confidimus) existimabunt, id quod erit, obtinuisse propter innocentiam, quoniam ita defensus sit: in lege autem, quam attingere noluerit, præsidii nihil fuisse.

Hic nunc est quiddam, quod ad me pertineat, de quo ante dixi, quod ego populo Romano præstare debeam, quoniam is meæ vitæ status est, ut omnis mihi cura atque opera posita sit in omnium periculis defendendis. Video, quanta, & quam periculosa, & quam infinita quæstio tentetur ab accusatoribus, cum eam legem, quæ in nostrum ordinem scripta sit, in populum Romanum transferre conentur. Qua in lege est, *qui coierit*: quod quam late pateat, videtis. *Convenerit*: æque infinitum & incertum est. *Consenserit*: hoc vero cum incertum & infinitum, tum obscurum & occultum est. *Falsumve testimonium dixerit*. Quis de plebe Romana testimonium dixit unquam, cui non hoc periculum, T. Attio auctore, paratum esse videatis? Nam dicturum quidem certe, si hoc judicium plebi Romanæ propositum sit, neminem unquam esse confirmo. Sed hoc polliceor omnibus, si cui forte hac lege negotium facessetur, qui lege non teneatur, si is uti me defensore voluerit, me ejus causam legis præsidio defensurum: & vel his judicibus, vel eorum similibus, facile probaturum, & omni me defensione usurum esse legis: qua nunc ut utar, ab eo, cujus voluntati mihi obtemperandum est, non conceditur.

LVIII. Non enim debeo dubitare, Judices, quin, si qua ad vos causa hujusmodi delata sit ejus, qui lege non teneatur; etiam si is invidiosus, aut multis offensus esse videatur, etiam si eum oderitis, etiam si inviti absoluturi sitis, tamen absolvatis: & religioni potius vestræ, quam odio pareatis. Est enim sapientis judicis, cogitare, tantum sibi a populo Romano esse permissum, quantum commissum & creditum sit: & non solum sibi potestatem datam, verum etiam fidem habitam esse meminisse: posse, quem oderit, absolvere: quem non oderit, condemnare: & semper non quid ipse velit, sed quid lex & religio cogat, cogitare: animadvertere, qua lege

Digitized by Google

reus citetur, de quo reo cognoscat, quæ res in quæstione versetur. Cum hæc sunt videnda, tum vero illud est hominis magni, Judices, atque sapientis, cum illam, judicandi causa, tabellam [27] sumpserit, non se putare esse solum, neque sibi, quodcunque concupierit, licere; sed habere in consilio legem, religionem, æquitatem, fidem: libidinem autem, odium, invidiam, metum, cupiditatesque omnes amovere: maximeque æstimare conscientiam mentis suæ, quam a diis immortalibus accepimus; quæ a nobis divelli non potest; quæ si optimorum consiliorum atque factorum testis in omni vita nobis erit, sine ullo metu & summa cum honestate vivemus.

Hæc si T. Attius aut cognovisset, aut cogitasset: profecto ne conatus quidem esset dicere, id quod verbis multis egit, judicem, quod ei videatur, statuere, & non devinctum legibus esse oportere. Quibus de rebus mihi pro Cluentii voluntate, nimium; pro reipublicæ dignitate, parum; pro vestra prudentia, satis dixisse videor. Reliqua perpauca sunt, quæ, quia vestræ quæstionis erant, idcirco illi statuerunt sibi fingenda esse, & proferenda, ne omnium turpissimi reperirentur, si in judicium nihil, præter invidiam, attulissent.

LIX. Atque, ut existimetis, necessario me de his rebus, de quibus jam dixerim, pluribus egisse verbis, attendite reliqua. Profecto intelligetis, ea, quæ paucis demonstrari potuerunt, brevissime esse defensa. Cn. Decio Samniti, ei, qui proscriptus est, injuriam in calamitate ejus ab hujus familia factam esse dixistis. Ab nullo ille liberalius, quam a Cluentio tractatus est. Hujus illum opes in rebus ejus incommodis sublevarunt. Atque hoc cum ipse, tum omnes ejus amici, necessariique cognoverunt.

Ancarii, & Paceni pastoribus, hujus villicum vim & manus attulisse. Cum quædam in collibus (ut solet) controversia pastorum esset orta: Aviti villici rem domini, & privatam possessionem defenderunt. Cum esset expostulatio facta, causa illis demonstrata: sine judicio controversiaque discessum est.

P.

27 *Tabellam*] De qua Asconius in Divinat. cap. 7.

Digitized by Google

P. Ælii teſtamento propinquus exheredatus cum eſſet, heres hic alienior inſtitutus eſt. P. Ælius Aviti merito fecit: neque hic in teſtamento faciendo interfuit: idque teſtamentum ab hujus inimico Oppianico eſt obſignatum. Florio legatum ex teſtamento, infitiatum eſſe. Non eſt ita. Sed cum H-S xxx ſcripta eſſent, pro H-S ccc, neque ei ſatis cautum videretur; voluit, eum aliquid acceptum referre liberalitati ſuæ. Primo debere negavit: poſt ſine controverſia ſolvit. Cælii cujuſdam Samnitis uxorem poſt bellum ab hoc eſſe repetitam. Mulierem cum emiſſet de ſectoribus, quo tempore eam primum liberam eſſe audivit, ſine judicio reddidit Cælio. Ennium eſſe quendam, cujus bona teneat Avitus. Eſt hic Ennius egens quidam, calumniator, mercenarius Oppianici, qui permultos annos quievit: deinde aliquando cum ſervo Aviti furti egit: nuper ab ipſo Avito petere cœpit. Hic illo privato judicio (mihi credite) nobis iiſdem fortaſſe patronis, calumniam non effugiet. Atque etiam, ut nobis renuntiatur, hominem multorum hoſpitum [28] A. Binnium quendam, cauponem, de via Latina, ſubornatis: qui ſibi a Cluentio, ſervisque ejus, in taberna ſua manus allatas eſſe dicat. Quo de homine, nihil etiam nunc dicere nobis eſt neceſſe. Si invitaverit [29], id quod ſolet, ſic hominem accipiemus, ut moleſte ferat, ſe de via deceſſiſſe. Habetis, Judices, quæ in totam vitam de moribus A. Cluentii, quem illi invidioſum reum volunt eſſe, annos octo meditati accuſatores collegerunt. Quam levia, genere ipſo! quam falſa, re! quam brevia, reſponſu!

LX. Cognoſcite nunc id, quod ad veſtrum jusjurandum pertinet, quod veſtri judicii eſt, quod vobis oneris impoſuit ea lex, qua coacti huc conveniſtis, de criminibus veneni: ut omnes intelligant, quam paucis verbis hæc cauſa perorari potuerit, & quam multa a me dicta ſint, quæ ad hujus voluntatem maxime, ad veſtrum judicium minime pertinerent.

28 *Hominem multorum hoſpitum*] Facete dictum ambiguo ſenſu. Nam hoſpitem multorum eſſe, laus eſt in nobilibus viris; in caupone queſtus eſt, itaque laude caret. *Manutius.*

29 *Si invitaverit*] More cauponum prætereuntes invitantium, ut ad ſe divertant. *Grævius.*

Objectum est, C. Vibium Capacem ab hoc A. Cluentio veneno esse sublatum. Opportune adest homo summa fide, & omni virtute praditus, L. Plætorius, senator, qui illius Capacis hospes fuit, & familiaris. Apud hunc ille Romæ habitavit, apud hunc ægrotavit, hujus domi est mortuus. At heres est Cluentius. Intestatum dico esse mortuum, possessionemque ejus bonorum, prætoris edicto, huic illius sororis filio, adolescenti pudentissimo, & in primis honesto, equiti Romano datam, Numerio Cluentio, quem videtis.

Alterum veneficii crimen, Oppianico huic adolescenti, cum ejus in nuptiis, more Larinatium, multitudo hominum pranderet, venenum Aviti consilio paratum: id cum daretur in mulso, Balbutium quendam, ejus familiarem, intercepisse, bibisse, statimque esse mortuum. Hæc ego si sic agerem, tanquam mihi crimen esset diluendum, hæc pluribus verbis dicerem, quæ nunc paucis percurrit oratio mea.

Quid unquam Avitus in se admisit, ut hoc tantum ab eo facinus non abhorrere videatur? Quid autem magnopere Oppianicum metuebat, cum ille verbum omnino in hac ipsa causa nullum facere potuerit: huic autem accusatores, matre viva, deesse non possent? quod jam intelligetis. An ut de causa ejus periculi nihil decederet, ad causam novum crimen accederet? Quod autem tempus veneni dandi, illo die? in illa frequentia? Per quem porro datum? unde sumptum? Quæ deinde interceptio poculi? cur non de integro autem datum? Multa sunt, quæ dici possunt: sed non committam, ut videar non dicendo voluisse dicere. Res enim jam se ipsa defendat.

Nego, illum adolescentem, quem statim epoto poculo mortuum esse dixistis, omnino illo die esse mortuum. Magnum & impudens mendacium. Perspicite cætera. Dico, illum cum ad illud prandium crudior venisset, &, ut ætas illa fert, sibi tum non pepercisset; aliquot dies ægrotasse, & ita esse mortuum. Quis huic rei testis est? idem, qui sui luctus, pater: pater, inquam, illius adolescentis: quem, propter animi dolorem, pertenuis suspicio potuisset ex illo loco testem in

in A. Cluentium constituere : is hunc suo testimonio sublevat. Quod recita. Tu autem, nisi molestum est, paulisper exurge, & perfer hunc dolorem commemorationis necessariæ: in qua ego diutius non morabor, quoniam, quod fuit viri optimi, fecisti, uti ne cui innocenti mœror tuus calamitatem & falsum crimen afferret. TESTIMONIUM *Balbutii patris*.

LXI. Unum etiam mihi reliquum ejusmodi crimen est, Judices, ex quo illud perspicere possitis, quod a me initio orationis meæ dictum est: quidquid mali per hos annos A. Cluentius viderit, quidquid hoc tempore habeat sollicitudinis ac negotii, id omne a matre esse conflatum. Oppianicum veneno necatum esse, quod ei datum sit in pane per M. Asellium quendam, familiarem illius, idque Aviti consilio factum esse, dicitis. In quo primum illud quæro, quæ causa Avito fuerit, cur interficere Oppianicum vellet. Inimicitias enim inter ipsos fuisse confiteor: sed homines, inimicos suos morte affici volunt, vel quod metuunt, vel quod oderunt. Quo tandem igitur Avitus metu adductus, tantum in se facinus suscipere conatus est? Quid erat, quod jam Oppianicum pœna affectum pro maleficiis, ejectum e civitate, quisquam timeret? Quid metuebat? ut oppugnaretur a perdito? an ne accusaretur a condemnato? an ne exulis testimonio læderetur? Sin autem, quod oderat Avitus, idcirco illum vita frui noluit: adeone erat stultus, ut illam, quam tum ille vivebat, vitam esse arbitraretur, damnati, exulis, deserti ab omnibus? Quem propter animi importunitatem, nemo recipere tecto, nemo audire, nemo alloqui, nemo respicere vellet? Hujus igitur vitæ Avitus invidebat? Hunc si acerbe & penitus oderat; non eum quam diutissime vivere velle debebat? Huic mortem maturabat inimicus, quod illi unum in malis perfugium erat calamitatis? Qui si quid animi ac virtutis habuisset, (ut multi sæpe fortes viri in ejusmodi dolore) mortem sibi ipse conscisset: huic quamobrem id vellet inimicus offerre, quod ipse sibi optare deberet? Nam nunc quidem quid tandem illi mali mors attulit? nisi forte ineptiis ac fabulis ducimur, ut existimemus illum apud inferos impiorum sup-

supplicia perferre, ac plures illic offendisse inimicos, quam hic reliquisse: a socrus, ab uxorum, a fratris, a liberum pœnis actum esse præcipitem in sceleratorum sedem, atque regionem. Quæ si falsa sunt, id quod omnes intelligunt, quid ei tandem aliud mors eripuit, præter sensum doloris?

LXII. Age vero, venenum per quem datum? per M. Asellium. Quid huic cum Avito? nihil: atque adeo, quod ille Oppianico familiarissime est usus, potius etiam simultas. Eine igitur, quem sibi offensiorem, Oppianico familiarissimum sciebat esse, potissimum & suum scelus, & illius periculum committebat? Cur deinde tu, qui pietate ad accusandum excitatus es, hunc Asellium esse inultum tamdiu sinis? Cur non Aviti exemplo usus es, ut per illum, qui attulisset venenum, de hoc præjudicaretur?

Jam vero illud quam non probabile, quam inusitatum, Judices, quam novum, in pane datum venenum? Faciliusne potuit, quam in poculo? latentius potuit, abditum aliqua in parte panis, quam si totum colliquefactum in potione esset? celerius potuit comestum, quam epotum, in venas atque in omnes partes corporis permanare? facilius fallere in pane, si esset animadversum, quam in poculo, cum ita confusum esset, ut secerni nullo modo posset?

At repentina morte periit. Quod si esset ita factum, tamen ea res, propter multorum ejusmodi mortem, satis firmam veneni suspicionem non haberet: si esset suspiciosum, tamen ad alios potius, quam ad Avitum pertineret. Verum in eo ipso homines impudentissime mentiuntur. Id ut intelligatis, & mortem ejus, & quemadmodum, post mortem, in Avitum sit crimen a matre quæsitum, cognoscite.

Cum vagus & exul erraret, atque undique exclusus Oppianicus, in Falernum se ad C. Quintilium contulisset: ibi primum in morbum incidit, ac satis vehementer diuque ægrotavit. Cum esset una Sassia, & Statio Albio [30] quodam, colono, homine valente, qui simul esse solebat, familiarius utere-

30 *Statio Albio*] Libertus erat Oppianici senis, ut ex prænomine, & nomine illius patet. *Ferrat.*

uteretur, quam vir dissolutissimus, incolumi fortuna, pati posset, & jus illud matrimonii castum atque legitimum damnatione viri sublatum arbitraretur; Nicostratus quidam, fidelis Oppianici servulus, percuriosus & minime mendax, multa dicitur renuntiare domino solitus esse. Interea Oppianicus cum jam convalesceret, neque in Falerno improbitatem coloni diutius ferre posset, & huc ad urbem profectus esset, (solebat enim extra portam aliquid habere conducti) cecidisse ex equo dicitur, & homo infirma valetudine latus offendisse vehementer, &, posteaquam ad urbem cum febri venerit, paucis diebus esse mortuus. Mortis ratio, Judices, ejusmodi est, ut aut nihil habeat suspicionis, aut, si quid habet, id intra parietes in domestico scelere versetur.

LXIII. Post mortem ejus Sassia statim moliri nefaria mulier cœpit insidias filio: quæstionem habere de viri morte constituit. Emit de A. Rupilio, quo erat usus Oppianicus medico, Stratonem quendam, quasi ut idem faceret, quod Avitus in emendo Diogene fecerat. De hoc Stratone, & de assecla quodam servo suo, quæsituram esse dixit. Præterea servum illum Nicostratum, quem nimium loquacem fuisse, ac nimium domino fidelem arbitrabatur, ab hoc adolescente Oppianico in quæstionem postulavit. Hic cum esset illo tempore puer, & illa quæstio de patris sui morte constitui diceretur: etsi illum servum, & sibi benevolum esse, & patri fuisse arbitrabatur; nihil tamen est ausus recusare. Advocantur amici, & hospites Oppianici, & ipsius mulieris multi, homines honesti, atque omnibus rebus ornati. Tormentis omnibus vehementissimis quæritur. Cum essent animi servorum & spe & metu tentati, ut aliquid in quæstione dicerent: tamen (ut arbitror) auctoritate advocatorum, & vi tormentorum adducti, in veritate manserunt, neque se quidquam scire dixerunt.

Quæstio illo die de amicorum sententia dimissa est. Satis longo intervallo post iterum advocantur. Habetur de integro quæstio: nulla vis tormentorum acerrimorum prætermittitur: aversari advocati, & jam vix ferre posse: furere crudelis atque

que importuna mulier, sibi nequaquam, ut sperasset, ea, quæ cogitasset, procedere. Cum jam tortor, atque essent tormenta ipsa defessa, neque tamen illa finem facere vellet: quidam ex advocatis, homo & honoribus populi ornatus, & summa virtute præditus, intelligere se dixit, non id agi, ut verum inveniretur; sed ut aliquid falsi dicere cogerentur. Hoc postquam cæteri comprobarunt: ex omnium sententia constitutum est, satis videri esse quæsitum.

Redditur Oppianico Nicostratus: Larinum ipsa proficiscitur cum suis, mærens, quod jam certe incolumem filium fore putabat, ad quem non modo verum crimen, sed ne ficta quidem suspicio perveniret: & cui non modo aperta inimicorum oppugnatio, sed ne occultæ quidem matris insidiæ nocere potuissent. Larinum postquam venit: quæ a Stratone illo venenum antea viro suo datum, sibi persuasum esse simulasset, instructam ei continuo & ornatam, Larini medicinæ exercendæ causa, tabernam dedit.

LXIV. Unum, alterum, tertium annum Sassia quiescebat: ut velle, atque optare aliquid calamitatis filio potius, quam id struere & moliri videretur. Tum interim Hortensio, Metello consulibus, ut hunc Oppianicum aliud agentem, ac nihil ejusmodi cogitantem, ad hanc accusationem detraheret, invito despondit ei filiam suam, illam, quam ex genero susceperat; ut eum nuptiis alligatum simul, & testamenti spe devinctum, possit habere in potestate. Hoc ipso fere tempore Strato ille medicus domi furtum fecit, & cædem ejusmodi. Cum esset in ædibus armarium, in quo sciret esse nummorum aliquantum, & auri: noctu duos conservos dormientes occidit, in piscinamque dejecit: ipse armarii fundum exsecuit, & H-S * [31] & auri quinque pondo abstulit, uno ex servis puero non grandi conscio.

Furto postridie cognito, omnis suspicio in eos servos, qui non comparebant, commovebatur. Cum exsectio illa fundi in armario animadverteretur, quærebant homines, quonam modo

31 *H-S* *] Post vocem, *sestertium*, jussi notari stellulam, per quam admoneatur lector, hic deesse numerum. *Lambinus*.

Digitized by Google

modo fieri potuisset. Quidam ex amicis Sassiæ recordatus est, se nuper in auctione quadam vidisse in rebus minutis aduncam ex omni parte dentium, & tortuosam venire serrulam, qua illud potuisse ita circumsecari videretur. Ne multa: perquiritur a coactoribus [32]. Invenitur ea serrula ad Stratonem pervenisse. Hoc initio suspicionis orto, & aperte insimulato Stratone, puer ille conscius pertimuit: rem omnem dominæ indicavit: homines in piscina inventi sunt: Strato in vincula conjectus est: atque etiam in taberna ejus nummi, nequaquam omnes, reperiuntur.

Constituitur quæstio de furto. Nam quid quisquam suspicari aliud potest? An hoc dicitis, armario expilato, pecunia ablata, non omni recuperata, occisis hominibus, institutam esse quæstionem de morte Oppianici? Cui probatis? Quid est, quod minus verisimile proferre potuistis? Deinde, ut omittam cætera, triennio post mortem Oppianici de ejus morte quærebatur? Atque etiam incensa odio pristino, Nicostratum eundem illum tum sine causa in quæstionem postulavit. Oppianicus primo recusavit. Postea quam illa abducturam se filiam, mutaturam esse testamentum minaretur; mulieri crudelissimæ servum fidelissimum, non in quæstionem tulit, sed plane ad supplicium dedit.

LXV. Post triennium igitur agitata denique quæstio de viri morte habebatur: & de quibus servis habebatur? Nova, credo, res objecta, novi quidam homines in suspicionem vocati sunt. De Stratone, & de Nicostrato. Quid? Romæ quæsitum de istis hominibus non erat? Itane tandem? Mulier jam non morbo [33], sed scelere furiosa, cum quæstionem habuisset Romæ, cum de T. Annii, L. Rutilii, P. Saturii, & cæterorum honestissimorum virorum sententia constitutum esset, satis quæsitum videri, eadem de re triennio post, iisdem de hominibus, nullo adhibito, non dicam viro, ne colonum forte adfuisse [34] dicatis, sed bono viro, in filii caput quæstionem habere conata est.

32 *A coactoribus*] Iis, qui cogunt & exigunt pecunias de bonis, quæ in auctione venierunt. *Manutius*.

33 *Morbo*] Animi, ut antea. *Idem*.

34 *Abfuisse*] Lege *adfuisse*. Si dicam, nullum adhibitum esse virum: vos contra virum ejus, quem illa secum habere libidinis causa consuesset, affuisse dicetis. Jocus est ex amphibolia. *Idem*.

An hoc dicitis? Mihi enim venit in mentem, quid dici possit, tametsi adhuc non esset dictum: cum haberetur de furto quæstio, Stratonem aliquid de veneno esse confessum? Hoc uno modo, Judices, sæpe multorum improbitate depressa veritas emergit, & innocentiæ defensio interclusa respirat: quod aut ii, qui ad fraudem callidi sunt, non tantum audent, quantum excogitant: aut illi, quorum eminet audacia, atque projecta est, a consiliis malitiæ deseruntur. Quod si aut confidens astutia, aut callida esset audacia, vix ullo obsisti modo posset. Utrum furtum factum non est? At nihil clarius Larini fuit. An ad Stratonem suspicio non pertinuit? At is & ex serrula insimulatus, & a puero conscio est indicatus. An id actum non est in quærendo?

Quæ fuit alia igitur causa quærendi? An, id quod dicendum vobis est, & quod tum Sassia dictitabat, cum de furto quæreretur, tum Strato iisdem in tormentis dixit de veneno? En hoc illud est, quod ante dixi: mulier abundat audacia: consilio & ratione deficitur. Nam tabellæ quæstionis plures proferuntur, quæ recitatæ, vobisque editæ sunt, illæ ipsæ, quas tum obsignatas esse dixi: in quibus tabellis de furto littera nulla invenitur. Non venit in mentem, primam orationem Stratonis conscribere de furto; post aliquid adjungere dictum de veneno, quod non percontatione quæsitum, sed dolore expressum videretur.

Quæstio de furto est, veneni jam suspicione, superiore quæstione, sublata; quod ipsum hæc eadem mulier indicarat: quæ ut Romæ de amicorum sententia statuerat satis esse quæsitum, postea per triennium maxime ex omnibus servis Stratonem illum dilexerat, in honore habuerat, commodis omnibus affecerat. Cum igitur de furto quæreretur, & eo furto, quod ille sine controversia fecerat: tum ille de eo, quod querebatur, verbum nullum fecit? de veneno statim dixit? de furto, si non eo loco, quo debuit, ne in extrema quidem, aut media, aut in aliqua denique parte quæstionis, verbum fecit ullum?

LXVI. Jam videtis, illam nefariam mulierem, Judices, eadem

eadem manu, qua, si detur potestas, interficere filium cupiat, hanc fictam quæstionem conscripsisse. Atque istam ipsam quæstionem dicite, quis obsignavit? Unum aliquem nominate. Neminem reperietis, nisi forte ejusmodi hominem, quem ego proferri malim, quam neminem nominari. Quid ais, T. Atti? Tu periculum capitis, tu indicium sceleris, tu fortunas alterius literis conscriptas in judicium afferas: neque earum auctorem literarum, neque obsignatorem, neque testem ullum nominabis? Et, quam tu pestem innocentissimo filio ex matris sinu depromseris, hanc hi tales viri comprobabunt? Esto, in tabellis nihil est auctoritatis [35]: quid? ipsa quæstio, judicibus: quid? amicis, hospitibusque Oppianici, quos adhibuerat antea: quid? huic tandem ipsi tempori, cur non reservata est? Quid istis hominibus factum est, Stratone, & Nicostrato?

Quæro abs te, Oppianice, servo tuo Nicostrato quid factum esse dicas. Quem tu, cum hunc brevi tempore accusaturus esses, Romam deducere, dare potestatem indicandi, incolumem denique servare quæstioni, servare his judicibus, servare huic tempori debuisti. Nam Stratonem quidem, Judices, in crucem actum esse exsecta scitote lingua: quod nemo est Larinatium, qui nesciat. Timuit mulier amens non suam conscientiam, non odium municipum, non famam omnium, sed, quasi non omnes ejus sceleris testes essent futuri, sic metuit, ne condemnaretur extrema servuli voce morientis.

Quod hoc portentum, dii immortales? quod tantum monstrum in ullis locis? quod tam infestum scelus & immane, aut unde natum esse dicamus? Jam enim videtis profecto, Judices, non sine necessariis me, ac maximis causis, principio orationis meæ de matre dixisse. Nihil est enim mali, nihil sceleris, quod illa non ab initio filio voluerit, optaverit, cogitaverit, effecerit. Mitto illam primam libidinis injuriam: mitto nefarias generi nuptias: mitto cupiditate matris expulsam ex matrimonio filiam: quæ nondum ad hujusce vitæ periculum,

35 *Esto: in tabellis, nihil est auctoritatis*] Joan. Passeratius, homo pereruditus, legendum putat, *in tabellis nonnihil est*, &c. cui assentior. *Lambin.*

ſed ad commune familiæ dedecus pertinebant . Nihil de alteris Oppianici nuptiis queror : quarum illa cum obſides filios ab eo mortuos accepiſſet , tum denique in familiæ luctum , atque in privignorum funus nupſit . Prætereo , quod Aurium Melinum , cujus illa quondam ſocrus , paulo ante uxor fuiſſet , cum Oppianici eſſe opera proſcriptum occiſumque cognoſceret , eam ſibi domum ſedemque conjugii delegit , in qua quotidie ſuperioris viri mortis indicia & ſpolia fortunarum videret .

Illud primum queror , de illo ſcelere , quod nunc denique patefactum eſt , Fabriciani veneni : quod jam tum recens , ſuſpicioſum cæteris , huic incredibile , nunc vero apertum jam omnibus , ac manifeſtum videtur . Non eſt profecto de illo veneno celata mater : nihil eſt ab Oppianico ſine conſilio mulieris cogitatum : quod niſi eſſet , certe poſtea , deprehenſa re , non illa ut ab improbo viro diſceſſiſſet , ſed ut a crudeliſſimo hoſte fugiſſet , domumque illam , in perpetuum , ſcelere omni affluentem , reliquiſſet . Non modo id non fecit , ſed ab illo tempore nullum locum prætermiſit , in quo non inſtrueret inſidias aliquas , ac dies omnes ac noctes tota mente mater de pernicie filii cogitaret . Quæ primum , ut iſtum confirmaret Oppianicum accuſatorem filio ſuo , [a] donis muliebribus , collocatione filiæ , ſpe hereditatis obſtrinxit .

LXVII. Itaque apud cæteros , novis inter propinquos ſuſceptis inimicitiis , ſæpe fieri divortia , atque [b] affinitatum diſcidia vidimus : hæc mulier ſatis firmum accuſatorem filio ſuo fore neminem putavit , niſi qui in matrimonium ſororem ejus ante duxiſſet . Cæteri novis affinitatibus adducti , veteres inimicitias ſæpe deponunt : illa ſibi ad confirmandas inimicitias affinitatis conjunctionem pignori fore putavit . Neque in eo ſolum diligens fuit , ut accuſatorem filio ſuo compararet : ſed etiam cogitavit , quibus eum rebus armaret . Hinc enim illæ ſollicitationes ſervorum & minis & promiſſis : hinc illæ infinitæ crudeliſſimæque de morte Oppianici quæſtiones : quibus finem aliquando non muliebris modus , ſed amicorum auctoritas fecit .

a Lamb. *donis , muneribus*

b Idem . *affinium*

cit. Ab eodem ſcelere illæ triennio poſt habitæ Larini quæſtiones: ejuſdem amentiæ falſæ conſcriptiones quæſtionum; ex eodem furore etiam illa conſcelerata exſectio linguæ: totius denique hujus ab illa eſt & inventa, & adornata comparatio criminis.

Atque his rebus cum inſtructum accuſatorem filio ſuo Romam ipſa miſiſſet, pauliſper, conquirendorum & conducendorum teſtium cauſa, Larini eſt commorata: poſtea autem, cum appropinquare hujus judicium ei nuntiatum eſt, confeſtim huc advolavit, ne aut accuſatoribus diligentia, aut pecunia teſtibus deeſſet; aut ne forte mater hoc ſibi optatiſſimum ſpectaculum hujus ſordium, atque luctus, & tanti ſqualoris amitteret.

LXVIII. Jam vero quod iter Romam ejus mulieris fuiſſe exiſtimatis? quod ego, propter vicinitatem Aquinatium & Venafranorum, ex multis audivi & comperi: quos concurſus in his oppidis? quantos & virorum & mulierum gemitus eſſe factos? Mulierem quandam Larino, atque illam uſque a mari ſupero Romam proficiſci, cum magno comitatu, & pecunia, quo facilius circumvenire judicio capitis, atque opprimere filium poſſet. Nemo erat illorum, pene dicam, quin expiandum illum locum eſſe arbitraretur, quacunque illa iter feciſſet: nemo, quin terram ipſam violari, quæ mater eſt omnium, veſtigiis conſceleratæ matris putaret. Itaque nullo in oppido conſiſtendi poteſtas ei fuit: nemo ex tot hoſpitibus inventus eſt, qui non contagionem aſpectus fugeret. Nocti ſe potius ac ſolitudini, quam ulli aut turbæ, aut hoſpiti committebat.

Nunc vero quid agat, quid moliatur, quid denique quotidie cogitet, quem ignorare noſtrum putat? Quos appellarit, quibus pecuniam promiſerit, quorum fidem pretio labefactare conata ſit, tenemus. Quin etiam nocturna ſacrificia, quæ putat occultiora eſſe, ſceleratаſque ejus preces, & nefaria vota cognovimus: quibus illa etiam deos immortales de ſuo ſcelere teſtatur, neque intelligit, pietate, & religione, & juſtis precibus, deorum mentes, non contaminata ſuperſtitione,

ne, neque ad scelus perficiendum cæsis hostiis posse placari. Cujus ego furorem atque crudelitatem deos immortales a suis aris atque templis aspernatos esse confido.

LXIX. Vos, Judices, quos huic A. Cluentio quosdam alios deos ad omne vitæ tempus fortuna esse voluit, hujus importunitatem matris a filii capite depellite. Multi sæpe in judicando peccata liberum, parentum misericordiæ concesserunt: vos, ne hujus honestissime actam vitam matris crudelitati condonetis, rogamus: præsertim cum ex altera parte totum municipium videre possitis. Omnes scitote, Judices, (incredibile dictu est, sed a me verissime dicitur) omnes Larinates, qui valuerunt, venisse Romam, ut hunc studio frequentiaque sua, quantum possent, in tanto ejus periculo sublevarent. Pueris illud, hoc tempore, & mulieribus, oppidum scitote esse traditum, idque in præsentia, in communi Italiæ pace, domesticis copiis esse tutum. Quos tamen ipsos æque, & eos, quos præsentes videtis, hujus expectatio judicii dies noctesque sollicitat.

Non illi vos de unius municipis fortunis arbitrantur, sed de totius municipii statu, dignitate, commodisque omnibus sententias esse laturos. Summa est enim, Judices, hominis in communem municipii rem diligentia, in singulos municipes benignitas, in omnes homines justitia, & fides. Præterea nobilitatem illam inter suos, locumque a majoribus traditum sic tuetur, ut majorum gravitatem, constantiam, gratiam, liberalitatem assequatur. Itaque iis eum verbis publice laudant, ut non solum testimonium suum, judiciumque significent, verum etiam curam animi, ac dolorem. Quæ dum laudatio recitatur, vos quæso, qui eam detulistis, assurgite. LAUDATIO CLUENTII, *ex decurionum Larinatium decreto*.

Ex lacrymis horum, Judices, existimare potestis, omnes hæc decuriones decrevisse lacrymantes. Age vero, vicinorum quantum studium, quam incredibilis benevolentia, quanta cura est? Non illi in libellis laudationum decreta miserunt, sed homines honestissimos, quos nossemus omnes, huc frequentes adesse, & hunc præsentes laudare voluerunt. Adsunt Ferentani,

Digitized by Google

ni, homines nobilissimi, Marrucini item pari dignitate: Theano, Appulo [36], atque Luceria equites Romanos, honestissimos homines, laudatores videtis: Boviano, totoque ex Samnio cum laudationes honestissimæ missæ sunt, tum homines amplissimi, nobilissimique venerunt. Jam qui in agro Larinati prædia, qui negotia, qui res * pecuarias habent, honesti homines, & summo splendore præditi, difficile dictu est, quam sint solliciti, quam laborent. Non multi mihi ab uno sic diligi videntur, ut hic ab his universis.

LXX. Quam non abesse ab hujus judicio L. Volusienum, summo splendore hominem ac virtute præditum, vellem? Quam vellem præsentem posse P. Helvidium Rufum, equitem Romanum, omnium ornatissimum, nominare: qui, cum, hujus causa, dies noctesque vigilaret, & cum me hanc causam doceret; in morbum gravem periculosumque incidit: in quo tamen non minus de capite ejus, quam de sua vita laborat. Cn. Tudicii senatoris, viri optimi & honestissimi, par studium & testimonio, & laudatione cognoscetis. Eadem spe, sed majore verecundia, de te, P. Volumni, quoniam judex es in A. Cluentium, dicimus. Et, ne longum sit, omnium vicinorum summam esse in hunc benevolentiam, confirmamus.

Horum omnium studium, curam, diligentiam, meumque una laborem, qui totam hanc causam, vetere instituto, solus peroravi, vestramque simul, Judices, æquitatem & mansuetudinem una mater oppugnat. At quæ mater? Quam cæcam crudelitate, & scelere ferri videtis: cujus cupiditatem nulla unquam turpitudo retardavit: quæ vitiis animi in deterrimas partes jura hominum convertit omnia: cujus ea stultitia est, ut eam nemo hominem; ea vis, ut nemo fœminam; ea crudelitas, ut nemo matrem appellare possit. Atque etiam nomina necessitudinum, non solum naturæ nomen, & jura mutavit: uxor generi, noverca filii, filiæ pel-

36 *Theano Appulo*] Ego puto utrumque *Teanum*, Apulum, & Sidicinum, scribi sine *h*: *Apuliam*, & *Apulum*, modo simplici *p*, ut apud Horatium semel reperi (*altricis extra limen Apuliæ*) modo duplici *pp*, ut plerumque. *Ursinus*.

* Vict. Man. Lamb. *pecuniarias*

pellex [37] : eo jam denique adducta eſt , ut ſibi , præter formam , nihil ad ſimilitudinem hominis reſervarit .

Quare , Judices , ſi ſcelus odiſtis , prohibete aditum matris a filii ſanguine : date parenti hunc incredibilem dolorem ex ſalute , ex victoria liberum : patimini , matrem , ne orbata filio lætetur , victam potius veſtra æquitate diſcedere . Sin autem , id quod veſtra natura poſtulat , pudorem , bonitatem, virtutemque diligitis : levate hunc aliquando ſupplicem veſtrum , Judices , tot annos in falſa invidia periculiſque verſatum ; qui nunc primum poſt illam flammam , aliorum facto & cupiditate excitatam , ſpe veſtræ æquitatis erigere animum, & paulum reſpirare a metu cœpit ; cui poſita ſunt in vobis omnia ; quem ſervatum eſſe plurimi cupiunt , ſervare ſoli vos poteſtis . Orat vos Avitus , Judices , & flens obſecrat , ne ſe invidiæ , quæ in judiciis valere non debet ; ne matri , cujus vota & preces a veſtris mentibus repudiare debetis ; ne Oppianico , homini nefario , condemnato jam & mortuo , condonetis .

LXXI. Quod ſi qua calamitas hunc in hoc judicio afflixerit innocentem : næ iſte miſer , Judices , ſi , id quod difficile factu eſt , in vita remanebit , ſæpe , & multum queretur , deprehenſum eſſe illud quondam Fabricianum venenum . Quod ſi tum indicatum non eſſet ; non huic ærumnoſiſſimo venenum illud fuiſſet , ſed multorum medicamentum laborum : poſtremo etiam fortaſſis mater exequias illius funeris proſecuta , mortem ſe filii lugere ſimulaſſet . Nunc vero quid erit profectum , niſi ut hujus ex mediis mortis inſidiis vita ad luctum reſervata ; mors ſepulcro patris privata eſſe videatur ? Satis diu fuit in miſeriis , Judices : ſatis multos annos ex invidia laboravit . Nemo huic tam iniquus , præter parentem , fuit ; cujus animum non jam expletum eſſe putemus . Vos , qui æqui eſtis omnibus , qui , ut quiſque crudeliſſime oppugnatur , eum leniſſime ſublevatis , conſervate A. Cluentium : reſtituite incolumem municipio : amicis , vicinis , hoſpitibus , quorum

ſtudia

37 *Uxor generi , noverca filii , filiæ pellex*] Magna vis eloquentiæ : cujus ipſe teſtimonium exſtare voluit in eo libro , quem , Orator , inſcripſit . Vide cap. 30. *Manut.*

ſtudia videtis, reddite: vobis in perpetuum, liberiſque veſtris obſtringite. Veſtrum eſt hoc, Judices, veſtræ dignitatis, veſtræ clementiæ: recte hoc repetitur a vobis, ut virum optimum atque innocentiſſimum, plurimiſque mortalibus carum atque jucundiſſimum, his aliquando calamitatibus liberetis: ut omnes intelligant, in concionibus eſſe invidiæ locum, in judiciis veritati.

Digitized by Google

DE
LEGE AGRARIA,
CONTRA
P. SERVILIUM RULLUM.
IN SENATU.
ORATIO XV.
ARGUMENTUM.

Kalendis Januariis consules magistratum inibant, magnaque civium multitudine celebrante, in Capitolium ascendebant: ubi rem divinam faciebant, mox etiam senatum advocabant, & habebant. Eo die Servilius Rullus Tribunus plebis, qui cum collegis proximo Decembri magistratum inierat, de lege Agraria, quam jam promulgarat, verba in senatu fecit. Solebant enim ante patres consulere, qui ad populum aliquam legem ferre parabant, ut auctores essent. Eam legem Cicero, quod ærarium exhauriret: vectigalia proscriberet: possessiones omnes publicas venderet: omnia belli subsidia & ornamenta pacis imperio Romano adimeret: quod decemviros in quinquennium cum summo imperio omnium fortunis & capitibus imponeret, summa cum assensione & approbatione bonorum omnium dissuasit, & a tribunitiæ largitionis metu senatum & bonos omnes hac oratione liberavit: quam Kalendis Januariis in Capitolio habuit, ut in Pisonem scribit. Turnebus.

Hujus legis undecim capita ex tribus, quæ sequuntur, Orationibus colligi possunt. I. Ut Tribunus plebis qui legem hanc tulerit, creet per septemdecim tribus eodem modo, ut comitiis Pont. Max. Decemviros ex iis, qui præsentes profiteantur. II. Ut legem

Digitized by Google

gem Curiatam de illis ferat, qui Prætor primus factus sit, vel eo impedito, qui postremus, cui non possint Tribuni plebis intercedere; si lex Curiata ferri non possit, Decemviri tamen eodem jure sint, quo qui optima lege. III. Ut Decemviri habeant auspicii deducendarum coloniarum causa pullarios, ut Tresviri lege Sempronia, apparitores, & alia hujusmodi; Prætoriam denique potestatem ad quinquennium sine provocatione. IV. Ut liceat illis vendere omnia, de quibus S. C. facta sunt M. Tullio & Cn. Cornelio consulibus: agros item, loca, ædificia, aliudve quid extra Italiam, quod publicum populi Romani factum sit L. Sylla & Q. Pompejo consulibus, aut postea. V. Ut liceat etiam vendere vectigalia in lege nominata; habita actione in quibus locis ipsis videbitur. VI. Ut ad ipsos Decemviros cognitio pertineat, qui privati agri, qui publici sint; utque iis, quos publicos esse judicaverint, vectigal possint imponere, duobus exceptis. VII. Ut quod ad quemque pervenit, pervenerit ex præda, ex manubiis, ex coronario, quod neque relatum est in publicum, neque consumptum in monumento, id quilibet, uno excepto Pompejo, profiteatur apud Decemviros, & ad eos referat: qui, si qua pecunia post Tullium & Antonium consules ex novis vectigalibus recipiatur, ea quoque uti possint. VIII. Ut hac pecunia agros emant in Italia, qui coli, & arari possint, a volentibus tamen vendere, non ab invitis: neve ea pecunia in ærarium referatur, aut exigatur. IX. Ut in eos agros, qui hac lege empti fuerint, colonias deducant, & in quæ loca præterea videbitur. X. Ut Capuam in coloniam deducant quinque millia colonorum, iisque & Capuanum agrum, & Stellatem dividant. XI. Ut quæ post Marium & Carbonem consules publice data, assignata, vendita, concessa, & possessa sunt, ea omnia eo jure sint, ut quæ optimo jure privata sunt. FERRATIUS.

I. *** Quæ res aperte petebatur, ea nunc occulte cuniculis oppugnatur [1]. Dicent enim decemviri [2], id quod dicitur

P 2 a

1 *Quæ res aperte petebatur, ea nunc occulte cuniculis oppugnatur*] Significat Alexandriam, & Ægyptum, quæ ab Alexandro Rege, qui Cotta, & Torquato Coss. Tyri mortuus est, testamento populo Romano relictæ dicebantur. Quod cum Romæ percrebuisset, maiti

a multis, & ſæpe dictum eſt; poſt eoſdem conſules [3], regis Alexandri teſtamento, regnum illud, populi Romani eſſe factum. Dabitis igitur Alexandriam clam petentibus iis, quibus apertiſſime pugnantibus reſtitiſtis? Hæc, per deos immortales! utrum eſſe vobis conſilia ſiccorum, an vinolentorum ſomnia: & utrum cogitata ſapientum, an optata furioſorum videntur?

Videte nunc, proximo capite [4] ut impurus helluo turbet rempublicam; ut a majoribus noſtris poſſeſſiones relictas diſperdat, & diſſipet; ut ſit non minus in populi Romani patrimonio nepos, quam in ſuo. Proſcribit in ſua lege vectigalia, quæ decemviri vendant, hoc eſt, proſcribit auctionem publicorum bonorum. Agros emi vult, qui dividantur: quærit pecuniam. Videlicet excogitabit [5] aliquid, atque afferet. Nam ſuperioribus capitibus dignitas populi Romani violabatur: nomen imperii in commune odium orbis terræ vocabatur: urbes pacatæ, agri ſociorum, regum ſtatus decemviris donabantur: nunc præſens certa pecunia numerata quæritur. Expecto, quid tribunus plebis vigilans & acutus excogitet. Veneat, inquit, ſilva Scantia [6]. Utrum tandem hanc ſilvam in

multi extiterunt, qui aperte dicerent, adeundam eſſe regiam hereditatem, Ægyptum Ptolomæo adimendam eſſe, qui eam tenebat, quod non eſſet nec genere, nec animo regio. Qua de re apertius agitur in ſequenti oratione. Uſus eſt autem translatione e re militari ducta. Nam *petebatur*, a gladiatorum, aut præliatorum petitionibus ſumptum eſt: cui translationi reſpondet illa altera a bellicis clandeſtinis oppugnationibus hauſta, *Cuniculis oppugnatur*, quod quid ſit, expreſſit in ſecunda, cum dixit: *Nunc terris tenebris, & caligine, Alexandriam ſe perventuros arbitrati ſunt*. Sunt enim cuniculi foſſæ ſubterraneæ hominum ingenio ad cuniculorum animantium imitationem fabrefactæ, ut clam mœnia urbium hoſtilium ſuffodiant, atque imprudentibus hoſtibus in eorum oppidum erumpant, quales quondam Camillus in capiendis Veiis machinatus eſt. Contrariis autem his hæc eſt ornata oratio, *aperte peti, & clam cuniculis oppugnari*. Laur.

2 *Decemviri*] Qui lege Rulli creati erant. Ad agrorum aſſignationem & coloniarum deductionem perſæpe Triumviri creabantur, nonnunquam Quinqueviri. Rullus ſua lege Decemviros creari jubebat: Cæſar in conſulatu agros per xx. viros aſſignavit. *Turnebus*.

3 *Eoſdem Conſules*] Syllam & Pompejum intelligit, ut ex 2. orat. apparet. Nam in lege Rullus quæ publicabat, & vendebat, ex horum conſulatu definiebat. *Idem*.

4 *Proximo capite*] Legis ſuæ. Multa enim capita, multaſque ſententias complectebatur Rulli lex. Capita enim vocantur legum partes a Juriſconſultis. *Idem*.

5 *Excogitabit*] Quod ſi faceret, excuſandus eſſet. Verum nihil excogitat. *Veneat*, inquit, *Silva Scantia*. Manutius.

6 *Scantia*] Silvam Scantiam Cenſores publicanis pecuariis locabant. *Cic. in Bruto*, c. 22. Suſpicor illic fuiſſe Scantias aquas, ubi, ut inquit Plinius, lib. II. cap. 107. *e petra flamma exibat, quæ pluviis accenderetur*. Turnebus.

in relictis possessionibus [7], an in censorum pascuis [8] invenisti? Si quid est, quod indagaris, inveneris, ex tenebris erueris, quanquam iniquum est, consume tamen sane, quoniam commodum est, quoniam quidem tu attulisti. Silvam vero tu Scantiam vendas, nobis consulibus, atque hoc senatu? tu ullum vectigal attingas? tu populi Romani subsidia belli? tu ornamenta pacis eripias? Tum vero hoc me inertiorem consulem judicabo, quam illos fortissimos viros, qui apud majores nostros fuerunt: quod quæ vectigalia, illis consulibus, populo Romano parta sunt, ea, me consule, ne retineri quidem potuisse judicabuntur.

II. Vendit Italiæ possessiones ex ordine omnes. Sane est in eo diligens: nullam enim prætermittit. Persequitur [9] in tabulis censoriis totam Siciliam: nullum ædificium, nullos agros relinquit. Audistis auctionem populi Romani proscriptam [10] a tribuno plebis, constitutam in mensem Januarium: &, credo, non dubitatis, quin idcirco hæc, ærarii causa, non vendiderint ii, qui armis & virtute pepererunt, ut esset, quod nos, largitionis causa, venderemus.

Videte nunc, quoad fecerit iter apertius, quam antea. Nam superiore parte legis quemadmodum Pompejum oppugnarent, a me indicati sunt: nunc jam se ipsi indicabunt. Jubent venire agros Attalensium, [11], atque Olympenorum. Hos

7 *Relictis possessionibus*] Locis sterilibus, quæ quod locari non possint idcirco in tabulis censoriis scripta non erant, sed negligebantur. Virgilius libro 4. Georg. *cui pauca relicti Jugera ruris erant.* Idem.

8 *Pascuis*] Plinius, *Pecunia ipsa a pecore appellabatur. Etiam nunc in tabulis censoriis pascua dicuntur omnia, ex quibus populus reditus habet, quia diu hoc solum vectigal fuerat.* Lib. XVIII. cap. 3. *Idem.*

9 *Persequitur in tabulis censoriis totam Siciliam*] Hæc etiam videntur esse ab oratore subjecta voci præconis, cum post Italicas possessiones Siculas quoque recitasset, quas ita persecutus erat in lege Rullus, ut in tabulis censoriis inveniebantur. *Lauredanus.* Puteanus mallet, *persequitur, ut in tabulis.* Ita, ut fit in tabulis. Non male. *Gruterus.*

10 *Audistis auctionem populi Romani proscriptam*] Satis hæc verba docent, possessiones proscriptas ex lege per præconem recitatas fuisse, cum inquit, *audistis*. Invidiose autem vocat *auctionem*, non possessionum, sed *populi Romani*, & addit *proscriptam a trib. plebis*, quasi qui defensor commodorum populi Romani est constitutus: est enim hoc etiam vehementius, quam si, *a Rullo*, dixisset. *Laured.*

11 *Attalensium*] Attalea, urbs Lyciæ: Lydiæ est in Stephano. Ab Ἀτταλεὺς more Latinis usitato, fit *Attalensis*. Olympus urbs Pamphyliæ: inde Ὀλυμπηνὸς, inquit Stephanus, gentile formatur, Latine *Olympenus*. Servilius Proconsul in Ciliciam missus, piratas vicit: eorum urbes Phaselum, Olympum, Attaliam, Isaurumque Ciliciæ arcem expugnavit: nomenque Isaurici sibi adoptavit. *Turnebus.*

Digitized by Google

Hos populo Romano Servilii, fortiſſimi viri, victoria adjunxit. Deinde agros in Macedonia regios [12], qui partim T. Flaminini, partim L. Pauli, qui Perſen vicit, virtute parti ſunt: deinde agrum optimum & fructuoſiſſimum Corinthium, qui L. Mummii imperio [13] ac felicitate ad vectigalia populi Romani adjunctus eſt: poſt autem agros in Hiſpania apud Carthaginem novam [14], duorum Scipionum eximia virtute poſſeſſos: tum vero ipſam veterem Carthaginem vendunt, quam P. Africanus nudatam tectis ac mœnibus, ſive ad notandam Carthaginenſium calamitatem, ſive ad teſtificandam noſtram victoriam, ſive ad oblatam aliquam religionem, ad æternam hominum memoriam conſecravit [15]. His inſignibus atque infulis imperii venditis, quibus ornatam vobis majores veſtri rempublicam tradiderunt, jubent eos agros venire, quos rex Mithridates in Paphlagonia, Ponto, Cappadociaque poſſederit. Num obſcure videntur, prope haſta præconis, inſectari Cn. Pompeji exercitum, qui venire jubeant eos ipſos agros, in quibus ille etiam nunc bellum gerat, atque verſetur?

III. Hoc vero cujuſmodi eſt; quod ejus auctionis, quam conſtituunt, locum ſibi nullum definiunt? Nam decemviris, quibus in locis ipſis videatur, vendendi poteſtas lege permittitur. Cenſoribus vectigalia locare, niſi in conſpectu populi Romani non licet: his vendere vel in ultimis terris licebit? At hoc etiam nequiſſimi homines, conſumptis patrimoniis, faciunt, ut, in atriis auctionariis [16] potius, quam in triviis,

aut

12 *Deinde agros in Macedonia regios*] Qui regis Philippi, & ejus filii Perſis fuerunt: quorum illum T. Quinctius Flamininus, hunc L. Æmilius Paulus devicit. Auctor Livius, & Florus, & Plutarchus. *Lauredanus*.

13 L. *Mummii imperio*] Qui bellum Achaicum confecit, Corinthum diruit, quod ibi legati populi Romani violati fuerant. *Turnebus*.

14 *Apud Carthaginem novam*] Carthago nova in Bætica Hiſpania ad litus fuit ab Aſdrubale Pœno condita. Nova autem dicta eſt, ut a vetere, quæ in Africa erat, diſtingueretur, auctore Stephano. *Laur.*

15 *Conſecravit*] Conſecrare nihil aliud erat, quam a privato cultum ſacro aliquo carmine vindicare; ut Romæ Sp. Malii, & M. Ciceronis area conſecrata eſt. Conſecraſſe autem Carthaginem Africanum docet etiam Appianus in Libyca extrema. Hac de conſuetudine loquitur Cicero lib. II. de Legibus. *Lauredanus*.

16 *Atriis auctionariis*] Atria quædam erant in foro, in quibus conſeſſus præconum erat, auctioneſque fiebant. Sententia eſt: Etiam nepotes adeſa re familiari & perdita, ut creditoribus ſolvant, non in triviis, neque paſſim, ſed certis & conſtitutis in locis, ut in atriis auctionariis, ſolent auctionari, *Turnebus*.

Digitized by Google

aut in compitis auctionentur: hic permittit sua lege decemviris, ut in quibus commodum sit tenebris, ut in qua velint solitudine, bona populi Romani possint divendere.

Jam illa omnibus in provinciis, regnis, liberis populis [17] quam acerba, quam formidolosa, quam quæstuosa concursatio decemviralis futura sit non videtis? Hereditatum obeundarum causa, quibus vos legationes dedistis, qui & privati [18], & privatum ad negotium exierunt, non maximis opibus, neque summa auctoritate præditi, tamen auditis profecto, quam graves eorum adventus [19] sociis vestris esse soleant. Quamobrem quid putatis impendere hac lege omnibus gentibus terroris & mali, cum mittantur in orbem terrarum decemviri summo cum imperio, summa cum avaritia, infinitaque omnium rerum cupiditate? Quorum cum adventus graves, cum fasces formidolosi, tum vero judicium ac potestas erit non ferenda. Licebit enim, quod videbitur, publicum judicare: quod judicarint, vendere. Etiam illud, quod homines sancti non facient, ut pecuniam accipiant, ne vendant: tamen id iis ipsum per legem licebit. Hinc vos quas spoliationes, quas pactiones, quam denique in omnibus locis nundinationem juris ac fortunarum fore putatis? Etenim quod superiore parte legis præfinitum fuit, Sylla & Pompejo consulibus, id rursus liberum, infinitumque fecerunt.

IV. Jubet eosdem decemviros omnibus agris publicis pergrande vectigal imponere, ut iidem possint & liberare agros, quos commodum sit, &, quos ipsis libeat, publicare. Quo in judicio perspici non potest, utrum severitas [20] acerbior, an benignitas quæstuosior sit futura. Sunt tamen in tota lege exceptio-

17 *Liberis populis*] Hic liberos populos dicit, qui neque in provinciæ formam redacti sunt, ut vectigal pendant, neque regi parent. Nam provinciis & regnis opponit. *Idem*.

18 *Privati*] Legatos significat, eos qui legationes liberas obibant, quas Romani Senatores a senatu sæpe impetrabant vel vitandi periculi: vel voti solvendi, vel negotii privati procurandi, vel hereditatis obeundæ, vel pecuniæ exigendæ causa. *Laured.* Vide de Leg. III. 8.

19 *Graves eorum adventus*] Proinde in consulatu has legationes tollere tentavit Cicero: quanquam ad senatus commodum pertinere videbantur; fecissetque, nisi levissimus tribunus plebis impedisset: postea lex Julia quinquennio definit. *Turnebus*.

20 *Severitas*] Severitas propter acerbitatem reprehendenda, si invitos spoliabunt; benignitas propter quæstum vituperanda, si pecunias, ne vendant, accipient. Dilemma. *Lauredanus*.

ceptiones duæ, non tam iniquæ, quam ſuſpicioſæ [21]. Excipit in vectigali imponendo agrum Recentoricum Sicilienſem; in vendendis agris, eos agros, de quibus cautum ſit fœdere. Hi ſunt in Africa, qui ab Hiempſale poſſidentur.

Hic quæro, ſi Hiempſali ſatis eſt cautum fœdere [22], & Recentoricus ager privatus eſt, quid attinuerit excipi? Sin & fœdus illud habet aliquam dubitationem, & ager Recentoricus dicitur nonnunquam eſſe publicus: quem putet exiſtimaturum, duas cauſas in orbe terrarum repertas, quibus gratis parceret? Nunc quiſnam tam abſtruſus uſquam nummus videtur, quem non architecti hujuſce legis olfecerint? Provincias, civitates liberas, ſocios, amicos, reges denique exhauriunt: admovent manus vectigalibus populi Romani. Non eſt ſatis.

Audite, audite vos, qui ampliſſimo populi ſenatuſque judicio exercitus habuiſtis, & bella geſſiſtis. *Quod ad quemque pervenit, pervenerit, ex præda, ex manubiis* [23], *ex auro coronario* [24], *quod neque conſumptum in monumento* [25], *neque in ærarium relatum ſit, id ad decemviros referri* jubet. Hoc capite multa ſperant: in omnes imperatores, heredeſque eorum quæſtionem ſuo judicio comparant: ſed maximam pecuniam ſe a Fauſto [26] ablaturos arbitrantur. Quam cauſam ſuſcipere jurati judi-

21 *Suſpicioſæ*] Nam ſuſpicio eſt trib. a Siculis & ab Hiempſale pecunia corruptos, exceptionem legi adjeciſſe. *Idem*.

22 *Hic quæro ſi Hiempſali ſatis eſt cautum fœdere*] Utramque harum exceptionum reprehendit dilemmate. Hoc modo: Recentoricus ager aut privatus eſt, aut publicus. Si privatus, non fuit excipiendus, nam vectigal agris publicis tantum imponitur. Si publicus, non gratis parcit ei agro, ſed pecunia corruptus. Item: Hiempſalis agris aut ſatis eſt cautum fœdere, aut non. Si ſatis, non attinuit eum excipi. Si non ſatis, ergo pecunia inductus ei agro cavet, ne vendatur. *Idem*.

23 *Manubiis*] A. Gellius lib. XIII. cap. 24. *Sed quæro*, inquit, *an M. Tullius, verborum homo diligentiſſimus, in oratione, quam dixit, de lege Agraria, Kalendis Januariis contra Rullum, inani, & illepida geminatione junxerit manubias, & prædam, ſi duo hæc verba idem ſignificant, neque ulla re diſſideat*. Hæc ille. Sed alibi in his ad Tullium notis, docui ex Aſconio, per *manubias* ſæpe ſignificari partem prædæ captæ, quæ imperatoribus, qui bellum aliquod feliciter & e republica geſſerant, a republica dabatur, quam illi plerumque impendebant in opus aliquod publicum. Unde illa inſcriptio, de qua Gellius, templo præfixa: *Ex manubiis*. Græv.

24 *Coronario*] Quod conferebatur a provincialibus in coronas ad ornamentum triumphi. Itaque niſi decreto triumpho, coronarium exigi non licebit. Cic. in Piſonem, *Mitto aurum coronarium, quod lex decerni & accipi vetat, niſi decreto triumpho*. Cap. 37. *Turnebus*.

25 *In monumento*] In templis deorum immortalium, porticibus, baſilicis, ornamentiſque publicis, quæ hoc loco monumentorum nomine veniunt. *Idem*.

26 *A Fauſto*] Cicerone prætore Fauſtus Sylla, Syllæ dictatoris filius, de reſiduis pecuniis

Digitized by Google

judices noluerunt, hanc isti decemviri suscepere. Idcirco a judicibus fortasse prætermissam esse arbitrantur, quod sit ipsis reservata.

Deinde etiam in reliquum tempus diligentissime sancit, ut, quod quisque imperator habeat pecuniæ, protinus ad decemviros deferat. Hic tamen excipit Pompejum; simillime, ut mihi videtur, atque in illa lege, qua peregrini Roma ejiciuntur [27], Glaucippus excipitur. Non enim hac exceptione unus afficitur beneficio, sed unus privatur injuria. Sed cui manubias remittit, hujus vectigalia invadit. Jubet enim pecuniam, si qua post nos consules ex novis vectigalibus recipiatur, hac uti decemviros. Quasi vero non intelligamus, hæc eos vectigalia, quæ Cn. Pompejus adjunxerit, vendere cogitare.

V. Videtis jam, Patres conscripti, omnibus rebus & modis constructam & coacervatam pecuniam decemviralem. Minuetur hujus pecuniæ invidia: consumetur enim in agrorum emptionibus [28]. Optime. Quis ergo emet agros istos? iidem decemviri: tu Rulle (missos enim facio cæteros) emes, quos voles: vendes, quos voles: utrumque horum facies, quanti voles. Cavet enim vir optimus [29], ne emat ab invito. Quasi vero non intelligamus, ab invito emere, injuriosum esse: ab non invito, quæstuosum. Quantum tibi agri vendet, ut alios omittam, socer tuus? &, si ego ejus æquitatem [30] animi probe novi, vendet non invitus. Facient idem cæteri [31] libenter, ut possessionis invidiam pecunia commutent: accipiant, quod cupiunt: dent, quod retinere vix possunt.

cuniis, ut causam diceret apud Orchinium, magna contentinne pugnatum est a tribuno. Sylla enim, qui diu exercitibus præfuerat, & Rempublicam tenuerat, ex ærario & vectigalibus magnam vim pecuniæ sumpserat: causa tamen recepta non est. *Idem*. Vide pro Cluent. 34.

27 *Peregrini Roma ejiciuntur*] Cotta & Torquato Coss. Cajus Papius omnes peregrinos, qui Itali non essent, quod eorum nimia frequentia esset, moresque importarent a Romanis institutis alienos, urbe ejecit lege lata. Auctor Dion. Ejus legis meminit Cicero in Officiis, quam & improbat, ut hoc loco. *Idem*.

28 *Emptionibus*] Ea pecunia ementur agri, qui plebi Romanæ assignentur. *Idem*.

29 *Vir optimus*] Qui nemini injuriam facere vult. Locus in ironia est. Caverat autem in lege Rullus, ne Decemviri agros ab invitis tangerent: hoc enim erat usus verbo. *Idem*.

30 *Æquitatem*] In hoc etiam false, atque [illegible] Valgii improbitatem insectatur. *Æquitatem* autem *animi* virtutem eam, quam Græci [illegible] appellant, nominavit, cum animus nulla re vehementius afficitur. *Lauredanus*.

31 *Cæteri*] Syllani, qui magna laborant invidia, quod proscriptionibus sint locupletati, & quod possessiones multas nullo jure occuparint. *Turnebus*.

Nunc prospicite omnium rerum infinitam atque intolerandam licentiam. Pecunia coacta est ad agros emendos: ii porro ab invitis non ementur. Si consenserint possessores non vendere, quid futurum est? Referetur pecunia? non licet. Exigetur? vetat. Verum esto: nihil est, quod non emi possit; si tantum des, quantum velit venditor. Spoliemus orbem terrarum, vendamus vectigalia, effundamus ærarium, ut, locupletatis aut invidiæ, aut pestilentiæ [32] successoribus, agri tamen emantur. Quid tum? quæ erit in istos agros deductio? quæ totius rei ratio, atque descriptio? Deducentur, inquit, coloniæ. Quot? quorum hominum? in quæ loca? quis enim non videt, in coloniis esse hæc omnia consideranda? Tibi nos, Rulle, & istis tuis, harum omnium rerum machinatoribus, totam Italiam inermem tradituros existimasti, quam præsidiis confirmaretis? coloniis occuparetis? omnibus vinculis devinctam & constrictam teneretis? Ubi enim cavetur, ne in Janiculo coloniam constituatis: ne urbem hanc urbe alia premere [33], atque urgere possitis? Non faciemus, inquit. Primum nescio: deinde timeo: postremo non committam, ut vestro beneficio potius, quam nostro consilio salvi esse possimus.

VI. Quod vero totam Italiam vestris colonis complere voluistis, id cujusmodi esset, neminemne nostrum intellecturum existimavistis? Scriptum est enim: *Quæ in municipia, quasque in colonias decemviri velint, deducant colonos, quos velint: & iis agros assignent, quibus in locis velint:* ut, cum totam Italiam militibus suis occuparint, vobis non modo dignitatis retinendæ, sed ne libertatis quidem recuperandæ spes relinquatur. Atque hæc a me suspicionibus & conjectura coarguuntur.

Jam omnis omnium tolletur error: jam aperte ostendent, sibi nomen hujus reipublicæ, sedem urbis atque imperii; denique hoc templum Jovis optimi maximi, atque hanc arcem omnium gentium displicere. Capuam deduci colonos volunt. Illam urbem huic urbi rursus opponere, illuc opes suas deferre, & imperii nomen transferre cogitant. Qui locus, pro-

pter

32 *Aut invidiæ, aut pestilentiæ*] Invidiosorum, aut pestilentium agrorum possessoribus. Invidiosos possident Syllani. *Idem*.

33 *Urbem hanc urbe alia premere*] Exemplum erit Alba, quam Romani coloni sibi finitimam deleverunt. *Lauredan.*

pter ubertatem agrorum, abundantiamque rerum omnium, superbiam & crudelitatem genuiſſe dicitur: ibi noſtri coloni, delecti ad omne facinus, a decemviris collocabuntur. Et, credo, qua in urbe homines, in veteri dignitate fortunaque nati, copiam rerum moderate ferre non potuerunt, in ea iſti veſtri ſatellites modeſte inſolentiam [34] ſuam continebunt.

Majores [35] noſtri Capua magiſtratus, ſenatum, conſilium commune, omnia denique inſignia reipublicæ ſuſtulerunt, neque aliud quidquam, niſi inane nomen Capuæ reliquerunt: non crudelitate; (quid enim illis fuit clementius, qui etiam externis hoſtibus victis ſua ſæpiſſime reddiderunt?) ſed conſilio: quod videbant, ſi quod reipublicæ veſtigium illis mœnibus contineretur, urbem ipſam imperio domicilium præbere poſſe. Vos hæc, niſi evertere rempublicam cuperetis, ac vobis novam dominationem comparare, credo, quam pernicioſa eſſent, non videretis?

VII. Quid enim cavendum eſt in coloniis deducendis? Si luxuries: Annibalem ipſum Capua corrupit. Si ſuperbia: nata inibi eſſe ex Campanorum faſtidio videtur. Si præſidium: non præponitur huic urbi iſta colonia, ſed opponitur. At quemadmodum [36] armatur? dii immortales! nam bello Punico, quidquid potuit Capua, potuit ipſa per ſeſe. Nunc omnes urbes, quæ circum Capuam ſunt, a colonis per eoſdem decemviros occupabuntur. Hanc enim ob cauſam permittit ipſa lex, *in omnia quæ velint oppida, colonos ut decemviri deducant, quos velint*. Atque his colonis agrum Campanum [37], & Stellatem campum dividi jubet.

Non queror diminutionem vectigalium, non flagitium hujus jacturæ atque damni: prætermitto illa, quæ nemo eſt,

 quin

34 *Inſolentiam*] Inſolentia eſt hoc loco, cum quis rei alicui non aſſuevit, quæ ἀήθεια Græce dicitur. Eodem modo locutus eſt in 2. oratione, *Non ſolum copia, verum etiam inſolentia commovebantur*. Alias arrogantia eſt, inſolentia. *Turnebus*.

35 *Majores*] Quod ſcribit a majoribus factum eſſe, id bello Punico II. poſt receptam Capuam factum eſt. De qua re vide Livium lib. XXVI. *Lauredanus*.

36 *At quemadmodum armatur*] Quibus oppidis inſtruitur & munitur in nos Capua. Nam in omnia etiam Campaniæ oppida deducebat colonias Rullus. *Turneb.*

37 *Campanum & Stellatem*] Campanum appellat Capuæ agrum, non totius regionis Campaniæ. Campanus autem Stellatis, auctore Livio, erat in Campania, & Capuano agro finitimus. *Laur.*

quin gravissime, & verissime conqueri possit, nos caput patrimonii publici, pulcherrimam populi Romani possessionem, subsidium annonæ, horreum belli, sub signo claustrisque [38] reipublicæ positum vectigal, servare non potuisse: cum denique nos agrum P. Rullo concessisse, qui ager ipse per sese & Syllanæ dominationi & Gracchorum largitioni restitisset [39]. Non dico, solum hoc in republica vectigal esse, quod, amissis aliis, remaneat: intermissis, non conquiescat: in pace niteat, in bello non obsolescat: militem sustentet, hostem non pertimescat. Prætermitto omnem hanc orationem, & concioni reservo [40]: de periculo salutis, ac libertatis loquor.

Quid enim existimatis integrum vobis in republica fore, aut in vestra libertate, ac dignitate retinendum [41], cum Rullus, atque ii, quos multo magis, quam Rullum, timetis, cum omni egentium atque improborum manu, cum omnibus copiis, cum omni argento, & auro, Capuam, & urbes circa Capuam occuparint? His ego rebus, P. C. resistam vehementer, atque acriter: neque patiar, homines ea, me consule, expromere, quæ contra rempublicam diu cogitarint. Errastis, Rulle, vehementer, & tu, & nonnulli collegæ tui, qui speratis, vos contra consulem, veritate, non ostentatione popularem, posse in evertenda republica populares existimari. Lacesso vos; in concionem voco; populo Romano disceptatore uti volo.

VIII. Etenim, ut circumspiciamus omnia, quæ populo grata atque jucunda sunt, nihil tam populare, quam pacem, quam concordiam, quam otium reperiemus. Sollicitam mihi civitatem suspicione, suspensam metu, perturbatam vestris legibus,

38 *Sub signo claustrisque*] Signo annuli multa Romani a rapina familiæ vindicabant. Ita sportæ, lagenæ, cistæ, loculi signabantur. Claustra hic sunt, quæ Græci κλῆθρα vocant, id est, seræ: interdum fores ipsæ. *Turnebus*.

39 *Restitisset*] Resistere potuit; a resisto. *Idem*.

40 *Concioni reservo*] Nam cum populus utilitate potius ducatur, quam honestate: quippe qui ex imperita fere, & inerudita multitudine constet, propterea hæc utilitatis amplificatio concioni erit aptior, ut, quæ est dignitatis, orationi in senatu accommodatior. Ex quo admonemur, quam diligenter eorum, apud quos dicimus, habenda ratio sit: quod præceptum omnium rhetorum ore celebratissimum est. *Laur.*

41 *Ac dignitate retinendum*] Erfurd. *retinenda*. Cui accedit utcunque Pal. sec. in quo, *retinendam*. Gruterus.

gibus, & concionibus, & seditionibus tradidistis: spem improbis ostendistis: timorem bonis injecistis: fidem de foro, dignitatem de republica sustulistis. Hoc motu, atque hac perturbatione animorum, atque rerum, cum populo Romano vox & auctoritas consulis repente in tantis tenebris illuxerit: cum ostenderit, nihil esse metuendum, nullum exercitum, nullam manum, nullas colonias, nullam venditionem vectigalium, nullum imperium novum, nullum regnum decemvirale, nullam alteram Romam, neque aliam sedem imperii, nobis consulibus, futuram, summamque tranquillitatem pacis, atque otii: verendum, credo, nobis erit, ne vestra ista præclara lex Agraria magis popularis esse videatur. Cum vero scelera consiliorum vestrorum, fraudemque legis, & insidias, quæ ipsi populo Romano a popularibus tribunis plebis fiant, ostendero, pertimescam, credo, ne mihi non liceat contra vos in concione consistere: præsertim cum mihi deliberatum & constitutum sit, ita gerere consulatum, quo uno modo geri graviter & libere potest, ut neque provinciam, neque honorem, neque ornamentum aliquod, aut commodum, neque rem ullam, quæ a tribuno plebis impediri possit, appetiturus sim.

Dicit frequentissimo senatu consul, Kalendis Januarii, sese, si status hic reipublicæ maneat, neque aliud negotium extiterit, quod honeste subterfugere non possit, in provinciam non iturum. Sic me in hoc magistratu geram, Patres conscripti, ut possim tribunum plebis reipublicæ iratum coercere: mihi iratum, contemnere.

IX. Quamobrem, per deos immortales! colligite vos, Tribuni plebis: deserite eos, a quibus, nisi prospicitis, brevi tempore deseremini: conspirate nobiscum: consentite cum bonis: communem rempublicam communi studio atque amore defendite. Multa sunt occulta reipublicæ vulnera, multa nefariorum civium perniciosa consilia: nullum externum periculum est, non rex, non gens ulla, non natio pertimescenda est: inclusum malum, intestinum, ac domesticum est. Huic pro se quisque nostrum mederi, atque hoc omnes sanare velle debemus.

Erra-

Erratis, si senatum probare ea, quæ dicuntur a me, putatis, populum autem esse in alia voluntate. Omnes, qui se incolumes volunt, sequentur auctoritatem consulis, soluti a cupiditatibus, liberi a delictis, cauti in periculis, non timidi in contentionibus. Quod si quis vestrum spe ducitur, se posse turbulenta ratione honori velificari suo: primum, me consule, id sperare desistat; deinde habeat me ipsum sibi documento, quem equestri ortum loco consulem videt, quæ vitæ via facillime viros bonos ad honorem dignitatemque perducat. Quod si vos vestrum mihi studium, P. C. ad communem dignitatem defendendam profitemini, perficiam profecto id, quod maxime respublica desiderat, ut hujus ordinis auctoritas, quæ apud majores nostros fuit, eadem nunc longo intervallo reipublicæ restituta esse videatur.

DE

Digitized by Google

DE

LEGE AGRARIA.

AD POPULUM.

ORATIO XVI.

ARGUMENTUM.

Vide pag. 114.

I. EST hoc in more positum, Quirites, institutoque majorum, ut ii, qui beneficio vestro imagines familiæ suæ consecuti sunt [1], eam primam habeant concionem, qua gratiam beneficii vestri cum suorum laude conjungant: qua in oratione nonnulli aliquando digni majorum loco reperiuntur: plerique autem hoc perficiunt, ut tantum majoribus eorum debitum esse videatur, unde etiam quod posteris solveretur, redundaret. Mihi quidem apud vos de meis majoribus dicendi facultas non datur: non quod non tales fuerint, quales nos illorum sanguine creatos, disciplinisque institutos videtis; sed quod laude populari, atque honoris vestri luce caruerunt. De

1 *Est hoc in more positum, Quirites, institutoque majorum, ut ii, qui beneficio vestro imagines familiæ suæ consecuti sunt*] Nobiles intelligit, qui eosdem, atque majores sui, quorum imagines haberent, honores populi beneficio adepti sunt. Nobilitas enim non ex conditione, sed ex imaginibus majorum apud Romanos comparabatur. Erat autem imago (auctore Polybio, lib. 6.) simulachrum oris similitudinem affabre, miroque artificio confectam, coloribus, pigmentisque adumbratam referens, quam insigniori, ac celebriori domus in parte collocabant. Imaginis autem suæ ponendæ jus consequebantur ex curulibus magistratibus, quorum primus erat curulis ædilitas, ut ostendit Cicero l. V. in Verrem, c. 14. cum ait, se ob ædilitatem delatam adeptum esse *antiquiorem in senatu sententiæ dicendæ locum, togam prætextam, sellam curulem*, jus imaginis *ad memoriam posteritatemque prodendam*. Quare consequi imagines familiæ, est magistratus curules a majoribus suis gestos item capere, quod nobilitatis erat. Hos ergo nobiles consuevisse ait primam concionem habere, qua gratias populo agerent, ita tamen, ut suos majores laudarent. *Laur.*

Digitized by Google

De me autem ipſo, vereor, ne arrogantis ſit apud vos dicere: ingrati, tacere. Nam &, quibus ſtudiis hanc dignitatem conſecutus ſim, memetipſum commemorare, perquam grave eſt: & ſilere de tantis veſtris beneficiis nullo modo poſſum. Quare adhibebitur a me certa ratio, moderatioque dicendi, ut, quid a vobis acceperim, commemorem: quare dignus veſtro ſummo honore, ſingularique judicio ſim, ipſe modice dicam, ſi neceſſe erit; vos eoſdem exiſtimaturos putem, qui judicaviſtis [2].

Me perlongo intervallo [3] prope memoriæ, temporumque noſtrorum, primum hominem novum, conſulem feciſtis: & eum locum, quem nobilitas præſidiis firmatum atque omni ratione obvallatum tenebat, me duce, reſcidiſtis: virtutique in poſterum patere voluiſtis. Neque me tantummodo conſulem, quod eſt ipſum per ſeſe ampliſſimum, ſed ita feciſtis, quomodo pauci nobiles in hac civitate conſules facti ſunt, novus ante me nemo [4].

II. Nam profecto ſi recordari volueritis, de novis hominibus reperietis eos, qui ſine repulſa conſules facti ſunt, diuturno

2 *Ipſe modice dicam, ſi neceſſe erit: vos eoſdem exiſtimaturos putem, qui judicaviſtis*] Peſſime locus iſte ſe habet. Si copules *ſi neceſſe erit*, cum verbis præcedentibus *ipſe modice dicam*, vix ſententiam commodam elicias. Nam *dicit* utique de ſe, & ut dicat fuiſſe neceſſe illo tempore, oſtendit. Rectius igitur hic locus legitur & interpungitur in primo Francii: *Ipſe modice dicam. Ut, ſi neceſſe erit, vos eoſdem exiſtimaturos putem, qui judicaviſtis*. Ut ſit, Si res ita exegerit, putem, vos ipſos, Quirites, qui me ornaſtis, dicturos me dignum fuiſſe veſtro hoc honore & judicio. Hæc etiam diſtinctio reperitur in edit. anni 1498, ſed ſine particula *ut*. Græv.

3 *Me perlonga intervallo*] Aggreditur augere beneficium populi, conſulatum. Loci amplificationis ſunt hi, quod homo novus Conſul ſit factus; quod anno ſuo; quod ut primum petierit; quod ſine repulſ; quod voce viva. Plutarchus in Catone majore *novos* dictos fuiſſe ſcribit, qui ex genere noti non eſſent, ſed qui ipſi primi ſua virtute cognoſcerentur. Recte: nam ut nobiles eos diximus, qui majorum imagines habebant, aut quorum majores magiſtratus curules geſſerant, ſic, qui ipſi primis magiſtratum curulem cœperant, novi nuncupabantur: qualis fuit Cicero, ante Ciceronem Ti. Coruncanius, M. Cato, C. Cælius, T. Didius, proxime autem C. Marius. Augetur autem beneficium, non ſolum, quod homo novus, ſed quod primus perlongo intervallo prope memoriæ temporumque ſuorum conſul factus ſit. Significat autem poſt C. Marium municipem ſuum, nemini homini novo conſulatum, niſi ſibi eſſe mandatum. C. autem Marius Conſul primum factus eſt ante annos 40. ut oratorie potius, quam ad rei veritatem apte dixerit: *Perlongo intervallo prope memoriæ temporumque noſtrorum*. Locos etiam amplificandi beneficii tradit Ariſtoteles, primus, ſolus, cum paucis. Immoratur autem in eadem ſententia. *Lauredanus*.

4 *Novus ante me nemo*] Nam Marius, etſi magna plebis voluntate, non tamen tanto ſtudio conſulatum eſt adeptus, nec ſuo anno, ſed occaſione belli Jugurthini multis poſt præturam annis. *Turneb.*

no labore, atque aliqua occaſione eſſe factos, cum multis annis poſt petiſſent, quam prætores fuiſſent, aliquanto ſerius, quam per ætatem, ac per leges liceret: qui autem anno ſuo petierint, ſine repulſa non eſſe factos. Me eſſe unum ex omnibus novis hominibus, de quibus meminiſſe poſſumus, qui conſulatum petierim, cum primum licitum ſit; conſul factus ſim, cum primum petierim: ut veſter honos ad mei temporis diem petitus, non ad alienæ [5] petitionis occaſionem interceptus, nec diuturnis precibus efflagitatus, ſed dignitate impetratus eſſe videatur.

Eſt illud ampliſſimum, quod paulo ante commemoravi, Quirites, quod hoc honore ex novis hominibus primum me, multis [*] poſt annis, affeciſtis: quod prima petitione: quod anno meo: ſed tamen magnificentius atque ornatius eſſe illo nihil poteſt, quod meis comitiis non tabellam [6] vindicem tacitæ libertatis, ſed vocem vivam præ vobis indicem veſtrarum erga me voluntatum ac ſtudiorum tuliſtis. Itaque me non extrema tribus ſuffragiorum, ſed primi illi veſtri concurſus; neque ſingulæ voces præconum, ſed una voce univerſus populus Romanus conſulem declaravit.

Hoc ego tam inſigne, tam ſingulare veſtrum beneficium, Quirites, cum ad animi mei fructum atque lætitiam duco eſſe permagnum, tum ad curam ſollicitudinemque multo majus. Verſantur enim, Quirites, in animo meo multæ & graves cogitationes, quæ mihi nullam partem neque diurnæ, neque nocturnæ quietis impertiunt: primum tuendi conſulatus: quæ cum omnibus eſt difficilis & magna ratio, tum vero mihi, præter cæteros: cui errato nulla venia; recte facto exigua laus, & ab invitis expreſſa proponitur: non, dubitanti fidele conſilium; non, laboranti certum ſubſidium nobilitatis oſtenditur.

5 *Non ad alienæ*] Obſervato anno, quo viri parum clari peterent. *M. Ant. Ferratius*.

* Vict. Man. Lamb. *multis poſthabitis*.

6 *Tabellam*] Nam Gabinia lege in magiſtratibus mandandis, populus tabella, non voce ſuffragium ferebat. Tabella autem dabatur a Diribitoribus populo ſuffragium ferenti: in qua notis erant omnia, ut opinor, candidatorum nomina ſcripta, quorum ratio habebatur. Ad eorum autem nomina quos facerent, puncta notabant: quos non facerent, non notabant. Idque eſt quod Horatii interpretes in eum locum ſcribunt, *Omne tulit punctum, qui miſcuit utile dulci*. Turnebus.

Digitized by Google

III. Quod si solus in discrimen aliquod adducerer, ferrem, Quirites, animo æquiore: sed mihi videntur certi homines, si qua in re non modo consilio, verum etiam casu lapsum esse arbitrabuntur, vos universos, qui me antetuleritis nobilitati, vituperaturi. Mihi autem, Quirites, omnia potius perpetienda esse duco, quam non ita gerendum consulatum, ut in omnibus meis factis atque consiliis vestrum de me factum consiliumque laudetur. Accedit etiam ille mihi summus labor, ac difficillima ratio consulatus gerendi, quod non eadem, qua superioribus consulibus, lege & conditione utendum esse decrevi: qui aditum hujus loci conspectumque vestrum partim magnopere fugerunt, partim non vehementer secuti sunt. Ego autem non solum hoc in loco dicam, ubi est id dictu facillimum: sed in ipso senatu, in quo esse locus huic voci non videbatur, popularem me futurum esse consulem, prima mea illa oratione Kalendis Januarii dixi. Neque enim ullo modo facere possum, ut, cum me intelligam, non hominum potentium studio, non excellentibus gratiis paucorum, sed universi populi Romani judicio consulem ita factum, ut nobilissimis hominibus longe præponerer, non & in hoc magistratu, & in omni vita essem popularis. Sed mihi ad hujusce verbi vim, & interpretationem vehementer opus est vestra sapientia. Versatur enim magnus error, propter insidiosas nonnullorum simulationes: qui cum populi non solum commoda, verum etiam salutem oppugnant, & impediunt, oratione assequi volunt, ut populares esse videantur.

Ego qualem Kalendis Januarii acceperim rempublicam, Quirites, intelligo; plenam sollicitudinis, plenam timoris: in qua nihil erat mali, nihil adversi, quod non boni metuerent, improbi expectarent. Omnia turbulenta consilia contra hunc reipublicæ statum, & contra vestrum otium partim iniri, partim, nobis consulibus designatis, inita esse dicebantur. Sublata erat de foro fides [7], non ictu aliquo novæ calamitatis [8],

sed

7 *De foro fides*] Ut superiore oratione, fides hic solutio est creditæ pecuniæ. Novarum enim tabularum spes improbis & obæratis erat. Proinde creditæ pecuniæ non solvebantur. *Idem*.

8 *Novæ calamitatis*] Ut multi interdum calamitate belli, aut cæli, aut aliquo postremo casu, coguntur cedere foro, omnibus repente eversi fortunis. *Idem*.

sed suspicione, ac perturbatione [9] judiciorum, infirmatione rerum judicatarum: novæ dominationes, extraordinaria [10], non imperia, sed regna, quæri putabantur.

IV. Quæ cum ego non solum suspicarer, sed plane cernerem: (neque enim obscure gerebantur) dixi in senatu, in hoc magistratu me popularem consulem futurum. Quid enim est tam populare, quam pax? qua non modo ii, quibus natura sensum dedit, sed etiam tecta atque agri mihi lætari videntur. Quid tam populare, quam libertas? quam non solum ab hominibus, verum etiam a bestiis expeti, atque omnibus rebus anteponi videtis. Quid tam populare, quam otium? quod ita jucundum est, ut & vos, & majores vestri, & fortissimus quisque vir, maximos labores suscipiendos putet, ut aliquando in otio possit esse, præsertim in imperio ac dignitate: qui idcirco etiam majoribus nostris præcipuam laudem gratiamque debemus, quod eorum labore est factum, ut impune in otio esse possemus. Quare qui possum non esse popularis, cum videam hæc omnia, Quirites, pacem externam, libertatem propriam generis ac nominis vestri, otium domesticum, denique omnia, quæ vobis cara, atque ampla sunt, in fidem, & quodam modo in patrocinium mei consulatus esse collata?

Neque enim, Quirites, illud vobis jucundum aut populare debet videri, largitio aliqua promulgata, quæ verbis ostentari potest, re vera fieri, nisi exhausto ærario, nullo pacto potest. Neque vero illa popularia sunt existimanda, judiciorum perturbationes, rerum judicatarum infirmationes, restitutio damnatorum: qui civitatum afflictarum, perditis jam rebus, extremi exitiorum solent esse exitus. Neque si qui agros populo Romano pollicentur, si aliud quiddam obscure moliuntur, aliud spe ac specie simulationis ostentant, populares existimandi sunt.

R 2 V. Nam

9 *Suspicione, & perturbatione*] Debitores, qui novas tabulas fore suspicabantur, æs alienum non dissolvebant, eas expectantes. Novarum autem tabularum inductio, judiciorum est perturbatio, cum creditori in debitorem jus non dicatur. *Idem*.

10 *Extraordinaria*] Ordinaria enim & usitata imperia sunt Consulum, & Prætorum, decemvirorum autem extraordinaria, nec legitima, nec solita. *Idem*.

V. Nam vere dicam, Quirites, genus ipſum legis Agrariæ vituperare non poſſum. Venit enim mihi in mentem, duos clariſſimos, ingenioſiſſimos, amantiſſimos plebis Romanæ viros, Tib. & C. Gracchos, plebem in agris publicis conſtituiſſe, qui agri a privatis antea poſſidebantur. Non ſum autem ego is conſul, qui, ut plerique, nefas eſſe arbitrer, Gracchos laudare: quorum conſiliis, ſapientia, legibus, multas eſſe video reipublicæ partes conſtitutas.

Itaque, ut initio mihi, deſignato conſuli, nuntiabatur, legem agrariam tribunos plebis deſignatos conſcribere: cupiebam, quod cogitarent, cognoſcere. Etenim arbitrabar, quoniam eodem anno gerendi nobis eſſent magiſtratus, eſſe aliquam oportere inter nos reipublicæ bene adminiſtrandæ ſocietatem.

Cum familiariter me in eorum ſermonem inſinuarem, ac darem; celabar, excludebar, & cum oſtenderem, ſi lex utilis plebi Romanæ mihi videretur, auctorem me, atque adjutorem futurum: tamen aſpernabantur hanc liberalitatem meam: negabant, me adduci poſſe, ut ullam largitionem probarem. Finem feci offerendi mei, ne forte mea ſedulitas, aut inſidioſa, aut impudens videretur. Interea non deſiſtebant clam inter ſe convenire, privatos quoſdam adhibere, ad ſuos cætus occultos noctem adjungere, & ſolitudinem. Quibus rebus, quanto in metu fuerimus, ex veſtra ſollicitudine, in qua illis temporibus fuiſtis, facile aſſequi conjectura poteritis.

Ineunt tandem magiſtratus tribuni plebis. Concio tandem expectata P. Rulli, quod & princeps erat Agrariæ legis, & truculentius ſe gerebat, quam cæteri. Jam deſignatus, alio vultu, alio vocis ſono, alio inceſſu eſſe meditabatur: veſtitu obſoletiore, corpore inculto & horrido, capillatior, quam ante, barbaque majore: ut oculis & aſpectu denuntiare omnibus vim tribunitiam, & minitari reipublicæ videretur. Legem hominis, concionemque expectabam. Lex initio nulla proponitur: concionem in primis advocari jubet: ſumma cum expectatione concurritur. Explicat orationem ſane longam, & verbis valde bonis. Unum erat, quod mihi vitioſum videba-

tur,

tur, quod tanta ex frequentia inveniri nemo potuit, qui intelligere posset, quid diceret. Hoc ille utrum insidiarum causa fecerit, an hoc genere eloquentiæ delectetur, nescio. Tamen, si qui acutiores in concione steterant, de lege Agraria nescio quid voluisse eum dicere suspicabantur. Aliquando tandem, me designato, lex in publicum proponitur. Concurrunt jussu meo plures uno tempore librarii: descriptam legem ad me afferunt.

VI. Omni hoc vobis ratione confirmare possum, Quirites, hoc animo me ad legendam legem cognoscendamque venisse, ut, si eam vobis accommodatam atque utilem esse intelligerem, auctor ejus atque adjutor essem. Non enim natura, neque discidio, neque odio penitus insito, bellum nescio quod habet susceptum consulatus cum tribunatu; quia persæpe seditiosis atque improbis tribunis plebis boni & fortes consules obstiterunt, & quia vis tribunitia nonnunquam libidini restitit consulari. Non potestatum dissimilitudo, sed animorum disjunctio dissensionem facit. Itaque hoc animo legem sumpsi in manus, ut eam cuperem esse aptam vestris commodis, & ejusmodi, quam consul, re, non oratione, popularis, & honeste & libenter posset defendere. Atque ego a primo capite legis usque ad extremum, reperio, Quirites, nihil aliud cogitatum, nihil aliud susceptum, nihil aliud actum, nisi uti decem reges, ærarii, vectigalium, provinciarum omnium, totius reipublicæ, regnorum, liberorum populorum, orbis denique terrarum domini constituerentur, legis Agrariæ simulatione atque nomine. Sic confirmo, Quirites, hac lege Agraria, pulchra atque populari, dari vobis nihil, condonari certis hominibus omnia: ostentari populo Romano agros, eripi etiam libertatem; privatorum pecunias augeri, publicas exhauriri: denique, quod est indignissimum, per tribunum plebis, quem majores præsidem libertatis custodemque esse voluerunt, reges in civitate constitui.

Quæ cum exposuero, si falsa vobis videbuntur esse: sequar auctoritatem vestram; mutabo meam sententiam. Sin insidias fieri libertati vestræ, simulatione largitionis, intelligetis: nolito-

litote dubitare, plurimo sudore & sanguine majorum vestrorum partam, vobisque traditam libertatem, nullo vestro labore, consule adjutore, defendere.

VII. Primum caput est legis Agrariæ: quo, ut illi putant, tentamini leviter, quo animo libertatis vestræ diminutionem ferre possitis. Jubet enim *tribunum plebis, qui eam legem tulerit, creare decemviros per tribus septemdecim, ut, quem novem tribus fecerint, is decemvir sit*. Hic quæro, quam ob causam initium rerum, ac legum suarum hinc duxerit, ut populus Romanus suffragio privaretur. Toties legibus Agrariis curatores constituti sunt, triumviri, quinqueviri, decemviri: quæro a populari tribuno plebejo, ecquando, nisi per XXXV tribus creati sint. Etenim cum omnes potestates, imperia, curationes ab universo populo Romano proficisci convenit, tum eas profecto maxime, quæ constituuntur ad populi fructum aliquem, & commodum; in quo & universi deligant, quem populo Romano maxime consulturum putent, & unusquisque studio & suffragio suo viam sibi ad beneficium impetrandum munire possit. Hoc tribuno plebis potissimum venit in mentem, populum Romanum universum privare suffragiis; paucas tribus, non certa conditione juris, sed sortis beneficio, fortuito, ad usurpandam libertatem vocare.

Item, inquit, *eodemque modo*, capite altero, *ut comitiis pontificis maximi* [11]. Ne hoc quidem vidit, majores nostros tam fuisse populares, ut, quod per populum creari fas non erat [12] propter religionem sacrorum, in eo tamen, propter amplitudinem sacerdotii, voluerint populo supplicari [13]. Atque hoc idem de cæteris sacerdotiis [14] Cn. Domitius, tribunus plebis [15],

11 *Ut comitiis pontificis max.*] Creabantur pontifices maximi a populo, non universo, sed tantum a tribubus XVII. ex vetere instituto: reliqui sacerdotes a collegiis. Postea ipsi quoque lege Domitia a populo creari cœpti sunt. *Manut.*

12 *Creari fas non erat*] Pollui enim visa essent sacra, si sacerdotium a promiscua plebe mandatum fuisset potius, quam cooptatione traditum. Tamen propter amplitudinem sacerdotii ejus, cui res omnes humanæ divinæque subjectæ sunt, placuit Pontificem Maximum comitiis creari. Errant qui pontificatum magistratum appellant, cum sacerdotium sit. *Turnebus*.

13 *Populo supplicari*] A populo peti. Temporis causa usus est verbo populi majestatem indicante: quo magis Rullum in odium adduceret, qui, comitia e solis XVII. tribubus constituens, populum Tribunus plebis contemnere videtur. *Manut.*

14 *De cæteris sacerdotiis*] De pontificibus minoribus, auguribus, quindecimviris Sybillinis, triumviris epulonum. *Idem*.

Digitized by Google

bis [15], vir clariſſimus, tulit: quod populus per religionem ſacerdotia mandare non poterat, ut minor pars populi vocaretur: ab ea parte qui eſſet factus, is a collegio cooptaretur. Videte, quid interſit inter Cn. Domitium, tribunum plebis, hominem nobiliſſimum, & P. Rullum, qui tentavit, ut opinor, patientiam veſtram, cum ſe nobilem eſſe diceret. Domitius, quod per cæremonias populi fieri non poterat, ratione aſſecutus eſt, ut id, quoad poſſet, quoad fas eſſet, quoad liceret, populi ad partes daret [16]: hic, quod populi proprium ſemper fuit, quod nemo imminuit, nemo immutavit, quin ii, qui populo agros eſſent aſſignaturi ante acciperent a populo beneficium, quam darent: id totum eripere vobis, atque e manibus extorquere conatus eſt. Ille quod dari populo nullo modo poterat, tamen quodammodo dedit: hic, quod adimi nullo pacto * poterat poteſtate [17], quadam ratione eripere conatur.

VIII. Quæret quiſpiam, in tanta injuria, tantaque impudentia quid ſpectarit. Non defuit conſilium [18]: fides erga plebem Romanam, æquitas in vos, libertatemque veſtram, vehementer defuit. Jubet enim, comitia decemviris habere creandis eum, qui legem tulerit. Hoc dicam planius: Jubet Rullus, homo non cupidus, neque appetens, habere comitia Rullum. Nondum reprehendo. Video feciſſe alios. Illud, quod nemo fecit, de minore parte populi, quo pertineat, videte. Habebit comitia: volet eos renuntiare, quibus regia poteſtas hac lege quæritur. Univerſo populo neque ipſe committit, neque illi horum conſiliorum auctores committi recte putant poſſe. Sortie-

15 *Cn. Domitius Tribunus pleb.*] Ahenobarbus, Q. Catuli minoris avunculus. Qui tribunus plebis fuit, auctore Pediano, C. Mario II. C. Fimbria Coſſ. Is cum augur eſſe non potuiſſet, iratus, tanquam accepta injuria, cooptandorum ſacerdotum poteſtatem, lege lata, a collegiis ad populum tranſtulit: ut ita crearentur a populo, id eſt, a XVII. tribubus, quemadmodum pontifex max. creari ſolitus erat. *Idem*.

16 *Populi ad partes daret*] Partes populi ſunt tribus: ad partes igitur populi, ad trib. XVII. non ad univerſum populum. Suſpectus locus e novitate ſermonis: quod ſi, *populo*, legatur, minus offendat. *Idem*.

* Lamb. *poterat, poteſtve, quadam*

17 *Poterat poteſtate*] Procul dubio locus eſt mendoſus. Mihi videtur *poteſtate* delendum eſſe, quod ex interpretatione non optimi interpretis irrepſit, qui *quadam ratione* expoſuit *poteſtate* tribunitiam intelligens. Sicut Domitius quodam modo dedit populo, quod dari nullo modo poterat, ſic Rullus quadam ratione, quod idem eſt illi quodam modo, adimere conatur, quod adimi nulla ratione poterat. *Grævius*. Vide Mureti Var. Lect. V. 5.

18 *Non defuit conſilium*] Id vero poſitum in eo fuit, ut & paucis hominibus, & ſibi gratificaretur. *Laurod.*

Sortietur tribus idem Rullus. Homo felix educet, quas volet, tribus. Quos novem tribus decemviros fecerint, ab eodem Rullo eductæ; hos omnium rerum (ut jam ostendam) dominos habebimus. Atque ii, ut grati ac memores beneficii esse videantur, aliquid se novem tribuum notis hominibus debere confitebuntur: reliquis vero sex & xx tribubus, nihil erit, quod non putent posse suo jure denegare [19]. Quos tandem igitur decemviros creari vult? se primum. Qui licet? leges enim sunt veteres, neque eæ consulares, si quid interesse hoc arbitramini, sed tribunitiæ, vobis, majoribusque vestris vehementer gratæ atque jucundæ. Licinia est lex, atque altera Æbutia: quæ non modo eum, qui tulerit de aliqua curatione, ac potestate, sed etiam collegas ejus, cognatos, affines excipit, ne eis ea potestas, curatiove mandetur. Etenim, si populo consulis, remove te a suspicione alicujus tui commodi: fac fidem, te nihil, nisi populi utilitatem & fructum, quærere: sine ad alios potestatem, ad te gratiam beneficii tui pervenire. Nam hoc quidem vix est liberi populi, vix vestrorum animorum, ac magnificentiæ [20].

IX. Quis legem tulit? Rullus. Quis majorem partem populi suffragiis privavit? Rullus. Quis comitiis præfuit? Rullus. Quis tribus, quas voluit, vocavit, nullo custode [21] sortitus? Quis decemviros, quos voluit, renuntiavit? Idem Rullus. Quem principem renuntiavit? Rullum. Vix, mehercule, servis hoc eum suis, non vobis omnium gentium dominis, probaturum arbitrarer. Optimæ leges igitur hac lege sine ulla exceptione tollentur. Idem legis sibi sua lege curationem petet: idem, majore parte populi suffragiis spoliata, comitia habebit: quos volet, atque in iis se ipsum renuntiabit: & vide-

19 *Quod non putent posse suo jure denegare*] Vidit Lambinus excidisse hic τὸ *se*. Et quis non videt? Revocavi ex duobus codicibus Pithœi & Francii fugitivam particulam. *Grævius*.

20 *Magnificentiæ*] Magnificentia fortitudinis pars est: ea est rerum magnarum & excelsarum, cum animi ampla quadam & splendida propositione, agitatio atque administratio. *Turnebus*.

21 *Nullo custode*] Custos enim si non adsit, fraudem faciet, & quas volet tribus educet, aliis circumventis. Custodes sortientibus tribus apponebantur: apponebantur & suffragiis. Cicero in Pisonem, *Tu misericors me affinem tuum, quem comitiis prærogativæ primum custodem præfeceras*. Post red. in Sen. 7. *Idem*.

videlicet collegas suos, adscriptores legis [22] Agrariæ non repudiabit, a quibus ei locus primus invidiæ in præscriptione legis [23] concessus est: cæteri fructus omnium rerum, qui in spe legis hujus positi sunt, communi cautione [24], atque æqua sibi parte [25] retinentur.

At videte hominis diligentiam, si aut Rullum cogitasse, aut si Rullo potuisse in mentem venire arbitramini. Viderunt ii, qui hæc machinabantur, si vobis ex omni populo deligendi potestas esset data, quæcunque res esset, in qua fides, integritas, virtus, auctoritas quæreretur, vos eam sine dubitatione ad Cn. Pompejum principem delaturos. Etenim, quem unum ex cunctis delegissetis, ut eum omnibus omnium gentium bellis terra & mari præponeretis: certe in decemviris faciendis, sive fides haberetur, sive honos [26]; & committi huic optime, & ornari hunc justissime posse intelligebant.

Itaque excipitur hac lege non adolescentia, non legitimum aliquod impedimentum, non potestas, non magistratus ullus aliis negotiis ac legibus impeditus: reus denique, quo minus decemvir fieri posset, non excipitur. Cn. Pompejus excipitur, ne cum P. Rullo, taceo de cæteris, decemvir fieri possit. Præsentem eum profiteri [27] jubet: quod nulla alia in lege un-

22 *Adscriptores legis*] Ex ejus collegis quidam legi favebant, & ab eo de lege Agraria consulti quædam capita adscripserant. Nam inde fluxit *adscriptoris* significatio: cum quis adjicit: quod qui fecit etiam probat. At *subscriptor* est, qui subscribit se probare. *Idem*.

23 *Primus locus invidiæ in præscriptione legis*] Quia in legis titulo nomen Rulli futurum erat, qui legem ferebat, cum essent tantum adscriptores alii, ac Servilia de nomine ejus esset vocata. Est igitur *præscriptio*, titulus legis, in quo nomen latoris ponitur: quia præscribitur legi. *Idem*.

24 *Communi cautione*] Cautio est, cum vel verbis, vel scriptis, vel pignoribus datis paciscimur interque nos cavemus. Pro Syngrapha ponitur a Jurisconsultis, ut, *Lecta est in auditorio Papiniani præfecti prætoris hujusmodi cautio*. Igitur communi quadam obligatione & pactione communia erunt inter eos commoda. *Idem*.

25 *Sibi parte*] Vetus liber, *ei parte*; idque haud paulo melius. *Idem*.

26 *Sive fides haberetur, sive honos*] *Fidem habere, honorem habere*, quid sit nemo nescit. Sed hic quid sibi velit non novi. Id enim voluit dicere, sive fides spectaretur, sive honos, sive fidei ratio habeatur, sive honoris, quod est, propter fidem & honorem ejus. Quid igitur senserit Cicero videmus omnes, quomodo scripserit, donec melior liber veram scripturam detexerit, ignorabimus. *Græv.*

27 *Profiteri*] *Profiteri* est declarare se petitorem esse, nomenque suum inter candidatos dare. Quod autem hic reprehendit, usitatum fere erat, ut Plutarchus in Cæsare dicit: quem ex Hispania reversum, omittere triumphum scribit coactum esse, quod præsentem profiteri juberent. Cæsarem quoque Tranquillus scribit petiisse, ut legibus solveretur, nec obtinuisse tamen. Postea etiam lege Pompeja, & jure magistratuum, absentes

quam fuit [28]; ne in his quidem magiſtratibus, quorum certus ordo eſt [29]. Timebat enim, Pompejus ne ſi adeſſet, ferri non poſſet [30]: aut, ne, ſi accepta lex eſſet, illum ſibi collegam adſcriberetis, cuſtodem ac vindicem cupiditatum.

X. Hic, quoniam video vos hominis dignitate, & contumelia legis eſſe commotos: renovabo illud, quod initio dixi regnum comparari, libertatem veſtram hac lege funditus tolli. An vos aliter exiſtimabatis, cum ad omnia veſtra pauci homines cupiditatis oculos adjeciſſent? non eos in primis id acturos, ut ex omni cuſtodia veſtræ libertatis, ex omni poteſtate, curatione, patrocinio veſtrorum commodorum Cn. Pompejus depelleretur? Viderunt, & vident, ſi per imprudentiam veſtram, negligentiam meam, legem incognitam acceperitis, fore, uti poſtea, cognitis inſidiis, cum decemviros creatitis, tum vitiis omnibus, & ſceleribus legis, Cn. Pompeji præſidium opponendum putetis. Et hoc parvum argumentum vobis erit, a certis hominibus dominationem, poteſtatemque omnium rerum quæri, cum videatis, eum, quem cuſtodem veſtræ libertatis fore videant, expertem fieri dignitatis?

Cognoſcite nunc, quæ poteſtas decemviris, & quanta detur. Primum lege curiata decemviros ornat. Jam hoc inauditum, & plane novo more [a] uti curiata lege [31] magiſtratus de-

tes a petitione honorum ſummoti ſunt. Hic ex veteri libro legendum eſſe cenſeo, *præſentem enim profiteri*. Vulgo legitur, *præſentem eum*. Turn.

28 *Quod nulla alia in lege unquam fuit*] Non haber eam vim, ut ſignificet, lege conceſſum fuiſſe, ut abſentibus mandari magiſtratus poſſet, quod lege prohibitum fuiſſe jam diximus, ſed ne vetitum quidem fuiſſe, ne quis per amicos abſens profiteretur; quanquam ejus ratio non haberetur; niſi comitiis interfuiſſet: profeſſio enim ſtatim poſt edicta comitia fiebat. Itaque antequam ea haberentur, accurrere qui abſens profeſſus fuerat ad diem comitiorum poterat. Quod ne fieri quidem hac lege Servilia licuiſſe arguit Cicero. Cur autem excludant profeſſione Pompejum, poſt aperit. *Lauredan.*

29 *Quorum certus ordo eſt*] In ædilitate, prætura, conſulatu: qui magiſtratus quotannis certo ordine creantur. Decemviratus autem & triumviratus extraordinarii ſunt. *Turneb.*

30 *Timebat enim, Pompejus ne ſi adeſſet, ferri non poſſet*] Quidam ſic legi volunt, *Timebat enim, ne, ſi Pompejus adeſſet, ferri non poſſet*. Quæ ſcriptura hoc tantum a recepta differt, quod facilior, & planior eſt. Timebat Rullus, inquit Cicero, ne ſi Pompejus adeſſet, lex Agraria ferri non poſſet, quia Pompejus non eſſet paſſurus eam ferri. *Lambinus.*

a Lamb. *ut ei*

31 *Curiata lege*] Lex Curiata erat, quæ curiatis comitiis rogabatur. Curiata comitia, quibus populus per curias ſuffragia inibat. Curiæ erant triginta urbis partes, jam inde a Romulo rege factæ, in quas totus populus ita diviſus erat, ut unaquæque curia propria ſacra, ac proprios ſacerdo-

Digitized by Google

detur, [b] qui nullis comitiis ante sit datus. Eam legem ab eo prætore, qui sit primus factus, ferri jubet [32]. At quomodo? Ut ii decemviratum habeant, quos plebs [33] designaverit. Oblitus est, nullos a plebe [34] designari. Et is orbem terrarum constringit novis legibus, qui, quid in secundo capite scriptum est, non meminit in tertio? Atque hic perspicuum est, quid juris a majoribus acceperitis, quid ab hoc tribuno plebis vobis relinquatur.

XI. Majores de singulis magistratibus bis vos sententiam ferre voluerunt. Nam [c] cum Centuriata lex [35] censoribus ferebatur,

cerdotes haberet. Atque hæc quidem curiata comitia prima Romæ instituta sunt: quibus reges ante centuriata a Ser. Tullio rege instituta, creari soliti sunt, itemque tribuni pleb. quousque lege Publilia tributis creari cæpti sunt. Lex autem curiata fuit, quæ de imperio magistratus rogaretur, ut ostendit Livius lib. V. cum ait, *Curiata comitia rem militarem continuisse*; & Cicero paulo post: *Consuli, si legem curiatam non habet, attingere rem militarem non licet*. Ergo cum ornabat decemviros lege curiata, potestatem dabat eis exercitum habendi, & belli gerendi, quæ duo uno imperii verbo Latini comprehendunt. Hoc autem iniquum ostendit, quia contra mores est, ut aliquis curiata lege ornetur, qui nullis ante comitiis magistratum adeptus sit. Neque enim decemviros aliquibus comitiis creatos ait, cum a minore parte populi sint creati: quæ vere comitia non possunt appellari. *Laur.*

b Vict. Mao. Lamb. *cui*

32 *Eam legem ab eo pretore, qui sit primus factus, ferri jubet*] Prætor primus dictus est, qui primus legitima suffragia confecerit, & in quem major populi favor inclinaverit, & idcirco primo loco renunciatus sit. Hic enim gradus renunciationis est, non honoris. Quare Cicero dixit in Pompejana: *Ego propter dilationem comitiorum ter prætor primus centuriis cunctis renuntiatus sum*. Quæret quispiam, cur non a tribuno plebis hanc legem ferri jussit? quia tribuni, nisi tributa comitia habere, quæ inauspicato habebantur, nec Patricios advocare, qui curiatis suffragium ferebant, poterant. Auctor Gellius. Hujus autem rei reprehensionem ad alium locum reservat. *Idem*.

33 *Quos plebs*] Erravit Rullus, meritoque reprehenditur, qui decemviros scripserit a plebe designatos: populum enim dicere debuit. Nam tributis comitiis suffragia fert populus, non sola plebs. *Turneb.*

34 *A plebe*] Sed a populo. Quod enim plebem, non populum dixerit, reprehendit. *Idem*.

c *Cum Centuriata lex Censoribus ferebatur, cum Curiata &c.*] Alii priorem particulam *cum* omittunt, alii posteriorem; alii pro *Censoribus* leg. *Consulibus*. Recentior quidam: *Cum Curiata lex Censoribus ferebatur, & ceteris patritiis magistratibus, tum iterum de iisdem judicabatur*. Fac.

35 *Nam cum Centuriata lex*] Prioris reipublicæ temporibus duobus comitiis magistratus dabantur, centuriatis, & curiatis: excepta censura, de qua non habebantur, nisi centuriata. Postquam tributa in usu esse cœperunt, alii ex Patritiis magistratibus dabantur comitiis *Centuriatis*, alii *Tributis*: utrisque deinde addebantur *Curiata*, quæ ad speciem vetustatis auspiciorum causa retenta sunt, in quibus non populus suffragia dabat, sed populi, hoc est, xxx. Curiarum vicem triginta lictores supplebant, ut infra habet Cicero. Sensus itaque est:

Nam centuriata ... Censores quidem creabantur comitiis tantum Centuriatis.

Cum curiata ... Reliqui magistratus Patritii Centuriatis simul & Curiatis.

Tum iterum ... Eo tempore, cum illa duo comitia tantum in usu erant, bis populus judicabat.

Nunc quia ... Nunc, quia ex illis duobus comitiorum generibus, centuriata solum habetis, & pro curiatis tributa inventa sunt; curiata quidem adhuc adhibentur, sed solum ad speciem vetustatis, & auspiciorum gratia, quod tributa maxime non fierent auspicato. *Ferratius*.

Digitized by Google

tur, cum Curiata cæteris patriciis magistratibus; tum iterum de iisdem judicabatur, ut esset reprehendendi potestas, si populum beneficii sui pœniteret. Nunc, quia prima illa comitia tenetis, centuriata, & tributa; curiata tantum auspiciorum causa remanserunt. Hic autem tribunus plebis, quia videbat, potestatem neminem injussu populi, aut plebis posse habere, curiatis ea comitiis, quæ vos non finitis [36], confirmavit: tributa, quæ vestra erant, sustulit. Ita, cum majores binis comitiis voluerint vos de singulis magistratibus judicare: hic homo popularis ne unam quidem populo comitiorum potestatem reliquit.

Sed videte hominis religionem, & diligentiam. Vidit, & perspexit, sine curiata lege decemviros habere potestatem non posse, quoniam per novem tribus essent constituti, Jubet ferre de his legem curiatam [37]: prætori imperat [38]. Quam id ipsum absurde [39], nihil ad me attinet. Jubet enim, *qui primus sit prætor factus, eum legem curiatam ferre. Sin is ferre non possit; qui postremus sit*: ut aut lusisse in tantis rebus, aut profecto nescio quid spectasse videatur. Verum hoc quod est aut ita perversum, ut ridiculum, aut ita malitiosum, ut obscurum sit, relinquamus: ad religionem [40] hominis revertamur.

36 *Non finitis*] Quæ vos confirmari non finitis curiatis comitiis. Nam curiatis comitiis Rullus non auspicium tantum tribuit, sed potestatem etiam decemvirum confirmat nullis comitiis designatorum, privato suffragiis populo. Quidam hic *initis*, legunt: quod jam populus non iniret comitia curiata: sed ejus loco 30. lictores. Qui autem hic, *finitis*, *jubetis*, interpretantur, sani non sunt. *Turnebus*. Quidam legunt *initis* pro *finitis*, quod quidem verum est, sed nihil ad rem: nam hic agit de potestate decemvirali, quam negat prius scitam tributis comitiis, atque ita confirmari potuisse minime concedit. Lego igitur auctore Panthagatho, *Curiatis eam comitiis, quam vos non scivistis, confirmavit*. Ursin.

37 *Jubet ferre de his legem curiatam*] Hæc est recepta lectio. Sed tamen vetustius impressi & Pall. ambo *centuriatam* omnino perscripserunt. *Gruter.* Sic & Franc. liber. *Græv.*

38 *Prætori imperat*] Legem enim curiatam ferre tribunus non poterat, propter auspicium, quod nullum plebis est. Vide supra. *Turneb.*

39 *Absurde*] Absurde enim jubet Rullus, qui imperet primo prætori ferre legem curiatam, sin is ferre non possit, ei qui postremus factus sit. Ineptum enim est a primo ad postremum transire, cum ad secundum debuerit. Id tamen fecerat, ut reor, Rullus, imperans omnino prætoribus lationem legis curiatæ, ut si alii non possent, saltem postremus ferret. Qui peccasse Rullum censent, quod Prætori majori & patricio magistratui imperarit, & in eo a Cicerone reprehendi, aberrant a sententia. *Idem*.

40 *Ad religionem*] Quam contempsit sublata lege curiata. Nam si ea non ferretur, voluit tamen eodem jure ac potestate decemviros esse, ac si lata esset. *Idem*.

mur. Videt sine lege curiata [41] nihil agi per decemviros posse. Quid postea, si ea lata non erit? Attendite ingenium. *Tum ii decemviri*, inquit, *eodem jure sint*, *quo qui optima lege* [42]. Si hoc fieri potest, ut in hac civitate, quæ longe jure libertatis cæteris civitatibus antecellit, quisquam nullis comitiis imperium, aut potestatem assequi possit: quid attinet tertio capite legem curiatam ferre jubere, quoniam quarto permittas, ut sine lege curiata idem juris habeant, quod haberent, si optima lege a populo essent creati? Reges constituuntur, non decemviri, Quirites: iique ab his initiis fundamentisque nascuntur, ut non modo cum genere cœperint, sed etiam cum constituentur, omne vestrum jus, potestas, libertasque tollatur.

XII. At videte, quam diligenter retineat jus tribunitiæ potestatis [43]. Consulibus legem curiatam ferentibus, a tribunis plebis sæpe est intercessum. Neque tamen nos id querimur, esse hanc tribunorum plebis potestatem. Tantummodo [44], si quis ea potestate temere est usus, existimamus. Hic tribunus plebis lege curiata [45], quam prætor ferat, adimit intercedendi

41 *Lege curiata*] Nam legis curiatæ auspiciis permittitur in provincia exercitum habere, & cum potestate esse, & pro potestate & imperio in provincia agere quæ velis. *Idem*.

42 *Eodem jure sint quo qui optima lege*] Formula est Romani juris: sic in Philip. v. *Sit proprætor eo jure, quo qui optimo*. Hoc autem quid sit, declarat Festus, cum ait: *Optima lege cum dicebatur in magistro populi facienda, qui vulgo dictator appellatur, quam plenissimum posset jus, esse significabatur. Postquam vero provocatio ab eo magistratu ad populum data est, quæ antea non erat, desitum est dici, ut optima lege, utpote imminuto jure priorum magistrorum*. Reprehendit autem hoc caput, tanquam id, quod tertium tollat. Nam si sine lege curiata plenissimum jus assequi decemviri possunt, quod quarto capite permittitur, quid attinet afferre tertium, in quo de curiata lege ferenda scribitur? *Laur.*

43 *At videte, quam diligenter retineat jus tribunitiæ potestatis*] Reprehendit aliam Rulli cautionem. Vetabat enim quemquam prætori legem curiatam ferenti intercedere. Quod & ipsum iniquum esse ostendit, primum quia minuit tribunitiam potestatem; deinde, quia impudenter, si intercessum fuerit, eandem potestatem instituit, quam, nisi intercessum esset. Ut ergo, inquit, hic retineat jus tribunitiæ potestatis, attendite. *Idem*.

44 *Tantummodo, si quis ea potestate, &c.*] Quidam deesse putat, *reprehendendum*, ante, *existimamus*, aut quippiam tale, ut ita legatur, *tantummodo, si quis ea potestate temere est usus, reprehendendum existimamus*. Ego nihil deesse puto. Nam, existimamus, hoc loco valet, judicamus, censemus, statuimus, ὑπολαμβάνομεν, κρίνομεν. *Lambinus*.

45 *Lege Curiata*] Legendum est fortasse, *Hic tribunis plebis legi curiatæ, quam prætor ferat*: vel, *Hic tribunus plebis legi curiatæ*. Vetabat enim Rullus, ut mox dicit Cicero intercedere. Quod si quis legat, *Hic tribunus plebis lege curiata*, sensus erit: Rullus lege sua curiata tollit intercessionem, cum intercedere vetet, cum ea feretur. Quæ sententia sane idonea est. *Turn.* Placet Lambino prior lectio.

di poteſtatem . Atque hoc cum in eo reprehendendum eſt, quod per tribunum plebis tribunitia poteſtas minuitur : tum in eo deridendum , quod conſuli , ſi legem curiatam non habet , attingere rem militarem non licet : huic , qui vetat intercedendi poteſtatem , etiam ſi interceſſum ſit , tamen eandem conſtituit , quam , ſi lata eſſet lex : ut non intelligam , quare aut hic vetet intercedere , aut quemquam interceſſurum putet : cum interceſſio ſtultitiam interceſſoris ſignificatura ſit , non rem impeditura .

Sint igitur decemviri neque veris comitiis , hoc eſt, populi ſuffragiis , neque illis ad ſpeciem , atque ad uſurpationem [46] vetuſtatis , per xxx lictores [47] , auſpiciorum cauſa , adumbratis , conſtituti . Videte nunc : eos , qui a vobis nihil poteſtatis acceperint , quanto majoribus ornamentis afficiat , quam omnes nos affecti ſumus , quibus vos ampliſſimas poteſtates dediſtis. Jubet auſpicii [48] coloniarum deducendarum cauſa decemviros habere pullarios . *Eodem jure* , inquit , *quo habuerunt treſviri lege Sempronia* . Audes etiam , Rulle , mentionem facere legis Semproniæ ? nec te ea lex ipſa commonet , tres viros illos xxxv tribuum ſuffragio eſſe creatos ? Et , cum tu a Tib. Gracchi æquitate ac pudore longiſſime remotus ſis : id quod diſſimillima ratione factum ſit , eodem jure putas eſſe oportere ?

XIII. Dat præterea poteſtatem , verbo prætoriam , re vera regiam : definit in quinquennium , facit ſempiternam . Tantis enim confirmat opibus & copiis , ut invitis eripi nullo modo poſſit . Deinde ornat apparitoribus , ſcribis , librariis , præconibus , architectis [49] : præterea mulis [50] , tabernaculis [51] , centu-

46 *Uſurpationem*] Retentionem quandam veteris conſuetudinis , ne in deſuetudinem abeat , quanquam olim curiæ ipſæ ad ſuffragium vocabantur . *Idem* .

47. xxx. *lictores*] Curiæ ſingulæ ſuum lictorem habebant . *Idem* .

48 *Jubet auſpicii*] Scripſit Cicero , mea ſententia : *Jubet ad auſpicia coloniarum deducendarum decemviros habere pullarios* . *Auſpicii* ſane non video ut poſſis tueri , niſi *cauſa* reſpiciat & *auſpicii* , & *coloniarum* , quod non probabunt Tullianæ caſtitatis deliciis imbutæ aures . *Grævius* .

49 *Architectis*] Ad metiendum , aſſignandum agrum , oppida condenda , in coloniarum deductione : partim enim hic fungentur vero architecti munere , partim ejus , qui γεωδαίτης , id eſt , agrimenſor dicitur . *Turnebus* .

50 *Mulis*] Clitellariis , ad vehenda impedimenta & ſupellectilem . Iſta autem adſcribi ſolebant magiſtratibus ex ærario , vaſarii nomine . Cicero in Piſonem : *Non ne ſeſtertium centies & octogies , quod quaſi vaſarii nomine in venditione mei capitis adſcripſerat , ex ærario tibi attributum Romæ in quæſtu reliquiſti ?* Turn.

turiis [52], ſupelleƈtili, ſumptum haurit ex ærario [53], ſuppeditat a ſociis: janitores ex equeſtri [54] loco ducentos in annos ſingulos, ſtipatores corporis conſtituit: eoſdem miniſtros, & ſatellites poteſtatis.

Formam adhuc habetis, Quirites, & ſpeciem ipſam tyrannorum: inſignia videtis poteſtatis, nondum ipſam poteſtatem. Dixerit enim fortaſſe quiſpiam, Quid me iſta lædunt, ſcriba, liƈtor, præco, pullarius? Omnia ſunt hæc hujuſmodi, Quirites, ut ea qui habeat ſine veſtris ſuffragiis, aut Rex non ferendus, aut privatus furioſus eſſe videatur.

Perſpicite, quanta poteſtas permittatur: non privatorum inſaniam, ſed intolerantiam regum eſſe dicetis. Primum permittitur infinita poteſtas innumerabilis pecuniæ conficiendæ de veſtris veƈtigalibus, non fruendis [55], ſed alienandis: deinde orbis terrarum, gentiumque omnium datur cognitio ſine conſilio [56], pœna ſine provocatione [57], animadverſio ſine auxilio [58]. Judicare per quinquennium, vel de conſulibus, vel de ipſis

51 *Tabernaculis*] In quibus, ne ſub dio eſſent, verſarentur, dum in caſtris eſſent. *Lauredanus*.

52 *Centuriis*] Puto legendum *tentoriis*. Tabernacula ex tabulis erant, tentoria ex pellibus. Unde ſub pellibus hiemaſſe aliquando legimus. Centurias autem ſi quis retinet, equidem quid a Cicerone ſignificetur, fateri malo ignorare me, quam aliorum exemplo partem comitatus interpretari, ut in regis noſtri comitato centum nobiles. *Turneb.* Et hunc quoque locum feliciter emendavit Pantagathus, qui pro *centuriis* legebat, *canteriis*. F. Urſinus. Quid ſi per *centurias* intelligas *centurias* fabrum, qui diverſi ab architeƈtis, & ſæpe commemorantur in antiquis monumentis? Hinc & *præfeƈti fabrum* frequenter leguntur in comitatu procoſſ. quod pluribus ut declarem, cum res ſit trita, non eſt e re noſtra & Ciceronis. Id tamen videtur huic conjeƈturæ obſtare, quod centuriæ interponantur ſupelleƈtili, & tabernaculis, cum videantur apponi debuiſſe architeƈtis. Sed hoc Catone contenti ſimus, dum tertius e cælo cadat. *Grævius*.

53 *Haurit ex ærario*] Magnam vim pecuniæ ex ærario populi Romani ſumit: reliquam ex ſociorum fortunis ſuppeditat & ſubminiſtrat decemviris. Dicitur autem *ſuppeditat a ſociis*, qua forma dicitur Latine, *Solvo a me, ſolvo ab illo*. Plautus, *Ego quidem pro iſta re ſolvi ab Trapezita meo*. Turn.

54 *Janitores ex equeſtri*] Indigniſſimum eſt equites Romanos janitorum haberi loco: & regni ſuſpicionem habet, ſtipatores corporis conſtitui. Habent enim prætoriam cohortem reges: nec his vocabulis in lege uſus erat Rullus: ſed, ut reor, tantum miniſtros & adjutores attribuebat eis in annos ſingulos equites ducentos. Verum Cicero ut legem in invidiam & odium vocaret, janitores & ſtipatores nominavit. *Idem*.

55 *Non fruendis*] Non percipiendis fruƈtibus veſtrorum veƈtigalium, ſed veƈtigalibus ipſis alienandis & vendendis. *Turneb.*

56 *Cognitio ſine conſilio*] Præterea datur iis, inquit, cognitio ſine conſilio. Cum tamen prætor, aut judex quæſtionis in urbe cauſam non cognoſcat, niſi judicibus advocatis, & imperator in caſtris, niſi legatis, & tribunis in conſilium adhibitis, quid opus facto ſit, non ſtatuat. *Lamb.*

57 *Provocatione*] At Romæ ſi quis damnatos eſt, ad populum provocat. *Turn.*

58 *Sine auxilio*] Romæ licet appellare tribunos, ſi magiſtratus in aliquem pro imperio animadvertere velit, præſtoque eſt auxilium tribunitium. *Idem*.

Digitized by Google

ipſis tribunis plebis poterunt. De illis interea nemo judicabit. Magiſtratus his gerere licebit [59]: cauſam dicere non licebit. Emere agros, a quibus volent, vel quos volent, quam volent magno, poterunt: colonias deducere novas, renovare veteres, totam Italiam ſuis coloniis ut complere liceat, permittitur: omnes provincias obeundi, liberos populos agris multandi, regnorum vel dandorum ſumma poteſtas datur, cum velint: Romæ eſſe, cum commodum ſit: quacunque velint ſummo cum imperio, judicioque omnium rerum vagari ut liceat, conceditur. Intera diſſolvant judicia [60] publica: de conſiliis abducant [61], quos velint: ſinguli de maximis rebus judicent: quæſtori [62] permittant: finitorem [63] mittant: ratum ſit, quod finitor uni illi, a quo miſſus erit, renuntiaverit.

XIV. Verbum mihi deeſt, Quirites, cum ego hanc poteſtatem regiam appello: ſed profecto major eſt quædam. Nullum enim regnum fuit unquam, quod non, ſi minus jure aliquo, at regionibus tamen certis, contineretur. Hoc vero infinitum eſt, quo & regna omnia, & veſtrum imperium, quod latiſſime patet, & ea, quæ partim libera a vobis, partim etiam ignorata vobis ſunt, permiſſu legis continentur.

Datur igitur eis primum, ut liceat eis vendere omnia, de quibus vendendis ſenatuſconſulta facta ſunt, M. Tullio, Cn. Cornelio conſulibus [64]. Cur hoc tam eſt obſcurum, atque cæcum? Quid? iſta omnia, de quibus ſenatus cenſuit, nominatim

59 *Magiſtratus his gerere licebit*] Magiſtratus gerere poterunt, cauſam dicere, id eſt rationem magiſtratus reddere cogi non poterunt. *Lauredan.*

60 *Diſſolvant judicia*] Judicia publica ſunt, quæ criminalia vocamus, quæ a quæſitoribus exercebantur Romæ. Diſſolvent autem judicia publica, cum ipſi de publicis quæſtionibus cognoſcere volent, adempta prætoribus Romanis cognitione. *Turneb.*

61 *De conſiliis abducant*] Ambigue eſt locutus. Nam & abducit de conſiliis, qui de judicum decuriis aliquem abducit: quæ res judicia diſſolvit, cum quæſitor ad numerum judices non habeat, nonnullis abductis. Nam conſilia cœtus ſunt, & decuriæ judicum. Abducit etiam de conſiliis, qui judicibus reos adimit, ut ipſe cognoſcat, quem ſenſum potius ſequor. *Idem.*

62 *Quæſtori*] Etiam judicium delegent, ſi cognoſcere ipſi graventur, mandentque cognitionem quæſtori ſuo. Quæſtor autem magiſtratibus dabatur. *Idem.*

63 *Finitorem*] Interdum ne quæſtori quidem mandent, ſed ſine judicio finitorem mittant, cujus arbitrio privatum, aut publicum agrum pronuncient. Finitores, inquit Nonius, dicebantur, quos nunc agrimenſores dicimus, ſic dicti quod fines dividerent, adſertque Plauti ex Pœnuli prologo auctoritatem, ut id probet. *Idem.*

64 *M. Tullius, Cn. Cornelius Conſules*] Anno urbis conditæ 672. dictatore Sylla remp. obtinente. *Laured.*

tim in lege perscribi nonne potuerunt? Duæ sunt hujus obscuritatis causæ, Quirites: una pudoris, si quis pudor esse potest in tam insigni impudentia: altera, sceleris. Nam neque ea, quæ senatus nominatim vendenda censuit, audet appellare: sunt enim loca publica urbis, sunt sacella, quæ post restitutam tribunitiam potestatem [65] nemo attigit: quæ majores in urbe partim periculi [66] * perfugia esse voluerunt. Hæc lege tribunitia decemviri vendent. Accedet eo mons Gaurus: accedent salicta ad Minturnas; adjungetur etiam illa via vendibilis Herculanea [67], multarum deliciarum, & magnæ pecuniæ: permulta alia, quæ senatus propter angustias ærarii vendenda censuit, consules propter invidiam non vendiderunt.

Verum hæc fortasse propter pudorem in lege reticentur. Sed illud magis est credendum & pertimescendum, quod audaciæ decemvirali, corrumpendarum tabularum publicarum, fingendorumque senatusconsultorum, quæ facta nunquam sunt, cum ex eo numero, qui per eos annos consules fuerunt, multi mortui sint, magna potestas permittitur. Nisi forte nihil est æquum vos de eorum audacia suspicari, quorum cupiditati nimium angustus orbis terrarum esse videatur.

XV. Habetis unum venditionis genus, quod magnum videri vobis intelligo: sed attendite animos ad ea, quæ consequuntur. Hunc quasi gradum quendam, atque aditum ad cætera factum intelligetis. *Qui agri, quæ loca, quæ ædificia*. Quid est præterea? multa in mancipiis, in pecore, auro, argento, ebore, veste, supellectili, cæteris rebus. Quid dicam? invidiosum putasset hoc fore, si omnia nominasset? Non metuit invidiam. Quid ergo? longum putavit, & timuit, ne quid præteriret. Adscripsit, *aliudve quid*: qua brevitate rem nullam esse exceptam videtis. Quidquid ergo sit extra Italiam, quod publi-

65 *Tribunitiam potestatem*] Aliud est tribunatus, aliud tribunitia potestas. Tribunatum reliquerat Sylla: tribunitiam potestatem sustulerat. *Turneb.*

66 *Partim periculi*] Id est, quorum quædam non tantum sacra sunt, verum etiam asyla & periculi perfugia. Is enim est loci sensus, ut satis indicat *partim*, quod semel positum aliquid subaudiendum significat. Non enim omnia loca sacra, perfugia erant periculi. *Idem.*

* Lamb. *perfugia, partim urbis ornamenta*

67 *Herculanea*] Viam septem stadiorum, ut Strabo scribit, ad Lucrinum Hercules exaggeravit. Eam vendibilem dicit propter amœnitatem Lucrini lacus & Bajarum: ac cum viam dicit, significat ea, quæ propter viam sunt, ut & Lucrinum. *Idem.*

publicum populi Romani factum sit, L. Sylla, Q. Pompejo consulibus, aut postea, id decemviros jubet vendere.

Hoc capite, Quirites, omnes gentes, nationes, provincias, regna, decemvirum ditioni, judicio, potestatique permissa, & condonata esse dico. Primum enim hoc quæro, qui tandem locus usquam sit, quem non possint decemviri dicere publicum populi Romani esse factum. Nam, cum idem possit judicare, qui dixerit; quid est, quod non liceat ei dicere, cui liceat eidem judicare? Commodum erit Pergamum, Smyrnam, Tralles, Ephesum, Miletum, Cizycum, totam denique Asiam, quæ post L. Syllam, Q. Pompejum consules, recuperata sit, populi Romani factam esse dicere.

Utrum oratio ad ejus rei disceptationem deerit: an, cum idem & differet, & judicabit, impelli non poterit, ut falsum judicet? An, si condemnare Asiam volet, terrorem damnationis, & minas non, quanti volet, æstimabit? Quid? quod disputari contra nullo pacto potest, quoniam statutum a vobis est, & judicatum, quam hereditatem jam crevimus, regnum Bithyniæ [68], quod certe publicum est populi Romani factum? Num quid causæ est, quin omnes agros, urbes, stativa [69], portus, totam denique Bithyniam decemviri vendituri sint?

XVI. Quid Mytilenæ? quæ certe vestræ, Quirites, belli lege, ac victoriæ jure factæ sunt: urbs & natura, & situ, & descriptione ædificiorum, & pulchritudine, in primis nobilis: agri jucundi & fertiles: nempe eodem capite inclusi continentur. Quid Alexandria, cunctaque Ægyptus? ut occulte latet?

68 *Regnum Bithyniæ*] Si Asiam non vendent, vendent certe Bithyniam, quæ post hos Coss. populi Romani facta est, ut de ea dubitari non possit: præsertim adita hereditate. Nicomedes enim rex Bithyniæ, moriens populum Romanum heredem fecerat, cujus regnum in provinciæ formam redactum fuerat. Sic autem hunc locum construo: Quid? regnum Bithyniæ, quod disputari contra decemviros non potest, in controversiam revocari, quin nostrum factum sit post hos Coss. *Turneb.*

69 *Stativa*] Interpretes superiores *stationes navium* esse putant. Grævius autem *stagna* interpretatur: quæ vox adeo in Pithœano & Erfurtensi codd. reperitur pro *stativa*. Nam *stativas aquas* esse stagna, auctor est Varro apud Nonium in *Putei*. Ut adeo *stativa* sint stagna & lacus piscosi, qui care venduntur. Mihi autem prior interpretatio magis placet. Nam primo *urbs*, *portus*, & *statio* junguntur, Epist. ad Fam. XII. 15. deinde, etsi *stativæ aquæ* dici possunt, tamen non propterea etiam *stativa stagna*: esset puerilis tavtologia. *Ernest.*

Digitized by Google

latet? ut recondita est? ut furtim tota decemviris traditur? Quis enim vestrum hoc ignorat, dici, illud regnum testamento regis Alexandri, populi Romani esse factum? Hic ego consul populi Romani non modo nihil judico, sed ne, quid sentiam, quidem profero: magna enim mihi res non modo ad statuendum, sed etiam ad dicendum videtur esse. Video, qui testamentum factum esse confirmet: auctoritatem senatus extare hereditatis aditæ sentio, tum, quando Alexandro mortuo legatos Tyrum misimus, qui ab illo pecuniam depositam nobis recuperarent. Hæc L. Philippum sæpe in senatu confirmasse memoria teneo. Eum, qui regnum illud teneat hoc tempore, neque genere, neque animo regio esse, inter omnes fere video convenire. Dicitur contra, nullum esse testamentum: non oportere populum Romanum omnium regnorum appetentem videri: demigraturos in illa loca nostros homines, propter agrorum bonitatem & omnium rerum copiam.

Hac tanta de re P. Rullus cum cæteris decemviris, collegis suis, judicabit? & verum judicabit? nam utrumque ita magnum est, ut nullo modo neque concedendum, neque ferendum sit. Volet esse popularis: populo Romano adjudicabit. Ergo idem ex sua lege vendet Alexandriam, vendet Ægyptum: urbis copiosissimæ, pulcherrimorumque agrorum judex, arbiter, dominus, rex denique opulentissimi regni reperietur. Non sumet sibi tantum, non appetet; judicabit Alexandriam regis esse: a populo Romano abjudicabit.

XVII. Primum populi Romani hereditatem decemviri judicent, cum vos volueritis de privatis hereditatibus centumviros judicare? deinde quis aget causam populi Romani? ubi res ista agetur? qui sunt isti decemviri, quos perspiciamus regnum Alexandriæ Ptolemæo gratis adjudicaturos? Quod si Alexandria petebatur: cur non eosdem cursus hoc tempore, quos, L. Cotta, L. Torquato consulibus, cucurrerunt? cur non aperte, ut antea? cur non item, ut cum decreto, & palam regionem illam petierunt? an quietis iis [70], qui per

T 2 cur-

70 *An quietis iis*] Illustris est hic correctio Gulielmii, *an qui Etesiis, qui per curs.* de quibus ipse plura in Quæstionibus Plautinis. *Gruterus*. Audax conjectura Gulielmii nemi-

curfum rectum regnum tenere non potuerunt, nunc tetris tenebris [71] & caligine fe Alexandriam perventuros arbitrati funt?

Atque illud circumfpicite veftris mentibus, unaque [72] legatos noftros, homines auctoritate tenui, qui rerum privatarum caufa legationes liberas [73] obeunt, tamen exteræ nationes ferre vix poffunt. Grave eft enim nomen imperii, atque id etiam in levi perfona pertimefcitur, propterea quod veftro, non fuo nomine, cum hinc egreffi funt, abutuntur. Quid cenfetis, cum ifti decemviri cum imperio, cum fafcibus, cum illa delecta finitorum juventute per orbem terrarum vagabuntur? quo tandem animo, quo metu, quo periculo miferas nationes futuras? Eft in imperio terror: patientur. Eft in adventu fumptus: ferent. Imperabitur aliquid muneris: non recufabunt. Illud vero quantum eft, Quirites, cum is decemvir [74], qui aliquam in urbem aut expectatus, ut hofpes, aut repente, ut dominus, venerit, illum ipfum locum, quo venerit, illam ipfam fedem hofpitalem, in quam erit deductus, publicam populi Romani effe dicet? Quanta calamitas populi, fi dixerit? Quantus ipfi quæftus, fi negarit? Atque iidem, qui hæc appetunt, queri nonnunquam folent, omnes terras Cn. Pompejo, atque omnia maria effe permiffa. Simile vero eft,

nemini probabitur. *Quietis hic*, eft, cum hi quiefcant, qui ante palam Ægyptum petebant, & decretum fenatus in hanc rem abftulerant. Qui illi fuerint, obliteravit tempus. *Grævius*.

71 *Tetris tenebris*] Caliginem & tenebras ad id retulit, quod tribuni clam & obfcure ac per caliginem petebant, ad navigationem alludens, qua peti folet Ægyptus. *Turnebus*.

72 *Unaque*] Hic eft lacuna. Puto autem, poft, *unaque*, tale quiddam defiderari, *quantum mali exteris nationibus comparetur, confiderare*. Lauredanus autem nihil deeffe putat, tantumque ex, *unaque*, facit, *animifque*. Lambinus. Amicus meus homo doctiffimus putabat locum hunc, ut apparet, mutilum, reftitui in integrum poffe, fi legeretur, *namque* pro *unaque*, vel *nam quum*: fed cum videamus Tullium effe in curfu enumerandi ea, quæ populi Romani publica facta funt L. Sylla, Q. Pompejo Coff. pofteave, vel jure belli, vel hereditate, neque enumerationem peregiffe (etenim in Africa, Hifpania, Gallia aliquid inveniffet, quod enumeraret, & ut enumerarit omnia, non ita tranfiiffet nullo apparatu, nullis interpofitis querelis ab enumeratione ad infolentiam cum decemvirorum, tum legatorum liberorum) fateamur neceffe eft hic multa deeffe: tranfit enim poftea ad vectigalia populi Romani. *Urfin.*

73 *Legationes liberas*] De quibus fupra. orat. in Rullum I. cap. 3.

74 *Illud vero quantum eft, Quirites, cum is decemvir, &c.*] Oftendit porro decemviro, fi dixerit fedem illam publicam effe, fociis calamitofum; fi negarit, ipfi fructuofum. Nam fi dixerit, focios fede fpoliabit: fi negarit, pecunia augebitur, quam focii decemviro, ne dicat, facile dabunt. *Lauredanus*.

Digitized by Google

est, multa committi, & condonari omnia? labori, & negotio præponi, an prædæ, & quæstui? mitti ad socios liberandos, an ad opprimendos? Denique, si quis est honos singularis, nihilne interest, utrum populus Romanus eum, cui velit, deferat: an is impudenter populo Romano per legis fraudem surripiatur?

XVIII. Intellexistis, quot res, & quantas decemviri, legis permissu, vendituri sint. Non est satis. Cum sese sociorum, cum exterarum nationum, cum regum sanguine implerint; incidant nervos populi Romani, adhibeant manus vectigalibus vestris, irrumpant in ærarium [75]. Sequitur enim caput, quo capite non permittit quidem, si forte desit pecunia, quæ tanta ex superioribus recipi potest, ut deesse non debeat: sed plane, quasi ea res vobis saluti futura sit, ita cogit, atque imperat, ut decemviri vestra vectigalia vendant nominatim. Quam tu mihi ex ordine recita de legis scripto populi Romani auctionem: quam mehercule ego præconi huic ipsi luctuosam & acerbam prædicationem futuram puto. AUCTIO. Ut in suis rebus, ita in republica luxuriosus est nepos, qui prius silvas vendat, quam vineas [76]. Italiam percensuisti: perge in Siciliam [77]. AUCTIONIS PARS EA, QUÆ AD SICILIAM PERTINET. Nihil est in hac provincia, quod aut in oppidis, aut in agris majores nostri proprium nobis reliquerint, quin id venire jubeat. Quod partum recenti victoria majores vobis in sociorum urbibus, ac finibus, & vinculum pacis [78],

75 *Irrumpant in ærarium*] Quod vectigalibus venditis spoliatur & exhauritur. Itaque cum vectigalia vendunt, quæ ærarium replent, perinde est, ac si in ærarium impetu facto, claustrisque refractis, quicquid pecuniæ est raperent. *Turn.*

76 *Ut in suis rebus, ita in rep. luxuriosus est nepos, qui prius silvas vendat, quam vineas*] Hunc locum Petrus Ramus mutilatum esse existimat, cum tamen diligenter attendenti satis appareat, nihil desiderari nisi verba legis, quibus jubebat Rullus, ut silva Scantia venderetur. Cujus silvæ nomen ubi audivit Cicero, sic statim subsequutus est: *Ut in suis rebus*, &c. quibus perbelle notat luxuriosam Rulli vitam, qui dissolutus, & intemperantia perditus res a majoribus ad dignitatem tuendam relictas, turpium voluptatum explendarum causa, profuderit. Ex quo concludit, quod is de re privata fecit, idem de publica esse facturum. Locus est communis in prodigum, & in eum, qui publicas pecunias dissipat. Fides fit a rei privatæ administratione. Qui enim in suis rebus profusus fuerit, is in alienis, & in ipsa rep. moderatus, & parcus nunquam erit. Vinositatis porro eum arguit, cum studio bibendi vineas amarit magis, quam silvas, atque has vendat, illas ad postremum reliuquat. *Laured.*

77 *Perge in Siciliam*] Expleta recitatione præconis, hæc subjicit orator. *Idem.*

cis [78], & monumentum belli reliquerunt, id vos ab illis acceptum, hoc auctore, vendetis? Hic mihi parumper mentes vestras, Quirites, commovere videor, dum patefacio vobis, quas isti penitus abstrusas insidias se posuisse arbitrentur contra Cn. Pompeji dignitatem. Et mihi, quæso, ignoscite, si appello talem virum sæpius. Vos mihi prætori biennio ante, Quirites, hoc eodem in loco personam hanc imposuistis, ut, quibuscunque rebus possem, illius absentis dignitatem vobiscum una tuerer. Feci adhuc, quæ potui, neque familiaritate illius adductus, nec spe honoris atque amplissimæ dignitatis: quam ego, etsi libente illo, tamen absente illo per vos consecutus sum. Quamobrem cum intelligam, hanc totam fere legem ad illius opes evertendas, tanquam machinam, comparari; & resistam consiliis hominum, & perficiam profecto, quod ego video comparari, ut id vos universi non solum videre, verum etiam tenere possitis.

XIX. Jubet venire, quæ Attalensium, quæ Phaselitum [79], quæ Olympenorum fuerint, agrumque Agerensem, & Orindicum, & Gedusanum. Hæc P. Servilii imperio & victoria, clarissimi viri, vestra facta sunt. Adjungit agros Bithyniæ regios, quibus nunc publicani fruuntur: deinde Attalicos agros in Chersoneso [80]: in Macedonia, qui regis Philippi, sive Persæ fuerunt: qui item a censoribus locati sunt, & certissimum vectigal.

Adscribit idem auctioni Corinthios agros, optimos, & fertiles; & Cyrenenses, qui Appionis [81] fuerunt; & agros in Hispa-

78 *Et vinculum pacis*] Hic vinculum pacis est, quod populus, qui populo Romano bellum fecerat, hac conditione in deditionem receptus esset, ut agro, aut agri parte mulctaretur. Ager enim sic datus vinculum erat pacis, pacemque conciliabat & astringebat. Erat & monumentum belli. Argumentum enim erat belli ab illo populo cum Romanis gesti, agrorum mulctatio, aut vectigalis impositio. Nam a quibus in bello adjuvabantur Romani, eorum agros liberabant, fines amplificabant, urbes contribuebant. *Fines* autem cum dicit, agrum, &, ut vulgo dicimus, territorium intelligit. *Turnebus.*

79 *Phaselitum*] Per syncopen, pro Phaselitarum dixit: aut usus est genitivo Φασηλιτῶν, id est, Phaselitum. Phaselis est urbs Pamphyliæ, etiam Olympus. *Idem*. Attalea, urbs Lyciæ.

80 *Attalicos agros in Chersoneso*] Id est, quos Attalus rex Pergami possederat in Chersoneso: qui agri, postquam Asia provincia facta est, publici populi Romani facti sunt. Sic Horatius dixit:

——— *Attalicis conditionibus*. Laured.

81 *Appionis*] Ptolemæus cognomento Appio rex Cyrenarum, moriens heredem populum Romanum reliquerat, cujus regni civitates liberas esse senatus jusserat. Hoc factum Cn. Domitio, C. Cassio Coss. anno CLVII. Auctor Obsequens, Justinus, Epitome. *Idem.*

Digitized by Google

Hispania propter Carthaginem novam ; & in Africa ipsam veterem Carthaginem vendit ; quam videlicet P. Africanus non propter religionem sedium illarum [82] , ac vetustatis , de consilii sententia [83] , consecravit , sed ut ipse locus eorum , qui cum hac urbe de imperio certarunt , vestigia calamitatis [84] ostenderet . Sed non fuit tam diligens , quam est Rullus : aut fortasse emptorem ei loco reperire non potuit . Verum inter hos agros [85] regios , captos veteribus bellis , virtute summorum imperatorum , adjungit regios agros Mithridatis , qui in Paphlagonia , qui in Ponto , qui in Cappadocia fuerunt , ut eos decemviri vendant .

Itane vero ? non legibus datis [86] , non auditis verbis imperatoris [87] , nondum denique bello confecto , cum rex Mithridates , amisso exercitu , regno expulsus , tamen in ultimis terris aliquid etiam nunc moliatur , atque ab invicta Cn. Pompeji manu , Mœotide , & illis paludibus , & itinerum angustiis , atque altitudine montium defendatur : cum imperator in bello versetur : in locis autem illis etiam nunc belli nomen reliquum sit : eos agros , quorum adhuc penes Cn. Pompejum omne judicium & potestas , more majorum , debet esse , decemviri vendent ? Et , credo , P. Rullus (is enim sic se gerit , ut sibi jam decemvir designatus esse videatur) ad eam auctionem potissimum proficiscetur ?

XX. Is videlicet antequam veniat in Pontum , literas ad Cn.

82 *Non propter religionem sedium illarum*] Atqui dubitat oratione superiore , cap. 2. num ob oblatam aliquam religionem Africanus eam consecravit . Sed id de quo dubitavit , hic aperte negat . Illic Juno sanctissime colebatur , ut inquit Maro Æneid. I. 19. Colebatur Saturnus , cui etiam liberos suos immolabant , ut & Æsculapius , sed omnium religiosissime Cælestus , qui etiam heres , ut Ulpianus scribit , institui poterat . *Turnebus* .

83 *De consilii sententia*] Solebant Romani , bello confecto decem legatos mittere , qui conditiones pacis dicerent , qui leges darent , resque ordinarent . Sic Siciliæ bello confecto Rupilius de decem legatorum sententia leges dedit , quas Rupilias vocarunt . *Idem* .

84 *Vestigia calamitatis*] Ut Romæ domus Mælii , Flacci , Saturnini dirutæ sunt . Ciceronis non diruta solum , sed etiam consecrata . *Lauredanus* .

85 *Verum inter hos agros*] Videtur hic locus mendosus . Nam non satis Latine dictum videtur , *adjungit inter hos agros* . Quid si sic legamus ? *Verum interim ad hos agros* , &c. ? *Lambinus* .

86 *Non legibus datis*] Cum illæ regiones nondum in provinciæ formam redactæ sint , nondum sint pacatæ . *Turn.*

87 *Non auditis verbis imperatoris*] Nondum audita conditione pacis , quam eis ferebat imperator . Quid enim , si agros eorum non publicet ? quid , si liberet ? Sententia est , cum illi nondum audiverint , quam conditionem pacis imperator proponat . *Idem* .

Cn. Pompejum mittet: quarum ego jam exemplum ab istis [88] compositum esse arbitror. *P. Servilius Rullus, tribunus plebis, decemvir, S. D. Cn. Pompejo, Cn. F.* Non credo adscripturum esse, *Magno* [89]: non enim videtur, id quod imminuere lege conatur, concessurum verbo. *Te volo curare, ut mihi Sinope præsto sis, auxiliumque adducas, dum eos agros, quos tuo labore cepisti, ego mea lege vendam.* An Pompejum non adhibebit [90]? In ejus provincia vendet manubias imperatoris? Ponite ante oculos vobis Rullum in Ponto, inter vestra atque hostium castra, hasta posita, cum suis formosis finitoribus auctionantem.

Neque in hoc solum inest contumelia, quæ vehementer & insignis est, & nova, ut ulla res parta bello, nondum legibus datis, etiam tum imperatore bellum administrante, non modo venierit, verum etiam locata sit [91]. Plus spectant homines certe, quam contumeliam: sperant, si concessum sit inimicis Cn. Pompeji, cum imperio, cum judicio omnium rerum, cum infinita potestate, cum innumerabili pecunia, non solum aliis in locis vagari, verum etiam ad ipsius exercitum pervenire: aliquid illi insidiarum fieri, aliquid de ejus exercitu, copiis, gloria, detrahi posse. Putant, si quam spem in Cn. Pompejo exercitus habeat, aut agrorum, aut aliorum commodorum, hanc non habiturum, cum viderit, earum rerum omnium potestatem ad decemviros esse translatam.

Patior non moleste, tam stultos esse, qui hæc sperent: tam impudentes, qui conentur. Illud queror, tam me ab iis esse

88 *Quarum ego jam exemplum ab istis*] Demosthenes Philippi, Cicero Antonii literis in concione recitatis, invidiam sæpe in eos quæsiverunt, cum singula verba perpenderent, atque inde aliquid ad excitandum populum elicerent. Callide illi quidem, & argute, nisi hoc sit multo callidius, fingere literas, quas verisimile sit, adversarios nostros esse scripturos, atque illis recitandis maximum invidiæ in eos incendium excitare. Hanc figuram Græci *προσωποποιΐαν*, & *ἠθοποιΐαν* vocant. *Lauredan.*

89 *Magno*] Pompejus vulgo Magnus dicebatur jam inde, ex quo ab Africana victoria rediit, vivente Sylla Dictatore, a quo Magnus consalutatus est. Alii dicunt illud [illegible] fuisse militum, quod postea translatum est in cognomen, quod, ut Cicero lib. ad Attic. secundo ait, præbuit ansam increpandi Pompejum comico Poetæ Diphilo. Plutarchus autem, cognomen fuisse *ἐπίφθονον*. *Idem.*

90 *An Pompejum non adhibebit?*] Hoc illud est quod supra dixit, *Non auditis verbis imperatoris*. Manutius.

91 *Verum etiam locata sit*] A Censoribus locata sit publicanis. *Non modo* autem pro *non modo non*, ut alias non raro. *Turnebus.* Vide Muret. *Var. Lect.* X. 7.

Digitized by Google

esse contemptum, ut hæc portenta, me consule, potissimum cogitarent. Atque in omnibus his agris ædificiisque vendendis, permittitur decemviris, *ut vendant, quibuscunque in locis videatur*. O perturbatam rationem! o libidinem refrenandam! o consilia dissoluta, atque perdita!

XXI. Vectigalia locare nusquam licet, nisi in hac urbe, hoc ex loco, hac vestrum frequentia. Venire vestras res proprias, & in perpetuum a vobis alienari, in Paphlagoniæ tenebris, atque in Cappadociæ solitudine licebit? L. Sylla cum bona indemnatorum [92] civium funesta illa auctione sua venderet, & se prædam suam diceret vendere, tamen ex hoc loco vendidit: nec, quorum oculos offendebat, eorum ipsorum conspectum fugere ausus est. Decemviri vestra vectigalia non modo ne vobis quidem arbitris, sed ne præcone quidem publico teste vendent?

Sequitur, *Omnes agros* [93] *extra Italiam infinito ex tempore* [94], non, ut antea, ab Sylla & Pompejo consulibus. Cognitio decemvirum, privatus sit, an publicus: sicque agro pergrande vectigal imponitur. Hoc quantum judicium, quam intolerandum, quam regium sit, quem præterit? posse, quibuscunque locis velint, nulla disceptatione, nullo consilio, privata publicare, publica liberare?

Excipitur hoc capite ager in Sicilia Recentoricus: quem ego excipi, & propter hominum necessitudinem [95], & propter æquitatem [96], Quirites, sæpe vehementer gaudeo [97]. Sed quæ hæc impudentia? qui agrum Recentoricum possident, vetustate possessionis se, non jure; misericordia senatus, non agri con-

92 *Indemnatorum*] Nullo judicio damnatorum, sed ab ipso proscriptorum. *Idem*.

93 *Sequitur*, OMNES AGROS] Aliud caput est, quo potestas permittitur decemviris judicandi de agris omnibus extra Italiam, qui publici facti non sunt, in controversiam tamen vocentur publicine an privati sint. Nam superiori capite vendebantur agri, qui publici facti erant. Hoc capite cognoscitur ex infinito tempore, qui publici, qui privati. Ita agri omnes eorum ditioni & judicio subjicientur. *Idem*.

94 *Infinito ex tempore*] Hæc non erant verba legis, sed est interpretatio oratoris. *Lauredanus*.

95 *Propter necessitudinem*] Quæ sibi cum clientibus suis Siculis intercedit. Neminem enim ignorare arbitror, Ciceronem quæstorem in Sicilia fuisse, atque ejus insulæ jam inde ab accusatione Verris patronum. *Idem*.

96 *Propter æquitatem*] Cur æquitatem necessitudini subjunxit? ut magis sese honestate rei, quam ullo officio, adduci indicaret. *Idem*.

97 *Sæpe vehementer gaudeo*] Vel repugnantibus antiquis libris, sententiæ, & antiquæ locutionis rationem sequutus, corrigerem: *Sane vehementer gaudeo*. Idem.

Digitized by Google

conditione defendunt. Nam illum agrum publicum esse fatentur: se moveri possessionibus, amicissimis sedibus, ac diis penatibus negant oportere. At, si est privatus ager Recentoricus, quid eum excipis? sin autem publicus: quæ est ista æquitas, cæteros, etiam si privati sint, permittere [98] ut publici judicentur: hunc excipere nominatim, qui publicus esse fateatur [99]? Ergo eorum ager excipitur, qui apud Rullum alia ratione valuerunt: cæteri agri omnes, qui ubique sunt, sine ullo delectu, sine populi Romani notione, sine judicio senatus, decemviris addicentur.

XXII. Atque etiam est alia, superiore capite [100], quo omnia veneunt, quæstuosa exceptio: quæ teget eos agros, de quibus fœdere cautum est [1]. Audivit, hanc rem non a me, sed ab aliis agitari sæpe in senatu, nonnunquam ex hoc loco, possidere agros in ora maritima regem Hiempsalem, quos P. Africanus populo Romano adjudicarit: & tamen postea per C. Cottam consulem, cautum esse fœdere. Hoc quia vos fœdus non jusseritis, veretur Hiempsal, ut satis firmum sit, & ratum. Quid? cujusmodi est illud? Tollitur vestrum judicium: fœdus totum excipitur: comprobatur. Quod minuit auctionem decemviralem, laudo: quod regi amico cavet, non reprehendo: quod non gratis fit, indico. Volitat enim ante oculos istorum Jubæ regis filius, adolescens non minus bene nummatus, quam bene capillatus.

Vix jam videtur locus esse, qui tantos acervos pecuniæ capiat.

98 *Cæteros, etiam si privati sint, permittere*] Vel legendum *cæteri* (nam hic ordo verborum est, permittere, ut cæteri, etiam si privati sint, publici judicentur) vel more comico, seu Græco potius, locutus est. Sic autem loquuntur illi. Plautus Asinar. *Veram meam uxorem nescis qualis fiet*, pro, *uxor mea nescis qualis fiet*. Lamb.

99 *Qui publicus esse fateatur*] *Fateatur* passive dixit more antiquo. Gellius annotat *dignor*, & *veneror*, & *confiteor*, & *testor* habita esse verba communia. Ac illud ex XII. tabb. *Æris confessi, rebusque judicatis* XXX. *dies justi sunto*. De ære interpretatur, de quo facta est confessio. Itaque falso quidam annotant, locum esse mendosum, cum *fateor* æque commune ac *confiteor* esse possit. *Turnebus*.

100 *Atque etiam est alia superiore capite*] Ut in publicandis agris excepit agrum Recentoricum: ita in vendendis agrum Hiempsalis in Africa. De Numidico agro hic nescio quis (scilicet *Petrus Ramus*) hallucinatur. *Idem*.

1 *De quibus fœdere cautum est*] Consules & tribuni non raro solebant cum regibus & Tetrarchis fœdus in Capitolio ferire, & regna interdum dare. Cotta igitur Consul in Capitolio fœdus cum Hiempsale ferierat, & agros illos in Africa ei confirmarat. *Idem*. Cotta consul anno 679.

Digitized by Google

piat. Auget, addit, accumulat: *Aurum, argentum ex præda, ex manubiis, ex coronario* [2], *ad quoscunque pervenit, neque relatum est in publicum, neque in monumento consumptum*, id profiteri apud decemviros, & ad eos referre jubet. Hoc capite etiam quæstionem de clarissimis viris, qui populi Romani bella gesserunt, judiciumque de pecuniis repetundis, ad decemviros translatum videtis. Horum erit nullum judicium [3], quantæ cujusque manubiæ fuerint, quid relatum, quid residuum sit. In posterum vero lex hæc imperatoribus vestris constituitur, ut, *quicunque de provincia decesserit, apud eosdem decemviros, quantum habeat prædæ, manubiarum, auri coronarii, profiteatur*.

Hic tamen vir optimus eum, quem amat, excipit, Cn. Pompejum. Unde iste amor tam improvisus, ac tam repentinus? Qui honore decemviratus excluditur prope nominatim: cujus judicium, legumque datio, captorum agrorum ipsius virtute cognitio [4] tollitur: cujus non in provinciam, sed in ipsa castra decemviri cum imperio, infinita pecunia, maxima potestate, & judicio rerum omnium, mittuntur: cui jus imperatorium, quod semper omnibus imperatoribus est conservatum, soli eripitur: is excipitur unus, ne manubias referre debeat. Utrum tandem hoc capite honos haberi homini, an invidia quæri videtur?

XXIII. Remittit hoc Rullo Cn. Pompejus: beneficio isto legis, benignitate decemvirali nihil utitur. Nam si est æquum, prædas ac manubias suas imperatores, non in monumenta deorum immortalium, neque in urbis ornamenta conferre, sed ad decemviros, tanquam ad dominos, reportare: nihil sibi appetit præcipue Pompejus, nihil: vult se in com-

V 2 muni,

2 *Ex coronario*] Vide supra, Agrar. I. cap. 4.

3 *Horum erit nullum judicium*] Vox *nullum*, sententiæ repugnat. Neque quid pro ea reponendum sit, quod a sensu, & literarum similitudine non sit alienum, occurrit quicquam, nisi legas, *nunc*. Sunt, qui malint: *Solutum judicium*, vel *liberum judicium*. Ego, si quis aliquid acutius excogitabit, ejus opinioni acquiescam. Interim, *solutum*, an, *liberum*, an, *nunc*, legendum sit, non dijudico, veterum exemplarium ope destitutus. *Laured.* Ridiculus hic est Lambinus, qui citat editionem anni 1552. in qua invenerit illud vulgatum: *Horum erit illud judicium*. Ecquando enim, quæso, testimonium petitum fuit ab tam recentis ævi mangonio? *Gruterus*.

4 *Cognitio*] Captorum agrorum, pro *cognitio de captis agris*. Turnebus.

muni, atque in eodem, quo cæteri, jure versari. Sin est iniquum, Quirites, si turpe, si intolerandum, hos decemviros, portitores [5] omnibus omnium pecuniis constitui, qui non modo reges, atque exterarum nationum homines, sed etiam imperatores nostros excutiant; non mihi videntur honoris causa excipere Pompejum, sed metuere, ne ille eandem contumeliam, quam cæteri, ferre non possit. Pompejus autem hoc animo sit, ut, quidquid vobis placeat, sibi ferendum putet: quod vos ferre non poteritis, id profecto perficiat, ne diutius inviti ferre cogamini.

Veruntamen cavet, ut, *Si qua pecunia post nos consules ex novis vectigalibus recipiatur, ea decemviri utantur*. Nova porro vectigalia videt ea fore, quæ Pompejus adjunxerit. Ita remissis manubiis, vectigalibus ejus virtute partis se frui putat oportere. Parta sit pecunia, Quirites, decemviris tanta, quanta sit in terris; nihil prætermissum: sed omnes urbes, agri, regna denique, postremo etiam vectigalia vestra, venierint: accesserint in cumulum manubiæ vestrorum imperatorum: quantæ, & quam immanes divitiæ decemviris in tantis auctionibus, tot judiciis, tam infinita potestate rerum omnium quærantur, videtis.

XXIV. Cognoscite nunc alios immensos atque intolerabiles quæstus, ut intelligatis, ad certorum hominum importunam avaritiam hoc populare legis Agrariæ nomen esse quæsitum. Hac pecunia jubet agros emi, quo deducamini. Non consuevi homines appellare asperius, Quirites, nisi lacessitus. Velim fieri posset, ut a me sine contumelia nominarentur ii, qui se decemviros sperant futuros: jam videretis, quibus hominibus omnium rerum, & vendendarum, & emendarum potestatem permitteretis. Sed, quod ego nondum statuo mihi esse dicendum, vos tamen id potestis cum animis vestris cogitare. Unum hoc certe videor mihi verissime posse dicere: tum, cum haberet hæc respublica Luscinos, Calatinos, Acidinos,

5 *Portitores*] Sunt operæ publicanorum, qui portoria redemerant; quæ in portu sedebant, merces excutiebant, & portorium exigebant: in quo cum iniquius & acerbius versarentur, omnibus hominibus odiosi fuere. Turnebus male *publicanos* interpretatur: qui ei error cum multis communis est, & ab Asconio haustus. *Ernestus*.

dinos, homines non solum honoribus populi, rebusque gestis, verum etiam patientia paupertatis ornatos: & tum, cum erant Catones, Philippi, Lælii, quorum sapientiam, temperantiamque in publicis, privatisque, forensibus, domesticisque rebus perspexeratis; tamen hujuscemodi res commissa nemini est, ut idem judicaret, & venderet, & hoc faceret per quinquennium toto in orbe terrarum: idemque agros vectigales populi Romani abalienaret: & cum summam tantæ pecuniæ nullo teste sibi ipse ex sua voluntate fecisset, tum denique emeret, a quibus vellet, quod videretur. Committite vos nunc, Quirites, his hominibus hæc omnia, quos odorari hunc decemviratum suspicamini. Reperietis, partem esse eorum, quibus ad habendum; partem, quibus ad consumendum nihil satis esse videatur.

XXV. Hic ego jam illud, quod expeditissimum sit, ne disputo quidem, Quirites, non esse hanc vobis a majoribus relictam consuetudinem, ut emantur agri a privatis, quo plebs publice deducatur: omnibus legibus, agris publicis privatos esse deductos [6]: hujuscemodi me aliquid ab hoc horrido ac truce tribuno plebis expectasse [7]: hanc vero emendi & vendendi quæstuosissimam ac turpissimam mercaturam, alienam actione tribunitia, alienam dignitate populi Romani semper putavi.

Libet agros emi [8]. Primum quæro, quos agros? & quibus in locis? Nolo suspensam & incertam plebem Romanam obscura spe, & cæca expectatione pendere. Albanus ager est, Setinus, Privernas, Fundanus, Vestinus, Falernus, Linternus, Cumanus, Casinas. Audio. Ab alia porta, Capenas [9], Faliscus,

6 *Agris publicis privatos esse deductos*] Cum eos nullo jure possiderent. Rullus autem contra majorum consuetudinem emere agros a privatis decemviros jubet. *Manut.*

7 *Hujuscemodi me aliquid ab hoc horrido ac truce tribuno plebis exspectasse*] Rullum me putasse ab antiquitatis exemplis non esse discessurum, nec quicquam innovaturum, præsertim qui ita vultu truculentus est, & vestitu ita horridus & incultus, ut in eo antiquitatis imago, & majorum severitas appareret. *Turnebus.*

8 *Libet agros emi*] Hoc tanquam a Rullo dictum accipiendum est. Constituitur enim perbellus Rulli, & oratoris dialogus in singulis horum agrorum conditionibus examinandis, ac reprehendendis. *Lauredan.*

9 *Ab alia porta Capenas*] A Flumentana porta exeunti in Flaminiam non longe sunt omnes hi agri præter Venafranum & Allifanum, qui superioribus potius annumerari debere, ordinemque confundere videntur. *Turn.*

liſcus, Sabinus, Reatinus, Venafranus, Alliſanus, Trebulanus. Habes tantam pecuniam, qua hoſce omnes agros, & cæteros horum ſimiles non modo emere, verum etiam coacervare poſſis: cur eos non definis, neque nominas, ut ſaltem deliberare plebs Romana poſſit, quid interſit ſua, quid expediat, quantum tibi in emendis, & in vendendis rebus committendum putet?

Definio, inquit, Italiam. Satis certa regio. Etenim quantulum intereſt, utrum in Maſſici radices, an in Italiam, aliove deducamini [10]?

Age vero, definis [11] locum. Quid? naturam agri? Vero, inquit, *qui arari*, *aut coli poſſit*. Qui poſſit arari, inquit, aut coli: non qui aratus, aut cultus ſit. Utrum hæc lex eſt, an tabula Veratianæ auctionis [12]? in qua ſcriptum fuiſſe ajunt: *Jugera* CC, *in quibus olivetum fieri poteſt*: *jugera* CCC, *ubi inſtitui vineæ poſſunt*. Hoc tu emes iſta innumerabili pecunia, quod arari, aut coli poſſit? Quod ſolum tam exile & macrum eſt, quod aratro perſtringi [13] non poſſit? aut quod eſt tam aſperum ſaxetum, in quo agricolarum cultus non elaboret? Idcirco, inquit, agros nominare non poſſum, quia tangam nullum ab invito [14]. Hoc quoque multo eſt quæſtuoſius, quam ſi ab invito ſumeret. Inibitur enim ratio quæſtus

de

10 *Utrum in Maſſici radices, an in Italiam, aliove deducamini?*] Maſſicus mons eſt in Campania ob vini fertilitatem clariſſimus, cujus meminit Horatius. Quare Maſſicum pro fertiliſſimo, & feliciſſimo coloniæ loco poſuit. Italiam vero pro ſterili, ac peſtilenti, quæ tamen vox mendoſa eſt, ut quiſque intelligere per ſe poteſt; nullus enim idoneus ſenſus, & qui huic loco quadret, elicitur. Neque tamen aliter manuſcripti libri habent. Quod ſi conjecturæ locus dandus eſt: *in Apuliam* videtur oportere legi, regionem tunc ſterilem, ac peſtilentem: ut opponat Cicero Maſſico monti, & urbi ſatis propinquo, & vini copia præſtantiaque celebri, & ſalubri, locum longinquum, ſterilem, & peſtilentem. *Laured.* Conjecturam Lauredani, ſive potius Sigonii, amplectitur Manutius.

11 *Age vero, definis*] Vetus liber; *Age, non definis locum*. Turneb.

12 *An Tabula Veratianæ auctionis*] Liber vetus *Neratianæ*. Quo ſane modo legendum cenſeo. Nam Romæ Neratios fuiſſe ſatis Neratius Juriſconſultus oſtendit. Ridicula autem illius auctionis tabula fuit. Nam cum ſaltus ſteriles & incultos proſcriberet Neratius, uti melius venderet, ſcripſit: *Jugera* CC, *ubi olivetum fieri poſſet*. Eam tabulam magnus ſecutus eſt riſus. *Idem*.

13 *Aratro perſtringi*] Quod non poſſit leviter aratro tanquam radi. Perſtringitur, quod leviter vulneratur atque ſcarificatur, ut ita dicam. Contra in pingui ſolo alte deſcendit ſulcus, & deprimitur vomer, cum in exili ſolo tantum ſumma terra perſtringatur. *Idem*.

14 *Tangam nullum ab invito*] Nullum ſumam, emam ab invito. *Idem*.

Digitized by Google

de vestra pecunia : & tum denique ager emetur , cum idem expedierit emptori , & venditori .

XXVI. Sed videte vim legis Agrariæ . Ne ii quidem , qui publicos possident , decedent de possessione , nisi erunt deducti optima conditione , & pecunia maxima . Conversa ratio [15] . Antea , cum erat a tribuno plebis mentio legis Agrariæ facta , continuo qui agros publicos , aut qui possessiones invidiosas tenebant , pertimescebant . Hæc lex eos homines fortunis locupletat , invidia liberat . Quam multos enim , Quirites , existimatis esse , qui latitudinem possessionum tueri , qui invidiam Syllanorum agrorum ferre non possint ? qui vendere cupiant , emptorem non reperiant ? perdere jam denique illos agros ratione aliqua velint ? Qui paulo ante , diem noctemque , tribunitium nomen horrebant , vestram vim metuebant , mentionem legis Agrariæ pertimescebant : ii nunc etiam ultro rogabuntur , atque orabuntur , ut agros partim publicos , partim plenos invidiæ , plenos periculi , quanti ipsi velint , decemviris tradant . Atque hoc carmen hic tribunus plebis non vobis , sed sibi intus canit [16] .

Habet socerum , virum optimum , qui tantum agri in illis reipublicæ tenebris occupavit , quantum concupivit . Huic subvenire vult succumbenti jam , oppresso , Syllanis oneribus gravi , sua lege , ut liceat illi invidiam deponere , pecuniam condere . Et vos non dubitatis , quin vectigalia vestra vendatis , plurimo majorum vestrorum sanguine & sudore quæsita , ut Syllanos possessores divitiis augeatis , periculo liberetis ?

Nam ad hanc emptionem decemviralem duo genera agrorum spectant , Quirites . Eorum unum , propter invidiam , domini fugiunt : alterum , propter vastitatem . Syllanus ager , a

15 *Conversa ratio*] In contrarium mutata. *Idem*.

16 *Hoc carmen non vobis , sed sibi intus canit*] Intelligendum est , proverbium esse antiquum , ab Aspendio cytharista sumptum , qui carmen sinistra manu caneret , non dextra . Quorum illud est *intus canere* , hoc , *foris* : illud *sibi* , hoc *aliis*. Neque enim qui sinistra manu chordas tangit , is sibi tantum canit , quia foris non auditur , sed a se solum . Unde qui multum intestinis suis commodis consulunt præter honestatem , intus , & sibi canere dicuntur . Hæc fere Pedianus in Verrinas . Causa vero , cur qui dextra tangunt , audiantur , est ; quod chordarum sonus cavato cytharæ corpore augetur , quod idem in jugo non cavato contingere nequit. *Idem*. Vide notas ad Verrinam III , quæ est de prætura urbana , cap. 20.

a certis hominibus latiſſime continuatus, tantam habet invidiam, ut veri ac fortis tribuni plebis ſtridorem unum perferre non poſſit. Hic ager omnis, quoquo pretio coemptus erit, tamen ingenti pecunia vobis inducetur [17]. Alterum genus agrorum, propter ſterilitatem incultum, propter peſtilentiam vaſtum atque deſertum, emetur ab iis, qui eos vident ſibi eſſe, ſi non vendiderint, relinquendos. Et nimirum iſtud eſt, quod ab hoc tribuno plebis dictum eſt in ſenatu: urbanam plebem nimium in republica poſſe: *exhauriendam eſſe*: hoc enim verbo eſt uſus: quaſi de aliqua ſentina, ac non de optimorum civium genere loqueretur.

XXVII. Vos vero, Quirites, ſi me audire vultis, retinete iſtam poſſeſſionem gratiæ, libertatis, ſuffragiorum, dignitatis, urbis, fori, ludorum, feſtorum dierum, cæterorum omnium commodorum: niſi forte mavultis, relictis his rebus, atque hac luce reipublicæ, in Sipontina ſiccitate, aut in Salapinorum [18] peſtilentiæ finibus, Rullo duce, collocari. At dicat [19], quos agros empturus ſit: oſtendat & quid, & quibus daturus ſit. Ut vero, cum omnes urbes, agros, vectigalia, regna vendiderit, tum arenam aliquam, aut paludes emat: id vos poteſtis, quæſo, concedere? Quanquam illud eſt egregium, quod hac lege ante omnia veneunt, ante pecuniæ coguntur & coacervantur, quam gleba una ematur. Deinde emi jubet: ab invito vetat.

Quæro, ſi, qui velint vendere, non fuerint, quid pecunia fiet [20]? Referre in ærarium lex vetat: exigi prohibet. Igitur pecuniam omnem decemviri tenebunt: vobis ager non emetur.

17 *Tamen ingenti pecunia vobis inducetur*] Quamvis parvo emptus, magno tamen vobis inducetur a decemviris. Ut autem dicitur *inducere exemplum*, *inducere novum genus orationis*, *inducere novam perſonam*, ſic hoc loco *inducere agrum* dicitur, cui caſus pretii adjungitur. Nam qui *inducere* æſtimare interpretantur, errant. *Turn.*

18 *Salapinorum*] Salapia, urbs Apuliæ. *Idem.*

19 *At dicat*] Plane legendum eſt, *aut dicat*, contra librorum fidem. *Idem.*

20 *Quid pecunia fiet*] Vetus liber, *quid pecuniæ fiet*. Quo modo hic etiam legit Adrianus Cardinalis, genuſque dicendi multorum auctoritate confirmat. In Verrem tamen ita ſcribitur in ablativo: *Quid hoc homine faciatis? aut ad quam ſpem tam perfidioſum, tam importunum animal reſervetis?* In dativo effertur pro Cæcina: *Quid huic tu homini facias? nonne concedas interdum, ut excuſatione ſummæ ſtultitiæ, ſummæ improbitatis odium deprecetur?* Itaque ſi illud in Verrem, quod in ablativo effertur, verum eſt, nec mendoſum, ut de inſtrumento dicetur. Nam in dativo ratio loquendi frequentiſſima eſt. *Idem.*

metur. Vectigalibus abalienatis, sociis vexatis, regibus atque omnibus gentibus exinanitis, illi pecunias habebunt, vos agros non habebitis. Facile, inquit, adducentur pecuniæ magnitudine, ut velint vendere. Ergo ea lex est, qua nostra vendamus, quanti possimus: aliena emamus, quanti possessores velint.

Atque in hos agros, qui hac lege empti sint, colonias ab iis decemviris deduci jubet? Quid? omnisne ejusmodi locus est, ut nihil intersit reipublicæ colonia deducatur in eum locum, necne? At est locus [21], qui coloniam postulet: est, qui plane recuset. Quo in genere, sicut in cæteris reipublicæ partibus, est operæ pretium diligentiam majorum recordari: qui colonias sic idoneis in locis contra suspicionem periculi collocarunt, ut esse non oppida Italiæ, sed propugnacula imperii viderentur. Hi deducent colonias in eos agros, quos emerint: Etiamne si reipublicæ non expediat? *Et in quæ loca præterea videbitur*. Quid igitur est causæ, quin coloniam in Janiculum possint deducere: & suum præsidium in capite atque cervicibus vestris collocare? Tu non definias, quot colonias, in quæ loca, quo numero colonorum deduci velis? tu occupes locum, quem idoneum ad vim tuam judicaris? compleas numero? confirmes præsidio, quo velis? populi Romani vectigalibus atque omnibus copiis ipsum populum Romanum coerceas? opprimas? redigas in istam decemviralem ditionem ac potestatem?

XXVIII. Ut vero totam Italiam suis præsidiis obsidere atque occupare cogitet, quæso, Quirites, cognoscite. Permittit decemviris, ut in omnia municipia, in omnes colonias totius Italiæ colonos deducant, quos velint; iisque colonis agrum dari jubet. Num obscure majores opes, quam libertas vestra pati potest, & majora præsidia quæruntur? num ob-

21 *At est locus*] Ita, Lambino assentiente, Manutius. Si exempla quædam habent in eorum editionibus, *An est locus, qui coloniam postulet, est qui plane recuset?* vitiavit exempla illa manifestus error typographi. Quod offero, planum est. Orator illi respondet interrogationi: *Quid? omnisne ejusmodi locus est* &c. Non omnis, inquit, ejusmodi est. *At est locus, qui coloniam postulet: est, qui plane recuset*. Gruterus edidit: *An est locus, qui coloniam postulet? est plane, rectius & * quæ in genere* &c. Grævius: *Est plane rectius * quæ in genere* &c. Itaque Cimmerii illi valeant. *Olivetus*.

ſcure regnum conſtituitur ? num obſcure libertas veſtra tollitur ? Nam , cum iidem omnem pecuniam , maximam multitudinem , id eſt , totam Italiam ſuis opibus obſidebunt; iidem veſtram libertatem ſuis præſidiis & coloniis interclusam tenebunt : quæ ſpes tandem , quæ facultas recuperandæ veſtræ libertatis relinquetur ?

At enim ager Campanus hac lege dividetur , orbis terræ pulcherrimus , & Capuam colonia deducetur , urbem ampliſſimam atque ornatiſſimam . Atqui quid ad hæc poſſumus dicere ? De commodo veſtro prius dicam , Quirites : deinde ad amplitudinem & dignitatem revertar : ut , ſi quis agri , aut oppidi bonitate delectetur , ne quid expectet : ſi quem rei dignitas commovet , ut huic ſimulatæ largitioni reſiſtat .

Ac primum de oppido dicam , ſi quis eſt forte , quem Capua magis , quam Roma delectat . Quinque millia colonorum Capuam ſcribi [22] jubet . Ad hunc numerum quingenos ſibi ſinguli ſument . Quæſo , nolite voſmetipſos conſolari : vere & diligenter conſiderate . Num vobis , aut veſtri ſimilibus , integris , quietis , otioſis hominibus , in hoc numero locum fore putatis ? Si eſt omnibus vobis , aut majori veſtrum parti : quanquam me veſter honos vigilare dies atque noctes , & intentis oculis omnes reipublicæ partes intueri jubet : tamen paulisper , ſi ita commodum veſtrum feret , connivebo . Sed ſi quinque hominum millibus , ad vim , facinus , cædemque delectis , locus atque urbs , quæ bellum facere atque inſtruere poſſit , quæritur : tamenne patiemini , veſtro nomine contra vos firmari opes ? armari præſidia? urbes , agros , copias comparari ? Nam agrum quidem Campanum , quem vobis oſtentant , ipſi concupiverunt : deducent ſuos , quorum nomine ipſi teneant , & fruantur : coement præterea : iſta dena jugera continuabunt [23] . Nam , ſi dicent per legem id non licere [24]:

ne

22 *Capuam ſcribi*] Quod ineſt motus in deductione coloniæ , idcirco *ſcribi Capuam* dixit , pro ſcribi Capuam deducenda , aut mittenda . *Turneb.*

23 *Iſta dena jugera continuabunt*] Jugera dena intelligit , quæ ſingulis hominibus diſtribuenda erant ex lege , quibus non contentos fore ſignificat ipſos decemviros , ut latius producere fines velint . *Laured.*

24 *Nam ſi dicent , per legem id non licere*] Occurrit quæſtioni , quæ fieri poterat . At non licet agros continuare lege Servilia .

At ,

ne per Corneliam quidem licet. At videmus (ut longinqua mittamus) agrum Præneſtinum a paucis poſſideri: neque iſtorum pecuniis quidquam aliud deeſſe video. niſi ejuſmodi fundos, quorum ſubſidio familiarum magnitudines, & Cumanorum ac Puteolanorum prædiorum ſumptus ſuſtentare poſſint. Quod ſi veſtrum commodum ſpectat: veniat, & coram mecum de agri Campani diviſione diſputet.

XXIX. Quæſivi ex eo Kalendis Januarii, quibus hominibus, & quemadmodum illum agrum eſſet diſtributurus. Reſpondit, a Romilia [25] tribu ſe initium eſſe facturum. Primum, quæ eſt iſta ſuperbia & contumelia, ut populi pars amputetur, ordo tribuum negligatur [26]? ante ruſticis detur ager, qui habent, quam urbanis, quibus iſta agri ſpes & jucunditas oſtenditur? Aut, ſi hoc ab ſe dictum negat, & ſatisfacere omnibus vobis cogitat; proferat: in jugera dena deſcribat [27]: a Suburana uſque ad Arnienſem nomina veſtra proponat. Si non modo dena jugera dari vobis, ſed ne conſtipari quidem tantum numerum hominum poſſe in agrum Campanum intelligetis: tamenne vexari rempublicam, contemni majeſtatem populi Romani, deludi voſmetipſos diutius a tribuno plebis patiemini?

Quod ſi poſſet ager iſte ad vos pervenire: nonne eum tamen in patrimonio veſtro remanere malletis? Unumne fundum pulcherrimum populi Romani, caput veſtræ pecuniæ, pacis ornamentum, ſubſidium belli, fundamentum vectigalium, horreum legionum, ſolatium annonæ, diſperire patiemini? An obliti eſtis, Italico bello, amiſſis cæteris vectigalibus, quantos agri Campani fructibus exercitus alueritis? An ignoratis, cætera illa magnifica populi Romani vectigalia,

X 2 per-

At, inquit, ut lex Cornelia violata eſt, ſic Servilia violari poterit. Violata eſt autem Cornelia, quia cum L. Sylla Præneſtinis, qui Marium minorem recepiſſent, infenſus eorum agros veteranis diviſiſſet, factum tamen erat, ut is a paucis poſſideretur. *Idem*.

25 *Romilia*] Vetus liber, *Romulia*. Romuliam tribum appellatam cenſet Varro, quod eſſet ſub Roma: Pomp. quod ex eo agro cenſebatur, quem Romulus ceperat de Vejentibus. Erat igitur ſuburbana tribus, ruſticarum prima. *Turnebus*. Vide Aſconium.

26 *Ordo tribuum negligatur*] Ordo enim poſtulabat ut a Suburana, Palatina, Exquilina, Collina inciperet: deinde ad Romiliam, quæ, ut Varro ſcribit, quinta eſt, veniret. *Idem*.

27 *In jugera dena deſcribat*] Deſcribat univerſam plebem, ita ut ſingulis dena jugera aſſignentur. *Laured*.

perlevi sæpe momento fortunæ, inclinatione temporis pendere? Quid nos Asiæ portus, quid Syriæ rura, quid omnia transmarina vectigalia juvabunt, tenuissima suspicione prædonum, aut hostium injecta? At vero hoc agri Campani vectigal cum ejusmodi est, ut domi sit, & omnibus præsidiis oppidorum tegatur: tum neque bellis infestum, nec fructibus varium, nec cælo ac loco calamitosum esse solet. Majores nostri non solum id, quod a Campanis ceperant, non imminuerunt, verum etiam, quod ei tenebant, quibus adimi jure non poterat, coemerunt. Qua de causa nec duo Gracchi, qui de plebis Romanæ commodis plurimum cogitaverunt, nec L. Sylla, qui omnia sine ulla religione, quibus voluit, est dilargitus, agrum Campanum attingere ausus est. Rullus extitit, qui ex ea possessione rempublicam demoveret: ex qua nec Gracchorum benignitas eam, nec Syllæ dominatio dejecisset.

XXX. Quem agrum nunc prætereuntes vestrum esse dicitis, & quem per iter qui faciunt [28], externi homines, vestrum esse audiunt: is cum erit divisus, neque erit, neque vester esse dicetur. At qui homines possidebunt? Primo quidem acres, ad vim prompti, ad seditionem parati, qui simulac decemviri concrepuerint, armati in cives, & expediti ad cædem esse possint. Deinde ad paucos, opibus & copiis affluentes, totum agrum Campanum perferri videbitis. Vobis interea, qui illas a majoribus pulcherrimas vectigalium sedes armis captas accepistis, gleba nulla de paternis atque avitis possessionibus relinquetur: ac tantum intererit inter vestram & privatorum diligentiam, quod, cum a majoribus nostris P. Lentulus, qui princeps senatus, in ea loca missus esset, ut & privatos agros, qui in publicum Campanum incurrebant, pecunia publica coemeret, dicitur renuntiasse, nulla se pecunia fundum cujusdam emere potuisse: eumque, qui nollet vendere, ideo negasse se adduci posse, uti venderet, quod, cum plures fundos haberet, ex illo solo fundo nunquam malum nuntium audisset.

Itane

28 *Quem per iter qui faciunt*] Pro eo, quod est, per quem qui iter faciunt. Quod genus loquendi quanquam fortasse duriusculum videri potest, dictum tamen sæpe a veteribus constat, *quo de agitur*, *quas ab causas*, & similia. *Idem*.

Digitized by Google

Itane vero ? privatum hæc causa commovit : populus Romanus ne agrum Campanum privatis gratis, Rullo rogante, tradat, non commovebit ? Atqui idem populus Romanus de hoc vectigali potest dicere, quod ille de suo fundo dixisse dicitur. Asia multos annos vobis fructum, Mithridatico bello, non tulit : Hispaniarum vectigal temporibus Sertorianis nullum fuit : Siciliæ civitatibus bello fugitivorum M' Aquilius etiam mutuum frumentum dedit. At ex hoc vectigali nunquam malus nuntius auditus est. Cætera vectigalia belli facultatibus affliguntur : hoc vectigali etiam belli facultates sustentantur.

XXXI. Deinde in hac assignatione agrorum, ne illud quidem dici potest, quod in cæteris, agros desertos a plebe, atque a cultura hominum liberorum esse non oportere. Sic enim dico : si Campanus ager dividatur, exturbari & expelli plebem ex agris, non constitui & collocari. Totus enim ager Campanus colitur & possidetur a plebe, & a plebe optima & modestissima : quod genus hominum optime moratum, optimorum & aratorum & militum, ab hoc plebicola tribuno funditus ejicitur. Atque illi miseri, nati in illis agris, & educati, glebis subigendis exercitati, quo se subito conferant, non habebunt. His robustis, & valentibus, & audacibus decemvirum satellitibus agri Campani possessio tota tradetur. Et, ut vos nunc de vestris majoribus prædicatis, Hunc agrum nobis majores nostri reliquerunt : sic vestri posteri de vobis prædicabunt, Hunc agrum patres nostri acceptum a patribus suis perdiderunt.

Equidem existimo, si jam campus Martius dividatur, & unicuique vestrum, ubi consistat, bini pedes assignentur : tamen promiscue toto, quam proprie parva frui parte malletis. Quare, etiam si ad vos esset singulos aliquid ex hoc agro perventurum, qui vobis ostenditur, aliis comparatur : tamen honestius eum vos universi, quam singuli possideretis. Nunc vero, cum ad vos nihil pertineat, sed paretur aliis, eripiatur vobis : nonne acerrime, tanquam armato hosti, sic huic legi, pro vestris agris resistetis ?

Ad-

Adjungit Stellatem campum agro Campano: & in eo duodena describit [29] in singulos homines jugera. Quasi vero paulum differat ager Campanus [30] ac Stellatis. Et multitudo, Quirites, quæritur, qua illa omnia oppida compleantur. Nam dixi antea, lege permitti, ut, quæ velint municipia, quas velint veteres colonias, colonis suis occupent. Calenum municipium complebunt: Theanum opprimen: Atellam, Cumas, Neapolin, Pompejos, Nuceriam suis præsidiis devincient: Puteolos vero, qui nunc in sua potestate sunt, suo jure libertateque utuntur, totos novo populo atque adventitiis copiis occupabunt.

XXXII. Tunc illud Campanæ vexillum coloniæ, vehementer huic imperio timendum, Capuam a decemviris inferetur: tunc contra hanc Romam, communem patriam omnium nostrum, illa altera Roma quæretur. In id oppidum homines nefarii rempublicam nostram transferre conantur, quo in oppido majores vestri nullam omnino rempublicam esse voluerunt: qui tres solum urbes in terris omnibus, Carthaginem, Corinthum, Capuam statuerunt posse imperii gravitatem ac nomen sustinere. Deleta Carthago est, quod cum hominum copiis, tum ipsa natura ac loco, succincta portubus, armata muris, excurrere ex Africa, imminere ita fructuosissimis insulis populi Romani videbatur. Corinthi vestigium vix relictum est. Erat enim posita in angustiis atque in faucibus Græciæ, sic, ut terra claustra locorum [31] teneret, & duo maria maxime navigationi diversa [32] pene conjungeret, cum per-

29 *Duodena describit*] Cum Stellates campus bonitate infinitis partibus sit inferior Campano, multo majorem modum attribuere debuit viritim ad colonos æquandos. *Turneb.*

30 *Quasi vero paulum differat ager Campanus*] Fortasse legendum: *Ager Campanus, a Stellati: sed multitudo quæritur*. Nam illud *& multitudo quæritur*, non satis cohæret. Sententia est. Idcirco duodena tantum viritim dividit jugera, ut majorem numerum in illa oppida deducat, & facilius dominationem decemviris comparet, quibus tantum colonorum numerum committit, quos illi suo beneficio devinctos habebunt, quibus Campana occupabant & opprimebant oppida: alioqui enim si bonitas spectetur, & fructus, duodena campi Stellatis jugera, cum denis agri Campani nullo modo comparanda sunt. *Idem.*

31 *Terra claustra locorum*] *Terra* est per terram. Nam si quis e Peloponneso in reliquam Græciam terra ire vellet, aut e Græcia per Peloponnesum, per Corinthiorum fines erat transeundum. *Idem.*

32 *Maxime navigationi diversa*] Alternis enim navigatio est ex Italia, Dalmatia, Epiro in Græciam, & contra alternis e Græcia in reliquam Græciam, Thessaliam, Macedoniam, Asiam, contraque. *Idem.*

pertenui discrimine separentur. Hæc, quæ procul erant a conspectu imperii, non solum afflixerunt, sed etiam, ne quando recreata exurgere atque erigere se possent, funditus, ut dixi, sustulerunt.

De Capua multum est & diu consultum. Extant literæ, Quirites, publicæ: sunt senatusconsulta complura. Statuerunt homines sapientes, si agrum Campanis ademissent, magistratus, senatum, publicum ex illa urbe consilium sustulissent, imaginem reipublicæ nullam reliquissent: nihil fore, quod Capuam timeremus. Itaque hoc perscriptum in monumentis veteribus reperietis, ut esset urbs, quæ res eas, quibus ager Campanus coleretur, suppeditare posset: ut esset locus comportandis, condendisque fructibus: ut aratores, cultu agrorum defessi, urbis domiciliis uterentur: idcirco illa ædificia non esse deleta.

XXXIII. Videte quantum intervallum sit interjectum inter majorum nostrorum consilia, & inter istorum hominum dementiam. Illi Capuam, receptaculum aratorum, nundinas rusticorum, cellam atque horreum Campani agri esse voluerunt: hi, expulsis aratoribus, effusis ac dissipatis fructibus vestris, eandem Capuam sedem novæ reipublicæ constituunt, molem contra veterem rempublicam comparant. Quod si majores nostri existimassent, quemquam in tam illustri imperio, & tam præclara populi Romani disciplina, M. Bruti, aut P. Rulli similem futurum, (hos enim nos duos adhuc videmus, qui hanc rempublicam Capuam totam transferre vellent) profecto nomen illius urbis non reliquissent.

Verum arbitrabantur, Corintho & Carthagini, etiam si senatum & magistratum [33] sustulissent, agrumque civibus ademissent, tamen non defore, qui illa restituerent, atque, qui ante omnia commutarent, quam nos audire possemus: hic vero in oculis senatus populique Romani nihil posse existere, quod

33 *Magistratum*] Magistratus in numero unitatis non nisi unam personam magistratum gerentem significat, ut ad Justinum notavi. Hinc nullus dubito Ciceronem hic quoque scripsisse, *magistratus*, ut paulo ante: *Si agrum Campanis ademissent, magistratus, senatum, publicum ex illa urbe consilium sustulissent*. Græv. Singularem numerum pro plurali dixit. *Turneb.*

quod non ante extingui atque opprimi posset, quam plane exortum ac natum esset. Neque vero ea res fefellit homines, divina mente & consilio præditos. Nam post Q. Fulvium, Q. Fabium consules, quibus consulibus Capua devicta atque capta est, nihil est in ea urbe contra hanc rempublicam, non dico factum, sed nihil omnino excogitatum [34]. Multa postea bella gesta cum regibus, Philippo, Antiocho, Persa, Pseudophilippo, Aristonico, Mithridate, & cæteris: multa præterea bella gravia Carthaginensium, Corinthium, Numantinum: multæ in hac republica seditiones domesticæ, quas prætermitto: bella cum sociis, Fregellanum, Marsicum: quibus omnibus domesticis externisque bellis Capua non modo non obfuit, sed opportunissimam se nobis præbuit, & ad bellum instruendum, & ad exercitus ornandos, & tectis ac sedibus suis recipiendos.

Homines non inerant in urbe, qui malis concionibus, turbulentis senatusconsultis, iniquis imperiis rempublicam miscerent, & rerum novarum causam aliquam quærerent. Neque enim concionandi potestas erat cuiquam, nec consilii capiendi publici [35]: non gloriæ cupiditate efferebantur, propterea quod, ubi honos publice non est, ibi gloriæ cupiditas esse non potest. Non contentione, non ambitione discordes: nihil enim supererat, de quo certarent: nihil, quod contra peterent: nihil, ubi diffiderent. Itaque illam Campanam arrogantiam atque intolerandam ferociam, ratione & consilio majores nostri ad inertissimum & desidiosissimum otium perduxerunt. Sic & crudelitatis infamiam effugerunt, quod urbem ex Italia pulcherrimam non sustulerunt: & multum in posterum providerunt, quod, nervis urbis omnibus exsectis, urbem ipsam solutam ac debilitatam reliquerunt.

XXXIV. Hæc consilia majorum M. Bruto, ut antea dixi, reprehendenda, & P. Rullo visa sunt: neque te, Rulle, omina illa M. Bruti, atque auspicia [36], a simili furore deterrent.

34 *Excogitatum*] Vera lectio ex Erfurtensi, *est cogitatum*. Græv.

35 *Nec consilii capiendi publici*] Quia non licebat habere senatum. *Turneb.*

36 *Omina illa M. Bruti atque auspicia*] Nec times, ne malam pestem opperas ut Brutus, qui & tribunus legem tulit Agrariam, & Capuam triumvir deduxit coloniam.

Is

rent. Nam & ipse, qui deduxit, & qui magistratum Capuæ & [37] Leocranti ceperunt, & qui aliquam partem illins deductionis, honoris, muneris attigerunt, omnes acerbissimas impiorum pœnas pertulerunt. Et quoniam Bruti, atque temporis illius feci mentionem, commemorabo id quod egomet vidi, cum venissem Capuam, coloniam deductam L. Considio, & Sext. Saltio (quemadmodum ipsi loquebantur) prætoribus: ut intelligatis, quantam locus ipse afferat superbiam: quæ paucis diebus, quibus illo colonia deducta fuit, perspici atque intelligi potuit.

Nam primum, id quod dixi, cum cæteris in coloniis duumviri appellentur, hi se prætores appellari volebant. Quibus primus annus hanc cupiditatem attulisset, nonne arbitramini paucis annis fuisse consulum nomen appetituros? Deinde anteibant lictores, non cum bacillis, sed, ut hic prætoribus anteeunt, cum fascibus duobus. Erant hostiæ majores [38] in foro constitutæ, quæ ab his prætoribus de tribunali [39], sicut a nobis consulibus de consilii sententia probatæ [40], ad præconem & ad tibicinem [41] immolabantur. Deinde patres conscri-

Is enim acerba morte bello civili oppetiit, &, ut credo, Sylla ejusque factio colonos Capua expulit. Fuit & eodem bello civili L. Brutus, qui trajiciens in Siciliam navibus Pompeji circumventus sibi mortem conscivit. *Idem*.

37 *Leocranti*] Vetus liber hic valde depravatus est, in quo legitur, *& Locreanti*. Quid si legendum sit, *Capuæ illo creante ceperunt*? Nam verisimile est a triumviris creatos esse duumviros coloniæ. *Idem*. Ita corrigo: *ea lege creati*. Manutius. Vel legendum, *Tarenti*, ut alia innuatur deducta colonia. *Ferratius*. Absit ut conjecturam recipiamus valde incertam. Præstat corruptam lectionem servare cum ipso Manutio, Victorio, Lambino, aliis, quam dubias conjecturas Ciceroni infarcire. Ex vestigiis corruptæ scripturæ colligo Tullium reliquisse: *Capuæ ab illo creati*. Græv.

38 *Erant hostiæ majores in foro constitutæ*] Majores hostiæ sunt, quæ lactentibus opponuntur. Cic. 2. de legibus: *Quibus hostiis cuique Deo immolandum, cui majoribus, cui lactentibus*. Hic perspicue lactentes majoribus opposuit. *Turneb.*

39 *Quæ ab his prætoribus de tribunali*] Legendum fortassis est, *de tribunalis*, ut repetatur ἀπὸ κοινοῦ, inferne, sententia: hoc modo de tribunalis sententia. *Lamb.*

40 *Probatæ*] Ita Lambinus post Lauredanum. Alii, *probatis*, vel *probantibus*, & ad Consules referunt: quod explicat Brissonius, in primis audiendus, lib. 1. de Formulis, pag. 17.

41 *Ad tibicinem*] Tibicines rei divinæ adhibebantur, & præcinebant. Virgilius: *Inflavit cum pinguis ebur Tyrrhenus ad aras*. Eratque Romæ sacrorum causa tibicinum collegium. Livius: *Ejusdem anni rem dictu parvam præterirem, ni ad religionem visa esset pertinere. Tibicines quia prohibiti erant a proximis Censoribus in æde Jovis vesci, quod traditum antiquitus erat, ægre passi, Tybur uno agmine abierunt; adeo ut nemo in urbe esset, qui sacrificiis præcineret*. Cumque tibicines ab uno sacrificante ad alium, qui etiam rem divinam faceret, transirent, proverbium factum est, *transire tibicinis Latini modo*, quo Cicero utitur pro Murena. Romani

pti vocabantur. Jam vero vultum Confidii videre, ferendum vix erat. Quem hominem vegrandi macie torridum, Romæ contemptum atque abjectum videbamus, hunc Capuæ Campano supercilio, ac regio spiritu cum videremus, Magios, Blossios mihi videbar illos videre, ac Jubellios [42]. Jam vero qui metus erat tunicatorum illorum [43]? & in Albana, & Seplasia [44], quæ concursatio percontantium, quid prætor [45] edixisset? ubi cœnaret? quid enuntiasset? Nos autem, hinc Roma qui veneramus, jam non hospites, sed peregrini atque advenæ nominabamur.

XXXV. Hæc qui prospexerint, majores nostros dico, Quirites, non eos in deorum immortalium numero venerandos a nobis & colendos putatis? Quid enim viderunt? hoc, quod nunc vos, quæso, perspicite atque cognoscite. Non ingenerantur hominibus mores tam a stirpe generis, ac seminis, quam ex iis rebus, quæ ab ipsa natura loci, & a vitæ consuetudine suppeditantur: quibus alimur, & vivimus. Carthaginenses, fraudulenti & mendaces, non genere, sed natura loci, quod, propter portus suos, multis & variis mercatorum & advenarum sermonibus, ad studium fallendi, studio quæstus vocabantur. Ligures, montani, duri atque agrestes. Docuit ager ipse, nihil ferendo, nisi multa cultura, & magno labore quæsitum. Campani, semper superbi bonitate agrorum, & fructuum magnitudine, urbis salubritate, descriptione, pulchritudine. Ex hac copia, atque omnium rerum affluentia, primum illa nata sunt: arrogantia, qua a majoribus nostris alterum Capua consulem

mani in suis sacrificiis, Latinis tibicinibus, non Græcis utebantur. Varro etiam ad Græcum tibicinem sacrificavit lib. 3. de re Rustica: *Sed non in Italia, quoi tibi sacrificanti ad tibicinem Græcum, gregatim venisse dicebas ad extremum latus*. Etiam tubis utebantur ad sacra. Varro: *Tubilustrium appellatur, quod eo die tuba sacrorum in atrio sutorio lustramur*. Turn. Vide pro Murena, cap. 12.

42 *Magios, Blossios, & Jubellios*] Hæc sunt nobilium familiarum nomina, quæ Capuæ floruerunt. Jubellii mentio est ante primum bellum Punicum, Livianarum epitoma 12. Magii, bello Punico secundo. Is enim dissuasor fuit Capuæ Annibali tradendæ, Blossii, apud Ciceronem in Lælio *de Amicit.* cap. 11. *Lauredan.*

43 *Tunicatorum illorum*] Tunicatos Cicero vocat infimam plebem. Quam Horatius tunicatum popellum appellavit, I. Epist. VII. 65. *Turneb.*

44 *Et in Albana, & Seplasia*] Fora Capuæ. *Seplasia*, inquit Asconius, *platea erat Capuæ, in qua unguentarii soliti erant negotiari*. Idem.

45 *Quid prætor*] Duumvirum prætorem appellabant, ac nimirum ita vocari nonnulli volebant, ut Horatii locus indicat, I. Sat. V. 34. *Idem*.

fulem poftulavit: deinde ea luxuries, quæ ipfum Annibalem, armis etiam tum invictum, voluptate vicit.

Huc ifti decemviri cum numerum colonorum ex lege Rulli deduxerint: centum decuriones, decem augures, fex pontifices conftituerint: quos illorum animos, quos impetus, quam ferociam fore putatis? Romam in montibus pofitam, & convallibus, cœnaculis [46] fublatam atque fufpenfam, non optimis viis, anguftiffimis femitis, præ fua Capua, planiffimo in loco explicata, ac præ illis femitis irridebunt atque contemnent. Agros vero, Vaticanum, & Pupiniam, cum fuis optimis atque uberibus campis conferendos fcilicet non putabunt. Oppidorum autem finitimorum illam copiam cum hac per rifum, ac per jocum contendent: Labicos, Fidenas, Collatiam, ipfum hercle Lanuvium, Ariciam, Tufculum, cum Calibus, Theano, Neapoli, Puteolis, Cumis, Pompejis, Nuceria comparabunt. Quibus illi rebus elati & inflati, fortaffe non continuo, fed certe, fi paulum affumpferint vetuftatis ac roboris, non continebuntur: progredientur longius, efferentur. Singularis homo privatus, nifi magna fapientia præditus, vix facile fefe regionibus officii, magnis in fortunis & copiis, continet; nedum ifti, ab Rullo, & Rulli fimilibus conquifiti atque electi coloni, Capuæ, in domicilio fuperbiæ, atque in fedibus luxuriæ collocati, non ftatim conquifituri fint aliquid fceleris & flagitii. Immo vero etiam hoc magis, quam illi veteres germanique Campani, quod in vetere fortuna illos natos, & educatos, nimiæ tamen rerum omnium copiæ depravabant: hi ex fumma egeftate, in eandem rerum abundantiam traducti, non folum copia, verum etiam infolentia commovebuntur.

XXXVI. Hæc tu, P. Rulle, M. Bruti fceleris veftigia, quam monumenta majorum fapientiæ fequi maluifti: hæc tu cum iftis tuis auctoribus excogitafti, ut vetera vectigalia venderetis, & expleretis nova [47]. Urbi Capuam ad certamen dignitatis opponere vis, ut fub veftrum jus, jurifdictionem, poteftatem,

46 *Cœnaculis*] Cum enim Romani ob anguftiam loci extendere domos non poffent, erigebant: cœnaculum autem dicebatur pars fuperior domus. *Ferratius.*

47 *Expleretis nova*] Malim, *expilaretis*. Laured.

tem, urbes, nationes, provincias, liberos populos, reges, terrarum denique orbem ſubjungeretis: ut, cum omnem pecuniam ex ærario exhauſiſſetis, ex vectigalibus redegiſſetis, ab omnibus regibus, gentibus, imperatoribus coegiſſetis, tamen omnes [48] vobis pecunias ad nutum veſtrum penderent: ut iidem partim invidioſos agros a Syllanis poſſeſſoribus, partim deſertos ac peſtilentes, a veſtris neceſſariis, a vobiſmetipſis emptos, quanti velletis, populo Romano induceretis: ut omnia municipia, coloniaſque Italiæ novis colonis occuparetis: ut quibuſcunque in locis vobis videretur, ac quam multis videretur, colonias collocaretis: ut omnem rempublicam veſtris militibus, veſtris urbibus, veſtris præſidiis cingeretis, atque oppreſſam teneretis: ut ipſum Cn. Pompejum, cujus præſidio ſæpiſſime populus Romanus contra acerrimos hoſtes, & contra improbiſſimos cives victor extitit, proſcribere, atque horum conſpectu privare poſſetis: ut nihil auro & argento violari, nihil numero, & ſuffragiis declarari, * nihil elata manu perfringi poſſet [49], quod non vos oppreſſum atque ereptum teneretis: ut volitaretis interea per gentes, per regna omnia cum imperio ſummo, cum judicio infinito, cum omni pecunia: ut veniretis in caſtra Cn. Pompeji, atque ipſa caſtra, ſi commodum vobis eſſet, venderetis: ut interea magiſtratus reliquos, legibus omnibus ſoluti, ſine metu judiciorum, ſine periculo petere poſſetis: ut nemo ad populum Romanum vos adducere, nemo producere, non ſenatus cogere, non conſul coercere, non tribunus plebis retinere poſſet.

Hæc ego vos concupiiſſe pro veſtra ſtultitia, atque intemperantia non miror: ſperaſſe, me conſule, aſſequi poſſe, demiror. Nam

48 *Tamen omnes*] Vetus liber *tum omnes*, idque aliquanto melius. *Turn.*

* Lamb. *nihil vi illata & manu* Grut. *nihil vi ac manu*

49 *Nihil elata manu perfringi poteſt*] Egnatianus liber habet *velata*; unus meus *vel lecta*: in impreſſis ſtellula eſt e regione appoſita, quæ corruptum locum ſignificet. Fortaſſe autem, (quanquam paulo magis quam ſoleo a vetere ſcriptura diſcedo) *Nihil vi ac manu*, recte legi poterit. Ut ſemper cum uno verbo duo nomina Cicero adjunxerit, & quemadmodum dixit, *Auro & argento violari*, *numero & ſuffragiis declarari*, ſic dicat, *Vi ac manu perfringi*. Sententia certe non repugnat. *Laur.* Probo & ipſe valde Lauredani conjecturam, quam tamen malo in notis legi, quam in contextu. Nec quiſquam illam recepit niſi Gruterus. Victorius, Manutius, alii, plurimorum codicum, quamvis corruptorum, ſcripturam retinuerunt. *Gravius.*

Digitized by Google

Nam cum omnium consulum gravis in republica custodienda cura ac diligentia debet esse, tum eorum maxime, qui non in cunabulis, sed in campo sunt consules facti. Nulli populo Romano pro me majores mei spoponderunt: mihi creditum est: a me petere quod debeo, me ipsum appellare debetis. Quemadmodum, cum petebam, nulli me vobis auctores generis mei commendarunt: sic, si quid deliquero, nullæ sunt imagines, quæ me a vobis deprecentur.

XXXVII. Quare, modo ut vita suppetat, quanquam ego sum is, qui eam possim ab istorum scelere insidiisque defendere, polliceor hoc vobis, Quirites, bona fide: rempublicam vigilanti homini, non timido; diligenti, non ignavo commisistis. Ego is consul, qui concionem metuam? qui tribunos plebis perhorrescam? qui sæpe, & sine causa tumultuer [50]? qui timeam, ne mihi in carcere habitandum sit, si tribunus plebis duci jussisset? Ego nondum vestris armis armatus, insignibusque amplissimis ornatus, imperio, auctoritate, non horrui in hunc locum progredi, vobisque auctoribus improbitati hominis resistere: nunc verear, ne respublica tantis munita præsidiis, ab istis vinci, aut opprimi possit? Si antea timuissem; hac concione, hoc populo, certe non vererer. Quis enim unquam tam secunda concione legem Agrariam suasit, quam ego dissuasi? si hoc dissuadere est, ac non disturbare, ac pervertere. Ex quo intelligi, Quirites, potest, nihil esse tam populare, quam id, quod ego vobis in hunc annum consul popularis affero, pacem, tranquillitatem, otium. Quæ nobis designatis timebatis, ea ne accidere possent, consilio meo ac ratione provisa sunt. Non modo vos eritis in otio, qui semper esse volueratis, verum etiam istos, quibus otiosi negotium facessimus, otiosissimos reddam. Etenim illis honores, potestates, divitiæ, ex tumultu atque ex dissensionibus civium comparari solent: vos, quorum gratia in suffragiis [51] consistit, liber-

50 *Tumultuer*] Trepidem, perturber, ut lib. 1. Offic. *Fortis vero animi est & constantis, non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantem de gradu dejici, ut dicitur.* Turnebus.

51 *Quorum gratia in suffragiis*] Qui suffragiis vestris ab hominibus gratiam inire potestis. Suffragia sunt vocata a suffringendo: quod initio fractis testulis ferebantur. Livius: *Testulis datis tribuni populum summove-*

libertas in legibus, honos in judiciis & æquitate magiſtratus, & res familiares in pace, omni ratione otium tenere debetis. Nam, ſi ii, qui propter deſidiam in otio vivunt, tamen in ſua turpi inertia capiunt voluptatem: ſub ipſo otio, quo vos fortunam regitis, ſi hunc ſtatum, quem habetis, eſſe meliorem non ignoratis, non ut quæſitum, ſed vita partum otium tenueritis [52]. Quod ego & concordia, quam mihi conſtitui cum collega, invitiſſimis iis hominibus, quos in conſulatu inimicos eſſe [53] & animis [54] & corporis actibus [55] providi, omnibus proſpexi ſane, & revocavi. Idem tribunis plebis denuntiavi, quid turbulenti, me conſule, conflarent. Summum & firmiſſimum eſt illud communibus fortunis præſidium, Quirites, ut, quales vos hodierno die maxima concione mihi pro ſalute veſtra præbuiſtis, tales reliquis temporibus populo Romano præbeatis. Pro certo polliceor hoc vobis atque confirmo, me eſſe perfecturum, ut jam tandem illi, qui honori inviderunt meo, tamen vos univerſos in conſule deligendo plurimum vidiſſe fateantur.

moverunt, ſitellaque allata eſt. Suffragiis autem privabantur a Rullo, ut hujus orationis initio diſputatum eſt. *Idem.*

52 *Non ut quæſitum, ſed patrum otium tenueritis*] Hoc quoque tam magnum vulnus eſt, ut illi mederi me ingenue fatear non potuiſſe. Sunt tamen qui partim ex ingenio, partim auxilio veterum librorum pro, *Non ut quæſitum*, legant, *Non ignavia quæſitum, ſed vita partum.* Alii illud retinentes, & de hoc hæſitantes corrigunt, *Non ut quæſitum, ſed ut partum otium.* Laurentianus.

53 *Quos in conſulatu inimicos eſſe*] Hos ad ſenſus explendos multa deſiderantur. Videtur autem commemorare, quæ ipſe pro resp. compararit; hoc modo: Ego ne quid resp. detrimenti accipere poſſet, & animi & corporis actibus providi. Omnibus proſpexi ſane, & veterem defendendæ reip. rationem revocavi. Idem tribunis pl. denuntiavi, ne quid turbulenti, me conſule, conflarent. Aut alia ejuſmodi, quæ ſibi quiſque fingere poterit. Difficile eſt autem in tantis tenebris lucem videre, & in tam depravatis rebus, quid verum ſit cognoſcere, ubi veteres libri aut deficiunt, aut ſcripturam parum probabilem habent. In quibuſdam libris, quos mihi videre contigit, ſcriptum eſt, *Proſpexi ſane, & revocavi.* In Egnatiano, *Sane & rogavi.* Ut conjecturæ locus mihi non videatur, legerem tamen: *Denuntiavi ne quid*, particula negandi, quæ in omnibus libris impreſſis defecerat, addita; ſic enim poſtulat ſententia, ut dubitari nullo modo poſſit, quin deſideretur. *Idem.* Vetus liber, *quos vos in conſulatu.* Fortaſſe, *quos video in conſulatu.* Hæc poſtrema pars inquinata miſere eſt in omnibus libris. *Turnebus.*

54 *Et animis, &*] Hoc referri debet non ad *quos in conſulatu* (ac proinde *video*, aut aliquid tale deſidero) ſed ad *& concordia*, hoc modo, *Quod otium & concordia cum collega.* Idem.

55 *Corporis actibus*] Illud *actibus* valde ſuſpectum eſt & adulterinum, neque in hoc genere *actum* dicere Cicero ſolet. Nam quod afferunt ex lib. 1. de Leg. *Sed etiam in pravis actibus inſignis eſt humani generis ſimilitudo*, irreptitium eſt & natum pro *pravitatibus*. Ego hic legendum eſſe cenſeam, *& animi & corporis artibus*, id eſt, omni ratione, omnibus modis. Sic Plautus dixit: *Si ægrotant in te artes animi*; & Salluſtius: *Varias eſſe animi artes.* Idem.

DE

DE LEGE AGRARIA.

AD POPULUM.

ORATIO XVII.

ARGUMENTUM.

Vide Argumentum Orationi primæ de lege agraria præmissum. De hac brevissima Oratione Cicero ad Attic. lib. II. epist. 1.

I. COMMODIUS fecissent tribuni plebis, Quirites, si, quæ apud vos de me deferunt, ea coram potius, me præsente, dixissent. Nam & æquitatem vestræ disceptationis, & consuetudinem superiorum, & jus suæ potestatis retinuissent. Sed quoniam adhuc præsens certamen contentionemque fugerunt, nunc, si videtur eis, in meam concionem prodeant, &, quo provocati a me venire noluerunt, revocati saltem revertantur.

Video quosdam, Quirites, strepitu significare nescio quid, & non eosdem vultus, quos proxima mea concione præbuerunt, in hanc concionem mihi retulisse. Quare a vobis, qui nihil de me credidistis [1], ut eam voluntatem, quam semper habuistis erga me, retineatis, peto: a vobis autem, quos leviter immutatos esse sentio, parvam exigui temporis usuram bonæ de me opinionis postulo, ut eam, si quæ dixero, vobis probabo, perpetuo retineatis; sin aliter, hoc ipso in loco depositam atque abjectam relinquatis.

Completi sunt animi, auresque vestræ, Quirites, me grati-fican-

1 *Qui nihil de me credidistis*] Qui fidem non habuistis delationi & criminationi tribunorum plebis. *Turnebus.*

ficantem ſeptem tyrannis [2], cæteriſque Syllanarum aſſignationum poſſeſſoribus, Agrariæ legi & commodis veſtris obſiſtere. Hæc ſi qui crediderunt, illud prius crediderint neceſſe eſt, hac lege Agraria, quæ promulgata ſit, adimi Syllanos agros, vobiſque dividi, aut denique minui privatorum poſſeſſiones, ut in eas vos deducamini. Si oſtendo, non modo non adimi cuiquam glebam de Syllanis agris, ſed etiam genus id agrorum, certo capite legis impudentiſſime confirmari atque ſanciri: ſi doceo, agris his, qui a Sylla ſunt dati, ſic diligenter Rullum ſua lege conſulere, ut facile appareat, eam legem, non a veſtrorum commodorum patrono, ſed a Valgii genero [3] eſſe conſcriptam: num quid eſt cauſæ, Quirites, quin illa criminatione, qua in me abſentem uſus eſt, non ſolum meam, ſed etiam veſtram diligentiam, prudentiamque deſpexerit?

II. Caput eſt legis XL, de quo ego conſulto, Quirites, neque apud vos ante feci mentionem, ne aut refricare obductam jam reipublicæ cicatricem viderer, aut aliquid alieniſſimo tempore novæ diſſenſionis commovere. Neque vero nunc ideo diſputabo, quod hunc ſtatum reipublicæ non magnopere defendendum putem: præſertim qui otii & concordiæ patronum me in hunc annum reipublicæ profeſſus ſim: ſed ut doceam Rullum poſthac in his ſaltem tacere rebus, in quibus, de ſe & de ſuis factis taceri velit.

Omnium legum iniquiſſimam, diſſimillimamque legis, eſſe arbitror eam, quam L. Flaccus [4], interrex, de Sylla tulit, *ut omnia, quæcunque ille feciſſet, eſſent rata*. Nam cum cæteris in civitatibus, tyrannis inſtitutis, leges omnes extinguantur atque tollantur, hic reipublicæ tyrannum lege conſtituit. Eſt invi-

2 *Septem tyrannis*] Indicat ſeptem homines maxime locupletes ex poſſeſſionibus Syllanæ aſſignationis, quos ὑπερβολικῶς tyrannos vocat. *Aſſignationes* autem hoc loco agri a Sylla aſſignati dicuntur, iis, qui ipſum ſecuti contra Marium arma tulerant. *Lauredan.*

3 *A Valgii genero*] Id eſt, Rullum; non quatenus tribunus pl. eſt, ſed quatenus gener Valgii, hanc legem excogitaſſe, & conſcripſiſſe. *Idem.*

4 *L. Flaccus*] Fuit interrex L. Flaccus, cum conſules C. Marius C. Marii VII. conſulis F. Præneſte per Q. Lucretium, Cn. Papirius, Cn. F. Carbo III. per Cn. Pompejum Syllanos duces occiſi eſſent, ac reſp. ſine conſulibus eſſet, & placuiſſet ſenatui interregem prodi, qui comitia ſubrogandis conſulib. haberet. *Idem.*

invidiosa lex, sicut dixi: veruntamen habet excusationem. Non enim videtur hominis lex esse, sed temporis.

Quid, si est hæc multo impudentior? Nam Valeria lege, Corneliisque legibus eripitur, cum datur: conjungitur impudens gratificatio cum acerba injuria: sed tamen habet in illis legibus spem nonnullam ille, cui ademptus est: aliquem scrupulum [5], cui datus est. Rulli cautio est hæc, *Quæ post C. Marium, Cn. Papirium, consules*. Quam procul a suspicione fugit, quod eos consules, qui adversarii Syllæ maxime fuerunt, potissimum nominavit? Si enim Syllam dictatorem nominasset: perspicuum fore, & invidiosum, arbitratus est. Sed quem vestrum tam tardo ingenio fore putavit, cui post eos consules, Syllam dictatorem [6] fuisse, in mentem venire non posset?

Quid ergo ait Marianus tribunus plebis, qui nos Syllanos in invidiam rapit? *Quæ post Marium & Carbonem consules agri* [7], *ædificia, lacus, stagna, loca, possessiones*, cælum & mare prætermisit, cætera complexus est. *Publice data, assignata, vendita, concessa sunt*. A quo, Rulle? Post Marium & Carbonem consules, quis assignavit? quis dedit? quis concessit, præter Syllam? *Ea omnia eo jure sint*. Quo jure? labefactat videlicet nescio quid: nimium acer, nimium vehemens tribunus plebis Syllana rescindit. *Ut quæ optimo jure privata sint*. Etiamne meliore, quam paterna & avita? meliore.

At hoc Valeria lex non dicit: Corneliæ leges non sanciunt: Sylla ipse non postulat. Si isti agri partem aliquam juris, aliquam similitudinem propriæ possessionis, aliquam spem diuturnitatis attingunt: nemo est tam imprudens istorum, quin agi secum præclare arbitretur. Tu vero, Rulle, quid quæris? Quod habent, ut habeant? quis vetat? Ut privatum? at ita latum est, ut melior tui soceri fundus Irpinus [8] sit, sive ager Irpi-

5 *Aliquem scrupulum*] Nam cui ager datus est, ne rescindantur acta Syllæ metuit; qui amisit, id sperat futurum. *Turneb.*

6 *Syllam Dictatorem*] Ita Syllanos agros & assignationes confirmabat, cum post eos consules Sylla dictator fuerit. *Idem*.

7 *Agros*] Vetus liber, *agri*, multo meliore scriptura. Agros enim legi non potest, cum sint verba legis Serviliæ, ut mirer a quibusdam hoc animadverti non potuisse. *Idem*. Recepit *agri* Grævius.

8 *Fundus Irpinus*] Id est, fundus, quem Val-

Irpinus (totum enim possidet) quam meus paternus avitusque fundus Arpinas. Id enim caves. Optimo enim jure ea sunt profecto prædia, quæ optima conditione sunt. Libera, meliore jure sunt, quam serva: capite hoc, omnia, quæ serviebant, non servient. Soluta meliore in causa sunt, quam obligata: eodem capite obligata omnia, si modo Syllana sunt, liberantur. Immunia, commodiore conditione sint, quam illa, quæ pensitant. Ego Tusculanis pro aqua Crabra vectigal pendam [9], quia a municipio fundum accepi: si a Sylla mihi datus esset, Rulli lege non penderem.

III. Video vos, Quirites, sicuti res ipsa cogit, commoveri vel legis, vel orationis impudentia: legis, quæ jus melius Syllanis prædiis constituat, quam paternis: orationis, quæ ejusmodi causa [10] insimulare quemquam audeat, rationes Syllæ nimium vehementer defendere. At si illa solum sanciret, quæ a Sylla essent data, tacerem: modo ipse se Syllanum esse confiteretur. Sed non modo illis cavet; verum etiam aliud quoddam genus donationis [11] inducit: & is, qui a me Syllanas possessiones defendi criminatur, non eas solum sancit; verum ipse novas assignationes instituit, & repentinus Sylla nobis exoritur.

Nam attendite, quantas concessiones agrorum hic noster objurgator uno verbo facere conetur. *Quæ data, donata, concessa, vendita*. Patior. Audio. Quid deinde? *possessa*. Hæc tribunus plebis promulgare ausus est, ut, quod quisque post Marium & Carbonem consules possidet, id eo jure teneret, quo qui optimo privatum? Etiamne si vi ejecit? etiamne si clam, si precario venit in possessionem? Ergo hac lege jus civile, causæ possessionum, prætorum interdicta tollentur.

Non

Valgius socer tuus a Sylla accepit. *Laurentius*. *Fundum* cum dixisset, *agrum* corrigens subjecit, quod totum fere Irpinorum territorium (id enim hic ager significat) possideret. *Turnebus*.

9 *Ego Tusculanis pro aqua Crabra vectigal pendam*] Prædium suum Tusculanum significat, quod a Tusculanis acceperat, quibus quotannis pro usu aquæ, quæ Crabra dicebatur, vectigal quoddam penderet. *Laured.* Vide pro Corn. Balbo.

10 *Ejusmodi causa*] Id est, ob rem hujusmodi, cum tueantur ipsi Syllanas possessiones, tamen id objicere cuiquam ausint, quod impudentiæ est maximæ. *Turnebus*.

11 *Donationis*] Eos agros, quos Sylla non dedit, sed quidam in illa reip. caligine occuparunt, & possederunt, confirmat & sancit. Donationem appellat, quod agros illos eis sua lege Rullus donet. *Idem*.

Non mediocris res, neque parvum sub hoc verbo furtum; Quirites, latet. Sunt enim multi agri lege Cornelia publicati, nec cuiquam assignati, neque venditi, qui a paucis hominibus impudentissime possidentur. His cavet, hos defendit, hos privatos facit: hos, inquam, agros, quos Sylla nemini dedit, Rullus non vobis assignare vult, sed eis condonare, qui possident. Causam quæro, cur ea [12] quæ majores vobis in Italia, Sicilia, duabus Hispaniis, Macedonia, Asia quæsiverunt, venire patiamini, cum ea, quæ vestra sunt [13], condonari possessoribus [14] eadem lege videatis.

Jam, totam legem, intelligetis, cum ad paucorum dominationem scripta sit, tum ad Syllanæ assignationis rationes esse accommodatissimam. Nam socer hujus vir multum bonus est: neque ego nunc de illius bonitate, sed de generi impudentia disputo. Ille enim, quod habet, retinere vult: neque se Syllanum esse dissimulat.

IV. Hic, ut ipse habeat quod non habet, quæ dubia sunt, per vos sancire vult: &, cum plus appetat, quam ipse Sylla: quibus ego rebus resisto, Syllanas res defendere criminor. Habet agros nonnullos, inquit, socer meus desertos atque longinquos. Vendet eos mea lege, quanti volet. Habet incertos, ac nullo jure possessos: confirmabuntur optimo jure. Habet publicos: reddam privatos. Denique eos fundos, quos in agro Casinati optimos & fructuosissimos continuavit, cum usque eo vicinos proscriberet, quoad oculis confirmando [15] ex multis prædiis unam fundi regionem formamque perfecerit: quos nunc cum aliquo metu tenet, sine ulla cura possidebit.

Et, quoniam, qua de causa, & quorum causa ille hoc

12 *Causam quæro, cur ea*] Non debetis hæc vendi permittere, cum a Rullo publica donari videatis. Nam si quid vendendum est, potius veneat quod Rullus condonat. *Idem.*

13 *Cum ea, quæ vestra sunt*] *Vestra*, Syllani nullo jure occuparunt, cum sint publica. Nam ea Sylla publicarat. *Idem.*

14 *Possessoribus*] Possessor enim dicitur etiam qui nullo jure tenet. *Idem.*

15 *Quoad oculis confirmanda*] In editis vetuste, item Pall. & Cujac. legitur, *oculis confirmando*; ideoque excludere non potui; tanto quidem minus, quod vulgata, *oculos continuanda*, parum hic quadraret, ob ea quæ proxime præcesserant. Gulielmius nostrum illud mutabat in, *in oculis confirmanda*. Sequitur enim *unam fundi religionem formamque perfecerit*. Non damno. Fuit etiam quod idem legeret, *angulos conformando*. Eandem sane insaniam cupidorum notat Horatius:

O si angulus ille
Proximus accedat, qui nunc denormat agellum. Gruterus.

promulgavit, oſtendi; doceat ipſe, num ego quem poſſeſſorem defendam, cum Agrariæ legi reſiſto. Sylvam Scantiam vendis: Reſpublica poſſidet: defendo. Campanum agrum dividis: vos eſtis in poſſeſſione: non cedo. Deinde Italiæ, Siciliæ, cæterarumque provinciarum poſſeſſiones, venales ac proſcriptas hac lege video: veſtra ſunt prædia, veſtræ poſſeſſiones. Reſiſtam, atque repugnabo; neque patiar, a quoquam populum Romanum de ſuis poſſeſſionibus, me conſule, demoveri: præſertim cum vobis nihil quæratur. Hoc enim vos in errore verſari diutius non oportet. Num quis veſtrum ad vim, ad facinus, ad cædem accommodatus eſt? Nemo. Atqui ei generi hominum, mihi credite, Campanus ager, & præclara illa Capua ſervatur: exercitus contra vos, contra libertatem veſtram, contra Cn. Pompejum conſtituitur: contra hanc urbem, Capua: contra vos, manus hominum audaciſſimorum: contra Cn. Pompejum, decem duces comparantur. Veniant coram, & quoniam me in veſtram concionem, vobis flagitantibus, convocaverunt, diſſerant.

Digitized by Google

PRO C. RABIRIO, PERDUELLIONIS REO.

AD QUIRITES.

ORATIO XVIII.

ARGUMENTUM.

HUjus orationis argumentum non aliunde mihi melius explicaturus esse videor, quam si ex Dionis historia rem totam perscribam. Ita enim facillime & atrocitas criminis, & genus causæ perspici poterit. Neque fere quicquam latebit, quod ad orationis explicationem pertineat. Titus ergo Labienus C. Rabirium ob Saturnini cædem cum accusasset, magnam civitati perturbationem attulit. Nam Saturninus triginta sex annis ante cæsus fuerat, & quæ in bello, quod cum eo susceptum est, consules fecerant, ex senatus auctoritate omnia gesserant. Itaque senatus auctoritas illo judicio non leviter tentabatur; ex quo totus civitatis status convellebatur & perturbabatur. Ac Rabirius quidem cædem se fecisse pernegabat; verum tribuni modis omnibus senatus amplitudinem & dignitatem convellere nitebantur, & sibi potestatem omnia pro animi arbitrio & libidine agendi præmuniebant. Ita enim futurum erat, ut iis, qui similia tentare vellent, impune concederetur senatus decreta, quæque tot ante annis acta fuissent, in disquisitionem vocare. Ergo cum, pro eo ac debebat, senatus id indigne ferebat, tum vero senatorem pop. Rom. innoxium ætateque provectum supplicio affectum iri optimates dolebant: sed tamen modis omnibus angebantur, quod civitatis dignitas in crimen & invidiam vocaretur, resque publica improbissimis hominibus permitteretur. Ergo turbulenta factionum studia contentionesque partium

tium de judicio exarserunt : his ne concilium cogeretur pugnantibus ; illis consessum judicum postulantibus . Quod ubi per Cæsaris factionem & aliorum nonnullorum vicit , ac judicandi causa convenere (is enim cum L. Cæsare judicabat , nec simplex crimen erat , sed Rabirius perduellionis postulabatur) eum sententiis suis condemnarunt : quanquam non a populo more & instituto Romano creati , sed , quod non licebat , a prætore sorte ducti . Rabirius ergo provocavit : sed tamen apud populum etiam damnatus fuisset , nisi Metellus Celer augur & prætor rem impedisset . Nam cum multitudo nec eum audiret , nec quod contra morem patriæ legesque judicium factum esset , vellet attendere , propere Janiculum petit , priusquam quicquam suffragio Quirites sciscerent : signumque militare detrahit , ut nihil jam eis decernere liceret . Sic detracto vexillo concio soluta est , Rabiriusque liberatus . Etsi enim Labieno licebat reum repetere , non tamen fecit . Hactenus ex Dione . Hanc igitur orationem trigesimo sexto anno post cædem Saturnini habuit pop. Rom. Cicero consul , aut comitiis centuriatis (non enim de capite hominis ullis aliis quam centuriatis agi licebat) aut potius certe in concione aliqua quæ comitia antecessit . Cum autem in Pisonem Cicero scribit se in Rabirio perduellionis reo quadraginta annis ante se consulem , interpositam senatus auctoritatem sustinuisse , non est , ut inquit Asconius , in eo subtilis annorum computatio facta , verum summatim tempus comprehensum : ut perinde acceperit , ac si dixisset ; prope quadraginta annis . Jam ante damnatus a duumviris fuerat Rabirius , Julio Cæsare & Lucio Cæsare , a quibus ad populum provocarat . Acerbitatem judicis Julii Cæsaris , a quo cupidissime condemnatus fuerat , Rabirio ad populum provocanti etiam salutarem fuisse scribit Tranquillus . Perduellionis est postulatus Rabirius : quod sacro-sanctum tribunum interfecisse diceretur . Est autem perduellio genus læsæ Majestatis omnium atrocissimum & gravissimum : quo qui tenentur , ne morte quidem , cum decedunt in reatu , crimine liberantur , cum in aliis generibus læsæ Majestatis liberari soleant . Turnebus .

I. ETSI ,

I. ETSI, Quirites [1], non eſt meæ conſuetudinis, initio dicendi rationem reddere, qua de cauſa quemque defendam, propterea quod cum omnibus civibus in eorum periculis ſemper ſatis juſtam mihi cauſam neceſſitudinis eſſe duxi: tamen in hac defenſione capitis, famæ, fortunarumque [2] omnium C. Rabirii, proponenda ratio videtur eſſe officii mei: propterea quod, quæ juſtiſſima mihi cauſa ad hunc defendendum eſſe viſa eſt, eadem vobis ad abſolvendum debet videri.

Nam me cum amicitiæ vetuſtas, tum dignitas hominis, tum ratio humanitatis, tum meæ vitæ perpetua conſuetudo, ad C. Rabirium defendendum eſt adhortata: tum vero, ut id ſtudioſiſſime facerem, ſalus reipublicæ, conſulare officium, conſulatus denique ipſe, mihi una vobiſcum cum ſalutæ reipublicæ commendatus, coegit. Non enim C. Rabirium culpa delicti [3], non invidia, vitæque turpitudo, non denique veteres, juſtæ, graveſque inimicitiæ civium, in diſcrimen capitis vocaverunt: ſed ut illud ſummum auxilium [4] majeſtatis atque imperii, quod nobis a majoribus eſt traditum, de republica tolleretur: ut nihil poſthac auctoritas ſenatus, nihil conſulare imperium [5], nihil conſenſio bonorum contra peſtem ac perniciem civitatis valeret. Idcirco in his rebus evertendis unius hominis ſenectus, infirmitas, ſolitudoque tentata eſt.

Quamobrem, ſi eſt boni conſulis, cum cuncta auxilia reipublicæ labefactari convellique videat, ferre opem patriæ, ſuccurrere ſaluti, fortuniſque communibus, implorare civium fidem

1 *Quirites*] In Campo Martio ad populum hæc oratio habita eſt comitiis centuriatis, aut in concione quæ comitia anteceſſit. *Idem*.

2 *Capitis, famæ, fortunarum*] Perduellionis damnati virgis cæſi & unco per urbis vias tracti, ad extremum cruci, ſervorum inſtar, ſuffigebantur. *Hotoman*.

3 *Non enim C. Rabirium culpa delicti*] Rabirius non ſuo, ſed de reipub. nomine in diſcrimen capitis vocatur, quod conſuli paruerit ad arma vocanti, & remp. ſalvam eſſe voluerit. *Turnebus*.

4 *Summum auxilium*] Senatus-conſultum illud ſignificat, quod extremis reip. temporibus fieri ſolebat, ut viderent conſules, ne quid reſpublica detrimenti caperet. *Turn.*

5 *Conſulare imperium*] Nam ex illo ſenatus-conſulto ſummum imperium & judicium conſul habebat, & ad arma evocare poterat. *Grævius*.

dem, suam salutem posteriorem salute communi ducere: est etiam bonorum & fortium civium, quales vos omnibus reipublicæ temporibus extitistis, intercludere omnes seditionum vias, munire præsidia reipublicæ, summum in consulibus imperium, summum in senatu consilium, putare: ea qui secutus sit, laude potius & honore, quam pœna & supplicio, dignum judicare. Quamobrem labor in hoc defendendo præcipue meus est: studium vero conservandi hominis commune mihi vobiscum esse debebit.

II. Sic enim existimare debetis, Quirites, post hominum memoriam rem nullam majorem, magis periculosam, magis ab omnibus vobis providendam, neque a tribuno plebis susceptam, neque a consule defensam, neque ad populum Romanum esse delatam. Agitur enim nihil aliud in hac causa, Quirites, quam ut nullum sit posthac in republica publicum consilium, nulla bonorum consensio contra improborum furorem & audaciam: nullum extremis reipublicæ temporibus perfugium & præsidium salutis.

Quæ cum ita sint, primum, quod in tanta dimicatione capitis, famæ, fortunarumque omnium fieri necesse est, ab Jove Optimo Maximo, cæterisque diis deabusque immortalibus, quorum ope & auxilio multo magis hæc respublica, quam ratione hominum & consilio gubernatur, pacem ac veniam peto: precorque ab iis, ut hodiernum diem, & ad hujus salutem conservandam, & ad rempublicam constituendam, illuxisse patiantur. Deinde vos, Quirites, quorum potestas proxime ad deorum immortalium numen accedit, oro atque obsecro, quoniam uno tempore vita C. Rabirii, hominis miserrimi atque innocentissimi, salus reipublicæ, vestris manibus suffragiisque permittitur, adhibeatis in hominis fortunis misericordiam, in reipublicæ salute sapientiam, quam soletis.

Nunc, quoniam, T. Labiene [6], diligentiæ meæ temporis angustiis obstitisti, meque, ex comparato & constituto spatio defensionis, in semihoræ curriculum coegisti, parebitur, &, quod

6 T. *Labiene*] Hic trib. pleb. Cicerone consule diem dixit Rabirio. Hic est, qui postea militavit in Gallia auspiciis Cæsaris. *Turnebus*.

Digitized by Google

quod iniquiſſimum eſt, accuſatoris conditioni; &, quod miſerrimum, inimici poteſtati. Quanquam in hac præſcriptione ſemihoræ, patroni mihi partes reliquiſti; conſulis, ademiſti: propterea quod ad defendendum propemodum ſatis erit hoc mihi temporis, verum ad conquerendum parum.

Niſi forte de locis religioſis, ac de lucis, quos ab hoc violatos eſſe dixiſti, pluribus verbis tibi reſpondendum putas. Quo in crimine nihil eſt unquam abs te dictum, niſi a C. Macro objectum eſſe crimen id C. Rabirio. In quo ego demiror, meminiſſe te, quid objecerit C. Rabirio Macer inimicus; oblitum eſſe, quid æqui & jurati judices judicarint.

III. An de peculatu facto, an de tabulario [7] incenſo, longa oratio eſt [a] exprimenda? quo in crimine propinquus C. Rabirii judicio clariſſimo C. [b] Curtius pro virtute ſua eſt honeſtiſſime liberatus: ipſe vero Rabirius non modo in judicium horum criminum, ſed ne in tenuiſſimam quidem ſuſpicionem verbo eſt unquam vocatus. An de ſororis filio diligentius reſpondendum eſt? quem ab hoc necatum [8] eſſe dixiſti, cum ad judicii moram familiaris funeris excuſatio quæreretur. Quid enim eſt tam veriſimile, quam cariorem huic ſororis maritum, quam ſororis filium fuiſſe? atque ita cariorem, ut alter vita crudeliſſime privaretur, cum alteri ad prolationem judicii biduum quæreretur? An de ſervis alienis contra legem Fabiam [9] retentis, aut de civibus Romanis contra legem Porciam [10] verberatis, aut necatis plura dicenda ſunt, cum tanto ſtudio C. Rabirius totius Apuliæ, ſingulari voluntate Campaniæ vicini-

7 *An de tabulario*] Locus erat ubi acta & tabulæ publicæ reponebantur. Cum id igitur objiceretur Rabirio, nondum patefactum erat a quo incenſum eſſet: quod Q. Soſius ſe feciſſe poſtea confeſſus eſt. Vide III. 30. de nat. Deor. *Turneb.*

a Man. Lamb. *expromenda*

b Lamb. *Curius*

8 *Necatum*] Ne maritus ſororis Rabirii Curtius de peculatu, ut reor, cauſam diceret, ad probationem judicii filium ſororis a Rabirio necatum objiciebant. Qui autem funus familiare ducit, juſſave mortuo facit, nec in jus, nec in judicium vocatur. Sed veriſimile non eſt bidui cauſa tantum facinus eſſe perpetratum: nec probabile eſt chariorem ei maritum ſororis quam filium fuiſſe. *Idem.*

9 *Legem Fabiam*] Ne quis ſervum alienum, invito, vel inſciente domino, celaret, vinctum haberet, demeret ſciens, dolo malo. *Hotoman.*

10 *Lex Porcia*] *Porcia lex* memorabilis a M. Porcio Catone lata eſt, ne quis magiſtratus civem Romanum virgis cæderet, necaretve: cum antea nudatorum cervix inſereretur furcæ, corpus virgis ad necem cæderetur. *Idem.*

cinitatis ornetur? cumque ad ejus propulſandum periculum non modo homines, ſed prope regiones ipſæ concurrerint: aliquanto etiam latius excitatæ, quam ipſius vicinitatis nomen ac termini poſtulabant?

Nam quid ego ad id longam orationem comparem, quod eſt in eadem multæ irrogatione [11] præſcriptum, hunc nec ſuæ, nec alienæ pudicitiæ pepercisse? Quin etiam ſuſpicor, eo mihi ſemihoram a Labieno præſtitutam eſſe, ut ne plura de pudicitia [12] dicerem. Ergo ad hæc crimina, quæ patroni diligentiam deſiderant, intelligitis mihi ſemihoram iſtam nimium longam fuiſſe. Illam alteram partem de nece Saturnini, nimis exiguam atque anguſtam eſſe voluiſti: quæ non oratoris ingenium, ſed conſulis auxilium implorat & flagitat.

Nam de perduellionis judicio, quod a me ſublatum [13] eſſe criminari ſoles, meum crimen eſt, non Rabirii. Quod utinam, Quirites, ego id aut primus, aut ſolus ex hac republica ſuſtuliſſem! utinam quod ille crimen eſſe vult, proprium teſtimonium meæ laudis eſſet! Quid enim optari poteſt, quod ego mallem, quam me in conſulatu meo carnificem de foro, crucem de campo ſuſtuliſſe? Sed iſta laus primum eſt majorum noſtrorum, Quirites, qui expulſis regibus, nullum in libero populo veſtigium crudelitatis regiæ retinuerunt: deinde multorum virorum fortium, qui veſtram libertatem non acerbitate ſuppliciorum infeſtam, ſed lenitate legum munitam eſſe voluerunt.

IV. Quamobrem uter noſtrum tandem, Labiene, popularis eſt? tune, qui civibus Romanis in concione ipſa carnificem, qui vincla adhiberi putas oportere: qui in campo Martio, comitiis centuriatis, auſpicato in loco, crucem ad civium ſupplicium defigi & conſtitui jubes: an ego, qui funeſtari con-

cio-

11 *Multa irrogatione*] Multarum ratio hæc fuit. Magiſtratus reo ad populum diem dicebat: ter eum accuſabat: poſt ei multam irrogabat, id eſt, rogabat populum ut certa bonorum parte multaretur. Hæc irrogatio trinundinum, ut cæteræ leges, durabat, poſt per trinundinum quarto reus accuſabatur. Si defenderetur, ea multæ irrogatio dicebatur: ſi damnabatur, multæ judicatio. *Idem.*

12 *De pudicitia*] Eo ſcilicet nomine male Labienus audierat. *Turneb.*

13 *Sublatum*] Qua ratione Cicero ſuſtulerat judicium perduellionis? Non lege lata, ſed data facultate Rabirio dicendæ cauſæ comitiis centuriatis, ſuſcepta etiam illius defenſione, contra ſententiam duumvirum. *Ferratius.*

cionem contagione carnificis veto? qui expiandum forum populi Romani ab illis nefarii ſceleris veſtigiis eſſe dico? qui caſtam concionem, ſanctum campum, inviolatum corpus omnium civium Romanorum, integrum jus libertatis defendo ſervari oportere?

Popularis vero tribunus plebis, cuſtos defenſorque juris & libertatis. Porcia lex virgas ab omnium civium Romanorum corpore amovit: hic miſericors flagella retulit. Porcia lex libertatem civium lictori eripuit: Labienus, homo popularis, carnifici tradidit. C. Gracchus legem tulit, ne de capite civium Romanorum injuſſu veſtro judicaretur: hic popularis a duumviris, injuſſu veſtro, non judicari de cive Romano, ſed indicta cauſa civem Romanum capitis condemnari coegit.

Tu mihi etiam legis Porciæ, tu C. Gracchi, tu horum libertatis, tu cujuſquam denique hominis popularis mentionem facis, qui non modo ſuppliciis inuſitatis, ſed etiam verborum inaudita crudelitate, violare libertatem hujus populi, tentare manſuetudinem, commutare diſciplinam conatus es? Namque hæc tua, quæ te hominem clementem popularemque delectant, *I lictor*, *colliga manus:* quæ non modo hujus libertatis, manſuetudiniſque non ſunt, ſed ne Romuli quidem, aut Numæ Pompilii: ſed Tarquinii, ſuperbiſſimi atque crudeliſſimi regis, iſta ſunt cruciatus carmina: quæ tu, homo lenis ac popularis, libentiſſime commemoras, *Caput obnubito*, *arbori infelici ſuſpendito*: quæ verba, Quirites, jampridem in hac republica non ſolum tenebris vetuſtatis, verum etiam luce libertatis oppreſſa ſunt.

V. An vero, ſi actio iſta popularis eſſet, [14], & ſi ullam partem æquitatis haberet, aut juris, C. Gracchus eam reliquiſſet? Scilicet tibi graviorem dolorem patrui tui [15] mors attulit, quam C. Graccho, fratris: & tibi acerbior ejus patrui mors eſt, quem nunquam vidiſti, quam illi, ejus fratris, qui-

14 *An vero, ſi actio iſta popularis eſſet*] An non Scipionem Naſicam perduellinnis poſtulaſſet C. Gracchus, qui maxime popularis fuit, cum ejus frater trib. pleb. cæſus eſſet, ſi quæſtionem iſtam perduellionis legitimam putaſſet? *Turneb.*

15 *Patrui tui*] Q. Labieni. Significat a Labieno non tam tribuni mortem quam patrui hoc judicio vindicari. *Idem.*

cum concordissime vixerat : & similis viri tu ulcisceris patrui mortem, atque ille persequeretur fratris sui, si ista ratione agere voluisset : & par desiderium sui reliquit apud populum Romanum Labienus iste, patruus vester, quisquis fuit, ac Tib. Gracchus reliquerat. An pietas tua major, quam Gracchi? an animus? an consilium? an opes? an auctoritas? an eloquentia? quæ si in illo minima fuissent; tamen præ tuis facultatibus maxima putarentur.

Cum vero his rebus omnibus C. Gracchus omnes vicerit : quantum intervallum tandem inter te atque illum interjectum putas? Sed moreretur prius acerbissima morte millies Gracchus, quam in ejus concione carnifex consisteret : quem non modo foro, sed etiam cælo hoc, ac spiritu Censoriæ leges, atque urbis domicilio carere voluerunt. Hic se popularem dicere audet, me alienum a commodis vestris : cum iste omnes & suppliciorum, & verborum acerbitates, non ex memoria vestra, ac patrum vestrorum, sed ex annalium monumentis, atque ex regum commentariis conquisierit : ego omnibus meis opibus, omnibus consiliis, omnibus dictis atque factis repugnarim & restiterim crudelitati? Nisi forte hanc conditionem vobis esse vultis, quam servi, si libertatis spem propositam non haberent, ferre nullo modo possent.

Misera est ignominia judiciorum publicorum, misera multatio bonorum, miserum exilium: sed tamen in omni calamitate retinetur aliquod vestigium libertatis. Mors denique si proponitur, in libertate moriamur. Carnifex vero, & [a] obductio [16] capitis, & nomen ipsum crucis, absit non modo a corpore civium Romanorum, sed etiam a cogitatione, oculis, auribus. Harum enim omnium rerum, non solum eventus atque perpessio, sed etiam [b] conditio [17], expectatio, mentio ipsa

a Lamb. *obnuptio*

16 *Obductio*] Quanquam non sum nescius, *obducere* interdum esse idem quod, *obtegere*; libentius tamen hoc loco legerem, *obnuptio*. Nam quod hoc vocabulum nusquam alibi apud Ciceronem legatur; ne *obductio* quidem. Et *obnuptio* melius, ni fallor, conveniret cum diro illo & horrendo carmine, quod paulo supra recitaverat, *caput obnubito: arbori* &c. *Muret.* Var. Lect. VIII. 9.

b Lamb. *condictio*

17 *Conditio*] Mallem, *condictio*. Etenim *condicere*, vetere lingua est *denuntiare*; & *condictio*, denuntiatio, ut & veteres Grammatici, & Jurisconsulti docent. Quo sensu mirifice hic, ut opinor, quadraret. *Idem*, *ibid.*

psa denique, indigna cive Romano, atque homine libero est. An vero servos nostros horum suppliciorum omnium metu, dominorum benignitas una vindicta [18] liberabit: nos a verberibus, ab unco [19], a crucis denique terrore, neque res gestæ, neque acta ætas, neque nostri honores vindicabunt?

Quamobrem fateor, atque etiam, T. Labiene, profiteor: & præ me fero, te ex illa crudeli, importuna, non tribunitia actione, sed regia, meo consilio, virtute, auctoritate esse depulsum. Qua tu in actione, quanquam omnia exempla majorum, omnes leges, omnem auctoritatem senatus, omnes religiones atque auspiciorum publica jura neglexisti: tamen a me hæc in hoc tam exiguo meo tempore non audies. Liberum tempus nobis dabitur ad istam disceptationem. Nunc de Saturnini crimine, ac de clarissimi patrui tui morte dicemus.

VI. Arguis occisum esse a C. Rabirio L. Saturninum: & id C. Rabirius multorum testimoniis, Q. Hortensio [20] copiosissime defendente, antea falsum esse docuit. Ego autem, si mihi esset integrum, susciperem hoc crimen, agnoscerem, confiterer. Utinam hanc mihi facultatem causa concederet, ut possem hoc prædicare, C. Rabirii manu L. Saturninum, hostem populi Romani, interfectum! Nihil me clamor iste [21] commovet, sed consolatur, cum indicat esse quosdam cives imperitos, sed non multos. Nunquam, mihi credite, populus Romanus hic, qui silet, consulem me fecisset, si vestro clamore perturbatum iri arbitraretur. Quanto jam levior est acclamatio [22]! Quin continetis vocem, indicem stultitiæ vestræ, testem paucitatis?

Liben-

18 *Una vindicta*] Hæc erat virga quam prætor aut lictor manumittendi servi capiti imponens hæc verba pronuntiabat: *Hunc hominem liberum esse aio*. Hotoman.

19 *Ab unco*] Quorumdam criminum damnatis uncus in mentum impingebatur, atque ita per urbis vias tracti in Tyberim dejiciebantur. *Idem*.

20 *Q. Hortensio*] Hortensius causam Rabirii apud duumviros judices egerat. Non enim probo eos, qui ante consulem eum ad populum causam egisse censent. *Turneb.*

21 *Nihil me clamor iste*] Apparet populum vocem illam indigne tulisse, *Saturninum hostem populi Romani appellari*. Moris fuit in concionibus, si quid magistratus diceret, quod populo placeret, ut id acclamationibus exciperent; si quid displiceret, admurmurarent & obstreperent. Sic in Agrar. III. *Video quosdam, Quirites, strepitu significare nescio quid*. Hotoman.

22 *Quanto jam levior est acclamatio*] Iterum est acclamatum, sed levius quam antea & exilius; ergo gravius objurgat & compescit. *Turneb.*

Digitized by Google

Libenter, inquam, confiterer, si vere possem, aut etiam si mihi esset integrum, C. Rabirii manu L. Saturninum esse occisum: & id facinus pulcherrimum esse arbitrarer: sed, quoniam id facere non possum, confitebor id, quod ad laudem minus valebit, ad crimen non minus. Confiteor, interficiendi Saturnini causa, C. Rabirium arma cepisse. Quid est, Labiene? quam a me graviorem confessionem, aut quod in hunc majus crimen expectas? Nisi vero interesse aliquid putas inter eum, qui hominem occidit, & eum, qui cum telo occidendi hominis causa fuit. Si interfici Saturninum nefas fuit: arma sumpta esse contra Saturninum sine scelere non possunt. Si arma jure sumpta concedis; interfectum jure concedas necesse est. * * *

VII. Fit senatusconsultum, ut C. Marius [23], L. Valerius consules, adhiberent tribunos plebis & prætores, quos eis videretur; operamque darent, ut imperium populi Romani majestasque conservaretur. Adhibent omnes tribunos plebis præter Saturninum, omnes prætores præter Glauciam: qui rempublicam salvam esse vellent, arma capere, & se sequi jubent. Parent omnes. Ex ædificiis armamentariisque publicis arma populo Romano, C. Mario consule distribuente, dantur. Hic jam, ut omittam cætera, de te ipso, Labiene, quæro: cum Saturninus Capitolium teneret armatus, esset una C. Glaucia, C. Saufejus, etiam ille ex compedibus atque ergastulo Gracchus [24]: addam (quoniam ita vis) eodem Q. Labienum, patruum: in foro autem C. Marius, & L. Valerius Flaccus consules, post cunctus senatus, atque ille senatus, quem etiam vos ipsi, qui hos patres conscriptos, qui nunc sunt, in invidiam vocatis, quo facilius de hoc senatu detrahere possitis, laudare con-

* * * *Paucula quædam deesse videntur.*

23 *Fit S. C. ut C. Marius*] Arma jure sumpta in Saturninum probat senatus consulti auctoritate, quo summa potestas consulibus, permissa est, ut viderent ne quid respub. detrimenti caperet. Cuius decreti auctoritatem primum senatus usurpaverat in C. Gracchum. Ita tribuni jus istud senatui non esse concedendum censebant. *Idem.*

24 *Gracchus*] Is L. Equitius erat, qui pro Gracchi filio se gerebat: eum Saturninus in locum competitoris tribunatus comitiis palam occisi subrogare tentarat: is servus fuerat nequissimus in compedibus & ergastulo habitus: deinde manumissus libertinæ conditionis erat. *Idem.*

confuevistis : cum equester ordo ; at quorum equitum Romanorum , dii immortales ! patrum nostrorum , atque ejus ætatis , quæ tum magnam partem reipublicæ , atque omnem dignitatem judiciorum tenebat ; cum omnes omnium ordinum homines , qui in salute reipublicæ salutem suam repositam esse arbitrabantur , arma cepissent : quid tandem C. Rabirio faciendum fuit ?

De te ipso , inquam , Labiene , quæro : cum ad arma consules ex senatusconsulto vocavissent : cum armatus M. Æmilius , princeps senatus , in comitio constitisset : qui , cum ingredi vix posset , non ad insequendum sibi tarditatem pedum , sed ad fugiendum , impedimento fore putabat : cum denique Q. Scævola , confectus senectute , perditus morbo , mancus , & membris omnibus captus ac debilis , hastili nixus , & animi vim , & infirmitatem corporis ostenderet : cum L. Metellus , Serv. Galba , C. Serranus , P. Rutilius , C. Fimbria , Q. Catulus , omnesque , qui tum erant , consulares , pro salute communi arma cepissent : cum omnes prætores , cuncta nobilitas ac juventus accurreret , Cn. & L. Domitii , L. Crassus , Q. Mucius , C. Claudius , M. Drusus : cum omnes Octavii , Metelli , Julii , Cassii , Catones , Pompeji ; cum L. Philippus , L. Scipio , cum M. Lepidus , cum D. Brutus , cum hic ipse P. Servilius , quo tu imperatore , Labiene , meruisti : cum hic Q. Catulus , admodum tum adolescens , cum hic C. Curio , cum denique omnes clarissimi viri cum consulibus essent : quid tandem C. Rabirium facere convenit ? Utrum inclusum atque abditum latere in occulto , atque ignaviam suam , tenebrarum ac parietum custodiis tegere : an in Capitolium pergere , atque ibi se cum tuo patruo , & cæteris , ad mortem , propter vitæ turpitudinem , confugientibus , congregare ? an cum Mario , Scauro , Catulo , Metello , Scævola , cum bonis denique omnibus coire non modo salutis , verum etiam periculi societatem ?

VIII. Tu denique , Labiene , quid faceres tali in re , ac tempore ? Cum ignaviæ ratio te in fugam atque in latebras impelleret : improbitas & furor L. Saturnini in Capitolium arcef-

arcesseret: consules ad patriæ salutem ac libertatem vocarent: quam tandem auctoritatem, quam vocem, cujus sectam sequi, cujus imperio parere potissimum velles? Patruus, inquit, meus cum Saturnino fuit. Quid? pater qui-cum? quid? propinqui vestri, equites Romani? quid? omnis præfectura, regio, vicinitas vestra? quid? ager Picenus universus, utrum tribunitium furorem, an consularem auctoritatem secutus est?

Equidem hoc affirmo, quod tu nunc de tuo patruo prædicas, neminem unquam adhuc de sese esse confessum. Nemo est, inquam, inventus tam profligatus, tam perditus, tam ab omni non modo honestate, sed etiam simulatione honestatis relictus, qui se in Capitolio fuisse cum Saturnino fateretur. At fuit vester patruus. Fuerit: & fuerit nulla desperatione rerum suarum, nullis domesticis vulneribus coactus: induxerit eum L. Saturnini familiaritas, ut amicitiam patriæ praeponeret. Idcircone oportuit C. Rabirium desciscere a republica? non comparere in illa armata multitudine bonorum? consulum voci atque imperio non obedire? Atqui videmus, hæc in rerum natura tria fuisse: ut aut cum Saturnino esset, aut cum bonis, aut lateret. Latere, mortis erat instar turpissimæ: cum Saturnino esse, furoris & sceleris: virtus, & honestas, & pudor cum consulibus esse cogebat. Hoc tu igitur in crimen vocas, quod cum iis fuerit C. Rabirius, quos amentissimus fuisset, si oppugnasset: turpissimus, si reliquisset?

IX. At C. Decianus [25], de quo tu sæpe commemoras, quia, cum hominem omnibus insignem notis turpitudinis, P. Furium, accusaret summo studio bonorum omnium, queri est ausus in concione de morte Saturnini, condemnatus est: & Sex. Titius, quod habuit imaginem L. Saturnini domi suæ, condemnatus est. Statuerunt equites Romani illo judicio, improbum civem esse, & non retinendum in civitate, qui hominis, hostilem in modum seditiosi, imagine aut mortem ejus honestaret, aut desideria imperitorum misericordia commoveret, aut suam significaret imitandæ improbitatis voluntatem. Itaque mihi mirum videtur, unde hanc tu, Labiene, ima-

25 *At C. Decianus*] De quo Valerius Max. VIII. 1.

imaginem, quam habes, inveneris: nam Sex. Titio damnato, qui istam habere auderet, inventus est nemo. Quod tu si audisses, aut si per ætatem scire potuisses: nunquam profecto istam imaginem [26], quæ domi posita, pestem atque exilium Sex. Titio attulisset, in Rostra, atque in concionem attulisses; nec tuas unquam rationes [27] ad eos scopulos appulisses, ad quos Sex. Titii afflictam navem, & in quibus C. Deciani naufragium fortunarum videres. Sed in his rebus omnibus imprudentia laberis. Causam enim suscepisti antiquiorem memoria tua: quæ causa ante mortua est, quam tu natus esses. Qua in causa tute profecto fuisses, si per ætatem esse potuisses, eam causam in judicium vocas.

An non intelligis, primum quos homines, & quales viros mortuos summi sceleris arguas? deinde quot ex iis, qui vivunt, eodem crimine in summum capitis periculum arcessas? Nam si C. Rabirius fraudem capitalem admisit, quod arma contra L. Saturninum tulit; huic quidem afferet aliquam deprecationem periculi ætas illa, qua tum fuit: Q. vero Catulum, patrem hujus, in quo summa sapientia, eximia virtus, singularis humanitas fuit; M. Scaurum, illa gravitate, illo consilio, illa prudentia; duos Mucios, L. Crassum, M. Antonium [28], qui tum extra urbem cum præsidio fuit; quorum in hac civitate longe maxima consilia, atque ingenia fuerunt: cæteros pari dignitate præditos, custodes gubernatoresque reipublicæ, quemadmodum mortuos defendemus? Quid de illis honestissimis viris, atque optimis civibus, equitibus Romanis dicemus, qui tum una cum senatu salutem reipublicæ defenderunt? Quid de tribunis ærariis, cæterorumque ordinum omnium hominibus, qui tum arma pro communi libertate ceperunt?

X. Sed quid ego de iis omnibus, qui consulari imperio paruerunt, loquor? De ipsorum consulum fama quid futurum est? L. Flaccum, hominem cum semper in republica, tum in

26 *Imaginem*] Imaginem L. Saturnini Labienus in concione protulerat. *Turneb.*

27 *Rationes*] Forte *rates*. Sunt rates ligna colligata, vel navigium temere conditum. Tuscul. 1. 30: *Tanquam in rate in mari immenso nostra versatur oratio*. Pith.

28 *M. Antonium*] Oratorem, qui anno sequenti consul fuit. *Ferratius.*

magiſtratibus gerendis, in ſacerdotio, cæremoniiſque, quibus præerat, diligentiſſimum, nefarii ſceleris ac parricidii mortuum condemnabimus? Adjungemus ad hanc labem ignominiamque mortis, etiam C. Marii nomen? C. Marium, quem vere patrem patriæ, parentem, inquam, veſtræ libertatis, atque hujuſce reipublicæ poſſumus dicere, ſceleris ac parricidii nefarii mortuum condemnabimus?

Etenim, ſi C. Rabirio, quod iit ad arma, crucem T. Labienus in campo Martio defigendam putavit: quod tandem excogitabitur in eum ſupplicium, qui vocavit? Ac, ſi fides Saturnino data eſt [29], quod abs te ſæpiſſime dicitur: non eam C. Rabirius, ſed C. Marius dedit; idemque violavit, ſi in fide non ſtetit. Quæ fides, Labiene, qui potuit ſine ſenatusconſulto dari? Adeone hoſpes hujuſce urbis, adeone ignarus es diſciplinæ, conſuetudiniſque noſtræ, ut hæc neſcias? ut peregrinari in aliena civitate, non in tua magiſtratum gerere videare?

Quid jam iſta [30] C. Mario, inquit, nocere poſſunt, quoniam ſenſu & vita caret? Itane vero? tantis in laboribus C. Marius, periculiſque vixiſſet, ſi nihil longius, quam vitæ termini poſtulabant, ſpe atque animo de ſe, & gloria ſua cogitaſſet? At credo, cum innumerabiles hoſtium copias in Italia fudiſſet, atque obſidione rempublicam liberaſſet, omnia ſua ſecum una moritura arbitrabatur. Non eſt ita, Quirites: neque quiſquam noſtrum in reipublicæ periculis cum laude ac virtute verſatur, quin ſpe poſteritatis, fructuque ducatur. Itaque cum multis aliis de cauſis virorum bonorum mentes divinæ mihi atque æternæ videntur eſſe, tum maxime quod optimi & ſapientiſſimi cujuſque animus ita præſentit in poſterum, ut nihil niſi ſempiternum ſpectare videatur.

Quapropter equidem & C. Marii, & cæterorum virorum, ſapientiſſimorum ac fortiſſimorum civium, mentes, quæ mihi viden-

29 *Si fides Saturnino data eſt*] Conſules fidem publicam Glauciæ & Saturnino dederant, fore ut cum eis non vi, ſed jure ageretur. *Hotoman.*

30 *Quid jam iſta*] Quod illa tempeſtate multos eſſe ſciebat, qui nec dedecus, nec ignominiam ad mortuos pertinere cenſerent, omni ſenſu ut credebant plerique, orbatos. Percrebuerat enim tum ſententia Epicuri, cui ſe dociles multi ex libris Amaſanii præſtiterant, animos mortales eſſe. *Turneb.* De Amafanio, & Epicureis, vide Tuſcul. IV. 3.

Digitized by Google

videntur ex hominum vita ad deorum [a] religionem & sanctimoniam demigrasse, testor, me pro illorum fama, gloria, memoria, non secus, ac pro patriis fanis atque delubris propugnandum putare: ac, si pro illorum laude mihi arma capienda essent, non minus strenue caperem, quam illi pro communi salute ceperunt. Etenim, Quirites, exiguum nobis vitæ curriculum natura circumscripsit, immensum gloriæ.

XI. Quare, si eos, qui jam de vita decesserunt, ornabimus: justiorem nobis mortis conditionem relinquemus. Sed, si illos, Labiene, quos jam videre non possumus, negligis: ne his quidem, quos vides, consuli putas oportere? Neminem esse dico ex iis omnibus, qui illo die Romæ fuerint, quem tu diem in judicium vocas, pubesque tum fuerit, quin arma ceperit, quin consules secutus sit. Omnes ii, quorum tu ex ætate conjecturam facere potes, quid tum fecerint, abs te rei capitis, C. Rabirii nomine, citantur. At occidit Saturninum Rabirius. Utinam fecisset! non supplicium deprecarer, sed præmium postularem. Etenim, si Scevæ, servo Q. Crotonis, qui occidit L. Saturninum, libertas data est: quod equiti Romano præmium dari par fuisset? &, si C. Marius, quod fistulas [31], quibus aqua suppeditabatur Jovis Optimi Maximi templis ac sedibus præcidi imperarat, quod in clivo Capitolino improborum [b] civium [32] * * *

* * * *Desunt non pauca.*

a Lamb. *regionem*

31 *Quod fistulas*] Florus, lib. III, tubos quibus aqua in Capitolium ducebatur, præcisos scribit. Plutarchus in Mario. Appian. Civil. I. *Saturninus aquæ penuria coactus, deditionem fecit.* Hotoman.

b Lamb. *civium multitudo sese collocarat, rempublicam servasse ab universo senatu judicatus est: cur supplicium in eum constitueretur, & non potius præmium ei decerneretur; qui improborum ducem sustulisset?*

32 *Improborum civium*] Pall. ambo adscriptum habent, deficere hic a fine chartas duas, a nescio quo exsectas. Gruter.

IN
L. CATILINAM.
IN SENATU.
ORATIO XIX.

ARGUMENTUM.

SÆpe jam M. Tullius, antequam hancce orationem haberet, verba in senatu de Catilinæ conjuratione fecerat: ut vel ex eo perspicuum est, quod duodeviginti diebus ante, consulibus resp. senatus-consulto permissa erat. Quod ego ipsum admonere supervacaneum putassem, (est enim sane quam apertum) nisi animadvertissem, multos magnosque viros, non e recentioribus modo, sed etiam ex antiquis, quod, quid quoque tempore actum fuisset, non satis attente considerassent, in errores quosdam minime, ut arbitror, negligendos, in harum rerum explicatione incidisse. Mihi quidem ita videtur: Ciceroni imprimis ipsi maximam esse hisce in rebus habendam fidem; ut, sicubi ab eo cæteri discesserint, homines eos fuisse, idcircoque labi potuisse, arbitremur: secundum Ciceronem autem Sallustio, qui iisdem temporibus fuit: tum Asconio, qui ab eorum ætate non ita multum absuit: Græcos autem, Plutarchum, Appianum, Dionem, magno esse adhibito judicio legendos. Nam, ut hinc ordiamur, cum conjurati, Catilinæ denunciatione, in M. Porcii Leccæ domum convenissent, repertique essent duo, qui se Ciceronem in lectulo suo interfecturos pollicerentur; tum demum ait Sallustius, rem ad senatum a Cicerone relatam; Senatumque decrevisse, ut darent operam consules, ne quid resp. detrimenti caperet. *At id manifesto falsum est: siquidem, quæ nox consecuta est posterum diem Nonar. Novemb. ea nocte coitionem illam in M. Porcii domum factam esse, constat ex oratione pro Sylla. Jam autem sedecim, minimum, dies erant,*

Digitized by Google

erant, cum illa senatus auctoritas intercesserat: ut ex hac ipsa oratione liquido cognosci potest. Illud quoque non minus falsum est, quod idem Sallustius prodidit, cum aut hanc orationem Cicero, aut aliam quampiam habuisset, certe quidem aliquot diebus post commissam consulibus remp. Catilinam in eam vocem denique erupisse, ut diceret, si quod incendium in fortunas suas excitatum esset, id se non aqua, sed ruina restincturum. Id enim jampridem, id est, aliquot diebus ante comitia consularia, Catoni judicium minitanti ac denuncianti Catilina responderat. Quod ipse Cicero in oratione pro Murena testatum reliquit. Quod si Sallustium ipsum, & accuratum cum primis hominem, & illorum temporum æqualem, tamen alicubi lapsum videmus: exacuenda profecto nobis ingenii acies est: neque ut quicque a quoque veterum proditum fuerit, ita protinus recipiendum est: sed conferenda alia cum aliis, & ad Ciceronis præcipue auctoritatem, tanquam ad Lydium lapidem, singula diligenter examinanda. Nunc ad rem. Dicta est hæc oratio a Cicerone consule, senatum habente in templo Jovis Statoris, VI. *id. Novemb. ut infra probabitur. Qua quidem oratione ostendit, patefacta jam esse omnibus scelerata Catilinæ adversus rempubl. consilia: ipsique suadet, vel potius imperat, ut ex urbe exeat, quo & civitatem liberet metu, & ipse se liberius hostem P. R. profiteri queat. Genus igitur causæ judiciale non est, ut falso Cœlius Curio putat. Non enim in senatu judicia exercebantur. Sed ne deliberativum quidem est. Quid ita? quia enim non deliberat Cicero, neque sententiam dicit, neque aut suadet quicquam senatui, aut dissuadet: sed Catilinam increpat, objurgat, exagitat: jubet denique, ut cum reip. salute, sua vero peste ac pernicie ex urbe proficiscatur. Quid igitur? fatendum profecto est, non omnes Ciceronis orationes, nedum omnia quæ ab oratore tractantur, ad tria illa pervulgata causarum genera posse revocari, Ipse autem orationis* χαρακτὴρ *plenus est* δεινότητος, γοργότητος, σφοδρότητος, μεγαλοπρεπείας. *Itaque quæcunque de illo genere a veteribus prodita sunt, ea hic mirabiliter observata reperiemus.* MURETUS. *Vide Lælii Bisciolæ Horas subces. Tom. II. lib.* IV. *cap.* 8.

QUOUS-

I. QUOUSQUE tandem [1] abutere, Catilina, patientia nostra? quamdiu etiam furor iste tuus nos eludet [2]? quem ad finem sese effrenata jactabit audacia? Nihilne te nocturnum præsidium Palatii [3], nihil urbis vigiliæ [4], nihil timor populi [5], nihil concursus bonorum omnium, nihil hic munitissimus [6] habendi senatus locus, nihil horum ora vultusque moverunt? Patere tua consilia non sentis? constrictam [7] jam omnium horum conscientia teneri conjurationem tuam non vides? Quid proxima, quid superiore nocte egeris, ubi fueris, quos convocaveris, quid consilii ceperis, quem nostrum ignorare arbitraris?

O tempora, o mores! Senatus hæc intelligit; consul videt; hic tamen vivit. Vivit? Immo vero etiam in senatum venit: fit publici consilii particeps: notat & designat oculis ad cædem unumquemque nostrum. Nos autem, viri fortes [8], satisfacere reipublicæ videmur, si istius furorem ac tela vitemus.

Ad mortem te, Catilina, duci, jussu consulis [9], jampridem oportebat: in te conferri pestem istam, quam tu in nos omnes jamdiu machinaris. An vero vir amplissimus [10], P. Sci-

1 *Quousque tandem*] Non putarat, ut videtur Cicero, Catilinam eo die in senatu affuturum. Sed cum eum, præter spem, adesse vidisset, subita indignatione commotus, in hæc verba prorumpit. *Muret.*

2 *Eludet?*] Quasi afflictis, prostratisque nobis insultabit. Verbum gladiatorium. Illud quoque annotandum, quod de furore & audacia, quasi de re quapiam animata, locutus est. Recte enim admonet Fabius, miram ex eo sublimitatem oriri, cum rebus sensu carentibus actum quendam & animos damus. *Idem.*

3 *Nocturnum præsidium palatii*] Periculosis temporibus præsidium palatio imponi solebat, quod illud qui occupasset, urbem facile in potestate habiturus videbatur. *Idem.*

4 *Nihil urbis vigiliæ*] Decreverat enim senatus, ut per totam urbem vigiliæ haberentur, iisque minores magistratus præessent. Sallustius. *Idem.*

5 *Nihil timor populi*] Nam & tumultum senatus decreverat, ut est apud Dionem, & Cicero ipse, ad indicandam periculi magnitudinem, comitiorum die loricatus in campum descenderat. *Idem.*

6 *Nihil hic munitissimus*] Templum Jovis Statoris dicit. *Idem.*

7 *Constrictam*] Quasi de immani quadam & rabiosa fera locutus est. *Idem.*

8 *Nos autem viri fortes*] E[illegible]. Non enim in cautione, sed in animi magnitudine ac præsentia posita est fortitudo. *Idem.*

9 *Jussu consulis*] Sed poteratne consul imperare, ut quisquam ad mortem duceretur? Poterat, ubi ei S. C. commissa erat resp. *Idem.*

10 *An vero vir amplissimus*] Argumentum a minore: in quo, ut erudite annotat Fabius non solum totum toti, sed etiam partes partibus comparantur. Nam Catilina Graccho, status reipub. orbi terrarum, mediocris labefactatio cædi, & incendiis, privatus consulibus comparatur. *Idem.*

Digitized by Google

Scipio [11], pontifex maximus, Tib. Gracchum, mediocriter labefactantem statum reipublicæ, privatus interfecit [12]: Catilinam vero, orbem terræ cæde atque incendiis vastare cupientem, nos consules perferemus? Nam illa [13] nimis antiqua prætereo, quod Q. Servilius Ahala Sp. Melium, novis rebus studentem, manu sua occidit. Fuit, fuit ista quondam in hac republica virtus, ut viri fortes acrioribus suppliciis civem perniciosum, quam acerbissimum hostem coercerent. Habemus enim senatusconsultum in te, Catilina, vehemens & grave: non deest reipublicæ consilium, neque auctoritas hujus ordinis: nos, nos, dico aperte, consules desumus.

II. Decrevit quondam senatus, ut L. Opimius consul videret, ne quid respublica detrimenti caperet. Nox nulla intercessit; interfectus est propter quasdam seditionum suspiciones C. Gracchus, clarissimo patre, avo, majoribus: occisus est cum liberis M. Fulvius [14], consularis. Simili senatusconsulto, C. Mario, & L. Valerio consulibus, permissa est respublica: num unum diem postea L. Saturninum, tribunum plebis, & C. Servilium prætorem, mors ac reipublicæ pœna [15] remorata

ta

11 *P. Scipio*] P. Cornelius Scipio Nasica Serapio, ejus, qui optimus vir a senatu judicatus erat, nepos; ejus, qui censor porticus in Capitolio fecerat, filius; pronepos autem Cn. Scipionis, celeberrimi viri, P. Africani patrui, ipsius autem Tiberii consobrinus. Paterculus. *Idem*.

12 *Privatus interfecit*] Video, interpretes conturbari, quod idem & Pontifex Max. & privatus esse dicatur: in eo autem nulla repugnantia est. Pontificatus enim magistratus non est. Quare nihil prohibet eundem & pontificem maximum esse, & privatum. *Idem*.

13 *Nam illa*] Figuram hanc præteritionem vocant. Historia ex Livio petenda est. *Idem*.

14 *M. Fulvius*] M. Fulvius Flaccus, quem C. Gracchus in locum Tiberii fratris III virum nominaverat, sociumque regalis potentiæ assumpserat. *Idem*.

15 *Mors ac reip. pœna*] De tribus antiquis libris, qui olim Dominici Grimani Cardinalis fuere, in eo, qui optimus est, locus hic ita legitur: *Num unum diem postea L. Saturninum trib. pl. & C. Servilium præt. reip. pœna remorata est?* Quod ego ut vidi, qui Servilium illis temporibus prætorem fuisse meminissem, videremque etiam, ad nomen Saturnini additum esse nomen magistratus, in quo ille tum fuisset: dubium non habui, quin illud, *prætorem*, omnino recipiendum foret. Recordabar loci ex octava Philippica, qui me magis etiam in sententia confirmabat. Ita enim ibi scribitur: *C. Mario, L. Valerio consulibus senatus rempublicam defendendam dedit. L. Saturninus trib. pl. Glaucia prætor est occisus.* Quoniam autem scio, sæpe commissum esse a librariis veteribus, ut has notas R. P. & P. R. quarum altera *rempublicam*, altera, *populum Romanum* indicabant, inter se confunderent, earumque alteram pro altera ponerent: plane statui, totum hunc locum ita legi debere: *Num unum diem postea L. Saturninum trib. pl. & C. Servilium, prætorem populi Romani, pœna remorata est?* Vocem, *mors*, additam puto ab aliquo, qui declarare vellet, quod pœnæ genus illos consecutum fuisset. *Idem*.

Digitized by Google

ta eſt ? At nos viceſimum jam diem [16] patimur hebeſcere aciem horum auctoritatis . Habemus enim hujuſmodi ſenatuſconſultum , veruntamen incluſum in tabulis , tanquam in vagina reconditum : quo ex ſenatuſconſulto confeſtim interfectum te eſſe , Catilina , convenit [17] . Vivis : & vivis non ad deponendam , ſed ad confirmandam audaciam . Cupio , Patres conſcripti [18] , me eſſe clementem : cupio in tantis reipublicæ periculis non diſſolutum videri : ſed jam me ipſum inertiæ , nequitiæque condemno .

Caſtra ſunt in Italia contra rempulicam , in Etruriæ faucibus collocata : creſcit in dies ſingulos hoſtium numerus ; eorum autem imperatorem caſtrorum , ducemque hoſtium , intra mœnia , atque adeo in ſenatu videmus , inteſtinam aliquam quotidie perniciem reipublicæ molientem . Si te jam , Catilina , comprehendi , ſi interfici juſſero : credo , erit verendum mihi , ne non hoc potius omnes boni ſerius a me , quam quiſquam crudelius factum eſſe dicat . Verum ego hoc , quod jampridem factum eſſe oportuit , certa de cauſa nondum addu-

16 *Viceſimum jam diem*] Rotundare numerum voluit . Erat enim hic tantum duodeviceſimus dies poſt factum S. C. ut notat Aſconius . Sic in Piſonem pro triginta ſex annis , quadraginta dixit . Sic centumviri dicebantur , cum eſſent centum & quinque . Sic Euripides & Virgilius Græcos mille navibus ad oppugnandam Trojam veniſſe dicunt , quas Homerus CIↃ CLXXXVI. Dio CIↃ CC. Scholiaſtes Euripidis , mille centum & ſeptuaginta fuiſſe affirmat . *Idem* .

17 *Interfectum eſſe te , Catilina , convenit*] Vereor , ne aliquid in his verbis lateat vitii . Primum , quod , ſeu verbum , *convenit* , media correpta legas , non convenient tempora : ſeu producta , quæram , ecquis unquam , qui aliquem modo Latinæ linguæ ſenſum haberet , ita locutus fuerit , ut diceret , convenit ſtatim id feciſſe , pro eo quod eſt , ſtatim id feciſſe oportuit . Ego vero , ἀτεχνῶς ἐιπεῖν , utrovis modo , nedum indignum Cicerone , ſed etiam plane barbarum eſſe loquendi genus cenſeo . Ut ſi quis dicat , *Multum laborem capere convenit eos , qui de gloria comparanda cogitant* : quidvis eum facere potius , quam Latine loqui putem . Meus quidem hic ſenſus eſt . Si qui aliter opinabuntur , ii ſi , prolatis exemplis , erroris me coarguerint ; non committam , ut etiam pertinaciæ coarguere poſſint . Eſt omnino quidam locus apud Terentium in Heautontimorumeno , qui fallere homines minus perſpicaces queat . Ibi enim ſenex ille ſeipſum puniens ita loquitur : *Non convenit , qui illum ad laborem impulerim , nunc me ipſum fugere* . Sed ibi alia ratio eſt . Comparantur enim duo ibi inter ſe , hæc , impuliſſe filium ad laborem , & ipſum laborem fugere : quorum alterum alteri convenire , atque conſentaneum negat . Moveor etiam , quod in uno libro vetere , pro , *convenit* , ſcriptum video , *cum venit* . Qua de ſcriptura quam conjecturam fecerim , dicam : non quod ea mihi plane probetur : ſed ut alius quiſpiam , ea reprehenſa , meliorem aliquam proferat . Venit igitur mihi in mentem cogitare , ſi forte ita legendum ſit : *Quod quidem ſenatuſ-conſultum confeſtim interfectum te eſſe , Catilina , cum velit ; vivis : & vivis , non ad deponendam , ſed ad confirmandam audaciam* . Idem .

18 *Cupio P. C.*] Nunc demum ad patres orationem convertit , ideoque multo leniore , ac remiſſiore dicendi genere utitur . *Idem* .

adducor ut faciam. Tum denique interficiam te [19], cum jam nemo tam improbus, tam perditus, tam tui similis inveniri poterit, qui id non jure factum esse fateatur. Quamdiu quisquam erit, qui te defendere audeat, vives: & vives ita, ut nunc vivis, multis meis, & firmis præsidiis obsessus, ne commovere te contra rempublicam possis. Multorum te etiam oculi & aures non sentientem, sicut adhuc fecerunt, speculabuntur, atque custodient.

III. Etenim quid est, Catilina, quod jam amplius expectes, si neque nox tenebris obscurare cœtus nefarios, nec privata domus parietibus continere vocem conjurationis tuæ potest? si illustrantur, si erumpunt [20] omnia? Muta jam istam mentem [21]: mihi crede: obliviscere cædis, atque incendiorum. Teneris undique: luce sunt clariora nobis tua consilia omnia: quæ etiam mecum licet recognoscas. Meministine, me ante diem XII Kalendas Novembris [22] dicere in senatu, fore in armis certo die, qui dies futurus esset ante diem VI Kalendas Novembris, C. Mallium [23], audaciæ satellitem at-

19 *Interficiam te*] Nihil ab hac dissentiunt Pall. sed Lipsius lib. III. Var. Lect. cap. 22. Modius epist. V. prodidere, restare in scriptis suis, *interficiere*; reperitque in Cod. Gulielmius; videturque modestius, ac gravitate consulari dignius. *Grut.*

20 *Si illustrantur, si erumpunt*] *Illustrantur*, ad noctis tenebras retulit: *erumpunt*, ad privatæ domus parietes. *Muretus*.

21 *Muta iam istam mentem*] Non cohortatur eum ad sanitatem, quod se frustra facturum sentiebat: sed ait, nihil esse, quod in urbe manens de cæde atque incendiis cogitet: quare aliud ei consilium esse capiendum, & in Manliana castra exeundum. *Muret.*

22 *Ante diem* XII. *Kalendas Novembris*] Magnam nobis lucem hic locus afferet ad hanc historiam subtiliter intelligendam: quam profecto & Sallustius, & cæteri mirabiliter confuderunt. Ac primum sciendum est, in hunc diem primo edicta fuisse comitia consularia. Sed cum pridie ejus diei Cicero Catilinæ consilia ad senatum detulisset, factum est S. C. ne postero die comitia haberentur: ut de iis rebus in senatu agi posset. Nam aliter comitiali die senatus haberi non poterat. Postridie igitur, id est, ut ait Plutarchus, ipso comitiorum die, Cicero frequenti senatu Catilinam excitavit, atque eum de iis rebus jussit, si quid vellet, quæ ad se allatæ essent, dicere. Tum ille dixit, duo corpora esse reipubl. unum debile infirmo capite, alterum firmum sine capite: huic, cum ita meritum esset, caput se vivo non defuturum. His auditis, decrevit senatus; ut viderent consules, ne quid resp. detrimenti caperet. Hæc sumpta sunt e Mureniana. Jam igitur, cum Asconius dicat, diem, quo hæc habita oratio est, a commissa consulibus rep. duodevicesimum fuisse: profecto si quis rationem dierum ineat, videbit, eam ut nos diximus, habitam VI. Id. Novemb. Hac autem in parte aliorum errata persequi piget. *Idem*.

23 *Mallium*] Scripsi hic C. Mallium, non quomodo vulgati, C. *Manlium*. Putavi me tuto hac in re & sine reprehensione librorum veterum consentientem auctoritatem sequi posse, in quibus constanter hoc nomen & apud Sallustium, & in his ipsis orationibus apud Ciceronem ita perscriptum extat. Ego quidem usus aliquando sum antiquissimo libro, qui asservatur apud Gemblacenses, quem certa

que adminiſtrum tuæ ? Num me fefellit , Catilina , non modo res tanta , tam atrox , tam incredibilis , verum , id quod multo magis eſt admirandum , dies ? Dixi ego idem in ſenatu , cædem te optimatum contuliſſe in ante diem v Kalendas Novembris , tum cum multi principes civitatis Roma non tam ſui conſervandi , quam tuorum conſiliorum reprimendorum cauſa profugerunt . Num infitiari potes , te illo ipſo die meis præſidiis , mea diligentia circumcluſum , commovere te contra rempublicam non potuiſſe , cum tu diſceſſu cæterorum , noſtra tamen , qui remanſiſſemus , cæde contentum te eſſe dicebas ?

Quid ? cum te Præneſte Kalendis ipſis Novembris occupaturum nocturno impetu eſſe confideres : ſenſiſtine , illam coloniam meo juſſu , meis præſidiis , cuſtodiis , vigiliiſque eſſe munitam ? Nihil agis , nihil moliris , nihil cogitas , quod ego non modo non audiam , ſed etiam non videam , planeque ſentiam .

IV. Recognoſce tandem mecum illam ſuperiorem noctem [24]. Jam intelliges multo me vigilare acrius ad ſalutem , quam te ad perniciem reipublicæ . Dico te priori nocte veniſſe inter falcarios [25] (non agam obſcure) in M. Leccæ domum [26] : conveniſſe eodem complures ejuſdem amentiæ , ſceleriſque ſocios . Num negare audes ? quid taces ? convincam , ſi negas . Video

certa opinio eſt , & res ipſa docet , ſcriptum eſſe Sigisberti docti viri manu , qui in eo loco ante ſexcentos plus minus annos claruit , in quo non aliter hoc nomen ſcriptum deprehendi . *J. Lipſius*.

24 *Noctem illam ſuperiorem*] Non ita , ut opinor , locutus eſſet , ſi proximam noctem indicare voluiſſet . *Muretus*.

25 *Veniſſe inter falcarios*] Priſcianus *lib.* XVIII. *col* 1181. *Veniſſe inter falcarios* interpretatur , *veniſſe in locum ubi ſunt falcarii*. Veteribus gloſſis *falcarius* eſt falcifer , & falcifex. *Falx* , præter uſitatam ſignificationem , eſt etiam *ſica*. Juvenalis , ſat. VIII. 201.

Nec clypeo Gracchum pugnantem , & falce ſupina .

Vetus Scholiaſtes. *Thracum armatura intelligenda eſt , quibus proprium telum ſica*. Gloſſæ veteres : *Sica , Thracius enſis incurvus*. Gloſſæ Iſidori : *Falcarius , Gladiator falcem ferens*. Cicero , pro Sylla , cap. 5. *Emiſſo jam ex urbe Catilina , ille* (Antonius) *arma miſit , cornua , tubas , falces* . Ubi male nonnulli ſcripſerunt *faſces*. Jam , fidem facere ſi quam poteſt vetus in Catilinam declamatio , cui nomen eſt adſcriptum Porcii Latronis , M. Leccæ domum ad nocturnos cœtus delegerat Catilina , ut *remotam ab omni celebritate , conſtipatam multitudine arbuſcularum , & ab omni ſuſpicione prodendi facinoris non mediocriter abhorrentem .... quo telorum innumerabilem copiam conſtipandam atque occultandam* curaverat . Si habitabat fabros *inter falcarios* Lecca , ejus erat domus ad hanc , quam Declamator commemorat , telorum comparationem valde opportuna . *Buberius*.

26 *In M. Leccæ domum*] Scribendum *M. Læca* ex auctoritate argentei denarii , in quo M. hic *Porcius Læca* deſcriptus eſt . *F. Urſinus*.

Video enim esse hic in senatu quosdam, qui tecum una fuere. O dii immortales! ubinam gentium sumus? in qua urbe vivimus? quam rempublicam habemus? Hic, hic sunt, in nostro numero, Patres conscripti, in hoc orbis terræ sanctissimo gravissimoque consilio, qui de meo, nostrumque omnium interitu, qui de hujus urbis, atque adeo orbis terrarum exitio cogitent. Hosce ego video consul, & de republica sententiam rogo: &, quos ferro trucidari oportebat, eos nondum voce vulnero. Fuisti igitur apud Leccam illa nocte, Catilina: distribuisti partes Italiæ: statuisti quo quemque proficisci placeret: delegisti quos Romæ relinqueres, quos tecum educeres: descripsisti urbis partes ad incendia: confirmasti, te ipsum jam esse exiturum: dixisti paulum tibi esse etiam tum moræ, quod ego viverem. Reperti sunt duo equites Romani [27], qui te ista cura liberarent, & sese illa ipsa nocte paulo ante lucem me in meo lectulo interfecturos pollicerentur. Hæc e-

27 *Reperti sunt duo Equites Romani*] Magna in his duobus nominandis scriptorum dissensio. Sallustius C. Cornelium, equitem Rom. & L. Varguntejum senatorem nominat: in quo dissentit a Cicerone, qui utrumque equitem fuisse ait. Nam de C. quidem Cornelio omnis dubitatio tollitur ex oratione pro Sylla. Dio duos dicit: sed neutrum nomine appellat. Plutarchus Marcium, & Cethegum vocat: de quorum priore nihil alibi reperio: sed Plutarchum falli constat: cum aperte Cicero C. Cornelium unum ex iis fuisse affirmet. Quanquam enim Cethego quoque idem & prænomen, & nomen fuit: tamen hunc C. Cornelium, de quo hic agitur, facile probari potest, non esse C. Cornelium Cethegum. Quid ita? quod Cethegus quidem in carcere strangulatus est. At hic adhuc vivebat, quo tempore Cicero P. Syllam, ipsius filio accusante, defendit. Omnium autem fœdissime labitur Appianus: tribus enim manifestis erroribus, in hac re tradenda, seipsum involvit. Primum in tempore: ait enim hoc consilium initum esse, cum jam Catilina ex urbe discessisset. Deinde in his duobus nominandis: ait enim fuisse P. Lentulum, & Cethegum. Non dixisset autem Cicero duos equites, si ex iis unus P. Lentulus prætor fuisset. Illud vero palmarium, quod Cethegum quoque prætorem fuisse tradit. Ut, si hunc sequare, neuter eorum eques Rom. fuerit: nedum uterque, ut Cicero dicit. Non fuisse autem Cethegum prætorem, ex eo intelligitur, quod quæ religio servata est in Lentulo, ut magistratu cogeretur abdicare se, antequam ei cervices frangerentur, eandem profecto senatus in Cethego retinuisset. Quod ubi lectum, aut cui unquam vel fando auditum est? Ac vereor interdum, ne mea in ejusmodi scriptoribus reprehendendia ab aliquo culpetur audacia. Quod si id obtrectandi studio facerem, egometipse me temeritatis impudentiæque damnarem. Nunc cum investigandæ atque eruendæ veritatis desiderio incensus faciam, pro qua summus philosophorum non aliena tantum, sed sua etiam cuique, si res ferat, evertenda esse placita pronunciavit: neminem puto æquum rerum æstimatorem fore, qui mihi non id laudi potius, quam vitio, ascribat. Etenim sive eos merito accuso: quis me propterea vituperandum duxerit? sive injuria: prodeat aliquis, qui eadem opera & culpa illos, & errore me liberet. Nam, quemadmodum ait Æschines, privatorum inimicitiis multa in repub. corrigi: ita in literis quoque plurima literatorum hominum, non inimicitiis quidem, sed modestis, & ab omni contumelia remotis dissensionibus corriguntur. *Muret.*

go omnia, vix dum etiam cœtu vestro dimisso [28], comperi: domum meam majoribus præsidiis munivi, atque firmavi: exclusi eos, quos tu mane ad me salutatum miseras, cum illi ipsi venissent, quos ego jam multis ac summis viris ad me id temporis venturos esse prædixeram.

V. Quæ cum ita sint [29], Catilina, perge quo cœpisti; egredere aliquando ex urbe; patent portæ: proficiscere. Nimium diu te imperatorem illa tua Malliana castra desiderant. Educ tecum etiam omnes tuos: si minus, quam plurimos. Purga urbem. Magno me metu liberabis, dummodo inter me atque te murus intersit. Nobiscum versari jam diutius non potes: non feram, non patiar, non sinam. Magna diis immortalibus habenda est gratia, atque huic ipsi Jovi Statori, antiquissimo custodi hujus urbis, quod hanc tam tetram, tam horribilem, tamque infestam reipublicæ pestem toties jam effugimus. Non est sæpius in uno homine salus summa periclitanda reipublicæ. Quandiu mihi, consuli designato, Catilina, insidiatus es, non publico me præsidio, sed privata diligentia defendi. Cum proximis comitiis [30] consularibus me consulem in campo, & competitores interficere voluisti, compressi tuos nefarios conatus amicorum præsidio, & copiis, nullo tumultu publice concitato. Denique quotiescunque me petisti [31], per me tibi obstiti: quanquam videbam, perniciem meam cum magna calamitate reipublicæ esse conjunctam. Nunc jam aperte rempublicam universam petis. Templa deorum immortalium, tecta urbis, vitam omnium civium, Italiam denique totam, ad exitium & vastitatem vocas. Quare, quoniam id, quod primum, atque hujus imperii, disciplinæque majorum proprium est, facere nondum audeo: faciam id, quod est ad severitatem lenius, ad communem salutem utilius. Nam, si te interfici jussero, residebit in republica reliqua con-

28 *Vix dum etiam cœtu vestro dimisso*] Fulvia enim media nocte ipsamet ad Ciceronem profecta, hoc ei indicavit. Plutarchus, Sallustius. *Idem.*

29 *Quæ cum ita sint*] Argumentationis summa est. Si omnia tua consilia nota sunt, exire debes. Sunt autem nota. Tibi igitur est exeundum. Annota autem, ut hæc tota pars tum brevibus membris, tum incisis, tum etiam iis, quæ incisis breviora sunt, contineatur: quod dicendi genus ad imperandum, & ad perterrefaciendum aptum esse, tradit Demetrius. *Idem.*

30 *Proximis comitiis*] Habitis a me: quibus designati sunt Silanus, & Murena. *Id.*

31 *Petisti*] Verbum gladiatorium. *Idem.*

Digitized by Google

conjuratorum manus. Sin tu (quod te jamdudum hortor) exieris, exhaurietur ex urbe tuorum comitum magna & perniciosa sentina reipublicæ. Quid est, Catilina? num dubitas id, me imperante, facere, quod jam tua sponte faciebas? Exire ex urbe consul hostem jubet. Interrogas me, num in exilium? non jubeo [32]: sed si me consulis, suadeo.

VI. Quid enim, Catilina [33], est, quod te jam in hac urbe delectare possit? in qua nemo est, extra istam conjurationem perditorum hominum, qui te non metuat; nemo, qui non oderit. Quæ nota domesticæ turpitudinis non inusta vitæ tuæ est? quod privatarum rerum dedecus non hæret infamiæ [34]? quæ libido ab oculis, quod facinus a manibus unquam tuis, quod flagitium a toto corpore abfuit? cui tu adolescentulo, quem corruptelarum illecebris irretisses, non aut ad audaciam, ferrum, aut ad libidinem, facem prætulisti? Quid vero? nuper, cum morte superioris uxoris, novis nuptiis domum vacuam [35] fecisses, nonne etiam alio incredibili scelere [36] hoc scelus cumulasti? Quod ego prætermitto, & facile patior sileri, ne in hac civitate tanti facinoris immanitas aut extitisse, aut non vindicata esse videatur. Prætermitto ruinas fortunarum tuarum, quas omnes impendere tibi pro-

32 *Non jubeo*] Ne poterat quidem. Nulla enim lex erat apud veteres Romanos, quæ ullum maleficium exilio multaret, sed in exilium ibant, qui legis multam sufferre in civitate nolebant. Cicero pro Cæcina. *Idem*.

33 *Quid enim Catilina*] Quasi deposita consulis persona, suasoris personam suscipit: ut, quod postea dicet, videatur, non odio, sed misericordia Catilinæ commoveri. Suadet igitur, ut ex urbe exeat: quod vita ei suavis esse non possit, ubi oderit omnes, odio sit omnibus, ubi invidia flagret, ubi ære alieno sit obrutus, ubi nefaria ipsius de disperditione reip. consilia omnibus nota sint. At hæc simulata suasio longe amarissimam Catilinæ insectationem continet. *Idem*.

34 *Quod privatarum rerum dedecus non hæret infamiæ*] Victorius & Manutius non aliter. Forsan, inquit Gruterus, *non inhæret tuæ famæ?* Lambinus, *non hæret in fama*, cui acquiescit Turnebus *Adv.* XXX. 15. Buherius denique: *Quod privatarum rerum dedecus non hæret infamiæ?* Multa scilicet in Catilina erant bona & decora naturæ, quæ omnia ille vitiis corruperat. Vide *pro Cælio*, cap. 5. & 6. Quod ediderunt Victorius & Manutius, facile intelligi posse arbitror, si quis animadvertat, famam in homine improbo esse infamiam. Hoc ergo vult Cicero: Nullum est privatarum rerum dede‹cu›s, quod tuo nomini, tuæ famæ & infamiæ non hæreat. *Oliv.*

35 *Vacuam*] Suspiciose significat, eam ab ipso necatam. *Muretus*.

36 *Alia incredibili scelere*] Vel quod filium occiderit; ut est apud Sallustium: vel quod filiam suam, ex adulterio susceptam, in matrimonium duxerit: quod ei objicit Cicero in oratione, quam habuit in toga candida. Plutarchus eum, præter parricidium fratris, ait, filiæ suæ virgini vitium obtulisse. *Idem*.

Digitized by Google

proximis idibus [37] senties. Ad illa venio, quæ non ad privatam ignominiam vitiorum tuorum, non ad domesticam tuam difficultatem ac turpitudinem, sed ad summam reipublicæ [38], atque ad omnium nostrum vitam salutemque pertinent.

Potestne tibi hujus vitæ hæc lux, Catilina, aut hujus cæli spiritus esse jucundus, cum scias, horum esse neminem, qui nesciat, te pridie Kalendas Januarias [39] Lepido, & Tullo consulibus, stetisse in comitio cum telo? manum, consulum, & principum civitatis interficiendorum causa, paravisse? sceleri ac furori tuo non mentem aliquam, aut timorem tuum, sed fortunam populi Romani obstitisse? Ac jam illa omitto: neque enim sunt aut obscura, aut non multa postea commissa. Quoties tu me designatum, quoties me consulem interficere conatus es? Quot ego tuas petitiones ita conjectas, ut vitari posse non viderentur, parva quadam declinatione, &, ut ajunt, corpore effugi? Nihil agis, nihil assequeris, nihil moliris, quod mihi latere valeat in tempore: neque tamen conari, ac velle desistis. Quoties jam tibi extorta est sica ista de manibus? quoties vero excidit casu aliquo, & elapsa est? Tamen ea carere diutius non potes: quæ quidem quibus abs

te

37 *Proximis idibus*] Quo die usuram creditæ pecuniæ fœneratori solvere necesse erat. Horat. Epod. II. 69. *Manut.*

38 *Sed ad summam reipublicæ*] Meus primus optimus & Pithœi rectissime scribit, *sed ad summam remp. Summa resp.* est res quæ pertinet ad salutem totius reip. Plautus in Mercatore:

Nam si istbuc jus est senecta ætate scortari senes,
Ubi loci res summa est nostra publica?

Vid. Gronov. ad Liv. 26. 10. *Grævius.*

39 *Pridie Kalendas Januar.*] M. Æmilio Lepido, L. Volcatio Tullo Coss. cum P. Autronius, & P. Cornelius Sylla Coss. designati, ambitus pœnas dedissent; inque illorum locum L. Aurelius Cotta, L. Manlius Torquatus suffecti essent: Catilina, qui, repetundarum reus a P. Clodio Pulchro factus, consulatum petere prohibitus esset, indignatione & odio in remp. accensus, cum Autronio & Sylla, (certe quidem cum Autronio) aliisque nobilibus viris, consilium iniit interficiendi ad Kal. Jan. novos consules, restituendique consulatus iis, qui abdicare coacti erant, occupatamque rempublicam pro sua libidine moderandi. Id consilium initum est circa Nonas Decemb. Ejus rei causa, pridie Kal. Jan. Catilinam Cicero ait in comitio stetisse cum telo: tum, ut opinor, cum abeuntes magistratu consules ad populum e Rostris ex more verba facerent. Postridie, cum M. Crassus, qui & ipse conjuraverat, mutato, ut creditur, consilio, non affuisset: ideoque C. Julius Cæsar, ipse quoque ejus conjurationis particeps, signum, quod convenerat, non dedisset, (erat autem signum, ut togam de humero dejiceret) res ulterius progressa non est: sed dilata in Non. Febr. Tum quoque aliquod amicum P. R. numen effecit, ut Catilina, priusquam armati convenissent, signum daret. Id P. R. saluti fuit. Hæc e Sallustio, Asconio, Suetonioque collegi. *Muretus.*

Digitized by Google

te initiata ſacris [40], ac devota ſit, neſcio, quod eam neceſſe putas conſulis in corpore defigere.

VII. Nunc vero, quæ tua eſt iſta vita? ſic enim jam tecum loquar, non ut odio permotus eſſe videar, quo debeo, ſed ut miſericordia, quæ tibi nulla debetur. Veniſti paulo ante in ſenatum. Quis te ex hac tanta frequentia, ex tot tuis amicis ac neceſſariis ſalutavit? Si hoc poſt hominum memoriam contigit nemini, vocis expectas contumeliam, cum ſis graviſſimo judicio taciturnitatis oppreſſus? Quid, quod adventu tuo iſta ſubſellia, vacua facta ſunt? quod omnes conſulares, qui tibi perſæpe ad cædem conſtituti fuerunt, ſimulatque aſſediſti, partem iſtam ſubſelliorum nudam atque inanem reliquerunt? Quo tandem animo hoc tibi ferendum putas? Servi mehercle mei ſi me iſto pacto metuerent, ut te metuunt omnes cives tui, domum meam relinquendam putarem: tu tibi urbem non arbitraris? &, ſi me meis civibus injuria ſuſpectum tam graviter, atque offenſum viderem: carere me aſpectu civium, quam infeſtis oculis omnium conſpici mallem. Tu cum conſcientia ſcelerum tuorum agnoſcas odium omnium juſtum, & jam tibi diu debitum, dubitas, quorum mentes ſenſuſque vulneras, eorum aſpectum præſentiamque vitare? Si te parentes timerent, atque odiſſent tui, neque eos ulla ratione placare poſſes: ut opinor, ab eorum oculis aliquo concederes. Nunc te patria, quæ communis eſt omnium noſtrum parens, odit ac metuit: & jamdiu de te nihil judicat, niſi de parricidio ſuo cogitare. Hujus tu neque auctoritatem verebere, neque judicium ſequere, neque vim pertimeſces? Quæ tecum, Catilina, ſic agit [41], & quodammodo tacita loquitur: Nullum jam tot annos facinus exſtitit, niſi per te: nullum flagitium ſine te: tibi uni multorum civium neces, tibi vexatio direptioque ſociorum, impunita fuit ac libe-

40 *Quibus abs te initiata ſacris*] Sententia eſt. Ita te geris, ut voviſſe videaris alicui Deo, te ſicam illam in conſulis corpore defixurum. Hac enim Cottam primo, eſt Torquatum, deinde me conſulem ſæpe jam e medio tollere conatus es. *Idem*.

41 *Quæ tecum, Catilina, ſic agit*] Longe pulcherrimum exemplum προσωποποιΐας, quam vel conformationem, vel perſonæ fictionem Latine vocare poſſumus. Porro & hoc, & alterum, quod in hac ipſa oratione reperiemus, & illud Appii Cæci in oratione pro Cælio, puto ad imitationem Platonis efficta eſſe, qui hoc modo Leges in Critone, veteres Athenienſes pro patria mortuos in Menexeno loquentes introduxerat. *Idem*.

libera: tu non ſolum ad negligendas leges [42], ac quæſtiones, verum etiam ad evertendas perfringendaſque valuiſti. Superiora illa, quanquam ferenda non fuerunt, tamen, ut potui, tuli. Nunc vero me totam eſſe in metu propter te unum; quidquid increpuerit, Catilinam timeri; nullum videri contra me conſilium iniri poſſe, quod a tuo ſcelere abhorreat; non eſt ferendum. Quamobrem diſcede, atque hunc mihi timorem eripe: ſi verus, ne opprimar; ſin falſus, ut tandem aliquando timere deſinam.

VIII. Hæc ſi tecum, ut dixi, patria loquatur, nonne impetrare debeat, etiam ſi vim adhibere non poſſit? Quid? quod tu te ipſe in cuſtodiam dediſti? Quid? quod, vitandæ ſuſpicionis cauſa, apud M. Lepidum [43] te habitare velle dixiſti? a quo non receptus, etiam ad me venire auſus es: ut domi meæ te aſſervarem, rogaſti. Cum a me quoque id reſponſum tuliſſes, me nullo modo poſſe iiſdem parietibus tuto eſſe tecum, qui magno in periculo eſſem, quod iiſdem mœnibus contineremur, ad Q. Metellum prætorem [44] veniſti. A quo repudiatus, ad ſodalem tuum, virum optimum [45], M. Marcellum [46] demigraſti: quem tu videlicet & ad cuſtodiendum te, diligentiſſimum, & ad ſuſpicandum, ſagaciſſimum, & ad vindicandum, fortiſſimum fore putaſti. Sed quam longe videtur a carcere atque a vinculis abeſſe debere, qui ſe ipſum jam dignum cuſtodia judicaverit?

Quæ cum ita ſint, Catilina, dubitas, ſi hic emori [47] æquo

42 *Tum non ſolum ad negligendas leges*] Negligit leges, ac quæſtiones qui earum metu a peccando non contioetur; eaſdem perfringit, qui, cum in judicium adductus, manifeſto tencatur, aliqua tamen via elabitur. Catilina autem primum accuſatus fuerat repetundarum, Lepido & Tullo Coſſ. atque abſolutus per prævaricationem accuſatoris P. Clodii: deinde etiam cædis, conſulibus Cæſare & Figulo, ut eſt apud Dionem, & tunc quoque abſolutus. Hoc quoque ipſo tempore interrogatus erat lege Plautia ab L. Paulo. Salluſtius. *Idem*.

43. *M. Lepidum*] Qui conſulatum cum Volcatio geſſerat. *Idem*.

44 *Q. Metellum prætorem*] Q. Cæcilium Metellum Celerem dicit: qui, bienoio de more interjecto, conſulatum poſtea cum L. Afranio geſſit. *Idem*.

45 *Virum optimum*] Ironiam eſſe, annotat Fabius l. 9. Et ſane, quomodo idem Catilinæ ſodalis, & vir optimus eſſe potuiſſet? *Idem*.

46 *M. Marcellum*] Conſtat, non eſſe eundem, quem pauln poſt, virum fortiſſimum vocat: id eſt, eum pro quo extat oratio ad Cæſarem. Opinor, hunc M. Marcellum illius C. Marcelli, de quo in Sextiana defenſione mentio eſt, patrem fuiſſe. *Idem*.

47 *Emori*] Ita Victorius. Sententia eſt: Si non potes a te impetrare, ut hic moriaris, ſive manus tibi ipſe inferens, ſive aliena manu utens, fuge hinc in ſolitudinem. *Grævius*. Alii numero plurimi cum Mureto: *morari*.

Digitized by Google

quo animo non potes, abire in aliquas terras, & vitam istam multis suppliciis justis debitisque ereptam, fugæ solitudinique mandare? Refer, inquis, ad senatum (id enim postulas) &, si hic ordo placere sibi decreverit, te ire in exilium, obtemperaturum te esse dicis. Non referam id, quod abhorret a meis moribus: & tamen faciam, ut intelligas, quid hi de te sentiant. Egredere ex urbe, Catilina: libera rempublicam metu: in exilium, si hanc vocem expectas, proficiscere. Quid est, Catilina? ecquid attendis, ecquid animadvertis horum silentium? Patiuntur, tacent. Quid expectas auctoritatem loquentium, quorum voluntatem tacitorum perspicis?

At si hoc idem huic adolescenti optimo, P. Sextio [48], si fortissimo viro, M. Marcello [49] dixissem: jam mihi consuli hoc ipso in templo, jure optimo senatus vim & manus intulisset. De te autem, Catilina, cum quiescunt, probant: cum patiuntur, decernunt: cum tacent, clamant. Neque hi solum, quorum tibi auctoritas est videlicet cara, vita vilissima: sed etiam illi equites Romani, honestissimi atque optimi viri, cæterique fortissimi cives, qui circumstant senatum; quorum tu & frequentiam videre, & studia perspicere, & voces paulo ante exaudire potuisti: quorum ego vix abs te jamdiu manus, ac tela contineo: eosdem facile adducam, ut te hæc, quæ jampridem vastare studes, relinquentem, usque ad portas prosequantur [50].

IX. Quanquam quid loquor? te ut ulla res frangat? tu ut unquam te corrigas? tu ut ullam fugam meditere? ut ullum tu exilium cogites? Utinam tibi istam mentem dii immortales donarent! Tametsi video, si mea voce perterritus ire in exilium animum induxeris, quanta tempestas invidiæ nobis, si minus in præsens tempus, recenti memoria scelerum tuorum, at in posteritatem impendeat. Sed est mihi tanti, dummodo ista privata sit calamitas, & a reipublicæ periculis se-

48 *P. Sextio*] P. Sextio Gallo, quæstori C. Antonii consulis, pro quo extat Ciceronis oratio. *Idem*.

49 *M. Marcello*] Hic ille est, ut ante dixi, quem postea apud Cæsarem defendit Cicero. *Idem*.

50 *Usque ad portas prosequantur*] Mos antiquus erat prosequendi eos, qui in exilium abirent. Sic in oratione, quæ proxime hanc sequitur: *Vel ejecimus, vel emisimus, vel ipsum egredientem urbe prosecuti sumus*. Idem.

jungatur. Sed tu ut vitiis tuis commoveare, ut legum pœnas pertimescas, ut temporibus reipublicæ concedas, non est postulandum. Neque enim is es, Catilina, ut te aut pudor a turpitudine, aut metus a periculo, aut ratio a furore revocarit.

Quamobrem, ut sæpe jam dixi, proficiscere: ac, si mihi inimico, ut prædicas, tuo conflare vis invidiam; recta perge in exilium: vix feram sermones hominum, si id feceris: vix molem istius invidiæ, si in exilium jeris jussu consulis, sustinebo. Sin autem servire meæ laudi & gloriæ mavis, egredere cum importuna sceleratorum manu: confer te ad Mallium: concita perditos cives: secerne te a bonis: infer patriæ bellum: exsulta impio latrocinio, ut a me non ejectus, ad alienos; sed invitatus, ad tuos isse videaris.

Quanquam quid ego te invitem, a quo jam sciam esse præmissos, qui tibi ad forum Aurelium [51] præstolarentur armati? sciam pactam & constitutam esse cum Mallio diem? a quo etiam aquilam illam argenteam [52], quam tibi, ac tuis omnibus perniciosam esse confido & funestam futuram, cui domi tuæ sacrarium scelerum tuorum constitutum fuit, sciam esse præmissam? Tu ut illa diutius carere possis, quam venerari, ad cædem proficiscens, solebas? a cujus altaribus sæpe istam dexteram impiam ad necem civium transtulisti?

X. Ibis tandem aliquando, quo te jampridem tua ista cupiditas effrenata ac furiosa rapiebat. Neque enim tibi hæc res affert dolorem, sed quandam incredibilem voluptatem. Ad hanc te amentiam natura peperit, voluntas exercuit, fortuna servavit. Nunquam tu non modo otium, sed ne bellum quidem,

51 *Ad forum Aurelium*] Est is locus prope lævam Arminiæ, sive Floris amnis ripam, vulgari nunc vocabulo *Monte Alto*, oppidum satis celebre. Nomen & originem habuit ab Aurelio quodam, qui Aureliam viam a Roma Pisas usque, sub initium haud dubie subactæ a Romanis Etruriæ, stravit. Quis autem fuerit ille Aurelius incertum est. *Cluver.* Ital. antiq. lib. II. cap. 2.

52 *Aquilam illam argenteam*] Romanorum legionum proprium signum fuisse aquilam, constat. Cum autem legio divideretur in decem cohortes: prima cujusque legionis cohors semper suscipiebat aquilam: ut est apud Vegetium. Erat autem aquila parvum sacellum, sive, ut Cicero hic loquitur, sacrarium, in quo inerat aquilæ effigies, vel argentea, ut hic videmus, vel aurea. Id sacellum hastæ impositum ex inferiore parte acutæ, quo in terram defigi posset, portabat is, qui *Aquilifer* dicebatur. Narrat Dio lib. 40. Aquilas autem illas divino cultu affici solitas esse, & ea quæ modo recitavi, indicant, & Ciceronis hoc loco verba confirmant. *Muret.*

dem, nisi nefarium concupisti. Nactus es ex perditis, atque ab omni non modo fortuna, verum etiam spe derelictis, conflatam improborum manum.

Hic tu qua lætitia perfruere? quibus gaudiis exultabis? quanta in voluptate bacchabere, cum in tanto numero tuorum neque audies virum bonum quemquam, neque videbis? Ad hujus vitæ studium meditati illi sunt, qui feruntur, labores tui: jacere humi, non modo ad obsidendum stuprum, verum etiam ad facinus obeundum: vigilare, non solum insidiantem somno maritorum, verum etiam bonis occisorum [53]. Habes ubi ostentes illam præclaram tuam patientiam famis, frigoris, inopiæ rerum omnium: quibus te brevi tempore confectum esse senties. Tantum profeci tum, cum te a consulatu repuli, ut exul potius tentare, quam consul vexare rempublicam posses: atque ut id, quod esset a te scelerate susceptum, latrocinium potius, quam bellum nominaretur.

XI. Nunc, ut a me, Patres conscripti, quandam prope justam patriæ querimoniam detester ac deprecer: percipite, quæso, diligenter, quæ dicam, & ea penitus animis vestris mentibusque mandate. Etenim, si mecum patria, quæ mihi vita mea multo est carior, si cuncta Italia, si omnis respublica loquatur: M. Tulli, quid agis? tune eum, quem esse hostem comperisti: quem ducem belli futurum vides, quem expectari imperatorem in castris hostium sentis, auctorem sceleris, principem conjurationis, evocatorem servorum, & civium perditorum, exire patieris, ut abs te non emissus ex urbe, sed immissus in urbem esse videatur? Nonne hunc in vincula duci, non ad mortem rapi, non summo supplicio mactari [54] im-

53 *Verum etiam bonis occisorum*] Qui sunt illi occisi, & a quo sunt occisi? Forte quos jam pro occisis habebant. Sed omnes quatuor libri, quos evolvi, & Pith. excerpta, *Bonis otiosorum*, hoc est, in pace, tranquille viventium. Sic quoque P. Manutii editio. *Otium* est pax Ciceroni, *otiosus* in pace vivens, pacisque cupidus. Dies noctesque cogitat ut bello civili moto illis, qui pacem malebant, bona eripiat, & sibi vindicet. *Grævius*.

54 *Mactari*] Usum quemdam hujus verbi, paucis, ut arbitror, notum, quem ante hos decem annos annotavi, & publice docui, cum etiam tum adolescentulus, Limini, quod Picenum oppidum est, & humaniorum literarum, & juris civilis studiis florentissimum, Amphitruonem Plautinam enarrarem, tradere hoc loco institui: simulque locum Plautinum, a quibusdam, qui eum non intelligebant, corruptum, declarare. Mactare igitur hostiam alicui deo, usitate dicimus: ut,

Cali-

imperabis? Quid tandem impedit te? mosne majorum? at persæpe etiam privati in hac republica perniciosos cives morte multarunt. An leges, quæ de civium Romanorum supplicio rogatæ sunt? at nunquam in hac urbe ii, qui a republica defecerunt, civium jura tenuerunt. An invidiam posteritatis times? præclaram vero populo Romano refers gratiam, qui te, hominem per te cognitum, nulla commendatione majorum, tam mature ad summum imperium per omnes honorum gradus extulit, si propter invidiam, aut alicujus periculi metum, salutem civium tuorum negligis. Sed, si quis est invidiæ metus, num est vehementius severitatis ac fortitudinis invidia, quam inertiæ ac nequitiæ pertimescenda? An, cum bello vastabitur Italia, vexabuntur urbes, tecta ardebunt: tum te non existimas invidiæ incendio conflagraturum?

XII. His ego sanctissimis reipublicæ vocibus, & eorum hominum, qui idem sentiunt, mentibus, pauca respondebo. Ego, si hoc optimum [55] factu judicarem, Patres conscripti, Catilinam morte multari: unius usuram horæ gladiatori isti ad vivendum non dedissem. Etenim si summi viri, & clarissimi cives, Saturnini, & Gracchorum, & Flacci, & superiorum complurium sanguine non modo se non contaminarunt, sed etiam

Cælicolum regi mactabam in littore taurum.

At mactare deum quempiam aliqua hostia, minus sæpe usitatum illud quidem, sed tamen a veteribus dictum esse constat. Atque inde jocandi occasionem arripuit Plautus: apud quem Mercurius, assumpta Sosiæ forma, cum Amphitruonem advenientem ludificaretur, & a foribus repelleret, multis ultro citroque jactis conviciis, ad postremum ita eum alloquitur: *Sacrufico ego tibi*. Cumque miratus Amphitruo subjunxisset, *Qui?* respondet ille: *Quia enim te macto infortunio*. Ubi jocus est, ut dixi, e vocabuli ambiguitate quæsitus. Nam cum mactare aliquem, interdum sit, ei sacrificare, ad hanc verbi notionem Mercurius respiciens, ei se sacrificaturum pollicetur. At postea illudens, pro hostiæ nomine, ponit vocem, *infortunio*. Quid autem sit, *mactare aliquem infortunio*, nemo nescit. Hoc qui non intelligebant, corruperunt & versum, & sententiam, adjectis duabus voculis, hoc modo: *Sacrufico ego hanc tibi, Jupiter*. Ejusdem autem locutionis exemplum est in interrogatione in Vatinium: *Cum inaudita, ac nefaria sacra susceperis, cum inferorum animas elicere, cum puerorum extis deos manes mactare soleas*. At extra hos duos locos, haud scio, an ullum præterea illius exemplum in veterum scriptis reperiatur. *Muretus*.

55 *Ego, si hoc optimum*] Dissolutio propositæ argumentationis: quæ quidem propositionibus duabus, earumque rationibus continetur. Prior propositio: Ego, si id e reipub. fore judicassem, Catilinam, nulla interjecta mora, morte multassem. Ratio: Non enim metuerem, ne ulla tam pulchrum facinus invidia sequeretur. Quod si aliter caderet, tamen gloriam eam potius, quam invidiam, ducerem. Altera propositio: Sed satius esse duco, ut emittatur. Ratio: Quoniam: eo interfecto, video fore, ut hoc malum reprimatur tantum paulisper: ejecto autem, & profligato cum suis, ut in perpetuum comprimatur. *Idem*.

iam honeſtarunt : certe verendum mihi non erat, ne quid, hoc parricida civium interfecto, invidiæ mihi in poſteritatem redundaret. Quod ſi ea mihi maxime impenderet : tamen hoc animo ſemper fui, ut invidiam virtute partam, gloriam [56], non invidiam putarem.

Quan-

56 *Invidiam virtute partam, gloriam*] Poteſtne virtus invidiam parere ? Atqui ſi invidia aut odium eſt, aut quoddam odium; virtutem autem etiam vitioſi amant; quomodo e virtute poteſt invidia exiſtera ? Sed tamen & Pindarus alicubi queritur, & exempla docent, & communis omnium vox, quam ego quidem pro oraculo habendam eſſe duco, clamat, pulcherrimis factis invidiam plerumque comitari. Demus igitur nos aliquantiſper huic cogitationi : eſt enim res digna cognitu. Hujuſcemodi autem diſputationes qui non amant, prætereant. Ego, quando hic, ut poetæ loquuntur, menti calor incidit, ſequar eum, quocumque ducet : & vel mihi, ut dicitur, canam, & Muſis, vel iis, quibus paulo φιλοσοφικώτερον ingenium eſt, ſerviam : quæramque, quæ ſit origo invidiæ, quæ natura : qui, quibus, & quas ob res invideant : tum quæ ſint ea, quæ quaſi curſum invidiæ ſiſtant. Atque hinc ordior. Omnes affectus ab ingenito cuique ſui ipſius amore proficiſcuntur. Hic unus quaſi fons cæterorum omnium eſt. Quia enim amat ſe quiſque, idcirco quæ ſibi bona eſſa, vel ſcit, vel putat, ea & abſentia deſiderat, & objecta perſequitur, eorumque tum adeptione, conſervatione, amplificationa gaudet, tum contrariis rebus offenditur. Malorum autem contraria ratio eſt. Atque hoc quidem principium diſputationis ponatur a nobis, ſumaturque hoc loco, quaſi conceſſum : longiorem enim orationem requirit. Cum igitur ſibi quiſqua cariſſimus ſit, fit, ut ſe omnibus bonis ornatum, ac florentem videra cupiat : ægrequa ſarat, ſi quid ejus generis in alio videat, quod in ſe deſideret. Hæc origo, quaſique radix invidiæ eſt. Dolent autem, aut quod ipſi careant eo, quod alius habeat; aut quod alius habeat id, quo ipſi careant. Intereſtque inter hæc. Nam qui dolet, quod ipſe careat, dolet malo ſuo : qui, quod alius habeat, alieno bono. Itaque ea demum invidia eſt, non quod tu careas : ſed, quod alius habeat, dolere. Quod ſi progrediatur affectus hic etiam longius, ut doleas, id boni aſſe alii, quod tibi quoque ſit : hæc jam non invidia eſt, ſed illa, quam Græci ζηλοτυπίαν, Cicero obtrectationem vocat. Non igitur invidus eſt, qui alium formoſum, valentem, opulentum, eruditum, πολύζηλον videns, dolet, ſe quoque talem non eſſe. Hac enim ratione omnes invidi eſſemus : ſed cui hoc ipſum per ſe ægre eſt, quod hæc in alio ſint, is demum eſt invidere cenſendus. Neque vero proprie invidia odium eſt : ſed eſt tamen quiddam odio affine. Nam & odiſſe homines ſceleratos dicimur, quibus non invidemus : & odium vel ex injuria accepta, opinata, expectata, vel ex opinione aliqua pravitatis, & ſceleris naſcitur : cum invidia longa alios habeat fontes : & odium interdum laudabile eſt; invidia nunquam : & qui odit, male eſſe vult; qui invidet, non male omnino, ſed aliquando minus bene. Ut ſi domus in vicino poſita ædium tuarum luminibus officiat, non eam quidem ſunditus excisam, ſed illam tantum partem, quæ tibi moleſta eſt, ſublatam velis. Quanquam in hac ſimilitudine hoc diſſimile eſt : quod invidus iis, quæ nihil ipſi officiunt, alienis proſperitatibus affligitur. Invidiam tamen odium quoddam plerumque committatur. Ideoque ipſum invidiæ nomen interdum pro odio ponitur. Ac quoniam imminutio boni, malum quodammodo eſt, alienis malis gaudere invidus dicitur : unde illud poetæ :

Riſus abeſt, niſi quem viſi fecere dolores.

Eleganterque Bio quemdam, qui hoc morbo laborabat, ridentem conſpicatus, *Huiccine*, inquit, *boni quid contigiſſe dicam : an alii cuipiam aliquid mali ?* Optimus tamen & dicendi, & ſentiendi magiſter Ariſtoteles iſta diſtinguit, ut aliud φθόνον vocet, aliud ἐπιχαιρεκακίαν. Cum autem invidia dolor quidam ſit, & dolor omnis fodicet, atque axedat eum in quo eſt; merito dicitur, ipſam invidiam eſſe ſupplicium ſibi. Nunc qui quibus, & propter quæ fere invideant, ſtrictim explicemus. Invident igitur, non qui ſua ſorte contenti ſunt : (nam aiiam

poetæ,

Digitized by Google

Quanquam nonnulli sunt in hoc ordine, qui aut ea, quæ imminent, non videant; aut ea, quæ vident, dissimulent: qui spem Catilinæ mollibus sententiis aluerunt, conjurationemque nascentem non credendo corroboraverunt. Quorum auctoritatem secuti multi, non solum improbi, verum etiam imperiti, si in hunc animadvertissem, crudeliter, & regie factum esse dicerent. Nunc intelligo, si iste, quo intendit, in Malliana castra pervenerit, neminem tam stultum fore, qui non videat conjurationem esse factam: neminem tam improbum, qui non fateatur. Hoc autem uno interfecto, intelligo hanc reipubli-

cæ

poetæ, in quorum scriptis longe verissima omnium affectuum expressio est, cum amoribus suis secure fruuntur, negant se vel Jovi invidere) sed qui semper majus aliquid requirunt, quales præcipue sunt ambitiosi, atque avari. Illi enim quicquid ad gloriam, hi quicquid ad opes accedit alienas, sibi quodammodo detrahi credunt. Invident etiam fere inferiores superioribus: unde dictum est, *Summa petit livor.* non tamen iis, qui longo intervallo superiores sunt: ut diis, aut regibus. Neque procul remotis, ut Scythæ Persis, sed & ejusdem artificii homines inter se. Unde est apud Hesiodum, *Figulus figulo:* quod tamen ita intelligendum est: si gloriam ex eo studio, aut pecuniam aucupentur. Alioqui enim similitudo studiorum, amoris potius causa est: nonnunquam etiam superiores inferioribus, ut Crassus, & cæteri nobiles crescenti adhuc Ciceronis gloriæ invidebant. Et novis potius, quam nobilibus: juvenibus potius, quam ætate provectis. Ut enim ignis exoriens plurimum fumum, ita maximam invidiam gloria exoriens excitat. Quo pertinet Themistoclis dictum, qui adolescens dicebat, ex eo se intelligere, nihildum a se splendide gestum, quod nondum invidiæ dente peteretur. Magnam etiam invidiam facit ostentatio sui; vereque scripsit Euripides, *τὸ σεμνὸν* esse omnibus odiosum. Et æquales æqualibus, & nobiles nobilibus, omninoque pares paribus ideo facile invident, quia aut antevertere ipsi aliis volunt, aut, ne alii sibi antevertant, timent. Et iis, qui tradita sibi potentia immodice utuntur. Cujusmodi invidiam in Catilinæ causa Cicero metuebat. Omnino autem invident aut felicitatem, aut partem aliquam felicitatis. Quocirca sapienter Pindarus, *κρέττων οἰκτιρμῶν φθόνος*. Vereque vulgo dici solet, tribus ex optimis rebus tres pessimas oriri: e veritate odium, e familiaritate contemptum, e felicitate invidiam. Invident autem non tam virtutem, quam præmia virtutis, ut opes, honores, imperia. Nemo enim suam fortitudinem invidit Regulo, aut Deciis: at Ciceronis consulatus maximam invidiam babuit. Ac tum maxime accenditur invidia, cum genere, aut ejusmodi re aliqua superiori gloria ab inferiore præripitur. Itaque hæc interdum vel exitii causa est, ut Gobriæ filio contigit. Non igitur *ἁπλῶς* invidiam parit virtus: sed virtus gloriam, invidiam gloria. Vitatur autem invidia, si te modeste & æqualiter cum aliis geras, nunquam te illis, ut ait Comicus, anteponens. Minuitur etiam, si non omnia tibi uno quasi tenore procedant. Ægre ferunt enim homines, aut unum præ cæteris excellere, aut uni, quasi fortunæ filio, omnia prospere succedere. Sæpeque sapientes viri in secundissimis rebus aliquid sibi evenire incommodi optarunt. Hoc est enim, quod dicitur, invidiæ sanguinem mittere. Terminatur autem sine dubio quidem morte: unde illa,

Pascitur in vivis livor: post fata quiescit,
&, *diram qui contudit Hydram,*
Comperit invidiam supremo fine domari.

Sed & confirmata jam, & ad summum perducta gloria invidiam extinguit. Sic enim & aucto jam igne fumus evanescit, & Sol ad summum cœli evectus minimam umbram efficit. Quamlibet multa, aut innumera potius possem in hoc argumento dicere. Sed, hæc ipsa, vercor, ne nimium multa sint. Quæ tamen quoquo modo accipientur a lectoribus, juvat, ut ait poeta, indulsisse furori. *Muretus.*

Digitized by Google

ce pestem paulisper reprimi, non in perpetuum comprimi posse. Quod si se ejecerit, secumque suos eduxerit, & eodem cæteros undique collectos naufragos aggregaverit: extinguetur, atque delebitur non modo hæc tam adulta reipublicæ pestis, verum etiam stirpes ac semen malorum omnium.

XIII. Etenim jamdiu, Patres conscripti, in his periculis conjurationis, insidiisque versamur: sed nescio quo pacto omnium scelerum, ac veteris furoris & audaciæ maturitas in nostri consulatus tempus erupit. Quod si ex tanto latrocinio iste unus tolletur; videbimur fortasse ad breve quoddam tempus cura & metu esse relevati: periculum autem residebit, & erit inclusum penitus in venis atque in visceribus reipublicæ. Ut sæpe homines ægri morbo gravi, cum æstu febrique jactantur, si aquam gelidam biberint, primo relevari videntur; deinde multo gravius vehementiusque afflictantur; sic hic morbus, qui est in republica, relevatus istius pœna, vehementius vivis reliquis ingravescet.

Quare, Patres conscripti, secedant improbi, fecernant se a bonis, unum in locum congregentur: muro denique, id quod sæpe jam dixi, secernantur a nobis: desinant insidiari domi suæ consuli, circumstare tribunal prætoris urbani, obsidere cum gladiis curiam, malleolos [57] & faces ad inflammandam urbem comparare. Sit denique inscriptum in fronte uniuscujusque civis, quid de republica sentiat. Polliceor hoc vobis, Patres conscripti, tantam in nobis consulibus fore diligentiam, tantam in vobis auctoritatem, tantam in equitibus Romanis virtutem, tantam in omnibus bonis consensionem, ut Catilinæ profectione omnia patefacta, illustrata, oppressa, vindicata esse videatis.

Hisce ominibus, Catilina, cum summa reipublicæ salute, & cum tua peste ac pernicie, cumque eorum exitio, qui se tecum omni scelere parricidioque junxerunt, proficiscere ad impium bellum, ac nefarium. Tum tu, Jupiter, qui iisdem, quibus hæc urbs, auspiciis a Romulo es constitutus; quem Statorem hujus urbis atque imperii vere nominamus: hunc, &

57 *Malleolos*] Vide Vegetium lib. 4. cap. 18. *Idem*.

Digitized by Google

& hujus socios a tuis aris cæterisque templis, a tectis urbis, ac mœnibus, a vita, fortunisque civium omnium arcebis: & omnes inimicos bonorum, hostes patriæ, latrones Italiæ, scelerum fœdere inter se, ac nefaria societate conjunctos, æternis suppliciis vivos mortuosque mactabis.

IN

Digitized by Google

IN
L. CATILINAM.
AD QUIRITES.
ORATIO XX.

I. TANDEM aliquando [1], Quirites, L. Catilinam, furentem audacia, scelus anhelantem, pestem patriæ nefarie molientem, vobis, atque huic urbi ferrum flammamque minitantem, ex urbe vel ejecimus, vel emisimus, vel ipsum egredientem [2] verbis prosecuti sumus [3]. Abiit, excessit, evasit, erupit [4]. Nulla jam pernicies a monstro illo atque prodigio mœnibus ipsis intra mœnia comparabitur. Atque hunc quidem unum hujus belli domestici ducem sine controversia [5] vicimus. Non enim jam inter latera nostra sica illa versabitur: non in campo, non in foro, non in curia, non denique intra domesticos parietes pertime-

1 *Tandem aliquando*] Perterrefactus superinri oratione Catilina, ex urbe sese, intempesta nocte, cum paucis, ut ait Sallustius; cum trecentis, ut ait Plutarchus, conjuratis eduxerat. Postridie Cicero, cum senatum habiturus esset, interim dum senatores convenirent, hanc oratinnem ad populum e Rostris habuit. *Muretus*.

2 *Vel ipsum egredientem*] Ejicimur nnlentes, emittimur volentes: sed utrumque ab alio: egredimur autem ipsi per nos. Ejectus igitur Catilina. Nnlebat enim exire, donec Cicernnem oppressisset. Vel potius emissus. Qui enim sua omnia consilia erui e tenebris, & e privatæ domus parietibus in lucem erumpere videret, in urbe tutn esse posse se non putabat. Vel potius neque ejectus, neque emissus est, sed per se egressus. Nihil enim erat ei longius, quam ut esset in Manlii castris. *Idem*.

3 *Profecuti sumus*] Qua de consuetudine a nobis superius dictum est. Non tamen ita hnc dicit, quasi revera Catilinam prosecutus fuerit: sed tantum hoc genere loquendi significat, nullam exeunti ei vim adhibitam fuisse. *Idem*.

4 *Abiit, excessit, evasit, erupit*] Non est congeries idem significantium: sed crescit veluti per gradus oratio. *Excessit*, plus est quam abiit. *Evasit*, tanquam ex eo loco, in quo jam sine periculo versari nequiret. *Erupit*, cum impetu quodam, & alacritate animi gestientis pervenire in Manlii castra. *Idem*.

5 *Sine controversia*] Nnn est, ut quidam exponit, ne ipso quidem Catilina repugnante. Sed idem valet, quod paulo post, *sine dubio*: & infra: *sine dubitatione* ἀγρικῶς. *Idem*.

ſcemus. Loco ille motus eſt [6], cum eſt ex urbe depulſus. Palam jam cum hoſte, nullo impediente, bellum juſtum geremus. Sine dubio perdidimus hominem, magnificeque vicimus, cum illum ex occultis inſidiis in apertum latrocinium conjecimus. Quod vero non cruentum mucronem, ut voluit, extulit, quod vivis nobis egreſſus eſt, quod ei ferrum de manibus extorſimus, quod incolumes cives, quod ſtantem urbem reliquit: quanto tandem illum mœrore afflictum eſſe & profligatum putatis? Jacet ille nunc proſtratus, Quirites, & ſe perculſum atque abjectum eſſe ſentit, & retorquet oculos profecto ſæpe ad hanc urbem: quam ex ſuis faucibus ereptam eſſe luget. Quæ quidem lætari mihi videtur, quod tantam peſtem evomuerit, foraſque projecerit.

II. At ſi quis eſt talis [7], quales eſſe omnes oportebat, qui in hoc ipſo, in quo exultat & triumphat oratio mea, me vehementer accuſet, quod tam capitalem hoſtem non comprehenderim potius, quam emiſerim: non eſt iſta mea culpa, Quirites, ſed temporum. Interemptum eſſe L. Catilinam, & graviſſimo ſupplicio affectum, jampridem oportebat: idque a me & mos majorum, & hujus imperii ſeveritas, & reſpublica poſtulabat. Sed quam multos fuiſſe putatis [8], qui, quæ ego deferrem, non crederent? quam multos, qui propter ſtultitiam non putarent? quam multos, qui etiam defenderent? quam multos, qui propter improbitatem faverent? Ac ſi, ſubla-

6 *Loco ille motus eſt*] Id eſt, de ſtatu dejectus. Quem enim locum ſibi quiſque ad dimicandum cepit, is & a Græcis στάσις, & a Latinis ſtatus dicitur. Unde Ciceroni in controverſiis forenſibus ſtatus vocatur, in quo primum inſiſtit quaſi ad repugnandum congreſſa defenſio. *Idem*.

7 *At ſi quis eſt talis*] Nunc ingreditur ad declarandam rationem conſilii ſui: cur non interficiendum potius, quam emittendum eſſe Catilinam duxerit. Artificioſe autem facit, ut non modo non improbet, ſed magnopere etiam laudet eorum ſententiam, qui eum interfici debuiſſe dicebant; & tamen ab omni reprehenſione ſe liberet. Tale enim dilemma afferri adverſus Ciceronem poterat. Aut conjuravit Catilina, aut non conjuravit. Si conjuravit, interficiendus fuit. Si non conjuravit, ne ejiciendus quidem. Huic ita reſpondet, ut illum interfici debuiſſe fateatur, ſed oſtendat tamen, magis e republica fuiſſe, ut emitteretur. *Idem*.

8 *Sed quam multos fuiſſe putatis*] Tria hominum genera ponit, in quorum invidiam incurſurus erat, ſi Catilinam interfeciſſet. Unum eorum, qui, ipſum Catilinæ inimicum eſſe, propterea quod eum in conſulatu acerbum competitorem habuerat, putabant: ideoque, quæ ab ipſo deferrentur, non credebant, quod ab odio proficiſci exiſtimarent. Alterum eorum, qui ita ſtulti erant, ut non putarent, aut etiam ut defenderent. Tertium denique improborum hominum, qui Catilinæ conatibus & inceptionibus favebant. *Idem*.

Digitized by Google

ſublato illo depelli a vobis omne periculum judicarem : jam pridem ego L. Catilinam non modo invidiæ meæ [9], verum etiam vitæ periculo ſuſtuliſſem. Sed cum viderem, ne vobis quidem omnibus re etiam tum probata, ſi illum, ut erat meritus, morte multaſſem, fore, ut ejus ſocios invidia oppreſſus perſequi non poſſem : rem huc deduxi, ut tum palam pugnare poſſetis, cum hoſtem aperte videretis.

Quem quidem ego hoſtem, Quirites, quam vehementer foris eſſe timendum putem, licet hinc intelligatis, quod illud etiam moleſte fero, quod ex urbe parum comitatus exierit. Utinam ille omnes ſecum ſuas copias eduxiſſet! Tongillum mihi eduxit [10], quem amare in prætexta calumnia [11] cœperat;

9 *Invidiæ meæ*] Qua mihi inviderętur, non qua ego aliis inviderem. Sic infra: *Invidiæ meæ levandæ cauſa*. Utroque autem modo dici invidiam, ipſemet docuit quarto Tuſculanarum. Ego vero video, multa quoque alia nomina a veteribus eo modo uſurpata eſſe. Utilitas enim mea ſæpe quidem eſt ea, quam ego percipio: ſed interdum ea quoque, quæ ex me percipitur. Terentius Eunucho:

In ea re utilitatem ego faciam ut cognoſcat meam.

Cicero ad Tironem: *Utilitatibus tuis poſſum carere: te valere, tua cauſa primum volo, tum mea, mi Tiro.* Sic negligentia tua, qua tu negligeris: & odium tuum, quo te alius proſequitur. Terentius:

Nam neque negligentia tua, neque odio id fecit tuo.

Sic inſidiæ alicujus, non quas ipſe tendit, ſed quæ ipſi tenduntur, Cicero pro Cælio: *Quod in alicujus agreſtis periculo non prætermitteres, id, homo eruditus, in inſidiis doctiſſimi hominis diſſimulandum putare?* Multa his conſimilia reperiet, ſi quis accurate obſervare voluerit. *Idem.*

10 *Tongillum mihi eduxit*] Illud, *mihi*, ad ſententiam nihil, ad ſermonis elegantiam, &, ut ita dixerim, urbanitatem longe plurimum adjungit. Sic infra, *Qui mihi accubantes in conviviis*. Et pro Murena, *Apud exercitum mihi fueris, inquit, tot annos.* Terentius Phormione, act. V. ſc. VIII. 21. *Qui mihi, ubi ad uxores ventum eſt, tum fiunt ſenes.* Idem.

11 *Amare in prætexta calumnia cœperat*] Ita reperio etiam in calamo exaratis libris. Neque tamen dubium eſt, quin ea vox aut omnino redundet, aut aliquo modo corrupta ſit. Ego certi nihil pronunciare audeo. *Idem.* Quidam emendarunt, *quem amare prætextatum in Gallia cœperat*. Urſinus. Credam a Cicerone ſcriptum, *infamare*, donec veriſimilius quidpiam oriatur e mſſ. *Buherius.* *Calumnia*, id eſt, ſimulato amore. *Erneſtus.* Opinatus ſum aliquando Ciceronem ſcripſiſſe: *Quem armare, in prætexta, calumnia cœperat.* Hoc ſenſu: Quem jam a tenera ætate, & adhuc adoleſcentulum Catilina ad omnem calumniandi artem formare cœperat; quique adeo vexandis per falſas criminationes innocentibus viris aſſuefactus, timeri fortaſſe poſſit in foro; in pugna & acie non poſſit. Quin Latinum ſit *armare calumnia*, non dubitabit, qui legerit, aut legiſſe meminerit, *Armare accuſatorem omnibus rebus*: *Perditos magiſtratus deorum immortalium religione armare: Temeritatem concitatæ multitudinis auctoritate publica armare: Armatus audacia, ingenio.* Quæ omnia Ciceronis ſunt; ut etiam, *Armare eloquentia: Uno verſiculo armati conſules, &c.* Catilina porro, quod narrat Salluſtius, *de B. C. cap. 26.* & amplificat Cicero, *pro Cælio, cap. 5. & 6*, homo erat omnium artium; & adoleſcentes, quos illexerat, ad cædes, & facinora, vel, ſi qui nimis imbelles forent, certe ad fraudes, & ad calumniam forenſem exercebat. Sic reſtituta in locum, unde exciderat, una duntaxat literula, hanc puto ſalebram poſſe complanari. *Odinus.*

rat; Publicium & Munatium, quorum æs alienum contractum in popina nullum reipublicæ motum afferre poterat: reliquit quos viros! quanto alieno ære, quam valentes, quam nobiles!

III. Itaque ego illum exercitum, præ Gallicanis legionibus, & hoc delectu, quem in agro Piceno, & Gallico Q. Metellus [12] habuit, & his copiis, quæ a nobis quotidie comparantur, magnopere contemno; collectum ex senibus desperatis, ex agresti luxuria, ex rusticis decoctoribus: ex iis, qui vadimonia deserere [13], quam illum exercitum, maluerunt: quibus ego non modo si aciem exercitus nostri, verum etiam si edictum prætoris ostendero, concident. Hos, quos video volitare in foro, quos stare ad curiam, quos etiam in senatum venire, qui nitent unguentis, qui fulgent purpura [14], mallem secum suos milites eduxisset, qui si hic permanent, mementote non tam exercitum illum esse nobis, quam hos, qui exercitum deseruerunt, pertimescendos.

Atque hoc etiam sunt timendi magis, quod, quid cogitent, me scire sentiunt: neque tamen permoventur. Video, cui Apulia sit attributa, qui habeat Etruriam, qui agrum Picenum, qui Gallicum, qui sibi has urbanas insidias cædis atque incendiorum depoposcerit. Omnia superioris noctis [15] consilia ad me perlata esse sentiunt: patefeci in senatu hesterno die: Catilina ipse pertimuit, profugit: hi quid expectant? næ illi vehementer errant, si illam meam pristinam lenitatem perpetuam sperant futuram.

IV. Quod

12 *Q. Metellus*] Missi sunt prætores, Q. Pompejus Rufus Capuam, Q. Metellus Celer in agrum Picenum; bisque permissum, uti pro tempore, atque periculo exercitum compararent. Hæc Sallustius. E quibus constat de delectu, quem habuit Metellus in Piceno. De Gallico autem, e Dione cognoscitur: qui narrat, cum senatus provincias decrevisset consulibus Macedoniam, & Galliam: Ciceronique Macedonia, quæ lucrosior erat, obtigisset: Ciceronem sponte eam concessisse C. Antonio, ut hominem magno ære alieno, ob idque non alienum a suspicione conjurationis, oblata lucri spe, ad bonas partes adduceret. Ac ne ipsum quidem in Galliam ivisse, sed, cum sibi sumpsisset urbis custodiam, eo Q. Metellum misisse. Atque hoc est, quod Cicero tam sæpe a se provinciam reipub. causa prætermissam fuisse jactat. *Muretus*.

13 *Vadimonia deserere*] Vadimonium deserere, est, quem in diem tu alium aliusve te vadatus fuerit, eum diem non obire. In desertores autem vadimonii, pœna infamiæ constituta erat: & in eorum bona creditores a prætore mittebantur. *Idem*.

14 *Qui fulgent purpura*] Significat senatores esse. Soli enim senatores purpuream tunicam lato clavo insignem ferebant. *Idem*.

15 *Superioris noctis*] Non intelligit eam noctem, quæ proxime antecesserat. Neque enim conveniret, quod statim subjungit, *Patefeci in senatu hesterno die*. Idem.

IV. Quod expectavi, jam ſum aſſecutus, ut vos omnes factam eſſe aperte conjurationem contra rempublicam videretis. Niſi vero ſi quis eſt, qui Catilinæ ſimiles cum Catilina ſentire non putet. Non eſt jam lenitati locus: ſeveritatem res ipſa flagitat. Unum etiam nunc concedam: exeant, proficiſcantur, ne patiantur deſiderio ſui Catilinam miſerum tabeſcere. Demonſtrabo iter: Aurelia via profectus eſt. Si accelerare volent, ad veſperam conſequentur. O fortunatam rempublicam, ſi quidem hanc ſentinam hujus urbis ejecerit! Uno mehercule Catilina exhauſto, revelata mihi & recreata reſpublica videtur. Quid enim mali, aut ſceleris fingi, aut excogitari poteſt, quod non ille conceperit? Quis tota Italia veneficus, quis gladiator, quis latro, quis ſicarius, quis parricida, quis teſtamentorum ſubjector [16], circumſcriptor, [17] quis ganeo, quis nepos, quis adulter, quæ mulier infamis, quis corruptor juventutis, quis corruptus, quis perditus inveniri poteſt, qui ſe cum Catilina non familiariſſime vixiſſe fateatur? Quæ cædes per hoſce annos ſine illo facta eſt? quod nefarium ſtuprum non per illum? Jam vero quæ tanta in ullo unquam homine juventutis illecebra fuit, quanta in illo? qui alios ipſe amabat turpiſſime, aliorum amori flagitioſiſſime ſerviebat: aliis fructum libidinum, aliis mortem parentum, non modo impellendo, verum etiam adjuvando, pollicebatur. Nunc vero quam ſubito non ſolum ex urbe, verum etiam ex agris ingentem numerum perditorum hominum collegerat! Nemo, non modo Romæ, ſed nec ullo in angulo totius Italiæ oppreſſus ære alieno fuit, quem non ad hoc incredibile ſceleris fœdus adſciverit.

V. Atque, ut ejus diverſa ſtudia [18] in diſſimili ratione perſpicere poſſitis, nemo eſt in ludo gladiatorio paulo ad facinus audacior, qui ſe non intimum Catilinæ eſſe fateatur: nemo in ſcena levior, & nequior, qui ſe non ejuſdem prope ſodalem

16 *Teſtamentorum ſubjector*] Ut Græcis ὑποβάλλεσθαι, ita Latinis, *ſubjicere*, eſt interdum falſum, & adulterinum quippiam veri ac germani loco ſupponere. *Idem*.

17 *Circumſcriptor*] Qui inducendi, ac circumveniendi homines, quaſi artificium quoddam tenet. Hoc quoque a Græcis ſumptum, quibus περιγράφειν interdum valet, decipere. *Idem*.

18 *Diverſa ſtudia*] Vide Orat. pro Cælio, cap. 5, & 6.

lem fuiſſe commemoret. Atque idem tamen, ſtuprorum & ſcelerum exercitatione aſſuefactus, frigore, & fame, & ſiti, ac vigiliis perferendis, fortis ab iſtis prædicabatur, cum induſtriæ ſubſidia, atque inſtrumenta virtutis, in libidine, audaciaque conſumeret.

Hunc vero ſi ſui fuerint comites ſecuti: ſi ex urbe exierint deſperatorum hominum flagitioſi greges; o nos beatos, o rempublicam fortunatam, o præclaram laudem conſulatus mei! Non enim jam ſunt mediocres hominum libidines, non humanæ audaciæ, ac tolerandæ: nihil cogitant, niſi cædes, niſi incendia, niſi rapinas: patrimonia ſua profuderunt: fortunas ſuas obligurierunt [19]: res eos jampridem, fides deficere nuper cœpit: eadem tamen illa, quæ erat in abundantia, libido permanet. Quod ſi in vino & alea comeſſationes ſolum, & ſcorta quærerent, eſſent illi quidem deſperandi, ſed tamen eſſent ferendi. Hoc vero quis ferre poſſit, inertes homines fortiſſimis viris inſidiari, ſtultiſſimos prudentiſſimis, ebrioſos [20] ſobriis, dormientes vigilantibus? qui mihi accubantes in conviviis, complexi mulieres impudicas, vino languidi, conferti cibo, ſertis redimiti, unguentis obliti, debilitati ſtupris, eructant ſermonibus ſuis cædem bonorum, atque urbis incendia.

Quibus ego confido impendere fatum aliquod: & pœnas jamdiu improbitati, nequitiæ, ſceleri, libidini debitas, aut inſtare jam plane, aut certe jam appropinquare. Quos ſi meus conſulatus, quoniam ſanare non poteſt, ſuſtulerit: non breve neſcio quod tempus, ſed multa ſecula propagarit reipublicæ. Nulla eſt enim natio, quam pertimeſcamus: nullus rex, qui bellum populo Romano facere poſſit. Omnia ſunt externa, unius [21] virtute, terra, marique pacata. Domeſticum bellum manet: intus inſidiæ ſunt: intus incluſum periculum eſt: intus eſt hoſtis. Cum luxuria nobis, cum amentia, cum ſcelere certandum eſt. Huic ego me bello ducem profiteor, Quirites: ſuſci-

19 *Obligurierunt*] Unus e veteribus libris, *obligurierunt*. Idque fortaſſe verius eſt. Nam obliguriendi verbum non memini alibi legere. *Muretus*.

20 *Ebrioſos*] Omnes ad unum libri veteres, *ebrios*. Quod valde probo. Ut enim dormiens vigilanti, ita ebrius ſobrio opponitur. *Idem*.

21 *Unius*] Cn. Pompeji.

ſuſcipio inimicitias hominum perditorum. Quæ ſanari poterunt, quacunque ratione ſanabo. Quæ reſecanda erunt, non patiar ad perniciem civitatis manare. Proinde aut exeant, aut quieſcant: aut, ſi & in urbe, & in eadem mente permanent; ea, quæ merentur, expectent.

VI. At etiam ſunt, Quirites, qui dicant, a me in exilium ejectum eſſe Catilinam. Quod ego ſi verbo aſſequi poſſem, iſtos ipſos ejicerem, qui hæc loquuntur. Homo enim videlicet timidus, & permodeſtus vocem conſulis ferre non potuit: ſimul atque ire in exilium juſſus eſt, paruit, quievit [22].

Heſterno die, cum domi meæ pene interfectus eſſem, ſenatum in ædem Jovis Statoris convocavi: rem omnem ad patres conſcriptos detuli. Quo cum Catilina veniſſet: quis eum ſenator appellavit? quis ſalutavit? quis denique ita aſpexit, ut perditum civem, ac non potius ut importuniſſimum hoſtem? Quin etiam principes ejus ordinis partem illam ſubſelliorum, ad quam ille acceſſerat, nudam atque inanem reliquerunt. Hic ego vehemens ille conſul, qui verbo cives in exilium ejicio, quæſivi a Catilina, an nocturno conventu apud M. Leccam fuiſſet, necne. Cum ille homo audaciſſimus, conſcientia convictus, primo reticuiſſet: patefeci cætera. Quid ea nocte egiſſet, ubi fuiſſet, quid in proximam conſtituiſſet, quemadmodum eſſet ei ratio totius belli deſcripta, edocui. Cum hæſitaret, cum teneretur; quæſivi, quid dubitaret eo proficiſci, quo jampridem pararat: cum arma, cum ſecures, cum faſces, cum tubas, cum ſigna militaria, cum Aquilam illam argenteam, cui ille etiam ſacrarium ſcelerum domi ſuæ fecerat, ſcirem eſſe præmiſſam. In exilium ejiciebam, quem jam ingreſſum eſſe in bellum videbam? Etenim, credo, Mallius iſte centurio, qui in agro Feſulano caſtra poſuit, bellum populo Romano ſuo nomine indixit: & illa caſtra nunc non Catilinam ducem expectant; & ille ejectus in exilium, ſe Maſſiliam, ut ajunt, non in hæc caſtra conferet.

VII. O conditionem miſeram, non modo adminiſtrandæ,

verum

22 *Paruit, quievit*] Veriſſimam hujus loci ſcripturam retinuit ſolus Duisburgenſis: *Paruit, ivit. Heſterno*, &c. *Grævius.*

verum etiam conservandæ reipublicæ ! Nunc, si L. Catilina, consiliis, laboribus, periculis meis circumclusus ac debilitatus, subito pertimuerit, sententiam mutaverit, deseruerit suos, consilium belli faciendi abjecerit, ex hoc cursu sceleris, & belli, iter ad fugam, atque in exilium converterit: non ille a me spoliatus armis audaciæ, non obstupefactus, ac perterritus mea diligentia, non de spe conatuque depulsus, sed indemnatus, innocens, in exilium ejectus a consule, vi & minis esse dicetur: & erunt, qui illum, si hoc fecerit, non improbum, sed miserum: me non diligentissimum consulem, sed crudelissimum tyrannum existimari velint. Est mihi tanti, Quirites, hujus invidiæ falsæ atque iniquæ tempestatem subire, dummodo a vobis hujus horribilis belli ac nefarii periculum depellatur. Dicatur sane ejectus esse a me, dummodo eat in exilium. Sed mihi credite, non est iturus. Nunquam ego a diis immortalibus optabo, Quirites, invidiæ meæ levandæ causa, ut L. Catilinam ducere exercitum hostium, atque in armis volitare audiatis: sed triduo tamen audietis: multoque magis illud timeo, ne mihi sit invidiosum aliquando, quod illum emiserim potius, quam quod ejecerim. Sed cum sint homines, qui illum, cum profectus sit, ejectum esse dicant, iidem, si interfectus esset, quid dicerent?

Quanquam isti, qui Catilinam Massiliam ire dictitant, non tam hoc queruntur, quam verentur. Nemo est istorum tam misericors, qui illum non ad Mallium, quam ad Massilienses ire malit. Ille autem, si mehercule hoc quod egit, nunquam ante cogitasset, tamen latrocinantem se interfici mallet, quam exulem vivere. Nunc vero, cum ei nihil adhuc præter ipsius voluntatem cogitationemque acciderit, nisi quod vivis nobis Roma profectus est: optemus potius, ut eat in exilium, quam queramur.

VIII. Sed cur tamdiu de uno hoste loquimur: & de eo hoste, qui jam fatetur se esse hostem: & quem, quia, quod semper volui, murus interest, non timeo: de his, qui dissimulant, qui Romæ remanent, qui nobiscum sunt, nihil dicimus? Quos quidem ego, si ullo modo fieri posset, non tam ulci-

ulcifci ftudeo, quam fanare, & ipfos placare reipublicæ. Neque, id quare fieri non poffit, fi me audire volent, intelligo. Exponam enim vobis, Quirites, ex quibus generibus hominum iftæ copiæ comparentur: deinde fingulis medicinam confilii atque orationis meæ, fi quam potero, afferam.

Unum eft eorum [23], qui magno in ære alieno, majores etiam poffeffiones habent: quarum amore adducti, diffolvi nullo modo poffunt. Horum hominum fpecies eft honeftiffima: funt enim locupletes: voluntas vero, & caufa impudentiffima. Tu agris, tu ædificiis, tu argento, tu familia, tu rebus omnibus ornatus & copiofus fis: & dubites de poffeffione detrahere, acquirere ad fidem? Quid enim expectas? bellum? quid? ergo in vaftatione omnium, tuas poffeffiones facrofanctas futuras putas [24]? An tabulas novas [25]? errant, qui iftas a Catilina expectant. Meo beneficio tabulæ novæ proferentur, verum auctionariæ. Neque enim ifti, qui poffeffiones habent, alia ratione ulla falvi effe poffunt. Quod fi maturius facere voluiffent, neque (id quod ftultiffimum eft) certare cum ufuris fructibus [26] prædiorum; & locupletioribus his, & melioribus civibus uteremur. Sed hofce homines minime puto pertimefcendos, quod aut deduci de fententia poffunt; aut, fi permanebunt, magis mihi videntur vota facturi contra rempublicam, quam arma laturi.

IX. Alterum genus eft eorum [27], qui quanquam premuntur

 ære

23 *Unum genus eft eorum*] Sex e generibus hominum Catilinæ copias conflatas effe dicit: de quibus fingulis ordine videbimus. Primi funt, locupletes, obærati, amantes poffeffionum. His id confilii dat, ut, divendita aliqua parte poffeffionum, diffolvant ea, quæ debent. Quod ut etiam cogantur facere, tabulas auctionarias propofiturum fe effe profitetur. *Muretus*.

24 *Tuas poffeffiones facrofanctas futuras putas?*] *Sacrofanctas*, intactas dicit, & ab omni injuria tutas. Sic facrofancta poteftas tribunorum plebis, qui non fine capitali piaculo attingi violenter poterant. *G. Budæus*, *Annot. prior. in Pandect.*

25 *Tabulas novas*] In tabulis argentariorum perfcribebatur, quid cuique quifque acceptum, expenfumve ferret. Catilina igitur, qui videret magnum in civitate æs alienum effe, pollicebatur, fe publice incenfurum omnes argentariorum tabulas, ita ut nemo, quod æris alieni antea contraxiffet, perfolvere cogeretur. *Muretus*.

26 *Certare cum ufuris fructibus*] Eft velle ufuras fortis creditæ folvere fructibus, feu reditibus, quos capimus ex fundis poffeffionibufque noftris, cum tamen ufuræ fructus prædiorum fuperent. *Grævius*.

27 *Alterum genus eft eorum*] In fecunda quafi cohorte Catilinariæ legionis ponit eos, qui cum ære alieno obruti effent, ad honores tamen, & imperia quoquo modo pervenire cupiebant. Ideoque ftudebant novis rebus, quod facile cernerent, fe quieta rep. nunquam ea, quæ optabant, confecuturos. *Muretus*.

Digitized by Google

ære alieno, dominationem tamen expectant: rerum potiri volunt: honores, quos quieta republica desperant, perturbata consequi se posse arbitrantur. Quibus hoc præcipiendum videtur, unum scilicet & idem, quod cæteris omnibus, ut desperent, se id, quod conantur, consequi posse. Primum omnium me ipsum vigilare, adesse, providere reipublicæ: deinde magnos animos esse in bonis viris, magnam concordiam, maximam multitudinem, magnas præterea militum copias: deos denique immortales huic invicto populo, clarissimo imperio, pulcherrimæ urbi, contra tantam vim sceleris, præsentes auxilium esse laturos. Quod si jam sint id, quod cum summo furore cupiunt, adepti: num illi in cinere urbis, & sanguine civium, quæ mente consceleráta ac nefaria concupierunt, se consules, ac dictatores, aut etiam reges sperant futuros? non vident id se cupere, quod si adepti fuerint, fugitivo alicui, aut gladiatori concedi sit necesse [28]?

Tertium genus [29] est ætate jam affectum, sed tamen exercitatione robustum: quo ex genere est ipse Mallius, cui nunc Catilina succedit. Hi sunt homines ex iis coloniis, quas Fesulis Sylla constituit [30]: quas ego universas civium esse optimorum, & fortissimorum virorum sentio: sed tamen hi sunt coloni, qui se insperatis repentinisque pecuniis sumptuosius insolentiusque jactarunt. Hi dum ædificant, tanquam beati: dum prædiis, lecticis, familiis magnis, conviviis apparatis delectantur, in tantum æs alienum inciderunt, ut, si salvi esse velint, Sylla sit iis ab inferis excitandus. Qui etiam nonnullos agrestes, homines tenues atque egentes, in eandem illam spem rapinarum veterum impulerunt. Quos ego utrosque, Quirites,

28 *Concedi sit necesse*] Si Catilina, quod optabat, consecutus fuisset, sine dubio tradidisset honores, mandassetque imperia, non iis qui votis tantum ipsi favissent, spectatoresque se ociosos præbuissent; sed iis quorum in bello gerendo virtutem & industriam expertus esset. *Idem*.

29 *Tertium genus*] Duo prima genera erant eorum, qui favebant quidem conjurationi, sed ita tamen, ut arma non caperent, neque ad exercitum proficiscerentur. Hæc, quæ nunc enumerat, eorum sunt, qui in exercitu erant. *Idem*.

30 *Quas Fesulis Sylla constituit*] Puto vocem, *Fesulis*, delendam esse. Non enim plures colonias Sylla Fesulis constituerat. Ac suspicor, errori occasionem præbitam e similitudine, quæ est inter hunc locum, & alium quemdam e sequenti oratione, ubi Cicero de P. Furio loquens: *Qui*, inquit, *est ex iis colonis quos Fesulas L. Sylla deduxit*. Imperiti enim, qui ibi Fesulas nominari viderent, hic quoque nominandas putarunt. *Idem*.

rites, in eodem genere prædatorum, direptorumque pono. Sed eos hæc moneo, desinant furere, ac proscriptiones & dictaturas cogitare. Tantus enim illorum temporum dolor inustus est civitati, ut jam ista non modo homines, sed ne pecudes quidem mihi passuræ esse videantur.

X. Quartum genus [31] est sane varium, & mistum, & turbulentum: qui jampridem premuntur; qui nunquam emergent: qui partim inertia, partim male gerendo negotio, partim etiam sumptibus, in vetere ære alieno vacillant: qui vadimoniis, judiciis, proscriptionibus bonorum [32] defatigati, permulti & ex urbe, & ex agris se in illa castra conferre dicuntur. Hosce ego non tam milites acres, quam infitiatores lentos esse, arbitror. Qui homines primum si stare non possunt, corruant: sed ita, ut non modo civitas, sed ne vicini quidem proximi sentiant. Nam illud non intelligo, quamobrem, si vivere honeste non possunt, perire turpiter velint: aut cur minore dolore perituros se cum multis, quam si soli pereant, arbitrentur.

Quintum genus est parricidarum, sicariorum, denique omnium facinorosorum: quos ego a Catilina non revoco. Nam neque divelli ab eo possunt: & pereant sane in latrocinio, quoniam sunt ita multi, ut eos capere carcer non possit.

Postremum autem genus est, non solum numero, verum etiam genere ipso, atque vita: quod proprium est Catilinæ, de ejus delectu, immo vero de complexu ejus, ac sinu: quos pexo capillo, nitidos, aut imberbes, aut bene barbatos videtis: manicatis, & talaribus tunicis [33]; velis amictos, non togis [34]: quorum omnis industria vitæ, & vigilandi labor in antelucanis cœnis expromitur. In his gregibus omnes aleatores, omnes adulteri, omnes impuri, impudicique versantur.

 Hi

31 *Quartum genus*] Primum genus, obærati, amantes possessionum. Secundum, obærati, honorum cupidi. Tertium, Syllani milites. Quartum, urbani decoctores. Quintum, scelerati, sicarii, parricidæ. Sextum; impuri, & impudici. *Idem*.

32 *Vadimoniis, judiciis, proscriptionibus bonorum*] Præclarus ordo. Primum enim vadatur creditor debitorem. Si debitor vadimonium deseruerit, judicium adversus eum datur: mittiturque creditor in possessionem. Si per triginta dies bona possessa fuerint, proscribuntur. *Idem*.

33 *Manicatis & talaribus tunicis*] Quorum utrumque mulieribus permissum, viris vel maxime indecorum habebatur. Vide Gellium cap. 12. lib. 7. *Idem*.

34 *Velis amictos, non togis*] Togarum laxitatem, & tenuitatem significat. *Idem*.

Digitized by Google

Hi pueri tam lepidi ac delicati, non solum amare, & amari, neque cantare, & [a] saltare, sed etiam sicas vibrare, & spargere venena didicerunt: qui nisi exeunt, nisi pereunt, etiamsi Catilina perierit, scitote hoc in republica seminarium Catilinarium futurum. Veruntamen quid sibi isti miseri volunt? num suas secum mulierculas sunt in castra ducturi? quemadmodum autem illis carere poterunt, his præsertim jam noctibus? quo autem pacto illi Apenninum, atque illas pruinas ac nives perferent? nisi idcirco se facilius hiemem toleraturos putant, quod nudi in conviviis saltare didicerunt. O bellum magnopere pertimescendum, cum hanc sit habiturus Catilina [b] scortorum cohortem prætoriam [35]!

XI. Instruite nunc, Quirites, contra has tam præclaras Catilinæ copias vestra præsidia, vestrosque exercitus: & primum gladiatori illi confecto & saucio, consules, imperatoresque vestros opponite: deinde contra illam naufragorum ejectam ac debilitatam manum, florem totius Italiæ ac robur educite. Jam vero urbes coloniarum ac municipiorum respondebunt Catilinæ tumulis [36] silvestribus. Neque vero cæteras copias, ornamenta, præsidia vestra, cum illius latronis inopia atque egestate conferre debeo. Sed, si, omissis his rebus, omnibus, quibus nos suppeditamus, eget ille, senatu, equitibus Romanis, populo, urbe, ærario, vectigalibus, cuncta Italia, provinciis omnibus, exteris nationibus: si, inquam, his rebus omissis, ipsas causas, quæ inter se confligunt, contendere velimus; ex eo ipso, quam valde illi jaceant, intelligere possumus. Ex hac enim parte pudor pugnat, illinc petulantia: hinc pudicitia, illinc stuprum: hinc fides, illinc fraudatio: hinc pietas, illinc scelus: hinc constantia, illinc furor: hinc honestas, illinc turpitudo: hinc continentia, illinc libido: denique æquitas, temperantia, fortitudo, prudentia, virtutes omnes, certant cum iniquitate, cum luxuria, cum ignavia,

cum

a Vict. Man. *psallere*

b Vict. Man. *Lamb.* *scortatorum*

35 *Cohortem prætoriam*] Quam ipse prætor, id est, imperator, perpetuo circa se habeat. *Muret.*

36 *Tumulis*] Tumulus a tumendo est. Ubi enim tumet terra, ibi tumulus dicitur. Sed in quibusdam veteribus libris hoc loco legitur, *cumulis*: quod fortasse verius sit; ut cumulos silvestres vocet illam rusticorum hominum temere coacervatam, atque accumulatam manum. *Idem.*

Digitized by Google

cum temeritate, cum vitiis omnibus: postremo copiæ cum egestate, bona ratio cum perdita, mens sana cum amentia, bona denique spes cum omnium rerum desperatione confligit. In hujusmodi certamine ac prælio, nonne, etiam si hominum studia deficiant, dii ipsi immortales cogent ab his præclarissimis virtutibus, tot & tanta vitia superari?

XII. Quæ cum ita sint, Quirites, vos, quemadmodum jam antea dixi, vestra tecta custodiis vigiliisque defendite: mihi, ut urbi sine vestro motu, ac sine ullo tumultu, satis esset præsidii, consultum ac provisum est. Coloni omnes, municipesque vestri, certiores a me facti de hac nocturna excursione Catilinæ, facile urbes suas, finesque defendent: gladiatores, quam sibi ille maximam manum, & certissimam fore putavit, quanquam meliore animo sunt, quam pars patriciorum, potestate tamen nostra continebuntur. Q. Metellus, quem ego prospiciens hoc, in agrum Gallicanum Picenumque præmisi, aut opprimet hominem, aut omnes ejus motus conatusque prohibebit. Reliquis autem de rebus constituendis, maturandis, agendis, jam ad senatum referemus, quem vocari videtis.

Nunc illos, qui in urbe remanserunt, atque adeo qui contra urbis salutem, omniumque vestrum, in urbe a Catilina relicti sunt, quanquam sunt hostes, tamen quia nati sunt cives, monitos etiam atque etiam volo. Mea lenitas adhuc si cui solutior visa est, hoc expectavit, ut id, quod latebat, erumperet. Quod reliquum est, jam non possum oblivisci, meam hanc esse patriam, me horum esse consulem: mihi aut cum his vivendum, aut pro his esse moriendum. Nullus est portæ custos: nullus insidiator viæ: si qui exire volunt, consulere sibi possunt. Qui vero in urbe se commoverit, cujus ego non modo factum, sed inceptum ullum conatumve contra patriam deprehendero: sentiet in hac urbe esse consules vigilantes, esse egregios magistratus, esse fortem senatum, esse arma, esse carcerem, quem vindicem nefariorum ac manifestorum scelerum majores nostri esse voluerunt.

XIII. Atque hæc omnia sic agentur, Quirites, ut res maximæ minimo motu, pericula summa nullo tumultu, bellum inte-

Digitized by Google

inteſtinum ac domeſticum, poſt hominum memoriam crudeliſſimum ac maximum, me uno togato duce & imperatore, ſedetur. Quod ego ſic adminiſtrabo, Quirites, ut, ſi ullo modo fieri poterit, ne improbus quidem quiſquam in hac urbe pœnam ſui ſceleris ſufferat. Sed ſi vis manifeſtæ audaciæ, ſi impendens patriæ periculum me neceſſario de hac animi lenitate deduxerint; illud profecto perficiam, quod in tanto, & tam inſidioſo bello vix optandum videtur, ut ne quis bonus intereat, paucorumque pœna vos jam omnes ſalvi eſſe poſſitis.

Quæ quidem ego neque mea prudentia, neque humanis conſiliis fretus polliceor vobis, Quirites: ſed multis, & non dubiis deorum immortalium ſignificationibus: quibus ego ducibus in hanc ſpem ſententiamque ſum ingreſſus: qui jam non procul, ut quondam ſolebant, ab extero hoſte, atque longinquo, ſed hic præſentes ſuo numine atque auxilio ſua templa, atque urbis tecta defendunt: quos vos, Quirites, precari, venerari, atque implorare debetis, ut, quam urbem pulcherrimam florentiſſimamque eſſe voluerunt, hanc omnibus hoſtium copiis, terra marique ſuperatis, a perditiſſimorum civium nefario ſcelere defendant.

IN

Digitized by Google

IN
L. CATILINAM.
AD QUIRITES.
ORATIO XXI.

I. REMPUBLICAM, Quirites [1], vitamque omnium veſtrum, bona, fortunas, conjuges, liberoſque veſtros, atque hoc domicilium clariſſimi imperii, fortunatiſſimam pulcherrimamque urbem, hodierno die, deorum immortalium ſummo erga vos amore, laboribus, conſiliis, periculiſque meis, ex flamma atque ferro, ac pene ex faucibus fati ereptam, & vobis conſervatam ac reſtitutam videtis. Et, ſi non minus nobis jucundi atque illuſtres ſunt ii dies, quibus conſervamur, quam illi, quibus naſcimur: quod ſalutis certa lætitia eſt, naſcendi incerta conditio: & quod ſine ſenſu naſcimur, cum voluptate conſervamur: profecto, quoniam illum, qui hanc urbem condidit, Romulum, ad deos immortales benevolentia, famaque ſuſtulimus: eſſe apud vos poſteroſque veſtros in honore debebit is [2], qui eandem hanc urbem

1 *Rempublicam, Quirites*] Hanc orationem alii ſcripſerunt habitam eſſe Non. Decemb. ipſis: qua in re, non magno negotio, manifeſti erroris convinci queunt. Etenim ea, quæ proxime hanc ſequitur, habita eſt in ſenatu Nonis Decemb. quod epiſtola prima libri ſecundi ad Atticum Cicero ipſe teſtatur. Hæc autem biduo ante habita fuerat, ut indicant verba illa e ſequenti: *Is & nudius tertius in cuſtodiam cives Rom. dedit, & ſupplicationem mihi decrevit; & indices heſterno die maximis præmiis affecit*. conſtat igitur hanc habitam eſſe III. non. Decemb. Continetur autem quatuor præcipuis partibus. Primum enim brevi exordio populum, & ſibi conciliat, & attentum ac docilem reddit. Deinde narrat, quem in modum a ſe patefacta atque oppreſſa conjuratio fuerit: quidque ſuper ea re decretum a ſenatu. Hanc narrationem ſequitur amplificatio, quæ conſtat commemoratione prodigiorum, quibus hæc conjuratio præſignificata fuerat; & comparatione illius cum cæteris civilibus, inteſtiniſque bellis. Poſtremo brevi peroratione commendat ſe liberoſque ſuos populo Romano, & ſe in ſuſcepta defenſione reip. etiam depoſito magiſtratu, conſtantiſſimum fore pollicetur. *Muretus*.

2 *Debet dies is*] Lege, ut eſt in veteribus libris: *debebit is*. Non enim de die loquitur, ſed de ſeipſo: ac ſeipſum cum Romulo tacite confert. *Idem*.

urbem conditam amplificatamque servavit. Nam totius urbis templis, delubris, tectis, ac mœnibus subjectos prope jam ignes, circumdatosque restinximus: iidemque gladios in rempublicam destrictos retudimus, mucronesque eorum a jugulis vestris rejecimus. Quæ quoniam in senatu illustrata, patefacta, compertaque sunt per me, vobis jam exponam breviter, Quirites, ut & quanta, & quam manifesta, & qua ratione investigata, & comprehensa sint, vos, qui & ignoratis, & expectatis, scire possitis.

Principio, ut Catilina paucis ante diebus [3] erupit ex urbe, cum sceleris sui socios, hujusce nefarii belli acerrimos duces, Romæ reliquisset: semper vigilavi, & providi, Quirites, quemadmodum in tantis, & tam absconditis insidiis salvi esse possemus.

II. Nam tum, cum ex urbe Catilinam ejiciebam (non enim jam vereor hujus verbi invidiam, cum illa magis sit timenda, quod vivus exierit) sed tum, cum illum exterminari volebam; aut reliquam conjuratorum manum simul exituram, aut eos, qui restitissent, infirmos sine illo ac debiles fore putabam. Atque ego, ut vidi, quos maximo furore & scelere esse inflammatos sciebam, eos nobiscum esse, & Romæ remansisse: in eo omnes dies noctesque consumpsi, ut, quid agerent, quid molirentur, sentirem ac viderem: ut, quoniam auribus vestris, propter incredibilem magnitudinem sceleris, minorem fidem faceret oratio mea, rem ita comprehenderem, ut tum demum animis saluti vestræ provideretis, cum oculis maleficium ipsum videretis. Itaque ut comperi, legatos Allobrogum, belli Transalpini [4], & tumultus Gallici excitandi causa, a P. Lentulo esse sollicitatos, eosque in Galliam ad suos cives, eodem itinere, cum literis mandatisque, ad Catilinam esse missos, comitemque iis adjunctum Vulturcium, atque huic datas esse ad Catilinam literas: facultatem mihi oblatam putavi, ut, quod erat difficillimum, quodque ego semper optabam a diis immortalibus, tota res non solum

a me

3 *Paucis ante diebus*] Hic vicesimus quartus a Catilinæ profectione erat dies. *Idem*.

4 *Belli Transalpini*] Bellum in ulteriore, tumultum in citeriore Gallia dicit. Inter hæc autem vocabula quid intersit, disces e Cicerone VIII. Philipp. *Idem*.

a me, sed etiam a senatu, & a vobis manifesto deprehenderetur.

Itaque hesterno die L. Flaccum, & C. Pontinum prætores fortissimos, atque amantissimos reipublicæ viros, ad me vocavi: rem omnem exposui: quid fieri placeret, ostendi. Illi autem, qui omnia de republica præclara atque egregia sentirent, sine recusatione, ac sine ulla mora negotium susceperunt, &, cum advesperasceret, occulte ad pontem Milvium pervenerunt: atque ibi in proximis villis ita bipartiti fuerunt, ut Tiberis inter eos, & pons interesset. Eodem autem & ipsi sine cujusquam suspicione, multos fortes viros eduxerunt, & ego ex præfectura Reatina complures delectos adolescentes, quorum opera [5] utor assidue in reipublicæ præsidio, cum gladiis miseram. Interim tertia fere vigilia exacta [6], cum jam pontem Milvium magno comitatu legati Allobrogum ingredi inciperent, unaque Vulturcius, fit in eos impetus: educuntur & ab illis gladii, & a nostris. Res erat prætoribus nota solis: ignorabatur a cæteris.

III. Tum interventu Pontini atque Flacci, pugna, quæ erat commissa, sedatur. Literæ, quæcunque erant in eo comitatu, integris signis, prætoribus traduntur: ipsi comprehensi, ad me, cum jam dilucesceret, deducuntur. Atque horum omnium scelerum improbissimum machinatorem Cimbrum Gabinium, statim ad me, nihildum suspicantem, vocavi: Deinde item arcessitur L. Statilius, & post eum Cethegus. Tardissime autem Lentulus venit, credo quod literis dandis, præter consuetudinem, proxima nocte vigilarat.

Cum vero summis ac clarissimis hujus civitatis viris, qui,

5 *Quorum opera*] Emenda e veteribus libris: *quorum opera utor assidue in rep. præsidio cum gladiis miseram*. Ut sit, miseram præsidio: non autem, *in præsidio reip.* Idem. Unus e principum quatuor editionum curatoribus, Mureti emendationem Lambinus approbavit. Grævius admisit in contextum. Ego nolui. Ut enim scite animadvertit Buherius, eorum opera uteris *in republica*, quos in consilium advocas: opera *in reip. præsidio* ab iis ponitur, qui manu eam defendunt. Reatinos autem adolescentes illos non adhibebat sane ad consultandum Cicero. Eorum igitur *opera* non utebatur *in republica*, sed *in præsidio reipublicæ*. Olivetus.

6 *Tertia fere vigilia exacta*] Vigiliarum, in quas nox a veteribus distribueretur, meminit & Julius Pollux libro primo: sed earum ratio planius explicatur a Suida, qui ait, vigiliam, id est, φυλακὴν, esse quartam partem noctis. Tertia igitur vigilia fere exacta, est, quatuor fere horis antequam dilucesceret. *Muret.*

audita re, frequentes ad me mane convenerant, literas a me prius aperiri, quam ad senatum referrem, placeret; ne, si nihil esset inventum, temere a me tantus tumultus injectus civitati videretur; negavi me esse facturum, ut de periculo publico, non ad consilium publicum rem integram deferrem. Etenim, Quirites, si ea, quæ erant ad me delata, reperta non essent: tamen ego non arbitrabar in tantis reipublicæ periculis mihi esse nimiam diligentiam pertimescendam. Senatum frequentem celeriter, ut vidistis, coegi. Atque interea statim, admonitu Allobrogum, C. Sulpicium, prætorem, fortem virum, misi, qui ex ædibus Cethegi, si quid telorum esset, efferret. Ex quibus ille maximum sicarum numerum, & gladiorum extulit.

IV. Introduxi Vulturcium sine Gallis: fidem ei publicam, jussu senatus, dedi: hortatus sum, ut ea, quæ sciret, sine timore indicaret. Tum ille, cum vix se ex magno timore recepisset, dixit: a P. Lentulo se habere ad Catilinam mandata & literas, ut servorum præsidio uteretur [7], & ad urbem quamprimum cum exercitu accederet: id autem eo consilio, ut, cum urbem omnibus ex partibus, quemadmodum descriptum distributumque erat, incendissent, cædemque infinitam civium fecissent, præsto esset ille [8], qui & fugientes exciperet [9], & se cum urbanis ducibus conjungeret. Introducti autem Galli, jusjurandum sibi, & literas P. Lentulo, Cethego, Statilio ad suam gentem datas esse dixerunt: atque ita sibi ab his, & a L. Cassio esse præscriptum, ut equitatum in Italiam quam primum mitterent: pedestres sibi copias non defuturas: Lentulum autem sibi confirmasse, ex fatis Sibyllinis [10] aruspicumque responsis, se esse tertium illum Cornelium, ad quem regnum hujus urbis, atque imperium pervenire esset necesse: Cinnam ante se, & Syllam fuisse: eundemque dixisse, fatalem hunc esse annum ad interitum hujus urbis

7 *Ut servorum præsidio uteretur*] Catilina enim, ut narrat Sallustius, servitia repudiabat. Id Lentulo displicebat. *Idem.*

8 *Ille*] Catilina. *Idem.*

9 *Exciperet*] A venatoribus sumptum. *Idem.*

10 *Ex fatis Sibyllinis*] Fata Sibyllina dicuntur oracula Sibyllina, libri Sibyllini fatales, & fatidici. *Castalio.*

Digitized by Google

urbis atque imperii, qui esset decimus annus [11] post virginum absolutionem, post Capitolii autem incensionem [12] vicesimus. Hanc autem Cethego cum cæteris controversiam fuisse dixerunt, quod Lentulo & aliis, Saturnalibus [13] cædem fieri, atque urbem incendi placeret; Cethego nimium id longum videri.

V. Ac, ne longum sit, Quirites, tabellas proferri jussimus, quæ a quoque dicebantur datæ. Primum ostendimus Cethego signum: cognovit. Nos linum incidimus: legimus. Erat scriptum ipsius manu; Allobrogum senatui, & populo, sese, quæ eorum legatis confirmasset, esse facturum: orare, ut item illi facerent, quæ sibi legati eorum recepissent [14]. Tum Cethegus, qui paulo ante aliquid de gladiis, ac sicis, quæ apud ipsum erant deprehensæ, respondisset, dixissetque, se semper bonorum ferramentorum studiosum fuisse: recitatis literis debilitatus atque abjectus, conscientia convictus, repente conticuit.

Introductus Statilius, cognovit manum, & signum suum. Recitatæ sunt tabellæ in eandem fere sententiam: confessus est.

Tum ostendi tabellas Lentulo: & quæsivi, cognosceretne signum. Annuit. Est vero, inquam, signum quidem notum, imago avi tui, clarissimi viri, qui amavit unice patriam, & cives suos; quæ quidem te a tanto scelere etiam muta revocare debuit. Leguntur eadem ratione ad senatum Allobrogum populumque literæ. Si quid de his rebus dicere vellet, feci potestatem. Atque ille primo quidem negavit: post autem

11 *Decimus annus*] Vid. Cicer. in Bruto, cap. 67. & quæ ibi ad hunc locum annotat Corradus.

12 *Post Capitolii autem incensionem*] L. Scipione & C. Norbano Coss. custodum negligentia Capitolium conflagravit; quod a Q. Catulo postea, Hortensio & Metello Coss. restitutum est. *Muret.*

13 *Saturnalibus*] xvi. Kal. Jan.

14 *Præcepissent*] Ita est & in libris veteribus. Sed nihilo secius, legendum censeo, *recepissent*. Recipere autem hoc loco est, polliceri. *Muretus*. Si hanc lectionem *præcepissent*, probabimus, quæ in omnibus libris, & manuscr. & vulg. reperitur, sic eam interpretabimur: Ut item illi facerent, videlicet senatus, & populus Gallorum, quæ sibi, nempe senatui & populo Gallorum, legati præcepissent, id est, præscripsissent, & faciendum esse ostendissent. Sed Muretus censet legendum, *recepissent*, ut sit hic Ciceronis sensus, quæ sibi, nempe Lentulo, legati eorum, recepissent, id est, spopondissent, & suo periculo promisissent. Quod valde probo. *Lambin.*

aliquanto, toto jam indicio expofito atque edito, furrexit: quæfivit a Gallis, quid fibi effet cum iis: quamobrem domum fuam veniffent; itemque a Vulturcio. Qui cum illi breviter, conftanterque refpondiffent, per quem ad eum, quotiefque veniffent: quæfiffentque ab eo, nihilne fecum effet de fatis Sibyllinis locutus: tum ille fubito, fcelere demens, quanta confcientiæ vis effet, oftendit. Nam, cum id poffet infitiari, repente præter opinionem omnium confeffus eft. Ita eum non modo ingenium illud, & dicendi exercitatio, qua femper valuit, fed etiam propter vim fceleris manifefti atque deprehenfi, impudentia, qua fuperabat omnes, improbitafque defecit.

Vulturcius vero fubito proferri literas, atque aperiri juffit, quas fibi a Lentulo ad Catilinam datas effe dicebat. Atque ibi vehementiffime perturbatus Lentulus, tamen & fignum fuum, & manum cognovit. Erant autem fcriptæ fine nomine, fed ita: *Qui fim, ex eo, quem ad te mifi, cognofces* [15]. *Cura, ut vir fis, & cogita, quem in locum fis progreffus: & vide, quid jam tibi fit neceffe. Cura, ut omnium tibi auxilia adjungas, etiam infimorum*. Gabinius deinde introductus, cum primo impudenter refpondere cœpiffet, ad extremum nihil ex iis, quæ Galli infimulabant, negavit. Ac mihi quidem, Quirites, cum illa certiffima funt vifa argumenta atque indicia fceleris, tabellæ, figna, manus, denique uniufcujufque confeffio: tum multo illa certiora, color, oculi, vultus, taciturnitas. Sic enim obftupuerant, fic terram intuebantur, fic furtim nonnunquam inter fe afpiciebant, ut non jam ab aliis indicari, fed indicare fe ipfi viderentur.

VI. Indiciis expofitis, atque editis, Quirites, fenatum confului, de fumma reipublicæ [16] quid fieri placeret. Dictæ funt a principibus [17] acerrimæ ac fortiffimæ fententiæ, quas fenatus

15 *Qui fim ex eo, quem ad te mifi cognofces*] Apud Salluftium, hoc litterarum Lentuli exemplum ita relatum eft: *Qui fim, ex eo, quem ad te mifi, cognofces. Fac cogites, in quanta calamitate fis: & memineris, te effe virum: confideres, quid tuæ rationes poftulent: auxilium petas ab omnibus, etiam ab infimis*. Muret.

16 *De fumma reip.*] Lambinus in margine, *rep.* Confulatur Cujacius lib. XII. Obfervat. cap. 32. *Gruter.*

17 *Dictæ funt a principibus*] Ab iis, qui primi fententiam rogati funt. De ordine autem rogandi fententias videatur Gellius, lib. IV. cap. 10.

tus ſine ulla varietate [18] eſt conſecutus. Et quoniam nondum eſt perſcriptum ſenatus conſultum, ex memoria vobis, Quirites, quid ſenatus cenſuerit, exponam. Primum mihi gratiæ verbis ampliſſimis aguntur, quod virtute, conſilio, providentia mea, reſpublica periculis ſit maximis liberata: deinde L. Flaccus, & C. Pontinus prætores, quod eorum opera forti fidelique uſus eſſem, merito ac jure laudantur: atque etiam viro forti, collegæ meo, laus impertitur, quod eos, qui hujus conjurationis participes fuiſſent, a ſuis & reipublicæ conſiliis removiſſet. Atque ita cenſuerunt, ut P. Lentulus, cum ſe prætura abdicaſſet [19], tum in cuſtodiam traderetur: itemque uti C. Cethegus, L. Statilius, P. Gabinius, qui omnes præſentes erant, in cuſtodiam traderentur: atque idem hoc decretum eſt in L. Caſſium, qui ſibi procurationem incendendæ urbis depopoſcerat: in M. Cæparium, cui, ad ſollicitandos paſtores, Apuliam eſſe attributam erat indicatum: in P. Furium, qui eſt ex his coloniis, quas Feſulas L. Sylla deduxit: in Q. Magium Chilonem, qui una cum hoc Furio ſemper erat in hac Allobrogum ſollicitatione verſatus: in P. Umbrenum, libertinum hominem, a quo primum Gallos ad Gabinium perductos eſſe conſtabat. Atque ea lenitate ſenatus eſt uſus, Quirites, ut ex tanta conjuratione, tantaque vi ac multitudine domeſticorum hoſtium, novem hominum perditiſſimorum pœna, republica conſervata, reliquorum mentes ſanari poſſe arbitraretur.

Atque etiam ſupplicatio diis immortalibus, pro ſingulari eorum merito, meo nomine decreta eſt, Quirites: quod mihi primum poſt hanc urbem conditam togato contigit: & his decreta verbis eſt, *Quod urbem incendiis, cæde cives, Italiam bello*

18 *Sine ulla varietate*] Nondum igitur conſtitutum erat de ſupplicii genere: qua de re poſtea variæ ſententiæ fuerunt. *Mur.*

19 *Ut P. Lentulus, cum ſe prætura abdicaſſet*] Quomodo prætor erat Lentulus, tam ſenex? Intelligendum eſt, hanc ipſius ſecundam præturam fuiſſe. Cum autem lege Cornelia eundem magiſtratum capere, niſi interjecto decennio, non liceret: veriſimile eſt, cum primam præturam geſſiſſe L. Licinio Lucullo, & C. Aurelio Cotta Coſſ. Eo magis, quod interjecto ex more biennio, conſul fuit una cum Cn. Aufidio Oreſte. Cum igitur jam conſularis, a cenſoribus Gellio & Lentulo, qui ſeveriſſimam cenſuram egerunt, probri gratia, ſenatu motus eſſet, exacto legitimo tempore, ad recuperandam ſenatoriam dignitatem, denuo præturam petierat, quam tum gerebat. Id teſtatum reliquerunt Plutarchus & Dio. *Idem.*

Digitized by Google

bello liberassem. Quæ supplicatio si cum cæteris conferatur, Quirites, hoc intersit; quod cæteræ bene gesta, hæc una, conservata republica, constituta est.

Atque illud, quod faciendum primum fuit, factum atque transactum est. Nam P. Lentulus, quanquam patefactus indiciis & confessionibus suis, judicio senatus, non modo prætoris jus, verum etiam civis amiserat; tamen magistratu se abdicavit: ut, quæ religio C. Mario, clarissimo viro, non fuerat, quo minus C. Glauciam, de quo nihil nominatim erat decretum, prætorem occideret, ea nos religione in privato P. Lentulo puniendo liberaremur.

VII. Nunc, quoniam, Quirites, sceleratissimi periculosissimique belli nefarios duces captos jam & comprehensos tenetis, existimare debetis, omnes Catilinæ copias, omnes spes, atque opes, his depulsis urbis periculis, concidisse. Quem quidem ego cum ex urbe pellebam, hoc providebam animo, Quirites, remoto Catilina, nec mihi esse P. Lentuli somnum [20], nec L. Cassii adipem, nec Cethegi furiosam temeritatem pertimescendam. Ille erat unus timendus ex his omnibus, sed tamdiu, dum mœnibus urbis continebatur. Omnia norat, omnium aditus tenebat; appellare, tentare, sollicitare poterat, audebat: erat ei consilium ad facinus aptum: consilio autem neque lingua, neque manus deerat. Jam ad cæteras res [21] conficiendas certos homines delectos ac descriptos habebat. Neque vero cum aliquid mandaverat, confectum putabat. Nihil erat, quod non ipse obiret, occurreret, vigilaret, laboraret: frigus, sitim, famem ferre poterat.

Hunc ego hominem tam acrem, tam paratum, tam audacem, tam callidum, tam in scelere vigilantem, tam in perditis rebus diligentem, nisi ex domesticis insidiis in castrense latrocinium compulissem, (dicam id, quod sentio, Quirites) non facile hanc tantam molem mali a cervicibus vestris depulissem.

20 *Somnum*] Quamvis superius Lentulum somnolentum fuisse in omnibus, quæ ageret, ostenderit, & commode sic possit intelligi, *somnus:* non frustra tamen *somnium* in antiquissimis codicibus habetur, quo significat illam spem, qua ex libris Sibyllinis somniabat imperium Romanum Lentulus. *Græv.*

21 *Jam ad cæteras res*] *Jam ad certas res*, omnes libri veteres. Et ita emenda. *Muretus.*

Digitized by Google

lissem. Non ille vobis Saturnalia constituisset, neque tanto ante exitium ac fati diem reipublicæ denuntiasset, neque commisisset, ut signum, ut literæ suæ testes denique manifesti sceleris deprehenderentur. Quæ nunc, illo absente, sic gesta sunt, ut nullum in privata domo furtum unquam sit tam palam inventum, quam hæc tanta in rempublicam conjuratio manifesto inventa atque deprehensa est. Quod si Catilina in urbe ad hanc diem remansisset: quanquam, quoad fuit, omnibus ejus consiliis occurri, atque obstiti, tamen, ut levissime dicam, dimicandum nobis cum illo fuisset, neque nos unquam, dum ille in urbe hostis fuisset, tantis periculis rempublicam, tanta pace, tanto otio, tanto silentio, liberassemus.

VIII. Quanquam hæc omnia, Quirites, ita sunt a me administrata, ut deorum immortalium nutu atque consilio & gesta, & provisa esse videantur. Idque cum conjectura consequi possumus, quod vix videtur humani consilii tantarum rerum gubernatio esse potuisse: tum vero ita præsentes his temporibus opem & auxilium nobis tulerunt, ut eos pene oculis videre possemus. Nam, ut illa omittam [22], visas nocturno tempore ab occidente faces, ardoremque cœli, ut fulminum jactus, ut terræ motus relinquam, ut omittam cætera, quæ tam multa, nobis consulibus, facta sunt, ut hæc, quæ nunc fiunt, canere dii immortales viderentur: hoc certe, Quirites, quod sum dicturus, neque prætermittendum, neque relinquendum [23] est.

Nam profecto memoria tenetis, Cotta, & Torquato consulibus [24], complures in Capitolio turres de cælo esse percussas, cum & simulacra deorum immortalium depulsa sunt, & statuæ

22 *Nam, ut illa omittam*] Sed ea omnia nemo melius, nemo copiosius persecutus est, quam Cicero ipse longe pulcherrimis versibus, quos recitat Quintus lib. 1. de Divinat. *Idem*.

23 *Neque prætermittendum, neque relinquendum*] Prætermittimus ea, quæ ne attingimus quidem: relinquimus jam suscepta. Fieri etiam potest, ut duo idem valentia conjunxerit. *Idem*.

24 *Cotta & Torquato Coss.*] Teneri non possum, quin hoc loco versus Ciceronis, quibus hæc continentur, propter mirificam ipsorum pulchritudinem, adscribam:

Nunc ea Torquato, &c. Muretus.

Vide lib. I. de Divin. cap. 12. Tibi vero non placent Ciceronis versus. At placuerunt Mureto, nam hic vides. Placuerunt Camerario, *in Soph. Trach.* Placuerunt Turnebo, *Advers.* II. 9. Placuerunt Casaubono, *in Capitol. Gord.* Placuerunt Buherio, *in Tuscul.* II. 8. Veniam hanc igitur peto a te, ut errare cum illis malim, quam tecum vera sentire. *Olivetus*.

ſtatuæ veterum hominum dejectæ, & legum æra liquefacta. Tactus eſt etiam ille, qui hanc urbem condidit, Romulus: quem inauratum in Capitolio parvum atque lactentem, uberibus lupinis inhiantem, fuiſſe meminiſtis. Quo quidem tempore cum aruſpices ex tota Etruria conveniſſent, cædes, atque incendia, & legum interitum, & bellum civile, ac domeſticum, & totius urbis atque imperii occaſum appropinquare dixerunt, niſi dii immortales omni ratione placati, ſuo numine prope fata ipſa flexiſſent.

Itaque illorum reſponſis tunc & ludi decem per dies facti ſunt, neque res ulla, quæ ad placandum deos pertineret, prætermiſſa eſt: iidemque juſſerunt, ſimulacrum Jovis facere majus, & in excelſo collocare, & contra, atque ante fuerat, ad orientem convertere: ac ſe ſperare dixerunt, ſi illud ſignum, quod videtis, ſolis ortum, & forum curiamque conſpiceret, fore, ut ea conſilia, quæ clam eſſent inita contra ſalutem urbis atque imperii, illuſtrarentur, ut a ſenatu populoque Romano perſpici poſſent. Atque illud ita collocandum conſules illi ſtatuerunt: ſed tanta fuit operis tarditas, ut neque a ſuperioribus conſulibus, neque a nobis ante hodiernum diem collocaretur.

IX. Hic quis poteſt eſſe, Quirites, tam averſus a vero, tam præceps, tam mente captus, qui neget, hæc omnia, quæ videmus, præcipueque hanc urbem, deorum immortalium nutu atque poteſtate adminiſtrari? Etenim cum eſſet ita reſponſum, cædes, incendia, interitumque reipublicæ comparari, & ea per cives, quæ tum propter magnitudinem ſcelerum nonnullis incredibilia videbantur: ea non modo cogitata a nefariis civibus, verum etiam ſuſcepta eſſe ſenſiſtis. Illud vero nonne ita præſens eſt, ut nutu Jovis Optimi Maximi factum eſſe videatur, ut, cum hodierno die mane per forum meo juſſu & conjurati, & eorum indices in ædem Concordiæ ducerentur, eo ipſo tempore ſignum ſtatueretur? quo collocato, atque ad vos, ſenatumque converſo, omnia & ſenatus, & vos, quæ erant contra ſalutem omnium cogitata, illuſtrata, & patefacta vidiſtis.

Quo

Quo etiam majore sunt isti odio, suppliciaque digni, qui non solum vestris domiciliis atque tectis, sed etiam deorum templis atque delubris sunt funestos ac nefarios ignes inferre conati. Quibus ego si me restitisse dicam, nimium mihi sumam, & non sim ferendus. Ille, ille Jupiter restitit: ille Capitolium, ille hæc templa, ille hanc urbem, ille vos omnes salvos esse voluit. Diis ego immortalibus ducibus hanc mentem, Quirites, voluntatemque suscepi, atque ad hæc tanta indicia perveni. Jam vero illa Allobrogum sollicitatio, sic a Lentulo cæterisque domesticis hostibus, tanta res, tam dementer credita & ignotis, & barbaris, commissæque literæ nunquam essent profecto, nisi a diis immortalibus huic tantæ audaciæ consilium esset ereptum. Quid vero? ut homines Galli ex civitate male pacata, quæ gens una restat, quæ populo Romano bellum facere & posse, & non nolle videatur, spem imperii & rerum amplissimarum ultro sibi a patriciis hominibus oblatam negligerent, vestramque salutem suis opibus anteponerent: id nonne divinitus factum esse putatis? præsertim qui nos non pugnando, sed tacendo superare potuerunt?

X. Quamobrem, Quirites, quoniam ad omnia pulvinaria [25] supplicatio decreta est, celebratote illos dies cum conjugibus ac liberis vestris. Nam multi sæpe honores diis immortalibus justi habiti sunt, ac debiti, sed profecto justiores nunquam. Erepti enim estis ex crudelissimo ac miserrimo interitu, & erepti sine cæde, sine sanguine, sine exercitu, sine dimicatione. Togati, me uno togato duce, & imperatore, vicistis.

Etenim recordamini, Quirites, omnes civiles dissensiones, neque solum eas, quas audistis, sed & has, quas vosmetipsi meministis, & vidistis. L. Sylla P. Sulpicium oppressit: ex urbe ejecit C. Marium, custodem hujus urbis: multosque fortes viros partim ejecit ex civitate, partim interemit. Cn. O-

25 *Ad omnia pulvinaria*] Supplicationes interdum huic, aut illi Deo, interdum ad omnia pulvinaria, id est, omnibus diis, constituebantur. Ibant per urbem coronati pueri, matronæ, virgines, nonnunquam etiam lauream manu tenentes, canebantque hymnos compositos in laudem Deorum, ac decernebatur supplicatio vel ad avertendum aliquod malum, quod aut premeret, aut immineret, vel ob rem bene ac feliciter gestam. *Muret.*

ctavius, consul, armis ex urbe collegam suum expulit: omnis hic locus acervis corporum, & civium sanguine redundavit. Superavit postea Cinna cum Mario: tum vero, clarissimis viris interfectis, lumina civitatis extincta sunt. Ultus est hujus victoriæ crudelitatem postea Sylla: ne dici quidem opus est, quanta diminutione civium, & quanta calamitate reipublicæ. Dissensit M. Lepidus [26] a clarissimo & fortissimo viro Q. Catulo [27]: attulit non tam ipsius interitus [28] reipublicæ luctum, quam cæterorum.

Atque illæ dissensiones erant hujusmodi, Quirites, quæ non ad delendam, sed ad commutandam rempublicam pertinerent. Non illi nullam esse rempublicam, sed in ea, quæ esset, se esse principes: neque hanc urbem conflagrare, sed se in hac urbe florere voluerunt. Atque illæ tamen omnes dissensiones, quarum nulla exitium reipublicæ quæsivit, ejusmodi fuerunt, ut non reconciliatione concordiæ, sed internecione civium dijudicatæ sint. In hoc autem uno post hominum memoriam maximo, crudelissimoque bello, quale bellum nulla unquam barbaria cum sua gente gessit, quo in bello lex hæc fuit a Lentulo, Catilina, Cassio, Cethego constituta, ut omnes, qui salva urbe salvi esse possent, in hostium numero ducerentur, ita me gessi, Quirites, ut omnes salvi conservaremini: &, cum hostes vestri tantum civium superfuturum putassent, quantum infinitæ cædi restitisset; tantum autem urbis, quantum flamma obire non potuisset: & urbem, & cives integros incolumesque servavi.

XI. Quibus pro tantis rebus, Quirites, nullum ego a vobis præmium virtutis, nullum insigne honoris, nullum monumentum laudis postulo, præterquam hujus diei memoriam sempiternam. In animis ego vestris omnes triumphos meos,

omnia

26 *Dissensit M. Lepidus*] Cum impediret, ne Sylla in campo Martio sepeliretur, (qui honos regibus tantum ante Syllam tributus fuerat) & acta illius rescindere conaretur. Livius, lib. 90. Appianus lib. 1. de bellis civilibus. Plutarchus in Pompejo. Florus lib. 3. cap. ult. *Muret.*

27 *Q. Catulo*] Hic est Catulus ille, qui Ciceronem patrem patriæ nominavit: quique tum erat princeps senatus, atque adeo civitatis. *Idem.*

28 *Non tam ipsius interitus*] Animadverte, quam considerate loquatur. Non enim prorsus negat, Lepidi mortem luctuosam fuisse: agit enim ad populum: & Lepidus tenuiorum se propugnatorem adversus Syllanos haberi voluerat: sed negat eam tam luctuosam fuisse, quam cæterorum. *Idem.*

omnia ornamenta honoris, monumenta gloriæ, laudis insignia, condi & collocari volo. Nihil me mutum potest delectare, nihil tacitum, nihil denique hujusmodi, quod etiam minus digni assequi possint. Memoria vestra, Quirites, nostræ res alentur, sermonibus crescent, literarum monumentis inveterascent, & corroborabuntur: eandemque diem intelligo [29], quam spero æternam fore, & ad salutem urbis, & ad memoriam consulatus mei, propagatam: unoque tempore in hac republica duos cives extitisse, quorum alter fines vestri imperii, non terræ, sed cæli regionibus terminaret; alter ejusdem imperii domicilium, sedemque servaret.

XII. Sed, quoniam earum rerum, quas ego gessi, non est eadem fortuna atque conditio, quæ illorum, qui externa bella gesserunt: quod mihi vivendum sit cum illis, quos vici ac subegi; isti hostes aut interfectos, aut oppressos reliquerunt: vestrum est, Quirites, si cæteris recta sua facta prosunt, mihi mea ne quando obsint, providere. Mentes enim hominum audacissimorum sceleratæ ac nefariæ ne vobis nocere possent, ego providi: ne mihi noceant, vestrum est providere. Quanquam, Quirites, mihi quidem ipsi nihil jam ab istis noceri potest. Magnum enim est in bonis præsidium, quod mihi in perpetuum comparatum est: magna in republica dignitas, quæ me semper tacita defendet: magna vis est conscientiæ, quam qui negligent, cum me violare volent, se ipsi indicabunt.

Est etiam in nobis is animus, Quirites, ut non modo nullius audaciæ cedamus, sed etiam omnes improbos ultro semper lacessamus. Quod si omnes impetus domesticorum hostium depulsi a vobis, se in me unum converterint: vobis erit providendum, Quirites, qua conditione posthac eos esse velitis, qui se pro salute vestra obtulerint invidiæ, periculisque omnibus. Mihi quidem ipsi quid est, quod jam ad vitæ fructum possit acquiri, præsertim cum neque in honore vestro, neque

29 *Eandemque diem intelligo*] Dies hic idem valet, quod tempus: ut in Divinatione, *Biduo breviorem diem*. Quod autem hic dicit Cicero, tale est. Intelligo, eandem diem, id est, idem tempus propagatum esse, & ad salutem urbis, & ad memoriam consulatus mei: quod quidem tempus spero æternum fore. Itaque quandiu stabit urbs, tandiu recordabuntur homines, uno tempore duos in hac republica extitisse cives, &c. se autem, & Cn. Pompejum significat. *Idem*.

Digitized by Google

in gloria virtutis, quidquam videam altius, quo quidem mihi libeat aſcendere [30]? Illud perficiam profecto, Quirites, ut ea, quæ geſſi in conſulatu, privatus tuear, atque ornem: ut, ſi qua eſt invidia in conſervanda republica ſuſcepta, lædat invidos, mihi valeat ad gloriam. Denique ita me in republica tractabo, ut meminerim ſemper quæ geſſerim, curemque, ut ea virtute, non caſu, geſta eſſe videantur.

Vos, Quirites, quoniam jam nox eſt, veneramini illum Jovem, cuſtodem hujus urbis, ac veſtrum, atque in veſtra tecta diſcedite: & ea, quanquam jam periculum eſt depulſum, tamen æque ac priori nocte, cuſtodiis, vigiliiſque defendite. Id ne vobis diutius faciendum ſit, atque ut in perpetua pace eſſe poſſitis, providebo.

30 *Quo quidem mihi libeat aſcendere*] Nam nullus eſt magiſtratus ſuperior conſulatu, præter dictaturam. Hanc autem optare boni civis non eſſet. Non enim fere dicebatur dictator, niſi periculoſiſſimis reip. temporibus. *Idem*.

IN

IN
L. CATILINAM.
IN SENATU.
ORATIO XXII.

M. Ant. Mureti Præfatio ad Leonardum Mocenicum.

SI præmiis tantum, Mocenice, & iis præmiis in quibus præcipuam felicitatis partem vulgaris opinio constituit, ad bene merendum de humano genere præstanti homines ingenio adducerentur: multos, ut opinor, & certe, ab instituto virtutis itinere animadversa superiorum ætatum exempla revocarent. Nam si replicare memoriam temporum, & antiquitatis monumenta excutere velimus, deprehendemus unaquaque in rep. eos fere, quorum plurima in eam extabant maximaque beneficia, omni scelere laceratos, omni crudelitate raptatos, omni acerbitatis genere divexatos fuisse. Quod quamvis ita exploratum est & tibi, & iis omnibus, qui operæ aliquid in antiquitatis cognitione posuerunt, vix ut confirmationis indigeat: tamen, ut, si qua esse potest, dubitatio eximatur, aliquot, quæ mihi nunc in mentem veniunt, illustria ejus rei exempla subjiciam. Primæ autem in hac cogitatione occurrunt illæ omnium laudandarum artium, ipsiusque adeo humanitatis parentes Athenæ: quam optimis studiis deditam, refertam assidue, atque, ut ita dixerim, fœtam eruditissimis hominibus civitatem, cui unquam insigniter adjuvare impune licuit? Non illa Miltiadem, Cimonem, Themistoclem, Aristidem, Æschinem, Demosthenem, quorum omnium summis erat usa beneficiis, in exilium pepulit? non illud probitatis, modestiæ, integritatis, sapientiæ specimen Socratem veneno necavit: & constituto adversus impios, ac prave de rebus divinis sentientes supplicio eum potissime affecit, qui unus ex omnibus ad veram Dei cognitionem proxime

Digitized by Google

xime accesserat ? Sed Romana resp. quanto cæteras omnes magnitudine virium, atque imperii amplitudine superavit : tanto majorem nobis, atque ampliorem hujus generis exemplorum copiam subministrat. Cujus in historiam quisquis ingreditur, is in ipso quasi vestibulo illum ipsum urbis parentem Romulum senatorum manibus crudelissime discerptum, ac dilaniatum videt. Quod si tam horrendi facinoris immani atrocitate spectata, intro tamen ire perrexerit, non longe progressus, obvium habebit Collatinum, ob inanem popularis suspicionis curam, in exilium proficiscentem ea ex urbe, quam ipse magna ex parte dominatu regio liberarat. Atque ut Coriolanum tacitus prætereat, Marcum certe Camillum, haud facile dixerim, militarine virtute, an fide, justitiaque majorem, & mirabitur, & miserabitur eadem calamitate perculsum. Scipionem vero illum, de quo vere scripserat Ennius, nullam columnam a populo R. erigi posse, quæ magnitudini rerum ab ipso gestarum responderet, quis est, qui cum intellexerit eo post tot tamque insignes victorias redactum, ut exilium sibi suapte sponte consciverit, non debilitetur, ac concidat animo: planeque judicet, nullam iis attingendam esse reip. partem, qui commodo ac tranquillitati suæ consultum velint ? Quid jam illos turbines, illas procellas, illas tempestates civilium dissensionum commemorem ? quibus non unus aut alter præclarus & salutaris reip. civis perculsus est : sed ipsi acervi, ipsa millia immortalitate dignorum hominum, nefariis conscelerati ssimorum latronum manibus trucidata jacuerunt. O acerbum illud, & vel Romani nominis hostibus miserabile spectaculum : cum passim per vias immanium gladiatorum in principes civitatis debacchabatur furor : cum qui aliquando reip. præsidio fuerant, eis nullum in civitate præsidium reperiebatur : cum quorum eloquentia ipsis gloriæ, aliis admirationi, reip. saluti fuerat, eorum ex illis ipsis Rostris, e quibus tam sæpe concionati erant, incisis cervicibus, capita sanguinolenta pendebant. Sed ut hæc mittamus, quibus satis dolenter deplorandis, alicujus eorum, qui tunc occubuerunt, opus esset ingenio : Ciceronis casus, totiusque vitæ jactatio quem non, qui in juvanda patria commodum suum, aut aliquod ejusmodi præmium sequatur, a reip. tractatione deterreat ? Cujus enim unquam homi-

hominis vel plura, vel majora merita populus Romanus habuit? At ille tamen, cui ſenatus togato ſupplicationem decreverat, quem Q. Catulus, princeps ſenatus, quem M. Cato, quem alii parentem patriæ meritiſſimo vocaverant, cui L. Gellius coronam civicam a rep. deberi dixerat; quid non poſtea calamitatum, indignitatum, acerbitatum in ea, quæ ipſius conſiliis ſtabat, civitate perpeſſus eſt? Ipſe in exilium ab homine teterrimo pulſus, direpta bona, vexata uxor, vexati liberi, domus incenſa: quicquid denique meruerat Clodius, Cicero pertulit: & eas ob ipſas res pertulit, quibus nulla ſatis ampla præmia poterant inveniri. Quocirca ſi ſola, ut initio dixi, præmiorum expectatione præclari viri ad virtutem, & ad juvandum genus hominum adducerentur: multi ſine dubio, cognitis aliorum caſibus, a propoſito abducerentur. Sed eſt profecto, Mocenice, eſt major quædam vis, quæ tibi, ac tui ſimilibus perſuadeat, virtutem non modo detractis omnibus præmiis, verumetiam propoſitis omnibus ſuppliciis, eſſe expetendam: pulchrum eſſe adjuvare cives ſuos, & omnes curas, omnes vigilias in reip. ſalute defigere: nullum ejus cauſa periculum, nullam invidiam, nullam dimicationem defugere: cives beneficiis affecti ſi quid præmiorum retulerint, non repudiandum: ſin parum grati, parumque memores fuerint, quid denique nos reip. non quid alii nobis debeant, cogitandum. Sæpe enim ex te audivi, cum diceres, gratulari te tibi, & magnam gratiam debere omnium rerum moderatori deo, quod ea in rep. natus eſſes, in qua verendum non eſſet, non modo ne quiſquam ob virtutem in invidiam vocaretur, ſed ne vel minimis in remp. beneficiis ſua præmia denegarentur: ſed tamen ſi vixiſſes illis temporibus, & optionem tibi deus tuliſſet; Ciceronis fortunam ab urbe conſervata exulantis fortunæ Cæſaris, in eadem oppreſſa dominantis antepoſiturum fuiſſe. Ac plane ita eſt, ut dicam: gratuita prorſus non mercenaria eſt virtus: neque præmiorum mercedibus ad recte agendum excelſo homines ingenio, ſed ipſa dignitate, atque honeſtate ducuntur. Aut ſi quando de aliquo præmio cogitant, de gloria, deque immortalitate nominis cogitant: cujus ſplendore capti & incenſi, omnia quæ aſpera, moleſta, difficilia perpeſſu, impatibilia creduntur, vel non ſentiunt, vel deſpicatui ducunt.

Neque

Digitized by Google

Neque vero M. Tullius, cum de conjuratis supplicium sumeret, non jam tum cogitatione præcipiebat eas tempestates, quibus postea vexatus est. Sed animus & a natura præclare conformatus, & sapientiæ præceptis adversus omnes vel fortunæ, vel hominum injurias confirmatus, multo pluris ducebat eam pulcbritudinem, eamque gloriam quæ in conservanda patria esset, quam omnes acerbitates, quas ipsi postea perditorum hominum inflammata odio rabies objicere posse videretur. Hanc ipsius rationem ac sententiam fuisse, cum alia multa, tum hæc, quam explicare ingredimur, oratio manifesto declarat. MURET.

I. VIDEO, Patres conscripti [1], in me omnium vestrum ora atque oculos esse conversos. Video vos non solum de vestro, ac reipublicæ, verum etiam, si id depulsum sit, de meo periculo esse sollicitos. Est mihi jucunda in malis, & grata in dolore, vestra erga me voluntas: sed eam, per deos immortales! quæso, deponite, atque obliti salutis meæ, de vobis, ac de liberis vestris cogitate. Mihi quidem si hæc conditio consulatus data est [2], ut omnes acerbitates, omnes dolores, cruciatusque perferrem: feram non solum fortiter, sed etiam libenter, dummodo meis laboribus, vobis populoque Romano dignitas, salusque pariatur.

Ego sum ille consul, Patres conscripti, cui non forum, in quo omnis æquitas continetur: non campus, consularibus auspiciis consecratus: non curia, summum auxilium omnium gentium;

tium;

1 *Video P. C.*] Hanc orationem qui dicunt habitam esse VII Id. Decemb. eorum errorem Cicero ipse coarguit, qui, eam Nonis habitam esse, libro secundo ad Atticum scribit. Est autem in deliberativo genere. Suadet enim patribus, ut fortiter atque animose decernant. Cumque duæ contrariæ sententiæ sint, una D. Silani, qui conjuratos ultimo supplicio afficiendos esse censebat; altera, C. Cæsaris, qui ab eis mortem removebat, cæterorum suppliciorum omnes acerbitates sententia sua complectebatur: non improbat ille quidem sententiam Cæsaris, sed tamen non obscure ad illam alteram inclinat, eamque senatul approbare conatur. Quoniam autem multi erant, qui Ciceroni ipsi metuentes, amplexabantur mitiorem sententiam: idcirco ipse statim a principio, cum maxima significatione caritatis erga patriam suæ, orat, obtestaturque eos, ut, omni alia cogitatione omissa, nihil aliud quam salutem dignitatemque publicam sibi in decernendo proponant. *Muretus*.

2 *Data est*] Fataliter concessa. Terentius:
——— *est istuc datum*
Profecto mihi, grata ut sint, quæ facio, omnia. Idem.

Digitized by Google

tium: non domus, commune perfugium: non lectus, ad quietem datus: non denique hæc sedes honoris, sella curulis [3], unquam vacua mortis periculo, atque insidiis fuit. Ego multa tacui, multa pertuli, multa concessi, multa meo quodam dolore, in vestro timore, sanavi.

Nunc, si hunc exitum consulatus mei dii immortales esse voluerunt, ut vos, Patres conscripti, populumque Romanum ex cæde misera, conjuges, liberosque vestros, virginesque Vestales ex acerbissima vexatione: templa atque delubra, hanc pulcherrimam patriam omnium nostrum ex fœdissima flamma: totam Italiam ex bello & vastitate eriperem: quæcunque mihi uni proponetur fortuna, subeatur. Etenim, si P. Lentulus [4] suum nomen, inductus a vatibus, fatale ad perniciem reipublicæ fore putavit: cur ego non læter meum consulatum ad salutem reipublicæ prope fatalem extitisse?

II. Quare, Patres conscripti, consulite vobis, prospicite patriæ, conservate vos, conjuges, liberos, fortunasque vestras: populi Romani nomen, salutemque defendite: mihi parcere, ac de me cogitare desinite. Nam primum debeo sperare, omnes deos, qui huic urbi præsident, pro eo mihi, ac mereor, relaturos gratiam esse. Deinde, si quid obtigerit, æquo animo, paratoque moriar. Neque enim turpis mors forti viro potest accidere, neque immatura consulari, nec misera sapienti. Nec tamen ego sum ille ferreus, qui fratris carissimi, atque amantissimi præsentis mœrore non movear, horumque omnium lacrymis, a quibus me circumsessum videtis. Neque meam mentem non domum sæpe revocat exanimata uxor, abjecta metu filia, & parvulus filius, * quem mihi videtur amplecti [5] respublica tanquam obsidem consula-

3 *Hæc sedes honoris, sella curulis*] In optimo illo libro, omnibus literis aperte perscriptum est: *Hæc sedes honoris, id est, sella curulis*: ex quo, non est obscurum, quid suspicari aliquis possit. Ego tamen, hoc quidem loco, *ἐπέχω*. *Idem*.

4 *Si P. Lentulus*] Vide superiorem orationem, cap. 4.

* Vict. Man. *qui mihi videtur amplecti rempublicam*

5 Qui *mihi videtur amplecti*] Omnes, quos mihi quidem videre licuerit, veteres libri ab impressis discrepant. Ita enim in illis legitur, *Quem mihi videtur amplecti respub. tanquam obsidem consulatus mei*. Quam ego scripturam omnino veram esse arbitror. Cur autem obsidem consulatus sui filium vocet, hæc causa est. Qui liberis carent, eos verisimile

est

tus mei : neque ille , qui expectans hujus exitum diei , adstat in conspectu meo gener [6] . Moveor his rebus omnibus , sed in eam partem , ut salvi sint vobiscum omnes , etiam si vis aliqua me oppresserit , potius , quam & illi , & nos una cum republica pereamus [7] .

Quare , Patres conscripti , incumbite ad reipublicæ salutem: circumspicite omnes procellas , quæ impendent , nisi providetis . Non Tib. Gracchus , qui iterum tribunus plebis fieri voluit : non C. Gracchus , qui agrarios concitare conatus est : non L. Saturninus , qui C. Memmium [8] occidit , in discrimen aliquod , atque in vestræ severitatis judicium adducitur . Tenentur ii , qui ad urbis incendium , ad vestram omnium cædem , ad Catilinam accipiendum , Romæ restiterunt . Tenentur literæ , signa , manus , denique uniuscujusque confessio . Sollicitantur Allobroges : servitia excitantur : Catilina arcessitur : id est initum consilium , ut , interfectis omnibus , nemo ne ad deplorandum quidem reipublicæ nomen , atque ad lamentandam tanti imperii calamitatem relinquatur .

III. Hæc omnia indices detulerunt , rei confessi sunt , vos mul-

est de salute publica minus sollicitos esse , quam quibus sunt liberi . Nam hi non minus liberorum causa , quam sua , salvam rempublicam velle debent : nisi omnem exuerint humanitatis sensum , ut illam repudient στοργὴν φυσικὴν , quæ ingenerata est non hominibus modo , verum etiam feris , eaque de causa , ut alibi retulimus , timuchi apud Massilienses non fiebant , nisi qui & uxorem , & liberos haberent . Parvulus igitur Ciceronis filius , qui patri maxime cordi erat , quasi obses erat reip. qui confirmaret , patrem nihil gesturum , nisi quod videretur saluti fore . *Muret.* Ciceronis filius annum unum agebat , ut patet ex 1. epist. lib. 1. ad Atticum : eumque amplectebatur respublica tanquam obsidem paterni consulatus . Quibus enim periculis non ultro se offerret pro republica Cicero , cum , ea servata , parvulus etiam filius conservaretur , & amplissima præmia sperare posset ? Sic nimirum loqui respublica videbatur : Tuum , Cicero , filium fidei tuæ obsidem habes : si tu me servaveris ; & ille salvus erit , qui ex te natus est , & ego ipsum jam grandiorem factum , in gratiam bene meriti de me patris ornabo , ac tuebor : si tu remissius egeris , neutrum fiet . *Ferr.*

6 *Gener*] C. Calpurnius Piso : hic enim tum Tulliam in matrimonio habebat , quæ postea Crassipedi , deinde Dolabellæ nupsit . *Muretus .*

7 *Una cum repub. pereamus*] Hunc locum primus sic interpolavit Lambinus . Omnes libri veteres manu exarati , omnes editi ante Lambinum , verissime & pulcherrime , *una reipub. peste pereamus* . Non intellecta vi locutionis *una peste perire* , hunc locum corrupit Lambinus , quem miror hic non reprehendisse Gruterum , cum tamen ei insultandi ubique capiet omnes occasiones . *Grævius .*

8 C. *Memmium*] Magna inter scriptores in hoc nominando varietas . Alii *A. Nonium* , alii *Nummium* alii *Mummium* vocant . Quarum appellationum quæ verissima sit , illi solicitius viderint , qui , vel quod abundent otio , vel quod aliud præstare non queant , quasi hac una in re omnis eruditio sita sit , ita nihil aliud agendum putant . Mihi consilium non est in talibus φλυαρίαις τε , & λεπτολεσχίαις diutius immorari . *Muretus .*

multis jam judiciis judicastis. Primum, quod mihi gratias egistis singularibus verbis: & mea virtute atque diligentia, perditorum hominum patefactam esse conjurationem decrevistis. Deinde quod P. Lentulum, ut se abdicaret pratura, coegistis: tum quod eum, & cæteros, de quibus judicastis, in custodiam dandos censuistis: maximeque quod meo nomine supplicationem decrevistis, qui honos togato habitus ante me est nemini. Postremo hesterno die præmia legatis Allobrogum, Titoque Vulturcio dedistis amplissima. Quæ sunt omnia ejusmodi, ut ii, qui in custodiam nominatim dati sunt, sine ulla dubitatione a vobis damnati esse videantur.

Sed ego institui referre ad vos, Patres conscripti, tanquam integrum, & de facto, quid judicetis; & de pœna, quid censeatis. Illa prædicam, quæ sunt consulis.

Ego magnum in republica versari furorem, & nova quædam misceri, & concitari mala jampridem videbam: sed hanc tantam, tam exitiosam haberi conjurationem a civibus, nunquam putavi. Nunc, quidquid est, quocunque vestræ se mentes inclinant, atque sententiæ, statuendum vobis ante noctem est [9]. Quantum facinus ad vos delatum sit, videtis. Huic si paucos putatis affines esse vehementer erratis. Latius opinione disseminatum est hoc malum: manavit non solum per Italiam, verum etiam transcendit Alpes, & obscure serpens, multas jam provincias occupavit. Id opprimi sustentando, ac prolatando, nullo pacto potest. Quacunque ratione placet, celeriter vobis vindicandum est.

IV. Video duas adhuc esse sententias [10]: unam D. Silani, qui

 cen-

9 *Statuendum vobis ante noctem est*] Tum quia periculum erat, ne noctu aliquis tumultus excitaretur, ut per vim eriperentur ii, qui in custodiam dati erant: tum quia senatum ante noctem dimitti oportebat. Varro enim apud Gellium, docet, senatus-consultum ante exortum, aut post occasum solem factum, ratum non fuisse. *Idem.*

10 *Video duas adhuc esse sententias*] D. Junius Silanus primus sententiam rogatus, quoniam, ut diximus, consul designatus erat, in eos, qui in custodiam traditi essent, & præterea in L. Cassium, P. Furium, P. Umbrenum, Q. Annium, si deprehensi forent, ultimum supplicium decreverat. Et omnes assensi sunt, usque ad Ti. Neronem, qui, ut ait Sallustius, de supplicio, præsidiis additis, referendum esse censuit: ut autem ait Appianus, censuit, eos in custodiis habendos, donec Catilina bello profligatus foret: ut tum tota res accuratius cognosceretur. Cæsar autem ubi ad eum ventum est. morte eos afficiendos negavit, sed publicanda bona, ipsos per municipia disper-

cen'et, eos, qui hæc delere conati sunt, morte esse multandos: alteram C. Cæsaris, qui mortis pœnam removet, cæterorum suppliciorum omnes acerbitates amplectitur. Uterque & pro sua dignitate, & pro rerum magnitudine in summa severitate versatur. Alter eos, qui nos omnes, qui populum Romanum vita privare conati sunt, qui delere imperium, qui populi Romani nomen extinguere, punctum temporis frui vita, & hoc communi spiritu, non putat oportere: atque hoc genus pœnæ sæpe in improbos cives in hac republica esse usurpâtum recordatur. Alter intelligit, mortem a diis immortalibus non esse supplicii causa constitutam: sed aut necessitatem naturæ, aut laborum ac miseriarum quietem esse. Itaque eam sapientes nunquam inviti, fortes etiam sæpe libenter oppetiverunt. Vincula vero, & ea sempiterna, certe ad singularem pœnam nefarii sceleris inventa sunt. Itaque municipiis dispertiri jubet. Habere videtur ista res iniquitatem, si imperare velis: difficultatem, si rogare. Decernatur tamen, si placet. Ego enim suscipiam, &, ut spero, reperiam, qui id, quod salutis omnium causa statueritis, non putet esse suæ dignitatis recusare.

Adjungit gravem pœnam municipibus, si quis eorum vincula ruperit: horribiles custodias circumdat, & digna scelere hominum perditorum sancit, ne quis eorum pœnam, quos condemnat, aut per senatum, aut per populum levare possit. Eripit etiam spem, quæ sola hominem in miseriis consolari solet. Bona præterea publicari jubet: vitam solam relinquit nefariis hominibus: quam si eripuisset, multas uno dolore, animi atque corporis, & omnes scelerum pœnas ademisset. Itaque, ut aliqua in vita formido improbis esset posita, apud inferos ejusmodi quædam illi antiqui supplicia impiis constituta

ta

pertiendos, & purpetuo in vinculis habendos censuit. Addidit alia, quæ hic a Cicerone ponuntur: tantumque valuit dicendo, ut nonnulli ex iis, qui priore loco sententiam dixerant, eam, ipsius oratione permoti, mutaverint: inter quos ipse Silanus, si Sallustio credas, pedibus se in sententiam Neronis iturum esse dixit: sin Plutarchum & Suetonium sequare, professus est, se ultimi supplicii nomine, non mortem, sed vincula intelligere. Cæsari assensi sunt omnes usque ad Catonem, qui gravissima oratione ita disseruit, eos morte esse multandos, ut in eandem sententiam reliquos omnes adduxerit. Cæsaris & Catonis orationes leguntur illæ quidem apud Sallustium: sed non iisdem, ut puto, verbis, quibus ab illis habitæ sunt. *Idem*.

Digitized by Google

ta esse voluerunt: quod videlicet intelligebant, his remotis, non esse mortem ipsam pertimescendam.

V. Nunc, Patres conscripti, ego mea video quid intersit. Si eritis secuti sententiam C. Cæsaris: quoniam hanc is in republica viam, quæ popularis habetur, secutus est, fortasse minus erunt, hoc auctore & cognitore hujusce sententiæ, mihi populares impetus pertimescendi. Sin illam alteram: nescio, an amplius mihi negotii contrahatur. Sed tamen meorum periculorum rationes utilitas reipublicæ vincat. Habemus enim a C. Cæsare, sicut ipsius dignitas, & majorum ejus amplitudo postulabat, sententiam, tanquam obsidem perpetuæ in rempublicam voluntatis. Intellectum est, quid intersit inter lenitatem concionatorum [11], & animum vere popularem, saluti populi consulentem.

Video de istis [12], qui populares haberi volunt, abesse non neminem, ne de capite videlicet civium Romanorum sententiam ferat. Is & nudiustertius in custodiam cives Romanos dedit, & supplicationem mihi decrevit, & indices hesterno die maximis præmiis affecit. Jam hoc nemini dubium est, qui reo custodiam, quæsitori gratulationem, indici præmium decrevit, quid de tota re & causa judicarit. At vero C. Cæsar intelligit, legem Semproniam esse de civibus Romanis constitutam: qui autem reipublicæ sit hostis, eum civem esse nullo modo posse: denique ipsum latorem legis Semproniæ, jussu populi pœnas reipublicæ dependisse. Idem etiam ipsum Lentulum largitorem, & prodigum, non putat, cum de pernicie populi Romani, exitio hujus urbis, tam acerbe, tamque crudeliter cogitarit, appellari posse popularem. Itaque homo mitissimus, atque lenissimus non dubitat P. Lentulum æternis tenebris vinculisque mandare; & sancit in posterum, ne quis

hujus

11 *Concionatorum*] Eorum qui omnes ventos concionum colligere consueverunt. *Muretus*. Non hi sunt concionatores, sed qui seditiosis concionibus populum concitant in senatum & optimates, quales erant Gracchi, aliique tribunitii spiritus homines. Malam in partem accipitur plerumque vox *concionator*. Grævius.

12 *Video de istis*] Notat quempiam e senatoribus, qui, ut popularis haberetur, eo die venire in senatum noluerat: ejusque stultitiam ostendit, qui vereatur judicare de iis, quos multis jam præjudiciis condemnarit. Ei autem ex contentione anteponit Cæsarem, quem revera popularem esse dicit, id est, studiosum salutis publicæ. *Muretus*.

hujus supplicio levando se jactare, & in pernicie populi Romani posthac popularis esse possit. Adjungit etiam publicationem bonorum, ut omnes animi cruciatus, & corporis, etiam egestas ac mendicitas consequatur.

VI. Quamobrem sive hoc statueritis, dederitis mihi comitem ad concionem, populo Romano carum atque jucundum: sive Silani sententiam sequi malueritis, facile me, atque vos a crudelitatis vituperatione defendetis; atque obtinebo, eam multo leviorem fuisse. Quanquam, Patres conscripti, quæ potest esse in tanti sceleris immanitate punienda crudelitas? Ego enim de meo sensu judico. Nam ita mihi salva republica vobiscum perfrui liceat, ut ego, quod in hac causa vehementior sum, non atrocitate animi moveor, (quis enim est me mitior?) sed singulari quadam humanitate, & misericordia. Videor enim hanc mihi urbem videre, lucem orbis terrarum, atque arcem omnium gentium, subito uno incendio concidentem: cerno animo sepulta in patria miseros atque insepultos acervos civium: versatur mihi ante oculos aspectus Cethegi, & furor, in vestra cæde bacchantis. Cum vero mihi proposui regnantem Lentulum, sicut ipse se ex fatis sperasse confessus est; purpuratum esse hunc Gabinium; cum exercitu venisse Catilinam; tum lamentationem matrum familias, tum fugam virginum atque puerorum, ac vexationem virginum Vestalium perhorrhesco: &, quia mihi vehementer hæc videntur misera atque miseranda, idcirco in eos, qui ea perficere voluerunt, me severum vehementemque præbeo. Etenim quæro, si quis paterfamilias, liberis suis a servo interfectis, uxore occisa, incensa domo, supplicium de servo non quam acerbissimum sumpserit: utrum is clemens, ac misericors, an inhumanissimus & crudelissimus esse videatur? Mihi vero importunus ac ferreus, qui non dolore ac cruciatu nocentis, suum dolorem cruciatumque lenierit. Sic nos in his hominibus, qui nos, qui conjuges, qui liberos nostros trucidare voluerunt: qui singulas uniuscujusque nostrum domos, & hoc universum reipublicæ domicilium delere conati sunt: qui id egerunt, ut gentem Allobrogum in vestigiis hujus urbis, atque in cinere deflagrati

impe-

imperii collocarent: si vehementissimi fuerimus, misericordes habebimur: sin remissiores esse voluerimus, summæ nobis crudelitatis in patriæ, civiumque pernicie fama subeunda est.

Nisi vero cuipiam L. Cæsar, vir fortissimus, & amantissimus reipublicæ, crudelior nudiustertius visus est, cum sororis suæ, fœminæ electissimæ, virum præsentem, & audientem, vita privandum esse dixit: cum avum jussu consulis [13] interfectum, filiumque ejus impuberem, legatum a patre missum, in carcere necatum esse dixit. Quorum, quod simile factum? quod initum delendæ reipublicæ consilium? Largitionis voluntas tum in republica [14] versata est, & partium quædam contentio. Atque illo tempore [15] hujus avus Lentuli, clarissimus vir, armatus Gracchum est persecutus: ille etiam grave tum vulnus accepit, ne quid de summa dignitate reipublicæ minueretur. Hic ad evertenda fundamenta reipublicæ Gallos arcessivit, servitia concitavit, Catilinam evocavit, attribuit nos trucidandos Cethego, cæteros cives interficiendos Gabinio, urbem inflammandam Cassio, totam Italiam vastandam diripiendamque Catilinæ. Vereamini, censeo, ne in hoc scelere tam immani ac nefando nimis aliquid severe statuisse videamini; cum multo magis sit verendum, ne remissione pœnæ crudeles in patriam, quam ne severitate animadversionis nimis vehementes in acerbissimos hostes fuisse videamur.

VII. Sed quæ exaudio, Patres conscripti, dissimulare non possum. Jactantur enim voces, quæ perveniunt ad aures meas, eorum, qui vereri videntur, ut habeam satis præsidii ad ea, quæ vos statueritis hodierno die, transigenda. Omnia & provisa, & parata, & constituta sunt, Patres conscripti, cum mea summa cura atque diligentia, tum multo etiam majore populi Romani ad summum imperium retinendum, & ad com-

munes

13 *Cum avum jussu Consulis*] Hic nihil est, cur quisquam, mutando, aut corrigendo, ingeniosus videri velle debeat. Dixit enim Cæsar, P. Lentulum sororis suæ virum vita privandum esse: idque confirmavit hoc argumento, quod avus quoque suus, multo minus atroci scelere infectus, tamen jussu Opimii consulis interfectus fuisset. Avus autem maternus L. Cæsaris fuerat M. Fulvius Flaccus: nam ejus filiam L. Cæsar, hujus Lucii pater, in matrimonio habuerat. *Idem.*

14 *Largitionis voluntas tum in republica*] Cum C. Gracchus agros dividere, & frumentum plebi dare institueret. *Idem.*

15 *Atque illo tempore*] Meminit Cicero VIII. Philip. & Valerius cap. 3. lib. 5. *Idem.*

munes fortunas conservandas voluntate. Omnes adsunt omnium ordinum homines, omnium denique ætatum: plenum est forum, plena templa circa forum, pleni omnes aditus hujus loci ac templi. Causa enim est post urbem conditam hæc inventa sola, in qua omnes sentirent unum atque idem, præter eos, qui cum sibi viderent esse pereundum, cum omnibus potius, quam soli perire voluerunt. Hosce ego homines excipio, & secerno libenter: neque enim in improborum civium, sed in acerbissimorum hostium numero habendos puto. Cæteri vero, dii immortales! qua frequentia, quo studio, qua virtute ad communem dignitatem salutemque consentiunt? Quid ego hic equites Romanos commemorem? qui vobis ita summam ordinis consiliique concedunt, ut vobiscum de amore reipublicæ certent: quos ex multorum annorum dissensione [16] ad hujus ordinis societatem concordiamque revocatos [17], hodiernus dies vobiscum, atque hæc causa conjungit: quam conjunctionem si in consulatu confirmatam meo, perpetuam in republica tenuerimus; confirmo vobis, nullum posthac malum civile ac domesticum ad ullam reipublicæ partem esse venturum. Pari studio defendendæ reipublicæ convenisse video tribunos ærarios, fortissimos viros: scribas item universos: quos cum casu hic dies ad ærarium [18] frequentasset [19], video ab expectatione sortis ad communem salutem esse conversos. Omnis ingenuorum adest multitudo, etiam tenuissimorum. Quis est enim, cui non hæc templa, aspectus urbis, possessio libertatis, lux denique hæc ipsa, & hoc commune patriæ solum, cum sit carum, tum vero dulce atque jucundum?

VIII. Operæ pretium est, Patres conscripti, libertinorum hominum studia cognoscere: qui * fortuna sua civitatis [20] jus con-

16 *Ex multorum annorum dissensione*] Propter Sempronias & Cornelias leges de judiciis. Lege Asconium. *Idem*.

17 *Revocatos*] Lege Aurelii Cottæ. *Idem*. Vide *Indiculum Legum*.

18 *Scribæ ad ærarium*] Ipso die convenerunt ad ærarium scribæ, ut sortirentur officia, qui scriba esset consulis, qui tribuni plebis. Viderunt conjuratos adduci ad senatum. Dimiserunt sortem: & omnes promiserunt præsidium. *Anonym.*

19 *Frequentasset*] Vulgatis *frequentes advocasset*. Sed hoc est Latinis frequentare. *Grævius*.

* Vict. Man. *sua virtute fortunam* Lamb. *sua virtute ac fortuna*

20 *Qui sua* virtute fortunam *civitatis*] Multi libri veteres: *Qui fortuna sua hujus civitatis jus consecuti*: idque verum esse arbitror. Nam, consequi jus civitatis, proprie & usitate dicitur: consequi fortunam civitatis, nescio, an usquam legatur. *Muretus*.

Digitized by Google

consecuti, hanc vere suam patriam esse judicant: quam quidam hinc nati, & summo nati loco, non patriam suam, sed urbem hostium esse judicaverunt. Sed quid ego hujusce ordinis homines commemorem, quos privatæ fortunæ, quos communis respublica, quos denique libertas ea, quæ dulcissima est, ad salutem patriæ defendendam excitavit? servus est nemo, qui modo tolerabili conditione sit servitutis, qui non audaciam civium perhorrescat: qui non hæc stare cupiat: qui non tantum, quantum audet, & quantum potest, conferat ad communem salutem voluntatis.

Quare si quem vestrum forte commovet hoc, quod auditum est, lenonem quendam Lentuli concursare circum tabernas, pretio sperantem sollicitari posse animos egentium atque imperitorum: est id quidem cœptum atque tentatum, sed nulli sunt inventi tam aut fortuna miseri, aut voluntate perditi, qui non ipsum illum sellæ, atque operis, & quæstus quotidiani locum: qui non cubile, ac lectulum suum; qui denique non cursum hunc otiosum vitæ suæ, salvum esse velint. Multo vero maxima pars eorum, qui in tabernis sunt: immo vero (id enim potius est dicendum) genus hoc universum amantissimum est otii: etenim omne eorum instrumentum, omnis opera ac quæstus, frequentia civium sustinetur, alitur otio: quorum si quæstus, occlusis tabernis, minui solet, quid tandem incensis futurum est? Quæ cum ita sint, Patres conscripti, vobis populi Romani præsidia non desunt: vos ne populo Romano deesse videamini, providete.

IX. Habetis consulem ex plurimis periculis, & insidiis, atque ex media morte, non ad vitam suam, sed ad salutem vestram reservatum: omnes ordines ad conservandam rempublicam mente, voluntate, studio, virtute, voce, consentiunt: obsessa facibus & telis impiæ conjurationis, vobis supplex manus tendit patria communis: vobis se, vobis vitam omnium civium, vobis arcem, & Capitolium, vobis aras Penatium, vobis illum ignem Vestæ perpetuum ac sempiternum, vobis omnia templa deorum, atque delubra, vobis muros, atque urbis tecta commendat. Præterea de vestra vita, de conjugum

vestrarum, ac liberorum anima, de fortunis omnium, de sedibus, de focis vestris, hodierno die vobis judicandum est.

Habetis ducem, memorem vestri, oblitum sui: quæ non semper facultas datur: habetis omnes ordines, omnes homines universum populum Romanum, id quod in civili causa hodierno die primum videmus, unum atque idem sentientem. Cogitate, quantis laboribus fundatum imperium, quanta virtute stabilitam libertatem, quanta deorum benignitate auctas exaggeratasque fortunas una nox pene delerit. Id ne unquam posthac non modo confici, sed ne cogitari quidem possit a civibus, hodierno die providendum est. Atque hæc non ut vos, qui mihi studio pene præcurritis, excitarem, locutus sum: sed ut mea vox, quæ debet esse in republica princeps, officio functa consulari videretur.

X. Nunc ante quam ad sententiam redeo, de me pauca dicam. Ego, quanta manus est conjuratorum, quam videtis esse permagnam, tantam me inimicorum multitudinem suscepisse video: sed eam esse judico turpem, & infirmam, & contemptam, & abjectam. Quod si aliquando alicujus furore & scelere concitata manus ista plus valuerit, quam vestra, ac reipublicæ dignitas; me tamen meorum factorum atque consiliorum nunquam, Patres conscripti, pœnitebit. Etenim mors, quam illi mihi fortasse minitantur, omnibus est parata: vitæ tantam laudem, quanta vos me vestris decretis honestastis, nemo est assecutus. Cæteris enim semper bene gestæ, mihi uni conservatæ reipublicæ gratulationem decrevistis.

Sit Scipio clarus, ille, cujus consilio atque virtute Annibal in Africam redire, atque ex Italia decedere coactus est: ornetur alter eximia laude Africanus, qui duas urbes huic imperio infestissimas, Carthaginem, Numantiamque delevit: habeatur vir egregius, L. Paulus, ille, cujus currum rex potentissimus quondam & nobilissimus, Perses honestavit: sit in æterna gloria Marius, qui bis Italiam obsidione & metu servitutis liberavit: anteponatur omnibus Pompejus, cujus res gestæ, atque virtutes, iisdem, quibus solis cursus, regionibus ac terminis continentur. Erit profecto inter horum laudes aliquid

quid loci noſtræ gloriæ : niſi forte majus eſt patefacere nobis provincias, quo exire poſſimus, quam curare, ut etiam illi, qui abſunt, habeant, quo victores revertantur.

Quanquam eſt uno loco conditio melior externæ victoriæ, quam domeſticæ : quod hoſtes alienigenæ aut oppreſſi, ſerviunt, aut recepti, beneficio ſe obligatos putant : qui autem ex numero civium dementia aliqua depravati hoſtes patriæ ſemel eſſe cœperunt, eos, cum a pernicie reipublicæ repuleris, nec vi coercere, nec beneficio placare poſſis. Quare mihi cum perditis civibus æternum bellum ſuſceptum eſſe video : quod ego veſtro, bonorumque omnium auxilio, memoriaque tantorum periculorum, quæ non modo in hoc populo, qui ſervatus eſt, ſed etiam in omnium gentium ſermonibus ac mentibus ſemper hærebit, a me, atque meis facile propulſari poſſe confido. Neque ulla profecto tanta vis reperietur, quæ conjunctionem veſtram, equitumque Romanorum, & tantam conſpirationem bonorum omnium perfringere & labefactare poſſit.

XI. Quæ cum ita ſint, Patres conſcripti, pro imperio, pro exercitu, pro provincia, quam neglexi [21], pro triumpho [22], cæteriſque laudis inſignibus, quæ ſunt a me, propter urbis veſtræque ſalutis cuſtodiam, repudiata, pro clientelis, hoſpitiiſque provincialibus, quæ tamen urbanis opibus [23] non minore labore tueor, quam comparo : pro his igitur omnibus rebus, & pro meis in vos ſingularibus ſtudiis, proque hac, quam conſpicitis, ad conſervandam rempublicam diligentia, nihil aliud a vobis, niſi hujus temporis, totiuſque mei conſulatus memoriam poſtulo : quæ dum erit veſtris mentibus infixa, firmiſſimo me muro ſeptum eſſe arbitrabor. Quod ſi meam ſpem vis improborum feſellerit, atque ſuperaverit; commendo vobis parvum meum filium : cui profecto ſatis erit præſidii, non ſolum ad ſalutem, verum etiam ad dignitatem,

21 *Quam neglexi*] Provinciam Galliam, adeoque imperium, & exercitum depoſuerat in concione : quam deinde ſortitus eſt Q. Metellus Celer Prætor. *Ferrat.*

22 *Pro triumpho*] Si enim fuiſſet in provincia, triumphum ſpectare potuiſſet. *Idem.*

23 *Urbanis opibus*] Eloquentia, & auctoritate, tum in judiciis, tum in ſenatu, clientelas provincialium ſibi comparabat, ac tuebatur. *Idem.*

ſi ejus, qui hæc omnia ſuo ſolus periculo conſervaverit, illum eſſe filium memineritis.

Quapropter de ſumma ſalute veſtra, populique Romani, Patres conſcripti, de veſtris conjugibus ac liberis, de aris ac focis, de fanis ac templis, de totius urbis tectis ac ſedibus, de imperio, de libertate, de ſalute Italiæ, deque univerſa republica decernite diligenter, ut inſtituiſtis, ac fortiter. Habetis enim conſulem, qui & parere veſtris decretis non dubitet; & ea, quæ ſtatueritis, quoad vivet, defendere, & per ſe ipſum præſtare poſſit.

PRO L. MURENA.

ORATIO XXIII.

ARGUMENTUM.

Comitiis consularibus, quæ consul Cicero habuit, D. Junius Silanus, & L. Licinius Murena consules designati sunt. Post comitia Murenam de ambitu competitor ejus accusavit clari nominis jurisconsultus Ser. Sulpicius cum tribus subscriptoribus, M. Catone, probitate sensuque erga rempublicam insigni viro, Cn. Postumio, Ser. Sulpitio adolescente. Defendit eum Cicero, defensum jam a Q. Hortensio, & M. Crasso. Jucunda in primis oratio est. Nam & jurisconsulti propter Sulpicium exagitantur, & Stoica disciplina, cui deditus erat Cato, facete lepideque deluditur: adeo ut Cato, dignam consule gravitatem ei detrahens, dixerit id, quod in Plutarcho legimus: Dii boni! quam ridiculum consulem habemus! MANUTIUS.

I. QUÆ deprecatus sum a diis immortalibus, Judices, more, institutoque majorum, illo die, quo auspicato, comitiis centuriatis, L. Murenam consulem renuntiavi [1]; ut ea res mihi, magistratuique meo, populo, plebique Romanæ, bene ac feliciter eveniret: eadem precor ab iisdem diis immortalibus ob ejusdem hominis consulatum una cum salute obtinendum, & ut vestræ mentes, atque sententiæ cum populi Romani voluntatibus, suffragiisque consentiant, eaque res vobis, populoque Romano pacem, tranquillita-

1 *Renuntiavi*] Cur non ejus collega Antonius? quia consul priore loco creatus, comitia habebat consularia. *Manut.* Ostendit Grachius, *lib.* 1. *de Comitiis*, consuevisse inter se comparare consules, aut certe sortiri, uter habiturus esset comitia; non semper illud negotium datum ei, qui prior renuntiatus esset. *Ferratius*.

litatem, otium, concordiamque afferat. Quod si illa solemnis comitiorum precatio consularibus auspiciis consecrata, tantam habet in se vim & religionem, quantam reipublicæ dignitas postulat: idem ego sum precatus, ut eis quoque hominibus, quibus hic consulatus, me rogante [2], datus esset, ea res fauste, feliciter, prospereque eveniret.

Quæ cum ita sint, Judices, & cum omnis deorum immortalium potestas, aut translata sit ad vos, aut certe communicata vobiscum: idem consul eum vestræ fidei commendat, qui antea diis immortalibus commendavit; ut ejusdem hominis voce & declaratus consul, & defensus, beneficium populi Romani cum vestra, atque omnium civium salute tueatur. Et, quoniam in hoc officio studium meæ defensionis ab accusatoribus, atque etiam ipsa susceptio causæ reprehensa est; antequam pro L. Murena dicere instituo, pro me ipso pauca dicam: non quo mihi potior, hoc quidem in tempore, sit officii mei, quam hujusce salutis defensio: sed ut, meo facto vobis probato, majore auctoritate ab hujus honore, fama, fortunisque omnibus, inimicorum impetus propulsare possim.

II. Et primum M. Catoni, vitam ad certam rationis normam dirigenti [3], & diligentissime perpendenti momenta officiorum omnium, de officio meo respondebo. Negat fuisse rectum Cato, me & consulem, & legis ambitus latorem, & tam severe gesto consulatu, causam L. Murenæ attingere. Cujus reprehensio me vehementer movet, non solum ut vobis, Judices, quibus maxime debeo, verum etiam ut ipsi Catoni, gravissimo atque integerrimo viro, rationem facti mei probem. A quo tandem, M. Cato, est æquius consulem defendi, quam a consule? Quis mihi in republica potest, aut debet esse conjunctior, quam is, cui respublica a me uno [4] traditur sustinenda, magnis meis laboribus & periculis sustentata? Quod si in iis rebus repetendis, quæ mancipi sunt, is periculum

2 *Me rogante*] Non, precante, sed interrogante: ut cum diceret: *Rogo vos, Quirites; velitisne L. Licinium Murenam consulem fieri*. Quod si populus probabat, suffragiorum tabellas ferebat ita inscriptas, U. R. id est, Uti rogas. *Manut.*

3 *Ad certam rationis normam dirigenti*] E Stoica disciplina. *Idem*.

4 *A me uno*] A se uno tradebatur Murenæ respublica, non ab Antonin Cicernnis collega. *Grav.*

Digitized by Google

lum judicii præstare debet [5], qui se nexu obligavit [6]; profecto etiam rectius in judicio consulis designati, is potissimum consul, qui consulem declaravit, auctor beneficii populi Romani, defensorque periculi esse debebit. Ac si, ut nonnullis in civitatibus fieri solet, patronus huic causæ publicæ constitueretur, is potissime honore affecto defensor daretur, qui eodem honore præditus non minus afferret ad dicendum auctoritatis, quam facultatis. Quod si e portu solventibus, ii, qui jam in portum ex alto invehuntur, præcipere summo studio solent & tempestatum rationem, & prædonum, & locorum: quod natura affert [7], ut eis faveamus, qui eadem pericula, quibus nos perfuncti sumus, ingrediantur: quo tandem me animo esse oportet, prope jam ex magna jactatione terram videntem, in hunc, cui video maximas reipublicæ tempestates esse subeundas? Quare, si est boni consulis, non solum videre, quid agatur, verum etiam providere, quid futurum sit; ostendam alio loco, quantum salutis communis intersit, duos consules [8] in republica Kalendis Januarii esse. Quod si ita est, non tam me officium debuit ad hominis amici fortunas, quam respublica consulem ad communem salutem defendendam vocare.

III. Nam quod legem de ambitu [9] tuli, certe ita tuli, ut eam, quam mihimet ipsi jampridem tulerim de civium periculis defendendis, non abrogarem. Etenim si largitionem factam esse confiterer, idque recte factum esse defenderem, facerem improbe, etiam si alius legem tulisset. Cum vero nihil com-

5 *Periculum judicii præstare debet*] Efficere, ut alienatio illa, & venditio rata sit: ne quid is, qui emit, damni patiatur. *Manutius*.

6 *Qui se nexu obligavit*] Est, qui se suaque bona nexa & obligata fecit ad evictionem præstandam. Hæc dicebatur traditio nexu. Vide Fabri Semestria II. 23. & Salmas. de modo usurar. cap. 28. *Græv.*

7 *Quod natura affert*] Num sic Latini loquuntur? Recte Lambinus in margine, & Muretus in manu exaratis notis observarunt legendum esse, *quod natura fert*. Sed sic quoque Quintilianum legisse v. Institut. dudum Sylvius notavit. *Idem*.

8 *Duos consules*] Silanum & Murenam. Unus enim esset, Murena condemnato. Decembri mense, & post Nonas habita videtur oratio, conjuratis interfectis: cum dixerit supra, qui eadem pericula, quibus nos perfuncti sumus, ingrediantur. *Manut.* Vide tamen Victorii Var. Lect. VI. 18. ubi probat habitam esse ante Non. Decemb. nondum sumpto de Lentulo aliisque conjuratis supplicio.

9 *Legem de ambitu*] Legem tulerat, ut damnati ambitus decem annorum exilio punirentur: Calpurnia enim honorum tantum petitione, & Senatu privabat. *Ferratius*.

Digitized by Google

commissum contra legem esse defendam, quid est, quod meam defensionem latio legis impediat?

Negat esse ejusdem severitatis, Catilinam, exitium reipublicæ intra mœnia molientem, verbis, & pene imperio, urbe expulisse: & nunc pro L. Murena dicere. Ego autem has partes lenitatis & misericordiæ, quas me natura ipsa docuit, semper egi libenter: illam vero gravitatis, severitatisque personam non appetivi; sed ab republica mihi impositam sustinui, sicut hujus imperii dignitas in summo periculo civium postulabat. Quod si tum, cum respublica vim & severitatem desiderabat, vici naturam, & tam vehemens fui, quam cogebar, non quam volebam; nunc, cum omnes me causæ ad misericordiam atque ad humanitatem vocent, quanto tandem studio debeo naturæ meæ, consuetudinique servire? Ac de officio defensionis meæ, & de ratione accusationis tuæ, fortasse etiam alia in parte orationis dicendum nobis erit.

Sed me, Judices, non minus hominis sapientissimi atque ornatissimi, Ser. Sulpicii, conquestio, quam Catonis accusatio commovebat, qui gravissime & acerbissime ferre dixit, me familiaritatis, necessitudinisque oblitum, causam L. Murenæ contra se defendere. Huic ego, Judices, satisfacere cupio, vosque adhibere arbitros. Nam cum grave est vere accusari in amicitia, tum etiam si falso accuseris, non est negligendum. Ego, Ser. Sulpici, me in petitione tua tibi omnia studia atque officia pro nostra necessitudine & debuisse confiteor, & præstitisse arbitror. Nihil tibi, consulatum petenti, a me defuit, quod esset aut ab amico, aut a gratioso, aut a consule postulandum. Abiit illud tempus: mutata ratio est: sic existimo, sic mihi persuadeo, me tibi contra honorem L. Murenæ, quantum tu a me postulare ausus sis, tantum debuisse: contra salutem, nihil debere. Neque enim si tibi tum, cum peteres consulatum, affui, idcirco nunc, cum Murenam ipsum petas, adjutor eodem pacto esse debeo. Atque hoc non modo non laudari, sed ne concedi quidem potest, ut amicis nostris accusantibus, non etiam alienissimos defendamus.

IV. Mihi autem cum Murena, Judices, & vetus & magna ami-

amicitia eſt, quæ in capitis dimicatione a Ser. Sulpicio non idcirco obruetur, quod ab eodem in honoris contentione ſuperata eſt. Quæ ſi cauſa non eſſet, tamen vel dignitas hominis, vel honoris ejus, quem adeptus eſt, amplitudo, ſummam mihi ſuperbiæ crudelitatiſque famam inuſſiſſet, ſi hominis, & ſuis & populi Romani ornamentis ampliſſimi, cauſam tanti periculi repudiaſſem. Neque enim jam mihi licet, neque eſt integrum, ut meum laborem hominum periculis ſublevandis non impertiam. Nam cum præmia mihi tanta pro hac induſtria ſint data, quanta antea nemini, labores, per quos ea ceperis, cum adeptus ſis, deponere, eſſet hominis & aſtuti, & ingrati.

Quod ſi licet deſinere, ſi te auctore poſſum, ſi nulla inertiæ, nulla ſuperbiæ turpitudo, nulla inhumanitatis culpa ſuſcipitur: ego vero libenter deſino. Sin autem, fuga laboris deſidiam, repudiatio ſupplicum ſuperbiam, amicorum neglectio improbitatem coarguit: nimirum hæc cauſa eſt ejuſmodi, quam nec induſtrius, nec miſericors, nec officioſus deſerere poſſit. Atque hujuſce rei conjecturam de tuo ipſius ſtudio, Servi, facillime ceperis. Nam ſi tibi neceſſe putas etiam adverſariis amicorum tuorum de jure conſulentibus reſpondere: &, ſi turpe exiſtimas, te advocato,[10] illum ipſum, quem contra veneris[11], cauſa cadere: noli tam eſſe injuſtus, ut, cum tui fontes vel inimicis tuis pateant, noſtros rivulos etiam amicis putes clauſos eſſe oportere.

Etenim, ſi me tua familiaritas ab hac cauſa removiſſet, &, ſi hoc idem Q. Hortenſio, M. Craſſo, clariſſimis viris, ſi item cæteris, a quibus intelligo tuam gratiam magni æſtimari, accidiſſet; in ea civitate conſul deſignatus defenſorem non haberet, in qua nemini unquam infimo majores noſtri patronum deeſſe voluerunt. Ego vero, Judices, ipſe me exiſtimarem nefarium, ſi amico: crudelem, ſi miſero: ſuperbum, ſi conſuli defuiſſem. Quare quod dandum eſt amicitiæ, large

10 *Te advocato*] Te conſulto, & cui tu de jure conſultus reſponſum dederis. *Idem*.

11 *Quem contra veneris*] Sæpe enim eveniebat, ut amici adverſario conſultus reſponderet, in cauſa tamen ſuam amico præſentiam commodaret; ac ne tunc quidem ſine moleſtia ferebat, amici adverſarium litem perdere. *Idem*.

dabitur a me, ut tecum agam, Servi, non secus, ac si meus esset frater, qui mihi est carissimus, isto in loco. Quod tribuendum est officio, fidei, religioni, id ita moderabor, ut meminerim me contra amici studium pro amici periculo dicere.

V. Intelligo, Judices, tres totius accusationis partes fuisse, & earum unam in reprehensione vitæ, alteram in contentione dignitatis, tertiam in criminibus ambitus esse versatam. Atque harum trium partium prima illa, quæ gravissima esse debebat, ita fuit infirma & levis, ut illos lex magis quædam accusatoria, quam vera maledicendi facultas, de vita L. Murenæ dicere aliquid coegerit. Objecta est enim Asia, quæ ab hoc non ad voluptatem & luxuriam expetita est, sed in militari labore peragrata. Qui si adolescens patre suo imperatore non meruisset, aut hostem, aut patris imperium timuisse, aut a parente repudiatus videretur. An, cum sedere in equis triumphantium prætextati [12] potissimum filii soleant, huic donis militaribus [13] patris triumphum decorare fugiendum fuit, ut rebus communiter gestis pene simul cum patre triumpharet?

Hic vero, Judices, & fuit in Asia, & viro fortissimo, parenti suo, magno adjumento in periculis, solatio in laboribus, gratulationi in victoria fuit. Et, si habet Asia suspicionem luxuriæ quandam, non Asiam nunquam vidisse, sed in Asia continenter vixisse, laudandum est. Quamobrem non Asiæ nomen objiciendum Murenæ fuit, ex qua laus familiæ, memoria generi, honos & gloria nomini constituta est: sed aliquod aut in Asia susceptum, aut ex Asia deportatum flagitium ac dedecus. Meruisse vero stipendia in eo bello, quod tum populus Romanus non modo maximum, sed etiam solum gerebat, virtutis: patre imperatore libentissime meruisse, pietatis: finem stipendiorum patris victoriam ac triumphum fuisse,

12 *Sedere in equis triumphantium prætextati*] Moris erat, ut qui triumphans in urbem introibat, liberos ac cognatos utriusque sexus, si quidem prætextati essent, in curru juxta se haberet; sin grandiores essent, equis jugalibus funalibusque imponeret. Quod si plures essent, equis singularibus vecti currum persequebantur, ut scribit Zonaras tom. II. Annalium ex Dione. Vide quæ notavimus ad Sueton. Tiber. c. 6. *Grævius*.

13 *Donis militaribus*] Ob virtutem a patre acceptis. *Manutius*.

se, felicitatis fuit. Maledicto quidem idcirco nihil in hisce rebus loci est, quod omnia laus occupavit.

VI. Saltatorem appellat [14] L. Murenam Cato. Maledictum est, si vere objicitur, vehementis accusatoris: sin falso, maledici conviciatoris. Quare cum ista sis auctoritate, non debes, M. Cato, arripere maledictum ex trivio, aut ex scurrarum aliquo convicio; neque temere consulem populi Romani saltatorem vocare: sed conspicere, quibus præterea vitiis affectum esse necesse sit eum, cui vere istud objici possit. Nemo enim fere saltat sobrius, nisi forte insanit: neque in solitudine, neque in convivio moderato atque honesto. Tempestivi convivii [15], amœni loci, multarum deliciarum comes est extrema saltatio. Tu mihi arripis id, quod necesse est omnium vitiorum esse postremum: relinquis illa, quibus remotis, hoc vitium omnino esse non potest. Nullum turpe convivium, non amor, non comissatio, non libido, non sumptus ostenditur. Et, cum ea non reperiantur, quæ voluptatis nomen habent, quæque vitiosa sunt: in quo ipsam luxuriam reperire non potes, in eo te umbram luxuriæ reperturum putas?

Nihil igitur in vitam L. Murenæ dici potest? Nihil, inquam, omnino, Judices. Sic a me consul designatus defenditur, ut ejus nulla fraus, nulla avaritia, nulla perfidia, nulla crudelitas, nullum petulans dictum in vita proferatur. Bene habet: jacta sunt fundamenta defensionis. Nondum enim nostris laudibus, quibus utar postea, sed prope inimicorum confessione, virum bonum, atque integrum hominem defendimus.

VII. Quo constituto, facilior est mihi aditus ad contentionem dignitatis: quæ pars altera fuit accusationis. Summam video esse in te, Servi Sulpici, dignitatem generis, integritatis, industriæ, cæterorumque ornamentorum omnium, quibus

 fre-

14 *Saltatorem appellat*] An ergo saltare in vitio erat? Non magis quam ædificare, loqui. Vituperationem nihilominus continent *ædificator*, *locutor*: quoniam in his, atque ejus generis nominibus aliis implicata est notio immoderationis, quæ vitio nunquam caret. *Oliverus*.

15 *Tempestivi convivii*] Sunt *tempestiva convivia*, quæ de die; aut ante solemnem cœnæ horam, quæ erat nona, inibantur, ut illius Marii, de quo Juvenalis:

Exul ab octava Marius bibit, &c.

Hæc vero tempestiva convivia erant probrosa. Nulla fuisse Romanis nota *intempestiva convivia* pluribus docuit Salmasius ad Flavii Vopisci Florianum. *Grævius*. Vide de Senectute cap. 14.

fretum ad consulatus petitionem aggredi par est. Paria cognosco esse ista in L. Murena, atque ita paria, ut neque ipse dignitate vinci potuerit, neque te dignitate superarit. Contempsisti L. Murenæ genus, extulisti tuum. Quo loco si tibi hoc sumis, nisi qui patricius sit, neminem bono esse genere natum; facis, ut rursus plebs in Aventinum sevocanda esse videatur. Sin autem sunt amplæ & honestæ familiæ plebejæ: & proavus L. Murenæ, & avus, prætores fuerunt, & pater cum amplissime atque honestissime ex prætura triumphasset, hoc faciliorem huic gradum consulatus adipiscendi reliquit, quod is jam patri debitus, a filio petebatur.

Tua vero nobilitas, Servi Sulpici, tametsi summa est, tamen hominibus literatis & historicis est notior: populo vero, & suffragatoribus obscurior. Pater enim fuit equestri loco [16]: avus nulla illustri laude celebratus. Itaque non ex sermone hominum recenti, sed ex annalium vetustate eruenda est memoria nobilitatis tuæ. Quare ego te semper in nostrum numerum aggregare soleo, quod virtute industriaque perfecisti, ut, cum equitis Romani esses filius, summa tamen amplitudine dignus putarere. Nec mihi unquam minus in Q. Pompejo [17], novo homine, & fortissimo viro, virtutis esse visum est, quam in homine nobilissimo, M. Æmilio. Etenim ejusdem animi atque ingenii est, posteris suis, quod Pompejus fecit, amplitudinem nominis, quam non acceperit, tradere: &, ut Scaurus, memoriam prope intermortuam [18] generis sui, virtute renovare.

VIII. Quanquam ego putabam, Judices, multis viris fortibus ne ignobilitas objiceretur generis, meo labore esse perfectum: qui non modo Curiis, Catonibus, Pompejis, antiquis illis,

16 *Pater enim fuit, equestri loco*] Animadverte patricii generis equitem Romanum esse. Nam Sulpicia gens patricia. Equestri autem loco is est, qui ab equestri ordine in senatorium non transiit. *Manut.*

17 *Q. Pompejo*] Qui cum Cn. Cæpione consul fuit anno Urbis conditæ 609. *Ferratius.*

18 *Ut Scaurus memoriam prope intermortuam*] Hoc Asconii verbis explanatur: *Scaurus*, inquit, *ita fuit patricius, ut tribus supra eum ætatibus jacuerit domus ejus fortuna. Nam neque pater, neque avus, neque etiam proavus, ut puto, propter tenues opes, & nullam vitæ industriam honores adepti sunt. Itaque Scauro æque ac novo homini laborandum fuit.* Manutius.

Digitized by Google

illis, fortissimis viris, novis hominibus [19], sed his recentibus, Mariis, & Didiis, & Cæliis commemorandis jacebant [20]. Cum ego vero tanto intervallo claustra ista nobilitatis refregissem, ut aditus ad consulatum posthac, sicut apud majores nostros fuit, non magis nobilitati, quam virtuti, pateret: non arbitrabar, cum ex familia vetere, & illustri consul designatus, ab equitis Romani filio, consule, defenderetur, de generis novitate accusatores esse dicturos. Etenim mihi ipsi accidit, ut cum duobus patriciis, altero improbissimo atque audacissimo; altero modestissimo atque optimo viro peterem: superavi tamen dignitate Catilinam, gratia Galbam. Quod si id crimen homini novo esse deberet: profecto mihi neque inimici, neque invidi defuissent.

Omittamus igitur de genere dicere, cujus est magna in utroque dignitas: videamus cætera. Quæsturam una petiit, & sum ego factus prior. Non est respondendum ad omnia. Neque enim quemquam vestrum fugit, cum multi pares dignitate fiant [21]; unus autem primum solus possit obtinere; non eundem esse ordinem dignitatis, & renuntiationis: propterea quod renuntiatio gradus habeat; dignitas autem sit persæpe eadem omnium. Sed quæstura utriusque propemodum pari momen-

19 *Novis hominibus*] Hic quærendum est, quinam Romæ dicerentur novi homines: res enim non satis per se perspicua videtur. An ii, qui primum in familiam suam consulatum attulissent? Nequaquam; nam L. Murena, qui, ut infra habetur, primus in familiam veterem, primus in municipium antiquissimum, consulatum attulerat, nusquam homo novus dicitur, cum illius pater, & avus prætores fuissent. An ii, qui primi ex sua gente adepti essent magistratum? Multo minus; nam infinitum prope illorum numerum extitisse puto, quorum neminem appellatum fuisse novum hominem legimus. Quapropter, qui ad consularem dignitatem pervenissent, ex illis orti familiis, ex quibus antea nemo vel magistratum gesserat, vel fuerat senator; eos demum novos homines dicebant. Tales fuere, quicumque a Cicerone hic recensentur, quorum majores ex plebe, aut ex ordine equestri. Scribit Asconius in Comment. ad Orat. contra Competitor. *Sex Competitores in consulatus petitione Cicero habuit, duos patritios, P. Sulpicium Galbam, L. Sergium Catilinam; quatuor plebejos, ex quibus duos nobiles, C. Antonium, & L. Cassium Longinum:* (dicuntur nobiles, quia ex illorum majoribus nonnulli consules fuerant) *duos, qui tantum non primi ex familiis suis magistratum adepti erant, Q. Cornificium, & C. Licinium Sacerdotem:* (hi neque nobiles erant, nullo gesto a majoribus consulatu, neque novi homines, quorum patres aut avi aliquem magistratum ceperant) *solus Cicero ex Competitoribus equestri erat loco natus*; adeoque consulatum adeptus, non tamen ante consulatum, novus homo. *Ferratius.*

20 *Jacebant*] Frustra commemorabant. *Ferratius.*

21 *Cum multi . . . fiant*] Subintelligendum, *quæstores*. Sic in hoc, *unus*, petitor scilicet, solus primus quæsturam possit obtinere. *Lambinus.*

mento sortis fuit. Habuit hic lege Titia [22] provinciam tacitam [23], & quietam: tu illam, cui, cum quæstores sortiuntur, etiam acclamari solet, Ostiensem, non tam gratiosam & illustrem, quam negotiosam & molestam. Consedit utriusque nomen in quæstura. Nullum enim vobis sors campum dedit, in quo excurrere virtus, cognoscique posset.

IX. Reliqui temporis spatium in contentionem vocatur. Ab utroque dissimillima ratione tractatum est [24]. Servius hic nobiscum hanc urbanam militiam respondendi, scribendi, cavendi [25], plenam sollicitudinis, ac stomachi, secutus est: jus civile didicit: multum vigilavit: laboravit: præsto multis fuit: multorum stultitiam perpessus est: arrogantiam pertulit: difficultatem exsorbuit: vixit ad aliorum arbitrium, non ad suum. Magna laus, & grata hominibus, unum hominem elaborare in ea scientia, quæ sit multis profutura.

Quid Murena interea? Fortissimo & sapientissimo viro, summo

22 *Lege Titia*] Steph. Pighius in fastis Romanis ad annum 488, existimat C. Titium trib. pl. illo anno legem tulisse, de quæstorum numero duplicando, & provinciis quæstoriis augendis, sortiendisque ex S. C. Hanc esse illam legem, quam hic Cicero dicat Titiam. Nihil adhuc probabilius a quoquam est allatum, quamvis sit mera conjectura. *Grævius*.

23 *Provinciam tacitam*] *Tacita* vocatur, quia fuit una ex provinciis quatuor Quæstoriis Italiæ, in qua nulla rerum materia; cum longius abesset a bellica tempestate. *Idem*.

24 *Ab utroque dissimillima ratione tractatum est*] Franc. *ab utroque dissimillima ratione certatum est*. Quod longe præfero. Reliquum tempus, post quæsturam, in contentionem vocatur. Uter reliquo tempore magis servierit reipublicæ. & utiliorem operam navarit, magisque ut prodesset, contenderit, hic Cicero inquirit comparans utriusque in rempublicam merita. Ab utroque certatum est de bene merendo de patria, sed dissimillima ratione. Alter certavit in militia urbana, alter foris in bellica. *Tractare tempus* non memini quemquam dixisse. *Se tractare* pro talem se præbere, se sic gerere, apud nostrum semel iterumque legitur; sed *tractare tempus* quid sit, non intelligo. *Idem*.

25 *Respondendi, scribendi, cavendi*] Tribus verbis jurisconsultorum consuetudinem expressit. Respondent enim de jure consulentibus, cum dicunt: Hoc in lege scriptum est, hoc jus postulat. Id responsum vel voce tantum, vel si rudior, & imperitior esset is, qui consulebat, scriptum dabatur. Inde natus est jocus ille in ep. ad Valerium jurisconsultum: *Qui istinc nunc veniunt, partim te superbum esse dicunt, quod nihil respondeas; partim contumeliosum, quod male respondeas*. Et ad Trebatium: *Qui istinc veniunt, superbiam tuam accusant, quod negent te percunctantibus respondere*. *Scribere* autem dicuntur, cum formulas scribunt litigantibus. Quo spectat illud ad Trebatium: *Quod si scribere oblitus es; minus multi jam te advocato causa cadent*. Cavere, de iisdem proprie usurpatur. Cavent enim cum aliquem consilio juvant, atque instruunt, sive is litiget, sive contrahat. Ad Appium epist. 2. lib. III. *L. Valerium jurisconsultum valde tibi commendo, sed ita etiam, si non est jurisconsultus. Melius enim ei cavere volo, quam ipse aliis solet*. Et ad Trebatium: *Tu, qui cæteris cavere soles, in Britannia ne ab essedariis decipiaris, caveto*. Et in proœmio Topicorum ad eundem: *Cum tu mihi meisque sæpe cavisses*. Manutius.

Digitized by Google

mo imperatori, legatus L. Lucullo fuit: qua in legatione duxit exercitum: ſigna contulit: manum conſeruit: magnas copias hoſtium fudit: urbes partim vi, partim obſidione cepit: Aſiam iſtam refertam, & eandem delicatam, ſic obiit, ut in ea neque avaritiæ, neque luxuriæ veſtigium reliquerit: maximo in bello ſic eſt verſatus, ut hic multas res & magnas ſine imperatore geſſerit, nullam ſine hoc imperator. Atque hæc, quanquam præſente L. Lucullo loquar, tamen, ne ab ipſo, propter periculum noſtrum, conceſſam videamur habere licentiam fingendi, publicis literis teſtata ſunt omnia: quibus L. Lucullus tantum Murenæ laudis impertit, quantum neque ambitioſus imperator, neque invidus, tribuere alteri in communicanda gloria debuit.

Summa in utroque eſt honeſtas, ſumma dignitas: quam ego, ſi mihi per Servium liceat, pari, atque eadem in laude ponam. Sed non licet. Agitat rem militarem: inſectatur totam hanc legationem: aſſiduitatis, & operarum harum quotidianarum putat eſſe conſulatum. Apud exercitum [26] mihi fueris, inquit, tot annos? forum non attigeris? abfueris tamdiu? &, cum longo intervallo veneris, cum iis, qui in foro habitarunt, de dignitate contendas? Primum iſta noſtra aſſiduitas [27], Servi, neſcis, quantum interdum afferat hominibus faſtidii, quantum ſatietatis. Mihi quidem vehementer expediit, poſitam in oculis eſſe gratiam: ſed tamen ego mei ſatietatem magno meo labore ſuperavi: & tu idem fortaſſe: veruntamen utrique noſtrum deſiderium nihil obfuiſſet.

Sed, ut, hoc omiſſo, ad ſtudiorum atque artium contentionem revertamur: qui poteſt dubitari, quin ad conſulatum adipiſcendum, multo plus afferat dignitatis, rei militaris, quam juris civilis gloria? Vigilas tu de nocte, ut tuis conſul-

26 *Apud exercitum*] Objectio in perſona expreſſa. Habet autem interrogationis figura hoc loco indignationem. Ut, *Quis tu es, quis mihi es, cur meam tibi?* Eſt autem in pronomine elegans idiotiſmus, qualis & in aliis linguis animadvertitur. Phormione, *Qui mihi ubi ad uxores ventum eſt, tum fiunt ſenes*. Camerar.

27 *Iſta noſtra aſſiduitas*] Hoc loco Cicero, *præſentem eſſe, & ante oculos civium verſari*, plus interdum obeſſe quam prodeſſe ad honores conſequendos ponit. Contra vero pro Cn. Plancio mirum in modum prodeſſe præſentiam, ita illa ſcilicet cauſa poſtulante, vult oſtendere. *Idem*.

fultoribus respondeas; ille, ut eo, quo intendit, mature cum exercitu perveniat. Te gallorum; illum buccinarum cantus exsuscitat. Tu actionem instituis; ille aciem instruit. Tu caves, ne tui consultores; ille, ne urbes, aut castra capiantur. Ille tenet, & scit, ut hostium copiæ; tu, ut aquæ pluviæ arceantur. Ille exercitatus est in propagandis finibus; tu in regendis. Ac nimirum (dicendum est enim quod sentio) rei militaris virtus præstat cæteris omnibus.

X. Hæc nomen populo Romano, hæc huic urbi æternam gloriam peperit: hæc orbem terrarum parere huic imperio coegit. Omnes urbanæ res, omnia hæc nostra præclara studia, & hæc forensis laus, & industria, latent in tutela ac præsidio bellicæ virtutis. Simulatque increpuit suspicio tumultus; artes illico nostræ conticescunt. Et, quoniam mihi videris istam scientiam juris tanquam filiolam osculari tuam, non patiar te in tanto errore versari, ut istud nescio quid, quod tantopere didicisti, præclarum aliquid esse arbitrere. Aliis ego te virtutibus, continentiæ, gravitatis [28], justitiæ, fidei, cæteris omnibus, consulatu, & omni honore semper dignissimum judicavi. Quod quidem jus civile didicisti; non dicam, operam perdidisti: sed illud dicam, nullam esse in illa disciplina munitam ad consulatum viam. Omnes enim artes, quæ nobis populi Romani studia conciliant, & admirabilem dignitatem, & pergratam utilitatem debent habere.

XI. Summa dignitas est in iis, qui militari laude antecellunt. Omnia enim, quæ sunt in imperio, & in statu civitatis, ab iis defendi & firmari putantur. Summa etiam utilitas: si quidem eorum consilio & periculo, cum republica, tum etiam nostris rebus perfrui possumus. Gravis etiam illa est, & plena dignitatis, dicendi facultas, quæ sæpe valuit in consule deligendo, posse consilio atque oratione, & senatus, & populi, & eorum, qui res judicant, mentes permovere.

Quæ-

28 *Aliis ego te virtutibus continentiæ, gravitatis*] Legendum videtur potius, *aliis ego te virtutibus, continentia, gravitate, justitia, fide, cæteris omnibus*, &c. Quis enim ita loquitur, virtus continentiæ, virtus justitiæ? &c. Omnino genus loquendi mihi est insolens, & inauditum. Ego tamen nihil mutavi. Consideret igitur lector eruditus. *Lambinus*.

Quæritur consul, qui dicendo nonnunquam comprimat tribunitios furores, qui concitatum populum flectat, qui largitioni resistat. Non mirum, si ob hanc facultatem homines sæpe etiam non nobiles consulatum consecuti sunt: præsertim cum hæc eadem res plurimas gratias, firmissimas amicitias, maxima studia pariat. Quorum in isto vestro artificio, Sulpici, nihil est.

Primum dignitas in tam tenui scientia quæ potest esse? Res enim sunt parvæ, prope in singulis literis atque interpunctionibus verborum occupatæ. Deinde, etiam si quid apud majores nostros fuit in isto studio admirationis: id, enuntiatis vestris mysteriis, totum est contemptum & abjectum. Posset agi lege [29], necne, pauci quondam sciebant. Fastos enim vulgo non habebant. Erant in magna potentia qui consulebantur: a quibus etiam dies, tanquam a Chaldæis [30], petebantur. Inventus est scriba quidam Cn. Flavius [31], qui cornicum oculos [32] confixerit, & singulis diebus ediscendos fastos populo

29 *Posset agi lege*] Agere lege, est, suum jus in judicio a prætore legibus petere. Lib. 2. in Verr. *Quis unquam isto prætore, Chelidone invito, lege agere potuit? Lege agere*, non quotidie, sed fastis tantum diebus licebat. Fasti autem dies non omnibus olim noti erant, sed a pontificibus petebantur: postea publicati sunt ab eorum scriba Cn. Flavio. Ad Attic. lib. vi. *Quid ergo profecit, qui protulit fastos? Occultatam putant quodam tempore istam tabulam, ut dies agendi peterentur a paucis. Nec vero pauci sunt auctores Cn. Flavium scribam fastos protulisse, actionesque composuisse.* Livius libro ix. *Civile jus, repositum in penetralibus pontificum, evulgavit; fastosque circa forum in albo proposuit, ut, quando lege agi posset, sciretur.* Manutius.

30 *Tanquam a Chaldæis*] Qui, siderum observatione, quid cuique eventurum, & quo quisque fato natus esset, prædicebant. Petebantur igitur agendi dies a pontificibus, tanquam ab iis, qui, tanquam Chaldæi, de bonis, malisve diebus divinare possent. *Idem.*

31 *Inventus est scriba quidam, Cn. Flavius, qui cornicum oculos*] Totam hanc historiam ex Pomponii Enchiridio cognoscere licet: cujus verba extant in Pandectis juris civilis, titulo de origine juris: unde hæc pauca sumam, atque huc adscribam, eorum, quibus hæc ignota sunt, gratia: „Deinde, inquit, „ex his legibus eodem fere tempore, actiones compositæ sunt, quibus inter se homines disceptarent; quas actiones, ne populus, ut vellet, institueret, certas solemnesque esse voluerunt: & appellabatur hæc pars juris, legis actiones. Et ita eodem pene tempore, tria hæc jura nata sunt: leges xii tabularum: ex his fluere cœpit jus civile: ex iisdem, legis actiones compositæ sunt. Omnium tamen harum & interpretandi scientia, & actiones, apud collegium pontificum erant, ex quibus constituebatur, quisquoque anno præesset privatis: & populus prope centum annos hac consuetudine usus est. Postea cum App. Claudius disposuisset, & ad formam redegisset has actiones, Cn. Flavius, scriba ejus, libertini filius, surreptum librum populo tradidit: & adeo gratum id munus populo fuit, ut tribunus pl. fieret, & senator, & ædilis curulis. Hinc liber, qui actiones continet, appellatur jus civile Flavianum. *Lamb.*

32 *Qui cornicum oculos*] Proverbium est de iis, qui callidos & prudentes & circumspectos, qui cavere & scirent & deberent, fallunt

populo proposuerit, & ab ipsis cautis jurisconsultis eorum sapientiam compilarit. Itaque irati illi, quod sunt veriti, ne, dierum ratione pervulgata & cognita, sine sua opera lege posset agi, notas quasdam composuerunt [33], ut omnibus in rebus ipsi interessent.

XII. Cum hoc fieri bellissime posset: Fundus Sabinus meus est: immo meus: deinde judicium: noluerunt. *Fundus* inquit, *qui est in agro, qui Sabinus vocatur*. Satis verbose. Cedo, quid postea? *Eum ego ex jure Quiritium meum esse ajo*. Quid tum? *Inde ego te ex jure manu consertum* [34] *voco*, Quid huic tam loquaciter litigioso responderet ille, unde petebatur, non habebat. Transit idem jurisconsultus, tibicinis Latini modo [35]: *Unde tu me*, inquit, *ex jure manu consertum vocasti, inde ibi ego te revoco*. Prætor interea, ne pulchrum se ac beatum

lunt ac circumveniunt. Nam cornix cum aliorum animalium oculos potissimum appetat, ipsam scilicet suis maxime prospicere oportet. *Camerar.*

33 *Notas quasdam composuerunt*] *Formulas actionum* significat, quas qui non tenuisset, id est, non quemadmodum oporteret, egisset, causa caderet. *Idem*.

34 *Manu consertum*] Gell. lib. xx. cap. 19. exposuit veterum morem in disceptandis vindiciis, cum peteretur res, quæ *fundi* esset, id est, ut nunc loquimur, *immobilis*. Nos possumus etiam, ut opinor, simpliciter accipere, *ex jure manu consertum* vocari, qui ad judicium accipiendum, id est, in jus vocetur. *Conserere* enim *manus*, & *conserere manum*, contendere est, & pugnare. Ut autem intelligatur non belli neque armorum pugna, sed civilis disceptatio, additur *ex jure*. Hæc autem a priscis sine dubio, ut & alia quædam ad talem modum facta & usurpata fuere, non excogitata a Jurisconsultis, quemadmodum Cicero ait: sed quia vere fieri desiissent, & species tantummodo quædam illorum remaneret, ideo *fictas res* & *commentitias* Cicero appellavit. *Idem*.

35 *Tibicinis Latini modo*] Obscurum, & plane ignotum morem ex historia Livii conabor eruere, quo hic locus illustretur. Narrat ille, *lib.* ix. *cap.* 30. iratos tibicines, quia prohibiti a proximis censoribus fuerant in æde Jovis vesci, Tybur uno agmine abiisse; additque: *Adeo ut nemo in urbe esset qui sacrificiis præcineret*. Hinc manifestum est, tibicines consuevisse sacrificiis præcinere, neque alios munus illud obire potuisse. Nunc, quid essent Latinæ feriæ videamus. Quotannis in monte Albano ab omnibus populis Latini nominis communia quædam sacra fiebant, ex instituto Tarquinii Superbi, ut refert Dionysius (*lib.* 4.) quæ Latinæ feriæ dicebantur; in his autem sacrificabant pro omnibus, cum septem & quadraginta urbes essent; sed principatum sacrorum Romani habebant; hoc est, primum pro populo Romano, deinde pro reliquis singillatim, solemnes preces fundebantur ... Idcirco apud Livium (lib. XLI. *cap.* 20.) hæc habentur: *Latinæ feriæ fuere ad diem* III. *Non. Maji, in quibus quia in una hostia magistratus Lanuvinus precatus non erat, populo Romano Quiritium, religioni fuit*. Cum igitur in communi illo sacrificio quælibet urbs sacrificaret etiam separatim: cumque sacra non fierent, nisi præcinente tibicine, an septem & quadraginta tibicines in montem Albanum veniebant, quia totidem erant urbes, teste Dionysio? Dixerim potius, unum tantum adhibitum fuisse tibicinem, qui modo in hanc, modo in illam partem transiret, ut cujusque populi magistratus suum certum locum occupabat, & omnium sacrificiis singillatim præcineret. Quæ quidem consuetudo notari hoc loco videtur. *Ferrar.* Hæc velim conferas cum iis quæ adnotavit Turnebus in Agrar. II. cap. 34.

Digitized by Google

tum putaret, atque aliquid ipſe ſua ſponte loqueretur, ei quoque carmen compoſitum eſt, cum cæteris rebus abſurdum, tum vero [36] nullo uſu: *Utriſque ſuperſtitibus, præſentibus* [37], *iſtam viam dico: inite viam* [38]. Præſto aderat ſapiens ille, qui inire viam doceret. *Redite viam*: eodem duce redibant. Hæc jam tum apud illos barbatos, ridicula, credo, videbantur: homines, cum recte, atque in loco conſtitiſſent, juberi abire: ut, unde abiſſent, eodem ſtatim redirent. Iiſdem ineptiis fucata ſunt illa omnia, *Quando te in jure conſpicio*: & hæc, *Sed anne tu dicis* [39] *cauſa vindicaveris?* Quæ dum erant occulta, neceſſario ab eis, qui ea tenebant, petebantur: poſtea vero pervulgata, atque in manibus jactata & excuſſa, inaniſſima prudentiæ reperta ſunt; fraudis autem, & ſtultitiæ pleniſſima.

Nam cum permulta præclare legibus eſſent conſtituta, ea juriſconſultorum ingeniis pleraque corrupta ac depravata ſunt. Mulieres omnes propter infirmitatem conſilii majores in tutorum poteſtate eſſe voluerunt: hi invenerunt genera tutorum, quæ poteſtate mulierum [40] continerentur. Sacra interire illi noluerunt: horum ingenio ſenes ad coemptiones faciendas [41], interimendorum ſacrorum cauſa, reperti ſunt. In omni denique jure civili æquitatem reliquerunt, verba ipſa tenuerunt: ut, quia in alicujus libris [42], exempli cauſa, id nomen invenerant, putarunt, omnes mulieres, quæ coemptionem facerent

36 *Tum vera*] Videtur rectiſſime diſtinxiſſe Petrus Ciacconius: *Tum vera nulla uſu utriſque*, petitori nimirum, & unde petitur. *Grævius*.

37 *Utriſque ſuperſtitibus, præſentibus*] Utriſque litigantibus. *Superſtitibus* autem valet, præſentibus. Itaque neceſſe non fuit addere, *præſentibus*: quod additum ab aliquo fortaſſe eſt interpretandi gratia. Plautus: *Superſtitem utrumque manui, ne iuſuſſi abeant*. Manutius.

38 *Inite viam*] Quid ſit, *inire viam*, & *redire viam*, quod prætor jubebat, explanatur ſequentibus illis verbis: *Homines, cum recte, atque in loco conſtitiſſent, juberi abire, ut, unde abiſſent, eodem ſtatim redirent*. Id enim fiebat in judicio ante prætorem, docente Juriſconſulto. *Idem*.

39 *Sed anne tu dicis*] Ego hæc, & ipſius ætate Ciceronis obſcura, & breviter hic ab eo pronunciata, vix arbitror eſſe, qui intelligat. *Idem*.

40 *Quæ poteſtate mulierum*] Videatur Cujacius, lib. VII. Obſervat. cap. II.

41 *Ad coemptiones faciendas*] Vide Gronovium, *de pecunia veterum*, lib. IV. cap. 7. *Grævius*.

42 *Ut, quia in alicuius libris*] Suſpectum mihi eſt iſtud *exempli cauſa*, cum præceſſiſſet, *ut*, quæ vocula idem hoc loco notat, quod *exempli cauſa*. Deinde mire ſcribitur id *nomen invenerant*. Quod fuit illud nomen? Atqui nullius nominis facta fuit ante mentio. Vereor ne multis centonibus hic locus ſit

rent [43] , *Cajas* vocari . Jam illud [44] mihi quidem mirum videri solet , tot homines , tam ingeniosos , per tot annos etiam nunc statuere non potuisse , utrum *diem tertium* , an *perendinum* : *judicem* , an *arbitrum* : *rem* , an *litem* dici oporteret .

XIII. Itaque (ut dixi) dignitas in ista scientia consularis nunquam fuit ; quæ tota ex rebus fictis , commentitiisque constaret : gratiæ vero multo etiam minores . Quod enim omnibus patet , & æque promptum est mihi , & adversario meo , id esse gratum nullo pacto potest . Itaque non modo beneficii collocandi spem , sed etiam illud , quod aliquando fuit , *Licet consulere* [45] , jam perdidistis . Sapiens existimari nemo potest in ea prudentia , quæ neque extra Romam usquam , neque Romæ , rebus prolatis [46] , quidquam valet . Peritus ideo haberi nemo potest , quod in eo , quod sciunt omnes , nullo modo possunt inter se discrepare . Difficilis autem res ideo non putatur , quod & perpaucis & minime obscuris literis continetur . Itaque , si mihi , homini vehementer occupato , stomachum moveritis , triduo me jurisconsultum esse profitebor . Etenim quæ de scripto aguntur , scripta sunt omnia : neque tamen quidquam tam anguste scriptum est , quo ego non possim , *Qua de re agitur* , addere [47] . Quæ consuluntur autem , mini-

sit inquinatus. Forte Cicero scripsit: *Ut quia Caja in alicujus libri exempla invenerant , putarunt , omnes mulieres , quæ coemptionem facerent , Cajas vocari* . Exemplum *libri* est ἀπόγραφον libri. Locus est scaber. *Idem*.

43 *Quæ coemptionem facerent*] Hæc longe alia est coemptio , & multum a priore differt . Illa coemptione hereditas venditur seni cuidam imaginaria quadam negotiatione , quæ ab illo ipso emptore imaginario redditur heredi , sed hic coemptione uxor in manum viri convenit . Est enim triplex ratio matrimonium contrahendi apud Romanos , confarreatione , usu , coemptiooe , de quibus multa Brissonius & Hotomanus . *Idem*.

44 *Jam illud*] Hæc Cicero irridens formulas Jurisconsult. collegit. Quæ a Probo tales quædam annotantur: I. D. T. S. P. Id est , *In diem tertium sive perendinum* . Et , T. I. A. V. P. V. D. Id est , *Tempore judicem arbitrumve petas ut des* . Varro ait : *Quibus res erat in controversia , ea vocabatur lis* . Ideo in actionibus videmus dici , Q. R. S. L. D. O. Id est , *Quam rem sive litem dicere oportet* . Camerarius .

45 *Licet consulere*] Vel concessio consulti significatur , vel hoc dicebat is , qui operam petebat Jurisconsultorum : *Licetne consulere?* scilicet libros Fastorum . *Anon.*

46 *Rebus prolatis*] Res prolatæ dicebantur , cum feriari licebat , munerum urbanorum vacatione coocessa : quo tempore ludi fiebant , Votivi , Romani , &c. *Man.*

47 *Qua de re agitur , addere*] *Videre* pro *addere* , reponendum crediderim . Cur credam , his adducor exemplis . Lib. 2. de Fin. *Omnis in quærenda , quæ via quadam , & ratione habetur oratio , perscribere primum debet , ut quibusdam in formulis , quæ res agatur : ut , inter quos differitur , conveniat , quid sit id , de quo differitur* . Subjungitque de Epicuro : *Negat definiri rem placere : sine quo fieri interdum non potest , ut inter eos , qui ambigunt , conveniat , quid sit id , de quo agatur* . Et lib.

minimo periculo respondentur . Si id , quod oportet , responderis : idem videare respondisse , quod Servius . Sin aliter : etiam controversum jus [48] nosse , & tractare videare .

Quapropter non solum illa gloria militaris vestris formulis atque actionibus anteponenda est : verum etiam dicendi consuetudo longe & multum isti vestræ exercitationi ad honorem antecellet . Itaque mihi videntur plerique initio multo hoc maluisse : post , cum id assequi non potuissent , istuc potissimum sunt delapsi . Ut ajunt in Græcis artificibus , eos aulœdos esse , qui citharœdi fieri non potuerint : sic nonnullos videmus , qui oratores evadere non potuerunt , eos ad juris studium devenire . Magnus dicendi labor , magna res , magna dignitas , summa autem gratia . Etenim a vobis salubritas quædam : ab iis , qui dicunt , salus ipsa petitur . Deinde vestra responsa , atque decreta & evertuntur sæpe dicendo , & sine defensione oratoris firma esse non possunt : in qua re si satis profecissem , parcius de ejus laude dicerem : nunc nihil de me dico , sed de iis , qui in dicendo magni sunt , aut fuerunt .

XIV. Duæ sunt artes , quæ possunt locare homines in amplissimo gradu dignitatis : una imperatoris , altera oratoris boni . Ab hoc enim pacis ornamenta retinentur : ab illo belli pericula repelluntur . Cæteræ tamen virtutes ipsæ per se multum valent , justitia , fides , pudor , temperantia : quibus te , Servi , excellere omnes intelligunt : sed nunc de studiis ad honorem dispositis , non de insita cujusque virtute disputo . Omnia ista nobis studia de manibus excutiuntur , simulatque aliquis motus novus bellicum canere cœpit . Etenim , ut ait ingeniosus poeta [49] , & auctor valde bonus , præliis promulgatis , *tollitur e medio* non solum ista vestra verbosa simulatio prudentiæ , sed etiam ipsa illa domina rerum , *sapientia* . *Vi geritur res* . *Spernitur orator* , non solum odiosus in dicendo , ac loquax , verum etiam *bonus* . *Horridus miles amatur* . Vestrum

lib. v. *Si est quisquam , qui acute in causis videre soleat quæ res agatur* . Et de Fato: *Hæc differens , qua de re agatur , & in quo causa consistat , non videt* . Et in Bruto: *Qua de re agitur , illud , quod multis locis in jurisconsultorum includitur formulis , id ubi esset , videbat* . Idem.

48 *Controversum jus*] Quod interpretationis est dubiæ , & de quo disputare licet in utramque partem . *Idem* .

49 *Ut ait ingeniosus poeta*] Ennius.

strum vero studium totum jacet. *Non ex jure manu consertum, sed mage ferro*, inquit, *rem repetunt*. Quod si ita est, cedat, opinor, Sulpici, forum castris, otium militiæ, stylus gladio, umbra soli: sit denique in civitate ea prima res, propter quam ipsa est civitas omnium princeps.

Verum hæc Cato nimium nos nostris verbis magna facere demonstrat: & oblitos esse, bellum illud omne Mithridaticum cum mulierculis esse gestum. Quod ego longe secus existimo, Judices: deque eo pauca disseram. Neque enim caussa in hoc continetur. Nam si omnia bella, quæ cum Græcis gessimus, contemnenda sunt: derideatur de rege Pyrrho [50] triumphus M'. Curii: de Philippo [51], T. Flaminini: de Ætolis [52], M. Fulvii: de rege Perse, L. Pauli: de Pseudophilippo [53], Q. Metelli: de Corinthiis [54], L. Mummii. Sin hæc bella gravissima, victoriæque eorum bellorum gravissimæ fuerunt: cur Asiaticæ nationes, atque ille a te hostis contemnitur? Atqui ex veterum rerum monumentis vel maximum bellum populum Romanum cum Antiocho [55] gessisse video; cujus belli victor L. Scipio, parta cum Publio fratre gloria, quam laudem ille, Africa oppressa, cognomine ipso præ se ferebat, eandem hic sibi ex Asiæ nomine assumpsit. Quo quidem in bello virtus enituit egregia M. Catonis, proavi tui. Quo ille, cum esset, ut ego mihi statuo, talis, qualem te esse video, nunquam cum Scipione esset profectus, si cum mulierculis bellandum esse arbitraretur. Neque vero cum P. Africano senatus egisset, ut legatus fratri proficisceretur: cum ipse, paulo ante, Annibale ex Italia expulso, ex Africa ejecto, Car-

50 *De rege Pyrrho*] Epirotarum rege, qui anno urbis CDLXXIII. a Tarentinis vocatus, in Italiam contra Romanos venit. De eo triumphavit post annos quinque M'. Curius Dentatus. Testis omnis historia. *Manutius*.

51 *De Philippo*] Persei patre, ultimi Macedoniæ regis: de quo, & de Macedonia capta triumphavit L. Æmilius Paulus: de Philippo autem T. Quinctius Flamininus. Livius, Plutarch. *Idem*.

52 *De Ætolis*] De quibus triumphavit M. Fulvius Nobilior, anno urbis DLXVI. Livius, Eutropius, alii. *Idem*.

53 *De Pseudophilippo*] De quo, & de Macedonia devicta triumphavit Q. Metellus proprætor: unde Macedonici cognomen: quod Livius, Pausanias, alii præterea tradiderunt. *Idem*.

54 *De Corinthiis*] De quibus, & de Achæis Mummius triumphavit, Achaicique cognomen est adeptus. *Idem*.

55 *Cum Antiocho*] Cui victo pacis conditiones hæ datæ sunt, ut Europa abstineret, Asiaque omni, quæ eis Taurum est, decederet: xv. millia talentorum Euboicorum daret: mille talentum per XII. annos daret Eumeni regi, qui populum Romanum in bello juverat, CCCC. talenta redderet. *Idem*.

Digitized by Google

Carthagine oppressa, maximis periculis rempublicam liberavisset, nisi illud grave bellum & vehemens putaretur.

XV. Atqui, si diligenter, quid Mithridates potuerit, & quid effecerit, & qui vir fuerit, consideraris: omnibus regibus, quibuscum populus Romanus bellum gessit, hunc regem nimirum antepones. Quem L. Sylla, maximo & fortissimo exercitu, cum exacerbasset pugna, non rudis imperator, ut aliud nihil dicam, eum bello invectum totam in Asiam cum pace dimisit: quem L. Murena, pater hujusce, vehementissime vigilantissimeque vexatum, repressum magna ex parte, non oppressum reliquit: qui rex, sibi aliquot annis sumptis ad confirmandas rationes, & copias belli, tantum ipse opibus conatuque invaluit, ut se Oceanum cum Ponto, Sertorii copias cum suis conjuncturum putaret. Ad quod bellum duobus consulibus ita missis, ut alter Mithridatem persequeretur, alter Bithyniam tueretur: alterius res & terra & mari calamitosæ, vehementer & opes regis, & nomen auxerunt: L. Luculli vero res tantæ extiterunt, ut neque majus bellum commemorari possit, neque majore consilio & virtute gestum. Nam, cum totius impetus belli ad Cyzicenorum mœnia constitisset, eamque urbem sibi Mithridates Asiæ januam fore putavisset, qua effracta & revulsa, tota pateret provincia: perfecta ab Lucullo hæc sunt omnia, ut urbs fidelissimorum sociorum defenderetur, ut omnes copiæ regis diuturnitate obsidionis consumerentur. Quid? illam pugnam navalem ad Tenedum, cum contento cursu, acerrimis ducibus, hostium classis Italiam spe atque animis inflata peteret, mediocri certamine, & parva dimicatione commissam arbitraris? Mitto prælia: prætereo oppugnationes oppidorum. Expulsus regno tandem aliquando, tantum tamen consilio atque auctoritate valuit, ut se, rege Armeniorum adjuncto, novis opibus copiisque renovarit.

XVI. Ac, si mihi nunc de rebus gestis esset nostri exercitus, imperatorisque dicendum, plurima & maxima prælia commemorare possem. Sed non id agimus. Hoc dico: si bellum hoc, si hic hostis, si ille rex contemnendus fuisset: neque tanta cura senatus & populus Romanus suscipiendum putas-

taſſet, neque tot annos geſſiſſet, neque tanta gloria L. Luculli, neque vero ejus belli conficiendi curam tanto ſtudio populus Romanus ad Cn. Pompejum detuliſſet: cujus ex omnibus pugnis, quæ ſunt innumerabiles, vel acerrima mihi videtur illa, quæ cum rege commiſſa eſt, & ſumma contentione pugnata. Qua ex pugna cum ſe ille eripuiſſet, & Boſporum confugiſſet, quo exercitus adire non poſſet: etiam in extrema fortuna & fuga nomen tamen retinuit regium. Itaque ipſe Pompejus, regno poſſeſſo, ex omnibus oris, ac notis ſedibus hoſte pulſo, tamen tantum in unius anima poſuit, ut, cum omnia, quæ ille tenuerat, adierat, ſperarat, victoria poſſideret, tamen non ante, quam illum vita expulit, bellum confectum judicarit. Hunc tu hoſtem, Cato, contemnis, quocum per tot annos, tot præliis, tot imperatores bella geſſerunt? cujus expulſi & ejecti vita tanti æſtimata eſt, ut morte ejus nuntiata, tum denique bellum confectum arbitraretur? Hoc igitur in bello L. Murenam, legatum fortiſſimi animi, ſummi conſilii, maximi laboris cognitum eſſe defendimus: & hanc ejus operam non minus ad conſulatum adipiſcendum, quam hanc noſtram forenſem induſtriam, dignitatis habuiſſe.

XVII. At enim in præturæ petitione prior renuntiatus eſt Servius. Pergitiſne vos, tanquam ex ſyngrapha, agere cum populo, ut, quem locum ſemel honoris cuipiam dederit, eundem reliquis honoribus debeat? Quod enim fretum, quem Euripum tot motus, tantas, tam varias habere putatis agitationes fluctuum; quantas perturbationes, & quantos æſtus habet ratio comitiorum? Dies intermiſſus unus, aut nox interpoſita, ſæpe perturbat omnia; & totam opinionem parva nonnunquam commutat aura rumoris. Sæpe etiam ſine ulla aperta cauſa fit aliud atque exiſtimamus, ut nonnunquam ita factum eſſe etiam populus admiretur: quaſi vero non ipſe fecerit. Nihil eſt incertius vulgo, nihil obſcurius voluntate hominum, nihil fallacius ratione tota comitiorum. Quis L. Philippum ſummo ingenio, opera, gratia [56], nobilitate, a M.

56 *Summo ingenio, opera, gratia*] Hotomanus lib. 11. Obſervat. cap. 13. reponit, *opibus*; ſed præter libros veteres. Intelligitur autem *forenſi*; quod annotavit ad oram Gulielmius. *Gruterus*.

M. Herennio ſuperari poſſe arbitratus eſt? quis Q. Catulum, humanitate, ſapientia, integritate antecellentem, a Cn. Manlio? quis M. Scaurum, hominem graviſſimum, civem egregium, fortiſſimum ſenatorem, a Q. Maximo [57]? Non modo horum nihil ita fore putatum eſt, ſed ne cum eſſet factum quidem, quare ita factum eſſet, intelligi potuit. Nam ut tempeſtates ſæpe certo aliquo cæli ſigno commoventur, ſæpe improviſo nulla ex certa ratione, obſcura aliqua ex cauſa excitantur: ſic in hac comitiorum tempeſtate populari, ſæpe intelligas, quo ſigno commota ſit; ſæpe ita obſcura eſt, ut caſu excitata eſſe videatur.

XVIII. Sed tamen, ſi eſt reddenda ratio; duæ res vehementer in prætura deſideratæ ſunt, quæ ambæ in conſulatu tum Murenæ profuerunt [58]: una, expectatio muneris, quæ & rumore nonnullo, & ſtudiis ſermonibuſque competitorum creverat: altera, quod ii, quos in provincia ac legatione omnis & liberalitatis & virtutis ſuæ teſtes habuerat, nondum deceſſerant [59]. Horum utrumque ei fortuna ad conſulatus petitionem reſervavit. Nam & L. Luculli exercitus, qui ad triumphum convenerat, idem comes L. Murenæ præſto fuit: & munus ampliſſimum, quod petitio præturæ deſiderabat, prætura reſtituit.

Num tibi hæc parva videntur adjumenta & ſubſidia conſulatus? voluntas militum, quæ cum per ſe valet multitudine,

57 *A. Q. Maximo*] Cui *Eburno* cognomen fuit propter candorem. *Manut.*

58 *Duæ res vehementer in prætura deſideratæ ſunt, quæ ambæ in conſulatu tum Murenæ profuerunt*] Duæ res deerant Murenæ, cum præturam petebat: hinc minus viſus eſt gratioſus, quam competitor Sulpicius. Ambas deinde habuit in petitione conſulatus; hinc eundem illum competitorem ſuperavit. Pergit exponere, quænam illæ duæ res fuerint. *Una; exſpectatio muneris, quæ & rumore nonnullo, & ſtudiis, ſermonibuſque competitorum creverat.* Ædilis Murena non fuerat, adeoque nullos fecerat ludos; exſpectatio igitur, hoc eſt, fruſtratio muneris obfuit illi cum præturam peteret; quod omiſſa ædilitate, populum ſibi magnificentia ludorum, & apparatu, ut cæteri fere conſueverant, non conciliaſſet. Præcipue cum omiſſionem ædilitii muneris neque diſſimularet populus *rumore nonnullo*; & competitores ſuos ipſorum ludos verbis extollerent, & ſtudioſe amplificarent. Quid deinde? *Munus ampliſſimum, quod petitio præturæ deſiderabat, prætura reſtituit.* Sortitus enim prætoriam provinciam urbanam, magnifice ludos Apollinares, quos a prætore urbano fieri quotannis neceſſe erat, apparavit Murena. Qua ratione multum apud populum gratiæ illi acceſſit, conſulatum petenti. *Ferratius.*

59 *Nondum deceſſerant*] Nondum Lucullus cum exercitu Romam venerat ad triumphum, cum Murena præturam peteret. *Idem*. Vide Acad. II. 1.

Digitized by Google

tum apud ſuos gratia : tum vero in conſule declarando multum etiam apud univerſum populum Romanum auctoritatis habet ſuffragatio militaris . Imperatores enim comitiis conſularibus , non verborum interpretes deliguntur . Quare gravis eſt illa oratio , *Me ſaucium recreavit : me præda donavit : hoc duce caſtra cepimus , ſigna contulimus : nunquam iſte plus militi laboris impoſuit , quam ſibi ſumpſit ipſe ; cum fortis , tum etiam felix* . Hoc quanti putas eſſe ad famam hominum , ac voluntatem ? Etenim , ſi tanta illis comitiis religio eſt , ut adhuc ſemper omen valuerit prærogativum [60] : quid mirum eſt , in hoc felicitatis famam ſermonemque valuiſſe ?

XIX. Sed , ſi hæc leviora ducis , quæ ſunt graviſſima , & hanc urbanam ſuffragationem militari anteponis : noli ludorum hujus elegantiam , & ſcenæ magnificentiam valde contemnere : quæ huic admodum profuerunt . Nam quid ego dicam , populum ac vulgus imperitorum ludis magnopere delectari ? Minus eſt mirandum . Quanquam huic cauſæ id ſatis eſt . Sunt enim populi ac multitudinis comitia . Quare ſi populo ludorum magnificentia voluptati eſt , non eſt mirandum , eam L. Murenæ apud populum profuiſſe . Sed ſi noſmetipſi , qui & ab delectatione omni negotiis impedimur , & in ipſa occupatione delectationes alias multas habere poſſumus , ludis tamen oblectamur , & ducimur ; quid tu admirere de multitudine indocta ?

L. Otho [61] , vir fortis , meus neceſſarius , equeſtri ordini reſtituit non ſolum dignitatem , ſed etiam voluptatem . Itaque lex hæc , quæ ad ludos pertinet , eſt omnium gratiſſima , quod honeſtiſſimo ordini cum ſplendore fructus quoque jucunditatis eſt reſtitutus . Quare delectant homines , mihi crede , ludi , etiam illos , qui diſſimulant , non ſolum eos , qui fatentur : quod ego in mea petitione ſenſi . Nam nos quoque habuimus ſcenam competitricem [62] . Quod ſi ego , qui trinos ludos

63 ædi-

60 *Omen prærogativum*] Prærogativa centuria : cujus voluntatem , & judicium centuriatis comitiis reliquæ centuriæ ſequebantur : ut omen ea comitiorum fuerit . *Manutius* .

61 *L. Otho*] L. Roſcius Otho , tribunus plebis Cicerone conſule , legem tulit , ut in theatro equitibus Romanis quatuordecim gradus proximi , ſpectandi cauſa , darentur : qua lege reſtitutam ait Cicero equeſtri ordini cum dignitate voluptatem . Livius , Aſconius , Plut. *Idem* . Vide Tom. VI. in Fragmentis Orationum de L. Othone .

62 *Competitricem*] Antonius ſcenam argentatam (de qua Plinius XXXIII. 3.) in ludis

[63] ædilis feceram, tamen Antonii ludis commovebar: tibi, qui casu nullos feceras, nihil hujus istam ipsam, quam irrides, argenteam scenam, adversatam putas?

Sed hæc sane sint paria omnia: sit par forensis opera militari: sit par militari suffragatio urbana: sit idem, magnificentissimos & nullos unquam fecisse ludos: quid? in ipsa prætura nihilne existimas inter tuam, & istius sortem interfuisse?

XX. Hujus sors ea fuit, quam omnes tui necessarii tibi optabamus, juris dicundi [64]: in qua gloriam conciliat magnitudo negotii; gratiam, æquitatis largitio [65]: qua in sorte sapiens prætor, qualis hic fuit, offensionem vitat æqualitate decernendi, benevolentiam adjungit lenitate audiendi. Egregia, & ad consulatum apta provincia, in qua laus æquitatis, integritatis, facilitatis, ad extremum ludorum voluptate concluditur. Quid tua sors? tristis, atrox: quæstio peculatus [66], ex altera parte, lacrymarum & squaloris, ex altera, plena catenarum, atque indicum. Cogendi judices inviti, retinendi contra voluntatem: scriba damnatus [67], ordo totus alienus: Syllana gratificatio [68] reprehensa; multi viri fortes, & prope pars civitatis offensa est: lites severe æstimatæ [69]: cui placet, obliviscitur; cui dolet, meminit. Postremo tu in provinciam

dis dederat, collega Ciceronis in Ædilitate. Hioc metuebat Cicero oe scena illa plus apud populum io petitione valeret, quam ipse: & scena pro Aoionio petere consulatum videbatur. *Ernestus*.

63 *Trinos ludos*] Primos Cereri, Libero, & Liberæ: secundos Floræ: tertios Jovi, Junoni, & Mioervæ. *Verr.* V.

64 *Sors juris dicundi*] Hoc est, provincia juris dicendi. *Sors* enim quævis provincia alicui imposita vel cum sorte, vel sine sorte. Sic apud nostrum *sortis conjunctio* est societas collegii. *Sors* autem *juris dicendi* est prætura urbana, quam qui consecutus erat, dicebatur *honoratus prætor*. Illi etiam soli & peregrioo prætori jurisdictio dicebatur assignata esse: reliqui prætores, qui quæstiones sortiti erant, carebant jurisdictione. Hinc Tac. Agric. 6. *Idem præturæ tenor & silentium. Nec enim jurisdictio obvenerat*. Grævius.

65 *Æquitatis largitio*] Recta largitionis nomen ad æquitatem adjunxit. Nam sæpe quod jus negat, æquitas largitur. *Man.*

66 *Quæstio peculatus*] Tu sortitus es quæstionem, hoc est judicium de peculatu, seu furto pecuniæ publicæ. Cæteri enim prætores, excepto urbano & peregrino, sortiebantur inter se quæstiooes. Ista quæstio dicitur tristis & atrox, quia peculatus rei io squalore, omnesque illius necessarii in lachrymis versabantur. *Grævius*.

67 *Scriba damnatus*] Scribam Servius prætor de peculatu damnaverat: quo totus ordo scribarum *alienus*, hoc est, offeosus. *Manutius*.

68 *Syllana gratificatio*] Sylla victor iis, qui suas partes io bello juverant, de publico largitus est: ea largitio post illius interitum, peculatus nomine in judicium vocata; multique Servio prætore condemnati. Unde illi pars civitatis iosensa. *Idem*.

69 *Lites severe æstimatæ*] Æstimatio litis est quantum solvere, aut quid sufferre damnatum oporteat. *Camer.*

ire noluisti. Non possum id in te reprehendere, quod in me ipso & prætor, & consul probavi. Sed tamen L. Murenæ provincia multas bonas gratias cum optima existimatione attulit. Habuit proficiscens delectum in Umbria: dedit ei facultatem respublica liberalitatis [70]: qua usus, multas sibi tribus, quæ municipiis Umbriæ conficiuntur, adjunxit. Ipse autem in Gallia[, ut nostri homines desperatas jam pecunias exigerent, æquitate diligentiaque perfecit. Tu interea Romæ scilicet amicis præsto fuisti. Fateor: sed tamen illud cogita, nonnullorum amicorum studia minui [71] solere in eos, a quibus provincias contemni intelligant.

XXI. Et, quoniam ostendi, Judices, parem dignitatem ad consulatus petitionem, disparem fortunam provincialium negotiorum in Murena, atque in Sulpicio fuisse: dicam jam apertius, in quo meus necessarius fuerit inferior Servius, & ea dicam, vobis audientibus, amisso jam tempore [72], quæ ipsi soli, re integra, sæpe dixi. Petere consulatum nescire te Servi, persæpe tibi dixi: & in iis rebus ipsis, quas te magno & forti animo & agere & dicere videbam, tibi solitus sum dicere, magis te fortem senatorem mihi videri, quam sapientem candidatum. Primum accusandi terrores [73] & minæ, quibus tu quotidie uti solebas, sunt fortis viri: sed & populi opinionem a spe adipiscendi avertunt [74], & amicorum studia debilitant. Nescio quo pacto semper hoc fit: neque in uno aut altero animadversum est, sed jam in pluribus: simulatque candidatus accusationem meditari visus est, ut honorem desperasse videatur.

Quid: ergo acceptam injuriam persequi non placet? Immo vehementer placet: sed aliud tempus est petendi, aliud persequendi. Petitorem ego, præsertim consulatus, magna spe,

magno

70 *Liberalitatis*] Omittens in delectu habendo, quos vellet. *Ferratius*.

71 *Minui*] Favent enim Candidatis, ut sibi in provinciis gratiam illi rependant. *Idem*.

72 *Amissa jam tempore*] Cum præterierit occasio. *Manut.*

73 *Accusandi terrores*] Accusandi de ambitu, ut nunc accusas Murenam. Quos terrores jam tum candidatus jaciebas. *Idem*.

74 *Populi opinionem a spe adipiscendi avertunt*] Efficiunt, ut populus opinetur, eum qui terroribus ejusmodi utitur, adipisci consulatum non posse. Qui enim candidatus competitoribus suis minatur, is parum sperare consulatum videtur. Quod cum populus animadvertit, desperantem deserit, & amicorum studia debilitantur. *Idem*.

Digitized by Google

magno animo, magnis copiis & in forum, & in campum deduci volo: non placet mihi inquisitio candidati, prænuntia repulsæ: non testium potius, quam suffragatorum comparatio: non minæ magis, quam blanditiæ: non declamatio potius, quam persalutatio: præsertim cum jam hoc novo more omnes fere domos omnium [75] concursent, & ex vultu candidatorum conjecturam faciant, quantum quisque animi & facultatis habere videatur. Videsne tu illum tristem? demissum? jacet, diffidit, abjecit hastas. Serpit hic rumor: *Scis tu illum accusationem cogitare? inquirere in competitores? testes quærere? alium faciam, quoniam sibi hic ipse desperat.* Ejusmodi candidatorum amici intimi debilitantur, studia deponunt, aut testatam rem [76] abjiciunt, aut suam operam, & gratiam judicio, & accusationi reservant.

XXII. Accedit eodem, ut etiam ipse candidatus totum animum, atque omnem curam, operam, diligentiamque suam in petitione non possit ponere. Adjungitur enim accusationis cogitatio, non parva res, sed nimirum omnium maxima. Magnum est enim, te comparare ea, quibus possis hominem e civitate, præsertim non inopem, neque infirmum, exturbare: qui & per se, & per suos, & vero etiam per alienos, defendatur. Omnes enim ad pericula propulsanda concurrimus: & qui non aperte inimici sumus, etiam alienissimis, in capitis periculis, amicissimorum officia & studia præstamus. Quare ego expertus & petendi, & defendendi, & accusandi molestiam, sic intellexi; in petendo, studium esse acerrimum: in defendendo, officium: in accusando, laborem. Itaque sic statuo, fieri nullo modo posse, ut idem accusationem, & petitionem consulatus diligenter adornet atque instruat. Unum sustinere pauci possunt, utrumque nemo. Tu, cum te de curriculo petitionis deflexisses, animumque ad accusandum transtulisses, existimasti, te utrique negotio satisfacere posse? Vehementer errasti. Quis enim dies fuit, posteaquam in istam accusandi denuntiationem ingressus es, quem tu non totum in ista ratione consumpseris?

XXIII. Le-

75 *Omnium*] Candidatorum. *Idem*.
76 *Testatam rem*] Ipsi enim Candidati desperationem suam testantur. *Ferrat.*

XXIII. Legem ambitus [77] flagitasti, quæ tibi non deerat. Erat enim severissime scripta Calpurnia. Gestus est mos & voluntati, & dignitati tuæ. Sed tota illa lex accusationem tuam, si haberes nocentem reum, fortasse armasset: petitioni vero refragata est. Pœna gravior in plebem tua voce efflagitata est. Commoti animi sunt tenuiorum. Exilium [78] in nostrum ordinem. Concessit senatus postulationi tuæ: sed non libenter duriorem fortunæ communi conditionem, te auctore, constituit. Morbi excusationi pœna addita est [79]: voluntas offensa multorum, quibus aut contra valetudinis commodum laborandum est, aut incommodo morbi etiam cæteri vitæ fructus relinquendi [80]. Quid ergo? hæc quis tulit? is, qui auctoritati senatus, voluntati tuæ paruit: denique is tulit, cui minime [a] proderant [81]. Illa, quæ mea summa voluntate senatus frequens repudiavit, mediocriter adversata tibi esse existimas? Confusionem suffragiorum flagitasti [82], prorogationem legis Maniliæ [83], æquationem gratiæ, dignitatis, suffragiorum [84]. Graviter homines honesti, atque in suis civitatibus & municipiis gratiosi tulerunt, a tali viro esse pugnatum, ut omnes & dignitatis, & gratiæ gradus tollerentur. Idem editititos judices [85] esse voluisti, ut odia occulta civium, quæ tacitis nunc discor-

77 *Legem ambitus*] Lege Tullia de ambitu lata in gratiam Sulpicii, tria maxime perscribebantur: pœna in eos, qui suffragia venderent; exilium in eos, qui largitionem facerent; & ne reis de ambitu excusatio morbi prodesset. Hinc infra innuit, Murenam infirma valetudine judicio adesse. *Idem*.

78 *Exilium*] A te flagitatum est: quod Calpurnia lex non irrogabat. *Manut.*

79 *Morbi excusationi pœna addita est*] Videtur Servius & petiisse a Senatu, & obtinuisse, ut lex ferretur de cogendis omnibus ad comitia consularia, pœna addita, si quis morbum excusaret. *Idem*.

80 *Aut incommoda morbi cæteri vitæ fructus relinquendi*] Aut, si propter morbum ad comitia non ivissent, potestate suffragandi in posterum privarentur. Sic enim illud accipio: *cæteri vitæ fructus relinquendi*. Idem.

a Lamb. *proderant. Quid? illa*

81 *Cui minime proderant*] Non enim ideo legem illam tuli, quia mihi prodesset. *Idem*.

82 *Confusionem suffragiorum flagitasti*] Petierat Servius, non ut, latis suffragiis, centuriæ numerarentur, quod fieri solebat; sed ut omnia centuriarum omnium suffragia confunderentur: iisque numeratis quis consul factus esset, quis rejectus, intelligeretur. Ita fiebat, ut ambitus tolleretur, cum nullius centuriæ beneficium appareret. *Idem*.

83 *Prorogationem legis Maniliæ*] Ut lex Manilia de suffragiorum confusione, quæ jam abrogata fuerat, in posterum valeret. *Idem*.

84 *Æquationem gratiæ, dignitatis, suffragiorum*] Confusis suffragiis hoc sequebatur, ut eorum, qui suffragia ferebant, non gratia, non dignitas extaret. *Idem*.

85 *Edititios judices*] Non ut forte eligerentur, sed ipse accusator judices ederet. *Ferratius*.

ſcordiis continentur, in fortunas optimi cujuſque erumperent.

Hæc omnia, tibi accuſandi viam muniebant, adipiſcendi obſæpiebant. Atque ex omnibus illa plaga eſt injecta petitioni tuæ, non tacente me, maxima: de qua ab homine ingenioſiſſimo & copioſiſſimo, Hortenſio, multa graviſſime dicta ſunt; quo etiam mihi durior locus eſt dicendi datus: ut, cum ante me & ille dixiſſet, & vir ſumma dignitate, & diligentia, & facultate dicendi, M. Craſſus, ego in extremo non partem aliquam agerem cauſæ, ſed de tota re dicerem, quod mihi videretur. Itaque in iiſdem rebus fere verſor, & quod poſſum, Judices, occurro veſtræ ſapientiæ [86].

XXIV. Sed tamen, Servi, quam te ſecurim putas injeciſſe petitioni tuæ, cum tu populum Romanum in eum metum adduxiſti, ut pertimeſceret, ne conſul Catilina fieret, dum tu accuſationem comparares, depoſita atque abjecta petitione? Etenim te inquirere videbant, triſtem ipſum: mœſtos amicos, obſervationes [87], teſtificationes [88], ſeductiones [89] teſtium, ſeceſſionem ſubſcriptorum [90] animadvertebant: quibus rebus certe ipſi candidatorum vultus obſcuriores videri ſolent. Catilinam interea alacrem atque lætum, ſtipatum choro juventutis, vallatum indicibus atque ſicariis, inflatum cum ſpe militum, tum collegæ mei, quemadmodum dicebat ipſe, promiſſis, circumfluente colonorum Arretinorum, & Feſulanorum exercitu. Quam turbam diſſimillimo ex genere [91], diſtinguebant homines percuſſi Syllani temporis calamitate. Vultus erat

86 *Occurro veſtræ ſapientiæ*] Id eſt, anteverto expectationem quantum poſſum eorum, quæ mihi dicenda eſſe intelligitis. *Camer.* Recepit *ſatietati* Lambinus, ſed invitis libris omnibus, quos ego poſt Victorium, Manutium, Gruterum conſului, *ſapientiæ* præ ſe ferunt, quamvis & ipſe mallem *ſatietati*, ſi libri ſuffragarentur. *Grævius*. Probat etiam *ſatietati* Hotomanus Obſervat. II. 13.

87 *Obſervationes*] Quis largiretur, quis acciperet. *Manut.*

88 *Teſtificationes*] Tabularum confectio, quæ fit adhibitis teſtibus. *Græv.*

89 *Seductiones*] Cum ſeorſum ab aliis, cum quibus erant, duceret. *Idem*.

90 *Subſcriptorum*] Qui ſubſcriberent accuſationi. *Manutius*.

91 *Diſſimillimo genere*] Diſſimilitudo erat in hoc potiſſimum, quod Feſulani & Arretini a Sylla ſpoliis belli civilis quaſi eſſent ditati, cum illas colonias ibi dictator conſtituiſſet. De his vide cap. 9. Catilin. 11. Alii vero a Sylla bonis erant exuti & poſſeſſionibus, quas aſſignaverat ſuis colonis, qui itidem ſequebantur Catilinam ſpe recuperandi amiſſos fundos & prædia in his turbis. *Grævius*.

Digitized by Google

rat ipsius plenus furoris, oculi sceleris, sermo arrogantiæ: sic ut ei jam exploratus, & domi conditus consulatus videretur. Murenam contemnebat: Sulpicium accusatorem suum numerabat, non competitorem: ei vim denuntiabat: reipublicæ minabatur.

XXV. Quibus rebus, qui timor bonis omnibus injectus sit, quantaque desperatio reipublicæ, si ille factus esset, nolite a me commoneri velle: vosmetipsi vobiscum recordamini. Meministis enim, cum illius nefarii gladiatoris voces percrebruissent, quas habuisse in concione domestica dicebatur, cum miserorum fidelem defensorem negasset inveniri posse, nisi eum, qui ipse miser esset: integrorum, & fortunatorum promissis saucios, & miseros credere non oportere: quare qui consumpta replere, erepta recuperare vellent, spectarent quid ipse deberet, quid possideret, quid auderet: minime timidum, & valde calamitosum esse oportere eum, qui esset futurus dux & signifer calamitosorum.

Tum igitur, his rebus auditis, meministis fieri senatusconsultum, referente me, ne postero die comitia haberentur, ut de his rebus in senatu agere possemus. Itaque postridie, frequenti senatu, Catilinam excitavi, atque eum de his rebus jussi, si quid vellet, quæ ad me allatæ essent, dicere. Atque ille, ut semper fuit apertissimus, non se purgavit, sed indicavit, atque induit. Tum enim dixit, duo corpora esse reipublicæ: unum debile, infirmo capite [92]: alterum firmum, sine

92 *Unum debile, infirmo capite*] Si contrariis contraria referenda, legendum videtur, *firmo capite*: ut unius corporis debilitas cum alterius firmitate, & ejusdem firmum caput cum nullo capite conferatur. Unum autem debile corpus firmo capite, sunt partes Optimatum, quarum caput est senatus, consul, prætor, & reliqui magistratus. Alterum vero corpus firmum sine capite, plebs est, cujus multitudo si ducem habeat, Optimates facile vincit. Sed quid disputo, quasi ambigua conjectura sit? mecum sentit Plutarchus, aut ego potius cum illo, ut antiquitati honor habeatur. Ejus hæc verba sunt in Ciceronis vita: *Τί γὰρ δεινὸν πράττω, εἰ, δυοῖν σωμάτων, τῷ μὲν ἰσχνῷ, καὶ κατεφθινηκότι, ἔχοντι δὲ κεφαλήν, τῷ δ' ἀκεφάλῳ μέν, ἰσχυρῷ δὲ καὶ μεγάλῳ, τούτῳ κεφαλὴν αὐτὸς ἐπιτίθημι*. *Manutius*. Ut contraria contrariis referantur, legi vult Manutius, *firmo capite*. At non optimam comparationem, & contrapositis elegantem quærebat Catilina; sed quam tempori, loco, & personis ad excitandam confidentiam maxime convenientem putabat. Eo certe consilio id in senatu dixerat, ut multos novarum rerum studiosos ad conjurandum pertraheret. An vero id efficiebat facilius, si firmum esse diceret caput optimatium, contra quos arma laturi erant, quam si infirmum? Legendum igitur, *infirmo capite*, ut nomine *capitis* Cicero consul intelligatur, quem ignobilem, timidum, ac minime strenuum dicebant. *Ferratius*.

ſine capite: huic, cum ita de ſe meritum eſſet, caput, ſe vivo, non defuturum. Congemuit ſenatus frequens, neque tamen ſatis ſevere, pro rei indignitate, decrevit. Nam partim ideo fortes in decernendo non erant, quia nihil timebant: partim, quia timebant. Tum erupit e ſenatu, triumphans gaudio, quem omnino vivum illinc exire non oportuerat: præſertim cum idem ille in eodem ordine paucis diebus ante Catoni, fortiſſimo viro, judicium minitanti ac denuntianti, reſpondiſſet, ſi quod eſſet in ſuas fortunas incendium excitatum, id ſe non aqua, ſed ruina reſtincturum.

XXVI. His tum rebus commotus, & quod homines jam tum conjuratos cum gladiis in campum deduci a Catilina ſciebam, deſcendi in campum cum firmiſſimo præſidio fortiſſimorum virorum, & cum illa lata inſignique lorica, non quæ me tegeret, (etenim ſciebam Catilinam non latus, aut ventrem, ſed caput & collum ſolere petere) verum ut omnes boni animadverterent, & cum in metu & periculo conſulem viderent, id quod eſt factum, ad opem præſidiumque meum concurrerent. Itaque cum te, Servi, remiſſiorem in petendo putarent, Catilinam & ſpe & cupiditate inflammatum viderent, omnes, qui illam ab republica peſtem depellere cupiebant, ad Murenam ſe ſtatim contulerunt. Magna eſt autem comitiis conſularibus repentina voluntatum inclinatio, præſertim cum incubuit ad virum bonum, & multis aliis adjumentis petitionis ornatum. Qui cum honeſtiſſimo patre, atque majoribus, modeſtiſſima adoleſcentia, clariſſima legatione, prætura probata in jure, grata in munere, ornata in provincia, petiſſet diligenter, & ita petiſſet, ut neque minanti cederet, neque cuiquam minaretur; huic mirandum eſt magno adjumento Catilinæ ſubitam ſpem conſulatus adipiſcendi fuiſſe?

Nunc mihi tertius ille locus eſt orationis de ambitus criminibus, perpurgatus ab iis, qui ante me dixerunt; a me, quoniam ita Murena voluit, retractandus: quo in loco Poſtumio, familiari meo, ornatiſſimo viro, de diviſorum [93] indiciis, &

93 *Diviſorum*] A quibus pecunias populo pro Murena diviſas eſſe, Poſtumius dicebat. *Manutius.*

de deprehensis pecuniis; adolescenti [94] ingenioso & bono, Ser. Sulpicio, de equitum centuriis [95]; M. Catoni, homini in omni virtute excellenti, de ipsius accusatione, de senatusconsulto, de republica respondebo.

XXVII. Sed pauca, quæ meum animum repente moverunt, prius de L. Murenæ fortuna conquerar. Nam cum sæpe antea, Judices, & ex aliorum miseriis, & ex meis curis laboribusque quotidianis, fortunatos eos homines judicarem, qui remoti a studiis ambitionis, otium ac tranquillitatem vitæ secuti sunt; tum vero in his L. Murenæ tantis, tamque improvisis periculis ita sum animo affectus, ut non queam satis neque communem omnium nostrum conditionem, neque hujus eventum fortunamque miserari: qui primum dum ex honoribus continuis familiæ, majorumque suorum, unum ascendere gradum dignitatis conatus est, venit in periculum, ne & ea, quæ relicta, & hæc, quæ ab ipso parta sunt, amittat: deinde propter studium novæ laudis, etiam in veteris fortunæ discrimen adducitur [96].

Quæ cum sunt gravia, Judices, tum illud acerbissimum est, quod habet eos accusatores, non qui odio inimicitiarum ad accusandum, sed qui studio accusandi ad inimicitias descenderent. Nam, ut omittam Servium Sulpicium, quem intelligo non injuria L. Murenæ, sed honoris contentione permotum: accusat paternus amicus, Cn. Postumius, vetus, ut ait ipse, vicinus, ac necessarius, qui necessitudinis causas complures protulit, simultatis nullam commemorare potuit: accusat Ser. Sulpicius, sodalis filii [97], cujus ingenio paterni omnes necessarii munitiores esse debebant: accusat M. Cato, qui quanquam a Murena nulla re unquam alienus fuit, tamen ea conditio-

94 *Adolescenti*] Quis non intelligit, Ser. Sulpicii filium significari? qui & ipse cum Postumio, & Catone, patri Murenam accusanti, subscripserat. *Idem*.

95 *Equitum centuriis*] Equitum Centurias octodecim a Servio Rege institutas narrat Livius, & suffragium in prima classe tulisse. Hos a L. Natta Murenæ privigno ad prandium invitatos objecerant adversarii. *Ferrat.*

96 *Etiam in veteris fortunæ discrimen adducitur*] Primum est ei timendum, ne dignitatem, & quam habet relictam a patre, avo, majoribusque suis, & quam ipse adeptus est, amittat; deinde, ne, dum studet novæ laudi, veteris etiam fortunæ jacturam faciat. Dividit Cicero Murenæ statum in dignitatem, & fortunam. *Manut.*

97 *Sodalis filii*] Filii scilicet L. Murenæ. *Ferratius*.

ditione nobis erat in hac civitate natus, ut ejus opes & ingenium præsidio multis etiam alienissimis, vix cuiquam inimico exitio esse deberet.

Respondebo igitur Postumio primum, qui nescio quo pacto mihi videtur prætorius candidatus [98] in consularem, quasi desultorius in quadrigarum curriculum incurrere. Cujus competitores si nihil deliquerunt, dignitati eorum concessit, cum petere destitit. Sin autem eorum aliquis largitus est: expetendus amicus est, qui alienam potius injuriam, quam suam persequatur. * * *

XXVIII. Venio nunc ad M. Catonem, quod est firmamentum ac robur totius accusationis: qui tamen ita gravis est accusator & vehemens, ut multo magis ejus auctoritatem, quam criminationem pertimescam. In quo ego accusatore, Judices, primum illud deprecabor, ne quid L. Murenæ dignitas illius, ne quid expectatio tribunatus [99], ne quid totius vitæ splendor & gravitas noceat: denique ne ea soli huic obsint bona M. Catonis, quæ ille adeptus est, ut multis prodesse posset. Bis consul fuerat P. Africanus, & duos terrores hujus imperii, Carthaginem, Numantiamque deleverat, cum accusavit L. Cottam [100]. Erat in eo summa eloquentia, summa fides, summa integritas, auctoritas tanta, quanta in ipso imperio populi Romani, quod illius opera tenebatur. Sæpe hoc majores natu dicere audivi, hanc accusatoris eximiam dignitatem plurimum L. Cottæ profuisse. Noluerunt sapientissimi homines, qui tum rem illam judicabant, ita quemquam cadere

*** *Ea omnia, quæ & Postumio, & Ser. Sulpicio, adolescenti, responsa sunt, desiderantur.*

98 *Prætorius candidatus*] Prætorius candidatus Postumius præturam petere destiterat, ut candidatum consularem accusaret Murenam. Quod mirari jure licuit. Cur enim suos potius competitores non accusaret? an exspectabat, ut amicus aliquis alienam persequeretur injuriam? Nimirum, ait Cicero, ejusmodi hoc est, ut si desultorius in quadrigarum curriculum incurrat. Quid enim desultorio cum quadrigis? Desultorii dicebantur, qui ex uno equo in alterum, non intermisso cursu, celerrime desiliebant. Varro lib. 2. de re rust. cap. 7. *Aliter quadrigarius, ac desultor.* Livius lib. XXXIII. *Desultorum in modum binos trahentibus equos, inter acerrimam sæpe pugnam in recentem equum ex fesso armatis transultare moris erat.* Manutius.

99 *Expectatio tribunatus*] Designatus erat Tribunus pl.

100 *L. Cottam*] Vide omnino Valer. Max. lib. VIII. cap. 4.

in judicio, ut nimiis adversarii viribus abjectus videretur. Quid? Ser. Galbam [1] (nam traditum memoriæ est) nonne proavo tuo, fortissimo atque florentissimo viro, M. Catoni, incumbenti ad ejus perniciem, populus Romanus eripuit? Semper in hac civitate nimis magnis accusatorum opibus & populus universus, & sapientes, ac multum in posterum prospicientes judices restiterunt. Nolo accusator in judicium potentiam afferat, non vim majorem aliquam, non auctoritatem excellentem, non nimiam gratiam. Valeant hæc omnia ad salutem innocentium, ad opem impotentium, ad auxilium calamitosorum: in periculo vero, & in pernicie civium, repudientur. Nam si quis hoc forte dicet, Catonem descensurum ad accusandum non fuisse, nisi prius de causa judicasset: iniquam legem, Judices, & miseram conditionem instituet periculis hominum, si existimabit, judicium accusatoris in reum pro aliquo præjudicio valere oportere.

XXIX. Ego tuum consilium, Cato, propter singulare animi mei de tua virtute judicium, vituperare non audeo: nonnulla in re forsitan conformare, & leviter emendare possim. *Non multa peccas*, inquit ille fortissimo viro senior magister [2]: *sed, si peccas, te regere possum*. At ego te verissime dixerim peccare nihil, neque ulla in re te esse hujusmodi, ut corrigendus potius, quam leviter inflectendus esse videare. Finxit enim te ipsa natura ad honestatem, gravitatem, temperantiam, magnitudinem animi, justitiam, ad omnes denique virtutes magnum hominem & excelsum. Accessit his tot doctrina non moderata, nec mitis, sed, ut mihi videtur, paulo asperior & durior, quam aut veritas, aut natura patiatur. Et quoniam non est nobis hæc oratio habenda aut cum imperita multitudine, aut in aliquo conventu agrestium, audacius paulo de studiis humanitatis, quæ & mihi & vobis nota & jucunda sunt, disputabo.

In M. Catone, Judices, hæc bona, quæ videmus divina & egregia, ipsius scitote esse propria. Quæ nonnunquam requi-

1 *Serv. Galbam*] Idem ibid.

2 *Inquit ille fortissimo viro senior magister*] Ex aliqua fortasse tragœdia sumptum, de Chirone Achillem, cujus magister fuit, instruente. *Manut.*

quirimus, ea ſunt omnia non a natura, ſed a magiſtro. Fuit enim quidam ſummo ingenio vir, Zeno, cujus inventorum æmuli [3] Stoici nominantur. Hujus ſententiæ ſunt, & præcepta ejuſmodi: Sapientem gratia nunquam moveri [4], nunquam cujuſquam delicto ignoſcere: neminem miſericordem eſſe, niſi ſtultum & levem: viri non eſſe, neque exorari, neque placari: ſolos ſapientes eſſe, ſi diſtortiſſimi ſint, formoſos: ſi mendiciſſimi, divites: ſi ſervitutem ſerviant: reges: nos autem, qui ſapientes non ſumus, fugitivos, exules, hoſtes, inſanos denique eſſe dicunt: omnia peccata eſſe paria: omne delictum, ſcelus eſſe nefarium: nec minus delinquere eum, qui gallum gallinaceum, cum opus non fuerit, quam eum, qui patrem ſuffocaverit: ſapientem nihil opinari, nullius rei pœnitere, nulla in re falli, ſententiam mutare nunquam.

XXX. Hæc homo ingenioſiſſimus, M. Cato, auctoribus eruditiſſimis inductus, arripuit; neque diſputandi cauſa, ut magna pars, ſed ita vivendi. Petunt aliquid publicani [5]? cave quidquam habeat momenti gratia. Supplices aliqui veniunt, miſeri & calamitoſi? ſceleratus & nefarius fueris, ſi quidquam, miſericordia adductus, feceris. Fatetur aliquis ſe peccaſſe, & ejus delicti veniam petit? nefarium eſt facinus ignoſcere. At leve delictum eſt: omnia peccata ſunt paria? Dixiſti quippiam? fixum & ſtatutum eſt. Non re ductus es, ſed opinione? ſapiens nihil opinatur. Erraſti aliqua in re? male dici putat. Hac ex diſciplina nobis illa ſunt. Dixi in ſenatu me nomen conſularis candidati delaturum [6]. Iratus dixiſti. Nunquam, inquit, ſapiens iraſcitur. At temporis cauſa. Improbi, inquit, hominis eſt, mendacio fallere: mutare ſen-

ten-

3 *Cujus inventorum æmuli*] Hoc eſt, ſectatores. Gronovius ad illud Livii in lib. 1. cap. 18. *Grævius*.

4 *Gratia nunquam moveri*] Nihil facere, ut gratiam ab aliquo ineat. *Idem*.

5 *Petunt aliquid publicani*] Ut de minuenda vectigalium mercede. Quibus reſtitit unus, & pervicit Cato. Vide ad Attic. lib. 1. *Manut.*

6 *Dixi in ſenatu, me nomen conſularis candidati delaturum*] Valet hoc maxime ad cauſam Murenæ ſublevandam. A Catone accuſatur, non quod contra leges fecerit aliquid, ſed quoniam in ſenatu ſemel dixit Cato, ſe nomen conſularis candidati delaturum. Alter quiſpiam, qui Stoicus non eſſet, fateretur, id ſe dixiſſe iratum, & dictum ac mentem mutaret. Hoc fateri non vult Cato, ne quid feciſſe videatur indignum ſapientis gravitate atque conſtantia. Idcirco itaque reus eſt Murena, quoniam Stoici docent, iraſci non eſſe ſapientis, & ſe Cato putat ſapientem eſſe. *Oliv.*

Digitized by Google

tentiam, turpe est: exorari, scelus: misereri, flagitium.

Nostri autem illi (fatebor enim, Cato, me quoque in adolescentia, diffisum ingenio meo, quæsisse adjumenta doctrinæ) nostri, inquam, illi a Platone, & Aristotele, moderati homines, & temperati, ajunt, apud sapientem valere aliquando gratiam: viri boni esse misereri: distincta esse genera delictorum, & dispares pœnas: esse apud hominem constantem ignoscendi locum: ipsum sapientem sæpe aliquid opinari, quod nesciat: irasci nonnunquam: exorari eundem, & placari: quod dixerit, interdum, si ita rectius sit, mutare: de sententia decedere aliquando: omnes virtutes mediocritate quadam esse moderatas.

XXXI. Hos ad magistros si qua te fortuna, Cato, cum ista natura detulisset, non tu quidem vir melior esses, nec fortior, nec temperantior, nec justior, (neque enim esse potes) sed paulo ad lenitatem propensior. Non accusares nullis adductus inimicitiis, nulla lacessitus injuria, pudentissimum hominem, summa dignitate atque honestate præditum: putares, cum in ejusdem anni custodia [7] te atque L. Murenam fortuna posuisset, aliquo te cum hoc reipublicæ vinculo esse conjunctum: quod atrociter in senatu dixisti, aut non dixisses, aut seposuisses, aut mitiorem in partem interpretarere.

Ac te ipsum (quantum ego opinione auguror) nunc & animi quodam impetu concitatum, & vi naturæ atque ingenii elatum, & recentibus præceptorum studiis flagrantem jam, usus flectet, dies leniet, ætas mitigabit. Etenim isti ipsi mihi videntur vestri præceptores & virtutis magistri, fines officiorum [8] paulo longius, quam natura vellet, protulisse: ut, cum ad ultimum animo contendissemus, ibi tamen, ubi oporteret, con-

7 *Custodia*] Nam eodem anno Tribunus pl. Cato, Murena Consul futurus erat. *Ferratius*.

8 *Fines officiorum*] Id est; extremum & ultimum, quod est τέλος. Hæc etiam Cicero & alibi *finium* verbo indicavit. Præclara translatio a terminis agrorum aut regionum, quibus illorum spatia & territoria definiuntur. Hæc nunc protulisse longius quam natura rerum pateretur, Stoicos ait, id est, in ultimo & extremo quodam bono constituendo excessisse modum conditionis & usus vitæ humanæ. Quando enim ad illud rectum, quod ipsi κατόρθωμα vocant, pervenietur, aut quæ hujus erit usurpatio in convictu & consuetudine hominum? Fuisse igitur hoc consilium illorum Cicero putat, non quod perveniri ad tantam perfectionem posse crederent, sed ut annitentes procederent longius. *Camerarius*.

consisteremus. Nihil ignoveris. Immo aliquid, non omnia. Nihil gratiæ causa feceris. Immo resistito gratiæ, cum officium & fides postulabit. Misericordia commotus ne sis. Etiam: in dissolvenda [9] severitate: sed tamen est laus aliqua humanitatis. In sententia permaneto. Vero; nisi sententiam sententia alia vicerit melior.

Hujuscemodi Scipio ille fuit, quem non pœnitebat facere idem, quod tu: habere eruditissimum [10] hominem, & pene divinum domi: cujus oratione & præceptis, quanquam erant eadem ista, quæ te delectant, tamen asperior non est factus, sed (ut accepi a senibus) lenissimus. Quis vero C. Lælio comior? quis jucundior, eodem ex studio isto? quis illo gravior? sapientior? Possum de L. Philippo [11], de C. Gallo dicere hæc eadem: sed te domum jam deducam tuam. Quemquamne existimas Catone, proavo tuo, commodiorem, comiorem, moderatiorem fuisse, ad omnem rationem humanitatis? de cujus præstanti virtute cum vere graviterque diceres, domesticum te habere dixisti exemplum ad imitandum. Est illud quidem exemplum tibi propositum domi, sed tamen naturæ similitudo illius ad te magis, qui ab illo ortus es, quam ad unumquemque nostrum pervenire potuit: ad imitandum vero tam mihi propositum exemplar illud est, quam tibi. Sed, si illius comitatem & facilitatem tuæ gravitati severitatique asperseris: non ista quidem erunt meliora, quæ nunc sunt optima, sed certe condita jucundius.

XXXII. Quare, ut ad id, quod institui, revertar, tolle mihi e causa nomen Catonis: remove, ac prætermitte auctoritatem, quæ in judiciis aut nihil valere, aut ad salutem debet valere: congredere mecum criminibus ipsis. Quid accusas, Cato?

9 *In dissolvenda*] Cum periculum est, ne misericordia justitiæ obsit, & æquabili severitati. *Ferretius.*

10 *Eruditissimum*] Panætium.

11 *De L. Philippo.*] Locus unus ex iis, quibus, contra veteres libros, conjecturam libenter sequor. Quis enim historiæ peritus, *de L. Philo*, non probabit magis, quam de L. Philippo; Philus doctrina, & sapientia clarus; itaque conjungitur, item ut hic, cum Scipione, Lælio, Catone, in oratione pro Archia, cap. 7. *esse hunc numero, quem patres nostri viderunt, divinum hominem, Africanum: ex hoc C. Lælium, L. Furium, modestissimos homines & continentissimos: ex hoc fortissimum virum, & illis temporibus doctissimum M. Catonem illum senem.* Sic & aliis in locis. At de L. Philippo, tanquam sapiente, & docto, quæ loquitur historia? *Manutius.*

Digitized by Google

Cato? quid affers in judicium? quid arguis? Ambitum accusas? non defendo. Me reprehendis, quod idem defendam, quod lege punierim. Punivi ambitum, non innocentiam. Ambitum vero ipsum vel tecum accusabo, si voles. Dixisti, senatusconsultum, me referente, esse factum, si mercede corrupti, obviam candidatis issent, si conducti sectarentur, si gladiatoribus vulgo locus tributim, & item prandia si vulgo essent data; contra legem Calpurniam factum videri. Ergo ita senatus judicat, contra legem facta hæc videri, si facta sint: decernit, quod nihil opus est, dum candidatis morem gerit. Nam factum sit, necne: vehementer quæritur. Si factum sit, quin contra legem sit, dubitare nemo potest.

Est igitur ridiculum, quod est dubium, id relinquere incertum: quod nemini dubium potest esse, id judicare. Atque id decernitur omnibus postulantibus candidatis: ut ex senatusconsulto neque cujus intersit, neque contra quem sit, intelligi possit. Quare doce, a L. Murena illa esse commissa. Tum egomet tibi contra legem commissa esse concedam.

XXXIII. Multi obviam prodierunt de provincia decedenti, consulatum petenti. Solet fieri. Eccui autem non proditur revertenti? quæ fuit ista multitudo? Primum, si tibi istam rationem non possim reddere, quid habet admirationis, tali viro advenienti, candidato consulari, obviam prodisse multos? quod nisi esset factum, magis mirandum videretur. Quid, si etiam illud addam, quod a consuetudine non abhorret, rogatos [12] esse multos? Num aut criminosum sit, aut mirandum, qua in civitate rogati infimorum hominum filios prope de nocte ex ultima sæpe urbe deductum [13] venire soleamus, in ea non esse gravatos homines prodire hora tertia in campum Martium, præsertim talis viri nomine rogatos? Quid, si omnes societates [14] venerunt, quarum ex numero multi hic sedent judices? Quid, si multi homines nostri ordinis honestissimi. Quid, si illa officiosissima, quæ neminem patitur non

12 *Rogatos*] Ut in campum Martium advenienti ex provincia Murenæ obviam prodirent. *Idem*.

13 *Deductum*] In campum, honorem aliquem petentibus infimorum hominum filiis *Idem*.

14 *Societates*] Publicanorum. *Idem*.

non honeſte in urbem introire, tota natio candidatorum [15]? ſi denique ipſe accuſator noſter Poſtumius obviam cum bene magna caterva ſua venit: quid habet iſta multitudo admirationis? Omitto clientes, vicinos, tribules, exercitum totum Luculli, qui ad triumphum per eos dies venerat. Hoc dico, frequentiam in iſto officio gratuitam, non modo dignitati ullius unquam, ſed ne voluntati quidem defuiſſe. At ſectabantur multi. Doce, mercede, concedam eſſe crimen. Hoc quidem remoto, quid reprehendis?

XXXIV. Quid opus eſt, inquit, ſectatoribus? A me tu id quæris, quid opus ſit eo, quo ſemper uſi ſumus? Homines tenues unum habent in noſtrum ordinem aut promerendi, aut proferendi beneficii locum [16], hanc in noſtris petitionibus operam, atque aſſectationem. Neque enim fieri poteſt, neque poſtulandum eſt a nobis, aut ab equitibus Romanis, ut ſuos neceſſarios candidatos ſectentur totos dies: a quibus ſi domus noſtra celebratur, ſi interdum ad forum deducimur, ſi uno baſilicæ ſpatio [17] honeſtamur, diligenter obſervari videmur & coli. Tenuiorum & non occupatorum amicorum eſt iſta aſſiduitas: quorum copia bonis & beneficis deeſſe non ſolet.

Noli igitur eripere hunc inferiori generi hominum fructum officii, Cato: ſine eos, qui omnia a nobis ſperant, habere ipſos quoque aliquid, quod nobis tribuere poſſint. Si nihil erit, præter ipſorum ſuffragium, tenue eſt: ſi, ut ſuffragantur, nihil valent gratia [18]. Ipſi denique, ut ſolent loqui,

15 *Tota natio candidatorum?*] Prætorii candidati, ædilitii, quæſtorii, &c. *Idem*.

16 *Aut promerendi, aut proferendi beneficii locum*] Lambinus *referendi*. Male. *Promeremur* beneficium alterius, *proferimus* noſtrum. *Gruter*. *Proferre beneficium*, pro *conferre* nuſquam legitur. Nihil tamen ſine libris muto. Si in ullo eorum quos ego vidi, aut quos Gruterus aliique inſpexerunt, inveniſſem *referendi*, recepiſſem id ſane cum Manutio. Nam vulgata lectio eſt inſulſa & aliena a Latino ſermone. Expectandum eſt, donec meliores codices eruantur. Nam de Lambinianis merito dubitant homines eruditi. *Grævius*.

17 *Uno Baſilicæ ſpatio*] Cum ſpatiamur in baſilica, vel ſemel, non modo iterum & ſæpe. *Manutius*.

18 *Si, ut ſuffragantur, nihil valent gratia*] Manutius hoc totum abundare arbitratur, & nihil omnino requiri poſt illud: *Si nihil erit præter ipſorum ſuffragium, tenue eſt*. Ego & neceſſarium alterum illud membrum eſſe judico ad abſolvendam ſententiam, & duobus modis exponi poſſe contendo. Nam ſuffragari nihil aliud eſt, & ſignificat, quam ſuum dare ſuffragium, ne ab ipſius verbi notione recedatur. Jam conſtat, hanc ſuperioris membri eſſe approbationem: *Si nihil erit præter ipſorum ſuffragium*,

non dicere pro nobis, non spondere, non vocare domum [19] suam possunt: atque hæc a nobis petunt omnia: neque ulla re alia, quæ a nobis consequuntur, nisi opera sua, compensari putant posse. Itaque & legi Fabiæ, quæ est de numero sectatorum, & senatus consulto, quod est L. Cæsare consule factum, restiterunt. Nulla est enim pœna, quæ possit observantiam tenuiorum ab hoc vetere instituto officiorum excludere.

At spectacula sunt tributim data, & ad prandium vulgo vocati. Etsi hoc factum a Murena omnino, Judices, non est; ab ejus amicis autem more & modo factum est: tamen admonitus re ipsa, recordor, quantum hæ quæstiones, in senatu habitæ, punctorum nobis, Servi, detraxerint. Quod enim tempus fuit aut nostra, aut patrum nostrorum memoria, quo hæc, sive ambitio est, sive liberalitas, non fuerit, ut locus & in circo [20] & in foro daretur amicis & tribulibus? Hæc homines tenuiores primum, nedum qui a suis tribulibus vetere instituto assequebantur. * * *

XXXV. Præfectum fabrum semel locum tribulibus suis dedisse: quid statuent in viros primarios, qui in circo totas taber-

* * * *Deest nonnihil.*

gium, tenue est; nimirum, si in referenda gratia nobilibus viris, pro tot ac tantis sibi collatis beneficiis, nihil tenuiores habeant, præter suffragium, tenuis admodum est compensatio. Qua de causa? *Si, ut suffragantur, nulla valent gratia*; quoniam, prout suffragantur, & in ferendis suffragiis, nulla tenuiorum gratia est. Hac eadem Oratione cap. 23. ubi agitur de postulatis Sulpitii a Senatu repudiatis: *Confusionem suffragiorum flagitasti, prorogationem legis Maniliæ, æquationem gratiæ, dignitatis, suffragiorum*. Lex Manilia jam vel abrogata, vel repudiata jubebat, confusis omnium Centuriarum suffragiis, eos esse consules (idemque puta de cæteris Magistratibus) qui plura tulissent. Eadem lex ut restitueretur, Sulpicius petebat, cui si senatus assensus fuisset: primo nullius centuriæ beneficium apparuisset, hinc tollebatur gratia: deinde omnes simul omnium classium centuriæ suffragium tulissent, hinc dignitatem, & jus suorum suffragiorum, primæ & secundæ classis centuriæ amittebant, a quibus plerumque absolvebantur comitia. Habes igitur, duas tantum classes, ut plurimum, gratia valuisse in ferendis suffragiis, hoc est in suffragando, quod fere ab iis absolverentur comitia centuriata, de quibus loquimur, antequam reliquæ classes intro vocarentur; proindeque tertia, quarta & quinta, in suffragando, nulla gratia valebant. Hi erant tenuiores, de quibus ut pateat vere esse dictum: *Si nihil erit præter ipsorum suffragium, tenue est*; additur ratio: *Si* (pro *quoniam*) *ut suffragantur* (prout suffragium ferunt) *nulla valent gratia*. Ferratius.

19 *Non vocare domum suam possunt*] Est, non invitare ad cœnam, seu convivium. *Grævius*.

20 *In circo*] Circensibus ludis in Circo, gladiatoribus in foro. *Manutius*.

Digitized by Google

bernas [21], tribulium causa, compararunt? Hæc omnia sectatorum, spectaculorum, prandiorum item crimina, a multitudine in tuam nimiam diligentiam, Servi, conjecta sunt [22], in quibus tamen Murena ab senatus auctoritate defenditur. Quid enim? Senatus num obviam prodire crimen putat? non; sed mercede: convince. Num sectari multos? non; sed conductos: doce: Num locum ad spectandum dare? aut ad prandium invitare? minime. Sed vulgo, passim. Quid est vulgo? universos. Non igitur, si L. Natta, summo loco adolescens, qui, & quo animo jam sit, & qualis vir futurus sit, videmus, in equitum centuriis voluit esse & ad hoc officium necessitudinis, & ad reliquum tempus, gratiosus, id erit ejus vitrico fraudi aut crimini: nec, si virgo Vestalis, hujus propinqua & necessaria, locum suum gladiatorium concessit huic, non & illa pie fecit, & hic a culpa est remotus. Omnia hæc sunt officia necessariorum, commoda tenuiorum, munia candidatorum.

At enim agit mecum austere & Stoice Cato. Negat verum esse [23], allici benevolentiam cibo: negat judicium hominum in magistratibus mandandis corrumpi voluptatibus oportere. Ergo ad cœnam, petitionis causa, si quis vocat, condemnetur. Quippe, inquit, tu mihi summum imperium, summam auctoritatem, tu gubernacula reipublicæ petas fovendis hominum sensibus, & deliniendis animis, & adhibendis voluptatibus? Utrum lenocinium, inquit, a grege delicatæ juventutis, an orbis terrarum imperium a populo Romano petebas? Horribilis oratio, sed eam usus, vita, mores, civitas ipsa respuit. Neque tamen Lacedæmonii, auctores istius vitæ atque orationis, qui quotidianis epulis in robore [24] accumbunt: neque vero Cretes, quorum nemo gustavit unquam cubans, melius, quam Romani homines, qui tempora voluptatis laboris-

21 *Tabernas*] Ut ex iis ludos spectare posset. *Idem*.

22 *In tuam nimiam diligentiam conjecta sunt*] Non in Murenæ culpam. Videt populus, nimium te diligentem in his criminibus fuisse; Murenam tamen expertem culpæ putat. *Manutius*.

23 *Verum esse*] Pro, æquum esse. Quo sensu Cicero sæpe accipit, ut jam sæpe diximus. *Hotom*.

24 *In robore*] In dura quapiam materia, ac ligno. *Victor. Var. lect.* 112. 15.

que dispertiunt, respublicas suas retinuerunt: quorum alteri [25], uno adventu nostri exercitus, deleti sunt: alteri [26], nostri imperii præsidio disciplinam suam, legesque conservant.

XXXVI. Quare noli, Cato, majorum instituta, quæ res ipsa publica, quæ diuturnitas imperii comprobat, nimium severa oratione reprehendere. Fuit eodem ex studio vir eruditus apud patres nostros, & honestus homo, & nobilis, Q. Tubero. Is, cum epulum Q. Maximus, Africani patrui sui nomine, populo Romano daret, rogatus est a Maximo, ut triclinium [27] sterneret, cum esset Tubero ejusdem Africani sororis filius. Atque ille, homo eruditissimus, ac Stoicus, stravit pelliculis hædinis lectulos Punicanos, & exposuit vasa Samia: quasi vero esset Diogenes Cynicus mortuus, & non divini hominis Africani mors honestaretur. Quem cum supremo ejus die Maximus laudaret, gratias egit diis immortalibus, quod ille vir in hac republica potissimum natus esset: necesse enim fuisse, ibi esse terrarum imperium, ubi ille esset. Hujus in morte celebranda graviter tulit populus Romanus hanc perversam sapientiam Tuberonis.

Itaque homo integerrimus, civis optimus, cum esset L. Pauli nepos, P. Africani, ut dixi, sororis filius, his hædinis pelliculis prætura dejectus est. Odit populus Romanus privatam luxuriam; publicam magnificentiam diligit: non amat profusas epulas; sordes & inhumanitatem multo minus. Distinguit rationem officiorum, ac temporum: vicissitudinem laboris, ac voluptatis. Nam, quod ais, nulla re allici hominum mentes oportere ad magistratum mandandum, nisi dignitate: hoc tu ipse, in quo summa est dignitas, non servas. Cur enim quemquam, ut studeat tibi, ut te adjuvet, rogas? Rogas tu me, ut mihi præsis, ut committam ego me tibi. Quid tandem? istuc me rogari oportet abs te, an te potius a me, ut pro mea salute laborem periculumque suscipias?

Quid,

25 *Alteri*] Cretenses, quos debellavit Q. Metellus, hinc dictus *Creticus*.

26 *Alteri*] Lacedæmonii.

27 *Triclinium*] Lectos sterneret; in triclinio enim lecti sternebantur. Tribus autem in rebus Tubero peccavit: quod hædinis pellibus usus est pro veste pretiosa: quod Punicanis, hoc est ligneis lectis, pro eburneis & argenteis: quod vasis Samiis, hoc est fictilibus, pro Deliacis, aut Corinthiis. *Ferratius*.

Quid, quod habes nomenclatorem? in eo quidem fallis & decipis. Nam, si nomine appellari abs te cives tuos, honestum est, turpe est eos notiores esse servo tuo, quam tibi. Sin etiam noris, tamen per monitorem appellandi sunt? cur ante petis, quam insusurravit [28]? aut quid, cum admoneris, tamen, quasi tute noris, ita salutas? quid, posteaquam es designatus, multo salutas negligentius? Hæc omnia ad rationem civitatis si dirigas, recta sunt. Sin perpendere [29] ad disciplinæ præcepta velis, reperiantur pravissima. Quare nec plebi Romanæ eripiendi fructus isti sunt ludorum, gladiatorum, conviviorum; quæ omnia majores nostri comparaverunt: nec candidatis ista benignitas adimenda est, quæ liberalitatem magis significat, quam largitionem.

XXXVII. At enim te ad accusandum respublica adduxit. Credo, Cato, te isto animo, atque ea opinione venisse: sed tu imprudentia laberis. Ego quod facio, Judices, cum amicitiæ dignitatisque L. Murenæ gratia facio, tum me pacis, otii, concordiæ, libertatis, salutis, vitæ denique omnium nostrum causa facere clamo, atque obtestor. Audite, audite consulem, Judices, nihil dicam arrogantius, tantum dicam, totos dies atque noctes de republica cogitantem. Non usque eo L. Catilina rempublicam despexit atque contempsit, ut ea copia, quam secum eduxit, se hanc civitatem oppressurum arbitraretur. Latius patet illius sceleris contagio, quam quisquam putat: ad plures pertinet. Intus, intus, inquam, est equus Trojanus: a quo nunquam, me consule, dormientes opprimemini.

Quæris a me, quid ego Catilinam metuam. Nihil: & curavi, ne quis metueret: sed copias illius, quas hic video, dico esse metuendas: nec tam timendus est nunc exercitus L. Catilinæ, quam isti, qui illum exercitum deseruisse dicuntur. Non enim deseruerunt: sed ab illo in speculis atque insidiis reli-

28 *Cur ante petis, quam insusurravit*] Cur ad homines accedis, & studium, favorem, gratiam petis, antequam servus monitor eorum tibi nomina insusurraverit? De servo monitore Horat. lib. I. Epist. VI. 50. & lib. II. Od. XVIII. 11. *Pauperem dives me petit*. Olivetus.

29 *Sin perpendere*] Si autem hæc, quæ in petitione facis, perpendere velis ad præcepta ejus, quam profiteris, disciplinæ, reperiri poterunt pravissima, & homine Stoico valde indigna. *Idem*.

relicti, in capite, atque in cervicibus nostris restiterunt. Hi & integrum consulem, & bonum imperatorem, & natura, & fortuna [30], cum reipublicæ salute conjunctum, dejici de urbis præsidio, & de custodia civitatis, vestris sententiis, deturbari volunt. Quorum ego ferrum & audaciam rejeci in campo, debilitavi in foro, compressi etiam domi meæ sæpe, Judices: his vos si alterum consulem tradideritis, plus multo erunt vestris sententiis, quam suis gladiis consecuti. Magni interest, Judices, id quod ego multis repugnantibus egi atque perfeci, esse Kalendis Jan. in republica duo consules.

Nolite arbitrari [31], mediocribus consiliis, aut usitatis viis, aut lege improba, aut perniciosa largitione, auditum aliquando aliquod malum reipublicæ quæri. Inita sunt in hac civitate consilia, Judices, urbis delendæ, civium trucidandorum, nominis Romani extinguendi. Atque hæc cives, cives, inquam, (si eos hoc nomine appellari fas est) de patria sua & cogitant, & cogitaverunt. Horum ego quotidie consiliis occurro, audaciam debilito, sceleri resisto. Sed vos moneo, Judices: in exitu est jam meus consulatus: nolite mihi subtrahere vicarium meæ diligentiæ: nolite adimere eum, cui rempublicam cupio tradere incolumen, ab his tantis periculis defendendam.

XXXVIII. Atque ad hæc mala, Judices, quid accedat aliud, non videtis? Te, te appello, Cato: nonne prospicis tempestatem anni tui? Jam enim hesterna concione intonuit vox perniciosa designati tribuni, collegæ tui: contra quem multum tua mens, multum omnes boni providerunt, qui te ad tribunatus petitionem vocaverunt. Omnia, quæ per hoc trien-

30 *Natura & fortuna*] *Natura*, ob probitatem & bonitatem ingenii: *fortuna*, quod ipsi etiam expediret salvam & incolumem esse rempublicam. Ut paulo post, *Fortuna constitutum ad otium amplexandum*. Camerarius.

31 *Nolite admirari &c.*] Victorii ac Manutii hæc lectio est: quæ cur Lambino & Grutero displicuerit, non video. Valet hæc sententia ad confirmandam superiorem. *Magni interest esse Kal. Jan. in rep. duo consules*, quoniam magnum a Catilinæ sociis imminet reipublicæ periculum. Hi homines, inquit, nihil mediocre agitant animo; vias non ineunt concitandæ multitudinis tritas aliis hactenus factiosis, promulgationem legis improbæ, aut perniciosam largitionem, sed atrocibus consiliis, viis adhuc inusitatis, malum quærunt reipublicæ, quale nullum aliquando est auditum. Quæ statim exponuntur clarius: *Inita sunt in hac civitate consilia*, &c. Oliv.

triennium agitata ſunt jam ab eo tempore, quo a L. Catilina, & Cn. Piſone initum conſilium ſenatus interficiendi ſcitis eſſe; in hos dies, in hos menſes, in hoc tempus erumpunt.

Qui locus eſt, Judices, quod tempus, qui dies, quæ nox, cum ego non ex iſtorum inſidiis ac mucronibus, non ſolum meo, ſed multo etiam magis divino conſilio eripiar, atque evolem? Neque iſti me meo nomine interfici, ſed vigilantem conſulem de reipublicæ præſidio demovere volunt: nec minus vellent, Cato, te quoque aliqua ratione, ſi poſſent, tollere: id quod, mihi crede, & agunt, & moliuntur. Vident, quantum in te ſit animi, quantum ingenii, quantum auctoritatis, quantum reipublicæ præſidii: ſed cum conſulari auctoritate, & auxilio ſpoliatam vim tribunitiam viderint, tum ſe facilius inermem & debilitatum te oppreſſuros arbitrantur. Nam ne ſufficiatur conſul, non timent. Vident in tuorum poteſtate collegarum fore: ſperant ſibi Silanum, clarum virum, ſine collega, te ſine conſule, rempublicam ſine præſidio objici poſſe.

His tantis in rebus, tantiſque in periculis, eſt tuum, M. Cato, qui non mihi, non tibi, ſed patriæ natus es, videre quid agatur, retinere adjutorem, defenſorem, ſocium in republica, conſulem non cupidum, conſulem (quod maxime tempus hoc poſtulat) fortuna conſtitutum ad amplexandum otium: ſcientia, ad bellum gerendum: animo & uſu, ad quod velis negotium.

XXXIX. Quanquam hujuſce rei poteſtas omnis in vobis ſita eſt, Judices: totam rempublicam vos in hac cauſa tenetis, vos gubernatis. Si L. Catilina cum ſuo conſilio nefariorum hominum, quos ſecum eduxit, hac de re poſſet judicare, condemnaret L. Murenam: ſi interficere poſſet, occideret. Petunt enim rationes illius, ut orbetur auxilio reſpublica: ut minuatur contra ſuum furorem imperatorum copia: ut major facultas tribunis plebis detur, depulſo adverſario, ſeditionis ac diſcordiæ concitandæ. Idemne igitur delecti ampliſſimis ex ordinibus honeſtiſſimi atque ſapientiſſimi viri judicabunt, quod ille importuniſſimus gladiator, hoſtis reipublicæ, judicaret?

Mihi

Mihi credite, Judices, in hac causa non solum de L. Murenæ, verum etiam de vestra salute sententiam feretis. In discrimen extremum venimus: nihil est jam, unde nos reficiamus, aut ubi lapsi resistamus. Non solum minuenda non sunt auxilia, quæ habemus: sed etiam nova, si fieri possit, comparanda. Hostis est enim non apud Anienem, quod bello Punico gravissimum visum est, sed in urbe, in foro: (dii immortales! sine gemitu hoc dici non potest) non nemo etiam in illo sacrario reipublicæ; in ipsa, inquam, curia non nemo hostis est. Dii faxint, ut meus collega, vir fortissimus, hoc Catilinæ nefarium latrocinium armatus opprimat; ego togatus, vobis, bonisque omnibus adjutoribus, hoc, quod conceptum respublica periculum parturit, consilio discutiam, & comprimam!

Sed quid tandem fiet, si hæc elapsa de manibus nostris, in eum annum, qui consequitur, redundarint? Unus erit consul, & is non in administrando bello, sed in sufficiendo collega occupatus. Hunc jam qui impedituri [32] sint *** illa pestis immanis, importuna, Catilinæ [33] prorumpet, qua poterit: & jam populo Romano minatur: in agros suburbanos repente advolabit: versabitur in castris furor, in curia timor, in foro conjuratio, in campo exercitus, in agris vastitas: omni autem in sede ac loco ferrum, flammamque metuemus. Quæ jamdiu comparantur, eadem ista omnia, si ornata suis præsidiis erit respublica, facile & magistratuum consiliis, & privatorum diligentia opprimentur.

XL. Quæ cum ita sint, Judices, primum reipublicæ causa, qua nulla res cuiquam potior debet esse, vos pro mea summa & vobis cognita in rempublicam diligentia, moneo, pro auctoritate consulari hortor, pro magnitudine periculi obtestor, ut otio, ut paci, ut saluti, ut vitæ vestræ, & cæterorum civium,

32 *Qui impedituri*] Hunc locum esse mutilum, & in exemplis fideliter editis notatur, & satis per se manifestum est. *Camerarius*.

Hunc jam qui impedituri sint, videtis. *Illa pestis immanis*] Ita hunc locum emendavit Pantagathus addito verbo *videtis*, quod deest in vulgatis. *Ursinus*.

33 *Catilinæ*] Legendum, *Catilina*, potius videtur. Quin, ut libere dicam quod sentio, vox, *Catilina*, fortasse aliena est, & ex annotatione nata. Nam per immanem & importunam pestem, Catilina describitur ac significatur. *Lamb.*

vium, consulatis: deinde ego fidem vestram, vel defensoris [34] & amici officio adductus, oro atque obsecro, Judices, ut ne hominis miseri, & cum corporis morbo, tum animi dolore confecti, L. Murenæ, recentem gratulationem nova lamentatione obruatis. Modo maximo beneficio populi Romani ornatus, fortunatus videbatur, quod primus in familiam veterem, primus in municipium antiquissimum, consulatum attulisset: nunc idem squalore sordidus, confectus morbo, lacrymis ac mœrore perditus, vester est supplex, Judices, vestram fidem obtestatur, misericordiam implorat, vestram potestatem, ac vestras opes intuetur.

Nolite, per deos immortales! Judices, hac eum re, qua se honestiorem fore putavit, etiam cæteris ante partis honestatibus, atque omni dignitate, fortunaque privare. Atque ita vos Murena, Judices, orat atque obsecrat, si injuste neminem læsit, si nullius aures, voluntatemve violavit, si nemini, ut levissime dicam, odio nec domi, nec militiæ fuit: sit apud vos modestiæ locus, sit demissis hominibus perfugium, sit auxilium pudori. Misericordiam spoliatio consulatus magnam habere debet, Judices. Una enim eripiuntur cum consulatu omnia. Invidiam vero his temporibus habere consulatus ipse nullam potest. Objicitur enim concionibus seditiosorum, insidiis conjuratorum, telis Catilinæ: ad omne denique periculum, atque ad omnem invidiam solus opponitur. Quare quid invidendum Murenæ, aut cuiquam nostrum sit in hoc præclaro consulatu, non video, Judices. Quæ vero miseranda sunt, ea & mihi ante oculos versantur, & vos videre, & perspicere potestis.

XLI. Si (quod Jupiter omen avertat) hunc vestris sententiis affixeritis: quo se miser vertet [35]? Domumne? ut eam ima-

34 *Fidem vestram vel defensoris.*] Hic mihi suspicionem mendi varietas affert antiquorum esemplarium. In duobus, *vestram*, abest: in altero legitur, *Fide in vos defensoris*; unum cum pervulgatis libris consentit. Placeret, *Fide, defensoris, & amici officio adductus*. Fides enim proprie defensoris est, officium amici. Quid porro fidem hic judicum orare opus est? Quale autem videtur, (ut verba quoque consideremus) *fidem vestram oro*? Quæ si parum aut nihil habent momenti, dissensio certe veterum librorum contemnenda non videtur. *Manutius*.

35 *Quo se miser vertet*] Conferas licet cum iis quæ de Graccho habentur lib. I. de Orat. cap. 26.

imaginem clarissimi viri, parentis sui, quam paucis ante diebus laureatam in sua gratulatione conspexit, eandem deformatam ignominia, lugentemque videat? An ad matrem, quæ misera modo consulem osculata filium suum, nunc cruciatur; & sollicita est, ne eundem paulo post spoliatum omni dignitate conspiciat?

Sed quid ego matrem, aut domum appello, quem nova pœna [36] legis & domo, & parente, & omnium suorum consuetudine conspectuque privat? Ibit igitur in exilium miser? quo? ad Orientisne partes, in quibus annos multos legatus fuit, & exercitus duxit, & res maximas gessit? At habet magnum dolorem, unde cum honore decesseris, eodem cum ignominia reverti. An se in contrariam partem terrarum abdet, ut Gallia Transalpina, quem nuper summo cum imperio libentissime viderit, eundem lugentem, mœrentem, exulem videat? In ea porro provincia, quo animo C. Murenam, fratrem suum, aspiciet? qui hujus dolor? qui illius mœror erit? quæ utriusque lamentatio? quanta autem perturbatio fortunæ, atque sermonis, quod, quibus in locis paucis ante diebus factum esse consulem Murenam, nuntii literæque celebrassent, & unde hospites atque amici gratulatum Romam concurrerint, repente eo accedat ipse nuntius suæ calamitatis?

Quæ si acerba, si misera, si luctuosa sunt, si alienissima a mansuetudine, & misericordia vestra, Judices: conservate populi Romani beneficium: reddite reipublicæ consulem: date hoc ipsius pudori, date patri mortuo, date generi & familiæ, date etiam Lanuvio, municipio honestissimo: quod in hac tota causa frequens, mœstumque vidistis. Nolite a sacris patriis [37] Junonis Sospitæ, cui omnes consules facere [38] necesse est, domesticum, & suum consulem potissimum avellere. Quem ego vobis, si quid habet aut momenti commendatio, aut auctoritatis confirmatio mea, consul consulem, Judices, ita commen-

36 *Nova pœna*] Legis a Cicerone latæ de ambitu. *Ferrat.*

37 *A sacris patriis*] Ædes & Lucus Sospitæ Junonis communis Lanuvinis municipibus cum populo Rom. erat. *Idem.*

38 *Facere*] Sacra facere. *Idem.*

mendo, ut cupidissimum otii, studiosissimum bonorum, acerrimum contra seditionem, fortissimum in bello, inimicissimum huic conjurationi, quæ nunc rempublicam labefactat, futurum esse promittam, & spondeam.

Digitized by Google

PRO L. FLACCO.

ORATIO XXIV.

ARGUMENTUM.

Accusatum a D. Lælio L. Flaccum de repetundis ex Asia, cui triennium post præturam præfuerat, Cicero defendit. Tota fere defensio ex confutatione testium Asiaticorum, & Græcorum, qui Flaccum oppugnabant, & ex ipsius Flacci superiore vita, magnisque erga rempublicam meritis constat. Manut.

I. CUM in maximis periculis hujus urbis, atque imperii, gravissimo atque acerbissimo reipublicæ casu, socio atque adjutore consiliorum, periculorumque meorum, L. Flacco, cædem a vobis, conjugibus, liberis vestris, vastitatem a templis, delubris, urbe, Italia depellebam: sperabam, Judices, honoris potius L. Flacci me adjutorem futurum, quam miseriarum deprecatorem. Quod enim esset præmium dignitatis, quod populus Romanus, cum hujus majoribus semper detulisset; huic denegaret? cum L. Flaccus veterem Valeriæ gentis in liberanda patria laudem prope quingentesimo [1] anno reipublicæ retulisset? Sed si forte aliquando aut beneficii hujus obtrectator, aut virtutis hostis, aut laudis invidus extitisset: existimabam L. Flacco multitudinis potius imperitæ, nullo tamen cum periculo, quam sapientissimorum & lectissimorum virorum judicium esse subeundum. Etenim, quibus auctoribus, & defensoribus omnium tum salus esset non civium

1 *Prope quingentesimo anno*] Anni vere numerantur a Valerio Poplicola, patriæ liberatore, ad consulatum Ciceronis, quo prætor Valerius Flaccus patriam a conjuratione Catilinæ incolumem servavit, CDLVI. sed Ciceroni mos est non subtiliter annos interdum numerare. *Manutius.*

Digitized by Google

civium ſolum, verum etiam gentium defenſa ac retenta, neminem unquam putavi per eos ipſos periculum hujus fortunis, atque inſidias creaturum. Quod ſi eſſet aliquando futurum, ut aliquis de L. Flacci pernicie cogitaret, nunquam tamen exiſtimavi, Judices, D. Lælium, optimi viri filium, optima ipſum ſpe præditum, ſummæ dignitatis, eam ſuſcepturum accuſationem, quæ ſceleratorum civium potius odio & furori, quam ipſius virtuti atque inſtitutæ adoleſcentiæ conveniret. Etenim cum a clariſſimis viris juſtiſſimas inimicitias ſæpe cum bene meritis civibus depoſitas eſſe vidiſſem, non ſum arbitratus, quemquam amicum reipublicæ, poſteaquam L. Flacci amor in patriam perſpectus eſſet, novas huic inimicitias, nulla accepta injuria, denuntiaturum.

Sed quoniam, Judices, multa nos & in noſtris rebus, & in republica fefellerunt: ferimus ea, quæ ſunt ferenda. Tantum a vobis petimus, ut omnia reipublicæ ſubſidia, totum ſtatum civitatis, omnem memoriam temporum præteritorum, ſalutem præſentium, ſpem reliquorum, in veſtra poteſtate, in veſtris ſententiis, in hoc uno judicio poſitam eſſe & defixam putetis. Si unquam reſpublica conſilium, gravitatem, ſapientiam, providentiam judicum imploravit: hoc tempore, hoc, inquam, tempore, implorat.

II. Non eſtis de Lydorum, aut Myſorum, aut Phrygum, qui huc compulſi concitatique venerunt, ſed de veſtra republica judicaturi, de civitatis ſtatu, de communi ſalute, de ſpe bonorum omnium, ſi qua reliqua eſt etiam nunc, quæ fortium civium mentes cogitationeſque ſuſtentet. Omnia alia perfugia bonorum, præſidia innocentium, ſubſidia reipublicæ, conſilia, auxilia, jura ceciderunt. Quem enim alium appellem? quem obteſter? quem implorem? Senatumne? at is ipſe auxilium petit a vobis, & confirmationem [1] auctoritatis ſuæ, veſtræ poteſtati permiſſam eſſe ſentit. An equites Romanos? judicabitis principes ejus ordinis quinquaginta, quid cum omnibus ſenſeritis. An populum Romanum? at is quidem omnem

1 *Confirmationem*] Flacco abſoluto in gratiam extinctæ per ipſum conjurationis, ſenatus auctoritatem confirmabitis, qui & conjuratos puniri voluit, & præmio dignos cenſuit, qui tunc temporis Reip. operam navaverant. *Ferrat.*

mnem ſuam de bonis poteſtatem tradidit vobis. Quamobrem, niſi hoc loco, niſi apud vos, niſi per vos, Judices, non auctoritatem, quæ amiſſa eſt, ſed ſalutem noſtram, quæ ſpe exigua extremaque pendet, tenuerimus; nihil eſt præterea, quo confugere poſſimus: niſi forte quæ res hoc judicio tentetur, quid agatur, cui cauſæ fundamenta jaciantur, Judices, non videtis.

Damnatus eſt is [3], qui Catilinam, ſigna patriæ inferentem, interemit; quid eſt cauſæ, cur non is, qui Catilinam ex urbe repulit, pertimeſcat? Repetitur ad pœnam, qui indicia communis exitii excepit: cur ſibi confidat is, qui ea proferenda & patefacienda curavit? ſocii conſiliorum, miniſtri, comiteſque vexantur: quid auctores, quid duces, quid principes ſibi expectent? Atque utinam inimici noſtri, ac bonorum omnium, mecum potius contendant, utrum [4] tum omnes boni, duces noſtri, an comites fuerint ad communem conſervandam ſalutem * * *

III. Hunc igitur virum, Læli, quibus tandem rebus oppugnas? Fuit, P. Servilio imperatore, in Cilicia tribunus militum: ea res ſiletur. Fuit M. Piſoni quæſtor in Hiſpania: vox de quæſtura nulla miſſa eſt. Bellum Cretenſe ex magna parte geſſit, atque una cum ſummo imperatore ſuſtinuit: muta eſt hujus temporis accuſatio. Præturæ juriſdictio, res varia & multiplex ad ſuſpiciones & ſimultates, non attingitur. Ea vero in ſummo & periculoſiſſimo reipublicæ tempore, etiam ab inimicis laudatur. At a teſtibus læditur. Antequam dico, a quibus, qua ſpe, qua vi, qua re concitatis, qua levitate, qua egeſtate, qua perfidia, qua audacia præditis; dicam de genere univerſo, & de conditione omnium noſtrum.

Per deos immortales! Judices, vos, quomodo is, qui anno ante Romæ jus dixerat, anno poſt in Aſia jus dixerit, a teſtibus quæretis ignotis? ipſi conjectura nihil judicabitis? In tam varia juriſdictione tam multa decreta, tot hominum gratioſo-

rum

* * * *Permulta deſunt*.

3 *Damnatus eſt is*] C. Antonius, a M. Cælio accuſatus, a Cicerone defenſus. Infra cap. 38. *Oppreſſus eſt C. Antonius*, &c. *Manutius*.

4 *Utrum*] Imperfecta ſententia: cum nonnulla deſiderentur. *Idem*.

rum læſæ voluntates. Quæ eſt unquam jacta non ſuſpicio, quæ tamen ſolet eſſe falſa, ſed iracundiæ vox, aut doloris? Et is eſt reus avaritiæ, qui in uberrima re turpe compendium, in maledicentiſſima civitate, in ſuſpicioſiſſimo negotio, maledictum omne, non modo crimen effugit. Prætereo illa, quæ prætereunda non ſunt: nullum hujus in privatis rebus factum avarum, nullam in re pecuniaria contentionem, nullam in re familiari ſordem poſſe proferri. Quibus igitur teſtibus ego hoſce poſſum refutare, niſi vobis?

Timolites ille vicanus, homo non modo nobis, ſed ne inter ſuos quidem notus, vos docebit, qualis ſit L. Flaccus? quem vos modeſtiſſimum adoleſcentem, provinciæ maximæ ſanctiſſimum virum, noſtri exercitus fortiſſimum militem, diligentiſſimum ducem, temperantiſſimum legatum, quæſtoremque cognoverunt? quem vos præſentes conſtantiſſimum ſenatorem, juſtiſſimum prætorem, ac amantiſſimum reipublicæ civem judicaſtis? De quibus vos aliis teſtes eſſe debetis, de iis ipſi alios teſtes audietis?

IV. At quos teſtes? Primum dicam (id quod eſt commune) Græcos: non quo nationi huic ego unus maxime fidem derogem. Nam, ſi quis unquam de noſtris hominibus a genere iſto, ſtudio, ac voluntate non abhorrens fuit, me & eſſe arbitror, & magis etiam tum, cum plus erat otii, fuiſſe; ſed ſunt in illo numero multi boni, docti, pudentes, qui ad hoc judicium deducti non ſunt: multi impudentes, illiterati, leves; quos variis de cauſis video concitatos. Veruntamen hoc dico de toto genere Græcorum: tribuo illis literas, do multarum artium diſciplinam, non adimo ſermonis leporem, ingeniorum acumen, dicendi copiam: denique etiam, ſi qua ſibi alia ſumunt, non repugno: teſtimoniorum religionem & fidem nunquam iſta natio coluit, totiuſque hujuſce rei quæ ſit vis, quæ auctoritas, quod pondus, ignorant.

Unde illud eſt? *Da mihi teſtimonium mutuum*. Num Gallorum, num Hiſpanorum putatur? Totum iſtud Græcorum eſt: ut etiam qui Græce neſciunt, hoc quibus verbis [5] a Græcis dici

5 *Quibus verbis*] Δάνεισόν μοι μαρτυρίαν. *Lambinus*.

dici ſoleat, ſciant. Itaque videte, quo vultu, qua confidentia dicant: tum intelligetis, qua religione dicant. Numquam nobis [6] ad rogatum reſpondent: ſemper accuſatori plus, quam ad rogatum. Nunquam laborant, quemadmodum probent, quod dicunt: ſed quemadmodum ſe explicent dicendo. Iratus Flacco dixit M. Lurco, quod (ut ipſe ajebat) libertus [7] erat ejus turpi judicio condemnatus. Nihil dixit, quod læderet eum, cum cuperet. Impediebat enim religio. Tamen, id quod dixit, quanto cum pudore, quo tremore & pallore dixit? Quam promptus homo, P. Septimius? quam iratus de judicio, & de villico [8]? tamen hæſitabat: tamen ejus iracundiæ religio nonnunquam repugnabat. Inimicus M. Cælius, quod, cum in re manifeſta putaſſet nefas eſſe, publicanum judicare contra publicanum, ſublatus erat e numero recuperatorum [9]. Tamen tenuit ſe, neque attulit in judicium quidquam ad lædendum, niſi voluntatem.

V. Hi ſi Græci fuiſſent, ac niſi noſtri mores, ac diſciplina plus valerent, quam dolor, ac ſimultas: omnes ſe ſpoliatos, vexatos, fortunis everſos eſſe dixiſſent. Græcus teſtis cum ea voluntate proceſſit, ut lædat: non jurisjurandi, ſed lædendi verba meditatur. Vinci, refelli, coargui putat eſſe turpiſſimum: ad id ſe parat: nihil aliud curat. Itaque non optimus quiſque, nec graviſſimus, ſed impudentiſſimus, loquaciſſimuſque deligitur. Vos autem in privatis minimarum rerum judiciis teſtem diligenter expenditis. Etiam ſi formam hominis, ſi nomen, ſi tribum noſtis, mores tamen exquirendos putatis. Qui tum dicit teſtimonium ex noſtris hominibus, ut ſe ipſe ſuſtentat! ut omnia verba moderatur! ut timet, ne quid cupide, ne quid iracunde, ne quid plus, minuſve, quam ſit neceſſe, dicat! Num illos idem putatis? quibus jusjurandum jocus eſt: teſtimonium, ludus: exiſtimatio veſtra, tenebræ: laus, merces, gratia, gratulatio poſita eſt omnis in impuden-

6 *Nunquam nobis*] Cum Rei patronus eos interrogat, nunquam reſpondent ad id, quod rogantur: cum accuſator, plura etiam dicunt, quam rogantur. *Ferrat.*

7 *Libertus*] De quo infra.

8 *De villico*] De quo infra.

9 *Recuperatorum*] In cauſis civilibus Prætor Recuperatores dabat, qui de iis judicarent. Flaccus autem nefas eſſe putaverat, Cælium publicanum ſedere judicem contra alium publicanum, quem fore damnandum manifeſtum erat. *Ferrat.*

pudenti mendacio. Sed non dilatabo orationem meam. Etenim posset esse infinita, si mihi libeat totius gentis in testimoniis dicendis explicare vanitatem. Sed propius accedam: de his vestris testibus dicam.

Vehementem accusatorem nacti sumus, Judices, & inimicum in omni genere odiosum, ac molestum: quem spero his rebus fore magno usui & amicis, & reipublicæ. Sed certe inflammatus incredibili cupiditate, hanc causam, accusationemque suscepit. Qui comitatus in inquirendo? comitatum dico? immo vero quantus exercitus? quæ jactura? qui sumptus? quanta largitio? Quæ quanquam utilia sunt causæ, timide tamen dico; quod vereor, ne Lælius ex his rebus, quas sibi suscepit gloriæ causa, putet aliquid, oratione mea, sermonis in sese, aut invidiæ esse quæsitum.

VI. Itaque hanc partem totam relinquam: tantum a vobis petam, Judices, ut, si quid ipsi audistis communi fama atque sermone, de vi, de manu, de armis, de copiis: memineritis, quarum rerum invidia, lege hac [10] recenti ac nova, certus est inquisitioni comitum numerus constitutus. Sed, ut hanc vim omittam, quanta illa sunt? quæ quoniam accusatorio jure & more sunt facta, reprehendere non possumus, queri tamen cogimur: primum, quod, distributis partibus [11], sermo est tota Asia dissipatus, Cn. Pompejum, quod L. Flacco est vehementer inimicus, contendisse a Lælio, paterno amico ac perneceffario, ut hunc hoc judicio arcesseret: omnemque ei suam auctoritatem, gratiam, copias, opes ad hoc negotium conficiendum detulisse. Id hoc verisimilius Græcis hominibus videbatur, qui paulo ante familiarem Lælium in eadem provincia Flacco viderant. Pompeji autem auctoritas cum apud omnes tanta est, quanta esse debet, tum excellit in ista provincia, quam nuper & prædonum, & regum [12] bello liberavit. Adjunxit illa, ut eos, qui domo exire nolebant, testi-

10 *Lege hac*] Quam paulo ante Cæsar Consul de Repetundis promulgaverat. In illa autem lege certus comitum numerus Accusatori in requirendo assignabatur, ob invidiam illarum rerum, quas in Flaccum fecerat Lælius. *Idem*.

11 *Distributis partibus*] Multis ex suis comitibus in varias Asiæ partes distributis, qui sermonem illum de Cn. Pompejo dissiparent. *Idem*.

12 *Regum*] Mithridatis, & Tigranis. *Ferratius*.

testimonii denuntiatione [13] terreret : qui domi stare non poterant, largo & liberali viatico commoveret. Sic adolescens, ingenii plenus, locupletes [14] metu, tenues præmio, stultos errore permovit. Sic sunt expressa ista præclara, quæ recitantur, psephismata, non sententiis, neque auctoritatibus declarata, nec jurejurando constricta, sed porrigenda manu, profundendoque clamore multitudinis concitatæ.

VII. O morem præclarum, disciplinamque, quam a majoribus accepimus, si quidem teneremus! sed nescio quo pacto jam de manibus elabitur. Nullam illi nostri sapientissimi & sanctissimi viri vim concionis esse voluerunt. Quæ sciscerет plebs, aut quæ populus juberet, summota concione, distributis partibus, tributim & centuriatim [15] descriptis ordinibus, classibus, ætatibus, auditis auctoribus [16], re multos dies promulgata & cognita, juberi, vetarique voluerunt.

Græcorum autem totæ respublicæ sedentis concionis temeritate administrantur. Itaque, ut hanc Græciam, quæ jamdiu suis consiliis perculsa & afflicta est, omittam: illa vetus, quæ quondam opibus, imperio, gloria floruit, hoc uno malo concidit, libertate immoderata, ac licentia concionum. Cum in theatro imperiti homines, rerum omnium rudes ignarique, consederant: tum bella inutilia suscipiebant; tum seditiosos homines reipublicæ præficiebant; tum optime meritos cives e civitate ejiciebant.

Quod si hæc Athenis tum, cum illæ non solum in Græcia, sed prope cunctis gentibus [a] enitebant, accidere sunt solita: quam moderationem putatis in Phrygia, aut in Mysia concionum fuisse? Nostras conciones, illarum nationum homines plerumque perturbant. Quid, cum soli sunt ipsi, tandem

dem

13 *Testimonii denuntiatione*] Quintil. lib. 5. cap. 7. „ Duo, inquit, genera sunt testium, aut voluntariorum, aut eorum, quibus judex in publicis judiciis lege denuntiare solet. Quorum altero utraque pars utitur, alterum accusatoribus tantum concessum est.

14 *Locupletes*] Hi passi sunt fieri psephismata, ne cogerentur venire Romam ad testimonium dicendum: tenuiores, viaticum sperantes, si Romam ipsi a civitatibus mitterentur legati: stulti, Pompeji auctoritate permoti. *Ferratius*.

15 *Tributim, & centuriatim*] Tributim, cum sciscerет plebs: centuriatim, cum populus universus juberet. *Manutius*.

16 *Auctoribus*] Iis qui plebiscitum, populive jussum suaderent. *Idem*.

a Vict. Man. *eminebant*

dem fieri putatis? Cæsus eſt virgis [b] Cymæus [17] ille Athenagoras, qui in fame frumentum exportare erat auſus. Data concio Lælio eſt. Proceſſit ille, & Græcus apud Græcos non de culpa ſua dixit, ſed de pœna queſtus eſt. Porrexerunt manus: pſephiſma natum eſt. Hoc teſtimonium eſt? Nuper epulati, paulo ante omni largitione ſaturati Pergameni, quod Mithridates, qui multitudinem illam non auctoritate, ſed ſagina tenebat, ſe velle dixit, id ſutores, & zonarii conclamarunt. Hoc teſtimonium eſt civitatis? Ego [18] teſtes a Sicilia publice duxi. Verum erant ea teſtimonia non concitatæ concionis, ſed jurati ſenatus. Quare jam non eſt mihi contentio cum teſte: vobis videndum eſt, ſintne hæc teſtimonia putanda.

VIII. Adoleſcens bonus, honeſto loco natus, diſertus, cum maximo ornatiſſimoque comitatu venit in oppidum Græcorum: poſtulat concionem: locupletes homines & graves, ne ſibi adverſentur, teſtimonii denuntiatione deterret: egentes & leves ſpe legationis & viatico publico, privata etiam benignitate, prolectat. Opifices & tabernarios, atque illam omnem fæcem civitatum, quid eſt negotii concitare, in eum præſertim, qui nuper ſummo cum imperio fuerit, ſummo autem in amore eſſe, propter nomen ipſum imperii, non potuerit? Mirandum vero eſt, homines eos, quibus odio ſunt noſtræ ſecures; nomen, acerbitati; ſcriptura, decumæ, portorium, morti; libenter arripere facultatem lædendi, quæcunque detur. Mementote igitur, cum audietis pſephiſmata, non audire vos teſtimonia; audire temeritatem vulgi, audire vocem leviſſimi cujuſque, audire ſtrepitum imperitorum, audire concionem concitatam leviſſimæ nationis. Itaque perſcrutamini penitus naturam rationemque criminum: jam nihil præter ſpem, nihil præter terrorem, ac minas, reperietis. * * *

 IX. In

* * * *Deeſſe videntur nonnulla.*

b Iidem. *Cynicus*

17 *Cymæus*] Ab Aſiæ urbe Cyma, cujus pſephiſma proferebatur: qui ob exportatum frumentum virgis cæſus, & Flacco proinde iratus, data Lælio concione, populares ſuos, ut decretum in Flaccum facerent, hortatus eſt. *Ferrarius.*

18 *Ego*] Cum accuſarem C. Verrem. *Manutius.*

IX. In ærario nihil habent civitates, nihil in vectigalibus. Duæ rationes conficiendæ pecuniæ, aut versura, aut tributo. Nec tabulæ creditoris proferuntur, nec tributi confectio ulla recitatur. Quam vero facile falsas rationes [19] inferre, & in tabulas, quodcunque commodum est, referre soleant, ex Cn. Pompeji literis ad Hypsæum, & Hypsæi [20] ad Pompejum missis, quæso cognoscite. LITERÆ POMPEJI, & HYPSÆI. Satisne vobis coarguere his auctoribus [21] dissolutam Græcorum consuetudinem, licentiamque impudentem videmur? nisi forte, qui Cn. Pompejum, qui præsentem, qui nullo impellente, fallebant, eos, urgente Lælio, in absentem, & in L. Flaccum aut timidos fuisse, aut religiosos putamus.

Sed fuerint incorruptæ literæ domi: nunc vero, quam habere auctoritatem, aut quam fidem possunt? Triduo [22] lex ad prætorem deferri, judicum signis obsignari jubet. Tricesimo die vix deferuntur. Ne corrumpi tabulæ facile possint, idcirco lex obsignatas in publico poni voluit. At obsignantur corruptæ. Quid refert igitur, tanto post ad judices deferantur, an omnino non deferantur? Quid, si testium studium cum accusatore sociatum est?. tamenne isti testes habebuntur?

X. Ubi est igitur illa expectatio [23], quæ versari in judiciis solet? Nam antea, cum dixerat accusator acriter & vehementer, cumque defensor suppliciter demisseque responderat; tertius ille erat expectatus locus testium, qui aut sine ullo studio dicebant, aut cum dissimulatione aliqua cupiditatis. Hoc vero quid est? Una sedent, ex accusatorum subselliis surgunt, non dissimulant, non verentur: de subselliis queror? una ex domo prodeunt: si verbo titubarint, quo revertantur [24], non habe-

19 *Falsas rationes*] Tabulas publicas civitatum recitaverat accusator, in quibus erat summa pecuniæ, quam ex ærario & vectigalibus sumptam se Flacco dedisse dicebant. *Ferratius*.

20 *Hypsæum*] Qui Pompeji Mithridatico bello quæstor fuit. *Manutius*.

21 *His auctoribus*] Pompejo, & Hypsæo. *Idem*.

22 *Triduo*] Postquam Romam delatæ fuissent. Hoc autem caput unum erat legis Corneliæ, qua Flaccus fuerat accusatus. *Ferratius*.

23 *Illa expectatio*] Testium, qui loco tertio dicebant. Quid enim dicturi essent, audita accusatione & defensione expectabatur. Nam si eorum studium cum accusatore sociatum est, scitur quid dicturi sint, non expectatur. *Sylv.*

24 *Quo revertantur*] Non enim eos amplius hospitio Lælius recipiet. *Ferrat.*

Digitized by Google

habebunt. An quisquam esse testis potest, quem accusator sine cura interroget; nec metuat, ne sibi aliquid, quod ipse nolit, respondeat? Ubi est igitur illa laus oratoris, quæ vel in accusatore antea, vel in patrono spectari solebat? Bene testem interrogavit: callide accessit: reprehendit: quo voluit, adduxit: convicit, & elinguem reddidit.

Quid tu istum roges, Læli, qui, priusquam hoc, *Te rogo*, dixeris, plura etiam effundet, quam tu ei domi ante præscripseris? Quid ego autem defensor rogem? nam aut oratio testium refelli solet, aut vita lædi. Qua disputatione orationem refellam ejus, qui dicit, *Dedimus*, nihil amplius? In hominem dicendum est igitur, cum oratio argumentationem non habet. Quid dicam in ignotum? Querendum est ergo & deplorandum, id quod jamdudum facio, de omni accusationis iniquitate: primum de communi genere testium. Dicit enim natio minime in testimoniis dicendis religiosa. Propius accedo. Nego esse ista testimonia, quæ tu ipse psephismata appellas: sed & fremitum egentium, & motum quendam temerarium Græculæ concionis. Intrabo etiam magis. Qui gessit, non adest: qui numerasse dicitur, non est deductus: privatæ literæ nullæ proferuntur: publicæ retentæ sunt in accusatorum potestate. Summa est in testibus [25]. Hi vivunt cum inimicis: adsunt cum adversariis: habitant cum accusatoribus. Utrum hic tandem disceptationem & cognitionem veritatis, an innocentiæ labem aliquam, aut ruinam fore putatis? Multa enim sunt ejusmodi Judices, ut etiam si in homine ipso, de quo agitur, negligenda sint, tamen in imitatione atque in exemplo pertimescenda videantur [26].

XI. Si

25 *Summa est in testibus*] Vis totius caussæ. *Camerarius.*

26 *Tamen in* conditione *atque in exemplo pertimescendo videantur*] Grævius ex Victoriana reposuit, *imitatione*; scilicet quia sequitur paulo post, *imitatio exempli*. Sed hoc ipsum docere poterat, *imitationem* & *exemplum* fere idem esse, & ταυτολογεῖν Ciceronem, si ita scripsisset: ut taceam, dicendum potius fuisse *in exemplo* & *imitatione*. Neque vero video, quomodo librariis in mentem venerit pro *imitatione*, quod facile intelligitur, ponere *conditione*, quod difficilius intelligitur. Potuit autem *imitatione* ex sequentibus huc trahi, sive aberrante librarii oculo, ut fit, sive corrigente Grammatico aliquo. Quidquid sit, *conditione* commodam interpretationem habet. Sensus verborum hic est: *Videntur pertimescenda*, quod hæc nostrorum magistratuum & civium *conditio* misera utique futura est, ut hoc *exemplo* invitati homines, ipsis molestias hujusmodi & pericula creare au-

XI. Si quem infimo loco natum, nullo splendore vitæ, nulla commendatione famæ defenderem; tamen civem a civibus communis humanitatis jure ac misericordia deprecarer, ne ignotis testibus, ne incitatis, ne accusatoris consessoribus, convivis, contubernalibus; ne hominibus, levitate Græcis, crudelitate barbaris, civem ac supplicem vestrum dederetis: ne periculosam imitationem exempli reliquis in posterum proderetis. Sed, cum L. Flacci res agatur, cujus ex familia qui primus consul factus est, primus in hac civitate consul fuit, cujus virtute regibus exterminatis, libertas in republica constituta est: quæ usque ad hoc tempus honoribus, imperio, rerum gestarum gloria, continuata permansit: cumque ab hac perenni contestataque virtute majorum non modo non degenerarit L. Flaccus, sed, id quod maxime florere in generis sui gloria viderat, laudem patriæ in libertatem vindicandæ prætor adamarit: in hoc ego reo ne quod perniciosum exemplum prodatur, pertimescam, in quo, etiam si quid erravisset, omnes boni connivendum esse arbitrarentur? Quod quidem ego non modo non postulo, sed contra, Judices, vos oro & obtestor, ut totam causam quam maxime intentis oculis, ut ajunt, acerrime contemplemini. Nihil religione testatum, nihil veritate fundatum, nihil dolore expressum: contraque omnia corrupta libidine, iracundia, studio, pretio, perjurio reperientur.

XII. Etenim jam universa istorum cognita cupiditate, accedam ad singulas querelas, criminationesque Græcorum. Classis nomine pecuniam civitatibus imperatam queruntur. Quod nos factum, Judices, confitemur. Sed, si hoc crimen est: aut in eo est, quod non licuerit imperare: aut in eo, quod non opus fuerit navibus: aut in eo, quod nulla, hoc prætore, classis navigarit. Licuisse ut intelligas, cognosce, quid, me consule, senatus decreverit, cum quidem nihil a superioribus continuorum annorum decretis decesserit. SENATUSCONSULTUM. Proximum est ergo, ut, opus fuerit classe, necne, quæramus.

audeant, etiam sine causa idonea. Pro Murena, cap. 28. *Iniquam legem, & miseram conditionem instituet periculis hominum*. Catil. II. 7. *Conditionem miseram non modo administrandæ, sed etiam conservandæ resp.* Et sic sæpissime *conditio* dicitur. *Ernestus*.

mus. Utrum igitur hoc Græci ſtatuent, aut ullæ exteræ nationes, an veſtri prætores, veſtri duces, veſtri imperatores? Equidem exiſtimo, in ejuſmodi regione, atque provincia, quæ mari cinĉta, portibus diſtinĉta, inſulis circumdata eſſet, non ſolum præſidii, ſed etiam ornandi imperii cauſa, navigandum fuiſſe. Hæc enim ratio, ac magnitudo animorum in majoribus noſtris fuit, ut cum in privatis rebus, ſuiſque ſumptibus, minimo contenti, tenuiſſimo cultu viverent; in imperio, atque in publica dignitate omnia ad gloriam, ſplendoremque revocarent. Quæritur enim in re domeſtica, continentiæ laus: in publica, dignitatis.

Quod ſi etiam præſidii cauſa claſſem habuit, quis erit tam iniquus, qui reprehendat? Nulli erant prædones. Quid? nullos fore, quis præſtare poterat? Minuis, inquit, gloriam Pompeji. Immo tu auges moleſtiam. Ille enim claſſes prædonum, urbes, portus, receptacula ſuſtulit: pacem maritimam ſumma virtute, atque incredibili celeritate confecit: illud vero neque ſuſcepit, neque ſuſcipere debuit, ut, ſi qua uſpiam navicula prædonum apparuiſſet, accuſandus videretur. Itaque ipſe in Aſia, cum omnia jam bella terra marique confeciſſet, claſſem tamen iiſdem iſtis civitatibus imperavit. Quod ſi tum ſtatuit opus eſſe, cum ipſius præſentis nomine tuta omnia & pacata eſſe poterant; quid, cum ille deceſſiſſet, Flacco exiſtimatis ſtatuendum, & faciendum fuiſſe?

XIII. Quid nos hic? nonne ipſo Pompejo auĉtore, Silano, & Murena conſulibus, decrevimus, ut claſſis in Italia navigaret? nonne eo ipſo tempore, cum L. Flaccus in Aſia remiges imperabat, nos hic in mare ſuperum, & inferum ſeſtertium ter & quadragies rogabamus [27]? Quid poſtremo anno? nonne M'. Curio & P. Sextilio quæſtoribus, pecunia in claſſem eſt erogata? Quid? hoc omni tempore equites in ora maritima non fuerunt? Illa eſt enim gloria divina Pompeji:

primum

27 *Rogabamus*] Lambinus ex Turnebi conjeĉtura repoſuit, *erogabamus*: neque mihi ea conjeĉtura diſplicet. Gruterus intelligi vult *populum*. Quaſi vero in ſumptibus ex ærario faciendis ad populum latum eſſet, & non potius ad Senatum a Coſſ. relata, & a Senatu decreta res eſſet. Si eſſet ea rogatio faĉta, a Tribuno profeĉto populari faĉta eſſet: quod eſſet contra jus & auĉtoritatem Senatus: non minus ac ſi rogaretur provincia alicui. Itaque Cicero non dixiſſet, *nos rogabamus*: quod ad Senatum referendum eſt neceſſario. *Idem*.

primum prædones eos, qui tum, cum illi bellum maritimum gerendum datum est, toto mari dispersi vagabantur, redactos esse omnes in potestatem: deinde Syriam esse nostram, Ciliciam teneri, Cyprum per Ptolemæum regem nihil audere: præterea Cretam Metelli virtute esse nostram: nihil esse, unde proficiscantur, nihil quo revertantur: omnes sinus, promontoria, litora, insulas, urbes maritimas, claustris imperii nostri contineri.

Quod si Flacco prætore, nemo in mari prædo fuisset, tamen hujus diligentia reprehendenda non esset. Idcirco enim, quod hic classem habuisset, existimarem non fuisse. Quid si L. Oppii, L. Agrii, C. Cestii, equitum Romanorum, hujus etiam clarissimi viri, Cn. Domitii, qui in Asia tum legatus fuit, testimonio doceo, eo ipso tempore, quo tu ipse negas classem habendam fuisse, complures a prædonibus esse captos? tamen Flacci consilium in remigibus imperandis reprehendetur? Quid si etiam occisus est a piratis Adramytenus, homo nobilis, cujus est fere nobis omnibus nomen auditum, Atinas pugil, Olympionices? hoc est apud Græcos (quoniam de eorum gravitate dicimus) prope majus & gloriosius, quam Romæ triumphasse. At neminem cepisti. Quam multi oræ maritimæ clarissimi viri præfuerunt, qui cum prædonem nullum cepissent, mare tamen tutum præstiterunt? Casus est enim in capiendo, locus, eventus, occasio. Defendendi facilis est cautio, non solum latibulis occultorum locorum, sed etiam tempestatum moderatione, & conversione.

XIV. Reliquum est, ut quæratur, utrum ista classis, cursu & remis, an sumptu tantum & literis navigarit. Num id igitur negari potest, cujus rei cuncta testis est Asia, bipartito classem distributam fuisse, ut una pars supra Ephesum, altera infra Ephesum navigaret? Hac classe M. Crassus, vir amplissimus, ab Æno in Asiam, his navibus Flaccus ex Asia in Macedoniam navigavit. In quo igitur prætoris est diligentia requirenda? in numero navium, & in descriptione æquabili sumptus? Dimidium ejus, quo Pompejus erat usus, imperavit: num potuit parcius? Descripsit autem pecuniam ad Pom-

peji

peji rationem, quæ fuit accommodata L. Syllæ defcriptioni; qui cum omnes Afiæ civitates pro portione in provincia defcripfiffet, illam rationem in imperando fumptu & Pompejus & Flaccus fecutus eft. Neque eft adhuc tamen ea fumma completa.

Non refert vero [28]. Quid lucretur? Cum enim genus imperatæ pecuniæ fufcipit: id, quod tu crimen effe vis, confitetur. Qui igitur probari poteft, in ea pecunia non referenda, crimen fibi ipfum facere, in qua crimen effet nullum, fi referret?

At enim negas fratrem meum, qui L. Flacco fucceffferit, pecuniam ullam in remiges imperaffe. Equidem Quinti fratris mei laude delector: fed aliis magis, gravioribus atque majoribus. Aliud quiddam ftatuit, aliud vidit. Exiftimavit, quocunque tempore auditum quid effet de prædonibus, quam vellet fubito, fe claffem comparaturum. Denique hoc primus frater meus in Afia fecit, ut hoc fumptu remigum civitates levaret. Crimen autem tum videri folet, cum aliquis fumptus inftituit eos, qui antea non erant inftituti, non cum fucceffor aliquid immutat de inftitutis priorum. Flaccus, quid alii poftea facturi effent, fcire non poterat: quid feciffent, videbat.

XV. Sed, quoniam de communi totius Afiæ crimine dictum eft, aggrediar jam ad fingulas civitates: ex quibus fit fane nobis prima civitas Acmonenfis. Citat præco voce maxima legatos Acmonenfes. Procedit unus Afclepiades. Prodeant [29]. Etiamne præconem mentiri [30] coegifti? Eft enim, credo, is vir ifte, ut civitatis nomen fua auctoritate fuftineat: da-

28 *Non refert vero. Quid lucretur? Cum enim genus imperatæ pecuniæ fufcipit*] Recte hunc locum viri docti exponunt. *Non refert* fcilicet in tabulas accepti & expenfi. *Quid lucretur*, etfi non referat? *Cum enim onus imperatæ pecuniæ fufcipit*, (fic non folum Maffei codex, quem confuluit Manutius, & merito probat, & quos infpexit Faernus, fed & Francii fecundus,) quod eft, cum onus in fe fufcipit rationis reddendæ de imperata pecunia, fe illam accepiffe, & bene expendiffe; fatetur fe feciffe, quod tu tanquam crimen ei objicis. *Grævius*. *Onus* valde probo: neque audacior tamen fui Manutio & Faerno, qui probabant illud, fed a quibus receptum non eft. *Oliv.*

29 *Prodeant. Etiamne præconem mentiri coegifti*] Forte tranfpofitione verborum hic locus eft corruptus, quem fic reftitues: *Citat præco voce maxima legatos Acmonenfes. Prodeant. Procedit unus Afclepiades. Etiamne præconem mentiri coegifti?* Grævius.

30 *Mentiri*] Legatos enim citavit, cum unum citare debuerit. *Ferrat.*

mnatus turpissimis judiciis domi, notatus literis publicis: cujus de probris, adulteriis, ac stupris extant Acmonensium literæ: quas ego non solum propter longitudinem, sed etiam propter turpissimam obscœnitatem verborum, prætereundas puto. Dixit publice data drachmarum CCVI millia. Dixit tantum: nihil ostendit, nihil protulit: sed adjunxit id, quod certe, quoniam erat domesticum, docere debuit: se privatim drachmarum CCVI millia dedisse. Quantum sibi ablatum homo impudentissimus dicit, tantum nunquam est ausus, ut haberet, optare.

Ab Aulo Sextilio [31] dicit se dedisse, & a suis fratribus. Potuit dare Sextilius. Nam fratres quidem consortes sunt mendicitatis. Audiamus igitur Sextilium: fratres denique ipsi prodeant: quam volent, impudenter mentiantur: &, quod nunquam habuerint, dedisse se dicant. Tamen aliquid fortasse coram producti dicent, in quo reprehendantur. Non deduxi, inquit, Sextilium. Cedo tabulas. Non deportavi. Fratres saltem exhibe. Non denuntiavi. Quod ergo unus Asclepiades, fortuna egens, vita turpis, existimatione damnatus, impudentia atque audacia fretus, sine tabulis, sine auctore legerit, id nos, quasi crimen, aut testimonium pertimescamus?

Idem laudationem, quam nos ab Acmonensibus Flacco datam proferebamus, falsam esse dicebat. Cujus quidem laudationis jactura exoptanda nobis fuit. Nam ut signum publicum inspexit præclarus iste auctor suæ civitatis, solere suos cives, cæterosque Græcos ex tempore [32], quod opus sit, obsignare dixit. Tu vero tibi habeto istam laudationem: nec enim Acmonensium testimonio Flacci vita & dignitas nititur. Das enim mihi, quod hæc causa maxime postulat, nullam gravitatem, nullam constantiam, nullum firmum in Græcis hominibus consilium, nullam denique esse testimonii fidem. Nisi vero hactenus ista formula testimonii, atque orationis

tuæ,

31 *Ab A. Sextilio*] Acceptam ab A. Sextilio. Sed mendosa summa. Quis enim credat, privatum hominem ausum esse dicere, Flacco se tot drachmas dedisse, quot civitatem publice? Quare velim ex hac summa centum drachmarum millia detrahere. *Manutius*.

32 *Ex tempore*] Pro ratione temporis, prout diversitas temporum postulat, servientes tempori: pro qua statim dicit, *temporis caussa scripsisse*. Grævius.

Digitized by Google

tuæ, describi ac distingui potest, ut Flacco absenti aliquid civitates tribuisse dicantur: Lælio præsenti, per se agenti, vi legis, jure accusationis, opibus præterea suis terrenti ac minanti, nihil temporis causa scripsisse, aut obsignasse videantur.

XVI. Equidem in minimis rebus sæpe res magnas vidi, Judices, deprehendi, ac teneri, ut in hoc Asclepiade. Hæc, quæ a nobis prolata laudatio, obsignata erat creta illa Asiatica, quæ fere est omnibus nota nobis; qua utuntur omnes non modo in publicis, sed etiam in privatis literis, quas quotidie videmus mitti a publicanis, sæpe unicuique nostrum. Neque enim testis ipse signo inspecto falsum nos proferre dixit, sed levitatem totius Asiæ protulit; de qua nos & libenter, & facile concedimus. Nostra igitur laudatio, quam ille temporis causa nobis datam dicit, datam quidem confitetur, consignata creta est: in illo autem testimonio, quod accusatori dicitur datum, ceram esse vidimus.

Hic ego, Judices, si vos Acmonensium decretis, si cæterorum Phrygum literis permoveri putarem, vociferarer, &, quantum maxime possem, contenderem: testarer publicanos, excitarem negotiatores, vestram etiam conscientiam implorarem: cera deprehensa, confiderem totius testimonii fictam audaciam manifesto comprehensam atque oppressam teneri. Nunc vero non insultabo vehementius, nec volitabo in hoc insolentius, neque in istum nugatorem, tanquam in aliquem testem, invehar, neque in toto Acmonensium testimonio, sive hic confictum est, ut apparet; sive missum domo est, ut dicitur, commovebor. Etenim, quibus ego istam laudationem remittam, quoniam sunt (ut Asclepiades dicit) leves, horum testimonium non pertimescam.

XVII. Venio nunc ad Dorylensium testimonium: qui producti, tabulas se publicas ad speluncas perdidisse dixerunt. O pastores nescio quos, cupidos literarum! si quidem nihil istis, præter literas, abstulerunt. Sed aliud esse causæ suspicamur, ne forte isti parum versuti esse videantur. Pœna est, ut opinor, Dorylensium gravior, quam apud alios, falsarum & cor-

ruptarum literarum. Si veras protulissent, criminis nihil erat: si falsas, erat pœna. Bellissimum putarunt, dicere amissas.

Quiescant igitur, & me hoc in lucro ponere, atque aliud agere patiantur. Non sinunt: supplet enim ille nescio quis, & privatim dicit se dedisse. Hoc vero ferri nullo modo potest. Qui de tabulis publicis recitat, iis, quæ in accusatoris potestate fuerunt, non debet habere auctoritatem: sed tamen judicium fieri videtur [33], cum tabulæ illæ ipsæ, cujusquemodi sunt, proferuntur. Cum vero is, quem nemo vestrum vidit unquam: nemo, qui mortalis esset, audivit; tantum dicit, *Dedi*: dubitatis, Judices, quin ab hoc ignotissimo Phryge nobilissimum civem vindicetis? Atque huic eidem nuper tres equites Romani honesti & graves, cum in causa liberali [34] eum, qui asserebatur, cognatum suum esse diceret, non crediderunt. Qui hoc evenit, ut, qui locuples testis doloris & sanguinis sui non fuerit, idem sit gravis auctor injuriæ publicæ?

Atque hic Dorylensis nuper cum efferretur magna frequentia, consessuque vestro, mortis illius invidiam in L. Flaccum Lælius conferebat. Facis injuste, Læli, si putas periculo nostro vivere tuos contubernales; præsertim quod tua negligentia factum arbitremur. Homini enim Phrygi, qui arborem fici nunquam vidisset, fiscinam ficorum objecisti: cujus mors te ex aliqua parte relevavit. Edacem enim hospitem amisisti. Flacco vero quid profuit, qui valuit tamdiu, dum huc prodiret; mortuus est, aculeo jam dimisso, ac dicto testimonio? At istud columen actionis tuæ, Mithridates, posteaquam biduum retentus testis a nobis, effudit, quæ voluit, omnia; reprehensus, convictus, fractusque discessit; ambulat cum lorica. Metuit homo doctus & sapiens, ne L. Flaccus nunc scelere se alliget, cum jam testem illum effugere non possit [35]: ut, qui ante dictum testimonium sibi temperarit, cum tamen aliquid assequi posset, is nunc id agat, ut ad falsum avaritiæ testimonium, verum etiam maleficii crimen adjungat.

33 *Judicium fieri videtur*] Species in eo quædam judicii est. *Manutius*.

34 *In causa liberali*] In qua agebatur de libertate illius. *Ferratius*.

35 *Illum effugere non possit*] Quia testimonium jam in Flaccum dixit. *Manut.*

gat. Sed de hoc teste, totoque Mithridatico [36] disseruit & subtiliter, & copiose Q. Hortensius: nos, ut instituimus, ad reliqua pergamus.

XVIII. Caput est omnium Græcorum concitandorum, qui cum accusatoribus sedet, Heraclides ille Temnites, homo ineptus & loquax, sed (ut sibi videtur) ita doctus, ut etiam magistrum illorum se esse dicat: &, qui ita sit ambitiosus, ut omnes vos, nosque quotidie persalutet. Temni usque ad illam ætatem [37] in senatum venire non potuit: &, qui se artem dicendi traditurum etiam cæteris profiteatur, ipse omnibus turpissimis judiciis convictus est.

Pari felicitate una legatus venit Nicomedes, qui neque in senatum ulla conditione pervenire potuit, & furti, & pro socio [38] damnatus est. Nam princeps legationis Lysanias, adeptus est ordinem senatorium: sed cum rempublicam nimium amplecteretur [39], peculatus damnatus & bona, & senatorium nomen amisit. Hi tres etiam ærarii nostri tabulas falsas esse voluerunt [40]. Nam servos novem se professi sunt habere, cum omnino sine comite venissent. Decreto scribendo primum video affuisse Lysaniam: cujus fratris bona, quod is populo non solvebat, prætore Flacco, publice venierunt. Præterea Philippus est, Lysaniæ gener, & Hermobius, cujus frater Poles item pecuniæ publicæ est condemnatus.

XIX. Dicunt se Flacco, & iis, qui simul essent, drachmarum xv millia dedisse. Cum civitate mihi res est acerrima, & conficientissima literarum [41]: in qua nummus commoveri nullus potest sine quinque prætoribus, tribus quæstoribus, quatuor mensariis, qui apud illos a populo creantur. Ex hoc

tanto

36 *Mithridatico*] Subaudi negotio, aut testimonio. *Grævius*.

37 *Ad illam ætatem*] Ad senectutem, ad illam, quam videtis, ætatem. *Manut.*

38 *Pro socio*] Quod socium fraudasset. Vide pro Quintio, cap. 3.

39 *Nimium amplecteretur*] Id est, nimium diligeret. Sed ita rempublicam amplectebatur, ut eam spoliaret. *Sylv.*

40 *Falsas esse voluerunt*] Pro, corrumpere voluerunt, cum falsum servorum numerum professi sunt. *Manutius*.

41 *Conficientissima literarum*] Quæ perscribit omnia diligenter. *Manut.* Turnebus libro xxx. Adversar. cap. 4. conjicit, *& conficiendarum literarum diligentissima*. Sic etiam Francii codex. Quæ lectio videtur esse planior, & auribus Tullianæ copiæ & candori adsuetis gratior. Potest tamen vulgata defendi forte ex V. de Finibus: *Sed hæc cum corporis bona sint, eorum conscientia certe in bonis numerabimus*. Grævius.

tanto numero deductus est nemo : & , cum illam pecuniam nominatim Flacco datam referant ; majorem etiam [42] aliam cum huic iidem darent , in ædem sacram reficiendam , se perscripsisse dicunt : quod minime convenit . Nam aut omnia occulte referenda fuerunt , aut aperte omnia . Cum perscribunt nominatim Flacco : nihil timent , nihil verentur . Cum operi publico referunt : iidem homines subito eundem , quem contempserant , pertimescunt . Si prætor dedit , ut est scriptum , a quæstore numeravit : quæstor a mensa publica : mensa aut ex vectigali , aut ex tributo . Nunquam erit istud simile criminis , nisi mihi totam rationem omni & personarum genere , & literarum explicaris : vel , quod est in eodem decreto scriptum , homines clarissimos civitatis , amplissimis usos honoribus , hoc prætore circumventos . Cur hi neque in judicio adsunt , neque in decreto nominantur ? Non enim credo significari isto loco illum , qui se erigit , Heraclidem .

Utrum enim in clarissimis est civibus is , quem judicatum [43] hic duxit Hermippus ? qui hanc ipsam legationem , quam habet , non accepit a suis civibus , sed usque Tmolo [44] petivit : cui nullus honos in sua civitate habitus est unquam . Res autem ea , quæ tenuissimis committebatur , huic uni [45] in vita commissa sola est . Custos , T. Aufidio prætore , frumento publico est positus : pro quo cum a P. Varino prætore pecuniam accepisset , celavit suos cives , ultroque iis sumptum intulit [46] . Quod postea quam Temni , literis a P. Varino missis , cognitum atque patefactum est ; cumque eadem de re Cn. Lentulus , qui censor fuit , Temnitarum patronus , literas misisset : Heraclidem istum Temni nemo postea vidit . Atque , ut ejus impudentiam perspicere possitis , caussam ipsam , quæ levissimi

42 *Majorem etiam*] Hæc summa erat perscripta in tabulis , ut relata operi publico , cum tamen dicerent datam Flacco , idque occultatum , quod eum timerent . *Ferratius* .

43 *Judicatum*] Pecuniæ Hermippo debitæ condemnatum . Qui cum judicatum non solveret , Hermippo addictus est , & ab eo ductus , ut in ejus scilicet potestate esset . Id enim jus erat creditoris in debitorem , qui judicatum non solveret . *Man.*

44 *Usque Tmolo*] Non accepit præsens , sed usque a monte Tmolo petivit . *Idem* .

45 *Huic uni*] Manutius , *huic una* . Nam etsi *una* sufficere videbatur , auget *sola* . Et utrumque , inquit , alibi quoque Cicero conjungit .

46 *Intulit*] Non solum pecuniam pro frumento non dedit suis civibus : sed induxit , & intulit in rationes sumptus falsos , quos se fecisse dicebat . *Ferrat.*

Digitized by Google

mi hominis animum in Flaccum incitavit, quæso, cognoſcite.

XX. Fundum Cymæum Romæ mercatus eſt de pupillo Meculonio. Cum verbis ſe locupletem faceret, haberet nihil præter illam impudentiam, quam videtis, pecuniam ſumpſit mutuam a Sex. Stola, judice hoc noſtro, primario viro, qui & rem agnoſcit, neque hominem ignorat: qui tamen credidit P. Fulvii Veratii, lectiſſimi hominis, fide. Ei cum ſolveret, ſumpſit a C. & M. Fuſiis, equitibus Romanis, primariis viris. Hic hercule, cornici oculum [47], ut dicitur. Nam hunc Hermippum, hominem eruditum, civem ſuum, cui debebat eſſe notiſſimus, percuſſit [48]: ejus enim fide ſumpſit a Fuſiis. Securus Hermippus Temnum proficiſcitur, cum iſte ſeſe pecuniam, quam hujus fide ſumpſerat, a diſcipulis ſuis diceret Fuſiis perſoluturum. Habebat enim Rhetor iſte adoleſcentes quoſdam locupletes, quos dimidio redderet ſtultiores, quam acceperat, ubi nihil poſſent diſcere, niſi ignorantiam literarum.

Neminem quidem adeo infatuare potuit, ut ei nummum ullum crederet. Itaque, cum Roma clam eſſet profectus, multoſque minutis mutuationibus fraudaviſſet: in Aſiam venit, Hermippoque percontanti de nomine Fuſiano reſpondet, ſe omnem pecuniam Fuſiis perſolviſſe. Interim, neque ita longo intervallo, libertus a Fuſiis cum literis ad Hermippum venit: pecunia petitur ab Hermippo. Hermippus ab Heraclide petit: ipſe tamen Fuſiis ſatisfacit abſentibus, & fidem ſuam liberat. Hunc æſtuantem & tergiverſantem judicio ille perſequitur. A recuperatoribus cauſa cognoſcitur.

Nolite exiſtimare, Judices, non unam & eandem omnibus in locis eſſe fraudatorum, & infitiatorum impudentiam. Fecit eadem omnia, quæ noſtri debitores ſolent. Negavit ſeſe omnino verſuram ullam feciſſe Romæ: Fuſiorum ſe affirmavit nunquam omnino nomen audiſſe: Hermippum vero ipſum, pudentiſſimum atque optimum virum, veterem amicum atque hoſpitem meum, ſplendidiſſimum atque ornatiſſimum civitatis ſuæ,

47 *Cornici oculum*] Vide ſupra, Orat. pro Murena, cap. 11.

48 *Percuſſit*] Fefellit, damno affecit. *Manutius*.

ſuæ, probris omnibus, maledictiſque vexavit. Sed, cum ſe homo volubilis quadam præcipiti celeritate dicendi in illa oratione jactaret, repente, teſtimoniis Fuſiorum, nominibuſque recitatis, homo audaciſſimus pertimuit, loquaciſſimus obmutuit. Itaque recuperatores contra iſtum rem minime dubiam prima actione judicaverunt. Cum judicatum non faceret, addictus Hermippo [49], & ab hoc ductus eſt.

XXI. Habetis & honeſtatem hominis, & auctoritatem teſtimonii, & cauſam omnem ſimultatis. Atque is ab Hermippo miſſus [50], cum ei pauca mancipia vendidiſſet, Romam ſe contulit: deinde in Aſiam rediit, cum jam frater meus Flacco ſucceſſiſſet. Ad quem adiit, cauſamque ita detulit; recuperatores, vi Flacci coactos, & metu, falſum invitos judicaviſſe. Frater meus, pro ſua æquitate, prudentiaque decrevit, ut, ſi judicatum negaret, in duplum iret [51]: ſi metu coactos diceret, haberet eoſdem recuperatores. Recuſavit: &, quaſi nihil eſſet actum, nihil judicatum, ab Hermippo ibidem mancipia, quæ ipſe ei vendiderat, petere cœpit. M. Gratidius, legatus, ad quem eſt aditum, actionem ſe daturum negavit: re judicata ſtari oſtendit placere.

Iterum iſte, cui nullus eſſet uſquam conſiſtendi locus, Romam ſe retulit: perſequitur Hermippus, qui nunquam iſtius impudentiæ ceſſit. Petit Heraclides a C. Plotio ſenatore, viro primario, qui legatus in Aſia fuerat, mancipia quædam, quæ ſe, cum judicatum eſſet, per vim vendidiſſe dicebat. Q. Naſo [52], vir ornatiſſimus, qui prætor fuerat, judex ſumitur: qui,

49 *Addictus Hermippo*] A Flacco Prætore Hermippo datus eſt, ut ei ſerviret, quod pecunia credita ei diſſoluta eſſet. Addictus a ſervo quid differat,. Quintil. lib. 7. c. 3. ſcribit: *Servus*, inquit, *cum manu mittitur, fit libertinus: addictus, recepta libertate, eſt ingenuus* &c. *Sylvius*.

50 *Miſſus*] Dimiſſus eſt, cum pro ſua perſona mancipia quædam dediſſet. *Ferr.*

51 *In duplum iret*] Apparet ita fuiſſe olim datum judicium iterum de re judicata, ut qui judicatum negaret, ſi contra eum pronunciatum ſecundo fuiſſet, perderet alterum tantum, quantum judicato contineretur. *Camerarius*.

52 *Q. Naſo*] Locus aliqua declaratione indiget. Quod enim dicat Q. Naſonem judicem ſumptum, intelligendum eſt, eum arbitrum a partibus lectum. Quod ver ſequitur, *ab eo judice abiit*, ſubaudiendum *Heraclides*. Ea vero verba, *quod judicium lege non erat*, ſic intellige: Quia judicium illud non erat lege conſtitutum, ſed partium voluntate; nam arbitria quæ nos *compromiſſa* appellamus, ab libera partium voluntate dependent. Ut ſi actor cauſam proſequi noluerit, nulla id lege facere cogatur. Idcirco Heraclides qui actor erat, ab eo judice abiit, & cauſam totam reliquit. *Faernus*.

Digitized by Google

qui, cum ſententiam ſecundum Plotium ſe dicturum oſtenderet, & ab eo judice abiret, quod judicium lege non erat, cauſam totam reliquit. Satiſne vobis, Judices, videor ad ſingulos teſtes accedere, neque, ut primo conſtitueram, tantummodo cum univerſo genere confligere?

Venio ad Lyſaniam ejuſdem civitatis, peculiarem tuum, Deciane, teſtem: quem tu cum ephebum Temni cognoſſes, quoniam te nudus delectarat, ſemper nudum eſſe voluiſti [53]. Abduxiſti Temno Apollonidem. Pecuniam adoleſcentulo grandi fœnore, fiducia tamen accepta, occupaviſti [54]. Hanc fiduciam commiſſam tibi dicis: tenes hodie, ac poſſides. Eum tu teſtem ſpe recuperandi fundi paterni venire ad teſtimonium dicendum coegiſti: qui quoniam teſtimonium nondum dixit, quidnam ſit dicturus, expecto. Novi genus hominum, novi conſuetudinem, novi libidinem. Itaque, etſi teneo, quid ſit dicere paratus, nihil tamen contra diſputabo prius, quam dixerit. Totum enim convertet, atque alia finget. Quamobrem & ille ſervet, quod paravit: & ego me ad id, quod attulerit, integrum conſervabo.

XXII. Venio nunc ad eam civitatem, in quam ego multa & magna ſtudia, & officia contuli: & quam meus frater in primis colit, atque diligit: quæ ſi civitas per viros bonos, graveſque homines, querelas ad vos detuliſſet, paulo commoverer magis. Nunc vero quid putem? Trallianos Mæandrio cauſam commiſiſſe, homini egenti, ſordido, ſine honore, ſine exiſtimatione, ſine cenſu? Ubi erant illi Pythodori, Ætideni, Lepiſones, cæteri homines apud nos noti, inter ſuos nobiles? ubi illa magnifica & glorioſa oſtentatio civitatis? nonne eſſet puditum, ſi hanc cauſam agerent ſevere, non modo legatum, ſed Trallianum omnino dici Mæandrium? huic

53 *Nudum eſſe voluiſti*] Nudum, bis dixit, primum Deciani turpem libidinem, deinde avaritiam carpens. *Manut.*

54 *Occupaviſti*] Occupare pecuniam, eſt in quæſtu collocare. Fiduciam accipere, eſt fundum accipere ea lege, ut eum aliquando reſtituas, fide utrinque data, ſine teſtibus & literis. Fundus alicui commiſſus dicitur, qui loco pignoris creditori obligatus, proprius ejus efficitur, debitore ad diem non ſolvente. Decianus igitur pecuniam dedit Lyſaniæ, accepto fundo, quem reſtitueret, reſtituta pecunia ad certum tempus, ut ille dicebat. Lyſanias eo tempore non ſolvit, & ideo ad ſe devolutum fundum Decianus putabat: quem tamen ſe redditurum pollicebatur, ſi ille contra Flaccum teſtimonium dixiſſet. *Ferr.*

Digitized by Google

tali legato, huic pnblico testi patronum suum jam inde a patre atque majoribus, L. Flaccum mactandum civitatis testimonio tradidissent?

Non est ita, Judices, non est profecto. Vidi ego in quodam judicio nuper Philodorum testem Trallianum, vidi Parrhasium, vidi Archidemum, cum quidem idem hic mihi Mæandrius, quasi ministrator, aderat, subjiciens, quid in suos cives, civitatemque, si vellem, dicerem. Nihil enim illo homine levius, nihil egentius, inquinatius. Quare si hunc habent auctorem Tralliani doloris sui, si hunc custodem literarum, si hunc testem injuriæ, si hunc auctorem querelarum, remittant spiritus, comprimant animos suos, sedent arrogantiam, fateantur in Mæandrii persona esse expressam faciem civitatis. Sin istum semper illi ipsi domi proterendum esse & conculcandum putaverunt: desinant putare auctoritatem esse in eo testimonio, cujus auctor inventus est nemo.

XXIII. Sed exponam, quid in re sit, ut quamobrem ista civitas, neque severe Flaccum oppugnarit, neque benigne defenderit, scire possitis. Erat ei Castriciano nomine irata [55]: de quo toto respondit Hortensius: invita solverat Castricio pecuniam, jamdiu debitam. Hinc totum odium, hinc omnis offensio. Quo cum venisset Lælius ad iratos, & illud Castricianum vulnus dicendo refricuisset; exsiluerunt [56] principes, neque in illa concione adfuerunt, neque ipsius decreti ac testimonii auctores esse voluerunt. Usque eo orba fuit ab optimatibus illa concio, ut princeps principum esset Mæandrius: cujus lingua, quasi flabello seditionis, illa tum est egentium concio ventilata.

Itaque civitatis pudentis, ut ego semper existimavi, & gravis, ut ipsi existimari volunt, justum dolorem querelasque cognoscite. Quæ pecunia fuerit apud se, Flacci patris nomine, collata a civibus, hanc a se esse ablatam queruntur. Alio

55 *Erat ei Castriciano nomine irata*] Castricio Tralliani debebant pecuniam. Castricius ad Flacci judicium Trallianam civitatem adduxit. Ut Tralliani Castricio creditam pecuniam solverent, Flaccus judicavit. Eam ob causam Flacco Tralliani irascebantur. *Sylvius*.

56 *Exsiluerunt*] Sic Henricus Stephanus ex antiquo codice reponit, *exsiluerunt*, ubi vulgo legitur, *siluerunt*. Lamb.

lio loco quæram, quid licuerit Flacco: nunc tantum a Trallianis requiro, quam pecuniam a se ablatam queruntur, suamne dicant, sibi a civitatibus collatam in usum suum. Cupio audire. Non, inquit, dicimus. Quid igitur? Delatam ad nos, creditam nobis, L. Flacci patris nomine, ad hujus dies festos atque ludos [57]. Quid tum? Hanc te inquit, capere non licuit. Jam id videro: sed primum illud tenebo. Queritur gravis, locuples, ornata civitas, quod non retinet alienum: spoliatam se dicit, quod id non habet, quod ejus non fuit. Quid hoc impudentius dici, aut fingi potest? Delectum est oppidum, quo in oppido uno pecunia a tota Asia ad honores L. Flacci poneretur. Hæc pecunia tota ab honoribus translata est in quæstum [58] & fœnerationem: recuperata est multis post annis.

XXIV. Quæ civitati facta est injuria? At moleste fert civitas. Credo. Avulsum est enim præter spem, quod erat spe devoratum lucrum. At queritur. Impudenter facit. Non enim omnia, quæ dolemus, eadem jure queri possumus. At accusat verbis gravissimis. Non civitas, sed imperiti homines, a Mæandrio concitati. Quo loco etiam atque etiam facite, ut recordemini, quæ sit temeritas multitudinis, quæ levitas propria Græcorum, quid in concione seditiosa valeat oratio. Hic, in hac gravissima & moderatissima civitate, cum est forum plenum judiciorum, plenum magistratuum: plenum optimorum virorum & civium, cum speculatur atque obsidet rostra vindex temeritatis, & moderatrix officii, curia: tamen quantos fluctus excitari concionum videtis? Quid vos fieri censetis Trallibus? an id, quod Pergami [59]? nisi

Tt 2 forte

57 *Ad hujus dies festos atque ludos*] In honorem magistratuum populi Romani solebant institui ludi ac dies festi a provincialibus, collata publice pecunia ad impensas illorum. Hoc aliquando fiebat vero studio, aliquando a coactis, aliquando ab assentatoribus, ut indicatur in actione IV. in Verrem, ubi exagitat hoc festum. Sed & alibi in epistola ad Atticum dicit, se recusasse ludos & statuas aut fana, & dicit se aliis oneribus & sumptibus civitates liberasse. Nam gravabantur certe hoc nomine provinciales. *Camerarius*.

58 *In quæstum*] Id est, Tralliani collocarunt hanc pecuniam, non impenderunt in institutionem honorum, ad quos fuit collata, quibus fuit destinata: & ita quasi fuit abalienata a Flacco. *Idem*.

59 *An id, quod Pergami*] Id est, plane idem, quod Pergami: quod Asiæ caput erat. *Manutius*.

forte hæ civitates existimari volunt, facilius una se epistola [60] Mithridatis moveri impellique potuisse, ut amicitiam populi Romani, fidem suam, jura omnia officii humanitatisque violarent; quam ut filium testimonio læderent, cujus patrem armis pellendum a suis mœnibus censuissent.

Quare nolite mihi ista nomina civitatum nobilium opponere. Quos enim hostes hæc familia contempsit, nunquam eosdem testes pertimescet. Vobis autem est confitendum [61], si consiliis principum vestræ civitates reguntur; non multitudinis temeritate, sed optimatum consilio bellum ab istis civitatibus cum populo Romano esse susceptum. Sin ille tum motus est temeritate imperitorum excitatus: patiamini me delicta vulgi a publica causa separare.

XXV. At enim istam pecuniam huic capere non licuit. Utrum vultis patri Flacci licuisse, necne? Si licuit, sicuti certe licuit: ad ejus honores collatam, ex quibus [62] ipse nihil capiebat, patris pecuniam recte abstulit filius. Si non licuit [63]: tamen illo mortuo, non modo filius, sed quivis heres rectissime potuit auferre. Ac tum quidem Tralliani, cum ipsi gravi fœnore istam pecuniam multos annos occupavissent, a Flacco tamen omnia, quæ voluerunt, impetraverunt [64]: neque tam fuerunt impudentes, ut id, quod Lælius dixit, dicere auderent, hanc ab se pecuniam abstulisse Mithridatem. Quis enim erat, qui non sciret, in ornandis studiosiorem Mithridatem, quam in spoliandis Trallianis fuisse?

Quæ quidem a me si, ut dicenda sunt, dicerentur, gravius agerem, Judices, quam adhuc egi, quantam Asiaticis testibus fidem habere vos conveniret. Revocarem animos vestros

60 *Una epistola*] Significat id, quod in Maniliana exposuit his verbis: *Uno die tota Asia, tot in civitatibus, uno nuncio, atque una literarum significatione cives Romanos necandos, trucidandosque denotavit*. cap. 3. *Idem*.

61 *Est confitendum*] Aut ille motus ex Mithridatis epistola consilio principum est excitatus: aut, si temeritate multitudinis, non consilio principum, ita delicta vulgi & omnium imperitorum, quos Mæandrius concitavit, insector, ut ea separem a publica causa, & civitatem hac lædendi Flacci culpa liberem. *Idem*.

62 *Ex quibus*] Hoc est, ex Trallianis ipsis. *Ferratius*.

63 *Si non licuit*] Nisi cum facturus erat ludos; licuit filio, omni ludorum spe intercepta post ejus mortem. *Idem*.

64 *Impetraverunt*] Ut illis dimitteret omnem usuram, quam inde perceperant. *Idem*.

ſtros ad Mithridatici belli memoriam, ad illam univerſorum civium Romanorum per tot urbes, uno puncto temporis, miſeram crudelemque cædem: prætores noſtros deditos, legatos in vincula conjectos, nominis prope Romani memoriam cum veſtigio imperii non modo ex ædibus Græcorum, verum etiam ex literis eſſe deletam. Mithridatem Deum, illum Patrem, illum Conſervatorem Aſiæ, illum Evium, Nyſium, Bacchum, Liberum nominabant. Unum atque idem erat tempus, cum L. Flacco conſuli portas tota Aſia claudebat: Cappadocem autem illum non modo recipiebat ſuis urbibus, verum etiam ultro vocabat. Liceat hæc nobis, ſi obliviſci non poſſumus, at tacere: liceat mihi potius de levitate Græcorum queri, quam de crudelitate. Auctoritatem iſti habeant apud eos, quos eſſe omnino noluerunt? Nam, quoſcunque potuerunt, togatos, interemerunt: nomen civium Romanorum, quantum in ipſis fuit, ſuſtulerunt.

XXVI. In hac igitur urbe ſe jactent, quam oderunt? apud eos, quos inviti vident? in ea republica, ad quam opprimendam non animus eis, ſed vires defuerunt? Aſpiciant hunc florem legatorum, laudatorumque Flacci, ex vera atque integra Græcia. Tum ſe ipſi expendant, tum cum his ſe comparent: tum, ſi audebunt, dignitati horum componant ſuam.

Adſunt Athenienſes, unde humanitas, doctrina, religio, fruges, jura, leges ortæ, atque in omnes terras diſtributæ putantur: de quorum urbis poſſeſſione, propter pulchritudinem etiam inter deos certamen fuiſſe proditum eſt: quæ vetuſtate ea eſt, ut ipſa ex ſeſe ſuos cives genuiſſe dicatur: & eorum eadem terra parens, altrix, patria, dicatur: auctoritate autem tanta eſt, ut jam fractum prope ac debilitatum Græciæ nomen hujus urbis laude nitatur.

Adſunt Lacedæmonii. Cujus civitatis ſpectata ac nobilitata virtus, non ſolum natura corroborata, verum etiam diſciplina putatur: qui ſoli toto orbe terrarum ſeptingentos jam annos amplius unis moribus, & nunquam mutatis legibus vivunt. Adſunt ex Achaja cuncta multi legati, Bœotia, Theſſalia: quibus locis nuper legatus L. Flaccus, imperatore Metello,

præ-

præfuit. Neque vero te, Massilia, prætereo, quæ L. Flaccum militem quæstoremque cognosti: cujus ego civitatis disciplinam atque gravitatem non solum Græciæ, sed haud scio an cunctis gentibus anteponendam dicam: quæ tam procul a Græcorum omnium regionibus, disciplinis, linguaque divisa, cum in ultimis terris cincta Gallorum gentibus, barbariæ fluctibus alluatur, sic optimatum consilio gubernatur, ut omnes ejus instituta laudare facilius possint, quam æmulari. Hisce utitur laudatoribus Flaccus, his innocentiæ testibus, ut Græcorum cupiditati Græcorum auxilio resistamus.

XXVII. Quanquam quis ignorat, qui modo unquam mediocriter res istas scire curavit, quin tria Græcorum genera sint vere? quorum uni sunt Athenienses, quæ gens Jonum habebatur: Æoles alteri: Dores tertii nominabantur. Atque hæc cuncta Græcia, quæ fama, quæ gloria, quæ doctrina, quæ plurimis artibus, quæ etiam imperio, & bellica laude floruit, parvum quendam locum, ut scitis, Europæ tenet, semperque tenuit. Asiæ maritimam oram, bello superatam, cinxit urbibus, non ut munitam coloniis illam augeret, sed ut obsessam teneret.

Quamobrem quæso a vobis, Asiatici testes, ut, cum vere recordari voletis, quantum auctoritatis in judicium afferatis, vosmetipsi describatis Asiam: nec, quid alienigenæ de vobis loqui soleant, sed quid vosmetipsi de genere vestro statuatis, memineritis. Namque, ut opinor, Asia vestra constat ex Phrygia, Mysia, Caria, Lydia. Utrum igitur nostrum est, an vestrum, hoc proverbium, *Phrygem plagis fieri solere meliorem*? Quid de tota Caria? nonne hoc vestra voce vulgatum est, si quid *cum periculo* experiri velis, *in Care* id potissimum esse faciendum? Quid porro in Græco sermone tam tritum atque celebratum est, quam, si quis despicatui ducitur, ut *Mysorum ultimus* esse dicatur? Nam quid ego dicam de Lydia? quis unquam Græcus comœdiam scripsit, in qua servus primarum partium non Lydus esset? Quamobrem quæ vobis fit injuria, si statuimus vestro nobis judicio standum esse de vobis?

Equi-

Equidem mihi jam satis superque dixisse videor de Asiatico genere testium : sed tamen vestrum est , Judices , omnia , quæ dici possunt in hominum levitatem , inconstantiam , cupiditatem , etiamsi a me minus dicuntur , vestris animis & cogitatione comprehendere .

XXVIII. Sequitur auri illa invidia Judaici . Hoc nimirum est illud , quod non longe a gradibus Aureliis [65] hæc causa dicitur . Ob hoc crimen hic locus abs te , Læli , atque illa turba quæsita est . Scis , quanta sit manus , quanta concordia , quantum valeat in concionibus . Summissa voce agam , tantum ut judices audiant . Neque enim desunt , qui istos in me , atque in optimum quemque incitent : quos ego , quo id facilius faciant , non adjuvabo . Cum aurum , Judæorum nomine , quotannis ex Italia , & ex omnibus vestris provinciis Hierosolymam exportari soleret , Flaccus sanxit edicto , ne ex Asia exportari liceret . Quis est , Judices , qui hoc vere non laudare possit ? Exportari aurum non oportere , cum sæpe antea senatus , tum me consule , gravissime judicavit . Huic autem barbaræ superstitioni resistere , severitatis : multitudinem Judæorum , flagrantem nonnunquam in concionibus , pro republica contemnere , gravitatis summæ fuit .

At Cn. Pompejus , captis Hierosolymis , victor ex illo fano nihil attigit . In primis hoc , ut multa alia , sapienter , quod in tam suspiciosa ac maledica civitate locum sermoni obtrectatorum non reliquit . Non enim , credo , religionem & Judæorum , & hostium , impedimento præstantissimo imperatori , sed pudorem , fuisse . Ubi ergo crimen est ? quoniam quidem furtum nusquam reprehendis , edictum probas , judicatum [66] fateris , quæsitum & prolatum palam non negas , actum esse per viros primarios res ipsa declarat . Apameæ manifesto comprehensum , ante pedes prætoris in foro expensum est auri pondo centum paulo minus per Sex. Cæsium , equitem Romanum , castissimum hominem atque integerrimum : Laodiceæ viginti pon-

65 *A gradibus Aureliis*] Circa quos Judæa gens versari solebat . *Manutius* . *Gradus Aurelii* , forum Aurelium , & tribunal Aurelium a Cicerone sæpe dicitur . *Sylv.*

66 *Judicatum*] Agebat enim per Judices Flaccus , in auro deprehendendo , quod Hierosolymam deferebatur . *Ferrat.*

pondo paulo amplius per hunc ipſum L. Peducæum, judicem noſtrum: Adrumeti per Cn. Domitium, legatum: Pergami non multum.

Auri ratio conſtat: aurum in ærario eſt: furtum non reprehenditur: invidia quæritur: a judicibus oratio avertitur: vox in coronam turbamque effunditur. Sua cuique civitati religio, Læli, eſt; noſtra nobis. Stantibus Hieroſolymis, pacatiſque Judæis, tamen iſtorum religio ſacrorum a ſplendore hujus imperii, gravitate nominis noſtri, majorum inſtitutis, abhorrebat: nunc vero hoc magis, quod illa gens, quid de imperio noſtro ſentiret, oſtendit armis: quam cara diis immortalibus eſſet, docuit, quod eſt victa, quod elocata [67], quod ſervata [68].

XXIX. Quamobrem, quoniam, quod crimen eſſe voluiſti, id totum vides in laudem eſſe converſum; veniamus jam ad civium Romanorum querelas. Ex quibus ſit ſane prima Deciani. Quid tibi tandem, Deciane, injuriæ factum eſt? Negotiaris in libera civitate. Primum patere me eſſe curioſum. Quouſque negotiabere? præſertim cum ſis iſto loco natus. Annos jam triginta in foro verſaris; ſed tamen in Pergameno. Longo intervallo, ſi quando tibi peregrinari commodum eſt, Romam venis: affers faciem novam, nomen vetus, purpuram [69] Tyriam: in qua tibi invideo, quod unis veſtimentis [70] tamdiu lautus es.

Verum eſto: negotiari libet: cur non Pergami? Smyrnæ? Trallibus? ubi & multi cives Romani ſunt, & jus a noſtro magiſtratu dicitur? Otium te delectat: lites, turba, prætor, odio eſt: Græcorum libertate gaudes. Cur ergo unus tu Apollonidenſes amantiſſimos populi Romani, fideliſſimoſque ſocios, miſeriores habes [71], quam aut Mithridates, aut etiam pa-

ter

67 *Elocata*] Quaſi loco mota, ſuiſque ſedibus pulſa. *Idem*.

68 *Servata*] Facta tributaria, ſerva. Videantur interpretes ad Juſtiniani lib. 1. Tit. 3.

69 *Purpuram Tyriam*] Vel in lato clavo, ſi ſenator erat: quod non arbitror; cum annos triginta Pergami fuiſſet: vel in anguſto, ſi eques Romanus. *Manutius*.

70 *Unis veſtimentis*] Quod eandem, quoties ad urbem rediret, tunicam referret. *Idem*.

71 *Miſeriores habes*] Facis, ut ſint miſeriores. Habemus aliquem miſerum, habemus ſollicitum, ut Terent. *Omnes ſollicitos habemus ſervos*. Camerar.

ter tuus [72] habuerit unquam? cur his per te frui libertate sua, cur denique esse liberis non licet? Homines sunt tota ex Asia frugalissimi, sanctissimi, a Græcorum luxuria & levitate remotissimi, patresfamilias suo contenti, aratores, rusticani: agros habent & natura perbonos, & diligentia, culturaque meliores. In hisce agris tu prædia habere [73] voluisti. Omnino mallem, (& magis erat tum, si te crassi agri delectabant) hic alicubi in Crustumino, aut in Capenati paravisses. Verum esto: Catonis est dictum, *pedibus compensari pecuniam* [74]. Longe omnino a Tiberi ad Caicum [75]: quo in loco etiam Agamemnon [76] cum exercitu errasset, nisi ducem Telephum invenisset. Sed concedo id quoque: placuit oppidum: regio delectavit. Emisses [77].

XXX. Amyntas est genere, honore, existimatione, pecunia, princeps illius civitatis. Hujus socrum, mulierem imbecilli consilii, satis locupletem, pellexit Decianus ad sese: &, cum illa, quid ageretur, nesciret, in possessione prædiorum ejus familiam suam collocavit: uxorem abduxit ab Amynta prægnantem: quæ peperit apud Decianum filiam, hodieque apud Decianum est & uxor Amyntæ, & filia.

Num quid harum rerum a me fingitur, Deciane? Sciunt hæc omnes nobiles, sciunt boni viri, sciunt denique nostri homines, sciunt mediocres negotiatores. Exurge, Amynta: repete a Deciano, non pecuniam, non prædia: socrum denique sibi habeat: restituat uxorem: reddat misero patri filiam. Nam membra, quæ debilitavit lapidibus, fustibus, ferro; manus, quas contudit; digitos, quos confregit; nervos, quos concidit, restituere non potest. Filiam, filiam, inquam, ærumnoso patri, Deciane, redde.

Hæc Flacco non probasse te miraris? Cui, quæso, tandem probasti? Emptiones falsas, prædiorum proscriptiones cum mu-

72 *Pater tuus*] Qui iisdem in locis pari crudelitate negotiatus est. *Ferrat.*

73 *Habere*] Non, emere, sed, habere; quia fraude occupaverat. *Manut.*

74 *Pedibus compensari pecuniam*] Quia quo minoris emuntur, eo laboriosius visuntur longinqui agri; & quod in pecunia lucrum fit, pedum labore compensatur. *Idem.*

75 *Ad Caicum*] Phrigiæ fluvium, ex Mysia fluentem. *Idem.*

76 *Agamemnon*] Vide Eustathium Iliad. A. in illud Homeri παλιμπλαγχθέντας. *Idem.*

77 *Emisses*] Emere debebas. *Idem.*

lierculis, aperta circumscriptione, fecisti. Tutor his rebus Græcorum legibus adscribendus fuit. Polemocratem scripsisti, mercenarium & administrum consiliorum tuorum. Adductus est in judicium Polemocrates de dolo malo, & de fraude, a Dione, hujus ipsius tutelæ nomine. Qui concursus ex oppidis finitimis undique? qui dolor animorum? quæ querela? Condemnatus est Polemocrates sententiis omnibus. Irritæ venditiones: irritæ proscriptiones. Non restituis. Defers ad Pergamenos, ut illi reciperent in suas literas publicas præclaras proscriptiones & emptiones tuas. Repudiant, rejiciunt. At qui homines? Pergameni, laudatores tui. Ita enim mihi gloriari visus es laudatione Pergamenorum, quasi honorem majorum tuorum assecutus esses: & hoc te superiorem putabas esse, quam Lælium, quod te civitas Pergamena laudaret. Num honestior est civitas Pergamena, quam Smyrnæ? At ne ipsi quidem dicunt.

XXXI. Vellem tantum habere otii, ut possem recitare psephisma Smyrnæorum, quod fecerunt in Castricium mortuum: primum ut in oppidum introferretur: quod aliis non conceditur: deinde, ut ferrent ephebi: postremo, ut imponeretur aurea corona mortuo. Hæc P. Scipioni [78], clarissimo viro, cum esset Pergami mortuus, facta non sunt. At Castricium quibus verbis, dii immortales! *Decus patriæ*, *ornamentum populi Romani*, *florem juventutis* appellant. Quare, Deciane, si cupidus es gloriæ, alia ornamenta censeo quæras.

Pergameni te deriserunt. Quid? tu ludi te non intelligebas, cum tibi hæc recitabant, clarissimum virum, præstantissima sapientia, singulari ingenio: mihi crede, ludebant. Cum vero coronam auream literis imponebant [79]: re vera non plus aurum tibi, quam monedulæ committebant. Ne tum quidem homi-

78 *P. Scipioni*] Ei qui Tib. Gracchum occidit: quo facto Pergamum in exilium abiit. *Manutius*.

79 *Imponebant*] Nolim hoc verbo aliquem falli: non enim hoc dicit, Deciani præsentis capiti coronam auream vere esse a Pergamenis impositam. Nam impositam non esse, ex verbo, *literis*, intelligitur. Sed *imponebant literis*, valet, imponendam psephismate decernebant. Aliud est autem, literis; aliud, re ipsa imponere. Sed cum literis, tum te, inquit, ludebant. Nam revera tibi non plus aurum committebant, quam monedulæ: cui si quis committeret, amissum sciret: avis enim illa aurum & argentum avide furatur, auctore Plinio, XXIX. 10. *Idem*.

Digitized by Google

hominum venuſtatem & facetias perſpicere potuiſti? Iſti igitur, iſti Pergameni proſcriptiones [80], quas tu afferebas, repudiaverunt. P. Orbius [81], homo & prudens, & innocens, contra te omnia decrevit.

XXXII. In P. Globulum, meum neceſſarium, fuiſti gratioſior. Utinam neque ipſum, neque me pœniteret! Flaccum in curia * decreviſſent [82]. Veridicas adjungis cauſas inimicitiarum, quod patri L. Flacci, ædili curuli, pater tuus, tribunus plebis, diem dixerit. At iſtud, ne ipſi quidem patri Flacci valde moleſtum eſſe debuit: præſertim cum ille, cui dies dicta eſt, prætor poſtea factus ſit, & conſul: ille, qui diem dixit, non potuerit privatus in civitate conſiſtere. Sed, ſi juſtas inimicitias putabas, cur, cum tribunus militum Flaccus eſſet, in ejus legione miles fuiſti, cum tibi per leges militares effugere liceret iniquitatem tribuni? Cur autem prætor te, inimicum paternum, in conſilium [83] vocavit? Quæ quidem quam ſancte ſolita ſint obſervari [84], ſcitis omnes.

Nunc accuſamur ab iis, qui in conſilio nobis [85] fuerunt. Decrevit Flaccus. Num aliud, atque oportuit? In liberos. Num aliter, ac cenſuit ſenatus? In abſentem decrevit. Cum ibidem eſſes, cum prodire nolles. Non eſt hoc in abſentem reum. SENATUSCONSULTUM, & DECRETUM FLACCI. Quid, ſi non decreviſſet, ſed edixiſſet [86]? quis poſſet vere reprehendere? Num etiam fratris mei literas, pleniſſimas humanitatis & æquitatis, reprehenſurus es? quas eaſdem [87] mulieri a me datas apud

80 *Proſcriptiones*] Prædiorum, quæ Decianus a ſe empta dicebat. *Idem*.

81 *P. Orbius*] Tres Aſiæ prætores nominat, P. Orbium, P. Globulum, L. Flaccum. Orbius, inquit, contra te decrevit: in Globulum fuiſti gratioſior, id eſt munera contuliſti: ideo nihil contra te decrevit. Flaccum decreviſſe fateris, verum inimicitiis & iracundia incitatum. *Idem*.

* Lamb. *Flaccum elatum iracundia decreviſſe dicis. Et vera adjungis*

82 *Decreviſſent*] Locus corruptus. Alii aliter emendant. Lambini, quæ textui ſubjuncta eſt, ſive lectio, ſive conjectura, ſit inſtar omnium.

83 *In conſilium*] Ut judex eſſes. In quo tibi honorem habuit, oblitus inimicitiarum, quæ patri tuo cum illius patre fuerant. *Manutius*.

84 *Quæ quidem quam ſancte ſolita ſint obſervari*] Quænam? fuiſſe militem in ejus legione, vocatum ab eo eſſe in conſilium: quæ tu Deciane non obſervas: Flaccum enim accuſas. *Manutius*.

85 *Nobis*] [illegible], id eſt, a mea parte & Flacco. *Camerarius*.

86 *Sed edixiſſet?*] Quod pro imperio fit: cum decernatur jure, cauſa cum conſilio cognita. *Manutius*.

87 *Quas eaſdem*] Locus depravatus. Mihi

&c

Pataranos requiſivit. Recita literas Q. Ciceronis. Literæ Q. Ciceronis. Quid? hæc Apollonidenſes, occaſione facta, ad Flaccum detulerunt? apud Orbium acta non ſunt? ad Globulum delata non ſunt? Ad ſenatum noſtrum, me conſule, nonne legati Apollonidenſes omnia poſtulata de injuriis unius Deciani detulerunt? Ad hæc, prædia etiam in cenſu dedicaviſti [88]. Mitto, quod aliena: mitto, quod poſſeſſa per vim: mitto, quod convicta ab Apollonidenſibus [89]: mitto, quod a Pergamenis repudiata: mitto etiam, quod a noſtris magiſtratibus in integrum reſtituta: mitto, quod nullo jure, neque in re, neque in poſſeſſione tua.

Illud quæro, ſintne iſta prædia cenſui cenſendo [90]: habeant jus civile: ſint, necne ſint, mancipi: ſubſignari [91] apud ærarium, apud cenſorem poſſint: in qua tribu denique iſta prædia cenſuiſti? Commiſiſti, ſi tempus [92] aliquod gravius accidiſſet, ut ex iiſdem prædiis & Apollonide, & Romæ imperatum eſſet tributum [93]. Verum eſto: glorioſus fuiſti: voluiſti magnum agri modum cenſeri, & ejus agri, qui dividi plebi Romanæ non poteſt [94]. Cenſus es præterea numeratæ pecuniæ centum triginta [95] H-S millia. Eam opinor tibi numeratam non eſſe abs te. Sed hæc omitto. Cenſus es mancipia Amyntæ. Neque huic ullam in eo feciſti injuriam: poſſidet enim ea mancipia Amyntas. Ac primo quidem pertimuit, cum te audiſ-

& apertior & melior ſententia videtur, ſi legatur, *Queis eaſdem mulieres amandatas apud Pataranos requiſivit*. Quas enim mulieres, id eſt Amyntæ uxorem, & filiam, reddendas eſſe Flaccus decreverit, eas cum Decianus, ne redderet, apud Pataranos amandaſſet, Q. Cicero literis requiſivit. *Idem*.

88 *In cenſu dedicaviſti*] Profeſſus es, in cenſum retuliſti. Antiqua locutio, ſed exemplis parum confirmata. Sic locum Africanum minorem, teſte Gellio, cognoſcetur. *In uno ſcorto*, inquit L. VII. cap. II. recitans Africani verba, *majorem pecuniam abſumpſiſti, quam quanti omne inſtrumentum fundi Sabini in cenſu dedicaviſti*. Idem.

89 *Convicta ab Apollonidenſibus*] Judicio tibi adempta ab Apollonidenſibus, condemnatione Polemocratis. *Idem*.

90 *Cenſui cenſendo*] Non poterant cenſeri, adeoque ſubſignari bona, quæ non haberent jus civile, & non eſſent mancipi, hoc eſt, niſi ita eſſent ſua, ut poſſent abalienari. *Ferratius*.

91 *Subſignari*] Id eſt, in tabulas publicas referri. *Manutius*.

92 *Tempus*] Bellum ejuſmodi, ut ubique tributum imperari neceſſe eſſet. *Idem*.

93 *Tributum*] Nam Apolloniæ cenſebantur nomine Amyntæ, Romæ nomine Deciani. *Ferratius*.

94 *Dividi non poteſt*] Quia in liberas civitates deduci coloniæ non poterant. *Idem*.

95 *Centum triginta*] Seſtertiorum centum triginta millia: parva omnino ſumma: cum præſertim Decianus glorioſus eſſet. Quod ſi, CXXX. pro centies tricies, accipiamus: præclare Deciani gloriæ ſatisfiet. In quo Cicero jocatur, mentitum eſſe Decianum oſtendens gloriæ cauſa. *Manut.*

Digitized by Google

audiſſet ſervos ſuos eſſe cenſum. Retulit ad juriſconſultos. Conſtabat inter omnes, ſi aliena cenſendo, Decianus ſua facere poſſet, eum [96] maxima habiturum eſſe ***

XXXIII. Habetis cauſam inimicitiarum: qua cauſa inflammatus Decianus, ad Lælium detulerit hanc opimam accuſationem. Nam ita queſtus eſt Lælius, cum de perfidia Deciani diceret: Qui mihi auctor fuit, qui cauſam ad me detulit, quem ego ſum ſecutus, is a Flacco corruptus eſt, is me deſeruit, ac prodidit. Siccine tu auctor tandem eum, cui tu in conſilio fuiſſes, apud quem omnes gradus dignitatis tuæ retinuiſſes, pudentiſſimum hominem, nobiliſſima familia natum, optime de republica meritum, in diſcrimen omnium fortunarum vocaviſti? Scilicet defendam Decianum [97]: qui tibi in ſuſpicionem nullo ſuo delicto venit. Non eſt, mihi crede, corruptus. Quid enim fuit, quod ab eo redimeretur [98] ut diceret judicium [99]? cui ſex horas omnino lex dedit [100]. Quantum tandem ex his horis detraheret, ſi tibi morem gerere voluiſſet? Nimirum illud eſt, quod ipſe ſuſpicatur. Invidiſti ingenio ſubſcriptoris tui [1]. Quod ornabat facile locum, quem prehenderat, & acute teſtes interrogabat, aut circumveniebat: fortaſſe feciſti & tu, & populi ſermo, ne exciperes [2]. Idcirco Decianum uſque ad coronam [3] applicuiſti. Sed, ut hoc veriſimile eſt, ita haud veriſimile, Decianum a Flacco eſſe corruptum.

Ita

*** *Deeſt nonnihil.*

96 *Eum* (maximam habiturum eſſe familiam. Reſponſum eſt, ejus facta non videri. Idem viſum eſt poſtea Flacco, cum rem cognoſceret: itaque decrevit.)

Habetis] Hæc uncis circumſepta Lambinus in veteri codice invenit. Editionibus aliis abſunt: neque nos habemus pro germanis. *Gruterus.*

97 *Scilicet defendam Decianum*] Ironia; pergitque cum eodem joco: *Non eſt, mihi crede, corruptus.* Manutius.

98 *Redimeretur*] Quod ab eo Flaccus emeret. *Idem.*

99 *Ut diceret judicium?*] Hoc eſt, ut produceret, ut moram necteret. *Camer.*

100 *Sex horas lex dedit*] Tres accuſatori, totidem defenſori in cauſa repetundarum. *Manutius.*

1 *Subſcriptoris tui*] Subſcriptores dicebantur, qui faventes accuſatori, & accuſationem una facientes, ſubſcribebant ad accuſatoris nomen ſuum nomen in reum. *Camerarius.*

2 *Fortaſſe feciſti & tu & populi ſermo, ne exciperes*] Nulla fere mutatione turpis ex hoc loco eluitur macula. Nam ſi legatur, *feciſſet ut ex populi ſermone excideres*: vitii nihil ſuperſit. Si locum, inquit, illi tanquam ſubſcriptori tuo ejuſdem agendæ cauſæ dediſſes, fortaſſe tuam laudem obſcuraſſet. *Manutius.*

3 *Uſque ad coronam*] Adduxiſti in populi conſpectum: ſed verba facere, quod erat ſubſcriptoris munus, non ſiviſti. *Ferratius.*

Digitized by Google

Ita ſcitote, Judices, eſſe cætera: vel quod ait Lucejus, L. Flaccum ſibi dare cupiſſe, ut a fide ſe abduceret, ſeſtertium vicies. Et eum tu accuſas avaritiæ, quem dicis ſeſtertium vicies voluiſſe perdere? Nam quid emebat, cum te emebat? ut ad ſe tranſires? quam partem cauſæ tibi daremus? An, ut enuntiares conſilia Lælii? qui teſtes ab eo prodirent? Quid? nos non videbamus habitare una? quis hoc neſcit? tabulas in Lælii poteſtate fuiſſe, num dubium eſt? An, ne vehementer, ne copioſe accuſares? Nunc facis ſuſpicionem. Ita enim dixiſti [4], ut neſcio quid abs te impetratum eſſe videatur.

XXXIV. At enim Androni Sextilio gravis injuria facta eſt, & non ferenda: quod, cum eſſet uxor ejus Valeria inteſtato mortua, ſic egit eam rem Flaccus, quaſi ad ipſum [5] hereditas pertineret. In quo quid reprehendas, ſcire cupio. Quod falſum intenderit? qui doces? Ingenua, inquit, fuit. O peritum juris hominem! Quid? ab ingenuis mulieribus hereditates lege non veniunt? In manum, inquit, convenerat. Nunc audio. Sed quæro, uſu, an coemptione. Uſu non potuit: nihil enim poteſt de tutela legitima ſine omnium tutorum auctoritate diminui. Coemptione? [6] omnibus ergo auctoribus: in quibus certe Flaccum fuiſſe non dices.

Relinquitur illud, quod vociferari non deſtitit, non debuiſſe, cum prætor eſſet, ſuum negotium agere, aut mentionem facere hereditatis. Maximas audio tibi, L. Luculle, qui de L. Flacco ſententiam laturus es, pro tua eximia liberalitate, maximiſque beneficiis in tuos, veniſſe hereditates, cum Aſiam provinciam conſulari imperio obtineres. Si quis eas, ſuas eſſe dixiſſet, conceſſiſſes? Tu, T. Vecti, ſi qua tibi in Africa venerit hereditas, uſu amittes? an tuum, nulla avaritia, ſalva dignitate, retinebis? At iſtius hereditatis, jam Globulo prætore, Flacci nomine, petita poſſeſſio eſt. Non igitur impreſſio, non occaſio [7], non vis, non tempus, non imperium,

non

4 *Ita enim dixiſti*] Ita frigide, ita jejune Flaccum accuſaſti, ut corruptus ab eo videri poſſis. *Manutius*.

5 *Ad ipſum*] Quod Valeriæ propinquus eſſet, & illa inteſtato eſſet mortua. *Idem*.

6 *Coemptione*] Vide Topic. 3.

7 *Occaſio*] Inter impreſſionem, & vim, occaſionem nominari non placet, ſed conjungi malim cum eo, quod ſequitur, *non tempus*, hoc ordine: *Non impreſſio, non vis, non occaſio, non tempus*. Manut.

non ſecures ad injuriam faciendam Flacci animum impulerunt.

Itaque eodem etiam M. Lurco, vir optimus, meus familiaris, convertit aculeum teſtimonii ſui. Negavit, a privato pecuniam in provincia prætorem petere oportere. Cur tandem, M. Lurco, non oportet? Eripere, extorquere, accipere contra leges non oportet: petere non oportere, nunquam oſtendes, niſi docueris non licere. An legationes ſumere liberas, exigendi cauſa, ſicut & tu ipſe nuper, & multi viri boni ſæpe fecerunt, rectum eſt? quod ego non reprehendo; ſocios video queri. Prætorem, ſi hereditatem in provincia non reliquerit, non ſolum reprehendendum, verum etiam condemnandum putas? Doti, inquit, Valeria pecuniam omnem ſuam dixerat [8].

XXXV. Nihil iſtorum explicari poteſt, niſi oſtenderis, illam in tutela Flacci non fuiſſe. Si fuit, quæcunque ſine hoc auctore eſt dicta dos, nulla eſt. Sed tamen Lurconem, quanquam pro ſua dignitate moderatus eſt in teſtimonio dicendo religioni ſuæ, tamen iratum Flacco eſſe vidiſtis. Neque enim occultavit cauſam iracundiæ ſuæ, neque reticendam putavit. Quæſtus eſt, libertum ſuum, Flacco prætore, eſſe damnatum. O conditiones miſeras adminiſtrandarum provinciarum! in quibus diligentia plena ſimultatum eſt; negligentia, vituperationum: ubi ſeveritas periculoſa eſt: liberalitas, ingrata: ſermo, inſidioſus: aſſentatio, perniciofa: frons omnium familiaris, multorum animus iratus: iracundiæ, occultæ, blanditiæ, apertæ: venientes prætores expectant, præſentibus inſerviunt, abeuntes deſerunt. Sed omittamus querelas, ne noſtrum conſilium in prætermittendis provinciis [9] laudare videamur.

Literas miſit [10] de villico P. Septimii, hominis ornati, qui villicus cædem fecerat. Septimium ardentem iracundia videre potuiſtis. In Lurconis libertum judicium ex edicto dedit. Hoſtis eſt Lurco. Quid igitur? hominum gratioſorum ſplendidorumque libertis fuit Aſia tradenda? An ſimultates neſcio quas

cum

8 *Doti dixerat*] Eo ipſo, quod in manum convenerat. Id Cicero negat. *Ferrat.*

9 *Ne noſtrum in prætermittendis provinciis*] De ſe ipſo dicit, qui poſt conſulatum ire in provinciam noluit: cum poſtea conſilium mutaverit, & in Ciliciam iverit. *Manutius.*

10 *Literas miſit*] Flaccus.

cum libertis vestris Flaccus exercet? An vobis in vestris, vestrorumque causis severitas odio est: eandem laudatis, cum de nobis judicatis?

XXXVI. At iste Andro, spoliatus bonis, ut dicitis, ad dicendum testimonium non venit. Quid, si veniat? Decisionis arbiter C. Cæcilius fuit [11]. Quo splendore vir? qua fide? qua religione? Obsignator [12] C. Sextilius, Lurconis sororis filius: homo & pudens, & constans, & gravis. Si vis erat, si fraus, si metus, si circumscriptio: quis pactionem fieri, quis adesse istos coegit? Quid, si ista omnis pecunia huic adolescentulo, L. Flacco, reddita est? si petita? si redacta? si per hunc Antiochum, paternum hujus adolescentis libertum, seni illi Flacco probatissimum; videmurne non solum avaritiæ crimen effugere, sed etiam liberalitatis laudem assequi singularem? Communem enim hereditatem, quæ æqualiter ad utrumque lege venisset, concessit adolescenti, propinquo suo: nihil ipse attigit de Valerianis bonis. Quod statuerat facere, adductus hujus pudore, & non amplissimis patrimonii copiis, id non solum fecit, sed etiam prolixe cumulateque fecit. Ex quo intelligi debet, eum contra leges pecunias non cepisse, qui tam fuerit in hereditate concedenda liberalis.

At Falcidianum crimen est ingens: talenta quinquaginta se Flacco dicit dedisse. Audiamus hominem. Non adest. Quomodo igitur dicit? Epistolam mater ejus profert, & alteram soror: scriptum ad se dicunt esse ab illo, tantam pecuniam Flacco datam. Ergo is, qui si aram tenens juraret, crederet nemo, per epistolam, quod volet, injuratus probabit? At qui vir? quam non amicus suis civibus? qui patrimonium satis lautum, quod hic nobiscum conficere potuit, Græcorum conviviis maluit dissipare. Quid attinuit relinquere hanc urbem? libertate tam præclara carere? adire periculum navigandi? quasi bona comesse Romæ non liceret. Nunc denique materculæ suæ festi-

11 *Decisionis arbiter fuit*] Arbiter hic non est, qui decidat litem & controversiam inter Andronem, & Flaccum, ut explicat Manutius, sed testis transactionis, qui præsto fuit cum paciscerentur, tanquam testis. *Decidere* enim est transigere. *Græv.*

12 *Obsignator*] Non pecuniæ, ut vult Manutius, sed pactionis, seu decisionis. *Obsignator* est hic, qui aliter dicitur *signator*. Sic *signatores testamentorum*, sunt testes, arbitri, qui testamento subscribunt nomina, & id suis signis obsignant. *Idem.*

festivus filius, aniculæ minime suspiciosæ, purgat se per epistolam, ut eam pecuniam, quacum trajecerat, non consumpsisse, sed Flacco dedisse videatur.

XXXVII. At fructus [13] isti Trallianorum Globulo prætore venierunt: Falcidius emerat H-S nongentis millibus. Si dat [14] tantam pecuniam Flacco, nempe idcirco dat, ut rata sit emptio. Emit igitur aliquid, quod certe multo pluris esset: dat de lucro: nihil detrahit de vivo [15]. Minus igitur lucri facit. Cur Albanum venire [16] jubet? cur matri præterea blanditur? cur epistolis, & sororis, & matris imbecillitatem aucupatur? Postremo cur non audimus ipsum? Retinetur, credo, in provincia: mater negat. Venisset, inquit, si esset denuntiatum. Tu certe coegisses, si ullum firmamentum in illo teste posuisses. Sed hominem ab negotio [17] abducere noluisti. Magnum erat ei certamen propositum, magna cum Græcis contentio: qui tamen, ut opinor, jacent victi. Nam iste unus totam Asiam magnitudine poculorum, bibendoque superavit. Sed tamen quis tibi, Læli, de epistolis istis indicavit? Mulieres negant se * scire qui sis. Ipse igitur ille tibi, se ad matrem & sororem scripsisse, narravit? An etiam scripsit oratu tuo?

At vero M. Æbutium, & constantissimum & pudentissimum hominem, Falcidii affinem, nihil interrogas? nihil ejus generum, pari fide præditum, C. Manilinm? qui profecto de tanta pecunia, si esset data, nihil audisse non posset. His tu igitur epistolis, Deciane, recitatis, his mulierculis productis, illo absente auctore laudato, tantum te crimen probaturum putasti; præsertim cum ipse, non deducendo Falcidium, judicium feceris, plus falsam epistolam habituram ponderis, quam ipsius præsentis fictam vocem, & simulatum dolorem?

XXXVIII. Sed quid ego de epistolis Falcidii, aut de An-

 drone

13 *At fructus*] Accusator hoc dixerat. *Ferratius*.

14 *Si dat*] Incipit argumentari: quæ quidem argumentatio est obscura nobis, quibus negotium non est notum. *Camer.*

15 *Nihil detrahit de vivo*] De eo quanti est, quod emisti. *Camerar.* Lucrum & vivum in emptione sunt ad hunc modum: si quis rem valentem triginta scutatos, viginti scutatis emat, *vivum* est viginti scutati, *lucrum* decem. *Sylvius*.

16 *Cur Albanum venire*] Cur fundum Albanum vendi jubet?

17 *Ab negotio*] Jocatur. Nullum enim erat Falcidio in Græcia negotium, nisi ut pergræcaretur, id est cum Græcis ipsis, Græco more bibendo, contenderet. *Manut.*

* Lamb. *scire*. *Quis is est igitur? Ille tibi*

drone Sextilio, aut de Deciani censu tamdiu disputo, & expostulo? de salute omnium nostrum, de fortunis civitatis, de summa reipublicæ taceo? quam vos universam in hoc judicio vestris humeris, vestris, inquam, humeris, Judices, sustinetis. Videtis, in quo motu temporum, quanta in conversione rerum ac perturbatione versemur. Cum alia multa certi homines, tum hoc vel maxime moliuntur, ut vestræ quoque mentes, vestra judicia, vestræ sententiæ, optimo cuique infestissimæ atque inimicissimæ reperiantur. Gravia judicia pro reipublicæ dignitate, multa de conjuratorum scelere fecistis. Non putant satis conversam rempublicam, nisi in eandem impiorum pœnam optime meritos cives detruserint. Oppressus est C. Antonius. Esto: habuit quandam ille infamiam suam: neque tamen ille ipse, pro meo jure dico, vobis judicibus damnatus esset: cujus damnatione sepulcrum L. Catilinæ, floribus ornatum, hominum audacissimorum, ac domesticorum hostium conventu, epulisque celebratum est: justa Catilinæ facta sunt. Nunc a Flacco Lentuli pœnæ per vos expetuntur. Quam potestis P. Lentulo, qui vos in complexu liberorum conjugumque vestrarum trucidatos, incendio patriæ sepelire conatus est, mactare victimam gratiorem, quam si L. Flacci sanguine illius nefarium in nos omnes odium saturaveritis?

Litemus igitur Lentulo, parentemus Cethego, revocemus ejectos: nimiæ pietatis, & summi amoris in patriam vicissim nos pœnas, si ita placet, sufferamus. Nos jam ab indicibus nominamur: in nos crimina finguntur: nobis pericula comparantur: quæ si per alios agerent; si denique per populi nomen, civium imperitorum multitudinem concitassent; æquiore animo ferre possemus. Illud vero ferri non potest, quod per senatores, & per equites Romanos, qui hæc omnia pro salute omnium, communi consilio, una mente atque virtute gesserunt, harum rerum auctores, duces, principes spoliari omnibus fortunis, ac de civitate expelli posse arbitrantur. Etenim populi Romani perspiciunt jam mentem & voluntatem: omnibus rebus, quibus potest, populus Romanus significat, quid sentiat: nulla varietas est inter homines opinionis, nulla volun-

voluntatis, nulla sermonis. Quare, si quis illuc me vocat, venio: populum Romanum disceptatorem non modo non recuso, sed etiam deposco. Vis absit: ferrum ac lapides removeantur: operæ facessant: servitia sileant. Nemo erit tam injustus, qui me audierit, si modo liber & civis, quin potius de præmiis meis, quam de pœna cogitandum putet.

XXXIX. O dii immortales! quid hoc miserius? Nos, qui P. Lentulo ferrum & flammam de manibus extorsimus, imperitæ multitudinis judicio confidimus: lectissimorum civium & amplissimorum sententias pertimescimus. M'. Aquilium patres nostri multis avaritiæ criminibus testimoniisque convictum, quia cum fugitivis fortiter bellum gesserat, judicio liberaverunt. Consul ego nuper defendi C. Pisonem: qui quia consul fortis constansque fuerat, incolumis est reipublicæ conservatus. Defendi item consul L. Murenam, consulem designatum. Nemo illorum judicum, clarissimis viris accusantibus, audiendum sibi de ambitu putavit, cum bellum jam gerente Catilina, omnes, me auctore, duos consules Kalendis Januarii scirent esse oportere. Innocens & bonus vir, & omnibus rebus ornatus, bis hoc anno, me defendente, absolutus est A. Thermus. Quanta, reipublicæ causa, lætitia populi Romani, quanta gratulatio consecuta est? Semper graves & sapientes judices in rebus judicandis, quid utilitas civitatis, quid communis salus, quid reipublicæ tempora poscerent, cogitaverunt. Cum tabella vobis dabitur, Judices, non de Flacco dabitur solum: dabitur de ducibus auctoribusque conservandæ civitatis: dabitur de omnibus bonis civibus: dabitur de vobismetipsis: dabitur de liberis vestris, de vita, de patria, de salute communi. Non judicatis in hac causa de exteris nationibus, non de sociis: de vobis, ac vestra republica judicatis.

XL. Quod si provinciarum vos ratio magis movet, quam vestra: ego vero non modo non recuso, sed etiam postulo, ut provinciarum auctoritate moveamini. Etenim opponemus Asiæ provinciæ primum magnam partem ejusdem provinciæ, quæ pro hujus periculis legatos laudatoresque misit: deinde provinciam Galliam, provinciam Ciliciam, provinciam Hispa-

 niam,

niam, provinciam Cretam. Græcis autem, Lydis, & Phrygibus, & Mysis obsistent Massilienses, Rhodii, Lacedæmonii, Athenienses, cuncta Achaja, Thessalia, Bœotia. Septimio & Cælio testibus, P. Servilius & A. Metellus, hujus pudoris integritatisque testes, repugnabunt. Asiaticæ jurisdictioni urbana jurisdictio respondebit. Annui temporis criminationem omnis ætas L. Flacci, & perpetua vita defendet. Et, si prodesse L. Flacco, Judices, debet, quod se tribunum militum, quod quæstorem, quod legatum imperatoribus clarissimis, exercitibus ornatissimis, provinciis gravissimis, dignum suis majoribus præstitit: prosit, quod hic, vobis videntibus, in periculis communibus omnium vestrum, sua pericula cum meis conjunxit: prosint honestissimorum municipiorum, coloniarumque laudationes: prosit etiam senatus, populique Romani præclara & vera laudatio.

O nox illa [18], quæ pene æternas huic urbi tenebras attulisti! cum Galli ad bellum, Catilina ad urbem, conjurati ad ferrum & flammam vocabantur: cum ego te, Flacce, cælum noctemque contestans, flens flentem obtestabar: cum tuæ fidei optimæ & spectatissimæ salutem urbis, & civium commendabam. Tu tum, Flacce, prætor, communis exitii nuntios cepisti; tu inclusam in literis reipublicæ pestem deprehendisti: tu periculorum indicia, tu salutis auxilia, ad me & ad senatum attulisti. Quæ tibi tum gratiæ sunt a me actæ? quæ ab senatu? quæ a bonis omnibus? quis tibi, quis C. Pontinio, fortissimo viro, quemquam bonum putaret unquam non salutem, verum honorem ullum denegaturum? O nonæ illæ Decembres [19], quæ, me consule, fuistis! quem ego diem vere natalem hujus urbis, aut certe salutarem appellare possum.

XLI. O nox illa, quam iste est dies consecutus, fausta huic urbi! miserum me, metuo ne funesta nobis. Qui tum animus L. Flacci? (nihil dicam enim de me) qui amor in patriam?

quæ

18 *O nox illa*] Qua Flaccus & Pontinus prætores in transitu pontis Mulvii legatos Allobrogum, cum literis mandatisque ad suos cives, & eodem itinere ad Catilinam missos, comprehenderunt. *Idem*.

19 *O nonæ illæ Decembres*] Quo die expositis in senatu, atque editis conjurationis indiciis, consule Cicerone, quid fieri placeret, consulente, Senatus censuit, ut P. Lentulus, cum se prætura abdicasset, itemque alii octo qui cum eo conjuraverant, in custodiam traderentur. *Idem*.

Digitized by Google

quæ virtus? quæ gravitas extitit? Sed quid ea commemoro, quæ tum, cum agebantur, uno consensu omnium, una voce populi Romani, uno orbis terræ testimonio, in cælum laudibus efferebantur? nunc vereor, ne non modo non prosint, verum etiam aliquid obsint. Etenim multo acriorem improborum interdum memoriam esse sentio, quam bonorum. Ego te, si quid gravius acciderit, ego te, inquam, Flacce, prodidero: mea dextera illa, mea fides, mea promissa, cum te, si rempublicam conservaremus, omnium bonorum præsidio, quoad viveres: non modo munitum, sed etiam ornatum fore pollicebar. Putavi, speravi, etiam si honos noster vobis vilior fuisset, salutem certe caram futuram.

At, L. Flaccum quidem, Judices, si (quod dii immortales omen avertant) gravis injuria afflixerit: nunquam tamen prospexisse vestræ saluti, consuluisse vobis, liberis, conjugibus, fortunis vestris, pœnitebit. Semper ita sentiet, talem se animum & generis dignitati, & pietati suæ, & patriæ debuisse. Vos ne pęniteat tali civi non pepercisse, per deos immortales! Judices, providete. Quotus enim quisque est, qui hanc in republica sectam sequatur? qui vobis, qui vestri similibus placere cupiat? qui optimi atque amplissimi cujusque hominis atque ordinis auctoritatem magni putet; cum illam viam sibi videant expeditiorem ad honores, & ad omnia, quæ concupiverunt?

XLII. Sed cætera sint eorum, sibi habeant potestatem, sibi honores, sibi cæterorum commodorum summas facultates. Liceat iis, qui hæc salva esse voluerunt, ipsis esse salvis. Nolite, Judices, existimare, eos, quibus integrum est, qui nondum ad honores accesserunt, non expectare hujus exitum judicii. Si L. Flacco tantus amor in bonos omnes, tantum in rempublicam studium, calamitati fuerit: quem posthac tam amentem fore putatis, qui non illam viam vitæ, quam ante præcipitem & lubricam esse ducebat, huic planæ & stabili præponendam esse arbitretur? Quod si talium civium vos, Judices, tædet: ostendite: mutabunt sententiam, qui potuerint: constituent, quid agant, quibus integrum est. Nos, qui jam pro-

progreſſi ſumus, hunc exitum noſtræ temeritatis feremus. Sin hoc animo quam plurimos eſſe vultis, declarabitis hoc judicio, quid ſentiatis.

Huic, huic miſero puero, veſtro ac liberorum veſtrorum ſupplici, Judices, hoc judicio, vivendi præcepta dabitis. Cui ſi patrem conſervatis; qualis ipſe debeat eſſe civis, perſcribetis. Sin eripitis; oſtendetis, bonæ rationi, & conſtanti, & gravi nullum a vobis fructum eſſe propoſitum. Qui vos, quoniam eſt id ætatis, ut ſenſum jam percipere poſſit ex mœrore patrio, auxilium nondum patri ferre poſſit: orat, ne ſuum luctum patris lacrymis, patris mœrorem ſuo fletu augeatis. Qui etiam me intuetur, me vultu appellat, meam quodammodo flens fidem implorat: ac repetit eam, quam ego patri ſuo quondam pro ſalute patriæ ſpoponderim, dignitatem. Miſeremini familiæ, Judices, miſeremini fortiſſimi patris, miſeremini filii: nomen clariſſimum & fortiſſimum, vel generis, vel vetuſtatis, vel hominis cauſa, reipublicæ reſervate.

PRO

Digitized by Google

PRO
P. SYLLA.
ORATIO XXV.

ARGUMENTUM.

P. *Cornelius Sylla*, *L. Syllæ dictatoris propinquus*, *consul designatus cum P. Autronio Pæto*, *damnatus erat cum collega de ambitu*, *& in eorum locum accusatores L. Cotta*, *& L. Torquatus legis beneficio successerant*. *Eundem Syllam accusavit aliquanto post de conjuratione L. Torquatus filius*. *Defendit Hortensius primum*, *deinde Cicero*. *Absolutum esse*, *satis ex eo constat*, *quia Gabinium accusavit*. *Qua de re epist.* 3. *lib.* III. *ad Q. frat.* MANUTIUS.

Victor. & Lamb. editio scribunt Sylla. *Sed aliæ*, *ut & nummi & inscriptiones*, P. Sulla. *Et sic quoque ratio postulat*. *Non enim est hæc vox a* Sibylla, *ut Plutarchus aliique volunt : sed a* Sura *est* ὑποκοριστικὸν Sulla : *quæ mei doctoris J. F. Gronovii est sententia*. GRAEVIUS. *Quod si ego neque a Victorio & plerisque Italis*, *neque a Lambino & Gallis omnibus volui dissentire*, *ignoscant alii*, *quibus* Sulla *magis placet*. *Atque ut hoc agam paucis : curnam ratio* Syllam *recusat*, Sullam *postulat ? Quoniam*, *ut censet J. F. Gronovius*, *a* Sura *diminutivum est* Sulla *? At virum habeo non minus eruditum*, *quem opponam*, *G. J. Vossium in Etymol.* v. Sybilla. *Habeo Plutarchum*, *qui scripsit* Σύλλας. *Is & sæpe cum Romanis*, *& Romæ diu fuerat*, *sciebat Latine*, *& monumenta rerum Romanarum multa perlegerat*. *Si in hoc vocabulo*, *prior Syllaba eadem erat*, *quæ prima est in* Surena, *in* Sulpicio, *cur non scripsit* Σούλλας, *ut scripsit* Σουρήνας, *&* Σουλπίκιος*? Dixerint antiquarii* Sullam, *ut* lacrumas, Burrum, Bruges. *Tamen &* lacrymas, *inquit Cicero*, *Orat.* 48, *&* Phryges, *&* Pyrrhum (*addo &* Syllam) *aurium causa dicimus*. OLIVET.

I. MA-

I. MAXIME vellem, Judices, ut P. Sylla & antea dignitatis suæ splendorem obtinere, & post calamitatem acceptam, modestiæ [1] fructum aliquem potuisset percipere. Sed, quoniam ita tulit casus infestus, ut amplissimo in honore cum communi ambitionis invidia [2], tum singulari Autronii [3] odio everteretur, & in his pristinæ fortunæ reliquiis miseris & afflictis, tamen haberet quosdam, quorum animos ne supplicio quidem suo satiare posset, quanquam ex hujus incommodis magnam animo molestiam capio, tamen in cæteris malis facile patior oblatum mihi tempus, in quo viri boni lenitatem meam, misericordiamque notam omnibus quondam, nunc quasi intermissam, agnoscerent, improbi ac perditi cives, redomiti [4] atque victi, præcipitante republica, vehementem me fuisse atque fortem; conservata, mitem ac misericordem faterentur.

Et, quoniam L. Torquatus, meus familiaris ac necessarius, Judices, existimavit, si nostram in accusatione sua necessitatem familiaritatemque violasset, aliquid se de auctoritate meæ defensionis posse detrahere: cum hujus periculi propulsatione conjungam defensionem officii mei. Quo quidem genere non uterer orationis, Judices, hoc tempore, si mea solum interesset. Multis enim mihi locis & data facultas est, & sæpe dabitur de mea laude dicendi. Sed, ut ille, Judices, quantum de mea auctoritate diripuisset, tantum se de ejus præsidiis deminuturum speravit: sic hoc ego sentio, si mei facti rationem vobis, constantiamque hujus officii ac defensionis probavero; caussam quoque me P. Syllæ probaturum.

Ac

1 *Modestiæ*] Ut nemo eum denuo accusarei, cum damnatus de ambitu id modeste tulisset. *Ferrarius*.

2 *Cum ... invidia*] Qui voces accentibus onerari volunt, hic legant, *cùm ... invidià*. Olivetus.

3 *Autronii*] Sic scribendum est hoc nomen, per, *u*, inquam, in prima syllaba, non per, *n*. *Lambinus*. *Autronii* scribendum hic & infra, ex auctoritate veterum librorum & numismatum. *Ursinus*. Hic ipse est, de quo Cic. in Bruto, cap. 68. ubi primam syllabam non per *u*, sed per *n* scripsimus, Victorium secuti, & Corradum.

4 *Redomiti*] Pro *domiti* ponitur, ut *recubor* pro cubor, *redimo* pro emo, *refero* pro fero, *ut refero ad senatum*; *reformido*, pro formido, *refugio* pro fugio, & hujus generis alia. *Grævius*.

Digitized by Google

Ac primum abs te illud, L. Torquate, quæro, cur me a cæteris clarissimis viris, ac principibus civitatis, in hoc officio, atque in hoc defensionis jure secernas. Quid enim est, quamobrem abs te Q. Hortensii factum, clarissimi viri atque ornatissimi civis, non reprehendatur, reprehendatur meum? Nam si initum est consilium a P. Sylla inflammandæ civitatis, hujus extinguendi imperii, delendæ urbis: mihi majorem hæ res dolorem, quam Q. Hortensio, mihi majus odium afferre debent? meum denique gravius esse judicium, qui [5] adjuvandus in his causis, qui oppugnandus, qui defendendus, qui deferendus esse videatur?

II. Ita, inquit. Tu enim investigasti, tu patefecisti conjurationem. Quod cum dicit, non attendit, eum, qui patefecerit, hoc curasse, ut id omnes viderent, quod antea fuisset occultum. Quare ista conjuratio, si patefacta per me est, tam patet Hortensio, quam mihi. Quem cum videas hoc honore, auctoritate, virtute, consilio præditum, non dubitasse, quin innocentem P. Syllam defenderet: quæro, cur, qui aditus ad causam Hortensio patuerit, mihi interclusus esse debuerit. Quæro illud etiam, si me, qui defendo, reprehendendum putas esse, quid tandem de his existimes summis viris & clarissimis civibus, quorum studio & dignitate celebrari [6] hoc judicium, ornari causam, defendi hujus inonocentiam vides? Non enim una est ratio defensionis ea, quæ posita est in oratione. Omnes, qui adsunt, qui laborant, qui salvum volunt, pro sua parte atque auctoritate defendunt.

An vero, in quibus subselliis hæc ornamenta ac lumina reipublicæ viderem, in his me apparere nollem, quorum ego opera illum in locum, atque in hanc celsissimam sedem dignitatis atque honoris, multis meis ac magnis laboribus & periculis, ascendissem? Atque, ut intelligas, Torquate, quem accuses, si te id offendit, quod ego, qui hoc genere quæstionis [7]

5 *Judicium, qui*] Hoc, est: Plusne momenti sit in meo, quam in Hortensii & aliorum judicio, quo perpendimus, quo statuimus, quis nobis sit defendendus reus, quis deferendus. *Anonymus*.

6 *Celebrari*] Venerant non ut patroni causam acturi, sed ut advocati reum sua præsentia, suaque auctoritate sublevaturi. *Manut.*

nis [7] defenderim neminem, non desim P. Syllæ: recordare de cæteris, quos adesse huic vides. Intelliges & de hoc, & de cæteris judicium meum & horum par atque unum fuisse.

Quis nostrum adfuit Varguntejo? nemo: ne hic quidem Q. Hortensius, præsertim qui illum solus antea de ambitu defendisset. Non enim jam se ullo officio cum illo conjunctum arbitrabatur, cum ille, tanto scelere commisso, omnium officiorum societatem diremisset. Quis nostrum Ser. Syllam? quis P. Lentulum? quis M. Leccam? quis Cornelium defendendum putavit? quis his horum adfuit? nemo. Quid ita? quia cæteris in causis, etiam nocentes viri boni, si necessarii sunt, deferendos esse non putant. In hoc crimine non solum levitatis est culpa, verum etiam quædam contagio sceleris, si defendas eum, quem obstrictum esse patriæ parricidio suspicere. Quid Autronio [8]? nonne sodales, non collegæ sui, non veteres amici, quorum ille copia quondam abundarat, non hi omnes, qui sunt in republica principes, defuerunt? Immo etiam testimonio plerique læserunt? Statuerant, tantum illud esse maleficium, quod non modo non occultari per se, sed etiam aperiri, illustrarique deberet.

III. Quamobrem quid est, quod mirere, si cum iisdem me in hac causa vides adesse, cum quibus in cæteris intelligis abfuisse? Nisi vero me unum vis ferum, præter cæteros, me asperum, me inhumanum existimari: me singulari immanitate & crudelitate præditum. Hanc mihi tu si, propter res meas gestas, imponis in omni vita mea personam, Torquate, vehementer erras. Me natura misericordem, patria severum: crudelem nec patria, nec natura esse voluit. Denique istam ipsam personam vehementem & acrem, quam mihi tum tempus & respublica imposuit, jam voluntas, & natura ipsa detraxit. Illa enim ad breve tempus severitatem postulavit: hæc in omni vita misericordiam, lenitatemque desiderat.

Quare nihil est, quod ex tanto comitatu virorum amplissimorum me unum abstrahas. Simplex officium, atque una est bono-

7 *Hoc genere quæstionis*] Lege Lutatia de vi. *Ferratius*.

8 *Autronio*] Apparet eum bis esse damnatum: de ambitu primum; deinde, quod hic significatur, de majestate. *Manut.*

bonorum omnium causa. Nihil erit, quod admirere posthac, si in ea parte, in qua hos animadverteris, me videbis. Nulla est enim in republica causa mea propria. Tempus agendi fuit magis mihi proprium, quam cæteris: doloris vero, & timoris, & periculi fuit illa causa communis. Neque enim princeps tunc ad salutem esse potuissem, si esse alii comites noluissent. Quare necesse est, quod mihi consuli præcipuum fuit præter alios, id jam privato cum cæteris esse commune. Neque ego hoc partiendæ invidiæ [9], sed communicandæ laudis causa loquor. Oneris mei partem nemini impertio; gloriæ, bonis omnibus.

In Autronium testimonium dixisti, inquit: Syllam defendis. Hoc totum ejusmodi est, Judices, ut, si ego sim inconstans ac levis, nec testimonio fidem tribui convenerit, nec defensioni auctoritatem. Sin est in me ratio reipublicæ [10], religio privati officii, studium retinendæ voluntatis bonorum: nihil minus accusator debet dicere, quam a me defendi Syllam, testimonio læsum esse Autronium. Videor enim non solum studium ad defendendas causas, verum opinionis aliquid & auctoritatis, afferre: qua & moderate ego utar, Judices, & omnino non uterer, si ille me non coegisset.

IV. Duæ conjurationes abs te, Torquate, constituuntur: una, quæ Lepido, & Volcatio, consulibus, patre tuo consule designato, facta esse dicitur: altera, quæ me consule. Harum in utraque Syllam dicis fuisse. Patris tui, fortissimi viri, atque optimi consulis, scis, me consiliis non interfuisse: scis, me, cum mihi summus tecum usus esset, tamen illorum expertem temporum & sermonum fuisse: credo, quod nondum penitus in republica versabar, quod nondum ad propositum mihi finem honoris perveneram, quod mea me ambitio & forensis labor ab omni illa cogitatione abstrahebat.

Quis ergo intererat vestris consiliis? Omnes hi, quos vides huic adesse, & in primis Q. Hortensius: qui cum propter honorem

9 *Partiendæ invidiæ*] Quasi una mecum illi etiam in conjuratos animadverterint: quod apud populum invidiosum erat. *Fer.*

10 *Ratio reip.*] Cum alterum nocentem noverim, alterum esse innocentem certo sciam: quo modo ostendit, se minime levem esse & inconstantem. *Idem.*

norem ac dignitatem, atque animum eximium in rempublicam, tum propter summam familiaritatem, summumque amorem in patrem tuum, tum communibus, tum præcipuis patris tui periculis commovebatur. Ergo istius conjurationis crimen defensum ab eo est, qui interfuit, qui cognovit, qui particeps & consilii vestri fuit, & timoris. Cujus in hoc crimine propulsando cum esset copiosissima atque ornatissima oratio, tamen non minus inerat auctoritatis in ea, quam facultatis. Illius igitur conjurationis, quæ facta contra vos, delata ad vos, a vobis prolata esse dicitur, ego testis esse non potui. Non modo enim nihil comperi, sed vix ad aures meas istius suspicionis fama pervenit.

Qui vobiscum in consilio fuerunt, qui vobiscum illa cognorunt, quibus ipsis periculum tum conflari putabatur, qui Autronio non adfuerunt, qui in illum testimonia gravia dixerunt, hunc defendunt, huic adsunt, in hujus periculo declarant, se non crimine conjurationis, ne adessent cæteris, sed hominum maleficio, deterritos esse. Mei consulatus autem tempus, & crimen maximæ conjurationis a me defendetur. Atque inter nos partitio non est fortuito, Judices, nec temere facta: sed, cum videremus, eorum criminum nos patronos adhiberi, quorum testes esse possemus, uterque nostrum id sibi suscipiendum putavit, de quo aliquid scire ipse atque existimare potuisset.

V. Et, quoniam de criminibus superioris conjurationis Hortensium diligenter audistis, de hac conjuratione, quæ, me consule, facta est, hoc primum attendite. Multa, cum essem consul, de summis reipublicæ periculis audivi, multa quæsivi, multa cognovi. Nullus unquam de Sylla nuntius ad me, nullum indicium, nullæ literæ pervenerunt, nulla suspicio. Multum hæc vox fortasse deberet valere ejus hominis, qui consul insidias reipublicæ consilio investigasset, veritate aperuisset, magnitudine animi vindicasset, cum ipse nihil audisse de P. Sylla, nihil suspicatum esse diceret. Sed ego nondum utor hac voce ad hunc defendendum: ad purgandum me potius utor: ut mirari Torquatus desinat, me, qui Autronio abfuerim, Syllam defendere.

Quæ

Digitized by Google

: Quæ enim Autronii fuit causa ? quæ Syllæ est ? Ille ambitus judicium tollere, ac disturbare primum conflato voluit gladiatorum, ac fugitivorum tumultu : deinde, id quod vidimus omnes, lapidatione, atque concursu. Sylla, si sibi suus pudor, ac dignitas non prodesset, nullum auxilium requisivit. Ille damnatus ita se gerebat, non solum consiliis & sermonibus, verum etiam aspectu atque vultu, ut inimicus esse amplissimis ordinibus, infestus bonis omnibus, hostis patriæ videretur. Hic se ita fractum illa calamitate atque afflictum putavit, ut nihil sibi ex pristina dignitate superesse arbitraretur, nisi quod modestia retinuisset.

Hac vero in conjuratione, quid tam conjunctum, quam ille cum Catilina, cum Lentulo ? quæ tanta societas ullis inter se rerum optimarum, quanta ei cum illis, sceleris, libidinis, audaciæ ? quod flagitium Lentulus non cum Autronio concepit ? quod sine eodem illo Catilina facinus admisit ? cum interim Sylla cum eisdem illis non modo noctem solitudinemque non quæreret, sed ne mediocri quidem sermone & congressu conjungeretur. Illum Allobroges, maximarum rerum verissimi indices, illum multorum literæ ac nuntii coarguerunt : Syllam interea nemo insimulavit, nemo nominavit. Postremo, ejecto, sive emisso jam ex urbe Catilina, ille arma misit, cornua, tubas, falces, signa, legiones : ille relictus intus, expectatus foris, Lentuli pœna compressus, convertit se aliquando ad timorem, nunquam ad sanitatem. Hic contra ita quievit, ut eo tempore omni Neapoli fuerit, ubi neque homines fuisse putantur hujus affines suspicionis ; & locus est ipse non tam ad inflammandos calamitosorum animos, quam ad consolandos accommodatus.

VI. Propter hanc igitur tantam dissimilitudinem hominum, atque causarum, dissimilem me in utroque præbui. Veniebat enim ad me, & sæpe veniebat Autronius, multis cum lacrymis, supplex, ut se defenderem : & se meum condiscipulum in pueritia, familiarem in adolescentia, collegam in quæstura commemorabat fuisse : multa mea in se, nonnulla etiam sua in me proferebat officia. Quibus ego rebus, Judices, ita flectebar

flebar animo atque frangebar, ut etiam ex memoria, quas mihi ipsi fecerat insidias, deponerem: ut jam immissum esse ab eo C. Cornelium, qui me in sedibus meis, in conspectu uxoris meæ ac liberorum meorum trucidaret, oblivifcerer. Quæ si de uno me cogitasset: qua mollitia sum animi ac lenitate, nunquam mehercule illius lacrymis ac precibus restitissem. Sed, cum mihi patriæ, cum vestrorum periculorum, cum hujus urbis, cum illorum delubrorum atque templorum, cum puerorum infantium, cum matronarum ac virginum veniebat in mentem: & cum illæ infestæ ac funestæ faces, universumque totius urbis incendium, cum tela, cum cædes, cum civium cruor, cum cinis patriæ versari ante oculos, atque animum memoria refricare cœperat: tum denique ei resistebam, neque solum illi hosti ac parricidæ, sed his etiam propinquis illius Marcellis, patri & filio, quorum alter apud me parentis gravitatem, alter filii suavitatem obtinebat: neque me arbitrabar sine summo scelere posse, quod maleficium in aliis vindicassem, idem in illorum socio, cum scirem, defendere.

Atque idem ego neque P. Syllam supplicem ferre, neque eosdem Marcellos pro hujus periculis lacrymantes aspicere, neque hujus M. Messallæ, hominis necessarii, preces sustinere potui. Neque enim est causa adversata naturæ: nec homo, nec res misericordiæ meæ repugnavit. Nusquam nomen, nusquam vestigium fuerat: nullum crimen, nullum indicium, nulla suspicio. Suscepi causam, Torquate, suscepi, & feci libenter, ut me, quem boni constantem semper, ut spero, existimassent, eundem ne improbi quidem crudelem dicerent.

VII. Hic ait se ille, Judices, regnum meum ferre non posse. Quod tandem, Torquate, regnum? consulatus, credo, mei: in quo ego imperavi nihil, sed contra patribus conscriptis & bonis omnibus parui: quo in magistratu non institutum est a me, Judices, regnum, sed non permissum. An tum, in tanto imperio, tanta potestate, non dicis fuisse regem; nunc privatum regnare dicis? quo tandem nomine? Quod, in quos testimonia dixisti, inquit, damnati sunt: quem defendis, sperat se absolutum iri. Hic tibi ego de testimo-

niis

niis meis hoc respondeo: si falsum dixerim, te in eos dixisse. Sin verum; non esse hoc regnare, cum verum juratus dicas, probare.

De hujus spe tantum dico, nullas a me opes P. Syllam, nullam potentiam, nihil denique, præter fidem defensionis, expectare. Nisi tu, inquit, causam recepisses, nunquam mihi restitisset: sed, indicta causa, profugisset. Si jam hoc tibi concedam, Q. Hortensium, tanta gravitate hominem, si hos tales viros non suo stare judicio, sed meo: si hoc tibi dem, quod credi non potest, nisi ego huic adessem, hos adfuturos non fuisse: uter tandem rex est, isne, cui innocentes homines non resistunt, an is, qui calamitosos non deserit. At hic etiam, id quod tibi necesse minime fuit, facetus esse voluisti, cum Tarquinium, & Numam, & me, tertium peregrinum regem, esse dixisti. Mitto jam de rege quærere, illud quæro, peregrinum cur me esse dixeris. Nam, si ita sum, non tam est admirandum, regem esse me, quia, ut tu vis, etiam peregrini reges Romæ fuerunt, quam consulem Romæ fuisse peregrinum.

Hoc dico, inquit, te esse ex municipio. Fateor, & addo etiam, ex eo municipio, unde iterum jam salus huic urbi imperioque missa est. Sed scire ex te pervelim, quamobrem, qui ex municipiis veniant, peregrini tibi esse videantur. Nemo enim istuc M. illi Catoni seni, cum plurimos haberet inimicos, nemo T. Coruncanio, nemo Curio, nemo huic ipsi nostro C. Mario, cum ei multi inviderent, objecit unquam. Equidem vehementer lætor, eum esse me, in quem tu, cum cuperes, nullam contumeliam jacere potueris, quæ non ad maximam partem civium conveniret.

VIII. Sed tamen te a me, pro magnis causis nostræ necessitudinis, monendum esse etiam atque etiam puto. Non possunt omnes esse patricii. Si verum quæris, ne curant quidem: nec se æquales tui, propter istam causam, abs te anteiri putant. Ac, si tibi nos peregrini videmur, quorum jam & nomen & honos inveteravit, & huic urbi, & hominum famæ ac sermonibus: quam tibi illos competitores tuos, peregrinos vide-

videri necesse erit, qui jam ex tota Italia delecti tecum de honore & de omni dignitate contendunt? quorum cave tu quemquam peregrinum appelles, ne peregrinorum suffragiis obruare. Qui si attulerint nervos, & industriam: mihi crede, excutient tibi istam verborum jactationem, & te ex somno sæpe excitabunt: nec patientur, se abs te, nisi virtute vincentur, honore superari.

Ac si, Judices, cæteris patriciis me & vos peregrinos videri oporteret, a Torquato tamen hoc vitium sileretur. Est enim ipse, a materno genere, municipalis honestissimi ac nobilissimi generis, sed tamen Asculani. Aut igitur doceat, Picentes solos non esse peregrinos, aut gaudeat suo generi me meum ante non ponere. Quare neque me peregrinum posthæc dixeris, ne gravius refutere: neque regem, ne derideare. Nisi forte regium tibi videtur, ita vivere, ut non modo homini nemini, sed ne cupiditati quidem ulli servias: contemnere omnes libidines: non auri, non argenti, non cæterarum rerum indigere: in senatu sentire libere: populi utilitati magis consulere, quam voluntati: nemini cedere, multis obsistere. Si hoc putas esse regium; me regem esse confiteor. Sin te potentia mea, si dominatio, si denique aliquod dictum arrogans, aut superbum movet: quin tu id potius profers, quam verbi invidiam, contumeliamque maledicti!

IX. Ego tantis a me beneficiis in republica positis, si nullum aliud mihi præmium a senatu, populoque Romano, nisi honestum otium postularem, quis non concederet? Sibi haberent honores, sibi imperia, sibi provincias, sibi triumphos, sibi alia præclaræ laudis insignia: mihi liceret ejus urbis, quam conservassem, conspectu, tranquillo animo & quieto frui. Quid, si hoc non postulo? si ille labor meus pristinus, si sollicitudo, si officia, si operæ, si vigiliæ deserviunt amicis, præsto sunt omnibus? si neque amici in foro requirunt studium meum, neque respublica in curia? si me non modo rerum gestarum vacatio, sed neque honoris, neque ætatis excusatio vindicat a labore? si voluntas mea, si industria, si domus, si animus, si aures patent omnibus? si mihi, ne ad

ea

ea quidem, quæ pro salute omnium gessi, recordanda & cogitanda, quidquam relinquitur temporis? tamen hoc regnum appellabitur? cujus vicarius qui velit esse, inveniri nemo potest. Longe abest regni suspicio.

Si quæris, qui sint Romæ regnum occupare conati, ut ne replices annalium memoriam, ex domesticis imaginibus [11] invenies. Res enim gestæ, credo, meæ me nimis extulerunt, ac mihi nescio quos spiritus attulerunt. Quibus de rebus tam claris, tam immortalibus, Judices, hoc possum dicere, me, qui e summis eripuerim periculis urbem hanc, & vitam omnium civium; satis adeptum fore, si ex hoc tanto in omnes mortales beneficio nullum in me periculum redundarit. Etenim, in qua civitate res tantas gesserim, memini, & in qua urbe verser, intelligo. Plenum forum est eorum hominum, quos ego a vestris cervicibus depuli, Judices, a meis non removi. Nisi vero paucos fuisse arbitramini, qui conari, aut sperare possent, se tantum imperium posse delere. Horum ego faces eripere de manibus, & gladios extorquere potui, sicut feci: voluntates vero consceleratas ac nefarias nec sanare potui, nec tollere. Quare non sum nescius, quanto periculo vivam in tanta multitudine improborum, cum mihi uni cum omnibus improbis æternum videam bellum esse susceptum.

X. Quod si illis meis præsidiis forte invides: &, si ea tibi regia videntur, quod omnes boni omnium generum atque ordinum suam salutem cum mea conjungunt: consolare te, quod omnium mentes improborum mihi uni maxime sunt infensæ & adversæ. Qui me non solum idcirco oderunt, quod eorum conatus impios, & furorem consceleratum repressi: sed eo etiam magis, quod nihil jam se simile, me vivo, conari posse arbitrantur. At vero quid ego miror, si quid ab improbis de me improbe dicitur: cum L. Torquatus, primum ipse his fundamentis adolescentiæ jactis, ea spe proposita amplissimæ dignitatis, deinde L. Torquati, fortissimi consulis, constantis-

11 *Ex domesticis imaginibus*] M. Manlium significat, qui, dejectis ex Capitolio Gallis, postea, cum in suspicionem regni venisset, de rupe Tarpeja deturbatus est. *Manutius*.

ſimi ſenatoris, ſemper optimi civis, filius, interdum efferatur immoderatione verborum? qui cum ſuppreſſa voce de ſcelere P. Lentuli, de audacia conjuratorum omnium dixiſſet, tantummodo ut vos, qui ea probatis, exaudire poſſetis: de ſupplicio P. Lentuli, de carcere, magna & queribunda voce dicebat.

In quo primum illud erat abſurdum, quod, cum ea, quæ leniter dixerat, vobis probare volebat: eos autem, qui circum judicium ſtabant, audire nolebat: non intelligebat, ea, quæ clare diceret, ita illos audituros, quibus ſe venditabat, ut vos quoque audiretis, qui id non probabatis. Deinde alterum jam oratoris vitium, non videre, quid quæque cauſa poſtulet. Nihil eſt enim tam alienum ab eo, qui alterum conjurationis accuſet, quam videri conjuratorum pœnam mortemque lugere. Quod cum is tribunus plebis [12] facit, qui unus videtur ex illis ad lugendos conjuratos relictus, non mirum eſt. Difficile eſt enim tacere, cum doleas. Te, ſi quid ejuſmodi facis, non modo talem adoleſcentem, ſed in ea cauſa, in qua te vindicem conjurationis velis eſſe, vehementer admiror. Sed reprehendo tamen illud maxime, quod, iſto ingenio & prudentia præditus, cauſam reipublicæ non tenes, qui arbitrere, plebi Romanæ res eas non probari, quas, me conſule, omnes boni pro ſalute communi geſſerunt.

XI. Ecquem tu horum, qui adſunt, quibus te contra ipſorum voluntatem venditabas, aut tam ſceleratum ſtatuis fuiſſe, ut hæc omnia perire voluerit, aut tam miſerum, ut & ſe perire cuperet, & nihil haberet, quod ſalvum eſſe vellet? An vero clariſſimum virum generis veſtri, ac nominis, nemo reprehendit, qui filium ſuum vita privavit, ut in cæteris firmaret imperium: tu rempublicam reprehendis, quæ domeſticos hoſtes, ne ab iis ipſa necaretur, necavit?

Itaque attende jam, Torquate, quam ego defugiam [13] auctori-

12 *Is tribunus pl.*] Fortaſſe Metellus Nepos, qui Ciceronem abeuntem conſulatu concionis habendæ poteſtate privavit, cum diceret, ei qui in alios animadvertiſſet indicta cauſa, dicendi ipſi poteſtatem fieri non oportere. Quod ſi Metellus Nepos eſt; habita hæc oratio Silano & Murena Coſſ. *Idem*.

13 *Quam ego defugiam*] Defugere auctoritatem, eſt negare, ſe auctorem fuiſſe. Nos Galli dicimus, *deſavouer*. Lamb.

ctoritatem consulatus mei. Maxima voce, ut omnes exaudire possint, dico, semperque dicam: adestote omnes animis, qui adestis corporibus, quorum ego frequentia magnopere lætor: erigite mentes, auresque vestras, & me de invidiosis rebus, ut ille putat, dicentem attendite. Ego consul, cum exercitus perditorum civium, clandestino scelere conflatus, crudelissimum & luctuosissimum exitium patriæ comparasset: cum ad occasum interitumque reipublicæ Catilina in castris; in his autem templis atque tectis dux Lentulus esset constitutus: meis consiliis, meis laboribus, mei capitis periculis, sine tumultu, sine delectu, sine armis, sine exercitu, quinque hominibus comprehensis atque confessis, incensione urbem, internecione cives, vastitate Italiam, interitu rempublicam liberavi: ego vitam omnium civium, statum orbis terræ, urbem hanc denique, sedem omnium nostrum, arcem regum ac nationum exterarum, lumen gentium, domicilium imperii, quinque hominum amentium ac perditorum pœna redemi. An me existimasti hæc injuratum in judicio non esse dicturum, quæ juratus [14] in maxima concione dixissem?

XII. Atque etiam illud addam, ne qui forte incipiat improbus subito te amare, Torquate, & aliquid sperare de te: atque, ut idem omnes exaudiant, clarissima voce dicam. Harum omnium rerum, quas ego in consulatu pro salute communi suscepi & gessi, L. ille Torquatus, cum esset meus contubernalis in consulatu [15], atque etiam in prætura fuisset, auctor, adjutor, particeps extitit, cum princeps, cum auctor, cum signifer esset juventutis [16]: parens ejus, homo amantissimus patriæ, maximi animi, summi consilii, singularis constantiæ, cum esset æger, tamen omnibus rebus illis interfuit: nunquam est a me digressus: studio, consilio, auctori-

14 *Quæ juratus*] Ultimo consulatus die juravit, a se servatam esse rempublicam. Id ipse narrat in orat. in Pisonem, & in ea pro Domo. *Manutius*.

15 *Contubernalis in consulatu*] Ita tunc mos erat: ut adolescentes quotidiano convictu & sermone clarorum virorum, administrandæ reipublicæ scientiam perciperent. Sic L. Gellius C. Carbonis in consulatu contubernalis fuit: ut in Bruto. Sic M. Cælius Q. Pompejo proconsuli contubernalis in Africam est profectus: ut in orat. pro ipso. *Idem*.

16 *Princeps juventutis*] Dicebatur, qui primus erat ex Equitibus lectus a Censoribus, & in albo primo loco scriptus. *Gr.*

tate unus adjuvit plurimum, cum infirmitatem corporis animi virtute superaret.

Videsne, ut eripiam te ex improborum subita gratia, & reconciliem bonis omnibus? qui te & diligunt, & retinent, retinebuntque semper: nec, si a me forte desciveris, idcirco te a se, & a republica, & a tua dignitate deficere patientur. Sed jam redeo ad causam; atque hoc vos, Judices, testor: mihi de memetipso tam multa dicendi necessitas quædam imposita est ab illo. Nam, si Torquatus Syllam solum accusasset: ego quoque hoc tempore nihil aliud agerem, nisi eum, qui accusatus esset, defenderem: sed cum ille tota illa oratione in me esset invectus, & cum initio, ut dixi, defensionem meam auctoritate spoliare voluisset: etiam si dolor meus respondere non cogeret, tamen ipsa causa hanc a me orationem flagitasset.

XIII. Allobrogibus nominatum Syllam esse dicis. Quis negat? Sed lege indicium; & vide, quemadmodum nominatus sit. L. Cassium dixerunt commemorasse, cum cæteris Autronium secum facere. Quæro, num Syllam dixerit Cassius: Nusquam. Sese ajunt quæsisse de Cassio, quid Sylla sentiret. Videte diligentiam Gallorum: qui vitam hominum naturamque non nossent, ac tantum audissent, eos pari calamitate esse; quæsiverunt, essentne eadem voluntate. Quid tum? Cassius si respondisset, idem sentire, & secum facere Syllam; tamen mihi non videretur in hunc id criminosum esse debere. Quid ita? quia qui barbaros homines ad bellum impelleret, non debebat minuere illorum suspicionem, & purgare eos, de quibus illi aliquid suspicarentur. Non respondit tamen una facere Syllam. Etenim esset absurdum, cum cæteros sua sponte nominasset, mentionem Syllæ facere nullam, nisi admonitum & interrogatum. Nisi forte verisimile est, P. Syllæ nomen in memoria Cassio non fuisse. Si nobilitas hominis, si afflicta fortuna, si reliquiæ pristinæ dignitatis, non tam illustres fuissent: tamen Autronii commemoratio memoriam Syllæ retulisset. Etiam, ut arbitror, cum auctoritates principum conjurationis ad incitandos animos Allobrogum colligeret Cassius,

&

& cum ſciret exteras nationes maxime nobilitate moveri, non prius Autronium, quam Syllam nominaſſet.

Jam vero illud probari minime poteſt, Gallos, Autronio nominato, putaſſe, propter calamitatis ſimilitudinem, ſibi aliquid de Sylla eſſe quærendum: Caſſio, ſi hic eſſet in eodem ſcelere, ne cum appellaſſet quidem Autronium, hujus in mentem venire potuiſſe. Sed tamen quid reſpondit de Sylla Caſſius? Se neſcire certum. Non purgat, inquit. Dixi antea: ne ſi argueret quidem tum denique, cum eſſet interrogatus, id mihi criminoſum videretur. Sed ego in judiciis, & in quæſtionibus non hoc quærendum arbitror, num purgetur aliquis: ſed num arguatur. Etenim cum negat ſe ſcire Caſſius, utrum ſublevat Syllam, an ſatis probat ſe neſcire? Sublevat apud Gallos. Quid ita? ne indicent? Quid? ſi periculum eſſe putaſſet, ne ulli unquam indicarent, de ſeipſo confeſſus eſſet? Neſcivit. Credo, Judices, celatum eſſe Caſſium de Sylla uno. Nam de cæteris certe ſciebat: & ea domi ejus pleraque conflata eſſe conſtabat. Qui negare noluit eſſe in eo numero Syllam, quo plus ſpei Gallis daret,: dicere autem falſum non auſus eſt: neſcire dixit. Atqui hoc perſpicuum eſt, cum is, qui de omnibus ſcierit, de Sylla ſe ſcire negarit; eandem vim eſſe negationis hujus, quam ſi extra conjurationem hunc eſſe, ſe ſcire dixiſſet. Nam, cujus ſcientiam de omnibus conſtat fuiſſe, ejus ignoratio de aliquo, purgatio debet videri. Sed jam non quæro, purgetne Caſſius Syllam: illud mihi tantum ſatis eſt, contra Syllam nihil eſſe in indicio.

XIV. Excluſus hac criminatione Torquatus rurſus in me irruit, me accuſat. Ait me aliter, ac dictum eſt, in tabulas publicas retuliſſe. O dii immortales! (vobis enim tribuam, quæ veſtra ſunt: nec vero poſſum meo tantum ingenio dare, ut tot res, tantas, tam varias, tam repentinas, in illa turbulentiſſima tempeſtate reipublicæ, mea ſponte diſpexerim) vos profecto animum meum tum conſervandæ patriæ cupiditate incendiſtis: vos me ab omnibus cæteris cogitationibus ad unam ſalutem reipublicæ convertiſtis: vos deni-

que

que in tantis tenebris erroris & inscientiæ, clarissimum lumen prætulistis menti meæ.

Vidi ego hoc, Judices, nisi recenti memoria senatus, auctoritatem hujus indicii monumentis publicis testatus essem, fore, ut aliquando non Torquatus, neque Torquati quispiam similis, (nam id me multum fefellit) sed ut aliquis patrimonio naufragus, inimicus otii, bonorum hostis, aliter indicata hæc esse diceret, quo facilius, vento aliquo in optimum quemque excitato, posset in malis reipublicæ portum suorum malorum aliquem invenire. Itaque introductis in senatum indicibus, constitui senatores, qui omnia indicum dicta, interrogata, responsa perscriberent. At quos viros? non solum summa virtute & fide, cujus generis in senatu facultas maxima: sed etiam quos sciebam memoria, scientia, consuetudine, & celeritate scribendi, facillime, quæ dicerentur, persequi posse: C. Cosconium, qui tunc erat prætor: M. Messalam, qui tum præturam petebat: P. Nigidium, App. Claudium. Credo esse neminem, qui his hominibus, ad vere referendum, aut etiam scribendum, aut fidem putet, aut ingenium defuisse.

XV. Quid deinde? quid feci? cum scirem, ita indicium in tabulas publicas relatum, ut illæ tabulæ privata tamen custodia, more majorum, continerentur: non occultavi, non continui domi, sed describi ab omnibus statim librariis, dividi passim, & pervulgari, atque edi populo Romano imperavi. Divisi toti Italiæ, emisi in omnes provincias: ejus indicii, e quo salus oblata esset omnibus, expertem esse neminem volui.

Itaque dico, locum in orbe terrarum esse nullum, quo in loco populi Romani nomen sit, quin eodem perscriptum hoc indicium pervenerit. In quo ego tam subito, & exiguo, & turbido tempore multa divinitus, ita ut dixi, non mea sponte, providi: primum, ne qui posset tantum aut de reipublicæ, aut de alicujus periculo meminisse, quantum vellet [17]: dein-

17 *Quantum vellet*] Id est, ne quis plus aut minus de periculo reipublicæ aut alicujus cogitaret, quam res fuisset. *Sylvius*.

deinde, ne cui liceret unquam reprehendere illud indicium, aut temere creditum criminari: postremo, ne quid jam a me, ne quid ex meis commentariis quæreretur: ne aut oblivio mea, aut memoria videretur nimia: ne denique aut negligentia, turpis; aut diligentia, crudelis putaretur.

Sed tamen abs te, Torquate, quæro, cum indicatus tuus inimicus esset, & esset ejus rei frequens senatus, & recens memoria testis: tibi, meo familiari & contubernali, prius etiam edituri fuerint indicium scribæ mei, si voluisses, quam in codicem retulissent: cum videres aliter fieri, cur tacuisti? passus es? non mecum, aut cum familiari meo [18] questus es? aut, quoniam tam facile inveheris in amicos, iracundius, aut vehementius expostulasti? Tu, cum tua vox nunquam sit audita: cum, indicio lecto, descripto, divulgato, quieveris, tacueris, repente tantam rem enuntiare audeas? & in eum locum te deducas, ut ante, quam me commutati indicii coargueris, te summæ negligentiæ, tuo judicio, convictum esse fateare?

XVI. Mihi cujusquam salus tanti fuisset, ut meam negligerem? per me ego veritatem patefactam contaminarem aliquo mendacio? quemquam denique ego juvarem, a quo & crudeles insidias in rempublicam factas, & in me potissimum consulem constitutas, putarem? Quod si jam essem oblitus severitatis & constantiæ meæ, tamne amens eram, ut, cum literæ posteritatis causa repertæ sint, quæ subsidio oblivioni esse possent, ego recentem putarem memoriam cuncti senatus commentario meo posse superari?

Fero ego te, Torquate, jamdudum, fero: & nonnunquam animum incitatum ad ulciscendam orationem tuam, revoco ipse, & reflecto. Permitto aliquid iracundiæ tuæ, do adolescentiæ, cedo amicitiæ, tribuo parenti. Sed, nisi tibi aliquem modum tute constitueris: coges oblitum me nostræ amicitiæ, habere rationem meæ dignitatis. Nemo unquam me tenuissima suspicione perstrinxit, quem non præverterim. Sed mihi hoc credas velim: non iis libentissime soleo respondere, quos

18 *Cum familiari meo*] Cum aliquo ex meis familiaribus. *Ferratius*.

quos mihi videor facillime posse superare. Tu, quoniam minime ignoras consuetudinem dicendi meam, noli hac nova lenitate abuti mea: noli aculeos orationis meæ, qui reconditi sunt, excussos arbitrari: noli id putare omnino a me esse amissum, si quid est tibi remissum atque concessum. Cum illæ valent apud me excusationes injuriæ tuæ, iratus animus tuus, ætas, amicitia nostra: tum nondum statuo, te virium satis habere, ut ego tecum luctari & congredi debeam. Quod si esses usu atque ætate robustior: essem idem, qui soleo, cum sum lacessitus. Nunc tecum sic agam, tulisse ut potius injuriam, quam retulisse gratiam videar.

XVII. Neque vero, quid mihi irascare, intelligere possum. Si, quod eum defendo, quem tu accusas; cur tibi quoque ipse non succenseo, qui accuses eum, quem ego defendo? Inimicum, inquis, accuso meum. Et amicum ego defendo meum. Non debes tamen quemquam in conjurationis quæstione defendere. Immo nemo magis eum, de quo nihil est unquam suspicatus, quam is, qui de aliis multa cogitavit. Cur dixisti testimonium in alios? Quia coactus. Cur damnati sunt? Quia creditum est. Regnum est, dicere in quem velis, ac defendere quem velis. At, si considerare cœperis, utrum magis mihi hoc necesse fuerit facere, an istud tibi; intelliges, honestius te inimicitiarum modum statuere potuisse, quam me humanitatis.

At vero cum honos agebatur amplissimus familiæ vestræ, hoc est, consulatus parentis tui, sapientissimus vir familiarissimis suis non succensuit pater tuus, cum Syllam & defenderent, & laudarent. Intelligebat, hanc nobis a majoribus esse traditam disciplinam, ut nullius amicitia ad propulsanda pericula impediremur. Et erat huic judicio longe dissimilis illa contentio. Tum, afflicto P. Sylla, consulatus vobis pariebatur, sicuti partus est: honoris erat certamen: ereptum repetere vos clamitabatis; ut victi in campo, in foro vinceretis. Tum qui contra vos pro hujus salute pugnabant, amicissimi vestri, quibus non irascebamini, consulatum vobis eripiebant, honori vestro repugnabant, & tamen id inviolata vestra amicitia,

citia, integro officio, veteri exemplo atque instituto optimi cujusque faciebant.

XVIII. Ego vero quibus ornamentis adversor tuis? aut cui dignitati vestræ repugno? Quid est, quod jam ab eo expectas? Honor ad patrem, insignia honoris ad te delata sunt. Tu ornatus exuviis hujus, venis ad eum lacerandum, quem interemisti: ego jacentem, & spoliatum defendo, & protego. Atque hic tu & reprehendis me, quia defendam, & irasceris. Ego autem non modo tibi non irascor, sed ne reprehendo quidem factum tuum. Te enim existimo [19] tibi statuisse, quid faciendum putares, & satis idoneum officii judicem posuisse.

At accusat C. Cornelii filius, idemque valere debet, ac si pater indicaret. O patrem Cornelium sapientem! qui, quod præmii solet esse in indicio, reliquerit [20]: quod turpitudinis in confessione [21], id per accusationem filii susceperit. Sed quid est tandem, quod indicat per istum puerum Cornelius? Si est causa mihi ignota, cum Hortensio communicata: respondeat Hortensius. Sin tu ais illum comitatum Autronii [22] & Catilinæ, cum in campo, consularibus comitiis, quæ a me habita sunt, cædem facere voluerunt: Autronium tum in campo vidimus: &, quid dixi vidisse nos? ego vidi. Vos enim tum, Judices, nihil laborabatis, neque suspicabamini. Ego tectus præsidio firmo amicorum, Catilinæ tum & Autronii copias, & conatum repressi.

Num quis est igitur, qui tum dicat in campum aspirasse Syllam? Atqui si tum se cum Catilina societate sceleris conjunxerat, cur ab eo discedebat? cur cum Autronio non erat?

19 *Te enim existimo*] Hoc sensu: Ideo tuum factum non reprehendo, quod existimem, & teipsum prudenter statuere, quid tibi faciendum sit; neque optimum amici alicujus judicium in ea re tibi defuisse. *Idem*.

20 *Reliquerit*] Nam si indicaret ipse, indicii præmium, id est absolutionem, consequeretur. Cum vero per filium indicat, præmium reliquit. *Manut.*

21 *In confessione*] Culpam enim fatetur, cum Syllæ consilia sibi nota fuisse dicit, qui gladiatores, Fausti simulatione, ad cædem, ac tumultum emerit. *Manut.*

22 *Sin tu ais illum comitatum Autronii, &c.*] Locus procul dubio corruptus. Quem P. Faber Tolosanus, nunc supplicum libellorum in regia magister, vir doctiss. sic emendare, ac restituere conatus est. *Sin tu ais, Syllam comitatum Autronium & Catilinam*, &c. in qua conjectura vult ille *comitatum* esse participium. Ego sic: *Sin tu ais, Syllam in illa comitatu Autronii & Catilinæ fuisse, cum in campo*, &c. *Lamb.*

cur in pari causa non paria signa reperiuntur criminis? Sed quoniam Cornelius ipse etiam nunc de indicando dubitat, ut dicitis, informat ad hoc adumbratum indicium, filium [23], quid tandem de illa nocte dicit, cum inter falcarios [24] ad M. Leccam nocte ea, quæ consecuta est posterum diem nonarum Novembris, me consule, Catilinæ denuntiatione, convenit? quæ nox omnium temporum conjurationis acerrima fuit, atque acerbissima. Tum Catilinæ dies exeundi, tum cæteris manendi conditio, tum descriptio totam per urbem cædis, atque incendiorum constituta est: tunc tuus pater, Corneli, id quod tandem aliquando confitetur, illam sibi officiosam provinciam depoposcit, ut, cum prima luce consulem salutatum veniret, intromissus meo more, & jure amicitiæ, me in meo lectulo trucidaret.

XIX. Hoc tempore, cum arderet acerrime conjuratio: cum Catilina egrederetur ad exercitum; Lentulus in urbe relinqueretur: Cassius incendiis, Cethegus cædi præponeretur: Autronio, ut occuparet Etruriam, præscriberetur: cum omnia ordinarentur, instituerentur, pararentur: ubi fuit Sylla, Corneli? num Romæ? Immo longe abfuit. Num in iis regionibus, quo se Catilina inferebat? multo etiam longius. Num in agro Camerti, Piceno, Gallico: quas oras maxime quasi morbus quidam illius furoris pervaserat? nihil vero minus. Fuit enim, ut jam ante dixi, Neapoli: fuit in ea parte Italiæ, quæ maxime ea suspicione caruit.

Quid ergo indicat, aut quid affert, aut ipse Cornelius, aut vos, qui ab eo hæc mandata defertis? Gladiatores emptos esse, Fausti simulatione [25], ad cædem ac tumultum. Ita

pror-

23 *Informat ad hoc adumbratum indicium filium*] Id est, instruit ad hanc rem, ad hanc causam. *Sylvius*. Pith. & Franc. prim. *informat adhoc adumbratum indicium filii*. Et sic vetustiores editiones. Quod perperam interpolarunt recentiores. *Adhoc* ἀσυνθέτως scribitur pro *adhuc*. *Informat adumbratum indicium filii*, hoc est in filii illo ficto indicio instruendo & componendo adhuc laborat. Utrumque vocabulum *adumbratus* & *informo* est a pictorum arte petitum. *Adumbratio* est σκιαγραφία, cum lineæ modo extremæ umbræ, quam corpora in sole faciunt, circumscribuntur, ut Quintilianus ait. Unde Cicero, 1. de Nat. Deorum. *Cedo mihi istorum adumbratorum Deorum lineamenta atque formas*. Hinc *adumbratus* & *expressus* opponuntur. Ut in Tuscul. III: *Gloria est solida quædam res, expressa, non adumbrata*. Grævius.

24 *Falcarios*.] Vide Catil. I. 4.

25 *Fausti simulatione*] Id est, simulando Faustum Syllam Lucii filium scripsisse, ut gladiatores P. Sylla emeret, quos ipse Faustus testamento patris deberet. *Sylv.*

Digitized by Google

prorsus: interpositi sunt gladiatores, quos testamento patris videmus deberi. Arrepta est familia [26]: quæ si esset prætermissa, posset alia familia munus præbere. Utinam [27] quidem hæc ipsa non modo iniquorum invidiæ, sed & æquorum expectationi satisfacere posset! Properatum vehementer, cum longe tempus muneris abesset. Quasi vero tempus dandi muneris non valde appropinquaret. Nec-opinante Fausto, cum is neque sciret, neque vellet, familia est comparata. At literæ sunt Fausti, per quas ille precibus a P. Sylla petit, ut emat gladiatores, & ut hos ipsos emat: neque solum ad Syllam missæ, sed ad L. Cæsarem, Q. Pompejum, C. Memmium: quorum de sententia tota res gesta est. At præfuit familiæ. Jam si in comparanda familia suspicio est nulla: quod præfuit, nihil ad rem pertinet. Sed tamen munere servili obtulit se ad ferramenta [29] prospicienda: præfuit vero nunquam: eaque res per Balbum, Fausti libertum, omni tempore administrata est.

XX. At enim Cincius est ab hoc in ulteriorem Hispaniam missus, ut eam provinciam perturbaret. Primum Cincius, Judices, L. Julio, C. Figulo, consulibus, profectus est aliquanto ante furorem Catilinæ, & ante suspicionem hujus conjurationis: deinde est profectus non tum primum, sed cum in iisdem locis aliquanto ante eadem de causa aliquot annos fuisset.

26 *Arrepta est familia*] Objectio accusatoris, repente gladiatores illos esse emptos, ad cædem scilicet, ac tumultum. Solutio: At ii si empti non essent, alios emere potuit, quibus Fausti munus præberet. Est autem brevi cum objectione brevis item conjuncta solutio: ut objectionis infirmitatem solutionis brevitas ostendat. Infertur enim solutio per pronomen, *quæ*. Nam cum dici posset: *At ea si esset prætermissa*: dicitur, *Quæ si esset prætermissa*. Sic pro Archia: *At domicilium Romæ non habuit, is, qui tot annis ante civitatem datam, sedem omnium rerum, ac fortunarum suarum Romæ collocavit*. Familia *servos* hic designat. Servi autem gladiatores, ideoque emuntur. *Arrepta*, properationem Syllæ ementis ostendit: quod infra quoque confirmatur iis verbis: *Properatum vehementer est, cum longe tempus muneris abesset*. Ex quo miror, cum nec obscuritatis, nec vitii sententia quidquam habeat, cur nonnullis, locum mutare, & pro, *Arrepta*, reponere, *at empta*, in mentem venerit. *Manutius*.

27 *Utinam*] Hæc est responsio ad superiorem objectionem. Urget deinde accusator: *Properatum vehementer*. Defensor: *Quasi vero*. Accus. *Nec opinante Fausto*. Def. *At literæ sunt Fausti*. Accus. *At præfuit familiæ*. Def. *Jam si in comparanda* &c. *Ferratius*.

28 *Iniquorum invidiæ*] Qui Fausto invident propter opes ei a Sylla patre relictas, quibus non satisfacit hæc familia, ut exigua, parum respondens ejus honoribus, cui mortuo dabatur. *Manutius*.

29 *Ferramenta*] Quibus gladiatores in pugna uterentur. *Idem*.

ſet. Ac profectus eſt non modo ob cauſam, ſed etiam neceſſariam cauſam, magna ratione cum Mauritaniæ rege contracta. Tum autem, illo profecto, Sylla procurante ejus rem & gerente, plurimis & pulcherrimis P. Cincii prædiis venditis, æs alienum ejuſdem diſſolutum eſt: ut, quæ cauſa cæteros ad facinus impulit, cupiditas retinendæ poſſeſſionis, ea Cincio non fuerit, prædiis diminutis.

Jam vero illud quam incredibile, quam abſurdum? qui Romæ cædem facere, qui hanc urbem inflammare vellet, eum familiariſſimum ſuum dimittere ab ſe, & mandare in ultimas terras. Utrum quo facilius Romæ ea, quæ conabatur, efficeret, ſi in Hiſpania turbatum eſſet? At hæc ipſa per ſe [30] ſine ulla conjunctione agebantur. An in tantis rebus, tam novis conſiliis, tam periculoſis, tam turbulentis, hominem amantiſſimum ſui, familiariſſimum, conjunctiſſimum officiis, uſu, conſuetudine, dimittendum eſſe arbitraretur? Veriſimile non eſt, ut, quem in ſecundis rebus, quem in otio ſecum ſemper habuiſſet, hunc in adverſis, & in eo tumultu, quem ipſe comparabat, ab ſe dimitteret.

Ipſe autem Cincius (non enim mihi deferenda eſt cauſa amici veteris, atque hoſpitis) is homo eſt, aut ea familia, ac diſciplina, ut hoc credi poſſit, eum bellum reipublicæ facere voluiſſe; ut, cujus pater, cum cæteri deficerent finitimi ac vicini, ſingulari extiterit in rempublicam noſtram officio & fide, is ſibi nefarium bellum contra patriam ſuſcipiendum putaret? cujus æs alienum videmus, Judices, non libidine, ſed negotii gerendi ſtudio eſſe contractum: qui ita Romæ debuit, ut in provinciis, & in regnis maximæ ei pecuniæ deberentur: quas cum peteret, non commiſit, ut ſui procuratores quidquam oneris, abſente ſe, ſuſtinerent: venire omnes ſuas poſſeſſiones, & patrimonio ſe ornatiſſimo ſpoliari maluit, quam ullam moram cuiquam fieri creditorum ſuorum. A quo quidem genere, Judices, ego nunquam timui, cum in illa reipublicæ tempeſtate verſarer. Illud erat genus hominum horribile

30 *Per ſe*] Conjuratio, quæ Romæ fiebat, nullo modo nitebatur provinciarum diſcordiis, neque ab alia ulla re, quam a ſe ipſa pendebat. *Ferratius*.

bile & pertimescendum, qui tanto amore suas possessiones amplexi tenebant, ut ab his membra divelli citius ac distrahi posse diceres. Cincius nunquam sibi cognationem cum prædiis esse existimavit suis: itaque se non modo ex suspicione tanti sceleris, verum etiam ex omni hominum sermone, non armis, sed patrimonio suo vindicavit.

XXI. Jam vero, quod subjicit, Pompejanos [31] esse a Sylla impulsos, ut ad istam conjurationem, & ad hoc nefarium facinus accederent: id cujusmodi sit, intelligere non possum. An tibi Pompejani conjurasse videntur? quis hoc unquam dixit? aut quæ fuit istius rei vel minima suspicio? Disjunxit, inquit, eos a colonis, ut, hoc dissidio ac dissensione facta, oppidum in sua potestate posset, & Pompejanos habere. Primum omnis Pompejanorum, colonorumque dissensio, delata ad patronos est, cum jam inveterasset, ac multos annos esset exagitata: deinde ita a patronis res cognita est, ut nulla in re a cæterorum sententiis Sylla dissenserit: postremo coloni ipsi sic intelligunt, non Pompejanos a Sylla magis, quam sese esse defensos.

Atque hoc, Judices, ex hac frequentia colonorum, honestissimorum hominum, intelligere potestis: qui adsunt, laborant: hunc patronum, defensorem, custodem illius coloniæ, si in omni fortuna, atque omni honore incolumem habere non potuerunt, in hoc tamen casu, quo afflictus jacet, per vos tutari conservareque cupiunt. Adsunt pari studio Pompejani, qui ab illis etiam in crimen vocantur: qui ita de ambulatione [32], & de suffragiis suis cum colonis dissenserunt, ut idem de communi salute sentirent. At ne hæc quidem P. Syllæ mihi

31 *Pompejanos*] Pompeji oppidum fuit in Campania, prope Neapolim. Ii a populo Romano devicti, parte agri multati sunt. Eo a Triumviris, in quibus P. Sylla erat, colonia deducta est. Inter Pompejanos & Colonos exorta seditio est, quod nollent Pompejani Colonis tantum jus suffragii ferendi ac magistratus gerendi esse, quantum sibi. Hanc seditionem a Sylla escitatam dixit Torquatus, ut Pompejanos in sua potestate haberet, iisque ad hanc conjurationem uteretur. *Sylvius*.

32 *De ambulatione*] Gulielmius interpretatur *porticum*; ut in ipso Cicerone sæpe alias: Et Catullo: *In Magni simul ambulatione*. De porticu ergo dissensere cum colonis Pompejani. *Gruterus*. Alii, *de ambitione*, quod interpretantur, de magistratuum petitione. *Ambulatione* tuentur quatuor libri veteres a me consulti, & editio prima. *Grævius*.

Digitized by Google

hi videtur silentio prætereunda esse virtus, quod, cum ab hoc illa colonia deducta sit, & cum commoda colonorum a fortunis Pompejanorum reipublicæ fortuna disjunxerit, ita carus utrisque est atque jucundus, ut non alteros demovisse, sed utrosque constituisse videatur.

XXII. At enim & gladiatores, & omnis ista vis, rogationis [33] Cæciliæ causa comparabantur. Atque hoc loco in L. Cæcilium, pudentissimum atque ornatissimum virum, vehementer invectus est: cujus ego de virtute & constantia, Judices, tantum dico; talem hunc in ista rogatione, quam promulgavit, non de tollenda, sed de levanda [34] calamitate fratris sui, fuisse, ut consultum esse voluerit fratri: tamen cum republica pugnare noluerit: promulgarit impulsus amore fraterno, destiterit fratris auctoritate deductus.

Atque in ea re per L. Cæcilium Sylla accusatur, in qua re est uterque laudandus. Primum Cæcilius [35], * qui id promulgarit, in quo res judicatas videbatur voluisse rescindere, ut statueretur: Sylla recte reprehendit. Status enim reipublicæ maxime judicatis rebus continetur. Neque ego tantum fraterno amori dandum arbitror, ut quisquam de salute suorum consulat, communem relinquat. Nihil de judicio ferebat: sed poe-

33 *Rogationis Cæciliæ*] Ut per vim ferretur lex, quam frater P. Syllæ Cæcilius tribunus pl. de minuenda ambitus pœna promulgaverat. *Manut.*

34 *De levanda*] Quia damnatus fuerat Sylla de ambitu. Eam pœnam nova lege Cæcilius minuere cupiebat.

35 *Primum Cæcilius*] Duo fere versus fuerant a scriptore librario omissi. Quos ego partim conjectura ductus, partim ab antiquis libris adjutus, repræsentavi. Errans scilicet librarius in nominibus, *Cæcilius*, & *Cæcilium*, a *Cæcilius* ad *Cæcilium* transilierat: & ita versum unum integrum omiserat, quem restituimus. *Lambinus*. *In qua re est uterque laudandus. Primum Cæcilius, qui id promulgarit, in quo res judicatas videbatur voluisse rescindere, ut statueretur: Sylla recte respondit, status enim*] Locum aperte corruptum ita Pantagathus restituebat: *In qua re est utique laudandus, per eum Cæcilius, qui si promulgarit, in quo res judicatas videbatur voluisse rescindere, ut restitueretur Sylla, recte reprehendit: status enim*, &c. *Ursinus*. *Primum Cæcilius*, &c.] Malui locum notare asterisco, quam admittere Memmiani codicis scripturam Lambini conjectura ferruminatam. Erat viri probi seorsim exhibere codicis ms. lectionem, & sic deinde subjicere divinationem suam. Nostri Palatini octo nihil variant, nisi quod sept. *Cæcilium*. Henr. Stephanus laudat e ms. *Primum Cæcilius, qui id primum promulgavit, quo fratris casum levare posset: quem quia res judicatas*, &c. quod sane admisissem, si tale quid offendissem in nostris, aut ulla veteri editione: interim uno stare libro, & tali quidem, qui nunquam forte fuit in rerum natura, non est nostrum. Vix oculis meis credo, nedum ut linguæ alienæ. *Gruter.*

* Lamb. *qui fratris calamitatem levare, pœna legis mitiganda, voluerit, laudem meretur: deinde Cæcilium, qui id promulgarit, in quo res judicatas videbatur voluisse rescindere, ut Sylla restitueretur, Sylla recte*

Digitized by Google

pœnam ambitus eam ferebat [36], quæ fuerat nuper ſuperioribus legibus conſtituta. Itaque hac rogatione, non judicum ſententiam, ſed legis vitium corrigebat. Nemo judicium reprehendit, cum de pœna queritur, ſed legem. Damnatio enim eſt judicum, quæ manebat: pœna, legis, quæ levabatur. Noli igitur animos eorum ordinum, qui præſunt judiciis ſumma cum gravitate & dignitate, alienare a cauſa. Nemo labefactare judicium eſt conatus. Nihil eſt ejuſmodi promulgatum. Semper Cæcilius in calamitate fratris ſui, judicum poteſtatem perpetuandam, legis acerbitatem mitigandam putavit.

XXIII. Sed quid ego de hoc plura diſputem? Dicerem fortaſſe, & facile, & libenter dicerem. Si paulo etiam longius, quam finis quotidiani officii poſtulat, pietas & fraternus amor L. Cæcilium protuliſſet; implorarem ſenſus veſtros: uniuſcujuſque indulgentiam in ſuos teſtarer: peterem errato veniam L. Cæcilii ex intimis veſtris cogitationibus, atque ex humanitate communi. Lex dies fuit propoſita paucos: ferri cœpta nunquam: poſita eſt in ſenatu [37], populum Romanum latuit [38]. Cum in Capitolium nos ſenatum convocaſſemus, nihil eſt actum prius: & id mandato Syllæ Q. Metellus prætor ſe loqui dixit,

36 *Eam ferebat*] Placet quod aliis, *auferebat*. Niſi ſi dicas, voluiſſe Cæcilium eam ferre pœnam, non quæ cum ultima lege, (ultima autem Calpurnia tuoc erat, qua Sylla damnatus eſt) ſed quæ cum ſuperioribus congrueret: io quibus aliquaoto levior, quam io ultima, ambitus pœna conſtituta erat. Ut, *ſuperioribus legibus*, valeat, iis, quæ ante ultimam latæ fuerant. *Nuper* autem ſit, non multo ante ultimam. *Manut.* *Auferre pœnam*, vix Latinæ aures ferunt. *Grævius*.

37 *Poſita eſt in ſenatu*] Cum diu de hoc loco cogitaſſem, animadverti hæc verba, *poſita eſt in ſenatu, populum Romanum latuit*, eſſe ſpuria, & ſuppoſititia, ut non tantum ſententia & Romaoi ſermonis integritas flagitat: (quid enim eſt *ponere*, aut *deponere legem in ſenatu*? quomodo potuit populo Romano latere quod propoſitum eſt?;) ſed & veteres, uti vidimus, libri, io quibus *pop. Rom. latuit* non' legitur. Videntur autem irrepſiſſe, cum oſcitantia librarii repetita eſſet vox *poſita* ex præcedente verſu: *lex dies fuit poſita paucos*, ſic enim pro *propoſita* legitur in Pithœano, & itidem repetita vox *ſenatum* ex ſequente verſu. Forte margini fuit adſcriptum *rogatio*, quod eſt io Mediolaneoſi. Spero omnes, qui judicio valent, mihi, ubi hæc verba ineptiſſima recte conſideraveriot, aſſenſuros. Delere tamen nondum auſus ſum, quia *poſita eſt in ſenatu* in omoibus codicibus legitur. Si vel unus melioris notæ illa noo agnoviſſet, uti noonulli non agnoſcunt ſequentia *populum Romanum latuit*, ea deleviſſem. Nunc & hic pannus purpuræ Tullianæ, ut multi alii, adſutus eſt ferendus. *Idem*.

38 *Populum Romanum latuit*] Vult Caſpar Scioppius, *Præf. Grammat. Philoſ.* hoc Latinum oon eſſe, vel ſaltem Ciceronis ætate non fuiſſe. Græco more dicitur, *latet me*, ſed Latino, *latet mihi*. Itaque in veteribus Ciceronis libris fuit, *P. R. latuit*: quod erat dandi caſu legendum, *Populo Romano latuit*. Hæc ille pluribus. Vide Catilin. I. cap. 6. *Olivetus*.

dixit, Syllam illam rogationem de se nolle ferri. Ex illo tempore L. Cæcilius multa de republica [39] egit: Agrariæ legi, quæ tota a me reprehensa & abjecta est, intercessorem fore professus est: improbis largitionibus restitit: senatus auctoritatem nunquam impedivit: ita se gessit in tribunatu, ut, onere deposito domestici officii, nihil postea nisi de reipublicæ commodis cogitarit.

Atque in ipsa rogatione, ne per vim quid ageretur, quis tamen [40] nostrum Syllam aut Cæcilium verebatur? Nonne omnis ille terror, omnis seditionis timor atque opinio, ex Autronii improbitate pendebat? Ejus voces, ejus minæ ferebantur: ejus aspectus, concursatio, stipatio, greges hominum perditorum, metum nobis seditionesque afferebant. Itaque P. Sylla, hoc importunissimo tum honoris, tum etiam calamitatis socio, atque comite, & secundas fortunas amittere coactus est, & in adversis sine ullo remedio atque allevamento permanere.

XXIV. Hic tu epistolam meam sæpe recitas, quam ego ad Cn. Pompejum de meis rebus gestis, & de summa reipublicæ misi; & ex ea crimen aliquod in P. Syllam quæris: &, si furorem incredibilem biennio ante conceptum erupisse in meo consulatu scripsi, me hoc demonstrasse [41] dicis, Syllam in illa fuisse superiore conjuratione. Scilicet is sum, qui existimem, Cn. Pisonem, & Catilinam, & Vargunteium, & Autronium nihil scelerate, nihil audacter ipsos per sese sine P. Sylla facere potuisse. De quo etiam si quis dubitasset [42] antea, num, id quod tu arguis, cogitasset, interfecto patre tuo, consule [41], descendere [44] Kalendis Januariis cum lictoribus: sustuli-

39 *De Rep.*] Erricus Stephanus emendat, *e rep.* ingeniose & erudite. *Lamb.*

40 *Tamen*] Repone, *eum*, ex utroque Francii, & editione prima. *Græv.*

41 *Me hoc demonstrasse*] Quare colligebat hoc accusator? Quia cum primæ conjurationis causam innueret Cicero fuisse judicium, quo damnati fuerant de ambitu Sylla, & Autronius, neutrum ab illa excludere videbatur. *Ferr.*

42 *De quo etiam si quis dubitasset*] Ostendit L. Torquatum dixisse quæ non conveniant. Nam si P. Sylla conjuravit L. Torquati patrem Cos. Kalendis Januariis interficere, ut consulatum judicio amissum per vim recuperaret: non est verisimile eum, postquam damnatus est, operas & manum comparasse, ut Catilinæ contra Torquatum suffragaretur. *Sylvius.*

43 *Interfecto patre tuo consule*] L. Torquatum & L. Cottam, cum inirent consulatum, Kalendis Januariis, interficere, & consulatum per vim arripere Catilina & Autronius conjuraverant. *Idem.*

ſtuliſti hanc ſuſpicionem, cum dixiſti, hunc, ut Catilinam conſulem efficeret, contra patrem tuum operas & manum comparaſſe. Quod ſi tibi ego confiteor, tu mihi concedas neceſſe eſt, hunc, cum Catilinæ ſuffragaretur, nihil de ſuo conſulatu, quem judicio amiſerat, per vim recuperando cogitaviſſe. Neque enim iſtorum facinorum tantorum, tam atrocium crimen, Judices, P. Syllæ perſona ſuſcipit. Jam enim faciam, criminibus omnibus fere diſſolutis, contra, atque in cæteris cauſis fieri ſolet, ut nunc denique de vita hominis ac de moribus dicam. Etenim de principio ſtuduit animus occurrere magnitudini criminis, ſatisfacere expectationi hominum; de me * aliquid ipſo, qui accuſatus eram, dicere. Nunc jam revocandi eſtis eo, quo vos ipſa cauſa, etiam tacente me, cogit animos menteſque convertere.

XXV. Omnibus in rebus, Judices, quæ graviores majoreſque ſunt, quid quiſque voluerit, cogitarit, admiſerit, non ex crimine, ſed ex moribus ejus, qui arguitur, eſt ponderandum. Neque enim poteſt quiſquam noſtrum ſubito fingi, neque cujuſquam repente vita mutari, aut natura converti. Circumſpicite pauliſper mentibus veſtris, ut alia omittamus, hoſce ipſos homines, qui huic affines ſceleri fuerunt. Catilina contra rempublicam conjuravit. Cujus aures unquam hoc reſpuerunt, conatum [45] eſſe hominem uſque a pueritia non ſolum intemperantia & ſcelere, ſed etiam conſuetudine & ſtudio in omni flagitio, ſtupro, cæde verſatum? Quis eum contra patriam pugnantem periiſſe miratur, quem ſemper omnes ad civile latrocinium natum putaverunt? Quis Lentuli ſocietates cum indicibus [46], quis inſaniam libidinum, quis perverſam atque impiam religionem recordatur, qui illum aut nefarie cogitaſſe, aut ſtulte ſperaſſe miretur? Quis de C. Cethego, atque ejus in Hiſpaniam profectione, ac de vulnere Q. Metelli

44 *Deſcendere*] In forum. Sic enim loquebantur, quia nobiliores in collibus habitabant. *Manutius*.

* Vict. Man. Lamb. *aliquid, & de ipſo, qui accuſatus eſt*

45 *Conatum*] Remp. ſcilicet perdere. *Ferrat.*

46 *Cum indicibus*] Qui viros innocentes falſis criminibus vexarent. *Idem.*

telli Pii cogitat, cui non ad illius pœnam carcer ædificatus esse videatur? Omitto cæteros, ne sit infinitum. Tantum a vobis peto, ut taciti de omnibus, quos conjurasse cognitum est, cogitetis: intelligetis, unumquemque illorum prius a sua vita, quam nostra suspicione esse damnatum. Ipsum illum Autronium (quoniam ejus nomen finitimum maxime est hujus periculo & crimini) non sua hæc vita convincit? Semper audax, petulans, libidinosus: quem in stuprorum defensionibus non solum verbis uti improbissimis solitum esse scimus, verum etiam pugnis & calcibus: quem exturbare homines e possessionibus, cædem facere vicinorum, spoliare fana sociorum, vi conatum & armis disturbare judicia; in bonis rebus omnes contemnere, in malis pugnare contra bonos, non reipublicæ cedere, non fortunæ ipsi succumbere. Hujus si causa non manifestissimis rebus teneretur, tamen eum mores ipsius ac vita convincerent.

XXVI. Agedum, conferte nunc cum illius vita vitam P. Syllæ, vobis populoque Romano notissimam, Judices, & eam ante oculos vestros proponite. Ecquod hujus factum aut commissum, non dicam audacius, sed quod cuiquam paulo minus consideratum videretur? Factum quæro: verbum ecquod unquam ex ore hujus excidit, unde quisquam posset offendi? At vero in illa gravi L. Syllæ victoria, turbulentaque, quis P. Sylla mitior? quis misericordior inventus est? quam multorum hic vitam est a L. Sylla deprecatus? quam multi sunt summi homines, & ornatissimi, & nostri, & equestris ordinis, quorum pro salute se hic Syllæ obligavit? quos ego nominarem: neque enim ipsi nolunt, & huic animo gratissimo adsunt: sed quia majus est beneficium, quam posse debet [47] civis civi dare, ideo a vobis peto, ut, quod potuit, tempori tribuatis; quod fecit, ipsi.

Quid reliquam constantiam vitæ commemorem? dignitatem? liberalitatem? moderationem in privatis rebus? splendorem in publicis? quæ ita a fortuna deformata sunt, ut tamen a natura

47 *Quam posse debet*] Non enim civis eam illorum vita a sua voluntate pendeat: sed in alios cives potestatem habere debet, ut est vitium temporis. *Idem*.

ra inchoata compareant. Quæ domus? quæ celebratio quotidiana [48]? quæ familiaris dignitas [49]? quæ ſtudia amicorum? quæ ex quoque ordine multitudo? Hæc diu multumque, & multo labore quæſita, una eripuit hora. Accepit P. Sylla, Judices, vehemens vulnus, & mortiferum: veruntamen ejuſmodi, quod videretur ejus vita & natura accipere potuiſſe. Honeſtatis & dignitatis habuiſſe nimis magnam judicatus eſt cupiditatem: quam ſi nemo alius habuit in conſulatu petendo, cupidior judicatus eſt hic fuiſſe, quam cæteri. Sin etiam in aliis nonnullis fuit iſte conſulatus amor: fortuna in hoc fuit fortaſſe gravior, quam in cæteris.

Poſtea vero quis P. Syllam, niſi mœrentem, demiſſum, afflictumque vidit? Quis unquam eſt ſuſpicatus, hunc magis odio, quam pudore hominum aſpectum lucemque vitare? Qui cum multa haberet invitamenta urbis & fori, propter ſumma ſtudia amicorum, quæ tamen ei ſola in malis reſtiterunt: abfuit ab oculis veſtris; &, cum lege retineretur [50], ipſe ſe exilio pene multavit. In hoc vos pudore judicii [51], & in hac vita, tanto ſceleri locum fuiſſe creditis?

XXVII. Aſpicite ipſum: contuemini os: conferte crimen cum vita: vitam, ab initio ad hoc tempus explicatam, cum crimine recognoſcite. Mitto rempublicam, quæ fuit ſemper Syllæ cariſſima: hoſne amicos, tales viros, tam cupidos ſui, per quos res ejus ſecundæ quondam erant ornatæ, nunc ſublevantur adverſæ, crudeliſſime perire voluit, ut cum Lentulo, & Catilina, & Cethego fœdiſſimam vitam, ac miſerrimam, turpiſſima morte propoſita, degeret? Non cadit, non, inquam, cadit in hos mores, non in hunc pudorem, non in hanc vitam, non in hunc hominem iſta ſuſpicio. Nova quædam illa immanitas exorta eſt: incredibilis fuit, ac ſingularis

fu-

48 *Celebratio quotidiana*] Celebratur quotidie Syllæ domus civium honeſtiſſimorum conventu. *Manut.*

49 *Familiaris dignitas?*] Pro, familiarium dignitas. Ut infra, cap. 28. *Idem.*

50 *Cum lege retineretur*] Lege Calpurnia quæ de ambitu damnatis exilium non irrogabat. Poſtea decem annorum exilium addidit Tullia lex, a conſule Cicerone lata. *Idem.*

51 *In hoc vos pudore judicii*] Cum illum puderet hujus judicii quo damnatus erat. Sic poteſt exponi, ſed puto tamen Tullium ſcripſiſſe, *In hoc vos pudore, Judices, & in hac vita.* Græv.

furor: ex multis ab adolescentia collectis perditorum hominum vitiis repente tanta ista importunitas inauditi sceleris exarsit. Nolite, Judices, arbitrari, hominum illum impetum & conatum fuisse. Neque enim ulla gens tam barbara, aut tam immanis unquam fuit, in qua non modo tot, sed unus tam crudelis hostis patriæ sit inventus. Belluæ quædam illæ ex portentis immanes, ac feræ forma hominum indutæ, extiterunt. Perspicite etiam atque etiam, Judices: nihil enim est, quod in hac causa dici possit vehementius. Penitus introspicite Catilinæ, Autronii, Cethegi, Lentuli, cæterorumque mentes. Quas vos in his libidines, quæ flagitia, quas turpitudines, quantas audacias, quam incredibiles furores, quas notas scelerum, quæ indicia parricidiorum, quantos acervos facinorum reperietis? Ex magnis, & diuturnis, & jam desperatis reipublicæ morbis ista repente vis erupit, ut, ea confecta & ejecta, convalescere aliquando & sanari civitas possit. Neque enim est quisquam, qui arbitretur, illis inclusis in republica pestibus, diutius hæc stare potuisse. Itaque eos non ad perficiendum scelus, sed ad luendas reipublicæ pœnas Furiæ quædam incitaverunt.

XXVIII. In hunc igitur gregem vos nunc P. Syllam, Judices, ex his, qui cum hoc vivunt, atque vixerunt, honestissimorum hominum gregibus, rejicietis? ex hoc hominum numero, ex hac familiari dignitate, in impiorum partem, atque in parricidarum cœtum ac numerum transferetis? Ubi erit igitur illud fortissimum præsidium pudoris? quo in loco nobis vita ante acta proderit? quod ad tempus existimationis partæ fructus reservabitur, si in extremo discrimine ac dimicatione fortunæ deseret? si non aderit? si nihil adjuvabit?

Quæstiones nobis servorum, ac tormenta accusator minitatur: in quibus quanquam nihil periculi suspicamur, tamen illa tormenta gubernat dolor, moderatur natura cujusque tum animi, tum corporis: regit quæsitor, flectit libido, corrumpit spes, infirmat metus, ut in tot rerum angustiis nihil veritati loci relinquatur. Vita P. Syllæ torqueatur: ex ea quæratur, num quæ occultetur libido, num quod lateat facinus, num

Digitized by Google

num quæ crudelitas, num quæ audacia. Nihil erroris erit in causa, nec obscuritatis, Judices, si a vobis vitæ perpetuæ vox ea, quæ gravissima debet esse, audietur.

Nullum in hac causa testem timemus: nihil quemquam scire, nihil vidisse, nihil audisse arbitramur. Sed tamen, si nihil vos P. Syllæ fortuna movet, Judices, vestra moveat. Vestra enim, qui cum summa elegantia atque integritate vixistis, hoc maxime interest, non ex libidine, aut simultate, aut levitate testium causas honestorum hominum ponderari, sed in magnis disquisitionibus, repentinisque periculis vitam uniuscujusque esse testem. Quam vos, Judices, nolite armis suis spoliatam atque nudatam objicere invidiæ, dedere suspicioni. Munite communem arcem bonorum, obstruite perfugia improborum. Valeat ad pœnam, & ad salutem plurimum, quam solam videtis ipsam ex vi sua naturaque facillime perspici: subito flecti, fingique non posse.

XXIX. Quid vero hæc auctoritas (semper enim de ea dicendum est: quanquam a me timide modiceque dicetur) quid, inquam, hæc auctoritas nostra? qui a cæteris conjurationis causis abstinuimus, P. Syllam defendimus: nihil hunc tandem juvabit? Grave * est hoc dictum fortasse, Judices, si appetimus aliquid: si, cum cæteri de nobis silent, non etiam nosmetipsi tacemus, grave. Sed, si lædimur, si accusamur, si in invidiam vocamur: profecto conceditis, Judices, ut nobis libertatem retinere liceat, si minus liceat dignitatem.

Accusati sunt uno nomine consulares: ut jam videatur honoris amplissimi nomen plus invidiæ, quam dignitatis afferre. Affuerunt, inquit, Catilinæ, illumque laudarunt. Nulla tum patebat, nulla erat cognita conjuratio: defendebant amicum, aderant supplici, vitæ ejus turpitudinem in summis ejus periculis non insequebantur. Quin etiam parens tuus, Torquate, consul, reo de pecuniis repetundis Catilinæ fuit advocatus: improbo homini, at supplici: fortasse audaci, at aliquando amico. Cui cum adfuit post delatam ad eum primam illam conjurationem; indicavit se audisse aliquid, non credidisse. At idem

* Vict. Man. Lamb. omittunt, *est hoc dictum fortasse, Judices*.

Digitized by Google

idem non adfuit alio in judicio, cum adessent cæteri. Si postea cognorat ipse aliquid, quod in consulatu ignorasset: ignoscendum est iis, qui postea nihil audierunt. Sin illa res prima valuit: non inveterata, quam recens, debuit esse gravior. Sed, si tuus parens etiam in illa suspicione periculi sui, tamen humanitate adductus advocationem hominis improbissimi sella curuli, atque ornamentis & suis, & consulatus honestavit: quid est, quamobrem consulares, qui Catilinæ adfuerunt, reprehendantur?

At iidem iis, qui ante hunc causam de conjuratione dixerunt, non adfuerunt. Tanto scelere adstrictis hominibus, statuerunt nihil a se adjumenti, nihil opis, nihil auxilii ferri oportere. Atque, ut de eorum constantia atque animo in rempublicam dicam, quorum tacita gravitas & fides de unoquoque loquitur, neque cujusquam ornamenta orationis desiderat: potest quisquam dicere unquam meliores, fortiores, constantiores consulares fuisse, quam iis temporibus, & periculis, quibus pene oppressa est respublica? Quis non de communi salute apertissime, quis non fortissime, quis non constantissime sensit? Neque ego præcipue de consularibus disputo. Nam hæc & hominum ornatissimorum, qui prætores fuerunt, & universi senatus communis est laus: ut constet, post hominum memoriam nunquam in illo ordine plus virtutis, plus amoris in rempublicam, plus gravitatis fuisse. Sed quia sunt descripti consulares, de his tantum mihi dicendum putavi, quod satis esset, * attestante memoria omnium, neminem esse ex illo honoris gradu, qui non omni studio, virtute, auctoritate, incubuerit ad rempublicam conservandam.

XXX. Sed quid? ego, qui Catilinam non laudavi, qui reo Catilinæ consul non adfui, qui testimonium de conjuratione dixi in alios, adeone vobis alienus a sanitate, adeo oblitus constantiæ meæ, adeo immemor rerum a me gestarum esse videor, ut, cum consul bellum gesserim cum conjuratis, nunc eorum ducem conservare cupiam, & in animum inducam, cujus nuper ferrum retuderim, flammamque restinxerim, ejusdem

nunc

* Lamb. *ad testandam memoriam* Grut. *attestantem memoriam*

nunc causam vitamque defendere? Si medius fidius, Judices, non me ipsa respublica, meis laboribus & periculis conservata ad gravitatem animi & constantiam sua dignitate revocaret; tamen hoc natura est insitum, ut, quem timueris, quicum de vita fortunisque contenderis, cujus ex insidiis evaseris, hunc semper oderis. Sed, cum agatur honos meus amplissimus, gloria rerum gestarum singularis: cum, quoties quisquam est in hoc scelere convictus, toties renovetur memoria per me inventæ salutis: ego sim tam demens, ego committam, ut ea, quæ pro salute omnium gessi, casu magis & felicitate a me, quam virtute & consilio gesta esse videantur?

Quid ergo? hoc tibi sumis, dicet fortasse quispiam, ut, quia tu defenderis, innocens judicetur? Ego vero, Judices, non modo nihil mihi assumo, in quo quispiam repugnet: sed etiam si quid ab omnibus conceditur [52], id reddo ac remitto. Non in ea republica versor, non iis temporibus caput meum obtuli pro patria periculis omnibus, non aut ita sunt extincti, quos vici, aut ita grati, quos servavi, ut ego mihi plus appetere coner, quam quantum omnes inimici invidique patiantur.

Grave esse [53] videretur, eum, qui investigarit conjurationem, qui patefecerit, qui oppresserit, cui senatus singularibus verbis gratias egerit, cui uni togato supplicationem decreverit, dicere in judicio: Non defenderem, si conjurasset. Non dico id, quod grave est: dico illud, quod in his causis conjurationis non auctoritati assumam, sed pudori meo [54]: Ego ille conjurationis investigator atque ultor, certe non defenderem Syllam, si conjurasse arbitrarer. Ego, Judices, de tantis omnium periculis cum quærerem omnia, multa audirem, non crederem omnia, caverem omnia: dico hoc, quod initio dixi, nullius indicio, nullius suspicione, nullis literis, de re P. Syllæ rem ullam [55] ad me esse delatam.

XXXI.

52 *Conceditur*] Hoc est, si id ab omnibus mihi concederetur, ut ea in re standum meæ auctoritati esset, sponte remitterem, ac recusarem. *Ferrat.*

53 *Grave esse*] Ironia. *Idem.*

54 *Pudori meo*] Quomodo enim pudori suo Cicero consuleret, si defenderet quem conjurasse arbitraretur? *Idem.*

55 *De re P. Syllæ rem ullam*] Vitium apparet: itaque nonnulli, *de re*, tanquam super-

XXXI. Quamobrem vos, Dii patrii ac Penates, qui huic urbi, atque huic imperio præsidetis, qui hoc imperium, qui hanc libertatem, populumque Romanum, qui hæc tecta atque templa, me consule, vestro numine auxilioque servastis, testor, integro me animo, ac libero, P. Syllæ causam defendere: nullum a me sciente facinus occultari, nullum scelus susceptum contra salutem omnium defendi ac tegi. Nihil de hoc consul comperi, nihil suspicatus sum, nihil audivi. Itaque idem ego ille, qui vehemens in alios, qui inexorabilis in cæteros esse visus sum, persolvi patriæ quod debui: reliqua jam a me meæ perpetuæ consuetudini, naturæque debentur. Tam sum misericors, Judices, quam vos: tam mitis, quam qui lenissimus. In quo vehemens fui vobiscum, nihil feci, nisi coactus: reipublicæ præcipitanti subveni: patriam demersam extuli: misericordia civium adducti, tunc fuimus tam vehementes, quam necesse fuit. Salus esset omnium amissa una nocte, nisi esset severitas illa suscepta. Sed, ut ad sceleratorum pœnam amore reipublicæ sum adductus, sic ad salutem innocentium voluntate deducor.

Nihil video esse in hoc P. Sylla, Judices, odio dignum, misericordia digna multa. Neque enim nunc propulsandæ calamitatis suæ causa supplex ad vos, Judices, confugit: sed ne qua generi ac nomini suo nota nefariæ turpitudinis inuratur. Nam ipse quidem, si erit vestro judicio liberatus, quæ habet ornamenta, quæ solatia reliquæ vitæ, quibus lætari & perfrui possit? Domus erit, credo, exornata: aperientur majorum imagines: ipse ornatum ac vestitum recuperabit. Omnia, Judices, hæc amissa sunt: omnia generis, nominis, honoris insignia atque ornamenta unius judicii calamitate occiderunt. Sed ne extinctor patriæ, ne proditor, ne hostis appelletur, ne hanc labem tanti generis in familia relinquat, id laborat, id metuit; ne denique hic miser conjurati, & consceleratі, & proditoris filius nominetur: huic puero, qui est ei vita sua multo carior, metuit, cui honoris integros fructus non sit tra-

ditu-

pervacaneum inducendum putarunt. In quibusdam antiquis libris, *de reatu*, legitur, quod item vitiosum esse constat. Nobis placeret, *de crimine*. Non enim longe differt *crimine* a *re*, si *crimine* contracte legatur. *Manut.*

diturus, ne æternam memoriam dedecoris relinquat. Hic vos orat, Judices, parvus, ut se aliquando, si non integra fortuna, at afflicta, patri suo gratulari sinatis. Huic misero notiora sunt judiciorum itinera, & fori, quam campi, & disciplinarum. Non jam de vita P. Syllæ, Judices, sed de sepultura contenditur. Vita erepta est superiore judicio: nunc, ne corpus ejiciatur, laboramus. Quid enim est huic reliqui, quod eum in vita hac teneat? aut quid est, quamobrem hæc cuiquam vita videatur?

XXXII. Nuper is homo fuit in civitate P. Sylla, ut nemo ei se neque honore, neque gratia, nec fortunis anteferret. Nunc spoliatus omni dignitate, quæ erepta sunt, non repetit: quod fortuna in malis reliqui fecit, ut cum parente, cum liberis, cum fratre, cum his necessariis, lugere suam calamitatem liceat, id sibi ne eripiatis, Judices, vos obtestatur.

Te ipsum jam, Torquate, expletum esse hujus miseriis par erat. Etsi nihil aliud Syllæ, nisi consulatum abstulissetis, tamen eo vos contentos esse oportebat. Honoris enim contentio vos ad causam, non inimicitiæ deduxerunt. Sed cum huic omnia cum honore detracta sint, cum in hac fortuna misera ac luctuosissima destitutus sit: quid est, quod expetas amplius? Lucisne hanc usuram eripere vis, plenam lacrymarum atque mœroris, in qua cum maximo cruciatu atque dolore retinetur? Libenter reddiderit, adempta ignominia fœdissimi criminis. An vero inimicum ut expellas? cujus ex miseriis, si esses crudelissimus, videndo fructum caperes majorem, quam audiendo.

O miserum & infelicem illum diem, quo consul omnibus centuriis P. Sylla renuntiatus est! O falsam spem! o volucrem fortunam! o cæcam cupiditatem! o præposteram gratulationem! Quam cito illa omnia ex lætitia & voluptate ad luctum & lacrymas reciderunt, ut, qui paulo ante consul designatus fuisset, retineret repente nullum vestigium pristinæ dignitatis! Quid enim erat mali, quod huic spoliato honore, fama, fortunis, deesse videretur? aut cui novæ calamitati locus ullus relictus esset? Urget eadem fortuna, quæ cœpit: reperit no-

vum mœrorem : non patitur hominem calamitoſum, uno modo afflictum, uno in luctu perire.

Sed jam impedior egomet, Judices, dolore animi, ne de hujus miſeria plura dicam. Veſtræ jam ſunt partes, Judices; in veſtra manſuetudine atque humanitate cauſam totam repono. Vos & rejectione interpoſita [56], nihil ſuſpicantibus nobis, repentini in nos judices conſediſtis, ab accuſatoribus delecti ad ſpem acerbitatis, a fortuna nobis ad præſidium innocentiæ conſtituti. Ut ego, quid de me populus Romanus exiſtimaret, quia ſeverus in improbos fueram, laboravi, &, quæ prima innocentis mihi defenſio eſt oblata, ſuſcepi : ſic vos ſeveritatem judiciorum, quæ per hos menſes in homines audaciſſimos facta eſt, lenitate ac miſericordia mitigate. Hoc cum impetrare a vobis ipſa cauſa debet : tum eſt veſtri animi, atque virtutis declarare, non eſſe eos vos, ad quos potiſſimum, interpoſita rejectione, devenire convenerit. In quo ego, Judices, vos, quantum meus amor in vos poſtulat, tantum hortor, ut communi ſtudio, quoniam in republica conjuncti ſumus, manſuetudine & miſericordia veſtra falſam a nobis crudelitatis famam repellamus.

56 *Rejectione interpoſita*] Facile eſt intelligere, unius accuſatoris in crimine conjurationis rejectionem judicum fuiſſe. Veriſimile eſt autem in rejectorum locum eos deligi ſolitos ab accuſatore quos putaret de reo ſeveriſſime judicaturos, quam Cicero ex accuſatoris mente, *acerbitatem* appellat : judicum autem gratiam & clementiam aucupatur in eo, quod ſubjungit : *A fortuna nobis ad præſidium innocentiæ conſtituti*. Et infra : *Eſt veſtri animi, atque virtutis, declarare non eos eſſe vos, ad quos potiſſimum, interpoſita rejectione, devenire convenerit*. Quo loco ſignificat, ſi crudeles judices accuſator quæſierit, erraſſe in delectu : quos enim delegit, a crudelitate longe abeſſe. *Idem*.

PRO

PRO
A. LICINIO ARCHIA
POETA.
ORATIO XXVI.
ARGUMENTUM.

Archias, magni nominis poeta, Antiochenus, Romam venit anno urbis 648. & ab Heracliensibus civitate donatus in gratiam Luculli, Romanam etiam civitatem adeptus est lege Plautia Papiria, anno 661. Sed elapsis viginti & octo annis, Gratius quidam Archiæ litem intendit de civitate, ex lege, ut opinor, Papia. Cicero Archiam hac oratione defendit. FERRATIUS.

I. SI quid est in me ingenii, Judices, quod sentio quam sit exiguum: aut si qua exercitatio dicendi, in qua me non infitior mediocriter esse versatum: aut, si hujusce rei ratio aliqua, ab optimarum artium studiis ac disciplina profecta, a qua ego nullum confiteor ætatis meæ tempus abhorruisse: earum rerum omnium, vel in primis hic A. Licinius [1] fructum a me repetere prope suo jure debet. Nam quoad longissime potest mens mea respicere spatium præteriti temporis, & pueritiæ memoriam recordari ultimam [2], inde usque repetens, hunc video mihi principem & ad suscipiendam, & ad ingrediendam rationem horum studiorum extitisse. Quod si hæc vox, hujus hortatu, præceptisque conformata, nonnullis aliquando saluti fuit: a quo id accepimus, quo cæteris opitulari, & alios servare possemus, huic

 pro-

1 *A. Licinius*] Nomen ex Licinia gente sumpsit: cujus beneficio civis Romanus factus fuerat. Cur autem non etiam prænomen, incertum est. *Idem*.

2 *Memoriam recordari ultimam*] Id est primam, remotissimam. De hac voce plura in Orat. *de Prov. Cons.* cap. 18.

Digitized by Google

profecto ipsi, quantum est situm in nobis, & opem & salutem ferre debemus.

Ac, ne qui a nobis hoc ita dici forte miretur, quod alia quædam in hoc facultas sit ingenii, neque hæc dicendi ratio, aut disciplina: ne nos quidem huic cuncti studio [3] penitus unquam dediti fuimus. Etenim omnes artes, quæ ad humanitatem [4] pertinent, habent quoddam commune vinculum [5], & quasi cognatione quadam inter se continentur.

II. Sed ne cui vestrum mirum esse videatur, me in quæstione legitima [6], & in judicio publico, cum res agatur apud prætorem populi Romani, lectissimum virum, & apud severissimos [7] judices, tanto conventu hominum, ac frequentia, hoc uti genere dicendi, quod non modo a consuetudine judiciorum, verum etiam a forensi sermone abhorreat: quæso a vobis, ut in hac causa mihi detis hanc veniam, accommodatam huic reo, vobis, quemadmodum spero, non molestam; ut me, pro summo poeta atque eruditissimo homine dicentem, hoc concursu hominum literatissimorum, hac vestra humanitate [8], hoc denique prætore exercente judicium, patiamini de studiis humanitatis [9], ac literarum paulo loqui liberius, & in ejusmodi persona, quæ propter otium ac studium

3 *Ne nos quidem huic cuncti studio*] Τὸ *cuncti* magnas hic turbas dat. Quid enim est *cuncti*? At Festus cunctos negat dici nisi omnes conjunctos. Manutius exponit *cuncti* toti, ut sit, ne nos quidem toti huic studio eloquentiæ dediti sumus. Sed ne Carneades quidem mihi persuaserit *cunctos* totos dici, & de uno homine. Libri Err. Memmii habent partim *cuncto*, quod respuo, partim *cura &c.*: quod perspicue verum est. *Passerat.* Non male corculum Galliæ suæ Claudius Puteanus *huicce uni studio*: sed mss. nihil mutant. Recepit id tamen in contextum Lambinus. *Gruterus.*

4 *Humanitatem*] Vide Gellium, lib. XIII. cap. 17.

5 *Commune vinculum*] Vide Cic. de Orat. III. 6. Vitruvium initio lib. 1. &c.

6 *Legitima*] De qua lex est, & quæ lege exercetur. *Manut.*

7 *Severissimos*] Apud quos extra causam si quid affertur, locum habere non videtur. *Idem.*

8 *Hac vestra humanitate*] Literarum illarum scientia, de quibus mihi sermo futurus est. *Idem.*

9 *De studiis humanitatis*] Quæ ad humanitatem informant, quæ animos humanitate excolunt. Significatur autem historia in primis, & poetices. Nam utraque infra laudatur. Gellius alias quoque disciplinas humanitatis nomine comprehendit, cum eam eruditionem vocat, & ait propemodum esse, quam παιδείαν Græci dicunt; exemplis tamen valde probantibus non utitur. Et in hac ipsa oratione cum ait Cicero: *Ab iis artibus, quibus ætas puerilis ad humanitatem informari solet*: quid putemus? mathematicane, & physica significari? At hæc Romæ tum non colebantur: aut virili certe ætate, non puerili: & omnino a perquam paucis. Quare, quod ad Gellii opinionem attinet, nec probare possum, nec improbare audeo: assensum libenter sustineo. *Idem.*

dium minime in judiciis periculisque tractata [10] est, uti prope novo quodam & inusitato genere dicendi. Quod si mihi a vobis tribui, concedique sentiam: perficiam profecto, ut hunc A. Licinium non modo non segregandum, cum sit civis, a numero civium; verum etiam, si non esset, putetis asciscendum fuisse.

III. Nam ut primum ex pueris excessit Archias, atque ab iis artibus, quibus ætas puerilis ad humanitatem informari solet, se ad scribendi studium contulit: primum Antiochiæ (nam ibi natus est, loco nobili, celebri quondam urbe & copiosa, atque eruditissimis hominibus, liberalissimisque studiis affluenti) * celeriter antecellere omnibus ingenii gloria contigit. Post in cæteris Asiæ partibus, cunctæque Græciæ, sic ejus adventus celebrabatur, ut famam ingenii expectatio hominis, expectationem ipsius adventus admiratioque superaret. Erat Italia tunc plena Græcarum artium ac disciplinarum: studiaque hæc & in Latio vehementius tum colebantur, quam nunc iisdem in oppidis: & hic Romæ, propter tranquillitatem reipublicæ non negligebantur. Itaque hunc & Tarentini, & Rhegini, & Neapolitani, civitate, cæterisque præmiis donarunt: & omnes, qui aliquid de ingeniis poterant judicare, cognitione atque hospitio dignum existimarunt.

Hac tanta celebritate famæ cum esset jam absentibus notus, Romam venit, Mario consule, & Catulo. Nactus est primum consules eos, quorum alter res ad scribendum maximas, alter cum res gestas, tum etiam studium atque aures adhibere posset. Statim Luculli, cum prætextatus etiam tum Archias esset, eum domum suam receperunt. Sed etiam hoc non solum ingenii ac literarum, verum etiam naturæ atque virtutis fuit, ut domus, quæ hujus adolescentiæ prima fuerit, eadem esset familiarissima senectuti. Erat temporibus illis jucundus Q. Metello illi Numidico, & ejus Pio filio: audiebatur a M. Æmilio: vivebat cum Q. Catulo, & patre, & filio: a L. Crasso colebatur: Lucullos vero, & Drusum, & Octavios, & Catonem,

10 *Tractata*] Id est, Oratores ejusmodi personas in judiciis non tractant, quia poetæ otium studiumque sectantes, adduci non solent in judicium. *Passer.*

* Lamb. *celeriter ei, ut antecelleret... contigit.*

nem, & totam Hortenſiorum domum devinctam conſuetudine cum teneret, afficiebatur ſummo honore, quod eum non ſolum colebant, qui aliquid percipere atque audire ſtudebant, verum etiam, ſi qui forte ſimulabant.

IV. Interim ſatis longo intervallo, cum eſſet cum L. Lucullo in Siciliam [11] profectus, & cum ex ea provincia cum eodem Lucullo decederet, venit Heracleam: quæ cum eſſet civitas æquiſſimo jure ac fœdere [12], adſcribi ſe in eam civitatem voluit: idque, cum ipſe per ſe dignus putaretur, tum auctoritate & gratia Luculli ab Heracleinſibus impetravit. Data eſt civitas Silvani lege, & Carbonis, *Si qui fœderatis civitatibus adſcripti fuiſſent: ſi tum, cum lex ferebatur, in Italia domicilium habuiſſent*: &, *Si ſexaginta diebus* [13] *apud prætorem eſſent profeſſi*. Cum hic domicilium Romæ multos jam annos haberet, profeſſus eſt apud prætorem, Q. Metellum, familiariſſimum ſuum.

Si nihil aliud, niſi de civitate ac lege [14] dicimus, nihil dico amplius: cauſa dicta eſt. Quid enim horum infirmari, Grati, poteſt? Heracleæne eſſe tum adſcriptum negabis? Adeſt vir ſumma auctoritate, & religione, & fide M. Lucullus, qui ſe non opinari, ſed ſcire: non audiviſſe, ſed vidiſſe: non interfuiſſe, ſed egiſſe dicit. Adſunt Heraclienſes legati, nobiliſſimi homines: hujus judicii cauſa, cum mandatis, & cum publico teſtimonio venerunt; qui hunc adſcriptum Heraclienſem dicunt.

Hic tu tabulas deſideras Heracleinſium publicas, quas Itali-

co

11 *Siciliam*] Ita Grut. & Græv. ex mſſ. vulgo, *Ciliciam*.

12 *Æquiſſimo jure, ac fœdere*] Videtur omnino ſignificare, meliore quodam jure, ac fœdere Heraclienſes fuiſſe, quam Tarentinos, Rheginos, Neapolitanos. Alioqui cur in eas adſcribi cuperet Archias, quaſi ceteris, in quos adſcriptus antea fuerat, neglectis? quorum etiam tabulis Archiam non uti, quod ſemper ſe Heraclienſem eſſe voluerit, infra dicit. *Manut.*

13 *Sexaginta diebus*] Non eſt per ſexaginta dies continuos profiteri, quo quid abſurdius? nec poſt ſexaginta dies, ut Lambinus conatur reponere; ſed intra ſexaginta dies. Dati autem ſexaginta dies, ut ii qui longius abeſſent, ſatis ſcilicet haberent temporis quo Romam venirent ad profitendum. Profitetur qui edit aliquid, & publice teſtatum eſſe vult, ut profiteri centum, & merces apud publicanos. Græci [illegible], de qua voce vide Budæum in Pandectas. *Paſſerat.*

14 *De civitate ac lege*] C. Putaneus vir doctiſſ. cenſet legendum, *hac lege*, quod Lambinus improbat, ego probo: nam hac lege reus erat Archias. *Hotoman.*

co bello, incenso tabulario, interiisse scimus omnes. Est ridiculum, ad ea, quæ habemus, nihil dicere: quærere, quæ habere non possumus: & de hominum memoria tacere, literarum memoriam flagitare: &, cum habeas amplissimi viri religionem, integerrimi municipii jusjurandum fidemque, ea, quæ depravari nullo modo possunt, repudiare: tabulas, quas idem dicis solere corrumpi, desiderare.

At domicilium Romæ non habuit: is, qui, tot annis ante civitatem datam [15], sedem omnium rerum ac fortunarum suarum Romæ collocavit. At non est professus. Immo vero iis tabulis professus, quæ solæ ex illa professione, collegioque prætorum, obtinent publicarum tabularum auctoritatem.

V. Nam cum Appii tabulæ negligentius asservatæ dicerentur: Gabinii, quamdiu incolumis [16] fuit, levitas; post damnationem, calamitas, omnem tabularum fidem resignasset [17]: Metellus, homo sanctissimus modestissimusque omnium, tanta diligentia fuit, ut ad L. Lentulum prætorem, & ad judices [18] venerit, & unius nominis litura se commotum esse dixerit. His igitur tabulis nullam lituram in nomen A. Licinii videtis.

Quæ cum ita sint, quid est, quod de ejus civitate dubitetis, præsertim cum aliis quoque in civitatibus fuerit adscriptus? Etenim cum mediocribus multis, & aut nulla, aut humili aliqua arte præditis, gratuito [19] civitatem in Græcia homines impertiebantur, Rheginos credo, aut Locrenses, aut Neapolitanos, aut Tarentinos, quod scenicis artificibus largiri solebant, id huic, summa ingenii prædito gloria, noluisse. Quid? cum cæteri non modo post civitatem datam [20], sed etiam post legem Papiam [21], aliquo modo in eorum municipio-

15 *Ante civitatem datam*] Silvani lege, & Carbonis. Quæ civitatem non dabat, nisi qui domicilium in Italia, cum lex ferretur, habuisset. *Manut.*

16 *Quamdiu incolumis fuit*] Antequam condemnaretur. *Idem.*

17 *Omnem tabularum fidem resignasset*] Omnem ejus tabulis, in quibus professorum erant nomina, fidem abrogasset. Resignasset, inquit, quia tabulæ obsignabantur annulo prætoris. *Idem.*

18 *Ad judices*] Ut de litura illa, quam in suis tabulis deprehenderat, judicarent. *Idem.*

19 *Gratuito*] Nullo eorum merito, nulla, aut humili arte. *Idem.*

20 *Post civitatem datam*] Lege Silvani & Carbonis: ut supra.

21 *Post legem Papiam*] Secundam latam a C. Papio, *Ne quis peregrinus pro cive se gereret*. Ferrat.

piorum tabulas irrepſerint : hic , qui ne utitur quidem illis , in quibus eſt ſcriptus , quod ſemper ſe Heracllenſem eſſe voluit , rejicietur ?

Cenſus noſtros requiris ſcilicet . Eſt enim obſcurum , proximis cenſoribus , hunc cum clariſſimo imperatore L. Lucullo , apud exercitum [22] fuiſſe : ſuperioribus , cum eodem quæſtore fuiſſe in Aſia : primis , Julio & Craſſo , nullam populi partem eſſe cenſam . Sed , quoniam cenſus non jus civitatis confirmat , ac tantummodo indicat , eum , qui ſit cenſus , ita ſe jam tum geſſiſſe pro cive : iis temporibus , quæ tu criminaris , ne ipſius quidem judicio eum in civium Romanorum jure eſſe verſatum [23] , & teſtamentum ſæpe fecit noſtris legibus , & adiit hereditates civium Romanorum , & in beneficiis ad ærarium delatus eſt [24] a L. Lucullo prætore & conſule .

VI. Quære argumenta , ſi qua potes : nunquam enim hic neque ſuo , neque amicorum judicio revincetur . Quæres a nobis , Grati , cur tantopere hoc homine delectemur . Quia ſuppeditat nobis , ubi & animus ex hoc forenſi ſtrepitu reficiatur , & aures convicio defeſſæ conquieſcant . An tu exiſtimas , aut ſup-

22 *Apud exercitum*] In exercitu , & apud exercitum , non eodem ſenſu dicitur : in exercitu , qui miles eſt : apud exercitum , qui vel negotii , vel rei militaris cognoſcendæ gratia , vel quovis potius , quam ſtipendii , nomine , in exercitu eſt . Archias autem non miles erat , ſed pro ſua virtute contubernalis imperatoris . *Manut.*

23 *Iis temporibus , quæ tu criminaris , ne ipſius quidem judicio in civium Romanorum jure eſſe verſatum*] Hæc mihi perobſcura videntur & ἀκατάληπτα . Quomodo enim Archias teſtamentum fecit Romanorum legibus , & adiit hereditates civium Romanorum , ſi ne ſuo quidem judicio tum in civium Romanorum jure eſt verſatus ? Contrarium Cicero voluit oſtendere . Itaque ut hæc ἀκαταληψία tollatur , pro *quæ* ſcribe *queis* , & ſic interpunge : *Iis temporibus , queis tu criminaris , ne ipſius quidem judicio in civium Romanorum jure eſſe verſatum , & teſtamentum ſæpe fecit noſtris legibus* . Hæc eſt vera ſententia : illis ipſis temporibus , quibus tu contendis Archiam ipſum nondum præ ſe tuliſſe ſe civem eſſe , multa pro cive geſſit , teſtamentum fecit , & quæ ſequuntur . Igitur falſum eſt , quod tu criminaris . *Grævius .*

24 *In beneficiis ad ærarium delatus eſt*] Hunc ego morem deferendi ad ærarium , ſi qui bene de republica meriti eſſent , didici olim ex epiſt. 20. lib. v. Famil. in qua ſic eſt : *Quod ſcribis de beneficiis , ſcito a me tribunos militares , & præfectos , & contubernales duntaxat meos delatos eſſe* . Qui enim utilem reipublicæ operam in bello quacumque ratione navaverant , eorum nomina , ex bello reverſi , vel prætores , vel imperatores ad ærarium deferebant . *Manut. Deferri in beneficiis* ad ærarium , non erat emolumentum , verum merus honor & commendatio illarum perſonarum apud populum Romanum profutura illis vel ad majora ornamenta ab republica conſequenda , vel ad pericula , ſi quæ extitiſſent , ſublevanda , tamquam olim meritis , ut judicio & beneficio principum honeſtarentur . Sic hic Archiam a Lucullo : ſic L. Cornelium Balbum a Pompejo in beneficiis ad ærarium delatum eſſe jactat in illorum defenſione Cicero . J. Fr. Gronov. de pec. vet. III. 27. ubi vide plura . *Græv.*

ſuppetere nobis poſſe , quod quotidie dicamus in tanta varietate rerum , niſi animos noſtros doctrina excolamus : aut ferre animos tantam poſſe contentionem , niſi eos doctrina eadem relaxemus ? Ego vero fateor , me his ſtudiis eſſe deditum . Cæteros pudeat , ſi qui ita ſe literis abdiderunt , ut nihil poſſint ex his neque ad communem afferre fructum , neque in aſpectum lucemque proferre . Me autem quid pudeat , qui tot annos ita vivo , Judices , ut ab nullius unquam me tempore aut commodum , aut otium meum abſtraxerit , aut voluptas avocarit , aut denique ſomnus retardarit ? Quare quis tandem me reprehendat , aut quis mihi jure ſuccenſeat , ſi , quantum cæteris ad ſuas res obeundas , quantum ad feſtos dies ludorum celebrandos , quantum ad alias voluptates , & ad ipſam requiem animi & corporis conceditur temporis : quantum alii tribuunt tempeſtivis [25] conviviis : quantum denique aleæ , quantum pilæ ; tantum mihi egomet ad hæc ſtudia recolenda ſumpſero ? Atque hoc adeo mihi concedendum eſt magis , quod ex his ſtudiis hæc quoque * cenſetur oratio & facultas [26] : quæ quantacunque eſt in me , nunquam amicorum periculis defuit . Quæ ſi cui levior videtur : illa quidem certe , quæ ſumma ſunt , ex quo fonte hauriam , ſentio . Nam , niſi multorum præceptis , multiſque literis mihi ab adoleſcentia ſuaſiſſem , nihil eſſe in vita magnopere expetendum , niſi laudem , atque honeſtatem : in ea autem perſequenda omnes cruciatus corporis , omnia pericula mortis atque exilii parvi eſſe ducenda : nunquam me pro ſalute veſtra in tot ac tantas dimicationes , atque in hos profligatorum hominum quotidianos impetus objeciſſem . Sed pleni omnes ſunt libri , plenæ ſapientium voces , plena exemplorum vetuſtas : quæ jacerent in tenebris omnia , niſi literarum lumen accederet . Quam multas nobis imagines , non ſolum ad intuendum , verum etiam ad imitandum , fortiſſimorum virorum expreſſas

25 *Tempeſtivis*] Vide ſupra , pro Murena , cap. 6.

* Vict. Man. Lamb. *creſcit*

26 *Ex his ſtudiis hæc quoque cenſetur oratio & facultas*] Dicendi facultas ex poetarum lectione *cenſetur*, id eſt , pretium & æſtimationem meretur , & in primis laudatur : a Græcis δοκεῖν dicitur , quorum imitatione ita loqui ſolemus . *Budæus in Pand.*

ſcriptores & Græci & Latini reliquerunt ? quas ego mihi ſemper in adminiſtranda republica proponens, animum, & mentem meam ipſa cogitatione hominum excellentium conformabam.

VII. Quæret quiſpiam, quid ? illi ipſi ſummi viri, quorum virtutes literis proditæ ſunt, iſtane doctrina, quam tu laudibus efſers, eruditi fuerunt ? Difficile eſt hoc de omnibus confirmare. Sed tamen eſt certum, quid reſpondeam. Ego multos homines excellenti animo ac virtute fuiſſe, & ſine doctrina, naturæ ipſius habitu prope divino, per ſeipſos & moderatos, & graves extitiſſe fateor. Etiam illud adjungo, ſæpius ad laudem atque virtutem naturam ſine doctrina, quam ſine natura valuiſſe doctrinam. Atque idem ego contendo, cum ad naturam eximiam atque illuſtrem acceſſerit ratio quædam, conformatioque doctrinæ: tum illud neſcio quid præclarum ac ſingulare ſolere exiſtere. Ex hoc eſſe hunc numero, quem patres noſtri viderunt, divinum hominem, Africanum: ex hoc C. Lælium, L. Furium [27], moderatiſſimos homines & continentiſſimos: ex hoc fortiſſimum virum, & illis temporibus doctiſſimum, M. Catonem illum ſenem: qui profecto ſi nihil ad percipiendam, colendamque virtutem literis adjuvarentur, nunquam ſe ad earum ſtudium contuliſſent.

Quod ſi non hic tantus fructus oſtenderetur, & ſi ex his ſtudiis delectatio ſola peteretur: tamen, ut opinor, hanc animi [a] remiſſionem [28], humaniſſimam ac liberaliſſimam judicaretis. Nam cæteræ neque temporum ſunt, neque ætatum omnium, neque locorum. Hæc ſtudia adoleſcentiam [b] alunt [29], ſenectutem oblectant, ſecundas res ornant, adverſis perfugium ac ſolatium præbent, delectant domi, non impediunt foris, pernoctant nobiſcum, peregrinantur, ruſticantur. Quod ſi ipſi hæc neque attingere, neque ſenſu noſtro guſtare poſ-

27 *L. Furium*] Philum, quem diſputantem induxit Cic. in lib. de Rep.

a Grut. *adverſionem*

28 *Remiſſionem*] Vide P. Victorii Var. lect. lib. XXIX. cap. 7.

b Idem. *agunt*

29 *Adoleſcentiam alunt*] Recte, *alunt*, de ætate quæ creſcit. Libri veteres in mendo conſentiunt: habent enim omnes, *agunt*: ut interdum neceſſaria conjectura videatur. *Manut.*

possemus, tamen ea mirari deberemus, etiam cum in aliis videremus.

VIII. Quis nostrum tam animo agresti ac duro fuit, ut Roscii morte nuper non commoveretur? qui cum esset senex mortuus, tamen, propter excellentem artem ac venustatem, videbatur omnino mori non debuisse. Ergo ille corporis motu tantum amorem sibi conciliarat a nobis omnibus: nos animorum incredibiles motus, celeritatemque ingeniorum negligemus? Quoties ego hunc Archiam vidi, Judices, (utar enim vestra benignitate, quoniam me in hoc novo genere dicendi tam diligenter attenditis) quoties ego hunc vidi, cum literam scripsisset nullam, magnum numerum optimorum versuum de his ipsis rebus, quæ tum agerentur, dicere ex tempore? Quoties revocatum eandem rem dicere, commutatis verbis, atque sententiis? Quæ vero accurate, cogitateque scripsisset: ea sic vidi probari, ut ad veterum scriptorum laudem pervenirent. Hunc non ego diligam? non admirer? non omni ratione defendendum putem? Atqui sic a summis hominibus, eruditissimisque accepimus, cæterarum rerum studia, & doctrina, & præceptis, & arte constare: poetam natura ipsa valere, & mentis viribus excitari, & quasi divino quodam spiritu * inflari [30]. Quare suo jure noster ille Ennius sanctos appellat poetas, quod quasi deorum aliquo dono atque munere commendati [31] nobis esse videantur.

Sit igitur, Judices, sanctum apud vos, humanissimos homines, hoc poetæ nomen, quod nulla unquam barbaria violavit. Saxa & solitudines voci respondent; bestiæ sæpe immanes cantu flectuntur, atque consistunt: nos instituti rebus optimis non poetarum voce moveamur? Homerum Colophonii civem esse dicunt suum: Chii suum vindicant, Salaminii repetunt, Smyrnæi vero suum esse confirmant. Itaque etiam delubrum ejus in oppido dedicaverunt. Permulti alii præterea pugnant inter se, atque contendunt.

 IX. Ergo

* Vict. Lamb. *afflari*

30 *Inflari*] Est a mss. nostris omnibus: & id propius ad vim Græci verbi ἐνθεαστιάζεσθαι, quam quod publicatur *afflari*. Gruterus. *Inflari* nostri quoque omnes libri tuentur. *Grævius*.

31 *Commendati*] Accedo Gulielmianæ conjecturæ *commodati*. Gruter.

IX. Ergo illi alienum, quia poeta fuit, post mortem etiam expetunt: nos hunc vivum, qui & voluntate, & legibus noster est, repudiabimus? Præsertim cum omne olim studium, atque omne ingenium contulerit Archias ad populi Romani gloriam, laudemque celebrandam? Nam & Cimbricas res adolescens attigit, & ipsi illi C. Mario [32], qui durior ad hæc studia videbatur, jucundus fuit. Neque enim quisquam est tam aversus a Musis, qui non mandari versibus æternum suorum laborum facile præconium patiatur. Themistoclem illum, summum Athenis virum, dixisse ajunt, cum ex eo quæreretur, quod acroama, aut cujus vocem libentissime audiret: *Ejus, a quo sua virtus optime prædicaretur*. Itaque ille Marius item eximie L. Plotium [33] dilexit: cujus ingenio putabat ea, quæ gesserat, posse celebrari.

Mithridaticum vero bellum magnum atque difficile, & in multa varietate terra marique versatum, totum ab hoc expressum est: qui libri non modo L. Lucullum, fortissimum & clarissimum virum, verum etiam populi Romani nomen illustrant. Populus enim Romanus aperuit, Lucullo imperante, Pontum, & regiis quondam opibus, & ipsa natura regionis vallatum: populi Romani exercitus, eodem duce, non maxima manu innumerabiles Armeniorum copias fudit: populi Romani laus est, urbem amicissimam Cyzicenorum, ejusdem consilio, ex omni impetu regio, ac totius belli ore ac faucibus ereptam esse, atque servatam: nostra semper feretur, & prædicabitur, L. Lucullo dimicante, cum interfectis ducibus depressa hostium classis, & incredibilis apud Tenedum pugna illa navalis: nostra sunt tropæa, nostra monumenta, nostri triumphi. Quare, quorum ingeniis hæc feruntur, ab his populi Romani fama celebratur. Carus fuit Africano superiori noster Ennius. Itaque etiam in sepulcro Scipionum putatur is esse constitutus e marmore. At iis laudibus certe non solum ipsi, qui laudantur, sed etiam populi Romani nomen ornatur. In cælum hujus proavus Cato tollitur:

32 *Ipsi illi C. Mario*] Qui Cimbros devicit. *Manut.*

33 *L. Plotium*] Nominatum a Suetonio inter claros rhetores. *Idem*.

litur : magnus honos populi Romani rebus adjungitur . Omnes denique illi Maximi , Marcelli , Fulvii , non sine communi omnium nostrum laude decorantur .

X. Ergo illum , qui hæc fecerat , Rudium hominem [34] majores nostri in civitatem receperunt : nos hunc Heracliensem , multis civitatibus expetitum , in hac autem legibus constitutum , de nostra civitate ejiciemus ? Nam si quis minorem gloriæ fructum putat ex Græcis versibus percipi , quam ex Latinis , vehementer errat , propterea quod Græca leguntur in omnibus fere gentibus : Latina suis finibus , exiguis sane , continentur . Quare si res hæ , quas gessimus , orbis terræ regionibus definiuntur : cupere debemus , quo manuum nostrarum tela pervenerint , eodem gloriam famamque penetrare : quod cum ipsis populis , de quorum rebus scribitur , hæc ampla sunt ; tum iis certe , qui de vita , gloriæ causa , dimicant , hoc maximum & periculorum incitamentum est , & laborum .

Quam multos scriptores rerum suarum Magnus ille Alexander secum habuisse dicitur ? Atque is tamen , cum in Sigeo ad Achillis tumulum astitisset , *O fortunate* , inquit , *adolescens , qui tuæ virtutis Homerum præconem inveneris* . Et vere . Nam , nisi Ilias illa extitisset ; idem tumulus , qui corpus ejus contexerat , nomen etiam obruisset . Quid ? noster hic Magnus [35] , qui cum virtute fortunam adæquavit , nonne Theophanem Mitylenæum , scriptorem rerum suarum , in concione militum civitate donavit ? & nostri illi fortes viri , sed rustici , ac milites , dulcedine quadam gloriæ commoti , quasi participes ejusdem laudis , magno illud clamore approbaverunt ?

Itaque , credo , si civis Romanus Archias legibus non esset , ut ab aliquo imperatore civitate donaretur , perficere non potuit . Sylla , cum Hispanos & Gallos donaret , credo , hunc petentem repudiasset : quem nos in concione vidimus , cum

ei

34 *Rudium hominem*] Rudiæ oppidum Apuliæ , fœderata civitas , quo tempore Ennius in civitatem est receptus : quæ postea colonia fuit , a Q. Fulvio Nobiliore deducta , cujus beneficio civis R. factus est Ennius ; ut in Bruto legimus .

35 *Noster hic Magnus*] Ergo aderat Pompejus , qui Messala & Pupio Coss. urbem ingressus est : adeoque eodem anno habita est hæc oratio . *Ferratius* .

ei libellum malus poeta de populo subjecisset, quod epigramma in eum fecisset tantummodo alternis versibus longiusculis [36], statim ex iis rebus, quas tunc vendebat, jubere ei præmium tribui sub ea conditione, *ne quid postea scriberet*. Qui sedulitatem mali poetæ duxerit aliquo tamen præmio dignam, hujus ingenium & virtutem in scribendo, & copiam non expetisset? Quid? a Q. Metello Pio, familiarissimo suo, qui civitate multos donavit, neque per se, neque per Lucullos impetravisset? qui præsertim usque eo de suis rebus scribi cuperet, ut etiam Cordubæ natis poetis, pingue quiddam sonantibus atque peregrinum [37], tamen aures suas dederet.

XI. Neque enim est hoc dissimulandum, quod obscurari non potest; sed præ nobis ferendum: trahimur omnes laudis studio; & optimus quisque maxime gloria ducitur. Ipsi illi philosophi, etiam illis libellis, quos de contemnenda gloria scribunt, nomen suum inscribunt: in eo ipso, in quo prædicatio-

36 *Alternis versibus longiusculis*] Imparibus, ut in elegiis. *Passerat.*

37 *Cordubæ natis poetis, pingue quiddam sonantibus, atque peregrinum*] Quonam fato evenisse dicam, ut eandem regionem tamdiu eadem lues infecerit? Non enim possum, quin de poetis Hispanis, Mureti judicium describam e præfatione in Catullum. „ Hispani poetæ „ præcipue & Romani sermonis elegantiam „ contaminarunt, &, cum inflatum quod- „ dam, & tumidum, & gentis suæ moribus „ congruens invenissent orationis genus, a- „ verterunt exemplo suo cæteros a recta il- „ la, & simplici, in qua præcipua poeta- „ rum sita laus est, & in quam superiores „ omni studio incubuerant, imitatione na- „ turæ. Itaque fere post Augusti tempora, „ ut quisque versum maxime inflaverat, „ sententiam maxime contorserat, eo deni- „ que modo locutus fuerat, quo nemo serio „ soleret loqui, ita in pretio haberi cœpit. „ Quin etiam fucatus ille splendor, & a- „ dulterina eloquentiæ species ita nonnullo- „ rum, qui veræ eloquentiæ gustum non ha- „ bent, occæcavit animos, ut his quoque „ temporibus extiterint Hispani duo, homi- „ nes cæteroqui & in primis eruditi, & „ scriptis editis nobiles; quorum alter Lu- „ canum Virgilio, alter Martialem Catullo „ anteponere veritus non est. Quorum ab „ utroque ita dissentio, ut, si quis deus po- „ testatem mihi optionemque faciat, non „ dicam Virgilii, cui videor injuriam face- „ re, si eum ullo modo eum cæteris com- „ parem, sed Ennii alicujus, aut Furii, „ quam Lucani, multo similem in scriben- „ do esse me malim: inter Martialis autem „ & Catulli scripta tantum interesse arbi- „ trer, quantum inter dicta scurræ alicujus „ in trivio, & inter liberales ingenui ho- „ minis jocos, multo urbanitatis aspersos sa- „ le. Neque vero negaverim, multa in Mar- „ tiale quoque non inscienter dicta reperi- „ ri: sed profecto deteriorum longe nume- „ rus major est. Latinæ quidem orationis „ nativa illa, minimeque quasi pigmentis „ infucata germanitas in Martiale nulla est, „ in Catullo præcipua. „ Ut discederem ab instituto, atque hunc, contra ac sum solitus, pannum assuerem, induxit me, & prope coegit orationis totius mira suavitate conjuncta utilitas. Quam enim hæc scripta candide! quam vere! quam opportune huic ævo, nostrisque hominibus! Huc illos voco festivarum scriptionum artifices, quos pravæ imitationis nescio quæ intemperies atque contagio privat omni bono naturæ; & cum in curatura styli parum, vel nihil ponant, sibi ac mulierculis canunt. *Oliverus*.

cationem, nobilitatemque despiciunt, prædicari de se, ac nominari volunt. Decimus quidem Brutus, summus ille vir & imperator, Accii, amicissimi sui, carminibus templorum ac monumentorum aditus exornavit suorum. Jam vero ille, qui cum Ætolis, Ennio comite, bellavit, Fulvius, non dubitavit Martis manubias Musis consecrare. Quare, in qua urbe imperatores prope armati poetarum nomen & Musarum delubra coluerunt, in ea non debent togati judices a Musarum honore, & a poetarum salute abhorrere.

Atque, ut id libentius faciatis, jam me vobis, Judices, indicabo, & de meo quodam amore gloriæ, nimis acri fortasse, veruntamen honesto, vobis confitebor. Nam, quas res nos in consulatu nostro vobiscum simul pro salute hujus urbis atque imperii, & pro vita civium, proque universa republica gessimus, attigit hic versibus, atque inchoavit: quibus auditis, quod mihi magna res & jucunda visa est, hunc ad perficiendum hortatus sum. Nullam enim virtus aliam mercedem laborum periculorumque desiderat, præter hanc laudis & gloriæ: qua quidem detracta, Judices, quid est, quod in hoc tam exiguo vitæ curriculo, & tam brevi, tantis nos in laboribus exerceamus?

Certe, si nihil animus præsentiret in posterum, & si, quibus regionibus vitæ spatium circumscriptum est, eisdem omnes cogitationes terminaret suas: nec tantis se laboribus frangeret, neque tot curis vigiliisque angeretur, neque toties de vita ipsa dimicaret. Nunc insidet quædam in optimo quoque virtus, quæ noctes & dies animum gloriæ stimulis concitat, atque admonet, non cum vitæ tempore esse dimittendam [38] commemorationem nominis nostri, sed cum omni posteritate adæquandam.

XII. An vero tam parvi animi videamur esse omnes, qui in republica, atque in his vitæ periculis laboribusque versamur, ut, cum, usque ad extremum spatium, nullum tranquillum atque otiosum spiritum duxerimus, nobiscum simul

mori-

38 *Non cum vitæ tempore esse* dimetiendam] Sic reposui, scripturæ veteris vestigia secutus, pro eo, quod est in vulgatis libris, *dimittendam*. Lambin. Repugnant omnes veteres libri, quamvis P. Manutius hanc conjecturam Lambini receperit. *Græ.*

moritura omnia arbitremur? An cum ſtatuas & imagines, non animorum ſimulacra, ſed corporum, ſtudioſe multi ſummi homines reliquerint; conſiliorum relinquere, ac virtutum noſtrarum effigiem nonne multo malle debemus, ſummis ingeniis expreſſam & politam? Ego vero omnia, quæ gerebam, jam tum in gerendo ſpargere me ac diſſeminare arbitrabar in orbis terræ memoriam ſempiternam. Hæc vero ſive a meo ſenſu poſt mortem abſutura eſt, ſive, ut ſapientiſſimi homines putaverunt, ad aliquam animi mei partem pertinebit: nunc quidem certe cogitatione quadam, ſpeque delector.

Quare conſervate, Judices, hominem pudore eo, quem amicorum videtis comprobari tum dignitate, tum etiam venuſtate [39]: ingenio autem tanto, quantum id convenit exiſtimari, quod ſummorum hominum ingeniis expetitum eſſe videatis; cauſa vero ejuſmodi, quæ beneficio legis, auctoritate municipii, teſtimonio Luculli, tabulis Metelli comprobetur. Quæ cum ita ſint: petimus a vobis, Judices, ſi qua [40] non modo humana [41], verum etiam divina in tantis negotiis commendatio debet eſſe: ut eum, qui vos, qui veſtros imperatores, qui populi Romani res geſtas ſemper ornavit: qui etiam his recentibus noſtris, veſtriſque domeſticis periculis æternum ſe teſtimonium laudum daturum eſſe profitetur: quique eſt eo numero, qui ſemper apud omnes ſancti ſunt habiti, atque dicti: ſic in veſtram accipiatis fidem, ut humanitate veſtra levatus potius, quam acerbitate violatus eſſe videatur. Quæ de cauſa pro mea conſuetudine breviter, ſimpliciterque dixi,

39 *Tum dignitate, tum venuſtate*] Pro *venuſtate* legendum *vetuſtate*. Hoc enim dicit: pudorem & integritatem morum in Archia comprobari amicorum ipſius tum dignitate, tum vetuſtate. Luculli enim, & Metelli, & Catuli, & alii præterea viri graviſſimi, quos antea nominarat, non tantum Archiæ amici, ſed veterrimi amici erant... Inepte in talibus viris, quaſi in pulchellis pueris, venuſtatem commendari &c. *Muret. Var. lect.* XII. 15. Hic denotat *venuſtas*, homines venuſtos, politos, ut apud Catullum:

Et quicquid eſt hominum venuſtiorum.

Hi aliter dicuntur *belli*, *elegantes*, culti homines, qui ſtudiis & ingenio Archiæ capiuntur. Cur autem *ſtudiis* in contextu Gruteri retineatur, cum tamen in notis eam vocem damnet, librariorum negligentiæ eſt tribuendum. *Græv.*

40 *Si qua*] *Si* affirmantis eſt. Virg. *Dii, ſi qua eſt cælo pietas*. Item: *Si qua pias reſpectant numina*. Paſſerat.

41 *Non modo humana*] Non modo ab hominibus, ſed & a diis profecta commendatio. Hominibus commendatus eſſe debet, qui hominum laudes commendat poſteritati. *Divina*, quod divino afflantur ſpiritu poetæ, unde quoque ſancti habentur. *Idem*.

dixi, Judices, ea confido probata esse omnibus: quæ non fori, neque judiciali consuetudine, & de hominis ingenio, & communiter de ipsius studio locutus sum, ea, Judices, a vobis spero esse in bonam partem accepta: ab eo, qui judicium exercet, certe scio.

Digitized by Google

POST REDITUM.

AD QUIRITES.

ORATIO XXVII.

ARGUMENTUM.

Pulsus in exilium Clodia lege Cicero, quod cives Romanos indemnatos necasset, cum decem & septem menses abfuisset, tandem revocatus in Urbem rediit prid. Non. Septembris, anno urbis DCXCVI, *P. Lentulo Spinthere & Q. Metello Nepote Coss. Postridie, hoc est nonis Sept. Senatui gratias egit, ut ipse fatetur Epist.* 1. *lib. IV. ad Atticum: & paulo post etiam Populo hac Oratione, data a Consulibus concione, Dione teste lib.* 38. FERRATIUS.

In veteribus duobus codicibus Lambini, hæc oratio sequitur eam, quam habuit in senatu, & præterea habet hanc inscriptionem: Cum populo gratias egit. *In primo Francii etiam sequenti præponitur, cum hac inscriptione:* Oratio qua populo gratias egit pro sui restitutione in patriam. *Sed in Erfurt.* Incipit oratio M. T. Ciceronis cum de reditu suo P. R. gratias egit. *Illi etiam præponitur oratio in Senatu.* GRÆV. *Quod cum ita esset, huic tamen Grævius alteram in sua editione non præposuit: neque ego a vulgatis recedam; in re præsertim nullius momenti.* OLIVET.

I. QUOD precatus a Jove Optimo Maximo, cæterisque diis immortalibus sum, Quirites, eo tempore, cum me, fortunasque meas pro vestra incolumitate, otio, concordiaque devovi, ut, si meas rationes unquam vestræ saluti antepofuissem, sempiternam pœnam sustinerem, mea voluntate susceptam: sin & ea, quæ ante gesseram, confer-

ſervandæ civitatis cauſa geſſiſſem, & illam miſeram profectionem veſtræ ſalutis gratia ſuſcepiſſem, ut, quod odium ſcelerati homines, & audaces in rempublicam, & in omnes bonos conceptum jamdiu continerent, id * in me unum potius, quam in optimum quemque, & in univerſam rempublicam deflecteret: hoc ſi animo in vos, liberoſque veſtros fuiſſem, ut aliquando vos, patres conſcriptos, Italiamque univerſam, memoria mei, miſericordia, deſideriumque teneret: ejus devotionis me eſſe convictum [1] judicio deorum immortalium, teſtimonio ſenatus, conſenſu Italiæ, confeſſione inimicorum, beneficio divino immortalique veſtro, maxime lætor, Quirites. Et ſi homini nihil eſt magis optandum, quam proſpera, æquabilis, perpetuaque fortuna, ſecundo vitæ ſine ulla offenſione curſu: tamen, ſi mihi tranquilla & placata omnia fuiſſent; incredibili quadam, & pene divina, qua nunc, veſtro beneficio, fruor, lætitiæ voluptate caruiſſem.

Quid dulcius hominum generi a natura datum eſt, quam ſui cuique liberi? mihi vero & propter indulgentiam meam, & propter excellens eorum ingenium, vita ſunt mea cariores. Tamen non tanta voluptate erant ſuſcepti, quanta nunc ſunt reſtituti. Nihil cuiquam fuit unquam jucundius, quam mihi meus frater. Non tam id ſentiebam, cum fruebar, quam tunc, cum carebam; & poſteaquam vos me illi, & mihi eum reddidiſtis. Res familiaris ſua quemque delectat: reliquæ meæ fortunæ recuperatæ plus mihi nunc voluptatis afferunt, quam tunc incolumi afferebant. Amicitiæ, conſuetudines, vicinitates, clientelæ, ludi denique & dies feſti, quid haberent voluptatis, carendo magis intellexi, quam fruendo.

Jam vero honos, dignitas, locus, ordo, beneficia veſtra, quanquam mihi ſemper clariſſima viſa ſunt, tamen ea nunc renovata, illuſtriora videntur, quam ſi obſcurata non eſſent. Ipſa autem patria, dii immortales! dici vix poteſt, quid caritatis, quid voluptatis habet! quæ ſpecies Italiæ! quæ cele-

* Grut. *in me uno potius, quam in optimo quoque & in univerſa rep. defeceret*

1 *Ejus devotionis me eſſe convictum*] In devotione votum ineſt, ut ii ſerventur, quorum cauſa ſe aliquis devovet. Ita videtur dicere; Ejus devotionis me compotem eſſe factum; id eſt, quem illa devotione fructum petivi, eum tuliſſe me. *Manutius*.

britas oppidorum ! quæ forma regionum ! qui agri ! quæ fruges ! quæ pulchritudo urbis ! quæ humanitas civium ! quæ reipublicæ dignitas ! quæ vestra majestas ! Quibus ego omnibus antea rebus sic fruebar , ut nemo magis . Sed tanquam bona valetudo jucundior est eis , qui e gravi morbo recreati sunt , quam qui nunquam ægro corpore fuerunt : sic ea omnia desiderata magis , quam assidue percepta , delectant .

II. Quorsum igitur hæc disputo ? quorsum ? ut intelligere possitis , neminem unquam tanta eloquentia fuisse , neque tam divino atque incredibili genere dicendi , qui vestrorum magnitudinem multitudinemque beneficiorum , quæ in me , fratremque meum , & liberos nostros contulistis , non modo augere , aut ornare oratione , sed enumerare , aut consequi possit . A parentibus , id quod necesse [2] erat , parvus sum procreatus : a vobis natus sum consularis . Illi mihi fratrem incognitum , qualis futurus esset , dederunt : vos spectatum , & incredibili pietate cognitum reddidistis . Rempublicam illis accepi temporibus [3] eam , quæ pene amissa est : a vobis eam recuperavi , quam aliquando omnes unius opera servatam judicarunt . Dii immortales mihi liberos dederunt : vos reddidistis . Multa præterea a diis immortalibus optata consecuti sumus . Nisi vestra voluntas fuisset , omnibus divinis muneribus caruissemus . Vestros denique honores , quos eramus gradatim singulos assecuti , nunc a vobis universos habemus : ut , quantum antea parentibus, quantum diis immortalibus, quantum vobismetipsis, tantum hoc tempore universim cuncto populo Romano debeamus . Nam , cum in ipso beneficio vestra tanta magnitudo est , ut eam complecti oratione non possim : tum in studiis vestris tanta animorum declarata est voluntas , ut non solum calamitatem mihi detraxisse , sed etiam dignitatem auxisse videamini .

III. Non enim pro meo reditu , ut pro P. Popillii [4] , nobilis-

2 *Necesse*] Necesse est ut ex matrimonio filii procreentur : sed vos me voluntate Consulem fecistis . *Ferrat.*

3 *Illis accepi temporibus*] Belli enim socialis initio sumpsit virilem togam : nec multo post secutum est Marianum civile bellum : & in utroque resp. bello versata est in summo discrimine . Ideo subjungit , *quæ pene amissa est* . Mauutius .

4 *P. Popillii*] Quem expulerat C. Gracchus , quia in consulatu T. Gracchi amicos insectatus fuerat . *Ferrat.*

bilissimi hominis, adolescentes filii, & multi præterea cognati atque affines deprecati sunt: non, ut pro C. Metello [5], clarissimo viro, jam spectata ætate filius L. Diadematus [6], consularis, summa auctoritate vir: non Metellus censorius [7], non eorum liberi, non Q. Metellus Nepos, qui tum consulatum petebat, non sororum filii, Luculli, Servilii, Scipiones: permulti enim Metelli, aut Metellarum [8] liberi pro Q. Metelli reditu vobis, ac patribus vestris supplicaverunt. Quod si ipsius dignitas, maximæque res gestæ non satis valerent: tamen filii pietas, propinquorum preces, adolescentium squalor, majorum natu lacrymæ populum Romanum movere potuerunt.

Nam C. Marii, qui post illos veteres clarissimos consulares, vestra patrumque memoria, tertius ante me consularis, subiit indignissimam fortunam præstantissima sua gloria, dissimilis fuit ratio. Non enim ille deprecatione rediit, sed in dissensu civium, exercitu se, armisque revocavit. Me autem nudum a propinquis, nulla cognatione munitum, nullo armorum ac tumultus metu, C. Pisonis, generi mei, divina quædam & inaudita auctoritas, atque virtus, fratrisque mei miserti-

5 C. *Metello*] Lege *Q.* ut infra. Hic fuit Q. Cæcilius L. F. Q. N. Metellus Numidicus, qui anno U. C. 653. in exilium ivit. *Grævius*.

6 *L. Diadematus*] L. Metellus Diadematus fuit L. Metelli Macedonici filius, qui quatuor filios habuit, omnes summis dignitatibus illustres, quorum humeris est elatus, teste Plinio, Valer. Maximo, & Vellejo Paterculo. Primus fuit Q. Cæcilius Metellus, qui Consul fuit cum T. Quinctio Flaminio, qui post triumphatis Balearibus dictus est Balearicus. Alter fuit Cæcilius Metellus Diadematus, qui Consulatum gessit cum Q. Mucio Scævola. Tertius erat M. Cæcilius Metellus, cujus collega fuit in Consulatu M. Æmilius Scaurus: Quartus numero fuit C. Cæcilius Metellus Caprarius, qui in Consulatu habuit collegam Cn. Papirium Carbonem. Macedonicus Metellus vero habuit fratrem L. Calvum, cujus duo fuerunt filii, Metellus Numidicus & Metellus Delmaticus, quem perperam eundem esse putant, qui & dictus fuerit Delmatiaris, in qua sententia est quoque Cl. Harduinus ad Plinii lib. VII. c. 44. & in qua fuerunt olim Sigonius & Onulrius, sed refutata est a Steph. Pighio, qui in annalibus ad annum 635, ex illustri fragmento triumphorum Capitolinorum ostendit Delmaticum fuisse L. Calvi Metelli, qui erat Macedonici frater, filium. Diadematus autem dictus est, quod ulceris in fronte tegendi causa diademate sit usus. *Græv.*

7 *Metellus Censorius*] Hic fuit C. Cæcilius Metellus, Caprarius, Q. Macedonici filius, patruelis exulis Metelli Numidici. Censor fuit cum Q. Cæcilio Metello Numidico. Vide annales Pighii ad annum 651. *Idem*.

8 *Metellarum*] Metellæ sæpe dicuntur tres sorores, cum tamen duæ tantum fuerint germanæ sorores Macedonici filiæ, tertia vero esset patruelis filia Calvi, ut observavit Cl. & doctissimus Perizonius Animadvers. Hist. cap. 9. *Idem*.

Digitized by Google

ferrimi atque optimi quotidianæ lacrymæ , fordefque lugubres a vobis deprecatæ funt .

Frater erat unus , qui fuo fqualore veftros oculos inflecteret : qui fuo fletu defiderium mei , memoriamque renovaret : qui ftatuerat , Quirites , fi vos me fibi non reddidiffetis eandem fubire fortunam : & tanto in me amore extitit , ut negaret fas effe non modo domicilio , fed ne fepulcro quidem fe a me effe fejunctum . Pro me præfente fenatus , hominumque præterea viginti millia , veftem mutaverunt : pro eodem me abfente unius fqualorem fordefque vidiftis . Unus hic , * qui domi 9 , qui in foro poffet effe , mihi pietate filius inventus eft , beneficio parens , amore idem , qui femper fuit , frater . Nam conjugis miferæ fqualor & luctus , atque optimæ filiæ mœror affiduus , filiique parvi defiderium mei , lacrymæque pueriles , aut itineribus neceffariis , aut magnam partem tectis ac tenebris continebantur .

IV. Quare hoc majus eft veftrum in nos promeritum , quod non multitudini propinquorum , fed nobifmetipfis nos reddidiftis . Sed quemadmodum propinqui , quos ego parare non potui , mihi ad deprecandam calamitatem meam non affuerunt : fic illud , quod mea virtus præftare debuit , adjutores , auctores , hortatorefque ad me reftituendum ita multi fuerunt , ut longe fuperiores omnes hac dignitate copiaque fuperarem . Nunquam de P. Popillio , clariffimo atque fortiffimo viro : nunquam de Q. Metello , nobiliffimo & conftantiffimo cive : nunquam de C. Mario , cuftode civitatis atque imperii veftri , in fenatu mentio facta eft .

Tribunitiis fuperiores illi rogationibus , nulla auctoritate fenatus funt reftituti . Marius vero non modo non a fenatu , fed etiam oppreffo fenatu eft reftitutus : nec rerum geftarum memoria in reditu C. Marii , fed exercitus , atque arma value-

* Lamb. *domi poffet effe mihi ætate filius , in foro item pietate filius , inventus .*

9 *Unus hic , qui domi*] Optime Francii primus: *Unus qui in foro* . Præcedentia verba aliis explicat , ut oftendat unicum fratrem fuiffe, qui pro fe populo fuerit fupplex. Nam illum unum fuiffe, qui potuerit in foro verfari , cum id officium ei nec uxor , nec filia , nec filiolus poffet præftare . Domeftica officia & negotia hic inter fe commemorarentur. Itaque delevi *qui domi* , præfidio munitus antiquorum codicum. *Græv.*

luerunt. At de me ut valeret, semper senatus flagitavit: ut aliquando perficeretur, cum primum licuit, frequentia, atque auctoritate perfecit. Nullus in eorum reditu motus municipiorum, & coloniarum factus est. At me in patriam ter [10] suis decretis Italia cuncta revocavit. Illi, inimicis interfectis, magna civium cæde facta, reducti sunt. Ego iis, a quibus ejectus sum, provincias obtinentibus, inimico autem [11] optimo viro & mitissimo, altero consule referente reductus sum: cum is inimicus [12] qui ad meam perniciem vocem suam communibus hostibus præbuisset, spiritu duntaxat viveret, re quidem infra omnes mortuos amandatus esset.

V. Nunquam de P. Popillio L. Opimius, fortissimus consul, nunquam de Q. Metello non modo C. Marius, qui erat inimicus, sed ne is quidem, qui secutus est, M. Antonius, homo eloquentissimus, cum A. Albino collega senatum aut populum est cohortatus. At pro me superiores consules [13] semper, ut referrent, efflagitati sunt: sed veriti sunt, ne gratiæ causa [14] facere viderentur, quod alter mihi affinis erat [15]; alterius causam capitis receperam: qui provinciarum fœdere irretiti, totum illum annum querelas senatus, luctum bonorum, Italiæ gemitum pertulerunt. Kalendis vero Januariis posteaquam orba respublica consulis fidem, tanquam legitimi tutoris, imploravit, P. Lentulus consul, parens, deus, salus nostræ vitæ, fortunæ, memoriæ, nominis, simulac de solemni religione retulit, nihil humanarum rerum sibi prius, quam de me agendum judicavit.

Atque eo die confecta res esset, nisi is tribunus plebis [16], quem ego maximis beneficiis quæstorem consul ornaveram, cum & cunctus ordo, & multi eum summi viri orarent, & Cn. Oppius socer, optimus vir, ad pedes ejus flens jaceret; no-

10 *Ter.*] Vide Ciceronis Historiam, per Franc. Fabricium anno Urb. DCXCVI. Cicer. 50.

11 *Inimico autem*] Q. Metello consule; qui tribunus pl. Ciceronem abeuntem concionis habendæ potestate privaverat. *Man.*

12 *Is inimicus*] Attilius Gavianus, Trib. pl. De quo infra, & pro Sext. 36.

13 *Superiores consules*] Piso & Gabinius. *Manut.*

14 *Ne gratiæ causa*] Ironia. Non enim id veriti sunt, sed pactione provinciarum irretiti, quæ mei funeris merces fuit, nunquam referre voluerunt. *Idem.*

15 *Affinis erat*] Piso, quia Ciceronis filia, C. Pisonis uxor erat. *Idem.*

16 *Trib. pl.*] Attilius Gavianus.

Digitized by Google

noctem sibi ad deliberandum postulasset : quæ deliberatio non in reddenda , quemadmodum nonnulli arbitrabantur ; sed , ut patefactum est [17] , in augenda mercede consumpta est . Postea res acta est in senatu alia nulla ; & cum variis rationibus impediretur , voluntate tamen perspecta senatus , causa ad vos mense Januario deferebatur .

Hic tantum interfuit inter me , & inimicos meos . Ego , cum homines in tribunali Aurelio palam conscribi , centuriarique vidissem : cum intelligerem , veteres ad spem cædis , Catilinæ copias esse revocatas : cum viderem , ex ea parte homines , cujus partis nos vel principes numerabamur , partim quod mihi inviderent , partim quod sibi timerent , aut proditores esse , aut desertores salutis meæ : cum duo consules , empti pactione provinciarum , auctores se inimicis reipublicæ tradidissent : cum egestatem , avaritiam , libidines suas viderent expleri non posse , nisi me constrictum domesticis hostibus dedissent : cum senatus equitesque Romani flere pro me , ac , mutata veste , vobis supplicare edictis atque imperiis vetarentur : cum omnium provinciarum pactiones , cum omnia cum omnibus fœdera , reconciliationes gratiarum , sanguine meo sancirentur ; cum omnes boni non recusarent , quin vel pro me , vel mecum perirent : armis decertare pro mea salute nolui , quod & vincere , & vinci luctuosum reipublicæ fore putavi . At inimici mei mense Januario cum de me ageretur , corporibus civium trucidatis , flumine sanguinis meum reditum intercludendum putaverunt .

VI. Itaque cum ego absui , eam rempublicam habuistis , ut æque me , atque illam , restituendam putaretis . Ego autem , in qua civitate nihil valeret senatus , omnis esset impunitas , nulla judicia , vis & ferrum in foro versarentur : cum privati se parietum præsidio , non legum tuerentur : tribuni plebis vobis inspectantibus vulnerarentur , ad magistratuum domos cum ferro & facibus iretur , consulis fasces frangerentur , deorum immortalium templa incenderentur : rempublicam esse nullam puta-

17 *Ut patefactum est*] Quia postero die intercessit : cum se moram nullam esse facturum dixisset . *Manut.*

putavi. Itaque neque republica exterminata, mihi locum in hac urbe esse duxi: nec, si illa restitueretur, dubitavi, quin me secum ipsa reduceret.

An ego, cum mihi esset exploratissimum, P. Lentulum proximo anno consulem futurum, qui illis ipsis reipublicæ periculosissimis temporibus ædilis curulis, me consule, omnium meorum consiliorum particeps, periculorumque socius fuisset: dubitarem, quin is me confectum consularibus vulneribus, consulari medicina ad salutem reduceret? Hoc duce, collega autem ejus, clementissimo atque optimo viro, primo non adversante, post etiam adjuvante, reliqui magistratus pene omnes fuerunt defensores salutis meæ. Ex quibus excellenti animo, virtute, auctoritate, præsidio, copiis, T. Annius, & P. Sextius, præstanti in me benevolentia, & divino studio extiterunt. Eodemque P. Lentulo auctore, & pariter referente collega, frequentissimus senatus, uno dissentiente [18], nullo intercedente, dignitatem meam quibus potuit verbis amplissimis ornavit: salutem vobis, municipiis, coloniisque omnibus commendavit.

Ita me nudum a propinquis, nulla cognatione munitum, consules, prætores, tribuni plebis, senatus, Italia cuncta, semper a vobis deprecata est: denique omnes, qui vestris maximis beneficiis honoribusque sunt ornati, producti ad vos ab eodem, non solum ad me conservandum vos cohortati sunt, sed etiam rerum mearum gestarum auctores, testes, laudatores fuerunt.

VII. Quorum princeps ad cohortandos vos, & ad rogandos fuit Cn. Pompejus, vir omnium, qui sunt, fuerunt, erunt, virtute, sapientia, ac gloria princeps: qui mihi unus uni privato amico eadem omnia dedit, quæ universæ reipublicæ, salutem, otium, dignitatem. Cujus oratio fuit, quemadmodum accepi, tripartita. Primum vos docuit, meis consiliis rempublicam esse servatam, causamque meam cum communi salute conjunxit; hortatusque est, ut auctoritatem senatus,

18 *Uno dissentiente*] P. Clodio. Est autem sermo de S. C. quod factum est pro Cicerone in templo Virtutis. *Ferrat.*

Digitized by Google

ſtatum civitatis, fortunas civis bene meriti defenderetis: tum in perorando poſuit, vos rogari a ſenatu, rogari ab equitibus Romanis, rogari ab Italia cuncta: denique ipſe ad extremum pro mea vos ſalute non rogavit ſolum, verum etiam obſecravit.

Huic ego homini, Quirites, tantum debeo, quantum hominem homini debere vix fas eſt. Hujus conſilia, P. Lentuli ſententiam, ſenatus auctoritatem vos ſecuti, in eo me loco, in quo veſtris beneficiis fueram, iiſdem centuriis, quibus collocaratis, repoſuiſtis. Eodem tempore audiſtis eodem ex loco ſummos viros, ornatiſſimos atque ampliſſimos homines, principes civitatis, omnes conſulares, omnes prætorios, eadem dicere, ut omnium teſtimonio per me unum rempublicam conſervatam eſſe conſtaret. Itaque cum P. Servilius, graviſſimus vir, & ornatiſſimus civis, dixiſſet, opera mea rempublicam incolumem magiſtratibus deinceps traditam, dixerunt in eandem ſententiam cæteri. Sed audiſtis eo tempore clariſſimi viri non ſolum auctoritatem, ſed etiam teſtimonium L. Gellii, qui, quia ſuam claſſem [19] attentatam magno cum ſuo periculo pene ſenſit; dixit in concione veſtra, *Si ego conſul, cum fui, non fuiſſem, rempublicam funditus interituram fuiſſe.*

VIII. En ego tot teſtimoniis, Quirites, hac auctoritate ſenatus, tanta conſenſione Italiæ, tanto ſtudio bonorum omnium, agente P. Lentulo, conſentientibus cæteris magiſtratibus, deprecante Cn. Pompejo, omnibus hominibus faventibus, diis denique immortalibus, frugum ubertate [20], copia, vilitate, reditum meum comprobantibus, mihi, meis, reipublicæ reſtitutus, tantum vobis, quantum facere poſſum, Quirites, pollicebor: primum, qua ſanctiſſimi homines pietate erga deos immortales eſſe ſolent, eadem me erga populum Romanum ſemper fore; numenque veſtrum æque mihi grave & ſanctum, ac deorum immortalium, in omni vita futurum: deinde quoniam

19 *Suam claſſem*] Cujus cuſtos erat, dum ferrentur ſuffragia. *Attentatam*, a Clodianis corrumpere conantibus. *Manut.* *Claſſem*, quam bello Piratico Gellius ſub imperio Pompeji obtinebat, eam dicit attentatam fuiſſe in Thuſco mari a Catilinariis. Florus. *Ferrat.*

20 *Frugum ubertate*] Vide Orat. pro Domo ſua, cap. 6.

niam me in civitatem respublica ipsa reduxit, nullo me loco reipublicæ defuturum.

Quod si quis existimat, me aut voluntate esse mutata, aut debilitata virtute, aut animo fracto, vehementer errat. Mihi, quod potuit vis, & injuria, & sceleratorum hominum furor detrahere; eripuit, abstulit, dissipavit: quod viro forti adimi non potest, id manet, & permanebit. Vidi ego fortissimum virum, municipem meum, C. Marium, quoniam nobis quasi aliqua fatali necessitate, non solum cum his, qui hæc delere voluissent, sed etiam cum fortuna belligerandum fuit: eum tamen vidi, cum esset summa senectute, non modo non infracto [21] animo propter magnitudinem calamitatis, sed confirmato, atque renovato. Quem egomet dicere audivi, tum se fuisse miserum [22], cum careret patria, quam obsidione liberavisset: cum sua bona possideri ab inimicis, ac diripi audiret: cum adolescentem filium videret ejusdem socium calamitatis: cum in paludibus demersus, concursu ac misericordia Minturnensium corpus ac vitam suam conservasset: cum parva navicula trajectus in Africam, quibus regna ipse dederat, ad eos inops supplexque venisset: recuperata vero sua dignitate, se non commissurum, ut, cum ea, quæ amiserat, sibi restituta essent, virtutem animi non haberet, quam nunquam perdidisset. Sed hoc inter me atque illum interest: quod ille, qua re plurimum potuit, ea ipsa re inimicos suos ultus est, armis; ego, qua consuevi, utar: quoniam illi arti in bello ac seditione locus est; huic in pace atque otio. Quanquam ille animo irato nihil nisi de inimicis ulciscendis agebat: ego de ipsis inimicis tantum, quantum mihi respublica permittet, cogitabo.

IX. Denique, Quirites, quoniam me quatuor omnino ge-

21 *Infracto*] Multis exemplis Joann. Vorstius de Latinitate merito suspecta, cap. 6. ostendit *infractus* Latinis esse idem simplici *fractus*, ab *infringo*, nulloque idoneo exemplo probari posse, *infractus* esse *non fractus*, fortis. *Græv.*

22 *Tum se fuisse miserum*] Hoc quid sit, & quemadmodum oratoris instituto conveniat, fateor me non intelligere. Repugnant enim Marium forti & confirmato animo fuisse, virtutem animi nunquam perdidisse, & simul miserum se esse dixisse. Præterea Ciceronis disputatio ad Marii fortitudinem cum sua virtute comparandam pertinet. Ut mihi mirum videatur, si non hoc loco negatio desit: ut sic legatur: *Tum se non fuisse miserum*. Hotom.

nera hominum violarunt : unum eorum, qui odio reipublicæ, quod eam ipsis invitis conservaram, mihi inimicissimi fuerunt : alterum, qui per simulationem amicitiæ, nefarie prodiderunt : tertium, qui, cum propter inertiam suam eadem assequi non possent, inviderunt laudi & dignitati meæ : quartum, qui cum custodes reipublicæ esse debuerunt, salutem meam, statum civitatis, dignitatem ejus imperii, quod erat penes ipsos, vendiderunt : sic ulciscar facinorum singula, quemadmodum a quibusque sum provocatus : malos cives, rempublicam bene gerendo : perfidos amicos, nihil credendo, atque omnia cavendo : invidos, virtuti & gloriæ serviendo : mercatores provinciarum, revocando domum, atque ab iis provinciarum rationem repetendo.

Quanquam mihi majori curæ est, quemadmodum quidem vobis, qui de me estis optime meriti, gratiam referam, quam, quemadmodum inimicorum injurias, crudelitatemque persequar. Etenim ulciscendæ injuriæ facilior ratio est, quam beneficii remunerandi, propterea quod superiorem esse contra improbos, minus est negotii, quam bonis exæquari : tum etiam ne tam necessarium quidem est male meritis, quam optime meritis, referre quod debeas. Odium vel precibus mitigari potest, vel temporibus reipublicæ communique utilitate deponi, vel difficultate ulciscendi teneri, vel vetustate sedari. Bene meritos quin colas, nec exorari fas est, nec id reipublicæ repetere [23] utcunque necesse est, neque est excusatio difficultatis, neque æquum est tempore & die memoriam beneficii definire. Postremo qui in ulciscendo remissior fuit, mox aperte laudatur : at gravissime vituperatur, qui in tantis beneficiis, quanta vos in me contulistis, remunerandis, est tardior : neque solum ingratus, quod ipsum grave est, verum etiam

23 *Nec id reip. repetere*] Malim, *petere :* ut sit petere, ne colas bene meritos. Respondet autem ad illud, *temporibus reipublicæ communique utilitate deponi*. Manut. Non improbo Pauli conjecturam. Ego quoque sine libris emendatioribus meliora non promitto. Cogitabam legendum esse, *nec id reip. dare*, hoc est facere propter remp. ut bene meritum non colas. *Dare reip.* est aliquid in reip. gratiam facere. Nam reip. tempora neminem cogunt bene meritum non colere. Egregie id præstitit Atticus, ut C. Nepos in ejus vita ostendit. *Græv.*

etiam impius appelletur, necesse est. Atque in officio [24] persolvendo dissimilis est ratio pecuniæ debitæ: propterea quod pecuniam qui retinet, non dissolvit; qui reddidit, non habet: gratiam & qui retulit, habet; & qui habet, dissolvit.

X. Quapropter memoriam vestri beneficii colam benevolentia sempiterna, non solum dum anima spirabo mea, sed etiam cum mortuo monumenta vestri in me beneficii permanebunt. In referenda autem gratia hoc vobis repromitto, semperque præstabo, mihi neque in consiliis de republica capiendis, diligentiam; neque in periculis a republica propulsandis, animum; neque in sententia simpliciter referenda [25], fidem; neque in hominum voluntatibus pro republica lædendis, libertatem; nec in perferendo labore, industriam; nec in vestris commodis augendis, gratam animi benevolentiam defuturam. Atque hæc cura, Quirites, erit infixa animo meo sempiterna, ut, cum vobis, qui apud me deorum immortalium vim & numen tenetis, tum posteris vestris, cunctisque gentibus dignissimus ea civitate videar, quæ suam dignitatem non posse tenere se, nisi me recuperasset, cunctis suffragiis judicavit.

24 *Atque in officio*] Tota ista periodus, *Atque in officio persolvendo dissimilis*, usque ad *& qui habet*, *dissolvit*, nec est in Francii primo, nec in Dresdensi, nec in editione principe. Forte ex Planciana, cap. 28, aut libro de Officiis II, cap. 20, fuerunt huc translata. *Idem*.

25 *In sententia simpliciter referenda*] Sæpe a Tribunis producebatur ad populum Senator aliquis, ut is palam referret, quod actum fuerat in senatu. *Ferrat. Simpliciter*, est nulla habita ratione hominis aut potentis, aut invidi, sed ut jus, utilitas, & tempus reip. postulabit. *Græv.*

POST

POST REDITUM.

IN SENATU.

ORATIO XXVIII.

ARGUMENTUM.

M. *Tullius postridie quam ab exilio in patriam reversus est, hoc est Nonis Septemb. in Senatum profectus, orationem hanc habuit, qua nominatim utrique Consuli, dein octo Tribunis pl. post septem Prætoribus, dein Cn. Pompejo tum temporis privato, postremo Senatui universo pro reditu impetrato gratias agit. Consules sunt P. Lentulus, Q. Metellus; quorum ita beneficia commemorat, ut illi restitutionis suæ laudem attribuat: huic, quod adversatus non sit, simpliciter gratias agat: simulque duos superioris anni Consules, quorum opera P. Clodius in ipso ejiciendo præcipue usus fuerat, vehementer exagitat. Tribuni sunt T. Annius Milo, P. Sextius, C. Sestilius, M. Cuspius, T. Fadius, M. Curtius, C. Messinius, Q. Fabritius: in quibus duo primi nominati, ut principes in Ciceronis salute recuperanda fuerunt, ita potissimam in hac gratiarum actione partem obtinent: duos reliquos Sex. Attilium, & Numerium Quintum, a quibus læsus potius, quam adjutus fuerat, ita prætermittit, ut tamen non obscure perstringat. P. autem Clodium, qui Tribunus anno superiore fuerat, & lege lata Ciceronem in exilium ejecerat, multis verbis passim divexat. Prætores sunt L. Cæcilius, M. Calidius, C. Septimius, Q. Valerius, P. Crassus, Sex. Quintilius, C. Cornutus, quorum nulli eximie ac præter cæteros gratias agit. Octavum autem prætorem App. Claudium, P. Clodii fratrem, qui a reliquis dissenserat, prætermittit. Non est autem mirandum Tribunos pl. ante prætores nominari: quia multo majores illorum, quam prætorum, in comitiis, & legibus vel ferendis vel abrogandis partes fuerunt. Postea Cicero Cn. Pompejo qui tum privatus, id est*

sine

Digitized by Google

sine ullo magistratu fuit, nominatim singularibus verbis gratias agit, quod pro ipsius salute municipia coloniasque adiisset, & praestantissimam de eo in Senatu sententiam dixisset. Diximus autem hanc orationem habitam esse Non. Septembribus postridie quam reversus est. Cujus rei auctorem habemus Ciceronem ipsum, qui in epist. 1. *lib. ad Attic.* IV. *his scribit verbis*: Postridie in senatu, qui fuit dies Non. Septemb. senatui gratias egimus. *Unde perspicue intelligitur, primam fuisse hanc, quam post reditum suum habuit, ac propterea orationem ad Quirites posteriore loco collocandam fuisse*. HOTOM.

I. SI, Patres conscripti, pro vestris immortalibus in me, fratremque meum, liberosque nostros meritis parum vobis cumulate gratias egero; quaeso, obtestorque, ne meae naturae potius, quam magnitudini vestrorum beneficiorum id tribuendum putetis. Quae enim tanta potest existere ubertas ingenii, quae tanta dicendi copia, quod tam divinum atque incredibile genus orationis, quo quisquam possit vestra in nos universa promerita, non dicam complecti orando, sed percensere numerando? qui mihi fratrem optatissimum, me fratri amantissimo, liberis nostris parentes, nobis liberos: qui dignitatem, qui ordinem, qui fortunas, qui amplissimam rempublicam, qui patriam, qua nihil potest esse jucundius, qui denique nosmetipsos nobis reddidistis.

Quod si parentes carissimos habere debemus, quod ab iis nobis vita, patrimonium, libertas, civitas tradita est: si deos immortales, quorum beneficio & haec tenuimus, & caeteris rebus aucti sumus: si populum Romanum, cujus honoribus in amplissimo consilio, & in altissimo gradu dignitatis, atque in hac omnium terrarum arce collocati sumus: si hunc ipsum ordinem, a quo saepe magnificentissimis decretis sumus honestati: immensum quiddam & infinitum est, quod vobis debeamus, qui vestro singulari studio atque consensu parentum beneficia, deorum immortalium munera, populi Romani honores, vestra de me multa judicia, nobis omnia uno tempore reddi-

reddidiſtis: ut, cum multa vobis, magna populo Romano, innumerabilia parentibus, omnia diis immortalibus debeamus, quod hæc antea ſingula [1] per illos habuerimus; nunc univerſa per vos recuperaverimus.

II. Itaque, Patres conſcripti, quod ne optandum quidem eſt homini, immortalitatem quandam per vos adepti videmur. Quod enim tempus erit unquam, quo veſtrorum in nos beneficiorum memoria ac fama moriatur, qui illo ipſo tempore, cum vi, ferro, metu, minis obſeſſi teneremini, non multo poſt diſceſſum meum univerſi me revocaviſtis, referente L. Ninnio, fortiſſimo atque optimo viro? quem habuit ille peſtifer annus & maxime fidelem, & minime timidum, ſi dimicare placuiſſet, defenſorem ſalutis meæ. Poſteaquam vobis poteſtas decernendi non eſt permiſſa per eum tribunum plebis [2], qui, cum per ſe [3] rempublicam lacerare non poſſet, ſub alieno ſcelere [4] delevit: nunquam de me ſiluiſtis, nunquam meam ſalutem non ab his conſulibus [5], qui vendiderant [6], flagitaviſtis.

Itaque veſtro ſtudio, atque auctoritate perfectum eſt, ut ille ipſe annus, quem ego mihi, quam patriæ, malueram eſſe fatalem, hos tribunos haberet, qui & promulgarent de ſalute mea, & ad vos ſæpenumero referrent. Nam conſules modeſti [7], legumque metuentes, impediebantur lege [8], non ea, quæ de me [9], ſed ea, quæ de ipſis lata erat, cum meus inimi-

1 *Quod hæc antea ſingula*] Subeſt mendum. Neque enim plena ſententia eſt: quinetiam particula *quod* ab omnibus vetuſtis libris, nuam plurimis etiam impreſſis abeſt. Quod ſi conjecturæ locus poteſt eſſe, fortaſſe particula *tamen*, illius *quod* loco ſubſtituta ſententiam impleret; ut ſenſus ſit: Etſi hæc olim accepimus, tamen cum antea ſingulatim, hoc tempore univerſa recuperaverimus, multo majus hoc recens beneficium eſt, quam alia ſuperiorum temporum univerſa. *Idem.* Cur non deletur *quod*, cum ſententiam turbet, & nec in edit. prima reperiatur? *Græv.*

2 *Per eum trib. pleb.*] Ælium Ligurem, quia interceſſit. *Manut.*

3 *Per ſe*] Homo ignobilis, nullis opibus. *Idem.*

4 *Sub alieno ſcelere*] P. Clodii, quem ſecutus eſt in delenda republica. *Idem.*

5 *Ab his conſulibus*] Piſone & Gabinio. *Idem.*

6 *Qui vendiderant*] Clodio, pactione provinciarum, quæ ſceleris merces. *Idem.*

7 *Conſules modeſti*] Εἰρωνικῶς. Hoc enim legis nomine cupiditatem ſuam tegebant. *Hotoman.*

8 *Impediebantur lege*] Quam Clodius tulerat, ne quis ad ſenatum de revocando Cicerone referret; neve ſententiam diceret: ut paulo infra. *Idem.*

9 *Non ea, quæ de me*] Nam illa lex nihil me facere vetabat: ſed conſules ipſos, & eos qui jus ad ſenatum referendi habebant. *Idem.*

Digitized by Google

nimicus [10] promulgavit, ut, ſi revixiſſent ii, qui hæc pene delerunt, tum ego redirem: quo facto utrumque confeſſus eſt, & ſe illorum vitam deſiderare, & magno in periculo [11] rempublicam futuram, ſi aut hoſtes atque interfectores reipublicæ revixiſſent, aut ego non revertiſſem. Itaque illo ipſo anno, cum ego ceſſiſſem; princeps [12] autem civitatis, non legum præſidio, ſed parietum, vitam ſuam tueretur; reſpublica ſine conſulibus eſſet, neque ſolum parentibus perpetuis, verum etiam tutoribus annuis eſſet orbata: ſententias dicere prohiberemini: caput meæ proſcriptionis recitaretur; nunquam dubitaſtis meam ſalutem cum communi ſalute conjungere.

III. Poſtea vero quam ſingulari & præſtantiſſima virtute P. Lentuli conſulis, ex ſuperioris anni caligine & tenebris lucem in republica Kalendis Januariis deſpicere cœpiſtis: cum Q. Metelli, nobiliſſimi hominis, atque optimi viri, ſumma dignitas, cum prætorum, tribunorum plebis pene omnium virtus & fides reipublicæ ſubveniſſet: cum virtute, gloria, rebus geſtis Cn. Pompejus, omnium gentium, omnium ſeculorum, omnis memoriæ facile princeps, tuto ſe in ſenatum venire arbitraretur: tantus veſter conſenſus de ſalute mea fuit, ut corpus abeſſet meum, dignitas jam in patriam revertiſſet.

Quo quidem menſe [13], quid inter me & meos inimicos intereſſet, exiſtimare potuiſtis. Ego meam ſalutem deſerui, ne propter me civium vulneribus reſpublica cruentaretur: illi meum reditum non populi Romani ſuffragiis, ſed flumine ſanguinis intercludendum putaverunt. Itaque poſtea nihil vos civibus, nihil ſociis, nihil regibus reſpondiſtis: nihil judices ſententiis, nihil populus ſuffragiis, nihil hic ordo auctoritate declaravit: mutum forum, elinguem curiam, tacitam & fractam civitatem videbatis.

Quo quidem tempore, cum is exceſſiſſet [14], qui cædi & flammæ vobis auctoribus reſtiterat: cum ferro & facibus ho-

10 *Meus inimicus*] P. Clodius.

11 *Magno in periculo*] Feſtive cum ſarcaſmo legis ſententiam immutat: quaſi Clodius ſignificaſſet, ſi Catilinarii revixiſſent, illico revocandum Ciceronem, ut illorum conatibus iterum obſiſteret. *Hotom.*

12 *Princeps*] Cn. Pompejus.

13 *Quo quidem menſe*] Januario. Sermo eſt de rogatione Q. Fabricii, quam memorat Orat. pro Sextio, cap. 35. *Ferr.*

14 *Cum is exceſſiſſet*] Cicero.

mines tota urbe volitantes, magiſtratuum tecta impugnata, deorum templa inflammata, ſummi viri & clariſſimi conſulis faſces fractos, fortiſſimi atque optimi viri, tribuni plebis [15], ſanctiſſimum corpus non tactum ac violatum manu, ſed vulneratum ferro, confectumque vidiſtis. Qua ſtrage nonnulli permoti magiſtratus partim metu mortis, partim deſperatione reipublicæ paulum a mea cauſa receſſerunt. Reliqui fuerunt, quos neque terror, neque vis, nec ſpes, nec promiſſa, nec tela, nec faces a veſtra auctoritate, a populi Romani dignitate, a mea ſalute depellerent.

IV. Princeps P. Lentulus, parens ac deus noſtræ vitæ, fortunæ, memoriæ, nominis, hoc ſpecimen virtutis, hoc indicium animi, hoc lumen conſulatus ſui fore putavit, ſi me mihi, ſi meis, ſi vobis, ſi reipublicæ reddidiſſet. Qui, ut eſt deſignatus, nunquam dubitavit ſententiam de ſalute mea, ſe, & republica dignam, dicere. Cum a tribuno plebis vetaretur, cum præclarum caput recitaretur, *Ne quis ad vos referret, ne quis decerneret, ne diſputaret, ne loqueretur, ne pedibus iret* [16], *ne ſcribendo adeſſet*: totam illam clauſulam, ut ante dixi, proſcriptionem, non legem putavit, qua civis optime de republica meritus, nominatim, ſine judicio, una cum ſenatu, reipublicæ eſſet ereptus. Ut vero iniit magiſtratum, non dicam, quid egerit prius, ſed quid omnino egit aliud, niſi ut, me conſervato, veſtram in poſterum dignitatem auctoritatemque ſanciret?

Dii immortales, quantum mihi beneficium dediſſe videmini, quod hoc anno P. Lentulus conſul eſt? Quanto majus dediſſetis, ſi ſuperiore anno fuiſſet? nec enim eguiſſem medicina conſulari, niſi conſulari vulnere concidiſſem. Audieram ex ſapientiſſimo homine, atque optimo civi & viro, Q. Catulo, non ſæpe unum conſulem improbum, duos vero nunquam, poſt Romam conditam, excepto illo Cinnano tempore, fuiſſe. Quare meam cauſam ſemper fore firmiſſimam dicere ſolebat, dum vel unus in republica conſul eſſet. Quod vere dixerat, ſi il-

15 *Tribuni plebis*] P. Sextii.

16 *Ne pedibus iret*] Hoc eſt, ne per diſceſſionem S. C. fieret.

ſi illud de duobus conſulibus, quod ante in republica non fuerat, perenne ac proprium manere potuiſſet. Quod ſi Q. Metellus illo tempore conſul fuiſſet unicus: dubitatis, quo animo fuerit in me conſervando futurus, cum in reſtituendo auctorem [17] fuiſſe, adſcriptoremque videatis?

Sed fuerunt duo conſules, quorum mentes anguſtæ, humiles, pravæ, oppletæ tenebris ac ſordibus, nomen ipſum conſulatus, ſplendorem illius honoris, magnitudinem tanti imperii nec intueri, nec ſuſtinere, nec capere potuerunt: non conſules, ſed mercatores provinciarum, ac venditores veſtræ dignitatis. Quorum alter a me Catilinam, amatorem ſuum [18], multis audientibus; alter Cethegum [19], conſobrinum, repoſcebat: qui me duo ſceleratiſſimi poſt hominum memoriam, non conſules, ſed latrones, non modo deſeruerunt, in cauſa præſertim publica & conſulari, ſed prodiderunt, oppugnarunt, omni auxilio non ſolum ſuo, ſed etiam veſtro, cæterorumque ordinum, ſpoliatum eſſe voluerunt: quorum alter [20] tamen neque me, neque quemquam feſellit.

V. Quis enim ullam ullius boni ſpem haberet in eo, cujus primum tempus ætatis palam fuiſſet ad omnium libidines divulgatum? qui ne a ſanctiſſima quidem parte corporis potuiſſet hominum impuram intemperantiam propulſare: qui, cum ſuam rem non minus ſtrenue, quam poſtea publicam confeciſſet, egeſtatem & luxuriam domeſtico lenocinio ſuſtentavit? qui niſi in aram tribunatus confugiſſet, neque vim prætoris, nec multitudinem creditorum, nec bonorum proſcriptionem effugere potuiſſet? Quo in magiſtratu, niſi rogationem de piratico bello tuliſſet, profecto egeſtate & improbitate coactus piraticam ipſe feciſſet; ac minore quidem cum reipublicæ detrimento, quam quod intra mœnia nefarius hoſtis prædoque verſatus eſt: quo inſpectante ac ſedente, legem tribunus plebis tulit, ne auſpiciis obtemperaretur: ne obnuntiare conſilio,

 aut

17 *Auctorem*] *Auctor* fuit, cum ejus ſententiam alii ſecuti ſunt. *Adſcriptor*, cum pro more nomen ejus in præſcribendo S. C. apponeretur. *Hotom.*

18 *Amatorem ſuum*] Virum Gabinii Catilinam, paulo poſt appellat, & in oratione pro domo: *Gabinium Catilinæ delicias*. Manutius.

19 *Alter Cethegum*] Piſo.

20 *Quorum alter*] Gabinius.

aut comitiis; ne legi intercedere liceret: ut lex Ælia & Fufia ne valerent: quæ nostri majores certissima subsidia reipublicæ contra tribunitios furores esse voluerunt. Idemque postea, cum innumerabilis multitudo bonorum de Capitolio supplex ad eum sordidata venisset, cumque adolescentes nobilissimi, cunctique equites Romani se ad lenonis impurissimi pedes abjecissent: quo vultu cincinnatus ganeo non solum civium lacrymas, verum etiam patriæ preces repudiavit? Neque eo contentus fuit, sed etiam in concionem ascendit: eaque dixit, quæ, si ejus vir Catilina revixisset, dicere non esset ausus: se Nonarum Decembris, quæ me consule fuissent, clivique Capitolini pœnas ab equitibus Romanis esse repetiturum: neque solum id dixit, sed quos ei commodum fuit, compellavit: L. vero Lamiam, equitem Romanum, præstanti dignitate hominem, & saluti meæ pro familiaritate, reipublicæ pro fortunis suis, amicissimum, consul imperiosus exire urbe jussit. Et cum vos vestem mutandam censuissetis, cunctique mutassetis, atque idem omnes boni jam ante fecissent: ille unguentis oblitus, cum toga prætexta, quam omnes prætores ædilesque tum abjecerant, irrisit squalorem vestrum, & luctum gratissimæ civitatis: fecitque quod nemo unquam tyrannus, ut quo minus occulte vestrum malum gemeretis, nihil diceret: ne aperte incommoda patriæ lugeretis, ediceret.

VI. Cum vero in Circo Flaminio, non a tribuno plebis consul in concionem, sed a latrone archipirata, productus esset: primum processit, qua auctoritate vir? vini, somni, stupri plenus, madenti coma, composito capillo, gravibus oculis, fluentibus buccis, pressa voce & temulenta: quod in cives indemnatos esset animadversum, id sibi dixit, gravis auctor, vehementissime displicere. Ubi nobis hæc auctoritas tamdiu tanta latuit? cur in lustris & helluationibus hujus calamistrati saltatoris tam eximia virtus tamdiu cessavit? Nam ille alter Cæsoninus Calventius [21] ab adolescentia versatus est in foro, cum eum præter simulatam versutamque tristitiam, nul-

la

21 *Cæsoninus Calventius*] Calventius homo Gallus e patria in Italiam venit, Placentiæ consedit; ubi in civitatem receptus est. Inde Romam cum filia profectus, eam Pisoni Cæsonino hujus L. Pisonis patri collocavit. Cic. in Pisoniana, & in eandem Ascon. *Hotom.*

la res commendaret : non juris ſtudium, non dicendi, non rei militaris, non cognoſcendorum hominum, non liberalitas. Quem præteriens cum incultum, horridum, mœſtumque vidiſſes; etiam ſi agreſtem & inhumanum exiſtimares, tamen libidinoſum & perditum non putares.

Cum hoc homine, an cum ſtipite Æthiope ſi in foro conſtitiſſes, nihil crederes intereſſe. Sine ſenſu, ſine ſapore, elinguem, tardum, inhumanum negotium, Cappadocem modo abreptum de grege venalium diceres. Idem domi quam libidinoſus? quam impurus? quam intemperans, non janua receptis, ſed pſeudothyro [22] intromiſſis voluptatibus? Cum vero etiam literis ſtudere incipit, & helluo immanis cum Græculis philoſophari, tum eſt Epicureus, non penitus illi diſciplinæ, quæcunque eſt, deditus, ſed captus uno verbo voluptatis. Habet autem magiſtros non ex iſtis ineptis, qui dies totos de officio ac de virtute diſſerunt: qui ad laborem, ad induſtriam, ad pericula pro patria ſubeunda adhortantur: ſed eos, qui diſputent, horam nullam vacuam voluptate eſſe debere: in omni parte corporis ſemper oportere aliquod gaudium, delectationemque verſari. His utitur quaſi præfectis libidinum ſuarum: hi voluptates omnes veſtigant, atque odorantur: hi ſunt conditores inſtructoreſque convivii: iidem expendunt, atque æſtimant voluptates, ſententiamque dicunt, & judicant, quantum cuique libidini tribuendum eſſe videatur. Horum ille artibus eruditus, ita contempſit hanc pudentiſſimam civitatem, ut omnes ſuas libidines, omnia flagitia latere poſſe arbitraretur, ſi modo vultum importunum in forum detuliſſet.

VII. Is me (quanquam me quidem non; cognoram enim, propter Piſonum affinitatem, quam longe hunc ab hoc genere cognatio materna Tranſalpini ſanguinis abſtuliſſet) ſed vos populumque Romanum, non conſilio, neque eloquentia, quod in multis ſæpe accidit, ſed rugis, ſupercilioque decepit. L. Piſo, tune auſus es iſto oculo, non dicam iſto animo: iſta fronte, non vita: tanto ſupercilio, non enim poſſum dicere, tantis rebus geſtis, cum A. Gabinio conſociare conſilia peſtis meæ?

22 *Pſeudothyro*] Clam ſcilicet, & per poſticum oſtium. *Ferratius.*

Digitized by Google

meæ? Non te illius unguentorum odor, non vini anhelitus, non frons calamistri notata vestigiis, in eam cogitationem adducebat, ut, cum illius re similis fuisses, frontis tibi integumento ad occultanda tanta flagitia diutius uti non liceret? Cum hoc coire ausus es, ut consularem dignitatem, ut reipublicæ statum, ut senatus auctoritatem, ut civis optime meriti fortunas provinciarum fœdere addiceres? Te consule, tuis edictis & imperiis, senatui populoque Romano non est licitum, non modo sententiis atque auctoritate sua, sed ne luctu quidem ac vestitu reipublicæ subvenire. Capuæne te putabas, in qua urbe domicilium quondam superbiæ fuit, consulem * esse, sicut eras [23] eo tempore: an Romæ, in qua civitate omnes ante vos consules senatui paruerunt?

Tu es ausus in Circo Flaminio productus cum tuo illo pari dicere, te semper misericordem fuisse? quo verbo senatum, atque omnes bonos tum, cum a patria pestem depulissem, crudeles demonstrabas fuisse. Tu misericors me affinem tuum, quem comitiis [24] prærogativæ primum custodem præfeceras [25], quem Kalendis Januarii tertio loco [26] sententiam rogaras, constrictum inimicis reipublicæ tradidisti. Tu meum generum, propinquum tuum: tu affinem tuam, filiam meam, superbissimis & crudelissimis verbis a genibus tuis repulisti. Idemque tu clementia ac misericordia singulari, cum ego una cum republica non tribunitio, sed consulari ictu concidissem: tanto scelere, tantaque intemperantia fuisti, ut ne unam quidem horam [27] interesse paterere inter meam pestem, & tuam prædam; saltem dum conticesceret illa lamentatio, & gemitus urbis. Nondum palam factum erat occidisse rempublicam, cum tibi

* Vict. *esse, an Romæ, sicut eras eo tempore, in qua*

23 *Sicut erat*] Piso Duumvir erat creatus a Cæsare ad Capuam Coloniam deducendam: simul etiam Romæ Consul. *Idem.*

24 *Comitiis*] Quibus consulatum Piso petiit. *Manutius.*

25 *Præfeceras*] Ut primus custos essem in prærogativa centuria, ne qua fraus committeretur. Judicium enim prærogativæ tota comitia sequebantur. *Idem.*

26 *Tertio loco*] Primum fortasse, absente C. Cæsare genero suo, Cn. Pompejum, alterum M. Crassum, tertium Ciceronem rogavit. In Pisonem: *Cui primam comitiis tuis dederat tabulam prærogativæ, quem in senatu sententiam rogabas tertium.* Idem.

27 *Ne unam quidem horam*] Clodius enim, cum rogationem de Cicerone tulisset, statim de provinciis tulit, ut Macedoniam Piso, Syriam Gabinius administraret. *Manutius.*

Digitized by Google

tibi arbitria [28] funeris ſolvebantur. Uno eodemque tempore domus mea diripiebatur, ardebat: bona ad vicinum conſulem de Palatio: de Tuſculano ad item vicinum alterum conſulem deferebantur: cum, iiſdem operis ſuffragium ferentibus, eodem gladiatore latore, vacuo non modo a bonis, ſed etiam a liberis, atque inani foro, ignaro populo Romano quid ageretur, ſenatu vero oppreſſo & afflicto, duobus impiis nefariiſque conſulibus, ærarium, provinciæ, legiones, imperia donabantur.

VIII. Horum conſulum ruinas vos conſules veſtra virtute fulſiſtis; ſumma tribunorum plebis, prætorumque fide, & diligentia ſublevati. Quid ego de præſtantiſſimo viro, T. Annio, dicam? aut quis de tali cive ſatis digne unquam loquetur? Qui cum videret, ſceleratum civem, aut domeſticum potius hoſtem, ſi legibus uti liceret, judicio eſſe frangendum: ſin ipſa judicia vis impediret ac tolleret, audaciam virtute, furorem fortitudine, temeritatem conſilio, manum manu, vim vi eſſe ſuperandam: primo de vi poſtulavit. Poſteaquam ab eodem judicia ſublata eſſe vidit; ne ille omnia vi poſſet efficere, curavit: qui docuit, neque tecta, neque templa, neque forum, neque curiam, ſine ſumma virtute, ac maximis opibus & copiis ab inteſtino latrocinio poſſe defendi: qui primus, poſt meum diſceſſum, metum bonis, ſpem audacibus, timorem huic ordini, ſervitutem depulit civitati.

Quam rationem pari virtute, animo, fide, P. Sextius ſecutus, pro mea ſalute, pro veſtra auctoritate, pro ſtatu civitatis, nullas ſibi inimicitias, nullam vim, nullos impetus, nullum vitæ diſcrimen vitandum unquam putavit: qui cauſam ſenatus, exagitatam concionibus improborum, ſic ſua diligentia multitudini commendavit, ut nihil tam populare, quam veſtrum nomen; nihil tam omnibus carum aliquando, quam veſtra auctoritas videretur: qui me cum omnibus rebus, quibus tribunus plebis potuit, defendit; tum reliquis officiis, juxta, ac ſi meus frater eſſet, ſuſtentavit: cujus ego clientibus, liber-

28 *Arbitria*] *Arbitria* dicebatur pecunia vectigalis, quæ a ſociis pendebatur reipublicæ, pro jure monopolii, ut docuit Gronovius ad Liv. 11. 9. *Græv.*

bertis, familia, copiis, literis ita sum sustentatus, ut meæ calamitatis non adjutor solum, verum etiam socius videretur.

Jam cæterorum officia, studiaque vidistis: quam cupidus mei C. Cestilius, quam studiosus vestri, quam non varius fuerit in causa. Quid M. Cispius? cui ego ipsi, parenti, fratrique ejus, sentio quantum debeam: qui, cum a me voluntas eorum in privato judicio esset offensa, publici mei beneficii memoria privatam offensionem obliteraverunt. Jam T. Fadius, qui mihi quæstor fuit, M. Curtius, cujus ego patri quæstor fui, studio, amore, animo, huic necessitudini non defuerunt. Multa de me C. Messius, & amicitiæ, & reipublicæ causa, dixit: legem separatim initio de salute mea promulgavit. Q. Fabricius, si, quæ de me agere conatus est, ea contra vim & ferrum perficere potuisset: mense Januario nostrum statum recuperassemus. Quem ad salutem meam voluntas impulit, vis retardavit, auctoritas vestra revocavit.

IX. Jam vero prætores quo animo in me fuerint, vos existimare potuistis, cum L. Cæcilius privatim me suis omnibus copiis studuerit sustentare: publice promulgarit de mea salute cum collegis pene omnibus: direptoribus autem meorum bonorum in jus adeundi potestatem non fecerit. M. autem Calidius, statim designatus, sententia sua, quam esset cara sibi mea salus, declaravit. Omnia officia C. Septimii, Q. Valerii, P. Crassi, Sex. Quintilii, C. Cornuti, summa & in me, & in rempublicam constiterunt. Quæ cum libenter commemoro, tum non invitus nonnullorum in me nefarie commissa prætereo. Non est mei temporis injurias meminisse: quas ego etiam si ulcisci possem, tamen oblivisci mallem. Alio transferenda mea tota vita est, ut bene de me meritis referam gratiam: amicitias igne perspectas tuear: cum apertis hostibus bellum geram: timidis amicis ignoscam: proditoribus meis non indicem dolorem profectionis meæ: defensores reditus dignitate consoler.

Quod si mihi nullum aliud esset officium in omni vita reliquum, nisi ut erga duces ipsos, & principes atque auctores salutis meæ, satis gratus judicarer: tamen exiguum reliquæ vitæ,

Digitized by Google

vitæ tempus non modo ad referendam, verum etiam ad commemorandam gratiam mihi relictum putarem. Quando enim ego huic homini, ac liberis ejus, quando omnes mei gratiam referent? quæ memoria, quæ vis ingenii, quæ magnitudo observantiæ, tot tantisque beneficiis respondere poterit: qui mihi primus afflicto & jacenti consularem fidem, dexteramque porrexit, qui me a morte ad vitam, a desperatione ad spem, ab exitio ad salutem revocavit. Qui tanto amore in me, studio in rempublicam fuit, ut excogitaret, quemadmodum calamitatem meam non modo levaret, sed etiam honestaret. Quid enim magnificentius, quid præclarius mihi accidere potuit, quam quod, illo petente, vos decrevistis, ut cuncti ex omni Italia, qui rempublicam salvam vellent, ad me unum, hominem fractum, & prope dissipatum, restituendum & defendendum venirent? ut, qua voce [29] ter omnino post Romam conditam consul usus esset pro universa republica apud eos solum, qui ejus vocem exaudire possent; eadem voce senatus omnibus agris atque oppidis, cives, totamque Italiam ad unius salutem defendendam excitaret.

X. Quid ego gloriosius meis posteris potui relinquere, quam hoc, senatum judicasse, qui civis me non defendisset, eum rempublicam salvam noluisse? Itaque tantum vestra auctoritas, tan-

29 *Qua voce*] Legebat Ubaldinus, *qua voce antea semel:* alii *qua voce ter omnino* satis longe, ut mihi videtur, uterque a vetere scriptura: verumtamen concedamus aliis, quod ipsi nobis non concedimus, ut conjectura liberior esse possit: rem ipsam ponderemus. Videtur Ubaldinus, cum, *semel*, reponendum putavit, de uno consule P. Valerio Poplicola cogitasse: qui, cum Ap. Herdonius noctu Capitolium arcemque cum exulibus, & servis occupasset, ipse pro imperio consulari, nullo S. C. nullo populi jussu, in concione illa dixit, quæ scripta sunt apud Livium lib. III. *Se arma capere: vocare omnes Quirites ad arma: Si quis impediat, jam se, consularis imperii, jam tribunitiæ potestatis, sacratarumque legum oblitum, quisquis ille sit, ubicumque sit, in Capitolio, in foro, pro hoste habiturum.* Quid vero ii, qui, *ter*, maluerunt, quam, *semel*, spectarunt? tria scilicet tempora, unum Poplicola consule, alterum L. Opimio, qui Gracchum occidit, tertium C. Mario, qui Saturninum tribunum pl. & Glauciam prætorem. Utra igitur opinio ad Ciceronis mentem propius accedat, nihil decerno; tantum aliquid dicam veritatis indagandæ gratia. Mihi de uno potius consule Poplicola, quam de Opimio simul, & Mario, loqui Cicero videtur. Nam ea major est laus, ut, cum semel tantum, non ter, post urbem conditam consul eos, qui exaudire possent, pro universa republica ad arma vocaverit, senatus ad unius salutem defendendam omnibus agris, vicis, opibus cives, totamque Italiam excitaret: ut comparetur senatus factum pro uno cive restituendo cum consulis facto pro universa republica liberanda, quod singulare tamen fuerit post urbem conditam. Attigit eandem rem in oratione pro Sextio, & in Pisonem. *Manutius.*

Digitized by Google

tantum eximia consulis dignitas valuit, ut dedecus & flagitium se committere putaret, si quis non veniret. Idemque consul, cum illa incredibilis multitudo Romam, & pene Italia ipsa venisset, vos frequentissimos in Capitolium convocavit. Quo tempore quantam vim naturæ bonitas haberet, aut vera nobilitas, intelligere potuistis. Nam Q. Metellus, & inimicus, & frater inimici [30], perspecta vestra voluntate, omnia privata odia deposuit: quem P. Servilius [31], vir cum clarissimus, tum vero optimus, mihique amicissimus, & auctoritatis & orationis suæ divina quadam gravitate, ad sui generis, communisque sanguinis [32] facta virtutesque revocavit, ut haberet in consilio & fratrem ab inferis [33], socium rerum mearum, & omnes Metellos, præstantissimos cives, pene ex Acheronte excitatos: in quibus Numidicum illum, cujus quondam de patria discessus, honestus ipsi, bonis omnibus tamen luctuosus visus est. Itaque extitit non modo salutis defensor, qui ante hoc unum beneficium fuerat inimicus; verum etiam adscriptor dignitatis meæ. Quo quidem die cum CCCCXVII ex senatu essetis, magistratus autem hi omnes adessent; dissensit unus, is, qui sua lege conjuratos etiam ab inferis excitandos putarat. Atque illo die, quo rempublicam meis consiliis conservatam gravissimis verbis & plurimis judicassetis, idem consul curavit, ut eadem a principibus civitatis in concione postero die dicerentur: cum quidem ipse egit ornatissime causam meam, perfecitque, astante atque audiente Italia tota, ut nemo cujusquam conducti aut perditi vocem acerbam atque inimicam bonis posset audire.

XI. Ad hæc non modo adjumenta salutis, sed etiam ornamenta dignitatis meæ, reliqua vos iidem addidistis. Decrevistis,

30 *Frater inimici*] Sic in oratione pro Cælio fratrem patruelem Clodii Metellum hunc appellat, oratorie potius, quam ex Jurisconsultorum subtilitate: qui consobrinum potius dixissent, quia P. Clodius Cæciliæ filius erat, quæ hujus Metelli Nepotis amita fuerat. *Hotom.*

31 *P. Servilius*] Isauricus, qui & consulatum & censuram gessit, & de Isauris, quos in Cilicia domuit, triumphavit. *Idem*.

32 *Communisque sanguinis*] Nam Isauricus Q. Metelli Macedonici nepos erat ex filia: quod ex orat. pro domo intelligitur: ubi Cicero eum alloquens, Macedonicum ejus proavum appellat. *Idem*.

33 *Fratrem ab inferis*] Significat Q. Metellum Celerem, qui Cicerone consule Prætor cum esset, ei in opprimenda conjuratione adjutor ac socius exstitit. *Idem*.

viſtis, ne quis ulla ratione rem impediret: qui id impediſſet, vos graviter moleſteque laturos: illum contra rempublicam, ſalutemque bonorum, concordiamque civium facturum: & ut ad vos de eo ſtatim referretur: meque etiamſi diutius calumniarentur [34], redire juſſiſtis. Quid? ut agerentur gratiæ, qui e municipiis veniſſent? Quid? ut ad illam diem, res cum rediſſent [35], rogarentur, ut pari ſtudio convenirent? Quid denique illo die, quem P. Lentulus, mihi, fratrique meo, liberiſque noſtris natalem conſtituit, non modo ad noſtram, verum etiam ad ſempiterni memoriam temporis? quo die nos comitiis centuriatis, quæ maxime majores comitia juſta dici, haberique voluerunt, arceſſivit in patriam, ut eædem centuriæ, quæ me conſulem fecerant, conſulatum meum comprobarent.

 Quo

34 *Calumniarentur*] Aſtute rem producerent. Id enim interdum eſt, *calumniari*: unde illud in ep. ad Lentulum: *Res ab adverſariis noſtris extracta eſt variis calumniis*. Et pro Sextio: *cum omni mora, ludificatione, calumnia ſenatus auctoritas impediretur*. Manutius.

35 *Quid? ut ad illam diem, res cum rediſſent*] Hunc locum P. Manutius ex loco ſimillimo, qui eſt in oratione pro P. Sextio, non longe ab extremo, qui ſic legitur in libris vulg. *Atque, ut iidem ad res redeuntes*, &c. ubi tamen quidam docti legi volunt, *ad ſuos redeuntes*, ſic legendum exiſtimat, *Quid ut iidem, ad res cum rediiſſent, rogarentur, ut pari ſtudio convenirent?* a quo nunc diſſentio. Nam contra atque ille exiſtimavit, locus orationis Sextianæ mendoſus eſt: hic autem emendatus, & integer: aut, ſi locus Sextianæ emendatus eſt, hic ex illo non eſt mutandus, cum mendo vacet. Quod ex Plauti verbis in Captivis demonſtro. Sic igitur Plautus ſtatim in principio: *Prolatis rebus, paraſiti venatici ſumus. Quando res redierunt, moloſſici, odioſicque, & multum incommodeſtici*. Ex quibus perſpicuum eſt, *res prolatas* dici, cum lites, & res forenſes, ac judiciales intermitti juſſæ ſunt: *res rediiſſe*, cum repetitæ ſunt. Sic igitur hunc locum explico primum; deinde ad eum, qui eſt in Sextiana, veniam. Quid (inquit Cicero) quod decreviſtis, ut rogarentur municipia, ut pari ſtudio Romam convenirent ad illam diem, id eſt, ad illud tempus, cum res rediiſſent, id eſt, quo tempore res intermiſſæ ac prolatæ repeterentur? Venio nunc ad illa verba Sextiana: *Decrevit eodem tempore ſenatus, ut iis, qui ex tota Italia ſalutis meæ cauſa convenerant, agerentur gratiæ: atque ut iidem ad res redeuntes, ut venirent, rogarentur*. Dico igitur in his verbis, *atque ut iidem, ad res redeuntes*, &c. ſubeſſe mendum: idque ſic eſſe purgandum, ac tollendum, *atque ut iidem ad illam diem, cum res rediſſent, ut venirent, rogarentur*: Ut idem dicatur in Sextiana, quod hic dicitur, & locus ille ex hoc emendetur. Quod ſi quis dicat, iiſdem verbis manentibus eandem fere ſententiam conſtare poſſe, hoc modo, ut iidem ad res redeuntes, id eſt, negotia ſua intermiſſa repetentes, rogarentur, ut venirent: primum, ſi hoc confiteat, non continuo ei aſſentiar, qui hujus orationis locum, ex illo mutare conetur. Deinde hoc dico, ineptam eſſe hanc ſententiam, *ut iidem ad res redeuntes, rogarentur, ut venirent*. Nam, ſi hoc ſenſit Cicero, decretum eſſe, ut, tum, cum ad res ſuas redibant, rogarentur, ut venirent: quando venirent? nam quo tempore, aut ad quod tempus venirent, non dicitur. Sin hoc ſignificat, decretum eſſe, ut rogarentur, ut tum venirent, cum ad res ſuas redirent: quid ineptius, atque adeo quid abſurdius, aut repugnantius dici poteſt, quam aliquem rogare, ut veniat tum, cum redeat? *Lambinus*.

Quo die quis civis fuit, qui fas esse putaret, quacumque aut ætate, aut valetudine esset, non se de salute mea sententiam ferre? quando tantam frequentiam in campo, tantum splendorem Italiæ totius, ordinumque omnium, quando illa dignitate [36] rogatores [37], diribitores, custodesque vidistis? Itaque P. Lentuli beneficio excellenti atque divino, non reducti sumus in patriam, sicut nonnulli clarissimi cives, sed equis insignibus, & curru aurato reportati.

Possum ego satis in Cn. Pompejum unquam gratus videri, qui non solum apud vos, qui omnes idem sentiebatis, sed etiam apud universum populum Romanum salutem reipublicæ & conservatam per me, & conjunctam esse cum mea dixerit? qui causam meam prudentibus commendarit, imperitos edocuerit, eodemque tempore improbos auctoritate sua compresserit? bonos excitarit? qui populum Romanum pro me, tanquam pro fratre; aut pro parente, non solum hortatus sit, verum etiam obsecrarit? qui ipse, cum, propter metum dimicationis & sanguinis, domo se teneret, etiam a superioribus tribunis petierit, ut de salute mea & promulgarent, & referrent? qui in colonia [38] nuper constituta, cum ipse gereret magistratum, in qua nemo erat emptus intercessor [39], vim & crudelitatem privilegii [40], auctoritate honestissimorum hominum, & publicis literis consignavit, princepsque Italiæ totius præsidium ad meam salutem implorandum putavit? qui, cum ipse mihi semper amicissimus fuisset, etiam, ut suos necessarios mihi amicos redderet, elaboravit?

XII. Quibus autem officiis T. Annii beneficia remunerabor? cujus omnis actio, ratio, cogitatio, totus denique tribunatus, nihil aliud fuit, nisi constans, perpetua, fortis, invicta defensio salutis meæ? Quid de P. Sextio loquar? qui suam erga me benevolentiam & fidem non solum animi dolore, sed etiam cor-

36 *Illa dignitate*] Qui senatores fuerunt: ut in Pisonem. *Manutius*.

37 *Rogatores*] Qui tabellas distribuerent: Diribitores, qui lata jam suffragia dirimerent: Custodes, qui puncta notarent singularum Centuriarum. *Ferrat.*

38 *In colonia*] Capuæ, ubi gerebat Duumviratum collega L. Pisone consule. *Manutius*.

39 *Nemo erat emptus intercessor*] Hoc in Ælium Ligurem tribunum pl. conjicit; qui Kalendis Jun. referente L. Ninnio de Cicerone revocando, emptus a Clodio, intercessit: *Idem*.

40 *Privilegii*] Clodii legem qua pulsus est, invidiæ causa privilegium vocat. *Idem*.

Digitized by Google

corporis vulneribus ostendit? Vobis vero, Patres conscripti, singulis & egi, & agam gratias. Universis, egi ab initio, quantum potui: satis ornate agere nullo modo possum. Et quanquam sunt in me præcipua merita multorum, quæ sileri nullo modo possunt, tamen hujus temporis ac timoris mei non est conari commemorare beneficia in me singulorum. Nam difficile est, non aliquem; nefas, quemquam præterire. Ego vos universos, Patres conscripti, deorum numero colere debeo. Sed, ut in ipsis diis immortalibus non semper eosdem, atque alias alios solemus & venerari, & precari, sic in hominibus de me divinitus meritis omnis ætas erit mihi ad eorum erga me merita prædicanda, atque recolenda.

Hodierno autem die nominatim a me magistratibus statui gratias esse agendas, & de privatis uni, qui pro salute mea municipia, coloniasque adisset, populum Romanum supplex obsecrasset, sententiam dixisset eam, quam vos secuti, mihi dignitatem meam reddidistis. Vos me florentem semper ornastis, laborantem, mutatione vestis, & prope luctu vestro, quoad licuit, defendistis. Nostra memoria senatores ne in suis quidem periculis mutare vestem solebant: in meo periculo senatus veste mutata fuit, quoad licuit per eorum edicta, qui mea pericula non modo suo præsidio, sed etiam vestra deprecatione nudarunt. Quibus ego rebus objectis, cum mihi privato confligendum viderem cum eodem exercitu, quem consul non armis, sed vestra auctoritate superaram: multa mecum ipse reputavi.

XIII. Dixerat in concione consul [41], se clivi Capitolini pœnas ab equitibus Romanis repetiturum. Nominatim alii compellabantur, alii citabantur, alii relegabantur: aditus templorum erant non solum præsidiis & manu, verum etiam demolitione sublati. Alter consul [42], ut me, & rempublicam non modo

41 *Consul*] Gabinius.

42 *Alter consul*] Forte scripsit Cicero: *Alterum consulem, ut me & rempublicam non modo desereret, sed etiam hostibus reipublicæ proderet, pactionibus Clodius suorum præmiorum obligarat*. Nam *eos* quo referas, quamcunque lectionem amplecteris, non habebis. Nam si legas cum Hotomanno & Augustino *consules*, delendum est *eos*. Dicendum enim erat, *Alter consules pactionibus obligarat*. Sin vero legas, *Alter consul*, qui sint, quos pactionibus obligarit, non invenies. Quamvis autem

modo deferent, sed etiam hostibus reipublicæ proderent, pactionibus eos suorum præmiorum obligarat. Erat alius ad portas [43] cum imperio in multos annos, magnoque exercitu: quem ego inimicum mihi fuisse non dico; tacuisse, cum diceretur esse inimicus, scio.

Duæ partes esse in republica cum putarentur: altera me deposcere, propter inimicitias; altera timide defendere, propter suspicionem cædis putabatur. Qui autem me deposcere videbantur, in hoc auxerunt dimicationis metum, quod nunquam infitiando suspicionem hominum, curamque minuerunt. Quare cum viderem senatum ducibus orbatum, me a magistratibus partim oppugnatum, partim proditum, partim derelictum: servos simulatione collegiorum [44] nominatim esse conscriptos, copias omnes Catilinæ pene iisdem ducibus, ad spem cædis & incendiorum esse revocatas: equites Romanos, proscriptionis; municipia, vastitatis; omnes, cædis metu esse permotos: potui, potui, Patres conscripti, multis auctoribus fortissimis viris, me vi, armisque defendere: nec mihi ipse ille animus idem meus, vobis non incognitus, defuit. Sed videbam, si vicissem præsentem adversarium, nimium multos mihi alios esse vincendos: si victus essem, multis bonis & pro me, & mecum, etiam post me esse pereundum: tribunitiique sanguinis ultores esse præsentes: meæ mortis pœnas judicio, & posteritati reservari.

XIV. Nolui, cum consul communem salutem sine ferro defendissem, meam privatus armis defendere: bonosque viros lugere malui meas fortunas, quam suis desperare. Ac, si solus essem interfectus, mihi turpe: si cum multis, reipublicæ fune-

autem utrosque Clodius obligarit consules, quia tamen in præcedente πεϱγνωτῶ dixerat, alterum consulem gradus clivi Capitolini demolitum esse, ne equites possent ejus institutum inhibere, in hac addit, alterum consulem pactionibus Clodii inductum se & rempublicam prodidisse. *Grævius*.

43 *Erat alius ad portas*] C. Cæsarem significat, qui (teste Plutarcho) cum Galliam utramque cum imperio & exercitu obtineret, tamen non prius ad bellum profectus est, quam Cicero ex Italia pulsus esset. Clodii enim benevolentiam sibi retinere voluit, ne ea quæ consul contra leges & auspicia gesserat, a tribuno pl. rescinderentur: ut in Pisoniana Cicero significat. *Hotom*.

44 *Simulatione collegiorum*] Legem Clodii significat, ut collegia, id est conventus artificum a Numa instituti & magna ex parte tum a legibus, tum a S. C. sublati, multique alii restituerentur. *Idem*.

funestum fore videbatur. Quod si mihi æternam esse ærumnam propositam arbitrarer: morte me ipse potius, quam sempiterno dolore multassem. Sed cum viderem, me non diutius, quam ipsam rempublicam, ex hac urbe absuturum: neque ego illa exterminata mihi remanendum amplius putavi: & illa, simulatque revocata est, me secum pariter reportavit. Mecum leges, mecum quæstiones, mecum jura magistratuum, mecum senatus auctoritas, mecum libertas, mecum etiam frugum ubertas, mecum deorum & hominum sanctitates omnes & religiones absuerunt. Quæ si semper abessent: magis vestras fortunas lugerem, quam desiderarem meas. Sin aliquando revocarentur: intelligebam, mihi cum illis una esse redeundum.

Cum mei sensus certissimus testis est hic idem, qui custos capitis fuit, Cn. Plancius, qui, omnibus provincialibus ornamentis commodisque depositis, totam suam quæsturam in me sustentando & conservando collocavit. Qui si mihi quæstor imperatori fuisset, in filii loco fuisset. Nunc certe erit in parentis, cum fuerit quæstor non imperii, sed doloris mei. Quapropter, Patres conscripti, quoniam in rempublicam sum pariter cum republica restitutus: non modo in ea defendenda nihil minuam de libertate mea pristina, sed etiam adaugebo.

XV. Etenim, si eam tum defendebam, cum mihi aliquid illa debebat: quid nunc me facere oportet, cum ego illi plurimum debeo? Nam quid est, quod animum meum frangère, aut debilitare possit, cujus ipsam calamitatem non modo nullius delicti, sed etiam divinorum in rempublicam beneficiorum testem esse videatis? Nam & importata est, quia defenderam civitatem: & mea voluntate suscepta est, ne a me defensa respublica per eundem me extremum in discrimen vocaretur.

Pro me non, ut pro P. Popilio [45], nobilissimo homine, adolescentes filii, non propinquorum multitudo populum Romanum est deprecata: non, ut pro Q. Metello, summo & clarissimo viro, spectata jam adolescentia filius: non L. & C. Metelli, consulares, non eorum liberi, non Q. Metellus Nepos, qui tum consulatum petebat, non Luculli, Servilii, Scipio-

45 P. *Popilio*... Q. *Metello*] Vide superiorem Orat. cap. 3.

piones, Metellorum filii, flentes ac fordidati, populo Romano fupplicaverunt: fed unus frater, qui in me pietate, filius; confiliis, parens; amore, (ut erat) frater inventus eft; fqualore & lacrymis, & quotidianis precibus, defiderium mei nominis renovari, & rerum geftarum memoriam ufurpari coegit. Qui cum ftatuiffet, nifi per vos me recuperaffet, eandem fubire fortunam, atque idem fibi domicilium & vitæ & mortis depofceret: tamen nunquam nec magnitudinem negotii, nec folitudinem fuam, nec vim inimicorum ac tela pertimuit.

Alter fuit propugnator mearum fortunarum, & defenfor affiduus, fumma virtute & pietate, C. Pifo, gener: qui minas inimicorum meorum: qui inimicitias affinis mei, propinqui fui, confulis: qui Pontum & Bithyniam quæftor pro mea falute neglexit. Nihil unquam fenatus de P. Popilio decrevit, nunquam in hoc ordine Q. Metelli mentio facta eft. Tribunitiis funt illi rogationibus, interfectis inimicis, denique nulla auctoritate fenatus reftituti; cum alter eorum [46] fenatui paruiffet, alter vim cædemque fugiffet. Nam C. quidem Marius, qui hac hominum memoria tertius ante me confularis, tempeftate civili expulfus eft, non modo a fenatu non eft reftitutus: fed reditu fuo fenatum cunctum pene delevit. Nulla de illis magiftratuum confenfio, nulla ad rempublicam defendendam populi Romani convocatio, nullus Italiæ motus, nulla decreta municipiorum, & coloniarum extiterunt.

Quare cum me veftra auctoritas arceffierit, populus Romanus revocarit, refpublica implorarit, Italia cuncta pene fuis humeris reportarit: non comittam, Patres confcripti, ut, cum ea mihi fint reftituta, quæ in poteftate mea non fuerunt, ea non habeam, quæ ipfe præftare poffim, præfertim cum illa amiffa recuperarim, virtutem & fidem nunquam amiferim.

46 *Cum alter eorum*] Locus requirere vocem *tamen* videtur: ut fit, *cum tamen alter*. Nam hoc fignificat, poftulatu fenatus non funt reftituti, *cum tamen*, &c. *Hotoman*. Senfus eft: non funt a Senatu reftituti, quamvis Popilius perierit, quod ex S. C. amicos Tib. Gracchi perfecutus fuerat: Metellus, quod vim & cædem bonorum & Seuatus ipfius vitaverat. *Ferrat.*

PRO

PRO DOMO SUA.

AD PONTIFICES.

ORATIO XXIX.

ARGUMENTUM.

NON videbatur sibi Cicero in patriam restitutus, nisi domum etiam suam recuperasset: qua diruta, aream illius Libertati consecrandam Clodius curaverat, ne profana rursus fieri posset. Cum igitur de religione tollenda ex S. C. ageretur apud Pontifices, hanc habuit orationem Cicero prid. Kal. Octob. P. Lentulo & Q. Metello Coss. qua consecrationem neque jure, neque rite factam fuisse contendit, contra adnitente P. Clodio. Adjudicatam fuisse aream Ciceroni a Pontificum collegio, ac deinde a Senatu, patet ex Epist. 2. lib. IV. ad Att. & ex Orat. de Har. responsis. FERRATIUS.

Grævianas adnotationes habes in fine voluminis.

I. CUM multa divinitus, Pontifices [1], a majoribus nostris inventa, atque instituta sunt, tum nihil præclarius, quam quod vos eosdem [2] & religionibus deorum immortalium, & summæ reipublicæ præesse voluerunt: ut amplissimi & clarissimi cives rempublicam bene gerendo, pontifices religiones sapienter interpretando, rempublicam conservarent. Quod si ullo tempore magna causa in sacerdotum populi Romani judicio, ac potestate versata est: hæc profecto tanta est, ut omnis reipublicæ dignitas, omnium civium salus, vita, libertas, aræ, foci, dii penates, bona, fortunæ,

1 *Pontifices*] Minores, absente Pontifice Max. C. Cæsare, qui tum in Gallia bellum gerebat. *Manut.*

2 *Vos eosdem*] Non tam eos, qui tum pontifices erant, qui longe aberant a majorum ætate, quam superiores omnes pontifices, ut religioni præesset nemo, qui summam rempublicam simul non administraret, id est, qui senator non esset. *Idem.*

domicilia, vestræ sapientiæ, fidei, potestatique commissa, creditaque esse videantur. Vobis hodierno die constituendum est, utrum posthac amentes ac perditos magistratus improborum ac sceleratorum civium præsidio nudare, an etiam deorum immortalium religione armare malitis. Nam si illa labes ac flamma reipublicæ suum illum pestiferum & funestum tribunatum, quem æquitate humana tueri non potest, divina religione defenderit: aliæ ceremoniæ nobis erunt, alii antistites deorum immortalium, alii iterpretes religionum requirendi. Sin autem vestra auctoritate, sapientiaque, Pontifices, ea, quæ furore improborum in republica ab aliis oppressa, ab aliis deserta, ab aliis prodita, gesta sunt, rescinduntur; erit causa, cur consilium majorum, in amplissimis viris ad sacerdotia deligendis, jure ac merito laudare possimus. Sed, quoniam ille demens, si ea, quæ ego per hos dies [3] in senatu de republica sensi, vituperasset, aliquem se aditum ad aures vestras esse habiturum putavit, omittam ordinem dicendi meum: respondebo hominis furiosi non orationi, qua ille uti non potest, sed convicio, cujus exercitationem cum intolerabili petulantia, tum etiam diuturna impunitate munivit.

II. Ac primum illud a te, homine vesano ac furioso, requiro, quæ te tanta pœna tuorum scelerum, flagitiorumque vexet, ut hos tales viros, qui non solum consiliis suis, sed etiam specie ipsa [4] dignitatem reipublicæ sustinent, quod ego in sententia dicenda salutem civium cum honore Cn. Pompeji conjunxerim, mihi esse iratos, & aliud de summa hoc tempore religione sensuros, ac me absente [5] senserint, arbitrere. Fuisti tu, inquit, apud pontifices superior: sed jam, quoniam

3 *Per hos dies*] IIX. Id. Sept. ut opinor, id est, biduo post, quam in urbem rediit. Significat sententiam a se dictam in senatu de Pompejo, cum esset annonæ summa caritas, rei frumentariæ præponendo. Qua de re, epist. I. lib. IV. ad Attic. *Idem*.

4 *Specie ipsa*) Non solum dignitate formæ, & oris majestate, sed etiam insignibus honoris & splendore vitæ & dignitatis. Nam *species* notat omnem apparatum exteriorem, qui in oculos incurrit, & hominibus apud vulgum utique solet afferre dignitatem aliquam & venerationem. Horat. lib. I. ep. 6.

Si fortunatum species & gratia præstat.

Grævius.

5 *Me absente*] Cum factum est S. C. ut pecunia publica restituerentur Ciceroni domus & villæ, quas Clodius diruerat: ut colligitur ex Ep. I. lib. IV. ad Attic. *Ferr.*

niam te ad populum [6] contulisti, sis inferior, necesse est. Itane vero? quod in imperita multitudine est vitiosissimum, varietas, & inconstantia, & crebra, tanquam tempestatum, sic sententiarum, commutatio, hoc tu ad hos transferas, quos ab inconstantia gravitas, a libidinosa sententia certum & definitum jus religionum, vetustas exemplorum, auctoritas literarum, monumentorumque deterret? Tune es ille, inquit, quo senatus carere non potuit? quem boni luxerunt? quem respublica desideravit? quo restituto, senatus auctoritatem restitutam putabamus? quam primum adveniens [7] prodidisti? Nondum de mea sententia dico. Impudentiæ primum respondebo tuæ.

III. Hunc igitur, funesta reipublicæ pestis, hunc tu civem ferro, & armis, & exercitus terrore [8], & consulum scelere, & audacissimorum hominum minis, servorum delectu, obsessione templorum, occupatione fori, oppressione curiæ, domo & patria, ne cum improbis boni ferro dimicarent, cedere coëgisti, quem a senatu, quem a bonis omnibus, quem a cuncta Italia desideratum, arcessitum, revocatum, conservandæ reipublicæ causa, confiteris?

At enim in senatum venire, in Capitolium intrare turbulento illo die [9] non debuisti. Ego vero neque veni, & domo me tenui, quamdiu turbulentum tempus fuit: cum servos tuos ad rapinam, ad bonorum cædem paratos, cum illa tua consceleratorum ac perditorum manu, armatos etiam in Capitolium tecum venisse constabat. Quod cum mihi nuntiaretur, scio me domi mansisse, & tibi, & gladiatoribus tuis instaurandæ cædis potestatem non fecisse. Postea quam mihi nuntiatum est, populum Romanum in Capitolium, propter metum atque inopiam rei frumentariæ, convenisse; ministros autem scelerum tuorum perterritos, partim amissis gladiis, partim ereptis, diffugisse: veni non solum sine ullis copiis, ac manu, verum etiam cum paucis amicis.

6 *Ad populum*] Quod in gratiam populi Pompejo adhæseris, tanta potestate eidem delata extra ordinem, contra mentem Consularium, adeoque Pontificum. *Idem*.

7 *Primum adveniens*] Biduo, postquam in patriam reversus. *Idem*.

8 *Exercitus terrore*] Cæsar enim erat ad portas, hoc est, in Italia. *Idem*.

9 *Turbulento illo die*] Commota plebe propter annonæ caritatem.

An ego, cum P. Lentulus consul, optime de me, ac de republica meritus, cum Q. Metellus, qui, cum meus inimicus esset, frater tuus, & dissensioni nostræ, & precibus tuis salutem ac dignitatem meam prætulisset, me arcesserent in senatum: cum tanta multitudo civium tam recenti officio suo me ad referendam gratiam nominatim vocarent: non venirem, cum præsertim te jam illinc cum tua fugitivorum manu discessisse constaret? Hic tu me etiam custodem, defensoremque Capitolii, templorumque omnium, hostem Capitolinum appellare ausus es, quod, cum in Capitolio senatum duo consules haberent, eo venirem? Utrumne est tempus aliquod, quo in senatum venisse turpe sit? an res illa talis erat, de qua agebatur, ut rem ipsam repudiare, & eos, qui agebanr, condemnare deberem?

IV. Primum dico senatoris esse boni, semper in senatum venire: nec cum his sentio, qui statuunt minus bonis temporibus in senatum ipsi non venire; non intelligentes, hanc suam nimiam perseverantiam vehementer iis, quorum animum offendere voluerunt, gratam & jucundam fuisse. At enim nonnulli propter timorem, quod se in senatu tuto non esse arbitrabantur, discesserunt. Non reprehendo; nec quæro, fueritne aliquid pertimescendum. Puto, suo quemque arbitratu timere oportere. Cur ego non timuerim, quæris? quia te illinc abiisse constabat. Cur, cum viri boni nonnulli putarint, tuto se in senatu esse non posse, ego non idem senserim? Cur, cum ego me existimassem tuto omnino in civitate esse non posse, illuc irem? An aliis licet, & recte licet, in meo metu sibi nihil timere: mihi uni necesse erit & meam, & aliorum vicem pertimescere?

An, quia non condemnavi sententia mea duo consules, sum reprehendendus? Eos igitur ego potissimum damnare debui, quorum lege perfectum est, ne ego indemnatus, atque optime de republica meritus, damnatorum pœnas sustinerem? Quorum etiam delicta, propter eorum egregiam in me conservando voluntatem, non modo me, sed omnes bonos ferre oporteret, eorum optimum consilium ego potissimum, per

eos

eos in meam pristinam dignitatem restitutus, consilio repudiarem meo? At quam sententiam dixi? Primum eam, quam populi sermo in animis nostris jam ante defixerat: deinde eam, quæ erat superioribus diebus agitata in senatu: deinde eam, quam senatus frequens, tum, cum mihi est assensus, secutus est: ut neque allata sit a me res inopinata, ac recens: nec, si quod in sententia vitium est; magis sit ejus, qui dixerit, quam omnium, qui probarint. At enim liberum senatus judicium, propter metum, non fuit. Si timuisse eos facis, qui discesserunt, concede, non timuisse eos, qui remanserunt. Sin autem sine iis, qui tum absuerunt, nihil decerni libere potuit: cum omnes adessent, cœptum est referri de inducendo senatus-consulto. Ab universo senatu reclamatum est.

V. Sed quæro, in ipsa sententia, quoniam princeps ego sum ejus atque auctor, quid reprehendatur. Utrum causa capiendi novi consilii non fuit? an meæ partes in ea causa non præcipuæ fuerunt? an alio potius [10] confugiendum fuit? Quæ vis, quæ causa major esse, quam fames, potuit? quam seditio? quam consilia tua, tuorumque; qui, facultate oblata, ad imperitorum animos incitandos, renovaturum te tua illa funesta latrocinia ob annonæ causam putarunt [11]? Frumentum provinciæ frumentariæ partim non habebant; partim in alias terras, credo, propter varietatem [12] venditorum miserant; partim, quo gratius esset, tum, cum in ipsa fame subvenissent, custodiis suis clausum continebant, ut subito novum mitterent. Res erat non in opinione dubia, sed in præsenti, atque ante oculos proposito periculo: neque id conjectura prospiciebamus, sed jam experti videbamus. Nam, cum ingravesceret annona, ut jam plane inopia ac fames, non caritas, timeretur, concursus est ad templum Concordiæ factus, senatum illuc vocante Metello consule. Qui si verus fuit, ex dolore hominum, & fame; certe consules causam suscipere, certe senatus aliquid consilii capere potuit. Sin causa fuit anno-

10 *Alio potius*] Non ad Pompejum. *Manutius*.

11 *Putarunt*] Longe præfero Francii codicis lectionem, *putavisti*. Grævius.

12 *Propter varietatem*] Quod quidam ex iis, qui venderent, in alias terras suum frumentum miserant, in quibus negotiari solebant. *Ferratius*. Non capio quid sit *varietas venditorum*. Suspicor Ciceronem scripsisse, *propter avaritiam venditorum*. Grævius.

nona [13], seditionis quidem instimulator & concitator tu fuisti: nonne id agendum nobis omnibus fuit, ut materiem subtraheremus furori tuo?

Quid, si utrumque fuit, & ut fames stimularet homines, & tu in hoc ulcere, tanquam unguis, exsisteres? nonne fuit eo major adhibenda medicina, quæ & illud nativum, & hoc delatum malum sanare posset? Erat igitur & præsens caritas, & futura fames. Non est satis: facta lapidatio est. Si ex dolore plebei [14], nullo incitante: magnum malum. Si P. Clodii impulsu: usitatum hominis facinorosi scelus. Si utrumque, ut & res esset ea, quæ sua sponte multitudinis animos incitaret, & parati atque armati seditionis duces: videturne ipsa respublica & consulis auxilium implorasse, & senatus fidem? Atqui utrumque fuisse perspicuum est, difficultatem annonæ, summamque inopiam rei frumentariæ, ut homines non jam diuturnam caritatem, sed ut famem plane timerent. Nemo negat. Hanc istum, otii & pacis hostem, causam arrepturum fuisse ad incendia, cædem, rapinas, nolo, Pontifices, suspicemini, nisi videritis.

Qui sunt homines a Q. Metello, fratre tuo, consule, in senatu palam nominati, a quibus ille se lapidibus appetitum, etiam percussum esse dixit? L. Sergium, & M. Lollium nominavit. Quis est iste Lollius? qui sine ferro ne nunc quidem tecum est: qui, te tribuno plebis, nihil de me dicam, sed qui Cn. Pompejum interficiendum depoposcit. Quis est Sergius? armiger Catilinæ, stipator tui corporis, signifer seditionis, concitator tabernariorum, damnatus injuriarum, percussor, lapidator, fori depopulator, obsessor curiæ. His, atque hujusmodi ducibus, cum tu in annonæ caritate in consules, in senatum, in bona, fortunasque locupletium, per causam inopum atque imperitorum, repentinos impetus comparares: cum tibi salus esse in otio nulla posset: cum desperatis duci-

bus

13 *Sin causa fuit annona*] Hoc est, si prætextu annonæ tu seditionem stimulabas. *Ferratius*.

14 *Plebei*] Hoc *Plebejo*, habent Vict. Lamb. &c. Alterum Grut. & dicitur antiquo more pro *plebis*. Quis enim nesciat dictum esse olim, non *plebs*, sed *plebes*; & latine quintæ, ut nunc loquuntur, declinationis? *Olivetus*.

bus decuriatos, ac descriptos haberes exercitus perditorum: nonne providendum senatui fuit, ne in hanc tantam materiam seditionis ista funesta fax adhæresceret? Fuit igitur causa capiendi novi consilii. Videte nunc, fuerintne partes meæ pene præcipuæ.

VI. Quem tum Sergius ille tuus, quem Lollius, quem cæteræ pestes in lapidatione illa nominabant? quem annonam præstare oportere dicebant? nonne me? Quid? puerorum illa concursatio nocturna? num a te ipso instituta? Me frumentum flagitabant. Quasi vero ego aut rei frumentariæ præfuissem, aut compressum aliquod frumentum tenerem, aut in isto genere omnino quidquam, aut curatione, aut potestate valuissem. Sed homo ad cædem imminens, meum nomen operis ediderat, imperitis injecerat. Cum de mea dignitate in templo Jovis Optimi Maximi senatus frequentissimus, uno isto dissentiente, decrevisset: subito, illo ipso die, carissimam annonam nec-opinata vilitas consecuta est.

Erant qui deos immortales (id quod ego sentio) numine suo reditum meum dicerent comprobasse. Nonnulli autem illam rem ad illam rationem, conjecturamque revocabant, qui, quod in meo reditu spes otii & concordiæ sita videbatur, in discessu autem quotidianus seditionis timor, jam pene belli depulso metu, commutatam esse annonam dicebant: quæ quia rursus in meo reditu facta erat durior, a me, cujus adventu fore vilitatem boni viri dictitabant, annona flagitabatur.

VII. Ego denique non solum ab operis tuis, impulsu tuo, nominabar, sed etiam, depulsis ac dissipatis tuis copiis, a populo Romano universo, qui tum in Capitolium convenerat, cum illo die minus valerem, nominatim in senatum vocabar. Veni expectatus. Multis sententiis jam dictis, rogatus sum sententiam. Dixi reipublicæ saluberrimam, mihi necessariam. Petebatur a me frumenti copia, annonæ vilitas; quasi possem aliquid in ea re gerenda: non habebatur [15]. Flagita-

15 *Non habebatur*] Quid? frumenti videlicet copia. Mihi tamen suspectus locus est. *Manutius*. S. Victor: *possem aliquid in ea re generatio*: *non habebatur*. Ex cujus vestigiis censeo scripsisse Tullium: *num possem aliquid in ea re gerenda: ratio non habebatur*.

Quasi

gitabar bonorum expostulatione. Improborum convicia sustinere non poteram. Delegavi amico locupletiori, non quo illi, ita de me merito, onus illud imponerem, (succubuissem enim potius ipse) sed quia videbam id quod omnes: quod nos de Cn. Pompejo polliceremur, id illum fide, consilio, virtute, auctoritate, felicitate denique sua facillime perfecturum.

Itaque, sive hunc dii immortales fructum mei reditus populo Romano tribuunt, ut, quemadmodum discessu meo frugum inopia, fames, vastitas, cædes, incendia, rapinæ, scelerum impunitas, fuga, formido, discordia fuisset: sic reditu meo ubertas agrorum, frugum copia, spes otii, tranquillitas animorum, judicia, leges, concordia populi, senatus auctoritas, mecum simul reducta videantur: sive egomet aliquid adventu meo, consilio, auctoritate, diligentia pro tanto beneficio populo Romano præstare debui: præsto, promitto, spondeo: nihil dico amplius: hoc, quod satis est huic tempori, dico, rempublicam annonæ nomine in id discrimen, quo vocabatur, non esse venturam.

VIII. Num igitur in hoc officio, quod fuit præcipue meum, sententia mea reprehenditur? Rem maximam [16] eripui a peste summi periculi, non solum eam, sed etiam vos a cæde, incendiis, vastitate: nemo negat: cum ad caussam caritatis accederet iste speculator communium miseriarum, qui semper in reipublicæ malis sceleris sui faces inflammarit. Negat oportuisse quidquam uni extra ordinem decerni. Non jam tibi sic respondebo, ut cæteris: Cn. Pompejo plurima, periculosissima, maxima, terra marique bella extra ordinem esse commissa: quarum rerum si quem pœniteat, eum victoriæ populi Romani pœnitere. Non ita tecum ago.

Cum his hæc a me haberi oratio potest, qui ita disputant, se, si qua res ad unum deferenda sit, ad Cn. Pompejum delaturos potissimum: sed se extra ordinem nihil cuiquam dare:

Quasi vulgatum nec in nono Palatino habetur. *Num* puto librariorum culpa periisse, & pro illo postea substitutum *quasi*: duo vero vocabula *gerenda ratio* coaluisse & degenerasse in *generatio*. Grævius.

16 *Rem maximam.*] Rem frumentariam. Sic infra: *Nos quod rei maximæ summum virum præfecimus*, &c. Hotoman.

re: cum Pompejo datum sit, id se pro dignitate hominis ornare ac tueri solere. Horum ego sententiam ne laudem, impedior Cn. Pompeji triumphis: quibus ille, cum esset extra ordinem ad patriam defendendam vocatus, auxit nomen populi Romani, imperiumque honestavit: constantiam probo, qua mihi quoque utendum fuit [17], quo ille auctore extra ordinem bellum cum Mithridate, Tigraneque gessit. Sed cum illis tamen possum aliquid disputare. Tua vero quæ tanta impudentia est, ut audeas dicere, extra ordinem dari nihil cuiquam oportere? qui cum lege nefaria Ptolemæum, regem Cypri, fratrem regis Alexandrini, eodem jure regnantem, causa incognita, publicasses, populumque Romanum scelere obligasses: cum in ejus regnum, bona, fortunas, patrocinium [18] hujus imperii immisisses, cujus cum patre, avo, majoribus societas nobis & amicitia fuisset: hujus pecuniæ deportandæ, &, si quis suum jus defenderet, bello gerendo M. Catonem præfecisti. Dices, Quem virum? Sanctissimum, prudentissimum, fortissimum, amicissimum reipublicæ, virtute, consilio, ratione, vita mirabili ad laudem, & prope singulari. Sed quid ad te [19], qui negas esse verum, quemquam ulli reipublicæ [20] extra ordinem præfici?

IX. Atque in hoc solum inconstantiam redarguo tuam: qui in ipso Catone, quem tu non pro illius dignitate produxeras, sed pro tuo scelere subduxeras [21]; quem tuis Sergiis, Lolliis, Titiis, cæterisque cædis & incendiorum ducibus objeceras: quem carnificem civium, quem indemnatorum necis principem, quem crudelitatis auctorem fuisse dixeras: ad hunc, ho-

17 *Qua mihi quoque utendum fuit*] Ipsi faciunt, quod solent, cum extra ordinem Pompejo nihil dant: æque enim id omnibus negant. Ego quoque, quod antea feceram in bello Mithridatico extra ordinem Pompejo mandando, idem feci nunc in rei frumentariæ procuratione eidem extra ordinem decernenda: & quam in illis constantiam probo, eadem in me ipso delector. *Manutius*.

18 *Patrocinium*] Huc nescio quomodo irrepsit ex Gruteriano codice *patrocinium* illud, cum alii omnes *latrocinium* ediderint. Latrocinium enim, ait Manutius, vere dici potest illa publicatio. *Olivetus*.

19 *Quid ad te*] Catonis laudes tuum factum non excusant. Nam si juris non est, ulli rei quemquam extra ordinem præfici: cur tu Catonem præfecisti? *Manut.*

20 *Ulli reipublicæ*] Intelligeretur fortasse facilius, si Criticis libuisset, non scribi hæc conjunctim, sed in hunc modum, *rei publicæ*. Hic enim *res publica* est negotium publicæ utilitatis causa, & publica auctoritate susceptum. *Olivet.*

21 *Subduxeras*] Ne tibi adversaretur in tuo tribunatu. *Manutius*.

norem & imperium extra ordinem nominatim rogatione tua detulisti : & tanta fuisti intemperantia, ut illius tui sceleris [22] rationem occultare non posses. Literas in concione recitasti, quas tibi a C. Cæsare [23] missas diceres : CÆSAR PULCHRO : cum etiam es argumentatus, amoris esse hoc signum, cum nominibus tantum uteretur, neque adscriberet, *Proconsule* [24], aut *Tribuno plebis*. Deinde gratulari tibi, quod idem in posterum M. Catonem tribunatu tuo removisses, & quod idem in posterum de extaordinariis potestatibus libertatem ademisses [25]. Quas aut nunquam tibi ille literas misit : aut, si misit, in concione recitari noluit : aut, sive ille misit, sive tu finxisti ; certe consilium tuum de Catonis honore, illarum literarum recitatione patefactum est. Sed omitto Catonem, cujus eximia virtus, dignitas, & in eo negotio, quod gessit, fides & continentia, tegere videntur improbitatem & legis, & actionis tuæ.

Quis provinciam homini [26] post homines natos turpissimo, sceleratissimo, contaminatissimo : quis illam opimam fertilemque Syriam, quis bellum pacatissimis gentibus, quis pecuniam ad emendos agros constitutam, ereptam vi ex Cæsaris rebus actis [27], quis imperium infinitum dedit ? Cui quidem cum Ciliciam dedisses, mutasti pactionem, & Ciliciam ad prætorem item extra ordinem transtulisti : Gabinio, pretio amplificato, Syriam nominatim dedisti. Quid ? homini teterrimo, crudelissimo, fallacissimo, omnium scelerum, libidinumque maculis notatissimo, L. Pisoni, nonne nominatim populos liberos, multis senatus-consultis, etiam recenti lege soceri ipsius liberatos, vinctos & constrictos tradidisti ? nonne, cum

22 *Illius tui sceleris*] Io amandando Catone. *Idem*.

23 *A C. Cæsare*] Ex Gallia. Notæ sunt Cæsaris & Catonis inimicitiæ. *Idem*.

24 *Proconsule*] Sic tempore Ciceronis loquebantur. Prima editio & multæ aliæ, *Proconsuli*, quod est ævi posterioris. *Grævius*. *Proconsuli*, male : Pertinet enim ad Cæsarem vox illa, quemadmodum alia *Pulchro*. Victorius, in *Fam.* V. 19.

25 *Libertatem ademisses*] Catoni : ne posset in posterum contra extraordinarias potestates verba facere. Quod enim ipse accepisset, in aliis reprehendere non posset. Huc illud pertinet ex oratione pro Sextio : *Qui in concione palam dixerint, linguam se evellisse M. Catoni, quæ semper contra extraordinarias potestates libera fuisset*. Manut.

26 *Homini*] Gabinio.

27 *Ereptam vi ex Cæsaris rebus actis*] Locus est contaminatus, qui sine melioris libri ope non potest purgari. *Actis* quid sibi velit, nemo dixerit. *Grævius*.

cum ab eo merces tui beneficii, pretiumque provinciæ meo ſanguine tibi eſſet perſolutum, tamen ærarium cum eo partitus es?

Itane vero? tu provincias conſulares, quas C. Gracchus, qui unus maxime popularis fuit, non modo non abſtulit ab ſenatu, ſed etiam, ut neceſſe eſſet quotannis conſtitui per ſenatum, decreta lege ſanxit [28]: eas lege Sempronia per ſenatum decretas reſcidiſti? extra ordinem, ſine ſorte, nominatim dediſti, non conſulibus, ſed reipublicæ peſtibus? nos, quod nominatim rei maximæ pene jam deſperatæ ſummum virum, ſæpe ad extrema reipublicæ diſcrimina delectum, præfecimus, a te reprehendemur?

X. Quid tandem? ſi, quæ tum illis reipulicæ tenebris, cæciſque nubibus & procellis, cum ſenatum a gubernaculis dejeciſſes, populum e navi exturbaſſes, ipſe archipirata cum grege prædonum impuriſſimo pleniſſimis velis navigares: ſi, quæ tum promulgaſti, conſtituiſti, promiſiſti, vendidiſti, perferre potuiſſes, qui locus in orbe terrarum vacuus extraordinariis faſcibus, atque imperio Clodiano fuiſſet? Sed excitatus aliquando Cn. Pompeji (dicam ipſo audiente, quod ſenſi, & ſentio, quoquo animo me auditurus eſt) excitatus, inquam, aliquando Cn. Pompeji nimium diu reconditus, & penitus abſtruſus animi dolor ſubvenit ſubito reipublicæ, civitatemque fractam malis, mutam, debilitatam, abjectam metu, ad aliquam ſpem libertatis, & priſtinæ dignitatis erexit. Hic vir extra ordinem rei frumentariæ præficiendus non fuit? Scilicet tu helluoni ſpurciſſimo, prægustatori libidinum tuarum, homini egentiſſimo & facinoroſiſſimo Sex. Clodio, ſocio tui ſanguinis [29], qui ſua lingua etiam ſororem tuam a te abalienavit [30], omne frumentum privatum & publicum, omnes provincias frumentarias, omnes mancipes, omnes horreorum claves lege tua tradidiſti. Qua ex re primum caritas nata eſt:

Kkk 2 dein-

28 *Decreta lege ſanxit*] Legendum, *decretas*, libris omnibus invitis: ſubintelligitur autem, *provincias*. Lambinus. Mihi videtur *decreta* delendum eſſe, aut pro *decreta* legendum *lata lege*. Græv.

29 *Socio tui ſanguinis*] Qui tibi ſocius eſſet in turpi conſuetudine ſororis tuæ. *Manutius*.

30 *Abalienavit*] Effecit, ut ipſa magis eum diligeret, quam te. *Idem*.

deinde inopia : impendebat fames, incendia, cædes, direptio: imminebat tuus furor omnium fortunis & bonis.

Queritur etiam importuna pestis ex ore impurissimo Sex. Clodii rem frumentariam esse ereptam, summisque in periculis ejus viri auxilium imploraffe rempublicam, a quo sæpe se & servatam, & amplificatam esse meminisset. Extra ordinem ferri nihil placet Clodio. Quid? de me quod tulisse te dicis, patricida, fratricida, sororicida, nonne extra ordinem tulisti? An de peste civis, quemadmodum omnes jam dii atque homines judicaverunt, conservatoris reipublicæ, quemadmodum autem tute ipse confiteris, non modo indemnati, sed ne accusati quidem, licuit tibi ferre non legem, sed nefarium privilegium, lugente senatu, mœrentibus bonis omnibus, totius Italiæ precibus repudiatis, oppressa, captaque republica: mihi, populo Romano implorante, senatu poscente, temporibus reipublicæ flagitantibus, non licuit de salute populi Romani sententiam dicere? Qua quidem in sententia, si Cn. Pompeji dignitas aucta est, conjuncta cum utilitate communi, certe laudandus essem, si ejus dignitati suffragatus viderer, qui meæ saluti opem & auxilium tulisset.

XI. Desinant, desinant homines iisdem machinis sperare me restitutum posse labefactari, quibus antea stantem perculerunt. Quod enim par amicitiæ consularis fuit unquam in hac civitate conjunctius, quam fuimus inter nos, ego & Cn. Pompejus? quis apud populum Romanum de illius dignitate [31] industrius, quis senatui sæpius dixit? qui tantus fuit labor, quæ simultas, quæ contentio, quam ego non pro illius dignitate susceperim? qui ab illo in me honos, quæ prædicatio de mea laude, quæ remuneratio benevolentiæ prætermissa est? Hanc nostram conjunctionem, hanc conspirationem in republica bene gerenda, hanc jucundissimam vitæ atque officiorum omnium societatem, certi homines fictis sermonibus & falsis criminibus diremerunt: cum iidem illum, ut me metueret, me caveret, monerent: iidem apud me, mihi illum

esse

31 *De illius dignitate industrius*] P. Manutius ac Lambinus *illustrius*, sed non suffragantur libri editi, scriptive. *Gruter.* Hunc locum explicat, *Ad Att.* II. 21. quo dicit, Pompejum *omnibus a se pictum & politum artis coloribus*. Anonymus.

esse uni inimicissimum dicerent : ut neque ego ab illo quæ mihi petenda essent, satis audaciter petere possem : neque ille, tot suspicionibus certorum hominum & scelere exulceratus, quæ meum tempus [32] postularet, satis prolixe mihi polliceretur.

Data merces est erroris mei magna, Pontifices, ut me non solum pigeat stultitiæ meæ, sed etiam pudeat : qui, cum me non repentinum aliquod meum tempus, sed veteres multo ante suscepti & provisi labores, cum viro fortissimo & clarissimo conjunxissent, sim passus a tali amicitia distrahi ; neque intellexerim, quibus aut ut apertis inimicis obsisterem, aut ut insidiosis amicis non crederem. Proinde desinant aliquando me iisdem inflammare verbis : Quid sibi iste vult ? nescit, quantum auctoritate valeat, quas res gesserit, qua dignitate sit restitutus : cur ornat eum, a quo desertus est ? Ego vero neque me tum desertum puto, sed pene deditum [33] : nec, quæ sint in illa reipublicæ flamma gesta contra me, neque quomodo, neque per quos, patefaciendum mihi esse arbitror. Si utile reipublicæ fuit, haurire me unum pro omnibus illam indignissimam calamitatem : etiam hoc utile sit, quorum id scelere conflatum sit, me occultare, & tacere. Illud vero est hominis ingrati, tacere. Itaque libentissime prædicabo, Cn. Pompejum studio & auctoritate æque, ut unumquemque vestrum, opibus, contentione, precibus, periculis denique, præcipue pro salute mea laborasse.

XII. Hic tuis, P. Lentule, cum tu nihil aliud dies & noctes, nisi de salute mea cogitares, consiliis omnibus interfuit : hic tibi gravissimus auctor ad instituendam, fidelissimus socius ad comparandam, fortissimus adjutor ad rem perficiendam fuit : hic municipia, coloniasque adiit : hic Italiæ totius auxilium cupientis imploravit : hic in senatu princeps sententiæ fuit : idemque cum dixisset, tum etiam pro salute mea populum Romanum obsecravit.

Quare istam orationem, qua es usus, omittas licet : post illam

32 *Meum tempus*] Et hic, & paulo post, tempus accipe pro adverso tempore, ut in procemio Manilianæ, *amicorum temporibus*. Manutius.

33 *Pene deditum*] Gravius est, *deditum*, quam desertum. *Idem*.

illam sententiam, quam dixeram de annona, pontificum animos esse mutatos: perinde, quasi isti aut de Cn. Pompejo aliter, atque ego existimo, sentiant: aut, quid mihi pro expectatione populi Romani, pro Cn. Pompeji meritis erga me, pro ratione mei temporis faciendum fuerit, ignorent: aut etiam, si cujus forte pontificis animum, quod certo scio aliter esse, mea sententia offendit, alio modo sit constituturus aut de religione pontificum, aut de republica, quam eum aut cæremoniarum jus, aut civitatis salus coegerit.

Intelligo, Pontifices, me plura extra causam dixisse, quam aut opinio tulerit, aut voluntas mea: sed cum me purgatum vobis esse cuperem, tum etiam vestra in me attente audiendo benignitas provexit orationem meam. Sed hoc compensabo brevitate ejus orationis, quæ pertinet ad ipsam cognitionem vestram: quæ cum sit in jus religionis, & in jus reipublicæ distributa, religionis partem, quæ multo est verbosior, prætermittens, de jure reipublicæ dicam. Quid est enim aut tam arrogans, quam de religione, de rebus divinis, cæremoniis, sacris, pontificum collegium docere conari; aut tam stultum, quam, si quis quid in vestris libris invenerit, id narrare vobis; aut tam curiosum, quam ea scire velle, de quibus majores nostri vos solos & consuli, & scire voluerunt?

XIII. Nego potuisse jure publico, legibus iis, quibus hæc civitas utitur, quemquam civem ulla ejusmodi calamitate affici, sine judicio: hoc juris in hac civitate, etiam tum, cum reges essent, dico fuisse: hoc nobis esse a majoribus traditum: hoc esse denique proprium liberæ civitatis, ut nihil de capite civis, aut de bonis, sine judicio senatus, aut populi, aut eorum, qui de quaque re constituti judices sint, detrahi possit.

Videsne me non radicitus evellere omnes actiones tuas? neque illud agere, quod apertum est, te omnino nihil gessisse jure, non fuisse tribunum plebis? Hoc dico, [a] esse parricidium [34]:

[a] Lamb. *te esse patricium*

dium [34]: dico apud pontifices: augures adſunt: verſor in medio jure publico. Quod eſt, Pontifices, jus adoptionis [35]? Nempe ut is adoptet, qui neque procreare jam liberos poſſit, &, cum potuerit, ſit expertus. Quæ deinde cauſa cuique ſit adoptionis, quæ ratio generum ac dignitatis [36], quæ ſacrorum [37], quæri a pontificum collegio ſolet. Quid eſt horum in iſta adoptione quæſitum? Adoptat annos viginti natus, etiam minor, ſenatorem. Liberorumne cauſa? At procreare poteſt. Habet uxorem: ſuſcepit etiam liberos. Exheredabit igitur pater filium. Quid? ſacra Clodiæ gentis cur intereunt [38], quod in te eſt? quæ omnis notio pontificum, cum [b] adoptarere, eſſe debuit.

Niſi forte ex te ita quæſitum eſt, num perturbare rempublicam ſeditionibus velles: & ob eam cauſam adoptari, non ut filius eſſes, ſed ut tribunus plebis fieres, & funditus everteres civitatem. Reſpondiſti, credo, te ita velle. Pontificibus bona cauſa viſa eſt: approbaverunt. Non ætas ejus, qui adoptabat, quæſita eſt, ut in Cn. Aufidio, M. Pupio: quorum uterque noſtra memoria ſumma ſenectute, alter Oreſtem, alter Piſonem adoptavit. Quas adoptiones, ſicut alias innumerabiles, hereditates nominis [39], pecuniæ, ſacrorum ſecutæ ſunt.

34 *Hac dica eſſe parricidium*] Ita ſcriptum eſt in vulgatis libris. Ant. Auguſtinus legit, *hoc dico eſſe pontificium*. Sed non id agit nunc Cicero, ut probet cauſam hanc eſſe pontificiam, quæ profecto erat, & agebatur apud pontifices; ſed opponit illud *hoc* (quod demonſtrat Clodii privilegium in Tullium ſine judicio) ad illud *omnes actiones tuas*, quas poſſum generatim, & communiter coarguere, non eſſe legitimas, quia ſpecie, non re tribunus eas egiſti: ſed nunc non ago id, ut redarguam illas omnes: hoc ago, ut etiam ſi legibus, aut te vera eſſes tribunus pl. tamen hoc tuum de me privilegium contra leges, contra jura, mores & religionem latum ſit; atque ideo parricidium neceſſe ſit fateare tu te ipſe. Vel igitur vulgatam lectionem *parricidium* retineamus, neceſſe eſt; vel pro ea, ſi magis placet, *parricidam* reponamus, quomodo alibi appellat Clodium. *Urſinus*. *Patricium*, ſententia poſtulat. Nam ſi patricius eſt, ſequitur, ut tribunus plebis eſſe non potuerit. Cur autem patricius ſit, probatur in ſequentibus. *Manutius*.

35 *Jus adoptionis?*] De jure adoptionis vide Gellium lib. V. cap. 19. *Idem*.

36 *Generum, ac dignitatis*] Ne ſcilicet a genere clariſſimo ad obſcuriſſimum, a ſumma dignitate ad infimam conditionem adoptione tranſeatur. Infra: *Ita adoptet, ne quid aut de dignitate generum, aut de ſacrorum religione minuatur*. Idem.

37 *Sacrorum*] Ne ſacra intereant. Adoptati autem in aliena ſacra tranſibant. Valerius Max. lib. VII. cap. 7. M. *Anneji filius in Suffenatis familiam, ac ſacra tranſierat*. Pro Murena: *Sacra interire illi noluerunt*. Idem.

38 *Intereunt*] Quia, cum adopteris a Fontejo, ad Fontejæ gentis ſacra tranſis. *Idem*.

b Vict. Man. *adoptaret*

39 *Hereditates nominis*] Triplex adoptionis jus notat. Qui enim adoptabatur, adoptivi patris prænomen, nomen & cognomen

ſic

ſunt. Tu neque Fontejus es, qui eſſe debebas: neque patris heres: neque, amiſſis ſacris paternis, in hæc adoptiva veniſti. Ita perturbatis ſacris, contaminatis gentibus, & quam deſeruiſti, & quam polluiſti, jure Quiritium legitimo tutelarum & hereditatum relicto, factus es ejus filius contra fas, cujus per ætatem pater eſſe potuiſti.

XIV. Dico apud pontifices. Nego, iſtam adoptionem pontificio jure eſſe factam: primum, quod hæ veſtræ ſint ætates, ut is, qui te adoptavit, vel filii tibi loco per ætatem eſſe potuerit; vel eo quo fuit [40]. Deinde quod cauſa quæri ſoleat adoptandi, ut & is adoptet, qui, quod natura jam aſſequi non poteſt, & legitimo, & pontificio jure quærat: & ita adoptet, ut ne quid aut de dignitate generum, aut de ſacrorum religione minuatur. Illud in primis, ne qua calumnia, ne qua fraus, ne quis dolus adhibeatur: ut hæc ſimulata adoptio filii, quam maxime veritatem illam ſuſcipiendorum liberorum imitata eſſe videatur.

Quæ major calumnia eſt, quam venire imberbem adoleſcentulum, bene valentem, ac maritum, dicere, filium ſenatorem populi Romani ſibi velle adoptare: id autem ſcire, & videre omnes, non ut ille filius inſtituatur, ſed ut e patriciis exeat, & tribunus plebis fieri poſſit, idcirco adoptari? Neque id obſcure: nam adoptatum emancipari ſtatim [41], ne ſit ejus filius, qui adoptarit. Cur ergo adoptatur? Probate genus adoptionis: jam omnium ſacra interierint, quorum cuſtodes vos eſſe debetis; jam patricius nemo relinquetur. Cur enim quiſquam vellet tribunum plebis ſe fieri non licere? anguſtiorem [42] ſibi eſſe petitionem conſulatus? in ſacerdotium cum

poſſit

ſic adſumebat, ut ſuum duntaxat nomen, idque inflexum, atque immutatum retineret: ut apud Dion. libro XL, & XLVI. *Hotoman.*

40 *Vel eo quo fuit*] Quadrigulam hanc verborum redono Ciceronianis, auctoritate omnium librorum, antiquitus editorum, ac mſſ. niſi quod illi habebant, *quod*. Fi ſignificat ſane iſtis, loco Ganymedis fuiſſe Clodio Fontejum. *Grut.*

41 *Emancipari ſtatim*] *Emancipatio*, & ſuitatis & agnationis jus exſtinguit. Quomodo ergo plebejus manebat, cum adgnatio nihil aliud eſſe videatur, quam gens? Patet nimirum aliud eſſe gentem, aliud agnationem: ut *gens* ad patriciorum & plebejorum qualitatem referatur: *adgnatio* ad propinquitatem. *Hotom.*

42 *Anguſtiorem*] Hujus loci ſententiam, quia obſcuriorem pleriſque videri ſcio, explicabo. Prius autem ſciendum, plebejos binos conſules fieri potuiſſe: patricios, non

item,

poſſit venire, quia patricio non ſit is locus, non venire? Ut cuique aliquid acciderit, quare commodius ſit eſſe plebejum, ſimili ratione adoptabitur.

Ita populus Romanus brevi tempore, neque regem ſacrorum [43], neque flamines, nec ſalios habebit, nec ex parte dimidia reliquos ſacerdotes: neque auctores [44] centuriatorum, & curiatorum comitiorum: auſpiciaque [45] populi Romani, ſi magiſtratus patricii creati non ſint, intereant neceſſe eſt, cum interrex nullus ſit, quod & ipſum patricium eſſe, & a patricio prodi neceſſe eſt. Dixi apud pontifices, iſtam adoptionem nullo decreto hujus collegii probatam, contra omne pontificium jus factam, pro nihilo eſſe habendam: qua ſublata, intelligis, totum tribunatum tuum concidiſſe.

XV. Venio ad augures. Quorum ego libros, ſi qui ſunt reconditi, non ſcrutor: non ſum in exquirendo jure augurum curioſus. Hæc, quæ una cum populo didici, quæ ſæpe in concionibus reſponſa ſunt, novi. Negant fas eſſe agi cum populo [46], cum de cælo ſervatum ſit [47]. Quo die de te lex curiata lata eſſe dicatur, audes negare de cælo eſſe ſervatum? Adeſt præſens vir ſingulari virtute, conſtantia, gravitate præditus, M. Bibulus. Hunc conſulem illo ipſo die contendo ſervaſſe de cælo. Infirma ſunt igitur, tua ſententia, acta C. Cæſaris, viri fortiſſimi? Minime. Neque enim mea jam quidquam intereſt, exceptis his telis, quæ ex illius actionibus in meum corpus immiſſa ſunt.

item, ſed ſingulos tantum, & patticio non licuiſſe fieri tribunum. Tum hoc ſupponendum, omnes homines utile ſequi. His poſitis, Ciceronis ſenſus planus eſt. Hoc enim ſignificat. Si tales adoptiones probabuntur: omnes volent ex patriciis fieri plebeji. Cur enim quiſquam tam ſtultus eſſet, ut vellet manere patricius, & ita non licere ſibi fieri tribunum? & anguſtiorem ſibi locum eſſe ad conſulatum obtinendum, & ſacerdotium opimum ac fructuoſum amittere, quia ſit patricius? *Lamb.*

43 *Neque regem ſacrorum*] Enumerat eos ſacerdotes, qui plebeji eſſe non poterant. *Manutius.*

44 *Auctores*] Qui probabant ea, quæ centuriatis curiatiſque comitiis fiebant: quos ex antiquo more, cum ſenatus e ſolis patriciis conſtabat, patticios eſſe oportebat. *Idem.*

45 *Auſpiciaque*] Nam fieri poteſt, ut nulli creentur magiſtratus Patricii, apud quos ſunt auſpicia: tunc, ſi nulli ſint Patricii, a quibus, & ex quibus prodi poſſit Interrex ad habenda Comitia, Interrex nullus erit, ſed neque magiſtratus: nulla igitur auſpicia. *Ferratus.*

46 *Agi cum populo*] Mitti in ſuffragia populum. *Idem.*

47 *Cum de cælo ſervatum ſit*] Servare de cælo, id eſt impedimento eſſe, quominus lex ferretur, cunctis plane magiſtratibus, tam plebejis, quam patriciis, licebat. *Manut.*

Sed hæc de auſpiciis, quæ ego nunc perbreviter attingo, acta ſunt a te. Tu, tuo præcipitante jam & debilitato tribunatu, auſpiciorum patronus ſubito extitiſti: tu M. Bibulum in concionem, tu augures produxiſti. Te interrogante augures reſponderunt, cum de cælo ſervatum ſit, cum populo agi non poſſe. Tibi M. Bibulus quærenti, ſe de cælo ſervaſſe reſpondit: idemque in concione dixit, ab Appio, fratre tuo, productus, te omnino, quod contra auſpicia adoptatus eſſes, tribunum plebis non fuiſſe. Tua denique omnis actio poſterioribus menſibus fuit: omnia, quæ C. Cæſar egiſſet, quod contra auſpicia eſſent acta, per ſenatum reſcindi oportere. Quod ſi fieret, dicebas te tuis humeris me cuſtodem urbis in urbem relaturum. Videte hominis amentiam, * ubi per ſuum tribunatum Cæſaris actis illigatus teneretur. Si & ſacrorum jure pontifices, & auſpiciorum religione augures totum evertunt tribunatum tuum, quid quæris amplius? an etiam apertius [48] aliquod jus populi, atque legum?

XVI. Hora fortaſſe ſexta diei queſtus ſum in judicio, cum C. Antonium, collegam meum, defenderem, quædam de republica, quæ mihi viſa ſunt ad illius miſeri cauſam pertinere. Hæc homines improbi ad quoſdam viros fortes longe aliter, atque a me dicta erant, detulerunt. Hora nona, illo ipſo die, tu es adoptatus. Si, quod in cæteris legibus trinum nundinum eſſe oportet, id in adoptione ſatis eſt, trium eſſe horarum: nihil reprehendo. Sin eadem obſervanda ſunt: ſi decrevit ſenatus, M. Druſi legibus, quæ contra legem Cæciliam & Didiam latæ eſſent, populum non teneri: jam intelligis, omni genere juris, quod in ſacris, quod in auſpiciis, quod in legibus ſit, te tribunum plebis non fuiſſe?

Atque ego hoc totum non ſine cauſa relinquo. Video enim quoſdam clariſſimos viros, principes civitatis, aliquot locis judicaſſe, te cum plebe jure agere potuiſſe: qui etiam de me ipſo, cum tua rogatione funere elatam rempublicam eſſe

* Lamb. *qui tum demum ſuum tribunatum perire voluerit, ubi*

48 *Apertius*] Vereor, ne accentu Typographus ultimam gratis onerarit, cum hæc mihi ſententia eſſe videatur: An quæris etiam aliquod populi jus, quod ſit *magis apertum*? Jus autem illud quodnam eſſet, mox dicet. *Olivetus*.

esse dicerent, tamen id funus, etsi miserum atque acerbum fuisset, jure indictum esse dicebant. Quod de me cive ac de republica bene merito tulisses, funestum funus te indixisse reipublicæ: quod salvis auspiciis tulisses, jure egisse dicebant. Quare licebit, ut opinor, nobis eas actiones non infirmare, quibus illi actionibus constitutum tribunatum tuum comprobaverunt. Fueris sane tribunus plebis tam jure, quam lege, quam fuit hic ipse Rullus, vir omnibus rebus clarissimus atque amplissimus: quo jure, quo more, quo exemplo legem nominatim de capite civis indemnati tulisti?

XVII. Vetant leges sacratæ, vetant XII tabulæ, leges privatis hominibus irrogari: id est enim privilegium. Nemo unquam tulit: nihil est crudelius, nihil perniciosius, nihil, quod minus hæc civitas ferre possit. Proscriptionis miserrimum nomen illud, & omnis acerbitas Syllani temporis, quid habet, quod maxime sit insigne ad memoriam crudelitatis? Opinor, pœnam in cives Romanos nominatim sine judicio constitutam.

Hanc vos igitur, Pontifices, judicio atque auctoritate vestra tribuno plebis potestatem dabitis, ut proscribere possit quos velit? Quæro enim, quid sit aliud proscribere? VELITIS, JUBEATIS, *ut M. Tullius in civitate ne sit*, *bonaque ejus ut mea sint*. Ita enim fecit, etsi aliis verbis tulit. Hoc plebiscitum est? hæc lex? hæc rogatio est? hoc vos pati potestis? hoc ferre civitas, ut singuli cives singulis versiculis e civitate tollantur? Equidem jam perfunctus sum: nullam vim, nullum impetum metuo: explevi animos invidorum: placavi odia improborum: saturavi etiam perfidiam, & scelus proditorum: denique de mea causa, quæ videbatur perditis civibus ad invidiam esse proposita, jam omnes urbes, omnes ordines, omnes dii, atque homines judicaverunt.

Vobismetipsis, Pontifices, & vestris liberis, cæterisque civibus, pro vestra auctoritate & sapientia consulere debetis. Nam cum tam moderata judicia populi sint a majoribus constituta: primum, ut ne pœna capitis cum pecunia conjungatur: deinde, ne, nisi prodicta die [49], quis accusetur: ut ter ante

Digitized by Google

magiſtratus accuſet, intermiſſa die, quam multam irroget, aut judicet: quarta ſit accuſatio trinum nundinum prodicta die, qua die judicium ſit futurum: tum multa etiam ad placandum, atque ad miſericordiam reis conceſſa ſunt: deinde exorabilis populus, facilis ſuffragatio pro ſalute: denique etiam ſi qua res illum diem aut auſpiciis, aut excuſatione [50] ſuſtulit, tota cauſa judiciumque ſublatum eſt.

XVIII. Hæc cum ita ſint in re, ubi crimen eſt? ubi accuſator? ubi teſtes? Quid indignius [51], quam, qui neque adeſſe ſit juſſus, neque citatus, neque accuſatus, de ejus capite, liberis, fortunis omnibus, conductos ſicarios egentes & perditos ſuffragium ferre, & eam legem putare? At, ſi hoc de me potuit, quem honos, quem dignitas, quem cauſa, quem reſpublica tuebatur, cujus denique pecunia non expetebatur, cui nihil oberat præter converſionem ſtatus, & inclinationem communium temporum: quid tandem futurum eſt iis, quorum vita remota ab honore populari, & ab hac illuſtri gratia eſt: pecuniæ autem tantæ ſunt, ut eas nimium multi, egentes, ſumptuoſi, nobiles concupiſcant? Date hanc tribuno plebis licentiam, & intuemini pauliſper animis juventutem, & eos maxime, qui imminere jam cupiditate videntur in tribunitiam poteſtatem: collegia, medius fidius, tribunorum plebis tota reperientur, hoc jure firmato, quæ coeant de hominum locupletiſſimorum bonis, præda præſertim populari, & ſpe largitionis oblata.

At quid tulit legum ſcriptor peritus & callidus? VELITIS, JU-

49 *Prodicta die*] Victorius, *prædicta:* quod eodem redit. *Prodicta* legitur in melioribus libris tam ſcriptis, quam editis. Et eſt hoc proprium in hac re verbum. Vide Feſtum. *Græv.*

50 *Aut excuſatione*] Excuſatio Juriſconſultis eſt, cum cauſa affertur, per quam quis præſtare non potuit, quod præſtandum erat, ut ſi latrones, aut flumina, aut morbus ſonticus, aut alia vis major impediret, ne quis prædicto die in judicio eſſet præſto. *Idem.*

51 *Hæc cum ita ſint in re, ubi crimen eſt? ubi accuſator? ubi teſtes? Quid indignius*] Ita omnes, quas inſpexi, editiones: a quarum conſenſu recedere, mihi religio fuit. Video tamen, ſic fuiſſe ſcribendum: *Hæc cum ita ſint in re, ubi crimen eſt, ubi accuſator, ubi teſtes: quid indignius* &c. Hæc enim non eſt coogeries interrogationum, urgendi cauſa, ut ſæpe fit; ſed mera enumeratio cum repetitione, hoc ſenſu: Si res ita ſe habet, & ſic agitur in cauſa, in qua crimen eſt, eſt accuſator, ſunt teſtes: *quid indignius, quam conductos ſicarios egentes & perditos ſuffragium ferre de capite, liberis, fortunis omnibus ejus* civis, *qui neque juſſus ſit adeſſe, neque citatus, neque accuſatus, & putare legem eſſe*, legis loco eſſe habendum quod ejus generis ſuffragatoribus placuerit? *Olivetus.*

JUBEATIS, *ut M. Tullio aqua & ignis* [52] *interdicatur?* Crudele, nefarium, ne in sceleratissimo quidem cive sine judicio ferendum. Non tulit, ut interdicatur. Quid ergo? *Ut interdictum sit.* O cœnum, o portentum, o scelus! Hanc tibi legem Clodius scripsit, spurciorem lingua sua, ut interdictum sit, cui non sit interdictum? Sexte noster, bona venia, quoniam jam dialecticus es, & hoc quoque liguris: quod factum non est, ut sit factum, ferri ad populum, aut verbis ullis sanciri, aut suffragiis confirmari potest? Hoc tu scriptore, hoc consiliario, hoc ministro, omnium non bipedum solum, sed etiam quadrupedum impurissimo, rempublicam perdidisti. Neque tu eras tam excors, tamque demens, ut nescires hunc Clodium esse, qui contra leges faceret: alios, qui leges scribere solerent. Sed neque eorum, neque cæterorum, in quibus esset aliquid modestiæ, cujusquam tibi potestas fuit: neque tu legum scriptoribus iisdem potuisti uti, quibus cæteri, neque operum architectis [53]: neque pontificem adhibere quem velles: postremo ne in prædæ quidem societate [54] mancipem, aut prædæ socium, extra tuorum gladiatorum numerum: aut denique suffragii latorem in ista tua proscriptione quemquam, nisi furem aut sicarium, reperire potuisti.

XIX. Itaque cum tu florens ac potens per medium forum [55] popularis volitares: amici illi tui [56], te uno amico tecti & bea-

52 *Aqua, & ignis*] Ita & veteres habent editiones, quas secutus est Manutius, & in veteri codice reperit Lambinus: neque aliter legebat grammatici juris consultissimus Franc. Sanctius, *Minerv. lib.* III. *cap.* 3. Si quis tamen malit, *aqua & igni*, non repugnabo. *Idem*.

53 *Operum architectis*] Proprio, non translato, utitur sermone; non enim, *operum*, pro actionum dixisset: quod Latini sermonis elegantia respueret: sed *operum* dixit, Libertatis ædem significans: a Clodio in eversa Ciceronis domo exstructam. Ex quo infra: *Quid operum publicorum exactio?* Manutius.

54 *In præda quidem societate*] Non adhibere potuisti in prædæ societate prædæ socium, absurde dicitur, non equidem ore Tulliano. Pro *societate* scribendum censeo *sectione*. Quod & Pithœo in mentem venisse deprehendo. Cum bona mea diriperes, nullum potuisti invenire, qui vellet particeps esse hujus cruentæ prædæ, qui vellet esse sector & emptor, nisi ex sceleratorum tuorum satellitum numero. *Græv.*

55 *Per medium forum*] Vera lectio est servata in Francii primo: *Per medium cohortis popularis*. Cohortem popularem vocat illos Clodii socios ac satellites, quorum opera & audacia omnia turbabat sub prætextu libertatis populi tuendæ. Cum te illis, inquit, jactares, ac iis commendares tuos amicos, ut eorum suffragatione ad magistratus proveherentur. In Pall. S. Victoris, & Dresdensi sunt vestigia veri. *Grævius*.

56 *Amici illi tui*] Ad Vatinium hoc pertinet, qui, ædilitatem petens, repulsam tulerat. *Manutius*.

Digitized by Google

beati, qui ſe populo commiſerant, ita repellebantur, ut etiam Palatinam [57] tuam perderent. Qui in judicium venerant, ſive accuſatores erant, ſive rei, te deprecante damnabantur. Denique etiam ille novitius Ligur [58], venalis adſcriptor & ſubſcriptor tuus, cum M. Papirii, ſui fratris, eſſet teſtamento & judicio improbatus [59], mortem ejus ſe velle perſequi dixit [60]: nomen Sexti Propertii detulit. Accuſare alienæ damnationis, ſceleriſque ſocios, propter calumniæ metum, non eſt auſus [61].

De hac igitur lege dicimus, quæ jure rogata videatur: cujus quam quiſque partem tetigit, digito, voce [62], præda, ſuffragio; quocunque venit, repudiatus, convictuſque diſceſſit. Quid, ſi iis verbis ſcripta eſt iſta proſcriptio, ut ſe ipſa diſſolvat? Eſt enim, *Quod M. Tullius falſum ſenatus-conſultum* [63] *retulerit*. Si igitur retulit falſum ſenatus-conſultum, tum eſt rogatio: ſi non retulit, nulla eſt. Satiſne tibi videtur a ſenatu judicatum, me non modo non ementitum eſſe auctoritatem ejus ordinis, ſed etiam unum poſt urbem conditam diligentiſſime ſenatui paruiſſe? Quot modis doceo, legem iſtam, quam vocas, non eſſe legem? Quid, ſi etiam pluribus de rebus uno ſortitu [64] retuliſti? tamenne arbitraris, id, quod M. Druſus in legibus ſuis pleriſque, bonus ille vir, M. Scaurus, & L. Craſſus conſularis non obtinuerint, id te poſſe, omnium facinorum & ſtuprorum omnium Decumis [65] & Clodiis [66] auctoribus, obtinere?

XX.

57 *Palatinam*] Tribum in qua Clodius cenſebatur, & ſuffragium ferebat. Quam in oratione pro Sextio, hanc ipſam rem commemorans, nominat. *Idem*.

58 *Novitius Ligur*] Novus civis ex Liguria: hic fuerat Tribunus pl. cum Clodio, & cognomen ſibi aſſumpſerat ex Ælia gente *Ferratius*.

59 *Improbatus*] Papirius ſuo judicio fratrem Ligurem improbaverat, quod non reliquiſſet heredem omnium bonorum. *Idem*.

60 *Mortem ejus ſe velle perſequi dixit*] Quaſi veneno ſublatus eſſet. *Manut.*

61 *Accuſare non eſt auſus*] Nominis delationem accuſatio ſequebatur: ſed legitur, cum nomen jam detuliſſet, accuſationem omiſit, veritus, ne calumniæ damnaretur, qui accuſaret eum, in quo culpa non eſſet, cum in ipſo potius crimen hæreret, qui Papirium, fratrem ſuum, hereditatis cupiditate & ſpe tollendum curaſſet. Ideo ſubjungitur: *Alienæ damnationis, ſceleriſque ſocius;* quia damnari nemo vere poſſet, niſi ſimul, ſceleris ejuſdem ſocius, Ligur damnaretur. *Idem*.

62 *Digito, voce*] Qui eam ſcripſit, & qui laudavit ad populum. *Idem*.

63 *Falſum S. C.*] De afficiendis ultimo ſupplicio conjuratis. *Idem*.

64 *Uno ſortitu*] Contra legem Cæciliam Didiam, ne una rogatione diverſis de rebus ad populum ferretur. *Hotom.*

65 *Decumis*] Opinor hunc eſſe Decimum illum, de quo ſic epiſt. 3. lib. IV. ad Attic.

ſic

XX. Tulisti de me, ne reciperer, non ut exirem: quem tu ipse non poteras dicere non licere esse Romæ. Quid enim diceres? Damnatum? certe non expulsum? qui licuit? Sed tamen ne id quidem est scriptum, ut exirem. Pœna est, qui receperit: quam omnes neglexerunt. Ejectio nusquam est. Verum sit. Quid? operum publicorum exactio [67]: quid? nominis inscriptio, tibi num aliud videtur esse, ac meorum bonorum direptio: præterquam quod ne id quidem per legem Liciniam, ut ipse tibi curationem ferres, facere potuisti? Quid hoc ipsum, quod nunc apud pontifices agis, te meam domum consecrasse, te monumentum fecisse, in meis ædibus te signum dedicasse, eaque te ex una rogatiuncula fecisse: unum & idem videtur esse, atque id, quod de me ipso nominatim tulisti?

Tam hercule est unum, quam quod idem tu lege una tulisti: ut Cyprius rex, cujus majores huic populo socii atque amici semper fuerunt, cum bonis omnibus sub præcone subjiceretur, & exules [68] Byzantium reducerentur. Eidem, inquit, utraque de re negotium dedi. Sed quid, si eidem negotium dedisses, ut in Asia cistophorum [69] flagitaret, inde iret in Hispaniam, cum Roma decessisset, consulatum ei petere liceret: cum factus esset, provinciam Syriam obtineret? quoniam de uno homine scriberes, una res esset?

Quod si jam populus Romanus de ista re consultus esset, & non omnia per servos latronesque gessisses, nonne fieri poterat, ut populo de Cyprio rege placeret, de exulibus Byzantinis displiceret? Quæ est quasi alia vis, quæ sententia Cæciliæ legis & Didiæ, nisi hæc, ne populo necesse sit in conjun-

ctis

Vix jam Decimum designatorem, vix Gellium retinet. Manutius.

66 *Clodiis*] Sex. Clodio scriba, quem paulo ante dixit legem illam P. Clodio de Ciceronis exitio tulisse. *Idem*.

67 *Quid? operum publicorum exactio?*] Obscurum est, quid dicat: dici tamen hoc arbitror: Cum id, quod in publicata & eversa Ciceronis domo ædificatum fuerat, (id autem quid esset, satis infra ostenditur) Clodius a conductoribus exegisset, id ei facere non licuisse: cum opera publica ab iis exigi solerent, qui ei muneri publice præpositi essent. *Manutius*. Quid sibi velit operum publicorum exactio, quærant doctiores. P. Manutius quem sensum eis affinxerit, in ejus commentario licet videre. Si Clodius locavit illa opera, cur non exigeret? Suspicor Ciceronem scripsisse, *Quid operum publicorum extructio?* quæ nimirum in area domus Ciceronis dirutæ Clodius ædificarat. *Grævius*.

68 *Exules*] Vide Or. pro Sext.

69 *Cistophorum*] Asiatici nummi species hic ponitur pro tributo Asiæ. *Ferr.*

Digitized by Google

ctis rebus compluribus, aut id, quod nolit, accipere: aut id, quod velit, repudiare? Quid, si per vim tulisti? tamenne lex est? aut quidquam jure gestum videri potest, quod per vim gestum esse constet? An, si in ipsa latione tua, capta jam urbe, lapides jacti, si manus collata non est, idcirco tu ad illam labem, atque eluviem civitatis, sine summa vi pervenire potuisti?

XXI. Cum in tribunali Aurelio conscribebas palam non modo liberos, sed etiam servos, ex omnibus vicis concitatos, vim tum videlicet non parabas. Cum edictis tuis tabernas claudi jubebas, non vim imperitæ multitudinis, sed hominum honestorum modestiam, prudentiamque quærebas. Cum arma in ædem Castoris comportabas, nihil aliud, nisi uti ne quid per vim agi posset, machinabare. Cum vero gradus Castoris convellisti, ac removisti: tum, ut modeste tibi agere liceret, homines audaces ab ejus templi aditu atque adscensu repulisti. Cum eos, qui in conventu virorum bonorum verba de salute mea fecerant, adesse jussisti, eorumque advocationem, manibus, ferro, lapidibus discussisti: tum profecto ostendisti, vim tibi maxime displicere. Verum hæc furiosa vis vesani tribuni plebis facile superari, frangique potuit virorum bonorum vel virtute, vel multitudine.

Quid? cum Gabinio Syria dabatur, Macedonia Pisoni, utrique infinitum imperium, ingens pecunia, ut tibi omnia permitterent, te adjuvarent, tibi manum, copias, tibi suos paratos centuriones, tibi pecunias, tibi familias compararent: te suis sceleratis concionibus sublevarent, senatus auctoritatem irriderent, equitibus Romanis mortem proscriptionemque minitarentur: me terrerent minis: mihi cædem & dimicationem denuntiarent: meam domum, refertam viris bonis, per amicos suos complerent [70]: proscriptionis metu me frequentia nudarent virorum bonorum, me præsidio spoliarent: sena-

70 *Per amicos suos complerent*] Locus suspectus. Putabam legendum, *compilarent*. Et vocem, *viris*, delendam. Verumtamen judicet lector. *Lamb.* *Compilarent* habet vetus liber. *Ursinus*. *Complerent*. Uti fieret, quod de domo Anci, ut dispari plane habitaretur domino. Ego nihil muto, secutus mss. Pall. meliores. *Gruter.* Dresd. & ed. prim. *per amicos suos compellerent*. Forte vocula excidit, & Cicero scripsit: *per amicos suos terrore complerent*. Videntur id suadere sequentia. *Grævius*.

ſenatum pro me non modo pugnare, ampliſſimum ordinem; ſed etiam plorare & ſupplicare, mutata veſte, prohiberent: ne tum quidem vis erat?

XXII. Quid igitur ego geſſi, aut qui timor fuit? non dicam in me: fac me timidum eſſe natura: quid? illa tot virorum fortiſſimorum millia: quid? noſtri equites Romani: quid? ſenatus: quid? denique omnes boni, ſi nulla erat vis, cur me flentes potius proſecuti ſunt: quam aut increpantes retinuerunt, aut irati reliquerunt? An hoc timebam, ſi mecum ageretur more inſtitutoque majorum, ut poſſem præſens ſuſtinere?

Utrum ſi dies dicta eſſet, judicium mihi fuit pertimeſcendum? an ſine judicio privilegium? Judicium in cauſa tam turpi? Scilicet is homo ſum, qui, etiam ſi cauſa eſſet ignota, dicendo non poſſem explicare. An eam cauſam probare non poteram, cujus tanta bonitas eſt, ut ea ipſa non modo ſe, ſed etiam me abſentem per ſe probarit? An ſenatus, an ordines, an ii, qui cuncta ex Italia ad me revocandum convolaverunt, ſegniores me præſente ad me retinendum & conſervandum fuiſſent in ea cauſa, quam ipſe jam parricida talem dicat fuiſſe, ut me ab omnibus ad meam priſtinam dignitatem expetitum, atque revocatum queratur?

An vero in judicio periculi nihil fuit: privilegium pertimui, ne, mihi præſenti ſi multa irrogaretur, nemo intercederet? Tam inops autem ego eram ab amicis, aut tam nuda reſpublica a magiſtratibus? Quid? ſi vocatæ tribus eſſent, proſcriptionem, non dicam in me, ita de ſua ſalute merito, ſed omnino in ullo cive comprobaviſſent? An, ſi ego præſens fuiſſem, veteres illæ copiæ conjuratorum tuique perditi milites atque egentes, & nova vis ſceleratiſſimorum conſulum corpori meo peperciſſent? Qui cum eorum omnium crudelitati ſcelerique ceſſiſſem, ne abſens quidem luctu meo mentes illorum ſatiare potui.

XXIII. Quid enim vos uxor mea miſera violarat? quam vexaviſtis, raptaviſtis, omni crudelitate laceraviſtis. Quid mea filia? cujus fletus aſſiduus, ſordeſque lugubres vobis erant ju-

Digitized by Google

cundæ; cæterorum omnium mentes oculosque flectebant. Quid parvus filius? quem quamdiu absui, nemo nisi lacrymantem confectumque vidit: quid fecerat, quod eum toties per insidias interficere voluistis? Quid frater meus? qui cum aliquanto post meum discessum ex provincia venisset, neque sibi vivendum, nisi me restituto, putaret, cum ejus mœror, squalor incredibilis & inauditus, omnibus mortalibus miserabilis videretur: quoties ex vestro ferro, ac manibus est elapsus?

Sed quid ego vestram crudelitatem expromo, quam in ipsum me, ac meos adhibuistis: qui parietibus, qui tectis, qui columnis, ac postibus meis horrificum quoddam, & nefarium, omni imbutum odio bellum intulistis? Non enim te arbitror, cum post meum discessum, omnium locupletium fortunas, omnium provinciarum fructus, tetrarcharum ac regum bona spe & avaritia devorasses, argenti & supellectilis meæ cupiditate esse cæcatum: non existimo, Campanum [71] illum consulem cum saltatore collega, cum alteri totam Achajam, Thessaliam, Bœotiam, Græciam, Macedoniam, omnemque Barbariam, bona civium Romanorum condonasses: alteri Syriam, Babylonem, Persas, integerrimas pacatissimasque gentes ad diripiendum tradidisses: illos tam cupidos liminum meorum, & columnarum, & valvarum fuisse. Neque porro illa manus, copiæque Catilinæ, cæmentis ac testis tectorum [72] meorum se famem suam expleturas putaverunt. Sed, ut hostium urbes, nec omnium hostium, verum eorum, quibuscum acerbum bellum intestinumque [73] suscepimus, non præda adducti, sed odio solemus excipere, quod, in quos propter eorum crudelitatem inflammatæ mentes nostræ fuerunt, cum horum etiam tectis ac sedibus residere aliquod bellum semper videtur ***

XXIV.

*** *Deest nonnihil*.

71 *Campanum*] L. Piso Consul erat inter eos, qui Capuam ex lege C. Cæsaris coloniam deduxerant. *Idem*.

72 *Testis tectorum*] *Testæ*, sunt *testacei lateres*, ut vocantur a Vitruvio, qui Græcis dicuntur *κέραμοι*, quod coquerentur. Iis nonnunquam domus tegebantur, unde & tectum *κέραμον* vocarunt, ut docuit Salmasius, cui hæc debes, ad Solinum. *Idem*.

73 *Intestinumque*] Certe τῷ *intestinum* hic nullus locus est. In bellis intestinis si urbes, cum quibus bellum gerimus, evertimus, nobis ipsis oculos effodimus. Secutus igitur sum Palatinum nonum, qui hanc vocem non agnoscit. Si addicerent libri, illorum qui legendum censent *internecivum* emendationem arripuissem. Plane sic Ciceronem scripsisse mihi est persuasissimum. *Idem*.

Digitized by Google

XXIV. Nihil erat latum de me; non adeſſe eram juſſus; non citatus. Abfueram: eram etiam tuo judicio civis incolumis, cum domus in Palatio, villa in Tuſculano, altera ad alterum conſulem transferebatur: ſenatum conſules vetabant [74]: columnæ marmoreæ ex ædibus meis, inſpectante populo Romano, ad ſocrum conſulis portabantur: in fundum autem vicini conſulis non modo inſtrumentum, aut ornamenta villæ, ſed etiam arbores transferebantur: cum ipſa villa non prædæ cupiditate, (quid enim erat prædæ?) ſed odio & crudelitate funditus everteretur: domus ardebat in Palatio non fortuito, ſed oblato incendio: conſules epulabantur, & in conjuratorum gratulatione verſabantur, cum alter ſe Catilinæ delicias, alter Cethegi conſobrinum fuiſſe diceret.

Hanc ego vim, Pontifices, hoc ſcelus, hunc furorem, meo corpore oppoſito, ab omnium bonorum cervicibus depuli, omnemque impetum diſcordiarum, omnem diu collectam vim improborum, quæ inveterata, compreſſo odio atque tacito, jam erumpebat, nacta tam audaces duces, excepi meo corpore. In me uno conſulares faces jactæ manibus tribunitiis: in me omnia, quæ ego quondam retuderam, conjurationis neſaria tela adhæſerunt. Quod ſi, ut multis fortiſſimis viris placuit, vi & armis contra vim decertare voluiſſem: aut vicifſem cum maxima internecione improborum, ſed tamen civium; aut, interfectis bonis omnibus, quod illis optatiſſimum erat, una cum republica concidiſſem.

Videbam, vivo ſenatu populoque Romano, celerem mihi

74 *Senatum conſules vetabant*] Hoc quid ſit, non intelligo, niſi verbum *haberi*, aut ſubaudiendum ſit, aut potius adhibendum. Hotom. *Senatum conſules pro me deprecari edictis, atque imperio vetabant*] Cum ita ſcriptum olim reperiſſem in codicibus manuſc. *ſenatus conſules vocabant*; videremque hic aliquid deeſſe, ſic enim vulgo legitur, *ſenatum conſules vetabant*, nihil me temere facturum exiſtimavi, ſi hunc locum ex ipſo Cicerone ſuppleviſſem. Itaque feci. Supplevi autem ex princip. orat. de Haruſp. reſp. ubi hæc leguntur: *cumque ad conſulare off. inſign. ill. imp. ad meam ſalutem non ſolum auct. ſed etiam pr. veſtr. voc.* Itaque ſic olim edideram: *ſenatus conſules ad meam ſalutem non ſolum auctoritate, verum etiam precibus vocabat*. Quod ſi quis malit ſequi libros vulgatos, qui ſic habent, *ſenatum conſules vetabant*, ut diximus, licebit item probabilem ſententiam exprimere, paucis additis ex loco huic ſimillimo, qui eſt novem circiter poſt paginis hac eadem oratione, ibi, *qui pro me patres conſcriptos deprecari, & populo ſupplices eſſe edictis atque imperio vetarent*. Ex illo igitur loco ſic hunc licebit legere: *ſenatum conſules pro me deprecari, edictis atque imperio vetabant*. Lambinus. Exhibui *Senatuſconſulta volabant*, quod erat in Erfurd. Græv.

summa cum dignitate reditum : nec intelligebam fieri diutius posse, ut mihi non liceret esse in ea republica, quam ipse servassem. Quod si non liceret: audieram, & legeram, clarissimos nostræ civitatis viros se in medios hostes ad perspicuam mortem pro salute exercitus injecisse. Ego pro salute reipublicæ universæ dubitarem hoc [75] meliore conditione esse, quam Decii? quod illi ne auditores quidem suæ gloriæ, ego etiam spectator meæ laudis esse potuissem.

XXV. Itaque infractus [76] furor tuus inanes faciebat impetus. Omnem enim vim omnium sceleratorum acerbitas mei casus exceperat. Non erat in tam immani injuria, tantisque ruinis novæ crudelitati locus. Cato fuerat proximus. Quid ageres, non erat: nisi, ut, qui mihi dux omnibus in rebus fuerat, idem esset injuriæ socius. Quid posses? extrudere ad Cypriam pecuniam [77]. Præda perierit [78]. Alia non deerit: hunc modo amandandum esse [79]. Sic M. Cato, invisus, quasi per beneficium, Cyprum relegatur. Ejiciuntur duo, quos improbi videre non poterant: alter per honorem turpissimum: alter per honestissimam calamitatem.

Atque, ut sciatis, non hominibus istum, sed virtutibus hostem semper fuisse: me expulso, Catone amandato, in eum ipsum se convertit, quo auctore, quo adjutore, in concionibus, ea, quæ gerebat, omnia, quæque gesserat, se fecisse, & facere dicebat. Cn. Pompejum, quem omnium judicio longe principem esse civitatis videbat, diutius furori suo veniam daturum non arbitrabatur. Qui ex ejus custodia, per insidias, regis amici [80] filium, hostem captivum, surripuisset, & ea injuria virum fortissimum lacessisset: speravit iisdem se copiis cum illo posse confligere, quibuscum ego noluissem, bonorum periculo, dimi-

75 *Dubitarem hoc*] Editio prima, & cæteræ omnes ante Victorianam: *Dubitarem: hoc meliore conditione quam Decius, quod ille ne auditor quidem suæ gloriæ, ego etiam spectator meæ laudis esse potuissem?* Idem.

76 *Infractus*] Fractus, ut supra.

77 *Extrudere ad Cypriam pecuniam*] Ad vendenda Ptolomæi Cyprii regis bona: ex quibus pecuniam exactam Romam retulit. *Manutius*.

78 *Præda perierit*] Verba Clodii: si Catonem, virum optimum, ad Cypriam pecuniam mitto, hæc mihi præda omnino peribit. *Idem*.

79 *Hunc modo amandandum esse*] Subaudi, stet, fixum sit, deinde aliam prædam quæremus. *Idem*.

80 *Regis amici*] Tigranis historiam narrat Pedianus pro Milone. *Idem*.

dimicare : & primo quidem, adjutoribus consulibus: postea fregit fœdus Gabinius [81]: Piso tamen in fide mansit. Quas iste tum cædes, quas lapidationes, quas fugas fecerit, quam facile ferro, quotidianisque insidiis, cum jam a firmissimo robore [82] copiarum suarum relictus esset, Cn. Pompejum foro curiaque privarit, domumque conjecerit, vidistis. Ex quo judicare potestis quanta vis illa fuerit oriens, & congregata, cum hæc Cn. Pompejum terruerit jam distracta, & extincta.

XXVI. Hoc vidit in sententia dicenda Kalendis Januariis vir prudentissimus, & cum reipublicæ, tum mihi, tum etiam veritati amicissimus, L. Cotta, qui legem de meo reditu ferendam non censuit: qui me consuluisse reipublicæ, cessisse „ tempestati; amiciorem vobis cæterisque civibus, quam mi„ hi ac meis extitisse; vi, armis, dissensione hominum ad „ cædem instituta, novoque dominatu pulsum esse dixit: ni„ hil de meo capite potuisse ferri: nihil esse inscriptum [83], „ aut posse valere: omnia contra leges moresque majorum te„ mere, turbulente, per vim, per furorem esse gesta. Quod „ si illa lex esset, nec referre ad senatum consules, nec sen„ tentiam dicere sibi licere: quorum utrumque cum fieret, „ non oportere, ut de me lex ferretur, decerni: ne illa, quæ „ nulla esset, esse lex judicaretur.

Sententia verior, gravior, utilior, melior reipublicæ nulla esse potuit. Hominis enim scelere & furore notato, similis a republica labes in posterum demovebatur.

Neque hoc Cn. Pompejus, qui ornatissimam ne me sententiam dixit, vosque, Pontifices, qui me vestris sententiis auctoritatibusque defendistis, non vidistis, illam esse nullam, atque esse potius flammam temporis, interdictum sceleris, vocem furoris: sed prospexistis, ne qua popularis in vos aliquando invidia redundaret, si sine populi judicio restituti videremur. Eodemque consilio, M. Bibuli, fortissimi viri, senatus sententiam secutus est, ut vos de mea domo statueretis: non quod dubi-

81 *Fregit fœdus Gabinius*] Conspirationi de necando Pompejo renuntiavit, consilium mutavit. *Hotom.*

82 *A firmissimo robore*] Cum jam Gabinius defecisset. *Ferratius.*

83 *Nihil esse inscriptum*] Opinor legendum, *Nihil esse jure scitum*. Manutius.

dubitaret, quin ab isto nihil legibus, nihil religionibus, nihil jure esset actum: sed ne quis oriretur aliquando in tanta ubertate improborum, qui in meis ædibus aliquam religionem residere diceret. Nam legem quidem istam nullam esse, quotiescunque de me senatus sententiam dixit, toties judicavit: quoniam quidem [84] scripto illo istius sententiam dicere vetabatur. Atque hanc rem par illud simile, Piso & Gabinius, vidit. Homines legum, judiciorumque metuentes, cum frequentissimus senatus eos, ut de me referrent, quotidie flagitaret, non se rem improbare dicebant, sed lege istius impediri. Erat hoc verum. Nam impediebantur, verum ea lege [85], quam idem iste de Macedonia, Syriaque tulerat.

XXVII. Hanc tu, P. Lentule, neque privatus, neque consul legem esse unquam putasti. Nam, tribunis plebis referentibus, sententiam de me designatus consul sæpe dixisti: ex Kalendis Januariis, quoad perfecta res est, de me retulisti: legem promulgasti, tulisti: quorum tibi, si esset illa lex, nihil liceret. At etiam Q. Metellus, collega tuus, vir clarissimus, quam legem esse homines alienissimi a P. Clodio judicarant, Piso & Gabinius, eam nullam esse frater P. Clodii, cum de me ad senatum tecum una retulit, judicavit.

Sed isti, qui Clodii leges timuerunt, quemadmodum cæteras observarunt? Senatus quidem, cujus est gravissimum judicium de jure legum, quotiescunque de me consultus est, toties eam nullam esse judicavit. Quod idem tu, Lentule, vidisti in ea lege, quam de me tulisti. Nam non est ita latum, ut mihi Romam venire liceret, sed UT VENIREM. Non enim voluisti, id, quod licebat, ferre, ut liceret: sed me ita esse in republica, magis ut arcessitus imperio populi Romani viderer, quam ad administrandam civitatem restitutus.

Hunc tu etiam, portentosa pestis, exulem appellare ausus es, cum tantis sceleribus esses & factis notatus, ut omnem locum,

84 *Quoniam quidem*] Scripto, hoe est, lege sua Clodius prohibuerat, dici sententiam in senatu pro Cicerone: quoties igitur sententia dicta est, toties judicatum est, nullam eam legem esse. *Ferratius*.

85 *Verum ea lege*] Qua tanquam empti consules Clodio promiserant, se legem illius observaturos, id est, de Ciceronis reditu non esse ad senatum relaturos. *Manut.*

Digitized by Google

cum, quo adisses, exilii simillimum redderes? Quid est enim exul? ipsum per se nomen calamitatis, non turpitudinis. Quando igitur est turpe? re vera, quando est pœna peccati: opinione autem hominum, etiam si est pœna damnati [86]. Utrum igitur peccato meo exulis nomen subeo, an re judicata? Peccato? Jam neque tu id dicere audes, quem isti satellites tui felicem [87] Catilinam nominant, neque quisquam eorum, qui solebant. Non modo jam nemo est tam imperitus, qui ea, quæ gessi in consulatu, peccata esse dicat: sed nemo est tam inimicus patriæ, qui non meis consiliis patriam conservatam esse fateatur.

XXVIII. Quod enim est in terris commune tantum, tantulumve consilium, quod non de meis rebus gestis ea, quæ mihi essent optatissima & pulcherrima, judicarit? Summum est populi Romani, populorumque, & gentium omnium, ac regum consilium, senatus. Decrevit, ut omnes, qui rempublicam salvam esse vellent, ad me unum defendendum venirent: ostenditque, nec stare potuisse rempublicam, si ego non fuissem restitutus, nec futuram esse ullam, si non rediissem. Proximus est huic dignitati ordo equester. Omnes omnium publicanorum societates de meo consulatu, ac de meis rebus gestis amplissima atque ornatissima decreta fecerunt. Scribæ, qui nobiscum in rationibus monumentisque publicis versantur, non obscurum de meis in rempublicam beneficiis suum judicium, decretumque esse voluerunt. Nullum est in hac urbe collegium, nulli pagani, aut montani, (quoniam plebi quoque urbanæ majores nostri conventicula, & quasi consilia quædam esse voluerunt) qui non amplissime non modo de salute mea, sed etiam de dignitate decreverint.

Nam quid ego illa divina, atque immortalia municipiorum, & coloniarum, & totius Italiæ decreta commemorem, quibus tanquam gradibus, mihi videor in cælum ascendisse, non solum in patriam revertisse? Ille vero dies quis fuit, cum te, P. Lentule, legem de me ferentem populus Romanus ipse vidit,

86 *Pœna damnati*] Utcunque & injuste damnati, ex vi rei judicatæ. *Ferrat.*

87 *Felicem*] Tacite significat, non puniri Clodium, hostem reipublicæ, cum penitus Catilina sit. *Manut.*

vidit, sensitque, quantus, & quanta dignitate esses? Constat enim nullis unquam comitiis, campum Martium tanta celebritate, tanto splendore omnis generis hominum, ætatum, ordinum floruisse. Omitto civitatum, nationum, provinciarum, regum, orbis denique terrarum de meis in omnes mortales meritis unum judicium, unumque consensum. Adventus meus, atque introitus in urbem qui fuit? Utrum me patria sic accepit, ut lucem salutemque redditam sibi ac restitutam accipere debuit, an ut crudelem tyrannum? quod vos Catilinæ gregales de me dicere solebatis. Itaque ille unus dies, quo die me populus Romanus a porta in Capitolium, atque inde domum sua celebritate lætitiaque comitatum honestavit, tantæ mihi jucunditati fuit, ut tua mihi consceleràta illa vis non modo non propulsanda, sed etiam emenda fuisse videatur. Quare illa calamitas (si ita est appellanda) excussit hoc genus totum maledicti, ne quisquam audeat jam reprehendere consulatum meum tot, tantis, tam ornatis judiciis, testimoniis, auctoritatibus comprobatum.

Quod si in isto tuo maledicto probrum non modo mihi nullum objectas, sed etiam laudem illustras meam; quid te aut fieri, aut fingi dementius potest? Uno enim maledicto, bis a me patriam servatam esse concedis: semel, cum id feci, quod omnes non negent immortalitati, si fieri potest, mandandum, tu supplicio puniendum putasti: iterum, cum tuum, multorumque propter te inflammatum in bonos omnes impetum, meo corpore excepi, ne eam civitatem, quam servassem inermis, armatus in discrimen adducerem.

XXIX. Esto, non fuit in me pœna ulla peccati. At fuit judicii. Cujus? quis me unquam ulla lege interrogavit? quis postulavit? quis diem dixit? Potest igitur damnati pœnam sustinere indemnatus? hoc tribunitium est? hoc populare? quanquam ubi tu te popularem, nisi cum pro populo fecisti [88],

potes *

88 *Nisi cum pro populo fecisti*] Pro populo facere non solum est, populi rem, causamque tueri, sed etiam, pro populo sacra facere: quod sacerdotum est. Ludit igitur Cicero in ambigua sententia: sed re vera pungit acerbe Clodium, renovata illius temporis memoria, cum Pompejæ, Cæsaris pont. Max. uxoris, amore flagrans, ad sacra Bonæ deæ, quæ in domo pontificis max. a mulieribus pro salute populi fiebant, muliebri vestitu, quasi & ipse pro populo facere vellet, accessit. *Idem*.

Digitized by Google

potes * dicere? Scilicet cum hoc juris a majoribus proditum ſit, ut nemo civis Romanus aut libertatem, aut civitatem poſſit amittere, niſi ipſe auctor factus ſit [89]: quod tu ipſe potuiſti in tua cauſa diſcere. Credo enim, quanquam in illa adoptione legitime factum eſt nihil, tamen te eſſe interrogatum, *Auctorne eſſes, ut in te P. Fontejus vitæ neciſque poteſtatem haberet, ut in filio*, Quæro, ſi aut negaſſes, aut tacuiſſes, ſi tamen id xxx Curiæ juſſiſſent, num id juſſum eſſet ratum? Certe non. Quid ita? quia jus a majoribus noſtris, qui non ficte & fallaciter populares, ſed vere & ſapienter fuerunt, ita comparatum eſt, ut civis Romanus libertatem nemo poſſit invitus amittere. Quinetiam, ſi decemviri ſacramentum [90] in libertatem injuſtum judicaſſent, tamen, quotieſcunque vellet quis, in hoc genere ſolo rem judicatam referre poſſe voluerunt. Civitatem vero nemo unquam ullo populi juſſu amittet invitus.

XXX. Qui cives Romani in colonias Latinas proficiſcebantur, fieri non poterant Latini, qui non erant auctores facti, nomenque dederant. Qui erant rerum capitalium condemnati, non prius hanc civitatem amittebant, quam erant in eam recepti, quo vertendi, hoc eſt, mutandi ſoli cauſa venerant. Id autem ut eſſet faciendum, non ademptione civitatis, ſed tecti, & aquæ, & ignis interdictione faciebant.

Populus Romanus, L. Sylla dictatore ferente, comitiis centuriatis, municipiis civitatem ademit: ademit iiſdem agros. De agris ratum eſt: fuit enim populi poteſtas. De civitate, ne tamdiu quidem valuit, quamdiu illa Syllani temporis arma valuerunt. Hanc vero Volaterranis, cum etiam tum eſſent in armis, L. Sylla victor, republica recuperata, comitiis centuriatis, civitatem eripere non potuit: hodieque Volaterrani non modo cives, ſed etiam optimi cives, fruuntur nobiſcum ſimul hac civitate. Conſulari homini P. Clodius, e-

* Lamb. *dicere? Poteſt deſinere civis eſſe, cum hoc juris*

89 *Niſi ipſe auctor factus ſit*] Niſi ipſe conſenſerit. *Idem*.

90 *Sacramentum*] Sacramentum ſumitur pro lite: proprie ſignificat pecuniam certam, quam utraque pars ad Pontificem deponebat ea conditione, ut illius, qui victus fuiſſet, pecunia ad ærarium referretur. *Ferrat.*

versa repub., civitatem adimere potuit, concilio advocato, conductis operis, non solum egentium, sed etiam servorum, Sedulio principe [91]; qui se illo die confirmavit Romæ non fuisse?

Quod si non fuit, quid te audacius, qui in ejus nomen incideris [92]? quid desperatius, qui ne ementiendo quidem potueris auctorem adumbrare meliorem? Sin autem is primus scivit, quod facile potuit, propter inopiam tecti, in foro pernoctans: cur non juret se Gadibus fuisse, cum tu te fuisse Interamnæ [93] probaveris? Hoc tu igitur, homo popularis, jure munitam civitatem & libertatem nostram putas esse oportere, ut, si, tribuno plebis rogante, VELITIS, JUBEATISNE, Sedulii centum se velle & jubere dixerint, possit unusquisque nostrum amittere civitatem? Tum igitur majores nostri populares non fuerunt, qui de civitate & libertate ea jura sanxerunt, quæ nec vis temporum, nec potentia magistratuum, nec res tum judicata, nec denique universi populi Romani potestas, quæ cæteris in rebus est maxima, labefactare possit.

At tu etiam, ereptor civitatis, legem de injuriis publicis [94] tulisti Anagnino nescio cui Menulæ, per gratiam, qui tibi ob eam legem statuam in meis ædibus posuit; ut locus ipse in tua tanta injuria legem & inscriptionem statuæ [95] refelleret. Quæ res municipibus Anagninis ornatissimis multo majori dolori fuit, quam quæ idem ille gladiator scelera Anagniæ fecerat.

XXXI. Quid si, ne scriptum quidem [96] unquam est in ista ipsa rogatione, quam se Sedulius negat scivisse: tu hujus, ut acta tui præclari tribunatus hominis dignitate cohonestes, auctoritatem amplecteris? Sed, tametsi nihil de me tulisti, quo minus

91 *Sedulio principe?*] Primo suffragium ferente. Pro Plancio: *Primus scivit legem*, &c. *Manut.*

92 *In ejus nomen incideris?*] Mihi legendum videtur, *In æs ejus nomen incideris?* æneis enim tabulis incidebantur leges, & cum iis eorum nomina, qui primi scivissent. *Idem.*

93 *Interamnæ*] Probaverat Clodius, se fuisse Interamnæ illo die, quo Bonæ Deæ sacra Romæ polluerat. *Ferratius.*

94 *Legem de injuriis publicis*] Videtur, cum Menulæ cuidam civi Anagnino injuria publice facta esset, P. Clodius in ejus gratiam legem aliquam de injuriis publicis tulisse, qua gravem pœnam constituerat. *Hotomanus.*

95 *Inscriptionem statuæ*] Inscripserat Menula P. Clodio, ob latam legem de publicis injuriis. *Manutius.*

96 *Ne scriptum quidem*] Ut exularem. *Ferratius.*

minus essem non modo in civium numero, sed etiam in eo loco, in quo me honores populi Romani collocaverunt: tamenne eum tua voce violabis, quem post nefarium scelus consulum superiorum, tot vides judiciis senatus, populi Romani, totius Italiæ honestatum? quem ne tum quidem, cum aberam, negare poteras esse tua lege senatorem? Ubi enim tuleras, ut mihi aqua & igni interdiceretur? Quod Gracchus de P. Popilio, Saturninus de Metello tulit. Homines seditiosissimi de optimis ac fortissimis civibus non, ut esset interdictum, quod ferri non poterat, tulerunt, sed ut interdiceretur. Ubi cavisti, ne meo me loco censor in senatum legeret? quod de omnibus, etiam quibus damnatis [97] interdictum est, scriptum est in legibus.

Quære hoc e Sex. Clodio, scriptore legum tuarum: jube adesse: latitat omnino, sed si requiri jusseris, invenient hominem apud sororem tuam, occultantem se capite demisso [98]. Sed si patrem tuum, civem medius fidius, egregium, dissimilemque vestri, nemo unquam sanus exulem appellavit, qui, cum de eo tribunus plebis promulgasset, adesse propter iniquitatem illius Cinnani temporis noluit, eique imperium est abrogatum [99], si in illo pœna legitima turpitudinem non habuit propter vim temporum: in me, cui dies dicta nunquam est, qui reus non fui, qui nunquam sum a tribuno plebis citatus: damnati pœna esse potuit, ea præsertim, quæ ne ipsa quidem rogatione perscripta est?

XXXII. At vide, qui intersit inter illum iniquissimum patris tui casum, & hanc fortunam, conditionemque nostram. Patrem tuum, civem optimum, clarissimi viri filium, qui si viveret, qua severitate fuit, tu profecto non viveres, L. Philippus censor avunculum suum præteriit in recitando senatu.

97 *Etiam quibus damnatis*] Cum ego damnatus non sim. *Manutius*.

98 *Occultantem se capite demisso*] Significat eam obscœnitatem, quam superius notavit. *Hotomanus*.

99 *Eique imperium est abrogatum*] Amplificat iniquitatem legis Clodiæ exemplo Appii Clodii. Hic iratus Cinnæ, in eum cum reliqua nobilitate conspiravit: dictaque die a tribuno plebis, anno sequenti, cum noluisset adesse, imperium sibi abrogari passus est. Hanc pœnam legitimam vocat Cicero, quia juxta leges die dicta, citatus fuerat a tribuno; cum sibi neque diem dixerit Clodius, neque jusserit adesse; & hoc illud est, quod maxime queritur. *Ferr.*

Nihil enim poterat dicere, quare rata non essent, quæ erant acta in ea republica, in qua se illis ipsis temporibus censorem esse voluisset. Me L. Cotta, homo censorius, in senatu juratus dixit, se, si censor tum esset, cum ego aberam, meo loco senatorem recitaturum fuisse.

Quis in meum locum judicem subdidit? Quis meorum amicorum testamentum discessu meo fecit, qui mihi non idem tribuerit, quod & si adessem? Quis me non modo civis, sed socius recipere contra tuam legem, & juvare dubitavit? Denique universus senatus multo ante, quam est lata lex, de me GRATIAS AGENDAS CENSUIT CIVITATIBUS IIS, QUÆ M. TULLIUM; tantumne? immo etiam, CIVEM OPTIME DE REPUBLICA MERITUM, RECEPISSENT. Et tu unus pestifer civis, eum restitutum negas esse civem, quem ejectum universus senatus non modo civem, sed etiam egregium civem semper putavit?

At vero, ut annales populi Romani, & monumenta vetustatis loquuntur, Cæso ille Quintius, & M. Furius Camillus, & M. Servilius Ahala, cum essent optime de republica meriti, tamen populi incitati vim iracundiamque subierunt: damnatique comitiis centuriatis cum in exilium profugissent, rursus ab eodem populo placato sunt in suam pristinam dignitatem restituti. Quod si iis damnatis non modo non imminuit calamitas clarissimi nominis gloriam, sed etiam honestavit: (nam, etsi optabilius est, cursum vitæ conficere sine dolore & sine injuria, tamen ad immortalitatem gloriæ plus affert desideratum esse a suis civibus, quam omnino nunquam esse violatum) mihi sine ullo judicio populi profecto, tum amplissimis omnium judiciis restituto, maledicti locum, aut criminis obtinebit?

Fortis & constans in optima ratione civis, P. Popilius, semper fuit. Tamen ejus in omni vita nihil est ad laudem illustrius, quam calamitas ipsa. Quis enim jam meminisset, eum bene de republica meritum, nisi & ab improbis expulsus esset, & per bonos restitutus? Q. Metelli præclarum imperium in re militari fuit, egregia censura, omnis vita plena gravitatis:

Digitized by Google

tatis. tamen hujus viri laudem ad sempiternam memoriam temporis calamitas propagavit.

XXXIII. Quod si & illis, qui expulsi sunt inique, sed tamen legibus reducti, inimicis interfectis, rogationibus tribunitiis, non auctoritate senatus, non comitiis centuriatis, non decretis Italiæ, non desiderio civitatis, inimicorum injuria probro non fuit: in me, qui profectus sum integer, absui simul cum republica, redii maxima cum dignitate, te vivo, fratre tuo altero consule reducente, altero prætore petente: tuum scelus, meum probrum putas esse oportere?

Ac, si me populus Romanus, incitatus iracundia aut invidia, e civitate ejecisset, idemque postea mea in rempublicam beneficia recordatus, se collegisset, temeritatem atque injuriam suam restitutione mea reprehendisset: tamen profecto nemo tam esset amens, qui mihi populi tale judicium non dignitati potius, quam dedecori, putaret esse oportere. Nunc vero, cum me in judicium populi nemo omnium vocarit: condemnari non potuerim, qui accusatus non sim: denique ne expulsus quidem ita sim, ut, si contenderem, superare non possem: contraque a populo Romano semper sim defensus, amplificatus, ornatus: quid est, quare quisquam mihi se ipsa populari ratione anteponat?

An tu populum Romanum esse illum putas, qui constat ex iis, qui mercede conducuntur? qui impelluntur, ut vim afferant magistratibus? ut obsideant senatum? optent quotidie cædem, incendia, rapinas? quem tu tamen populum, nisi tabernis clausis, frequentare non poteras: cui populo duces Lentidios, Lollios, Plagulejos, Sergios præfeceras. O speciem, dignitatemque populi Romani, quam reges, quam nationes exteræ, quam gentes ultimæ pertimescunt, multitudinem hominum ex servis conductis, ex facinorosis, ex egentibus congregatam!

Illa fuit pulchritudo populi Romani, illa forma, quam in campo vidisti tum, cum etiam tibi contra senatus, totiusque Italiæ auctoritatem, & studium, dicendi potestas fuit. Ille, ille populus est dominus regum, victor atque imperator omnium gen-

gentium, quem illo clarissimo die, scelerate, vidisti tum, cum omnes principes civitatis, omnes ordinum, atque ætatum omnium, suffragium se non de civis, sed de civitatis salute ferre censebant: cum denique homines in campum non tabernis, sed municipiis clausis venerunt.

XXXIV. Hoc ego populo, si tum consules aut fuissent in republica, aut omnino non fuissent: nullo labore, tuo præcipiti furori atque impio sceleri restitissem. Sed publicam caussam contra vim armatam, sine populi præsidio suscipere nolui: non quo mihi P. Scipionis, fortissimi viri, vis intima [100], privati hominis, displiceret; sed Scipionis factum statim P. Mucius consul, qui in gerenda republica putabatur fuisse segnior, quam gesta, multis senatus-consultis non modo defendit, sed etiam ornavit: mihi aut, te interfecto, cum consulibus; aut, te vivo, & tecum, & cum illis, armis decertandum fuit.

Erant eo tempore multa etiam alia metuenda. Ad servos, medius fidius, res pervenisset. Tantum homines impios ex vetere illa conjuratione inustum nefariis mentibus, bonorum odium retinebat. Hic tu me etiam gloriari vetas: negas esse ferenda, quæ soleam de me prædicare: & homo facetus, inducis etiam sermonem urbanum ac venustum: me dicere solere, esse me Jovem: eundemque dictitare, Minervam esse sororem meam. Non tam insolens sum, quod Jovem esse me dico, quam eruditus, quod Minervam sororem Jovis esse existimo [1]. Sed tamen, ego mihi sororem virginem ascisco: tu soro-

100 *Vir intima*] Cum Ti. Gracchum privatus, & P. Mucii segnitiem detestatus, sua manu interfecit. Vide Valer. lib. 3. cap. 2. *Hotom.* Pal. nonus non agnoscit illud *intima*. Gulielmius mutat in *incita*, aut *legitima*. P. Manutius conjiciebat *ultima*. Quod non displicet. *Gruter.*

1 *Non tam insolens sum, quod Jovem esse me dico, quam eruditus, quod Minervam sororem Jovis esse existimo*] Sic euidit Victorius. Qui omnem emendandi occasionem captant, sensum ajunt hic esse nullum. Atqui & aliquem video, & valde Ciceronianum, hoc est, salsum ac facetum. Age, veniamus quasi in rem præsentem. Oratori de suo Consulatu, & republica conservata, sæpius quam aures hominum ferre possent, glorianti hoc objicit Clodius: *Ista gloriatione tu te Jovem esse dicis; Minervam tibi facis sororem*. Imperite dictum: non enim Minerva Jovis soror, sed filia. Sui sane, atque artis immemor Cicero sit, neque minus Clodio fatuus, si stolidam criminationem serio depellat. Joco mavult agere, & jocandi erat locus. Ain' vero, inquit, dicere soleo, esse me Jovem? Idem dictito; Minervam esse sororem meam; eo nimirum, quod ego sim Jupiter? Arroganter dictum; sed tamen docte. Immo

ſororem tuam virginem eſſe non ſiviſti. Sed vide, ne tu te debeas Jovem dicere, quod tu jure eandem ſororem & uxorem appellare poſſis.

XXXV. Et quoniam hoc reprehendis, quod ſolere me dicas de me ipſo glorioſius prædicare: quis unquam audivit, cum ego de me, niſi coactus, ac neceſſario dicerem? Nam ſi, cum mihi furta, largitiones, libidines objiciuntur, ego reſpondere ſoleo, meis conſiliis, periculis, laboribus, patriam eſſe conſervatam; non tam ſum exiſtimandus de geſtis rebus gloriari, quam de objectis non confiteri. Sed ſi mihi ante hæc duriſſima reipublicæ tempora nihil unquam aliud objectum eſt, niſi crudelitas illius temporis, cum a patria perniciem depuli: quid? me huic maledicto utrum non reſpondere, an demiſſe reſpondere decuit? Ego vero etiam reipublicæ ſemper intereſſe putavi, me illius pulcherrimi facti, quod ex auctoritate ſenatus, conſenſu bonorum omnium, pro ſalute patriæ geſſiſſem, ſplendorem verbis dignitatemque retinere: præſertim cum mihi uni in hac republica, audiente populo Romano, opera mea hanc urbem & hanc rempublicam eſſe ſalvam jurato dicere fas fuiſſet.

Extinctum eſt jam illud maledictum crudelitatis, quod me non ut crudelem tyrannum, ſed ut mitiſſimum parentem, omnium civium ſtudiis deſideratum, repetitum, arceſſitum vident. Aliud exortum eſt. Objicitur mihi meus ille diſceſſus: cui ego crimini reſpondere ſine mea maxima laude non poſſum. Quid enim, Pontifices, debeo dicere? Peccati me conſcientia profugiſſe? At id, quod mihi crimini dabatur, non modo peccatum non erat, ſed erat res, poſt natos homines pul-

Immo docte magis, quam arroganter: ut non tam culpanda videatur inſolentia dicentis Jovem me eſſe, quam ſuſpicienda eruditio exiſtimantis Minervam eſſe ſororem Jovis. Sum inſolens: ſed *non tam inſolens ſum, quam eruditus*. Hic ergo *tam* comparationem continet, ut io aliis pleriſque locis, in quibus aſſumit *quam*. Unde autem fatua hæc manarit accuſatio, ſi quis forte quærat: inde opinor, quod ſe *Urbis ſervatorem* eſſe jactaret Cicero: & *Servator*, *Conſervator*, titulus ſit Jovis proprius. De Minerva, narrat Plutarchus io vita Ciceronis, quod hic, cum amicorum ſecutus conſilium, decreviſſet cedere Clodiano furori, atque abire, ſignum Minervæ, quod magna in veneratione diu habuerat domi, in Capitolio poſuit, ibique dedicavit, com hac inſcriptiooe MINERVÆ URBIS ROMÆ PRÆSIDI. Quæ quidem de Minerva animadverſio an huc fortaſſe faciat, videbunt Critici. Quid tamen emendatores attulerint, videas licet apud Grævium. *Olivetus*.

pulcherrima. Judicium populi pertimuisse? At id, nec propositum ullum fuit; &, si fuisset, duplicata gloria [2] discessissem [3]. Bonorum mihi præsidium defuisse? Falsum est. Me mortem timuisse? Turpe est.

XXXVI. Dicendum igitur est id, quod non dicerem, nisi coactus, (nihil enim unquam de me dixi sublatius asciscendæ laudis causa potius, quam criminis depellendi) dico igitur, & quam possum maxima voce dico: Cum omnium perditorum & conjuratorum incitata vis, duce tribuno plebis, consulibus auctoribus, afflicto senatu, perterritis equitibus Romanis, suspensa ac sollicita tota civitate, non tam in me impetum faceret, quam per me in omnes bonos: me vidisse, si vicissem, tenues reipublicæ reliquias; si victus essem, nullas futuras. Quod cum judicassem, deflevi conjugis miseræ discidium [4], liberorum carissimorum solitudinem, fratris absentis amantissimi atque optimi casum, subitas fundatissimæ familiæ [5] ruinas. Sed his omnibus rebus vitam anteposui meorum civium: remque publicam concidere unius discessu, quam omnium interitu occidere malui. Speravi, id quod accidit, me jacentem posse a vivis viris fortibus excitari: si una cum bonis interiissem, nullo modo posse recreari.

Accepi, Pontifices, magnum atque incredibilem dolorem: non nego: neque istam mihi ascisco sapientiam, quam nonnulli in me requirebant, qui me animo nimis fracto esse atque afflicto loquebantur. An ego poteram, cum a tot rerum tanta varietate divellerer, (quas idcirco prætereo, quod ne nunc quidem sine fletu commemorare possum) infitiari me esse hominem, & communem naturæ sensum repudiare? Tum vero neque illud meum factum laudabile, nec beneficium ullum

2 *Duplicata gloria*] Una pulcherrimi facti, altera judiciis populi factum comprobantis. *Manut.*

3 *Discessissem*] Ex judicio: absolutus essem. *Idem.*

4 *Conjugis discidium*] *Dissidium* animi est: *discidium* vero corporis. *Gifanius* in Lucret.

5 *Fundatissimæ familiæ*] Fundari familia dicitur liberis susceptis. Sed hoc loco non jam ad liberos respicitur, quos jam ante nominavit, quam ad rem familiarem, quæ & ipsa fundari, constitui dicitur. Sic Orat. pro Rabirio Post. cap. 1. *fundata fortuna*. Ernestus. *Fundare* non significat condere, aut statuere; sed firmare, ac stabilire. *Colonis urbem fundare*, est urbem stabilire, urbis statum confirmare, colonia eo deducta. *Scioppius.*

lum a me in rempublicam profectum dicerem, si quidem ea reipublicæ causa reliquissem, quibus æquo animo carerem: eamque animi duritiem, sicut corporis, quod cum uritur, non sentit, stuporem potius, quam virtutem putarem.

XXXVII. Suscipere tantos animi dolores, atque ea, quæ, capta urbe, accidunt victis, stante urbe unum perpeti, & jam se videre distrahi a complexu suorum, disturbari tecta, diripi fortunas, patriæ denique causa patriam ipsam amittere, spoliari populi Romani beneficiis amplissimis, præcipitari ex altissimo dignitatis gradu, videre prætextatos inimicos, nondum morte complorata, arbitria petentes funeris: hæc omnia subire conservandorum civium causa, atque ita, ut dolenter absis, non tam sapiens, quam ii, qui nihil curant, sed tam amans tuorum, ac tui, quam communis humanitas postulat: ea laus præclara, atque divina. Nam, qui ea, quæ nunquam cara ac jucunda duxit, animo æquo reipublicæ causa deserit, nullam benevolentiam insignem in rempublicam declarat. Qui autem ea relinquit, reipublicæ causa, a quibus cum summo dolore divellitur, ei patria cara est: cujus salutem caritati anteponit suorum.

Quare rempublicam (disrumpatur licet ista furia, atque audiat hæc ex me, quoniam lacessivit) bis servavi; ut consul togatus armatos vicerim: privatus consulibus armatis cesserim. Utriusque temporis fructum tuli maximum: superioris, quod ex senatus auctoritate, & senatum, & omnes bonos, meæ salutis causa, mutata veste vidi: posterioris, quod & senatus, & populus Romanus, & omnes mortales, & privatim & publice judicarunt, sine meo reditu rempubicam salvam esse non posse.

Sed hic meus reditus, Pontifices, vestro judicio continetur. Nam, si vos me in meis ædibus collocatis, id quod in omni mea causa semper studiis, consiliis, auctoritatibus, sententiisque fecistis: video me plane, ac sentio restitutum. Sin mea domus non modo mihi non redditur, sed etiam monumentum præbet inimico doloris mei, sceleris sui, publicæ calamitatis: quis erit, qui hunc reditum potius, quam pœnam sem-

piternam putet ? In conſpectu præterea totius urbis domus eſt mea, Pontifices: in qua ſi manet illud non monumentum urbis, ſed ſepulcrum inimico nomine inſcriptum; demigrandum potius aliquo eſt, quam habitandum in ea urbe, in qua tropæa & de me, & de republica videam conſtituta.

XXXVIII. An ego tantam aut animi duritiem habere, aut oculorum impudentiam poſſim, ut, cujus urbis ſervatorem me eſſe ſenatus omnium aſſenſu toties judicarit, in ea poſſim intueri domum meam everſam non ab inimico meo, ſed ab hoſte communi, & ab eodem ædem extructam, & poſitam in oculis civitatis, ne unquam conquieſcere poſſit fletus bonorum ? Sp. Melii, regnum appetentis, domus eſt complanata. Ecquid aliud ? Æquum accidiſſe Melio populus Romanus judicavit; nomine ipſo Æquimelii, ſtultitia pœna [6] comprobata eſt. Sp. Caſſii domus ob eandem cauſam everſa: atque in eodem loco ædes poſita Telluris. In Vacci pratis domus fuit M. Vacci, quæ publicata eſt, & everſa, ut illius facinus memoria & nomine loci notaretur. M. Manlius, cum ab aſcenſu Capitolii Gallorum impetum repuliſſet, non fuit contentus beneficii ſui gloria: regnum appetiſſe eſt judicatus. Ergo ejus domum everſam, duobus lucis conveſtitam videtis. Quam igitur majores noſtri ſceleratis ac nefariis civibus maximam pœnam conſtitui poſſe arbitrati ſunt, eandem ego ſubibo, ac ſuſtinebo, ut apud poſteros noſtros non extinctor conjurationis & ſceleris, ſed auctor & dux fuiſſe videar ?

Hanc vero, Pontifices, labem turpitudinis & inconſtantiæ poterit populi Romani dignitas ſuſtinere, vivo ſenatu, vobis principibus publici conſilii, ut domus M. Tullii Ciceronis cum domo Fulvii Flacci, ad memoriam pœnæ publice conſtitutæ, conjuncta eſſe videatur ? M. Flaccus, quia cum Graccho contra ſalutem reipublicæ fecerat, & ſenatus ſententia eſt interfectus, & ejus domus everſa, & publicata eſt: in qua porti-

cum

6 *Stultitia pœna*] Puto legendum *ſtultitiæ* in ſecundo caſu. *Hotom.* Mihi videtur *ſtultitia* neſcio quo caſu irrepſiſſe, & *Melii*, ex veſtigiis veterum codicum colligo excidiſſe. Num Cicero ſcelus & flagitium Melii regnum affectantis ſtultitiam vocet ? Cæcina apud Cic. VI. ad Famil. epiſt. 7. ſtultitiam vocat, cum quis contra potentes ſcribit: ſed affectationem tyrannidis nemo ſanæ mentis, nedum Tullius, ſtultitiam dixerit. Ciceronis manus fuit: *Nomine ipſo Æquimelii Melii pœna eſt comprobata*. Grævius.

cum post aliquanto Q. Catulus de manubiis Cimbricis fecit. Ista autem fax ac furia patriæ, cum urbem, Pisone & Gabinio ducibus, cepisset, occupasset, teneret: uno eodemque tempore & clarissimi viri mortui monumenta delebat, & meam domum cum M. Flacci domo conjungebat: ut, qua pœna senatus affecerat eversorem civitatis, eadem iste, oppresso senatu, afficeret eum, quem patres conscripti custodem patriæ judicassent.

XXXIX. Hanc vero in Palatio, atque in pulcherrimo urbis loco porticum esse patiemini, furoris tribunitii, sceleris consularis, crudelitatis conjuratorum, calamitatis reipublicæ, doloris mei defixum indicium ad memoriam omnium gentium sempiternam? Quam porticum pro amore, quem habetis in rempublicam, & semper habuistis, non modo sententiis, sed, si opus esset, manibus vestris disturbare cuperetis: nisi quem forte illius castissimi sacerdotis [7] superstitiosa dedicatio deterret.

O rem, quam homines soluti ridere non desinant: tristiores autem sine maximo dolore audire non possint! Publiusne Clodius, qui ex pontificis maximi domo religionem eripuit, is in meam intulit? Hunccin' vos, qui estis antistites cæremoniarum & sacrorum, auctorem habetis, & magistrum publicæ religionis? O dii immortales! (vos enim hæc audire cupio) P. Clodius vestra sacra curat? vestrum numen horret? res omnes humanas religione vestra contineri putat? hic non illudit auctoritati horum omnium, qui adsunt, summorum virorum? non vestra, Pontifices, gravitate abutitur? Ex isto ore religionis verbum excidere, aut elabi potest? cum tu eodem ore, accusando senatum, quod severe de religione decerneret [8], impurissime teterrimeque violasti.

XL. Aspicite, aspicite, Pontifices, hominem religiosum, &, si vobis videtur, (quod est bonorum pontificum) mo-

7 *Castissimi sacerdotis*] Acerba in Clodium ironia: qui, tanquam sacerdos, noctu, libidinis causa domum C. Cæsaris Pont. max. in qua mulieres pro populo faciebant, muliebri vestitu introivit. *Manut.*

8 *Quod severe de religione decerneret*] Cum de incestu Clodius est accusatus, qui spe corrumpendi judicii, contendit, & obtinuit, adjuvante in primis M. Pupio Pisone consule, ne suam causam senatus judicaret. Ep. 14. lib. 1. ad Att. *Idem*.

nete eum, modum quendam esse religionis: nimium esse superstitiosum non oportere. Quid tibi necesse fuit anili superstitione, homo fanatice, sacrificium, quod alienæ domi fieret, invisere? Quæ autem te tanta mentis imbecillitas tenuit, ut non putares, deos satis posse placari, nisi etiam muliebribus religionibus te implicuisses? Quem unquam audisti majorum tuorum, qui & sacra privata coluerunt, & publicis sacerdotiis præfuerunt, cum sacrificium Bonæ deæ fieret, interfuisse? neminem, ne illum quidem, qui cæcus est factus [9]. Ex quo intelligitur, multa in vita falso homines opinari: cum ille, qui nihil viderat sciens quod nefas esset, lumina amisit; istius, qui non solum aspectu, sed etiam incesto flagitio, & stupro polluit cæremonias, pœna omnis oculorum ad cæcitatem mentis est conversa. Hoc auctore tam casto, tam religioso, tam sancto, tam pio, potestis, Pontifices, non commoveri, cum suis dicat se manibus domum civis optimi evertisse, & eam iisdem manibus consecrasse?

Quæ tua fuit consecratio? Tuleram, inquit, ut mihi liceret. Quid? non exceperas, ut, si quod jus non esset rogare, ne esset rogatum? Jus igitur statuetis esse, uniuscujusque vestrum sedes, aras, focos, deos Penates, subjectos esse libidini tribunitiæ? In quem quisque per homines concitatos irruerit, quem impetu perculerit, hujus domum non solum affligere,

quod

9 *Qui cæcus est factus*] Appium Cæcum denotari & Hotomanus & Manutius, & quotquot sunt interpretes, existimarunt. Sed is senectute cæcus factus est. At cur hic ex gente Appia, is quem ætas longa oculorum usu privavit, nominaret inter illos, qui sacris interfuissent, quibus interesse illis non licebat? Absurde hic mentio fieret Appii Cæci. Non Appium intelligit Cicero, sed Cæcilium Metellum. Is e flammis cum Palladium eripuisset, cæcus factus est. Compendium Livii lib. 19: *Cum templum Vestæ arderet, Cæcilius Metellus Pont. Max. ex incendio sacra rapuit*. Ob illam causam, orbam luminibus illum exegisse senectutem, quæ illo amisisset incendio, cum Palladium raperet ex æde Vestæ, Plinius docet Hist. Nat. VII, 42. Sed & multi alii hoc commemorant. Vide Ovid. VI. Fast. Credebatur igitur punitus esse a diis cæcitate, quod, licet fuisset maxime pius, vidisset Palladium, quod viro videre non liceret. Vide Ovid. VI. Fast. Clodius autem materna stirpe fuit ex Metellorum familia. Mater enim ejus fuit Cæcilia Metella, cujus pater exul Q. Metellus Numidicus, qui anno U. C. DCLIII, exilio, a Saturnino tribuno pl. adjuvante Glaucia prætore, fuit multatus. Hunc vocavit paulo superius in hac oratione, patrem Clodii. *Sed si patrem tuum, civem medius fidius egregium, dissimilemque vestri, nemo unquam sanus exulem appellavit*, & quæ ibi sequuntur. Sic in oratione post reditum in senatu Q. Metellum consulem, collega Lentulo, appellat fratrem Clodii: *Q. Metellus & inimicus, & frater inimici, perspecta vestra voluntate, omnia privata odia deposuit*, cum esset frater patruelis. *Græv.*

quod eſt præſentis inſaniæ, quaſi tempeſtatis repentinæ, ſed etiam in poſterum tempus religione ſempiterna obligare?

XLI. Equidem ſic accepi, Pontifices, in religionibus ſuſcipiendis, caput eſſe, interpretari, quæ voluntas deorum immortalium eſſe videatur: nec eſt ulla erga deos pietas, niſi honeſta de numine eorum ac mente opinio, cum expeti nihil ab iis, quod ſit injuſtum atque inhoneſtum, arbitrere. Hominem invenire iſta labes tum, cum omnia tenebat, neminem potuit, cui meas ædes addiceret, cui traderet, cui donaret: ipſe cum loci illius, cum ædium cupiditate flagraret, ob eamque cauſam unam, una juſta illa rogatione ſua vir bonus dominum ſe in meis bonis eſſe voluiſſet: tamen illo ipſo in furore ſuo non eſt auſus meam domum, cujus cupiditate inflammatus erat, poſſidere. Deos immortales exiſtimatis, cujus labore & conſilio ſua ipſi templa tenuerunt, in ejus domum afflictam & everſam per unius hominis ſceleratiſſimi nefarium latrocinium immigrare voluiſſe?

Civis eſt nemo in tanto populo, extra contaminatam illam & cruentam P. Clodii manum, qui rem ullam de meis bonis attigerit, qui non pro ſuis opibus in illa tempeſtate defenderit. At, qui aliqua ſe contagione prædæ, ſocietatis, emptionis, contaminaverunt, nullius neque privati, neque publici judicii pœnam effugere potuerunt. Ex his igitur bonis, quorum nemo rem ullam attigit, qui non omnium judicio ſceleratiſſimus haberetur, dii immortales domum meam concupiverunt? Iſta tua pulchra Libertas deos Penates & familiares meos Lares expulit, * ut a te ipſa, tanquam in captivis ſedibus collocaretur? Quid eſt ſanctius, quid omni religione munitius, quam domus uniuſcujuſque civium? Hic aræ ſunt, hic foci, hic dii Penates, hic ſacra, religiones, cæremoniæ, continentur: hoc perfugium eſt ita ſanctum omnibus, ut inde abripi neminem fas ſit.

XLII. Quo magis eſt furor iſtius ab auribus veſtris repellendus, qui, quæ majores noſtri religionibus tuta nobis & ſancta eſſe voluerunt, ea iſte non ſolum contra religionem labe-

* Lamb. Grut. *ut te ipſa, tanquam in captivis ſedibus, collocaret*

labefactavit, sed etiam ipsius religionis nomine evertit. At quæ dea est? Bonam esse oportet [10], quandoquidem est abs te dedicata. Libertas, inquit, est. Eam tu igitur domi meæ collocasti, quam ex urbe tota sustulisti? Tu, cum collegas tuos, summa potestate præditos, negares liberos esse [11]: cum in templum Castoris [12] aditus esset apertus nemini: cum hunc [13] clarissimum virum, summo genere natum, summis populi beneficiis usum, pontificem, & consularem, & singulari bonitate & modestia præditum, quem satis mirari quibus oculis aspicere audeas non queo, audiente populo Romano a pedisequis conculcari juberes: cum indemnatum exturbares, privilegiis tyrannicis irrogatis: cum principem [14] orbis terræ virum, inclusum domi contineres: cum forum armatis catervis perditorum hominum possideres: Libertatis simulacrum in ea domo collocabas, quæ domus erat ipsa indicio tui crudelissimi dominatus, & miserrimæ populi Romani servitutis? Eumne potissimum Libertas domo sua debuit pellere, qui nisi fuisset, in servorum potestatem civitas tota venisset?

XLIII. At unde inventa est ista Libertas? quæsivi enim diligenter. Tanagræa quædam meretrix fuisse dicitur. Ejus non longe a Tanagris [15] simulacrum e marmore in sepulcro positum fuit. Hoc quidam homo nobilis [16], non alienus [17] ab hoc religioso Libertatis sacerdote, ad ornatum ædilitatis suæ deportavit. Etenim cogitarat omnes superiores muneris splendore superare. Itaque omnia signa, tabulas, ornamentorum quod superfuit in fanis & communibus locis, tota e Græcia, atque insulis omnibus, honoris populi Romani causa, sane frugaliter domum suam deportavit. Is posteaquam intel-

10 *Bonam esse oportet*] Renovat memoriam Bonæ deæ, cujus cæremonias nefario stupro Clodius polluerat. *Manutius*.

11 *Negares liberos esse*] Intercedentes, aut obnunciantes contemneres. *Idem*.

12 *In templum Castoris*] In quo legem Clodius, revulsis gradibus, ne quis introire posset, contra Ciceronem tulit. *Idem*.

13 *Hunc*] M. Lucullum, ut opinor. *Idem*.

14 *Principem*] Cn. Pompejum.

15 *Tanagris*] Tanagra Bœotiæ civitas fuit non ignobilis.

16 *Homo nobilis*] Is fuit Appius Claudius, P. Clodii frater, qui prætermissa ædilitate, L. Pisonis consulis gratia & suffragatione præturam est adeptus, ut olim docuit St. Pighius ad annum U. C. DCXCVI, quem vide. *Grævius*.

17 *Non alienus*] Jocus quidam est: loquitur enim de fratre. *Frugaliter*: Appii rapinas notat. *Manutius*.

Digitized by Google

intellexit, posse se, interversa ædilitate [18], a L. Pisone consule prætorem renuntiari, si modo eadem prima litera [19] competitorem habuisset aliquem: ædilitatem duobus in locis, partim in arca, partim in hortis [20] suis collocavit: signum de busto meretricis ablatum isti dedit, quod esset signum magis istorum, quam publicæ libertatis. Hanc deam quisquam violare audeat, imaginem meretricis, ornamentum sepulcri, a fure sublatam, a sacrilego collocatam? Hæc me domo mea pellet? hæc ultrix afflictæ civitatis, reipublicæ spoliis ornabitur? hæc erit in eo monumento, quod positum est, ut esset indicium oppressi senatus ad memoriam sempiternam turpitudinis?

O Q. Catule, (patremne appellem, an filium? Recentior memoria filii est, & cum rebus meis gestis conjunctior:) tantumne te fefellit, cum mihi summa, & quotidie majora præmia in republica fore putabas? Negabas fas esse, duos consules esse in hac civitate inimicos reipublicæ. Duo sunt inventi, qui senatum tribuno furenti constrictum traderent: qui pro me patres conscriptos deprecari, & populo supplices esse,

18 *Interversa ædilitate*] Appius Clodius, Publii frater, eo anno, quo Cicero exulabat, ædilitatem petebat, signaque ac tabulas ex tota Græcia, atque omnibus insulis, deportaverat Romam: *Etenim cogitarat omnes superiores muneris splendore superare*. Sed mutata repente sententia, & omissa ædilitatis petitione, per fraudem factus est prætor. Qua vero id ratione contigerit, orator sic exponit: *Is posteaquam intellexit* (sic enim inter Appium, & Pisonem convenerat) *posse se interversa ædilitate* (fraudabat populum ædilitate quam pollicitus fuerat, eamque quasi debitam avertere videbatur) *a L. Pisone consule* (qui magistratuum omnium habiturus erat comitia) *prætorem renuntiari, si modo eadem prima litera competitorem habuisset aliquem*. Hoc eodem anno petiisse præturam A. Postumium quemdam; cum tabellis nequaquam inscriberentur integra nomina candidatorum, sed brevitatis causa, primæ tantum literæ nominis cujusque, necesse erat, prætoriis comitiis, præter alias aliorum multas, duas etiam tabellas dari, quarum una A. P. haberet pro Postumio, altera A. C. pro Clodio. Promiserat autem Piso consul, se in examinandis uniuscujusque centuriæ suffragiis, tabellas omnes inscriptas A. P. pro Appio accepturum; quorum punctorum accessione facta ad ea, quæ ipse tulisset, dubium non erat, quin prætor fieret. *Ferratius*.

19 *Eadem prima litera*] In tabellis scribebantur solum primæ literæ nominum, hoc modo, A. C. P. Poterat igitur Piso consul, qui habebat comitia, pro A. Postumio, vel A. Manlio, Ap. Claudium falso renuntiare prætorem. *Idem*. Vide Schott. lib. 1. Nodor. cap. 18.

20 *Partim in arca, partim in hortis*] Ea, quæ ad suam ædilitatem ornandam paraverat, duobus in locis collocavit, alia in arca, alia in hortis suis. Paraverat autem pecunias, & signa. His suos ornavit hortos; illis arcam implevit. Porro ut *horti* dicantur numero multitudinis, necesse non est esse plures. Hortum unum spatiosiorem, arborum proceritate, porticibus, statuis, &c. ad delicias ornatum, *Hortos* vocabant. Hæc animadversio est Franc. Mar. Grapaldi, lib. de partibus ædium. *Anon.*

Digitized by Google

esse, edictis atque imperio vetarent: quibus inspectantibus domus mea disturbaretur, diriperetur: qui denique ambustas fortunarum mearum reliquias, suas in domos comportari juberent.

Venio nunc ad patrem. Tu, Q. Catule, M. Fulvii domum, cum is fratris tui socer fuisset, monumentum tuarum manubiarum esse voluisti, ut ejus, qui perniciosa reipublicæ consilia cepisset, omnis memoria funditus ex oculis hominum ac mentibus tolleretur. Hoc si quis tibi ædificanti illam porticum diceret, fore tempus, cum is tribunus plebis, qui auctoritatem senatus, judicium bonorum omnium neglexisset, tuum monumentum, consulibus non modo inspectantibus, verum adjuvantibus, disturbaret, everteret, idque cum ejus civis, qui rempublicam ex senatus auctoritate consul defendisset, domo conjungeret: nonne responderes, id, nisi eversa civitate, accidere non posse?

XLIV. At videte hominis intolerabilem audaciam cum projecta quadam & effrenata cupiditate. Monumentum iste nunquam, aut religionem ullam excogitavit: habitare laxe & magnifice voluit; duasque & magnas, & nobiles domos conjungere. Eodem puncto temporis, quo meus discessus isti causam cædis eripuit, a Q. Sejo contendit, ut Q. Postumius sibi domum venderet. Cum ille id negaret, primo se luminibus [21] ejus esse obstructurum minabatur. Affirmabat Postumius, se vivo, illam domum istius nunquam futuram. Acutus adolescens ex ipsius sermone intellexit, quid fieri oporteret: hominem veneno apertissime sustulit: emit domum, licitatoribus defatigatis, prope dimidio carius, quam æstimabat.

Quorsum igitur hæc oratio pertinet? Domus mea illa prope tota vacua est [22]: vix pars ædium mearum decima ad Catuli

21 *Luminibus*] Fenestrarum illius domus lumina se impediturum minabatur Clodius, structo contra pariete. *Ferrat.*

22 *Vacua est*] Cur vacua dicitur Ciceronis domus? an quod eam Clodius possidere ausus non fuerit, ut aliquis existimavit? Atqui de Clodio dictum fuit paulo ante: *Habitare laxe & magnifice voluit*, *duasque & magnas & nobiles domos* (Sejanam & Ciceronianam) *conjungere*. Quæ ergo *illa* res est, qua *domus* Ciceronis *prope tota vacua* esse affirmatur? Religio, sive consecratio. Clodius

tuli porticum accessit. Causa fuit [23] ambulatio, & monumentum, & ista Tanagræa, oppressa libertate, Libertas. In Palatio, pulcherrimo prospectu, porticum cum conclavibus pavimentatam trecentum pedum concupierat, amplissimum peristylum; cætera ejusmodi, facile ut omnium domos & laxitate, & dignitate superaret. Et homo religiosus, cum ædes meas idem emeret, & venderet: tamen illis tantis tenebris non est ausus suum nomen emptioni illi ascribere. Posuit scilicet Statonem illum, hominem sua virtute egentem, ut is, qui in Marsis, ubi natus est, tectum, quo imbris vitandi causa succederet, nullum haberet, ædes in Palatio nobilissimas emisse se diceret. Inferiorem ædium partem assignavit non suæ genti Fonteja, sed Clodiæ [24], quam reliquit. Quem in numerum ex multis Clodiis nemo nomen dedit, nisi aut egestate, aut scelere perditus.

XLV. Hanc vos, Pontifices, tam variam, tam novam in omni genere voluntatem, impudentiam, audaciam, cupiditatem, comprobabitis? Pontifex, inquit, affuit. Non te pudet, cum apud pontifices res agatur, pontificem dicere, non collegium pontificum affuisse: præsertim cum tribunus plebis, vel denuntiare potueris, vel etiam cogere? Esto: collegium non adhibuisti. Quid? de collegio quis tandem affuit? Posuerat enim auctoritatem in uno, quæ est in his omnibus: sed tamen auget & ætas, & honos dignitatem. Opus erat etiam scientia: quam etsi omnes consecuti sunt, tamen certe peritiores vetustas facit.

 Quis

dius enim disjecit porticum Catuli, partemque aliquam illarum ædium, quæ fuerant Ciceronis, atque in eadem area novam extruxit porticum, dedicavitque Libertati. Pars illa Tullianarum ædium, quæ *ad Catuli porticum accessit*, *vix* eorum *pars* erat *decima*. Hæc pars tantummodo religioni poterat esse obnoxia, &, an posset restitui, necne, cognoscere pontifices debebant. Reliqua domus ab omni religione vacua erat. Partem eam ad porticum Catuli addiderat Clodius, ut domus Ciceronis videretur dedicata Libertati, utque porticum ipse haberet amplam magis ac splendidam. *Idem*.

23 *Causa fuit*] Duas causas assignat, cur partem suarum ædium cum porticu Catuli Clodius conjunxerit; tum ut Ciceronis etiam domus videretur Libertati consecrata; tum etiam ut porticum haberet amplam & splendidam, columnis ex parte clausam, ad deambulandum, *Idem*.

24 *Assignavit genti Clodiæ*] Assignabantur in testamento liberti certis heredibus. Sic puto Clodii testamentum significari, quo quemdam ex Clodiis heredem ex ista ædium parte instituerat, & proximum quemque ei succedere jusserat, ne ea res e sua familia exiret. Videtur autem moris fuisse, ut quibus testamentum illud non displiceret, ii nomen suum profiterentur. *Hotoman*.

Digitized by Google

Quis ergo affuit ? Frater, inquit, uxoris meæ [25]. Si auctoritatem quærimus, etsi id est ætatis, ut nondum consecutus sit: tamen quanta est in adolescente auctoritas, ea, propter tantam conjunctionem affinitatis, minor est putanda. Sin autem scientia est quæsita: quis erat minus peritus, quam is, qui paucis illis diebus in collegium venerat ? Qui etiam tibi erat magis obstrictus beneficio recenti, cum se, fratrem uxoris tuæ, fratri tuo germano antelatum [26] videbat. Etsi in eo providisti, ne frater te accusare posset. Hanc tu igitur dedicationem appellas, ad quam non collegium, non honoribus populi Romani ornatum pontificem, non denique adolescentem quemquam [27], cum haberes in collegio familiarissimos, adhibere potuisti ? Affuit is, si modo affuit, quem tu impulisti, soror rogavit, mater coegit.

Videte igitur, Pontifices, quid statuatis in mea causa de omnium fortunis. Verbone, Pontifices, putatis, si is postem tenuerit, & aliquid dixerit, domum uniuscujusque consecrar posse ? An istæ dedicationes, & templorum, & delubrorum religiones, ad honorem deorum immortalium, sine ulla civium calamitate a majoribus nostris constitutæ sunt ? Est inventus tribunus plebis, qui consularibus copiis instructus, omni impetu furoris in eum civem irruerit, quem perculsum ipsa respublica suis manibus extolleret.

XLVI. Quid, si quis similis istius (neque enim jam deerunt, qui imitari velint) aliquem mei dissimilem, cui respublica non tantum debeat, per vim afflixerit, domum ejus per pontificem dedicarit: id vos ista auctoritate constituetis ratum esse oportere ? Dicetis, quem reperiet pontificem ? Quid ? & tribunus plebis idem esse non potest pontifex ? M. Drusus, ille clarissimus tribunus plebis, pontifex fuit. Ergo, si is Q. Cæpionis, inimici sui, postem ædium tenuisset, & pauca verba fecisset, ædes Cæpionis essent dedicatæ ?

Nihil

25 *Frater uxoris meæ*] Non Fulviæ, sed Pinariæ, cujus frater fuit L. Pinarius Natta, ut ostendit Jac. Perizonius in Animadvers. Historicis cap. 5.

26 *Antelatum*] In petitione Pontificatus adjuvit Clodius Nattam potius, quam Ap. Claudium, cui tamen aliqua alia ratione satisfecit. *Ferratius*.

27 *Adolescentem quemquam*] Qui tibi non esset affinis. *Idem*.

Nihil loquor de pontificio jure, nihil de ipsius verbis dedicationis, nihil de religione, cæremoniis: non dissimulo me nescire ea, quæ etiam si scirem, dissimularem, ne aliis molestus, vobis etiam curiosus viderer: etsi effluunt multa ex vestra disciplina, quæ etiam ad nostras aures sæpe permanant. Postem teneri in dedicatione oportere videor audisse templi [28]: ibi enim postis est, ubi templi aditus est, & valvæ. Ambulationis postes nemo unquam tenuit in dedicando. Simulacrum autem, aut aram si dedicasti, sine religione loco moveri potest [29]. Sed jam hoc dicere tibi non licebit, quoniam pontificem tenuisse dixisti.

XLVII. Quanquam quid ego de dedicatione loquar? aut quid de vestro jure & religione, contra quam proposueram, disputabo? Ego vero, si omnia sollemnibus verbis, veteribus & priscis institutis acta esse dicerem: tamen me reipublicæ jure defenderem. An, cum tu ejus civis discessus, cujus unius opera senatus atque omnes boni civitatem esse incolumem toties judicassent, oppressam teterrimo latrocinio cum duobus sceleratissimis consulibus rempublicam teneres: domum ejus, qui patriam a se servatam perire suo nomine noluisset, per pontificem aliquem dedicasses: posset recreata respublica sustinere? Date huic religioni aditum, Pontifices: jam nullum fortunis communibus exitum reperietis. An, si postem tenuerit pontifex, & verba ad religionem deorum immortalium composita, ad perniciem civium transtulerit, valebit ad injuriam nomen sanctissimum religionis: si tribunus plebis verbis non minus priscis, & pene sollemnibus bona civis cujuspiam consecrarit, non valebit? Atqui C. Atinius, patrum memoria, bona Q. Metelli, qui eum ex senatu censor ejecerat, avi tui, Q. Metelle, & tui, P. Servili, & proavi tui, P. Scipio, consecravit, foculo posito in Rostris, adhibitoque tibicine. Quid tum? num ille furor tribuni plebis, ductus ex

Ppp 2 non-

28 *Templi*] Cum dicunt postem esse tenendum, intelligunt postem templi, non postem porticus, & loci ad ambulandum extructi. *Idem*.

29 *Sine religione loco moveri potest*] Auferatur simulacrum, aut ara Libertatis: si modo ea sint a te per pontificem dedicata. Potest enim id fieri religione salva. *Man*.

nonnullis veterum temporum exemplis, fraudi Metello fuit, summo illi & clarissimo viro? Certe non fuit.

Vidimus, hoc idem Cn. Lentulo censori tribunum plebis facere. Nunquid igitur is bona Lentuli religioni obligavit? Sed quid ego cæteros? Tu, tu, inquam, capite velato, concione advocata, foculo posito, bona tui Gabinii, cui regna omnia Syrorum, Arabum, Persarumque donaras, consecrasti. Quod si tum nihil est actum: quid in meis bonis agi potuit? Sin est ratum, cur ille gurges, helluatus tecum simul reipublicæ sanguinem, ad cælum tamen extruxit villam in Tusculano visceribus ærarii; mihi meas ruinas, quarum ego similem totam urbem esse passus non sum, aspicere non licuit?

XLVIII. Omitto Gabinium: quid? exemplo tuo bona tua nonne L. Mummius, vir omnium fortissimus atque optimus, consecravit? Quod si, quia ad te pertinet, ratum esse negas oportere: ea jura constituisti, in præclaro tribunatu tuo, quibus in te conversis, recusares, alios everteres? Sin ista consecratio legitima est: quid est, quod profanum in tuis bonis esse possit? An consecratio nullum habet jus, dedicatio est religiosa [30]? Quid ergo illa tua tum obtestatio tibicinis? quid foculus? quid preces? quid prisca verba voluerunt? Ementiri, fallere, abuti deorum immortalium numine ad hominum timorem voluisti? Nam si est illud ratum: mitto Gabinium: tua domus certe, &, quidquid habes aliud, est Cereri consecratum. Sin ille tibi ludus fuit; quid te impurius,

qui

30 *An consecratio nullum habet jus, dedicatio est religiosa?*] Ad hunc locum disputat Grævius de discrimine inter *consecrationem*, & *dedicationem*. Quæ tota disputatio hanc summam habet, ut *consecrationem locorum, arearum, agrorum* dicat; *dedicationem* autem *templorum, ararum, simulacrorum*. Sic a Clodio dicit *consecratam* esse *aream Ciceronianæ domus*; at *simulacrum Libertatis in area dedicatum*. Tamen in hac ipsa oratione potuerat videre Grævius *consecrare*, & *dedicare*, iisdem in rebus dici nullo discrimine. *In dedicatione*, inquit, *postis tenebatur*. Etiamne cum ara, simulacrum dedicaretur? *Dedicatio*, inquit, fiebat populi jussu. An non & *consecratio*? Infra *cap. 49. Video esse legem veterem tribunitiam, quæ vetet, injussu plebis ædes, terram, aram consecrare.* Grævium decepit locus initio propositus, in quo *consecratio* & *dedicatio* distingui videntur. Atqui sensus ejus hic est: An *consecratio* ædium, bonorum nullum habet jus, si injussu populi facta est: *dedicatio* autem, sive consecratio simulacri Libertatis tantam religionem affert, tantaque religione obligat aream? Scilicet Cicero non distinguit consecrationem a dedicatione in genere; sed absurdum esse dicit ejusdem rei, hoc est, consecrationis, sive dedicationis, diversam vim statui pro diversis objectis; cum in hac cæremonia, non res in qua adhibeatur, sed ipsa consecrandi dedicandique cæremonia & sanctitas spectetur. *Ernestus.*

Digitized by Google

qui religiones omnes pollueris, aut ementiendo, aut ſtuprando?

Jam fateor, inquit, in Gabinio me nefarium fuiſſe. Quippe vides, pœnam illam a te in alium inſtitutam, in te ipſum eſſe converſam. Sed homo omnium ſcelerum, flagitiorumque documentum, quod in Gabinio fateris, cujus impudicitiam pueritiæ, libidines adoleſcentiæ, dedecus & egeſtatem reliquæ vitæ, latrocinium conſulatus vidimus: cui ne iſta quidem ipſa calamitas injuria potuit accidere: id in me infirmas [31]? & gravius eſſe dicis, quod uno adoleſcente, quam quod concione tota teſte, feciſti? Dedicatio magnam, inquit, habet religionem.

XLIX. Nonne vobis Numa Pompilius videtur loqui? Diſcite orationem, Pontifices, & vos, Flamines: etiam tu, rex [32], diſce a gentili tuo: quanquam ille gentem iſtam reliquit: ſed tamen diſce ab homine religionibus dedito, juſto, tum omnium religionum perito. Quid? in dedicatione nonne & quis dicit, & quid, & quomodo, quæritur? An tu hæc ita confundis, & perturbas, ut, quicumque velit, quod velit, quomodo velit, poſſit dedicare? Quis eras tu, qui dedicabas? quo jure, qua lege? quo exemplo? qua poteſtate? ubi te iſti rei populus Romanus præfecerat? Video enim eſſe legem veterum tribunitiam, quæ vetet, injuſſu plebis, ædes, terram, aram conſecrare. Neque tum hoc ille Q. Papirius, qui hanc legem rogavit, ſenſit, neque ſuſpicatus eſt, fore periculum, ne domicilia, aut poſſeſſiones indemnatorum civium conſecrarentur. Neque enim id fieri fas erat, neque quiſquam fecerat, neque erat cauſa, cur prohibendo non tam deterrere videretur, quam admonere.

Sed quia conſecrabantur ædes, non privatorum domicilia, ſed quæ ſacræ nominantur: conſecrabantur agri, non ita ut noſtra prædia, ſi quis vellet, ſed ut imperator agros de hoſtibus captos conſecraret: ſtatuebantur aræ, quæ religionem afferrent, ipſo ſi loco [33] eſſent conſecratæ: hæc, niſi plebs juſſiſ-

31 *Id in me infirmas*] Non idem ais de mearum ædium conſecratione. *Manutius.*

32 *Rex*] L. Claudius, rex ſacrorum. *Ferratius.*

33 *Si loco*] Hoc eſt, Statuebantur aræ, quæ religioſum reddebant id, ubi erant conſtitu-

juſſiſſet, fieri vetuit. Quæ ſi tu interpretaris de noſtris ædibus atque agris ſcripta eſſe: non repugno. Sed quæro, quæ lex lata ſit, ut tu ædes meas conſecrares: ubi tibi hæc poteſtas data ſit: quo jure feceris. Neque ego nunc de religione, ſed de bonis omnium noſtrum, nec de pontificio, ſed de jure publico diſputo.

L. Lex Papiria vetat, ædes injuſſu plebis conſecrari. Sit ſane hoc de noſtris ædibus, ac non de publicis templis. Unum oſtende verbum conſecrationis in ipſa tua lege: ſi illa lex eſt, ac non vox ſceleris & crudelitatis tuæ. Quod ſi tibi tum in illo reipublicæ naufragio omnia in mentem venire potuiſſent, aut ſi tuus ſcriptor in illo incendio civitatis non ſyngraphas [34] cum Byzantiis exulibus, & cum legatis regiis faceret, ſed vacuo animo tibi iſta non ſcita, ſed portenta conſcriberet: eſſes omnia, ſi minus re, at verbis legitimis conſecutus. Sed uno tempore cautiones fiebant pecuniarum; fœdera feriebantur provinciarum [35], regum appellationes venales erant; ſervorum omnium vicatim celebrabatur tota urbe deſcriptio; inimici in gratiam reconciliabantur; imperia adſcribebantur novæ juventuti [36]; Q. Seio venenum miſero parabatur; de Cn. Pompejo, propugnatore, & cuſtode imperii interficiendo conſilia inibantur; ſenatus ne quid eſſet, ut lugerent boni ſemper, ut capta reſpublica conſulum proditione, vi tribunitia teneretur: hæc cum tot, tantaque agerentur, non mirum eſt, præſertim in furore animi & cæcitate, multa illum & te feſelliſſe. At videte, quanta vis ſit hujus Papiriæ legis in re tali; non qualem

ſtitutæ, ſi loco, hoc eſt ſuo, ſeu commodo loco, jure & legitime eſſent conſecratæ. Hanc enim vim *loca conſecrare* habet. Terent. Adelph. II, 2: *Pecuniam loco negligere, maximum interdum eſt lucrum*. Cicero pro Milone: *Quem jure, quem loco, quem tempore, quem impune non eſt auſus; hunc injuria, iniqua loco, alieno tempore, periculo capitis non dubitavit occidere*. Grævius.

34 *Syngraphae*] Quanta nimirum pecunia & reſtituendi eſſent Byzantini exules, & alia quam plurima peragenda. *Ferrat.*

35 *Fœdera feriebantur provinciarum*] Sic omnes editi, quos inſpexi. Sed quid ſit, *fœdera provinciarum ferire*, non ego intelligo. Prava diſtinctione laborat hic locus, qui leviſſima tranſpoſitione virgulæ poſt *fœdera* reſtituetur ſanitati: ſic enim ſcripſit Cicero, *fœdera feriebantur, provinciarum, regum appellationes venales erant*. Pretio feriebat cum exteris populis fœdera de ſocietate; provincias addicebat Romanis magiſtratibus, qui maximam offerebant ei pecuniam, aut partibus ejus ſe addictiſſimos fore promittebant; regum quoque nomen & inſignia conferebat iis, qui ejus gratiam ſibi argento conciliarant. *Græv.*

36 *Imperia adſcribebantur novæ juventuti*] Eſt locus contaminatus, qui ſine libri melioris ope non poterit purgari. *Græv.*

Digitized by Google

lem tu affers, ſceleris plenam & furoris. Q. Marcius, cenſor, ſignum Concordiæ fecerat, idque in publico collocarat. Hoc ſignum C. Caſſius cenſor cum in curiam tranſtuliſſet, collegium veſtrum conſuluit, num quid eſſe cauſæ videretur, quin id ſignum, curiamque Concordiæ dedicaret.

LI. Quæſo, Pontifices; & hominem cum homine, & tempus cum tempore, & rem cum re comparate. Ille erat ſumma modeſtia, & gravitate cenſor: hic tribunus plebis, ſcelere, & audacia ſingulari. Tempus illud erat tranquillum, & in libertate populi, & gubernatione poſitum ſenatus: tuum porro tempus, libertate populi Romani oppreſſa, ſenatus auctoritate deleta. Res illa plena juſtitiæ, ſapientiæ, dignitatis. Cenſor enim, penes quem majores noſtri (id quod tu ſuſtuliſti [37]) judicium ſenatus de dignitate eſſe voluerunt, Concordiæ ſignum volebat in curia, curiamque ei deæ dedicare. Præclara voluntas, atque omni laude digna. Præſcribere enim ſe arbitrabatur, ut, ſine ſtudiis diſſenſionis, ſententiæ dicerentur, ſi ſedem ipſam ac templum publici conſilii, religione Concordiæ devinxiſſet. Tu cum ferro, cum metu, cum edictis, cum privilegiis, cum præſentibus copiis perditorum, abſentis [38] exercitus terrore & minis, conſulum ſocietate, & nefario fœdere, ſervitute oppreſſam civitatem teneres: Libertatis ſignum poſuiſti magis ad ludibrium impudentiæ, quam ad ſimulationem religionis. Ille in curia, quæ poterat, ſine cujuſquam incommodo, dedicabat: tu in civis optime de republica meriti cruore, ac pene oſſibus, ſimulacrum non libertatis publicæ, ſed licentiæ, collocaſti. Atque ille tamen ad collegium retulit: tu ad quem retuliſti?

Si quid deliberares; ſi quid tibi aut piandum, aut inſtituendum fuiſſet religione domeſtica: tamen inſtituto cæterorum vetere, ad pontificem detuliſſes. Novum delubrum cum in urbis clariſſimo loco, nefando quodam atque inaudito inſtituto, inchoares: referendum ad ſacerdotes publicos non putaſti? At, ſi collegium pontificum adhibendum non videbatur: nemone horum

37 *Tu ſuſtuliſti*] Cenſores in recitando Senatu, præteritis indignis, eum cuique locum dabant, quem cujuſque dignitas poſtularet. Hoc etiam Clodius lata lege ſuſtulerat. *Ferratius*.

38 *Abſentis*] C. Cæſaris.

Digitized by Google

horum tibi idoneus visus est, qui ætate, honore, auctoritate antecellunt, ut cum eo dedicationem communicares? quorum quidem tu non contempsisti, sed pertimuisti dignitatem.

LII. An tu auderes quærere ex P. Servilio, aut ex M. Lucullo; quorum ego consilio atque auctoritate rempublicam consul ex vestris manibus ac faucibus eripui; quibusnam verbis, aut quo ritu, primum hoc dico, civis domum consecrares; deinde civis ejus, cui princeps senatus, cui etiam ordines omnes, deinde Italia tota, post cunctæ gentes, testimonium hujus urbis atque imperii conservati dedissent? Quid diceres, o nefanda & perniciosa labes civitatis? Ades, ades, Luculle, Servili, dum dedico domum Ciceronis, ut mihi præeatis, postemque teneatis. Es tu quidem cum audacia, tum impudentia singulari: sed tibi tamen oculi, vultus, verba cecidissent, cum te viri, qui sua dignitate personam populi Romani, atque auctoritatem imperii sustinerent, verbis gravissimis perterruissent: neque sibi fas esse dixissent, furori interesse tuo, atque in patriæ parricidio, & scelere.

Quæ cum videres, tum te ad tuum affinem non delectum a te, sed relictum a cæteris contulisti. Quem ego tamen credo, si est ortus ab illis, quos memoriæ proditum est ab ipso Hercule [39], perfuncto jam laboribus, sacra didicisse, in viri fortis ærumnis non ita crudelem fuisse, ut in vivi, & jam spirantis caput bustum [40] suis manibus imponeret: qui aut nihil dixit, aut, si fecit, omnino pœnam hanc maternæ temeritatis tulit, ut mutam in delicto personam, nomenque præberet: aut, si dixit aliquid, verbis hæsitantibus postemque tremebunda manu tetigit. Certe nihil rite, nihil caste, nihil more institutoque perfecit. Viderat ille Murenam, vitricum suum, consulem designatum, ad me consulem cum Allobrogibus communis exitii indicia afferre: audierat ex illo, se a me bis salutem accepisse, separatim [41] semel, iterum cum universis.

Quare quis est, qui existimare possit, huic novo pontifici, pri-

39 *Ab Hercule*] Pinarii, & Potitii sacra quædam ab Hercule didicerant. Livius, lib. I.

40 *Bustum*] Signum de busto meretricis ablatum. *Manutius*.

41 *Separatim*] Cum de ambitu, Cicerone defendente, est absolutus. *Idem*.

primam hanc post sacerdotium initum religionem instituenti, vocemque mittenti, non & linguam obmutuisse, & manum obtorpuisse, & mentem debilitatam metu concidisse: præsertim cum ex collegio tanto, non regem, non flaminem, non pontificem videret: fierique particeps alieni sceleris invitus cogeretur, & gravissimas pœnas affinitatis impurissimæ sustineret?

LIII. Sed, ut revertar ad jus publicum dedicandi, quod ipsi pontifices semper non solum ad suas cæremonias, sed etiam ad populi jussa accommodaverunt: habetis in commentariis vestris, C. Cassium censorem de signo Concordiæ dedicando ad pontificum collegium retulisse, eique M. Æmilium, pontificem maximum, pro collegio respondisse, nisi eum populus Romanus nominatim præfecisset, atque ejus jussu faceret: non videri ea recte posse dedicari. Quid, cum Licinia virgo Vestalis, summo loco nata, sanctissimo sacerdotio prædita, T. Flaminino, Q. Metello consulibus, aram, & ædiculam, & pulvinar sub saxo sacro [42] dedicasset, non eam rem ex auctoritate senatus ad hoc collegium Sextus Julius prætor retulit? cum P. Scævola, pontifex maximus, pro collegio respondit, quod in loco publico Licinia, Caii filia, injussu populi dedicasset, sacrum non videri. Quam quidem rem quanta severitate, quantaque diligentia senatus sustulerit, ex ipso senatus-consulto facile cognoscetis. Recita. SENATUS-CONSULTUM.

Videtisne, prætori urbano negotium datum, ut curaret, ne id sacrum esset? & ut, si quæ essent incisæ, aut inscriptæ literæ, tollerentur? O tempora, o mores! Tum censorem, hominem sanctissimum, simulacrum Concordiæ dedicare pontifices in templo inaugurato prohibuerunt: post autem senatus in loco augusto consecratam eam aram, tollendam ex auctoritate pontificum censuit, neque ullum est passus ex ea dedicatione literarum extare monumentum. Tu, procella patriæ, turbo ac tempestas pacis atque otii, quod in naufragio reipublicæ tenebris offusis, demerso populo Romano, everso atque ejecto senatu, dirueris, ædificaris, religione omni violata, reipublicæ tamen nomine contaminaris: in civis hujusce ædibus,

42 *Sub saxo sacro*] Vide Guther. Jur. Pontif. III. 5.

bus, & in urbe, quam ſuis laboribus ac periculis conſervaſſet, monumentum deletæ reipublicæ collocaris ad equitum notam [43], ad dolorem bonorum omnium, ſublatoque Q. Catuli nomine incideris [44]: id ſperaſti rempublicam diutius, quam, quoad mecum ſimul expulſa careret his mœnibus, eſſe laturam? At, ſi, Pontifices, neque is, cui licuit, neque id, quod fas fuit, dedicavit: quid me attinet jam illud tertium, quod propoſueram, docere, non his inſtitutis, ac verbis, quibus cæremoniæ poſtulant, dedicaſſe?

LIV. Dixi a principio, nihil me de ſcientia veſtra, nihil de ſacris, nihil de abſcondito jure pontificum, dicturum. Quæ ſunt adhuc a me de jure dedicandi diſputata, non ſunt quæſita ex occulto aliquo genere literarum, ſed ſumpta de medio, ex rebus palam per magiſtratus actis, ad collegiumque delatis, ex ſenatus-conſulto, ex lege. Illa interiora, jam veſtra ſunt, quid dici, quid præcipere, quid tangi, quid teneri jus fuerit. Quæ ſi omnia ex Coruncanii ſcientia, qui peritiſſimus pontifex fuiſſe dicitur, acta eſſe conſtarent: aut ſi M. Horatius ille Pulvillus, qui, cum ejus dedicationem multi, propter invidiam, fictis religionibus impedirent, reſtitit, & conſtantiſſima mente Capitolium dedicavit, hujuſmodi alicui dedicationi præfuiſſet; tamen in ſcelere religio non valeret: ne dum valeat id, quod imperitus adoleſcens, novus ſacerdos, ſororis precibus, matris minis adductus, ignarus, invitus, ſine collegis, ſine libris, ſine auctore, ſine fictore [45], furtim, mente

43 *Ad equitum notam*] Aut locus mendo non caret, aut inſcriptio monumenti aliquid habebat, quod equites Romanos tangeret. *Ferratius*.

44 *Incideris*] Quid incidit? Credo *tuum* excidiſſe, & ſic olim fuiſſe: *ſublatoque Q. Catuli nomine tuum incideris*. Quod & Manutio in mentem veniſſe video. *Græv.*

45 *Fictore*] Fictores quid fuerint, Iſidorus explicat: *Fictor a componendo & fingendo, velut qui capillos mulierum linit, & pertractat, ungit, & nitidat*. Tales autem miniſtros habuiſſe paganos, ex Artemidoro II, 34. docet Lipſius II. Elect. cap. 18, cui hæc debes. Sed Gutherius de vetere Jure Pontificio II, 14. putat fictores dici, qui in ſacris ſimulata pro veris offerunt, videlicet pro animalibus, quæ difficile inveniantur, de pane, vel cera facta, & pro veris accepta. Sic dixiſſe poetam ſacrorum peritiſſimum IV. Æneid. *latices ſimulatos fontis Averni*. Hanc ſimulationem ait tenuioris fortunæ hominibus conceſſam fuiſſe. Illos enim, cum nullum animal ſacrificare poſſent, taurum e farina finxiſſe, ut Suidas prodiderit in Βοῦς ἕβδομος. Et taurum verbenaſque in Commentatio ſacrorum ſignificaſſe ficta farinacea, ut videre liceat apud Feſtum in *Taurus*, a quo fictores Pontificum dictos, qui de pane vel cera ſimulatas hoſtias fecerint. Equidem fictores

te ac lingua titubante fecisse dicatur: præsertim cum iste impurus atque impius hostis omnium religionum, qui contra fas inter viros sæpe mulier, & inter mulieres vir fuisset, ageret illam rem ita raptim, & turbulente, ut neque mens, neque vox, neque lingua consisteret.

LV. Delatum tum est ad vos, Pontifices, & post omnium sermone celebratum, quemadmodum iste præposteris verbis, ominibus obscœnis, identidem se ipse revocando, dubitans, timens, hæsitans, omnia aliter ac vos in monumentis habetis, & pronuntiarit, & fecerit. Quod quidem minime mirum est, in tanto scelere, tantaque dementia, ne audaciæ quidem locum ad timorem comprimendum fuisse. Etenim, si nemo unquam prædo tam barbarus atque immanis fuit, qui cum fana spoliasset, deinde aram aliquam in litore deserto, somniis stimulatus, aut religione aliqua, consecraret, non horreret animo, cum divinum numen scelere violatum placare precibus cogeretur: qua tandem istum perturbatione mentis, omnium templorum, atque tectorum, totiusque urbis prædonem fuisse censetis, cum pro detestatione tot scelerum unam aram nefarie consecraret?

Non potuit ullo modo (quanquam & insolentia dominatus extulerat animos, & erat incredibili armatus audacia) non in agendo ruere, ac sæpe peccare, præsertim illo pontifice, & magistro, qui cogeretur docere, antequam ipse didicisset. Magna vis est cum in deorum immortalium numine, tum vero in ipsa republica. Dii immortales suorum templorum custodem, ac præsidem sceleratissime pulsum cum viderent, ex suis templis in ejus ædes immigrare nolebant. Itaque istius vecordissimi mentem cura, metuque terrebant. Res vero publica, quanquam erat exterminata mecum, tamen obversabatur ante oculos extinctoris sui, & ab istius inflammato atque ignito furore jam tum me, seque repetebat. Quare quid est mirum, si iste metu, si furore instinctus, scelere præceps, neque institutas cæremonias persequi, neque verbum ullum sollemne potuit effari?

 LVI.

ctores dicti sunt a *fingendis libis*, teste Varrone, lib. VI. de L. L. quæ *libandi causa* *fiebant*. Græv.

LVI. Quæ cum ita ſint, Pontifices, revocate jam animos veſtros ab hac ſubtili noſtra diſputatione ad univerſam rempublicam, quam antea cum viris fortibus multis, in hac vero cauſa ſolis veſtris cervicibus ſuſtinetis. Vobis univerſi ſenatus perpetua auctoritas, cui voſmetipſi præſtantiſſimi ſemper in mea cauſa præfuiſtis; vobis Italiæ magnificentiſſimus ille motus, municipiorumque concurſus; vobis campus, centuriarumque una vox omnium, quarum vos principes atque auctores fuiſtis; vobis omnes ſocietates, omnes ordines, omnes, qui aut re, aut ſpe denique ſunt boni, omne vobis erga meam dignitatem ſtudium, & judicium non modo commiſſum, verum etiam commendatum eſſe arbitratur [46].

Denique ipſi dii immortales, qui hanc urbem, atque hoc imperium tuentur, ut eſſet omnibus gentibus poſteritatique perſpicuum, divino me numine eſſe reipublicæ redditum, idcirco mihi videntur fructum ipſum reditus, & gratulationis meæ ad ſuorum ſacerdotum poteſtatem, judiciumque revocaſſe. Hic eſt enim reditus, Pontifices, hæc reſtitutio, in domo, in ſedibus, in aris, in focis, in diis penatibus recuperandis. Quorum ſi iſte ſuis ſceleratiſſimis manibus tecta, ſedeſque convellit: ducibuſque conſulibus, tanquam urbe capta, hanc unam domum, quaſi acerrimi propugnatoris, ſibi delendam putavit: tamen illi dii penates, ac familiares mei, per vos in meam domum mecum erunt reſtituti.

LVII. Quocirca te, Capitoline, quem propter beneficia populus Romanus Optimum, propter vim Maximum nominavit, teque, Juno regina, & te, cuſtos urbis, Minerva, quæ ſemper adjutrix conſiliorum meorum, teſtis laborum extitiſti, precor ac quæſo: voſque, qui maxime me repetiſtis, atque revocaſtis, quorum de ſedibus hæc mihi propoſita eſt contentio, patrii penates, familiareſque, qui huic urbi & reipublicæ præſidetis, vos obteſtor, quorum ego a templis ac delubris peſtiferam illam & nefariam flammam depuli: teque, Veſta mater, cujus caſtiſſimas ſacerdotes ab hominum amentia, furore, &

46 *Arbitratur*] Tu lege cum Lamb. *arbitrantur*, vel cum aliis, ſi lubet, *arbitrabuntur*. At vobis male ſit, mali Typographi.

& ſcelere defendi, cujuſque ignem illum ſempiternum non ſum paſſus aut ſanguine civium reſtingui, aut cum totius urbis incendio commiſceri: ut, ſi in illo pene fato reipublicæ objeci meum caput pro veſtris cæremoniis, atque templis, perditiſſimorum civium furori, atque ferro: &, ſi iterum, cum ex mea contentione interitus bonorum omnium quæreretur, vos ſum teſtatus, vobis me ac meos commendavi, meque ac meum caput ea conditione devovi, ut, ſi & eo ipſo tempore, & ante, & in conſulatu meo, commodis meis omnibus, emolumentis, præmiis prætermiſſis, cura, cogitatione, vigiliis omnibus, nihil, niſi de ſalute meorum civium laboraſſem; tum mihi republica aliquando reſtituta liceret frui: ſin autem mea conſilia patriæ non profuiſſent; ut perpetuum dolorem, avulſus a meis, ſuſtinerem: hanc ego devotionem capitis mei, cum ero in ſedes meas rèſtitutus, tum denique convictam [47] eſſe, & commiſſam putabo. Nam nunc quidem, Pontifices, non ſolum domo, de qua cognoſcitis, ſed tota urbe careo, in quam videor eſſe reſtitutus. Urbis enim celeberrimæ & maximæ partes adverſum illud non monumentum, ſed vulnus patriæ contuentur. Quem cum mihi conſpectum morte magis vitandum, fugiendumque eſſe videatis, nolite, quæſo, eum, cujus reditu reſtitutam rempublicam fore putaſtis, non ſolum dignitatis ornamentis, ſed etiam urbis partibus velle eſſe privatum.

LVIII. Non me bonorum direptio, non tectorum exciſio, non depopulatio prædiorum, non præda conſulum ex meis fortunis crudeliſſime capta permovet: caduca ſemper, & mobilia hæc eſſe duxi: non virtutis atque ingenii, ſed fortunæ & temporum munera: quorum ego non tam facultatem unquam, & copiam expetendam putavi, quam & in utendo rationem, & in carendo patientiam. Etenim ad noſtrum uſum propemodum jam eſt definita moderatio rei familiaris: liberis autem noſtris ſatis amplum patrimonium paterni nominis, ac noſtræ memoriæ, relinquemus. Domo per ſcelus erepta, per latrocinium occu-

47 *Convictam*] Ad exitum perductam: exitu ipſo comprobatam. Vide Orat. ad Quir. poſt red. *Manut.*

occupata, per religionis vim ſceleratius etiam ædificata, quam everſa, carere ſine maxima ignominia reipublicæ, meo dedecore, ac dolore non poſſum. Quapropter ſi diis immortalibus, ſi ſenatui, ſi populo Romano, ſi cunctæ Italiæ, ſi provinciis, ſi exteris nationibus, ſi vobiſmetipſis, qui in mea ſalute principem ſemper locum auctoritatemque tenuiſtis, gratum & jucundum meum reditum intelligitis eſſe, quæſo, obteſtorque vos, Pontifices, ut me, quem auctoritate, ſtudio, ſententiis reſtituiſtis, nunc, quoniam ſenatus ita vult, manibus quoque veſtris in ſedibus meis collocetis.

DE

DE
HARUSPICUM RESPONSIS.
IN SENATU.
ORATIO XXX.
ARGUMENTUM.

E*Xaudito in agro propinquo, & suburbano, qui Latiniensis vocabatur, strepitu quodam recondito, & horribili armorum fremitu, senatus, ut solebat in similibus prodigiis, atque ostentis, haruspices consulendos censuit. Haruspices hæc responderunt:* Postulationes debitas esse Jovi, Saturno, Neptuno, diis cælestibus. Delicta autem, ob quæ Diis violatis *expiatio debebatur, esse hujusmodi*:

1. Ludos minus diligenter factos, pollutosque.
2. Loca sacra, & religiosa, profana haberi:
3. Oratores contra jus, fasque interfectos:
4. Fidem, & jusjurandum neglectum:
5. Sacrificia vetusta, occultaque minus diligenter facta, pollutaque.

Quamobrem monere deos immortales, 1. *Ne per optimatum discordiam, dissensionemque patribus, principibusque cædes, periculaque creentur, auxilioque deminuti deficiantur: quare ad unum imperium provinciæ redeant, exercitusque pulsus, deminutioque accedat*. 2. *Ne deterioribus, repulsisque bonos augeatur*.

Cum igitur Clodius Ædilis Curulis dixisset in concione, secundo ex criminibus, propter quæ Dii erant irati, designari domum Ciceronis, quæ sacra, & religiosa, quippe a se consecrata, profana habebatur; sumpta Cicero occasione suæ domus defendendæ, invidiaque liberandæ, hanc orationem habuit in Senatu, in qua, post expiatam ædium suarum religionem, ita in ipsum Clodium

est

Digitized by Google

est invectus, ut omnia fere Haruspicum responsa pertinere ad ipsum, ostenderit: quod si quid calamitatis Reip. impendeat, ejusdem sceleri & furori tribuendum esse. FERRATIUS.

I. HESTERNO die, Patres conscripti, cum me & vestra dignitas, & frequentia equitum Romanorum, quibus senatus dabatur [1], magnopere commovisset, putavi mihi reprimendam esse P. Clodii impudentiam, cum is publicanorum caussam stultissimis interrogationibus impediret, & P. Tullioni Syro navaret operam, atque ei sese, cui totus venierat, etiam vobis inspectantibus, venditaret. Itaque hominem furentem, exultantemque continui, simulac periculum judicii intendi: duobus inceptis verbis [2] omnem impetum gladiatoris, ferociamque compressi.

Attamen ignarus ille qui consules essent, exsanguis, atque æstuans, se ex curia repente proripuit, cum quibusdam fractis jam atque inanibus minis, & cum illius Pisoniani temporis, Gabinianique terroribus. Quem cum egredientem insequi cœpissem, cepi equidem fructum maximum, & ex consurrectione omnium vestrum, & ex comitatu publicanorum. Sed vecors repente sine suo vultu, sine colore, sine voce constitit: deinde respexit, & simulac Cn. Lentulum consulem aspexit, concidit in curiæ pene limine: recordatione, credo, Gabinii sui, desiderioque Pisonis: cujus ego de effrenato & præcipiti furore quid dicam? Haud potest gravioribus a me verbis vulnerari, quam est statim, in facto ipso, a gravissimo viro, P. Servilio, confectus, ac trucidatus. Cujus si etiam vim, & gravitatem illam singularem, ac pene divinam assequi possem, tamen non dubito, quin ea tela, quæ conjecerit inimicus [3], quam

1 *Quibus senatus dabatur*] Ut audirentur controversiæ, quæ erant inter Syros, & eam publicanorum societatem, quæ Syriaca vectigalia de censoribus redemerat. Dissensiones autem inter provinciales, & publicanos nunquam fere non fuisse, notius est, quam ut exemplis indicandum esse videatur. *Manut.*

2 *Duobus inceptis verbis*] Accusare Clodium de vi poterat Cicero, quia saxis, ignibus, ferro vastitatem suis ædibus intulisset. Quod qui fecissent, eos decrevit senatus lege de vi, quæ esset in eos qui universam rempublicam oppugnassent, teneri. Infra. *Idem.*

3 *Inimicus*] Ipse Cicero. *Idem.*

Digitized by Google

quam ea, quæ collega patris [4] emisit, leviora, atque hebetiora esse videantur.

II. Sed tamen mei facti rationem exponere illis volo, qui hesterno die dolore me elatum, & iracundia longius prope digressum arbitrabantur, quam sapientis hominis cogitata ratio postularet. Nihil feci iratus, nihil impotenti animo, nihil non diu consideratum, ac multo ante meditatum. Ego enim, Patres conscripti, inimicum me semper esse professus sum duobus [5], qui me, qui rempublicam cum defendere deberent, servare possent; cumque ad consulare officium ipsis insignibus illius imperii, ad meam salutem non solum auctoritate, sed etiam precibus vestris vocarentur: primo reliquerunt: deinde prodiderunt, postremo oppugnaverunt, præmiisque nefariæ pactionis [6] funditus una cum republica oppressum, extinctumque voluerunt: quique suo ductu, & imperio cruento illo, atque funesto, supplicia neque a sociorum mœnibus prohibere, neque hostium urbibus inferre potuerunt: excisionem, inflammationem, eversionem, depopulationem, vastitatem eam, sua cum præda, meis omnibus tectis atque agris intulerunt. Cum his furiis, & facibus, cum his, inquam, exitiosis prodigiis, ac pene hujus imperii pestibus, bellum mihi inexpiabile dico esse susceptum, neque id tamen ipsum tantum, quantum meus, ac meorum, sed tantum, quantum vester, atque omnium bonorum dolor postulavit.

III. In Clodium vero non est hodie meum majus odium, quam illo die fuit, cum illum, ambustum religiosissimis ignibus [7], cognovi muliebri ornatu, ex incesto stupro, atque ex domo pontificis maximi emissum. Tum, inquam, tum vidi, ac multo ante prospexi, quanta tempestas excitaretur, quanta impenderet procella reipublicæ. Videbam, illud scelus tam importunum, audaciam tam immanem adolescentis furentis, nobi-

4 *Collega patris*] Cum patre P. Clodii consulatum gesserat P. Servilius Isauricus. *Idem*.

5 *Duobus*] Consulibus, Pisoni & Gabinio. *Idem*.

6 *Nefariæ pactionis*] Acceptis a Clodio provinciis, prodita salute mea. *Idem*.

7 *Ambustum ignibus*] Eorum sacrorum, quæ apud pontificem max. in operto Bonæ Deæ a solis mulieribus pro salute populi Romani fiebant. *Ambustum* vocat, quasi ad sacrificia ita prope accesserit, ut ignibus ambustus videri possit. *Manutius*.

Digitized by Google

nobilis, vulnerati [8], non posse arceri otii finibus: erupturum illud malum aliquando, si impunitum fuisset, ad perniciem civitatis. Non multum mihi sane post ad odium accessit. Nihil enim contra me fecit odio mei, sed odio severitatis, odio dignitatis, odio reipublicæ. Non me magis violavit, quam senatum, quam equites Romanos, quam omnes bonos, quam Italiam cunctam. Non denique in me sceleratior fuit, quam in ipsos deos immortales. Etenim illos eo scelere violavit, quo nemo antea. In me fuit eodem animo, quo etiam ejus familiaris Catilina, si vicisset, fuisset. Itaque eum nunquam a me esse accusandum putavi, non plus, quam stipitem illum [9], qui quorum hominum esset, nesciremus, nisi se Ligurem ipse esse diceret. Quid enim hunc persequar; pecudem ac belluam, pabulo inimicorum meorum & glande corruptum? Qui si sensit, quo sese scelere devinxerit: non dubito, quin sit miserrimus. Sin autem id non videt: periculum est, ne se stuporis excusatione defendat. Accedit etiam, quod, expectatione omnium, fortissimo, & clarissimo viro, T. Annio, devota, & constituta ista hostia esse videtur: cui me præripere desponsam jam, & destinatam laudem, cum ipse ejus opera & dignitatem, & salutem recuperarim, valde est iniquum.

IV. Etenim, ut P. ille Scipio natus mihi videtur ad interitum exitiumque Carthaginis, qui illam multis imperatoribus obsessam, oppugnatam, labefactatam, pene captam aliquando, quasi fatali eventu, solus evertit: sic T. Annius ad illam pestem comprimendam, extinguendam, funditus delendam natus esse videtur, & quasi divino munere donatus reipublicæ. Solus ille cognovit, quemadmodum armatum civem, qui lapidibus, qui ferro alios fugaret, alios domi contineret, qui urbem totam, qui curiam, qui forum, qui templa omnia cæde incendiisque terreret, non modo vincere, verum etiam vincire oporteret [10]. Huic ego & tali, & ita de me, ac de patria

8 *Vulnerati*] Infamia judicii.

9 *Stipitem illum*] Ælium Ligurem, P. Clodii collegam in tribunatu: qui referente L. Ninnio de Ciceronis reditu, intercessit. *Manutius*.

10 *Non modo vincire, verum etiam vincere*] Sic habent libri mss. longe melius, quam vulgati, *vincere, verum etiam vincire*. Victus enim fuit P. Clodius a Milone ab illo jam tempore, ex quo eum reum fecit, & legi-

patria merito viro, nunquam mea voluntate præripiam eum præsertim reum, cujus ille inimicitias non solum suscepit propter salutem meam, verum etiam appetivit. Sed si etiam nunc illaqueatus jam omnium legum periculis, irretitus odio bonorum omnium, expectatione supplicii jam non diuturna implicatus, feretur tamen hæsitans, & in me impetum impeditus facere conabitur: resistam, & aut concedente, aut etiam adjuvante Milone, ejus conatum refutabo: velut hesterno die, cum mihi stanti [11] tacens minaretur, voce tantum attigi legum initium, & judicii. Consedit ille: conticuit. Diem dixisset [12], ut fecerat: fecissem, ut ei statim tertius a prætore dies diceretur. Atque hoc sic moderetur, & cogitet, si contentus sit iis sceleribus, quæ commisit, jam se esse consecratum Miloni: si quod in me telum intenderit, statim me esse arrepturum arma judiciorum, atque legum.

Atqui paulo ante, Patres conscripti, concionem habuit, quæ est ad me tota delata: cujus concionis primum universum argumentum, sententiamque audite. Cum riseritis impudentiam hominis, tum a me de tota concione audietis.

V. De religionibus sacris, & cæremoniis est concionatus, Patres conscripti, Clodius. P. inquam, Clodius sacra & religiones negligi, violari, pollui, questus est. Non mirum, si hoc vobis ridiculum videtur. Etiam sua concio risit hominem, quomodo ipse gloriari solet, ducentis confixum senatus-consultis, quæ sunt omnia contra illum pro religionibus facta, hominemque eum, qui pulvinaribus Bonæ Deæ stuprum intulerit,

legibus irretivit Milo: sed tum demum erit victus, eum ab eodem Milone interfectus in via Appia jacebit. *Lambinus*. Vinxit Clodium Milo emptis gladiatoribus, quorum opera in eum furentem uteretur. Vide l. de Offic. II. 17. Ut vinceret, accusabat Clodium de vi. *Ferr.* Hic autem edidit, *non modo vinci, verum etiam vinciri oporteret*. Sed vult Gruterus, *non modo* vincere, *verum etiam* vincire *oporteret*.

11 *Cum mihi stanti*] Ciceronem scripsisse censeo, *Cum mihi tacenti stans minaretur*. Cum consurrexisset, & mihi tacenti minaretur, ac meæ domus, simul ac verbo attigi judicium illud, consedit, & tacuit. *Tacenti* & *stans* sunt oscitantia librariorum invicem permutata. *Grev.*

12 *Diem dixisset*] *Diem dicere*, magistratus est, non privati hominis. Erat autem hoc anno ædilis curulis Clodius. Sensus est: Si me, die dicta, ad populum vocasset: ego illum contra eo crimine accusassem, quo causam ante me dicere cogeretur. Ejusmodi crimina de vi, & de majestate erant: quæ, nulla interposita mora, extra ordinem diebus etiam festis judicabantur. Vide orationem pro Cœlio, & ejusdem Cœlii epistolam quæ incipit, *Etsi de republica, quæ scribam, non habeo*. Manut.

rit, eaque sacra, quæ viri oculis, ne imprudentis quidem, aspici fas est, non solum aspectu virili, sed flagitio, stuproque violarit, in concione de religionibus neglectis conqueri. Itaque nunc proxima concio ejus expectatur de pudicitia. Quid enim interest, utrum ab altaribus religiosissimis fugatus, de sacris & religionibus conqueratur, an ex sororum cubiculo egressus, pudorem pudicitiamque defendat? Responsum haruspicum hoc recens de fremitu, in concione recitavit: in quo cum aliis multis scriptum etiam illud est (id quod audistis) *loca sacra, & religiosa, profana haberi*. In ea causa esse dixit domum meam, a religiosissimo sacerdote, P. Clodio, consecratam.

Gaudeo mihi de toto hoc ostento, quod haud scio, an gravissimum multis his annis huic ordini nuntiatum sit, datam non modo justam, sed etiam necessariam causam esse dicendi. Reperietis enim ex hoc toto prodigio, atque responso, nos de istius scelere ac furore, ac de impendentibus periculis maximis, prope jam voce Jovis optimi maximi præmoneri. Sed primum expiabo religionem ædium mearum, si id facere vere, ac sine cujusquam dubitatione potero. Sin scrupulus tenuissimus residere aliquis videbitur: non modo patienti, sed etiam libenti animo portentis deorum immortalium, religionique parebo.

VI. Sed quæ tandem est in hac urbe tanta domus, ab ista religionis suspicione tam vacua, atque pura? Quanquam vestræ domus, Patres conscripti, cæterorumque civium, multo maxima ex parte sunt liberæ religione; tamen una mea domus judiciis omnibus liberata, in hac urbe sola est. Te enim appello, Lentule, & te, Philippe. Ex hoc haruspicum responso decrevit senatus, ut de locis sacris religiosis ad hunc ordinem referretis. Potestisne referre de mea domo? quæ (ut dixi) sola, in hac urbe, omni religione, omnibus judiciis, liberata est. Quam primum inimicus ipse in illa tempestate ac nocte reipublicæ, cum cætera scelera stylo illo impuro Sex. Clodius conscripsisset, ne una quidem attigit litera [13] religionis.

13 *Ne una quidem litera*] Quæ meæ domus consecrationem attingeret. *Ferrat*.

Digitized by Google

nis. Deinde eandem domum populus Romanus, cujus eſt ſumma poteſtas omnium rerum, comitiis centuriatis, omnium ætatum ordinumque ſuffragiis, eodem jure eſſe juſſit, quo fuiſſet.

Poſtea vos, Patres conſcripti, non quod dubia res eſſet, ſed ut huic furiæ, ſi diutius in hac urbe, quam delere cuperet, maneret, vox interdiceretur [14], decreviſtis, ut de mearum ædium religione ad pontificum collegium referretur. Quæ tanta religio eſt, qua non in noſtris dubitationibus, atque in maximis ſuperſtitionibus, unius P. Servilii, ac M. Luculli reſponſo, ac verbo liberemur? De ſacris publicis, de ludis maximis, de deorum Penatium, Veſtæque matris cæremoniis, de illo ipſo ſacrificio, quod fit pro ſalute populi Romani, quod poſt Romam conditam, hujus unius caſti tutoris religionum ſcelere violatum eſt; quod tres pontifices ſtatuiſſent, id ſemper populo Romano, ſemper ſenatui, ſemper ipſis diis immortalibus ſatis ſanctum, ſatis auguſtum, ſatis religioſum eſſe viſum eſt. At vero meam domum P. Lentulus, conſul & pontifex, P. Servilius, M. Lucullus, Q. Metellus, M' Glabrio, M. Meſſala, L. Lentulus, flamen Martialis: P. Galba, Q. Scipio, C. Fannius, M. Lepidus, L. Claudius, rex ſacrorum: M. Scaurus, M. Craſſus, C. Curio, Sex. Cæſar, flamen Quirinalis: Q. Cornelius, P. Albinovanus, Q. Terentius, pontifices minores, cauſa cognita, duobus locis dicta [15], maxima frequentia ampliſſimorum ac ſapientiſſimorum civium aſtante, omni religione una mente omnes liberaverunt.

VII. Nego, unquam poſt ſacra conſtituta, quorum eadem eſt antiquitas, quæ ipſius urbis, ulla de re, ne de capite quidem virginum Veſtalium, tam frequens collegium judicaſſe. Quanquam ad facinoris diſquiſitionem intereſt adeſſe quamplurimos: (ita eſt enim interpretatio illa pontificum, ut iidem poteſtatem habeant judicum. Religionis expiatio vel ab uno pontifice perito recte fieri poteſt: quod idem in judicio capitis

14 *Vox interdiceretur*] Ne poſſet unquam dicere, meam domum, quam ipſe conſecraſſet, religione non eſſe liberatam. *Manut.*

15 *Duobus locis dicta*] Primum in ſenatu, abſente Cicerone, cum de reditu ejus ageretur: deinde in foro apud pontifices, ipſo cauſam ſuam agente. *Idem.*

tis durum atque iniquum eſt) tamen ſic reperietis, frequentiores pontifices de mea domo, quam unquam de cæremoniis virginum, judicaſſe. Poſtero die frequentiſſimus ſenatus, te conſule deſignato, Lentule, ſententiæ principe, P. Lentulo & Q. Metello, conſulibus referentibus, ſtatuit, cum omnes pontifices, qui erant hujus ordinis, adeſſent: cumque alii, qui honoribus populi Romani antecedebant, multa de collegii judicio verba feciſſent, omneſque iidem ſcribendo adeſſent [16], domum meam, judicio pontificum, religione liberatam videri.

De hoc igitur loco ſacro potiſſimum videntur haruſpices dicere, qui locus ſolus ex privatis locis omnibus hoc præcipue juris habet, ut ab ipſis, qui ſacris præſunt, ſacer non eſſe judicatus ſit? Verum referte: quod ex ſenatus-conſulto facere debetis. Aut vobis cognitio dabitur, qui primi de hac domo ſententiam dixiſtis, & eam religione omni liberaſtis: aut ſenatus ipſe judicabit, qui, uno illo ſolo antiſtite ſacrorum [17] diſſentiente, frequentiſſimus antea judicavit: aut, id quod certe fiet, ad pontifices rejicietur, quorum auctoritati, fidei, prudentiæ majores noſtri ſacra, religioneſque, & privatas, & publicas commendarunt. Quid ergo hi poſſunt aliud judicare, ac judicaverunt? Multæ ſunt domus in hac urbe, Patres conſcripti, atque haud ſcio, an pene cunctæ jure optimo: ſed tamen jure privato [18], jure hereditario, jure auctoritatis, jure mancipi, jure nexi. Nego eſſe ullam domum aliam æque privato jure, atque optima lege, publico vero omni præcipuo, & humano, & divino jure munitam. Quæ primum ædificatur ex auctoritate ſenatus, pecunia publica: deinde contra vim nefariam hujus gladiatoris, tot ſenatus-conſultis munita, atque ſepta eſt.

VIII. Primum negotium iiſdem magiſtratibus eſt datum anno ſuperiore, ut curarent, ut ſine vi mihi ædificare liceret, quibus in maximis periculis, univerſa reſpublica commendari ſolet:

16 *Scribendo adeſſent*] Cum S.C. fiebat in gratiam alterius, illius omnes amici ſolebant adeſſe, dum ſcriberetur: qui nominabantur ut teſtes in eodem decreto. *Ferr.*

17 *Antiſtite ſacrorum.*] Ironia. Sæpe enim ſacerdotem appellat, quia tanquam ſacerdos ad ſacra Bonæ Deæ acceſſerat. *Man.*

18 *Jure privato*] Exponit, quid ſit eſſe jure privato, hoc eſt, vel jure hereditario, vel jure *auctoritatis*, ſive uſucapionis, vel jure *mancipi*, ſeu venditionis, ſeu jure *nexi*, ſive oppignerationis. *Ferrat.*

Digitized by Google

ſolet: deinde, cum ille ſaxis, & ignibus, & ferro vaſtitatem meis ſedibus intuliſſet: decrevit ſenatus, eos, qui id feciſſent, lege de vi, quæ eſt in eos, qui univerſam rempublicam oppugnaſſent, teneri. Vobis vero referentibus, o poſt hominum memoriam fortiſſimi, atque optimi conſules, decrevit idem ſenatus frequentiſſimus, qui meam domum violaſſet, contra rempublicam eſſe facturum. Nego, ullo de opere publico, de monumento, de templo, tot ſenatus extare conſulta, quot de mea domo, quam ſenatus unam, poſt hanc urbem conſtitutam, ex ærario ædificandam, a pontificibus liberandam, a magiſtratibus defendendam, a judicibus puniendam [19] putaret. P. Valerio, pro maximis in rempublicam beneficiis, data domus eſt in villa publica [20]: at mihi in Palatio reſtituta. Illi locus: at mihi etiam parietes, atque tectum. Illi, quam ipſe privato jure tueretur: mihi, quam publice magiſtratus omnes defenderent. Quæ quidem ego ſi aut per me, aut ab aliis haberem, non prædicarem apud vos, ne nimis gloriari viderer. Sed, cum ſint mihi data a vobis, cum ea attententur ejus lingua, cujus antea manu everſa vos mihi & liberis meis, manibus veſtris, reddidiſtis; non ego de meis, ſed de veſtris factis loquor: nec vereor, ne hæc mea veſtrorum beneficiorum prædicatio, non grata potius, quam arrogans videatur.

Quanquam, ſi me tantis laboribus pro communi ſalute perfunctum efferret aliquando ad gloriam, in refutandis maledictis improborum hominum, animi quidam dolor, quis non ignoſceret? Vidi enim heſterno die quendam murmurantem: quem ajebant negare ferre me poſſe, quia, cum ab hoc eodem impuriſſimo parricida rogarer, cujus eſſem civitatis, reſpondi, me, probantibus & vobis, & equitibus Romanis, ejus eſſe,

19 *A judicibus puniendam*] Grævius poſt Fabrum, *muniendam*, ſed locus emendatione non indiget. *Punire domum*, eſt pœnam repetere ob violatam domum. Ut pœna eſt ultio injuriæ alicui factæ, ita *punire* eſt ulciſci. *Erneſt.*

20 *In villa publica*] Annotavit Gulielmius Janum Palmerium ex Aſconio in Piſonem emendaſſe, *in Velia publice*: neque aliter nuper conjecit Rubenius lib. 1. Lect. cp. 7. *Gruterus*. Nulla eſt villa publica, niſi in campo; &, ſi eſſet villa publica præter illam alia, quomodo tamen domus in domo ædificabitur? Legendum, cum Palmerio & Rubenio, *data domus eſt in Velia publica*. Publica domus data eſt in Velia. Quamvis mallem pro *publica* legi cum Palmerio *publice*, hoc eſt, ſenatus auctoritate & populi juſſu. *Grævius*.

esse, quæ carere me non potuisset. Ille, ut opinor, ingemuit. Quid igitur responderem? quæro ex eo ipso, qui ferre me non potest. Me civem esse Romanum? literate respondissem [21]. Tacuissem? desertum negotium. Potest quisquam vir in rebus magnis cum invidia versatus, satis graviter contra inimici contumeliam sine sua laude respondere? At ipse non modo respondet, quidquid potest [22], cum est lacessitus: sed etiam gaudet, se ab amicis, quid respondeat, admoneri.

IX. Sed, quoniam mea causa expedita est, videamus nunc, quid haruspices dicant. Ego enim fateor, me & magnitudine ostenti, & gravitate responsi, & una atque constanti haruspicum voce vehementer esse commotum. Neque is sum, qui, si cui forte videor plus, quam cæteri, qui æque, atque ego, sunt occupati, versari in studio literarum, his delecter, aut utar omnino literis, quæ nostros animos deterrent, atque avocant a religione. Ego vero primum habeo auctores ac magistros religionum colendarum, majores nostros: quorum mihi tanta fuisse sapientia videtur, ut satis superque prudentes sint, qui illorum prudentiam non dicam assequi, sed, quanta fuerit, perspicere possint: qui statas sollemnesque cæremonias, pontificatu; rerum bene gerendarum auctoritates, augurio; fatorum veteres prædictiones Apollinis, vatum libris; portentorum explanationes, Etruscorum disciplina contineri putarunt: quæ quidem tanta est, ut nostra memoria primum Italici belli funesta illa principia, post Syllani, Cinnanique temporis extremum pene discrimen, tum hanc recentem urbis inflammandæ, delendique imperii conjurationem, non obscure vobis paulo ante prædixerint.

Deinde etiam cognovi, multa homines doctissimos sapientissimosque & dixisse, & scripta de deorum immortalium numine reliquisse: quæ quanquam divinitus perscripta video, tamen ejusmodi sunt, ut ea majores nostri docuisse illos, non ab illis

lis

21 *Literate respondissem*] Scite & eleganter. Sic per εἰρωνείαν loquitur. Nihil enim in his literati: *civis Romanus sum*. Sed perquam scitum est, *ejus civitatis sum, quæ carere me non potuit*. Idem.

22 *At ipse non modo respondet quidquid potest*] Significat, eum, quisquis sit, non solum esse malevolum, sed etiam tardum atque hebetem, quippe cui nihil in mentem veniat, quod lacessitus respondeat. *Lamb.*

Digitized by Google

lis didicisse videantur. Etenim quis est tam vecors, qui aut, cum suspexerit in cælum, deos esse non sentiat, & ea, quæ tanta mente fiunt, ut vix quisquam arte ulla ordinem rerum ac * necessitudinem persequi possit, casu fieri putet: aut, cum deos esse intellexerit, non intelligat, eorum numine hoc tantum imperium esse natum, & auctum, & retentum? Quam volumus licet, Patres conscripti, ipsi nos amemus: tamen nec numero Hispanos, nec robore Gallos, nec calliditate Pœnos, nec artibus Græcos, nec denique hoc ipso hujus gentis, ac terræ domestico, nativoque sensu, Italos ipsos, ac Latinos; sed pietate ac religione, atque hac una sapientia, quod deorum immortalium numine omnia regi, gubernarique perspeximus, omnes gentes, nationesque superavimus.

X. Quare, ne plura de re minime loquar dubia, adhibete animos; & mentes vestras, non solum aures, ad haruspicum vocem admovete: *Quod in agro Latiniensi auditus est strepitus cum fremitu*. Mitto haruspices, mitto illam veterem ab ipsis diis immortalibus, ut hominum fama est, Etruriæ datam disciplinam: nos nonne haruspices esse possumus? *Exauditus in agro propinquo, & suburbano est strepitus quidam reconditus, & horribilis fremitus armorum*. Quis est ex gigantibus illis, quos poetæ ferunt bellum diis immortalibus intulisse, tam impius, qui hoc tam novo, tantoque motu, non magnum aliquid deos populo Romano præmonstrare, & præcinere fateatur?

De ea re scriptum est, postulationes [23] esse Jovi, Saturno, Neptuno, Telluri, diis cælestibus. Audio, quibus diis violatis expiatio debeatur: sed hominum quæ ob delicta, quæro. *Ludos minus diligenter factos, pollutosque*. Quos ludos? Te appello, Lentule: tui sacerdotii [24] sunt thensæ, curricula [25]; præcentio [26], ludi, libationes, epulæque ludorum publicorum:

* Man. Vict. Lamb. *vicissitudinem*

23 *Postulationes*] Postulationes erant, cum Dii violati aliquid fieri postularent, ad avertenda mala; quæ ostenta minabantur. *Grævius*.

24 *Tui sacerdotii*] Pontifex non erat, ut e sequentibus constat: erat autem, opinor, epulo Jovis Opt. Max. *Manut*.

25 *Thensæ, curricula*] Thensæ sunt sacra vehicula, quibus Deorum statuæ in Circensi pompa circumferebantur, ut notatum ad Verrinas ex Asconio. *Curricula* sunt, aurigarum, bigariorum, trigariorum, quadrigariorum currus, quibus in ludis illis certabant. *Grævius*.

26 *Præcentio*] Est tibicinium, qui in ludis, cum sacrificarent, tibiis canebant. *Idem*.

vosque, Pontifices, ad quos epulones Jovis optimi, maximi, si quid est prætermissum aut commissum, afferunt; quorum de sententia illa eadem renovata, atque instaurata celebrantur: qui sunt ludi minus diligenter facti? quanto, aut quo scelere polluti? Respondebis & pro te, & pro collegis tuis, & pro pontificum collegio, nihil cujusquam aut negligentia contemptum, aut scelere esse pollutum: omnia sollemnia ac justa ludorum, omnibus rebus observatis, summa cum cæremonia esse servata.

XI. Quos igitur haruspices ludos minus diligenter factos, pollutosque esse dicunt? eos, quorum ipsi dii immortales, atque illa Mater dea [27], te, te, Cn. Lentule, cujus ab avia [28] manibus esset accepta, spectatorem esse voluit. Quod ni tu Megalesia [29] illo die spectare voluisses: haud scio an vivere nobis, atque his de rebus jam queri liceret. Vis enim innumerabilis incitata ex omnibus vicis collecta servorum ab hoc ædili religioso, repente fornicibus, ostiisque omnibus, in scenam, signo dato, immissa irrupit. Tua tum, tua, Cn. Lentule, eadem virtus fuit, quæ in privato quondam tuo proavo [30]. Te, nomen, imperium, vocem, aspectum, impetum tuum stans senatus, equitesque Romani, & omnes boni sequebantur, cum ille servorum & ludiorum multitudini sena-

27 *Atque illa mater dea*] Recte Faernus pro *Dea*, reposuit *Idæa*: locumque sine dubio corruptum, una tantum addita litera, integritati restituit. Ejus autem conjectura confirmatur cum historia, tum iis, quæ paulo infra scripta sunt: *Sacra illa majores nostri ascita ex Phrygia Romæ collocaverunt: quæ vir is accepit, qui est optimus a populo Romano judicatus P. Scipio. Fœmina autem, quæ matronarum castissima putabatur, Q. Claudia*. Videndus Livius, libro 24. Ovidius, lib. 4. Fast. Valer. Max. VII. 5. Solinus, cap. 7. *Ursinus*. *Mater Dea*: haud aliter mss. nostri, & veteres edit. Nam Lambinus *Idæa*, quod tamen eodem redit. *Gruter*. Non eodem redit. Nemo mortalium Matrem Deum dixit *Matrem Deam*. Multæ erant Deæ, quæ matres appellantur: de quibus viri summi Thomas Reinesius in epistolis ad Rupertum, & ad inscriptiones, & Gisbertus Cuperus in Commentario ad inscriptiones & marmora antiqua, quem adjecit dissertationi de Apotheosi Homeri. Itaque verissime Faernus emendavit, *Mater Idæa*. Sic sane Cicero eam vocat in Verrinis. Apud Arnobium itidem corrupte legitur *Mater Dea*, pro *Mater Idea*. Grævius. Prima Lambini editio, quam præ oculis habuimus, quo tempore in hunc locum incidimus, vocem *Idæa* non repræsentat. Quamvis igitur Faerni emendatio nobis admodum placuisset, fecit tamen nostrorum quatuor principum editorum consensus, ut a vulgata non liceret discedere. *Olivetus*.

28 *Cujus ab avia*] Lentulus genus maternum trahebat ab illo Scipione Nasica, qui optimus a Senatu judicatus Matrem Deum hospitio acceperat. *Ferr.*

29 *Megalesia*] Ludos in honorem Ideæ matris ab ædilibus cur. dari solitos. Dedit autem eos hoc anno ædilis Clodius, Marcellino consule. *Manut.*

30 *Proavo*] Qui T. Gracchum occidit.

Digitized by Google

ſenatum, populumque Romanum, vinctum ipſo conſeſſu, & conſtrictum ſpectaculis, atque impeditum turba & anguſtiis tradidiſſet.

An, ſi ludius conſtitit [31], aut tibicen repente conticuit, aut puer ille patrimus, & matrimus [32] ſi terram non tenuit [33], aut thenſam, aut lorum omiſit, aut, ſi ædilis verbo, aut * ſimpulo [34] aberravit, ludi ſunt non rite facti, eaque errata expiantur, & mentes deorum immortalium, ludorum inſtauratione placantur: ſi ludi ab lætitia ad metum traducti ſunt, ſi non intermiſſi, ſed perempti, atque ſublati ſunt, ſi civitati univerſæ ſcelere ejus, qui ludos ad luctum conferre voluit, extiterunt dies illi feſti pene funeſti; dubitabimus, quos ille fremitus nuntiet ludos eſſe pollutos? Ac, ſi volumus ea, quæ de quoque deo nobis tradita ſunt, recordari, hanc Matrem magnam, cujus ludi violati, polluti, pene ad cædem & ad funus civitatis converſi ſunt, hanc, inquam, accepimus, agros & nemora cum quodam ſtrepitu, fremituque peragrare.

XII. Hæc igitur vobis, hæc populo Romano, & ſcelerum indicia oſtendit, & periculorum ſigna patefecit. Nam quid ego de illis ludis loquar [35], quos in Palatio noſtri majores ante templum, in ipſo Matris magnæ conſpectu, Megalenſibus [36] fieri, celebrarique voluerunt? qui ſunt more, inſtitutiſque maxime caſti, ſollemnes, religioſi: quibus ludis primum ante populi conſeſſum, ſenatui locum P. Africanus ite-

31 *Si ludius conſtitit*] Ludius eſt hiſtrio, ὀρχηστής. Si interrumperetur ſaltatio, piaculum commiſſum credebatur. Servius in VII. Æneid. *Cum ludi Circenſes Apollini celebrarentur, ut Hannibal nunciatus eſt circa portam Collinam urbi ingruere, omnes raptis armis concurrerunt. Reverſi poſtea cum piaculum formidarent, invenerunt in circo ſaltantem ſenem quendam: qui cum interrogatus dixiſſet, ſe non interrupiſſe ſaltationem, dictum eſt hoc proverbium: Salva res eſt, ſaltat ſenex.* Vide Feſtum, *ſalva res*. Elmenhorſtius.

32 *Aut puer ille patrimus & matrimus*] *Patrimi*, quibus pater; *matrimi*, quibus mater; *Patrimi & matrimi*, quorum uterque parens vivit. Illos autem adhibitos ſacris Livius oſtendit lib. 37: *Patrimi omnes matrimique ad id ſacrificium adhibiti*. J. G. Voſſius.

33 *Si terram non tenuit*] Vide Turneb. Adverſ. XVI. 10.

* Vict. Man. *ſi nutu*. Lamb. *ſymbolo*

34 *Aut ſimpulo*] Vide Lipſium lib. IV. Antiq. Lect. cap. 3.

35 *Nam quid ego de illis ludis loquar*] Aliorum ludorum mentionem videtur inducere, ſed loquitur tamen de Megalenſibus, verum illis vetuſtis, non iis quos proxime Clodius fecerat. Diverſa igitur ſunt tempora, non diverſi ludi. *Manutius*.

36 *Megalenſibus*] Diebus.

Digitized by Google

rum ille conſul Major dedit ; ut eos ludos hæc lues impura pollueret : quo [37] , ſi quis liber , aut ſpectandi , aut etiam religionis cauſa , acceſſerat , manus afferebantur : quo matrona nulla adiit propter vim , conſeſſumque ſervorum . Ita ludos eos , quorum religio tanta eſt , ut ex ultimis terris arceſſita in hac urbe conſederit : qui uni ludi ne verbo quidem appellantur Latino , ut vocabulo ipſo & appetita religio externa , & Matris magnæ nomine ſuſcepta declaretur : hos ludos ſervi fecerunt , ſervi ſpectaverunt : tota denique , hoc ædile , ſervorum Megaleſia fuerunt .

Pro dii immortales ! qui magis nobiſcum loqui poſſetis , ſi eſſetis , verſareminique nobiſcum ? Ludos eſſe pollutos ſignificatis , ac plane dicitis . Quid magis deformatum , inquinatum , perverſum , conturbatum dici poteſt , quam , omne ſervitium , permiſſu magiſtratus , liberatum , in alteram ſcenam [38] immiſſum , alteri præpoſitum , ut alter conſeſſus poteſtati ſervorum objiceretur , alter ſervorum totus eſſet ? Si examen apum ludis in ſcenam veniſſet , haruſpices acciendos ex Etruria putaremus : videmus univerſi repente examina tanta ſervorum immiſſa in populum Romanum , ſeptum atque incluſum , & non commovemur ? Atque in apum fortaſſe examine , nos ex Etruſcorum ſcriptis haruſpices , ut a ſervitio caveremus , monerent .

Quod igitur ex aliquo disjuncto , diverſoque monſtro ſignificatum caveremus , id cum ſibi ipſum monſtrum eſt , & cum in eo ipſo periculum eſt , ex quo periculum portenditur , non pertimeſcemus ? Iſtiuſmodi Megaleſia fecit pater tuus ? iſtiuſmodi patruus ? Is mihi etiam generis ſui mentionem facit , cum Athenionis , aut Spartaci exemplo ludos facere maluerit , quam Caji , aut Appii Claudiorum ? Illi cum ludos facerent , ſervos de cavea exire jubebant : tu in alteram ſervos immiſiſti , ex altera liberos ejeciſti . Itaque qui antea voce præconis a liberis ſemovebantur , tuis ludis non voce , ſed manu liberos a ſe ſegregabant .

XIII. Ne

37 *Quo*] Redit ad ea Megaleſia , quæ Clodius dederat . *Idem* .

38 *In alteram ſcenam*] Ubi ſedebant ſpectatores , cum altera actorum eſſet . *Ferr.*

XIII. Ne hoc quidem tibi in mentem veniebat Sibyllino ſacerdoti [39], hæc ſacra majores noſtros ex veſtris libris expetiſſe? ſi illi ſunt veſtri, quos tu impia mente conquiris, violatis oculis legis, contaminatis manibus attrectas. Hac igitur vate ſuadente quondam, defeſſa Italia Punico bello, atque ab Annibale vexata ſacra iſta majores noſtri aſcita ex Phrygia Romæ collocaverunt: quæ vir is accepit, qui eſt optimus populi Romani judicatus, P. Scipio: fœmina autem, quæ matronarum caſtiſſima putabatur, Quinta Claudia: cujus priſcam illam ſeveritatem ſacrificii mirifice tua ſoror exiſtimatur imitata. Nihil te igitur neque majores tui, conjuncti cum his religionibus, neque ſacerdotium ipſum, quo eſt hæc tota religio conſtituta, neque curulis ædilitas, quæ maxime hanc tueri religionem ſolet, permovit, quo minus caſtiſſimos ludos omni flagitio pollueres, dedecore maculares, ſcelere obligares?

Sed quid ego id admiror? qui accepta pecunia Peſſinuntem ipſum, ſedem, domiciliumque Matris deorum, vaſtaris, & Brogitaro [40] Gallogræco, impuro homini ac nefario, cujus legati, te tribuno, dividere in æde Caſtoris tuis operis nummos ſolebant, totum illum locum, fanumque vendideris? ſacerdotem ab ipſis aris, pulvinaribuſque detraxeris? omina illa, quæ vetuſtas, quæ Perſæ, quæ Syri, quæ reges omnes, qui Europam, Aſiamque tenuerunt, ſemper ſumma religione coluerunt, perverteris? quæ denique noſtri majores tam ſancta duxerunt, ut, cum refertam urbem atque Italiam fanorum haberemus, tamen noſtri imperatores maximis & periculoſiſſimis bellis huic deæ vota facerent, eaque in ipſo Peſſinunte ad illam ipſam principem aram, & in illo loco, fanoque perſolverent.

Quod cum Dejotarus religione ſua caſtiſſime tueretur, quem unum habemus in orbe terrarum fideliſſimum huic imperio, atque amantiſſimum noſtri nominis: Brogitaro, ut ante dixi, addictum pecunia tradidiſti. Atque hunc tamen Dejotarum

ſæpe

39 *Sibyllino ſacerdoti*] Unus erat Clodius ex decemviris, qui Sibyllinis libris præerant: quod ex ſequentibus intelligitur. *Manutius.*

40 *Brogitaro*] Dejotari regis genero. *Idem.*

ſæpe a ſenatu regali nomine dignum exiſtimatum, clariſſimorum imperatorum teſtimoniis ornatum, tu etiam regem appellari cum Brogitaro jubes. Sed alter eſt rex, judicio ſenatus, per nos; pecunia Brogitarus, per te appellatus: alterum putabo regem, ſi habuerit unde tibi ſolvat, quod ei per ſyngrapham credidiſti. Nam cum multa regia ſunt in Dejotaro, tum illa maxime, quod tibi nummum nullum dedit: quod eam partem legis tuæ, quæ congruebat cum judicio ſenatus, ut ipſe rex eſſet, non repudiavit: quod Peſſinuntem per ſcelus a te violatum, & ſacerdote, ſacriſque ſpoliatum, recuperavit, ut in priſtina religione ſervaret: quod cæremonias, ab omni vetuſtate acceptas, a Brogitaro pollui non ſinit, mavultque generum munere tuo, quam illud fanum antiquitate religionis carere. Sed, ut ad hæc haruſpicum reſponſa redeam, ex quibus eſt primum de ludis: quis eſt, qui id non totum in iſtius ludos prædictum, & reſponſum eſſe fateatur? Sequitur de locis ſacris, religioſis.

XIV. O impudentiam miram! de mea domo dicere audes? Committe vel conſulibus, vel ſenatui, vel collegio pontificum tuam. Ac mea quidem his tribus omnibus judiciis, ut dixi antea, liberata eſt. At in iis ædibus, quas tu, Q. Sejo, equite Romano, viro optimo, per te apertiſſime interfecto, tenes, ſacellum dico fuiſſe, & aras. Tabulis hoc cenſorum, memoria multorum firmabo, ac docebo. Agatur modo hæc res: quod ex eo ſenatus-conſulto, quod nuper eſt factum, referri ad vos neceſſe eſt: habeo, quæ de locis religioſis velim dicere. Cum de domo tua dixero: in qua tamen ita eſt inædificatum ſacellum, ut alius fecerit, tibi tantummodo ſit demoliendum: tum videbo, num mihi neceſſe ſit de aliis etiam aliquid dicere. Putant enim nonnulli ad me pertinere, armamentarium Telluris aperire. Nuper id patuiſſe dicunt, & ego recordor. Nunc ſanctiſſimam partem ac ſedem maximæ religionis privato dicunt veſtibulo contineri. Multa me movent: quod ædes Telluris eſt curationis meæ: quod is, qui illud armamentarium ſuſtulit [41], meam domum ponti-

41 *Quod is, qui illud armamentarium ſuſtulit*] Ap. Clodium Pulchrum P. Clodii fratrem germanum intelligo ex ep. 2. lib. 4. ad Atticum. *Fabric.*

pontificum judicio liberatam, secundum fratrem suum judicatam esse dicebat. Movet me etiam in hac caritate annonæ, sterilitate agrorum, inopia frugum, religio Telluris, & eo magis, quod eodem ostento Telluri postulatio deberi dicitur. Vetera fortasse loquimur: quanquam hoc si minus civili jure perscriptum est, lege tamen naturæ, communi jure gentium sancitum est, ut nihil mortales a diis immortalibus usu capere possint.

XV. Veruntamen antiqua negligimus: etiamne ea negligemus, quæ fiunt [a] cum maxime? quæ videmus? L. Pisonem quis nescit, his ipsis temporibus, maximum & sanctissimum Dianæ sacellum in Cœliculo sustulisse? Adsunt vicini ejus loci: multi sunt etiam in hoc ordine, qui sacrificia gentilia illo ipso in sacello, statuto loco, anniversaria factitarint. Et conquirimus, dii immortales quæ loca desiderent, quid significent, de quo loquantur? A Sex. Serrano sanctissima sacella suffossa, incensa, inædificata, oppressa, summa denique turpitudine esse fœdata nescimus?

Tu meam domum religiosam facere potuisti? Ecqua mente? [b] quam amiseras. Qua manu? qua disturbaras. Qua voce? qua incendi jusseras. Qua lege? quam ne in illa quidem impunitate tua scripseras. Quo pulvinari? quod stupraras. Quo simulacro? quod ereptum ex meretricis [42] sepulcro in imperatoris monumento collocaras. Quid habet mea domus religiosi [43], nisi quod impuri & sacrilegi parietem tangit? Itaque, ne quis meorum imprudens introspicere possit tuam domum, ac te sacra illa tua facientem videre, tollam altius tectum [44]: non ut ego te despiciam, sed ne tu aspicias urbem eam, quam delere voluisti.

XVI. Sed

a Lamb. *nunc maxime*

b Vict. Man. *qua invaseras*

42 *Meretricis*] Tanagræ, de qua sæpius in Orat. pro domo.

43 *Quid habet mea domus religiosi*] Quædam domus meæ pars, quia P. Clodii, hominis impuri, & sacrilegi, parietem tangit, religionis habere quiddam videtur; ut in ea habitare nefas esse videatur. *Manut.*

44 *Tollam altius tectum*] Nullamne hic difficultatem viderunt interpretes? Nullam quidem monstrant; nisi quod Grævius in *Orat. pro Rosc. Amer.* notat *despicere* hoc loco idem esse ac videre. Dissentit Ernestus, & merito, quoniam *despicere*, inquit, non est videre simpliciter, sed desuper videre, deorsum spectare: unde factum, ut *despicere* sit etiam contemnere. Jam indicabo nodum, &, si potero, expediam.

Clodio ait Cicero: Ne quis meorum introspicere possit, etiam *imprudens* & casu, tuam domum, & videre ea, quæ scelerate facis,

XVI. Sed jam haruſpicum reliqua reſponſa videamus. *Oratores, contra jus faſque interfectos*. Quid eſt hoc? de Alexandrinis [45] eſſe video ſermonem: quem ego non refuto. Sic enim ſentio, jus legatorum cum hominum præſidio munitum ſit, tum etiam divino jure eſſe vallatum. Sed quæro ab illo [46], qui omnes judices tribunus e carcere [47] in forum effudit, cujus arbitrio ſicæ omnes nunc, atque omnia venena tractantur, qui cum Hermacho Chio ſyngraphas fecit: ecquid ſciat, unum acerrimum adverſarium Hermachi, Theodoſium, legatum ad ſenatum a civitate libera miſſum, ſica percuſſum? Quod non minus, quam de Alexandrinis, indignum diis immortalibus eſſe viſum, certo ſcio.

Nec confero nunc in te unum omnia. Spes major eſſet ſalutis, ſi, præter te, nemo eſſet impurus. Plures ſunt. Hoc & tu tibi confidis magis, & nos prope jure diffidimus. Quis Platorem [48] ex Oreſtide, quæ pars Macedoniæ libera hominem in illis locis clarum ac nobilem, legatum Theſſalonicam ad noſtrum (ut ſe ipſe appellavit) imperatorem [49] veniſſe neſcit? quem ille, propter pecuniam, quam ab eo extorquere non poterat, in vincula conjecit, & medicum intromiſit ſuum, qui legato, ſocio, amico, libero fœdiſſime & crudeliſſime venas incideret. Secures ſuas cruentari ſcelere noluit: nomen

facis, *tollam altius tectum* meæ domus. An ergo ſic impediebat, ne quis e ſua domo in vicinas Clodii ædes introſpiceret? Sane. Quod ut apertum faciam, operæ pretium eſt animadvertere id, quod ex Vitruvio repetitum habet Iſaacus Caſaubonus, in Atheneum *lib.* IV. *c.* 12. Julius Minutolus *Differtat. de domib. Roman. ſect.* 2. Joſephus Laurentius *Polymath. lib.* IV. *cap.* 16. Romanæ domus, præſertim divitum, haudquaquam in plures conſurgebant contignationes: tecta habebant, non qualia videmus, faſtigiata & declivia, ſed plana, & conſtrata, adeoque apta inſiſti, ut ait Lipſius, ita denique conformata ut in ea adſcendi poſſet ad ſpectandas pompas, apricandi cauſa, deambulandi, dormiendi. Otiantes ſuper tecta ſervi curioſos ſæpe oculos alienas in domos immittebant, ut ille conqueritur, quem inducit Plautus *in Mil. Glor. Act.* II. *ſcen.* 2. Non timet Cicero, ne quis e ſua familia ſciens & volens exploret domeſtica Clodii vicini flagitia; vult cavere, ne quis, aliud agens, oculos eo viſu inquinet; idcirco tollet *altius tectum*; quo enim in editiore loco ſtas, eo minus introſpicis ea, quæ ex adverſo ſunt depreſſa.

Quod addit: *Non ut ego te deſpiciam*, ſic intelligo: Id faciam autem, non ut inſultem tibi, teque deſuper videam infra me poſitum; *Sed ne urbem adſpicias*. Erat in monte Palatino Ciceronis domus *in conſpectu totius urbis*. Anonymus.

45 *De Alexandrinis*] Quos Romam miſſos Ptolomæus rex inſidiis pleroſque ſuſtulit. Dio. *Monet.*

46 *Ab illo*] Ab ipſo Clodio. *Idem*.

47 *E carcere*] Judices fecit, quo anno tribunus pl. fuit, eos, qui propter ſcelera in carcerem conjecti erant. *Idem*.

48 *Platorem*] Vide in Piſonem.

49 *Imperatorem*] Piſonem.

men quidem populi Romani tanto ſcelere contaminavit, ut id nulla re poſſit, niſi ipſius ſupplicio, expiari. Quales hunc carnifices putamus habere, qui etiam medicis ſuis non ad ſalutem, ſed ad necem utatur?

XVII. Sed recitemus, quid ſequatur. *Fidem, & jusjurandum neglectum*. Hoc quid ſit, per ſe ipſum non facile interpretor: ſed ex eo, quod ſequitur, ſuſpicor de tuorum judicum manifeſto perjurio [50] dici: quibus olim erepti eſſent nummi, niſi a ſenatu præſidium poſtulaſſent [51]. Quare autem de his dici ſuſpicer, hæc cauſa eſt, quod ſic ſtatuo, & illud in hac civitate eſſe maxime illuſtre atque inſigne perjurium, & te ipſum tamen in perjurii pœnam ab iis, quibuſcum conjuraſti [52], non vocari. Et video, in haruſpicum reſponſis hæc eſſe ſubjuncta, *Sacrificia vetuſta, occultaque, minus diligenter facta, pollutaque*. Haruſpices hæc loquuntur, an patrii, penateſque dii? Multi enim ſunt, credo, in quos hujus maleficii ſuſpicio cadat. Quis præter hunc unum? Obſcure dicitur, quæ ſacra polluta ſint? quid planius, quid gravius, quid religioſius dici poteſt? *Vetuſta, occultaque*. Nego ulla verba Lentulum, gravem oratorem ac diſertum, ſæpius, cum te accuſaret, uſurpaſſe, quam hæc, quæ nunc ex Etruſcis libris in te converſa, atque interpretata dicuntur. Etenim quod ſacrificium tam vetuſtum eſt, quam hoc, quod a regibus æquale huic urbi accepimus? Quod autem tam occultum, quam id, quod non ſolum curioſos oculos excludit, ſed etiam errantes? quo non modo improbitas, ſed ne imprudentia quidem poſſit intrare? quod quidem ſacrificium nemo ante P. Clodium omni memoria violavit, nemo unquam adiit, nemo neglexit, nemo vir aſpicere non horruit? quod ſit per virgines Veſtales, ſit pro populo Romano, ſit in ea domo, quæ eſt in imperio [53],

 ſit

50 *De tuorum judicum manifeſto perjurio*] Cum te de inceſtu notiſſimo abſolverunt. *Manutius*.

51 *Niſi a ſenatu præſidium poſtulaſſent*] Jocus in judices a Clodio corruptos, qui de ejus inceſtu judicaturi, cum a ſenatu, quaſi vim timerent, præſidium poſtulaſſent; & Clodium tamen, nummis ab eo acceptis, poſtea abſolviſſent. Feſtive Q. Catulus, cum ex iis quemdam vidiſſet, *Quid vos*, inquit, *præſidium a nobis poſtulabatis? an, ne nummi vobis eriperentur, timebatis*? Epiſt. 14. lib. xv. ad Attic. *Idem*.

52 *Conjuraſti*] Una juraſti.

53 *In imperio*] Non quod Pontifex Maximus re ipſa imperium haberet: ſed quod eo

fit incredibili cæremonia; fit ei deæ, cujus ne nomen quidem viros ſcire fas eſt: quam iſte idcirco Bonam dicit, quod in tanto ſibi ſcelere ignoverit.

XVIII. Non ignovit, mihi crede, non: niſi forte tibi ignotum putas, quod te judices emiſerunt excuſſum, & exhauſtum: ſuo judicio abſolutum, omnium condemnatum: aut quod oculos, ut opinio illius religionis eſt, non perdidiſti. Quis enim ante te ſacra illa vir ſciens viderat, ut quiſquam pœnam, quæ ſequeretur illud ſcelus, ſcire poſſet? An tibi luminis obeſſet cæcitas, plus quam libidinis? Ne id quidem [54] ſentis, conniventes illos oculos abavi tui magis optandos fuiſſe, quam hos flagrantes ſororis? Tibi vero, ſi diligenter attenderis, intelliges hominum pœnas deeſſe adhuc, non deorum. Homines te in re fœdiſſima defenderunt: homines turpiſſimum, nocentiſſimumque laudarunt: homines prope confitentem judicio liberaverunt: hominibus injuria tui ſtupri, illata in ipſos [55], dolori non fuit: homines tibi arma, alii in me, alii poſt in illum invictum [56] civem dederunt: hominum beneficia prorſus concedo tibi; ac majora non eſſe quærenda.

A diis quidem immortalibus quæ poteſt homini major eſſe pœna furore, atque dementia? niſi forte in tragœdiis, quos vulnere, ac dolore corporis cruciari vides, & conſumi, graviores deorum immortalium iras ſubire, quam illos, qui furentes inducuntur, putas. Non ſunt illi ejulatus & gemitus Philoctetæ [57] tam miſeri, (quanquam ſunt acerbi) quam illa exultatio Athamantis [58], & quam ſomnium [59] matricidarum. Tu, cum furiales in concionibus voces mittis, cum domos civium evertis, cum lapidibus optimos viros foro pellis,

cum

eo anno Cæſar Pontifex Max. erat Prætor, & in Conſulis, aut Prætoris domo fieri ea ſacra ſolebant. *Ferrat.*

54 *Ne id quidem*] Satius eſt, cæcum eſſe, ut illum Appium, quam flagrantes libidine oculos habere, ut Clodium. *Idem.*

55 *Illata in ipſos*] Cæſarem deſignat, qui uxorem quidem dimiſerat, quaſi a Clodio ſtupratam; eidem autem quaſi arma miniſtraverat in Ciceronem. *Idem.*

56 *Invictum*] Pompejum.

57 *Philoctetæ*] Qui pede ſagitta Herculis vulnerato, in Lemno jacebat.

58 *Athamantis*] Qui, læſa Junone, furore correptus fuerat. *Ferr.*

59 *Somnium*] Oreſtem, & Alcmæonem, qui matres ſuas interfecerant, triſtia omnia, tetraque ſomniantes finxerunt, quod ſolet ſceleratis contingere. *Idem.*

cum ardentes faces in vicinorum tecta jactas, cum ædes sacras inflammas, cum servos concitas, cum sacra, ludosque conturbas, cum uxorem sororemque non discernis, cum, quod ineas cubile, non sentis, cum baccharis, cum furis, tum das eas pœnas, quæ solæ sunt hominum sceleri a diis immortalibus constitutæ. Nam corporis quidem nostri infirmitas multos subit casus per se: denique ipsum corpus tenuissima sæpe de causa conficitur: deorum tela in impiorum mentibus figuntur. Quare miserior es, cum in omnem fraudem raperis oculis, quam si omnino oculos non haberes.

XIX. Sed, quoniam de iis omnibus, quæ haruspices commissa esse dicunt, satis est dictum: videamus, quid iidem haruspices a diis jam immortalibus dicant moneri. Monent: *Ne per optimatium discordiam, dissensionemque, patribus, principibusque cædes, periculaque creentur, auxilioque diminuti deficiantur: quare ad unum imperium provinciæ redeant, exercitusque pulsus, diminutioque accedat*. Haruspicum verba sunt hæc omnia: nihil addo de meo. Quis igitur hanc optimatium discordiam molitur? idem iste: nec ulla vi ingenii, aut consilii sui, sed quodam errore nostro; quem quidem ille, quod obscurus non erat, facile perspexit. Hoc enim etiam turpius affligatur respublica, quod ne ab eo quidem vexatur, ut, tanquam fortis in pugna vir, acceptis a forti adversario vulneribus adversis, cadere videatur.

Tib. Gracchus convellit statum civitatis. Qua gravitate vir! qua eloquentia! qua dignitate! nihil ut a patris, avique Africani præstabili insignique virtute, præterquam quod a senatu desciverat, deflexisset. Secutus est C. Gracchus. Quo ingenio! quanta vi! quanta gravitate dicendi! ut dolerent boni omnes, non illa tanta ornamenta ad meliorem mentem, voluntatemque esse conversa. Ipse L. Saturninus ita fuit effrenatus, & pene demens, ut auctor esset egregius, & ad animos imperitorum excitandos, inflammandosque perfectus. Nam quid ego de P. Sulpicio loquar? cujus tanta in dicendo gravitas, tanta jucunditas, tanta brevitas fuit, ut posset, vel ut prudentes errarent, vel ut boni minus bene sentirent, per-

ficere dicendo. Cum his confligari, & pro salute patriæ quotidie dimicare, erat omnino illis, qui tum rempublicam gubernabant, molestum: sed habebat ea molestia quandam tamen dignitatem.

XX. Hic vero, de quo ego ipse tam multa nunc dico, pro dii immortales! quid est? quid valet? quid affert, ut tanta civitas, si cadet, (quod dii omen obruant!) a viro tamen confecta videatur? qui post patris mortem, primam illam ætatulam suam ad scurrarum locupletium libidines detulit: quorum intemperantia expleta, in domesticis est germanitatis stupris volutatus: deinde jam robustus, provinciæ se, ac rei militari dedit, atque ibi piratarum [60] contumelias perpessus, etiam Cilicum libidines, Barbarorumque satiavit: post, exercitu L. Luculli sollicitato per nefandum scelus, fugit illinc, Romæque, recenti adventu suo, cum propinquis suis decidit [61], ne reos faceret: a Catilina pecuniam accepit, ut turpissime prævaricaretur [62]. Inde cum Murena se in Galliam contulit: in qua provincia mortuorum testamenta conscripsit, pupillos necavit, nefarias cum multis scelerum pactiones, societatesque conflavit. Unde ut rediit, quæstum illum maxime fœcundum, uberemque, campestrem, totum ad se ita redegit, ut homo popularis fraudaret improbissime populum, idemque vir clemens divisores [63] omnium tribuum domi ipse suæ crudelissima morte mactaret.

Exorta est illa, reipublicæ, sacris, religionibus, auctoritati vestræ, judiciis publicis funesta quæstura: in qua idem iste Deos, hominesque, pudorem, pudicitiam, senatus auctoritatem, jus, fas, leges, judicia, violavit. Atque hic ei gradus (o misera tempora, stultasque nostras discordias!) P. Clodio gradus ad rempublicam, hic primus est aditus ad popularem jactationem, atque ascensus. Nam Tib. Graccho invidia

60 *Piratarum*] Captus est a piratis, qui plerumque Cilices. *Idem*.

61 *Decidit*] Metu accusationis a propinquis suis pecuniam extorsit. Nam *decidere* est mutuo consensu litem dirimere, ut unicuique sua portio contingat. *Idem*.

62 *Prævaricaretur*] Accusaverat Catilinam de repetundis. *Idem*. Vide lib. I. ad Attic. epist. 2.

63 *Divisores*] Pro numero tribuum, quidam Romæ erant divisores legibus constituti, qui legitimas a principibus factas plebi largitiones dividerent. His porro & ad corrumpenda suffragia utebantur Candidati, & hic dicitur quæstus campestris. *Idem*.

Digitized by Google

vidia Numantini fœderis, cui feriendo, quæstor C. Mancini consulis cum esset, interfuerat, & in eo fœdere improbando senatus severitas dolori, & timori fuit: istaque res illum, fortem & clarum virum, a gravitate patrum desciscere coegit. C. autem Gracchum mors fraterna, pietas, dolor, magnitudo animi, ad expetendas domestici sanguinis pœnas excitavit. Saturninum, quod in annonæ caritate quæstorem a sua frumentaria procuratione senatus amovit, eique rei M. Scaurum præfecit, scimus, dolore factum esse popularem. Sulpicium ab optima causa profectum, Cajoque Julio, consulatum contra leges petenti, resistentem, longius, quam voluit, popularis aura provexit.

XXI. Fuit in his omnibus causa, etsi non justa, (nulla enim potest cuiquam male de republica merendi justa esse causa) gravis tamen, & cum aliquo animi, & virili dolore conjuncta. P. Clodius a crocota [64], a mitra, a muliebribus soleis, purpureisque fasciolis, a strophio, a psaltrio, a flagitio, a stupro, est factus repente popularis. Nisi eum mulieres exornatum ita deprehendissent: nisi ex eo loco, quo eum adire fas non erat, ancillarum beneficio emissus esset: populari homine populus Romanus, respublica cive tali careret. Hanc ob amentiam in discordiis nostris, de quibus ipsis, his prodigiis recentibus, a diis immortalibus admonemur, arreptus est unus ex patriciis, cui tribuno plebis fieri non liceret.

Quod anno ante frater Metellus, & concors etiam tum senatus principi Cn. Pompejo, sententiam dicenti, excluserat, acerrimeque una voce ac mente restiterat: id post diffidium [65] optimatium, de quo ipso nunc monemur, ita perturbatum, itaque permutatum est, ut, quod frater consul ne fieret [66], obstiterat [67]: quod affinis [68] & sodalis, clarissimus vir, qui illum

64 *A crocota*] Simulaverat Clodius, se unam esse ex psaltriis & ancillis: hinc crocotam vestem crocei coloris, & mitram capitis integumentum, & fasciolas, & strophium quasi ad cohibendas papillas, & soleas, quibus pro calceis utebantur mulieres, assumpserat. *Idem.*

65 *Post diffidium*] Quæ discordia cœpit Cæsare & Bibulo Coss. *Idem.*

66 *Consul ne fieret*] Sensus erit apertior, si legas, *consul, ne fieret*, &c.

67 *Obstiterat*] Cum traduceret ad plebem Clodium C. Herennius Tribunus pl. restitit Q. Metellus frater illius patruelis. *Ad Attic.* l. 17. *Ferrat.*

68 *Affinis*] Pompejus, cujus filius Appii filiam in matrimonio habebat. *Idem.*

illum reum non laudarat, excluserat: id is consul efficeret in discordiis principum, qui illi unus inimicissimus esse debuerat: & eo fecisse auctore [69] se diceret, cujus auctoritatis neminem posset pœnitere. Injecta est fax fœda ac luctuosa reipublicæ, petita est auctoritas vestra, gravitas amplissimorum ordinum, consensio bonorum omnium, totus denique civitatis status. Hæc enim certe petebantur, cum in me, cognitorem [70] harum omnium rerum, illa flamma illorum temporum conjiciebatur. Excepi, & pro patria solus exarsi: sic tamen, ut vos, iisdem ignibus circumsepti, me primum ictum pro vobis, & fumantem videretis.

XXII. Non sedabantur discordiæ: sed etiam crescebat in eos odium, a quibus nos defendi putabamur. Ecce, iisdem auctoribus, Pompejo principe, qui cupientem Italiam, populum Romanum desiderantem, flagitantes vos, non auctoritate sua solum, sed etiam precibus ad meam salutem excitavit, restituti sumus. Sit discordiarum finis aliquando: a diuturnis dissensionibus conquiescamus. Non finit eadem ista labes: eas habet conciones, ea miscet, ac turbat, ut se modo his, modo vendat [71] illis: nec tamen ita, ut se quisquam, si ab isto laudatus sit, laudatiorem putet; sed ut eos, quos non amant, ab eodem gaudeant vituperari. Atque ego hunc non miror: quid enim faciat aliud? Illos homines sapientissimos, gravissimosque miror: primum, quod quemquam clarum hominem, atque optime de republica sæpe meritum, impurissimi voce hominis violari facile patiuntur: deinde, quod existimant, perditi hominis profligatique maledictis posse, id quod minime conducit ipsis, cujusquam gloriam, dignitatemque violari: postremo, quod non sentiunt id, quod tamen mihi jam suspicari videntur, illius furentes ac violentos [72] impetus in se ipsos posse converti. Atque

69 *Auctore*] Pompejo, qui fuerat in auspicio Cæsari legem Curiatam ferenti de adoptione Clodii. *Idem.*

70 *Cognitorem*] Defensorem: nam ea omnia Consul Cicero tutatus fuerat. *Idem.*

71 *Ut se ... vendat*] Quid est *se alicui vendere*? Sed *venditare se alicui*, est alicujus gratiam captare, sive ostendendo merita, sive offerendo officia, vel aliquem demereri, ac sibi devincire. C. Nep. *Non florentibus se venditavit, sed afflictis semper succurrit*. Mihi itaque persuasum est Ciceronem scripsisse, *ut modo se venditet his, modo illis*, ut etiam Manutius conjecit. *Grævius.*

72 *Violentos*] Quidam libri non *violentos*, sed *volaticos*, habent, id est, instabiles,

Atque ex hac nimia nonnullorum alienatione, & quibusdam hærentia tela in republica [73], quæ quamdiu hærebant in uno me, graviter equidem, ſed aliquanto levius ferebam. An iſte, niſi primo ſe dediſſet iis, quorum animos a veſtra auctoritate ſejunctos eſſe arbitrabatur; niſi eos in cælum ſuis laudibus præclarus auctor extolleret; niſi exercitum C. Cæſaris, in quo fallebat, ſed eum nemo redarguebat, niſi eum, inquam, exercitum ſignis infeſtis in curiam ſe immiſſurum minitaretur; niſi Cn. Pompejo adjutore, M. Craſſo auctore, quæ faciebat, facere clamaret: niſi conſules cauſam conjunxiſſe ſecum, in quo uno non mentiebatur, confirmaret; tam crudelis mei, tam ſceleratus reipublicæ vexator eſſe potuiſſet?

XXIII. Idem, poſteaquam reſpirare vos a metu cædis, emergere auctoritatem veſtram e fluctibus illis ſervitutis, reviviſcere memoriam ac deſiderium mei vidit, vobis ſe cœpit ſubito fallaciſſime venditare. Tum, leges Julias contra auſpicia latas, & hic, & in concionibus dicere: in quibus legibus inerat curiata illa lex, quæ totum ejus tribunatum continebat [74]; quam cæcus amentia non videbat. Producebat fortiſſimum virum, M. Bibulum: quærebat ex eo, C. Cæſare leges ferente, de cælo ſemperne ſervaſſet? ſemper ſe ille ſervaſſe dicebat. Augures interrogabat, quæ ita lata eſſent, rectene lata eſſent? illi vitio lata eſſe dicebant. Ferebant in oculis hominem quidam boni viri, & de me optime meriti: ſed illius, ut ego arbitror, furoris ignari. Longius proceſſit: in ipſum Cn. Pompejum, auctorem, ut prædicare eſt ſolitus, conſiliorum ſuorum, invehi cœpit. Inibat gratiam a nonnullis.

Tem

les, ut Sturmius interpretatur, & Clodii impetus, quos modo in hunc, modo in illum faciebat, bene volatici nominantur. Sic ad Atticum lib. 13. epiſt. 25: *O Academiam volaticam, & ſui ſimilem, modo huc, modo illuc*. Fabrit.

73 *Atque ex hac nimia nonnullorum alienatione, & quibuſdam hærentia tela in republica*] Hunc locum conjectura ductus, ſententiam ipſam ſubſecutus, veſtigia ſcripturæ & veteris, & vulgatæ perſecutus, ſane quam feliciter reſtitui: *Atque ex hac a me nonnullorum alienatione, & quibuſdam occultis odiis hærent etiam tela in republica*. Quis enim non videt hanc ſcripturam eſſe corruptam? *Atque ex hac nimia nonnullorum alienatione, & quibuſdam hærentia tela in republica*. &c. *Lamb.* Locum eſſe corruptum nemo non videt. Si ſic ſanari poſſit, ut ſanandum cenſuit Lambinus, nihil tam inquinatum eſt, quod non facile poſſit a quovis non imperitiſſimo purgari. *Græv.*

74 *Totum ejus tribunatum continebat*] Nam ſi curiata lex vitio lata, plebejus eſſe Clodius non potuit, ergo nec tribunus plebis. *Manut.*

Tum vero est ratus se posse, quoniam togatum [75] domestici belli extinctorem nefario scelere fœdasset, illum etiam, illum externorum bellorum, hostiumque victorem affligere. Tum est illa in templo Castoris scelerata, & pene deletrix hujus imperii sica [76] deprehensa. Tum ille; cui nulla hostium diutius urbs unquam fuit clausa, qui omnes angustias, omnes altitudines, omnium objecta tela, semper vi & virtute perfregit, obsessus est ipse domi; meque nonnulla imperitorum vituperatione timiditatis meæ, consilio & facto suo liberavit. Nam, si Cn. Pompejo, viro uni omnium fortissimo, quicunque nati sunt, miserum magis fuit, quam turpe, quamdiu ille tribunus plebis fuit, lucem non aspicere, carere publico, minas ejus perferre, cum in concionibus diceret, velle se in Carinis ædificare alteram porticum [77], quæ Palatio responderet; certe mihi exire domo mea, ad privatum dolorem fuit luctuosum, ad rationem reipublicæ gloriosum.

XXIV. Videtis igitur, hominem per seipsum jampridem afflictum, ac jacentem, perniciosis optimatium discordiis excitari: cujus initia furoris, dissensionibus eorum [78], qui tum a vobis sejuncti videbantur, sustentata sunt. Reliqua jam præcipitantis tribunatus, etiam post tribunatum, obtrectatores [79] eorum, atque adversarii defenderunt: ne a republica reipublicæ pestis removeretur, restiterunt: etiam, ne causam [80] diceret: etiam, ne privatus esset [81]. Etiamne in sinu atque in deliciis quidam optimi viri viperam illam venenatam, ac pestiferam habere potuerunt? Quo tandem decepti munere? Volo, inquiunt, esse, qui in concione detrahat de Pompejo. Detrahat ille vituperando? Velim, sic hoc vir summus, atque optime de mea salute meritus, accipiat, ut a me dicitur: dicam quidem certe, quod sentio. Mihi, medius fidius, tum

75 *Togatum*] Ciceronem.

76 *Sica*] Pro Milone, cap. 7.

77 *Alterom porticum*] Eversa Pompeji domo quæ erat in Carinis, sicuti, eversa mea, porticum fecerat in Palatio. *Man.*

78 *Eorum*] Cæsaris, Pompeji, Crassi, qui tum ab Optimatibus dissentiebant. *Idem.*

79 *Obtrectatores*] Ii, quos jam sæpe nominavi, Bibulus, Cato, Domitius. *Idem.*

80 *Ne causam*] Ne judicium fieret, cum accusaretur a Milone de vi. *Idem.*

81 *Ne privatus esset*] Nam cum ante Clodii judicium comitia ædilitia fieri voluerunt, ædilis curulis, ut crearetur, effecerunt. *Idem.*

tum de illius amplissima dignitate detrahere, cum maximis laudibus efferebat, videbatur.

Utrum tandem C. Marius splendidior, cum eum C. Glaucia laudabat, an cum eundem iratus postea vituperabat? An ille demens, & jampridem ad pœnam exitiumque præceps, fœdior atque inquinatior in Cn. Pompejo accusando, quam in universo senatu vituperando fuit? quod quidem miror, cum alterum gratum sit iratis, alterum esse tam bonis civibus non acerbum. Sed, ne id viros optimos diutius delectet, legant hanc ejus concionem, de qua loquor: in qua Pompejum ornat, an potius deformat? Certe laudat, & unum esse in hac civitate dignum hujus imperii gloria dicit: & significat, se illi amicissimum esse, & reconciliationem esse gratiæ factam.

Quod ego quanquam, quid sit, nescio: tamen hoc statuo, hunc, si amicus esset Pompejo, laudaturum illum non fuisse. Quid enim, si illi inimicissimus esset, amplius ad ejus laudem minuendam facere potuisset? Videant ii, qui illum Cn. Pompejo inimicum esse gaudebant, ob eamque causam in tot tantisque sceleribus connivebant, & nonnunquam ejus indomitos atque effrenatos furores plausu etiam suo prosequebantur, quam se cito inverterit. Nunc enim jam laudat illum: in eos invehitur, quibus se antea venditabat. Quid existimatis; eum, si reditus ei gratiæ patuerit, esse facturum, qui tam libenter in opinionem gratiæ irrepat?

XXV. Quas ego alias optimatium discordias a diis immortalibus definiri putem? Nam hoc quidem verbo neque P. Clodius, neque quisquam de gregalibus ejus, aut de consiliariis designatur. Habent Etrusci libri certa nomina, quæ in id genus civium cadere possunt. *Deteriores*, *repulsos*, quod jam audietis, hos appellant, quorum & mentes, & res sunt perditæ, longeque a communi salute disjunctæ. Quare, cum dii immortales monent de optimatium discordiis: de clarissimorum, & optime meritorum civium dissensione prædicunt. Cum principibus periculum, cædemque portendunt: in tuto collocant Clodium, qui tantum abest a principibus, quantum a puris, quantum a religiosis.

Digitized by Google

Vobis, o clarissimi, atque optimi cives, & vestræ saluti consulendum, & prospiciendum vident. Cædes principum ostenditur: id, quod interitum optimatium sequi necesse est, adjungitur. Etiam, ne in unius imperium res recidat, admonemur. Ad quem metum si deorum monitis non duceremur, tamen ipsi nostro sensu, conjecturaque raperemur. Neque enim ullus alius discordiarum solet esse exitus inter claros & potentes viros, nisi aut universus interitus, aut victoris dominatus, aut regnum. Dissensit cum Mario, clarissimo cive, consul nobilissimus & fortissimus, L. Sylla. Horum uterque ita cecidit victus, ut victor idem regnaverit. Cum Octavio collega Cinna dissensit. Utrisque horum secunda fortuna regnum est largita, adversa mortem. Idem iterum Sylla superavit: tum sine dubio habuit regalem potestatem, quanquam rempublicam recuperavit.

Inest hoc tempore haud obscurum odium, atque id insitum penitus, & inustum animis hominum amplissimorum: diffident principes: captatur occasio. Qui non tantum opibus valent, nescio quam fortunam tamen, ac tempus expectant. Qui sine controversia plus possunt, hi fortasse nonnunquam consilia, ac sententias inimicorum suorum extimescunt. Tollatur hæc e civitate discordia. Jam omnes isti, qui portenduntur metus, extinguentur: jam ista serpens, quæ tum hic delitescit, tum se emergit, & fertur illuc, compressa atque illisa morietur.

XXVI. Monent enim iidem, ne occultis consiliis respublica lædatur. Quæ sunt occultiora, quam ejus, qui in concione ausus est dicere, justitium edici oportere, jurisdictionem intermitti, claudi ærarium, judicia tolli? nisi forte existimatis, hanc tantam colluvionem illi, tantamque eversionem civitatis, in mentem subito in Rostris nec cogitanti venire potuisse. Est quidem ille plenus vini, stupri, somni, plenusque inconsideratissimæ ac dementissimæ temeritatis. Veruntamen nocturnis vigiliis, etiam, coitione hominum, justitium illud conceptum [82], ac meditatum est. Mementote, Patres conscri-

82 *Justitium illud conceptum*] Hunc locum interpolarunt scioli. Erfurt. Franc. & ed. prima: *Justitium illud concoctum*. Hoc est, longa & crebra deliberatione in conventiculis gregalium agitatum. *Græv.*

ſcripti, verbo illo neſario tentatas aures veſtras, & pernicioſam viam, audiendi conſuetudine, eſſe munitam.

Sequitur illud, *Ne deterioribus, repulſiſque bonos augeatur*. Repulſos videamus: nam deteriores qui ſint, poſt docebo. Sed tamen in eum cadere hoc verbum maxime, qui ſit unus omnium mortalium ſine ulla dubitatione deterrimus, concedendum eſt. Qui ſunt igitur repulſi? non, ut opinor, ii, qui aliquando honorem vitio civitatis, non ſuo, non ſunt aſſecuti. Nam id quidem multis ſæpe optimis civibus, atque honeſtiſſimis viris, accidit. Repulſi ſunt ii, quos ad omnia progredientes, quos munera contra leges gladiatoria parantes, quos apertiſſime largientes, non ſolum alieni, ſed etiam ſui, vicini, tribules, urbani, ruſtici repulerunt. Hi ne honore augeantur, monemur. Debet eſſe gratum, quod prædicunt: ſed tamen huic malo populus Romanus ipſe, nullo haruſpicum admonitu, ſua ſponte proſpexit.

Deteriores cavete: quorum quidem magna eſt natio: ſed tamen eorum omnium hic dux eſt, atque princeps. Etenim, ſi unum hominem deterrimum poeta præſtanti aliquis ingenio, fictis, conquiſitiſque vitiis deformatum, vellet inducere, nullum profecto dedecus reperire poſſet, quod in hoc non ineſſet; multaque in eo penitus defixa, atque hærentia præteriret.

XXVII. Parentibus, & diis immortalibus, & patriæ nos primum natura conciliat. Eodem enim tempore & ſuſcipimur in lucem, & hoc cæleſti ſpiritu augemur, & certam in ſedem civitatis, ac libertatis aſcribimur. Iſte parentum nomen, ſacra, memoriam, gentem, Fontejano nomine [83] obruit. Deorum ignes, ſollemnes menſas [84], abditos ac penetrales focos,

83 *Fontejano nomine.*] Quia Fontejam in gentem adoptatus. *Manutius.*

84 *Sollemnes menſas*] Novi dies, ludos, ſacra, religiones ſollemnes. Sed quid ſint *menſæ ſollemnes*, non capio: quamvis poſſis forte explicare, quibus ſollemniter utuntur in illis ſacris Bonæ Deæ. Sed ſic veteres non loquebantur. Non fruſtra tot veteres libri, in quibus eſt Erfurt. & Francii, *ſolia, menſas*; &c. Sane *ſolia* in ſacris locum habuiſſe, & ea fuiſſe ornata, & ſtrata, æque ut lectos, oſtendit Tacitus xv. Hiſt. cap. 44. *Sellæ* iliæ dicebantur, & *ſolia*. Hinc quæ Tacitus vocat & Gloſſarum Græcarum auctor *ſelliſternia*, Feſtus dicit *ſoliſternia*. Imprimis *ſolia hæc* & *ſellæ* tribuebantur Deabus, ut lecti Diis. Valer. Max. II, 1: *Feminæ cum viris cubantibus ſedentes cœnitabant, quæ conſuetu-*

cos, occulta & maribus non visa solum, sed etiam inaudita sacra, inexpiabili scelere pervertit: idemque earum [85] templum inflammavit dearum, quarum ope etiam aliis incendiis subvenitur.

Quid de patria loquar? qui primum eum civem vi, ferro, periculo, urbe, omnibus patriæ præsidiis depulit, quem vos patriæ conservatorem esse sæpissime judicaveratis: deinde everso senatus, ut ego semper dixi, comite; duce, ut ille dicebat, senatum ipsum, principem salutis mentisque publicæ, vi, cæde, incendiisque pervertit: sustulit duas leges, Æliam & Fusiam, maxime reipublicæ salutares: censuram extinxit [86]: intercessionem removit [87]: auspicia delevit: consules, sceleris sui socios, ærario, provinciis, exercitu armavit: reges, qui erant, vendidit: qui non erant, appellavit: Cn. Pompejum vi, ferro, domum compulit: imperatorum monumenta evertit: inimicorum domos disturbavit: vestris monumentis nomen suum inscripsit. Infinita sunt scelera, quæ ab illo in patriam sunt edita. Quid, quæ in singulos cives, quos necavit? socios, quos diripuit? imperatores, quos prodidit? exercitus, quos tentavit?

Quid vero? ea, quanta sunt, quæ in ipsum se scelera; quæ in suos edidit? Quis minus unquam pepercit hostium castris, quam ille omnibus corporis sui partibus? quæ navis unquam in flumine publico tam vulgata omnibus, quam istius ætas fuit? quis unquam nepos tam libere est cum scortis, quam hic cum sororibus, volutatus? quam denique tam immanem Charybdim poetæ fingendo exprimere potuerunt, quæ tantos exhaurire gurgites posset, quantas iste Byzantiorum, Brogitarorumque prædas exsorbuit? aut tam eminentibus canibus Scyllam, tamque jejunis, quam, quibus istum videtis, Gelliis, Clodiis, Titiis Rostra ipsa mandentem?

Qua-

suetudo ex hominum convictu ad divina penetravit. Nam Jovis epulo ipse in lectulum, Juno & Minerva in sellas ad cœnam invitantur. Sic solia, nihil aliud sunt quam sellæ, quæ sternebantur Diis, quale solium videtur etiam habuisse *Bona Dea*. Grævius.

85 *Earum*] Nympharum.

86 *Censuram exstinxit*] Tulit enim, ne quem censores in senatu legendo præterirent, neve qua ignominia afficerent, nisi qui apud eos accusatus, & utriusque censoris sententia damnatus esset. Vide Orat. in Pisonem. *Manutius*.

87 *Intercessionem removit: auspicia delevit*]. Quod utrumque lege Ælia & Fusia confirmabatur. *Idem*.

Digitized by Google

Quare, id quod extremum est in haruspicum responsis, *Providete, ne reipublicæ status commutetur*. Etenim vix hæc, si undique fulciamus, jam labefacta, vix, inquam, innixa in omnium nostrum humeris cohærebunt.

XXVIII. Fuit quondam ita firma hæc civitas, & valens, ut negligentiam senatus, vel etiam injurias civium ferre posset. Jam non potest. Ærarium nullum est: vectigalibus non fruuntur, qui redemerunt: auctoritas principum cecidit: consensus ordinum est divulsus: judicia perierunt: suffragia descripta [88] tenentur a paucis: bonorum animus ad nutum nostri ordinis expeditus jam non erit: civem, qui se pro patriæ salute opponat invidiæ, frustra posthac requiretis.

Quare hunc statum, qui nunc est, qualiscunque est, nulla alia re, nisi concordia, retinere possumus. Nam, ut meliore simus loco, ne optandum quidem est, illo impunito: deteriore autem statu ut simus, unus est inferior gradus, aut interitus, aut servitutis. Quo ne trudamur, dii immortales nos admonent, quoniam jampridem humana consilia ceciderunt. Atque ego hanc orationem, Patres conscripti, tam tristem, tam gravem non suscepissem, non, inquam, nisi hanc personam, & has partes, honoribus populi Romani, vestris plurimis ornamentis mihi tributis, deberem, & possem sustinere. Sed tamen facile tacentibus cæteris, reticuissem: sed hæc oratio omnis fuit non auctoritatis meæ, sed publicæ religionis. Mea fuerunt verba fortasse plura: sententiæ quidem omnes haruspicum: ad quos aut referri nuntiata ostenta non convenit, aut eorum responsis commoveri necesse est.

Quod si cætera magis pervulgata nos sæpe, & leviora moverunt: vox ipsa deorum immortalium non mentes omnium permovebit? Nolite enim id putare accidere posse, quod in fabulis sæpe videtis fieri, ut deus aliquis delapsus e cælo, cœtus hominum adeat, versetur in terris, cum hominibus colloquatur. Cogitate genus sonitus ejus, quem Latinienses nun-

88 *Suffragia descripta*] Sententia est: Ita corrupti sunt plerique cives, ut patiantur se induci ad suffragandum, quibus illi pauci bene volunt. Itaque *suffragia descripta sunt*, est, imperatum & injunctum quasi est singulis civibus suum suffragium, cui debeant suo suffragio commodare. Sic alibi *describere civitatibus pecuniam, tributa, milites*, jubere quantum debeat pecuniæ, tributorum, militum, singula civitas conferre. *Gravius*.

Digitized by Google

nuntiarunt: recordamini illud etiam, quod nondum eſt relatum, quod eodem fere tempore factus in agro Piceno Potentiæ nuntiatur terræ motus horribilis, cum quibuſdam multis, metuendiſque rebus. Hæc eadem profecto, quæ futura proſpicimus, impendentia pertimeſcetis. Etenim hæc deorum immortalium vox, hæc pene oratio judicanda eſt, cum ipſe mundus, cum aer, atque terræ, motu quodam novo contremiſcunt, & inuſitato aliquid ſono, incredibilique prædicunt. In quo conſtituendæ nobis quidem ſunt procurationes [89], & obſecratio, quemadmodum monemur. Sed faciles ſunt preces apud eos, qui ultro nobis viam ſalutis oſtendunt: noſtræ nobis ſunt inter nos iræ, diſcordiæque placandæ.

89 *Procurationes*] Expiationes, placationes. *Manutius*.

PRO

PRO CN. PLANCIO.

ORATIO XXXI.

ARGUMENTUM.

Cum ædilitatem ſimul peterent Cn. Plancius, & M. Juventius Laterenſis, creatus ædilis eſt Plancius, Laterenſis præteritus. Qua ille commotus ignominia, Plancium de ſodalitiis accuſavit, quod inter ambitus crimina graviſſimum eſt, ut inter crimina majeſtatis perduellio. Patrocinium Cicero ſuſcepit, egitque cauſam diligenter, memor ejus temporis, quo quæſtor in Macedonia Plancius ejectum lege Clodia complexus eſt, fovitque omni genere officii. Hanc orationem, & eam pro Scauro habuit eodem anno. Quæſitor hac in cauſa fuit C. Alfius, ab accuſatore editus; ut ipſa declarat oratio: & ipſi quoque judices, editicii dicti: hanc enim Licinia lex facultatem accuſatori dabat in crimine de ſodalitiis. MANUTIUS.

I. CUM propter egregiam & ſingularem Cn. Plancii, Judices, in mea ſalute cuſtodienda fidem, tam multos & bonos viros ejus honori viderem eſſe fautores, capiebam animo non mediocrem voluptatem, quod, cujus officium mihi ſaluti fuiſſet, ei meorum temporum memoriam ſuffragari videbam. Cum autem audirem, meos partim inimicos, partim invidos, huic accuſationi eſſe fautores, eandemque rem adverſariam eſſe in judicio Cn. Plancio, quæ in petitione fuiſſet adjutrix; dolebam, Judices, & acerbe ferebam, ſi hujus ſalus ob eam ipſam cauſam eſſet infeſtior, quod is meam ſalutem atque vitam ſua benevolentia, præſidio, cuſtodiaque texiſſet.

Nunc autem veſter, Judices, conſpectus, & conſeſſus iſte reficit, & recreat mentem meam, cum intueor & contemplor unumquemque veſtrum. Video enim hoc in numero neminem,

cui

Digitized by Google

cui mea ſalus cara non fuerit : cujus non extet in me ſummum meritum ; cui non ſim obſtrictus memoria beneficii ſempiterna . Itaque non extimeſco , ne Cn. Plancio cuſtodia meæ ſalutis apud eos obſit , qui me ipſum maxime ſalvum videre voluerunt : ſæpiuſque , Judices , mihi venit in mentem , admirandum eſſe , M. Lateranſem , hominem ſtudioſiſſimum & dignitatis , & ſalutis meæ , reum ſibi hunc potiſſimum delegiſſe , quam metuendum , ne vobis id ille magna ratione feciſſe videatur .

Quanquam mihi non ſumo tantum , Judices , neque arrogo , ut Cn. Plancium ſuis erga me meritis impunitatem conſecuturum putem . Niſi ejus integerrimam vitam , modeſtiſſimos mores , ſummam fidem , continentiam , pietatem , innocentiam oſtendero : nihil de pœna recuſabo . Sin omnia præſtitero , quæ ſunt a bonis viris expetenda : petam a vobis , Judices , ut , cujus miſericordia ſalus mea cuſtodita ſit , ei vos veſtram miſericordiam , me deprecante , tribuatis . Equidem ad reliquos labores , quos in hac cauſa majores ſuſcipio , quam in cæteris , etiam hanc moleſtiam aſſumo , quod mihi non ſolum pro Cn. Plancio dicendum eſt , cujus ego ſalutem non ſecus ac meam tueri debeo : ſed etiam pro me ipſo , de quo accuſatores plura pene , quam de re , reoque dixerunt .

II. Quanquam , Judices , ſi quid eſt in me ipſo ita reprehenſum , ut id ab hoc ſejunctum ſit , non me id magnopere conturbat . Non enim timeo , ne , quia perraro grati homines reperiantur , idcirco , cum me nimium gratum illi eſſe dicant , id mihi crimnoſum eſſe poſſit . Quæ vero ita ſunt agitata ab illis , ut aut merita Cn. Plancii erga me minora eſſe dicerent , quam a me ipſo prædicarentur : aut , ſi eſſent ſumma , negarent ea tamen ita magni , ut ego putarem , ponderis apud vos eſſe debere : hæc mihi ſunt tractanda , Judices , & modice , ne quid ipſe offendam ; & tum denique , cum reſpondero criminibus [1] , ne non tam innocentia reus ſua ,

1 *Cum reſpondero criminibus*] Non erant *crimina* , quibus reſpondebat . Rectius igitur Erfurtenſis : *cum reſpondero omnibus* , nimirum accuſatoribus , qui plura pene de me , quam de reo dicunt . *Grævius* . *Crimen* dicitur id omne quod reo alicui objicitur . Quare non eſt cur dicto ſimus audientes . *Olivetus* .

ſua, quam recordatione meorum temporum, defenſus eſſe videatur.

Sed mihi in cauſa facili, atque explicata, perdifficilis, Judices, & lubrica defenſionis ratio proponitur. Nam, ſi tantummodo mihi neceſſe eſſet contra Laterenſem dicere, tamen id ipſum eſſet in tanto uſu noſtro, tantaque amicitia moleſtum. Vetus enim eſt lex illa juſtæ, veræque amicitiæ, quæ mihi cum illo jam diu eſt, ut idem amici ſemper velint. Neque eſt ullum certius amicitiæ vinculum, quam conſenſus, & ſocietas conſiliorum, & voluntatum. Mihi autem non modo id eſt in hac re moleſtiſſimum, contra illum dicere, ſed multo illud magis, quod in ea cauſa contra dicendum eſt, in qua quædam hominum ipſorum videtur facienda eſſe contentio.

Quærit enim Laterenſis, atque hoc uno maxime urget, qua ſe virtute, qua laude Plancius, qua dignitate ſuperarit. Ita, ſi cedo illius ornamentis, quæ multa & magna ſunt, non ſolum hujus dignitatis [2] jactura facienda eſt, ſed etiam largitionis [3] recipienda ſuſpicio eſt. Sin hunc illi antepono: contumelioſa habenda eſt oratio, & dicendum eſt id, quod ille me flagitat, Laterenſem a Plancio dignitate eſſe ſuperatum. Ita aut amiciſſimi hominis exiſtimatio offendenda eſt, ſi illam accuſationis conditionem ſequar, aut optime de me meriti ſalus deferenda eſt.

III. Sed ego, Laterenſis, cæcum me, & præcipitem ferri confitear in cauſa, ſi te aut a Plancio, aut ab ullo, dignitate potuiſſe ſuperari dixero. Itaque diſcedam ab ea contentione, ad quam tu me vocas, & veniam ad illam, ad quam me cauſa ipſa deducit. Quid? tu non dignitatis [4] judicem putas eſſe populum? Fortaſſe nonnunquam eſt. Utinam vero ſemper eſſet! ſed eſt perraro: & ſi quando eſt, in iis magiſtratibus eſt mandandis, quibus ſalutem ſuam committi putat: his levioribus comitiis, diligentia & gratia petitorum

 honos

2 *Hujus dignitatis*] Legendum videtur *huic*, ut annotavit pater meus. *Jac. Gronovius*.

3 *Largitionis*] De qua Plancius accuſatur. Nam ſi dignitate non vicit, reliquum eſt, ut comitia corruperit. *Man.*

4 *Tu non dignitatis*] Lambinus legit, *tune æquum dignitatis*, &c. Manutius, *tu non inanem dignitatis*, & negationem refert ad *inanem*, non ad verbum *putas*. Grævius, *an tu dignitatis*, legendum exiſtimat.

honos paritur: non iis ornamentis, quæ esse in te videmus. Nam, quod ad populum pertinet, semper dignitatis iniquus judex est, qui aut invidet, aut favet.

Quanquam nihil potes in te, Laterensis, constituere, quod sit proprium laudis tuæ, quin id tibi sit commune cum Plancio. Sed hoc totum agetur alio loco: nunc tantum disputo de jure populi, qui & potest, & solet nonnunquam dignos præterire: nec, si a populo præteritus est, quem non oportuit, a judicibus condemnandus est, qui præteritus non est. Nam si ita esset: quod patres apud majores nostros tenere non potuerunt, ut reprehensores [5] essent comitiorum, id haberent judices; vel quod multo etiam minus est ferendum. Tum enim magistratum non gerebat is, qui ceperat, si patres auctores [6] non erant facti: nunc postulatur a vobis, ut ejus exilio, qui creatus sit, judicium populi Romani reprehendatis. Itaque quanquam, qua nolui, janua sim ingressus in causam, sperare videor tantum absuturam esse orationem meam a minima suspicione offensionis tuæ, te ut potius objurgem, quod iniquum in discrimen adducas dignitatem tuam, quam ut ego eam ulla contumelia coner attingere.

IV. Tu continentiam, tu industriam, tu animum in rempublicam, tu virtutem, tu innocentiam, tu fidem, tu labores tuos, quod ædilis non sis factus, fractos esse, & abjectos, & repudiatos putas? Vide tandem, Laterensis, quantum a te dissentiam. Si, medius fidius, decem soli essent in civitate viri boni, sapientes, justi, graves, qui te indignum ædilitate judicavissent, gravius de te judicatum putarem, quam est hoc, quod tu metuis, ne a populo judicatum esse videatur. Non enim comitiis judicat semper populus, sed movetur plerumque gratia: cedit precibus: facit eos, a quibus est maxime ambitus. Denique, si judicat, non delectu aliquo, aut sapientia ducitur ad judicandum, sed impetu nonnunquam, & quadam etiam temeritate. Non est enim consilium in vulgo, non ratio, non discrimen, non diligentia: semperque sapientes ea, quæ

5 *Reprehensores*] Corrigebant quæ perperam in comitiis erant facta. *Græv.*

6 *Auctores*] Hoc est, ea vel probabant, vel irrita judicabant. *Ferrat.*

quæ populus feciſſet, ferenda, non ſemper laudanda duxerunt. Quare cum te ædilem fieri oportuiſſe dicis, populi culpam, non competitoris, accuſas.

At fueris dignior, quam Plancius: de quo ipſo ita tecum contendam paulo poſt, ut conſervem dignitatem tuam: ſed, ut fueris dignior, non competitor, a quo es victus, ſed populus, a quo es præteritus, in culpa eſt. In quo primum illud debes putare, comitiis, præſertim ædilitiis, ſtudium eſſe populi, non judicium: eblandita illa, non enucleata eſſe ſuffragia: eos, qui ſuffragium ferant, quid denique ipſi debeant, conſiderare ſæpius, quam quid cuique a republica videatur deberi. Sin autem mavis eſſe judicium: non tibi id reſcindendum eſt, ſed ferendum.

Male judicavit populus. At judicavit. Non debuit. At potuit. Non fero. At multi clariſſimi & ſapientiſſimi cives tulerunt. Eſt enim hæc conditio liberorum populorum, præcipueque hujus principis populi, & omnium gentium domini, ac victoris, poſſe ſuffragiis vel dare, vel detrahere, quod velit, cuique: noſtrum eſt autem, qui in hac tempeſtate populi jactemur ac fluctibus, ferre modice populi voluntates, allicere alienas, retinere partas, placare turbatas: honores ſi magni non putemus, non ſervire populo: ſin eos expetamus, non defatigari ſupplicando.

V. Venio nunc ad ipſius populi partes, ut illius contra te oratione potius, quam mea diſputem. Qui ſi tecum congrediatur, & ſi una voce loqui poſſit, hæc dicat: Ego tibi, Laterenſis, Plancium non antepoſui: ſed, cum eſſetis æque boni viri, meum beneficium potius ad eum detuli, qui a me contenderat, quam ad eum, qui mihi non nimis ſubmiſſe ſupplicarat. Reſpondebis, credo, te ſplendore & vetuſtate familiæ fretum, non valde ambiendum putaſſe. At vero te ille ad ſua inſtituta, ſuorumque majorum exempla revocabit: ſemper ſe dicet rogari, ſemper ſibi ſupplicari voluiſſe. M. Sejum [7], qui ne equeſtrem quidem ſplendorem incolumem a calamitate ju-

 dicii

7 *M. Sejum*] Qui damnatus in privata aliqua cauſa partem bonorum amiſit, ut ne cenſum quidem equeſtrem in poſterum haberit. *Ferrat.*

dicii retinere potuisset, homini nobilissimo, innocentissimo, eloquentissimo, M. Pisoni, prætulisse: præposuisse se Q. Catulo, summa in familia nato, sapientissimo & sanctissimo viro, non dico C. Seranum non stultissimum hominem (fuit enim & animi satis magni, & consilii) sed C. Manlium, non solum ignobilem [8], verum sine virtute, sine ingenio, vita etiam contempta, ac sordida.

Desiderarunt te, inquit, oculi mei, cum tu esses Cyrenis [9]. Me enim, quam socios, tua frui virtute malebam: &, quo plus intererat, eo plus aberas a me. Certe non videbam. Deinde sitientem me virtutis tuæ deseruisti, ac dereliquisti. Cœperas enim petere tribunatum plebis temporibus iis, quæ istam eloquentiam & virtutem requirebant: quam petitionem cum reliquisses, si hoc judicasti [10], tanta in tempestate te gubernare non posse; de virtute tua dubitavi: si nolle; de voluntate. Sin, quod magis intelligo, temporibus te aliis reservasti; ego quoque, inquam, & respublica ad ea te tempora revocavi, ad quæ tu te ipse servaras. Pete igitur eum magistratum, in quo mihi magnæ utilitati esse possis. Ædiles quicunque erunt, idem mihi, quod ostenderas [11]: aut, si [12], quod mea

minus

8 *Ignobilem*] Ignobiles Mallii: nobiles Manlii. De eadem re sic pro Murena: *Quis L. Philippum, summo ingenio, opera, gratia, nobilitate, a M. Herennio superari posse arbitratus est? quis Q. Catulum, humanitate, sapientia, integritate antecellentem, a Cn. Mallio.* Et hic autem, & in ea pro Murena, ejecto *Manlio*, *Mallium* restitui. Et in ea quoque pro Sex. Roscio, *Mallius Glaucia quidem*, cum antea legeretur, *Manlius*, reposui. Quia Manliorum nota nobilitas, Mallii autem perobscuri: in quo nostram opinionem veterum librorum adjuvat auctoritas. *Manut.*

9 *Cyrenis*] Quæstor. *Idem.*

10 *Si hoc* indicasti] Quis ita legendum esse non videt? Est enim hujus dilemmatis vis hujusmodi. Cum reliquisti petitionem tribunatus pl. indicasti horum duorum alterum: vel te in tanta tempestate non posse rempublicam gubernare, vel te nolle. Si indicasti te non posse, de virtute tua dubitavi: si te nolle, de voluntate. At si legatur, *judicasti*: vide, quæso, lector, quam sit absurda tota hæc oratio, & sententia futura. Si judicasti te non posse rempublicam gubernare, de virtute tua dubitavi. Potest enim aliquis judicare se quippiam efficere non posse, & tamen ita occulte, atque obscure, ut alios celet. Sed demus hoc membrum tolerabile esse. Id, quod deinceps sequitur, quis feret? si judicasti te nolle, &c. Quid hoc est, judicare se nolle? quis ita loquitur? nonne simile est, ut si quis diceret, Arbitror me nolle hoc, vel illud facere? quo quid absurdius dictu? Quare sic legendum esse contendo, non libris solum omnibus, verum etiam malevolis, & sciolis omnibus reclamantibus atque invitis. *Lambinus.* Erfurt. *judicasti.* Omnino bene. *Judicasti* te nolle, est constituisti, decrevisti te nolle. *Grævius.*

11 *Idem mihi, quod ostenderas*] Oratio præcisa est. Subintelligendum enim est *præstabunt*, aut aliquid simile: nisi si quis dicat omissum esse, & desiderari. *Lamb.* Integrat hunc locum egregia clausula Turingicus liber. *Grut. Idem mihi sunt & judices parati: tribuni plebis permagni interest qui sint. Quare aut redde mihi, quod ostenderas; aut.*

Digitized by Google

minus interest [13], id te magis forte delectat, reddam tibi istam ædilitatem, etiam negligenter petenti. Sed amplissimos honores, ut pro dignitate tua consequare, condiscas censeo mihi paulo diligentius supplicare.

VI. Hæc populi oratio est: mea vero, Laterensis, hæc: Quare victus sis, non debere judicem quærere, modo ne largitione sis victus. Nam si, quotiescunque præteritus erit is, qui non debuerit præteriri, toties oportebit, eum, qui factus erit, condemnari: nihil jam est, quod populo supplicetur: nihil, quod diribitio, nihil, quod supplicatio magistratuum, renuntiatio suffragiorum expectetur: simul ut qui sint professi, video quid dicam. Hic familia consulari est, ille prætoria: reliquos video esse ex equestri loco: sunt omnes sine macula, sunt æque boni viri, atque integri: sed servari necesse est gradum. Cedat consulari generi prætorium, nec contendat cum prætorio equester locus. Sublata sunt studia, extinctæ suffragationes, nullæ contentiones, nulla libertas populi in mandandis magistratibus, nulla expectatio suffragiorum: nihil, ut plerumque evenit, præter opinionem accidet: nulla erit posthac varietas comitiorum. Sin hoc persæpe accidit, ut & factos aliquos, & non factos esse miremur: si campus, atque illæ undæ comitiorum, ut mare profundum & immensum, sic effervescunt quodam quasi æstu, ut ad alios accedant, ab aliis autem recedant: in tanto nos impetu studiorum, & motu temeritatis, modum aliquem, & consilium, & rationem requiramus?

Quare noli me ad contentionem vestram revocare, Laterensis. Etenim, si populo grata est tabella, quæ frontes aperit hominum, mentes tegit; datque eam libertatem, ut, quod velint, faciant; promittant autem, quod rogentur: cur tu in judicio exprimis, quod non fit in campo? Hic, quam ille, dignior, perquam grave est dictu. Quomodo igitur est æquum? Sic, credo, quod agitur, quod satis est judici; hic factus est. Cur iste potius, quam ego? Vel nescio, vel non dico, vel deni-

12 *Aut, si*] Vel, si quoquo modo vis esse Ædilis, pete rursus, & dabo. *Ferr.*

13 *Quod mea minus interest*] Minus enim prodesse mihi potes in ædilitate, quam in tribunatu. *Manutius.*

denique, quod mihi graviſſimum eſſet ſic dicere, ſed impune tamen deberem dicere: Non recte. Nam quid aſſequerer, ſi illa extrema defenſione uterer, populum, quod voluiſſet, feciſſe, non quod debuiſſet?

VII. Quid ſi populi quoque factum defendo, Laterenſis, & doceo, Cn. Plancium non obrepſiſſe ad honorem, ſed eo veniſſe curſu, qui ſemper patuerit hominibus ortis hoc noſtro equeſtri loco? Poſſumne eripere orationi tuæ contentionem veſtrum, quæ tractari ſine contumelia non poteſt, & te ad cauſam aliquando, crimenque deducere? Si, quod equitis Romani filius eſt, inferior eſſe debuit, omnes tecum equitum Romanorum filii petiverunt. Nihil dico amplius. Hoc tamen miror, cur tu huic potiſſimum iraſcare, qui longiſſime a te abſuit. Equidem, ſi quando, ut fit, jactor in turba, non illum accuſo, qui eſt in ſumma ſacra via, cum ego ad Fabium fornicem [14] impellor: ſed eum, qui in me ipſum incurrit, atque incidit. Tu neque Q. Pedio, forti viro, ſuccenſes, neque huic A. Plotio, ornatiſſimo homini, familiari meo: & ab eo, qui hos dimovit, potius, quam ab iis, qui in te ipſum incubuerunt, te depulſum putas.

Sed tamen hæc tibi eſt prima cum Plancio generis veſtri, familiæque contentio, qua abs te vincitur. Cur enim non confitear, quod neceſſe eſt? Sed non hic magis, quam ego a meis competitoribus, & alias, & in conſulatus petitione vincebar. Sed vide, ne hæc ipſa, quæ deſpicis, huic ſuffragata ſint. Sic enim conferamus. Eſt tuum nomen utraque familia conſulare. Num dubitas igitur, quin omnes, qui favent nobilitati, qui id putant eſſe pulcherrimum, qui imaginibus, qui nominibus veſtris ducuntur, te ædilem fecerint? Equidem non dubito. Sed, ſi parum multi ſunt, qui nobilitatem ament: num iſta eſt noſtra culpa? Etenim ad caput, & ad fontem utriuſque generis veniamus.

VIII.

14 *In ſumma ſacra via . . . ad Fabium fornicem*] A Palatio, ſeu colle Palatino, in quo domus erat Ciceronis, in forum deſcendebatur. At forum erat *Regia*, ſeu domus Numæ. Ad Regiam *Fornix Fabius*, vel *Fabianus*, ut Aſconius vocat: hoc eſt, arcus a Fabio cenſore constructus eo: qui a devictis Allobrogibus cognominatus eſt Allobrogicus. Plura de his Alexander Donatus, *Rom. vet. ac rec. lib.* 11. *cap.* 12. Anonymus.

VIII. Tu es ex municipio antiquissimo Tusculano, ex quo plurimæ familiæ sunt consulares: in quibus est etiam Juventia: quot e reliquis municipiis omnibus non sunt. Hic est e præfectura Atinati [15], non tam prisca, non tam honorata, non tam suburbana. Quantum interesse vis ad rationem petendi? Primum, utrum magis favere putas Atinates, an Tusculanos, suis? Alteri (scire enim hoc propter vicinitatem facile possum) cum hujus ornatissimi atque optimi viri, Cn. Saturnini, patrem ædilem, cum prætorem viderunt, quod primus ille non modo in eam familiam, sed etiam in præfecturam illam, sellam curulem attulisset: mirandum in modum lætati sunt. Alteros (credo, quia refertum est municipium consularibus: nam malevolos non esse certo scio) nunquam intellexi vehementius hospitum suorum honore lætari.

Habemus hoc nos: habent nostra municipia. Quid ego de me, de fratre meo loquar? quorum honoribus agri prope dicam ipsi, montesque faverunt. Num quando vides Tusculanum aliquem de M. Catone illo in omni virtute principe, num de T. Coruncanio, municipe suo, num de tot Fulviis [16] gloriari? verbum nemo facit. At, in quemcunque Arpinatem incideris, etiam si nolis, erit tamen tibi fortasse etiam de nobis

15 *E præfectura Atinati*] Præfectura erat urbs Italiæ, in quam mittebatur Roma præfectus, qui eam administraret, secundum leges a Romanis præscriptas, & qui jus in illa diceret. Vide Sigon. de antiquo jure Italiæ II, 10, & sequentibus. Atina vero est urbs Volscorum in Latio, in monte ad Lirim posita: etiam nunc retinet antiquum nomen, non nunquam *Atino* dicitur. Vide Cluver. Italiam antiquam, III, 8. *Grev.*

16 *Num de tot* Fabiis *gloriari*] Fabii non Tusculo orti sunt, sed ante ipsam Urbem conditam in ejus sede inter Romuli & Remi comites agitarunt: immo eo loci ex Evandri, ut nonnulli volunt, filia ab Hercule procreati, & postea expulsis Regibus inter primos patricios gloria, dignitate, Consulatibus floruerunt. Recte Pighius, quod de *Fulviis* plebeiis & obscuris origine sua, non *Fabiis* illustribus & patriciis loqui Ciceronem autumat: ideoque id quod unum recte tentavit Pighius, accipere debuisset Gruterus, non autem repudiare, præferendo *Fabiis*, de quibus ut ex nullo municipio, adeoque nec Tusculo ortis, nulli municipes gloriari poterant. Reponendum omnino *Fulviis*, qui tamen non Tiburtes, sed Tusculani origine fuerunt. Etenim primus Fulviorum in urbe Roma L. Fulvius Curvus, Cos. A. U. C. 431, a Tusculanis rebellantibus, quorum Consul erat, transiit ad Romanos, & ab his eodem anno, quo hostis fuerat, Consul Romanus triumphavit de suis popularibus. Differre hæc Plinius Hist. Nat. VII, 43. Atque hinc Cicero Philipp. III, 6, Antonin Fulviam uxorem habenti, cum is Octaviano *Aricinam matrem exprobrasset*, objicit vicissim uxorem *Tusculanam*. *Tusculana* hæc non alia est quam Fulvia, quæ Antonii tunc uxor, & filia erat Fulvii Bambalionis, ac Semproniæ Tuditani filiæ. Perizonius *Animadv. Hist.* Proxime ad veram lectionem accedit Dresdensis, qui pro *Fabiis* legit *filiis*. Sed in Erfurtensi est ipsum *Fulviis*, unde merito id arripuimus. *Grævius.*

nobis aliquid, aliquid certe de C. Mario audiendum. Primum igitur hic habuit ſtudia ſuorum ardentia: tu tanta, quanta in hominibus jam ſaturatis honoribus eſſe potuerunt.

Deinde tui municipes ſunt illi quidem ſplendidiſſimi homines: ſed tamen pauci, ſi quidem cum Atinatibus conferantur. Hujus præfectura, plena virorum fortiſſimorum, ſic ut nulla tota Italia frequentior dici poſſit. Quam quidem nunc multitudinem videtis, Judices, in ſqualore & luctu ſupplicem vobis. Hi tòt equites Romani, tot tribuni ærarii, (nam plebem a judicio dimiſimus, quæ cuncta comitiis adfuit) quid roboris, quid dignitatis hujus petitioni attulerunt? Non enim tribum [17] Terentinam, de qua dicam alio loco, ſed dignitatem, ſed oculorum conjectum [18], ſed ſolidam, & robuſtam, & aſſiduam frequentiam præbuerunt. Jam municipia conjunctione etiam vicinitatis vehementer moventur.

IX. Omnia, quæ dico de Plancio, expertus in nobis. Sumus enim finitimi Atinatibus. Laudanda eſt, vel etiam amanda vicinitas, retinens veterem illum officii morem, non infuſcata malevolentia, non aſſueta mendaciis, non fucata, non fallax, non erudita artificio ſimulationis, vel ſuburbano, vel etiam urbano. Nemo Arpinas non Plancio ſtuduit, nemo Soranus, nemo Caſinas, nemo Aquinas. Totus ille tractus celeberrimus, Venafranus, Alliſanus: tota denique noſtra illa aſpera, & montuoſa, & fidelis, & ſimplex, & ſautrix ſuorum regio, ſe hujus honore ornari, ſe augeri dignitate arbitrabatur: iiſdemque nunc a municipiis adſunt equites Romani publice, cum legationis teſtimonio; nec minore nunc ſunt ſollicitudine, quam tum erant ſtudio. Etenim eſt gravius ſpoliari fortunis, quam non augeri dignitate. Ergo ut alia in te erant illuſtriora, Laterenſis, quæ tibi majores tui reliquerant: ſic te Plancius hoc non ſolum municipii, verum etiam vicinitatis genere vincebat. Niſi forte te Lavicana, aut Bovillana, aut Gabina civitas adjuvabat: quibus e municipiis vix jam, qui carnem Latinis petant [19], inveniuntur. Ad-

17 *Non enim Tribum*] Non per ſodalitia, & contra leges Tribum Terentinam Plancio confecerunt. *Ferrat.*

18 *Oculorum conjectum*] Admirationem populi. *Idem.*

19 *Qui carnem Latinis petant*] Ex Livio, &

Adjungam, ſi vis, id, quod tu etiam huic obeſſe putas, patrem publicanum: qui ordo quanto adjumento ſit in honore, quis neſcit? Flos enim equitum Romanorum, ornamentum civitatis, firmamentum reipublicæ, publicanorum ordine continetur. Quis eſt igitur, qui neget, ordinis ejus ſtudium fuiſſe in honore Plancii ſingulare? neque injuria: vel quod erat pater is, qui eſt princeps jamdiu publicanorum: vel quod is ab ſociis unice diligebatur [20]: vel quod diligentiſſime rogabat: vel quia pro filio ſupplicabat: vel quia hujus ipſius in illum ordinem ſumma officia quæſturæ, tribunatuſque conſtabant: vel quod illi in hoc ornando ordinem ſe ornare, & conſulere liberis ſuis arbitrabantur.

X. Aliquid præterea, (timide dico, ſed tamen dicendum eſt) non enim opibus, non invidioſa gratia, non potentia vix ferenda, ſed commemoratione beneficii, ſed miſericordia, ſed precibus aliquid attulimus etiam nos. Appellavi populum, tribubus ſubmiſi me, & ſupplicavi: ultro mehercules ſe mihi etiam offerentes, ultro pollicentes rogavi. Valuit cauſa rogandi, non gratia. Nec, ſi vir ampliſſimus, cui nihil eſt, quod roganti concedi non jure poſſit, de aliquo, ut dicis, non impetravit, ego ſum arrogans, quod me valuiſſe dico. Nam, ut omittam illud, quod ego pro eo laborabam, qui valebat ipſe per ſeſe: rogatio ipſa ſemper eſt gratioſiſſima, quæ eſt officio neceſſitudinis conjuncta maxime. Neque enim ego ſic rogabam, ut petere viderer, quia familiaris eſſet meus, quia vicinus, quia hujus parente ſemper plurimum eſſem uſus: ſed ut quaſi parenti, & cuſtodi meo. Non potentia mea, ſed cauſa rogationis fuit gratioſa. Nemo mea reſtitutione lætatus eſt, nemo injuria doluit, cui non hujus in me miſericordia grata fuerit.

Etenim, ſi ante reditum meum Cn. Plancio ſe vulgo viri

 boni,

& aliis notum eſt, ſacrificio facto in monte Albano feriis Latinis, carnem cæſatum hoſtiarum municipibus, qui affuiſſent, diſtribui ſolitam. *Manut.*

20 *Vel quod is a ſociis unice diligebatur*] Duas ob cauſas præcipue habuit equeſtrem ordinem Plancius ſui ſtudioſum in honore; tum quia pater ejus publicanorum princeps, tum quia idem unice diligebatur ab iis publicanis, quibuſcum ſæpe in redimendis vectigalibus fecerat ſocietatem. Ii enim ſocii dicebantur, qui vectigal alicujus provinciæ communi nomine redimerent a cenſoribus, & a provincialibus exigerent. *Ferrat.*

Digitized by Google

boni, cum hic tribunatum peteret, ultro offerebant: cui nomen meum absentis honori fuisset, ei meas præsentis preces non putas profuisse? An Minturnenses coloni, quod C. Marium ex civili errore, atque ex impiis manibus [21] eripuerunt; quod tecto receperunt, quod fessum inedia, fluctibusque, recrearunt: quod viaticum congesserunt; quod navigium dederunt; quod eum linquentem terram eam, quam servaverat, lacrymis, votisque omnibus prosecuti sunt, æterna in laude versantur: Plancio, quod me, vel vi pulsum, vel ratione cedentem, receperit, juverit, custodierit; his, & senatui, populoque Romano, ut haberent quod reducerent [22], conservarit: honori hanc fidem, misericordiam, virtutem fuisse miraris?

XI. Vitia mehercule res hæ Cn. Plancii, de quibus dixi, tegere potuerunt: ne tu in ea vita, de qua jam dicam, tot & tanta adjumenta huic honori fuisse mirere. Hic est enim, qui adolescentulus cum Torquato profectus in Africam, sic ab illo gravissimo & sanctissimo, atque omni laude & honore dignissimo viro dilectus est, ut & contubernii necessitudo, & adolescentuli modestissimi pudor postulabat. Quod, si adesset, non minus ille declararet, quam hic illius frater patruelis, & socer T. Torquatus, illi omni virtute & laude par: qui est quidem cum illo maximis vinculis, & propinquitatis, & affinitatis conjunctus: sed ita magni amoris, ut illæ necessitudinis causæ leves esse videantur. Fuit in Creta postea contubernalis Saturnini, propinqui sui, miles hujus Q. Metelli: quibus cum fuerit probatissimus, hodieque sit, omnibus esse se probatum debet sperare. In ea provincia legatus fuit C. Sacerdos, qua virtute, qua constantia vir? L. Flaccus, qui homo? qui civis? qualem hunc putent, assiduitate, testimonioque declarant. In Macedonia tribunus militum fuit: in eadem provincia postea quæstor. Primum Macedonia sic eum diligit, ut indicant hi principes civitatum suarum: qui cum missi sint ob aliam causam, tamen hujus repentino periculo commoti, huic assident,

21 *Ex impiis manibus*] Carnificis, qui missus fuerat ad eum interficiendum. *Idem.*

22 *Ut haberent*, quem *reducerent*] Sine mora hanc lectionem, quam in Erfurtensi inveni, recepi. Vulgati libri, *ut haberent* quod *reducerent*. Græv.

dent, pro hoc laborant: huic si præsto fuerint, gratius se civitatibus suis facturos putant, quam si legationem & mandata sua confecerint. L. vero Apulejus hunc tanti facit, ut morem illum majorum, qui præscribit, in parentum loco quæstoribus suis prætores esse oportere, officiis, benevolentiaque superarit. Tribunus plebis fuit non fortasse tam vehemens, quam isti, quos tu jure laudas: sed certe talis, quales si omnes semper fuissent, nunquam desideratus vehemens esset tribunus [23].

XII. Omitto illa, quæ si minus in scena sunt [24], at certe, cum sunt prolata, laudantur: ut vivat cum suis: primum cum parente, (nam meo judicio pietas fundamentum est omnium virtutum) quem veretur, ut deum, (neque enim multo secus parens liberis) amat vero, ut sodalem, ut fratrem, ut æqualem. Quid dicam cum patruo? cum affinibus? cum propinquis? cum hoc Cn. Saturnino, ornatissimo viro? cujus quantam honoris hujus cupiditatem fuisse creditis, cum videatis luctus societatem? Quid de me dicam? qui mihi in hujus periculo reus esse videor? Quid de his tot viris talibus, quos videtis veste mutata? Atqui hæc sunt indicia solida, Judices, & expressa; hæc signa probitatis, non fucata forensi specie, sed domesticis inusta notis veritatis. Facilis est illa occursatio, & blanditia popularis: aspicitur, non attrectatur: procul apparet, non excutitur: non in manus sumitur.

Omnibus igitur rebus ornatum hominem, tam externis, quam domesticis: nonnullis rebus inferiorem, quam te, generis & nominis, dico: superiorem aliis, municipum, vicinorum, societatum studio, temporum meorum memoria: parem virtute, integritate, modestia; ædilem factum esse miraris? Hunc

23 *Nunquam desideratus esset vehement tribunus*] Laudabatur M. Cato, qui tribunus plebis effecerat, ne a Metello Nepote collega læderetur respublica; L. Ninnius, qui Clodii conatibus pro virili restiterat; Milo & Sextius, qui Clodianos tribunos in officio continuerant. Si Nepos, Clodius, aliique tribuni moderate se gessissent in administranda republica, ut se gesserat Plancius; nunquam collega aliquis desideratus fuisset, qui se illorum furori, atque amentiæ objiceret. Quid opus est vehemente tribuno, si nemo res novas seditiose moliatur? Plancii laus inde nascitur, quod nunquam e republica fuit, ejus conatum aliquem reprimi. *Ferrat.*

24 *Si minus in scena sunt*] Est, si minus in oculos incurrunt hominum. *Esse in scena* dicitur, quod oculos hominum in se convertit, ut plurimis notum sit & laudatum. Ovid. I. de Trist. el. 9. *Scena manet dotes grandis, amice, tuas.* Cic. XII. ad fam. ep. 63: *Magnum theatrum habet ista provincia:* Omnibus patet, quicquid in illa provincia geritur. *Grævius.*

tu vitæ ſplendorem maculis aſpergis iſtis? Jacis adulteria, quæ nemo non modo nomine, ſed ne ſuſpicione quidem poſſit agnoſcere. Bimaritum appellas, ut verba fingas, non ſolum crimina. Ductum eſſe ab eo in provinciam aliquem dicis libidinis cauſa: quod non crimen eſt, ſed impunitum in maledico mendacium. Raptam eſſe mimulam: quod dicitur Atinæ factum a juvene, vetere quodam in ſcenicos jure, maximeque oppidano. O adoleſcentiam traductam eleganter! cui quidem cum, quod licuerit, objiciatur, tamen id ipſum falſum reperiatur. Emiſſus aliquis e carcere, & quidem emiſſus [25] per imprudentiam, emiſſus (ut cognoſtis) neceſſarii hominis, optimique adoleſcentis rogatu: idem poſtea prætoris mandatu requiſitus. Atque hæc, nec ulla alia, ſunt conjecta maledicta in ejus vitam, de cujus vos pudore, religione, integritate dubitetis.

XIII. Pater vero, inquit, etiam obeſſe filio debet. O vocem duram, atque indignam tua probitate, Laterenſis! Pater ut in judicio capitis, pater ut in dimicatione fortunarum, pater ut apud tales viros obeſſe filio debeat? Qui ſi eſſet turpiſſimus, ſordidiſſimus, tamen ipſo nomine patrio valeret apud clementes judices, & miſericordes: valeret, inquam, communi ſenſu omnium, & dulciſſima commendatione naturæ. Sed cum ſit Cn. Plancius is eques Romanus, ea primum vetuſtate equeſtris ordinis, ut pater, ut avus, ut majores ejus omnes, equites Romani fuerint, ſummum in præfectura florentiſſima gradum tenuerint, & dignitatis, & gratiæ: deinde ut ipſe in legionibus P. Craſſi, imperatoris, inter ornatiſſimos homines, equites Romanos, ſummo ſplendore fuerit: ut poſtea princeps inter ſuos, plurimarum rerum ſanctiſſimus & juſtiſſimus judex, maximarum ſocietatum auctor [26], plurimarum magiſter: ſi non modo in eo nihil unquam reprehenſum, ſed laudata ſunt omnia, tamen is oberit honeſtiſſimo filio pater, qui vel minus honeſtum, & alienum tueri, vel auctoritate ſua, vel gratia poſſit?

Aſ-

25 *Emiſſus*] A Plancio, cum tribunus plebis eſſet. A prætore autem requiſitus ad carcerem & cuſtodiam. *Anonym.*

26 *Societatum auctor*] *Auctor* ſocietatum, eſt qui alios publicanos hortabatur ad conducenda vectigalia. Magiſter ſocietatis, qui ſociis non repugnantibus, arbitratu ſuo ſtatuebat de iis, quæ ad commune ſocietatis pertinebant. *Ferrat.*

Digitized by Google

Aſperius, inquit, locutus eſt aliquid aliquando. Immo fortaſſe liberius. At id ipſum, inquit, non eſt ferendum. Ergo hi ferendi ſunt, qui queruntur, libertatem equitis Romani ſe ferre non poſſe? Ubinam ille mos? ubi illa æquitas juris? ubi illa antiqua libertas, quæ malis oppreſſa civilibus extollere jam caput, & aliquando recreata, ſe erigere debebat? Equitum ego Romanorum etiam in homines nobiliſſimos maledicta, publicanorum in Q. Scævolam [27], virum omnibus ingenio, juſtitia, integritate præſtantem, aſpere, & ferociter, & libere dicta commemorem?

XIV. Conſuli P. Naſicæ præco Granius, medio in foro, cum ille, edicto juſtitio, domum deſcendens rogaſſet Granium, quid triſtis eſſet: an quod auctiones eſſent [28]? Immo vero, inquit, quod legiones [29]. Idem tribuno plebis, potentiſſimo homini, M. Druſo, ſed multa in rempublicam molienti, cum ille eum ſalutaſſet, ut fit, dixiſſetque, Quid agis, Grani? Reſpondit, Immo vero, tu Druſe, quid agis [30]? Ille L. Craſſi, ille M. Antonii voluntatem aſperioribus facetiis ſæpe perſtrinxit impune. Nunc uſque eo oppreſſa veſtra arrogantia civitas eſt, ut, quæ fuit olim præconi in ridendo, nunc equiti Romano in plorando, non ſit conceſſa libertas.

Quæ enim unquam fuit Plancio vox contumeliæ potius, quam doloris? Quid eſt autem unquam queſtus, niſi cum a ſociis, & a ſe injuriam [31] propulſaret? Cum ſenatus impediretur, quo minus, id quod hoſtibus ſemper erat tributum, reſponſum equitibus Romanis redderetur: omnibus illa injuria

dolori

27 *Q. Scævolam*] Qui cum Aſiam regeret, ab injuriis publicanorum provinciales defendit. Vide Cic. epiſt. ad Lentulum. Hinc in ejus honorem Aſiatici *Mucia* indituerunt. *Idem*.

28 *Quod auctiones eſſent*] Jocus in Granium, qui lætus eſſe deberet, cum auctiones eſſent, unde ipſe tanquam præco lucrum faceret. *Manutius*. Non fruſtra dubitaverunt de hujus loci integritate, quamvis veram ſcripturam non potuerint invenire. Et qui poſſet ſine meliore libro? quem ex Turingia bona nobis obtulit fortuna. Is ſic habet: *An quod rejectæ auctiones eſſent? Imo vero, inquit, quod legationes*. Quod dilatæ ſint propter juſtitium auctiones, alter reſpondebat, imo vero quod legationes ſunt rejectæ, hoc eſt non auditæ. Ambiguitas eſt in *rejicere*, quod eſt differre, & non admittere. Æque male *eſſent* referretur ad legiones, quam *ceſſent*. Græv.

29 *Quod legationes*] Quæ ſcribuntur edicto juſtitio. *Manut.*

30 *Tu, Druſe, quid agis?*] Pro, quid turbas? quid in rep. moliris? *Idem*.

31 *Injuriam*] Quod petentibus publicanis, ut induceretur locatio, quia nimium magno conduxiſſent, nullum a ſenatu reſponſum daretur. Hac de re Cic. ad Attic. I. 15. 16. *Idem*.

Digitized by Google

dolori publicanis fuit: ſed eum ipſum dolorem hic tulit paulo apertius. Communis ille ſenſus in aliis fortaſſe latuit: hic, quod cum cæteris animo ſentiebat, id magis, quam cæteri, & vultu promptum habuit, & lingua.

Quanquam, Judices, (agnoſco enim ex me) permulta in Plancium, quæ ab eo nunquam dicta ſunt, conferuntur. Ego quia dico aliquid aliquando, non ſtudio adductus, ſed contentione dicendi, aut laceſſitus, & quia, ut fit in multis, exit aliquando aliquid, ſi non perfacetum, attamen fortaſſe non ruſticum: quod quiſque dixit, me id dixiſſe dicunt. Ego autem, ſi quid eſt, quod mihi ſcitum eſſe videatur, & homine ingenuo dignum atque docto, non aſpernor, ſtomachor vero, cum aliorum non me digna in me conferuntur. Nam quod primus ſcivit legem de publicanis [32], tum, cum vir ampliſſimus conſul id illi ordini per populum dedit, quod per ſenatum, ſi licuiſſet, dediſſet: ſi in eo crimen eſt, quia ſuffragium tulit: quis non tulit publicanus? Si, quia primus ſcivit: utrum id ſortis eſſe vis, an ejus, qui illam legem ferebat? Si ſortis: nullum crimen eſt in caſu. Si conſulis: ſplendor etiam Plancii, hunc a ſummo viro principem ordinis [33] judicatum.

XV. Sed aliquando veniamus ad cauſam. In qua tu nomine legis Liciniæ [34] quæ eſt de ſodalitiis, omnes ambitus leges complexus es. Neque enim quidquam aliud [35] in hac lege, niſi edititios judices, es ſecutus. Quod genus judiciorum ſi eſt æquum nulla in re, niſi hac tribuaria [36]; non intelligo quamobrem

32 *Legem de publicanis*] Quam tulit C. Cæſar conſul, ut publicani tertia pecuniæ debitæ parte relevarentur. Quo facto equeſtrem ſibi ordinem adjunxit, cum & populum antea teneret. *Idem*.

33 *Ordinis*] Equeſtris.

34 *Liciniæ*] Vide Indiculum Legum, Tom. I.

35 *Neque enim quidquam aliud*] Cum non haberes crimen, quod Plancio Licinia lege objiceres, accuſaſti tamen ea lege, ut edendorum judicum facultate uti poſſes. Nihil præterea ſecutus es: unum hoc ſpectaſti. *Manutius*.

36 *Niſi hac tribuaria*] Reprehendit Laterenſem, qui cum reliqua potius ambitus crimina, quam ſodalitium, in Plancium conferat, judices tamen ediderit arbitratu ſuo: quod in una tribuaria re, id eſt in crimine ſodalitii, in quo tribus edebat accuſator, æquum erat. Quod ſi, inquit, hoc æquum eſſet in aliis rebus, præter hanc tribuariam, non id fieri hoc uno in genere ſenatus voluiſſet, ſed eandem judicum edendorum rationem ad cæteras quoque cauſas tranſtuliſſet, præſertim ad ambitum, qui cum ſodalitii cauſa quaſi affinitate quadam conjungitur. Tu, inquit, finxiſti velle te accuſare

mobrem senatus hoc uno in genere tribus edi voluerit ab accusatore, neque eandem editionem transtulerit in cæteras causas: de ipso denique ambitu [37], de rejectione fieri voluerit judicium alternorum [38]: cumque nullum genus acerbitatis, prætermitteret, hoc tamen unum prætereundum putarit.

Quid?

sare Plancium Licinia lege de sodalitiis, ut ederes judices, quos velles: quod assecutus es: accusas tamen reliquis potius de ambitu legibus: cum vel agere de sodalitiis Plancii debeas, ut beneficio legis in edendis judicibus jure ac merito usus esse videaris: vel, si te crimen ipsum, quo accusas, deficit, ideoque accusationem tuam ad communem ambitus causam traducis, confiteris, non recte a te judices editos esse, quos tantum in causa de sodalitiis edi senatus censuit, populusque jussit. *Idem.*

37 *De ipso denique ambitu*] Si æquum est edi judices in aliis rebus, nisi hac tribuaria, id est, nisi in causa de sodalitiis: non video, cur senatus non modo in cæteris dissimilibus causis, sed in ipso ambitu, ad quem sodalitia pertinent, editios judices non probaverit: non probavit autem, quia non æquum esse judicavit. Cur igitur tu contra sententiam senatus in ea causa judices edidisti, in qua, legis Liciniæ simulatione, reliquis de ambitu legibus accusas? *Idem.*

38 *De rejectione judicium fieri voluerit alternorum*] In omnibus causis, exceptis sodalitiorum criminibus, rejectio judicum fiebat ab accusatore, & reo. Quod Cicero judicium *alternorum de rejectione* appellat. Judices enim, cum senatorius ordo lege Cornelia L. Syllæ solus judicaret, e curia senatoria conscribebantur: postea lege Aurelia L. Cottæ, qua judicia inter tres ordines communicata, e senatu, ex equitibus, e tribunis ærariis. Hi selecti judices vocabantur, de quibus in orat. pro Cluentio, apud Pedianum, & Plinium. Horum nomina in urnam conjecta, sortito deducebantur a quæsitore, id est ab eo, qui de majoribus criminibus, ambitu, repetundis, inter sicarios, majestate, quærebat. Ita de pluribus confecto per sortitionem necessario numero, permittebatur accusatori, ac reo, ut ex illo numero rejicerent, quos putarent sibi aut inimicos, aut ex aliqua re, ut Pediani verbis utar, incommodos fore. Post rejectionem, subsortiebatur idem quæsitor in locum rejectorum alios, quibus ille judicum legitimus numerus compleretur. Erat igitur prima sortitio, secunda rejectio, tertia subsortitio. His peractis, jurabant judices in leges, ut obstricti religione judicarent. Cum jurassent omnes, præter ipsum prætorem, qui judicio præerat, (nam prætorem non jurasse, tum ex Cicerone, tum ex Pediano constat) nomina eorum libellis consignabantur, & ubique habebantur; ne pro selectis judicibus, ut fit in multitudine, aliqui suppositi corruptissime judicarent. Eorundem judicum nomina in codicem relata prætor asservabat. Qua de re sic in ea pro Cluentio: *Multam a Junio petivit: qua lege? quod in legem non jurasset: quæ res nemini unquam fraudi fuit: & quod C. Verres, prætor urbanus, homo sanctus, & diligens, subsortitionem ejus in eo codice non haberet, qui tum interlitus proferebatur.* Quibus verbis illud quoque planum fit, subsortiri solitum eum, qui judicio præesset, sive prætor esset, sive non esset. Nam Junius ille a quo multam petitam esse Cicero dicit, præturam nondum adeptus erat, cum in Oppianici judicio judex quæstionis fuit. Itaque miror, quod a Pediano scriptum est, & sortitum esse judices, & subsortitum prætorem Verrem in Oppianici judicio: contra quam & ipsius verba Ciceronis, jam a nobis proxime recitata, demonstrant: & illa præterea, quæ dixit in Verrem lib. 1. *De subsortitione*, inquit, *illa Juniana, judices, nihil dico.* Cum igitur, ut redeam unde diverti, rejectio judicum fieret in omnibus causis; lata est Licinia lex ex S. C. in sententiam Q. Hortensii oratoris facto, ut in causa de sodalitiis judices ab accusatore editi, nulla interposita rejectione, judicarent. Quod infra Cicero docuit his verbis: *Quid? Cujus rei obscura causa est? an & agitata, cum ista in senatu res agebatur, & disputata hesterno die copiosius a Q. Hortensio? cui tum est senatus assensus.* Ex eo autem S. C. latam esse legem (nam multæ leges & sine S.C. & contra senatus voluntatem ferebantur) indicat id, quod infra scriptum est: *Si quemadmo-*

dum

Digitized by Google

Quid? hujus rei obſcura cauſa eſt? an & agitata, cum iſta in ſenatu res agebatur, & diſputata heſterno die copioſius a Q. Hortenſio, cui tum eſt ſenatus aſſenſus? Hoc igitur ſenſimus: cujuſcunque tribus largitor eſſet, & per conſenſionem magiſtratuum, qui honeſte ſodalitas nominaretur [39], quam quiſque tribum turpi largitione corrumperet, eum maxime iis hominibus, qui ejus tribus eſſent, eſſe notum. Ita putavit ſenatus, cum reo tribus ederentur eæ, quas is largitione devinctas haberet, eoſdem fore teſtes, & judices. Acerbum omnino genus judicii: ſed tamen, ſi vel ſua, vel ea, quæ maxime eſſet cuique conjuncta, tribus ederetur, vix recuſandum.

XVI. Tu autem, Laterenſis, quas tribus edidiſti? Terentinam [40], credo. Fuit id æquum, & certe expectatum eſt, & fuit dignum conſtantia tua. Cujus tu tribus venditorem, & corruptorem, & ſequeſtrem Plancium fuiſſe clamitas: eam tribum profecto, ſeveriſſimorum præſertim hominum & graviſſimorum, edere debuiſti. At Voltiniam: libet enim tibi neſcio quid etiam de illa tribu criminari: hanc igitur ipſam cur non edidiſti? Quid Plancio cum Lemonia [41]? quid cum Vejentina? quid cum Cruſtumina? nam [a] Metiam, non quæ judicaret, ſed quæ rejiceretur, eſſe voluiſti. Dubitatis igitur, Judices, quin vos M. Laterenſis ſuo judicio, non ad ſententiam legis [42], ſed ad ſuam ſpem aliquam de civitate [43] delegerit? Dubitatis, quin eas tribus, in quibus magnas neceſſitudines habet Plancius, cum ille non ediderit, judicarit offi-

ciis

dum ſenatus cenſuit, populuſque juſſit, ita feciſſes, ut in hunc & ſuam & ab hoc obſervatas tribus ederes: non modo non quererer, ſed hunc, judicibus editis, qui teſtes iidem eſſe poſſent, abſolutum putarem. Idem.

39 *Et per conſenſionem magiſtratuum, quæ honeſte ſodalitas nominaretur*] Vide an non verus codex Erfurtenſis ſcribat: *& per hanc conſenſionem, quæ magis honeſte, quam vere ſodalitas nominaretur.* Hic *conſenſio* eſt coitio civium epulis & largitionibus contractorum ambitus cauſa, quæ minus vere ſodalitas dicebatur. Nam erant ſodalitates honeſtæ, de quibus Cicero de Senectute, cap. 13. Quæ enim eſt illa magiſtratuum conſenſio? *Grævius.*

40 *Terentinam, credo*] Plancii tribum: quam inprimis edere debuit, nec tamen edidit. *Manut.*

41 *Cum Lemonia?*] Quam Laterenſis edidit. *Idem.*

a Vict. Man. Grut. *tertiam.*

42 *Non ad ſententiam legis*] Ideo enim judices editicios lex accuſatori dabat, ut ederet eos, qui largitione devincti ſuffragium pro aliquo tuliſſe putarentur. At Laterenſis judices edidit ex tribu Lemonia, ex Vejentina, e Cruſtumina: cum quibus Plancio nihil fuiſſe ipſemet Laterenſis in ſermone oſtenderat, cum de Terentina, & Voltinia criminaretur, has autem non nominaret. *Idem.*

43 *De civitate*] De omni civium numero, ex omnibus tribubus: quod infra dicit, *Ex omni populo.* Idem.

Digitized by Google

ciis ab hoc observatas, non largitione? Quid enim potest dicere, cur ista editio non summam habeat acerbitatem, remota ratione illa, quam in decernendo secuti sumus [44]?

Tu deligas ex omni populo aut amicos tuos, aut inimicos meos, aut denique eos, quos inexorabiles, quos inhumanos, quos crudeles existimes? Tu, me ignaro, nec-opinante, inscio, notes & tuos, & tuorum necessarios, vel [b] inimicos meos, vel etiam defensorum meorum? eodemque adjungas, quos natura putes asperos, atque omnibus iniquos? deinde effundas repente, ut ante consessum eorum judicum videam, quam potuerim, qui essent futuri, suspicari? apud eosque me, ne quinque quidem rejectis, quod in proximo reo [45] de consilii sententia constitutum est, cogas causam de fortunis omnibus dicere? Non enim, si aut Plancius ita vixit, ut offenderet sciens neminem, aut tu ita errasti, ut eos ederes imprudens, ut nos, invito te, tamen ad judices, non ad carnifices, veniremus, idcirco ista editio per se non acerba est.

XVII. An vero nuper clarissimi cives nomen editi judicis non tulerunt, cum ex CXXV judicibus, principibus equestris ordinis, quinque & LXX reus rejiceret, quinquaginta referret [46], omniaque potius permiscuerunt, quam ei legi conditionique parerent; nos neque ex delectis judicibus, sed ex omni populo [47], neque editos ad rejiciendum, sed ab accusatore constitutos judices ita feremus, ut neminem rejiciamus? Neque ego nunc legis iniquitatem queror, sed factum tuum a sententia legis doceo discrepare: & illud acerbum [48] judicium, si quemadmodum senatus censuit, populusque jussit, ita fecisses, ut in hunc & suam, & ab hoc observatas tribus ederes; non

44 *Quam in decernendo secuti sumus?*] Cum in senatu decrevimus, ut accusator tribus ederet, quæ de reo judicarent, id secuti sumus, ut, quæ maxime reo convinctæ tribus essent, eas ederet; quod eas maxime corruptas esse verisimile videretur. Tu autem, Laterensis, eas edidisti, cum quibus Plancio nihil est: qui Terentinam, & Voltiniam officiis ab eo, non largitione, observatas judicares. *Idem*.

b Vict. Man. Grut. *iniquos*

45 *In proximo reo*] Ipso quoque de sodalitiis causam dicente: cui judices concesserunt, ut ex iis, qui editi erant, judices quinque rejiceret: quod Plancio concessum non est. *Idem*.

46 *Referret*] Forte, *ferret*, id est pateretur. *J. Fr. Gronov.*

47 *Ex omni populo*] Nam tribus ex omni populo deligebantur. *Manutius*.

48 *Et illud acerbum*] Sensus est: Et illud licet per se acerbum judicium non quererer, si quemadmodum &c. sed hunc &c. *Ferratius*.

modo non quererer, ſed hunc, judicibus editis, qui teſtes iidem eſſe poſſent, abſolutum putarem. Neque nunc multo ſecus exiſtimo. Cum enim has tribus edidiſti: ignotis te judicibus uti malle, quam notis, indicaviſti. Fugiſti ſententiam legis [49]: æquitatem omnem rejeciſti: in tenebris, quam in luce, cauſam verſari maluiſti.

Voltinia tribus ab hoc corrupta: Terentinam habuerat venalem. Quid diceret apud Voltinienſes, aut tribules ſuos judices? immo vero tu quid diceres? quem judicem ex illis aut tacitum teſtem [50] haberes, aut vero etiam excitares? Etenim, ſi reus tribus ederet, Voltiniam fortaſſe Plancius, propter vicinitatem ac neceſſitudinem ſuam, non edidiſſet. Et, ſi quæſitor edendus fuiſſet, quem tandem potius, quam hunc C. Alfium, quem habet, cui notiſſimus eſſe debet, vicinum, tribulem, graviſſimum hominem, juſtiſſimumque edidiſſet? cujus quidem æquitas, & meæ ſimilis voluntas erga Cn. Plancii ſalutem, quam ille ſine ulla cupiditatis ſuſpicione præ ſe fert, facile declarat, non fuiſſe fugiendos tribules huic judices, cui quæſitorem tribulem exoptandum fuiſſe videatis.

XVIII. Neque ego nunc conſilium reprehendo tuum, quod non eas tribus, quibus hic maxime notus erat, edideris, ſed a te doceo conſilium non ſervatum ſenatus. Etenim quis te tum audiret illorum? aut quid diceres? Sequeſtremne Plancium? reſpuerent aures, nemo agnoſceret, repudiaretur. An gratioſum? illi libenter audirent: nos non timide confiteremur. Noli enim putare, Laterenſis, legibus iſtis, quam ſenatus de ambitu ſancire voluerit, id eſſe actum, ut ſuffragatio, ut obſervantia, ut gratia tolleretur. Semper fuerunt boni viri, qui apud tribules ſuos gratioſi eſſe vellent.

Neque vero tam durus in plebem noſter ordo fuit, ut eam coli noſtra modica liberalitate noluerit: neque hoc liberis noſtris interdicendum eſt, ne obſervent tribules ſuos, ne diligant,

ne

49 *Fugiſti ſententiam legis*] Quia, quod lex jubebat, non feciſti, ut in reum & ſuam, & ab eo obſervatam tribum ederes. *Manutius*.

50 *Tacitum teſtem*] Habemus tacitum teſtem, qui ſola mente, non voce aſſentitur: excitamus autem, cum ad palam dicendum teſtimonium invitamus. *Ferr.*

Digitized by Google

ne reficere necessariis suis [51] suam tribum possint, ne par ab iis munus in sua petitione respectent. Hæc enim plena sunt officii, plena observantiæ, plena etiam antiquitatis. Isto in genere & fuimus ipsi, cum ambitionis nostræ tempora postulabant, & clarissimos viros esse vidimus, & hodie esse videmus quamplurimos gratiosos. Decuriatio [52] tribulium, descriptio populi, suffragia largitione devincta, severitatem senatus, & bonorum omnium vim ac dolorem excitarunt. Hæc doce, hæc profer, huc incumbe, Laterensis, decuriasse Plancium, conscripsisse, sequestrem fuisse, pronuntiasse [53], divisisse: tum mirabor, te iis armis uti, quæ tibi lex dabat, noluisse. Tribulibus enim judicibus, non modo severitatem illorum, si ista vera sunt, sed ne vultus quidem ferre possemus. Hanc tu rationem cum fugeris, cumque eos judices habere nolueris, quorum in hujus delicto cum scientia certissima, tum dolor gravissimus esse debuerit: quid apud hos dices, qui abs te taciti requirunt, cur hoc sibi oneris imposueris, cur se potissimum delegeris, cur denique se divinare malueris, quam eos, qui scirent, judicare?

XIX. Ego Plancium, Laterensis, & ipsum gratiosum esse dico, & habuisse in petitione multos cupidos sui, gratiosos: quos tu si sodales vocas; officiosam amicitiam nomine inquinas criminoso. Sin, quia gratiosi sunt, accusandos putas; noli mirari, te id, quod tua dignitas postularit, repudiandis gratiosorum amicitiis non esse assecutum. Jam, ut ego doceo, gratiosum esse tribulibus Plancium, quod multis benigne fecerit, pro multis spoponderit, in operas plurimos patris auctoritate & gratia miserit; quod denique omnibus officiis per se, per patrem, per majores suos totam Atinatem præfecturam

 com-

51 *Reficere necessariis suis*] Primum deleo *suis*, Francii librum secutus, *Reficere necessariis tribum*, est pauperiores tribules resocillare iis, quibus maxime egebant. Pro quo paulo ante dixit, *plebem colere modica liberalitate*. Per tribum intelliguntur pauperiores ex tribu. Hinc *tribulis conviva* apud Horatium, est pauperior, ex egena plebe. Sic olim scripseram, antequam ad me delatus erat Erfurtensis. Sed cum in illo legissem, *ne conficere necessariis suis suam tribum possint*; viso hoc vero, non diutius hærendum putavi. *Conficere suis necessariis suam tribum*, est conciliare suam tribum suis amicis & cognatis. Ut apud Terent. *conficere alicui virginem, nuptias, argentum*. Græv.

52 *Decuriatio*] Decuriare, est per factionem cogere. *Ferratius*.

53 *Pronuntiasse*] Id est, Promisisse pecuniam. *Idem*.

comprehenderit : ſic tu doce , ſequeſtrem fuiſſe , largitum eſſe, conſcripſiſſe , tribules decuriaviſſe . Quod ſi non potes : noli tollere ex ordine noſtro liberalitatem , noli maleficium putare eſſe gratiam , noli obſervantiam ſancire pœna . Itaque hæſitantem te in hoc ſodalitiorum tribuario crimine , ad communem ambitus cauſam contuliſti , in qua deſinamus aliquando (ſi videtur) vulgari & pervagata declamatione contendere . Sic enim tecum ago .

Quam tibi commodum eſt , unam tribum delige tu : doce id , quod debes , per quem ſequeſtrem , quo diviſore corrupta ſit . Ego , ſi id facere non potueris , quod , ut opinio mea fert , ne incipies quidem , per quem tulerit , docebo . Eſtne hæc vera contentio ? placetne ſic agi ? Non poſſum magis pedem conferre , ut ajunt , aut propius accedere . Quid taces ? quid diſſimulas ? quid tergiverſaris ? Etiam atque etiam inſto , atque urgeo , inſector , poſco , atque adeo flagito crimen . Quamcunque tribum , inquam , delegeris , quam tulerit Plancius , tu oſtendito , ſi poteris , vitium : ego , qua ratione tulerit , docebo : nec erit hæc alia ratio Plancio , ac Laterenſi . Nam , ut quas tribus tu tuliſti , ſi jam ex te requiram , poſſis , quorum ſtudio tuleris , explicare : ſic ego hoc contendo , me tibi ipſi adverſario , cujuſcunque tribus rationem popoſceris , redditurum .

XX. Sed cur ego ſic ago ? quaſi non comitiis jam ſuperioribus [54] ſit Plancius deſignatus ædilis . Quæ comitia primum habere cœpit conſul cum omnibus in rebus ſumma auctoritate , tum harum ipſarum legum ambitus auctor : deinde habere cœpit ſubito , præter opinionem omnium : ut ne , ſi cogitaſſet quidem quiſpiam largiri , daretur ſpatium comparandi . Vocatæ tribus : latum ſuffragium : deſcriptæ , renuntiatæ . Longe plurimum valuit Plancius . Nulla largitionis nec fuit , nec eſſe potuit ſuſpicio . An tandem una centuria prærogativa tantum habet auctoritatis , ut nemo unquam prior eam tulerit , quin

54 *Comitiis jam ſuperioribus*] M. Craſſus conſul , habitis Comitiis Conſulum & Prætorum , contra veterum morem , ſubito , & præter opinionem omnium habuit & Comitia Ædilium , idque ad reprimendum ambitum : quibus vel interceſſione , vel obnuntiatione prolatis , antequam abſolverentur , alia deinde habuit , quibus creati ſunt Ædiles . *Idem* .

Digitized by Google

quin renuntiatus sit: tu aut his ipsis comitiis consularibus, aut certe in illum annum ædilem Plancium factum miraris, in quo non exigua pars populi [55], sed universus populus voluntatem suam declararit? cujus in honore non unius tribus pars [56], sed comitia tota comitiis [57] fuerint prærogata [58]?

Quo quidem tempore, si id, Laterensis, facere voluisses, aut si gravitatis esse putasses tuæ, quod multi nobiles sæpe fecerunt, ut, cum minus valuissent suffragiis, quam putassent, postea, prolatis comitiis, prosternerent se, & populo Romano, fracto animo atque humili supplicarent: non dubito, quin omnis ad te conversura se fuerit multitudo. Nunquam enim nobilitas, integra præsertim, atque innocens, a populo Romano supplex repudiata fuit. Sed, si tibi gravitas tua, & magnitudo animi pluris fuit, sicut esse debuit, quam ædilitas; noli, cum habeas id, quod malueris, desiderare id, quod minoris putaris. Equidem primum ut honore dignus essem, maxime semper laboravi: secundo, ut existimarer: tertium mihi fuit illud, quod plerisque primum est, ipse honos: qui iis denique debet esse jucundus, quorum dignitati populus Romanus testimonium, non beneficium ambitioni dedit.

XXI. Quæris etiam, Laterensis, quid imaginibus tuis, quid ornatissimo atque optimo viro, patri tuo, respondeas mortuo. Noli ista meditari: atque illud cave potius, ne tua ista querela, dolorque nimius ab illis sapientissimis viris reprehendatur. Vidit enim pater tuus, Appium Claudium, nobilissimum hominem, vivo patre suo, potentissimo & clarissimo cive, C. Claudio, ædilem non esse factum, & eundem sine repulsa factum esse consulem: vidit, hominem sibi maxime conjunctum, egregium virum, L. Volcatium; vidit, M. Pisonem in ista ædilitate, offensiuncula accepta, summos a populo Romano esse

55 *Non exigua pars populi*] Ut in comitiis centuriatis centuria prærogativa. *Man.*

56 *Non unius tribus pars*] Argumentum urget tribus adjunctis: tum quia ab eodem consule comitia illa habita fuerant, qui & habuerat posteriora, tum quia eodem anno utraque habita sunt; tum quia universus populus, non illius exigua pars, qualis erat centuria prærogativa, pars unius tribus, suam in Plancium voluntatem declaraverat cum illa fuerant impedita comitia. Itaque priora illa comitia fuerant *prærogata* & quasi prærogativa Plancio. Vid. infr. cap. 22. *Ferrat.*

57 *Comitiis*] Posterioribus. *Man.*

58 *Fuerint prærogata?*] Tanquam prærogativa fuerint. *Idem.*

ſe honores adeptos. Avus vero tuus, & P. Naſicæ tibi ædilitiam prædicaret repulſam, quo cive neminem ego ſtatuo in hac republica fortiorem: & C. Marii, qui duabus ædilitatis acceptis repulſis, ſepties conſul eſt factus: & L. Cæſaris, Cn. Octavii, M. Tullii, quos omnes ſcimus ædilitate præteritos, conſules eſſe factos.

Sed quid ego ædilitias repulſas colligo? quæ ſæpe ejuſmodi habitæ ſunt, ut iis, qui præteriti eſſent, benigne a populo factum videretur. Tribunus militum, L. Philippus, ſumma nobilitate & eloquentia; quæſtor C. Cælius, clariſſimus ac fortiſſimus adoleſcens; tribuni plebis P. Rutilius Rufus, C. Fimbria, C. Caſſius, Cn. Oreſtes, facti non ſunt: quos tamen omnes conſules factos ſcimus eſſe. Quæ tibi ultro pater, & majores tui non conſolandi tui gratia dicerent; neque vero quo te liberent aliqua culpa, quam tu vereris, ne a te ſuſcepta videatur: ſed ut te ad curſum iſtum tenendum, quem a prima ætate ſuſcepiſti, cohortentur. Nihil eſt enim, mihi crede, Laterenſis, de te detractum. Detractum dico? ſi mehercules vere, quod accidit, interpretari velis, eſt aliquid etiam de virtute ſignificatum tua.

XXII. Noli enim exiſtimare, non magnum quendam motum fuiſſe illius petitionis tuæ [59], de qua ne aliquid jurares, deſtitiſti. Denuntiaſti, homo adoleſcens, quid de ſumma reipublicæ ſentires: fortius tu quidem, quam nonnulli defuncti honoribus, ſed apertius, quam vel ambitionis, vel ætatis tuæ ratio poſtulabat. Quamobrem in diſſentiente populo noli putare, nullos fuiſſe, quorum animos tuus ille fortis animus offenderet: qui te incautum fortaſſe nunc tuo loco demovere potuerunt, providentem ante, & præcaventem nunquam certe movebunt.

An te illa argumenta duxerunt [60]? Dubitabitis, inquit, quin

59 *Non magnum quendam motum illius petitionis tuæ*] Loquitur de petitione tribunatus: quem cum peteret Laterenſis, & eodem tempore C. Cæſar legem agrariam ferret, reclamantibus nobilibus: cumque reliqui candidati in legem illam agrariam juraſſent, Laterenſis deſtitit a petitione ſua, ne juraret. Auctor Cicero lib. 2. ad Attic. epiſt. 18. *Lamb.*

60 *Duxerunt*] Ad Plancium accuſandum. *Ferratius.*

quin coitio [61] facta sit, cum tribus plerasque [62] cum Plotio tulerit Plancius? An una fieri potuerunt, si una tribus non tulissent? At nonnullas punctis pene totidem. Quippe cum [63] facti jam prope superioribus comitiis, declaratique venissent [64]. Quanquam ne id quidem suspicionem coitionis habuerit: neque enim unquam majores nostri sortitionem constituissent ædilitiam [65], nisi viderent accidere posse, ut competitores pares suffragiis essent.

Et ais, prioribus comitiis Aniensem a Plotio, Terentinam a Plancio tibi esse concessam [66]: nunc ab utroque eas avulsas, ne in angustum venirent [67]. Quam convenit, nondum cognita populi voluntate, hos, quos jam tum conjunctos fuisse dicis, jacturam suarum tribuum, quo vos adjuvaremini, fecisse: eosdem, cum jam essent experti, quid valerent, restrictos, & tenaces fuisse? Etenim verebantur, credo, angustias. Quasi res in contentionem, aut in discrimen aliquod posset venire. Sed tamen tu an Plotium, virum ornatissimum, in idem crimen vocandum judicas? an dicis, eum te arripuisse [68], a quo non sis rogatus? Nam quod questus es, plures te testes habere de Voltinia, quam quot in ea tribu puncta tuleris: indicas, aut eos testes te adducere, qui, quia nummos acceperint, te præterierint; aut, te ne gratuita quidem eorum suffragia tulisse.

XXIII. Illud vero crimen de nummis, quos in circo Flaminio deprehensos esse dixisti, caluit re recenti: nunc in causa

61 *Coitio*] Hoc erat crimen ambitus, si coirent Candidati in corrumpendis Tribubus. *Idem*.

62 *Plerasque*] Cum pleræque Tribus dixerint Ædiles Plancium, & Plotium: non autem vel Plancium, & Laterensem; vel Plotium, & Laterensem. *Idem*.

63 *Quippe cum*] Ex persona Ciceronis. *Manutius*.

64 *Venissent*] Ad posteriora comitia. *Idem*.

65 *Sortitionem ædilitiam*] Duo creabantur ædiles curules. Fieri tamen poterat, & ut plures, quam duo, peterent, & ut plures etiam pares suffragiis essent. Quod si accideret, constitutum est a majoribus, ut sortirentur, quinam ex iis ædilitatem gererent. Sin autem soli duo totidem suffragia tulissent, sortitio locum non habebat: ii enim ædiles renunciabantur: cum duos tantum ædiles esse oporteret. *Idem*.

66 *Concessam*] Plancius concedebat suam Tribum Laterensi, cum Tribules suos, apud quos gratia valebat, precabatur, ut se & Laterensem Ædiles dicerent. *Ferr.*

67 *Ne in angustum venirent*] Ne paucis suffragiis superiores essent. Is enim, qui duobus tantum punctis plus tulit, *in angustum* venisse dicitur, vel in angustias. *Budæus in Pandect.*

68 *Arripuisse*] In judicium vocasse, quod non, sicut Plotius, rogaverit te, ne id faceres. *Ferratius*.

Digitized by Google

ſa refrixit. Neque enim, qui illi nummi fuerint, nec, quæ tribus, nec, qui diviſor, oſtenderis. Atque is quidem eductus ad conſules, qui tum in crimen vocabatur, ſe inique a tuis jactatum graviter querebatur: qui ſi erat diviſor, præſertim ejus, quem tu habebas reum, cur abs te reus non eſt factus? cur non ejus damnatione aliquid ad hoc judicium præjudicii comparaſti? Sed neque tu habes hæc, neque eis confidis. Alia te ratio, alia cogitatio ad ſpem hujus opprimendi excitavit. Magnæ ſunt in te opes: late patet gratia: multi amici, multi cupidi tui, multi fautores laudis tuæ: multi huic invident: multis etiam pater, optimus vir, nimium retinens equeſtris juris & libertatis videtur: multi etiam communes inimici reorum omnium: qui ita ſemper teſtimonium de ambitu dicunt, quaſi aut moveant animos judicum ſuis teſtimoniis, aut gratum populo Romano ſit, aut ab eo facilius ob eam cauſam, dignitatem, quam volunt, conſequantur.

Quibuſcum me, Judices, pugnantem meo more priſtino non videbitis: non quo mihi fas ſit quidquam defugere, quod ſalus Plancii poſtulet: ſed quia neque neceſſe eſt, me id perſequi voce, quod vos mente videatis; & quod ita de me meriti ſunt illi ipſi, quos ego teſtes video paratos, ut eorum reprehenſionem vos veſtræ prudentiæ aſſumere, meæ modeſtiæ remittere debeatis. Illud unum vos magnopere oro, atque obſecro, Judices, cum hujus, quem defendo, tum communis periculi cauſa, ne fictis auditionibus, ne diſſeminato, diſperſoque ſermoni fortunas innocentium ſubjiciendas putetis.

Multi amici accuſatoris, nonnulli etiam noſtri iniqui, multi communes obtrectatores, atque omnium invidi, multa finxerunt. Nihil eſt autem tam volucre, quam maledictum: nihil facilius emittitur, nihil citius excipitur, nihil latius diſſipatur. Neque ego, ſi fontem maledicti reperietis, ut aut negligatis, aut diſſimuletis, unquam poſtulabo. Sed, ſi quid ſine capite manabit, aut ſi quid erit ejuſmodi, ut non extet auctor, qui audierit: aut ita negligens vobis eſſe videbitur, ut, unde audierit, oblitus ſit: aut ita levem habebit aucto-

rem,

rem, ut memoria dignum non putarit: hujus illa vox vulgaris, *audivi*, ne quid reo innocenti noceat, oramus.

XXIV. Sed venio jam ad L. Cassium, familiarem meum, cujus ex oratione ne illum quidem Juventium tecum expostulavi [69]: quem ille omni & virtute, & humanitate ornatus adolescens, primum de plebe [70] ædilem curulem factum esse dixit. In quo, Cassi, si ita tibi respondeam, nescisse id populum Romanum, neque fuisse qui id nobis narraret, præsertim mortuo Longino [71]: non, ut opinor, admirere, cum ego ipse non abhorrens a studio antiquitatis, me hic id ex te primum audisse confitear. Et, quoniam tua fuit perelegans, ac persubtilis oratio, digna equitis Romani vel studio, vel pudore; quoniamque sic ab his es auditus, ut magnus honos & ingenio, & humanitati tuæ tribueretur: respondebo ad ea, quæ dixisti: quæ pleraque de ipso me fuerunt: in quibus ipsi aculei, si quos habuisti in me reprehendendo, tamen mihi non ingrati acciderunt.

Quæsisti, utrum mihi putarem, equitis Romani filio faciliorem fuisse ad adipiscendos honores viam, an futuram esse filio meo, qui esset familia consulari. Ego vero, quanquam illi omnia malo, quam mihi; tamen illi honorum aditus nunquam faciliores optavi, quam mihi fuerunt. Quin etiam, ne forte ille sibi me potius peperisse jam honores, quam iter demonstrasse adipiscendorum putet, hæc illi soleo præcipere, (quanquam ad præcepta ætas non est gnati) quæ ille a Jove ortus suis præcipit filiis:

Vigilandum est semper: multæ insidiæ sunt bonis [72]:

Nostis cætera.

Non te id quod multi invideant ....

Quæ scripsit gravis ille & ingeniosus poeta, scripsit, non ut illos regios pueros, qui jam nusquam erant, sed ut nos, & nostros liberos ad laborem & laudem excitaret. Quæris, quid

69 *Expostulavi*] A te, Laterensis, non postulavi, ut rem mihi aperires de illo Juventio, de quo Cassius. *Idem*.

70 *Primum de plebe*] Ædilitas curulis primum patebat solis Patriciis. *Idem*.

71 *Longino*] C. Cassio Longino, qui Consul fuit. *Manilius*.

72 *Multæ insidiæ sunt bonis*] Hi versus sunt Attii poetæ, quos paulo integriores leges in Sextiana: hoc modo, *Non te id, quod multi invideant, multique expetant, inscitia est postulare?* Lambinus.

quid potuerit amplius assequi Plancius, si Cn. Scipionis fuisset filius. Magis ædilis fieri non potuisset: sed hoc præstare, quod ei minus invideretur. Etenim honorum gradus summis hominibus & infimis sunt pares: gloriæ dispares.

XXV. Quis nostrum se dicit M'. Curio, quis C. Fabricio, quis P. Duellio parem? quis Atilio Calatino? quis Cn. & P. Scipionibus? quis Africano, Marcello, Maximo? Tamen eosdem sumus honorum gradus, quos illi, assecuti. Est enim in virtute multis ascensus: ut is gloria maxime excellat, qui virtute plurimum præstet. Honorum populi finis est consulatus: quem magistratum jam octingenti fere consecuti sunt. Horum, si diligenter quæras, vix decimam partem reperias gloria dignam. Sed nemo unquam sic egit, ut tu: Cur iste fit consul? quid potuit amplius, si L. Brutus esset, qui civitatem dominatu regio liberavit? Honore nihil amplius, laude multum. Sic igitur Plancius nihilominus quæstor est factus, & tribunus plebis, & ædilis, quam si esset summo loco natus: sed hæc, pari loco orti, sunt innumerabiles alii consecuti.

Profers triumphos Tib. Gracchi, & C. Marii: & quæris, quid simile in Plancio. Quasi vero isti, quos commemoras, propterea magis laude fuerint digni, quod triumpharunt, & non, quia commissi sunt iis magistratus, in quibus re bene gesta triumpharent. Rogas, quæ castra viderit: qui & miles in Creta, Metello hoc imperatore, & tribunus in Macedonia militum fuerit, & quæstor tantum ex re militari detraxerit temporis, quantum in me custodiendum transferre maluerit.

Quæris, num disertus? Immo, id quod secundum est, ne sibi quidem videtur. Num jurisconsultus? Quasi quisquam sit, qui sibi hunc falsum de jure respondisse dicat. Omnes enim istiusmodi artes in iis reprehenduntur, qui cum professi fuerint, satisfacere non possunt: non in iis, qui absuisse ab his studiis confitentur. Virtus, probitas, integritas in candidato, non linguæ volubilitas, non ars, non scientia requiri solet. Ut nos in mancipiis parandis, quamvis frugi hominem si pro fabro, aut pro textore emimus, ferre moleste solemus,

si

si eas artes, quas in emendo secuti sumus, forte nesciverit: sin autem emimus, quem villicum imponeremus, quem pecori præficeremus, nihil in eo, nisi frugalitatem, laborem, vigilantiam esse curamus: sic populus Romanus deligit magistratus, quasi reipublicæ villicos: in quibus si qua præterea est ars, facile patitur: sin minus, virtute eorum & innocentia contentus est. Quotus enim quisque disertus? quotus quisque juris peritus est? ut eos numeres, qui volunt esse. Quod si præterea honore dignus nemo, quidnam tot optimis & ornatissimis civibus est futurum?

XXVI. Jubes Plancium de vitiis Laterensis dicere. Nihil potest, nisi eum nimis in se iracundum putabit fuisse. Idem effers Laterensem laudibus. Facile patior, id te agere multis verbis, quod ad judicium non pertineat: & id te accusantem tamdiu dicere, quod ego defensor sine periculo possim confiteri. Atqui non modo confiteor summa in Laterense ornamenta esse: sed te etiam reprehendo, quod ea non enumeres; alia quædam inania, & levia conquiras. Præneste fecisse ludos. Quid? alii quæstores nonne fecerunt? Cyrenis liberalem in publicanos, justum in socios fuisse. Quis negat? Sed ita multa Romæ geruntur, ut vix ea, quæ fiunt in provinciis, audiantur.

Non vereor, ne mihi aliquid, Judices, videar arrogare, si de quæstura mea dixero. Quamvis enim illa floruerit, tamen eum me postea fuisse in maximis rebus arbitror, ut non ita mihi multum sit ex quæsturæ laude repetendum: sed tamen non vereor, ne quis audeat dicere, ullius in Sicilia quæsturam, aut gratiorem, aut clariorem fuisse. Vere mehercules hoc dicam, sic tum existimabam, nihil homines aliud Romæ, nisi de quæstura mea, loqui. Frumenti in summa caritate maximum numerum miseram: negotiatoribus comis, mercatoribus justus, municipibus liberalis, sociis abstinens, omnibus eram visus in omni officio diligentissimus. Excogitati quidam erant a Siculis honores inauditi.

Itaque hac spe decedebam, ut mihi populum Romanum ultro omnia delaturum putarem. At ego, cum casu diebus

iis, itineris faciendi caufa, decedens e provincia, Puteolos forte veniffem, cum plurimi, & lautiffimi folent effe in iis locis: concidi pene, Judices, cum ex me quidam quæfiffet, quo die Roma exiffem, & num quid in ea effet novi. Cui cum refpondiffem, me e provincia decedere: Etiam mehercules, inquit, ut opinor, ex Africa.

XXVII. Huic ego jam ftomachans, faftidiofe, Immo ex Sicilia, inquam. Tum quidam, quafi qui omnia fciret, Quid? tu nefcis, inquit, hunc Syracufis [73] quæftorem fuiffe? Quid multa? deftiti ftomachari, & me unum ex iis feci, qui ad aquas veniffent. Sed ea res, Judices, haud fcio an plus mihi profuerit, quam fi mihi tum effent omnes congratulati. Nam pofteaquam fenfi, populum Romanum aures hebetiores, oculos acres atque acutos habere, deftiti, quid de me audituri effent homines, cogitare: feci, ut poftea quotidie me præfentem viderent: habitavi in oculis: preffi forum: neminem a congreffu meo, neque janitor meus, neque fomnus abfterruit. Ecquid ego dicam de occupatis meis temporibus, cui fuerit ne otium quidem unquam otiofum? Nam, quas tu commemoras, Caffi, legere te folere orationes, cum otiofus fis, has ego fcripfi ludis & feriis, ne omnino unquam effem otiofus. Etenim M. Catonis illud, quod in principio fcripfit Originum fuarum, femper magnificum & præclarum putavi, *Clarorum virorum, atque magnorum, non minus otii, quam negotii rationem extare oportere*. Ita, fi quam habeo laudem, quæ quanta fit, nefcio, parta Romæ eft, quæfita in foro: meaque privata confilia publici quoque cafus comprobaverunt, ut etiam fumma refpublica mihi domi fuerit gerenda, & urbs in urbe fervanda.

Eadem igitur, Caffi, via munita Laterenfi eft, idem virtutis curfus ad gloriam: hoc facilior fortaffe, quod ego huc a me ortus, & per me nixus, afcendi: iftius egregia virtus adjuvabitur commendatione majorum. Sed, ut redeam ad Plancium, nunquam ex urbe abfuit, nifi forte, lege, neceffita-

73 *Syracufis*] Cum duæ effent in Sicilia Quæftoriæ provinciæ, Cicero fortitus fuerat Lilybætanam, non Syracufanam. *Ferrat.*

ſitate [74] . Non valuit rebus iiſdem , quibus fortaſſe nonnulli : at valuit aſſiduitate , at valuit obſervandis amicis , valuit liberalitate : fuit in oculis : petivit : ea eſt uſus ratione , qua , minima invidia , novi homines plurimi eoſdem honores conſecuti ſunt .

XXVIII. Nam , quod ais , Caſſi , non plus me Plancio debere , quam bonis omnibus , quod iis æque mea ſalus cara fuerit : ego me debere bonis omnibus fateor . Sed etiam hi , quibus ego debeo , boni viri & cives , ædilitiis comitiis , aliquid meo ſe nomine debere Plancio dicebant . Verum fac me multis debere , & in iis Plancio : utrum igitur me conturbare oportet ? an cæteris , cum cujuſque dies venerit ; hoc nomen , quod urget , nunc cum petitur , diſſolvere ? Quanquam diſſimilis eſt pecuniæ debitio , & gratiæ . Nam qui pecuniam diſſolvit , ſtatim non habet id , quod reddidit : qui autem debet , æs retinet alienum . Gratiam autem & qui refert , habet : & qui habet , in eo ipſo quod habet , refert . Neque ego nunc Plancio deſinam debere , ſi hoc ſolvero : nec minus ei redderem voluntate ipſa , ſi hoc moleſtiæ non accidiſſet .

Quæris a me , Caſſi , quid pro fratre meo , qui mihi eſt cariſſimus , quid pro meis liberis , quibus nihil poteſt eſſe jucundius , amplius , quam pro Plancio facio , facere poſſim : nec vides , iſtorum ipſorum caritate ad hujus ſalutem defendendam maxime ſtimulari me , atque excitari . Nam neque illis hujus ſalute , a quo meam ſciunt eſſe defenſam , quidquam eſt optatius : & ego ipſe nunquam illos aſpicio , quin per hunc me his conſervatum eſſe meminerim , hujuſque meriti in me recorder .

Opimium damnatum eſſe commemoras , ſervatorem ipſum reipublicæ : Calidium adjungis , cujus lege Q. Metellus in civitatem ſit reſtitutus : reprehendis meas pro Plancio preces , quod

74 *Niſi forte , lege , neceſſitate*] Aſſiduus Romæ fuit Plancius , & ſi quando abfuit , tres omnino habuit abſentiæ cauſas ; *Sortem* , cum Macedoniam ſortitus quæſtoriam provinciam , ab urbe profectus eſt ; *Legem* , cum tribunus militum creatus a populo , rei militari in eadem provincia operam dedit ; *Neceſſitatem* , cum fuit in Africa miles A. Torquati , in Creta , Q. Metelli , ea neceſſitate adductus , qua omnes cogebantur poſt ſumptam virilem togam decem ſtipendia facere . *Idem* .

quod nec Opimius suo nomine liberatus sit, nec Q. Metelli Calidius [75].

XXIX. De Calidio tibi tantum respondeo, quod ipse vidi: Q. Metellum Pium, consulem, prætoriis comitiis, petente Q. Calidio, populo Romano supplicasse, cum quidem non dubitaret & consul, & homo nobilissimus, patronum illum esse suum, & familiæ suæ nobilissimæ dicere. Quo loco quæro ex te, num id in judicio Calidii putes, quod ego in Plancii facio, aut Metellum Pium, si Romæ esse potuisset, aut patrem ejus, si vixisset, non fuisse facturum. Nam Opimii quidem calamitas utinam ex hominum memoria posset evelli! Vulnus illud reipublicæ, dedecus hujus imperii, turpitudo populi Romani, non judicium putandum est. Quam enim illi judices, si judices, & non parricidæ patriæ nominandi sunt, graviorem potuerunt reipublicæ infligere securim, quam, cum illum e civitate ejecerunt, qui prætor finitimo [76], consul domestico bello rempublicam liberarat?

At enim nimis ego magnum beneficium Plancio facio, &, ut ais, id verbis exaggero. Quasi vero me tuo arbitratu, & non meo, gratum esse oporteat. Quod istius tantum meritum, inquit? an quia te non jugulavit? Immo vero, quia jugulari passus non est. Quo quidem tu loco, Cassi, etiam purgasti inimicos meos, meæque vitæ nullas ab illis insidias fuisse dixisti. Posuit hoc idem Laterensis. Quamobrem de isto paulo post plura dicam: de te tantum requiro, utrum putes odium in me mediocre inimicorum fuisse. Quod fuit ullorum tantum? Requiro, utrum putes odium unquam barbarorum tam immane, ac tam crudele in hostem: an fuisse in iis aliquem aut famæ metum, aut pœnæ, quorum vidisti toto illo anno ferrum in foro, flammam in delubris, vim in tota urbe versari? Nisi forte existimas, eos idcirco vitæ meæ pepercisse, quod de reditu meo non timerent. Et

quem-

75 *Nec Q. Metelli Calidius*] Non ideo liberatus Calidius, quia sua lege Metellum ab exilio revocasset. Hoc significabat Cassius, quanquam Plancii magna merita in Ciceronem exstarent, non ideo tamen tum absolvi debere: cum nec Opimius, reipublicæ servator, nec restitutor Metelli Calidius, absoluti judicio sint. *Manutius*.

76 *Finitimo*] Fregellano, Fregellis urbe capta. *Domestico*, cæsis domesticis reipublicæ hostibus, Flacco, & Graccho. *Idem*.

quemquam putas fuisse tam excordem, qui, vivis his, stante urbe & curia, rediturum me, si viverem, non putaret? Quamobrem non debet is homo, & is civis prædicare, vitam meam, quæ fidelitate amicorum conservata sit, inimicorum modestia non esse appetitam.

XXX. Respondebo tibi nunc, Laterensis, minus fortasse vehementer, quam abs te sum provocatus: sed profecto nec considerate minus, nec minus amice. Nam primum illud fuit asperius, me, quæ de Plancio dicerem, mentiri, & temporis causa fingere. Scilicet homo sapiens excogitavi, quamobrem viderer maximis beneficii vinculis obstrictus, cum liber essem, & solutus. Quid enim? mihi ad defendendum Plancium parum multæ, parum justæ necessitudines erant familiaritatis, vicinitatis, patris amicitiæ? Quæ si non essent, vererer, credo; ne turpiter facerem, si hoc splendore & hac dignitate hominem defenderem. Fingenda fuit mihi videlicet causa peracuta, ut ei, quem mihi debere oporteret, ego me omnia debere dicerem. At id etiam gregarii milites faciunt inviti, ut coronam dent civicam, & se ab aliquo servatos esse fateantur: non quo turpe sit, protectum in acie, hostium manibus eripi: nam id accidere, nisi forti viro, & pugnanti cominus, non potest: sed onus beneficii reformidant, quod permagnum est, alieno debere idem, quod parenti.

Ego, cum cæteri vera beneficia, etiam minora, dissimulent, ne obligati esse videantur: eo me beneficio obstrictum esse ementiar, cui ne referri quidem gratia posse videatur? An hoc tu, Laterensis, ignoras? qui, cum mihi esses amicissimus; cum vel periculum vitæ tuæ mecum sociare voluisses; cum me in illo tristi & acerbo luctu, atque discessu, non lacrymis solum tuis, sed animo, corpore, copiis prosecutus esses; cum meos liberos, & uxorem, me absente, tuis opibus, auxilioque defendisses: sic mecum semper egisti, te mihi remittere, atque concedere, ut omne studium meum in Cn. Plancii honorem consumerem, quod ejus in me meritum tibi etiam ipsi gratum esse dicebas.

Nihil

Nihil autem me novi, nihil temporis causa dicere, nonne etiam illa testis est oratio, quæ est a me prima habita in senatu? in qua cum perpaucis nominatim egissem gratias, quod omnes enumerari nullo modo possent, scelus autem esset quemquam præteriri: statuissemque eos solum nominare, qui causæ nostræ duces, & quasi signiferi fuissent, in his Plancio gratias egi. Recitetur oratio, quæ propter ejus magnitudinem dicta de scripto est [77]: in qua ego homo astutus ei me dedebam, cui nihil magnopere deberem, & hujus tanti officii servitutem astringebam testimonio sempiterno. Nolo cætera, quæ a me mandata sunt literis, recitare: prætermitto illa, ne aut proferre videar ad tempus, aut eo genere uti literarum, quod meis studiis aptius, quam consuetudini judiciorum, esse videatur.

XXXI. Atque etiam clamitas, Laterensis: *Quousque ista dicis? nihil in Cispio profecisti* [78]. *Absolutæ jam sunt preces tuæ* [79]. De Cispio mihine tu objicies, quem ego de me bene meritum quia te teste cognoveram, te eodem auctore defendi? & ei dices, *Quousque*, quem negas, quod pro Cispio contenderit, impetrare potuisse? Nam istius verbi, *Quousque*, hæc poterat esse invidia. Datus est tibi ille: condonatus ille: non facis finem: ferre non possumus. Ei quidem, qui pro uno laborarit, & ipsum id non obtinuerit, dici, *Quousque*, irridentis magis est, quam reprehendentis. Nisi forte ego unus

77 *Propter ejus magnitudinem dicta est de scripto*] Non propter longitudinem, sed *propter magnitudinem*. Quam de rebus gravissimis instituimus, apud viros dignitate, atque auctoritate præstantes, deque nobis optime meritos, ea demum magna oratio est. An vero qui sæpe apud judices per tres, aut quatuor horas dicere solebat memoriter, non potuit Cicero senatui gratias agere, nisi de scripto? Senatores rogati sententias dicebant interdum de scripto, ne verbi inopia aliquid efferrent aliter, ac sentirent. Sic Philip. X. cap. 2. de Caleno: *Ita enim dixisti, & quidem de scripto*. Cum igitur multi sibi, iique summi viri nominandi essent, verebatur Cicero, ne quem præteriret invitus, aut appellaret minus grata commemoratione, quam volebat: itaque ipsius rei magnitudine suadente, memoriæ diffisus, de scripto dixit. *Ferrat.*

78 *Nihil in Cispio profecisti*] Defendisti Cispium, nec tamen absolutus est: nihil jam valent apud judices preces tuæ. M. Cispius tribunus pl. fuerat, quo anno Cicero restitutus est. Post red. in sen. & pro Sextio. *Manutius*.

79 *Absolutæ jam sunt preces tuæ*] Novi quid sit *hominem absolvere*, sed quid sit *preces absolvere* fateor me ignorare. Sic tamen omnes MSS. & omnes editi, quos vidi, præter P. Manutii, qui edidit ex ingenio, sed eleganter, *obsoletæ jam sunt preces tuæ*. Non ego detrectarem id ambabus amplecti, si libri addicerent. Credibile enim est Tullium sic scripsisse: sententia sane aut hanc aut similem vocem flagitat. *Olivet.*

nus ita me gessi in judiciis, ita & cum his, & inter hos vixi: is in caussis patronus, is in republica civis & sum, & semper fui, solus ut a te constituar, qui nihil a judicibus debeam unquam impetrare.

Et mihi lacrymulam Cispiani judicii objectas. Sic enim dixisti: *Vidi ego tuam lacrymulam*. Vide, quam me verbi tui pœniteat. Non modo lacrymulam, sed multas lacrymas, & fletum cum singultu videre potuisti. An ego, qui meorum lacrymis, me absente, commotus, simultates, quas mecum habebat, deposuisset, meæque salutis non modo non oppugnator, (ut inimici mei putarant) sed etiam defensor fuisset, hujus in periculo non dolorem meum significarem? Tu autem, Laterensis, qui tum lacrymas meas gratas esse dicebas, nunc easdem vis invidiosas videri.

XXXII. Negas, tribunatum Plancii quidquam attulisse adjumenti dignitati meæ. Atque hoc loco (quod verissime facere potes) L. Racilii, fortissimi & constantissimi viri, divina in me merita commemoras: cui quidem ego, sicut in Plancio, nunquam dissimulavi me plurimum debere, semperque præ me feram. Nullas enim sibi ille neque contentiones, neque inimicitias, neque vitæ dimicationes, nec pro republica, nec pro me defugiendas putavit. Atque utinam, quam ego sum in illum gratus, tam licuisset [80] per hominum vim, & injuriam populi Romani, ei gratiam referri! Sed, si non eadem contendit in tribunatu Plancius: existimare debes, non huic voluntatem defuisse, sed me, cum jam Plancio deberem, Racilii beneficiis fuisse contentum.

An vero putas, judices idcirco minus mea causa facturos, quod me esse gratum crimineris? An, cum populus Romanus illo senatus-consulto, quod in monumento Marii factum est, quo mea salus omnium est gentibus commendata, uni Cn. Plancio gratias egerit, (unus enim fuit de magistratibus, defensor salutis meæ, cui senatus pro me gratias agendas putavit) ei ego a me referendam gratiam non putem? Atqui, eum cum vides [81], quo me tandem animo in te putas esse,

80 *Tam licuisset*] Significat Racilium populi judicio injuste damnatum. *Idem*.
81 *Atqui eum cum vides*] Melius Erfurt. *Atque hæc cum vides*. Græv.

Laterensis? ullum esse tantum periculum, tantum laborem, tantam contentionem, quam ego non modo pro salute tua, sed etiam pro dignitate defugerem? Quo quidem etiam magis sum, non dicam miser, (nam hoc quidem abhorret a virtute verbum) sed certe exercitus: non quia multis debeo; leve enim onus, beneficii gratia: sed quia sæpe concurrit propter aliquorum de me meritorum inter ipsos contentiones, ut eodem tempore in omnes verear ne vix possim gratus videri. Sed ego hoc meis ponderibus examinabo, non solum quid cuique debeam, sed etiam quid cujusque intersit, & quid a me cujusque tempus poscat.

XXXIII. Agitur studium tuum, vel etiam, si vis, existimatio, laus, ædilitas: at Cn. Plancii salus, patria, fortunæ. Salvum tu me esse cupisti: hic fecit etiam, ut esse possem. Distineor tamen, & divellor dolore, & in causa dispari offendi te a me, doleo: sed, medius fidius, multo citius meam salutem pro te objecero [82], quam Cn. Plancii salutem tradidero contentioni tuæ. Etenim, Judices, cum omnibus virtutibus me affectum esse cupiam, tamen nihil est, quod malim, quam me & gratum esse, & videri. Hæc est enim una virtus non solum maxima, sed etiam mater virtutum omnium reliquarum. Quid est pietas, nisi voluntas grata in parentes? qui sunt boni cives, qui belli, qui domi de patria bene merentes, nisi qui patriæ beneficia meminerunt? qui sancti, qui religionum colentes, nisi qui meritam diis immortalibus gratiam justis honoribus, & memori mente persolvunt? Quæ potest esse jucunditas vitæ, sublatis amicitiis? quæ porro amicitia potest esse inter ingratos?

Quis est nostrum liberaliter educatus, cui non educatores, cui non magistri sui, atque doctores, cui non locus ille mutus, ubi ipse alitus aut doctus est, cum grata recordatione in mente versetur? Cujus opes tantæ esse possunt, aut unquam

82 *Salutem pro te objecero*] Erfurt. *abjecero*. Grut. Sic utique legendum. Nam *objicere salutem pro aliquo*, non addito cui objiciatur, ut discriminibus, hostibus, contentionibus, latinum os respuit. *Abjicere vero salutem* hic dixit, ut in ep. 16, lib. IX. ad Pætum, *famam ingenii abjicere*. Pro *abjicere* frequentius dicitur *projicere* in hac notione. Virgil. VI. Æneid.

——— *lucemque perosi*
Projecere animas. Græv.

quam fuerunt, quæ ſine multorum amicorum officiis ſtare poſſint? quæ certe, ſublata memoria, & gratia, nulla extare poſſunt. Equidem nihil tam proprium hominis exiſtimo, quam non modo beneficio, ſed etiam benevolentiæ ſignificatione alligari: nihil porro tam inhumanum, tam immane, tam ferum, quam committere, ut beneficio non dicam indignus, ſed victus eſſe videare.

Quæ cum ita ſint, jam ſuccumbam, Laterenſis, iſti tuæ orationi; in eo ipſo, in quo nihil poteſt eſſe nimium, quoniam ita tu vis, nimium me gratum eſſe concedam: petamque a vobis, Judices, ut eum beneficio complectamini, quem qui reprehendit, in eo reprehendit, quod gratum præter modum dicat eſſe. Neque enim ad negligendam meam gratiam debet valere, quod dixit idem, vos nec nocentes, nec litigioſos eſſe, quo minus me apud vos valere oporteret. Quaſi vero in amicitia mea non hæc præſidia (ſi qua forte ſunt in me) parata ſemper amicis eſſe maluerim, quam neceſſaria. Etenim ego de me tantum audeo dicere, amicitiam meam voluptati pluribus, quam præſidio fuiſſe: meque vehementer vitæ meæ pœniteret, ſi in mea familiaritate locus eſſet nemini, niſi litigioſo, aut nocenti.

XXXIV. Sed hoc neſcio quomodo frequenter in me congeſſiſti, ſaneque in eo creber fuiſti, te idcirco in ludos [83] cauſam conjicere noluiſſe, ne ego mea conſuetudine aliquid de thenſis miſericordiæ cauſa dicerem: quod in aliis ædilibus ante feciſſem. Nonnihil egiſti hoc loco. Nam mihi eripuiſti ornamentum orationis meæ. Deridebor, ſi mentionem thenſa-

 rum

83 *In ludos*] Vulgo *locos*: ſed quis dubitet *ludos* legendum eſſe, Circenſes nimirum, in quibus thenſæ ducuntur? Quamvis res ipſa, quæ in illis ludis geſta eſt, ut hic a Laterenſi ejus fiat mentio, ſit obſcura. *Græv.* Plurimum in permovendis judicum animis valebat Cicero, ut illi ſemper extremus perorandi locus propterea daretur. Noluerat Laterenſis uti locis communibus in accuſatione ſua, (lege enim, *in locos cauſam conjicere*) ne ad eoſdem Cicero quoque confugeret, factaque mentione thenſarum, quæ ſacra erant vehicula ædilibus uſitata in ludorum celebritate, ad miſericordiam judices moveret, qui de deſignato ædile Plancio ſententiam laturi erant. Poſt illud de thenſis, hoc alterum ſequitur: *Hoc etiam addidiſti, me idcirco* (ea nimirum mente & conſilio, cum locos miſericordiæ communes conſectari ſoleam) *mea lege* (qua pœna exilii irrogata eſt ordini ſenatorio) *ex iſto ambitu* (qui major in dies & immanior fit) *tremuiſſe* (illud commodum percepiſſe) *ut miſerabiliores epilogos poſſem elicere*. Videbatur Cicero ideo graviorem in reos ambitus pœnam tuliſſe, ut ſibi commodior excitandæ miſericordiæ locus inde pateret. *Ferrat.*

Digitized by Google

rum fecero, cum tu id prædixeris. Sine thenſis autem quid potero dicere?

Hic etiam * addidiſti, me idcirco mea lege ex iſto ambitu traxiſſe, ut miſerabiliores epilogos poſſem dicere. Non vobis videor cum aliquo declamatore, non cum laboris & fori diſcipulo diſputare? Rhodi enim, inquit, non fui. Me vult fuiſſe. Sed fui, inquit, (putabam in Vaccæis dicturum [84]) bis in Bithynia. Si locus habet reprehenſionis anſam aliquam, neſcio cur ſeveriorem Nicæam putes, quam Rhodum. Si ſpectanda cauſa eſt: & tu in Bithynia ſumma cum dignitate fuiſti, & ego Rhodi non minore.

Nam, quod in eo me reprehendiſti, quod nimium multos defenderim: utinam & tu, qui potes, & cæteri, qui defugiunt, vellent me labore hoc levare! Sed fit veſtra diligentia, qui in cauſis ponderandis omnes fere repudiatis, ut ad nos pleræque confluant, qui miſeris & laborantibus nihil negare poſſumus.

Admonuiſti etiam, quod in Creta fuiſſes, dictum aliquod in petitione tua dici potuiſſe: me id perdidiſſe [85]. Uter igitur noſtrum eſt cupidior dicti? Egone, qui, quod dici potuit, non dixerim: an tu, qui etiam ipſe in te dixeris? Te ajebas de tuis rebus geſtis nullas literas miſiſſe, quod mihi meæ, quas ad aliquem miſiſſem [86], obſuiſſent. Quas ego mihi obſuiſſe non intelligo: reipublicæ video prodeſſe potuiſſe.

XXXV. Sed ſunt hæc leviora: illa vero graviora, atque magna, quod meum diſceſſum, quem ſæpe defleras, nunc quaſi reprehendere, & ſubaccuſare voluiſti. Dixiſti enim, non auxilium mihi, ſed me auxilio defuiſſe. Ego vero fateor mehercule, quod viderim mihi auxilium non deeſſe, idcirco me il-

li

* Lamb. *dixiſti*, *addidiſſe me idcirco mea legi*, Niſi ex teſtamento præſtituta die, *ut miſerabiliores*.

84 *Putabam in Vaccæis dicturum*] Sic eſt ſcriptum in codicibus antiquis, & nonnullis vulgatis. Vaccæos autem Hiſpaniæ citerioris populos commemorat Plinius III. 3. *Lambin.* Jocus, opinor, ac deriſio ſubeſt. Ut enim Cordubæ nati poetæ, ita forte Vaccæi oratores male audiebant. Vide pro Archia cap. 10. Fuiſſe Vaccæos dicit Harduinus, in eo tractu, qui Salmanticam inter & Zamoram interjacet. *Olivetus*.

85 *Perdidiſſe*] Oblitum eſſe me tibi Cretam objicere, cum petitioni Plancii favebam. *Ferrat.*

86 *Quas ad aliquem miſiſſem*] Intelligit ad Pompejum miſſas, in quibus ſe Lælium, ipſum Africanum facit. *Gulielm.*

Digitized by Google

li auxilio peperciſſe. Qui enim ſtatus, quod diſcrimen, quæ fuerit in republica tempeſtas illa, quis neſcit? Tribunitius me terror, an conſularis furor movit? Decertare mihi ferro magnum fuit cum reliquiis eorum, quos ego florentes atque integros ſine ferro viceram? Conſules poſt hominum memoriam teterrimi, atque turpiſſimi, ſicut & illa principia, & hi recentes [87] rerum exitus declararunt; quorum alter exercitum perdidit, alter vendidit; emptis provinciis, a ſenatu, a republica, a bonis omnibus defecerant. Qui exercitibus [88], qui armis, qui opibus plurimum poterant, cum, quid ſentirent, neſciretur: furialis [89] illa vox nefariis ſtupris, religioſis altaribus effœminata, ſecum & illos, & conſules facere, acerbiſſime perſonabat. Egentes in locupletes, perditi in bonos, ſervi in dominos armabantur. Aderat mecum ſenatus, & quidem veſte mutata: quod pro me uno, poſt hominum memoriam, publico conſilio ſuſceptum eſt. Sed recordare, qui tum fuerint conſulum nomine hoſtes, qui ſoli in hac urbe ſenatum ſenatui parere non ſiverint: edictoque ſuo non luctum patribus conſcriptis, ſed luctus indicia ademerint. Aderat mecum cunctus equeſter ordo: quem quidem in concionibus ſaltator [90] ille Catilinæ conſul proſcriptionis denuntiatione terrebat. Tota Italia convenerat: cui quidem belli inteſtini, & vaſtitatis metus inferebatur.

XXXVI. Hiſce ego auxiliis ſtudentibus, atque incitatis, uti me, Laterenſis, potuiſſe confiteor: ſed erat non jure, non legibus, non diſceptando decertandum. Nam profecto, præſertim tam bona in cauſa, nunquam, quo cæteri abundarunt, id mihi ipſi auxilium meum defuiſſet. Armis fuit, armis, inquam, fuit dimicandum, quibus a ſervis, atque a ſervorum ducibus cædem fieri ſenatus, & bonorum, reipublicæ exitioſum fuiſſet. Vinci autem improbos a bonis, fateor fuiſſe præclarum, ſi finem eum vincendi viderem: quem profecto non videbam. Ubi enim præſto fuiſſet mihi aut tam fortis conſul,

87 *Recentes*] Piſo exercitum in Macedonia amiſerat: Gabinius, pecunia corruptus, a Syria in Ægyptum exercitum duxerat, ut Ptolemæum reſtitueret. *Ferrat.*

88 *Qui exercitibus*] Cæſar, Pompejus, & Craſſus. *Idem.*

89 *Furialis*] Clodius.

90 *Saltator*] Gabinius.

ſul, quam L. Opimius? quam C. Marius? quam L. Flaccus? quibus ducibus improbos cives reſpublica vicit armatis: aut, ſi minus fortes, attamen tam juſti, quam P. Mucius, qui arma, quæ privatus P. Scipio ſumpſerat, ea, Tib. Graccho interempto, jure optimo ſumpta eſſe defendit? Eſſet igitur pugnandum cum conſulibus. Nihil amplius dico, niſi illud, victoriæ noſtræ graves adverſarios paratos: interitus nullos ultores eſſe videbam.

Hiſce ego auxiliis ſalutis meæ ſi idcirco deſui, quia nolui dimicare: fatebor, id quod vis, non mihi auxilium, ſed me auxilio deſuiſſe. Sin autem, quo majora ſtudia in me bonorum fuerunt, hoc iis magis conſulendum, & parcendum putavi: tu id in me reprehendis, quod Q. Metello laudi datum eſt, hodieque eſt, & ſemper erit maximæ gloriæ? Quem, ut potes ex multis audire, qui tum affuerunt, conſtat invitiſſimis viris bonis ceſſiſſe: nec fuiſſe dubium, quin contentione & armis ſuperior poſſet eſſe. Ergo ille, cum ſuum [91], non cum ſenatus factum defenderet; cum perſeverantiam ſententiæ ſuæ, non ſalutem reipublicæ retinuiſſet; tamen ob illam, quod illud voluntarium vulnus accepit, juſtiſſimos omnium Metellorum & clariſſimos triumphos gloriæ laude ſuperavit, quod & illos ipſos improbiſſimos cives interfici noluit, &, ne quis bonus interiret in eadem cæde, providit: ego, tantis periculis propoſitis, cum ſi victus eſſem, interitus reipublicæ; ſi viciſſem, infinita dimicatio pararetur: committerem, ut idem perditor reipublicæ nominarer, qui ſervator fuiſſem?

XXXVII. Mortem me timuiſſe dicis. Ego vero ne immortalitatem quidem contra rempublicam accipiendam putarem, nedum emori cum pernicie reipublicæ vellem. Nam, qui pro republica vitam dediderunt, (licet me deſipere dicatis) nunquam mehercule eos mortem potius, quam immortalitatem aſſecutos putavi. Ego vero, ſi tum illorum impiorum ferro ac manu concidiſſem, in perpetuum reſpublica civile præſidium ſalutis ſuæ perdidiſſet. Quin etiam, ſi me vis aliqua mor-

91 *Suum*] Quia jurare noluit in legem Saturnini. *Manut.*

Digitized by Google

morbi, aut natura ipſa conſumpſiſſet, tamen auxilia poſteritatis eſſent imminuta, quod peremptum eſſet mea morte id exemplum, qualis futurus in me retinendo fuiſſet ſenatus, populuſque Romanus. An, ſi unquam in me vitæ cupiditas fuiſſet, ego menſe Decembri mei conſulatus, omnium parricidarum tela commoſſem? quæ, ſi viginti quieſſem dies, in aliorum jugulum conſulum recidiſſent. Quamobrem, ſi vitæ cupiditas contra rempublicam eſt turpis, certe multo mortis cupiditas mea turpior fuiſſet cum pernicie civitatis.

XXXVIII. Nam quod te in republica liberum eſſe gloriatus es, id ego & fateor, & lætor, & tibi etiam in hoc gratulor. Quod me autem negaſti; in eo neque te, neque quemquam diutius patiar errare. Nam, ſi quis idcirco aliquid de libertate mea deminutum putat, quod non ab omnibus eiſdem, a quibus antea ſolitus ſum diſſentire, diſſentiam: primum, ſi bene de me meritis gratum me præbeo, non deſino incurrere in crimen hominis nimium memoris, nimiumque grati. Sin autem ſine ullo reipublicæ detrimento, reſpicio etiam aliquando ſalutem tum meam, tum meorum: certe non modo non ſum reprehendendus, ſed etiam, ſi ruere vellem, boni viri me, ut id ne facerem, rogarent. Res vero ipſa publica, ſi loqui poſſet, ageret mecum, ut, quoniam ſibi ſerviſſem ſemper, nunquam mihi; fructus autem ex ſeſe non, ut oportuiſſet, lætos & uberes, ſed magna acerbitate permixtos tuliſſem; ut jam mihi ſervirem, conſulerem meis: ſe non modo ſatis habere a me, ſed etiam vereri, ne parum mihi pro eo, quod tum a me haberet, reddidiſſet. Quid, ſi horum ego nihil cogito? & idem ſum in republica, qui fui ſemper? tamenne tu libertatem requires meam? quam tu ponis in eo, ſi ſemper cum iis, quibuſcum aliquando contendimus, depugnemus. Quod eſt longe ſecus. Stare enim omnes debemus, tanquam in orbe aliquo [92] reipublicæ, qui quoniam verſetur, eam deligere partem, ad quam nos illius utilitas, ſaluſque converterit.

XXXIX. Ego

92 *Stare omnes debemus tanquam in orbe* diſputat, etiam ex Philoſophorum libris, *in aliquo*] Vide quæ de hoc argumento docte ep. 9, lib. 1. ad Lentulum. *Græv.*

Digitized by Google

XXXIX. Ego autem Cn. Pompejum, non dico auctorem, ducem, defensorem salutis meæ, (nam hæc privatim fortasse officiorum memoriam, & gratiam quærunt) sed dico hoc, quod ad salutem reipublicæ pertinet: ego eum non tuear, quem omnes in republica principem esse concedunt? Ego C. Cæsaris laudibus desim, quas primum populi Romani, nunc etiam senatus, cui me semper addixi, plurimis atque amplissimis judiciis videam esse celebratas? Tum hercule me confitear non judicium aliquod habuisse de reipublicæ utilitate, sed hominibus amicum, aut inimicum fuisse.

An, cum videam navem secundis ventis cursum tenentem suum, si non eum petat portum, quem ego aliquando probavi, sed alium non minus tutum atque tranquillum; cum tempestate pugnem periculose potius, quam illi, salute præsertim proposita, obtemperem, & paream? Neque enim inconstantis puto, sententiam, tanquam aliquod navigium, atque cursum, ex reipublicæ tempestate moderari. Ego vero hæc didici, hæc vidi, hæc scripta legi: hæc de sapientissimis & clarissimis viris, & in hac republica, & in aliis civitatibus monumenta nobis literæ prodiderunt [93]: non semper easdem sententias ab iisdem, sed, quascunque reipublicæ status, inclinatio temporum, ratio concordiæ postularet, esse defendendas. Quod ego & facio, Laterensis, & semper faciam: libertatemque, quam in me requiris, quam ego neque dimisi unquam, neque dimittam, non in pertinacia, sed in quadam moderatione positam putabo.

XL. Nunc venio ad illud extremum, quod dixisti, dum Plancii in me meritum verbis extollerem, me arcem facere ex cloaca, lapidemque e sepulcro venerari pro deo: neque enim mihi insidiarum periculum ullum, neque mortis fuisse. Cujus ego temporis rationem explicabo brevi; neque invitus: nihil enim ex meis est temporibus, quod minus pervagatum, quodque minus aut mea commemoratione celebratum sit, aut hominibus auditum, atque notum. Ego enim, Laterensis, ex

93 *Monumenta nobis literæ prodiderunt*] & ita omnino scribendum esse arbitror. *Ur.* Pro *literæ*, legebat Pantaghatus *literarum*, *sinus*.

ex illo incendio legum, juris, ſenatus, bonorum omnium, cedens, cum mea domus ardore ſuo deflagrationem urbi, atque Italiæ toti minaretur, niſi quieviſſem, Siciliam petivi animo, quæ & ipſa erat mihi, ſicut domus una, conjuncta: & obtinebatur a C. Virgilio, quo-cum me uno vel maxime cum vetuſta amicitia, tum mei fratris collegia [94], tum reſpublica ſociarat.

Vide nunc caliginem temporum illorum. Cum ipſa pene inſula mihi ſeſe obviam ferre vellet, prætor ille ejuſdem tribuni plebis concionibus propter eandem reipublicæ cauſam ſæpe vexatus, nihil amplius dico, niſi me in Siciliam venire noluit. Quid dicam? C. Virgilio, tali civi & viro, benevolentiam in me, memoriam communium temporum, pietatem, humanitatem, fidem defuiſſe? Nihil, Judices, eſt eorum: ſed, quam tempeſtatem nos vobiſcum non tuliſſemus, metuit, ut eam ipſe poſſet opibus ſuis ſuſtinere. Tum conſilio repente mutato, iter a Vibone Brunduſium terra petere contendi. Nam maritimos curſus præcludebat hiemis magnitudo.

XLI. Cum omnia illa municipia, quæ ſunt a Vibone Brunduſium, in fide mea, Judices, eſſent; iter mihi tutum, multis minitantibus, magno cum ſuo metu præſtiterunt. Brunduſium veni, vel potius ad mœnia acceſſi. Urbem unam mihi amiciſſimam declinavi, quæ ſe vel potius exſcindi, quam e ſuo complexu ut eriperer, facile pateretur. In hortos me M. Lenii Flacci contuli: cui cum omnis metus, publicatio bonorum, exilium, mors proponeretur, hæc perpeti, ſi acciderent, maluit, quam cuſtodiam mei capitis dimittere. Hujus ego, & parentis ejus, prudentiſſimi atque optimi ſenis, & utriuſque filiorum manibus, in navi tuta ac fideli collocatus, eorumque preces & vota de meo reditu exaudiens, Dyrrhachium, quod erat in fide mea, petere contendi.

Quo cum veniſſem, cognovi, id quod audieram, refertam eſſe Græciam ſceleratiſſimorum hominum, ac nefariorum, quo-

94 *Collegia*] Quia collegæ fuerunt in prætura: poſt præturam autem Virgilius in Siciliam, & eodem anno Q. Cicero in Aſiam profectus eſt. *Man.*

rum impium ferrum, ignesque pestiferos meus ille consulatus e manibus extorserat: qui antequam de meo adventu audire potuissent, cum tum abessent aliquot dierum viam, in Macedoniam, ad Planciumque perrexi. Hic vero simul atque me mare transisse cognovit: audi, audi, atque attende, Laterensis, ut scias, quid ego Plancio debeam, confiteareque aliquando, quod faciam, me & grate, & pie facere: huic, quæ pro salute mea fecerit, si minus profutura sint, obesse certe non oportere. Nam simulac me Dyrrhachium attigisse audivit: statim ad me, lictoribus dimissis, insignibus abjectis, veste mutata, profectus est.

XLII. O acerbam mihi, Judices, memoriam temporis illius, & loci, cum hic in me incidit, complexus est, conspersitque lacrymis, nec loqui præ mœrore potuit! O rem cum auditu crudelem, tum visu nefariam! O reliquos omnes dies, noctesque eas, quibus iste a me non recedens, Thessalonicam me, in quæstoriumque perduxit! Hic ego nunc de prætore Macedoniæ nihil dicam amplius, nisi, eum & civem optimum semper, & mihi amicum fuisse, sed eadem timuisse, quæ cæteros: Cn. Plancium fuisse unum, non, qui minus timeret, sed, si acciderent ea, quæ timerentur, mecum ea subire, & perpeti vellet. Qui, cum ad me L. Tubero, meus necessarius, qui fratri meo legatus fuisset, decedens ex Asia venisset, easque insidias, quas mihi paratas ab exulibus conjuratis audierat, animo amicissimo detulisset: in Asiam me ire, propter ejus provinciæ mecum & cum meo fratre necessitudinem, comparantem, non est passus: vi me, inquam, Plancius, & complexu suo retinuit, multosque menses a capite meo non discessit, abjecta quæstoria persona, comitisque sumpta.

XLIII. O excubias tuas, Cn. Planci, miseras! o flebiles vigilias! o noctes acerbas! o custodiam etiam mei capitis infelicem! si quidem ego tibi vivus non prosum, qui fortasse mortuus profuissem. Memini enim, memini, neque unquam obliviscar noctis illius, cum tibi vigilanti, assidenti, mœrenti, vana quædam miser, atque inania, falsa spe inductus, polli-

pollicebar : me , si essem in patriam restitutus , præsentem tibi gratiam relaturum : sin autem vitam mihi fors ademisset , aut vis aliqua major reditum peremisset : hos , hos (quos enim ego tum alios animo intuebar ?) omnia tibi illorum laborum præmia pro me persoluturos . Quid me adspectas ? quid mea promissa repetis ? quid meam fidem imploras ? Nihil tibi ego tum de meis opibus pollicebar , sed horum erga me benevolentiam promittebam : hos pro me lugere , hos gemere , hos decertare pro meo capite , vel vitæ periculo velle videbam : de eorum desiderio , luctu , querelis quotidie aliquid tecum simul audiebam : nunc timeo , ne nihil tibi , præter lacrymas , queam reddere , quas tu in meis acerbitatibus plurimas effudisti .

Quid enim possum aliud , nisi mœrere ? nisi flere ? nisi te cum salute mea complecti ? Salutem tibi iidem dare possunt , qui mihi reddiderunt . Huc exsurge tamen , quæso . Retinebo , & complectar : nec me solum deprecatorem fortunarum tuarum , sed comitem , sociumque profitebor : atque (ut spero) nemo erit tam crudeli animo , tamque inhumano , nec tam immemor , non dicam meorum in bonos meritorum , sed bonorum in me , qui a me mei servatorem capitis divellat , ac distrahat . Non ego meis ornatum beneficiis a vobis deprecor , Judices , sed custodem salutis meæ : non opibus contendo , non auctoritate , non gratia ; sed precibus , sed lacrymis sed misericordia : mecumque vos simul hic miserrimus & optimus obtestatur parens , & pro uno filio duo patres deprecamur . Nolite , Judices , per vos , per fortunas , per liberos vestros , inimicis meis , his præsertim , quos ego pro vestra salute suscepi , dare lætitiam , gloriantibus vos jam oblitos mei , salutisque ejus , a quo mea salus conservata est , hostes extitisse . Nolite animum meum debilitare tum luctu , tum etiam metu commutatæ vestræ voluntatis erga me : sinite me , quod vobis fretus huic sæpe promisi , id a vobis ei persolvere . Teque , C. Flavi , oro & obtestor , qui meorum consiliorum in consulatu socius , periculorum particeps , rerum , quas gessi , adjutor fuisti , meque non modo salvum semper , sed

Digitized by Google

ſed etiam ornatum, florentemque eſſe voluiſti: ut mihi per hos conſerves eum, per quem me tibi & his conſervatum vides. Plura ne dicam, tuæ me etiam lacrymæ impediunt, veſtræque, Judices, non ſolum meæ: quibus ego, magno in metu meo, ſubito inducor in ſpem, vos eoſdem in hoc conſervando futuros, qui fueritis in me: quoniam iſtis veſtris lacrymis de illis recordor, quas pro me ſæpe & multum profudiſtis.

AU-

Digitized by Google

AUCTARIUM GRÆVIANUM

IN

M. T. CICERONIS ORATIONEM

PRO DOMO SUA.

ARGUMENTUM.

RESTITUTUS in patriam Cicero, Lentuli præcipue consulis opera, 16. mense, postquam in exilium iniquissima lege Clodii pulsus erat, statim habuit hanc orationem ad Pontifices, in qua nervos omnes intendit, ut domum suam, eadem lege publicatam & eversam, deinde, ne profana unquam fieri posset, Libertati consecratam, neque publicari, neque consecrari potuisse ostenderet. Qua de re sic in epist. I. lib. 4. ad Attic. *Nos tacemus, & eo magis, quod de domo nostra nihil adhuc pontifices responderant: qui si sustulerint religionem, aream præclaram habebimus*. Et in II. ejusdem lib. *Post illas datas literas secuta est summa contentio de domo. Diximus apud Pontifices 1. Kal. Oct. Acta res est accurate a nobis: & si unquam in dicendo fuimus aliquid, aut etiam si nunquam alias fuimus, tum profecto doloris magnitudo vim quandam nobis dicendi dedit*. Tantum autem de domo recuperanda laborabat, ut, cum esset in exilio, ita scripserit ad uxorem: *Quod de domo scribis, hoc est de area: ego vero tum denique mihi videbor restitutus, si illa nobis erit restituta*. Ac domum quidem ei restitutam esse, satis constat ex eadem ad Atticum epistola: in qua sunt hæc; *Cum pontifices decressent, ita, si neque populi jussu, neque plebiscito, qui se dedicasse diceret, nominatim ei rei præfectus esset; videri posse sine religione jam partem areæ mihi restitui; mihi facta statim est gratulatio: nemo enim dubitat, quin domus nobis esset adjudicata*. Sed planissime in oratione de Harusp. resp. *Meam domum P. Lentulus consul, M. Lucullus, Q. Metellus, M.' Glabrio, M. Messala, L. Lentulus Flamen Martialis, P. Galba, Q. Scipio, C. Fannius, M. Lepidus, L. Claudius rex sacrorum, M. Scaurus, M. Crassus, C. Curio, Sex. Cæsar Flamen Quirinalis, Q. Cornelius, P. Albinovanus, Q. Terentius, pontifices minores, causa cognita, duobus locis dicta, maxima frequentia amplissimorum ac sapientissimorum civium adstante, omni religione, una mente omnes, liberaverunt*. Est autem omnis hæc in septem partes distributa oratio. Prima respondet Clodio, qui apud pontifices ea vituperaverat, quæ per eos dies Cicero in senatu de republica, id est de Cn. Pompejo rei frumentariæ præficiendo senserat. Secunda de jure publico agit, & in ea ostenditur, legibus iis, quibus Romana civitas uteretur, non posse quemquam civem ejici, aut de capite ejus, vel de bonis quidquam detrahi sine judicio senatus, aut populi, aut eorum, qui de quaque re constituti judices sint. In eadem rationes afferuntur, cur tribunus plebis esse Clodius non potuerit. Quomodo enim, cum patricius esset, ad plebem transivit? adoptione? at ea rata esse non potest: primum quia servatum adoptandi jus non est. Nam cum adoptare debeat is, qui neque procreare jam liberos possit, &, cum potuerit, sit expertus: adoptavit Clodium senatorem annos viginti natus: qui liberos non modo procreare potest, cum habeat uxorem, sed procreavit etiam. Et cum quæri a pontificum collegio soleat, quæ causa sit adoptionis, quæ ratio generum, ac dignitatis, quæ sacrorum: nihil horum in illa adoptione quæsitum est. Atque hæc de non servato adoptionis jure, quæ omnis notio, cum pontificum esse debuit, apud ipsos pontifices dicuntur: ad augu-

res autem, qui aderant, de curiata lege disputat, qua Clodius est adoptatus. Nefas, inquit, est, agi cum populo, cum de cælo servatur. At quo die lata lex est, Bibulus consul de cælo servavit. Rata igitur esse non potest. Quod si rata non est: qui potuit Clodius, contra auspicia adoptatus, tribuuus plebis esse? Accedit ad infirmatam curiatam legem altera ratio. Quid servatur in ferendis legibus? trinundinum, id est, ut promulgata lex per tres nundinas, antequam feratur, populo pateat. Quod spatium, tantum abest, ut servatum sit, ut eam legem Cæsar consul vix per tres horas promulgatam tulerit. Tertia pars, vel si tribunus plebis, & per auspicia, & per leges Clodius esse potuerit, quod utrumque jam negatum est, ab eo tamen legem nominatim de capite civis indemnati ferri non potuisse demonstrat. Id enim privilegium est: quod sacratæ leges, & XII. tabulæ vetant. Neque vero hoc tantum contra leges, sed illud etiam, quod de ejus capite fortunisque omnibus, qui neque adesse sit jussus, neque citatus, neque accusatus, legem illam Clodius tulerit: cum judicia populi ita moderata essent a majoribus constituta, primum ut ne pœna capitis cum pecunia conjungeretur: deinde, ne, nisi prodicta die, quis accusaretur: tum, ut ante magistratus accusaret intermissa die, quam multam irrogaret, aut judicaret: postremo, ut esset accusatio trinum nundinum, id est, ab eo die, quo quis ad populum accusari cœptus esset, ad diem judicii trinæ nundinæ intercederent; prodicta die, qua die judicium esset futurum: eamque diem si qua res auspiciis, aut excusatione sustulisset, tota causa judiciumque tolleretur. Nec verba legis vitio carent: sunt enim hæc: *Velitis, jubeatis, ut M. Tullio aqua, & igni interdictum sit*. Cum ferri debuerit, *ut interdicatur*, non, *ut interdictum sit*. Quo modo enim, quod factum non est, id ut sit factum ferri ad populum, aut verbis ullis sanciri, aut suffragiis confirmari posset? Peccatum est igitur in forma legis: quid in ipsa veritate? non minus. Scriptum est enim: Quod M. Tullius falsum S. C. retulerit. Qui si falsum retulit, recte scripta lex est: si verum, nulla est. Verum autem retulisse, nec ipsum pro suo imperio, sed senatus jussu in conjuratos animadvertisse, senatus ipse, cum eum restituit, indicavit. Sunt igitur hæc in lege vitia, primum quod lata nominatim sit de capite civis indemnati: alterum, quod imperite, ut interdictum esset aqua, & igni, cui nondum interdictum esset: tertium, quod simul de pluribus rebus: quartum, quod per vim. Id quod Lentulus consul in lege vidit, quam de Ciceronis reditu tulit: non enim tulit, ut & venire Romam liceret, sed ut veniret. Quarta pars Clodii maledictum, exulem Ciceronem appellantis, refellit duabus causis, vel quod ex peccato, vel quod ex damnatione subeatur exulis nomen. Peccasse me, inquit, negant omnes: optime de patria meritum, senatus, equestris ordinis, scribarum, plebis urbanæ, id est, paganorum, & montanorum, denique etiam municipiorum, coloniarum, & totius Italiæ de meo reditu decreta declaraut. In ferenda vero lege, quæ celebritas unquam major populi Romani, quantus omnis generis hominum, ætatum, ordinumque splendor? Quod ad damnationem attinet, exul non sum. Indemnatus enim discessi, nemo me ulla unquam lege interrogavit, nemo postulavit, nemo diem dixit. Libertatem vero, aut civitatem amittere civis Romanus nemo potest, nisi auctor ipse factus sit. Infirmatur Clodii maledictum ea quoque ratione, quod in ipsa rogatione nihil tulerat, quo minus Cicero esset nnn modo in civium, sed etiam in senatorum numero: & quod in lege illa suffragium tulerit non populus Romanus, sed multitudo hominum e servis conductis, & facinorosis, & egentibus congregata. Quinta, primum eidem Clodio respondet, accusanti Ciceronem, quod de se ipso gloriosius prædicaret: deinde iis, qui objicerent ei discessum e patria. Sexta de domo recuperanda quantum laboret, quamque improbe Clodius fecerit in ea dedicanda, & quid spectarit, ostendit. Dedicatio improbatur, quod non affuerit Collegium Pontificum, sed unus tantum pontifex, isque frater uxoris Clodii, adolescens imperitus, novus sacerdos, sororis precibus, matris minis adductus, mente & lingua titubante. In extrema parte preces ad Jovem, Junonem, Minervam, ad patrios penates, & familiares, ad Vestam continentur:

Digitized by Google

tur: ut, si nefariam flammam ab eorum tempis ac delubris depulerit; si suum caput pro eorum cæremoniis atque templis perditissimorum civium furori ferroque objecerit; si nihil unquam magis, quam de reipublicæ salute laboraverit; hunc fructum ferat, ut sibi redire in suas sedes liceat. Iisdemque precibus, conversus ad pontifices, utitur, ut ab ipsis jam in patriam restitutus, nunc, auctore senatu, manibus eorum in suis sedibus collocetur. Habita est oratio iisdem consulibus, quibus in patriam rediit, id est Lentulo & Metello. De genere, de statu, de partibus orationis, quæ nonnulli ostentationis potius, quam utilitatis publicæ causa, sedulo persequuntur, nihil addam: vel quia sunt in promptu, satisque patent ex rhetorum libris: vel quod a veterum interpretum consuetudine non libenter discedo. *Man.*

CAPUT I.

A majoribus nostris inventa] Duo v. c. non habere præpos. *a*, Lambinus in margine notavit. Et probatur Torrentio ad Sueton. Jul. 19. Probarem & ego, nisi nostri codices & editiones priscæ refragarentur. De hoc ipso loquendi genere dixi non nihil ad rationem præcedentem. *Græv.*

Summæ reipublicæ] Nam qui pontifices, eorum plerique etiam Senatores, atque adeo publici consilii principes erant. Non omnes autem pontifices senatores fuisse, locus hic ex lib. IV. ad Attic. demonstrat: *Kal. Oct. habetur senatus frequens, adhibentur omnes pontifices qui erant senatores*. Et hanc ipsam illorum cognitionem bipartitam quoque fuisse, infra demonstrat: *Quæ cum sit in jus religionis & in jus reipublicæ distributa, &c.* Hotom. Antiquissimis temporibus iidem sacerdotes erant, qui & Reges. Virgilius:

Rex Anio; rex idem hominum, divumque sacerdos.

Vide ibi Servium. Inde omnes legislatores non tantum de civilibus rebus, sed& de cultu divino leges præscripserunt, quoniam, ut Aristoteles VII. Pol. 8. dicit, ἡ περὶ τὸ θεῖον ἐπιμέλεια, omnium est in republica antiquissima. Apud Romanos XII. tabulæ de divinis plurima præceperunt:

Jus triplex tabulæ quod ter sanxere quaternæ:
Sacrum privatum, & populi commune quod usquam est.

Inde & Ulpianus jurisprudentiam definit; *Divinarum atque humanarum rerum notitiam*. Prima codicis Justinianei, Theodosiani vero ultima pars est de sacris, ut dudum viri docti observarunt, præcipue H. Grotius de imperio summarum potestatum circa sacra, quem vide. *Grævius.*

Religiosissimi religiones sapienter, &c.] Sic restitui, conjectura ductus. Nam recepta lectio non erat ferenda, & erat perspicuum esse depravatam. Est autem antithesis concinna, *clarissim. cives remp. bene ger. religiosissimi cives religion. sapienter interp. remp. conserv.* Lamb. *Remp. bene gerendo: religiones religionibus sapienter interp.*] Ant. Augustinus delet *religionibus*: quod verbum certe parum aptum est. Non enim hic sensus est, qui solet usurpari; Aristotelem Aristotele optime declarari, & Platonem Platone. Itaque Pantagathus hunc locum ita emendabat: *Religiosissimi religiones sapienter interpretando eandem conservarent*: ut par pari referatur; ad rempublicam bene gerentes, *amplissimi & religiosissimi: ad religiones sapienter interpretantes, religiosissimi*. Secundo loco *remp.* ineptum est; itaque libenter legerem, *eandem*. F. Ursin. *Pontifices, religiones*] Sic plerique Pall. Nam aliquot habent *religiones religionibus*, omisso eo *pontifices*. Vett. edd. *Pontifices religiones religiones*. Pantagathus conjecit, *religiosissimi religiones*, quod invasit Lambinus. *Gruterus.*

Magna causa sacerdotum populi Romani judicio ac potestate versata est] In Pall. & Ahalæ liber necnon S. Victoris, atque editio prima, sine præpositione *in*. Gruter. Sic sane & Dresd. & præter primam Mediolanensis editio. Primus tamen Francii agnoscit τὸ *in*, quod minime delendum censeo, quia repugnat genius Latini sermonis. *Versare causam judicio*, pro *tractare causam judicio* dici & ferri posse credo: sed *versare causam potestate*, quid sit, nemo Latine intelligens dixerit. Sed *versari causam in judicio & potestate sacerdotum*, recte dicitur, de qua judicandi potestas sacerdotibus est commissa. *Grævius.*

Omnium civium salus] Consuetudo Ciceronis, ut ex ea causa quam agit, totius reipublicæ pendere salutem adfirmet, causam autem in extrema oratione ostendit:

ne

ne si ista Clodii dedicatio in civitate probetur, idem postea omnes seditiosi tribuni plebis audeant. *Hotomanus.*

Amentes ac perditos magistratus] Magistratus modo dicit tribunos plebis. Nam P. Clodius in tribunatu Cicerunis domum everterat, & in area Libertatis atriuoi ædificarat. *Idem.*

Sceleratorum civium] Quorum opera Clodius omnia illa in tribunatu gesserat. *Idem.*

In republica ab aliis oppressa] Particula *in* deest in libris manuscriptis, & recte. Paulo post, *rescindentur*, legebat Pantagathus pro *rescinduntur*. F. Ursinus.

De republica sensi] Quo tempore Cicero ab exilio rediit, hoc est pridie Non. Sept. Lentulo & Metello consulibus. Cum esset annonæ summa caritas, & ad eam procurationem bonorum omnium sermone Pompejus vocaretur, Cicero sententiam dixit, io ejusque sententiam S. C. factum est, ut cum Pompejo ageretur, ut eam rem susciperet, lexque ferretur postridie. Cicero concionem habuit, lex conscripta est, qua Pompejo per quinquennium omnis potestas rei frumentariæ toto orbe terrarum daretur. *Hor.*

Sed convicio] *Convicium* dicitur de multis vocibus aut multorum simul, aut unius frequentatis. *Idem.*

CAPUT II.

De summa religione] De coosecrata Ciceronis domo a Clodio. Nam Cicerone necdum reverso eam consecrationem improbarant. Dicitur autem *summa religio*, ut summa respublica. *Hotom. De summa hoc tempore religione, &c.*] Pal. nonus *hujus temporis*. Quarto utraque vox deest. *Gruter.* Deest *hoc tempore* etiam in Franc. & ed. prima. *Summa religio* est res a qua pendet fere tota religio. Sic *summa existimatio* in epistolis ad Atticum est res in qua agitur nostra omnis existimatio, de qua locutione diximus alibi plura, & multis egit exemplis J. Fr. Gronovius ad Livium. *Grævius.*

Fuisti tu, inquit apud pontifices superior] Puto legendum, *Fuisti tum.* Et mox: *Sed jam.* Pontifices optimates erant. Cic. autem quod populus expetebat, suaserat, ut frumentaria procuratio Pompejo mandaretur. *Hotom.*

Quoniam te ad Pompejum contulisti] Sic legendum, vel libris omnibus invitis. Dicebat Clodius, M. Tullium, quod se ad Pompejum applicuisset, ejusque opibus niteretur, inferiorem, quam se, futurum apud eosdem pontifices: qui scilicet moleste hoc ferrent, Ciceronem ad opes Pompeji coosugisse, eique extra ordinem totius rei frumeotariæ potestatem sua sententia detulisse. *Lamb. Quoniam te ad populum contulisti*] Lambinus *ad Pompejum*, sed invitis omnibus mss. *Gruter.* Recte hunc locum exponit Hotomanus, quamvis emendatione illius possumus carere.

CAPUT III.

Exercitus terrore] Cæsar tum propter Galliæ proconsulatum exercitum habebat; cujus metu, quasi ei Cæsar suffragaretur, Clodius adversarios terrebat. *Hotomanus.*

Servorum delectu] Sic habent libri mss. & ita sine dubio legendum. *Lambinus.*

Obsessione templorum] Hæc omoia Clodii & in Sextiana, & aliis locis innumeris inculcantur. *Hotomanus.*

Cedere curasti] Pro *coegisti*, non memini me similem apud hunc locutionem animadvertisse. *Idem.*

Turbulento die] *Eo biduo* (inquit ad Atticum) *cum esset annonæ summa caritas, & homines ad theatrum primo, deinde ad senatum concurrissent impulsu Clodii, mea opera frumenti inopiam esse clamarent, accurate sententiam dixi, &c.* Idem.

Domo me tenui] Vulgo *domi*, sed contra omnes membranas, & antiquitus impressos. *Gruterus.*

Turbulentum tempus] Quo multitudo, ut dixi, propter annonæ caritatem concitata in Capitolium convenerat. Itaque cum L. Cæcilius prætor ludos Apollinares faceret, ita infima coacta multitudo annonæ caritate tumultuata est, ut omnes qui in theatro spectandi gratia consederant, pellerentur. Hæc Pedianus in Milon. in qua ipse Cicero scribit, hujus Cæcilii prætoris domum ob eandem causam oppugnatam fuisse. *Hotom.*

A te jampridem ad bonorum cædem parator] In manuscripto est, *ad rapinam, ad bono-*

bonorum cædem paratos. Urfin. *Ad rapinam, ad bonorum cædem* Pal. non. atque Erfur. *Ad impiam prædam*. Gruter.

Armatos in Capitolium] Non refpuendam duxi voculam *etiam*, quam in duobus codicibus Drefd. & Francii reperi. *Grævius*.

P. Lentulus, Metellus] Quibus confulibus & adjutoribus Cicero reftitutus eft. Metellus vero quas inimicitias cum Cicerone gerebat, eas reipublicæ condonavit. *Hot.*

Frater tuus] Nam Clodii fororem in matrimonio habebat, ut in ea pro Cœlio: *Non denique modo te Q. Metelli matrimonium tenuiffe fciebas*. Sic infra: *A Q. Metello fratre tuo, confule*. Hotom. Hæc verba, *frater tuus*, non extant in primo Francii.

Diffenfioni] Recte, cum in manufcripto, *difceffioni* vitiofe legatur. *Hotomanus*.

De qua agebatur] Abeft hoc totum a libro antiquo vitiofe. Nam & rem de qua agebatur, & confules qui agebant, conjunxit. *Idem*. Non habentur etiam hæc verba in primo Francii & Drefdenfi.

CAPUT IV.

Qui ftatuunt minus bonis temporibus in fenatum ipfi non venire] Prim. Franc. *qui ftatuerunt minus bonis temporibus in fenatum ut ipfi non venirent*. Sic Drefd. & edit. prim. nifi quod hi *ftatuunt* retineant. Francii codicis fcriptura non eft damnanda. *Græv.*

Nonnulli] Omnes confulares, præter Meffalam & Afranium, quod tuto fe negarent poffe fententiam dicere. *Hotomanus*.

Suo quemque arbitratu timere oportere] Haud aliter S. Victor. Ah. Pal. nonus. recepta lectio, *arbitrio fuo quemque timere oportere*. Gruterus. Vulgatam lectionem tuetur prima Francii, Drefden. & prima editio cum multis fequentibus.

Non poffe, illuc irem?] P. Manutius e Bargæi mf. *illi non item?* Erfurd. habet, *illi fenferunt*, quod & in Pall. nono; fed idem etiam habet loco *exiftimaffent*, *fenfiffent*. Gruterus.

Duo confules] Eft a Pal. nono & S. Victoris, pro eo quod vulgata, *duos*. Idem.

Quorum lege] Nam lege Cornelia & Cæcilia duorum iftorum confulum revocatus eft. *Hotomanus*.

Populi fermo in animis noftris] Cum per eos dies fenatus de annona haberetur, & ad ejus procurationem fermone non folum plebis, verum etiam bonorum Pompejus vocaretur, multitudoque a me nominatim ut id decernerem poftularet, feci & accurate fententiam dixi. *Idem*. *In animis noftris*] Placet *veftris*, ut eft in antiquo. *F. Urfin.* Sic & Drefdenfis.

Nihil difcerni] *Decerni* legendum nemo non videt. *Hotomanus*.

CAPUT V.

Quæ res, quæ caufa major effe Pall. S. Victor, editioque vetus, *Fuit? vis. Quæ caufa*. Grut. Ed. prima: *Jus. Quæ caufa major quam fames effe potuit*. Drefd. *Vis, quæ caufa major effe, quæ fames potuit?* Prim. Franc. *Quæ vis, quæ caufa major effe, quam fames potuit*. Quod fane non contempferim. Quæ vis major effe poteft ad nova confilia capienda, & hanc rationem ineundam, quam iniit meam fecutus fententiam fenatus? Nam fames ad quævis fcelera incendit homines, & ad fummam defperationem redigit, quia nil fame eft miferius in rebus humanis. Hinc Senec. de brevit. vitæ, cap. 18. famem vocat ultimum malorum etiam obfeffis. Hinc vero dixit Theocritus, Idyll. xv.

——— ἀνάριστος Διοκλείδας.
Χωὴρ ὄξος ἄγαν. πεινᾶντι γε μηδὲ ποτ' ἔνθῃς.

——— *Impranfus eft adhuc Dioclides.*
Eft autem vir iracundus valde, Efurienti vero ne unquam occurras. Græv.

Illa funefta latrocinia ob annonæ caufam putarunt] Longe præfero primi Francii codicis lectionem, *qui facultate oblata*, &c. *renovaturum te tua illa funefta latrocinia ob annonæ caufam putavifti*. Clodio enim adfcribit hujus tumultus & feditionis caufam. Non longe abludit editio prima. Sane *putavifti* quoque in illa legitur, etfi aliter interpungatur. In Drefdenfi vero *putavit*, proxime verum. *Idem*.

Provinciæ frumentariæ] Quæ vectigal potius quam ftipendium quotannis pendunt: ut Afia, Sicilia. *Hotom.* Præter has erat Africa præcipue, unde magna vis frumenti adportabatur Romam.

Varietatem venditorum] Qui alias merces ex iis locis quo frumentum miserant, vehendas curabant, quam cujusmodi Romæ essent qui aliis in locis negotiabantur. *Hot.*

Sed in præsenti atque ante oculos posito periculo] Nata lectio ex editione P. Manutii, item veteris Lugdunensis: hæc enim habet illud *posito*, illa *præsenti*. At vulgata, *sed in præsentia atque ante oculos proposito*; quod idem in mss. Pall. *Gruterus*.

Ad templum Concordiæ] Gulielmius habet verbum *templum* pro spurio. *Idem*.

Sin in causa fuit annona] Vulgus sic dixisset: si finalis, hoc est rationativa causa fuit annona, impulsiva, Clodius. Rectius tamen, *sin causa*. Potest etiam sic intelligi, ut *causam* pro *speciem* & *prætextum*, interpretemur: ut paulo ante, *ob annonæ causam*. Hotom. *Sin in causa fuit annona*] Lib. manuscr. non habent præpositionem, *in*. Et paulo ante doctissimi quidam viri, *capere debuit*, legendum contendunt, ubi & vulgati libri, & manuscr. habent, *potuit*. Infra autem paulo post, ubi vulgati habent, *stimulator*, liber manuscr. habet, *instimulator*. Lamb. Nullus dubito verum dixisse Manutium τὸ *in* delendum esse, licet repugnent libri: quia hoc genus loquendi adversatur emendate loquentium consuetudini. Nullus melioris ætatis scriptor unquam dixit, *in causa hæc res fuit, ut hoc fieret*. Sed *hæc res fuit causa, ut id fieret*. Aliud est in epist. I. lib. I. ad Famil. *In causa hæc sunt*, subaudi acta, seu gesta, ut ex sequentibus patet. Τὸ *in* ortum est aut ex repetitione præcedentis voculæ *sin*, aut intrusum est a librario, aut sciolo, qui in consilio habuit suæ potius, quam ætatis Tullianæ usum. Hæc scripseram, antequam consulueram annotationes Lamb. His inspectis, cum in mss. τὸ *in* non conspici intellexerim, & postea nec id in edit. prima invenirem, tuto id delendum existimavi, quippe quod contaminat candorem Ciceronianæ dictionis. *Græv.*

Seditionis quidem instimulator] Cur excluderem illud? inventum in Pall. pluribus (nam omnes excutere nimis operosum) & codice S. Victoris. Vulgo *stimulator*. Gruter. Approbat Franc. primus *instimulator*.

In ulcere unguis] S. Victoris, *in viscere inguen*, quod *inguen* deprehendi item in Pal. nono. Nam cæteri fere *ungue*. Gruterus.

Nativum, delatum] Insitum, adventitium: quod intus esset, quod extrinsecus obvenisset. Alibi dicitur *intestinum*, *oblatum*. Hot.

Fames. Non est satis: facta lapidatio] Sic habent libri mss. & ita legendum. Quod autem ad vulgatam lectionem, quæ habet, *saxis facta*, &c. attinet, ne quis forte eam amplectatur, plane inepta est. Nulla enim lapidatio fit sine saxis: & omnis lapidatio fit saxis. Supra autem, ubi libri vulgati habent, *delectum malum*, manuscripti habent, *delictum malum*: quod consideret lector. Lambin. *Non est satis: facta lapidatio*] Idem illud quoque in Pall. nostris, nec non Erfurd. ac S. Victor. Nam vulgata: *inde saxis facta lapidatio*: quod ne quidem in antiquis edd. quæ, *inde satisfacta lapidatio*. Gruter.

Causam abreptuum] Quidam legendum putant, *ansam arrepturum*. Lambinus.

Per causam inopum] Recte Manutius. *Causa* sæpe est prætextus. Sueton. Jul. *Rumorem auxit intra paucos rursus dies repetita Bithynia, per causam exigendæ pecuniæ, quæ deberetur cuidam libertino*. Sic Julius Cæsar, & alii. *Grævius*.

Decuriatos] Decuriare & centuriare passim usurpatur pro conscribere. *Hotoman*.

Ne in hanc tantam materiem seditionis ista funesta fax adhærescerer] Franc. & ed. prima, *adolesceret*. Non frustra. Sed hoc si retinemus, legendum est: *ut in hac tanta materia seditionis ista funesta fax adolesceret*. Hoc est, illam magis incenderet, & flammam seditionis augeret. Virgil. IV. Georg.

Panchæis adolescunt ignibus aræ.

Vide ibi Servium. Qui non intellecto hoc vocabulo id mutarunt in *adhærescerent*: refinxerunt quoque præcedentia, & pro *in hac tanta materia seditionis*, scripserunt, *in hanc tantam materiam seditionis*. Grævius.

CAPUT VI.

Annonam præstare] Caritatis eventum & periculum in se recipere. *Hotomanus*.

Puerorum illa concursatio] Adposita puerorum

rorum multitudo fuerat, qui de caritate quiritarentur, & Ciceroni invidiam crearent. *Idem*.

Operis] Conductis ad cædem tanquam operariis. Ediderat autem, quia tanta undique multitudo ad comitia & legem de Cicerone revocando jubendam confluxerat, ut annona multo gravior facta sit. Idem.

Operis ediderat, imperitis injecerat] Pall. aliquot *operariis*. At enim nonus *peritis*, ediderat. Quod ad obryzam examinabunt otiosiores. Guliel. conjiciebat, *obæratis*. Grut.

In templo Jovis] Paulo ante *templum Concordiæ* nominavit. *Hotomanus*.

Uno isto dissentiente] P. Clodio. *Idem*.

Qui, quod in meo reditu] Prius relativum suspectum video patri meo fuisse. *J. Gron.*

Annona flagitabatur] Forte *flagellabatur*. Pithœus.

CAPUT VII.

Depulsis] Forte *dispulsis*. Lambinus.

Reipublicæ saluberrimam ac mihi necessariam] Prim. Franc. Dresd. & editio princeps: *Reipublicæ saluberrimam necessariam*. Legendum: *Reipublicæ saluberrimam ac necessariam*. Grævius.

Mei ratio non habebatur] Sic olim reposueram, *meæ valetudinis ratio non habebatur*, non quod ita legendum esse magnopere confiderem, sed quod me non longe a vera lectione abesse putarem. Proponam igitur scripturam vulgatam primum. Ea est hujusmodi, *aliquid in ea re gerenda: non habebatur*. Deinde antiquam, quæ talis est, *Aliquid in ea re generatio non habebatur*. Reperitur etiam hæc, *neque ratio non habebatur*. Quidam conjiciunt esse reponendum, *meæ personæ ratio non habebatur*. Sunt & qui hoc modo, *anni ratio non habebatur*. Ego nunc, *mei ratio*, &c. quam conjecturam audio, & quibusdam aliis venisse in mentem. Hæc igitur mihi nunc eo magis probatur, quod & minus longe abest ab antiqua scriptura, & sententiam exprimit huic loco consentaneam. Nam, *mei ratio non habebatur*, interpretor, meæ valetudinis, vel meæ personæ, vel mei commodi ratio non habebatur. Hoc totum autem, *mei ratio*, duobus asteriscis includi jussi, ut lector inde intelligat, hanc lectionem non esse satis firmam, aut certam: sed probabilem tantum. Lambin. *Quasi possem aliquid in ea re gerenda: non habebatur*] Ita habent Victorius & Manutius, vitiatis codicibus. Ant. Augustinus longe melius *gerenda: nominabar, flagitabar:* quæ correctio potest loco superiore confirmari. Pantagathus autem mutabat *non in boni: habe in præbatur in cæteris*, legebatque hoc modo: *Quasi possem aliquid in ea re gerenda præ cæteris*: nec male. Nam præficiendum aliquem negotio gravi & molesto, & difficili, nominatim, non sortito, ut æquum est, nemo diceret, nisi eum cui aliqua ars aut facultas illi negotio accommodata sit: alioqui fit ei injuria, si extra sortem nominetur: quam artem aut facultatem negat sibi esse Tullius, in Pompeio agnoscit. F. Ursinus. *Quasi possem aliquid in ea re gerenda: non habebatur*] Ita omnis lectio cusa, at scripti Pall. *non debebatur*. Unde aliquando conjiciebam; *annona debebatur*. Sed ab hac scriptura recedit Pal. nonus, in quo ne *quasi* illo: *possem aliquod mea regere accusatione habebatur*. S. Victor. *possem aliquid in ea regeneratio non habebatur*. In Pal. octavo extat vulgata, sed a recenti manu emendatum, *barebatur*, adnotatumque *dubitabatur*. Gruterus.

Convicia] Clamores annonam flagitantium. Phædrus: *Convicio permotus Jupiter*, hoc est, clamore ranarum. *Grævius*.

Amico locupletiori] Cn. Pompejo: & adludit ad verbum juris. Nam *delegare* dicuntur debitores, qui præsentem pecuniam non habent, cum alium debitorem quendam suum a pecunia paratiorem creditori suo adsignant. *Hotomanus*.

Videbam id quod omnes] Abundat pronomen *id*. Idem.

Pro tanto beneficio populi Romani præstare debui] Præstat scriptura lib. Franc. *Pro tanto beneficio populo Rom. præstare debui*. Græv.

CAPUT VIII.

Rem maximam eripui e peste summi periculi] Secutus sum vulgatam magis, quam antiquam scripturam. Hæc enim ita corrupta est, ut nulla ex ea sententia elici possit. Sic enim habent libri veteres: *Rem maximam potuisse summi periculi*

non ſolum ea me , ſed etiam , &c. Omnino hoc in loco ſubeſt aliquod ulcus . Per *rem maximam* autem, rem frumentariam , & annonam ſignificari puto, ut infra eadem oratione*: Nos quod nominatim rei maximæ, pene jam deſperatæ, ſummum virum ad extrema reipublicæ tempora delectum præfecimus, a te reprehendemur?* Lambin. *Rem maximam eripui e peſte ſummi periculi, non ſolum , ſed etiam vos*] Pall. fere *a peſte*. At nonus *: Rem maximam fuiſſe ſuum periculum non ſolum eam , ſed etiam a cæde, &c.* S. Vict. *Rem maximam potuiſſe ſummi periculi, non ſolum eg me, ſed etiam a cæde* . Gulielmius tentabat , *po. fuiſſe & ſummi periculi , non ſolum jam me , ſed, &c.* Grut. *A peſte* eſt ſane etiam in Franc. & ed. prima , ac nonnullis aliis . Et ei reſpondent , quæ ſequuntur *a cæde* . Grævius .

Cn. Pompejo] De extraordinariis ejus imperiis dictum eſt in Manilianæ comment. *Hot.*

Populi Romani pœnitere] Vetus liber hoc amplius , *neceſſe eſt pœnitere ;* quod mihi non placet. Idem. *Eum victoriæ populi Romani pœnitere*] Vetus liber habet, *Eum victoris populi Romani neceſſe eſt pœnitere*. F. Urſ. Prim. Franc. Dreſd. ed. prima , Mediolanenſis , & omnes , quas ego inſpexi, ante Victorianam : *Eum victoriæ populi Romani neceſſe eſt pœnitere* . Si priſcis codicibus volentibus has voces *neceſſe eſt* deleverunt , laudo . Sin , non eſſet ferendum . Nemo tamen ullius codicis meminit . Mirum Gruterum non docuiſſe , quid extet in Palatinis . Num credendum illos confirmaſſe Victorianam lectionem, quæ nunc obſidet editiones ? In Erfurtenſi optimo codice hic multa folia deſiderantur. *Grævius*.

Qua mihi quoque utendum fuit] Tum enim Lucullum , & alios complures Pompeji obtrectatores habuit. *Hotomanus*.

Quo ille auctore] Cum enim lex Manilia de bello Mithridatico ferretur, Cicero eam ſuaſit . Hi proprie *auctores legum* dicebantur, & extat oratio. Idem. *Quo ille auctore*] Cur non dixit , quo ille ſuaſore? Nam Manilio auctore potius, id eſt factum. Reſpondeo, Manilium quidem legis auctorem fuiſſe , Ciceronem autem, ſuaſorem*:* ſed Ciceronem populo auctorem fuiſſe, ut Pompejo bellum illud cum Mithridate & Tigrane gerendum extra ordinem traderet . *Lamb.* Male Manilium auctorem legis vocat Lambinus . Ille fuit legis iſtius lator, Cicero vero auctor, qui ſuaſit . Sic enim dicebantur , qui legem ſuadebant promulgatam populo . Cicer. III. de Legibus : *Itaque illi rationi neque lator quiſquam inventus eſt, nec auctor unquam bonus*. Sueton. Cæſar. 16. *Cæcilio Metello tribuno plebis , turbulentiſſimas leges adverſus collegarum interceſſiones ferenti , auctorem propugnatoremque ſe pertinaciſſime præſtitit*. Grævius .

Cum illis tamen poſſum aliquid diſputare] Cum iis qui probabiles & ſpecioſas quaſdam rationes afferunt , diſputare poſſum ; Clodii vero impudentiam ferre non poſſum. *Hot.*

Eodem jure] Hereditario , ex paterna ſucceſſione *:* ſocius autem a ſenatu nondum erat appellatus. *Idem*.

Publicaſſes] Clodius legem tulerat , ut Cypri regnum univerſaque gaza regia publicaretur : in Sextian. & apud Dion. lib. XXXVIII. *Idem*. De hac ipſa re, ut & de Ptolemæo vide Plutarch. in Catone Utic.

Patrocinium hujus imperii] Fortaſſe deeſt , *nomine* . Hotom. *Patrocinium hujus imperii, &c.*] Reduxi lectionem veterum editionum, & omnium Pall. item Gembl. & S. Victoris : recentior enim *latrocinium*. Voce duriore forſan quam uti debuerit Cicero Romæ ad ſenatores populi Romani. *Gruter.* Vellem docuiſſet etiam Gruterus, quid ſit *patrocinium imperii immittere in regnum , & fortunas* . Retineo lectionem , quam Victorius , Manutius , Lambinus retinuit . *Latrocinium imperii* vocat ſcelus illud, quod commiſit imperium Romanum contra jus & fas invadens , ſine ulla cauſa, bona ſocii regis . Ciceroni *latrocinia* dici graviſſima ſcelera , præcipue in cædibus & rapinis , quis poteſt , qui illum legit , ignorare ? Itaque non dubitavi optimarum editionum ſcripturam reponere, quia quam libri veteres retinent, nullius eſt ſententiæ. *Græv.*

Si quis jus ſuum defenderet] Prim. Franc. Dreſd. princeps , & Mediol. edd. *Si quis ſuum defenderet* . Non vulgatæ bellum denuntio , ſi profecta eſt a veteribus libris. Nam & alibi , ut in actione II. in Verr. Ciceronem ſic loqui novi , ſed nec illos libros damno , in quibus *jus* deſideratur.

Poteſt

Digitized by Google

Potest enim abesse sine ullo detrimento. *Idem*.

Ratione vita mirabili ad laudem] Sic Franc. prim. ed. & Mediolanensis. Sed Dresdensis, P. Victor. Manut. Lambin. *Ratione vitæ mirabilis ad laudem*. Scio consilium & rationem nonnunquam conjungi, ut in orat. pro Plancio: *Non est enim consilium in vulgo, non ratio, non discrimen, non diligentia*. Et sic alibi quoque loquitur, & consilium ac rationem opponit temeritati & impetui. Sed tamen illorum librorum, qui *ratione vitæ* legunt, scriptura hic est præferenda. Pro lege Manilia: *Honores autem neque ab uno, neque ex hoc loco, sed eadem illa nostra laboriosissima ratione vitæ, si vestra voluntas feret, consequemur*. Alibi, *O misera vitæ ratio!* Pro *ratio vitæ* Vell. Paterculus dixit *propositum* lib. II. 2. *Vir proposito sanctissimus*. Idem.

CAPUT IX.

Qui negas esse verum] Sic habent codices Memmiani, & recte. *Verum* autem, id est, justum, par, æquum. Sic in orat. pro Murena: *Negat verum esse allici benevolentiam cibo*. Idem lib. II. epist. ad Attic. *Quid verius, quam in judicium venire, qui ob rem judicandam, pecuniam acceperat?* Horat. II. Ep. ad Mæc. l. 1. *Metiri se quemque suo modulo, ac pede, verum est*. Lamb.

Produxeras] Productionem pro Rostris, non puto hic intelligi. Fortasse *producere* nunc dixit, pro evehere, promovere, ornare, augere illo extraordinario imperio. Sic de Finib. III. *Ut nemo dicit in regia regem ipsum quasi productum esse ad dignitatem, &c.* Hotoman. *Quem tu non pro illius dignitate produxeras*] Pal. nonus, *quem tu meo produxeras pro illius dignitate*. Edit. prima, *quem tu non modo pro illius, &c.* quod mutat Gulielmius in, *quem tu non domo*. Producebantur enim magistratus usque ad portam a familiaribus necessariisque imprimis, quorum lege aut suffragatione provenerant. *Grut.* Pessime Gulielm. Recte Hotomanus, *produxeras* exponit ornaveras, mandata hac provincia, quamvis non consilium esset Clodii Catonem ornandi, sed, sub specie honoris, relegandi. Augustus epist. ad Liviam, apud Sueton. in Claudio: *Nam si est ἄρτιος ut ita dicam, ὁλόκληρος, quid est quod dubitemus, quin per eosdem articulos & gradus producendus sit, per quos frater ejus productus fuit?* Curt. VII. *Ad magna & honorata mysteria illius maxime suffragatione producti*. Græv.

Subduxeras] In Sextiana: *Non illi ornandum M. Catonem, sed relegandum putarunt*. Hotomanus.

Carnificem civium] Significat ejus sententiam in senatu de necandis Catilinariis dictam. *Idem*.

Nominibus] Abusive, pro *cognominibus*. Idem. *Quod cognominibus tantum*] Sic restitui, conjectura certissima ductus. Nam *Cæsar*, *Pulcher*, cognomina sunt, non nomina. Natum erratum est ex similitudine vocum. cum librarius scripsisset, *cum nominibus*, pro *cognominibus*: quo facto postea alius sustulit, *quod*: quanquam appellatione nominis cognomen quoque & significatur, & intelligitur. Quod autem quidam reponunt, *Cæsar Clodio*, inscientiam, atque inscitiam suam arguunt. Nam *Cæsar*, cognomen est: *Clodius*, nomen. *Lambinus*.

Quod idem in posterum M. Catonem] Illud, *idem in posterum* irreptitium arbitratur Gulielmius, ex membro statim sequenti, ubi præterea cuperet legi, *& quod eidem in posterum*. Gruterus.

Quod idem in posterum de extraordinariis potestatibus libertatem ademisses] Non intelligo, nisi aut subaudiatur aut addatur *intercedendi*. Nam Cæsarem extraordinaria imperia concupisse notum est. Hotom. *Et quod idem in posterum de extraordinariis potestatibus libertatem ademisses*] *Eidem* legendum esse suspicor, ex loco simili orationis Sextianæ: *Non illi*, inquit, *ornandum M. Catonem, sed relegandum: nec illi committendum illud negotium, sed imponendum putaverunt: qui in concione palam dixerint, linguam se evellisse M. Catoni, quæ semper contra extraordinarias potestates libera fuisset, sentient ut spero brevi tempore manere libertatem illam, &c.* Urs. Interpretationem Ursini sibi quoque vindicat P. Manutius, emendationem vero Gulielmius.

Consilium] De Catone per honoris speciem relegando. *Hotomanus*.

Quis provinciam homini post homines natos]

Digitized by Google

tus] Lectio minus proba: neque enim dictio *provinciam*, visitur in olim excusis, in quibus: *Quid homini post*, neque aliter Pall. nisi quod ii, *quod homini*, isthæc annectentes superioribus. Solus tertius habet: *Quis hominum post*, *&c.* Grut. Nec *provinciam* invenitur in Franc. Dresd. editione prima, Mediol. aliisque omnibus ante Victorianam. Et recte abest. Vide quæ vis sit hujus vocis, *quis*, cum sine τῷ *provinciam* repetitur. *Quis homini post homines natos turpissimo, sceleratissimo, contaminatissimo, quis illam opimam fertilemque Syriam*. Grævius.

Ereptam vi ex Cæsaris rebus actis] Pall. omnes & S. Victoris, *Ereptam ex vi Cæsaris:* an fuit, *ereptam ex Sex. Cæsaris*. Grut. Prim. Franc. *ereptam in Cæsaris rebus actis*. Dresd. *ereptam Cæsaris rebus actis*. Locus est contaminatus, qui sine melioris libri ope non potest purgari. *Actis* quid sibi velit nemo dixerit. Forte scripsit Cicero, *ereptam vi Cæsaris rebus, qui imperium infinitum dedit?* Videtur autem esse *erepta rebus Cæsaris pecunia*, quæ assignata erat Cæsari ad res gerendas in Gallia, vi ex ærario a Clodio ad ornandam provinciam Gabinii. Sed nihil decerno. *Grævius*.

Cum Ciliciam dedisset] In Sextiana: *Ut Gabinio pro illa sua Cilicia, quam sibi, si rempublicam prodidisset, pactus erat, Syria daretur*. Hotomanus.

Recenti lege generi ipsius] C. Cæsaris. Vide in indice nostro legum R. *Lex Julia de provinc.* & in orat. de Provinc. consular. Idem. *Recenti lege soceri ipsius*] Lambinus *generi*, ex conjectura Passeratii, sed non respondentibus manuscriptis. *Grut.*

C. *Gracchus*] Vide in eodem indice, *Lex Sempronia de provinc.* Hotomanus.

Eas lege Sempronia per senatum decretas rescidisti?] Franc. Dresdens. edit. prim. Mediol. *Eas leges Sempronias per senatum decretas rescidisti?* nisi quod pro *Sempronias* scribatur *semptiernas* in editione principe. Vulgata lectio hic quoque laborat, & merito asteriscum apposuit Paulus suæ editionis margini. Ausit-ne quis affirmare Latine dici *rescindere provinciam?* Lex, decretum, testamentum dicitur rescindi, non vero provincia. Ex præcedente versu videtur *per senatum*, huc translatum & perperam repetitum irrepsisse, & Tullium dixisse: *Eas leges Sempronias tu rescidisti?* Præterea male interpungitur tota hæc περικοπὴ, quam sic constituendam decrevi: *Itane vero? tu provincias consulares, quas C. Gracchus, qui unus maxime popularis fuit, non modo non abstulit a senatu, sed etiam ut necesse esset quotannis constitui per senatum lege sanxit: eas leges Sempronias tu rescidisti: extra ordinem, sine sorte nominatim dedisti, non consulibus, sed reipublicæ pestibus: nos, quod nominatim*, & quæ sequuntur. *Leges Sempronias* pro *legem Semproniam* Cicero dixit, ut sæpe hoc numero utuntur prisci scriptores. Sic *legibus solvi* apud Sueton. & Cic. qui una tantum lege solvitur. *Græv.*

CAPUT X.

Perferre potuisset] Sic est legendum, non, ut in libris vulgatis, *perficere*. Supra autem non longe admodum, ubi libri vulgati habent, *recenti lege soceri ipsius*, reposui, *recenti lege generi*. Joan. Passeratii conjecturam secutus. *Lambinus*.

Fractam malis, mutam, debilitatam] Quid hic potest esse *muta civitas?* Aliter veteres libri. Franc. & prim. & Mediolanensis edit. *Fractam malis, mutatam, ac debilitatam*. Dresd. *Feactam malis, mutam, ac debilitatam*. Cicero scripsit: *Fractam malis, nudatam, debilitatam*: ut Plancius ad Ciceronem, ep. x. 17. *Quod acerbissimo interitu consulum rempublicam nudatam tali cive prætore in urbanis officiis indigere existimabam*. Sic hoc loco dicit Cicero nudatam fuisse rempublicam nimirum omni præsidio, omnibus vindicibus & custodibus, cum nemo auderet reipublicæ causam suscipere, & contra vim Clodii eam tueri. *Grævius*.

Heluoni spurcissimo, prægustatori] Non dubium est, quin eam fœditatem significet, quam & mox & aliquanto post notabit. Hotoman. *Heluoni spurcissimo*] Codex vetus habet; *Heluoni purgatissimo:* unde conjicio legendum, *impuratissimo*. Lamb. *Heluoni spurcissimo*] Lambinus ex lectione S. Victoris facit *impuratissimo*, Gulielmius *spurcatissimo:* & propius literas, & flagitio ejus convenientius. *Gruterus*.

Sex. Clodio] Pal. nonus *Delio*. Voluit forte *Clælio*, quod in S. Victoris codice, sicque

ficque femper hic iovenit in melioribus manufcriptis Suffridus nolter. *Idem*.

Sex. Clodio focio tui fanguinis] *Facinoris* legebat Paotagathus pro *fanguinis*, five ex ingeoio, five ex antiquo libro. In oratione de Harufp. refponfis, de Clodio dixit, *Confules fceleris fui focios*, Pifonem fcilicet & Gabinium. *F. Urfinus*.

Qui fua lingua] Talis lingua mala eft, etiam fi taceat, ut verbis Arnobii utar, lib. VII. *Lambinus*.

Lege tua] Vide Clodiam de annona, in indice legum *R. Hotom.* Nimirum hæc fuit illa lex, quam tulit P. Clodius tribunus plebis, ut frumentum populo, quod antea fenis æris ac trientibus in fingulos modios dabatur, gratis daretur, & Sex. Claudio frumentaria procuratio mandaretur. Vide Afconium io Pifonem.

Privilegium] Contra XII. tabulas & facratas leges. *Hotomanus*.

Non licuit de falute populi Romani dicere fententiam] Gemblacenfis, *falute publicam dicere fententiam*, ut appareat *e* fcribendum, dempta litera, *publica*. Gruterus.

CAPUT XI.

Iifdem machinis] Serendis inter me & Pompeium inimicitiis, excitandis apud illum fufpicionibus. Satis enim conftat Ciceroοem a Pompejo defertum fuiffe. *Hotom.*

Quod enim par amicitiæ confularis fuit unquam in hac civitate conjunctius] *Te confularis* in editis ante Victorium oon reperitur. Num ex antiquis membranis hanc vocem hauferit, i noro. Ego io iis, quos evolvi, non inveni, nec in editione prima & Mediolanenfi. Poterat abeffe. Sin ex mff. revocata eft, oon improbo. *Grævius*.

Quis fenatui] Pro, *Quis apud fenatum*. Simile loqueodi genus non memini. *Hotom.*

Satis audacter] Non video, quamobrem hanc vocem quidam fimii Ciceronis, tanquam barbaram, fugiant, cum eam veteres grammatici, tum a bonis omnibus Latinis fcriptoribus, tum a Cicerone ufurpatam effe teftentur, quod & in fcholiis orationis Rofcianæ, & alibi admonuimus. *Lambinus*.

Me iifdem inftare verbis] Sic eft legendum, & ita eft in codicibus Memmianis, cujus lectionis rationem afferrem, nifi fe ipfa declararet, ac probaret. *Idem*.

Ego vero, neque me tum defertum, fed pene deditum] *Plane* pro *pene* non dubito quin fcribendum fit, vel repugnantibus antiquis libris. *F. Urfinus*. Alii leguot, tefte Lambioo, *pæne deditum*.

Si utile reipublicæ fuit] Propter novorum motuum formidinem. *Hotom.* Servandæ reipublicæ caufa nonnunquam mala funt ferenda, & pacis victimæ etiam infootes funt cædendæ, fi nimirum fervari aliter refpublica noo poteft, aut bellum internecivum aliter nequit averti. De qua re plura diximus ad librum III. de Officiis. *Grævius*.

CAPUT XII.

Idemque cum dixiffet] Quidam legi volunt, *idemque cum dixit*. Lambious.

Pontificum, aut de republica, quam eum; &c.] Locus minime ioteger. Nam editio vetus & Pall. *Pontificis, aut de republica cujufquam*. Neque aliter S. Victor. quam quod is *pontifices*, quod etiam in nono. Adeo ut videatur refcribendum cum Gulielmio, *Aut de religione pontifex, aut de republica civis*. Sententia fimillima illi, quam ioitio ftatim libri pofuit. *Gruterus*.

Quam aut opinio tulerit] Rectius Francii primus, *quam aut opinio tulerat*, quem fequor, quamvis perperam addat *noftra*. Grævius.

De rebus divinis, de cæremoniis] Sic Francii, & hic melius. *Idem*.

CAPUT XIII.

Nego potuiffe jure publico] *Jus publicum* modo fpeciatim pofuit, pro eo quod proprie ad magiftratus pertinet, nam a pontificio jure id fejungit. Generaliter autem *jus publicum* eft, *quod*, ut ait Ulpianus, *ad ftatum reipublicæ Romanæ fpectat:* id eft, *quod in facris, in facerdotibus, in magiftratibus confiftit*. Hotom. Imo jus publicum hic non eft jus quod pertinet ad civitatis ftatum, fed ad omnes cives, jus commune. Ut apud Sueton. in Octaviano, cap. 10. *Ne publicum quidem & tranflatitium jus ulla in re fibi, fine pactione gra-*

gravissimæ mercedis in impertiente, nim. Antonio. Et in Tib. 50. *Et peculio concesso a patre, præbitisque annuis fraudavit, per speciem publici juris, quod nihil de his Augustus testamento cavisset*. Grævius.

Hoc juris in hac civitate etiam tum, cum reges essent] Vide de Horatii judicio, qui sororem occiderat, Livium & Dionys. Hal.

Sine judicio senatus] Quomodo *senatus*? Cum in Verrem v. ita scribat: *Quo confugient socii? ad senatum devenient, qui de Verre supplicium sumat? non est usitatum, non senatorium*. Ergo de superiorum temporum ratione hæc intelligenda sunt: *cum*, ut Polyb. VI. scribit, *Senatus de rebus capitalibus cognoscebat*. Hotomanus.

Aut populi] Tantum in crimine perduellionis. *Idem*.

De quaque re] De privata cujusque re, unde privati judices appellabantur. *Idem*. Tam de privata, quam de criminibus, constitutis quæstionibus, quas exercebant prætores, qui hujus illiusve criminis quæstionem sortitus erat. *Grævius*.

Videsne me non radicitus, &c.] Lambin. sustulit negativam, nolentibus libris; & statim pro *neque illud*, rescribit, *me illud*. Non male, si liceret auctori adfingere quod libet. *Gruterus*.

Esse parricidium] Nihil immuto, tantum dico magis *esse te patricium* ad hunc locum pertinere, quam *esse parricidium*. Hotom. *Hoc dico, te esse patricium*] Sic est legendum, & ita legitur in libris manuscriptis: non, ut in vulgatis, *hoc dico esse parricidium*. Constat autem, patricio non licuisse per leges tribunum plebis fieri. Lamb. *Hoc dico esse parricidium*] Placet magis quod habet Pal. non. *esse patricium*, ejecto illo, *hoc dico*. Grut.

Quæ ratio generum] Agell. v. cap. 19. Sed adrogationes non temere, nec inexplorate committuntur. Nam comitia arbitris etiam pontificibus præbentur, quæ curiata appellantur. *Hotomanus*.

Exheredabit] *Exheredare* posuit pro *emancipare*, propterea quod emancipatio jus omne & suitatis & agnationis, id est, ut paulo post loquitur, jus omne legitimum & hereditatum & tutelarum extinguit. Responsio est Clodii, qui dicit, non diu illum in filiorum numero retinebit, statim emancipabit. Idem. *Suscepit etiam liberos. Exheredabit*] Edit. vet. item Pal. oct. *exheredavit*. Quod respondet priori clausulæ: quæ tamen sic habetur in Pal. non. atque Erfurd. *suscipiet ex ea liberos*. Quod forsan verius. *Gruterus*.

Cur intereunt] Sacra patriciæ gentis propria ab homine nunc plebejo facto, retineri non poterant. *Hotomanus*.

Cum adoptarere, esse debuit] Sic est legendum: vincit ratio & ipsa veritas: non, ut habent libri vulg. *adoptaret*. Clodium enim nunc alloquitur. At Clodius adoptatus est, nempe ut fieret plebejus, & ita tribunatum gerere posset. Hanc meam conjecturam adjuvat codex manuscr. in quo sic scriptum est, *adoptare*: *re* scilicet postremum a libratio omissum est. Jam vero Fontejus erat is, qui adoptabat. *Lambinus*.

Adoptari, non ut filius esset] S. Victor. & Pal. nonus, *optari, non ut ejus filius esset*. Forsan rectius. *Gruterus*.

M. Puppio] Legendum *M. Pupio* ex veterum lapidum auctoritate: itaque Piso, qui a M. Pupio adoptatus fuit, in antiquis monumentis *M. Pupius, M. F. Piso Frugi* describitur. F. *Ursinus*.

Neque patris heres] Cum jam emancipatus, & propterea exheredatus sis. Cogitandum tamen ecquid potius *partis* sit legendum, ut veteres dicebant *participem*. Terent. *Donec salvos redierit meus particeps*. Et Verr. III. *Quibuscum vivi bona nostra partimur, partis heres*, id est particeps, suus heres. Nam *pars* ad patrem refertur, non ad fratres. *Idem*.

Et quam deservisti] Refertur ad vocem *gentibus*, perturbatis ambabus gentibus, & quas, &c. *Idem*.

CAPUT XIV.

Ut is, qui te adoptavit, vel filii tibi loco per ætatem] Sic est legendum, ordine verborum, qui perturbatus erat, restituto. Atque hanc meam emendationem adjuvat vetus codex, in quo ita scriptum est: *vel illi tibi loco per ætatem, &c.* Lambin. Prim. Franc. & edit. prima: *Ut is, qui te adoptavit, patris loco, vel illi tibi loco filii per ætatem*. Non fuit repudiandum *patris loco*, quod hic est singulari vi. Nam quamvis qui adoptat, semper

patris

patris locum & numerum obtinet, tamen hic oratorie additur *patris loco*, appositum *filii loco*, quod sequitur, ut magis feriat & advertat judicum & auditorum animos rei absurditas. *Grævius*.

Vel eo quo fuit] Confirmant Dresdens. & editio prima, *vel eo quo fuit*. Primus autem Francii, *vel ea quæ fuit*. Forte Cicero scripsit, *vel ea quæ solet*. Nam *solere* rem obscœnam notare vix quisquam ignorat, & multis exemplis docuerunt politiores homines ad Plauti locum in Cist. I. 1.

Viris cum suis prædicant nos solere:
Suas pellices esse ajunt. Grævius.

Legitimo & pontificio jure] Sic Franc. & ed. prima. Vulgo geminatur copula *&* *legitimo & pontificio jure*. Idem.

Ut hæc simulata adoptio filii] Pantagathus legebat *adeptio*, pro *adoptio*: quæ lectio si minus vera sit, ingeniosam esse nemo negabit. *F. Ursinus*. *Ut hæc simulata adoptio filii*] Pal. nonus & Gembl. *aditio*. S. Victor. *adjectio*. Quod esset *adlectio*: utrumque præponendum vulgato. *Grut.* In prim. Franc. est, *ut hæc simulata adoptio*.

Venire imberbem adolescentulum] Hunc ipsum locum esse arbitror, quem testem producit Sosipater Carisius lib. 1. ubi docet, *imberbos*, dici, non, *imberbeis*, his verbis: *Sic & Cicero imberbum protulit, non imberbem*. Quare hoc loco legendum esset, *imberbum*, quod mihi videtur. *Lambinus*. *Venire imberbum*] Ita laudat Carisius libro 1. non ut hodie vulgatur *imberbem*. Sed tamen an de hoc loco Tullii senserit nescio. Itaque viderit Lambinus, an istud hic potissimum intrudi debuerit. *Grut.* Cur ergo ipse admisit in editionem suam?

Cur ergo adoptatur?] Codex manuscr. habet, *cur ergo adoptabat?* Ego nihil muto. *Lambin.* *Cur ergo adoptatur?* Videntur a glossa. Certe nihil habent quo firment sententiam: variantque libri. Nam Pal. nonus legit *adoptabatur?* S. Victor. *adoptabat*. Cæteri, *adoptat?* Grut. Tota hæc περικοπὴ *cur ergo adoptatur?* usque *patricius nemo relinquetur*, non legitur in prim. Franc. & Dres.

Quia patricio non sit locus] Cur abjecerunt particulam *is*, quæ in manuscriptis, quos vidi, & editione prima, aliisque vetustioribus legitur: *quia patricio non sit is locus?* Grævius.

Flamines, salios] Quos omnes e patriciis creari oportet. *Hotomanus*.

Neque auctores centuriatorum & comitiorum] Idem intelligitur ex Liv. vi. horum comitiorum auctores patricios fuisse. *Idem*. Vide Manutium, & in primis J. Fr. Gronovium, Observat. I. 25.

CAPUT XV.

Quæ sæpe in concionibus responsa sunt] Moris fuit, ut qui quid per auspicia improbare vellet, is augures & eum qui cum auguribus de cælo servarat, in concionem productos interrogaret, ecquid signi animadvertissent. *Hotomanus*.

Lex curiata] Julius Cæsar legem comitiis curiatis tulerat, ut Clodium a plebejo adoptari liceret. Sic de provinc. consular. *Oblitine erant tum, cum ille qui id egerat, plebejus est lege curiata factus, dici de cælo esse servatum?* Idem.

Adest præsens] Pr. Franc. *At est præsens*.

Infirma sunt igitur] Objectio Clodii, qua Ciceroni Cæsaris invidiam conciliat. *Hotom.* *Infirma sunt igitur, tua sententia, acta C. Cæsaris*] Vox *sententia*, non est a libris vetuste cusis, nedum pluteariis nostris. Itaque vide num tollendum veniat pronomen, *tua*, an aliud quid sub eo lateat. *Grut.*

Exceptis his telis] Id est, cum jam exceperim, cum jam mihi imposita sint vulnera. *Hotomanus*.

Auspiciorum patronus] Ut quæ Cæsar contra auspicia egisset, rescinderes. Hujus autem rei causam exponit in ea de Harusp. resp. cum senatus sese nimiæ Cæsaris potentiæ opponere cœpisset, tum Clodium subito se ei venditasse, & in concionibus leges Julias oppugnare cœpisse. *Idem*. *Sententia* nec ego reperi in editione principe, & ms. Dresd. sed in primo Francii legitur, nec potest abesse sine sententiæ damno. *Grævius*.

Tu M. Bibulum in concionem, tu augures produxisti] Mss. quos inspexi, editio prima, Victor. & vetustiores, *in concione*, hoc est dum concio est populi. *Idem*.

Quod contra auspicia] Mendose habent libri vulgati, *quæ contra*; &c. Emendate manuscr. *quod contra*: quos secuti sumus.

Ex iisdem aliquot verba, quæ in vulgatis deerant, quasi sepulta, in lucem revocavi. Iidem habent paulo post, *illigatus teneretur*, ubi vulgati, *alligatus*. Lamb. *Quæ contra auspicia essent acta*] *Quia* pro *quæ* habet Ant. Augustinus. *F. Ursinus.*

Videte hominis amentiam, ubi per suum tribunatum Cæsaris actis illigatus teneretur] Prim. Franc. *Videte hominis amentiam, ut per suum tribunatum Cæsaris actis irritatis teneretur*. Sic & Dresd. nisi quod pro *irritatis* in illo scribatur *illigatis*. Editio princeps: *Videte hominis amentiam, ut suum tribunatum Cæsaris actis illigatum teneret*. Jure asteriscum his verbis apposuit Victorius. In hac varietate mihi videtur aptissime legi posse, aut ipsum Ciceronem scripsisse: *Videte hominis amentiam, ut per suum tribunatum Cæsaris actis illigatus tenetur*. Ut homo amens se ipse damnat, cum Cæsaris acta damnat, cum ejus tribunatus sit Cæsaris actis illigatus, ut sine illis non possit esse tribunatus. In Victor. Lamb. & aliis editionibus legitur *alligatus*, quod & ipsum potest ferri. *Grævius.*

CAPUT XVI.

Hora fortasse sexta diei] *Fortasse* est, circiter, plus minus: nihil auctoribus vulgatius, & tamen ecce Lambinus præter libros emendat, *Hora circiter sexta*. Gruterus.

Ad quosdam viros fortes] Suetonius in Julio: *Cicerone in judicio quodam deplorante temporum statum, P. Clodium inimicum ejus frustra jampridem a patribus ad plebem transire nitentem, eodem die horaque nona transduxit*. Hotomanus.

Trium nundinum] Hac de re dixi in comment. ad XII. tabulas. *Idem.*

Sin eadem observanda sicut decrevit Senatus, M. Drusi legibus, quæ contra legem Cæciliam & Didiam latæ essent, populum non teneri jam intelligis, &c.] Ita hunc locum legebat Octav. Pantagathus. *F. Ursinus.* In hoc loco particula *si* prætermissa, quæ invenitur in optimo Francii, & editione prima, peperit obscuritatem, & pravam distinctionem in omnibus editionibus. Rescribo igitur ex illis, quos laudavi, libris, cum sit immutata interpunctione: *Sin eadem observanda sunt; si decrevit Senatus, M. Drusi legibus, quæ contra legem Cæciliam & Didiam latæ essent, populum non teneri, jam intelligis omni genere juris, &c. te tribunum plebis non fuisse*. Si trinundinum, inquit, observandum est in lege curiata ferenda ad adoptionem, si statuit senatus Drusi leges non pro legibus esse habendas, quia contra legem Cæciliam & Didiam, quæ trinundinum in legibus ferendis sanxerant, latæ erant, satis per te cognoscis te tribunum non fuisse. Nam licet Drusi leges dicantur ab Asconio latæ fuisse contra auspicia, poterant tamen etiam latæ esse contra legem Cæciliam & Didiam, non servato trinundino. Delevi τελειω σ·γω̃ς post *teneri*, & notam interrogationis post *tribunum plebis non fuisse*, & huic loco suam integritatem restitui. Vidi postea Pantagathum quoque in eadem fere fuisse sententia, & consensu viri acuti lætatus sum. *Grævius.*

Decrevit senatus] Manuscripti libri habent, *judicavit senatus*. Lambinus.

M. Drusi legibus] M. Livius Drusus tribunus plebis, multas leges tulerat. Philippus consul, qui ei inimicus erat, obtinuit a senatu ut leges ejus omnes uno S. C. tollerentur. Decretum est enim contra auspicia esse latas, neque iis teneri populum. Hæc Pædianus in Cornel. Cicero de Legibus II. *Quid leges non jure rogatas tollere? ut etiam decreto collegii, ut Livius consilio Philippi consulis & auguris?* Hotomanus.

Cæciliam & Didiam] In hac caput hoc fuisse apparet, ut in legibus ferendis trinundinum servaretur. Ut Philipp. v. *Quid promulgata fuit? nonne ante lata quam scripta? nonne ante factam vidimus, quam futuram quisquam est suspicatus? ubi lex Cæcilia & Didia, ubi promulgatio trinundinum?* Idem.

Cum plebe jure agere] Quasi tum de cælo servatum non fuisset. *Idem*. *Jure* non habetur in primo Francii.

Tua rogatione] De me in exilium ejiciendo. *Hotomanus.*

Tam jure, quam lege] Adludit ad formulam adrogationis. *Idem.*

De capite civis indemnati tulisti? Hac de re dixi in comment. XII. tabularum. Idem iteratur in ea pro Sextio. *Hotomanus.*

CA-

Digitized by Google

CAPUT XVII.

Leges privatis hominibus irrogare] Male Lambinus *privatas*. Melius Joseph. Scaliger apud Festum in *Privos*, *privis hominibus*. Sequentia enim ita legendum clare evincunt. *Gruterus*.

Prodicta die] Videtur idem esse, *diem dicere*, & *diem prodicere*. Magistratus diem dicere dicuntur reo, cum ei certum diem præstituunt, qua die eum ad populum accusaturum denuntiant. *Hotom. Ne, nisi prodicta die*] Liber vetus habet, *prædicta die*. Verum tamen nihil muto. *Lamb. Prodicta* legitur in melioribus libris tam scriptis, quam editis. Et est hoc proprium in hac re verbum. Vide Festum. *Grævius*.

Ut ante magistratus accuset] Recte in aliis, *ut ter ante*. Nam accusatio trinundinum durabat: id est accusator primo nundino, semel: altero, iterum: tertio, postremum. Ergo intermissam diem, pro intermissum tempus posuit, id est, intermissis atque interpositis aliquot diebus. *Hot. Ut ter ante magistratus cites*] Sic reposui, libris omnibus invitis, in quibus legitur, *accuset* pro *cites*, ratione & veritate approbante. Qua ratione? qua veritate? Ipso Cicerone infra paucis post versibus, *neque adesse jussus, neque citatus*, &c. Idem septem circiter post paginis, *qui reus non fui, qui nunquam sum a tribuno plebis citatus*. Postremo, *magistratus* est *citare*, non *accusare*. Lamb. *Ut ter ante magistratus accuset*] Lambinus; *magistratus citet*, tanquam id ratio & veritas probet. Contra omnes libros; ideoque inepte. Ald. Nepos edidit: *Tertio ut ante magistratus accuset*. Nimis profecto licentiose. *Gruterus*.

Quarta sit accusatio trinum nundinum] Cum magistratus reum ter accusavit, tum rogationem per trinas nundinas promulgatam habuit, in qua crimen & pœnam criminis comprehendit, tertiis nundinis quartam accusationem infert, ac reo causam dicendi facit potestatem, inde diem prædicit, qua die ad populum de pœna certandum est. C. Sigon. III. de judiciis, cap. 6. quem & vide in sequentibus capitibus.

Illum diem] Ultimum trinundini. *Hot. Si qua res illum diem*] Legendum fortasse, *illam diem*. Lambinus.

Aut auspiciis] *Auspicia* populi judicium tollebant, si quis obnuntiasset: quia sic quoque cum populo agebatur. *Hotomanus*.

Aut excusatione] Pædianus scribit, moris fuisse, ut reis sæpe vel morbi vel alterius rei excusatio permitteretur. Sed difficile dictu est hoc loco tales excusationes intelligi, cum tantum in ista postremo die momenti sit: nisi forte de morbo sontico plane constet. Erat autem etiam excusationis genus aliud, de quo Liv. l. 3. *Cæso Quintius judicii die cum excusaretur solum vertisse exilii causa, nihilominus Virginio comitia habente, collegæ appellati divisere concilium*. Idem.

Tota causa] Id est, nihil eo judicio & illa tota accusatione actum videbatur, si accusatori novum de integro judicium altero trinundino instituendum erat. *Idem*.

CAPUT XVIII.

Conductos & sicarios, egentes] Dresd. *Conductos, ut sicarios, egentes*. Prim. Franc. *per conductos sicarios*. Copula recte omittitur. Omnino enim legendum: *conductos sicarios egentes*. Grævius.

Pecunia non expetebatur] Propter tenuitatem. *Hotom.* Prim. Franc. & prim. ed. *pecunia non expectabatur*.

Intuemini paulisper animis juventutem] Expunxi *paulisper*, quod nec in scriptis nostris, nec in editione prima legitur. *Græv.*

Hoc jure firmato] Si constitutum sit hoc juris esse. *Hotomanus*.

At quid tulit legum scriptor peritus & callidus] Copulam primus, ut puto, inseruit Lambinus. Nam ante hujus editionem nulla vetustior, nec Victor. nec Manut. nec mss. eam agnoscunt. Ego existimo *peritus* esse interpretationem adscriptam margini, qua magister explicuit quid sit *callidus*, quæ vox post in contextum irrepsit. Nam *callidus* esse peritus quis ignorat? Cicero III. de nat. Deorum: *Callidos appello, quorum tanquam manus opere, sic animus usu concalluit*. Plaut. Asin. 1. 3. *Ad suum quemque hominem quæstum esse æquum est callidum*. Hoc est peritum rationis quæstum suum cum lucro exercendi. Cicero pro Rosc. Amer. 17. *Non tu in isto artificio accusatorio callidior es, quam hic in suo*. Tacit. *Quo nemo ea tempestate callidior rei militaris*. Græv.

Satisne tibi videtur] Puto quædam deesse, ex quibus istud quod jam infert, consequebatur. Fortasse autem hoc deest, *Recita senatusconsultum*, quod quia notis scriptum erat, effluxit. *Hotomanus*.

Bonus ille vir, M. Scaurus] Quidam libri veteres habent, *in bonis ille vir*. Locus suspectus. Legendum forte, magnus ille vir. *Lamb. M. Drusus in legibus suis plerisque, bonus ille vir M. Scaurus, & L. Crassus consularis non obtinuerint*] Examinet quæso critica natio scripturam hanc. Pal. pr. & sec. *Tuis plerisque in bonis ille vir. M. Scauro, & L. Crasso consulibus, non obtinuerit*. Sensus sane inde resultat egregius, reformato *tuis* in *suis*, rejectoque *ille vir*. Ut bina faciat legum genera Drusi; bona, & mala. Ne in bonis quidem, inquit, obtinuit quæ voluit, anno quo consul erat Scaurus, anno quo Crassus. Inspexi obiter Fastos; sed nihil statim ultro occurrit. Sedere ad calculos non libuit, neque adeo licuit; flagitatus nimium ab eis, qui jamdudum prodire Ciceronem debuisse, clamitant. Et verum dum in ejus mari navicular; naufragium vitæ fecerunt Bongarsius, Rittershusius, Casaubonus, Velserus, Freherus, Petavius, Vulcanius, amicissima illa mihi capita. Itaque ejusdem fere eum plerisque ætatis, ad portum adspirem oportet, nisi amem item exanimis ejici ad littus. *Gruter.* Franc. 1. & Dresd. æque ut multi alii, *in bonis ille vir*. Sed ed. prim. *bonis ille vir*. Mox Franc. & ed. prim. *obtinuerit*. Græv.

Omnium facinorum & stuprorum omnium] Suspicor de mendo, nam pro altero *omnium* desiderari videtur *principem*, aut tale quidpiam. *Hotoman.*

Decumis & Cloaiis] Significat istos legem Clodiam suasisse. *Idem*.

CAPUT XX.

Ne reciperer] Ne quis me tecto reciperet: si quis recepisset, is pœnam subiret. *Idem*.

Quid nominis inscriptio, tibi num aliud videtur esse, ac meorum bonorum direptio] Ita Pantagathus interpungit, & pro *direptio* legit *ereptio*. F. Ursin.

Per legem Liciniam] Ne ei qui legem de curatione potestateve aliqua tulerit, ejus collegis, cognatis, adfinibus ea potestas curatiove mandaretur. *Hotoman.*

Unum & idem videtur esse atque id] Franc. Dresd. ed. prim. *Unum & idem ratione videtur esse*. Latine quidem dicitur *ratione facere*, *ratione peccare*. Sed *videtur esse ratione idem*, nunquam placebit palato Latino; cui magis arrideret, *videtur una eademque esse ratio*. Nolui itaque recedere a vulgaris. *Grævius*.

Exsules Byzantium] Byzantini cives rerum capitalium a suis condemnati, per Pisonis legatos reducti sunt. *Hotoman.*

Eidem, inquis, utraque de re negotium dedi] M. Catonis, cujus nominis auctoritate facinus istud tegebat. *Idem*.

Ut in Asia cistophorum] Cistophorus, nummus Asiaticus. Patet hæc omnia de Gabinio dici, non quod Clodius istis de rebus legem tulerit: sed ostendit quam absurdum sit dici una de re populum rogari, quia uno de homine multæ res rogentur. *Idem*. *Ut in Asia cistophorum flagitaret*] Ant. Augustinus interponit *millies* inter verba *cistophorum* & *flagitaret*, quod facit ad elegantiam, non ad intelligentiam; quando enim unquam populus Romanus aut senatus, cuiquam magistratui sive urbano, sive provinciali negotium dedit flagitandi quicquam? Quare si voluerimus sanare hunc locum, alio prorsus remedio opus est: aliud enim nobis verbum erit recipiendum, & pro *flagitaret*, vel *factitaret*, vel aliud simile reponendum. Paulo post, *Cum Romæ decessisset*, rectissime *Roma* legit Ant. Augustinus. Sed Pantagathus totum hunc locum ita legebat, *Ut in Asia cistophorum exæquaret. Inde iret in Hispaniam, cum Roma decessisset, &c.* F. Ursin. *Ut cistophorum flagitaret*, hoc est, ut juberet in vectigalibus & tributis pendendis non alia pecunia, uti Asiaticos, quam cistophoris. Sic hunc locum intelligo. Cistophoros dictos esse nummos, quod cista mystica fuerint insigniti, docet amplissimus Cuperus, Observat. IV. 16. Æquat fere pretio cistophorus victoriatum Romanorum, seu denarii semissem, ut viri docti præceperunt. *Græv.*

De ista lege consultus esset] Sic legendum esse indicant scripturæ veteris vestigia: & paulo ante, *cum inde decessisset*, ubi libri vulgati habent, *cum Roma decessisset*. Paulo post, ubi vulgati habent, *de exsulibus Byzantiis*, in antiquis scriptum

est,

est, *Byzantinis*. Nihil muto tamen, Βυζάντιος enim dicitur a Græcis, qui Byzantii natus est. *Lambin.*

Et non omnia per servos] Copulam *non* agnoscit prim. Franc. & prima editio msf. Dresd. *Ne omnia per servos*. Potest abesse *&*, quod insultum fuit ab iis, qui putabant sine hac particula non constare sententiam: aut legendum est addita unica litera ex Dresd. *nec omnia per servos*. Græv.

CAPUT XXI.

Gradus Castoris] Quos ligneos & exemtitios fuisse multis ex locis intelligitur. *Hotoman.*

Qui in conventu virorum bonorum] Manuscripti, & edd. vett. quas vidi, *qui conventu virorum*, hoc est cum convenissent. Amant veteres nomina hujus inflexionis sic adhibere, omissis præponendi particulis. Cicero I. de Orat. 1. *Consulatu devenimus in medium rerum omnium certamen*, pro in consulatu. Sueton. Octav. 44. *Motus injuria senatoris, quem Puteolis per celeberrimos ludos consessu frequenti nemo receperat*. Vide plura hujus locutionis exempla, quæ notavi ad Sueton. Octav. cap. 13. *Græv.*

Verba de salute mea fecerant] Vetus liber *facerent*. F. Ursin.

Advocationem] Amicos, a quibus comitati eo venerant. *Hotoman.*

Tibi speratos centuriones] Sic est scriptum in libris manuscriptis. Neque vero dubium est, quin ita sit legendum. *Sperati* autem sunt, *sparis armati*. Sparus porro teli genus. Cicero pro Milone, *sparorum, pilorumque multitudo*. Sallust. conjur. Catil. *Sed ex omni copia circiter quarta pars erat militaribus armis instructa: cæteri, ut quemque casus armaverat, sparos, lanceas, alii præacutas sudes portabant*. Virgil. lib. XI. Æneid. *Agrestesque manus armat sparus*. Mendose autem habent libri vulg. *tibi suos paratos, &c.* Deinceps autem iidem libri veteres habent, *tibi pecuniam, tibi familiam*. Lamb. *Tibi suos speratos centuriones, &c.*] Est a Gemblacensi, S. Victor. & Pal. nono, fateturque eodem modo scriptum in suis Lambinus, qui ridicule inde facit *sparatos*. Eos enim innuit quos se in Syriam educturum sperabat, aves concolores scilicet. *Gruter.* Nihil ineptius *speratis centurionibus*. An illi sint sperati tribuni, quos consul legit, & secum abducere in provinciam constituit? Si sperati possunt dici centuriones, illi sunt, quos quis selecturum & paraturum sperat: sed hos nondum lectos non poterant præstare Clodio consules. Non interpolanda est vulgata scriptura, quam tuetur uterque manusc. & editio prima. Vitium, quod obsidet libros, in quibus legitur *speratos*, videtur natum esse ex eo, quod librarii ultimam literam in *suos* iterarint, quæ adhæsit τῷ *paratos*, pro quo in msf. nonnullis legitur *Pator*, quod tam *peratos*, quam *paratos* notat. *Grævius.*

Amplissimum ordinem] Similem iterationem nusquam me animadvertisse memini. Itaque si quis vetus codex reperiretur, in quo sic legeretur, *Amplissimum ordinem pro me non modo, &c.* eam scripturam lubenter cum hac commutarem: ut vox *Senatus* ex glossa ascita videatur. *Hotoman.*

CAPUT XXII.

Quid igitur ego gessi] *Cessi* Pantagathus, a quo accepit Manutius. *F. Ursin.*

Quid nostri equites Romani] Haud aliter quoque S. Victor. & Pall. primores. Recepta lectio, *quid? illi equi, illi equites Romani*, ridicule, & præter edd. vett. *Grut.*

Ut ea ipsa non modo se, sed etiam me absentem probavit?] Forte: *Ut ea ipsa se non modo præsente me, sed etiam absente, per se probavit?* Lambin. *Sed etiam me absentem probarit*] Vulgo amplius, *absentem per se probaris*. Quas voculas abjeci suasu Pall. noni. Alia hic molitur Lambinus, sed sine msf. miser. *Grut.* Cur unius codicis suasu duas has voculas, quarum tamen hic magna vis est & ἐνέργειαν, & suavitas etiam Gruterus expunxerit, nulla justa est causa. Retinent eas omnes msf. quos vidi, & vetustiores editiones. Pulchre dicitur & efficaciter, causa non modo se ipsa, sed etiam me absentem per se ipsa probavit. *Per se ipsa* est ipsa sola, sine alius rei, aut patroni adminiculo & subsidio. Sueton. Octav. 64: *Nepotes literas, & natare, aliaque rudimenta per se plerumque docuit*. Jul. 58: *Neque ante in Britanniam trasvexit, nisi ante per se portus & navigationem, & accessum ad insulam explorasset*. Græv.

Digitized by Google

An ordines ii] Franc. Dresd. ed. prim. & meliores omnes præter veteres edd. *An ordines? an ii*. Quam particulam Gruterum & nonnullos alios repudiasse nollem, cum sententia illam exigar. Qui enim sunt illi ordines, qui ex Italia convolaruot? Qui ex Italia convolarunt, funt cives Romani, qui habitabant in municipiis, coloniis, præfecturis, qui per se non ordioes constituebaot, sed Romæ aut equestri ordini, aut tertio erant adscripti. Merito *τὸ an* V. Cl. Jacobus Gronovius etiam reposuit. *Idem*.

Ad meam pristinam dignitatem expectatum atque revocatum] Non puto Tullianam manum esse, *ad pristinam dignitatem expectatum esse*. Aliud est, *expectatum venire, redire*. Veram scripturám, quam recepi, servavit oobis Francii primus: *ad pristinam dignitatem expetitum atque revocatum queratur*. Eam quoque post deprehendi in sola Manutii editione anni 1583, sed quam hausit ex Fulvio Ursino, ut deinde cognovi. Sic enim is ad hunc locum notavit: Pantagathus legit *expetitum* pro *expectatum*. Idem.

An vero in judicio periculi nihil fuit: privilegium pertimui] Sensus loci clamat particulam hic excidisse, quæ sensum turbat. Legendum existimo: *An vero si in judicio periculi nihil fuit, privilegium pertimui*. Jam osteoderat judicium sibi non fuisse pertimescendum. Si ergo id non fuit timendum, privilegium tamen, inquit, mihi metum forte incussit: quod etiam refellit. *Idem*.

Nemo intercederet] Magistratibus multam irrogantibus alius iotercedere potuisse, patet ex aliis Ciceronis locis. *Hotoman*.

Nova vis sceleratissimorum consulum] *Nova vis consulum*, quid sit, non intelligere me fateor. *Magna vis hominum* sæpe legitur, ut apud Flor. I: *& statim mira vis hominum*. Mss. hic recedunt ab editis. Dresd. & ed. prima: *novatos nos sceleratissimorum consulum*. Hic quoque primo Francii debemus veræ scripturæ conservationem, in quo legitur: *nova manus sceleratissimorum consulum*. Vestigia hujus lectionis sunt in Dresdensi & editione prima, ut vides. *Nova manus consulum* novæ sunt copiæ facinorosorum, quos collegerant coosules ad vim faciendam cum veteribus copiis conjuratorum. Flor. II. 10: *Jam diebus, jam noctibus nova aliqua moles, nova machina, nova perditorum hominum manus, &c. prodibat*. Grævius.

Cum eorum omnium crudelitati scelerique cessissem] *Scelerique* puto primum a Victorio in editiones profectum esse. Nam hæc vox nec in mss. quos evolvi, nec in edit. prim. Mediol. nec in ulla ante Victorianam conspicitur. Equidem huic loco non satis apposita videtur.

CAPUT XXIII.

Ex provincia] Cilicia, in qua proprætor triennium fuerat. *Hotom*. Male! non io *Cilicia*, sed in Asia fuerat pro prætore.

Qui parietibus, qui tectis, &c.] S. Victoris prætermittit, *his qui parietibus*. Videndum an sub aspectum oratoris cadere poterat aliquid suorum, eo loci ubi perorabat. *Gruterus*.

Horrificum quoddam & nefarium] Libri manuscr. habent, *hostificum*: unde suspicor legendum, *hosticum*. Lambin. *Horrificum quoddam*] S. Victor. Pal. nonus ad oram primi, *hostificum*. Quod nolim mutare cum Lambino in aliud quid, si præcedere debet vulgatam. *Gruterus*.

Campanum illum consulem] Invidiose pro *duumvirum*. Qua de re dixi in Pison. & in ea post redit. in senatu. *Hotoman*.

Cæmentis ac testis tectorum meorum] Vetus editio habebat *tectis*, itaque recepi *testis*: quod erat in Pal. nono, in Erfurd. in S. Victoris. Recentius cusi substituerunt *tegulæ*, quod in nullo est Pall. qui mediam ostentant lectionem. *Grut*. In primo Francii scribitur *tectis*, sed illa ipsa manus apposuerat al. *signis*, quod & in aliis libris reperisse viros doctos Manutii editio, ut cæteras taceam, ostendit. Quod sane non contemnendum. Tignis sustinetur tectum ac lacunaria. *Grævius*.

Acerbum bellum intestinumque] *Intestinumque bellum* dici notandum est, non tantum domesticum, verum etiam iositum & penitus in aoimis infixum. *Hotom*. *Intestinumque suscepimus*] Quidam legi volunt, *internecinumque*. Quibus assentior. *Lamb*. *Quibuscum acerbum bellum intestinumque*] Vox *intestinumque* non agnoscit idem nonus, habetque *quiscum*. Utrumque placet. *Gruter*.

Solemus excipere] Reposui quod erat in omn.

omn. Pall. & edd. vett. Vulgata *excidere*: Lambinus *exscindere*. Gruter.

Residere aliquod bellum semper videtur] Deest, nisi fallor, ἀνταπόδοσις quæ respondeat πρότασει, id est, priori parti similitudinis: quæ ἀνταπόδοσις talem quaodam sententiam complectatur. Sic vos vestrum in me crudele, & immane odium in meam domum profudistis. *Lambin.* *Residere aliquando bellum semper videtur*] Unde profectum est istud *aliquando* in Gruterianam? Quomodo possunt in eadem re eodem tempore morari *aliquando* & *semper*. Atqui omnes libri scripti & editi *aliquod* scribunt recte. *Grævius.*

Non citatus. Afueram] Sic distinguendum ac legendum ex S. Victoris, in quo *afueram*; quod ab aliis male mutatum in *affueram*, quomodo edd. vett. & mss. plerique: recentiores enim, *non citatus fueram*. Grut.

Altera ad alterum consulem transferebatur] Hunc locum sive culpa, sive errore librarii lacerum & mutilum redintegravi ex oratione habita in senatu post reditum: ubi hæc posita sunt, *uno eodemque tempore domus mea diripiebatur, ardebat. Bona ad vicinum consulem de palatio: de Tusculano ad item vicinum alterum consulem deferebantur.* Nam in libris vulgatis sic legitur, *villa in Tusculano altera ad alterum consulem transferebatur: sen.* Licet etiam sic restituere, *cum domus in palatio ad alterum, villa in Tusculano ad alterum consulem transferebatur.* Lambin.

CAPUT XXIV.

Ad socerum consulis] Lambinus, *socrum*: nescio quam vere: certe soceri hujus supra meminit cap. 9. *Grut.* Quamvis omnes libri tueaotur vulgatam, recte tamen P. Manutius emendavit, unde hausit Lambinus, *ad socrum*, quem vide. *Grævius.*

· *Non instrumentum aut ornamenta*] Ita ad unum omnes Pall. S. Victor. edd. antiq. Nam mustex; *non modo instrumentum*. Gruter.

Domus ardebat] Hæc ipsa totidem verbis in Sextiana. *Hotomanus.*

Catilinæ delicias] Gabinium significat. *Idem.*

Cethegi consobrinum] Pisonem. *Idem.*

Jam erumpebat, nactæ tam audaces duces] Hunc locum sic restituit Muretus ex libris veteribus, cum ita legatur in vulg. *jam erumpebat in actum*, plane meodose. *Lamb. Nacta tam audaces duces*] Emendatio maoavit a Mureto libro VI. Var. lect. c. 19. nec recedit Pal. nonus, quam quod is, *nactam audacis ducit*. Vulgata, *in actum tam audaces duces*. Gruter.

Cum magna internecione bonorum] Franc. *Cum magna interemptione bonorum*. Sic & in mss. In orat. pro Sylla cap. 11, *interemtio* legitur, pro quo in vulgatis æque ut hic *internecio*, ut & in orat. pro leg. Manil. *Græv:*

Clarissimos.] Utrumque Decium. *Hotom.*

Dubitarem hoc meliore conditione esse quam Decii? Distinctio a me est. Lambinus non se expediit sine mutatione vocis. *Gruter.* Distinctionem Gruteri non probo, sed illam, quam Francii liber & veteres editiones retinent. *Dubitarem? hoc meliore conditione, quam Decii*, aut, ut Dresd. ed. prima, & cæteræ omnes ante Victorianam: *Dubitarem? hoc meliore conditione quam Decius, quod ille ne auditor quidem suæ gloriæ, ego etiam spectator meæ laudis esse potuissem.* Spero Victorianæ scripturæ auctores esse vetustiores libros, præsertim cum nihil de Palatinorum varietate moneat Gruterus: itaque nihil muto, nisi quod pristinam distioctionem restituerim, & τὸ *esse* deleverim, quod io nullo est vetustiore; & sententia, cum abest, venustior est meo judicio. *Grævius.*

CAPUT XXV.

Itaque infractus furor tuus inanes faciebat impetus] Sic Pall. omn. sententia non incommoda. Sed cum in veterrima extaret ed. *Furor tuus immanis, faciebat ipse impetus;* mutabat id Gulielmius in, *satiscebat ipse impetus*. Gruter.

Cato fuerat proximus] Adhæsimus mss. nostris Pall. quibus paria fere faciebant vetustius cusa exemplaria. Lambinus multa admiscuit, quorum nihil extat in nostris. Sed & Henr. Stephani ms. mihi hic nimium quam suspectus est. *Idem.*

Ut qui modus moribus fuerat, idem esset injuriæ] Vetus liber: *Quid ageres, non erat: nisi ut qui mihi dux in omnibus meis*

rebus

rebus fuerat, *socius idem esset injuriæ. Quid? ejicere posses? non: quid ergo? extrudere ad Cypriam pecuniam? præda perierit. Alia non deerit. Hic modo amandatus sit*. Hot. *Quod ageres, non erat, nisi, ut, qui mihi dux omnibus in rebus fuerat, idem esset injuriæ socius, &c.*] Errici Stephani fidem secutus; qui hunc locum ita scriptum esse in veteri codice testatur, sic edendum curavi. Ego autem, antequam hanc emendationem vidissem, hunc eundem locum sic purgare conabar: *Cato mihi in consiliis capiendis, rebusque gerendis fuerat proximus. Quid ageres? non erat ut, qui modus omnium moribus fuerat, idem sibi esset adjutor injuriæ. Non erat, ut*, id est, non poterat fieri, ut. Sed quid conjecturas commemorare, aut proferre attinet, ubi extat librorum antiquorum auctoritas? *Lambin.* Si in meis codicibus, aut Gruterus & Gulielmius in suis reperissent, quæ in antiquo codice legi testantur Hotomanus, & Stephanus, nullus dubitarem illa recipere. Sed nunc omnes refragantur. Quamvis vero vulgata sint mendosa, non ausim sine melioris libri subsidio quicquam refingere. *Græv.*

Sic M. Cato invisus] Fortasse legendum est, *invitus*. Nam hoc, *invisus*, nisi addatur, *perditis hominibus*, aut aliquid simile, non placet. *Lambinus.*

Quasi per beneficium Cyprum relegatur] Vetus est mos sub specie honoris & beneficii relegare suspectos & invisos. Vide Gruteri dissertationes politicas libro II.

Ejiciuntur duo] Cato & Cicero. *Hotom.*

Quo auctore] Sic multis locis, & præsertim in Sextiana: *Omnibus in concionibus illa furia clamabat, se, quæ faceret contra salutem meam, facere auctore Cn. Pompejo*. Idem.

Se fecisse & facere] Pal. nonus & S. Vict. lib. (sic & prim. Franc.) *se effecisse*. Facit inde Guliel. *se & fecisse, & facere*. Gruterus.

Cn. Pompejum, quem omnium judicio, &c. veniam daturum non arbitrabatur] Non male Francii, & ed. prima *Cn. Pompejus, quem omnium judicio, &c. veniam daturum non arbitrabatur*. Consentit Dresd. nisi quod in illo legatur cum editis *daturum*. Græv.

Domumque conjecerit vidistis] *Inclusus domi tamdiu fuit, quamdiu inimicus meus in tribunatu*. In Sext. *Hotoman.*

Ex quo judicare potestis.] Videtur melius esse in antiquo, *potuistis*. Ursin. Quod omnino firmat prim. Franc. & editio princeps, quibus cum Ursino subscribo. *Græv.*

Quanta vis illa fuerit oriens & congregata] Editio prima: *quanta vis illa fuerit oriens & aggregata*. Quod cum sine dubio ex codice, unde illa est expressa, sit profectum, non est contemnendum. Nam pro hoc minus trito supposuerunt alii sive librarii sive scioli pervulgatum *congregata*. Est autem *aggregata*, conjuncta. Cic. I. Catil. *Si secum suos eduxerit, eodemque ceteros undique collectos naufragos aggregaverit*. Alibi Cicero quoque hac voce utitur. Non tamen aliorum codicum scripturam damno. *Idem.*

CAPUT XXVI.

Dicenda Kal. Januariis] Pal. nonus & Erfurd. *dicenda* III. *Kalend. Januar.* & verum videtur. *Gruterus.*

Nihil esse inscriptum] Hoc quid sit, non intelligo: nisi forte *jure scriptum* potius legendum sit. Ut in Sextiana, ubi hac ipsa de re loquens: *Ita de me*, inquit, *scripsisse illum quæ scripserat, iis verbis, rebus, sententiis: ut etiam si jure esset rogatum, tamen vim habere non posset*. Hot. *Nihil esse ascriptum*] *Jure scitum* Pantagathus. Infra dixit, *jure actum*. Ursin. *Nihil esse inscriptum, &c.*] Potior forsan scriptura Pal. noni & Erfurd. *proscriptum*. Nam Lambini *jure scriptum*, non est a libris. *Grus.*

Nec referre ad senatum] Nam quoddam legis caput Clodius in curiæ poste fixerat, ne referri neve dici liceret. Ad Attic. III. ep. 15. & in ea post redit. in senatu *Hotom.*

Non vidistis illam esse nullam] Pro *illam* legebat Pantagathus. *legem*. Ursin.

Interdictum sceleris] Puto *interdictum* hoc loco usurpari antique pro severo & imperioso edicto: ut in comment. ad Instit. diximus. *Hotom.* Vos utique vidistis illam legem, non esse legem, sed tantum inania verba iniquo tempore ad concitandum incendium dissensionis civilis facta, quo periret respublica & libertas; sed interdictum scelestum, quo mihi patriæ ser-

vatori aqua & ignis interdicebatur, sed rabiosi hominis voces. *Grævius*.

Scripto illo istius] Quod ad curiæ postem, ut dixi, fixerat. *Hotoman.*

Sententiam dicere vetabatur] Sic recte Gruterus, aliæque nonnullæ meliores editiones. Vulgatæ *videbantur*, perperam. Pejus Gothofredus *jubebantur*, plane contra Tullii mentem. Vide superius orationem post reditum in senatum. *Grævius*.

CAPUT XXVII.

De Macedonia] Id est, provinciis, quas pro præmio acceperant. *Hotoman.*

Tribunis plebis] Post 4. Id. Decembr. quibus T. Annius, P. Sextius, & alii tribunatum inierunt. *Idem*.

Hunc tu etiam, perniciosa pestis] Libri veteres habent, *portentosa pestis*. Lambin.

Nunc tu etiam, perniciosa pestis] Liber manuscriptus habet *portentuosa*, pro *perniciosa*. Ursin. Prim. Franc. *portentuosa*. Sed Dresd. & ed. prim. *portentosa*.

Cum tantis sceleribus esses & factis notatus] Quid hic *facta* post *scelera*? Merito ista verba *& factis* ignorant Franc. Dresd. editio prima: quorum subsidio illa minime huc apta delevi. *Grævius*.

Ipsum per se nomen calamitatis, non turpitudinis] Vide Senecæ Consolationem ad Helviam matrem, cap. 6. & seqq. *Idem*.

Felicem Catilinam] Qui, quod Catilina non potuit, Ciceronem ejecerit. *Hotom.*

Neque quisquam eorum qui solebant] S. Vict. & noster nonus, *qui ei solebant*. Grut.

CAPUT XXVIII.

Summum est populi Romani populorumque & gentium omnium ac regum consilium senatus] Emendata interpunctione hunc locum antea perturbatum expedivi, facilemque reddidi. Sic enim vulgo interpungitur, *Summum est populi Romani populorumque & gentium omnium ac regum consilium, senatus decrevit, &c.* plane mendose. Licet vel sic legere, ut est in hoc contextu, sine verbo substantivo, *est*, adhibita tali distinctione, qualem apponendam curavi: vel sic, ut est in ora libri, sine verbo substant. *est*, ea distinctione servata, quam præscripsi. *Lambin. Summum est populi Romani, &c.*] Haud aliter quoque S. Victor. aut Pal. nonus, cæterique. *Gruter.* In Dresd. & ed. prima legitur sine copula: *Populi Romani, populorum & gentium omnium*. Sed in Francii firmatur vulgata, & interpunctio Lambini & Gruteri. *Græv.*

Decrevit] De hoc decreto in ea post reditum in senatu. *Hotomanus*.

Si ego non fuissem restitutus] Vox, *restitutus*, abest a libris manuscriptis. Et vero, si quis attente leget, intelliget, eam esse ab aliquo semidocto adjectam. *Lambin. Si ego non fuissem, nec, &c.*] Vulgata interjecit, *fuissem restitutus, nec, &c.* Sed ea non est in S. Victor. aut Pal. nono *Grut.* Pal. & S. Victoris liber hic est corruptus. Sententia hujus loci non patitur *restitutus* abesse. Num non stetisset respublica, si Cicero non fuisset, hoc est si fuisset mortuus, aut pro mortuo habitus? Nequaquam. Si non revocatus fuisset ab exilio, non potuisset respublica stare propter impunitatem tanti sceleris, cum conservatorem reipublicæ, hoc ipso nomine, quod rempublicam servasset, in exilium expulissent homines scelerati, quæ ad majora audenda, & ad evertendam totam rempublicam illos invitasset. Hinc idem dixit aliis verbis in iis, quæ statim sequuntur, *nec futuram esse ullam, si non rediissem*, & id toties in hac orat. & duabus præcedentibus dixit. *Græv.*

Omnes omnium publicanorum societates] Qui omnes equestris erant ordinis. *Hot. Omnes omnium publicorum societates*] Recepta lectio *publicanorum*, sed præter Palatinos omnes exemplarque S. Victoris. Sic Plautus Truculento: *Metuit publicos*, id est, qui redemerunt opera publica. *Grut.* Publicanos dictos esse *publicos* non puto ullo posse declarari exemplo: dicebantur ii publicum *conduxisse*, hoc est vectigal. Locus Plauti, quem affert Gruterus, non loquitur de publicanis, sed de ædilibus plebis, ut olim docti viri observarunt. Dresdensis liber stat pro vulgatis. In editione prima corrupte scribitur, *populorum societates*. In Franc. primo: *publicorum societates*, sed si non eadem, æque tamen vetusta manus minoribus literis adscripserat. Alias *publicanorum*. Quod reducendum duxi. Nam quamvis *publica* pro vectigalibus ponantur, ut apud Senecam ep. tot. *Qui ad publica quoque, nullum relin-*

quens

quent inexpertum genus quæstus, accesserat; hoc est, qui publicanus fuerat, & apud Ciceronem alio in loco, tamen quis ferat *vectigalium*, aut, quod idem est, *publicorum societatec*, pro publicanorum? Perinde esset ac si quis diceret *vini* aut *librorum collegium*, pro vinariorum aut bibliopolarum collegium. Jam vero infinitis in locis Cicero commemorat *societatec publicanorum:* cur hic vocet *publicorum societatec?* Est librarii hallucinatio, quam noo debebat Gruterus arripere.

Scribæ] De scribis vide Sigon. de antiquo jure civium Romanorum II. 9. quem ordinem tameo cum minus honestum esse putat, ex hoc loco revincitur, ubi statim equestri ordini subjiciuntur. *Grævius*.

Nulli pagani] Plebs urbana in pagos est a Ser. Tullio, teste Dionysio, tributa. Unde & Q. Frater in libello de petitione: *Deinde habes oratorec urbic totiuc, collegium omnium pagorum, vicinitatum. Ex iis principes ad amicitiam tuam si adjunxeric, per eos reliquam multitudinem facile tenebic*. C. Sigon. II. de jure antiquo civium cap. 7.

Aut montani] Qui illi ex plebe Romana montani, distincti a paganis? Romæ in montibus habitabant plerumque propter aeris salubritatem cives beatiores, unde dicebantur descendere, cum prodirent, ut alibi notavimus. Populus vero degebat in plano & vallibus, qui inter illos erant montes. Cogitabam viliores cives forte habitasse in Janiculo, Vaticano, aut in Aventioo, qui tum erat extra pomœrium urbis, eosque dictos esse montanos: sed qui illorum meminerit præter Tullium hoc in loco, non invenio, nec satis causæ video, cur illi præcipue commemorentur. Ampliandum itaque censeo. *Grævius*.

Conventicula] A Numa rege instituta, ut Plutarchus, Plinius, & Florus testantur. *Hotom*. Vide de his collegiis & conventiculis opificum & artificum Sigon. de antiq. jure civium Roman. lib. II. cap. 12.

Legem de me ferentem] Vide in Indice nostro, *lex Cornelia de reditu Ciceronis*. Hotoman.

Ille vero dies qui fuit? cum te P. Lentulo legem de me ferente, populus Romanus ipse se vidit, sensitque quantus & quanta dignitate esset] Ita hunc locum correxit Faernus, partim conjectura ductus, partim veteres libros secutus. *F. Ursin. Populus Romanus ipse vidit, sensitque, &c. esses*.] Arridet Faerni conjectura, *ipse se vidit, sensitque, &c. esset*. Sed ita nulli scripti; qui fere destituuntur præterea illo *ipse*, præferuntque *essem*. Gruter. *Ipse* nec Franc. nec Dresd. nec prima editio, multæque vetustiores agnoscunt. In Dresdensi etiam *Romanus* non legitur. In sequentibus cuc *enim* deleverunt, quod est in vetustis tam manuscriptis, quam editis libris? Grut. edidit, & qui eum secuti sunt: *Constat nullis unquam comitiis*. Græv.

A porta in Capitolium] Hæc pluribus scribit ad Attic. 4. epist. 1. *Hotoman*.

Sua celebritate lætitiaque comitatum honestavit] Franc. *Sua celebritate lætitiaque ac comicatu honestavit*. Quod vulgatis prætulerim. *Grævius*.

CAPUT XXIX.

In discrimen adducerem] Franc. *in discrimen advocarem*. Sic *in invidiam, in odium vocari* apud nostrum. *Grævius*.

Ulla lege interrogavic] *Interrogare legibus* quid sit, exposui in Commeot. verb. jur. *Hotomanus*.

Hoc cribunitium est? hoc populare est] Optime, ut videtur, legebat Pantagathus, *hoc tribunitium? hoc populare est?* F. Ursin. Franc. Dresd. & ed. prim. *hoc cribunitium est populare*. Forte: *hoc tribunicium est & populare?* Grævius.

Nisi cum pro populo fecisti] In arcanum Bonæ deæ muliebri habitu ingressus es. *Hotoman*. *Nisi cum pro populo fecisti*] Si sequimur scripta exemplaria, tollenda syllaba *pro*. In nullo enim nostrorum visitur. In antecedenti proxime quædam addidi, quædam delevi; sed membranis iisdem auctoribus. *Gruterus*.

Scilicet hoc juris a majoribuc proditum sic] Hunc locum, absit verbo invidia, valde ἀσόχως emendavi, a sententia ipsa ad hanc conjecturam quasi manu ductus. Sic enim lego: *Potest desinere civis esse, cum hoc juris a majoribus, &c*. Inductus autem fuit librarius in fraudem a similitudine vocum, *potes dicere, potest desinere*. Deinde ex, *civis esse*, factum postea est, *scilicet*. Ita totus locus miserabilem in modum depravatus, nobis per manus traditus est. Referenda autem sunt hæc ad

illa superiora: *Potest igitur damnati pœnam sustinere indemnatus ? &c.* Lamb. Hanc audacem conjecturam in contextum recepit Lambinus.

Nisi ipse auctor factus sit] Locum hunc in Comment. orat. pro Cæcina interpretati sumus. *Hotomanus.*

Ut in filio] *Uti patri endo filio est :* ut in formula quam Agellius prodit lib. 5. cap. 19. *Idem . Potestatem haberet , ut in filium*] Hoc totum , *ut in filium*, alienum esse puto , non Ciceronis . *Lambinus.*

xxx. *Curiæ*] Curiata lex quemadmodum ferretur vide in Indice, *Lex curiata.* Hot. In prim. Franc. scribitur xxx. *cives*. Quod non improbem. Nam loco xxx. curiarum, tum xxx. lictores ferebant legem curiatam, ut nemo ignorat. *Græv.*

Si decemviri sacramentum in libertatem injustum judicassent] Decemviri litibus judicandis a centum virorum numero : apud quos sacramento certabatur de certis causis , & in his de causis liberalibus . Quod judicium tribus semper actionibus constitisse patet ex l. 2. C. de adsert. toll unde *adsertiones secundæ* apud Fab. lib. 5. cap. 2. lib. 2. cap. 1. quod hoc loco Cicero significat, cum ait, *hoc in genere solo rem judicatam referri potuisse* . Hotom. Nihil aliud hæc verba sibi volunt, quam etsi decemviri pronuntiarint illum , qui sacramento contenderet, *ni liber esset*, pecuniam perdidisse. *Grevius.*

In hoc genere solo rem judicatam referri] Retractari . Sic *referri mysteria* dixit in lib. de Orat. 2. pro iterari. *Hotom. Referre posse voluerunt*] Libri vulgati omnes, a quibus non discrepant manuscr. sic habent, *referre*, inquam: quæ scriptura cum me offenderet, scripseram olim e regione hujus loci hanc meam conjecturam, *rescindere posse voluerunt*: quam operarii , meo injussu, olim secuti sunt. Restituatur igitur lectio recepta, quamvis sit obscura, & pene inaudita, potius , quam nostro jure quidquam immutemus. Verum tamen, ne hic nihil dicamus , arbitror , *referre rem judicatam*, esse rem jam judicatam, quasi nondum judicatam , & adhuc controversam, judicum sententiis, & potestati permittere, ut rursum de ea, quasi nunquam antea in judicium adducta , atque incognita , cognoscant , ac sententias ferant. *Lambin. Tamen quotiescumque vellet quis hoc in genere solo rem judicatam referri posse voluerunt*] Ita Faernus hunc locum correxit , veterum librorum auctoritatem secutus, in quibus est pro *solo rem*, *sororem*. Ant. Augustinus & Pantagathus, ex vulgata lectione delent *se* . Sed Faerni correctio magis placet . *F. Ursin. Genere solo rem judicatam referri posse voluerunt*] Est a conjectura Faerni, quam admisit P. Manutius. Nam Rom. liber, item S. Victor. & Pal. nonus , *genere sororem jud.* vulgo , *genere se rem jud. &c.* Gruter. In Francii primo libro integre scriptum est, ut conjecit Faernus, & docti receperunt , *in hoc genere solo rem judicatam referre.*

CAPUT XXX.

L. Sylla] Vide, *lex Cornelia de civitate*, & in orat. pro Cæcin. quam nos exposuimus. Appianus quoque Civ. 2. scribit , eum , posteaquam in singulis hominibus crudelitatem exercuisset, oppida adortum, ea aut mœnibus nudasse, aut tributis adflixisse , aut civitatem paulo ante a senatu datam eripuisse. Hinc illud Sallustii in Catilinario: *Etruriam novarum rerum cupidam consule Cicerone fuisse , quod Syllæ dominatione agros bonaque omnia amiserat .* Hotoman.

Hanc vero Volaterranis] Cum in libris vulgatis sæpe me offendisset hic locus, qui in eis ita legitur , *hanc vero , &c.* levi immutatione facta, pro *hanc* , *an* reposui. Quo facto totum locum , facilem ac planum reddidi . Est autem argumentum a majori. Sylla non potuit Volaterranis civitatem adimere , &c. Clodius Ciceroni consulari potuit ? Admonendus autem lector est, ubi libri vulgati habent , *se illo die confirmavit Romæ non fuisse ;* manuscriptos habere, *se illo die confirmat Romæ non fuisse*. Et infra, ubi illi, *pernoctans :* hos habere *pernoctasse*. Lamb.

Concilio advocato] *Concilium* solius plebis esse, sæpe a nobis dictum est. Itaque centuriata comitia concilio advocato nunc opponit. *Hotomanus.*

Sedulio principe qui se illo die confirmavit] Gembl. & Turing. *Fidulio principe, Quæstoris filio, qui se.* Ex quo fingit Gulielmius , *Q. F.* sed ego putavi illud *filio*, natum ex *se illo :* sane Pal. nonus tantum habet , *Fiduli principe filio illo*

diem confirmat, & vero *Fidulius* iste postea recipitur ab omnibus Pall. & S. Vict. ut excludendus hinc non videatur. *Grut.* Nostri libri & edit. prim. *Sidulio principe*, non *Fidulio*. Et sic quoque paulo post. Iidem cum aliis *confirmat*, quos sequor. *Grævius*.

Qui in ejus nomen incideris] Utrum hoc significat, qui eum imprudens & incautus nominaris: an fortasse sic legendum: *Qui in tabulis ejus nomen incideris:* ut tabulas æreas significet, in quibus suam legem Clodius auctore laudato inciderat? *Hot.* *Quid te audacius, qui in ejus nomen incideris:* Ant. Augustinus, *qui in æs ejus nomen incideris*: Pantagathus eandem retinet lectionem, sed *ejus* in *æs* commutato. Uterque autem acutissime emendarunt, qui scirent prærogativæ auctorem in æs incidi ante legem solere. *F. Ursin.* *Qui in æs ejus nomen incideris*] Est rursus a conjectura P. Manutii aut Faerni; nam editi, *qui in ejus nomen incideris*. Pal. nonus habet, *quis ei nomen incideris*. Reliqui, *qui ejus nomen incideris*, quod ultimum placere cui posset, ut subaudiretur in æs, in tabulas ærarii, aut simile quid. *Gruterus*.

Cur non jures se Gadibus fuisse] Ant. Augustinus *in gradibus* legit: quam lectionem retinerem, si Sedulius affirmaret se Romæ fuisse & primum scivisse: sed cum negaret se Romæ fuisse, essetque fortasse oriundus Gadibus, acute contulit Cicero Interamnam Gadibus. Præter hanc necessariam rationem, est mihi suspectum *in gradibus*: nam si hæc comitia Clodiana habita sunt in foro, puto potius in comitio, quam in alia fori parte: gradus vero Aurelii, qui erant ad ædem Castoris, distabant a comitio tota fori longitudine. *F. Ursin.* Prim. Franc. & ed. prim. *Cur non jures Ganimus fuisse*. Dresd. *Cum non jures se Gradimus fuisse*. In præcedentibus non male Dresdensis: *Si autem in primis scivit*, pro vulgato, *si autem is primus scivit*. Grævius.

Interamnæ] Nam P. Clodius de incestu accusatus juravit se illo die *Interamnæ* fuisse. *Hotomanus*.

Velitis jubeatisne] Sic plerique etiam mss. Pal. Gembl. S. Victor. non *ve*. Gruter. *Nec potentia magistratuum*] Adnutatum Gulielm. forte legendum *impotentia*. Idem.

Nec res tum judicata] Pantagathus delebat *tum*: & paulo post, pro *tamen si* legebat *tametsi*. F. Ursin. Sane *tum* nec Franc. nec Dresd. nec edit. princeps agnoscit. *Græv.*

Municipibus Anagninis ornatissimis] Vox *ornatissimis*, abest a codicibus antiquis: & vero si non sit, *viris*, aut *hominibus*, *ornatissimis*, non videatur esse e consuetudine Ciceronis posita. Admonendus præterea lector est, ubicunque lib. vulg. habent, *Sodulius*, antiquos habere, *Fidulus*. Lamb.

CAPUT XXXI.

Quod si ne scriptum quidem unquam est] Etiam pag. insequenti negat pœnam interdictionis in ipsa rogatione perscriptam fuisse. *Hotom.* *Ne scriptum quidem unquam est*] Fortean, inquit Gulielm. *usquam*, hoc est, ulla parte privilegii Clodiani. Grut.

Grut. Hominis dignitate honestes] Sic rescripsi ex Franc. Dresdensi & editione prima. Vulgati *cohonestes*. Grævius.

Non, ut esset interdictum, quod fieri non poterat, tulerunt] Franc. Dresd. ed. prim. *Non, ut esset interdictum, quod ferre non poterant, tulerunt*. Hoc nemo sani judicii non probet præ vulgato. *Idem*.

Quod de omnibus, etiam quibus damnatis interdictum est] Placuit mihi Petri Fabri Tolosani conjectura, arbitrantis, hic esse legendum, *quibus damnatis*, pro *quibusdam damnatis*, deleta una syllaba supervacanea *dam*. Quin aliquanto post tempore, quam ille mihi suam conjecturam exposuisset, ita impressum reperi in uno quodam exemplo, Lugduni excuso. Lambinus. *Quod de omnibus, etiam quibusdam damnatis interdictum est*] Pantagathus pro *quibusdam* emendabat *civibus jam*, & recte, ut videtur. *F. Ursin.* *Etiam quibusdam damnatis*] Et Fabri & Pantagathi conjecturam respuunt libri nostri. *Grut.* Vera tamen est P. Fabri emendatio, quam & Manutius recepit, licet repugnent libri. Syllaba *dam* ex sequentis vocis *damnatis* perperam est repetita librariorum oscitantia. *Græv.*

Quære hoc ex Clodio] Legendum puto, *e Sexto:* seu *e Sexto Clodio*. Immo vero sine dubio ita legi debet, *e Sexto Clodio*. Nam & codices omnes hanc lectionem adjuvant,

juvant, & ratio flagitat. Fuit autem facilis & proclivis lapsus ab hac recta scriptura ad vitiosam illam, si literas spectes. *Lambin.* Nostri tamen omnes libri, & omnes editiones ante Lambinianam *ex Clodio.*

Eique imperium est abrogatum] Sic editiones posteriores. Sed prima cum Dresdensi & Francii: *& æque imperium est abrogatum.* Copulæ *que* hic nullum esse locum facile quivis, qui animum attendat, intelliget. Corruptum esse locum varietas scripturæ indicat. Scripsit, credo, Tullius, *ei inique imperium est abrogatum.* Ut inferius cap. 33. *Illis, qui expulsi sunt inique.* Mox Franc. Dresd. ed. prima, & aliæ vetustiores: *cui dies dicta non est*, pro vulgato *nunquam est.* Grævius.

CAPUT XXXII.

Ne in ipsa quidem rogatione perscripta est?] Libri veteres habent, *præscripta est?* Lamb. Sic & quos ego inspexi mss. & ed. prima. Legendum, *ne ipsa quidem rogatione proscripta est?* ut supra. Addidi notam interrogandi, quæ male in Gruteriana, & aliis fuit omissa. *Grævius.*

Judicem subdidit] Erant judicum decuriæ perscriptæ ex senatorum numero. In demortui autem locum alter sufficiebatur. *Hotomanus.*

Discessu meo] Notanda locutio pro, *me absente.* Idem. De hujus generis locutionibus, vide quæ supra notavi ad cap. 21. hujus orationis. *Grævius.*

Quod & si adessem] Consentiunt, fateor, omnes libri. Sed vide num sententia ferat hæc verba: & an non Tullius scripserit: *quam si adessem*, aut *adfuissem.* Si tamen Tulliana manus est, quæ in libris extat, ex præcedentibus sic est intelligenda & supplenda, *quod & mihi tribuerent, si adessem.* Sed Ciceronis facilitati illi perspicue videtur id non satis convenire. *Idem.*

Cæso ille Quintius] Sic legendum, non, ut vulgo, *Censor ille Quintius.* Significatur enim Cæso Quintius, L. Quintii Cincinnati filius, qui, populo clamoribus tribunitiis concitato, juvenis optime de republica meritus ad Tuscos exulatum abiit. T. Livius libro III. Annalium. *Lamb.*

Censor ille Quintius] Ita scriptum est in omnibus vulgatis codicibus. Ant. Augustinus, pro *Censor* legit *Kæso*, & optime quidem: quod præter Dionysium & Livium, sequentia etiam prænomina ostendunt. *F. Ursin. Cæso ille Quintius*] Haud aliter Erfurd. atque Pal. nonus. P. Manutius maluit *Kæso.* Vulgata, *Censor ille*, inepte. *Gruter.*

Mihi sine ullo judicio] Mihi pro, *in me* positum videtur. *Hotomanus.*

P. Popilius] Et de Popilio & de Metello dictum est in extremo orationis post reditum in senatu. *Idem.*

CAPUT XXXIII.

Absui simul cum republica, redii cum maxima dignitate te vivo] Ita hunc locum olim emendavit Pantagathus, a quo accepit Manutius. Postea *vivo*, mutavit in *invito.* F. Ursin. *Dicam maxima cum dignitate*] Visitur passim hodie in libris *redii maxima, &c.* Sed est a conjectura Pantagathi. Scripti editique omnes stant a nostra. *Grut.* Franc. *Absui simul cum republica, cum maxima dignitate.* Dresd. & ed. prima: *Assui simul cum republica dicam maxima dignitate.* Sic & ed. prim. nisi quod pro *republica* scribat *rei publ.* Corrupte *assui* pro *asui*, ut semper antiquiores codices. Sed τῷ *dicam* quid hic rei est & loci? Mihi certissima videtur emendatio Pantagathi, quam merito probavit P. Manutius, quæ ex vestigiis veterum codicum est nata. Quid enim aliud innuit Francii primus, in quo est: *Asui simul cum re publ. cum maxima dignitate?* Alii interponunt *dicam.* Nimirum *re p.* absorpsit primam syllabam sequentis vocis * earundem literam, *redii*, dein sequens *cum*, cum remansisset *dii* mutatum est in *eam*, unde ortum *dicam*, quod hoc sine sensu legitur, τὸ *cum* autem, quod exigebat syntaxeos ratio, positum fuit ab editoribus post *maxima* contra veterum librorum fidem. Nos cum Man. veram scripturam reposuimus. *Græv.*

Altero prætore petente] Aldus Nepos edidit *patiente.* Habebat Pal. nonus, *dicente*, Gembl. *ducente*, quod ultimum excutiendum est. *Gruterus.*

Quid est, quare quisquam mihi se in ipsa populari ratione anteponatur] Ita legebat Pantagatbus. *F. Ursin.* Dele *se* ex senten-

tentia Pantag. Id irrepsit, aut non deletum est in Ciceronis contextu, vitio librarii.

Frequentare] Cogere, congregare. *Hot.*

Lentidios] Hunc nominat in Sextiana: *Accusa Lentidium, non percussit locum.* Id.

Plaguleios] Erfurd. *Placulejos*. Et sic quoque Pal. nonus, nisi quod etiam esse posset *Placulejos*. Editionibus vulgaris, totum istud nomen deest. *Grut.* Puto Gruterum scripsisse *Plagulejos* ultimo loco.

Quam gentes ultimæ pertimescunt] Rectius scribi in Franc. Dresd. & ed. prima: *quam gentes ultimæ pertimescant*, nemo, credo, ambiget. Mox ex iisdem libris recepi, *ex servis, ex conductis*. Cum in vulgatis sit *ex servis conductis*: sed non servi conducebantur, suos enim servos armarat Clodius, sed ex fæce plebis seditiosi homines conducebantur, quos paucis versibus præcedentibus descripsit. *Grævius*.

CAPUT XXXIV.

Minervam Jovis filiam, Jovis sororem] Sic restitui, conjectura ductus. Sed Joan. Passerarius legit: *qui Minervam Jovis, Sororem meam, &c.* In *Minervam Jovis*, autem subintelligit, *filiam*. Lamb. *Non tam ineruditus, qui Minervam Jovi sororem meam esse sororem existimem*] Ita est in manuscripto quodam libro (si recte memini) Ant. Augustini; bis male: primum, quod asserat Minervam esse Jovis sororem; iterum, quod neget Ciceronem fateri Minervam esse sororem suam, cum infra dicat: *Ego mihi virginem sororem ascisco*. Victorius ita habet, *Non tam insolens sum, quod Jovem me esse dico; quam eruditus, quod Minervam sororem Jovis esse existimo:* & hic bis peccat: primum, quod velit Tullium gloriari se esse Jovem, quod nemo nisi furiosus diceret; iterum, quod putet Tullium dicere se eruditum, asserentem Minervam sororem Jovis, cum sit filia. Manutius ita: *Non tam insolens sum, qui Jovem esse me dicam; non tam ineruditus; qui Minervam Jovis sororem meam esse sororem existimem*: hic in primo membro recte habet, quod Cicero neget se gloriatum esse, se Jovem esse: in altero membro bis peccat; primum, quod velit Ciceronem putare Minervam esse Jovis sororem; iterum, quod inducat illum negare Minervam esse sororem suam, cum infra dicat sibi ascifcere sororem virginem, nempe Minervam. Ant. Augustinus legit, *Non tam ineruditus, qui Minervam Jovis esse sororem existimem:* in quo recte sentit; qui videat Ciceronem erudite negare Minervam esse Jovis sororem; sed cum tollit ab eo, quod non asciscat sibi Minervam sororem, videat quam recte id faciat. Ego Pantagathum secutus, rectissime legi existimo, *Non tam insolens sum, qui Jovem esse me dicam: nec tam ineruditus, qui Minervam sororem meam, Jovis sororem existimem*: & ita postea scriptum animadverti in manuscripto apud me libro, qui fuit Nicolai Perotti. *Ursin.* *Quod Jovem esse me dico, quam ineruditus, quod Minervam sororem Jovis esse existimo*] Exhibui scripturam Gemblacensis scripti, cui adstipulatur liber S. Victoris; nisi quod is, *eruditus*, quomodo, & Pal. nonus: qui tamen, *me dicam tam eruditus, quod Minervam sororem Jovis esse existimo*. Ineptissime vulgata, *qui Jovem esse me dicam: non tam ineruditus qui Minervam Jovis sororem, meam esse sororem existimem*. Neque adstipulantur ei meliores Palatini. *Gruter.* Franc. Dresd. ed. prim. & multæ vetustiores: *Non tam ineruditus quod Minervam Jovis sororem, meam esse sororem existimem*. Gruterus, *meam esse sororem*, ex suis codicibus recte delevit, sed *non tam* retineo ex illis, quos ego consului, & vetustis editionibus. *Græv.*

Ne tu te debeas Jovem dicere] Pal. nonus, Gemb. Victor. *soleas*. Quod si recipimus, rescribendum præterea *ducere*. Gruter.

CAPUT XXXV.

Quam de objectis non confiteri] Examinent quæso pensius otiosiores lectionem Pall. noni & cod. Victorini, quibus abest negativa. Oratorio acumine ita loqui posset, quoniam nihil ad objecta respondeat. Tu Contarene, tu Rigalti, tu Meursi, conferte consilium. *Gruterus*.

Crudelitas illius temporis] Quo Catilinæ conjurationem oppressit. *Hotom.* *Crudelitas illius temporis*] Turing. Victor. Pal. ix. *crudelitas ea unius*. Gruter.

Demisse] Lente, non acriter, non vehementer. *Hotomanus*.

Audiente populo Romano] Significat infimu-

ſimulandum illud, de quo Famil. lib. 5. ep. 2. & in Piſon. *Idem.*

CAPUT XXXVI.

De me dixi ſublatius] Forte *ſufflatius*, adnotavit reſcribendum Gulielmius; ſed nihil ejus aves addicunt, hoc eſt, libri veteres. *Gruter.* Miror Gulielmium. An non meminit Ciceronem ſic locutum etiam eſſe in Bruto? *Quoniam ergo oratorum bonorum (hos enim quærimus) dua genera ſunt, unum attenuate preſſeque, alterum ſublate ampleque dicentium.* Grævius.

Cum omnium perditorum & conjuratorum incita vis] Sic Pal. nonus & S. Vict. nec vidi cur hic æque ferri non poſſet, quam vulgatum *incitata*; quod non comparet alioquin in Pal. tertio, quarto, octavo. *Grut.* Ego vero *incita* in Lucretio ferrem, non in Tullio. Recte Franc. Dreſd. editio prima cum vulgatis, *incitata*, quod non erat refingendum ex codicibus, in quibus ultima ſyllaba forte ſomnolentia librarii exciderat. Sic paulo ante: *Populi incitati vim & iracundiam*. Et ſtatim: *Populus Romanus incitatus iracundia aut invidia*. Græv.

Conjugis miſeræ diſcidium] Sic eſt legendum, non ut vulgo, *conjugis miſeræ diſſidium*. Non enim fuit inter M. Tullium & Terentiam diſſidium, ſed, M. Tullio in exitium pulſo, factum eſt viri & uxoris diſcidium. *Diſcidium* autem, id eſt, diſtractio, divulſio, diſciſſio, a verbo diſcindo, ut ſæpius jam diximus, & pluribus verbis docuimus in commentar. Lucretianis. *Lamb.*

Concidere, quam occidere] Plus ergo hoc quam illud eſt: quaſi *concidere*, cadere ſit cum dolore; *occidere*, cum interitu. *Hot. Remque publicam concidere unius diſceſſu*] Libri manuſcripti habent, *remque publicam concedere*, ubi vulgati, *condere*: ex quo feci, *concidere*. Significat autem Cicero, rempublicam ſuo diſceſſu concidiſſe: ſin autem omnes interiiſſent, funditus occaſuram fuiſſe. *Lamb. Remque publicam condere unius diſceſſu*] Ita ſcriptum eſt in veteribus libris, & recte, ſi verba Ciceronis attente inſpiciantur; nam gloriatur ſe patriam diſcedendo ſervaſſe, quam reſiſtendo deleviſſet. *Urſin. Concedere unius diſceſſu, quam omnium interitu occidere*] Ita Pal. pr. non. S. Vict. aliorumque manuſcr. non ut vulgo *condere*. Lambinus fecit *concidere*; inepte. Quod enim diſcrimen ejus quod *concidit* & *occidit*? Audacius Gulielmius, *concedere* & *int. occedere*? hac ſententia; maluiſſe Ciceronem, rempublicam furori Clodiano cedere ſuo diſceſſu, quam eandem conductæ multitudini obviam ire, & repugnare cum omnium interitu: in quam ſententiam ſæpius hoc libro locutus eſt. *Concedere* pro cedere, uſus eſt noſter pro Murena. *Occedere* autem eſſe obviam ire, notum vel e Plauto. *Gruter.* Hoc eſt argutari, ne quid dicam gravius de viris doctis. Sententiam vidit Lambinus. Procul dubio Cicero luſit in vocibus *concidere* & *occidere*. Quoties in hac oratione & præcedente, dicit rempublicam ſuo diſceſſu fuiſſe afflictam, &, ſi non rediiſſet, plane perituram fuiſſe? Superius cap. 33. *Afuiſſe ſecum rempublicam* ait, hoc eſt, fere fuiſſe rempublicam, ſive concidiſſe. Cap. 29: *Utrum me patria ſit accepit, ut lucem ſalutemque redditam ſibi ac reſtitutam accipere debuit*. Et paſſim. *Grævius.*

CAPUT XXXVII.

Prætextatos inimicos] Quod magiſtratuum eſt inſigne. *Hotom. Videre prætextatos inimicos, &c.*] Pall. omnes *prætextos*, & ſic quoque S. Victor. Neque omnino diſplicet; ut agmine magno & quaſi indagine quadam inſtiterint. *Gruter.* Nugæ. Excidit una ſyllaba.

Arbitria petentes funeris] Dixi in ea poſt reditum, arbitria aliquot locis dici, pro mercede libitinariorum. *Hotom.* Vide quæ ibi notavimus, ad cap. 7.

Atque ita ut dolenter abſis] Francii: *atque ita ut, cum dolenter abſis*. Quod verum eſt. In Dreſd. legitur etiam *cum*, ſed deſideratur *ut*, in editione prima utraque particula deeſt. Vides in aliis libris alterutram, in aliis utramque, quam ſententia flagitat, excidiſſe particulam. Præterea puto aliud verbum deſiderari, quod in nullo librorum, quos docti excuſſerunt, compareat, nimirum *videaris*, aut *habearis*, in his verbis, *ut cum dolenter abſis, non tam ſapiens* ſcilicet *ducaris*. Sed nihil addo invitis libris. *Grævius.*

Qui

Qui autem ea relinquit reip. causa, a quibus cum summo dolore divellitur] Nam *Est virtus placitis abstinuisse rebus.* Quid est aliud quod Christus Servator præcipit, relinquenda esse illius causa, quæ maxime nobis cara sunt: eos demum, qui hoc faciunt ostendere, se Christum vere amare, illusque dignos esse amoris? *Id.*

Quare temp. (dirumpatur licet) ista furia] Voces duas, *temp.* ita scriptas *r. p.* ut scribi solent, omissas a librario propter similitudinem vocis superioris, restitui: quo facto totum hunc locum, cujus antea sententia erat perobscura, & inexplicabilis, planum reddidi. Tum versus duos, qui deinceps sequuntur, in libris vulgatis fœde depravatos, & aliquot vocibus spoliatos ac deformatos, in integrum restitui. Sic enim vulgo leguntur, *bis servavi, ut consul togatus armatos vicerim: privatus consulibus armatis cesserim.* Ego autem sic restituo: *Bis servavi, & cum consul togatus armatos vici, & cum privatus consulibus armatis cessi.* Natum autem utrumque mendum est ex copulatione, &, versa in *us* a scriptore, & particula, *cum*, prætermissa propter syllabam primam vocis deinceps sequentis *consul*. Quibus admissis, versa sunt jam a conjectoribus, *vici*, & *cessi*, in *vicerim* & *cesserim*. Quod autem paulo plenius ac planius olim edideram *Bis servavi: semel consul, cum togatus armatos vici: iterum privatus, cum consulibus armatis cessi, cujus utriusque temp. &c.* id nunc muto factum, quia nimis longe ab antiqua scriptura remotum est. *Lamb. Quare disrumpatur*] Reddidimus lectori omnium ætatum lectionem, mirifice inquinatam nugis Lamb. *Gruter.*

Id quod in omni mea causa] Sic in extrema orat. *Quæso obtestorque vos, Pontifices, ut me quem auctoritate, studio, sententiis restituistis, nunc manibus vestris collocetis.* Significat eos, cum in senatu sententias dicerent, sibi perpetuo suffragatos fuisse. *Hotomanus.*

In conspectu præterea] In Palatino colle, loco edito & celebri. Ut paulo post: *In palatio atque in pulcherrimo urbis loco.* Idem.

In ea urbe, in qua tropæa & de me] Plane, & sine ulla varietate ita scripta est vox *tropæa*, in codicibus manuscriptis, nequi forte pravæ consuetudinis defensor pertinax, dicat me sine librorum antiquorum auctoritate usitatam scribendi rationem immutasse. Quod tamen in hac voce, ut & in aliis, veritate fretus facere non veritus essem. *Lamb.*

CAPUT XXXVIII.

Et ab eodem extructam] Sic in extremo: *per religionis vim sceleratius ædificata.* Hotoman. *Et ab eodem ædem extructam*] Vocem, *ædem*, quæ fuerat omissa a librario decepto similitudine vocis, quæ antecedit, restitui certa conjectura ductus. *Lambin. Et ab eodem extructam, & positam in oculis civitatis*] Pantagathus emendabat, *Extructam sepulturam in oculis civitatis.* Ursin. Si annuerent libri, non repugnarem Lambino. Sed nunc, cum omnes codices consentiant, subaudiendum puto ex præcedentibus *domum*. An possum ferre domum, quæ in locum meæ eversæ extructa est a communi hoste? *Grævius.*

Sp. Melii] Nota est historia ex Livii lib. IV. & Valer. lib. VI. cap. 3. ubi hæc omnia commemorantur. *Hotom.* Vide & Flor. lib. I. cap. ult. & quæ ibi docti notarunt.

Ecquid aliud æquum] Puto *æquum* dictum pro *planiciem*. Ut hic noster alibi dixit, *æquora camporum*. Et prius *æquum Melii*, pro *planiciem & aream Melii* dictum, post vero conjuncte *Æquimelium*. Hotoman.

Nomine ipso Æquimelii] *Domum deinde*, inquit Livius, *ut monumento area esset, oppressæ nefariæ spei, dirui extemplo jussit. Id Æquimelium appellatum est.* Idem.

Duobus lucis convestitum videtis] Inter duos lucos sitam. Videntur fuisse illi duo luci, qui erant extra portam Capenam, ubi erat Camœnarum ædes luco ornata a Fulvio Nobiliore, & alter lucus in quo fons erat Egeriæ, & ipse Camœnis sacer. Fuerunt enim luci duo Camœnarum. *Id.*

Cum domo Fulvii Flacci] Hic ille est M. Fulvius Flaccus, qui cum C. Graccho Tiberii fratre, a L. Opimio consule interfectus est. *Lambinus.*

Digitized by Google

CAPUT XXXIX.

O rem, quam homines soluti ridere, &c.] Expressi quod erat in Pal. nono & Gemblacensi: vulgati amplius, *soluti*, *a cura liberati*, notabili glossemate. Quod mirum a Lambino non animadversum: qui variis conjecturis hic usus. *Gruter.*

Ex Pontificis Max. domo] C. Cæsaris, eum in opertum Bonæ deæ ingressus est. *Hotoman.*

Huccin' vos qui estis] Haud secus Pal. non. & S. Vict. Editi amplius, *hunc*, *inquam*, *etiam vos qui estis*, *&c.* cui bono? *Gruter.*

Cum tu eodem ore] Pudenter, & verecunde hunc locum emendavi. Nam ex *cum*, quod erat in vulgatis & antiquis, ego feci, *quam*. Ad religionem autem referendum est. *Lambinus.*

CAPUT XL.

Nimium esse superstitiosum non oportere] Suspectus mihi locus. Nam quid est hoc, *nimium esse superstitiosum?* quale est, *nimis avarum*, & *nimis intemperantem esse*, & similia. Quo modo si quis loquatur, significet, vitium horum habituum nasci ex eo, quod est nimium, non ex rebus ipsis: & eum, qui sit avarus, aut intemperans, modo non sit nimis avarus, aut nimis intemperans, non esse vituperandum. Quod absurdum dictu est. At, ut avaritia, & intemperantia, vitiorum sunt nomina, ita & superstitio, vitii nomen est. Ut igitur aliquis reprehendatur, nimis superstitiosum esse non necesse est, sed quisquis superstitiosus est, eo ipso vituperandus est. *Idem.* Hæc si in schola Stoica Lambinus disputaret, faciles ei præberemus aures. Sed in oratore qui cum vulgo loquitur, non nemo hæc reprehendat. Sunt homines avari, sed sunt Euclliones, qui modum omnem excedunt. Tullius hic false exagitat Clodium, quasi nimis fuisset superstitiosus, qui voluerit videre mysteria, quæ nulli viro videre fas est. Quamvis extra jocum verum sit quod vetus poeta cecinit apud Gellium IV. 9.

Religentem esse oportet, religiosum nefas. Grævius.

Anili superstitione] Iterum ejus in opertum Bonæ deæ ingressum significat. *Hot.*

Non exceperas] Significat caput translatitium: *Si quid non fuit jus rogari*, *ejus hac lege nihilum rogatum*. De quo in orat. pro Cæcina. *Hotomanus.*

Quod ex præsentis infamiæ] Levi immutatione facta, etiam hunc locum restitui, ex *infaniæ* facto *infamiæ*, quemadmodum paulo post, primo versu, pagina proxima, ex *una justa*, quod est in omnibus libris, feci, *universa*. Lambinus.

CAPUT XLI.

Nec est ulla erga Deos pietas, *nisi honesta de numine eorum ac mente opinio*] Vere Augustinus lib. I. de lib. arb. cap. 2. *De Deo optime existimare, pietatis est exordium.* Nam ex illa recta & honesta opinione pietas & cultus oritur. Quæ sit illa honesta opinio, & quod pariat virtutem, docet imprimis pulcherrime Arrianus apud Epictetum lib. II. 14. Μαθεῖν δεῖ πρῶτον τοῦτο, &c. Latina tantum adscribam, quia locus est prolixior. &c. *Primum illud est discendum*, *esse Deum*, *& providere rebus universis*, *ac non modo facta*, *sed ne cogitationes quidem ac motus animorum eum latere posse. Deinde cujusmodi sunt Dii? Nam quales illi reperientur*, *talis ut sit etiam is*, *qui illis placere ac parere volet*, *opera necessario danda erit*, *& ut quam proxime ad eorum similitudinem accedat*. *Si numen fidele est*, *illum quoque fidelem esse oportet*. *Si liberum*, *illum quoque liberum*. *Si beneficum*, *illum quoque beneficum*. *Si magnanimum*, *illum quoque magnanimum esse oportebit*. Græv.

Cum experi nihil ab iis, *quod sit injustum atque inhonestum*] Itaque Plato & alii philosophi sentiunt non nisi sapientem tenere artem orandi. Hinc Persius Sat. 2. & Juvenalis Satyra 10. exagitarunt illos, qui vana & inania, & sibi noxia petebant a Diis, quod plerique faciunt homines. *Idem.*

Ipse cum loci illius, *cum ædium cupiditate*] Franc. *Ipse cum loci illius*, *tum ædium cupiditate*. Idem.

Ob eamque causam unam, *una justa illa rogatione*] Forte, *unam*, *ista illa rogatione*. Gruterus.

Et eversam per vim hominis] Est a Pal. nono & S. Victor. editi, *per unius hominis*.

nit. Idem. Sed si sic legas, ut ex suis correxit Gruterus, quid facias sequentibus, *nefarium latrocinium?* aut copula est interponenda, aut scribendum *nefario latrocinio*. Sed non addicunt libri. Restitui itaque necessario priorum editionum lectionem firmatam Francii, Dresd. & editionis primæ præsidio: *Eversam per unius hominis sceleratissimi nefarium latrocinium*. Grævius.

Deos penates & familiares meos Lares expulit] Cornelia Gracchorum mater in epistola ad filium, quam princeps publicavit And. Schottus inter fragmenta Corn. Nepotis: *Ubi mortua ero, parentabis mihi, & invocabis Deos manes parentis. In eo temporene pudebit te eorum Deum preces expetere, quos vivos atque præsentes relictos atque desertos habueris?* Sic hunc locum recte emendavit maximus Salmasius in exercitationibus Plinianis. Lares familiares erant manes parentum. Hinc duo erant Lares. Ovidius v. Fastor.

Bina gemellorum quærebam signa Deorum.
Viribus annosæ facta caduca mora.
Mille Lares geniumque ducis, qui tradidit illos,
Urbs habet, & vici numina terna colunt.

Loquitur quidem de Laribus publicis, seu Compitalitiis, quos duos tantum fuisse, quibus accesserit postea Genius Augusti; sed tamen & privati Lares erant quoque tantum duo, & cum Genius Augusti inter Lares quoque coleretur, tria erant Numina, quæ & publice in compitis, & domi colebantur in Larario. Et Vitellius Narcissi & Pallantis imagines aureas inter Lares coluit, teste eodem Suetonio. Sed *penates* aut erant manes majorum cujuslibet familiæ, aut quos etiam ex majoribus Diis præcipue colebant, singuli tanquam custodes salutis domesticæ. Patet hoc ex Ciceronis lib. iv. in Verr. *Quærendum est, credo, Hejus iste num æs alienum habuerit, num auctionem fecerit: si fecit, num tanta difficultas eum rei nummariæ tenuerit, tanta egestas, ut Deos patrios venderet*. Dicebantur enim penates ab aliis quoque scriptoribus Dii patrii. Quinam fuerint illi penates in eadem oratione docet Tullius: *Erat apud Hejum sacrarium magna cum dignitate in ædibus, a majoribus fuit traditum, perantiquum, in quo signa pulcherrima quatuor, Cupido Praxitelis, Hercules Myronis, duæ Canephoræ Polycleti*. Talis fuit Fortuna cubitalis Galbæ, de qua Sueton. Galbæ 4. Colebantur Lares in larario, quod vocat Suetonius, *partem ædium consecratarum*. Erat id lararium sæpe in cubiculo: vide Sueton. Domit. cap. 17. Penatium vero sedes erat plerumque focus. Hinc Græcis dicebantur ἐφέστιοι. *Grævius*.

Ut te ipsa tanquam in captivis sedibus collocaret?] Ita scriptum est in libris manuscriptis: eamque scripturam rectam esse arbitror: vulgatam autem, *ut a te ipsa tanquam in captivis sedibus collocarentur*, vitiosam. Quanquam hoc argumento defendi potest: quod paulo post dicit interrogando, hanc Libertatem a Clodio domi suæ collocatam. Sed nihil hic valet adversus hanc veterem scripturam. Nam eo consilio Libertatis signum in domo Ciceronis Clodius collocavit, ut ea ipsum Clodium in domo Ciceronis collocaret, id est, ut ipse Clodius domum Ciceronis possideret, cujus cupiditate inflammatus erat, ut supra a Cicerone dictum est. Sed non dissimulabo, quibusdam placere legi, *in captivis ædibus*, non, ut est in libris omnibus, *in captivis sedibus*. Lambin. *Ut te ipsa tanquam, &c. collocaret?*] Sic quoque Pal. nonus & S. Victoris, exhibuitque item ex suis Lambinus. Vulgata; *ut a te ipsa, &c. collocaretur*. Minus nervose. *Gruter*. Quando Clodium Libertas collocavit in Ciceronis domum? Si ipsa ibi esset dedicata, illique locus illarum ædium consecratus, ut ex hac patet oratione, quomodo collocare poterat in illo Clodium, licet flagraret illius loci cupiditate? Recepi itaque scripturam veterum codicum & editionum male a Lambino & Grutero repudiatam, sed quam stabilit Franc. & editio prima. *Grævius*.

CAPUT XLII.

Quandoquidem est ab te dedicata] Franc. & ed. prima: *quoniam quidem est abs te dedicata*. Dresd. *quin quidem est abs te dedicata*. Existimo Tullium scripsisse, *quæ quidem est abs te dedicata*. Idem.

Negares liberos esse] Elatorie, pro negares intercedendi jus habere. *Hotoman*.

Cum principem orbis terræ virum] Non damno hanc scripturam. Magis tamen blanditur,

ditur, quæ in Francii reperitur, quia numerosior est lectio: *Cum principem orbis terrarum*. Nam sic sæpe loquitur Tullius. Pro Sexto Roscio: *Africa pars tertia orbis terrarum*. Grævius.

Cum forum armatis catervis perditorum hominum possideres] Nihil hic movent manuscripti. Mihi tamen hæc sunt suspecta. Quin ausim affirmare vetus ulcus hic latere. Num quis legit apud ullum scriptorem probatum, *possidere urbem*, aut *locum armis*, aut *hominibus*? Novi Ciceronem alibi dicere, *Cum calumnia licentiam auctoritate sua possideret*. Sed hoc est per auctoritatem suam. Posses dicere, *possidere forum armatis*, esse per armatos, aut cum armatis. Sed hoc insolens est, ut puto, Latinis auribus. Credo itaque literas esse transpositas, & Ciceronem scripsisse: *Cum forum armatis catervis obsedisses*, ut nulli pateret aditus ad reprimendos ejus sceleratos conatus. In Rullum: *Totam Italiam suis præsidiis obsidere & occupare cogitat*. Idem XI. Philipp. *aditus armati obsident*. Si quis tamen præfracte vulgatam velit tueri, poterit sane illam tueri, isto in Vatin. loco: *tenebat templum armatis hominibus*. Nec propterea velim cum quoquam contendere. Mihi tamen *obsideres* huic loco videtur esse aptius & accommodatius. *Grævius*. *Curiositati nunc demum hæc, opinor, sufficiunt*. Olivetus.

VARIÆ

VARIÆ LECTIONES,

E primariis quatuor Editionibus

VICTORII, MANUTII, LAMBINI, GRUTERI

Collectæ: præter illas, quæ in hac Editione Textui subjunctæ sunt, aut in Commentariis propositæ.

Paginam indicat numerus prior: lineam posterior.

4. 19. *Fuit*] M. L. G. omittunt.
5. 5. *Nunc*] M. nam
6. *honoribus*] V. M. honoribus mandandum, L. honoris mandatum.
9. *si quid*] V. M. L. si quid etiam aut
17. *Ita*] V. M. L. itaque
6. 16. *debet*] L. debeat
21. *belli*] M. belli frustra
23. *vobis*] V. M. vobis & ab imperatoribus Reip. conf. L. vobis & ab imperatoribus vestris conf.
7. 5. *una*] V. M. L. una
8. 2. *a binis*] V. M. L. ab unis
4. *districti*] V. M. L. distracti
14. *De vestri*] V. M. L. sed pro vestri
9. 16. *quod*] V. M. L. quod & vos
30. *commoratur*] L. commoretur
10. 3. *cum de*] L. cum vestra maxima vectigalia agantur
23. *nobis*] V. M. L. vobis
26. *saltuis*] L. sylvis
11. 14. *collocatas*] V. collatas
22. *id*] V. M. id quod certe, L. id certe
24. *amiserunt*] G. amiserant
12. 10. *impertiri*] G. impertire
13. *fuisse*] V. M. L. esse deletas
15. *maxima*] G. magna
16. *quam*] M. L. delent.
Lucullus] M. L. Luculli
17. *liberavit*] M. L. liberatam
22. *esset*] L. erat
23. *ornata*] L. ornatas atque refertas
29. *Quirites*] V. M. L. reputo.
31 *hoc*] V. M. L. omittunt.
13. 28. *processio*] V. M. L. processus

14. 9. *vestrum*] L. nostrum
19. *confectis*] G. confecti
15. 17. *erudita*] V. M. L. traducta
16. 1. *bellum*] V. M. L. omittunt
10. *negotia*] V. M. L. negotiis
16. *subsidia*] V. M. consilio
17. 12. *navigaret*] V. M. navigaretur
25. *Brundusio*] L. a Brundusio
26. *Qui*] V. M. L. quid ad nos cum ab
29. *Cnidum*] V. M. L. Quid
18. 3. *potestatem*] V. potestate
11. *tantamne*] V. M. tantane
14. *hostium*] L. prædonum
19. 4. *hujus*] L. hominis
11. *atque*] L. delet.
19. *qualia*] L quanta
ult. *nostri*] L. vestri
21. 22. *ea*] V. M. L. ea in re
33. *repletis*] L. completis
22. 10. *Jam*] V. M. L. jam vero
18. *perfecturus*] V. M. profecturus
24. *tamque*] V. tam
26. *noster*] L. vester
28. *iste*] V. M. L. ipse
23. 2. *judicari*] M. L. judicare
3. *jam*] V. omittit.
9. *homini*] L. hominem
24. 9. *vobis*] V. M. L. omittunt.
20. *amantissimus*] V. M. omittunt.
25. 4. *item*] V. M. L. idem
12. *transmarinam*] V. M. maritimam
18. *remansit*] L. permansit
27. 16. *quid*] V. M. L. quid de eo
26. *Atenim*] L. Atenim, inquit
28. 2. *dicam*] L. dico
12. *enim*] V. M. L. omittunt.

30. 8.

30. 8. *Syria*] V. L. Lycia
interiorum] V. M. L. exterarum.
14. *per*] V. M. L. hoc anno
16. *nostris*] L. vestris
20. *sum*] M. L. omittunt.
30. *qui ab ornamentis fanorum, atque oppidorum*] V. M. L. omittunt.
31. 1. *Pop. Rom.*] G. Prætores
2. *nos*] V. eos
17. *beneficiis*] L. beneficiis usus
22. *ut*] V. M. L. num
28. *perseverantiaque*] V. M. L. constantiæque
32. 15. *honorem*] M. L. honores
35. 15. *agitatam*] L. agitatam esse in
16. *evellam*] L. evellere
36. 12. *peroraro*] V. peroratum fuerit
39. 2. *existimatione*] V. æstimatione
10. *convincto*] V. M. convicta, L. conjuncta
11. *nominis*] L. in omni
14. *est*] G. delet.
20. *in illo*] G. neque in illa
40. 9. *auspicibus*] V. auspiciis
41. 12. *profectum*] V. M. L. perfectum
16. *illa*] L. hæc
20. *instituit*] M. L. instruit
42. 16. *frater*] V. L. frater ejus
20. *adolescentem*] L. adolescentulum
28. *tantum*] L. tum
44. 17. *domum*] V. M. dexteram
45. 1. *renuntiavit*] L. nunciavit
8. *Ita*] V. M. L. itaque
46. 5. *vocemque*] L. vocesque
15. *fero*] L. fero, &
47. 1. *Quanto*] V. M. L. quanto est
8. *ejus*] G. delet.
48. 8. *tum*] M. cum recens fuit
6. *Avilius*] V. M. L. Ajulius
49. 15. *cum*] V. L. tum
17. *Ac*] M. at
50. 4. *lituris*] M. literis
8. *debebitis*] V. M. L. debetis
52. 2. *studio*] L. studiose
18. *multis*] L. multa
23. *dices*] V. M. dicit
54. 16. *an*] L. quæ
55. 4. *Quintius*] L. Quinctilius
57. 9. *accusationi*] V. L. accusatori
58. 1. *illa*] V. M. L. illi
sua] M. sua per se judicia, L. sua ipsi judicia
59. 21. *quid*] V. quod
24. *tos*] L. eosdem
60. 21. *perfecerat*] L. profecerat
61. 21. *posset*] M. L. posset
25. *sestertium*] M. sestertia
62. 6. *suam*] V. M. L. suam, hæc secum cogitans
12. *consilium*] L. consilii
63. 8. *planus*] V. Plancus
19. *occulta*] L. occultata
64. 12. *Ut*] V. M. L. ut enim
66. 18. *recentem*] L. recentem tum
67. 2. *quæritat*] L. querebatur
68. 10. *patimini*] V. M. patiamini
12. *[illegible]*] L. constituunt
16. *etiam*] L. tali etiam
72. 6. *quo*] L. quod
14. *prudens*] V. G. prudens
73. 2. *adhibitus*] V. habitus
22. *damnatum*] V. condemnatum
74. 13. *honestissimis*] L. honestis
ult. *reperitur*] L. reperiatur
75. 1. *est*] L. fit
16. *paucos*] V. M. post paucos
76. 13. *constarent*] L. constaret
77. 1. *dicis*] L. diceret
3. *respondit*] L. responderet
24. *judicum*] L. judiciorum
79. 28. *niti*] L. nitebatur
81. 1. *animadversio*] V. G. animadversionem atque auctoritatem censoriam
2. *antequam*] L. prius
dicero] G. omittit.
16. *fidem*] L. cum fidem
82. 19. *accepisse*] L. cepisse
28. *moveri*] V. M. L. movere
34. *discrepare*] L. discrepari
83. 3. *agatis*] L. agatis: videte
17. *amplexator*] M. amplexato
85. 8. *animadvertat*] L. non animadvertes
carpat] V. L. carpes
velis] L. voles
9. *fortiare*] V. L. fortiere
15. *tu*] G. omittit.
18. *oportere*] L. G. convenire
21. *hoc*] G. delet.
86. 22. *reliquit*] L. relinquit
26. *Quare, si*] M. omittit *si*.
87. 27. *censorum*] V. M. censorium
88. 13. *tum*] V. M. cum
14. *decreveris*] L. decreverat
15. *vel*] V. M. L. omittunt.
90. 4. *&*] L. & ex
13. *Tiburtem*] V. Tiburtinum
30. *impetrare*] L. impetrari
92. 8. *continentur*] V. M. teneatur
17. *hoc*] V. M. isto
25. *legis*] L. lege
93. 8. *quæstor*] V. quæstores, tribuni

21.

Digitized by Google

21. *nolit*] L. noluit
94. 3. *accuſavit*] L. recuſavit, quin quo
7. *tantum*] L. tamen
95. 11. *eſt*] L. ſit
rem] L. res
97. 1. *confidimus*] V. M. L. confidimus omnes
8. *omnium*] L. hominum
31. *judicis*] M. judicis meminiſſe ſe hominem
98. 4. *non*] L. reputare non ſe
7. *cupiditateſque*] L. cupiditatemque omnem
18. *ſibi*] V. ſibi non fugienda
23. *potuerunt*] L. potuerint
26. *dixiſtis*] V. dixiſti
99. 8. *debere*] L. debere ſe
24. *de moribus*] L. & mores
100. 6. *At*] V. M. haud
8. *prudentiſſimo*] M. prudentiſſimo
14. *Hæc*] V. L. hoc
28. *defendas*] L. defendet
101. 6. *afferret*] L. offerret
27. *audire*] V. M. adire
reſpicero] L. aſpicere
102. 8. *etiam*] V. M. L. etiam contra
19. *comeſtum*] V. M. L. comeſum
epotum] L. potum
103. 2. *poſſet*] L. poſſit
ult. *averſari*] V. M. adverſarii
204. 22. *detraheret*] L. attraheret
25. *poſſit*] L. poſſet
106. 25. *ullum*] V. nullum
8. *auctorem*] G. auctoritatem
107. 19. *ſervare*] L. reſervare
108. 10. *de illo*] L. illud ſcelus
20. *inſtrueret*] L. inſtrueret filio
24. *Itaque*] L. itaqua quod
210. 11. *dicitur*] V. M. L. dicetur
111. 10. *hujus*] L. hoc
11. *vellem*] V. M. vellem. Præſentem poſſent
112. 5. *patimini*] V. M. patiamini
117. 12. *Sane*] G. omittit.
15. *populi R.*] V. populo R.
20. *quoad*] L. quo affectaris
118. 8. *vero*] V. M. L. omittunt.
121. 10. *recipiatur*] L. reficiatur
22. *&*] L. etenim
122. 11. *Quos*] V. M. quo
21. *colonis*] V. L. coloniis
124. 19. *cogitarint*] L. cogitarunt.
126. 3. *volunt*] V. M. L. volent
129. 15. *vindicem*] V. M. L. indicem
16. *indicem*] V. L. vindicem
26. *impertiunt*] V. M. impartiunt
130. 20. *præponeret*] V. M. G. præponeret
21. *eſſem*] L. ſim
132. 11. *quod*] L. quid
26. *tandem*] L. delet.
133. 9. *ratione*] L. aſſeveratione
21. *Atque*] M. atqui
137. 17. *aliquod*] G. omittit.
138. 14. *crearitis*] V. M. L. crearetis
139. ult. *cenſoribus*] L. conſulibus
140. 7. *ſinitis*] L. tenetis
143. 22. *regum*] V. M. G. regis
144. 13. *illi*] V. ulli
145. 24. *factum*] V. G. jactum
146. 5. *enim*] V. M. L. omittunt.
17. *quoniam*] L. quod
147. 9. *nobis*] V. M. G. noſtris
33. *decreto*] L. directo
ult. *petierunt?*] L. petierunt, quietis nobis? an qui
149. 13. *recipi*] L. refici
14. *vobis*] V. M. L. nobis
17. *ipſi*] V. ipſam
29. *eſt*] V. M. omittunt
150. 3. *quas*] L. quam
4. *arbitrentur*] V. M. arbitrantur
24. *idem*] L. eidem
151. 12. *imperatoris*] M. imperatoriis
151. 6. *quos suo*] L. quos tu tuo
153. 25. *ſæpe*] L. ſane
155. 2. *ſe moveri*] L. ſed ſe, V. M. ſed moveri
amiciſſimis] L. antiquiſſimis
23. *Jubæ*] L. Juba
155. 7. *nullum*] L. ſolorum
156. 7. L. *autem*] enim cum
8. *putet*] L. putet, tum
9. *perficiat*] L. perficiet
15. *ſit*] L. eſt
157. 3. *Philippi*] L. Phili
16. *vobis*] L. nobis
158. 3. *emere*] L. coemere
8. *Italiam*] L. Apuliam
11. *Quid*] V. M. L. quidnam agri?
ult. *Inhibitur*] V. initetur, L. invenietur
159. 13. *diem*] L. dies noctéſque
22. *jam*] L. jam, atque
gravi] L. gravibus
24. *non*] L. delet.
veſtra] L. veſtra non
161. 5. *poſſimus*] M. poſſumus
19. *atque*] L. atque in
20. *quot*] V. M. L. quo
162. 17. *quingentos*] V. M. quingentos
163. 15. *in jugera*] L. in ſingulos jugera
16. *Arnienſem*] V. M. Narnienſem
164. 3. *juvabant*] L. juvant

17. *quem*] V. quem pariter qui iter, L. per quem iter qui

25. *captas*] partas

28. *Lentulus*] L. Lentulus is

senatus] L. senatus fuit

165. 1. *populus*] V. M. L. populum R.

3. *Atqui idem*] V. M: at quidem

7. *Aquilius*] V. M. Attilius

10. *facultatibus*] L. difficultatibus

34. *pertineat*] L. perveniat

166. 12. *vexillum*] M. exilium

13. *Capuam*] V. G. Capua

17. *vestri*] L. nostri

167. 12. *comportandis*] V. M. comparandis

25. *videmus*] L. G. vidimus

168. 3. *Q. Fulvium, Q. Fabium*] L. Cn. Fulvium, Cn. Sulpicium

6. *nihil*] M. L. delent.

170. 2. *vegrandi*] V. M. ut grandi

ult. *qua*] G. quæ

171. 10. *opsimis*] L. opimis

11. *non*] M. omittit.

13. *contendent*] V. contemnent

15. *Nuceria*] L. Nuceria non

20. *continet*] V. continetur

32. *auctoribus*] V. M. actoribus

172. 15. *extitit*] V. est, L. evasit

ult. *sperasse*] L. sperare

173. 9. *quanquam*] L. quam

20. *timuissem*] V. timuissem, tamen

30. *facessimus*] V. M. fecissemus

174. 1. *magistratus*] L. magistratum

2. *familiares*] V. L. familiaris

3. *si*] V. M. etsi

4. *sub*] L. si

7. *&*] L. ex

9. *animis*] L. animi

176. 20. *hunc*] V. nunc

22. *reip.*] L. populo R.

professus] V. confessus

177. 23. *Ut quæ*] L. quo quæ

30. *at*] V. M. sed

178. 8. *Crabra*] V. crebra

11. *cogit*] V. M. cogat

24. *Hæc*] V. M. L. hoc

179. 9. *venire*] V. veniri

14. *generi*] V. M. L. genere

19. *defendere*] L. defendere me criminatur

25. *oculis*] V. M. L. oculos continuando

183. 13. *adhortata*] L. hortata

184. 7. *judicare*] M. judicari

185. 5. *verum*] L. delet.

22. *cum*] L. omittit.

186. 6. *præscriptum*] M. G. perscriptum

18. *quod*] L. hoc, quod

187. 19. *tua*] L. tua sunt, hæc te clementem hominem

189. 3. *liberabit*] V. M. liberavit

190. 18. *omnes prætores*] V. M. omittunt.

191. 19. *Domitii*] V. G. Domitius

192. 17. *comparere*] V. M. comparare

194. 3. *labem*] G. legem

198. 6. *concursus*] V. M. L. consensus

13. *hæc*] V. M. hoc

199. 3. *vero*] V. M. L. omittunt.

15. *patre*] V. M. L. patre natus, avis, majoribus

18. *postea*] L. postea L. Saturnini tribuni plebis, & C. Servilii prætoris populi Rom. mortem eorum dignitas remorata est.

200. 1. *At nos*] L. at vero nos

2. *hujusmodi*] L. ejusdemmodi

3. *veruntamen*] L. verum

tanquam in] V. M. L. tanquam gladium in

201. 15. *etiam*] L. jam

17. *VI.*] V. M. L. VIII.

202. 9. *tu*] V. M. L. omittunt.

203. 5. *de meo*] V. de nostro omnium

9. *illa*] V. M. L. ea

204. 9. *etiam*] V. omittit.

16. *summa*] L. summæ rei periclitanda. Quamdiu

28. *atque*] L. & quod

29. *nondum*] V. M. L. non

205. 9. *qui non*] V. M. qui te non

11. *infamia*] L. in fama

14. *aut*] V. omittit.

206. 2. *suorum*] G. omittit.

3. *reip.*] L. remp.

12. *populi R.*] V. M. G. Reip.

13. *multa*] M. G. multo

15. *conatus es*] V. M. L. voluisti

207. 1. *ac*] L aut

10. *quod omnes*] V. M. quid, quod omnes

17. *offensum*] V. infensum

29. *jam tot annos*] G. aliquot jam annis

208. 1. *ac*] V. M. L. &

8. *verus*] L. verus est

14. *ut domi*] V. domi … asservari

209. 4. *sibi*] L. omittit.

5. *te*] G. omittit.

6. *&*] V. sed

28. *donarent*] L. darent.

perterritus] V. omittit.

31. *est*] M. non est

ult. *ista*] V. M. ista tua

Digitized by Google

210. 15. *ago*] L. eo te invitem, quo
211. 5. *in*] L. omittit *in*.
9. *inſidiantem*] V. M. L. ad inſidiandum
14. *repuli*] L. depuli
27. *Nonne*] L. non
212. 11. *num*] V. M. L. non
15. *ego*] M. ergo
214. 6. *& regie*] V. non egregie
215. 14. *primo*] V. prius
16. *revelatus*] L. levatus
21. *obſidere*] M. L. obſiſtere
22. *inflammandam*] V. M. L. incendendam
30. *ſumma*] L. ſummæ
216. 3. *omnes*] V. homines
217. 4. *ferrum*] V. ferro flammaque
6. *verbis*] V. M. urbe
21. *in*] L. eam in
218. 19. *idque*] V. omittit *que*.
219. 2. *invidia*] L. invidia mea
ult. *columnio*] L. delet.
220. 2. *popina*] M. L. popinam
3. *alieno*] L. ære obſtrictos
4. *præ*] V. M. ex, G. &
8. *ex*] V. M. ex ruſticis mendiculis, & decoctoribus
22. *heſterno*] V. heſterna
221. 7. *vio*] V. omittit.
26. *nec*] V. ne
222. 2. *frigore*] L. frigori & fami
3. *ob iſtis*] V. M. ab iis iſtis ſuis fociis, L. a ſuis
5. *conſumeret*] V. M. G. conſumerentur
10. *cædes*] L. cædem
12. *obligurierunt*] L. abligurierunt
19. *conferti*] V. M. G. confecti
28. *facere*] V. M. inferre
223. 5. *eo*] V. omittit.
10. *quievit*] V. M. quid quod
17. *nudam*] V. nudatam
19. *en*] L. omittit.
22. *proximam*] V. M. G. in proxima
23. *edocui*] V. M. docui
224. 10. *miſerum*] V. M. timidum
27. *ante*] L. antea
225. 2. *volent*] V. M. L. voluerint
6. *Unum*] V. M. primum genus eſt
11. *dubites*] V. M. L. dubites aliquid de
12. *acquirere*] V. M. ac fidem acquirere
226. 1. *expectant*] V. expetunt
17. *effectum*] V. M. L. confectum
19. *ſuccedis*] V. M. L. ſucceſſit
24. *lecticie*] L. lectia
228. 22. *ſuppeditamus*] V. L. ſuppeditamur
229. 8. *dixi*] L. omittit.
15. *noſtro*] V. M. L. in veſtra
20. *qui*] V. omittit.
28. *portæ*] L. portis
230. 9. *jam*] L. omittit.
15. *extero*] L. externo
231. ult. *debebit ie*] V. M. debet diea ia
232. 1. *totius*] V. toti urbi
2. *mœnibus*] V. M. omnibus
4. *deſtrictos*] V. M. diſtrictos
5. *rejecimus*] L. dejecimus
11. *ſocios*] V. M. L. ſocios &
17. *exierit*] V. M. egreſſus eſt
19. *reſtitiſſent*] M. L. remanſiſſent
233. 1. *manifeſto*] V. M. L. manifeſte
9. *bipartiti*] V. bipartito
11. *eduxerunt*] L. eduxerant
12. *ex*] M. de
13. *in reip.* L. in rep.
23. *improbiſſimum*] M. L. improbiſſimorum
24. *nihildum*] L. nihildum tale
25. *arceſſitur*] L. arceſſitus eſt
26. *venis*] V. omittit.
quod] M. L. quod in
234. 2. *referrem*] V. M. referri
17. *recepiſſet*] V. M. L. recreaſſet
235. 3. *quod*] V. M. L. quod cum Lentulo & cæteris
6. *videri*] V. M. L. videretur
13. *aliquid*] V. aliquid tamen de
14. *ipſum*] M. L. illum itidem
18. *ſignum*] V. L. manum ſuam
236. 6. *ſatis*] L. libria
17. *cognoſces*] L. ſcies
237. 1. *conſecutus*] L. ſecutus
8. *meo*] V. M. L. meo C. Antonio
13. *traderentur*] L. darentur
17. *coloniis*] V. colonis, quos
18. *Magium*] V. M. G. Manlium
238. 1. *cæteris*] L. cæteris ſupplicationibus
18. *nec*] V. non
24. *cæteras*] L. certas
239. 2. *exitium*] L. exitii
240. 23. *præceps*] L. præceps furore
26. *cædes*] L. cædem
27. *per cives*] V. M. G. a perditis civibus
241. 9. *ſic*] V. M. L. omittunt.
18. *nonne*] L. non
27. *Togati*] V. omittit.
30. *ex urbe ejecit*] V. M. L. omittunt.
242. 16. *civium*] M. omittit.

243. 11. *nocte*] M. L. nocte fecistis
248. 21. *sed*] L. verum
249. 1. *commune*] L. commune omnium hominum
8. *misera*] L. misertima
250. 4. *&*] V. M. ne
una] V. M. L. una Reip. peste
10. *Memmium*] L. Memmium unum
17. *Reip.*] V. M. L. populi R.
251. 8. *Postremo*] L. postremo quod
252. 24. *hominem*] V. homines
253. 6. *hoc*] V. M. L. hoc monitore & auctore
9. *vincat*] V. M. vindicat
12. *intersit*] M. interest
levitatem] V. M. L. levitatem
23. *resp.*] V. in Rep.
25. *etiam*] G. omittit.
27. *populi R.*] V. M. L. Reip.
28. *cogitarit*] V. cogitarit, etiam
254. 1. *perniciem*] M. L. perniciem
5. *sive*] M. L. sive illam
17. *sepultam*] V. M. L. sepultam patriam
29. *inhumanissimus*] V. M. inhumanus
33. *nefarium*] V. omittit.
255. 4. *vero*] V. omittit.
8. *legatum*] V. ligatum
patre] V. prætore
9. *carcere*] V. carcerem
necatum] V. M. necandum
13. *etiam grave*] M. L. grave
26. *nefando*] V. M. L. nefario
23. *videamur*] V. M. videamini
256. 12. *summam*] V. M. L. summa
257. 8. *civium*] V. M. L. civium perditorum
10. *salutem*] V. M. salutis voluntatem
13. *sperantem*] G. sperare
18. *velit*] V. M. L. velit
258. 10. *omnibus*] V. M. L. vobis
259. 4. *uno*] V. M. L. in uno
13. *etiam*] V. omittit.
26. *conspicitis*] V. prnspicitis, L. perspicitis
261. 13. *deprecatus*] M. L. precatus
262. 10. *quo*] L. quod
30. *uno*] V. M. G. una
263. 11. *affert*] L. fert
264. 19. *ferre*] L. se ferre
33. *petas*] L. petis
265. 18. *industrius*] V. M. industrius, quam nec
266. 2. *esset*] V. M. L. esses
16. *An*] V. aut
267. 7. *convivio*] L. convivio
11. *Tempestivi*] V. M. intempestivi
268. 6. *plebs*] L. plebes
269. 18. *primum*] L. primus
271. 11. *Murenæ*] V. M. G. omittunt.
17. *&*] V. ut
273. 11. *studio*] V. jure
274. 7. *Fundus*] L. fundum
9. *Quiritium*] V. M. omittunt.
10. *manu*] L. manum
275. 3. *nullo usu*] V. nullo usui, G. in illo: sui.
4. *inite*] L. ire
5. *inire*] L. ire
276. 7. *minores*] V. M. L. minus
10. *aliquando*] G. aliquandiu
277. 7. *antecelles*] L. antecellit
9. *aulœdos*] V. M. auletas
11. *potuerunt*] L. potuerint
25. *dispositis*] L. appositus
29. *tollitur*] G. pellitur
278. 1. *manu*] L. G. manum
4. *res*] L. ars
19. *parta*] L. partita
23. *ego mihi*] L. egomet
280. 16. *arbitraretur*] L. arbitraremur
30. *existimamus*] L. existimaris
ult. *opera*] L. opibus
281. 9. *sic*] L. sic hæc comitiorum tempestas popularis
10. *ita*] L. ita ejus obscura causa est
20. *comes*] L. comitiis
282. 23. *de*] L. multitudinem indoctam
284. 18. *tibi*] V. M. omittunt.
285. 5. *persalutatio*] V. M. L. salutatio
9. *Scis*] L. nescis
12. *testatam*] L. totam
286. 6. *sunt*] V. M. omittunt.
288. 24. *induit*] M. innuit
290. 13. *dum*] L. quoniam
291. 2. *inimico*] V. M. inimicus esse
3. *deberet*] L. deberent
19. *posset*] L. possit
292. 19. *leviter*] M. leniter
293. 22. *quippiam*] V. quippe jam, L. quippe
294. ult. *oporteret*] G. oportet
295. 2. *consist.*] L. non consisteremus
3. *sis*] L. sis. Sed tamen est, etiam in dissolvenda severitate laus
5. *Vero*] V. M. L. enimvero
sententiam] V. M. omittunt.
6. *sententia*] G. omittit.
9. *divinum*] G. omittit.
296. 3. *punierim*] L. pœnierim
5. *corrupte*] L. conducti
7. *tributim*] V. M. tributus
297. 13. *proferendi*] L. referendi.

298. 17. *nedum*] G. nondum
299. 6. *conductos*] L. conductos : conductos doce
14. *gladiatorium*] L. gladiatoribus
16. *munia*] V. munimina
301. 1. *eo*] L. quo
4. *Sin*] L. sin etiamsi
5. *petis*] L. appellas
18. *nostrum*] V. M. L. vestrum
19. *obtestor*] L. testor
302. 11. *arbitrari*] L. arbitrari non
304. 18. *sint*] L. sint, parati sunt
19. *Catilinæ*] L. Catilina
306. 22. *accedat*] V. accedet
27. *ipsius*] M. ipsum
29. *tota*] V. M. omittunt.
308. 12. *honoris*] L. honorum
309. 8. *instituta*] L. iostituto
310. 1. *bonis*] L. oobis
tradidit] V. M. tradit
10. *repulit*] L. expulit
Repetitur] V. M. rapitur
11. *excepit*] V. M. cepit
15. *tum*] V. M. L. tamen
24. *Ea*] L. at
25. *inimicis*] L. inimicis eadem prætura
311. 4. *civitate*] L. civitate maledictum omne, in suspiciosissimo negotio omnem suspicionem, noo
10. *Viconus*] L. Niceous
20. *quo*] L. quod
25. *impudenter*] M. imprudentes
312. ult. *posita*] V. M. G. proposita
313. 2. *posset*] L. potest
19. *est*] L. sit
22. *distributis partibus*] V. omittit.
28. *qui*] V. M. L. quod
415. ult. *spem*] V. M. speciem
316. 6. *Pompeji*] L. Pompeji ad Hyplæum, & Hyplæi ad Pompejum
317. 5. *voluit*] V. M. noluit
27. *imitatione*] V. L. G. conditiooe
318. 11. *imperio*] L. imperiis
14. *id quod*] L. io qua
in] L. omittit.
15. *gloria*] L. gloriam
33. *decesserit*] L. discesserie
319. 24. *rogabamus*] L. erogabamus
postremo] V. postero
320. 27. *ista*] V. M. nostra illa
32. *Æno*] V. M. Hemo
321. 2. *provincia*] L. pecuniam
4. *secutus est*] L. secuti sunt
6. *genus*] L. onus
26. *Prodeant*] L. prodeant cæteri
322. 5. *data*] V. M. datum
drachmarum] V. M. L. drachmas CCVI. dedisse
20. *legerit*] G. jecerit
323. 8. *quæ*] V. L. quæ est
17. *vidimus*] V. M. G. videmus
324. 8. *cujusque modi*] L. cujuscunque modi
12. *Atque*] L. atqui
21. *quod*] L. cum
24. *ex aliqua parte*] L. aliqua
26. *dimisso*] L. emisso
31. *posset*] V. possit
325. 1. *Sed*] L. sed quoniam de
Mithridatico] L. addit, *crimine*
10. *profiteatur*] V. profitebatur
11. *convictus*] L. victus
26. *&*] L. & conficiendarum litterarum diligentissima in
commoveri] V. M. moveri
326. 2. *aliam*] V. M. aliquam
22. *frumento*] V. L. in frumento
327. 8. *Ei*] V. M. his
18. *quidem*] L. tamen
328. 1. *vexavit*] V. vexat
2. *in*] G. omittit.
21. *usquam*] V. L. unquam
25. *judicatum*] L. judicatus
329. 2. *abiret*] L. abiit, &
8. *quoniam*] L. quia
9. *Apollonidem*] L. Apolloniam
13. *nondum*] V. M. omittunt.
19. *conservabo*] L. servabo
330. 11. *auctorem*] M. L. actorem
13. *sciens*] L. speciem
15. *esse*] L. omittit *esse*.
22. *exsiluerunt*] V. M. siluerunt
23. *ipsius*] L. istius
24. *eo*] L. adeo orba fuit optimatum
331. 3. *usum suum*] V. usus suos
4. *inquit*] L. inquit, hoc
12. *Flacci*] L. Flacci collocata
13. *est*] V. M. L. omittuot.
ult. *an id*] L. annon idem
332. 12. *patiamini*] L. patimini
23. *ab se*] V. M. eis
333. 6. *Deum*] V. demum, L. dominum
7. *Evium*] V. M. Bacchum, L. Evium, Bromium, Nysium, Bacchum
21. *tum*] V. M. L. tum his
22. *componant*] V. M. oppooant
25. *possessione*] V. M. positione
29. *est*] L. omittit.
35. *multi*] V. omittit.
334. 19. *illo*] V. M. L. illam augeret gentem

20. *ut*] G. omittit.
27. *hoc*] V. M. L. hoc vetus
29. *Care*] V. M. Caria
335. 23. *quod*] V. qui
27. *ergo*] L. igitur
30. *manifesto*] V. M. manifeste
comprehensum] L. deprehensum
336. 20. *in*] V. M. omittunt.
25. *Pergami*] V. Pergæ
27. *turbe*] L. turbæ
28. *odio est*] V. M. odiosi, L. Romanus odio est
Apollonidenses] L. Apollonienses
7. *si*] V. M. L. si jam te
337. 9. *dictum*] V. edictum
15. *Hujus*] G. cujus
ult. *mulierculis*] L. mulieribus
338. 1. *rebus*] L. omittit.
2. *legibus*] L. moribus
15. *Smyrnæ*] L. Smyrnæa
18. *quod*] V. M. quæ
339. 2. *proscriptione*] V. M. G. perscriptiones
9. *me*] V. M. nec
15. *prætor*] V. M. per
18. *fuerunt*] V. M. faverunt
21. *hoc*] L. hoc decernere
ult. *mulieri*] V. M. mulieres, L. mulieribus
340. 2. *occasione*] L. potestate
16. *Apollonide*] M. L. Apolloniæ
341. 2. *aliena*] L. aliena mancipia
10. *fuisses*] V. M. favisses
19. *facile*] L. facete
21. *& populi*] L. & ut populi sermonem exciperes
342. 5. *quam*] L. quas partes
8. *num*] M. L. non
12. *intestato*] V. M. L. intestata
14. *In*] V. in manu
18. *quæro*] V. M. quæro utrum
343. 11. *reliquerit*] L. creverit
28. *prætermittendis*] V. M. omittendis
344. 1. *exercet*] V. M. exercuit
8. *pudens*] V. prudens
345. 2. *quocum*] V. M. L. quam confecerat
5. *venierunt*] V. M. venierant
20. *oratu*] V. M. rogatu
21. *pudentissimum*] V. prudentissimum
346. 1. *& expostulo*] V. M. postremo, G. postulo
22. *nos*] V. M. vos
25. *ita*] V. M. ita Diis
33. *Etenim*] L. etenim si
34. *jam*] M. G. eam

348. 21. *tum*] V. M. L. tu
ult. *enim*] L. delet.
349. 22. *cum*] V. M. delent.
23. *videant*] V. M. vident
350. 3. *sentiatis*] V. M. L. sentiatis. Præclara illi hæc oratio quidem, si huic, huic
352. 7. *Autronii*] V. M. L. Antronii
14. *redomiti*] V. M. L. edomiti
26. *speravit*] G. omittit.
353. 3. *hoc*] V. G. omittunt.
8. *hæc res*] V. M. hæc res.... debet
354. 9. *Lentulum*] G. omittit.
12. *defendendos*] V. M. L. non defendendos
14. *parricidio*] V. M. L. omittunt.
15. *nonne*] L. non
356. 7. *tamen*] V. tum
28. *summis*] L. summæ
33. *audisse*] L. audisse se
358. 20. *pro hujus*] V. M. L. hæc omittunt usque ad *neque*
24. *nulla suspicio*] V. M. L. omittunt.
32. *An*] V. M. L. quem
359. 25. *Curio*] V. M. L. Curioni
360. 28. *sibi*] L. sibi alii
31. *si officia*] M. omittit.
361. 4. *abest*] L. abest ab eo
12. *redundaverit*] V. M. L. redundabit
14. *versor*] V. M. L. omittunt.
362. 8. *leniter*] V. M. G. leviter
11. *probabatis*] G. probatis
15. *cum it*] L. tamen
16. *non*] V. M. L. nec
20. *admiror*] V. M. L. miror
ult. *ego*] V. M. L. ego non
364. 20. *Nusquam*] V. M. L. Nunquam
365. 10. *judiciis*] L. indiciis
20. *nescire*] L. nescire se
22. *quam*] L. atque
366. 4. *indicii*] M. judicii
367. 23. *constitutos*] V. M. L. omittunt.
32. *tute*] V. M. L. vitæ
34. *tenuissimo*] L. ne tenuissima quidem
præverterim] L. perverterim
368. 17. *unquam*] V. M. L. omittunt.
18. *cogitavit*] L. cognovit
20. *ac*] L. nec
22. *istud*] V. M. L. omittunt.
369. 4. *eo*] V. M. L. hoc
6. *exuviis*] V. M. ærumnis
19. *tu*] L. ut
370. 4. *dicis*] M. omittit.
8. *Tum*] L. cum
10. *tunc*] L. tum

Digitized by Google

19. *instituerentur*] L. instruerentur
21. *inferebat*] V. M. L. referebat
371. 2. *Arrepta*] L. at empta
15. *prospiciends*] L. perspiciends
16. *Belbum*] V. M. L. bellum
372. 2. *magno*] L. magnæ pecuniæ
10. *mendare*] L. amandare
12. *in*] L. in Hispaniam turbatum isset
373. 1. *amplexi*] L. complexi
26. *ambulatione*] V. M. L. ambitione
374. 3. *disjunxerit*] V. M. L. diviserit
7. *hoc*] M. G. in hoc
8. *pudentissimum*] V. M. prudentissimum
ult. *Nihil*] L. atqui nihil
375. 18. *posite*] L. proposita
376. 4. *fore*] L. se fore
professus] V. perpessus
9. *nostrum*] V. M. L. vestrum
omnis ille terror] M. omittit.
377. 14. *animos*] V. M. L. *animis*, & omittunt *mentesque convertere*
30. *sperasse*] V. M. L. omittunt.
378. 7. *hæc*] V. anteacta, M. consuetudo ac vita, L. consuetudo ac vita anteacta
15. *rebus*] L. in rebus
17. *Agedum*] L. agite dum.
24. *quis misericordior inventus est*] V. M. L. omittunt.
379. 15. *cum*] M. dum
17. *vestris*] L. nostris
380. 18. *hæc*] V. M. L. hoc imperium
29. *deseret*] V. M. deseruerit, G. deserit
381. 14. *Valeat*] L. valeat hæc
24. *concedatis*] L. concedetis
26. *sunt*] L. sunt omnes
34. *primam*] V. primum
382. 34. *in*] L. omittit.
383. 18. *ego*] V. M. eo
384. 31. *generis*] L. sceleris
32. *ne denique* usque ad *carior*] V. M. L. omittunt.
385. 4. *campi*] V. M. L. omittunt.
16. *par erat*] V. M. pateat
22. *hanc*] L. hujus
ult. *esset*] L. esse putaretur
386. 18. *repub.*] G. rebus
388. 5. *ne*] V. M. nec
389. 13. *cunctæque*] L. cunctaque Græcia
14. *celebrabatur*] G. celebrabantur
29. *fuit*] G. omittit.
390. 3. *atque*] V. M. aut
11. *Silvani*] V. M. L. Sillani

19. *Grati*] V. M. L. Græche
tum] V. M. L. eum
23. *homines*] V. M. L. homines: qui
24. *Heracliensem*] L. Heracliæ esse
391. 10. *At*] L. an
19. *nomen*] L. nomine
21. *in*] L. omittit.
392. 1. *irrepserint*] V. M. irrepserunt
10. *quæ*] L. per quæ tu
16. *revincetur*] L. convincetur
393. 9. *commodum*] G. commodo
14. *temporis*] G. temporum
17. *adeo*] V. ideo, L. eo
23. *suasissem*] L. persuasissem
394. 18. *moderatissimos*] V. M. L. modestissimos
395. 30. *Chii*] L. Chii ut
32. *ejus*] L. ei
396. 25. *servatam*] V. M. L. conservatam
32. *e marmore*] V. & marmoratis laudibus
398. 6. *hujus*] G. cujus
399. 1. *de*] L. omittit *de*
2. *Decimus*] V. Decius
400. 3. *reliquerint*] G. reliquerunt
8. *est*] V. M. sunt
9. *pertinebit*] V. M. pertinebunt
13. *quantum*] V. quanto
14. *quod*] L. quod a
22. *quique*) V. isque
403. 13. *secundo*] L. secundus
14. *cursu*] L. cursus
26. *incolumi*] G. inculumitates
ult. *habet*] L. habeat
404. 18. *eam*] G. jam
405. 7. *Metellorum*] V. L. Metellorum
17. *dissensu*] G. discessu
406. 9. *eodem*] L. omittit.
15. *magnam*] V. M. magna parte
407. 7. *autem*]. L. autem altero consule, optimo viro, & mitissimo, altero
11. *amandatus*] V. mandatus
17. *efflagitati*] L. flagitati
408. 5. *perspecta*] V. M. G. perfecta
17. *dedissent*] L. dedidissent
28. *restituendem*] L. restituendum
31. *præsidio*] L. præditi
409. 17. *quibus*] L. verbis quam potuit
411. 19. *trajectus*] L. travectus
25. *utar*] V. M. L. utar pietate
412. 5. *inviderunt*] V. M. inviderent
8. *facinorum*] V. M. genera
17. *Etenim*] L. etenim cum
413. 1. *Atque*] L. atqui officii persolvendi
6. *spirabo*] V. superero, M. superabo

7. *cum*] L. dum mortuo ulla
11. *referenda*] L. dicenda
ult. *judicavit*] M. indicavit
416. 2. *debeamus*] L. debemus
21. *hoc*] V. M. L. octo
417. 5. *ipso anno*] G. ipso tamen anno
14. *despicere*] L. dispicere, G. respicere
20. *ut*] V. M. L. ut licet
418. 1. *impugnata*] V. M. L. oppugnata
4. *non*] V. M. L. non solum
7. *paulum*] V. M. L. paululum
19. *clausulam*] G. omittit.
23. *egit*] M. egerit
27. *est*] V. L. fuit.
32. *post Rom. cond.*] V. M. L. omittunt.
419. 3. *unicus*] L. inimicus
6. *duo*] V. ii
20. *omnium*] V. M. L. omnes
27. *Quo*] V. qui
420. 6. *impurissimi*] G. impudicissimi
20. *gratissimæ*] V. M. gravissimæ
421. 5. *putares*] V. M. L. dubitares
6. *an*] V. M. aut
ipsite . . . si] L. omittit.
12. *literis*] V. M. G. literas
belluo] L. bellua
17. *adhortantur*] L. cohortantur
25. *pudentissimam*] V. M. L. prudentissimam
28. *Is*] V. M. L. is non
422. 16. *depulissem*] V. M. expellerent, L. depulissent
ult. *occidisse*] V. M. L. concidisse
423. 1. *arbitria*] G. arbitraria
12. *sublevati*] M. sublevastis
23. *metum*] L. metum a bonis, timorem ab hoc ordine, servitutem depulit a civitate
spem audacibus] V. M. omittunt.
424. 9. *Curtius*] L. Curius
11. *Mussius*] V. M. L. Messiuius
30. *amicitias igne perspectas tucar*] V. M. G. omittunt.
425. 15. *cer*] V. M. a te Romule, L. semel omnino
18. *agris*] V. M. L. agris, vicis
426. 3. *ut*] V. M. L. ut omne is
5. *naturæ*] V. M. L. vera
16 *extitit*] M. L. fuit is, G. dimittitur
CCCCXVII.] M. L. CCCCX. senatores
21. *quo*] V. quod
427. 6. *res cum*] L. ad res suas cum
10. *quo*] L. illo inquam
11. *comitia*] V. M. omittunt.
428. 2. *non*] V. M. L. non solum
20. *referrent*] V. G. ferrent
21. *intercessor*] V. M. L. intercessorum
23. *consignavit*] L. consignarit... putarit ... elaborarit
28. *actis*] V. omittit.
429. 2. *ab*] V. M. L. omittunt.
431. 5. *amplius*] V. M. L. omittunt.
432. 8. *tamen*] M. L. omittunt.
13. *pro*] L. præ
434. ult. *tu*] L. tum
jam] V. M. etiam
435. 1. *populum*] L. Pompejum
23. *ad*] V. M. L. a se jampridem ad
437. 18. *vis*] G. res
ult. *potuit*] L. debuit
Sin] V. omittit.
438. 1. *instimulator*] M. L. stimulator
7. *delatum*] V. M. delectum
8. *Non est satis*] V. M. inde saxis
16. *timerent*] L. timerent fuisse
17. *Hanc*] V. M. hunc
22. *etiam*] V. M. &
439. 9. *num*] L. non
10. *flagitabant*] L. flagitabat
23. *esse*] G. omittit.
31. *mihi*] V. M. ac mihi
ult. *re*] L. re meæ valetudinis ratio non
440. 8. *populo*] G. populi R.
23. *qui*] M. quin
24. *inflammaris*] L. inflammaret
441. 16. *quis*] L. is
19. *vita*] V. M. vitæ
20. *verum*] V. M. juris
23. *tu*] V. tu in eo non
442. 8. *idem in posterum*] L. omittit.
19. *gentibus*] L. gentibus inferendum
27. *soceri*] L. generi
443. 13. *tum*] V. M. L. tum in
17. *perferre*] V. M. perficere
444. 8. *patricida*] V. M. parricida
25. *industrius*] L. illustrius
26. *senatui*] L. in senatu
33. *metueret*] L. metueret, sibi a me
445. 10. *sim*] L. passus sim me a
13. *inflammare*] L. inflare
21. *fit*] L. est
446. 2. *perinde*] V. M. L. proinde
15. *ad*] L. ad causam cognitionemque
18. *prætermittent*] L. prætermittam
21. *quam*] L. quam quod quis in
33. *non*] L. omittit.
neque] L. meque
448. 10. *vel eo, quo fuit*] V. M. L. omittunt.

11. *so-*

Digitized by Google

11. *folent*] V. M. L. folet
18. *imberbem*] G. imberbum
22. *&*] V. M. ut
449. 4. *Ita*] V. M. L. itaque
450. 4. *concionem*] V. M. concione
Te] L. tibi interroganti
18. *fortaſſe*] L. circiter
451. 2. *dicebant*] M. dicebat
7. *quam*] L. tam
452. 3. *tum*] V. M. cum
4. *ſunt*] V. M. ſint
6. *excuſatione*] L. recuſatione
8. *in re*] L. jure conſtituta
453. 1. *ignis*] L. G. igni
6. *venia*] V. M. venia, dic
13. *faceret*] V. M. faceret : & alios eſſe
22. *forum*] L. forum ſcortum populare
454. 2. *Palatinam*] V. Palatinam linguam
8. *ſocios*] V. M. L. ſocius
455. 17. *Byzantium*] L. Byzantii
20. *Romæ*] V. M. Romæ
23. *re*] L. lege
25. *Byzantinis*] M. L. Byzantiis
26. *quaſi*] L. enim
456. 3. *aut*] L. an
10. *tum*] V. tuam
16. *audaces*] L. omittit.
25. *manum*] L. manum, tibi
457. 1 *pugnare*] V. M. L. propugnare
5. *me*] V. M. me quidem
6. *noſtri*] V. M. illi, L. noſtri illi
14. *etiam ſi*] L. ſi jam
ignoto] L. ignota, eam
17. *per ſe*] V. L. omittunt.
18. *on ii*] G. omittit, *on*.
20. *jam*] L. etiam
23. *An*] L. at
25. *autem*] M. aut
458. 8. *videretur*] V. M. videbatur
23. *teſtis*] V. M. L. tignis
27. *excipere*] V. M. excidere, L. exſcindere
29. *aliquod*] G. aliquando
videtur] V. M. videretur
459. 7. *modo*] G. delet.
10. *everteretur*] L. evertebatur
ult. *mihi*] L. mihi fore
460. 5. *injeciſſe*] L. objeciſſe
12. *Cato*] L. Cato mihi
Quid] L. quod
461. 9. *Hoc*] V. hæc
10. *tum*] L. cum
15. *pulſum*] V. pulſum me
28. *illam*] L. illam legem
462. 6. *quoniam*] V. quando
illo] L. omittit.
19. *judicarent*] V. M. judicarent
31. *portentoſo*] V. M. L. perniciosa
463. 3. *quando*] L. cum
19. *reſtituens*] G. delet.
20. *publicanorum*] G. publicorum
454. 31. *populare*] V. M. L. populare eſt
465. 1. *Scilicet*] V. ſed cum
7. *filio*] L. filium
14. *ſolo*] V. M. ſe
referre] L. reſcindere
467. 7. *igni*] V. M. ignis
10. *ferri*] L. G. fieri
12. *quibus*] V. L. G. quibuſdam
468. 18. *Cæſo*] V. M. L. cenſor
469. 21. *populari*] L. populi
33. *fuit*] L. defuit
470. 15. *quo*] L. quod
13. *quam*] V. M. G. omittunt.
24. *quod*] M. L. qui
472. 9. *incitata*] G. incita
18. *concidere*] V. M. condere, G. concedere
473. 21. *Remp.*] V. M. G. omittunt.
22. *ut*] L. ſemel conſul, cum togatus armatos vici : iterum privatus, cum conſulibus armatis ceſſi, cujus utriuſque
474. 3. *inimico*] L. inimici
10. *adem*] V. M. G. omittunt.
15. *everſa*] L. everſa eſt
27. *vobis*] L. nobis
475. 18. *homines*] V. M. homines ſoluti, a cura liberati, ridere, L. homines cura ſoluti ac liberati, ridere
21. *Hunccin'?*] V. M. L. hunc, inquam, etiam vos
28. *cum*] L. quam
476. 11. *viderat*] V. videret
477. 1. *infamiæ*] L. infamiæ
11. *una*] L. univerſa illa
16. *unius*] G. vim
30. *ſacro*] V. M. L. ſacræ religionis
478. 2. *eſt*] L. delet.
12. *terræ*] L. terrarum
15. *indicio*] G. judicio
479. 6. *iſtorum*] L. iſtorum ſceleris
17. *Duo*] V. omittit.
480. 1. *inſpectantibus*] V. M. ſpectantibus
27. *licitatoribus*] V. M. L. ligatoribus
481. 4. *periſtylum*] L. periſtylium
9. *Statonem*] G. Scatonem
482. 3. *quanto*] L. quanta quanta eſt
22. *perculſum*] V. percuſſum
483. 2. *religione*] L. religione &
29. *ejecerat*] V. rejecerat

484. 1. *veterum*] L. perveterum
19. *nullum*] L. oullam habet religionem
23. *voluisti*] V. G. quid voluisti
485. 8. *calamitas*] V. calamitatis
10. *fecisti*] M. L. effecisti
17. *dicit*] L. dicat
487. 15. *curiamque*] L. aramque
31. *detulisset*] L. retulisses
488. 25. *dixit*] L. fecit
489. 14. *ea*] L. id
28. *inaugurato*] L. inaurato
ult. *tamen*] V. L. G. tantum
490. ult. *fictore*] V. M. L. scriptore
491. 6. *Delatum*] L. delatum jam tum
15. *somniis*] G. somnis
21. *potuit*] V. M. L. poterat
31. *exstinctoris*] V. M. L. exterminatoris
33. *metu*] M. metu, si furore, L. metu perculsus, furore
493. 9. *ante.*] V. M. L. ante in
30. *expetendam*] G. exteodendam
496. 25. *Haud*] L. omittit *haud.*
27. *si*] L. si jam
497. 4. *prope*] L. progressam
6. *postulares*] V. postulasset
9. *rempublicam*] V. M. rem meam
18. *eam*] L. aucti præda
499. 9. *tacens*] L. jacens
10. *conticuit*] V. M. conticui
12. *sic*] V. M. si
14. *intenderit*] V. M. interferit
500. 20. *scrupulus*] L. scrupulus vel
30. *sacris*] L. sacris ac
ult. *Clodius*] G. ore tincto
501. 6. *interdiceretur*] L. iotercluderetur
32. *expiatio*] V. M. G. explanatio
504. 3. *respondissem*] V. M. L. respondissem, an
8. *respondeat*] L. respondeant
505. 2. *suspexerit*] V. suspexit
18. *datam*] L. traditam
25. *postulationes*] V. M. postulationes decretas
507. 22. *Megalensibus*] L. Megalesiis
508. 2. *pollueret*] G. polluerit
7. *appellantur*] V. M. appellabantur
509. 7. *populi*] V. M. L. a populo
10. *mirifice*] V. mirifica
33. *nominis*] L. nominis regem
511. 9. *cum maxime*] V. M. omittunt *cum.*] L. nunc maxime
13. *anniversaria*] G. anoiversarii
18. *Ecqua*] L. at qua
512. 6. *judices*] L. audaces
513. 2. *quid*] L. quod sequitur
23. *vetustum*] V. M. vetus
27. *omni*] G. in omni
ult. *qua*] L. in qua est imperium
514. 28. *hominum*] L. hominum in te beneficia concedo tibi prorsus esse maxima, &
515. 15. *auxilioque*] L. auxiliisque diminutis
16. *unius*] L. uoius imperium res redeat, exercitusque pulsus ad diminutionem
24. *adversis*] V. M. L. adversis & honestis
516. 30. *primus*] L. primus fuit, hic primus aditus
517. 10. *Julio*] V. Thuscio
15. *& virili*] V. & juris
26. *excluserat*] L. excusserat
518. 7. *petebantur*] G. petebatur
12. *Non*] L. non modo noo
519. 1. *nimia*] L. a me
&] L. & quoruodam occultis odiis hærent etiam tela
5. *arbitrabatur*] V. M. arbitrabamur
7. *fallebat*] V. M. L. fallebat multos
520. 7. *omnium*] L. montium objectas semper
11. *miserum*] V. M. miserrimum
20. *inquiunt*] L. inquit
521. 23. *ei*] L. ei io gratiam
522. 4. *admonemur*] L. monemur
15. *recuperavit*] M. L. recuperaverit, G. recuperat
24. *fertur*] L. fertur huc & illuc
524. 11. *Fusiam*] V. M. Fufiam
12. *removit*] L. emovit
525. 20. *non*] L. noo quin hanc
526. 7. *eum*] V. M. L. cum agri: terræ
9. *obsecratio*] L. obsecrationes
528. 7. *dignitatis*] V. M. L. diligentissimum
24. *sejunctum*] V. M. L. alienum
529. 11. *re*] V. M. re solum molestum
18. *est*] M. L. omittunt *est.*
29. *non*] V. ne inaoem, L. ne æquum
530. 16. *nolui*] M. volui
531. 4. *At*] L. ut
ipso] V. M. L. omittunt.
8. *putare*] L. putare in
10. *denique*] L. cuique
16. *hæc*] V. M. L. omittunt.
18. *ac*] V. M. L. atque
24. *nunc*] V. jam
33. *supplicari*] V. M. placuisse
532. 4. *stultissimum*] V. M. G. subtilissimum
10. *me*] L. me: te
14. *judicasti*] L. indicasti
17. *quoque*] L. quoque, ego
533. 10. *diribitio*] V. M. G. direptio

magi-

magiſtratuum] L. magiſtratuum, nihil quod
534. 1. *dicere*] L. ſi dicerem
2. *aſſequerer*] G. aſſequerere
27. *Num*] V. M. non
535. 17. *quando*] V. M. aliquando
536. 1. *certe*] V. M. L. omittunt.
23. *montuoſa*] L. montoſa
24. *& fidelis*] M. L. at fidelis
537. 21. *quod*] V. qui
26. *ſed*] L. ſed quaſi pro parente & cuſtode
538. 2. *abſentis*] V. M. L. omittunt.
10. *cedentem*] V. M. cedentem tempori
20. *Quod*] G. qui
539. 9. *in ſcena*] V. M. neceſſaria
18. *talibus*] L. ac talibus
20. *expreſſo*] L. expreſſa virtutis
27. *parens*] V. M. L. patris
540. 3. *Bimaritum*] V. M. L. maritum
verba] L. verba etiam
5. *eſt*] L. eſt in reo
12. *prætoris mandatu*] V. M. G. præmandatis
19. *tamen*] L. tamen in ipſo
543. 3. *de*] V. rejectionem
544. 8. *tribus*] V. M. L. omittunt.
ederet] V. M. ederent
547. 4. *noſtra*] V. M. L. noſtra
26. *tribulibus*] L. apud tribules
550. 23. *reipub.*] L. rep.
29. *aute*] L. autem
551. 3. *At nonnullos*] V. M. L. cum nonnullas
18. *te*] L. tibi eripuiſſe
19. *rogatus*] L. donatus
552. 2. *eductus*] V. M. L. adductus
14. *judicum*] V. M. L. omittunt.
18. *quo*] V. M. L. quod
defugere] V. M. effugere
28. *iniqui*] L. inimici
553. 1. *audivi*] V. M. auditu
7. *ita*] V. iſta
16. *me*] V. M. G. fine
26. *precipit*] V. M. præcepit
554. 7. *Tamen*] V. M. L. omittunt.
9. *in*] L. ad virtutem
12. *reperias*] G. reperis
33. *his*] G. iſtius
35. *quamvis*] M. quemvis
555. 9. *dignus*] L. dignus eſt
12. *niſi*] L. niſi nimis in eum inquirendum
556. 18. *ecquid*] L. ſed quid
ult. *forte*] L. forte
557. 2. *obſervandis*] G. ſervandis
3. *ea*] V. M. omittunt *ea*.
8. *hi*] V. M. L. iis
16. *as*] V. M. L. is
558. 14. *parricida*] L. patricidæ
18. *Plancio*] L. Plancii facio
24. *dixiſti*] L. diſiſti comparatas
31. *forte*] V. M. L. omittunt.
559. 3. *debes*] V. M. L. debes
14. *vererer*] V. M. G. vereor
20. *quo*] L. quod
35. *honorem*] L. honore
560. 9. *debebam*] V. M. G. dedam
deberem] V. M. debeam
10. *adſtringebam*] V. M. G. aſtringam
11. *videor*] L. videar diem, aut
561. 18. *in Plancio*] V. M. L. omittunt *in*.
24. *referri*] L. referre
562. 4. *nam*] V. M. L. natura quidem abhorret a virtute verbi
19. *cupiam*] L. cupio
tamen [V. L. tum
563. 8. *iſti*] V. iſto tuo verbo
12. *reprehendit*] V. M reprehenderit.
19. *meque*] V. M. neque
24. *noluiſſe*] V. M. voluiſſe
564. 2. *dicere*] L. elicere
5. *non*] V. M. non cauſa laboris & fori diſputare, L. non cum oratore diſputare
7. *Vaccæis*] V. M. Nicæis
8. *habet*] M. haberet
18. *aliquod*] V. aliquid
565. 2. *Qui*] V. M. L. quis
7. *declorarunt*] V. M. declarant
566. 31. *dediderunt*] V. M. L. reddiderunt
dicatis] M. dicas
567. 7. *jugulum*] G. vigiliam
33. *partem*] M. L. partem debemus
568. 15. *inconſtantis*] L. inconſtantis eſſe
569. 16. *ut*] L. ne eam ipſe non, V. M. ut eam ipſe non
17. *iter*] L. iterum
570. 15. *reliquos*] V. M. reliquas
16. *mecum*] V. M. L. metum
27. *neceſſitudinem*] V. M. necis inſidias comparatas, L. neceſſitudinem comparatam
571. 2. *fors*] V. M. G. fors
4. *alios*] V. alio
15. *cum*] L. meam ſalutem
16. *hue*] L. nunc

TO-

TOMO QUINTO

continentur.

F I N I S.

Digitized by Google

576337

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google